

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ
ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**

A

αά (επιφ.) [aá] (Τσιρ.) : «λέγεται για εκδίκηση ή σε δίκαιο πάθημα, τονισμένο στο δεύτερο α και με στόμφο στο καλά (φρ.) “αά! κα-λά να πάθεις!”». [πιθανόν μτφδ. < *oh olsun* ‘καλά να πάθει!’ < *oh* «καλά! (εκφράζει χαράν προ πάντων επί τη δυστυχία άλλου)» (Χλωρός, Α 239)] (أ) {Ακούγεται και ως *οό!* Άλλωστε και το *αά* προφέρεται αρθρωμένο ως οπίσθιο φωνήεν.}

αβανάκης (επιθ. προσ.) [avanátʃis] (Bilgehan², 621) : μωρόπιστος, αφελής.
[< *avanak* (Bilgehan), βλ. και Κουκκίδης, 15] (أواناق)

αβιζότι, βλ. **αγιζότι**.

αβλαντζίω [avladizo] (Ροδ.) : κυνηγώ.
[< *avlad(im)*, αδρ. του ρ. *avlamak* ‘κυνηγώ’ (Συντ.)]

αβρά ντιμί σιχτίρ, βλ. **αβραντινί σικτίμ**.

αβραντίνα, βλ. **με την αβραντίνα**.

αβραντινί σικτίμ (έκφρ.) [avradıñi siktım] & **αβρά ντιμί σιχτίρ** [avná dimi sixtír] (Κονδ., Γαρ.) : **1.** «τουρκική ύβρις» (Κονδ.) · **2.** «φράση με την έννοια “Άς στο διάολο”» (Γαρ.). [Το πρώτο είναι μεταγραφή με ελλ. χαρακτηρισ της βρισιάς *avradım siktım* (Παμπούκης, 3). Το δεύτερο είναι φωνητική παραφθορά της βρισιάς *avradım siktir* ή προέρχεται από την πρώτη με επίδραση από τη λ. *σιχτίρ*. (Συντ.)] {Η βρισιά περιέχει το ουσ. *avrat* عورات, عورت ‘γυναίκα- σύζυγος’ (< *avret*, αρχική σημ. ‘απόκρυφα μέρη του σώματος’, Χλωρός, Β 1153) στην αιτιατ. του κτητικού (τη γυναίκα σου/του), και το ρ. *sikmek* سكمك (λέξη ταμπού) ‘γαμώ’ (Meynard, Β 88) στον αόριστο, από το οποίο το ρ. *sik-tir-mek* (επίσης λέξη ταμπού) ‘βάζω κάποιον να...’ (στην προστακτική στον δεύτερο τύπο της βρισιάς). Η σημ. ‘ας στο διάολο’ δείχνει ότι με τα χρόνια ο σεξουαλικός της χαρακτηρισ ατόνησε και ξεχάστηκε, όπως άλλωστε και στη λέξη *σιχτίρ* (βλ.). Το ίδιο παρατηρούμε και στο παράδειγμα χρήσης που παραθέτει ο Παμπούκης στο λ. *αβράντινι* (σ. 3), από το “Κρητικών λαογραφικών ηθογράφημα” του

Χανιώτη Βασ. Στ. Θωμαδάκη *Ο Άτεκνος*, Αθήνα 1967, σ. 88: *και μένα δα όλο μου μιλεί με τ’ αβράντινι-σιχτί (= με το άγριο*. Πβ. επίσης κυπριακό «*αβρατινί* [τουρκ. *avratını* = τη γυναίκα σου (βρισιά)] με άγριες διαθέσεις, εστειθελικά: “Εφνες με τ’ αβρατινί”» (Γιαγκουλλής, 1).}

αβτζίζ*, ο [avdzis] (Τσιρ.) : ο κυνηγός. Βλ. και *αγουτζίζ*.

[< *ανσι* (Τσιρ.)] (أوجی)

αγάδαινα, βλ. **αγάς**.

αγαδάκι, το [αγαδάτʃi] (Κονδ.) : **1.** νεαρός αγάς · **2.** τ’ *αγαδάκια* (ειρων.) : οι Τούρκοι.
[υποκορ. της λ. *αγάς* (Κουκκίδης, 15)]

αγάδενα, βλ. **αγάς**.

αγαδόπουλο, το [αγαδόρουλο] : ο γιος του αγά, αλλά γενικότερα: οι Τούρκοι. Η λ. σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874: *Τι πάθετε αγαδόπουλα; ήρθαμε να σας δούμε, / μαζί σας μέσα ’σ τα Χανιά να φάμε και να πιούμε* (Η Κρητικοπούλα, 116). Βλ. και Αναγνώστης Ντούνης, *Οι Αγώνες της Κρήτης*, Χανιά 1910, σ. 68: *σαρανταδού αγαδόπουλα είχε ο Μαθιός πιασμένα*. [< αγάς, αγάδες (Συντ.)]

αγαλίκι, το [αγαλίτʃi] (Κονδ.: απλή αναγραφή, Ίδομ., Κασσ.) : **1.** η θέση, το αξίωμα του αγά · **2.** η τεμπελιά.

[< *αγάς* + *-λίκι* ή κατευθείαν < *ağalık* (Λιθοξόσου)] (اغلیق)

{Στα τουρκ. η λ. *ağalık* σημαίνει επίσης ‘μεγαλοψυχία, γεναιοδορία· αλαζονεία, έπαρση’ (Χλωρός, Α 141).}

αγάς*, ο [ağás] (Κονδ., Τσιρ., Χουστ.) : **1.** «Τίτλος απονεμόμενος εις τους κατωτέρους Τούρκους και επιτασσόμενος εις το όνομα: Μπραήμ αγάς» (Κονδ.) · **2.** (μτφ.) άεργος, που κάθεται και τα περιμένει όλα έτοιμα. ΥΠΟΚΟΡ. **αγαδάκι**, βλ. και ξεχωριστό λήμμα.

[< *ağa* (ΑΚΝ)] (اغی)

{Η λ. *αγάς* δεν ήταν πάντοτε συγκεκριμένος τίτλος· συχνά, απλώς έμπαινε μετά το όνομα των κοινών ανθρώπων, καθώς «πας Τούρκος,

και αυτός ο χαμάλης, είναι τουλάχιστον *Αγάς*» (Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Η Κωνσταντινούπολις*, 3ος τόμος, Αθήνα 1869, σ. 379), όπου χιουμοριστικό σχόλιο για την αγάπη των Τούρκων για τους τίτλους). Για το ίδιο θέμα, περισσότερο φορτισμένη η άποψη που διαβάζουμε στην (ψηφιοποιημένη στην *Ανέμη*) *Φυλλάδα για τσσι Τούρκους της Κρήτης γραμμένη από ένα γέρω Κρητικό το 1858* (σ. 5) : «κάθε Τούρκος θέλει νάναι αγάς από τζη μάνας του τη[ν] κοιλιά». Η γυναίκα του αγά ήταν η *αγάδανα* (σωστή γραφή: *αγάδανα*), πβ. «Επόθανε η Χικεήρ-αγάδανα» (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 369).

Στα τουρκικά η λ. *ağa* γίνεται *ağasi* στους τίτλους που δηλώνουν αξίωμα, π.χ. *Yeniçeri ağasi* ‘αρχηγός των γεντιτσάρων».

αγάς του χωριού, ο [aγάς tu χορζύ] (Κονδ.) : «ο τιμαριούχος: *Κίσσαμο-αγασί*: ο αυθέντης της Κισσάμου».

{Με το όνομα του χωριού ή της περιοχής στην τουρκ. τους εκδοχή και τη λ. *ağa* στη μορφή του κτητικού (*ağasi*) δημιουργείται ένα ιζαφετικό σύνθετο με τη σημ. ‘ο αγάς του τάδε τόπου’, όπως ο *Kisamo ağasi*, που ο Κονδυλάκης μεταγράφει με ελλ. χαρακτηριστές,}

αγιαζί*, το [azázi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Χουστ., Χουστ.) : η πρωινή τσουχτερή δροσούλα.

[< *ayaz* (Παπ.)] (آياز)

αγιακτασης, το [azáktasis] : συνοδοιπόρος, σύντροφος στην οδοιπορία (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 360).

[< *ayaktas*] (آياقتاش)

αγιακτασιλίκι, το [azáktasiliçí] : συντροφιά στην οδοιπορία (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 234).

[< *ayaktaslık*]

Αγιάννας, ο [ajánayas] : ο ύπατος των προκρίτων, ο Αγιάν-αγάς (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 340).

[< *ayan*¹ (βλ. *αγιάνης*²) + αγάς (Συντ.)]

(*)αγιάνης¹, βλ. Παράρτημα 1.

αγιάνης², ο [azáñis] (Ροδ.) : ρουφιάνος, καρφί.

[< *ayan*² ‘φανερός· φανερόν’ (Χλωρός, Β 1155), κατά τον Νιζανγαν από το αραβ. ‘*yan* (Συντ.)] (آيان)

αγιάρι^(Α), το [ajári] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : **1.** έλεγχος ακριβείας, ρύθμιση· ΦΡ. *κάνω αγιάρι* (τη ζυγαριά, το ρολόι) : ρυθμίζω, ελέγγω την ακρίβεια· **2.** (μτφ.) προσοχή προσήλωση· ΦΡ. *κάνω*

αγιάρι το *μωαλό μου*: προσέχω, σκέφτομαι προσεκτικά.

[< *ayar* (Παπ.)] (آيار)

{Η φρ. *κάνω αγιάρι* αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. ρημ. περίφρ. *ayar etmek*.}

αγιαρντζίω [ajardızo] (Ιδομ^Β) : ξελογιάζω.

[< *ayartt(im)*, αόρ. του ρ. *ayartmak* (Κουκκίδης, 15)] (آيارتتم)

αγιάρω [ajáro] (Ιδομ^Β) : ισοσταθμίζω.

[< *αγιάρι* (βλ.) (Συντ.)]

{Για την κατάληξη *-άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλιμέρνω*.}

αγίζι, το [ajízi] (Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ.) : ΦΡ. *παίρνω αγίζι*: ορμώ, παίρνω φόρα.

[< *ağiz* (Πιτ.)] (آغيز، اغز)

{Μάλλον από το *ağiz ot* (βλ. *αγιζότι*) κατά παράλειψη του προσδιοριζόμενου *ot*, πβ. *μαγκίρι* < *mangir (corbasi)*, τζίρι < *cirit (oyunu)*.}

αγιζλίκι, το [ajizlící] : «το έμπροσθεν μέρος του επιστομίου της καπνοσύρτηγος». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 105).

[< *ağizlik* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (آغزلق)

αγιζότι, το [ajizóti] & **αγιζ(ι)ότη**, η [ajiz(j)óti] & **αγιζ(ι)ότης**, ο [ajiz(j)óti] & **αβιζότι**, το [avizóti] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Κριτσ., Χουστ.) : **1.** μικρή ποσότητα μπαρούτι που έβαζαν στο στόμιο των εμπροσθογεμίων όπλων για την εκτυροσκόρπηση· ΦΡ. *Βάνω αγιζότι*: προτρέπω σε φιλονικία, *βάζω φτιλία· 2.* η μεγάλη δύναμη, η πίεση, η έντονη προσπάθεια.

[< *ağizotu* (Πάγκ.) / *ağiz ot* (Κυρανούδης)] (آغز اوت)

{Κυριολεκτικά *ağiz ot(u)* σημαίνει ‘φοτιά του στόματος’ (Χλωρός, Α 232). Ο τ. *αβιζότι* < διαλεκτ. *aviz ot* (Κυρανούδης, 209). Κατά το *TDK* η λ. *ot* ‘φοτιά’ έχει διαλεκτ. και τη σημ. ‘μπαρούτι’.}

αγκάβανος, ο [agávanos] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : το γαϊδουράγκαθο (*Silybum marianum*).

[< τουρκ. *kávan* «*kayahkarda biten dikenli bir ot*» (= ένα είδος ακανθώδους φυτού που φυτρώνει σε βραχώδεις τόπους) (Καραποτόσογλου), βλ. σημείωση]

{Για το δυσετυμολόγητο της λ. (*αγαύβανος*) είχε γράψει ήδη ο Κοραής (*Ατακτα*, 5ος τόμος, Α΄ μέρος, Παρίσι 1835, σ. 10, στο λ. *ακονάχια*). Η ετυμολογία από τα τουρκικά στο: Κώστας Καραποτόσογλου, “Ετυμολογικά της δυτικής κρητικής διαλέκτου”, *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 25 (2004-2005), 74-75. Από το τουρκ. *kávan* ο αναμενόμενος ελλ. τ. είναι *κ(ι)αβάνι.

Από αυτόν ο *αγκάβανος* μπορεί να προκύψει ως εξής: *ένα καβάνι* > *ένα γκαβάνι* (πβ. ένα γ-κάρο) > (με λανθασμένη τμήση) *ο αγκαβάνι* > *ο αγκάβανος* (ως μεγθ., με αλλαγή γένους από το ουδ. στο αρσ. και αναβιβασμό τόνου, πβ. σταθός και τα *geven, kevan, gevan*, που αναφέρονται ως έτυμο της λ. *αγκάβανος*, είναι φυτά του γένους *Astragalus*, που ανήκουν στα Κυαμοειδή (*Fabaceae*), και δεν έχουν καμία σχέση ή ομοιότητα με τα Αστεροειδή (*Asteraceae*), στα οποία ανήκει το γένος *Silybum* του αγκάβανου. Από τα άλλα δημώδη φυτώνωμια που αναφέρει ο Καραποτόσογλου, μόνο το αραβικό *عكوب* 'akūb δηλώνει φυτά συγγενή με τον αγκάβανο – κατά την αραβική Βικιπαίδεια (<http://ar.wikipedia.org/wiki/عكوب>) πρόκειται για είδη του γένους *Gundelia*.)

αγκιάζει [adzází] (Πιτ.) : κάνει τσουχερό πρωινό κρύο.

[< *αγιαζί* (Πιτ.)]

αγκίλα (επίθ. πρόσωπου) [aǧila] : πολύ έξυπνος, εύστροφος.

[< *akil*, κατά τον Nişanyan από το αραβ. *ākīl*, πβ. θρακ. *akili*, ποντ. *αχούλιν* 'νους, νοημοσύνη, γνώμη' (Μπόγκας, 158)],

{Ακουγα αυτή τη λέξη από μεσήλικες Ανωγειανούς στα τέλη της δεκαετίας του '50. Σήμερα δεν χρησιμοποιείται.}

αγκού (επιφ.) [aŋgú] (Κριτσ.) : «μωρουδίστικος ήχος και λέξη σε νήπιο».

[< *agu* (Κριτσ.) / ίσως *den* είναι δάνειο (Συντ.)] {Λέγεται και *αγκ* [aŋg], τονισμένο στο [g]. Χρησιμοποιείται (στην Κρήτη) **1.** ως επιφώνημα με το οποίο ενήλικες, ιδίως γονείς, απευθύνονται τρυφερά σε ένα βρέφος, προσπαθώντας να «επικοινωνήσουν» μαζί του, μιμούμενοι τις πρώτες του φωνούλες, ή **2.** ως σκωπτικό επιφώνημα για ενήλικα που μωρουδίζει ή που κρύβει τα χρόνια του. **3.** Ως άκλ. ουδ. ουσ., σε συνθήκες όπως στο **1**, σημαίνει 'γάλα': *Θέλει αγκού το μωρό μου*; Για τη σημ. **1** πβ. τουρκ. *agu* (اغ) «επιφ. προς κατεύνασιν των νηπίων», και για τη σημ. **2** πβ. *agucuk bebek* «βρέφος νηπιάζον, ήτοι γέρον παλιμπαιζ» (Χλωρός, A 147), που το *TDK* το έχει και ως *agu bebek*. Κατά τον Andrés Mohay («Ετυμολογικές παρατηρήσεις σε δύο λεξικά της νέας ελληνικής», στο: Christos Clairis (επιμ.), *Recherches en linguistique grecque II*, L' Harmattan, Παρίσι 2002, σ. 105) το «νηπιακό» *κουπεπέ* (που το βρίσκουμε στο *AKN* με το ερμίνευμα «λέξη που τη λέμε τραγουδιστά καθώς κουνάμε ρυθμικά τις παλάμες, παίζοντας με ένα βρέφος») «προέρχεται από τα τουρκικά (*agu bebek* 'μωρουδάκι»

μαζί με τα συστατικά του (*αγκού* και *μπεμπές*)» (βλ. *κούμπεμπέ*). Πάντως, η λ. *αγκού* πιθανόν να μην είναι δάνειο, αλλά να είναι ηχοποιητή, με βάση τους λαρυγγικούς φθόγγους που χαρακτηρίζουν τη γλωσσική εξέλιξη του βρέφους κατά τους πρώτους μήνες της ζωής, πβ. ανάλογο σχηματισμό στα γαλλικά: *areu* (το /r/ ακούγεται περίπου ως παλλόμενο /r/), επιφ. το οποίο «imite les premiers sons émis par un bébé» (*Le Petit Larousse*, 2002, σ. 83). Την ίδια προέλευση πρέπει να έχει και το τουρκ. *agu* (και διαλεκτ. *agu* κατά το *TDK*). Για τις *πρώιμες φωνήσεις* των βρεφών βλ. σημείωση στο λ. *τζτζί μαμά*.}

αγκούτσακας, ο [aǧútsakas] (πληθ. *οι αγκουτάκοι, τσ' αγκουτάκοι*) (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** αγριοαγλαδιά (σε άλλα μέρη της Ελλάδας λέγεται γκορτσιά) · **2.** «επιδερμικός σκληρός όζος με ανώμαλη επιφάνεια, κοινώς μυρμηγκιά» (Τσιρ.).

[< *göçek* (Καραποτόσογλου) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το ερμίνευμα του Ιδομενέως «είδος αγριοαγλαδίας ή αγριοαμυγδαλιάς» δικαιολογείται από το ότι ο ανθισμένος αγκούτσακας από κάποια απόσταση μοιάζει πολύ με ανθισμένη αμυγδαλιά (προσωπική εμπειρία), πβ. και τη διπλή επιστημονική ονομασία αυτού του φυτού: *Pyrus spinosa* αλλά και *Pyrus amygdaliformis*. Κατά τον Κώστα Καραποτόσογλου («Ετυμολογικά της δυτικής κρητικής διαλέκτου», *Λεξικογραφικών Δελτίων*, 25 (2004-2005), 75-6) η κρητική λ. *αγκούτσακας*, *ο* = μικρή αγριοαγλαδιά· κλαδί αγκαθερό, η ποντιακή *κοτζάκαν, το* = μπουμπούκι, και η κυπριακή *κουτζάτζιν, το* = άφρον μικρόν σύκον· συνεκχ. *πας* άφρος και σκληρός καρπός ή σπόρα, ανήκουν στο ίδιο λήμμα και προέρχονται από το δημώδες τουρκ. *göçek* 'σημείο όπου αναφύεται το φύλλο από τον κορμό του δένδρου', 'παραφουάδα νεαρός βλαστός που αναφύεται από τη ρίζα των δένδρων', 'φρέσκα φρούτα' (παραπέμπει στο: *Derleme Sözlüğü*, τ. 6, σ. 2119). Σημειώνουμε ότι έχουμε ένδειξη για τη χρήση της λ. *αγκούτσακας* στην Κρήτη ένα αιώνα πριν την κατάληψη της από τους Τούρκους: Στις *Παρατηρήσεις* του από το ταξίδι που έκανε στην Ανατολική Μεσόγειο στα 1546-1549 ο Γάλλος φυσιολόγος Pierre Belon σημείωνε: «En Crète naissent des petites poires sauvages différentes aux nôtres, qu' ils nomment *achladas*. Les poires sauvages y ont nom *agusagan*» (Alexandra Merle (επιμ.), *Voyage au levant* (1553). *Les observations de Pierre Belon du Mans*, Chandeigne, Παρίσι 2001, σ. 103). Με βάση τον Belon, ο Κοραΐης περιέλαβε τη λ. *αγουσάγα* 'άγρια απίδια'

στα *Άτακτα* (5ος τόμος, Παρίσι 1835, σ. 2), την οποία ο Νικόλαος Πολίτης θεωρεί «εσφαλμένη γραφή» της λ. *αγκουριτσά* (*Παροιμίες*, 2ος τόμος, Αθήνα 1990, σ. 350), αλλά μάλλον πρόκειται για τον *αγκούτσασκα*. Όσον αφορά τη σημασιολ. μετάβαση από τους καρπούς του αγκούτσασκα, τα *αγκουτσάπιδα* (βλ.), κοινώς γκόρτσια, στις μυρμηγκιές, αυτή στηρίζεται στην ομοιότητα ως προς την αδρή δερματώδη υφή και των δύο, πβ. μουρνιά ‘μουριά’ > μουρνιά ‘είδος μυρμηγκιάς σκούρου χρώματος με ανώμαλη επιφάνεια, που μοιάζει με μικρό μαύρο μούρο’. Για τη σημ. ‘μυρμηγκιά’ βλ. και *κούτσικας*.}

αγκουτσάπιδο, το [agutsápidu] (Πιτ.) : ο καρπός του *αγκούτσασκα*.

[< *αγκουτσάκπιδο, με αποβολή τής συλλαβής -κα- (Συντ.).]

αγκουτσαχλάδα, η [agutsaxláda] (Ροδ.) : η αγρι-αχλαδιά.

[< *αγκουτσακαχλάδα, με αποβολή τής συλλαβής -κα- (Συντ.).]

αγνάμια, τα [agnámia /agnámpia ?] : Η λ. εν χρήσει σε *Διάταγμα Αυτοκρατορικών* (1868) : *Τα δε αγνάμια (γυδοπρόβατα) να πληρώνουν ως και πριν 9 παράδες* (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Α 35). Βλ. και Μπερμπέρη, 133.

[< *ağnam* «[πληθ. του *ğanam*]: πρόβατα: *ağnam vergisi*, φόρος επί των προβάτων» (Χλωρός, Α 146 και Β 1174), ενικ. και πληθ. από τα αραβ. κατά τον Nişanyan (Συντ.) (اغنام)]

αγναντίζω [agnadízo] & **γναντίζω** [gnadízo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ.) : 1. εννοώ, καταλαβαίνω, μου κόβει 2. δίνω στον άλλον να καταλάβει, εξηγήσω ΦΡ. – *Αγναντί, παπά, κουκιά*; – *Αγναντίζω μια ολιά* (αστεία έκφραση) (Κονδ.) 3. επωφελούμαι.

[< *ağnad(im)*, αόρ. του ρ. *ağnamak*, διαλεκτ. τ. του *anlamak* (Πάγκ)

αγνάρω [agnáro] (Πάγκ., Τσιρ.) : *αγναντίζω* (βλ.). [< θέμα του απαρμφ. *ağna/mak* (διαλεκτ. τ. του ρ. *anlamak*) «κατά μετασχηματισμόν προς τα εκ της ιταλ. εις -άρω αντί του αγναντίζω» (Πάγκ.) / ή κατευθείαν < *ağnar-*, θέμα α(προσδι)όριστου ενεστ. του ρ. *ağnamak* (Συντ.)] ή Η Μαρία Λιουδάκι (*Μαντινάδες*, σ. 329) σημειώνει για το ρ. *αγνάρω*: «μόνο ποιητικό». Ο Τσιφριωτάκης λημματογραφεί το *αγνάρω* ως συνώνυμο του *ντιγεννιτζώ* (και *ντιγνέρω*, *ντιγεννιτζώ*, βλ. σχετικά λήμματα).]

αγουδουρά, η [agudurá] (Γαρ.) : «αλλεργία ζώων που προέρχεται από το φυτό “αγουδουρας”. Ιδίως πιάει μικρά αρνάκια, κατσικάκια κλπ. Πρήζεται το “μουστρί” τους και βγάνουν “κουκού-

δια” (σπυριά)». Βλ. και *αγουδουρας*, σημ. 2.

[< *αγουδουρας*, κατά τα ονόματα ασθενειών όπως: κεφαλαρά ‘πονοκέφαλος’, βιστιρά ‘δαιμονική επίθρεια, γράντισμα’ (Συντ.)]

αγουδουρας, ο [agúduρας] & **αγουδουρος** [agúduρος] & **αγκουδουρας** [agúduρας] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθ., Γαρ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. «Ο θάμνος *Hypericum crispum* με λεπτότατα και ελαφρότατα φύλλα και κλωνία, παρασυρόμενος ευκόλως υπό του ανέμου. Ένεκα τούτου μεταφορικός σημαίνει τον ταχύπουν: *Αυτός τρέχει ‘σα don αγουδουρο*» (Πάγκ.) 2. αρρώστια που πιάει τις κατσίκες, όταν φάνε αυτό το φυτό (Δαρ.).

[< *αγουδούρα* (< *aği düğü*, *ağü düğü* (= 1. δηλητηριώδης τροφή, 2. ένα κίτρινο φυτό που χρησιμοποιείται σαν φάρμακο για τον πόνο της κοιλιάς) + κατάλ. -ούρα, πβ. αγκάθι-αγκαθούρα), με τη μεγθ. κατάλ. -ούρας, πβ. αγλέουρας (Καραποτόσογλου)]

{Για τη λ. *αγούδουρας*, τους κατά τόπους διάφορους τύπους της και τις ποικίλες ετυμολογίες που έχουν προταθεί γράφει αναλυτικά ο Κώστας Καραποτόσογλου στο μελέτημά του “Η ετυμολογία της λέξης *αγουδουρας* (*Hypericum*)”, *Ελληνικά*, 34/2 (1982-1983), 422-435. Στις σ. 434-5 προτείνει την παραπάνω ετυμολογία από τα τουρκικά.}

αγουδουρές, οι [agudurés] (Χουστ.) : «τα άπλυτα ρούχα».

[< (;) *αγουδουρά* (Συντ.)]

αγουδουροπαρασύρα, η [aguduroparasíra] (Ξανθ., Αποστ., Τσιρ.) : σκούπα φτιαγμένη από το φυτό *αγουδουρας*.

[< *αγουδουρας* + *παρασύρα* (Ξανθιν.)]

{Συνήθως τη χρησιμοποιούσαν για να καθαρίσουν το αλώνι πριν το αλώνισμα ή τον ομηγιά πριν το άπλωμα των σταφυλιών, αλλά και σαν πρόχειρη σκούπα σε αγροτικά καταλύματα. Συχνά ήταν απλώς ένα μάτσο από κλαδιά αγουδουρας, φτιαγμένο πρόχειρα επί τόπου. Βλ. και *αγουδουρόσκουπα*.}

αγουδουρόσκουπα, η [aguduróskupa] & **αγκουδουρόσκουπα** [aguduróskupa] (Ξανθιν.) : σκούπα φτιαγμένη από το φυτό *αγουδουρας*, βλ. και *αγουδοπαρασύρα*.

[< *αγουδουρας* + *σκούπα* (Ξανθιν.)]

αγουτζής, ο [agudzis] (Πάγκ.) : «ο εξάγων τα αγρίμια εκ της κρύπτης των, δια να τα τυροβολήση». Βλ. και *αβτζής*.

[< *anci* ‘κυνηγός’ (Πάγκ.), κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *anci*, με παρεμβολή [u] για τη διά-

σπαση του συμφωνικού συμπλέγματος (Κυρανούδης, 294) (اوجى)

αγουρσουζά, βλ. **γρουσουζά**.

αειπλαντζίω, βλ. **αίπλαντζίω**.

αεριτζής*, ο [aeridzís] (Δαρ.) : «αυτός που προσπαθεί να βγάλει χρήματα από ύποπτες κερδοσκοπικές δραστηριότητες χωρίς να διαθέτει δικό του κεφάλαιο» (AKN).

[< *αραϊτζής* (< *αραγι* 'αυτός που ψάχνει, ερευνητής'), με παρετυμολ. επίδραση από τη λ. *αέρας*, στη σημ. που έχει στη φρ. *πουλάει αέρα* (Κυρανούδης)] (ارايجى)

{Για την ετυμολογία βλ. Κυρανούδης, σ. 316-7. Πολύ γλαφυρά περιγράφει την "τέχνη" του *αραϊτζή* ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Η Κωνσταντινούπολις*, 3ος τόμος, Αθήνα 1869, σ. 417). Το τουρκ. *αραγι* από το ρ. *aratak* 'ψάχνω', από το οποίο το ρ. *αρεντέω* 'ψάχνω', που καταγράφει ο Παμπουκής (σ. 26), καθώς και το ποντιακό *αραέω* (LIPΛ, A 136), που είναι και όνομα σύγχρονης ποντιακής εφημερίδας (Καβάλα).}

αζά ναμαζί, (το) [azá namazí] (Κονδ.: απλή αναγραφή, χωρίς ένδειξη γραμματ. κατηγορίας) : προσευχή που κάνει ένας μουσουλμάνος στη θέση μιας προσευχής (από τις πέντε προσευχές της ημέρας) που παρέλειψε να κάνει.

[< *kaza namazi* (Συντ.) (قضا نمازی)]

{Οι πέντε προσευχές τον μουσουλμάνου: με την ανατολή του ήλιου (sabah namazi, βλ. *σαμπάν αμάζι*), το μεσημέρι (öğle namazi), το απόγευμα (ikindi namazi, βλ. *κιντί*), με τη δύση του ήλιου (akşam namazi, βλ. *αζάμι*), δύο ώρες μετά τη δύση του ήλιου (yatsi namazi, βλ. *γιασί*), βλ. Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Η Κωνσταντινούπολις*, 3ος τόμος, Αθήνα 1869, σ. 480.}

αζάπαγασής, βλ. **αζάπης**.

(***αζάπης**, βλ. Παράρτημα 1.

αζάς, ο [azás] (Πιτ., Ροδ., Ιδομ^B, Χουστ., Τσιρ^B) : ο πρόκριτος.

[< *aza* 'μέλος συμβουλίου' (Πιτ.) (اعضا)]

αζάτι [azáti]· μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω αζάτι / γίνομαι αζάτι** (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^B, Χουστ.) : ελευθερώνω, -ομαι· (για τη σύζυγο) : την χωρίζω.

[< *azat* 'ελεύθερος' (Πάγκ.) (ازاد)]

{Για το *κάνω αζάτι* υπάρχει η αντίστοιχη τουρκ. ρημ. περίφρ. *azat etmek*. Ο Πιτυκάκης αναφέρει το συγκινητικό παλιό έθιμο να *κάνουν αζάτι* ένα υποζύγιο όταν γεράσει: το άρηναν ελεύθερο στη φύση και όλοι το σέβονταν μέχρι το τέλος της ζωής του, «χωρίς να εγείρουν αξιώσεις αποζημιώσεως για τις τυχόν προκαλούμενες μι-

κροζημιές». Ο Κονδυλάκης σημειώνει ότι «ελέγγοτο περί δούλων και ζώων, πολύ γρασμεμένων, απαλλασσομένων εργασίας».

αζατοχάρτι, το [azatoxárti] (Πιτ., Τσιρ., Ροδ., Ιδομ^B, Χουστ.) : το έγγραφο, η πράξη της αποφυλάκισης ή της απελευθέρωσης γενικά.

[< *αζάτι* + *χαρτί* (Πιτ.) (ازاد کاغذی)]

{Μάλλον είναι μισομεταφρασμένο δάνειο: < *azat kâğıdı* (kâğıt 'χαρτί, έγγραφο'), κατά τα: στεφανοχάρτι, μνημονοχάρτι, συχωροχάρτι, μεριδοχάρτι – κανονικό μτφδ. φαίνεται να είναι το *ελευθεροχάρτι* που αναφέρει ο R. Pashley μιλώντας για μια Κρητικοπούλα που την είχαν πάρει σκλάβοι στην Αλεξάνδρεια και μετά από δώδεκα χρόνια ξαναγύρισε στην Κρήτη, «as soon as ever her owner tής έδωκε τα ελευθεροχαρτιά της» (*Travels in Crete*, 1ος τόμος, Λονδίνο 1837, σ. 66).}

αζεμπής, βλ. **άτζεμπα**.

αζιγανιά, η [aziyañá] & **ζιγανιά** [ziyañá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.) : ζημιά που γίνεται με δόλο, εξαπάτηση, αδικία.

[δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Δεν προέρχεται από το τουρκ. *ziyan* 'ζημιά' (Ξανθιν.) ούτε από το αραβ. *ziyan* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης), αλλά από το ρ. *ζιγανεύω* < βενετ. *cinganar/zinganar* (Αλεξίου). Ο Ιδομενέως^(B) λημματογραφεί χωριστά τον τ. **αλιγανιά**. Μάλλον πρόκειται για τη λ. *αζιγανιά*, με παρετυμολ. επίδραση από τη λ. *λίγος*. Η λ. *αζιγανιά* υπάρχει ήδη στον *Ερωτόκριτο*: Λίγο πριν αρχίσει η γκιόστρα (το κονταροχτύπημα) έπρεπε να οριστούν οι δέκα αντίπαλοι του καθενός από τους τρεις που θα αγωνίζονταν, *κι ο ρήγας με το χέρι του ήγγαφεν ένα κ'ένα, / για να μη γίνει αζιγανιά και λάθος σε κιανένα* (B 1278).

Ο Στυλιανός Αλεξίου, στο γλωσσάριο της κριτικής έκδοσης του *Ερωτοκρίτου* (Ερμής, Αθήνα 1980), στη λ. *αζιγανιά* 'δόλος' (σ. 466), παραπέμπει στο ρ. *ζιγανεύω* 'εξαπατώ', που το ετυμολογεί από το βενετικό *cinganar / zinganar* (σ. 470). Διορθώνεται έτσι η αναγωγή της λ. πιθανόν στα αραβικά από τον Στέφανο Ξανθουδίδη, ο οποίος στην εισαγωγή της δικής του κριτικής έκδοσης του *Ερωτοκρίτου* (Ηράκλειο 1915, σ. CLXXVII: *Ξένα λέξεις παρ' Ερωτοκρίτου*), στις ελαχιστότατες αραβικές λέξεις του έργου, «το όλον οκτώ μέχρι δέκα λέξεων» (αφού «η επί εκατόν τριάκοντα έτη κυριαρχία των Αράβων εν Κρήτη [824-961] ελάχιστα ίχνη αφήκεν εν τη γλώσση») προσθέτετε: «ίσως και το (*α*) *ζιγανιά*, *ζιγανεύω*». Στο γλωσσάριο, στη λ. *αζιγανιά* 'απάτη, δόλος, αδικία' (σ. 481), παραπέ-

μπει στο ρ. ζιγανέω 'απατώ, δολιεύομαι'. Εκεί (σ. 553) σημειώνει: «Η λέξις λέγεται Αραβική *Zigan* σημαίνουσα εν με τη Αραβ. *στολίδι* εν δε τη Περσική και Τουρκ. *ζιμία*. Αλλά πρόκειται για δύο διαφορετικές λέξεις: Κατά το *TDK* και τον *Nisangyan* το τουρκ. *ziyan* (زین) προέρχεται από το περσ. *zīyān* 'azarā' (βλ. *ζοράρι*). Υπάρχει και τουρκ. *ziynet* 'στολίδι', οθωμ. *zīnet* (زینت), κατά το *TDK* από το αραβ. *zīnet*. Στον *Χλωρό* (Α 879) υπάρχει και η λ. *ζιζέιν* «κόσμος, κόσμημα, στολισμός», επίσης αραβική. Αυτό ίσως να υπέρεδνε τον Ξανθουδίδη. Για τη χρήση τής λ. *αζιγανιά* προσθέτει: «Σήμερον [= 1915] δεν ακούεται η λέξις, ακούονται μόνον το *ατζιγανιά*, *ατζιγανος*, *τζιγανέομαι*, αι οποία σχετίζονται προς τους Τζιγγάνους και σημαίνουν τον ακατάστατον, ακάθαρτον, και τον φιλάργγρον (συμφυρόμενα και με το τζιγγούνις και τζιγγουνιά και τζιγγουνέομαι). Με αυτό διαφωνεί ο *Πιτυκάκης* (Α 51): «Άλλη όμως η αζιγανιά κι άλλη η ατζιγανιά. Η πρώτη πιθανώς από το T. *ziyan* = ζιμία, αβαρία, απώλεια. Η δεύτερη από το ατζιγκανος». Η ένσταση του *Πιτυκάκη* πιθανόν να αναναικλά μια πρόσθετη σημασιολογική απόχρωση που πήρε η λ. *αζιγανιά* από επίδραση του τουρκ. *ziyan* (πβ. *θρακ. ζιάνι* 'ζιμία, απώλεια, αβαρία' < τουρκ. *ziyan*, *Κουκκίτης*, 35), αλλά ως προς την περιορισμένη χρήση φαίνεται ότι ισχύει η επισήμανση του Ξανθουδίδη, αφού τα λεξικά που περιέχουν τη λ. *αζιγανιά* είτε δεν δίνουν καθόλου παράδειγμα χρήσης (*Γαρ.*, *Δαρ.*) είτε έχουν παράδειγμα από τον *Ερωτόκριτο* (*Κριτσ.*) ή τραγούδι δημοτικό (*Παπ.*) ή λαϊκότροπο (*Πιτ.*) ή τυποποιημένη έκφραση (*Πιτ.*). Μόνο δύο έχουν παράδειγμα από τον καθημερινό λόγο: *Ο Θεός δε τα συχωρνά ετούτσερα τσι αζιγανιές* (*Ξανθιν.*). Και παραστατικότερα: *Η αζιγανιά που σου 'καμενε ο μαγαρισμένος δεν έχει το ταιρί τζι κι εσύ τονε παρτοπαίρνεις ακόμη* (*Τσιρ.*). Σημειώνεται ότι ο τ. *αζιγανιά* (από τη συμμορφορά: *μια ζιγανιά*) προτάσσεται στα λεξικά που περιέχουν τη λέξη, ίσως επειδή ηχεί ως επιτακτικός (πβ. κάθαρμα / ακάθαρμα). Το ίδιο ισχύει για το *αζιγανέω/ζιγανέω*.)

αζιγανέω, -ομαι [aziɣaɲéno] & **ζιγανέω, -ομαι** [ziɣaɲéno] & **αζιγανεύω** [aziɣaɲéɲo] (*Πιτ.*, *Ξανθιν.*, *Τσιρ.*: στο λ. *αζιγανιά*, *Ροδ.*, *Κριτσ.*, *Ιδομ^B*, *Χουστ.*): ζιμιώω, αδικώ με δόλο, φέρομαι πονηρά, εξαπατώ.

[δεν είναι τουρκικής προέλευσης, αλλά < βενετ. *cinganar/zinganar* (*Αλεξίου*)]

{*Ηδη στον Ερωτόκριτο* το μτβ. ρ. *ζιγανέω* (B 1721), το παθ. *ζιγανέομαι* (B 874), καθώς και το σύνθετο ρ. *παραζιγανέω* (Δ 1734). Η ακριβής σημ. της λ. (*αζιγανέω, -ομαι* φαίνεται στο

παράπονο (!) του ζωοκλέφτη (από κριτ. δημοτ. τραγούδι): «< Που 'σουν, υγιέ μου, που 'σουνε κ' εις την κλεψιά σ' ελέξαν; / – Μάνα, κι ανέ μ' ελέξανε, εις την κλεψιά 'μουν κιάλας. / Ψ τη μοιρασιά δεν έτυχα κι αζιγανέναςί με [...]>» (*Αριστείδης Κριάρης, Πλήρης σολογή κρητικών δημοδών ασμάτων*, 2η έκδοση, Αθήνα 1920, σ. 206). Ο *Ιδομενέω^B* λημματογραφεί χωριστά τον τ. *αλιγανέω*: μάλλον πρόκειται για τη λ. *αζιγανέω*, με παρετυμολ. επίδραση από τη λ. *λίγος*. Ο *Ροδάκης* το γράφει: *αζιγανέβω*. Για την ετυμολογία από τα βενετικά (*Αλεξίου*) και την πιθανή πρόσθετη σημασιολογική επίδραση από τα τουρκικά, βλ. σημείωση στο λ. *αζιγανιά*.)

αζιγανιάρης (επίθ. προσ.) [aziɣaɲáris] (*Γαρ.*, *Τσιρ.*: στην ανάπτυξη του λ. *αζιγανιά*, *Κριτσ.*): αυτός που εκ συστήματος *αζιγανέει* (βλ.).

[δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. *αζιγανιά* (*Συντ.*)]

αής (επίθ. προσ.) [aís] (*Κριτσ.*): σφοδρός, ορμητικός, θυελλώδης.

[< *αγι* 'αρκουόδα', μτφ. «αγροίκος, σκαίος άνθρωπος» (*Χλωρός*, Α 305) (*Συντ.*)] (أيو، ايو)

αϊλίκι, το [aiɫiɫiçi] (*Παπ.*, *Πάγκ.*, *Ροδ.*): ο μνηνιός μισθός, το μνηνιτικό.

[< *aylık* (*Παπ.*)] (أيلق)

άντε, βλ. **άντε**.

άντεσ, βλ. **άντε**.

άντεστε, **αιντέστε**, βλ. **άντε**.

αϊπλαντζίω [aipɫandzío] (*Τσιρ.*): σιχάνομαι, απεχθάνομαι.

[< *ayiplamak* (*im*), αόρ. του ρ. *ayiplamak* 'κατακρίνω, ονειδιζώ' (*Συντ.*)] (عيبلاق)

{Ο *Τσιριγωτάκης* το γράφει: *αιπλαντζίω*.)

αϊπλίκι, το [aipɫiɫiçi] (*Παπ.*, *Πάγκ.*, *Πιτ.*, *Κονδ.*, *Ξανθιν.*, *Γαρ.*, *Ροδ.*, *Τσιρ.*, *Ιδομ^B*, *Χουστ.*, *Κριτσ^{F2}*, *Ξεν.*): το ελάττωμα, το μειονέκτημα.

[< *ayiplik* (*Παπ.*)] (عيبلق)

{Το *TDK* έχει τη λ. *ayiplik* ως διαλεκτική, με τη σημ. 'ντροπή, αισχύνη'. Ο *Χλωρός* (B 1156) έχει μόνο το ουσ. *ayip* 'έλλειψη, ελάττωμα-ντροπή, αίσχος, αισχύνη' και το επίθ. *ayipli* 'ελαττωματικός'.}

αϊράνι, το [airáɲi] & **αρεάνι** [areáɲi] & **αϊτάνι** [aitaɲi] (*Παπ.*, *Πάγκ.*, *Ξανθιν.*, *Αποστ.*, *Τσιρ.*, *Κριτσ.*, *Χουστ.*, *Κασσ.*, *Ξεν.*) & **αϊτάνι** [alitaɲi] (*Πάγκ.*): **1.** ο ορός της τυροκόμησης· **2.** υδαρές διάλυμα τιμέντον· **3.** κάθε υδαρές διάλυμα και κάθε αραιότητα κατασκευή· **4.** πολύ λεπτό, αραιό ύφασμα., λόγω της μακροχρόνιας χρήσης. *ΦΡ. Αϊράνι πάει ο κόλπος του σα με δει*: κατουριέται από το φόβο του όταν με δει.

[< *ayran* (Παπ.) (أيران)]

{Ο Πιτωκάκης (Α 50) έχει τη λ. *αϊράνι* με τη σιμ. 'διαφανές ύφασμα, είτε λόγω ειδικής ύφανσης είτε λόγω φθοράς από τη μακροχρόνια χρήση'. Την ετυμολογεί από το *ayran*, αλλά παραπέμπει στη λ. *αέρας* 'αραχνούφαντο προϊόν του αργαλειού'. Ο τ. *αρεάνι* μάλλον από επίδραση της λ. αραϊός. Το *ΑΚΝ* έχει τον τ. *αριάνι*.}

αϊτάνι, βλ. **αϊράνι**.

ακάντιστος (επίθ.) [akándistos] (Γαρ., Κριτσ.) : αμετάπειστος, ανένδοτος.

[< στερητ. α- + *καντίζω* (βλ.) (Συντ.)]

ακαρέτι, το [akareti] : «κτίμα ακίνητον προσοδοφόρον, ως οικία, κατάσταση, αγρός κλπ.» (Χλωρός, Β 1137), και κατ' επέκταση 'εισόδημα' (Μπόγκας, 158). Η λ. σε κρητ. δημोट. τραγούδι που αναφέρεται στην επίθεση Κρητών κατά του Μουσταφά Πασά στις αρχές Ιουνίου 1828. Εκεί ο Μουσταφάς βρέθηκε σε μεγάλο κίνδυνο, και του έσωσε τη ζωή ένας χαμάλης, που τον πήρε στους ώμους και διέφυγαν. *Και έκτοτε ως αμοιβή* [ο Μουσταφάς] *τού 'δωσαν ακαρέτι / να 'ν 'ς τα Χανιά χαμάλμπασης* (βλ. λ.) 'ς όλο το βιλαέτι (εφημ. *Ραδάμανθς*, φ. της 11-6-1866).

[< *akarati*, πληθ. του *akar* (Μπόγκας)] (عقارات)

{Η ομόγραφη λ. *ακαρέτι* που βρίσκεται στην *Αληπσιάδα* (σ. 295, στ. 28 : *Βελήπασας τούς έκαμε μεγάλο ακαρέτι. / Τούς έκαμε τα στίπια τους, τούς πήρε και το βιός τους.*) σημαίνει 'καμμένη γη, καταστροφή' και ετυμολογείται από το οθωμ. 'aqāret 'στειρότητα', το οποίο από το αραβ. 'aqāra (Karppler, 72).}

ακαρνάσης, βλ. **αρκαντάσης**.

ακαρντάσης, βλ. **αρκαντάσης**.

ακαρντάχης, βλ. **αρκαντάσης**.

ακίκι, το [akiki] & **χακίκι** [xakiki] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.) : «Ποικιλία επιτραπέζιου σταφυλιού, με μεγάλες ρόγες όπως του ροζακιού, περίπου κίτρινου χρώματος αραϊές» (Πιτ.).

[ίσως < *akik* 'αχίτης' (κατά το *TDK* από το αραβ. 'akik) & διαλεκτ. *hakik* επειδή οι ρόγες του σταφυλιού αυτού είναι σαν από κτρινωπό αχάτι (Συντ.)] (عققي)

ακιμπέτι, το [akibeti] (Τουρκοκρητ.) : το τέλος.

[< *akibet* (Bilgehan², 621) «τέρμα, τέλος, έκβασις», και ως επίρρ. «τέλος, επί τέλους» (Χλωρός, Β 1111)] (اخلاق)

{Η λ. *ακιμπέτι* σε ελλ. έγγραφο αλλού: Βλ. Μπερμπέρη, 134. Με τη μορφή *ακουμπέτι* και με επίρρ. σιμ. 'επιτέλους, τέλος πάντων κλπ.' τη συναντούμε σε πολλά μέρη της Ελλάδας (Δι-

αδίκτυο). Τη βρίσκουμε και στα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη.}

ακιντές, ο [akidés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ^β, Χουστ.) : το γλύκισμα.

[< *akide* (Παπ.) (عقده)]

{*Akide zekeri* είναι η καραμελιασμένη ζάχαρη (καραμέλα), το «ζαχαρόκαυστον» (Χλωρός, Β 1130).}

ακλής, βλ. **ατλής**.

Ακ Ντάμπια, βλ. **ντάμπια**.

ακόνευτος (επίθ.) [akóneftos] (Τσιρ.) : που δεν βρήκε κατάλυμα για διανυκτέρευση και φιλοξενία.

[< στερητ. α- + *κονεύω* (βλ.) (Συντ.)]

ακουμπάς, ο [akubás] & **ακουπάς**, ο [akupás] (Κριτσ¹, Τσιρ^β.): το σβέρκο, ο καφράς.

[ίσως < *akbas*, κ.λ. 'άσπρο κεφάλι', ράτσα σκύλου (*ποιμνικός Τουρκίας*) με δυνατό κεφάλι και χοντρό λαϊμό (Συντ.)]

{Η λ. *ακμπάς* ως ονομασία ράτσας σκύλου υπάρχει στο Διαδίκτυο.}

ακουμπέτι, βλ. **ακιμπέτι**.

ακουρούτιστος (επίθ.) [akurúdistos] (Ροδ.) : ακατάστατος.

[< στερητ. α- + *κουρουντίζω* (Συντ.)]

ακουσούρευτος (επίθ.) [akusúreftos] (Τσιρ.) : «αυτός που δεν έχει κάποιο ελάττωμα (φρ.) "ακουσούρευτη κοπελιά"».

[< στερητ. α- + *κουσούρι* (Τσιρ.)]

{Μάλλον πρόκειται για την έκφρ. «ασούρευτη κοπελιά», δηλ. που δεν έχουν ακουστεί κουτσομπολιά για τα ερωτικά της (σούρα = δυσφήμιση, κουτσομπολιά). Εννοείται (!) ότι το επίθετο δεν έχει αρσενικό τύπο.}

ακράνης, ο [akránis] (Ροδ., Κριτσ^π.): σύντροφος.

[< *akran* (Κουκκίδης, 16) «ομήλικες, ομοβάθμιοι, ίσου» (Χλωρός, Α 161)] (اقران)

{Για τη λέξη *ακράνης*, που λεγόταν και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, βλ. άρθρο με τίτλο «Ο αήτητος ακράνης και η αμφίβολη αθιβολή», στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<https://sarantakos.wordpress.com/2013/04/09/akran/>).}

ακραμπάς, ο [akrabás] (Τουρκοκρητ.) : ο συγγενής.

[< *akraba* (Bilgehan², 621) «οι πλησίον, οι συγγενείς» (Χλωρός, Α 162)] (اقرباء)

{Η λ. *ακραπάς/ακρεπάς* σε ελλ. έγγραφα αλλού: Βλ. Μπερμπέρη, 134.}

ακρομπουνταλίζω [akrobudalízo] (Ξανθιν^α.): είμαι λίγο μπουνταλάς.

[< *ακρο-* + *μπουνταλίζω* < *μπουνταλάς* (Ξανθιν.)]

ακρομπούνταλος [akrobúdalos] (επίθ. προσ.) (Ξανθιν^Α): λίγο μπουνταλάς.

[< ακρομπουνταλίζω, υποχωρητικά (Ξανθιν.)]

Ακτάρικα, βλ. **αχτάρικο**.

αλαβάρι (επίρρ.) [alavári] & **άλα βάρι** [ála várí] & **αλαβάρις** [alaváris] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): «αλλ' αληθώς» (Πάγκ.), «εκφράζει μάλλον σκεπτικισμό, αμφιβολία, ειρωνική συγκατάβαση» (Πιτ.), εδώ που τα λέμε, για να λέμε και την αλήθεια (Ιδομ.).

[< *Allah vire* 'ο Θεός να δώσει' (Πιτ.) / < *Allah var* 'πρέπει να να πούμε την αλήθεια', κλ. 'υπάρχει Θεός' (Συντ.) (الله وار)]

{Ακούγεται και ως *αλαβάρε*. Ο Πάγκαλος το γράφει: *άλα βάρι*, ο Τσιριγιωτάκης: *αλάβαρος*, ο Ροδιτάκης: *άλαβάρι*.}

αλάι, το [alái] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ.): στην έκφρ. *ένα αλάι* + ονομαστική πληθυντικού: πολλοί, άφθονοι, πλήθος, ένα σωρό. Με τη σημ. 'στρατιωτικό σύνταγμα' [regiment] η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Και πώς θα τα ζηχάσουμε τα κόλια και τ' αλάγια* (βλ. Dedes, 361 & 373).

[< *alay*, βυζαντ. *αλλάγιον* (Πάγκ.) (الاي)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *αλλάι*. Ο Ιδομενέως το έχει ως ουσ. με τη σημ. 'ακολουθία, συντροφιά, παρέα'. Κατά τον Ροδιτάκη σημαίνει: 'ζώο που γέννησε πρόσφατα: παρέα'. Κατά τον Νιζανγαν το βυζαντ. *αλλάγιον* (με ένα λ) < λατ. *alae*, πληθ. του *ala* 'πτέρυγα', 'μονάδα ρομαϊκού ιππικού'. Η έκφραση *ένα αλάι* + ονομαστική είναι μάλλον μοσμεταφρασμένο δάνειο: < *bir alay* + ονομαστική.}

αλάι μαλάι (επίρρ.) [alái malái] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Κριτσ^σ, Κασσ.): **1.** πολύ περισσότερο **2.** επακριβώς **3.** φύρδην μίγδην.

[< *alay malay* (Παπ.) (الاي مالاى)]

{Το *TDK* έχει: *alay malay* (επίρρ.): **1.** όλοι μαζί, ανάμα. **2.** όπως τύχει, ανάκατα. Ο Χλωρός (Α 178) έχει το ερμήνευμα: «όλοι ομοί, εν σώματι η φύρδην μίγδην». Για την αναδίπλωση με προσθήκη αρχικού μ- στο δεύτερο τμήμα, βλ. σημείωση στο λ. *τσουρούκ μουρούκ*.}

αλάισε (επιφ. φρ.) [aláise] ή **αλάισε βέρσε** [aláise véirse] & **αλάισι** [aláisi] ή **αλάισι βέρισι** [aláisi vérisi] (Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιφ., Κριτσ^σ, Ξεν.): στο Θεό σου! μη μου το λες!

[< *allaseñ* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *allahni seversen*) 'αν αγαπάς το Θεό, προς Θεού! (Χλωρός, Α 189) (Συντ.) (الله ايسك)]

{Συχνά στη φρ. *Αντ' αλάισε!* (= Μα τι είναι αυτά που λες! Σόπαινε να χαιρείς!), με την οποία εκφράζουμε με ήπιο τρόπο τη διαφωνία ή τη δυ-

πιστία μας προς αυτό που είτε ο συνομιλητής μας. Η γραφή *αλλάισε* του Κονδυλάκη και της Ξενάκη-Ροβίθη παραπέμπει στα δύο λάμδα της λ. *Αλλάχ*. Με τη μορφή *αλλάχι σιβέρσιν*, βλ. Μπόγκας, 159.}

αλάισε βέρσε, βλ. **αλάισε**.

αλάισι, βλ. **αλάισε**.

αλάισι βέρισι, βλ. **αλάισε**.

αλακάς, ο [alakás] (Τουρκοκρητ.): η σχέση.

[< *alaka* (Bilgehan², 621) «σχέσις, δεσμός, συνάφεια, ενδιαφέρον, συμπάθεια, έρως» (Χλωρός, Β 1140)] (العلاقة)

{Η λ. *αλακάς/αλακάς* σε ελλ. έγγραφα αλλού: Βλ. Μπερμπέρι, 135.}

αλαλά! (επιφ.) [alalá] & **οαλαά** [olalá]: πολεμική κραυγή των Τούρκων. Η λ. στον Μπουνιαλή: *το 'αλαλά' εκράζασι και δυνατά χουριάζα* (Αλεξίου & Αποσκήτη, 166). Και αλλού (σ. 441): *κ' οι Τούρκοι εβουγκούντανε και 'οαλαά' βουούσα*. Με τη μορφή **Αλλάχ Αλλάχ** σε κρητ. δημοτ. τραγούδια, π.χ. *Αλλάχ Αλλάχ, φωνιάζανε, Ρωμού δε θεν κιανένα, / γενιτσαρία δα κάμομε σαν το εικοσιένα* (Κλεάνθη Κυπριωτάκη, *Η Κρήτη μέσα από την παράδοση. Κρητικά δημοτικά τραγούδια*, Ηράκλειο 2003, σ. 71). Και σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: "*Αλλά Αλλάχ' φωνιάζανε, 'μεντέτ για [=ω!] Μουχαμέτη*" (Dedes, 363).

[< *Allah Allah* «Θεέ μου! Θεέ μου! [επιφών. εκπλήξεως και δυσανεσκειας]» (Χλωρός, Α 189), προφέρεται: /αλά αλά/ ή /αλάχ αλάχ/ (Συντ.) (الله)]

{Ετυμολογικός άσχετο προς τα ελλ. *αλαλάζω*, *αλαλαγμός*.}

αλαλί μπουλαλί, βλ. **κούμπεμπέ**.

αλαμπάντα, η [alabánda (Πιτ., Κριτσ^σ) & **αλεπάντα** [alerpánda] (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 370): η επίπληξη (Σταυρινίδης).

[< *alabanda* (Κριτσ^σ), στη μφρ. σημ. 'σφοδρή επίπληξη', βλ. σημείωση (Συντ.) (الاباندا)]

{Η μφρ. σημ. του τουρκ. ετόμου προκύπτει από την φρ. *alabanda atis* 'ομοβροντία', «σύγχρονος εκκένωσης όλων των τηλεβόλων της μιας των πλευρών πολεμικού πλοίου κατά του αυτού σημείου», όπου *atis* σημαίνει 'ρίνη' και *alabanda* (από το ιταλ. *a la banda*) σημαίνει «η εσωτερική πλευρά του πλοίου» (Χλωρός, Α 177).}

αλάμπελα χιινόβερσι (έκφρ.) [alábeta [hi]nóversí] (Γαρ.): «Ασφαλώς από την τουρκική ευχή: "Αλλάχ μπερεκέτ βερσι" = Ο Θεός να σου δίνει πολλά καλά. "– Ηφερά σου συντέκνισσα δυο αμυγδαλάκια από κατέχο πως δεν εβγάλατε οφέτος. – Αλάμπελα χιινόβερσι συντέκνισσά μου"».

[Για την ετυμολογία και τη σημασία βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Προφανώς πρόκειται για την έκφραση Allah belasini versin 'ο θεός να του δώσει συμφορά' (βλ. Χλωρός, Α 363· Μπόγκας, 159) > κυπριακό *αλλάχμπελασινούβερσιν* 'να σου δώσει ο Θεός μπελάδες!' (Γιαγκουλλής, 2), η οποία με νέα κατάτμηση (Allahbela – siniversin) από κατάρρα έγινε ευχή (!), για λόγους που δεν μπόρεσα να εντοπίσω. Ίσως το συγγέουν με το Allahvesrin 'ο Θεός να (σου) δώσει', από το οποίο το κυπριακό (ειρων.) *αλλάβερσιν* (Γιαγκουλλής, αυτόθι).}

αλαμπίρι, βλ. **αλαμπλίρι**.

αλαμπλίρι (έκφρ.) [alablíri] & **αλαμπλίρι** [alablíri] & **αλά μπλίρι** [alá blíri] & **άλαμπλίρι** [álabliri] & **αλαμπίρι** [alabiri] & **αλά μπίρι** [alá bíri] & **αλαμπίρι** [alibiri] (Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ίδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): μήπως, άραγε, ποιος ξέρει, Κύριος οίδε.

[< *Allah bilir* 'ο Θεός ξέρει' (Πιτ.)] (الله بطور)

{Ο Αποστολόκης το γράφει: *αλαμπλίρι*, ο Ροδάκης: *άλαμπλίρι*. Ακούγεται και ως δύο λέξεις: *αλά μπλίρι* [alá blíri]. Συνήθως χρησιμοποιείται στην αρχή πλάγιας ερώτησης με τη σημασία 'ποιος ξέρει', 'ένας θεός ξέρει': «Μισεύγεις παιδί μου, κι αλαμπλίρι πότε δα σε ξαναδώ» (Πιτ.). Βλ. και *κιμ μπλίρ*.}

αλάνι*, το [aláñi] (Παπ., Πάγκ., Κασσ.): το αλητόπαιδο.

[< *alan* (Παπ.) / 'ανοιχτός χώρος' (AKN)] (الان)

{Για τη μετάβαση από τη σημ. 'ανοιχτός χώρος' στη σημ. 'αλήτης', μεσολάβησε η λ. *αλάνι* 'πλατεία', βλ. περισσότερα στον Κυρανούδη, σ. 189.}

αλανιάρης*, ο [alanaíaris] (Παπ.: στο λ. *αλάνι*): αλήτης.

[< *αλάνι* (Παπ.)]

αλανοπερίστερο, το [alanoperistero] (Τσιρ^β): «έτσι χαρακτηρίζεται το περιστέρι, επειδή πετάει ελεύθερο, τρεφόμενο από τα υπολείματα σιτηρών και άλλων καρπών του κάμπου».

[< *αλάνι* + *περιστέρι* (Τσιρ.)]

αλατζαδένιος* (επιθ.) [aladzadéñios] (Τσιρ.): φτιαγμένος από αλατζά, π.χ. *αλατζαδένιο φουστάνι*.

[< *αλατζάδες* (*αλατζάς*) (Συντ.)]

αλατζάς*, ο [aladzás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ.): είδος φτηνού βαμβακερού υφάσματος.

[< *alaca* (Παπ.)] (الاجاز)

{Στα τουρκ. *alaca* σημαίνει αρχικά «στικτός, παρδαλός, ποικιλόχρους» και έπειτα «είδος υφάματος μεταξοτού ή βαμβακερού ποικιλό-

χρου [τσίτι]» (Χλωρός, Α 177). Κατά το AKN ο *αλατζάς* είναι «βαμβακερό ύφασμα κατώτερης ποιότητας». Το *ΕΛΝΕΓ* έχει: «βαμβακερό ύφασμα, συνήθως πολύχρωμο, χοντρό και ευτελές». Ο *αλατζάς* ήταν σκουρόχρωμο ύφασμα με ψηλή ρίγα, για φουστάνια ή ανδρικά πουκάμισα, γενικά για ρούχα της δουλειάς, πιο χοντρό και πιο ανθεκτικό από το τσίτι. Στη Συλλογή του το *Λύκειο των Ελληνίδων* έχει ένα τέτοιο αλατζαδένιο φουστάνι, στο οποίο «τον μπλε κάμπο του *αλατζά* δικόπτον κατακόρυφες, ενυφασμένες ροδί ρίγες» (βλ. openarchives.gr/view/445691), *αλλά* και ένα γυναικείο ζακέτο από «μεταξοβάμβακο αλατζά (ριγωτό ύφασμα), φερμένο από την Πόλη» (βλ. openarchives.gr/view/449594). Σημειώνουμε τον αντίστροφο λεξιλογικό δανεισμό: τουρκ. *dimi* 'είδος βαμβακερού υφάσματος με πυκνή ύφανση' < ελλ. *δίμιτο* (Δημάση & Νιζάμ, 143).}

αλέ λεσάπι (επίρρ.) [alé lesápi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κριτσ.): **1.** περίπου, κατά προσέγγιση **2.** αφοβία, πλήθος.

[< *alel hesap* (Παπ.)] (على ال حساب)

{Κατά το *TDK hesap* (< αραβ. *hisāb*) σημαίνει 'λογαριασμός', *alelhesap* (επίρρ.) 'έναντι λογαριασμού' και *hesapsiz* 'αναριθμητός'.}

αλέκι μουσελάμ (έκφρ.) [aléki muselá(m)] (Πάγκ., Κονδ.: στο λ. *σελάμ αλέκι*): καλημέρα! (ως απάντηση στον χαριετισμό *σελάμ αλέκι* (βλ.).

[< *aleykümüselâm* (Πάγκ.) / διαλεκτ. *aleykümüselam* (TDK) (Συντ.)] (عليكم السلام)

(*)**αλεμτάρης**, βλ. Παράρτημα 1.

αλέτι¹, το [aléti] (Τουρκοκρητ.): το εργαλείο, πβ. ποντ. *αλέτιν* (*ΛΑΠΑ*, Α 42). Βλ. και Μπερπέρη, 135.

[< *alet* (Bilgehan¹, 34)] (الت)

αλέτι², βλ. **ναλέτι**.

αλιβερντζίω [aliverdizo] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ίδομ^β): **1.** αγοράζω κάτι για λογαριασμό τρίτου **2.** μεσολαβώ **3.** συναλλάσσομαι. Με τη σημ. 1. η λ. σε προσοπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Έδωσέ μου ο Πέτρος γρ. 40, να του αλιβερτίσω ένα κοντόχι τζόχινο* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 342).

[< *aliverd(im)*, αόρ. του ρ. *alivermek* (Παπ.)] (اليويرمك)

{Η σημ. 3. ίσως από επιδραση της λ. *αλισβερίσι* (βλ.). Ο Ίδομενέως έχει: *αλληβερντζίω* 'υποβαστάζω'. Αμφίβολη η σχέση του με το *alivermek*. Το ρ. αυτό προέρχεται από τα ρ. *almak* 'παίρνω' και *vermek* 'δίνω' και η πρώτη σημασία του (μόνο με αυτήν το έχει το *TDK*) είναι «αγοράζω εν τάχει» (Χλωρός, Α 194).}

αλιγανεύω, βλ. **αζιγανεύω**.

αλιγανιά, βλ. **αζιγανιά**.

αλιγές, ο [alijés] : τουρκικό νόμισμα (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 190) : *ένα[v] αλιγέ γρ[όσια] 15, 10.*

[< *aliye* (Μπόγκας, 179), βλ. σημείωση]

{Στα *Ενθυμήματα* του Κασομούλη (επιμ. Βλαχογιάννη, Αθήνα 1939, σ. 28) διαβάζουμε: *Μ' έδωσαν [...] τριάντα λιγέδες, 300 γρόσια*. Και σε υποσημείωση του επιμελητή: *Νόμισμα τουρκ. αλιέ, πληθ. αλιέδες, κατά την ρουμελ. προφορά αλιγιέδες, λιγέδες*. Ο Μπόγκας ετυμολογεί ως εξής: «κατά σύντμηση των devlet aliye (= Υψηλόν Κράτος, Οθωμ. Κράτος)».

Η λ. *aliye* (عليه) στα οθωμ. τουρκ. είναι θηλ. του επιθ. *ali* (على) «υψηλός, έξοχος» (Χλωρός, 1145), π.χ. *devlet-i aliye* 'το υψηλόν κράτος', δηλ. η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δεν εντόπισα τη λ. *aliye* σε τουρκικό λεξικό με τη σημ. 'νόμισμα'. }

αλικόντι, το [alikódi] (Τσιρ.) : εμπόδιο, καθυστέρηση, βλ. *αλικόντισμα*.

[< *αλικοντίζω*, υποχωρητικά (Συντ.)]

αλικοντίζω [alikodízo] & **αλικορντίζω** [alikordízo] & **λικοντίζω** [likodízo] & **ελικοντίζω** [elikodízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ^α, Ιδομ^β, Ξεν.) : 1. εμποδίζω, αναστέλλω, αναχαϊτίζω, & παθ. (α)λικοντίζομαι. 2. παραπλανώ.

[< *alikoγd(um)*, αόρ. του ρ. του *alikoγmak* (Παπ.)] (اليقوم)

αλικόντιση, βλ. **αλικόντισμα**.

αλικόντισμα, το [alikódizma] & **λικόντισμα** [likódizma] & **αλικοντισμός**, ο [alikodizmós] & **αλικόντιση**, η [alikódisi] (Παπ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^β) : το σταμάτημα, το εμπόδιο, η ανάσχεση.

[< *αλικοντίζω* (Παπ.)]

αλικοβάφω [alikonáfo] (Ροδ.) : κοκκινίζω.

[< *άλικος* (< *al*) + *βάφω* (Συντ.)]

{Μοιάζει με ποιητικό σύνθετο. Δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για μτβ. ή αμτβ. ρήμα. }

αλιμπαντές, ο [alibadés] (Κονδ., Ιδομ^β) : επανοφόρι παραγεμισμένο με βαμβάκι.

[< *libade*, βλ. *λιμπαντές* στον Μπόγκα] (لبد)

{*libade*: «υπενδύτης φθάνων μέχρι γονάτων και υπερραμμένος βαμβάκιον, ήτοι με βάτκα, ον φορούσιν οι ανατολικοί λαοί» (Χλωρός, Β 1479).

Ο τ. *αλιμπαντές* προέκυψε προφανώς από λανθασμένη τμήση της συνεκφοράς *ένα λιμπαντέ* : > *έν-α λιμπαντέ* > ο *αλιμπαντές*. }

αλιμπίρι, βλ. *αλαμπίρι*.

αλισβερίκι, βλ. *αλισβερίσι*.

αλίσ βερίς, βλ. *αλισβερίσι*.

αλίσι βερίσι, βλ. *αλισβερίσι*.

αλισβερίσι*, το [alisiverisi] & **αλίσι βερίσι** [alisi verisi] & **αλίσ βερίς** [alis veris] & **αλισβερίσι** [alizverisi] & **αλίχι βερίχι** [alíçi veríçi] & **αλίσο βέρσο** [aliso vërso] & **αλισοβέρσο** [alisovëriso] & **αλισβερίκι** [alizverítçi] & **αλιγιβερίκι** [alíçiverítçi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. εμπορική συναλλαγή. 2. κοινωνική σχέση, συναναστροφή. 3. ερωτική σχέση.

[< *alisveris* (Παπ.)] (اليش ويرش)

{Συχνά χρησιμοποιείται στον πληθυντικό: «Μπανταξής είναι και να μην έχεις πολλά αλισβερικια [πβ. *πολλά πάρε-δώσε* (Συντ.)] *μετά όνομής του*» (Αποστ., Τσιρ.). Η παροιμία *Με το συγγενή σου φάε, πιά, μα αλίσι βερίσι μην κάμεις* (Πάγκαλος, Β 121) αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *Akraba ile ye, iç, alisveris etme* (βλ. *TDK-Atlaszleri*). }

αλίσο βέρσο, βλ. *αλισβερίσι*.

αλιστίζω [alistízo] & **λιστίζω** [listízo] (Πάγκ.) : συνηθίζω, εθίζομαι.

[< *alíst(im)*, αόρ. του ρ. *alístmak* (Πάγκ.)] (اليشمق)

αλιτάνι, βλ. *αϊράνι*.

αλιγιβερίκι, βλ. *αλισβερίσι*.

αλίχι βερίχι, βλ. *αλισβερίσι*.

αλκοράνι, το [alkorāni] : το Κοράνι. *Κι ένας Ιμάμης άρχιζε βαϊζι να τους κάνει / ό τι διατάσει ο Ραμπής και γράφει τ' Αλκοράνι* (Μιχ. Διαλιάνης, *Η Κριτσοτοπούλα*, Ηράκλειο 1912, σ. 24). *Το τούρκικ 'αλκοράνι διαλαλεί όσους δεν το πιστεύγουνε καφιρρια* (Κάκοπτρον, 46).

[βλ. *κοράνι*]

άλλα βάρι, βλ. *άλα βάρι*.

αλλάι, βλ. *αλάι*.

αλλάισε, βλ. *αλάισε*.

Αλλάχ μπερεκέτ βερσίν, βλ. *μπερεκέτι*.

αλληγκιόζης (επίθ.) [alidzózis] (Ξανθιν., Τσιρ.: στο λ. *αλληφέγγης*) : αλληθωρος.

[< *άλλος* + *göz* 'μάτι', κατ' αναλογία προς τα: αλληθωρος, αλληγορικός (Ξανθιν.) / μάλλον κατ' αναλογία προς τη λ. *για(ν)γκιόζης* 'αλληθωρος' (Λιθοξύου) < *γαν* 'πλάγιος' *göz*, πβ. ρημ. περίφρ. *yan gözle bakmak* 'λοξοκοιτάζω' (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης δίνει ως συνώνυμο τη λ. *στραβαλιγκιόζης* (βλ.), που τη γράφει με ένα λ και ι. }

αλμπάντης, ο [albántis] & **ναλμπάντης** [nalbántis] & **αλουμπάντης** [alubántis] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ο πεταλωτής· **2.** ο πρακτικός κτηνίατρος.

[< *nalbant* (Παπ.) (نعليند، ناليند)]

{Ακούγεται και ως *αλμπάνης**. Χρησιμοποιείται και ως χαρακτηρισμός για κακό χειρούργο, με τη μτφ. σημ. ‘χασάτης’. Κατά τον Nişanyan: τουρκ. *nalbant* < περσ. *nalband* < αραβ. *nal* ‘πέταλο αλόγου’ + περσ. *band* ‘δεσμός’: για το β’ συνθετικό βλ. και *καλεμπέντης*.}

αλογοπάζαρο, το [αλογοράζαρο] (Τσιρ.) : η ζωπανήγυρη.

[< *άλογο* + *παζάρι* (Συντ.)]

αλουμπάντης, βλ. **αλμπάντης**.

αλτσάκι, το [altsáti] ή στον πληθ. **αλτσάκια** [altsátiá] & **αρτσάκι** [artsáti] (Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): (μόνο με το ρήμα *κάνω*, συνήθως στον αόριστο: *τον έκαμε αλτσάκι*) : **1.** γελοιοποιώ, κατατροπώνω· **2.** ξυλοκοπώ.

[*alçak* ‘χαμηλός’, μτφ. ‘ποταπός’ (Κουκκίδης, 17)] (الجاق، الجق)

{Η λ. *alçak* είναι επίθετο. Από αυτήν το ρ. *alçaklamak* ‘εξευτελιζώ’ (Χλωρός, A 183), και από εδώ το ρ. *αλτσακλαντζίζω* (Κουκκίδης, 17).}

αλτσάς, ο [altsás] (Τσιρ^B.): μικρό πεταλοειδές σιδεράκι που το έβαζαν κάτω από τα ανδρικά παπούτσια, στη μύτη και το τακούνι.

[< *nalça* (Τσιρ.)]

{Λέγεται και *ναλτσάς* (Κουκκίδης, 17). Ο τ. *αλτσάς* προέκυψε προφανώς από επανανάληψη: *τον ναλτσά* > *τον ν-αλτσά* > *ο αλτσάς*.}

αλτσι, το [altsi] (Γαρ., Κριτσ.) : ο γύψος. Μόνο ως τοπωνύμιο (*στ’ Αλτσι*) κοντά στο χωριό Σφάκα Σητείας, όπου υπάρχει γυμνορυχείο.

[< *alçi* (Bilgehan¹, 34)] (الجى)

αλωνοχάραρο, βλ. **χαράρι**.

άμ μά! βλ. **εμά!**

αμά! βλ. **εμά!**

αμακατζής*, ο [amakadzis] (Πάγκ., Κριτσ.) : παράσιτος, σελέμης, άρπαγας.

[< *αμάκα* ‘με έξοδα άλλου’ (< ενετ. *a maca* (Πάγκ.) / +-(α)τζής (AKN)]

{Δημιματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. -(α)τζής.}

αμάν* (επιφ.) [amán] & **αμάνι** [amāni] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : έλεος!

[< *aman* (Παπ.) (أمان)]

{Ο τ. *αμάνι* μάλλον για λόγους ομοιοκαταληξίας, π.χ. σε μαντινάδες. Ο Κονδυλάκης λημματογραφεί τη αναδιπλωμένη μορφή *αμάν-αμάν*.}

αμανεδιά, η [amanedjá] (Κριτσ.) : ο αμανές.

[< *αμανές* (Κριτσ.)]

αμανές*, ο [amanés] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ., Κασσ.) :

1. ο σκοπός τραγουδιού· **2.** αργό ανατολίτικο τραγούδι.

[< *aman* (Παπ.) / < *emane* (Κουκκίδης, 17)

«άσμα εν ω επαναλαμβάνεται η λέξη *aman*» (Χλωρός, A 196) (أمانه)]

αμανετζής¹, ο [amanedzis] (Τσιρ^B.): «ειδικός ταχυδρόμος δεμάτων, χρημάτων και εγγυήσεων».

[< *emaneçi* (Χλωρός, A 196) (Συντ.)] (امانچى)

αμανετζής², ο [amanedzis] (Κριτσ^F.): αυτός που τραγουδεί αμανέδες.

[< *αμανές* (Συντ.)]

αμανέτι, το [amanéti] & **αμανάτι*** [amanáti] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** δαχτυλίδι που δίνεται στη νύφη από την πλευρά του γαμπρού ως τεκμήριο υπόσχεσης γάμου, όταν “κόβουν τα λόγια”· **2.** παρακαταθήκη.

[< *emanet* (Παπ.) & διαλεκτ. *amanet, amanat* (TDK) (Συντ)] (امانات \ امانات)

αμέτη μουχαμέτη, βλ. **αμέτι μουχαμέτι**.

αμέτι μουχαμέτι* (επίρρ.) [améti muxaméti] (Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : οπωσδήποτε, με κάθε τρόπο.

[< *ümmei Muhammet* ‘έθνος του Μωάμεθ’ (Παμπούκης, 152)] (امتى محمد)

{Ο Πιτυκάκης το γράφει *αμέτη-μουχαμέτη*. Παραθέτει, από την (ψηφιοποιημένη τώρα στην *Ανέμη*) *Κρητικοπούλα* του Χατζή-Μιχάλη Γιάνναρη (Αθήνα 1894, σ. 116, στ. 16-17), τους στίχους *Φωνιάζου απού τα Χανιά, Αμέτη-Μουχαμέτη, / όσοι πιστοί, και χάνεται το Τούρκικο μύλετι*, με την εξής επισήμανση: «Για να κατανοηθεί ακριβώς το νόημα του διστιχίου, ο αναγνώστης ας προσθέσει μετά το *όσοι πιστοί*, το παρακελευστ. *ελάτε, τρέξτε, σπεύσετε*. Σπεύσετε δηλ. *αμέτη-μουχαμέτη*, με κάθε τρόπο, χωρίς άλλου». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το *όσοι πιστοί*, που εδώ είναι ουσιαστικά επεξηγήση/μετάφραση της έκφρ. *αμέτη-μουχαμέτη* < *ümmei Muhammet* ‘έθνος του Μωάμεθ’. Σε άλλο σημείο του ίδιου κειμένου (σ. 126) η έκφρ. χρησιμοποιείται όχι επιφωνηματικά αλλά με την επιρρηματική σημασία που έχει και σήμερα: *Τον Ζαμπρακάκ’ αναζήτ, Αμέτη Μουχαμέτη*. Σχετικά με την έκφραση *αμέτι μουχαμέτι* βλ. Βασίλης Ορφανός “Η διαδρομή της έκφρασης *αμέτι μουχαμέτι* από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα” (στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία - sarantakos.wordpress.com/2011/02/21/ametibasorf/*.)

αμμοτσάλιο, το [amotsálio] (Ιδομ^B.): μείγμα από

άμμο και *τσάιλι* (βλ.), αμμοχάλικο, κυρίως για οικοδομική χρήση.

[< άμμος + τσαίλι (Συντ.)]

αμουτζάς, ο [amudzás] & **αμτζάς** [amdzás] (Κονδ.) : ο θείος.

[< *amica*, *amica* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *amca*) 'θείος, αδελφός του πατέρα' (Συντ.)] (عمجه, عمجه)

{Ο Κονδυλάκης σημειώνει: «Παρά των Τούρκων λέγεται και νταής». Dayi λέγεται στα τουρκ. ο θείος, αδελφός της μητέρας. Βλ. νταής. Για τη χρήση της λ. **αμουτσάς** σε κρητ. δημοτ. τραγούδι βλ. *Κρητικάί Μελέται*, 1/5 (1933), 163, όπου ετυμολογείται από το τουρκ. *amca*.}

αμπακαλούμ, βλ. **μπακαλούμ**.

αμπανόζι^(A), το [abanozi] (Γαρ., Κριτσ.) : μόνο στις ΦΡ. *την ήκαμα αμπανόζι* 'έφαγα χορταστικά' και *εγίνηκα αμπανόζι* 'άνθρωπος, πήρα τα πάνω μου'.

[< *abanoz* 'έβενος' (Κριτσ.), στη μτφ. σημ. 'σκληρός' (Χλωρός, Α 3) (Συντ.)] (ابانوز)

{Αντιδάνειο: Ο Nisanyan ετυμολογεί το τουρκ. *abanoz* από το περσ. *ābūis* με αναγωγή στο αρχ. ελλ. *έβενος*. Βλ. και Βασμανόλη, σ. 273-4. Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τη φρ. *την ήκαμα αμπανόζι*. Υπάρχουν κι άλλες εκφράσεις στις οποίες ο χορτασμός περιγράφεται με τη σκληρότητα (και διόγκωση) της κοιλιάς: την έκαμα κότσι/τόπι/μπόλα/ταράτσα. Για την καλή υγεία πβ. ανάλογη χρήση του επιθ. ντούρος (< ιταλ. *duro* 'σκληρός') ή (στην Κρήτη) τη μεταφορ. χρήση της λ. πετραμύγδαλο.}

αμπαράκι, το [ambaráki] (Γαρ., Κριτσ.) : ο χώρος κάτω από τον *σοφά* (βλ.).

[υποκορ. της λ. *αμπάρι* (Συντ.)]

αμπάρι*, το [ambári] (Παπ., Πάγκ.) : αποθήκη, ιδίως σιτηρών.

[< *ambar* (Παπ.)] (آبار, انبار)

{Στη σημ. αυτή παρωχημένο κατά το *AKN*. Η λ. *αμπάρι* θεωρήθηκε αντιδάνειο: < τουρκ. *ambar* < ελλ. *εμπόριον*. Όμως **δεν** πρόκειται για αντιδάνειο, διότι το τουρκ. *ambar* προήλθε από το περσ. *anbār*: *Αναλυτικότερα γράφει ο Νίκος Σαραντάκος στο* <http://www.sarantakos.com/antidaneaia/gram.html>.}

αμπάς*, ο [abás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Κασσ.) : 1. χοντρό μάλλινο ύφασμα, βαρύς επεδύτης φτιαγμένος από το ύφασμα αυτό· 2. τοπωνύμιο στα Αστερούσια όρη.

[< *aba* (Παπ.)] (أبا)

{Πιο συχνά λέγεται *γαμπάς*, αλλά αυτό προέρχεται από το βενετ. *gaban* (Πάγκαλος, Β 435).}

αμπασιντά (επίρρ.) [abasidá] & **απασιντά** [apa-

sidá] & **απασιντάς** [apasidás] (Πάγκ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : ξαφνικά.

[< *aransızın* (Πάγκ.) / *apañsızda(n)* (*TDK*) (Georgiadis, 219-20)] (اپاسز)

αμπατζήδικο, βλ. **αμπατζίδικο**.

αμπατζής, ο [abadzis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Κασσ.) : αυτός που φτιάχνει ή πουλάει αμπάδες.

[< *αμπάς* (Παπ.) / μάλλον κατευθείαν < *abaci* (*Κώδικας Θυσιών*, 371)] (عجاجی)

αμπατζίδικο, το [abadzidiko] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : κατάστημα στο οποίο κατασκευάζουν ή πουλούν αμπάδες.

[< *αμπατζής* (Παπ.)]

{Ο Παπαγρηγοράκης και ο Πάγκαλος έχουν το λήμμα στον πληθυντικό (*τα αμπατζήδικα*), ίσως επειδή τα όμοια καταστήματα τα εύρισκε κανείς στο ίδιο σημείο της αγοράς, πβ. τα Δερματζήδικα (Ηράκλειο), τα Στιβανάδικα (Χανιά).}

αμπελοχρονιά, η [abeloxroñá] : χρονιά που η καλλιέργεια του αμπελιού ήταν πολύ αποδοτική.

[πβ. τουρκ. *bağ senesi* με την ίδια σημασία (Συντ.)]

{Ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Γ 165) μεταφράζει ως *αμπελοχρονιά* το τουρκ. *bağ senesi* [< *bağ* 'αμπέλι' & *sene* 'χρόνος, χρονιά']. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι υπάρχουν πολλά τέτοια παράλληλα ζεύγη μεταξύ ελληνικής και τουρκικής, π.χ. *λαδοχρονιά* / *zeytin senesi*, *κυδνοχρονιά* / *ayna senesi*, *αγοροχρονιά* / *erkek senesi*, *κοριτσοχρονιά* / *kiz senesi*. Επισημαίνω την ευκολία με την οποία δημιουργούνται τέτοια σύνθετα κατά περιστάση, π.χ. (στην Κρήτη) *χοχλιδοχρονιά*, *βρουβοχρονιά*, *σαφιδοχρονιά*, *σταφυλοχρονιά* (πβ. *üzüm senesi*), *ρογδοχρονιά* (πβ. *nar senesi*) κλπ. Αλλά αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά γλωσσική αλληλεπίδραση.}

αμπέρι, το [ambéři] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ., Ξεν.) : το άνθος της *αμπεριάς*, της γαζίας.

[< *amber* (Παπ.)] (عبر)

αμπεριά, η [amberzá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ., Ξεν.) : ο δενδροειδής θάμνος γαζία (*Acacia farnesiana*).

[< *αμπέρι* (Παπ.)]

αμπλά, η [ablá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : η αδελφή.

[< *abla* (Παπ.) / 'μεγαλύτερη αδελφή' (Πιτ.)] (أبلا، ابلا)

{Ο Γαρεφαλάκης έχει τη λ. με τη σημ. 'η μεγαλύτερη αδερφή' (όπως στα τουρκικά). Απ' όσο ξέ-

ρω το κρητ. *αμπλά* σημαίνει απλώς ‘αδελφή’, χωρίς διάκριση ηλικίας. Κατά τον Κονδυλάκη εσήμαινε επίσης ‘θεία» (ως προσφώνηση) και «ελέγετο γενικός προς τας αιθιοπίδας».)

αμπλός, ο [ablós] (Ξανθίν., Τσιρ.) : ο αδελφός.

[< *αμπλά* (Ξανθίν.)]

{Ασυνήθιστη παραγωγή αρσ. τ. από το θηλυκό. Πβ. *κάσικος*, ο ‘τράγος’ < *κατσίκια* (Μιχαήλης Σκανδαλίδης, *Λεξικό των κωακών ιδιωμάτων*, Αθήνα 2006, σ. 336).}

αμπτέστι, το [aptésti] & **αμπντέστι** [abdésti] & **αμπέστι** [abésti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Χουστ.) : **1.** προσκύνημα Τουρκού (Κονδ.)· **2.** (με σκωπτ. σημ.) η άδεια (για να κάνει κανείς κάτι).

[< *abdest* (Παπ.) / ‘το πλύσιμο των χεριών των μουσουλμάνων πριν μπουν στο τζαμί για προσευχή’ (Πιτ.) (أبْدَسْت)]

{Ο Κονδυλάκης καταγράφει την έκφρ. *παίρνω αμπνέστι*, αλλά δεν την ερμηνεύει. Συνήθως λέγεται (λεγόταν) για να περάσουμε κάποιον, περίπου με τη σημ. ‘πήρες άδεια (από τη μαμά σου)’. Στις τουρκ. εκφράσεις *küçük abdest* ‘ούρηση’ και *büyük abdest* ‘αφόδευση’ αντιστοιχούν οι κρητ. *ψιλό νερό* (βλ.) και *χοντρό νερό*.}

αμπουντάλα, η [abudála] (Ιδομ^B.): βλάκας, χαζός· ΦΡ. *σαν την αμπουντάλα*: σαν βλάκας.

[< *abdal* ‘ευήθης’, αρχική σημ. «καπνίτης προσποιούμενος τον άγιον, ή εκλαμβάνόμενος ως τοιούτος ένεκα της αφέλειάς του» (Χλωρός, Α 5), από την ίδια ρίζα με τη λ. *budala* (> *μπουντάλας*) (أبْدَال)]

{Η φρ. *σαν την αμπουντάλα* λέγεται υποτιμητικά για κάποιον απρόσεκτο ή αδέξιο, π.χ. *έπεσε σαν την αμπουντάλα*.}

αμπούντας, ο [abúdas] (Ιδομ^B.): ο βλάκας.

[< *αμπουντάλα*, υποχωρητικά (Συντ.)]

{Άλλα πιθανά έτυμα: *abui* στη σημ. ‘βλάκας’ και *abudah* ‘αδέξιος, αδύναμος, ανίκανος’, και τα δύο διαλεκτ. κατά το *TDK*.}

αμπράτη του κήτη, τα [abráti tu káti] (Κριτσ.) : «οι πληρημένοι λεμφοειδείς αδένες του ανθρώπου».

[ίσως μτφδ.: < *kedidaşagi*, διαλεκτ. κατά το *TDK*, «koltuk altında çikan bir çeşit çiban» (= είδος σπυριού, καλόγερος, που βγαίνει κάτω από τη μασχάλη) (< *kedi* ‘γάτος’ + *daşak*, -ği, διαλεκτ. τ. του *iaşak* ‘αρχίδι’). (Συντ.)]

{Η λ. (*αμπράτη*, από το ιταλ. *apparati*, πληθ. του *apparato* ‘προπαρασκευη· σκευή, εξάρτυς» (Κ. Καραποτόσογλου «Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου», *Ελληνικά* 62 (2012), 151), σημαίνει: **1.** τα διάφορα σκευή κλπ. χρειώδη με τα οποία είναι εξοπλισμένο ένα νοικο-

κυριό, κατάστημα, εργαστήριο κλπ. ή τα οποία χρησιμοποιούμε για μια δουλειά· **2.** τα πράγματα κάποιου, οι αποσκευές του· **3.** (ευφημ.) τα γεννητικά όργανα του άνδρα. Η Ευαγγελία Φραγκάκι (*Η δημόδης ιατρική της Κρήτης*, Αθήνα 1978, σ. 200) αναφέρει «του *μποντικού τ’ αρχίδια* = οι αδένες της *μασχάλης*».)

αμυγδαλοτσάκισμα, το [amiγdalotsákizma] (Κριτσ.) : «το σπάσιμο του αμυγδαλου, πληθ. αμυγδαλοτσακίσματα (τα) = η εργασία και οι ώρες που σπάζουν τα αμύγδαλα».

[< *αμύγδαλο* + *τσάκίζω* (Συντ.)]

{Σε περιοχές με μεγάλη παραγωγή αμύγδαλου, όπως είναι (ήταν) η Ανατολική Κρήτη, είναι φυσικό να δημιουργηθούν λέξεις σχετικές με τις απαιτούμενες εργασίες.}

αναγαράς, ο [anagarás] : τύμπανο. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Με τα βιολιά πορίζανε και με τσ’ αναγαράδες* (Γιάνναρης, 82).

[< *αγαράς < *nagara* (Γιάνναρης, 318), κατά το *TDK* διαλεκτ. του *nakkare*, βλ. και Χλωρός, Β 1893 (Συντ.) (نَغَارَة)]

{Ο τ. *αναγαράς* πρέπει να προέκυψε από επανάλυση της συνεκφοράς *έν-α ναγαρά*.}

αναλέτι, βλ. *ναλέτι*.

αναντάμ μπαμπαντάμ, βλ. *αντάμ μπαμπαντάμ*.

αναντάμ μπαμπαντάν, βλ. *αντάμ μπαμπαντάμ*.

αναξιλίκι, το (επιρρ. φρ.) [anaksiilíçi] (Ξανθίν.) : «συνηθίζεται στον πληθ.) = κακοκεφιά γκρίνια. “Με τ’ αναξιλίκια σου εξύπνησες.”».

[< *ανα-ξινίκα* (< *ανά* + *ξινός*), με τροπή του ν σε λ από ανομοίωση δύο έρρινων συμφόρων στην ίδια λέξη (Ξανθινάκης) / μάλλον < τα *ναξιλίκια*, με λανθασμένη τμήση *ναξιλίκι* ‘γκρίνια’ < *νά-ζης* (βλ.) < *nahs*, διαλεκτ. κατά το *TDK*, «ters, inater», βλ. *τέρσης*, *ινατής* (Συντ.)]

{Ο Πέτρος Βλαστός (*Συνώνυμα και συγγενικά - Τέχνες και σύνεργα*, Αθήνα 1931) έχει τη λ. *νά-ζης* ως συνώνυμο των λ. γκρινιάρης, δύσκολος, ντροπαλός, παραξενιάρης (σ. 63, 74, 143, 163 αντίστοιχα), και τη λ. *ναξιλίκι* ως συνώνυμο στη λ. γκρίνια (σ. 63).}

αναπαραδιά, η [anaparađjá] (Τσιρ.) : η έλλειψη χρημάτων, η αφρηγκία.

[< στερητ. *α-* + *παράδες* (*παράς*) (Τσιρ.)]

ανά σινί σινεϊμ [aná siñi sineim] (Κονδ.) : «τουρκοκρητική ύβρις ως το *αβραντενί*».

[μεταγραφή με έλλ. χαρακτηρισες της τουρκ. βριστιάς *anasını sikeyim* (αντιστοιχεί ακριβώς στο έλλ. αθυρόστομο έξεπασμα *γαμώ τη μάνα του!*) (Συντ.) (سِكْمَكْ و نَا)]

ανατσαρώνω [anatsaróno] & **ανετσαρώνω** [anetsaróno] (Πάγκ., Ξανθίν., Ροδ., Τσιρ.) :

αναρρώνω, ανακτώ τις δυνάμεις μου μετά από μια αρρώστια, συνέρχομαι.

[< *ανά* + *τσαρές* 'γιατρεία' (Τσιρ.), βλ. *τζαρές*' (Συντ.)]

αναφακάς, βλ. **ναφακάς**.

αναφιλέ, βλ. **ναφιλέ**.

ανεμικιόρος, βλ. **ναμικιόρος**.

ανετσαρώνω, βλ. **νατσαρώνω**.

ανεφιλέ, βλ. **ναφιλέ**.

ανέχαρτζα (επίρρ.) [anéxardza] (Πιτ., Κριτσ.): ανέξοδα, χωρίς διαπάνη.

[< πρόθεση *ανέ-* + *χάρτζι* (< *harç* 'δαπάνη') (Πιτ.) / το *α'* συνθ. είναι το στερητ. *α-*, *αν-*, ίσως κατά το *ανέξοδα* (Συντ.)]

αντά μπαμπαντά, βλ. **αντάμ μπαμπαντάμ**.

άντα χαζίρι (έκφρ.) [áda hazíri] (Παπ.: στο λ. *χαζίρι*, Γαρ., Κριτσ., Τσιρ^B): 1. «ευθύς αμέσως, ιδού έτοιμα» (Παπ.): 2. πάντως.

[< *o da hazir!* 'έτοιμο κι αυτό!' (Συντ.)] (حاضر او حاضر)

{Λέγεται και *αντά χαζίρι* και χρησιμοποιείται όπως και το *χαζίρι* αλλά με επιτατ. σημασία: 'χωρίς καταβολή ούτε του ελάχιστου κόπου, στο πάτο'.}

ανταγιάντιστος (επίθ.) [adažadistos] (Ιδομ^B, Κριτσ^F): ανυπόφορος, αβάσταχτος (πόνος, καμής, λύπη κλπ.)

[< στερητ. *α-* + *νταγιαντζω* (βλ.) (Συντ.)]

ανταλέτι, το [adaléti], συχνά στον πληθ. **ανταλέθια** [adaléθxa], (Πιτ.): «Επιδείξεις παλληκαρισμού, αλλά και παιγνίδια σωματικής ευκινήσις, ευστροφίας» (Πιτ.).

[< τουρκ. (Πιτ.) / ίσως < *adalat*, πληθ. του *adale* 'μυς' (Χλωρός, Β 1333) (Συντ.)] (عضلات)

{Ο Τσιριγιωτάκης λημματογραφεί τη λ. **νταλέτι** με τη σημ. 'επίδειξη ολογοδρομίας'. Η Ξενάκη-Ροβίθη έχει: *ανταλέτι* = γρήγορο τρέξιμο αλόγου. Μάλλον πρόκειται για σημασιολ. επέκταση της λ. *ανταλέτι*.

Σε μαντινάδα βρισκόμαστε τη φρ. *στένω ανταλέτι*: *Δεν το 'χ'ομε συνήθειο, δεν το 'χ'ομεν αντέτι / να 'ρχουντ' οι ξενοχωριανοί να στένουν ανταλέτι*! Η παραπάνω μαντινάδα ήταν απάντηση μιας από τις κοπέλες που χόρευαν σε πανηγύρι (στις αρχές του 20ου αιώνα στο Αμάρι) στη μαντινάδα που τους είχε απευθύνει ο ξενοχωριανός λυράρης: *Κοπελιδάκια, κοπελιές, την άδεια σάσε παίρνω, / αν το 'χετε συνήθειο να τραγουδεί το ξένο (= ο ξένος), βλ. Θεόδ. Ρηγιανίτης, "Ο κοινωνικός ρόλος της παραδοσιακής μουσικής στην Κρήτη", cretan-music.gr (1999). Η φρ. στένω ανταλέτι μπορεί να σημαίνει 'κάνω επί-*

δειξη', θα μπορούσε όμως να αντιστοιχεί στο τουρκ. *adalet kurmak* 'δημιουργώ (κ.λ. στήνω) δικαιοσύνη', οπότε θα έπαιρνε το νόημα 'αλλάζω τα έθιμα'.}

αντάμ μπαμπαντάμ (επίρρ.) [adam babadám] & **αντά μπαμπαντά** [adá babadá] & **αντάμ παπαντάμ** [adam papadám] & **μπάπ μπαπαντάμ** [bám baradám] & **ντάν μπαπαντάν** [dán baradán] (Παπ.: στο λ. *αντάμου*, Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Ιδομ^B): ανέκαθεν.

[< *anadan babadan* 'από τους γονείς, κ.λ. από τη μητέρα, από τον πατέρα' (AKN)] (آب و آبی)

{Τον τ. **ανοντάμ μπαμπαντάμ*** της κοινής νεοελληνικής λημματογραφεί μόνο ο Δαρβιανάκης, με τη σημ. 'πάππου προς πάππου, από γενιά σε γενιά'. Ο Γαρεφαλάκης έχει ως λήμμα το ελαφρώς διαφορετικό **ανοντάμ μπαμπαντάν** με τη σημ. 'από μητέρα και πατέρα, πάντα'. Στα τουρκ. υπάρχει η έκφρ. *babadan babaya* «από πατρός εις πατέρα [πάππου], ήτοι γενεαλογικός κατ' ανιούσαν γραμμήν» (Χλωρός, Α 308).}

αντάμου, ο [adámu] (Παπ., Ξανθιν., Κονδ.): (ως θεραπευτική προσφώνηση) *αντάμου*: καλέ μου.

[< *adam* 'άνθρωπος' (Παπ.)] (آدم)

{Ο Κονδυλάκης, που το γράφει *αντάμου*, το ερμηνεύει ως «καλά, βρε αδερφέ!» Για την προσθήκη του [u] (πβ. *κοτζάμου, μάντεμου, μπάρεμου, μπιλέμου, τζάνεμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4. Το *AKN* έχει τον τύπο *αντάμης* 'θαρραλέος, παλικαράς, φίλος, λεβέντης, άντρας'.}

άντε* [áde] (επιφ.) & **άντες** [ádes] & **άντε** [áide] & **άντες** [áides], πληθ. **άντεστε** [ádeste] & **άντεστε** [ádeste] & **άντεστε** [ádeste] & **άντεστε** [ádeste] & **αίντεστε** [áideste] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.): 1. Παρακελευστικό επιφ. με τη γενική σημ. 'Εμπρός!' (για την έναρξη κίνησης, μετακίνησης ή δραστηριότητας). Χρησιμοποιείται συνήθως με το *να* + υποτακτ. αόρ. (β' ενικού, α' ή β' πληθ.: *άντε να φάς / να φάμε / να φάτε*: σπανίως γ', π.χ.: *άντε να τελειώνει κι αυτή η δουλειά / άντε να δούνε κι αυτοί χαίρι* - ο πληθ. *αντέστε* μόνο με α' ή β' πληθ.: *αντέστε να φύγουμε / να φύγετε*). 2. **Άντες!** (και **Αντές!**): εκφράζει αρνητική στάση (ειρωνεία, δυσπιστία, έντονη αμφιβολία, απόρριψη) απέναντι σ' αυτό που είπε ο συνομιλητής. Κρητ. συνώνυμα.: *Ε κι αμέ! Κιάμε!* / *Σόπανε (να χαρείς)! Άντ' αλάσε!* 3. **Άντε δά!** & **Άντες εδά!**: εκφράζει δυσαρέσκεια, εκνευρισμό (*ανέγκαση*, κατά τον Δαρβιανάκη) και υποδηλώνει ότι η υπομονή του ομιλούντος κοντεύει να εξαντληθεί. Το ίδιο νόημα εκφράζει (αλλά με περισσότερα λόγια) η κρητ. παροιμία *Κακά χορεύεις παταδιά... [και φαίνονται τ' ατζά σου]*. 4. **άντε** & **άντες** (συνήθως τριπλό)

: ως προανάκρουσμα μαντινάδας. {Σήμερα το *άντε* χρησιμοποιείται και με τις άλλες σημασίες που καταγράφει το *AKN*.}

[*áade* < *áade* < *áite* < *áete* < *ágete* (β' πλ.θ. προστ. του *άγω*)]: οι τύποι στον πλ.θ. από το *άντε* που θεωρήθηκε ενικός (Πάγκ.) / κατά το *AKN*: «άντε < *άμετε* (δες στο *άμε*) με συγκοπή του άτονου [e] και αφομοίωση θέσης άρθρωσης [nt > nt > nd]: άντε < συμφορμής *ái* (δες *a²*) & *άντε* ή < τουρκ. *haydı* < (:)» [هیدی]

{Προβληματική ετυμολογία, βλ. σχετικά: Κώστας Καραποτόσογλου, “Δυσετυμολόγητες ποινιακές λέξεις”, *Αρχαίον Πόντου*, 37 (1982), 189· Θεόδωρος Μωυσιάδης, *Ετυμολογία. Εισαγωγή στη Μεσαιωνική και Νεοελληνική Ετυμολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 90-91. Ο Παπαρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ. *άντε*, χωρίς ερμηνεία, μαζί με άλλες που τις παρέλειψε διότι «προέκυψαν κατά την γενομένην επισταμένη έρευνα αμφιβολία περί της προελεύσεώς των». Ο Κονδύλακης το έχει με την ένδειξη *τουρκ*. Ο Πάγκαλος λημματογραφεί χωριστά τον τύπο *χάντε* (βλ.) και τον ετυμολογεί όπως τα *άντε* και *άντε* (που τα έχει σε χωριστά λήμματα). Ίσως να πρόκειται για δύο παράλληλους σχηματισμούς: α) *ά(ι)ντε*: < *άγετε* (Πάγκαλος), β) *χά(ι)ντε* < τουρκ. *haydı*. Σε κάθε περίπτωση, με την προτροπή *άντε* λέμε σε κάποιον να φύγει από το σημείο όπου βρισκόμαστε (*Άντε από 'δώ! Άντε να δεις αν έρχομαι!*), ενώ με την προτροπή *άμε* του λέμε να φτάσει κάπου (*Άμε στο διάολο!*).

αντερί*, το [anderi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξεν.) & **αντιτερί** [aditeri] (Ιδομ^β): ο ποδήρης χιτώνας των ιερέων (επανωφόρι, κατά τον Ροδάκη) [*entari* και κοινώς *anteri* (Παπ.)] (انتاری، انتری)

άντες, βλ. **άντε**.

άντεστε, **αντέστε**, βλ. **άντε**.

αντέτι*, το [adéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Ξεν.): η συνήθεια, το έθιμο. [*ádet* (Παπ.)] (عادت)

αντζαμής, βλ. **ατζαμής**.

αντζαμοσύνη, βλ. **αντζαμοσύνη**.

άντζεμπα, βλ. **άτζεμπα**.

αντζίγγανος, βλ. **τσιγγιανός**.

αντιτερί, βλ. **αντερί**.

αξάμι, το [aksámi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.): δειλινό, σούρουπο.

[< *aksam* (Παπ.)] (اقسام، اقسام)

αξάμι ναμάζι, [aksám namázi]: η εσπερινή προ-

σευχή των μουσουλμάνων, με τη δύση του ήλιου (Σταυρινίδης). Ως χρονικός προσδιορισμός η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Εμίσéγαμε από το Βραγάσι μετά το κιντί* (βλ. λ.) *και ήρθαμε στο Χουμεργιάκο το αζαμινάμáζι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 334).

[< *aksam namazi*, βλ. *ναμάζι* (Συντ.)] (نماز اقسام)

άπα, βλ. **όπα**.

απαζάρεντος (επίθ.) [apazáreftos] (Κριτσ.): αδιπραγμάτευτος.

[< στερητ. *a-* + *παζαρέω* (Συντ.)]

απανοκονγιουλνάτ, -ίξει, βλ. **κουγιουλτίξει**.

απανοκονγιουρντάτ, -ίξει, βλ. **κουγιουλτίξει**.

απανωσίκι, βλ. **σικιμέ κι απανωσίκι**.

απασινά(ς), βλ. **αμπασινάτ**.

από εβερντέ, βλ. **εβερντέ**.

από μπαμπά μαλλάι, βλ. **μπαμπά μαλί**.

απογεντές (επίρρ.) [apozen(n)des] (Πιτ., Κριτσ.): αποκαιουργίς, ξανά από την αρχή.

[< πρόθ. *από* + τουρκ. *yení* 'καινούργιο' (Πιτ.) / *μάλλον* < *από* + *yenden*, διαλεκτ. του *yeniden* 'εκ νέου' (υβριδικό σύνθετο κατά πλεονασμό) (Συντ.)] (پلی < یکن)

απομεσοτζέμπερο, βλ. **πομεσοτζέμπερο**.

απομπουνταλιάζω [arobudalázo] (Κονδ., Ξανθιν.): αποβλακάνομαι, βλ. και *σ(ι)ομπουνταλιάζω*.

[< *από* (σημαίνει εξέλιξη) + *μπουνταλιάζω* (Ξανθιν.)]

απόρακη, η [apóratʃi] & **αποράκι**, το [aporatʃi] (Πιτ., Ιδομ., Χουστ., Ξεν.): το τελευταίο απόσταγμα ρακής από τον άμβυκα, *στερόρακη* (βλ.).

[< *απο-* + *ρακή*, κατά τα: αποκάουδο, αποβόσκι κλπ. (Συντ.)]

αποτσιβή, βλ. **τσιβή**.

αποτσακίζω [apotsafizo] (Γαρ.): «διακόπτω την πορεία των ζώων και τα οδηγώ προς άλλη κατεύθυνση».

[< *από* + *τσακίζω* (Συντ.)]

απυροντρουβάς, ο [apirontruvás] (Γαρ.): σακκούλι μέσα στο οποίο έβαζαν θειάφι (π.χ. δίπλα στο τζάκι) που το χρησιμοποιούσαν για να υποβοηθή το άναμμα της φοτιάς.

[< *απίρι* 'θειάφι' + *ντρουβάς* (Συντ.)]

απυρόφτιλο, το [apiróftilo] & **πυρόφτιλο** [piróftilo] & **πυροφτίλο** [piroftilo] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.): φτίλα από στριφτό βαμβάκερο νήμα εμποτισμένο με θειάφι και αποξηραμένο (για την απολύμανση των

βαρελιών του κρασιού).

[< *απύρι* 'θείαφι' + *φίτιλι* (Πάγκ.)]

αραγιάς, βλ. **ραγιάς**.

αραλίκι*, το [aralíʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ.: απλή αναγραφή, Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** διάστημα τόπου ή χρόνου, αραίωση· **2.** σχισμάδα, χαραμάδα, ατελής συναρμογή σανιδιών· **3.** χρονική περίοδος χωρίς πιστικές υποχρεώσεις, χαλάρωση, ευκαιρία.

[< *aralik* (Παπ.)] (أراق)

αραμπαδιά, η [arabaðjá] (Τσιρ.): ποσότητα φορτίου ενός αραμπιά.

[< *αραμπάς* (Κουκκίδης, 18)]

αραμπάς*, ο [arabás] (Παπ., Πάγκ.): είδος κάρου, χαμηλό με τέσσερις τροχούς.

[< *araba* (Παπ.)] (أرابيه)

{Στην τουρκ. επιρρ. φρ. *bir araba* 'πέρα πολλά, ένα σωρό' αντιστοιχεί η δική μας *ένα κάρο*, π.χ. κρητ. *ένα γ-κάρο νόματα*, τουρκ. *bir araba yalan*.}

αραμπατζής*, ο [arabadzís] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.): ο καραγωγέας.

[< *arabaci* (Παπ.)] (أرابيه جي)

{Και **αραμπατζήμασης** 'ο επικεφαλής των αραμπατζήδων' επί Τουρκοκρατίας (*Μεταφράσεις*, Ε 40).}

αραμπισκουιόρ! (επιφ.) [arabisuʃiúr]: Δόξα τω θεώ! Τη βρίσκουμε ως **γιαραμπί σουκιούρ** σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *εις το λαό ό,τι κακό κι αν κάμει το ντοβλέτι, / να λέμε «γιαραμπί σουκιούρ», έτσά 'να κισμέτι* (Φαφουτάκης, 99). Βλ. και *σουκιούρι*.

[< *Ya rabbi šükür!* 'Δόξα τω Θεώ', βλ. *ρομπής* και *γιαραμπής* (Συντ.)]

{Δέξη αθησαύριστη σε λεξικά. Ο φίλος Νίκος Τζανάκης, Καθηγητής στο Μαθηματικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης, θυμάται που την άκουγε από κάποιον μεσήλικα που εργαζόταν στο κατάστημα του πατέρα του στα τέλη της δεκαετίας του '50 στο Ηράκλειο.}

αραμπιστάνης, ο [arabistánis] (Πάγκ., Πιτ., Κριτσ.): «ο πρακτικός γιατρός, κοιν. *κομπογιαννίτης*» (Πάγκ.).

[*Αραμπιστάνης*, παρατσούκλι του πρακτικού γιατρού Κ. Ταμπουρατζή (Νεάπολη Λασιθίου, τέλη Τουρκοκρατίας), ο οποίος είχε εργαστεί ως βοηθός Τούρκου στρατιωτικού γιατρού που λεγόταν *Αραμπιστάν* (Πιτ.)]

{*Arabistan* στα τουρκ. σημαίνει 'Αραβία' (عربستان, Χλωρός, Β 1123). Κατά το *TDK* διαλεκτικώς *arabistan* λέγεται και ένα είδος φαγητού, ενώ *arabistan* είναι ράτσα αλόγου (αραβικό άτι).}

αραπάλατσο, το [arapálatso] (Ξανθιν.): «αλάτι χοντρό θαλασσίνο όπως βγαίνει από τις αλυκές».

[< *Αράπης* + *αλάτσι*, δηλ. αλάτι προερχόμενο από τη χώρα των Αράπηδων (Αφρική) (Ξανθιν.)]

{Κατά τη γνώμη μου το *αραπάλατσο* (δηλ. το ακατέργαστο θαλασσίνο αλάτι) το λένε έτσι επειδή είναι κάπως σκούρο σε σχέση με το κατάλευκο αλάτι του εμπορίου, γιατί όταν το μαζεύουν από τις παρολίες συναποκομίζουν και κάποιους γήινους ρύπους. Άλλωστε, αυτή η συλλογή γίνεται σε όλα τα παράλια της Κρήτης, και δεν χρειάζεται να γίνει εισαγωγή αλατιού από τη "χώρα των Αράπηδων".}

αράπης*, ο [arápis] (Πιτ., Ιδομ^β): **1.** «Αιθίωψ», θηλ. **αράπισσα** [arápisa] (Κονδ., Κριτσ¹), ΥΠΟΚΟΡ. **αραπάκι**, το· **2.** «είδος δρακοδιάς με μακρουλά μαύρα φύλλα, και με έναν υψηλό καυλό, όμοιο με της δρακοδιάς, που τα άνθη του δένουν σε μικρούς, κόκκινους, στρογγυλούς σπόρους. [...] Την ονομασία του την οφείλει προφανώς στο χρώμα των φύλλων του» (Πιτ.): **3.** «αρχηγός των αποκριάτικα μεταμφιεσμένων κουδουνάτων ή λεράτων, ο οποίος είναι ντυμένος με μαύρες προβιές κατσικιών ή αρνιών» (Ιδομ^β).

[< *Arap* (AKN)] (أراب)

{Στη σημ. 2. πρόκειται μάλλον για το φυτό *Dracunculus vulgaris*, κοινώς φιδόχορτο. Δεν είναι μαύρα τα φύλλα του, αλλά είναι σκουροπόρφυρη η λογχοειδής σπάθη του, μέσα στην οποία αναπτύσσεται ένα λεπτός και μακρύς σπάδικας ακόμη πιο σκούρος, σχεδόν μαύρος. Το άνθος έχει μια βαριά, όχι ευχάριστη μυρωδιά. Βλ. και *Τούρκος*, σημ. 3.}

αραπόσταρο, το [arapóstaro] (Τσιρ.): ποικιλία σταριού με εύρωστο στέλεχος και μαύρα γένια (άγανα).

[< *αράπης* + *στάρι* (Συντ.)]

{Η λ. θα μπορούσε να προέλθει και από τον πληθ. τα **ραπόσταρα* (το **ραπόσταρο*), με λανθασμένη τμήμη: τ' αραπόσταρα > τ' αραπόσταρο. Δεν ξέρω αν υπάρχει αυτή η λέξη· θα μπορούσε πάντως να σχηματιστεί κανονικά από τις λέξεις *ράπη* 'στέλεχος (σταριού)' + *στάρι*. Στην περίπτωση αυτή δεν θα είχε θέση στον παρόντα κατάλογο. Σημειώνουμε ότι αραπόσταρο (αραποσίταρο, αραποσίτι) λέγεται και το καλαμπόκι (ο αραβόστος της καθαρεύουσας).}

Αραστάς, ο [arastás] (Ιδομ^β, Ξεν.): μικρο-τοπωνύμιο στο Ηράκλειο: *στον Αραστά*, βλ. σημείωση.

[< *arasta* 'δρόμος με ομοειδή μαγαζιά' (Παμπούκης, 25)]

Κατά τον Nişanyan η τουρκ. λ. *arasta* σημαίνει

‘αγορά’ (τόπος με καταστήματα) και προέρχεται από το περσ. *rāstā/rāste* ‘στρωτός ίσιος δρόμος, λεωφόρος, κεντρικός δρόμος, ιδίως εμπορικός’, κι αυτό από το *rāst* ‘ευθύς’, που έχει κοινή καταγωγή με το λατ. *rectus*. Κατά το *TDK* προέρχεται από το περσ. *ārāste* (χωρίς περαιτέρω αναγωγή) και σημαίνει ‘τιμήμα αγοράς που περιέχει εμπόρους που κάνουν την ίδια δουλειά’. Ο Χλωρός (A 53) έχει τη λ. με τη σημ. «τα εις μίαν σειράν ομοειδή καταστήματα» και την ετυμολογεί από το «αραστέ [μτχ. του {περσ.} ρμ. αραστέν] διευθετημένους, κεκοσμημένους».

Στο Ηράκλειο ο Αραστάς ήταν η αγορά στην οποία είχε μετασκευαστεί η λατινική εκκλησία της Παναγίας του Φόρου (στη θέση του σημερινού ξενοδοχείου El Greco, με είσοδο από την οδό Αργυράκη), βλ. Δημ. Σάββας “Ο Αραστάς! Μια άλλη όψη της παλιάς ηρακλειώτικης αγοράς!”, εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 14-4-2008, και Ζαχ. Αλετράς, “Αραστάς ή Παναγία του Φόρου, *Madonnina di piazza, Santa Maria dei Miracoli*, τέμενος Ραϊσούχ Κουντάμπ Χατζή Χουσεϊν”, στην ίδια εφημ., φ. της 3-11-2012.

Ο Ιδομενέως (2013) έχει τη λ. *αραστάς* μόνο με τη σημ. ‘πόροδος’. Πρόκειται μάλλον για (δική του;) σημασιολογική γενίκευση του σχετικού μικρο-τοπωνυμίου, με βάση το ότι Αραστάς στο Ηράκλειο είναι ουσιαστικά η σημερινή οδός Αργυράκη, που είναι όντως ένας παράδρομος, σε σχέση με τις γειτονικές κεντρικές οδούς 1821 και Ίδης (που μετά γίνεται λεωφόρος Καλοκαιρινού).}

άρι, το [ári] : λ. που σημαίνει «φιλοτιμίαν, υπερηφάνειαν, ανδρείαν, π.χ. *του ήλθεν άρι, το πήρεν άρι* = προσεβλήθη η φιλοτιμία του» (Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*, σ. 145), πβ. ποντ. *άριν, το* ‘φιλότιμον, εντροπή, αιδώς’ (*ΛΙΠΔ*, A 139).

{< αραβ. *ār* (Ξανθουδίδης) / τουρκ. *ar* (Συμπλήρωμα *ΛΙΠΔ*, 21)} (ار)

αριλής (επιθ. προσ.) [arilís] (Ξεν.) : φιλότιμος, «ο λίαν φιλότιμος, ο ουδεμίαν ύβριν ανεχόμενος ατιμωρητή» (Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*, σ. 145).

{< *άρι* (βλ.) + *-λής* (Ξανθουδίδης) ή κατευθείαν < *arli* ‘έντιμος, ντροπαλός’ (*TDK*), με ανάπτυξη [i] για τη διάσπαση του συμφων. συμπλέγματος, πβ. *βόλι(τα), σαλι(β)άρι* (Συντ.)} (ارلو)

{Το τουρκ. *arlı* από τη λ. *ar* ‘ντροπή’ το αντίθετό της: *arsız*, βλ. *αρσίζης*.}

αριφέ γκιουνού [arifé ġiunú] (Γαρ.: χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας, Κριτσ.) : παραμονή εορτής.

{μεταγραφή με ελλ. χαρακτήρες του *arife günü* (Κριτσ.), βλ. και Bilgehan¹, 34 / (Συντ.)} (عرفه كونی)

{Ο Γαρεφαλάκης σημειώνει ότι πρόκειται για «πολύ παλιά έκφραση».

αρκαντάσης*, ο [arkadásis] & **ακαρντάσης** [akardásis] & **ακαρντάχης** [akardájis] & **ακαρνάσης** [akarnásis] & **καρνάσης** [karnásis] (Παπ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : 1. σύντροφος; 2. αδελφικός φίλος.

{< *arkadaş* (Παπ.)}

{Υπάρχουν δύο τουρκ. λέξεις συναφείς και στον ήχο και στη σημασία: *arkadaş* (ارقداش) ‘σύντροφος’ {< *arka* ‘στήριγμα’ + *-daş*} και *kardaş / kardeş* (قرداش) ‘αδελφός’ {< *karındaş* (قردنداش), κατά τον Nişanyan: ίσως < *karın* ‘κοιλιά, γαστέρα’ + *-daş*}. Και οι δύο έχουν ως δεύτερο συνθετικό τη λέξη *daş* (*des*) «μόριον τιθέμενον εν τέλει ονομάτων και αντιστοιχούν το ημετέρω σύν ή ομοүү» (Χλωρός, A 766), πβ. τον σχηματισμό της λ. *αδελφός* στα ελληνικά: < αθροιστικό *a-* + *δελφός* ‘μήτρα’. Ίσως οι τύποι *καρνάσης* και *ακαρνάσης* (που καταγράφη ο Κονδυλάκης) να προέρχονται από κάποιο (διαλεκτικό;) τύπο του *karındaş*.}

αρκάς, ο [arkás] (Ιδομ^B) : ο υποστηρικτής.

{< *arka* (Μπόγκας, 160)} (رکه)

{Βλ. και σημείωση στο λ. *αρκαντάσης*.}

αρμπεντές, ο [arbandés] (Πιτ., Κονδ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : φασαρία, οχλαγωγία, επανάσταση, σφαγή. ΦΡ. *στον μεγάλο αρμπεντέ*: 1821 (Κονδ.).

{< *arbede* ‘διαμάχη, σύγκρουση’ (κατά τον Nişanyan < αραβ. ‘*arbadā*) (Συντ.)} (عربده)

{Ως «ο αρμπεντές του Αγριολιδή» έμεινε στην ιστορία της Κρήτης η τρομερή σφαγή (800 θύματα) και οι άλλες ωμότητες των Τούρκων, αντίποινα για τον αποκεφαλισμό του γενίτσαρου Αγριολιδή (Αυγ. 1828), ο ήταν η κρητική εκδίκηση για τον τραγικό θάνατο του Σωπατέρρα (Μάρτ. 1828), βλ. Θεοχ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 347).}

Αρναούτης*, ο [arnaútis], θηλ. **Αρναούτισσα** [arnaútisa] (Παπ., Κονδ., Ιδομ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. ο Αλβανός; 2. ο μετανάστης, ο ξένος προς τα ήθη και τη γλώσσα του τόπου (μειωτικός χαρακτηρισμός); 3. άζεστος, βάρβαρος.

{< *Arna(v)ut* (Παπ.) / αντδ.: < τουρκ. *Arnavut* < μσν. *Αρβανίτης* (*AKN*)} (آرنولد)

αρναουτιά, η [arnautjá] (Κονδ.) : «πλήθος Αρναουτών».

{< *Αρναούτης* (Συντ.)}

αρναουτζίω [arnautízo] (Τσιρ.) : «μοιάζω με Αρναούτη ή μιλώ ακατάληπτα».

{< *Αρναούτης* (Συντ.)}

αρναούτικα, τα [arnaútika] (Κονδ.) : τα αρβανίτικα (γλώσσα).

[< Αρναούτης (Συντ.)]

(*)**αρπαλίκι**, βλ. Παράρτημα 1.

αρσανάς, βλ. **τερσανάς**.

αρσιζά, η [arsizá] (Κριτσ.) & **αρσιζέ** [arsizé] (Ξανθίν., Χουστ.) : χυδαιολογία, βωμολοχία, ξεδιαντροπιά.

[< *arsiz* 'ξεδιαντροπος' + κατάλ. θηλ. σε -έ (Ξανθίν.)]

{Ο Ξανθινάκης δίνει τη γεωγρ. ένδειξη (Ρέθ.)}

Συνεπώς η λ. *αρσιζέ* είναι ο ρεθυμνιώτικος τύπος της λ. *αρσιζά*, η οποία κανονικά προκύπτει από το *αρσιζής*, και όχι κατευθείαν από το *arsiz*, πβ. *γρουσουζά* < *γρουσουζής*.)

αρσιζής^(A) (επιθ. προσ.) [arsizis] & **αρσιζικός** (επιθ.) [arsizikos] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.) : αναίδης, αδιάντροπος, ξετσιπωτός.

[< *arsiz* (Παπ.)] (عرسز)

αρσιζικα, τα [arsizika] & **αρσιζικες**, οι [arsizitʃes] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Τσιρ.) : κουνβέντες χυδαίες, σόκιν.

[< *αρσιζής* (Παπ.)]

αρσιζικός, βλ. **αρσιζής**.

αρτζαχάλι, βλ. **αρτζουχάλι**.

αρτζελές, βλ. **ατζελές**.

άρτζι μαζάρι, (το) [árdzi mazári] (Κονδ. : χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας) : διαμαρτυρία.

[< οθωμ. *arz-i mahzar* < *arz* 'παρουσίαση, υποβολή, έκθεση' + *mahzar* «γενική αναφορά υπογεγραμμένη υπό μιάς κοινότητας ή υπό μιάς συνελύσεως» (Χλωρός, Β 1604) (Συντ.)] (عرض محضر)

{Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι για «Τ' αναλλώματα του 1821», όπου Τούρκοι: *Άρντζι μαζάρι κάνουνε και στέλνουν του Σουλτάνο* (Γιάνναρης, 36). «Όταν οι κάτοικοι μιας πόλης ή μιας επαρχίας είναι δυσαρεστημένοι με τον πασά, παρουσιάζουν τα παράπονά τους στην Πύλη με μια αναφορά ή μια αίτηση, που ονομάζεται *arz mahzar*». (Thomas Thornton *The present state of Turkey*, 1ος τόμος, 2η έκδοση, Λονδίνο 1809, σ. 185.) Λέγεται και απλώς *mahzar*. Ο Meynard (Β 740) σημειώνει ότι η ατομική αναφορά λέγεται *arzuhal*, βλ. *αρτζουχάλι*.)

αρτζιχάλι, βλ. **αρτζουχάλι**.

αρτζουχάλι, το [ardzuxáli] & **αρτζιχάλι** [ardzixáli] & **αρτζαχάλι** [ardzaxáli] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Κασσ.) : η αναφορά, η αίτηση.

[< *arzuhal*, (Παπ.) / ο τ. *αρτζιχάλι* ίσως κατευθείαν < οθωμ. *arz-i hál* «έκθεσις καταστάσεως» (Χλωρός, Α 683) (Συντ.)] (عرضحال)

{Βλ. σημείωση στο λ. *άρτζι μαζάρι*. Για την ετυμολογία περισσότερα: Kappler, σ. 74.}

αρτζουχατζής, ο [ardzuxadzis] (Κονδ.) : ο «αναφορογράφος».

[*αρτζουχατζής* < *arzuhalci* (Παμπούκης, 28)] (عرضحاجي)

αρτίκ, βλ. **κι αρτίκ**.

αρτσάκι, βλ. **αλτσάκι**.

αρτσαπάς, βλ. **ατσιπάς**.

αρτσιπάς, βλ. **ατσιπάς**.

ας σιχτίρ, βλ. **σιχτίρ**.

ασβάχι, το [azváʃi] & **σβάχι** [zváʃi] (Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : συνήθως στον πληθ. (**α**) **σβάχια** (& **ζουβάχια** [zuváʃia]) : «αρχίδια, αχαμνά, όρχις» (Κονδ.).

[δυσετυμολόγητο, βλ. σημείωση]

{Ο Κονδυλάκης (σ. 35) το έχει με την ένδειξη *τουρκ. χωρίς άλλα στοιχεία*. Ο Ξανθινάκης (σ. 459) το ετυμολογεί από το θέμα του ρ. *βατ-εώ* με ανάπτ. προθετ. σ-, ενώ ο Κώστας Καραποτόσογλου («Ετυμολογικά της δυτικής κρητικής διαλέκτου», *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 25 (2004-2005), 86) γράφει σχετικά: «Είναι αμφίβολο εάν η λ. προέρχεται από το θέμα του ρήματος *βατεώ*, γιατί η λ. ετυμολογείται από το τουρκοαραβικό *bajda*, πληθ. *bajdā* = egg; testicle (= αρχίδι), ενώ είναι πιθανότερο να έχει προέλθει κατευθείαν από την αραβική, γιατί η λ. έχει περάσει στην τουρκική ως *بيضه beyza* = an egg; a testicle, με την πρόσληψη του σ στην αρχή της λέξης». Η πρόταση αυτή στηρίζεται κυρίως στη σημασιολογική ομοιότητα, αλλά από φωνητική άποψη το πέρασμα από το ανατολικό έτυμο σε κάποιον από τους τύπους της κρητικής λέξης δεν είναι προφανές. Το έτυμο της λ. *ασβάχι* ίσως να είναι άλλη λέξη, η οποία στη γλώσσα προέλευσης να σημαίνει 'όρχις', όμως όχι κυριολεκτικά αλλά μετωνομικά.}

(*)**ασέσμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

Αση Γωνιά, βλ. *ασής*

ασής, ο [asis] & **ασίζης** [asizis] (Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.) : ανάρτης, επαναστάτης.

[< *asi* (Τσιρ.)] (عاصي)

{Ο τύπος *ασίζης* (Κριτσ.) δεν μπορεί να προκύψει κατευθείαν από το *asi*. Αλλά το τουρκ. (διαλεκτ.) *assis* σημαίνει 'αβάσιμος· ανώφελος'. Την **Αση Γωνιά** (χωριό στον Αποκόρωνα) την

ονόμασαν έτσι οι Τούρκοι «γιατί ήταν ανυπότακτη και ανταρτική» (βλ. Ιωάννης Μουρέλλος, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1931, 1ος τόμος, σ. 361). Το τουρκ. έτομο κάνει asiye στο θηλ. βλ. *ασίγι*.)

ασίγι (άκλ., θηλ.) [asi'gi] : χειραφετημένη (;) Η λ. σε κρητ. δημोट. τραγούδι: *Σαράντα ρουμπιέδες, φουστάνι ταρουκλί, / φουστάνι λαχουράκι, τση Πόλης ασίγι* (βλ. Κοκολάκη & Αντωνίου, σ. 132 από: Μανόλης Πιτυκάκης, *Δημοτικά τραγούδια στην Ανατολική Κρήτη*, Νεάπολις 1975, σ. 62). [*asiye*, θηλ. του asi «απειθής, αποστάτης, αμαρτωλός» (Χλωρός, Β 1110) (Συντ.)] {τση *Πόλης ασίγι*, μπορεί να σημαίνει ό,τι και το μεταγενέστερο (επίσης αμφίσημο) *Σμυρνιά* ή το κοινό *πρωτευουσιάνα*.}

ασίζης, βλ. *ασής*.

ασίκης* (επίθ. προσ.) [asit'is] (Παπ., Πάγκ., Ροδ.) : λεβέντης, γενναϊόψυχος. [*asik* (Παπ.)] (عشق)

ασικιανέ (επίρρ.) [asit'iaré] & **ασκερέ** [a'tseré] & **ασικιανέ** [a't'iaré] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ^ο.): φανερά, ανοιχτά, χωρίς περιστροφές. [*asikâne* 'φανερός' (Παπ.)] (اشكاره)

ασικιανετζής (επίθ. προσ.) [asit'iaradzis] & **ασκερετζής** [a't'iaradzis] (Παπ., Ξανθιν., Πιτ.): ντόμπρος. [*asikâneci* (Παπ. / Πιτ.)] {Δεν εντόπισα τη λ. *asikâneci* σε λεξικά ή στο Διαδίκτυο.}

άσιλα (επίρρ.) [ásila] & **ασιλά** [asilá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Ξεν.): ακριβώς.

[< *asla* (Παπ.) / *asil* 'κυρίως, ακριβώς' (Πιτ.) / *asla* 'ουδέποτε' (Ξανθιν.)] (اصل \ اصل)

{Ο Πάγκαλος το έχει ως *άσιλα* 'ακριβώς, βεβαίως' και το το ετυμολογεί από το αρχ. *άσυλος* 'ασφαλής', αν και αναφέρει διαζευκτικά «ή εκ του τουρκ. *asil* (=αληθώς)», βλ. *ασίλιος*. Πιθανότερη φαίνεται η ετυμολογία του Πιτυκάκη, ο οποίος έχει το εξής παράδειγμα χρήσης: *Η γυναικά που πήρε ήτανε άσιλα, ό,τι του ταίριαζε*. Ο Ξανθινάκης, που ετυμολογεί από το *asla* (اصل) 'ουδέποτε', δίνει το εξής παράδειγμα χρήσης: *Νά'σαι επαέ γαερμένος άσιλα πριχού μοντίσει*. Εδώ η σημ. 'ακριβώς' ταυριάζει στο *άσιλα* καλύτερα παρά το 'ουδέποτε'. Ο Παπαρηγοράκης, που γράφει *ά-σιλά*, έχει: *Ηλθε ά-σιλά στην ώρα σου*. Ο Χλωρός (Α 122) έχει τη λ. *asil* 'βάση, αρχή, υπόσταση, καθεστώς, καταγωγή', που ως επίρρ. σημαίνει 'κυρίως, πρωτίτως, ακριβώς', και χωριστά το επίρρ. *asla* 'ποσώς, ουδέποτε'.

Κατά *TDK* η λ. *asla* σημαίνει 'ουδέποτε, με κανένα τρόπο, μη τυχόν! προσοχή! ποτέ!'.}

ασιλάνης, βλ. *ασιλάνης*.

ασικλίκι*, το [asikliti] (Τσιρ.) : λεβεντιά.

[< *asiklik* (Παμπούκης, 31) / 'παθιασμένη αγάπη' (*AKM*)]

{Ίσως όχι κατευθείαν από το τουρκ. *asiklik* عشق, αλλά από το *ασίκης*. Η κατάληξη *-κλίκι* είτε από το *ασικιλικά, με απλοποίηση, είτε ως αλλόμορφο της κατάλ. *-(ι)λίκι*, πβ. *-κλής/-λής*, βλ. σημείωση στο λ. *κουμπιλίδκος*.}

ασίλι (επίρρ.) [asilí] (Ροδ.) : απαράλλακτα.

[βλ. *ασίλιος*, πβ. και τουρκ. *asilli*, που σημαίνει 'με καταγωγή', π.χ. *Ingiliz asilli genç* 'νέος αγγλικής καταγωγής' (*TDK*).}

ασίλικι, το [asiliti] (Ξανθιν.) : άνεση, αρχοντιά.

[< *asillik* 'ευγενική καταγωγή' (Ξανθιν.)] (اصل)

ασίλιος (επίθ.) [asilos] (Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ.) & **ασιλίκος** [asilikos] (Κασσ.) : γνήσιος, πραγματικός.

[< *asil* 'από σόι, από γενιά' (Ξανθιν.)] (اصل)

{Ο Ροδάκης το γράφει: *ασήλιος*.}

ασιλμπέντι, το [asilbendi] : μοσχολίβανο (ρητίνη του φυτού *Syrax benzoin*). Η λ. σε χειρόγραφο ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 177).

[< *asilbend* (Συντ.)] (عصليند)

{Η σημασία και η ετυμολογία στο ερμηνευμα της λ. *benjoin* στο: Louis Calligaris, *Le compaignon de tous ou Dictionaire polyglotte*, Turin 1864, σ. 84. Στην Κρήτη το ξέρω ως *μερτζουβί*, λέξη που προέρχεται από το *μεντζουβί* που θησαυρίζει ο Κοραΐης (*Ατακτα*, 4ος τόμος, 1832, σ. 320), το οποίο από το αραβ. *لبان خوي* *lubān jāwī* 'λιβάνι της Ιάβας', μέσω κάποιας άλλης γλώσσας, πβ. καταλαν. *benjui*.}

άσκ ολσούν (επιφ.) [ásk olsún] & **άσκ ολσούμ** [ásk olsúm] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Κριτσ^ο.): εύγε!

[< *ask olsun* (Παπ.)] (عشق اولسون)

{Ο Πιτυκάκης σημειώνει: «Συνηθέστατος ο όρος παλιότερα, ακούεται σήμερα μόνο σε ειρωνικές εκφράσεις». Ο Γαρεφαλάκης το γράφει μονολεκτικά, με δύο τόνους: *άσκολσούν*.}

ασκαγοντρουβάς, ο [askagodontvás] (Γαρ.) : 1. μικρό σακκούλι μέσα στο οποίο είχαν τα σκάγια που πουλούσαν στα μαγαζιά. 2. (μτρ., ειρων.) ο κοντός άνθρωπος.

[< (α)σκάγια + ντρουβάς (Συντ.)]

ασκαλντί (επίρρ.) [askaldí] & **ασκαρντί** [askardí] & **ισκαρντί** [iskardí] & **ασκαλονντί** [askaludí] & **ασκαντίς** [askadís] & **ασκαντί** [askadí] &

ασκεντίς [askedís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : παραλίγο.
[< *az kaldi* (Παπ.), κ.λ. 'λίγο έμεινε' (Συντ.)] (جَدِيْقَالِي)

ασκαντίς, βλ. **ασκαλντί**.

ασκαρντί, βλ. **ασκαλντί**.

ασκεντίς, βλ. **ασκαλντί**.

ασκερέ, βλ. **ασκιαραέ**.

ασκερετζής, βλ. **ασκιαραετζής**.

ασκέρι*, το [aʃtʃéri] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ο στρατός. **2.** (μτφ.) πλήθος, πολυκοσμία. Βλ. και *λεσκέρι*.
[< *asker* (Παπ.)] (عسكِر)

ασκερλής, ο [aʃtʃerlís] : στρατιωτικός (*Κάτοπρον*, 13).
[< *ασκέρι* (Συντ.)]

ασλάνης [asláñis / azláñis] (επιθ. προσ.) & **ασιλάνης** [asiláñis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ.) : ανδρείος.
[< *aslan* 'λιοντάρι' (Παπ.) & *aslan* (TDK)] (ارسلان)

ασλάνι, το [asláñi / azláñi] (Ιδομ^B) : το λιοντάρι.
[< *arslan* 'λιοντάρι' (Μπόγκας, 161) & *aslan* (TDK)] (ارسلان)
{ Η λ. ασλάνι (& **σλάνι**) σήμαινε επίσης νόμισμα με παράσταση λιονταριού που άξιζε 1 γρόσι ή 40 παράδες (Βουδουρμπάκις, «Κρητικά συμβόλαια εκ της Τουρκοκρατίας», *Χριστιανική Κρήτη*, 1 (1912), 477). Περισσότερα για τα *ασλάνια γρόσια* βλ. στο: Νικόλαος Σταυρινίδης, "Συμβολή εις την ιστορίαν των Σρακίων (1615-1770)", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 254. }

ασουλούπιαστος (επιθ.) [asulúrfastos] (Ιδομ.) : ασουλούπωτος.
[στερητ. α- + *σουλούπιασ-* (< *σουλουπιάζω* = σουλουπώνω) + *-τος* (Συντ.)]

ασουλούπωτος (επιθ.) [asulúrotos] (Τσιρ.) : με κακή εμφάνιση, άκομμος, κακοφτιαγμένος.
[< στερητ. α- + *σουλουπώνω* (Τσιρ.)]

ασουρές, βλ. **αχιουρές**.

αστάρι*, το [astári] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ^B) : **1.** η φόδρα. **2.** «ο δεύτερος χορευτής στον Κρητ. χορό που κρατά γερά τον πρωτοχορευτή και τονε στηρίζει όταν κάνει ταλίμα» (Δαρ.). Με τη σημ. 'φόδρα' σε έγγραφο του 1871: *9 πήχες αστάρι* (Α.Δ.Η., 2 / 44-197).
[< *astar* (Παπ.)] (استار, آستر, آستار)
{ Η σημ. 2 από τη γενικότερη σημ. 'βάση' της λ. *astar*: φόδρα σε ρούχο, πρώτο χέρι σοβά ή μπογιάς. Η λ. θεωρήθηκε αντιδάνειο, αλλά κατά το

AKN den είναι, βλ. Βασμανόλη, σ. 305-7.}

ασταρλίκα, το [astarlíʃi] (Γαρ.) : η φόδρα.
[< *astarlık* (Λιθοξόου)]

(*)**αστοής**, βλ. Παράρτημα 1.

ατζαϊπί (επίρρ.) [adzaípi] (Κονδ.) : «παράδοξον, παράξενον».
[βλ. *ατζαϊπικός*]

ατζαϊπικός (επιθ.) [adzaípicos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Τσιρ.) : περιεργος, εκκεντρικός.
[< *acayip* (Παπ.)] (عجابِي)

άτα*, η [áta] (άκλ.) : μωρουδίστικη λέξη για τη βόλτα (χρησιμοποιείται πάντοτε με το ρήμα πηγαίνω/πάω: *Έλα να σε πάω άτα, μωρό μου*. [πβ. τουρκ. διαλεκτ. *atta* «gezme, gidilecek yer (çocuk dilinde)» (= περίπατος, τόπος περιπάτου, στην παιδική γλώσσα) (TDK) (Συντ.)] {Ετυμολογία στο *AKN*: λ. νηπιακή. Ετυμολογία στο *Χρηστικό*: < (στρ)άτα. Ο Ceval Kaya ("Çocuk dilindeki atta kelimesi üzerine" [Περί της λέξης *atta* στην παιδική γλώσσα], *IV. uluslararası Türk dili kurultayı bildirileri*, 24-29 Eylül 2000, Άγκυρα, 2007, 1015-1018) θεωρεί ότι η λ. *atta*, που χρησιμοποιείται στην περίφραση *atta gitmek*, είναι δοτική της λέξης *att*, την οποία ανάγει στη λ. *yad* = *yabanci* 'ξένος'. Επισημαίνει ότι η λ. *yabanci* μπορεί επίσης να σημαίνει: ξένος τόπος, άλλος τόπος, εκτός σπιτιού, έξω μέρος, επίσκεψη.}

ατζαμής* (επιθ. προσ.) [adzamís] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** άπειρος, πρωτόπειρος, **2.** (και κατ' επέκταση) αδέξιος.
[< *acemi* (Παπ.) / *acami* < αραβ. (AKN)] (اعجَمِي، اجامِي)

{Ο Κονδυλάκης το γράφει: *αντζαμής*. Στα αραβ. *'acami* σημαίνει 'βάρβαρος, μη Άραβας, μη αραβικός, ξένος, Πέρσης, περσικός' (Κυρανούδης, 175). Στα τουρκ. το νεαρό παιδί από το παιδομάζωμα που έμπαινε ως νεοσύλλεκτος στο γενιτσαρικό σώμα το ονόμαζαν *acemi ođlan*, δηλ. άπειρο παιδί (Meynard, B 348). Αυτούς τους στρατιώτες ο Μπουνιαλής τούς λέει *τζαμίγλινα*: «γιαντίσαροι, τζαμίγλινα, τσαλμάδες, σουμπασηδες, / Τούρκοι με δίχως 'φίτσια οπού 'τον ατζαμής» (Αλεξίου & Αποσκίτη, 460). *acemi asker* ήταν ο αγύμναστος στρατός (Χλωρός, B 1119). Το *AKN* έχει και το θηλ. *ατζαμού* (κρητ. *ατζαμίνα*).}

ατζαμίζω [adzamízo] (Γαρ.: απλή αναφορά στο λ. *ατζαμίστικος*) : είμαι ατζαμής, ενεργώ με τον τρόπο του ατζαμής.
[< *ατζαμής* (Συντ.)]

ατζαμίστικος (επιθ.) [adzamístikos] (Γαρ., Κριτσ.,

Κασσ.) : φτιαγμένος κακότεχνα, με αδέξιο τρόπο. ΕΠΙΡΡ. **ατζαμιστικά & ατζαμίδικα** (Παπ.: στο λ. *ατζαμής*, Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^Δ, Κριτσ., Ξεν.) : με αδέξιο τρόπο, κακότεχνα.

[< *ατζαμής* (Παπ.)]

ατζαμοσύνη*, η [adzamosíni] (Παπ.: στο λ. *ατζαμής*, Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : αδεξιότητα. [*ατζαμής* (Παπ.)]

{Ο Κονδυλάκης το γράφει: *αντζαμοσύνη*.}

ατζάνεμου, βλ. **τζάνεμου**.

ατζανεργιά, βλ. **τζανεργιά**.

ατζελές, ο [adzelés] & **αρτζελές** [ardzelés] (Γαρ., Τσιρ.) : βία, ανάγκη, φούρια. [*acele* (Τσιρ.)] (عجلة)

ατζέμι πλάφι*, το [adzém piláf] (Παπ.: στο λ. *πλάφι*, Ξεν.) : «περσικόν πλάφι, ήτοι μετά κουκουναρίων και σταφίδων» (Χλωρός, Α 431).

[< *acem pilan* (Κουκκίδης, 20)] (عجم پیلانی)

{Κατά την Ξενάκη-Ροβίθη: «φαγητό με ρύζι και κοκκινιστό αρνί». Κατά τον Κουκκίδη: «είδος φαγητού εκ κρέατος και ορούζης». Σε τουρκ. ιστοσελίδες το *acem pilan* είναι πλάφι με ρύζι και κριθαράκι (ζυμαρικό). Με κουκουναίρι και άλλους ξηρούς καρπούς, σταφίδες, συκωτάκια πουλιών και μπαχαρικά είναι το *ίτζ πλάφι*, *ις pilan* (κ.λ. εσωτερικό πλάφι), όπως η γέμιση της γαλοπούλας.}

ατζέμικο (επιθ.) [adzémiko] (Παπ., Πάγκ.) : περσικό (λέγεται μόνο για το *τουμπεκί* και το *πλάφι*).

[< *acem* (Παπ.)] (عجم)

άτζεμπα (επιρρ.) [ádzeba] & **άγκεμπα** [ádzeba] & **άτζεμπας** [ádzebas] & **άτζεμπις** [ádzebis] & **άζεμπις** [ážebis] & **άτζομπις** [ádzobis] ή **ατζόμπις** [adzóbis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Κασσ.) : άραγε.

[< *acaba* (Παπ.) / & διαλεκτ. *aceba* (TDK) (Συντ.)] (عجا)

{Ο Κονδυλάκης το γράφει: *άντζεμπα*, ο Ροδάκης *άτζεμπος*. Οι τ. σε -ις κατά τα επιρρηματικά «εις -ις τροπικά εκ περιφράσεων επιρρηματικών» (Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 413), πβ. και *για όνομους*, π.χ. επιρ. φρ. «για όνομους του Θεού!» (Ξανθιν., 394-5).}

άτζεμπας, βλ. **άτζεμπα**.

άτζεμπις, βλ. **άτζεμπα**.

ατζιγγανιά, η [adzigañá] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : 1. φιλαργυρία, τσιγγουνιά. 2. ακαταστασία, τσαπατσουλιά, *γρουσουζιά*².

[στη σημ. 1: < *ατζίγγανος* ‘τσιγγούνης’ – για τη σημ. 2. βλ. σημείωση στο λ. *ατζίγγανος* (Συντ.)]

ατζίγγανος (επιθ. προσ.) [adziganos] (Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : σπαγγοραμμένος, που “*μουνδέ του αγγέλου ν-του δεν δίδει νερό*” (Αποστ., Τσιρ.).

[όχι ο *ατσιγγανος* ‘τσιγγάνος’ της Κοινής, αλλά επιτατικό του *ατσιγιανές* / *τσιγκιανές* ‘τσιγγούνης’, κυρίως λόγω του αναβιβασμού του τόνου (Συντ.)]

{Ίσως πρέπει να διαφοροποιήσουμε *ατζίγγανος* ‘σπαγγοραμμένος’ (βλ. σημείωση στο λ. *τσιγκιανές*) και *ατζίγγανος*² ‘τσιγγάνος, ατσιγγανός’, για το οποίο το *AKN* έχει την ετυμολογία: μσν. *Ατσιγγανος* < ινδ. *Aizigan* (μέσω των τσιγγάνικων) -ος, (πρβ. παλ. ιταλ. *Zingano*, γερμ. *Zigeuner*, τουρκ. *çingene*). Οπότε δεν περιλαμβάνονται εδώ λέξεις που προκύπτουν από το *ατζίγγανος*², όπως: ατσιγγανιά ‘ακαταστασία’, ατσιγγαναργιά, ατζίγγανόκουνα κ.ά.}

ατζιριτηχτής, βλ. **τζιριτηχτής**.

ατζιριτηχτής, βλ. **τζιριτηχτής**.

ατζιρτώ, βλ. **τζιριτώ**.

ατζίτζινος, βλ. **τζίτζινος**.

άτζομπις, βλ. **άτζεμπα**.

ατζουρά, η [adzurá] (Ιδομ^Β) : η ξυλαργουριά, το φυτό *Cucumis melo* var. *flexuosus*.

[< *acur* (Παπ.) / < *ατζούρι* (Συντ.)] (أجور)

{Για την κατάληξη -ρά αντί -ριά βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 172.}

ατζούρι*, το [adzúri] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β) : το ξυλάγγουρο, αντζούρι, ο καρπός του φυτού *Cucumis melo* var. *flexuosus*.

[< *acur* (Παπ.), από τα αραβ. (*AKN*)] (أجور)

{Το *AKN* το γράφει: *αντζούρι*. Αντιδάνειο: Ο Συμμεωνίδης ετυμολογεί το τουρκ. *acur* από το ελλ. *αργούρι* (*Griechische Lehnwörter im Türkischen*, 170-171.)}

ατιλής, βλ. **ατλής**.

ατιρντζίω [atirdizo] & **τιρντζίω** [tirdizo] & **ντιρντζίω** [diridizo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ.) : υπερθεματίζω, πλειοδοτώ.

[< *arturd(im)*, αόρ. του ρ. *arturmak* (Παπ.), με ανομοιογενή αποβολή του πρώτου [r] (Συντ.)] (ارتورمق, آرترمق)

{Ο τ. *τιρντζίω* από λανθασμένη τμηση στη συνεκφορά με το να: να *ατιρντζίω* > ν’ *ατιρντζίω* > να *τιρντζίω* > ενεστ. *τιρντζίω*. Ο τ. *ντιρντζίω* από τη συνεκφορά με την προσ. αντων. *τον/την* ή την άρνηση *δεν*: *τον/την/δεν τιρντζίω* > *το/τη/δεν ν-τιρντζίω* > *ντιρντζίω*.}

ατλάζι*, το [atlázi] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.) : είδος μεταξωτού υφάσματος.

[< *atlas* (Παπ.) (أطلس)]

ατλαντίζω [atladizo] (Ροδ.) : πηδύ.

[< *atlad(im)*], αόρ. του ρ. *atlamak* (Συντ.) (اتلامق)

ατλής, ο [atlis] & **ατιλής** [atilis] & **ακλής** [aklís] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Κριτσ^ε., Τσιρ^β.): ο (έμπειρος) υπέας.

[< *atli* (Πάγκ.) (اتلو، اتلى)]

ατσαπάς, βλ. **ατσιπάς**.

ατσής, βλ. **ασστής** & **ατσιδικο**.

ατσιγιανές, βλ. **τζιγκιανές**.

ατσιδικο, το [atsidiko] : μαγέτικο. *Είχε δημιουργήσει [...] μια πολιτισμένη γωνιά, την εποχή που μόνο τα χάνια προσφέρονταν για μίζερο και κακομοιρασμένο ύπνο και τ' ατσιδικο για φαγητό φτηνής ποιότητας* (Νίκος Στρατάκης, "Η Μαντάμ Ορτάνς (Όπως την είδανε όσοι τη γνώρισαν από κοντά)", *Κρητική Πρωτοχρονιά*, 6 (1966), 135).

[< *ατσής < *ασστής* < *ατσι* 'μάγειρας'. Βλ. και *αχστής* (Συντ.)]

ατσιό (μαβί), βλ. **τσιχτιό**.

ατσιπαράς, ο [atsiparás] (Τσιρ.) : **1.** μέρος όπου εμφανίζονται φαντάσματα· **2.** τοπωνύμιο στην επαρχία Πεδιάδος.

[< *ατσιπάς* (Τσιρ.)]

{Για την ετυμολ. βλ. σημείωση στο λ. *ατσιπάς*.}

ατσιρίτι, βλ. **τζιρίτι**.

ατσιτά (επίρρ.) [atsitá] (Τσιρ.) : ορθάνοιχτα, αφύλαχτα.

[< *acik* 'ανοιχτός' (Τσιρ.) / μάλλον < επίρρ. *aciktan* (Συντ.) (أجيك < أجيتن)]

ατσιπάς, ο [atsipás] & **ατσουπάς** [atsupás] & **ατσαπάς** [atsapás] & **αρτσιπάς** [artsipás] & **αρτσαπάς** [artsapás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^β., Κασσ.) : πονηρό πνεύμα με μορφή τερατώδους ζώου.

[< *hacip* (Παπ.) / < *acube* / *acibe* (Παμπούκης, 36) / βλ. σημείωση] (عجيبه \ عجوبه)

{Από το *hacip* (το *TDK* έχει *acib*, ως διαλεκτ. τ. του *acayip*) προκύπτει κανονικά ο τ. *(χ)ασιπίης. Το *ατσιπάς/ατσουπάς* από κάποιον οξύτονο φωνηεντόληκτο τύπο, ίσως *acube* «πράγμα άξιον αφορίας, εκπλήξεως, παράδοξον, έκτακτον, θαύμα» ή *acibe*, με την ίδια σημασία (Χλωρός, Α 135 και Β 1119 αντίστοιχα). Κατά τον Στέρνιο Σπανιάκη (*Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, 1ος τόμος, 3η έκδοση, Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο 2006, σ. 163-4) «η λ. ατζιπάς, ατσιπάς, ατζουπάς έχει την προέλευ-

σή της από την αραβική λέξη *χατζίπ* = θυρωρός, φρουρός, σωματοφύλακας. Οι εμίρηδες της Κρήτης χρησιμοποιούσαν φύλακες στις εισόδους των ανακτόρων των αιθίopes δούλους, τους οποίους απελευθέρωναν και τους έλεγαν *ατζιπάδες*». Ο Ιδομενέως^(β) έχει τη λ. *ατσιπάς* και με τη σημ. 'φούρνος, φάντασμα'. Με τη σημ. 'φούρνος' δεν υπάρχει αλλού. Ίσως σχετίζεται με το μαύρο χρώμα, κοινό στη μουντζούρα του φούρνου και τη μαύρη όψη των *ατσιπάδων* από την Αιθιοπία.}

ατσουπάς, βλ. **ατσιπάς**.

άφει, βλ. **άφι**.

αφερίμ* (επιφ.) [aferim] & **αφερίμου** [aferimu] & **άφεριμ** [áferim] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ιδομ^β., Κασσ., Ξεν.) : εύγε, μπράβο, καλά έκαμες.

[< *aferin* (Παπ.) / & *aferim* (Αιθιοξόου)] (& أفريم أفريين)

{Ακούγεται και με δύο τόνους [áferim], με ισχυρότερο τον πρώτο. Στη ΦΡ. *άφεριμ και γειά σου κιόλα* που έχει ο Γαρεφαλάκης στο λ. *αφερίμ* με τη σημ. 'μπράβο σου και υγεία να 'χεις' (και κατόπιν ο Κριτσωτάκης τη λημματογραφεί ξεχωριστά) το *γειά σου* ίσως να μην προέρχεται από το *υγεία*, αλλά όλη η φρ. να είναι παρεφθαρμένη προσαρμογή του τουρκ. *Aferin! Yaş!* που θα το αποδίδαμε ως 'μπράβο σου και ζήτω σου!' Ο Λιθοξόου καταγράφει τη λ. *γιασία* 'ζήτω!' και την ετυμολογεί από το *yaşa* 'να ζήσεις!' (προστακτ. του ρ. *yaşamak*). Βλ. και *γιασάν*.}

άφι· μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω άφι** [káno áfi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ^ε.): συγχωρώ.

[< *afetmek* < *af* (Παπ.) + *etmek* 'κάνω' (Συντ.)] (عفو اعتمك)

{Ο Τσιριγιωτάκης το γράφει: *άφει* (; < *αφίμι*).}

αφορόζης, ο [aforózis] (Ξανθιν.) : ο επικρουστήρας των πυροβόλων όπλων.

[< *horoz* 'πετεινός', στη σημ. 'κόκκορας, επικρουστήρας όπλου', από τα περσικά (Καραποτόσσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 86)] (خروس)

άφρητα, η [áfrita] (Τσιρ.) : ο θυμός.

[< *αφρίτης* (βλ.), κατά τη: μάνητα 'θυμός' (Συντ.)]

{Ο Τσιριγιωτάκης το γράφει *άφρητα*. Στο ερμηνεύμα του «το άφρισμα, ο θυμός» λανθάνει παρετυμολογία.}

αφρίτης [afritis]· στη ρημ. περίφρ. **γίνομαι αφρίτης** (Πιτ., Γαρ., Κριτσ^ε., Ιδομ^β.): γίνομαι έξω φρενών»

[< *ifrit* (Bilgehan¹, 33) «πνεύμα κακοποιόν, διάβολος· μψ. μανιώδης», από τα αραβ. (Χλωρός, Β 1136), *ifrit olmak* «γίνομαι μανιώδης εκ θυ-

μού», με παρετυμολ. επίδραση από τη έκφρ. *αφρίζω από το κακό μου* (Συντ.) (عفريت) {H Πιτωκάκης (A 204) αναφέρει την ετυμολ. από το αραβ. *afrii* (από το περιόδ. *Μύσων*, 6 (1937), 52), αλλά θεωρεί ότι «έχουμε τόσες άλλες ονομασίες του Σατανά που δεν ξέρω αν θα ήταν ανάγκη να δανειστούμε και από ξένες γλώσσες» και πιθανολογεί «μήπως προήλθε από το αφρός, αφρίζω».

αχαϊρευτος* (επίθ.) [axaireftos] (Πιτ., Τσιρ.) : ανεπρόκοπος.

[< στερ. *a-* + *χαϊρί* (Πιτ.)]

αχαντούμιστος (επίθ.) [axadúmistos] (Ξανθιν.) : ο μη ευνοησιμμένος.

[< στερητ. *a-* + *χαντουμιστός < *χαντουμίζω* (βλ.) (Ξανθιν.)]

αχαράμιστος (επίθ.) [axarámistos] (Τσιρ.) : αυτός που δεν ξοδεύτηκε άδικα, ΕΠΠΡ. : **αχαράμιστα**. [< στερητ. *a-* + *χαραμίζω* (Τσιρ.)]

άχι (επιφ.) [áxi] (Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : *αχ!* «*Αχι!* και *τ' άχι μ' έφαε* και *τ' άχι* θα με φάει / και *τ' άχι* θα με τυραννά ώστε να με ξεβγάλει!» (Ξανθιν.).

[< από τον ήχο του αναστεναγμού *αχ* + επίθημα *i*, πβ. *ομιάν-i* < *ομιάν* (Ξανθιν.)] (δ)

{*AKN* : Ετυμολ. για το *αχ**: «ηχομμ. (πρβ. τουρκ., περσ., αραβ. *ah!* ηχομμ.) ή < τουρκ. *ah!*» Ως ουσ. (το *άχι*) ισοδυναμεί με τα: αγωνία, αναστεναγμός κλπ. Στη μαντινάδα που παραθέτει ο Ξανθινάκης η λ. *άχι* χρησιμοποιείται στην αρχή ως επιφώνημα και στη συνέχεια ως ουσιαστικό. Για την προφορά ο Κονδυλάκης σημειώνει: «Το *χ* προφέρεται *παχύ*, όπως προς του α. Είς την Δ. Κρ. προφέρεται και *λεπτόν*».

αχί (επιφ.) [axí] (Δαρ.) : «λέξη που απευθύνομε στο μικρό παιδί, που μόλις άρχισε να πηγαίνει με τα τέσσερα [...] προκειμένου να το αποτρέψομε από το να πιάσει ή να βάλει στο στόμα του κάτι που δεν θέλομε ή που είναι λερωμένο. Η ακαθαρσία, το βρόμικο, το λερωμένο, το σκουπίδι, το άχρηστο».

[ίσως τουρκ. προέλευσης, πβ. τουρκ. *ahi* 'δηλητήριο' και επιφ. *ahi* (και τα δύο διαλεκτικά κατά το *TDK*) (Συντ.)]

{Ο Δαριβιανάκης το λημματογραφεί ως ουδέτερο ουσιαστικό: *αχί* (το).}

αχιουρές, ο [aχurés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** γλυκό κολυβόζουμο, χυλός με σιτάρι, σταφίδες και ξηρούς καρπούς· και (μτφ.) **2.** πράγμα ή πρόσωπο που δεν έχει αξία, που είναι ασήμαντο, κατώτερο· **3.** κακοτεχνία· **4.** απερίσκεπτα λόγια (αχιουρέδες).

[< *asure* (Παπ.) (عاشوراء، عشورا، عشوره)]

{Ο αχιουρές μπορεί να είναι απλώς και σούπα με σιτάρι και λογής λογής όσπρια (εκτός από κουκιά). Αυτό το φαγητό λέγεται επίσης και ψαροκόλλυβα. Η έκφρ. *εγενήκανε αχιουρέ* σημαίνει 'καβγαδίσανε άγρια, έγιναν μαλλιά κουβάρια', ίσως επειδή ο αχιουρές είναι ένα μείγμα πολλών υλικών. Το *AKN* έχει τον τ. *ασουρές*, με τη σημ. **1.** Για τον αχιουρέ των μουσουλμάνων βλ. *αχιουρετζής*.

αχιουρετζής, ο [aχuredzís] : παρασκευαστής/πωλητής αχιουρέ. Η λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμων» αρκετές φορές, π.χ. σ. 6, 13, 23, πάντοτε δίπλα σε όνομα Τουρκοκρητικού. Ομοίως και στο (χειρόγραφο) *Αρχείο Δήμου Ηρακλείου*, επίσης στη Βικελαία (*Πρωτόκολλα 1910-1911*, Ράφι 13, αρ. 84).

[< *asureci* (Συντ.)]

{Για τους μουσουλμάνους *asure* (από το αραβ. *ʿasirā* κατά τον Nşşanyan) σημαίνει «η δεκάτη ημέρα του Μουχαρρέμ, ήτοι του πρώτου μηνός του σεληνιακού έτους», και κατ' επέκταση «κολλυβόζουμο κατασκευαζόμενος εκ σίτου συντετριμμένου, σταφίδων και κουκουναρίων και τρωγόμενος κατά την προειρημμένην ημέραν υπό των οθωμανών προς ανάμνησιν της αματηγής μάχης του Κερβελά, καθ' ήν ερονεύθη ο εγγονός του Μωάμεθ Χουσεΐν και οι οπαδοί αυτού» (Χλωρός, Β 1110). Φωτογραφία οθωμανού υπαίθριου *asureci* υπάρχει στη διαδικτ. διεύθυνση: <https://www.fkriyat.com/galeri/tarih/osmanli-sokaklarinin-simgesi-seyyar-saticilar>, στον αριθμό 4/107.}

αχίρι, το [aχiri] (παρετυμολ. γραφή: *αχύρι*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : ο σταύλος, το αχούρι.

[< *ahur* (Παπ.)· δεν είναι αντιδάνειο (Συντ.)] (أخور)

{Ο Παπαγρηγοράκης το θεωρεί αντιδάνειο, από το ελλ. *αχυρόνας*, αλλά το *AKN* δεν θεωρεί αντδ. τη λ. *αχούρι**, την οποία ετυμολογεί από το τουρκ. *ahur*, *ahur* (από τα περσ.). Βλ. και Βασιμανόλη, σ. 307-8.}

αχίρ ταβανί, το [aχir tavaní] (Πιτ.) : «Το μεταξύ των σανίδων της οροφής και των κεραμιδιών της στέγης κενό, το οποίο στα αγρόσιπα χρησιμοποιείται σαν αποθήκη οικιακών ελαφρών αντικειμένων και άλλων χειωδών και για αποθήκη αχόρου, από το οποίο μάλλον προήλθεν ο όρος».

[μάλλον < *άχρο* (Πιτ.) / προφανώς μεταγραφητή του ζαφρετικού σύνθετου *ahur tavaní* 'ταβάνι σταύλου' (Συντ.)] (βλ. *αχίρι* & *ταβάνι*)

αχλάκι, το [axlátʃi] (Τουρκοκρητ.) : ήθος, χαρακτηρισ.

[< *ahlak* (Bilgehan², 621) (اخلاق)]

αχμάκης* (επίθ. προσ.) [axmáʃis] (Πάγκ., Πιτ.) : 1. νωθρός, αργοκίνητος· 2. μωρός, άβουλος, αναποφάσιτος.

[< *ahmak* (Πάγκ.) (احمق)]

αχρέτι, το [axréti] (Τουρκοκρητ.) : η μέλλουσα ζωή.

[< *ahiret* (Bilgehan², 621) (آخرة)]

{Η λ. *αχρέτι* άλλού: *και εις τούτον τον τουνηιά και εις το αχρέτι* (από επιστολή του Αλή Πασά προς τον Μάρκο Μπότσαρη, βλ. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήνα 1861, 4ος τόμος, σ. 450).}

αχτάρης, ο [axtáris] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : πωλητής διαφόρων μυρωδικών, αρωματοπώλης, ψιλικατζής.

[< *aktar* (Παπ.) (اقتار، عطار)]

{Κατά τον Nişanyan η λ. *aktar* είναι ο λαϊκός τ. της λ. *attar*, από το αραβ. *‘attār* ‘πωλητής μυρωδικών, μπαχαρικών’ < *‘itr* ‘ενοδιά’.

αχτάρικο, το [axtárico] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : κατάσταση που πούλαει διάφορα μπαχαρικά και μυρωδικά – συχνά στον πληθ. *τα αχτάρικα*: 1. το μέρος της αγοράς όπου είναι συγκεντρωμένα τα καταστήματα μυρωδικών· 2. ονομασία κτιρίου στο κέντρο της πόλης του Ηρακλείου, όπου στεγάζεται η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. (Κανονικά λέγεται *Ακτάρικα*: κατά τον Θεοχ. Δετοράκη η ονομασία *δεν* είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. σημείωση.)

[< *axtáris* (Παπ.), αλλά βλ. σημείωση (Συντ.)]

{«Δεν πρόκειται για τουρκική λέξη, όπως ίσως νομίζουν πολλοί, αλλά για παλαιότερη βυζαντινή ονομασία. Στη μεσαιωνική ελληνική γλώσσα ο γιατρός λέγεται και “ακτουάριος” και “ακτάριος” (actuarium). Στα βυζαντινά κέντρα, οι χώροι όπου ήταν εγκατεστημένοι γιατροί και φαρμακοποιοί, και έμποροι φαρμακευτικών ουσιών και βοτάνων λέγονταν συναφώς “ακτάρικα”. Και γνωρίζουμε ότι στη θέση αυτή, στο κέντρο της πόλης του Ηρακλείου, ήταν εγκατεστημένοι κατά παράδοση οι έμποροι των βοτάνων και των φαρμάκων στα χρόνια της βενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας». Θεοχάρης Δετοράκης, “Η Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου”, Εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), αφιέρωμα στη Βικελαία, Μάιος 2009, Μέρος Α’, σ. 5. Έτσι, τα βυζαντινά *ακτάρικα* επικαλύφθηκαν λεξιλογικώς από τα *αχτάρικα* της τουρκοκρατίας. Όπως αναφέρει (δυστυχώς χω-

ρίς μνεία πηγών) ο Πιτυκάκης (στο λ. *αχτάρικο*, A 208) : «“Μόλις πριν από λίγα χρόνια υπήρχε και μια μικρή αγορά στο κέντρο του Ηρακλείου “Τα αχτάρικα”. Κατεδαφίσθη το 1915 ή 1916 επειδή ήταν εις βάρος του δρόμου που πήγαινε προς την Πλατεία Στράτα και ακριβώς εκεί που είναι τώρα ο τροχονόμος» (εννοείται η πλατεία Νικηφόρου Φωκά). Το πράγμα φαίνεται πιθανό, αφού εκεί γύρω υπήρχαν στα χρόνια της τουρκοκρατίας συγκεντρωμένα κατά ομάδες καταστήματα και εργαστήρια, όπως τα *γαμωλίδικα*, τα *μπατσαζίδικα*, τα *περζίδικα* (βλ. λέξεις), τα *στιβανάδικα* κλπ.}

αχταρμάς*, ο [axtamás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ.) : 1. η διαμετακόμιση (ναυτιλιακός όρος)· 2. σύγχυση, ανακάτεμα: ΦΡ. *θα κάω το χωράφι αχταρμά*: θα το σκάνω βαθιά, ώστε το χώμα να έρθει από χαμηλά πάνω.

[< *aktarma* (Παπ.) (اقتارم)]

{Η λ. *aktarma* προέρχεται από το ρ. *aktarmak* «μεταφέρει τι από ενός μέρους εις άλλο ως επιβάτας ή εμπορεύματα από ενός πλοίου εις άλλο, διαμετακομίζω». Σημαίνει επίσης «αναζητώ, ανευρευνώ, άνω κάτω κάμνω ζητών τν» και «ανασκάπτω την γην, φέρω το κάτω χώμα επάνω εις την επιφάνειαν» (Χλωρός, A 158). Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. *kirizma* ‘το βαθύ σκάνιμο και ανακάτεμα (γύρισμα) του χώματος < μsn. *γύρισμαν* (Δημάση & Νιζάμ, 189), πβ. κρητ. *κάνω κλίσιμα* = σκάβοντας κυλίο, αναποδογυρίζω το χώμα, κάνω βαθειά άροση (Αποστολάκης, 241).}

άχτι*, το [áxti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : εκδίκηση, επιθυμία για εκδίκηση. ΦΡ. *βγάνω το άχτι μου*.

[< *ahit, ahdi* ‘υπόσχεση, όρκος’ (AKN)] (اھت)

αχτιμάνι, το [axtimáni] & **αχτιμάνιτα**, η [axtimáni] & **αχτιμανή**, η [axtimáni] & **αχτιμάλικι**, το [axtimalíʃi] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.) : 1. επιμονή, πείσιμα· 2. έντονη επιθυμία για εκδίκηση. [< *ihitimam* ‘επιμέλεια, φροντίδα’ (Πάγκ.) / σιωστότερα: < διαλεκτ. *ahitman* ‘δυνατή επιθυμία’ (TDK)] (اھتمان)

{Βρήκα τον ετυμολ. συσχετισμό *αχτιμάνι* < *ahitman* στο: Bilgehan², 621. Ο Πιτ. (παρ)ετυμολογεί από το *άχτι* + *μανία*. Στον τ. *αχτιμανή* διαφαίνεται περετυμολ. επίδραση από τη λ. επιμονή, στον τ. *αχτιμάνιτα* από τη λ. *μάνητα* ‘θύμός’.

αχτιμάχητα, η [axtimáʃita] (Τσιρ.) : σφοδρή εχθρότητα, βλ. και *αχτιμάνι*.

[< *άχτι* + *μάχη* (Τσιρ.)]

(*)**αχτιναμές**, βλ. Παράρτημα 1.

αχτσής, ο [axtsís] (Bilgehan², 621) : ο μάγειρας, **αχόρι**, βλ. **αχίρι**.
πβ. ποντ. *αχτσής* (*Συμπλήρωμα ΙΑΠΛ*, 23). Βλ.
και (*ασσής, *ατσής*, *ατσίδικο*.
[< *ahçi* (Bilgehan), διαλεκτ. τ. του *αζçi*]

B

βαγδατί, βλ. **μπαγδατί**.

βαγεστημά(γ)ρα, βλ. **βα(ρ)εστημάρα**.

βαγεστίζω^(Α) [vazestízo] & **βαγεστώ** [vazestó] & **βακεστιζώ** [vatʃestízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^π., Ιδομ^β, Χουστ.): απανδίζω, δεν αντέχω άλλο.

[< vazgeçt(im), αόρ. του ρ. vazgeçmek (Παπ.)] (واضعق)

{Ο Αποστολόκλης γράφει: *βαγεστίζω & βαγεστώ*. Έχει ενδιαφέρον ότι και τα τέσσερα συνώνυμα που δίνει είναι όλα (!) τουρκ. προέλευσης: *γροντίζω, μπαϊλντίζω, μπεστίζω, μπελογχαντίζω* (βλ. λέξεις). Το τουρκ. έτυμο σημαίνει 'παραιτούμαι, μετανιώνω, αλλάζω γνώμη'. Με τη σημασία αυτή το ρ. *βαζγεστίζω* στην (ψηφιοποιημένη στην *Ανέμη*) *Φυλλάδα για τσοι Τούρκους της Κρήτης γραμμένη από ένα γέρω Κρητικό το 1858* (σ. 10): «να βαζγεστήσετε από την πίστη του Μουχαμέτη [...] και να γιαγύρετε στην πίστη του Χριστού».

βαγεστώ, -ίζω, βλ. **βαγεστίζω**.

βαέτι, το [vaéti]: η είδηση για ένα συμβάν. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα: *Μ' απήτης εξεβάρκαρε κι έμαθε τα βαέθια, / γραφαίς, γραφαίς του έπεμπε σ' ούλια τα βλιαέθια* (βλ. Πλανάκης, 46, από: *Αρχεόν Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 656). Βλ. *ριβαγέτι*.

[ίσως < *ριβαγέθια* < *rivaget* «αφήγησις, ιστορία, παράδοσις, λεγόμενον, φήμη» (Χλωρός, Α 852)] (روایت)

βαζιεστώ, -ίζω, βλ. **βαγεστίζω**.

βαί* (επιφ.) [vái] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.): (συνήθως: *βαί βάι*) 1. αλίμονο! 2. ποπό!

[< *vay* (Παπ.)] (وای)

βαί χαλινά σου (επιφ. φρ.) [vái xalíná su] (Παπ., Τσιρ.): αλίμονό σου!

[< *vay* (Παπ.) / < *vay hâline*! «ουαί αυτό! Αλλοίμονον εις αυτόν, εις τα χάλια του» (Χλωρός, Β 1927) (Συντ.)] (وای حالنه)

{Ο τ. *hâline* σημαίνει 'στο χάλι του' (*hâl-i-ne*) ή 'στο χάλι σου' (*hâl-in-e*), αλλά πέρασε στα ελλ. με τη σημ. 'αλίμονο' και γι' αυτό προστέ-

θηκε (στην ουσία κατά πλεονασμό) η προσωπική αντωνυμία.}

βαΐζι, το [vaizi] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): διήγηση, εξιστόρηση.

[< *vaiž* 'διδαχή' (Πάγκ.)] (عظ و)

{Ο Πιτυκάκης σημειώνει (με βάση τον Κουκκίδη) ότι «*vaiž* λέγεται στην Τουρκ. και ο μουσουλμάνος ιεροκήρυκας». Αυτό ο Χλωρός το γράφει *واظ* (Β 1924), ενώ τη *διδαχή* *عظ و* (Β 1944).}

βακούφι*, το [vakúfi]: (επί Τουρκοκρατίας) περιουσία, κτήμα αφιερωμένο σε φιλανθρωπικό ίδρυμα, συνήθως θρησκευτικού χαρακτήρα (τζαμί, τεκές, εκκλησία, μοναστήρι). Βλ. και *κάνω βακούφι*.

[< *vakıf* (AKN) «κτήμα ή πρόσοδος αφιερωμένη εις φιλανθρωπικόν καθίδρυμα, ή αυτό το ευσεβές και φιλανθρωπικόν καθίδρυμα, κ. βακούφν», συνεκδ. από τον νομικό όρο *vakıf*, που εσήμαινε «το κωλύειν την κτήσιν και μεταβίβασιν κυριότητος συγκεκριμένου πράγματος ούτως ώστε να θεωρήται τούτον ως θεϊόν κτήμα, ούτινος η ωφέλεια [η πρόσοδος] ανήκει εις τους ανθρώπους, ήτοι αφιέρωσις κτήματος ή εισοδήματος υπέρ ευσεβούς ή αγαθοεργού σκοπού ή φιλανθρωπικού καθιδρύματος» (Χλωρός, Β 1948), κατά τον Nizanyan από το αραβ. *wakf*, αρχική σημ. 'στάση, ακινήσις' (Συντ.)] (واكف)
{Αναλυτικά για το βακουφικό σύστημα γράφει ο Νικ. Σταυρινίδης: *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 232-233.}

βακουφική δεκάτη, η [vakufití dekáti] (Τσιρ.): «είδος φόρου επί Τουρκοκρατίας».

[βλ. *βακούφι*, *βακούφικος*]

βακούφικος* (επιθ.) [vakúfíkos]: που ανήκει σε βακούφι (AKN). Η λ. σε διανεμητήριο περιουσίας του 1872: *κτήματα μούλκακα* (βλ. λ.) *και βακούφικα* (A.A.H., 2 / 54-84).

[< *βακούφι* (AKN)]

βαλαΐ (επιφ.) [valai] (Ξανθιν., Χουστ.): μά την αλήθεια, μά το Θεό!

[< *vallahi* (Ξανθιν.) / & *vallaɣi* (διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)] (والله)

βολιά μπιλιά (επιφ. φρ.) [*valái bilái*] (Ξανθιν., Κασσ.) : (επιβεβαιωτικός όρκος) ναι, μα το Θεό!

[< *vallah billah* (Ξανθιν.) / κατά το *TDK vallahí billahí* (Συντ.)] (والله بالله)

βάλη, τα [váli] & **βάλια**, τα [vála] (Ξανθιν.^A) : περιστάσεις, περιστάτικά, βάσανα. *N' αναθιβάλω και να πω και το Σρακιό τα βάλη* (στίχος από το *Τραγούδι του Δασκαλογιάννη*, Βαρδίδης, σ. 7· το ερμηνεύμα στη σελ. 57). Επίσης: να *λε[γ] τραγούδια του σκαμνιού, και του πολέμου βάλη* (ό.π., σ. 35).

[τα βάλη < *tanáli* 'τύχες' (Devellioǧlu, 1214), πληθ. του *iáli* «τύχη» (Χλωρός, B 1061) (Συντ.)] (طواله)

{Η ακουστική εικόνα του τουρκικού ετόμου οδήγησε σε επανανάληψη (ta *váli*) και προσαρμογή του κατά τον πληθυντικό ελληνικού ουδέτερου, πβ. τα πάθη. Χρησιμοποιείται μόνο στον πληθυντικό. Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί τη λ. *βάλια* από το ιταλ. *vaglia*.}

βαλής*, ο [valís] (Τσιρ^B) : διοικητής τουρκικής επαρχίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (*AKN*). Ο *Οργανικός Νόμος* (1868) (βλ. *Κρητικός Κώδικς*, A 5-6) όριζε: *Η Νήσος Κρήτη θέλει διοικεσθαι πολιτικός από έναν Γενικών Διοικητήν* (*Βαλίν*), βλ. και *Μεταφράσεις*, B 439.

[< *vali* (*AKN*)]

Βαλιδέ τζαμί, βλ. **Βαλτέ τζαμί**.

Βαλντέ ιμαμής, ο [valídé imamís] : ο ιμάμης του τζαμιού που ήταν αφιερωμένο στη βασιλομήτορα (*valide sultan*), δηλ. το Βαλτέ τζαμί στο Ηράκλειο, πρώην ενετικός ναός του San Salvador (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 61) - τον κατεδάφισαν το 1970. Περισσότερα βλ. στο λ. *Βαλτέ τζαμί*.

[< *Valide camii imami* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (والله)

βαλιδικός (επίθ.) [valídikos] (Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : (για εδάφη) γόνιμο, πεδινό.

[ίσως < *βαλής**, πληθ. *βαλήδες* (κατά το *AKN* : < τουρκ. *váli* 'διοικητής τουρκικής επαρχίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αντιστοιχος του νομάρχη'), προφανώς επειδή ο βαλής θα είχε τα καλύτερα χωράφια (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το ιταλ. *valido*, αλλά από θα προέκυπτε ο τ. *βάλιδος, πβ. κόμοδος < *comodo*, μίζερος < *mizero*, μπάσταρδος < *bastardo*.}

Βαλτέ τζαμί, το [valté dzamí] (Τσιρ.), **Φαλντέ** [faldé] **τζαμί** (Πάγκ. στο λ. *φαλντέ*. Ξεν.) &

Βαλιδέ τζαμί [valídé], **Βαλντέ τζαμί** [valdé] : παλαιότερη ονομασία (αλλά ακούγεται ακόμη) της σημερινής πλατείας Κορνάρου και της γύρω περιοχής στο Ηράκλειο, από το ομώνυμο τζαμί που υπήρχε εκεί (βλ. σημείωση).

[< *valide* (Πάγκ.)] (والله)

{Οι Τούρκοι, μετά την κατάληψη του Ηρακλείου το 1669, μετέτρεψαν τον ενετικό ναό του Σωτήρος (San Salvatore) σε τζαμί, στο όνομα της Hatice Turhan Valide Sultan (1627-1683), μητέρας του σουλτάνου Μεχμέτ Δ' : Valide camii. Κατεδαφίστηκε τον Ιούλιο του 1970 (επί στρατιωτικής δικτατορίας) και δημιουργήθηκε έτσι η σημερινή πλατεία Κορνάρου - επίσης, ακρίβησαν τα γύρω ακίνητα. Για την μακρά ιστορία του μνημείου και τη μεγάλη αρχιτεκτονική του αξία βλ. αναλυτική και τεκμηριωμένη αναφορά του τότε Εφόρου Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Μανόλη Μπορμπουδάκη προς το Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως, αναδημοσιευμένη στο άρθρο "Γοτθικός ναός του Σωτήρα. Μια κατεδάφιση κόντρα στην ιστορία", στην εφημ. *Αλλαγή* (Ηρακλείου), φ. της 16-7-1977.}

βαντές, ο [vadés] : διορία, προθεσμία (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 343, 373).

[< *vade*] (هوعد)

βαράκι^(A), το [varáki] (Ιδομ^B) : φύλλο χρυσοῦ (βλ. και *βαρακλίδικος*, στο λ. *τσιτσέκι*).

[< *varak* (Ανδριώτης)] (وراك)

{Ίσως είναι αντιδάνειο. Ο Μ. Στεφανίδης (το αναφέρει ο Ανδριώτης) ετυμολογεί το *varak* από το μετγν. ελλ. *βέραξ*, το *TDK* και ο Nizanyan από το αραβ. *warak*. Πιθανόν να πέρρασε στα τουρκ. μέσω της αραβικής.}

βαρακλίδικος, βλ. **τσιτσέκι**.

βαρβατιλίκι, το [varvatilíki] (Κριτσ., Ξεν.) : «η επίδειξη ανδρισμού, η ικανότητα του βαρβάτου».

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. *-ιλίκι*.}

βα(ρ)γεςτημάρα, η [va(r)zestimára] & **βα(ρ)γεςστημάρα** [va(r)zestimára] (Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : η πλήξη, η ανία.

[< *βαργεσά* (Πιτ.)]

{Για κατάληξη *-άγρα* βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του Γλωσσικού Ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 402. Κατά τον Ανδριώτη (σ. 5) «κατάλ. ουσ. που σημαίνουν πάθηση: κουφ-άγρα, τυφλ-άγρα κ.τ.λ.· ήδη στον *Ερωτόκριτο*, από το ουσ. *άγρα*, που ως β' συνθετικό τών *ποδ-άγρα* (= πιάσιμο των πο-

διών), χειρ-άγρα κ.τ.ό., μεταδόθηκε ως κατάληξη και σε άλλες λέξεις.»}

βαργεσιζώ, βλ. **βαργεστώ**.

βαργεστώ* [vargestó] & **βαργεσιζώ*** [vargestízo] (Πιτ.: στην ανάπτυξη του λ. *βαργεσιμάρα*, Ξανθιν.) : αποκάμνω, απαυδιζώ. [ίσως από τον συμφυρμό των ρ. *βαριέμαι* + *βαργεστώ*, -ίζω (Πιτ.)]

βαργετσούλης (επιθ. προσ.) [vargetsúlis] (Τσιρ.) : αυτός που συνεχώς τεμπελιάζει. [*βαριέμαι* (Τσιρ.) / πιθανότερο < *βαργετσούλης < *βαργεστώ* (Συντ.)]

βαρδάκι, το [vardáki] (Πάγκ., Πιτ.) : «Είδος αμύγδαλου, ούτε πολύ σκληρού, ούτε αφράτου. Ο όρος επχωριάζει στο χωριό Κριτσά Μεραμπέλου» (Πιτ.).

[πιθανόν: < *bardak* (*eriği*), και διαλεκτ. απλώς *bardak* ‘μια ποικιλία δαμάσκηνου’ (TDK), βλ. και σημείωση (Συντ.)]

{Ο Χριστόφορος Χαρολαμπάκης (*Κρητολογικά Μελετήματα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σ. 107) σημειώνει για την ετυμολογία: «Προφανώς συνδέεται, λόγω ομοιότητας, με τη λ. *βαρδάσσα*, η < βενετ. *verdazzo* = ‘δαμάσκηνο επίμηκες, χρώματος υποπρασίνου’». Ο Κοραΐς (*Ατακτα*, 2ος τόμος, Παρίσι 1829, σ. 7) είχε ετυμολογήσει τη *βαρδάσα* ή *βερδάσα* από το «*prugne verdaccie*, δαμάσκηνο πρασινωπά, διότι τοιοῦτον αληθώς είναι το χρώμα των».

βαρδαξής, βλ. **μπαρναξής**.

βαρελτζής, ο [vareldzís] & **βαρελατζής** [vareladzís] (Κριτσ., Κασσ.) : ο κατασκευαστής βαρελιών, βαρελάς. [βαρελτζής < *varleci* βαρελατζής < *βαρέλι* + -(α)τζής (Συντ.)]

{Ο τ. *βαρελτζής* σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία), στη στήλη «επάγγελμα», σ. 9.}

βαρελτζίδικο, το : **Βαρελτζίδικα**, τα [vareldzídika] (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 363) : μικροτοπωνύμιο στο Ηράκλειο, ανατολικά από τον Άγιο Δημήτριο, όπου ήταν τα εργαστήρια των βαρελτζήδων (η σημερινή οδός Λοχ. Μαρτινέλη). [*βαρελτζής* (Συντ.)]

(***βαρούσι**, βλ. Παράρτημα 1.

βαρουξής, ο [varuksís] (Τσιρ.) : ο χρυσοχόος. [*varakci* (Συντ.)] (ورقچى)

βαροχαρτσόνω [varoxaratsóno] (Ξανθιν., Ιδομ^B) : επιβάλλω βαρύ φόρο.

[< *βαρο-* (βαρύς) + *χαρτσόνω* (Ξανθιν.)]

βαρुकλιδικός (επιθ.) [variklidíkos] (Ιδομ^B) : «παχύς, ψαχνάτος, γόνιμος (κυρίως για αγρούς)». [ίσως πρόκειται για συμφυρμό των επιθ. *βαλιδικός* ‘γόνιμος’ (βλ.), που λέγεται επίσης μόνο για χωράφια, και του επιθ. *βαρακλιδικός* ‘επίγυρσος’ (συνεπώς ‘με αξία’) < *varakli* (βλ. σημείωση στο λ. *τσιτσέκι*) (Συντ.)]

βασής, ο [vasís] & **βαστής** [vastís] (Πάγκ., Κονδ., Ξεν.) : ο κηδεμόνας. Η λ. σε έγγραφο του 1863: *ο Νικόλαος Κουφαλιτάκης ο βασής των παιδιών του πότε Χριστόδουλου Πετράκη* (Α.Δ.Η., 2 / 9-690).

[< *vasí* (Πάγκ.) (وصى)]

{Ο τ. *βαστής* ίσως από παρετυμολ. επίδραση της λ. *βαστώ*.}

βασιγέτι, το [vasi(ʒjʔ)éti] & **βασιέτι** [vas(iʔ)éti] & **βαστέτι** [vastéti] & **βαστγέτι** [vastjéti] & **βασεγέτι** [vase(j/ʒ)éti] (Παπ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^α, Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : **1.** η διαθήκη. **2.** τελευταία επιθυμία μελλοθάνατου (μόνο στον Ιδομ^B).

[< *vasiyet* (Παπ.) (وصيت)]

{Η λ. *vasiyet* σημαίνει ‘εντολή, παραγγελία, τελευταία θέληση, προφορική διαθήκη’ – η διαθήκη ως έγγραφο λέγεται *vasiyetname*, βλ. Χλωρός Β 1941.}

βασίλικι, το [vasilíci] (Ροδ., Ιδομ^B, Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : το βασίλικο αξίωμα.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-íci*, πβ. *δασκαλ-íci*, *υπαλληλ-íci*, βλ. *-íci* στο *AKN*.}

βασμάς, βλ. **μπασουμάς**.

βαστγέτι, βλ. **βασιγέτι**.

βαστέτι, βλ. **βασιγέτι**.

βαστής, βλ. **βασής**.

βαστινόρακη, η [vatsinórafí] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : ρακή από βατόμουρα.

[< *βάτανα* ‘βατόμουρα’ + *ρακή* (Ξανθιν.)]

βαχ! * (επιφ.) [váx] (Πάγκ., Τσιρ.) : αλίμονο! [*vah* (Πάγκ.)] (ءا)

βαχτανιγέτι, το [vaxtañijéti] (Τουρκοκρητ.) : (για τους μουσουλμάνους) «το ενιαίο του Θεού» (Χλωρός, Β 1932).

[< *vahdaniyet* (Bilgehan², 637)] (وحدانيت)

βάχτι, το [váxti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : **1.** εποχή, συγκεκριμένη χρονική περίοδος του παρελθόντος. **2.** ο χρόνος της ζωής, η παραγωγική περίοδος της ζωής ενός ανθρώπου. **2.** γεγονός.

[< *vakit* (Παπ.) / *vakit*, *-kai*. Ο Nişanyan έχει και

τον παλαιότερο τ. *vakt* (από τα αραβ. *wakt*), *διαλεκτ. vah* (Συντ.) (وَكْت)

{Ο Κονδυλάκης αναφέρει τον πληθυντικό: τα *βάχτια*, τα *καλά βάχτια* ‘οι καλές εποχές’. Ο Τριφυριώτικης λημματογραφεί τη λ. *βάχτι* με τη σημ. ‘θλιβερό γεγονός’: *Έθιο βάχτι που το σήραμνε στα καημένα χωριά (Αμρά Βιάννου)* {ενοεί: τα χωριά που έκαψαν οι Γερμανοί κατά την Κατοχή} *ούτε του εχθρού σου να μην το εύκασα*. Την ετυμολογεί από το «Τουρκ. *vah* = θλίψη», αλλά μάλλον πρόκειται για εννοιολογική στένωση της λ. *βάχτι*, από εκφράσεις όπως *στου Χουσεϊν το βάχτι (Νέα Εστία, 57/658 (1955), 19)*, τότε (Ιαν. 1824) που ο Χουσεϊν πασάς έπνιξε με καπνούς 30 οπλοφόρους και 370 γυναικόπαιδα, που είχαν κλειστεί σε σπήλαιο στο χωριό Μελιδόνι Μυλοποτάμου (βλ. Θεοχ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 340), ή *των Μουρινιδών το βάχτι* (όπως ονομάζει ο Κονδυλάκης, σ. 155, το κίνημα των Μουρινών, 1833), το οποίο κατεστάλη με αθρόους απαγχονισμούς (Δετοράκης, *ό.π.*, σ. 352-5). Η επανάσταση του 1841, με το άδοξο τέλος, είναι γνωστή και ως *βάχτι του Χαϊρέτη* (από τους αδελφούς Χαϊρέτη, που ήταν αρχηγοί στις δυτικές επαρχίες) ή *βάχτι του Βασιλογιόργη* (που ήταν αρχηγός στις ανατολικές, βλ. Ι. Μ. Καραβαλάκης, “Η ιερά μονή Κρουσταλλένιας”, *Ε΄ μέρος*, μηνιαία εφημ. *Λίγιες*, 1/7, Ιουλ. 2001, σ. 6).}

βγαίνω στο ντιρέκι, βλ. **ντιρέκι**.

βγάνω ντάμα [vɣáno dáma] (Γαρ.): «*βγάνω ντάμα κάποιον*: τον εξαντλώ, τον φθείρω, τον βγάζω μυελάρ: *Τρεις φορές επαντρεύτηκε, και τσι τρεις άντρες τσ' ήβγαλε ντάμα*».

{πβ. *dama demek* ή *damaya varmak* «τελειώνω, εξοδεύω ή καταναλίσκω όλα» (Χλωρός, Α 768)} (دامه)

{Η φρ. *βγάνω ντάμα κάτι* σημαίνει ‘καταναλώνω πλήρως κάτι, δεν αφήνω ούτε ψίχουλο’: *Ένα ν-τυρί εβάλανε στη μέση οι τρεις τως κι ήτανε τσίσηνά η πείνα ν-τως απού το βγάλανε ντάμα!* (αυθεντική πρόταση). Κατά τον Χλωρό (ό.π.) στα τουρκ. η λ. *dama* (το γνωστό επιτραπέζιο παιχνίδι συναναστροφής) ως επιφ. σημαίνει «ετελείωσε! δεν υπάρχει πλέον! δεν μένει!» Το τουρκ. *dama* (όπως και το ελλ. *ντάμα*) από το ιταλ. *dama*, κι αυτό από το γαλλ. *jeux de dames* (AKN).}

βεζενές, βλ. **βεζινές**.

βεζινές, ο [vezinés] & **βεζενές** [vezenés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): είδος ζυγαριάς (ακριβείας).

{< *vezne* (Παπ.)} (٤٠٣٥)

{Από το *vezne* ο *veznedar* > (*)**βεζεντάρης** «ελεγκτής βάρους νομισμών» (Ιεροδίκηιο Γ

483) και «ταμίας, θησαυροφύλακας» (Μπερμπέρη, 146).}

βεζίρης, ο [veziris] (Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.): **1.** ο αστράγαλος από το πίσω πόδι ζώου, συνήθως προβάτου, κατσίκας ή χίρου· **2.** παιδικό παιχνίδι που παίζεται (παίζόταν) με το κόκκαλο αυτό (οι *αστράγαλοι* και το *αστραγαλίζνιν* των αρχαίων Ελλήνων, αντιστοιχα).

[ανασημαιοδότηση της λ. *βεζίρης** – κατά το AKN: < *vezir* < αραβ. *wazir*: Η ανασημαιοδότηση ίσως ήδη στα τουρκικά, πβ. τουρκοκυπρ. ονομασία του παιχνιδιού: *vezir raxa* (Συντ.)] (وزير)

{Ο Κριτσωτάκης έχει στο ίδιο λήμμα «*βεζίρης* ή *μουντίρης*» (βλ. λ. *μουντίρης*). Ο Ιδομενέως λημματογραφεί τη λ. στο ουδ. γένος: *βεζίρι (το)*, αλλά μάλλον πρόκειται για ονομαστ. ουδετέρου που δημιουργείται από την αιτ. του αρσενικού, όπως στην οποία συνήθως χρησιμοποιείται η λέξη, όπως στο παράδειγμα χρήσης που παραθέτει: *παίζομε βεζίρι* = παίζομε βεζίρη. Ο Γαρεφαλάκης διευκρινίζει ότι η πλήρης ονομασία του παιχνιδιού ήταν: *Βεζίρης και βασιλιάς*. Από τις έξι πλευρές του *βεζίρη* μετρούσαν για το παιχνίδι οι τέσσερις: οι δύο πλατιές – η κυρτή (*ψωμάς*) και η κοίλη (*κλέφτης*) – και οι δύο μακριές πλευρικές (ο *βεζίρης* και ο *βασιλιάς*, αντιστοιχα), βλ. Δημήτρης Σάββας, “Τα παλιά παιχνίδια στο Μεγάλο Κάστρο”, εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 12-1-2009. Ο Χλωρός (Α 118) σημειώνει ότι στα τουρκ. «το άνω μέρος του αστραγάλου του χρησιμοποιούνως τα παιδιά λέγεται *bey* βασιλεύς, το κάτω *kehiida* κεχαγιάς, το δε λακκόδες *ekmekci* αρτοποιής και το έτερον *hirsiz* κλέπτης». Ο αστράγαλος (το κόκκαλο) λέγεται στα τουρκ. *asik*, όπως ακριβώς και ο *ασίκης* (βλ.), αλλά με το οθωμανικό αλφάβητο το πρώτο γραφόταν أشيق ή أشوق, ενώ το δεύτερο عشق. Ο Ronzevalle (92) καταγράφει τη λ. *asik* ‘αστράγαλος’ (που την ετυμολογεί από το أشيق) και την έκφρ. *έλα να παίξουμι ασίκα*.}

βεζίρι, βλ. **βεζίρης**.

(*)**βεζεντάρης**, βλ. Παράρτημα 1.

βεκίλασας, βλ. **βεκίλης**.

βεκίλης, ο [vekilis] (Πιτ.): πληρεξούσιος (Σταυρινίδης).

{< *vekil* «επίτροπος, πληρεξούσιος, αντιπρόσωπος» (Χλωρός, Β 1951)} (٤٠٣٦)

{Η λ. σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (Φανουράκης, 131) και σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *ήτονε τον αδερφών του βεκίλης (Ημερολόγιο Κοζύρη, 360)*. Σε άλλα σημεία του ίδιου κειμένου βρίσκουμε τη λ. (τονισμένη στη λήγουσα) σε απόδοση τουρκι-

κών διατυπώσεων, π.χ. (σ. 194:) με τον **Σητεία-βεκλιή** [*< Sitiya vekili*] ‘Σύμβουλος Σητείας’, (σ. 342:) *από τον Αλή-εφέντη, βεκλιή-χάρτζη* [*< vekilhar*] «φροντιστής, οικονόμος επιτετραμμένος τα της δαπάνης μεγάρου» (Χλωρός, ό.π.), (σ. 590:) *εβάλανε Βεκλιαρασιή* (ο(ν) Μουλαμέτασι) [*< vekil aşası*]. Η λ. **βεκλιχάρτζης** και σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 100). Σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826 ο τ. **βεκλιχάρτζήδες** (βλ. *Dedes*, 357).}

βεκλιχάρτζης, βλ. **βεκλιής**.

βελέντζα*, η [veléndza] (Πιτ.) : ολόμαλλη (στημόνι και υφάδι) υφαντή κουβέρτα, που χρησιμεύει και ως χαλί. «Στην Κεράπετρα λένε βελέντζες και τις κουρελούδες».

[*< velençe*, θηλ. κατά τη λ. κουβέρτα (*AKN*) (ولنسہ)]

{Για τη **βελέντζα** (φλοκάτη) το *TDK* έχει τη λ. *velense* [*< ιταλ. valenciana*], η οποία διαλεκτ. σημαίνει και «ramuk ırlığındın dokunmuş, tahlil kurutmak için kullanılan büyük yaygı» (= βαμβακερό υφαντό στρωσίδι, που χρησιμεύει για την αποξήρανση σιτηρών). Αυτή η *velense* συγγενεύει στο νόημα με τις **βελέντζες** (κουρελούδες) που αναφέρει ο Πιτωκάκης.}

βελεντζάτα, τα [velendzátá] (Πιτ.) : «Τα λεπτοκομμένα και κλωσμένα κουρέλια, που χρησιμοποιούν σαν υφάδι στις κουρελούδες».

[*< βελέντζα* (Πιτ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. **βελέντζα**.}

βέρα, η [véra] (Πάγκ.) : ανακαχή, προσωρινή συμφιλίωση: *Εκάμαμε βέρα με το γείτονά μου, που ήμαστανε τόσους χρόνους μαλωμένοι*.

[*< vére* ‘παράδοση’ (*Elwira Kaczyńska*, βλ. σημείωση)] (ویره)

{Η έκφρ. *κάνουμε βέρα* αποδίδει την τουρκ. ρηματική περιφραση *vere etmek* (ویره etmek) «se rendre, capituler» (*J. D. Kieffer & T. X. Bianchi, Dictionnaire Turc-Français*, Tome II, 1837, σ. 1202). Σε κρητ. δημοτ. τραγούδι για το Αρκάδι βρίσκουμε τον στίχο: *Και του γουμένου μήνυσε να πα να κάμουν βέρα*, βλ. Τιμόθεος Βενέρης, *Το Αρκάδι δια των αιώνων*, Αθήνα 1938, σ. 352, όπου ο συγγραφέας ετυμολογεί τη λ. **βέρα** ως «παραφθορά του τουρκ. βερέ = το παραδίδεσθαι, παράδοσις» και προσθέτει τον όρο *βέρε μπαϊραγί* = σημαία παραδόσεως πολιορκουμένων, ακριβώς όπως έχει το *vere bayrağı* (ویره باغرای) ο Χλωρός (*B* 1956). Ίσως με βάση τον Βενέρη χρησιμοποιεί ο Πρεβελάκης τον όρο *βέρε-μπαϊράκι* στην *Παντέρμη Κρήτη* (Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 5η έκδ., Αθήνα 1995, σ. 36). Στα ελληνικά έχει αποδοθεί ως *φλάμπουρο βέρας*: «εύγαλαν φλάμπουρον βέρας» γράφει ο Καισάριος Δαπόντες στον *Χρονογράφο*

(Κων/νος Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμος Γ’, Βενετία 1872, σ. 55). Ο Πάγκαλος ετυμολογεί από τη λ. **βέρα** από το σλαβ. *viera* ‘πίστις’. Την προέλευση από τα τουρκ. μού υπέδειξε η Πολωνίδα Καθηγ. κ. *Elwira Kaczyńska* (Πανεπ. του Łódź), που αργότερα δημοσίευσε άρθρο (στα πολωνικά) για την ετυμολογία της λ. **βέρα**, βλ. “*Rozważania o domniemanym słowizmie w dialektie kretańskim języka nowogreckiego* (Considerations on an alleged slavism in the cretan dialect of modern greek)”, *Roczniki Humanistyczne*, 64/6 (2016), 31-50· βλ. και: *Elwira Kaczyńska & Krzysztof Tomasz Witzczak*, “Further Turkish Loanwords in the Cretan Dialect of Modern Greek”, *Folia Orientalia*, 56 (2019), 232.}

βερακλίδικα, βλ. **μερακλίδικος**.

βερανές, βλ. **βιρανές**.

βεράνι, βλ. **βιρανές**.

βεράνικος (επίθ.) [veránikos] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.) : (συνήθως για αγρούς ή κατοικίες) χωρίς περίφραξη, αφύλακτος.

[*< βερανές* (Πιτ.) / μάλλον *< βεράνι* (βλ. *βιρανές*) (Συντ.)]

βερβέρα, η [vervéra] (Πάγκ., Κριτσ.) : **1.** η φλωαρία· **2.** (μετωνυμ., κατά τον Πάγκ.) ο φλύαρος, βλ. **βερβέρης**.

[*< βερβερίζω* (αναδρ. σχημ.), πβ. μωρμούρα *< μωρμουρίζω*. Βλ. και σημείωση στο λ. **βερβερίζω** (Συντ.)]

βερβερές, ο [ververés] (Τσιρ.) : «βοσκός που βερβερίζει (κράζει τα ζώα μιμούμενος το βέλαισμα)».

[*< βερβερίζω* ‘μιμούμαι φωνές ζώων’ (Τσιρ.), βλ. σημείωση στο λ. **βερβερίζω** (Συντ.)]

{Ο Παμπουκλής (σ. 52) καταγράφει (από την *Αληπαισίδα* του Χατζή-Σεχρέτη) τη λ. **βερβερές** ‘ταραχή, αναστάτωση’ και την ετυμολογεί από το *velvele*.}

βερβέρης (επίθ. προσ.) [vervéris], θηλ. **βερβέρα** [vervéra] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Ξεν.) : φλύαρος [*< βερβέρα* ‘φλωαρία’, πβ. μωρμούρης *< μωρμούρα* (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος συσχετίζει τη λ. **βερβέρης** με το μτγν. *πέρπερος* ‘φλύαρος, ψευδολόγος, αλαζών’ (που το *Liddell & Scott* το ερμηνεύει μόνο ως «κενόδοξος μάταιος, κοινώς “φρανταγμένος”, ως το *αλαζών*».)}

βερβέρι, το [vervéri] (Κριτσ.) : η πολυλογία, η φλωαρία.

[*< βερβέρα*, κατά μετάπλαση, πβ. θυγατέρι *< θυγατέρα* (Συντ.)]

βερβερίζω [ververizo] (Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ.,

Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : ρήμα που σημαίνει ότι κάποιος φλυαρεί διαρκώς, μουρμουρίζει, ψελλίζει, μιλά με κακή άρθρωση και ότι όσα λέει είναι σχεδόν ακατάληπτα και οπωσδήποτε κουραστικά για τον ακροατή, όπως φαίνεται από το (συναισθηματικά φορτισμένο) παράδειγμα χρήσης του Τσιριγωτάκη: *Μίλιε μωρέ ντρέτα να μη σε γροικώ να βερβρίζεις σαν το οζό.*

[πβ. *νιρ νιρ* «μόριον παριστάνον διηνεκή και οχληρόν θόρυβον» (Χλωρός, Β 1936) – κατά το *TDK* διαλεκτικώς (επίσης: *νιρι νιρι & νινιρι*) σημαίνει και ‘φλυαρός, κουτσομπόλης’ αλλά και ‘φλυαρία, κουτσομπολιό’ (Συντ.) (ورر) {Ο Πάγκαλος (Β 365) ετυμολογεί το *βερβρίζω* από τη λ. *βερβέρα* ‘φλυαρία’, την οποία θεωρεί «ονοματοπ. εκ του ήχου βερ, βερ, βερ» και τη συσχετίζει με το μτγν. *περπερεία* ‘φλυαρία, μεγαλαυχία’ «και τούτο ονοματοπ. εκ του ήχου *περ, περ, περ*». (Ας σημειωθεί ότι το Liddell & Scott ερμηνεύει την *περπερεία* μόνο ως «κενοδοξία, αλαζονεία»). Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το μτγν. *βερβρίζω* ‘βατταρίζω, ψελίζω’. Ο Κοραΐς (*Ατακτα*, 4ος τόμος, Παρίσι 1832, σ. 53) έχει τις λ. *βερβέρης* ‘τραυλός’ και *βερβρίζω* ‘τραυλίζω, ψελίζω’ ως ηχοποιημένες και τις συσχετίζει με το αρχαίο ελλ. βάρβαρος.

Ο Τσιριγωτάκης έχει το ρ. *βερβρίζω* με τη σημ. «μιμούμαι φωνές ζώων». Ο Ίδομενέως, εκτός από τις σημ. «αρθρώνω τις πρώτες μου λέξεις (για μωρά)» και «λέω χαμηλόφωνα πολλά ακαταβίσιμα λόγια», έχει ως πρώτη τη σημ. «μιμούμαι τη φωνή του περιστεριού». Στο κρητικό ιδίωμα *βίρι βίρι* (βλ.) είναι η φωνή του περιστεριού, αλλά και κλητικό επιφ. με το οποίο καλούμε τα περιστέρια να έρθουν να φάνε. Κατά τον Πιτκάκη (Α 226) ο όρος είναι προφανώς ηχοποιημένος κατ’ οφωμίση του κρωγμού των περιστεριών, πβ. *Το περιστέρι στη φωλιά φωνάζει βίρι βίρι*, στίχος από μαντινάδα που ο Πάγκαλος χρησιμοποιεί ως παράδειγμα χρήσης στο λήμμα *βίρι*. Ομοως αυτή η φωνή των περιστεριών ακούγεται μάλλον ως /γυρ γυρ/, γι’ αυτό και τη λέμε γουργουρητό. Ίσως τα κρητ. *βίρι βίρι* και *βερβρίζω* να σχετίζονται ετυμολογικά με το τουρκ. *νιρ νιρ* [vur vur], το οποίο ακούγεται σχεδόν ως /νερ νερ/. Η διπλή φωνητική προσαρμογή του τουρκ. [vur] και ως /νιρ/ και ως /νερ/ εξηγείται ίσως από το ότι ο φθόγγος [u] δεν υπάρχει στα ελληνικά, πβ. *τζάνεμου* < *canım* – αλλού έχει προσαρμοστεί ως [u]: *χανούμη* < *hanım* .}

βεργί, το [vergí] (Πάγκ., Κονδ.) : φόρος.

[< *vergi* (Πάγκ.)] (ويركو، ويركي)

{Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί τη λ. **βεργί** / **βεργκί** ως συνών. των λ. *άζαμο* «βαθμονομη-

μένη ξύλινη ράβδος για μέτρηση της χωρητικότητας δοχείων» και *ταέτουλα*, και σημειώνει: «Με το βεργί μετρούσαν το χαράτσι ή το δόσιμο στα σιτηρά για τον τούρκο» (Τσιρ^β). Προφανώς πρόκειται για συνδυασμό μετωνυμίας και παρετυμολογίας: η βέργα με την οποία μετρούσαν τον καρπό για τη φορολογία πήρε το όνομα του φόρου, βλ. και σχόλιο στη λ. *δεκάτη*: «λεγόταν βεργί επειδή με βέργα μετρούσαν το εισόδημα» .}

βεργκί, βλ. **βεργί**.

βερέμης, βλ. **βερεμιάρης**.

βερέμι, το [verémi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : η φυματίωση, το χτικιό.

[< *verem* (Παπ.)] (ورم)

βερεμίζω, βλ. **βερεμ(ν)ιάζω**.

βερεμιό, το [veremíō] (Ροδ.) : η φυματίωση.

[< *βερεμιώ*, υποχωρ. (Συντ.)]

βερέμισσα, βλ. **βερεμιάρης**.

βερεμιώ, βλ. **βερεμιάζω**.

βερεμ(ν)ιάζω [veremñázo] & **βερεμ(ν)ιό** [veremíō] & **βερεμίζω** [veremizo] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ίδομ^β, Κασσ.) : 1. (αμβ.) παθαίνω φυματίωση, χτικιάζω. 2. (μτβ.) αρρωσταίνω κάποιον, τον χτικιάζω (μεταφορικά).

[< *βερέμι* (Παπ.)]

βερεμ(ν)ιάρης, ο [veremñáris], θηλ. **βερεμ(ν)ιάρρα** [veremñára], & **βερέμης**^(Α) [verémis], θηλ. **βερέμισσα** [verémisa] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : ο φυματικός, ο χτικιάρης.

[< *βερέμι* (Παπ.)]

{Ο Κονδυλάκης και ο Τσιριγωτάκης το έχουν ως επίθετο στα τρία γένη: «βερεμιάρης, -άρα, -ικο». Ο Ανδριώτης ετυμολογεί τον τ. *βερέμης* κατευθείαν από το *verem* (που κατά το *TDK* δηλώνει την ασθένεια αλλά και τον πάσχοντα). Ο τ. *βερεμιάρης* από το *βερέμι*, όπως: χτικιάρης < χτικιό.}

βερεμόχορτο, το [veremóxorto] (Πιτ.) : «Ζιζάνιο με πολλές έρπουσες διακλαδώσεις, γεμάτο από μικρούτσικα αγκάθια. Όταν κολλήσει στα φορέματα, δεν ξεκολλά εύκολα, όπως δηλ. η φυματίωση».

[< *βερέμι* + *χόρτο* (Πιτ.)]

{Η περιγραφή αυτή ταιριάζει στο ζιζάνιο *Galium aparine*, κοινώς κολητσίδα. Η λ. *βερεμόχορτο* δεν εμφανίζεται στο Διαδικτυο. Στα τουρκ. *verem otu* (βερεμόχορτο) λέγεται λαϊκά

το παράσιτο Λύκος των κουκιών (Orobanche), αλλά είναι και ένα από τα λαϊκά ονόματα του παρασιτικού ζιζανίου Κουσκούτα (Cuscuta) (βλ. πρόχειρα: *parazitayabanciot.blogspot.gr*), που απλώνει νηματοειδείς βλαστούς χωρίς χλωροφύλλη πάνω στα φυτά και τα “πνίγει”. Και στα ελλ. έχει πολλά λαϊκά ονόματα, αλλά όχι βερεμόχορτο. Στην Κρήτη λέγεται *περδικομέτα-ζο* (Ξανθιν^Α, 533.)

βερεμοχτικίό, το [veremoxiti[ó] (Πιτ.) : η φυματίωση.

[< *βερέμι* + *χτικιό*, κατά πλεονασμό (Πιτ.)]

βέρε-μπαϊράκι, βλ. **βέρα**.

βερεσέ* (επίρρ.) [veresé] (Παπ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : επί πιστώσει.

[< *veresiye* (Παπ.)] (ويره سي، ويره سييه)

{Η παροιμία *Το βερεσέ κρασί δυο φορές μεθεί* (που παραθέτει ο Παπαγρηγοράκης, και την επαναλαμβάνουν Πάγκαλος, Ιδομενέως και Τσιριγωτάκης) αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *Veresiye şarap için iki kez sarhoş olur* (Χλωρός, Β 1956.)}

βερεσές, ο [veresés] & **βερεσέδι**, το [veresédi] (Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.) : **1.** η αγορά επί πιστώσει **2.** το χρέος από αγορά επί πιστώσει (συνηθισμένος πληθ.: τα *βερεσέδια*).

[< *veresiye* (Παπ.)] (ويره سي، ويره سييه)

{Ο Κριτσωτάκης έχει τη λ. *βερεσές* ως «παρτσουκλί γι’ αυτόν που συστηματικά αγοράζει επί πιστώσει». Ο Ιδομενέως (σ. 191, στο λ. *κάνω*) καταγράφει τη φρ. *σε κάνω βερεσέ* ‘σου έχω εμπιστοσύνη και σε πιστώνω’.

βερεσετζής (επίθ. προσ.) [veresedzis] (Παπ., Ξανθιν., Ιδομ., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : **1.** αυτός που αγοράζει με πίστωση **2.** αφερέγγυος.

[< *βερεσέ* (Παπ.)]

{Υπάρχει και το τουρκ. *veresiyeçi* με την ίδια σημασία. Ο Ξανθινάκης το γράφει *veresici*.}

βερεσετζίδικα λόγια, τα [veresedzidika lóza] (Τσιρ.) : αβάσιμες κουβέντες, λόγια του αέρα.

[< *βερεσετζής* (Συντ.)]

βερσελάμ (επιφ.) [verselám] (Κονδ.) : «ετελειώσε, αυτό είναι!»

[< *vesselam* ‘ως εδώ! τέλος!’ (Κουκκίδης, 22) (κατά το *TDK* από το αραβ. *ve-s-selám*) (والسلام)]

{Ο Κονδυλάκης σημειώνει: «Το πλήρες είναι: *βερ σελάμ, αλέ ταμίμ*».

βεσικάς, ο [vesikás] (Τουρκοκρητ.) : το έγγραφο.

[< *vesika* (Bilgehan², 637) «έγγραφο, εφ’ ού δυναταί τις να βασισθή, και το οποίον δύναται να προσαγάγη ως απόδειξιν» (Χλωρός, Β 1929) (وثيقة)]

βιλαέτι*, το [vilaéti] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^Β, Κασσ., Ξεν.) : **1.** (επί Τουρκοκρατίας) διοικητική περιοχή, νομός **2.** «ομάδα ανθρών της ίδιας κοινωνικής τάξης ή κάποιας διοικητικής περιφέρειας» (Τσιρ.) **3.** «χώρος που ελέγχο απόλυτα μόνο εγώ, το μέρος που έχω στην κατοχή μου, ο τόπος που ασκώ την εξουσία μου» (Δαρ.).

[< *viláyet* (Παπ.)] (ولاية)

βιρανές, ο [viranés] & **βερανές** [veranés] & **βεράνι**, το [veráni] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : **1.** το ερείπιο, το χάλασμα **2.** το παρατημένο και ρημαγμένο χωράφι.

[< *virane* (Παπ.)] (ويرانه)

{Ο τ. *βερανές* ίσως από τον διαλεκτ. τ. *verane* (*TDK*). Ο τ. *βεράνι* μάλλον κατευθείαν < *veran* (κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *viran* ‘ερείπιο’). Ο Ανδριώτης έχει τον τ. *βιράνι*.}

βίρι βίρι (επιφ.) [viri víri] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β) : **1.** η φωνή των περιστεριών: «Το περισσότερι στη φωλιά φωνάζει βίρι-βίρι» (Πάγκ.) **2.** «αταρακτελευστ. στα περισσότερια να προσέλθουν για τάσση» (Πιτ.).

[Προφανώς ηχοποιημ. κατ’ απομίμηση του κρωμού των περιστεριών (Πιτ.) / πβ. τουρκ. *vir vir* «μόριον παριστάνον διηνεκί και οχληρόν θόρυβον» (Χλωρός, Β 1369), «bruit sourd, son réreté et ininterrompu, bourdonnement» (Meynard, Β 840), βλ. και σημείωση στο λ. *βερβερίζω* (Συντ.)] (ورور)

{Το παράδειγμα χρήσης του Πάγκαλου είναι στίχος από μαντινάδα, πβ. «Το περισσότερι στη φωλιά φωνιάζει βίρι βίρι / κι αν μ’ αγαπάς, Μαρία μου, έβγα στο παραθύρι». Παυλάκης Γιάννης, *Οι μαντινάδες*, Βιβλιοεκδοτική, Αθήνα 1994, σ. 166, αρ. 77.}

βλαχουρί, το [vɫaxurí] (Πάγκ.) : πολύτιμο και πολυτελές ένδυμα από μαλλί.

[< *λαχουρί* ‘μάλλινο ύφασμα’, το β- παρετυμολ.: Βλαχία, βλάχος (Πάγκ.)]

{Βλ. *λαχουρί* και *λαχουρί*.}

βογατσατζής, βλ. **μπογατσατζής**.

βουρ!* (επιφ.) [vúr] (Παπ., Πάγκ., Χουστ., Κασσ.) : ΦΡ. *βουρ στον πατσά*, με προτρεπτική σημασία ‘εμπρός! όρμα!’.

[*vuur* ‘χτύπα’ (Παπ.)] (اور)

{Προστακτική του ρ. *vurmak* (اورمق).}

βουρβέρι, βλ. **μουρβέρι**.

βουργαράκι, το [vurɣarátʃi] (Πάγκ.) : το λάχανο, «εκ της ομοιότητος ίσως του σφαιροειδούς σχήματος τούτου προς το ημισφαιροειδές του ταμπουρά [*βουργαρί*, βλ.]».

[< *βουργαρί* (Πάγκ.)]

βουργαρί, βλ. **μπουλγαρί**.

βουρεξής, βλ. **μπουρεξής**.

βρε, βλ. **μπρε**.

βρισμιτζής, βλ. **μπρισμιτζής**.

βύχινο, το [vɨˈɰino] (Αποστ., Τσιρ.): αντί βύσσινο. {Δημματογραφείται για την πιθανή (αντιδάνεια;) φωνητική επίδραση από το τουρκ. *vizne* [vɨˈnɛ] ‘βύσσινο’ (κατά τον Nisanyan από το βουλγ. *vizna*, το οποίο υποθέτω από τον πληθ. *βύσσινα*, που θεωρήθηκε ενικός στο *Συμπλήρωμα ΙΑΠΔ* (σ. 31) το τουρκ. *vizna* ετυμολογείται κατευθείαν από το ελλ. *βύσσινα*, τα – κατά το *ΛΚΝ* το *βύσσινο* είναι «ουσιαστικοπ. ουδ. του ελληνιστ. επιθ. *βύσσινος* ‘πορφύρος’»). Η τροπή [s] > [ʃ], απ’ όσο ξέρω, δεν είναι συνηθισμένη στην Κρήτη, και ειδικότερα στην περιοχή Αγίας Βαρβάρας Ηρακλείου, από την οποία κατά κύριο λόγο άντλησε το λεξιλό-

γικό υλικό του ο Αποστολάκης. Κατά τον Πάγκαλο (*Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [*Γραμματική*], Αθήνα 1955, σ. 223) η τροπή αυτή είναι χαρακτηριστική για την Άνω Σύμη Βιάννου. Αλλά η εναλλαγή [s] / [ʃ] παρατηρείται συχνά σε λέξεις του κρητικού ιδιώματος που προέρχονται από τουρκικές που περιέχουν τον φθόγγο [ʃ] (παριστάνεται με το *ς* στο σύγχρονο τουρκικό αλφάβητο ή με το *ش* στο προκεμαλικό), βλ. στον παρόντα κατάλογο: *εχεξής* (εσεξής), *καραμπάσι* (καραμπάχι), *σαλβάρι* (χιαλβάρι), *σαματάς* (χιαματάς) και πολλά άλλα.}

Γ

γαβανόζι, βλ. **χαβανόζι**.

γαζέλια¹, τα [γαζέλα] : ύμνοι, τραγούδια (των Τούρκων). Η λ. στην *Κριτωτοπούλα* του (τουρκομαθούς) Μιχ. Διαλυνά (Ηράκλειο 1912, σ. 14), στο σημείο όπου ο Χουρσίτ, που επρόκειτο να παντρευτεί, παρά τη θέλησή της, την παπαδοπούλα Ροδάνθη από το χωριό Κριτσά, είχε πάει στο τζαμί να προσκυνήσει και επέστρεφε με τη συνοδεία του: *Και Ασηλάχ εφόνναζαν κι εγάλανε γαζέλια*. [*Ασηλάχ*: από την αραβ. φρ. (ομολογία πίστης) *lā ilāha illā allāh* ‘δεν υπάρχει άλλος θεός από τον Αλλάχ’]. Επίσης, στο μακροσκελές ποίημα του Ιωάννη Κωνσταντινίδη *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά του Λασιθίου* (Ερμούπολη 1868, σ. 9) : *Γαζέλια ψάλλον και σαρικιά, χιλιά λόγιω μανέδες*. Και παλαιότερα, σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826 : *Πού ναι και οι ντερβήγηδες που λέγαν τα γαζέλια* (βλ. Dedes, 363: **γκαζέλια**).

[< *gazel* «ωδή ή ποίημα ερωτικών ή βακχικών» (Χλωρός, Β 1167) (Συντ.)] (جزل)

γαζέλια², τα [γαζέλα] (Γαρ., Κριτσ.) : «τα πεθαμένα παιδιά των Τούρκων».

[μάλλον < *γασσάλ* غسل (*gassal* στο *TDK*) «ο πλύνων του σώμα του νεκρού κατά τις διατάξεις της Μωαμεθανικής θρησκείας προ του ενταφιασμού», από το αραβ. *gasl* (Χλωρός, Β 1168) (Συντ.)]

γαζέπι, το [γαζέπι] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : θεομηνία, συμφορά. «Συνηθέστ. στις κατάρες “γαζέπι να χεις”, “γαζέπι να σου δώσει”, όπως θα λέγαμε “άδικο να σου δώσει”, “κακό χρόνο νάχεις”» (Πιτ.).

[< *gazap* (Παπ.) / ‘οργή, αγανάκτηση’, *Allah* ‘in *gazabi* ‘οργή του Θεού’ (Πιτ.) / ή κοινώς *gazep* (Μπόγκας, 163)] (غضب)

γαζεπιασιμένος (επιθ.) [γazerfrazménos] (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** αυτός που (του “ευχόμαστε” να) τον έχει βρει *γαζέπι*, καταραμένος **2.** άρρωστος.

[μτχ. παθ. πρκ. του *γαζεπιάζω < *γαζέπι*, πβ.

συφοριασμένος < συμφορά, βλ. *AKN* : -μένος¹, σημ. 4: «ασοδυναμεί με ευχή ή κατάρτα [...]. Μερικές φορές είναι σε χρήση μόνο ο τύπος της μετοχής». (Συντ.)]

γαζετατζής, ο [γazetadzis] (Κριτσ.) : ο εφημεριδοπώλης.

[< *gazeteci* (Κριτσ.)]

{Ο Χλωρός (Β 1167) έχει: «جازه گازی *γαζέτα-δζή* {*gazetaci*} όν. δημοσιογράφος πωλητής εφημερίδων» – η λ. τονισμένη στην προπαραλήγουσα. Το *TDK* έχει: *gazeteci* }

γαζής, ο [γazis] ο νικητής. Η λ. σε τουρκοκρητ. τραγούδι για την άλωση του Αρκαδίου: *Μουσίρι Μουσταφά Πασά, γράψε το ‘ς το Ντοβλέτι, / πως είσαι τ’ Αρκαδιού Γαζής και το ‘καμες κιεφέτι* [= και φέτι] (βλ. Πλανάκης, 104, από: *Αρχείον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 1211-1215).

[< *gazi*, από τα αραβ. κατά το *TDK*] (غازی)

γάζι, το [γázi] & **γκάζι** [gázi] (Γαρ., Κριτσ.) : το πετρέλαιο.

[< γαλλ. *gaz*, τουρκ. *gaz* (Κριτσ.) / ίσως < τουρκ. *gaz*, στη σημ. ‘πετρέλαιο’ (Συντ.)] (غاز) {Το *AKN* έχει τη λ. *γκάζι* [αντδ. < γαλλ. *gaz* < ολλανδ. *gaz* < λατ. *chaos* ‘συγκεχυμένη μάζα από όπου δημιουργήθηκε το σύμπαν’ < αρχ. *χάος* ‘η πρώτη κατάσταση του σύμπαντος’] μόνο με τις σημ. ‘φωταέριο’ και ‘πεντάλ που προφοδοτεί τη μηχανή του αυτοκινήτου με βενζίνη’. Έχει όμως και τη λ. *γκαζόλαμπα* ‘λάμπα πετρελαίου’ [*γκάζι* (-ο- + *λάμπα*), όπου η λ. *γκάζι* σημαίνει προφανώς ‘πετρέλαιο’, πβ. τουρκ. *gaz lambasi*. Στα τουρκ. η λ. *gaz* (κατά το *TDK* < γαλλ. *gaz*) έχει και τη σημ. ‘πετρέλαιο’ (πληρέστερα *gaz yađi, gazyađi*). Ίσως το κρητ. *γάζι/γκάζι* να προέκυψε μέσω της τουρκικής, από τη λ. *gaz*, η οποία με το οθωμανικό αλφάβητο γράφεται جگ και προφέρεται [γáz] (Meynard, Β 378) ή [gáz] (Χλωρός, Β 1159). Ο Ανδριώτης έχει *γάζι*, με παραπομπή στο «*γκάζι* το, φωταέριο· γαλλ. *gaz*». Βλ. και *γαζοντενέκα*. }

γαζόλαμπα, η [γazólampá] (Κριτσ.) : λάμπα πετρελαίου.

[< *γάζι* + *λάμπα*: πβ. τουρκ. *gaz lambasi* (Συντ.)]

γαζόλιχνος, ο [γζολίχνος] (Γαρ., Ροδ., Κριτσ.) :
1. λύχνος που έκαψε πετρέλαιο · **2.** (μτφ.) άνθρωπος με λίγο μυαλό · **3.** άνθρωπος νωθρός.
 [< γάζι + λύχνος (Συντ.)]

γαζοντενέκα, η [γζαζοτενέκα] & **γαζοντενεκές**, ο [γζαζοτενετές] (Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** δοχείο για υγρά (κυρίως πετρέλαιο), χωρητικότητας 16-17 lt · **2.** άνθρωπος χωρίς πνευματική καλλιέργεια.
 [< γάζι + ντενέκα / ντενεκές· πβ. τουρκ. gaz tenekesi (Συντ.)]

{Το τουρκ. gaz tenekesi σημαίνει ‘μπιτόνι γκαζοντενεκές’, βλ. Tuncay & Καρατζάς, 249. Στην αρχκό σημαίνει ‘σακαρακά’, πβ. ίδια χρήση στα ελλ. για τη λ. γκαζοντενεκές.}

γαϊδουροπάζαρο, το [γαιδουροπάζαρο] (Τσιρ.) : παζάρι στο οποίο γίνονται αγοραπωλησίες γαϊδουριών και άλλων τετραπόδων.
 [< γαϊδούρι + παζάρι (Συντ.)]

γαϊλές, ο [γαιλές] & **γαϊλές** [xailés] & **καϊλές** [kailés] (Γαρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ.^B, Κασσ., Ξεν.) : η μοναδική σκέψη, η έγνοια, ο καημός, το ενδιαφέρον.

[< gaile (από το αραβ. gā'ila) (Kappler, 77) (أغلى)]

{Ο τ. καϊλές του Κριτσωτάκη (άλλη γραφή: καιλές) προφανώς από παρετυμολ. επίδραση της λ. καϊλα (< καίω).}

(*)**γαλιοντζής**, βλ. Παράρτημα 1.

γαμοπιλάφο, το [γαμοπιλάφο] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : πιλάφι που προσφέρεται σε γαμήλιο δείπνο.
 [< γάμος + πιλάφι (Συντ.)]

γανωτζής, ο [γζανωτζής] (Τσιρ., Κασσ.) : γανωτής*, πλανόδιος που επικασσιτέρωνε οικιακά σκευή.
 {Δημηματογραφείται για τον μεταπασμό με την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -τζής.}

γαραζκάρης (επίθ. προσ.) [γαραζκάρης] : οπισθόβουλος, ιδιοτελής. Η λ. σε Προκήρυξη του Ααλή Πασά προς τους Κρητικούς (Χανιά, 24 Σεπτ. 1867) : *αι δυσνησιμείνας φαμίλιας, ουού παραιτούσαν την πατρίδα των με την απάτην και με ταις φοβέραις αυτών των γαραζκάριδων* (βλ. Κωστ. Φουρνάρη, *Προκηρύξεις πασσάδων (εκ της ιστορίας της Επανάστασης του 1866)*, Χανιά, χ. χ., σ. 8 [ψηφιοποιημένο στην *Ανέμη*])
 [< garazkâr «οπισθόβουλος, ιδιοτελής, ο έχων και εξασκόν πάθη προωπικά, εμπαιθής, μνησίκακος» (Χλωρός, Β 1165), κατά το *TDK* από το αραβ. garaq + περσ. -kâr (Συντ), βλ. και καρζιλής] (غرضكار)

γασίλι, βλ. **γασίλι**.

γεζίτης (επίθ. προσ.) [zezitis] & **γκαζίτης**

[dʒezitis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ.^B) : (υβρ.) αναίδης, ξεδιάντροπος, αναίσχυντος.

[< yezit (Παπ.) / ‘άθεος, ασεβής’ (Πιτ.) (يزيت)]

{Ο Ιδομενέως^(B) το γράφει και *γεζίτης*. Ο Πιτωκάκης σημειώνει: «Η λ. προήλθε από τον Άραβα yezit {Yazid I (645-683)}, υιό του Μωαβία, ιδρυτή της δυναστείας των Ομμεϊαδών της Δαμασκού. Επειδή τούτος διέταξε την εξολόθρευση της Οικογενείας του Αλή, γαμβρού του Μωάμεθ, το όνομά του, για τους Μουσουλμάνους, κατήντησεν ύβρις, όπως περίπου για τους χριστιανούς ο Ιούδας». Το ίδιο ακριβώς κείμενο έχει ο Χλωρός (Β 2010) στο αντίστοιχο λήμμα. Ο Αποστολάκης έχει στο ίδιο λήμμα *γεζίτης* και *γεζουίτης*· ο δεύτερος τύπος προέρχεται μάλλον από άλλο έτυμο με συναφή σημασία, πβ. ιησοΐτης, στη σημ. ‘δολοπλόκος και υποκριτής’ (ΑΚΝ).}

γειασάν, βλ. **γιασάν**.

γελαντζί (άκλ. επίθ.) [zelandzi] (Ιδομ.) : κάλπικος, όχι γνήσιος.

[< yalançi, βλ. λ. γαλαντζί* στο ΑΚΝ] (يالانچي)

γελατζή ντολμάδες, οι [zelandzi dolmâdes] & **ντολμάδες γελαντζί** [zelandzi] (Παπ., Ιδομ.) : νησίστοιμο ντολμάδες, χωρίς κιμά.

[< yalançi dolma (Παπ.)] (يالانچي طولمه)

γελατζής (επίθ. προσ.) [zelandzi] (Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ.^B) : αυτός που ξεγελά, εξαπατά κάποιον.

[< yalançi, με παρετυμολ. επίδραση από το γελώ ‘κοροϊδεύω’ (Συντ.) ή μέσω επανανάλυσης (βλ. Κυρανούδης, 361)]

{Η μαντινάδα *Παντέρμε κόσμε γελατζή, ψεύτη και ψοματάρη, / ποιος είναι που σ’ εκέρδισε να ‘χω κι εγώ τα θάρρη;* (την οποία παραθέτει ο Πάγκαλος) πιστεύω ότι δικαιολογεί την ετυμολ. του γελατζής από το yalançi, πβ. τουρκ. yalançi dînya ‘ψεύτης κόσμος, μάταιος, προσωρινός’. Βλ. *γαλαντζής*. Κατά τον Ροδάκη σημαίνει: αστείος.}

γελέκι, το [zελέτι] (Παπ., Πιτ., Ιδομ.) & **γελέκο*** [zελέκο] (Τσιρ.) : γλέκο.

[< yelek (Παπ.)] (غلك)

γελές, ο [zελέ ή ? jelés] (Τσιρ.) : η χαιτή των ιπποειδών.

[< yele (Συντ.)] (غله)

γεμεκλίκα, το [zεμεκλίτι] & **γεμικλίκα** [zεμικλίτι] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ.) : **1.** τα τρόφιμα που απαιτούνται για τη συντήρηση μιας οικογένειας για μια μεγάλη περίοδο (χειμώνα, χρονιά) · **2.** στον πληθ. *γεμεκλίκα*: φαγώσιμα.

[< yemeklik (Παπ.)] (غملك)

{Ο τ. γεμκλίκι μάλλον από παρετυμολ. επίδραση της λ. γέμι (βλ.)}

γεμενί, το [zemeñi] (Πιτ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** πολύ λεπτό μεταξωτό γυναικείο κάλυμμα της κεφαλής· **2.** (με επιθετική λειτουργία) γεμενί φουστάνι· **3.** (στον πληθ.) υποδήματα χωρίς τακούνι, «επίσημα κόκκινα υποδήματα χωρίς τακούνι, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1890» (Τσιρ.). Η λ. ήδη το 1786 σε κρητ. κείμενο (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 105).

[«yemeni, εκ του ονόματος της Υεμένης, όπου κατασκευάζοντο» (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (يعنى)

{Για την ιστορία της λέξης: Το 1913 ο Ξανθουδίδης σημείωνε: «Και σήμερα Γεμενιά είναι λεπτά κάλυπτρα (ή πέπλοι) της κεφαλής χρωματιστά και ανθεμοταί. Γεμενιά είναι ακόμη είδος σανδαλίων εξ ερυθρού δέρματος». Σήμερα η λ. δεν ακούγεται, παρά μόνο ως φολκλορικό κατάλοπο.}

γέμι, το [zémí], συχνά στον πληθ. **γέμια** [zém̥ɲa], & **γέμη**, η [zémí] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : τροφή (βρώμη, κριθάρι) για ζώα, ιδίως για τα ιπποειδή. [*gem* 'ζωοτροφή' (Ξανθ.)] (ج)

γεμκλίκι, βλ. **γεμεκλίκι**.

γεμιτζής^(A), ο [zemiðzís] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ^B, Κασσ.) : ο ναύτης ΥΠΟΚΟΡ. **γεμιτζάκι**, το (*Κρητικά μελέται*, 1 (1933), 53)

[< *gemici* (Παπ.)] (كيجى)

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: βύζαντ. ναύτης > τουρκ. *nefti* نفى (Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958, σ. 546-7), λέξη ξεχασμένη σήμερα, όπως άλλωστε και ο *γεμιτζής*, που δεν υπάρχουν καν στο *TDK* και το *AKN*, αντίστοιχα.}

γεμοντροβάς, ο [zemonðrúnás] (Γαρ., Κριτσ.) : σακκούλι μέσα στο οποίο έβαζαν τροφή για τα ζώα (βλ. *γέμι*) και το κρεμούσαν στον λαιμό του ζώου για να φάει.

[< *γέμι* + *τροβάς* (Συντ.)]

γεμοταΐζω [zemotaízo] (Ξανθ.) : δίδω γέμι (κτηνοτροφή) στα ζώα.

[< *γέμι* + *ταΐζω* (Ξανθ.)]

Γενί τζαμί, το [zení dzamí] : «Νέον Τέμενος. Ούτως ονομάσθη ως καθιερωθέν αρκετά έτη μετά την άλωση [του Χάνδακα]· αλλά και τούτο ήτο εκκλησία ορθόδοξος λεγομένη του Σταυρού» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 98). Για την αριβεία: χτίστηκε στη θέση αυτής της εκκλησίας, που κατεδαφίστηκε (βλ. Λιάνα Σταρίδα, *Η συνοικία του Γενί τζαμί*, <http://www.ntelogo.com/439138858>).

[< *yeni cami* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

{Το τζαμί αυτό βρισκόταν περίπου στη θέση όπου είναι σήμερα το λεγόμενο *Αναγειανό Σχολείο*.}

γενιτσαριά, τα/η [zenitsarǵá] & **γιανιτσαριά** [zanitsarǵá] : **1.** το παιδομάζωμα· **2.** οι γενίτσαροι. Στίχος από δημοτικό κρητ. τραγούδι: *Αλλάχ, Αλλάχ, φωνιάζανε, Ρωμιο δε θεν κιανένα, / γενιτσαριά δα κάμομε σαν το εικοσιένα* (Κλεάνθη Κυπριωτάκη, *Η Κρήτη μέσα από την παράδοση. Κρητικά δημοτικά τραγούδια*, Ηράκλειο 2003, σ. 71). Με τη σημ. 'γενίτσαροι' σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: [ο βασιλιάς] *Δε θέλει μπλιό γιανιτσαριά μα θέλει το νιζάμι* [= τακτικό στρατό] (βλ. Dedes, 355)

[< *γενιτσαριό* < *γενίτσαρος* (Συντ.)]

γενιτσαρισμός, ο [zenitsarisimós] & **γιανιτσαρισμός** [zanitsarisimós] : Σε τίτλο μελετήματος: Εμμανουήλ Αγγελιάκις, "Ο γενιτσαρισμός εν Σητεία", *Κρητικά μελέται*, 1 (1933). Σε ποίημα του Αναγνώστη Ντούνη: *ο γιανιτσαρισμός τωνε κι οι αιματοχυσίες (Οι αγώνες της Κρήτης*, Χανιά 1910, σ. 29).

γενιτσαρλίκι, το [zenitsarlit̥í] : η συμπεριφορά των γενίτσαρων: *με τα γενιτσαρλίκια τως, με ταις κακαίς τως πράξεις* (βλ. Ν. Ι. Παπαδάκις, "Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη", *Κρητικά μελέται*, 1 (1933), 134).

γενιτσέρ εφέντης, ο [zenitsér eféndis] : «ο γραμματεὺς του τάγματος των Γιανιτσαρών». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 99).

[< *yeniçeri efendisi* (Συντ.)] (يکيجرى افنديسى)

γεντέκι, το [zedét̥í] (Τσιρ.) : βραστήρας νερού που χρησιμοποιούσαν στα καφενεία για να έχουν έτοιμο ζεστό νερό για τους καφέδες.

[< *yedek* (Τσιρ.), διαλεκτ. κατά το *TDK* = «kahne ocağında, su kaynatılan musluklu tenek», δηλ. 'τενεκεδένιο βραστήρας νερού με βρύση σε τζάκι καφενείου' (Συντ.)] (يكد)

{Κατά το *TDK* η λ. *yedek* έχει διαλεκτ. και τη σημ. Βλ. και *γιοσύμ*.}

γεντίζω [zendízo] & **γιαντίζω** [zandízo] (Πάγκ., Ξανθ., Ιδομ^B) : **1.** κερδίω κάποιον στο χαρτοπαίγνιο· **2.** ξεγελώ κάποιον σε παγνίδι στοιχήματος μνήμης (γιάντες).

[< *yend(im)*, αόρ. του ρ. *yenmek* 'νικώ εν τη πάλη κτλ. ή εις το παγνίδι' (Χλωρός, Β 2015) (Συντ.)] (يكد)

{«Ίσως εκ του τουρκ. *yadízo* > *yedízo*» γράφει ο Πάγκαλος, και η επιμελέστρια της 2η έκδοσης του έργου του σημειώνει: «ο εντοπισμός του υποκρυπτομένου τουρκικού ρήματος είναι δυ-

σεγερής». Ο Ξανθινάκης (ίσως με αφετηρία το *γιάντας*) θεωρεί ότι το *γιαντίζω* προέρχεται από *yadetmek* ‘θυμίζω’, αόρ. *yadett(im)*· αλλά τότε έπρεπε να έχουμε *γιαντιτίζω.)

γεραμπής, βλ. **γιαραμπής**.

γεραντίζω [zeradízo] & **γιαραντίζω** [zaradízo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.): (Κατά τον Πάγκ.): **1.** ευδοκίω· **2.** (στο γ’ πρόσ. + γεν. προσωπ. αντων.) αξίζει, αρμόζει· **3.** δημιουργώ, πλάθω – στην κατάρτα: *Διάλε το Θεό, απού σ’ εγεράντισε*. (Κατά τον Πιτ.): **1.** φανερώνω, βρίσκω· **2.** φέρνω στη ζωή. (Κατά τον Ξανθιν.): **1.** ευδοκίω· **2.** γεννώ, δημιουργώ. (Κατά τον Δαρ.): *αντέχω, είμαι γερός*, Μτχ. παθ. πρκ. **γεραντισμένος** [zeradizménos]: γεννημένος, φανερωμένος: «Ανθρωπος γεραντισμένος δεν φαίνεται επαέ και φαντάσει ο τόπος» (Τσιρ.).

[< *yerad(im)*, αόρ. του ρ. *yeratmak* ‘καθίσταμαι εύρωστος’ (Πάγκ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Η ποικιλία στις σημασίες οφείλεται στο ότι στα τουρκ. υπάρχουν δυο σχεδόν ομόηχα ρήματα αλλά με διαφορετική σημασία: το *yaratmak* & (διαλεκτ.) *yaretmak* (يارتق, ياراتق) ‘δημιουργώ, πλάθω’ και το *yaramak* (يارامق) ‘ωφελώ, χρησιμεύω’. Από αυτά οι αναμενόμενοι στα ελλ. τύποι είναι: *γιαρατίζω* / *γιαρετίζω* (που με ηχηροποίηση του τ γίνονται *γιαραντίζω* / *γιαρεντίζω*) από το πρώτο [< αόρ. *yaratt(im)* / *yarett(im)*]· και *γιαραντίζω* από το δεύτερο [< αόρ. *yarad(im)*]. Ο τύπος *γεραντίζω* προέκυψε μάλλον από παρετυμολ. επίδραση της λ. *γερός*. Δεν διασπώ το λήμμα σε δύο ξεχωριστά, όπως επιβάλλουν οι κανόνες της λεξικογραφίας, διότι και στα λεξικά έχουν αναμειχθεί τύποι και σημασίες.}

γεράντιση, η [zerádisi] & **γεράντισμα**, το [zerádizma] (Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ.: στο λ. *γεραντίζω*, Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): η εμφάνιση, η παρουσίαση στη ζωή, η γέννηση. «“Διάλε το γεράντισμά σου”. Και η ταυτόσημη έκφραση “Διάλε το φανέρωμά σου” και σήμερα σαν εκφράσεις επίτηξη ή κατάρτα, καθιστούν συνώνυμους τους δύο όρους γεράντιση και φανέρωμα» (Πιτ.).

[< *γεραντίζω* (Ξανθιν.)]

γεράντισμα, βλ. **γεράντιση**.

γεραντισμένος, βλ. **γεραντίζω**.

γεραντουίζω [zeraduízo] (Ιδομ^B): αναρρώνω, βελτιώνεται η υγεία μου.

[παραφθορά του ρ. *γεραντίζω* (Συντ.)]

γερλαγασής, ο [zerlayasis]: «ο αρχηγός των γερλήδων, ήτοι των εγχωρίων Γιαντισάρων». Η λ.

σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101).

[< *yerli ağası* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης), βλ. *γερλής*]

γερλής, ο [zerlís]: ο ντόπιος γενίτσaros, δηλ. γενίτσaros από εξισλαμισμό (*Μεταφράσεις*, Α 115. Βλ. και Θεοχ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 276).

[< *yerli* (Σταυρινίδης) «αντόχθων, ιθαγενής, εγχώριος, ντόπιος» (Χλωρός, Β 2009)] (يرلى ή يرلى)

γερλί-κιαγασής, ο [zerlí tʃazasis]: ο αντιπρόσωπος μιας περιοχής στο τοπικό συμβούλιο (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 194). Με τη σημ. ‘βοηθός και αντικαταστάτης του *γερλαγασή*’ (βλ. λ.) η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101).

[< *yerli kâhyası*: *yerli* (يرلى) ‘ντόπιος’ - *kâhya*, βλ. *κεχαγιός* (Συντ.)]

γερλίμπαστσουσίης, ο [zerlibastsausís]: «ο των Γερλήδων μπαστσουσίης», βλ. *μπαστσουσίης*. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101).

[< *yerli basçanusu*]

γερμεσές, ο [jermesés]: «είδος δέντρου με ξύλον σκληρόν, το Cornouiller sauvage = κρίνεα ή chêne nain = χαμιάιδρος, εξ ου κατεσκευάζοντο όπως και εκ της κερασεάς και γιασεμίου καπνοσύριγγες». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 97-98).

[< *germişek* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης) ‘αγριοκρανιά’ (Χλωρός, Β 1386)] (كرمشيك)

{Το *TDK* έχει και το διαλεκτ. *germeşe* ‘ένα είδος βελανιδιάς’.}

γερμεσουτί, το [jermesúti]: «υπόρραμα στιλπνόν (φόδρα)». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 107).

[< *germesut* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] {Στον Παπαδιαμαντή (*Ρόδινα ακρογάλια*, *Ο πολιτισμός εις το χωρίον*) βρίσκουμε τη λ. **κερμεσουτί** ‘φουστάνι από ειδικό μεταξωτό ύφασμα σε χρώμα κόκκινο’. Στο γλωσσάριο της έκδοσης Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου (5ος τόμος, σ. 427) ο Κ. Καραποτόσογλου ετυμολογεί από το τουρκ. *keremsut* (كرمسند).}

γερνέ (άκλ.) [zerne] (Κασσ.): ακριβώς όπως: «ο εγγονός του δεν τ’ αφήνει φτύσμα, γερνέ παππούς είναι».

[< *yerine* ‘αντί για’ (Κασσ.), κλ. ‘στη θέση του’]

γερντανές, ο [zerdanés] & **κερντανές** [erdanés] & **γκερντανές** [dzerdanés] & **γκιρντανές**

[dzirdanés] & **γκελντανές** [dzeldanés] & **κελντανές** [ʃeldanés] & **γιορντανές**, ο [zordanés] & **γκιορντανές** [dzordanés] & **κιορντανές** [ʃordanés] (Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.): «Δύο κρίκοι σιδερένιοι που συνδέονται {εφαπτόμενοι σε σχήμα οκτώ} με ένα μικρό σιδερένιο άξονα, ο οποίος περνά ανάμεσα σε δύο οπές που φέρουν οι κρίκοι, ώστε να περιστρέφονται {ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο}. Από τον ένα κρίκο δένεται ένα κομμάτι σκοινί γύρω στον λαμό του ζώου, και από τον άλλο το μεγαλύτερο τμήμα του σκοινιού με το οποίο προσδένεται στον μόνιμο ή προσωρινό πάσσαλο. Έτσι δεν υπάρχει φόβος ν' αποπνιγεί το ζώο» (Πιτ.).

[< *gerdane* 'κάθετι το οποίο περιστρέφεται, όπως ο σπρεπτήρας στην αλυσίδα' (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Διτ. Κρ., 90), πβ. τουρκοκυπριακό *gerdane*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Osman Erciyas ("Dil etkileşimleri bağlamında Kıbrıs'taki tarihî alet isimleri – Historical tool names in Cyprus within the context of language interactions", *Millî Folklor*, 12/94 (καλοκαίρι 2012), 244) αναφέρει (με βάση το: Orhan Kabataş, *Kıbrıs türkçesinin etimolojik sözlüğü*, Τυπογρ. Öncü, Λευκωσία 2007, σ. 274) ότι στα τουρκικά που μιλιούνται στην Κύπρο υπάρχει η λ. *gerdane* (< περσ. *gerdâne*), που σημαίνει «hayvanların boynularına takılan halka» (= κρίκος που προσαρμόζεται στον λαμό ζώων). Το *TDK* έχει το διαλεκτ. *gerdana* (II) με τη σημ. «σε μεγάλες αλυσίδες σιδερένιοι κρίκοι που συγκρατούν ο ένας τον άλλο». Ο F.G. Steingass στο *A comprehensive Persian English dictionary*, 1892, σ. 1079, έχει: «گردانه *gardāna*, An iron ring to which anything is suspended» (Κώστας Καραποτόσογλου, "Δυσετυμολόγητα της νέας ελληνικής", *Byzantina*, 15 (1989), 277-8: *γιορντανές*.)

γεροντοσεβντάς, ο [zerodosevdás] (Πιτ., Τσιρ., Ξανθιν^α, Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): ο γεροντικός έρωτας.

[< *γέρος* + *σεβντάς* (Πιτ.) / το πρώτο συνθετικό: *γεροντο-*, πβ. *γεροντόγα*, *γεροντομοίρι*, *γεροντοπρόβατο* (Πάγκ., Β 459), *γεροντόβουϊδο*, *γεροντο-λιά*, *γεροντοξεχνάω* (Γ αρ.)]

για* [zá] : βεβαιωτικό, φατικό μόριο (*AKN*). Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Δε φταίει για ο βασιλιάς μούδε κι οι εβλιγάδες, / μα φταίνει οι τουρκοραμνοί κι απ' όλους οι ζορμαπάδες* (βλ. Dedes, 355).

[< *ya!* (*AKN*)] (Ψ)

για* (σύνδ.) [zá] (Ξανθιν., Ιδομ.) : ή (δια)ζευκτι-

κό). Και για διπλή διάζευξη: **για... για...** (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Κριτσ.) : ή ... ή ...

[< *ya... ya...* (Παπ.)] (Ψ)

γιαβάς γιαβάς (επίρρ.) [zavás zavás] (Παπ.) & **γιαβάχ γιαβάχ** [zavách zavách] (Πάγκ.) : σιγά-σιγά.

[< *γαναγ γαναγ* (Παπ.)] (يوانش، يوانش)

{Ο φωνητ. τ. *γιαβάχ* εξηγεί και την ύπαρξη του επιθ. προσ. *γιαβαχούλης*, -α 'πολύ αργός στις κινήσεις, στη δράση του, αμπάσος, αργοκίνητο καράβι'.}

γιαβάσικος (επίθ.) [zavásikos] (Ροδ., Κριτσ^α) : ελαφρός. ΕΙΠΠΡ. **γιαβάσικα** 'αργά, υπομονετικά'.

[< *γαναγ* «ήπιος, μαλακός, μειλίχιος, ελαφρός, βραδύς» (Χλωρός, Β 2001) (Συντ.)]

γιαβαζιά, η [zavajá] (Πιτ., Τσιρ., Κασσ.) : ξύλινη λαβίδα με την οποία ευνοούζαν ένα αρσενικό ζώο ή έπιαναν το στόμα των υποκειδών όση ώρα τα πετάζοναν.

[< *γαναγα* (Συντ.)] (يوانشه، يوانشه)

{Ο Παμπούκης (σ. 69) καταγράφει τον τ. *γιαβασιά*.}

γιαβέρης, ο [zavéris] : ο βοηθός, υπασπιστής (Τούρκου αξιωματούχου). Ο Μιχ. Διαλινάς το γράφει στο ουδέτερο: *Και λέει [ο Χασάνης] στο Γιαβέρι του ευθύς ευθύς προχώρει (Η Κριτωποπούλα, Ηράκλειο 1912, σ. 37).*

[< *yaver* (Κουκκίδης, 24)] (ياور)

γιαβουκλού^(α), η [zavuklú] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ^α, Ξεν.) : η ερωμένη.

[< *γανυκlu* (Παπ.)] (ياوقلو، ياقوقلي)

(*)**γιαγιάμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

γιαγιάνης (επίθ.) [zajáñis] (Πάγκ.) : περπατητός.

[< *γαγαν* (Χαραλαμπίκης)] (ياجان)

{Ο Πάγκαλος παρετυμολογεί από το *άγι* 'Γιάννης, εξού και η γραφή: 'γιαγιάννης και το ερμηνεύμα: «πεζοπόρος, ως ο Άγιος Ιωάννης ο ερημίτης». Το τουρκ. έτυμο υποδεικνύει ο Χριστόφορος Χαραλαμπίκης (*Κρητολογικά Μελετήματα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σ. 72-73). Στο παράδειγμα χρήσης του Πάγκαλου: *Τιαγιάννης επίγα 'ς τη Χώρα* ίσως έχουμε μισομεταφρασμένη τη ρημ. περιφρ. *γagan gı̄mtek* 'πηγαίνω με τα πόδια, πεζοπορώ' (Χλωρός, Β 2003).}

γιαγκλιεμένος (επίθ.) [zaj̄ileμένος] (Ξανθιν., Ιδομ^β) : ερωτευμένος.

[< *yangil-mak* 'έχω φλόγωση (πυρετό)' + κατάλ. *μτχ. παθ. πρκ. -μένος* (Ξανθιν.) / ίσως < *γιαγκλιέομαι (Συντ.)]

{Δεν συνάντησα άλλο παράδειγμα παραγωγής επιθ. σε -μένος κατευθείαν από θέμα τουρκ.

απαρεμφάτου. Μάλλον πρέπει να υποθέσουμε ένα ρ. *γιαγκιλειόμοι > γιαγκιλεμένος. Βλ. και γιαγκιλής, γιαγκιλίκα.

γιαγκιλής (επίθ. προσ.) [zaŋgʲilʲis] (Τσιρ., Κριτσ.) & **γιαγκιλίδικος** (Κασσ.) : 1. αυτός που έχει μεράκι στη δουλειά του· 2. ερωτιάρης· 3. όμορφος.

[< γιαγκιλίκα, υποχωρητικά· ή κατευθείαν < yangili (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το λημματογραφεί ως τρικατάληκτο: γιαγκιλής -ίνα -ιδικο. Η λ. yangili 'αυτός που φλεγμαίνει' κατά το *TDK* έχει διαλεκτ. και τη σημ. 'ερωτιάρης' και 'παθιασμένος με κάτι'.}

γιαγκιλίκα, το [zaŋgʲilʲitʲi] (Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : 1. σφοδρό ερωτικό πάθος· 2. μεράκι για κάτι.

[< yangin 'πυρκαϊά και μφ. σφοδρός έρωτας' (Πιτ.) / < yangi 'φλόγωση, πυρετός' + κατάλ. -λίκα (Ξανθιν.) / σωστότερα: < yanginlik (διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)]

{Ο Δαρβιανάκης καταγράφει επίσης τον τύπο **γιαγκιλίτι**. Κατά τον Χλωρό (B 2000) η λ. yangin ως επίθ. σημαίνει «καείς, εραστής δυστυχή: ο θρηνών και οδυρόμενος ότι υπέστη δεινά, συμφοράς». Από αυτήν η λ. yanginlik (διαλεκτ. κατά το *TDK*), που έχει και τη σημ. «sevi» (= παθιασμένη αγάπη).}

γιαγκιλίτι, βλ. **γιαγκιλίκα**.

γιαγκίνι, το [zaŋgʲiɲi], άλλη γραφή: **γιανκίνι** (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : 1. η πυρκαγιά· 2. (μφ.) η μεγάλη στεναχώρια· 3. (μφ.) ο έρωτας· 4. αδυναμία.

[< yangin (Παπ.)] (ياغين)

γιαγλί, το [zaɣlʲi] (Τσιρ.) : «αβεστοκονιάμα το οποίο περιέχει τρίχες από αίγα για συνοχή, με το γιαγλί έκαναν επίχρισμα σε τοίχο από σανίδα (βλ. μπαγδατί)».

[< yaɣli (κύρια σημ. 'λιπαρός, παχύς'), που κατά το *TDK* έχει διαλεκτ. και τη σημ. 'δυνατός', ως χαρακτηρισμός αμμοκονίας, τουρκ. harç, βλ. χάρτζι (Συντ.)] (ياغلي، ياغلو)

{Από την κύρια σημ. της λ. yaɣli το επίθ. **γιαγλίδικος** (για φαγητά) : στα *Συνώνυμα και Συγγενικά* του Πέτρου Βλαστού (Νέα έκδοση συμπληρωμένη από τα κατάλοιπα του συγγραφέα, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1989, σ. 376), βλ. και **γιαγλίδικος** 'ακάθαρτος, λερωμένος' στον Παμπούκη (σ. 71).}

γιαγλίκα, βλ. **γιαγλίκα**.

γιαγλίκι, το [zaɣlʲitʲi] : μαντίλα. Η λ. σε έγγραφο του 1864: *1 γιαγλίκη κενούργιο καλό (Α.Δ.Η., 2*

/ 14-213). ΥΠΟΚ. **γιαγλικάκι**, το [zaɣlʲikáti] : μαντιλάκι. *Βγάζει το γιαγλικάκι του, σαρντίζει (βλ.) το γιαρά (βλ.) του* (στίχος από τουρκοκρητ. δημοτ. τραγούδι, απόσπασμα του οποίου διέσωσε ο Κ. Φουρνάρης στο μελέτημα του *Τουρκοκρήτες*, Χανιά 1929, σ. 5). ΜΕΓΕΘ. **γιαγλίκα**, η [zaɣlʲika] : μαντίλα, γεμενί. Η λ. σε έγγραφο του 1863 (*Α.Δ.Η., 2/9-116*).

[< yaɣlik 'μανδύλιον ή γεμενί' (Χλωρός, B 1992)]

γιαγνίς ολντού (έκφρ.) [zaɣnʲis oldú] (Παπ., Γαρ.) : λάθος έγινε.

[< yanlis oldu (Παπ.)] (ياكليس اولدى)

{Ισοδυναμεί με αίτηση συγγνώμης: «*Συχώρεσέ μου Κατερινιά, γιατί σου κάνω όρκο πως δεν ήθελα να σε σε κάμω κακό. Γιαγνίς ολντού κι εγίνη ό,τι εγίνη· συμπαθήσέ μου*» (Γαρ.)}

γιαγνίσι, το [zaɣnʲisi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) & **γιανκίσι** [zaŋgʲisi] (Ιδομ^B) : το λάθος.

[< yanlis (Παπ.)] (ياكليس)

γιαζιτζής, ο [zaɣidzʲis] : γραμματέας. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101).

[< yazici (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (يازيجى)

γιακάς*, ο [zakás] (Παπ., Ιδομ^B) : «το περιλαίμιο» (*λέξεις πανελλήνιος*, Παπ.). ΦΡ. *διπλώνει ο γιακάς μου*: αποκτώ οικονομική άνεση || *δε δρώει ο γιακάς μου*: αδιαφορώ.

[< yaka (Παπ.)] (ياقه)

{Οι κρητ. εκφρ. *έβγαλα (κάποιον) από το γιακά μου* 'τον ξεφορτώθηκα, απαλλάχτηκα από αυτόν', *να τινάξω το γιακά μου* (συνδεύεται από αντίστοιχη κίνηση) 'Θεός φυλάξει από τέτοιον άνθρωπο' και *να δα(γ)κάσω το γιακά μου* 'κούφια η ώρα που τ' ακούει' ίσως είναι μεταφραστικά δάνεια από τις αντίστοιχες τουρκικές: *yakasını kurtarmak, yaka silkemek* και *yaka isirtmek* (βλ. Χλωρός, B 1995).}

γιακιστίζω [zakʲistizo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : αρμόζω, ταιριάζω.

[< yakışmak (Παπ.) / αόρ. yakışt(im) (Συντ.)] (ياقشماق)

{Χρησιμοποιείται κυρίως στο γ' πρόσ. και συντάσσεται με γενική προσωπικής αντωνυμίας.}

γιάλα (επιφ.) [zála] (Κριτσ.) : «εμπρός, πάμε, φύγαμε. (στο χαρτοπαίγνιο) η αλλαγή των τραπουλόχαρτων σε ορισμένες παρτίδες που δεν έχουν οι παίκτες κατά το μοίρασμα καλό φύλλο. Φρ. *Πάω γιάλα (για άλλα, εννοεί φύλλα)*. *Πάμε γιάλα; Πάμε!*» (βλ. σημείωση).

[< για άλλα (Κριτσ.) / < επιφ. yalla (Παμπούκης, 72), κατά το *TDK* διαλεκτ. του yallah· από

τα αραβ. < *yā-Allāh* κ.λ. 'Ω Θεέ!' (Συντ.) (ياالله) {Περσισότερα για το *γιαλά* βλ. στο σχετικό λ. του slang.gr. Το λήμμα του Κριτωσώτακη έπρεπε μάλλον να διασπαστεί σε δύο: ένα για το επιφ. *γιαλά* 'εμπρός!' [< *yalla*] και ένα ξεχωριστό για τη φράση *πάμε γι' άλλα* 'ξαναμοιράζουμε τραπουλόχαρτα'.}

γιαλαντζής, ο [zalandzís] (Γαρ., Κριτσ., Ξεν.) : ο ψεύτης.

[< *yalançı* (Κουκκίδης, 24)] (يالانچى)

{Ο Κριτωσώτακης το έχει ως επίθετο (γιαλαντζής -ίνα -όικο), με τις σημ. 'ψεύτικος' και 'οσιδήποτε είναι παρόμοιο με κάτι άλλο'. Θεωρώ ότι το άκλ. επίθετο **γιαλαντζή*** (π.χ. *ντομάδες γιαλαντζή*, δηλ. χωρίς κίμα: *γιαλαντζή μάγκας* 'νευτόμαγκας') πρέπει να λημματογραφηθεί χωριστά, ή μαζί με το επίθ. *γιαλαντζίδικος*, ως άκλιτος τύπος του.}

γιαλαντζί, βλ. **γιαλαντζής** (σημείωση)

γιαλαντζίδικος (επίθ.) [zalandzídikos] (Γαρ.) & **γιαλαντζή** [zalandzǐ] (Ξεν.) : ψεύτικος.

[< *γιαλαντζής* (Συντ.)]

(***γιαλντζί(ι)**, βλ. Παράρτημα 1.

γιαλντισένιος (επίθ.) [zaldisēnios] : επίχρυσος.

Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα για τον ερχομό του Σουλτάνου Αβδουλ Μετζίτ στην Κρήτη το 1848: *Χρυσά ήτα τα παμπόρια του, τα τσάρκια* (βλ. τσάρκι) *ασημένια / κ'ή βάρκα όπου μπήκανε ήτονε γιαλντισένια* (βλ. Πλανάκης, 94· από: *Αρχείον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 983-985).

[< *yaldiz*, βλ. (*)*γιαλντζί* στο Παράρτημα 1 (Συντ.)]

γιαλέλι, το [zalelí] & **γιαλελέλι** [zaleléli] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^B) : 1. το τραγούδι. 2. (μυθ.) ιδιορρυθμία, ανένδοτη συμπεριφορά.

[< *yalelli* (Ξανθιν.)]

{Πβ. αντίστοιχη κυριολεξία και μεταφορά στη λ. *χαβάς*.}

γιαμάκι, το [zamatí] (Χουστ., Τσιρ^B) : το τσιράκια, ο βοηθός.

[< *yamak* (Συντ.)] (يماق, يماق)

{*Yamak* σήμαινε επίσης 'νεοσύλλεκτος στρατιώτης' (Χλωρός, Β 2019, βλ. και Σκαρλάτος Βυζάνιος, *Η Κωνσταντινούπολις*, τόμ. Α', Αθήνα 1951, σ. 386). Στη Κρήτη βρισκόμαστε τη λ. *γιαμάκια* με τη σημ. 'συμμορία οθωμανών νεαρής ηλικίας', όπως βλέπουμε σε άρθρο του Κων. Νεονάκη στα *Ρεθεμνιώτικα Νέα*, φ. της 29-8-2013: *Τα γιαμάκια ήσαν από άλλο χωριό, ντελκανήδες. Εδρούσαν, ανά μικρομάδες, τρεις τέσσερις. Ερχόταν στους Αποστόλους σε ώρα κολατσού (ώρα 9 έως 10) άνοιγαν τις πόρτες,*

έμπαιναν στα σπίτια, ενεργούσαν έρευνα φανερά και έπαιρναν ό,τι τους άρεσε. Σε κρητ. κείμενο του 1786 η λ. με τη σημ. «αξιοματικός των Γιαντισάρων», στον τουρκ. πληθ. **γιαμακλάρ** (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 100). Αλλά ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Β 360) σημειώνει ότι «Γιαμακλάρ ελέγοντο οι πλησίον των γενιτσάρων, πυροβολητών και ολμοβολιστών και ως φύλακες των φρουρίων υπηρετούντες νεοσύλλεκτοι γενιτσάρου».

γιαμαλίδικο, το [zamalídiko] (Ιδομ^B) : το υφασματοπωλείο.

[< *γιαμαλής* (Συντ.)]

{Ως (μικρο)τοπωνυμίο παλαιότερα στο Ηράκλειο: *Τα Γιαμαλίδικα* (υφασματοπωλεία), στη σημερινή οδό Ίδης, στην αρχή της Λεωφ. Καλοκαιρινού (βλ. κείμενο του 1965 του Στέργιου Σπανάκη για τα μνημεία του Ηρακλείου, δημοσιευμένο στην εφημ. *Πατρίς*, φ. της 9-8-2010).}

γιαμαλής, ο [zamalís] (Τσιρ., Ιδομ^B) : 1. υφασματέμπορος. 2. «πλανόδιος έμπορος που εκτελούσε και παραγγελίες» (Τσιρ.).

[μάλλον < *yamali* (Συντ.)] (يامه لوم، يامه لوم)

{Το τουρκ. *yamali* (< *yama* 'μπάλωμα') σημαίνει 'μπάλωμένος' και 'αυτός που έχει "μπάλωμα" (εκτεταμένη κληίδα) στο πρόσωπο'. Από αυτό το οικογ. επίθετο Γιαμαλής, πβ. «Ο δε Χουρμούζος ο Χαρτοφύλαξ, ο τουπίκλην Γιαμαλής, ως έχων περί τον κρόταφον μέλαν τι κρεατώδες εξόγκωμα» (Αριστοκλέους Θεόδωρος, *Κωνσταντιών Α' βιογραφία*, Κων/πολη 1866, σ. 62). Ίσως διαλεκτικά να είχε και τη σημ. 'υφασματέμπορος', πβ. *yamalik* 'ύφασμα για μπάλωμα'. Η (κρητική) αρσιζική παροιμία *Πεισματικό του γιαμαλή θα κόψει την ψωλή μου* (που λέγεται για ανόητα πείσματα που ζημιώνουν εκείνον που τα κάνει) φαίνεται να είναι παροιμιόθυμος. Το κρητ. οικογ. επίθετο Γιαμαλάκης προκύπτει μάλλον από το Γιαμαλής, παρά κατευθείαν από το τουρκ. *yamalak* 'ατελής, λειψός'.}

γιαμπάν γερί, το [jabán jerí / zabán zeri ?] (Πάγκ.) & **μπανιζέρι** [bañizéri / bañizéri ?] (Παπ., Πάγκ.) : ερημικός τόπος, ερημιά.

[< *yaban* 'έρημος' + *yer* 'γη' (Πάγκ.) / < *yaban yeri* (Παπ.)] (بيبان يري، يبان يري)

{Για τη διτλοτυπία βλ. Κυρανούδης, 211.}

γιαμπανά (επίρρ.) [zabaná] (Παπ., Πάγκ.) : άδικα, μάταια.

[< *yabana* (Παπ.)] (بيانه)

γιαμπάς, ο [zabás] : το δικράνι (το θρινάκι).

[< *yaba* (Bilgehan², 638-Λιθοξόου)] (يابه، يابه)

γιαντισάρ αγάς, ο [zañitsár agás] (Κονδ.) & **γενι-**

τσεραγασής [zeñtserayasis] : τίτλος του αρχηγού των Γεντισάριων.

[< *yenicer ağası* (Κυρανούδης, 214)] (يکچیری اغاسی)

{Σε κρητικά δημοτικά τραγούδια βρίσκουμε τη γεν. πληθ.: «Που κόψαν Τούρκο κεφαλαίς και Γιαντισάρ' αγάδω» (Γιάνναρης, 99), «κ' ήτονε κ' ο πλουσιότερος τω γιαντισαράδω» (Φαφουτάκης, 62). Πιο κοντά στο τουρκ. έπνομο ο τ. *γεντισεραγασής*, σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 97-98). Για τον τ. *yenicer ağası* αντί του κανονικού *yeniceri ağası*, βλ. Κυρανούδης, 219-220.}

γιαντισαρισμός, βλ. **γεντισαρισμός**.

γιάντες*, το [zándes] (άκλ.) (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** Παιγνίδι συναναστροφής που βσιζίζεται στη μνήμη και παίζεται ως εξής: Σε ώρα φαγητού ένας παίρνει το διχαλωτό κοκκαλάκι του στέρνου της κότας που τρώνε και, κρατώντας το από το ένα άκρο, το προτείνει σε κάποιον ομοτράπεζο ρωτώντας τον: *Παίζομε γιάντες*: Ο άλλος ρωτά: *Στις πόσες*; Δηλαδή, πόσες φορές θα προσπαθήσει ο ένας να καταφέρει να δώσει στον άλλο ένα αντικείμενο και να του πει *Γιάντες!* μόλις το πάρει στα χέρια του, πριν ο δεύτερος θυμηθεί ότι *έχουν βάλει γιάντες* και του πει *Το θυμάμαι ή Το ξέρω*. Αφού συμφωνήσουν στις φορές (συνήθως στις τρεις), ενδεχομένως και στο τίμημα που θα καταβάλει όποιος χάσει (συνήθως κάποιο μικρό δώρο ή κέρασμα), τραβά καθένας προς το μέρος του και χορίζουν το κοκκαλάκι, ενώ συγχρόνως λένε ομόφωνα *Γιάντες!* Η πρώτη απόπειρα “εξάπατησης” γίνεται συνήθως επί τόπου, όταν ο ένας προτείνει στον άλλο το δικό του κομμάτι λέγοντας: *Γιά μέτρησέ τα να δεις αν είναι ίσα*. Το παιγνίδι μπορεί να κρατήσει πολλές μέρες ή και βδομάδες, μέχρι να τελειώσει. **2.** Το διχαλωτό κοκκαλάκι από το στήθος της κότας.

[< *yâdes* (Παπ.), από τα περσ. (AKN)] (يادس)

{Κατά το *TDK yâdes* είναι διαλεκτ. τ. του *lades*, από το περσ. *yâd est* «μείναι εστί, το ενθυμούμαι» (Χλωρός, Β 1983). Το *γιάντες* ως παιγνίδι κονταύει να ξεχαστεί, μαζί και η λέξη. Στους νεότερους τη θυμίζει το ομώνυμο εστιατόριο στην Αθήνα (Εξάρχεια), που το όνομά του μερικοί το θεωρούν πληθυντικό θηλυκού (αρκετά παραδείγματα χρήσης στο Διαδίκτυο: (σ)τις *Γιάντες*).}

γιαντίζω, βλ. **γεντίζω**.

γιοουρτάς, ο [zaurtás] (Παπ.: στο λ. *γιοούρτι*) : αυτός που παρασκευάζει ή και πουλούσε γιοούρτι (AKN).

[< *γιοούρτι* (Παπ.)

γιοούρτι*, το [zaurtí] & **γιοούρτι** [zjúrtí] (Παπ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : γαλακτοκομικό προϊόν που γίνεται με ειδική ζύμωση, έχει ελαφρά υπόξινη ευχάριστη γεύση και θεωρείται τροφή εύπεπτη και με μεγάλη θρεπτική αξία (AKN).

[< *yoğurt* (Παπ.) / από τουρκ. διάλεκτο των Βαλκανίων ή μέσω των βλάχικων (AKN)] (يوغورت, يوغرث)

{Το *TDK* έχει τον διαλεκτ. τ. *yâğurt*. Το *γιοούρτι της σακούλας* (όπως λέγαμε παλιότερα το στραγγιστό γιοούρτι) έχει το αντίστοιχο τουρκικό *torba/kese yoğurdu* (*süzme yoğurt*).}

γιοπί*, το [zari] (Παπ., Πάγκ.) : η οικοδομή.

[< *γιοπί* ‘κτίριο’ (Παπ.)] (يایی, يایی)

γιοπιτζής, ο [zaridzís] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Κασσ.) : ο χτίστης, ο οικοδόμος.

[< *γιοπί* (Παπ.) / μάλλον κατευθείαν < *γιοπις* (Κουκκίδης, 25)] (يبيجي)

γιοπράκι*, το [zarpárfi] (Παπ.) : το ντολμαδάκι με αμπελόφυλλο.

[*γyaprak* ‘αμπελόφυλλο’ (AKN) / *yaprak dolması* «δολμάδες με κληματόφυλλα» (Χλωρός, Β 1980) (Συντ.)] (يپراق)

{Ο Παπαγρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ. *γιοπράκι* χωρίς ερμηνευμα, μαζί με εκείνες που παρέλειψε «διότι δεν ακούονται ποσώς σήμερα [= 1952] ούτε από τους γεροντότερους». Το τουρκ. *yaprak* σημαίνει αρχικά ‘φύλλο’ γενικώς. Τα γιοπράκια γίνονται και με άλλα φύλλα: στη Σύμη της Δωδεκανήσου τα κάνουν με κυκλαμινοφύλλα.}

γιοπιρντιζό [zartirdízo] : παραγγέλω την κατασκευή (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Μου έστειλε από την Κριτσά ο κονινιάδος μου [...] τσεκερέ να γιοπιρντίσω της θυγατρός του της Μαρίας ένα ζιπόνι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 340).

[< *γyartird(im)*, αόρ. του ρ. *yaptırmak* ‘βάζω κάποιον να κάνει κάτι’] (يپيرديم)

γιορά γιοαλλού, η [zará zalú] (Πιτ.) : «Πνεύμα κατοικοποιό, που κατά κάποιο θρύλο παρουσιάζεται υπό μορφή πουλιού με πολύ μακρύ ράμφος. Τζιμπά τα μωρά στην καρδιά και πεθαίνουν».

[< *γιοράς* ‘πληγή’ + μυθολ. *Γελλώ* (Πιτ.)]

{Η λ. *Γελλώ* διασώζεται στην περιοχή Σητείας ως *γελλούδα* ή *γελλού* ‘είδος νεράιδα, αλλά και κάθε κακή γυναίκα’, πβ. και *γελλουδογλειμένος* ‘χλωμός, μικρόσωμος και αδύνατος πολύ’ (Γαρεφαλάκης, σ. 178).}

γιοραμπής*, ο [zarabís] & **γεραμπής** [zerabís] (Γαρ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ο Θεός.

[< *γα Rabbi* ‘ω Θεέ μου’ (επίκληση σε προσευ-

χή) (από τα περσ.) (AKN) < *yarabbi* (διαλεκτ. κατά το *TDK*, από το αραβ.) (Συντ.)
 {Συνήθως χρησιμοποιείται στην έκφραση *Ανέ θέλει ο γιαραμπής*. Ο τ. *γεραμπής* ίσως από συσχετισμό με τη λ. *γερανίζω* ‘δημιουργώ’ (βλ.) στη φρ. *Διάλε το Θεό, που σε γερανίσει.*}

γιαραμί σουκιούρ, βλ. **αραμπισουκιούρ**.

γιαράς, ο [zarás] & **γιαρά**, η [zará] & **γιάρα** [zára] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ^{π.}, Ιδομ^{β.}, Κασσ.) : η πληγή, το τραύμα.
 [< *yara* (Παπ.)] (يارا)

γιαρές, ο [zarés] (Κριτσ^{π.}) : «αργό ερωτικό τραγούδι».

[< *yar* (Κριτσ.) / μάλλον < *γαρέμ* ‘επιφώνημα αμανέδων’ < *garim*, με παρετυμολογική επίδραση από τη λ. *γιαράς*, βλ. σημείωση (Συντ.)]
 {Η περσ. προέλ. *yar* στα τουρκικά σημαίνει «φίλος, σύντροφος: εραστής ή ερωμένη» (Χλωρός, Β 1984). Το τονιζόμενο επίθημα *-im* αντιστοιχεί στο κτητικό ‘μού’. Ο τύπος *garim* σε ανατολίτικους αμανέδες ως επιφώνημα, το ίδιο και τα *γαρέμ* και *γαρίμ* σε ρεμπέτικα τραγούδια, πβ. και το τραγούδι *Γιαρέμ γιαρέμ* του Γ. Χατζηνάσιου σε στίχους του Νίκου Γκάτσου, από τον δίσκο *Η ενδεκάτη εντολή: Με βασιλικό, γιαρέμ γιαρέμ, και δυόμομο / στόλισε ο Θεός, γιαρέμ γιαρέμ, τον κόσμο.*}

γιαρμάς^{1*}, ο [zarmás] (Πάγκ., Ιδομ^{β.}) : ποικιλία ροδάκινου.

[< *yarma* (Πάγκ.) / *yarma* (*şeftali*) (Συντ.)] (يزمه شفتلو)
 {Το *TDK* έχει: *yarma* (επιθ.) «που σχίζεται εύκολα και αποχωρίζεται από το κουκούτσι: *yarma şeftali*» και ξεχωριστό λήμμα *yarma şeftali* για το ροδάκινο με αυτά τα χαρακτηριστικά. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: οθωμ. *duraki* دراقى, *duraki* دراكى «ροδάκινο άνευ χνούς» (Χλωρός, Α 773), το οποίο, κατά τον Meyer (*Türkische Studien. I*, Βιέννη 1893, σ. 29) από το αραβ. دراقن, και αυτό από το μsn. *δωράκινον*. Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. ροδάκινο ως εζής: μsn. *ροδάκινον* < ελνστ. *δωράκινον* < λατ. *duracinum* με αντιμετάθ. [d-r > r-d] και τροπή [u > o] από επίδρ. του [r]. Κατά το *EANEΓ* (που υιοθετεί τη γραφή *ρωδάκινο*), το λατ. έτμο «πιθ. προέρχεται από το τοπωνύμιο *Dyrachium* ‘Δυρράχιο’».

γιαρμάς², ο [zarmás] (Παπ., Ξανθίν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^{β.}, Κασσ.) : δοκάρι, τραβέρσα, *μπιτσιμές*.

[< *yarma* ‘σχίσιμο, τομή κατά μήκος’ (Παπ.)] (يارمه)
 {Το *TDK* έχει το διαλεκτ. ουσ. *yarma*: 1. μεγάλο σχισμένο ξύλο, κούτσουρο 2. ξύλο είδους οξιάς που σχίζεται εύκολα.}

γιαρντέλι, βλ. **γκερντέλι**.

γιαρντίμι, το [zardími] (Γαρ., Κριτσ^{π.}, Ιδομ^{β.}) : βοήθεια, συνδρομή.
 [< *yardim* (Κριτσ^{π.})] (يارديم, يارديم)

γιαρντιμτζής, ο [zardimdzis] : ο βοηθός. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα γύρω στο 1850 (βλ. Νικ. Σταυρινίδης, “Ο θάνατος του Κερήμ Μπέη στη λαϊκή μουσα”, *Αμάλθεια*, 4/16-17, 287).
 [< *yardimci* (Σταυρινίδης)] (يارديمجي)

γιάσα, βλ. **αφερίμ**.

γιάσαν! (επιφ.) [zasán] (Κριτσ.) : «γεία σου, να έχεις την υγεία σου. Φρ. Γειασάν ρε μάγκα!»
 [< *yaşa!* ‘να ζήσεις!’ , *yaşasın!* ‘ζήτω!’ , βλ. σημείωση] (ياشاه, ياشاسون)
 {Ο Κριτσωτάκης το γράφει *γιασάν!* επηρεασμένος προφανώς από τη σημασία του. Με τη σημ. ‘μπράβο’ καταγράφουν το επιφ. *γιασέν!* η Ευανθία Δουγά-Παπαδοπούλου και ο Χρήστος Τζιτζιλής (*Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 2006, σ. 85) και το ετυμολογούν από το *yaşasın*, προστακτική του *yaşamak* ‘ζω’. Ο τουρκομαθής Μιχ. Διαλιάνς το γράφει *γιαγιά* στην *Κριτσωτοπούλα* (Ηράκλειο 1912, σ. 12) στο σημείο όπου ο Χουρσίτ: *Γιαγιά φωνάζει (ζήσετε) ασάνια μου αγάδες.*}

γιασαζής, βλ. **διασαζής**.

γιασεμόκλαδο, το [zasemókladó] (Κριτσ.) : ο βλαστός του γιασεμιού.

[< *γιασεμί* + *κλαδί* (Συντ.)]
 {Υποθέτω πως η λ. αυτή υπάρχει μόνο ως ποιητικό σύνθετο σε μαντινάδες ή μοιρολόγια.}

γιασεμόριζα, η [zasemórizá] (Κριτσ.) : «ο κορμός του αναρχώμενου γιασεμιού».

[< *γιασεμί* + *ρίζα* (Συντ.)]
 {Μοιάζει με τα σύνθετα που φτιάχνουν οι μαντιναδολόγοι, βλ. σημείωση στο λ. *κοκκινομερτζάνοχειλή* και στο λ. *γιασεμόκλαδο.*}

γιασμάκι^(Α), το [zasmá[fi]] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ^{β.}, Χουστ.) : λεπτό γυναικείο κάλυμμα κεφαλής, με το οποίο «καλύπτουν το πρόσωπο οι Μουσουλμανίδες» (Πιτ.).

[< *yaşmak* (Παπ.)] (ياشماق, ياشماق)
 {Ο Παπαγρηγοράκης και ο Πάγκαλος έχουν στο ίδιο λήμμα τις λ. *γιασμάς* (βλ.) και *γιασμάκι*, με κοινή ετυμολογία, σαν να ήταν το *γιασμάκι* υποκοριστικό. Στα τουρκ. *yaзма* [< *yaзмаk* ‘γράφω’] σημαίνει ‘κεφαλομάντιλο από ζωγραφιστό ύφασμα’ και *yaşmak* ‘λεπτό κάλυμμα κεφαλής και προσώπου’ (*TDK*), κατά τον Χλωρό (Β 1990) : «[εν τη αρχ. Τουρκική *ياشماق*, *ياشماق* = καλύπτομαι] πέπλος λευκός, δι’ ού καλύπτοσιν την κεφαλήν και το πρόσωπον αι γυναίκες των

Μουσουλμάνων όταν εξέρχονται της οικίας, κάλυπτρα, κρήδεμνον, κ. γιασμακάκ.)}

γιασμάς, ο [zazmás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Κριτσ., Ιδομ^B.): λεπτό γυναικείο κάλυμμα κεφαλής, «χρωματισμός κεφαλόδεσμος (υπό το τσεμπέρι) των γυναικών» (Κονδ.).

[< *yazma* (Κυρανούδης, 88), και όχι από το *yazmak*, βλ. *γιασμάκι*.] (يازمه)

{Κατά τον Χλωρό (B 1988): «είδος φακιολίου πεποικιλμένου δια της χειρός» [< *yazmak* ‘γράφω’] (ζωγραφισμένο στο χέρι, σε αντίθεση με τον *μασσομά* (βλ.), ύφασμα με τυπωμένα σχέδια, εμπριμέ). Ο Κονδυλάκης στην ανάπτυξη του λ. *μαπερέτα* ‘σκούφια, φέσι των υπηρετών και των φτωχών’, χρησιμοποιεί τον πληθ. *γιασμάκες* (ενικός *γιασμάκα ;).}

γιαστίκι, το [zastífi] (Παπ., Πάγκ.): η μαξιλαροθήκη.

[< *yastik* (Παπ.) / ‘προσκέφαλο, μαξιλάρι’ (Συντ.)] (ياصديق)

γιαταγάνι*, το [zatagáñi] (Παπ.): μεγάλο μαχαίρι της ζώνης.

[< *yatağan* (Παπ.)] (ياتغان, ياتغان)

γιαταγανιά, η [zatagáñá]: το χτύπημα με γιαταγάνι, η σπαθιά. Η λ. σε ολιγόστιχη επίκληση στον ήρωα Δημήτριο Λόγιο (c. 1770-1811): *Δημήτρη Λογιότατε και να 'χε ζεις καμήνε [...]/ να κόψεις Τούρκους εζ'εφτά με μια γιαταγανιά σου* (βλ. εφημ. *Ραδάμανθως*, φ. της 12-10-1863, ψηφιοποιημένη στη *Βιβλιοθήκη της Βουλής*).

[< *γιαταγάνι*, κατά το ζεύγος σπαθί – σταθιά (Συντ.)]

γιατάκης, ο [zatátʃis] (Ροδ.): κλεπταποδόχος.

[< *yatak*, στη σημ. ‘κλεπταποδόχος’ (Χλωρός, B 2005) (Συντ.)] (ياتاق, ياتاق)

γιατάκι*, το [zatátʃi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.): 1. η κλίνη, το στρώμα: 2. «εξάρτημα πειστηρίου των παλαιών ελαιοτριβείων» (Πιτ.).

[< *yatak* (Παπ.)] (ياتاق, ياتاق)

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: *keretev* < *κρεβάτι* (TDK· Bilgehan², 639).}

γιατσι, το [zatsi] (Κονδ.): προσευχή των μουσουλμάνων 2 ώρες μετά τη δύση του ήλιου. «Φρ. *Εφονιάζε* {ενοούμενο υποκείμενο: ο χότζας} *το γιατσι* (από το μιναρέ), *ήρθε το γιατσι* ή *κατά το γιατσι θάρθάν*».

[*yatsi* (*namazi*) (Συντ.)] (ياتسو نمازي)

{Η τελευταία από τις πέντε προσευχές της ημέρας, βλ. *ναμάζι*.}

γιαφτός, ο [zafás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.): κάθε μερίδιο της διανεμητέας πατρικής περιουσίας.

[< *yafia* (Παπ.)] (يافته)

γιαχνερό, το [zaxneró], πληθ. τα **γιαχνερά** [zaxnerá] (Πιτ.): «Ποικιλία χορταρικών άγριων που μαγειρεύονται όχι βραστά, αλλά γιαχνί. [...] Με τα γιαχνερά παρασκευάζουν και τις περιφημες βρουβόπιτες».

{Κανονικά μόνο στον πληθυντικό: *τα γιαχνερά*. Αναλυτικά για το θέμα στο βιβλίο: Κλεόνικος Σταυριδάκης, *Η άγρια βρώσιμη χλωρίδα της Κρήτης*. *Wild edible plants of Crete*, Εκδ. Mystis, Ηράκλειο 2004.}

γιαχνί* (άκλ. επιθ.) [zaxñi] (Παπ., Πάγκ., Κασσ., Ξεν.): τρόπος μαγειρέματος, κυρίως των λαχανικών, με τσιγαριστό κρεμμύδι και ντομάτα.

[< *yahni* (Παπ.)] (ياخنى)

γιαχνισμένος (επιθ.) [zaxñi] (Κριτσ.): «ότι έχει μαγειρευτεί γιαχνί».

[μτχ. παθ. πρκ. του ρ. *γιαχνίζω* (Συντ.)]

{Χρησιμοποιείται μάλλον ως μετοχή, πβ. – *Ετοιμες οι μελιτζάνες; – Οι, δεν τζι 'χω ακόμη γιαχνισμένες* (αυθεντικός διάλογος).}

γιαχνιστό*, το [zaxñistó] (Τσιρ.): φαγητό μαγειρεμένο γιαχνί.

[προφανώς το ουδ. του επιθ. *γιαχνιστός* ουσιαστικοποιημένο (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί το επίθετο: *γιαχνιστός* –ή– *ό*.}

γιαχουντής^(A), ο [zaxudis] & **γιαουντής** [zauðis] & **γιαβουντής** [zavudis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^π, Ιδομ^B) & **γιαχουντζής** [zaxudzis] & **λαχούντης** [laxúdis] (Τσιρ.): 1. ο Εβραίος: 2. (μτφ., ως περιφρονητικός-υβριστικός χαρακτηρισμός) τσιγκούνης.

[< *yahudi* (Παπ.)] (يهودي)

{Ο τ. *λαχούντης*, που ο Τσιριγωτάκης τον έχει ως συνώνυμο του *γιαχούντης/γιαουντής* απομακρύνεται φωνητικά από το τουρκ. έτυμο και σχετίζεται μάλλον με τα οθωμ. *lâhut* ‘θεότητα’ και *lâhutî* ‘θεϊκός’, από τα αραβικά, βλ. Χλωρός, B 1476-7. Πρόκειται ίσως για διαφορετική λέξη.}

γγιλάρι, βλ. **γγιλάρι**.

(*)**γγιτίμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

γιούμι, το [ziyúmi] & **γιοουγούμι** [ziyúmi] & **ζιγούμι** [ziyúmi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.): 1. Δοχείο υγρόν που χωρά περίπου δύο λίτρα: 2. «Σήμεραρον {1983} με τη λ. ενοούμε αποκλειστικά το από χαλκό, ορείχαλκο ή και λευκοσίδηρο ειδικού σχήματος δοχείο, με μικρή βρυσούλα από μπροστά, το οποίο βρίσκειται πάντα πάνω στην παραστά των καφενείων για να διατηρείται το περιεχόμενο νερό

ζεστό, ώστε η παρασκευη καφέ και αφρηημάτων να είναι συντομότερη» (Πιτ.).

[< *güğüm* (Πατ.) / Πιθανόν αντιδάνειο: Κατά το *TDK* από τα ελληνικά, κατά τον Nişanyan από το ελλ. *κουκούμι(ον)* < λατ. *cucuma* (Συντ.)] (كوكوم, كوكوم)

{Βλ. και *γεντέκι*. Στη σημ. 2. πβ. τουρκ. *şalepçi güğümü* «η μεγάλη θερμορρόη εντός της οποίας ο πωλητής *şalepü* παρασκευάζει το ποτόν τούτο» (Χλωρός, Β 1448).}

γιγούρτι, βλ. **γιαούρτι**.

γιγουρτσής, ο [ziγurtis] (Ιδομ^B): ο παρασκευαστής / πωλητής γιαουρτιού.

[< *γιγούρτι* + *-τής* (Συντ.)]

γύλαρι, το [ziláři] & **γιγλάρι** [ziγláři] (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.): το σκονί με το οποίο δένουν ένα ζώο, το καπίστρι.

[< *yular* (Dawkins, 688)] (يولار)

{Ο τ. *γιγλάρι* ίσως από επίδραση της λ. *γίγλα* 'δερματίνη ζώνη που περνά κάτω από την κοιλιά του γαϊδάρου και συγκρατεί το σαμάρι'. Υπάρχει και ο τ. *γκιλάρι* (Λιουδάκι, σ. 340).}

γιμουρούκι, βλ. **ντομουρούκι**.

γίνομαι, βλ. **ρηματικές περιφράσεις από τα τουρκικά**.

γιντέκι, το [jidéfi] (Πάγκ.): «Το ξύλινο υποστήριγμα, ο στύλος».

[< διαλεκτ. *gidek* (*TDK*) «balkon ya da büyük sofaların altına sütnun gibi konulan dört köşe direk» (= τετράγωνο δοκάρι που τοποθετείται ως στύλος κάτω από μπαλκόνι ή μεγάλο σοφά) (Συντ.)]

γιογκάδες, οι (αρσ.) [zoghádes] & **φιογκάδες** [fioghádes] (Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.): τα ροκανίδια.

[< *yonga* (Ronzevalle, 462)] (يونغه)

{Δεν ξέρω αν χρησιμοποιείται ο ενικός *γιογκάς*, τον οποίο καταγράφει ο Ronzevalle.}

γιογλαδάκι, το [zoghladáfi] (Πιτ., Γαρ.: στο λ. καστάνια): «μικρό πήλινο δοχείο που βάζουν το φαγητό για να το μεταφέρουν σ' εκείνους που εργάζονται στα χωράφια» (Πιτ.).

[< *γιογλάρω* (Πιτ.)]

{«Η σύνδεση του Πιτυκάκη με το ρ. *γιογλάρω* είναι ορθή», επισημαίνει ο Χριστόφορος Χαραλαμπίκης (*Κρητολογικά Μελετήματα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σ. 82).}

γιογλάρισμα, το [zoghárizma] (Κριτσ.: αναφορά στο λ. *γιογλέρνω*): **1.** το φευγιό **2.** η αποπομπή. [< *εγιόγλαρα*, πβ. *γιογλαρισμένος* (Συντ.)]

γιο(γ)λάρω, βλ. **γιο(γ)λέρνω**.

γιογλέ! (επιφ. [zoghlé] (Κριτσ.): «φύγε, πάμε να φύγουμε, φύγαμε».

[< *yol-alma* {}] (Κριτσ.) / μάλλον < *ορντού γιογλέ* 'στρατιωτική διαταγή αναχώρησης', βλ. σημείωση στο λ. *ορντού* (Συντ.)]

γιο(γ)λέρνω [zo(γ)léno] & **γιο(γ)λάρω** [zo(γ)láro] (Πιτ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** φεύγω, αναχωρώ **2.** φεύγω (ή διώχνω) κακόν κακώς. Μτχ. παθ. πρκ.: **γιογλαρισμένος** (Κριτσ.)

[< *yollamak* 'αποστέλλω, πέμπω' (Λιθοξόου), θέμα α(προσδι)όριστου ενεστώτα: *yollar* (Συντ.)] (يولاق)

{Ο Πιτυκάκης λημματογραφεί το ρήμα **γιογλάρω** [zogháro]: (αμβ.) φεύγω δρομαίως, παίρνω δρόμο, (μτβ.) διώχνω, αποδιώχνω, απομακρύνω. Το θεωρεί παραφθορά του ρ. *γιοργάρω* < *επίφρ. γιοργά - γοργά*. Όμως ρήμα *γιοργάρω* δεν υπάρχει στο λεξικό του, ούτε σε άλλο λεξικό ή στο Διαδικτυο. Πιθανότερη η προέλευση από το *yollar*- (βλ. παραπάνω). Ο ενεστ. *γιογλέρνω* (στον Αποκόρωνα: *γιολέρνω*, κατά τον Τσιριγοτάκη) χρησιμοποιείται σπάνια. Εύχρηστοι τύποι (κυρίως ως αμβ.) είναι ο αόρ. *εγιόγλαρα*, ή υποτ. αόρ. να *γιογλάρω* και ο στιγμ. μέλλ. *θα γιογλάρω*, όπως συμβαίνει και με το συνώνυμο του *δρομώνω* 'παίρνω δρόμο, φεύγω' ή (ως μτβ.) 'βάζω σε δρόμο', π.χ. ζώα ή (μτφ.) μια δουλειά: *εδρόμωσα, να/θα δρομώσω*. Τους τύπους αυτούς επισημαίνει ο Κριτσωτάκης. Από το *yollar*- ετυμολογείται και το κυπριακό *γιολλάρω* 'φεύγω, παίρνω δρόμο' (Γιαγκουλίης, 11). Από το θέμα του *απαρεμφάτου* (*yolla-*) το ποντιακό *γιολαεύω* '1. προπέμπω, κατευοδώνω. 2. αποπέμπω' (*ΛΙΠΑ*, Α 227).}

γιοκ [zók] (Τσιρ.): «λέγεται για κάτι το ανύπαρκτο. – Ίντα λες και ξανυλές να σου πουσουνίζω, παράς γιοκ».

[< *yok* (Τσιρ.)] (يوك)

{Απ' όσο ξέρω λέγεται (λεγόταν) με χιουμοριστική διάθεση, κυρίως στην έκφραση *παράς γιοκ*, που είναι μεταφορά στα ελλ. της πρότασης *Para yok* [με ανεπαίσθητη παύση μεταξύ των δύο λέξεων: το ίδιο και στην ελληνική εκφορά] = Δεν υπάρχουν χρήματα.}

γιοκλαμάρω [zoklamáro] (Ξανθίν^A): επιθεωρώ, παρατηρώ επισταμένως, ελέγχω. Βλ. και *γιοκλαντάρω*.

[< *γιοκλαμάς*]

{Για την κατάληξη *-άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλμέρνω*.}

γιοκλαμάς, ο [zoklamás] (Πάγκ., Πιτ., Κριτσ^π): **1.** επιθεωρητής **2.** ρεζίλεμα, διαπόμπευση.

[< *yoklama* (Πάγκ.)] (يوقلامه)

γιοκλαματζής, ο [zoklamadzis] : ελεγκτής (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 373). [*yoklamaci* (يوقلامه جي)]

γιοκλαντάρω (να -) [zokladáro] : να επιθεωρήσω. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι για την πολιορκία της Βιέννης: *Απίτης μου κι εμπήκε στο καράβι / γυρίζει το σκυλί [= ο Τούρκος] να γιοκλαντάρει, / γυρίζει να μετρήσει πλῆσι' ασκέρι, / πόσες χιλιάδες σέρνει να κατέχει* (Κριάρης, 44-45). Άλλος τύπος, από παραλλαγή του ίδιου ποιήματος: **γιοκλαντεύω** (Γιάνναρης, 6). Βλ. και *γιοκλαμάρω*.

[*yoklad(im)*, *αόρ.* του ρ. *yoklamak* 'ερευνά, εξετάζω' (Γιάνναρης, 328)] (يوقلامق)

{Ο αναμενόμενος τ. είναι *γιοκλαντζίω, καθώς τα τα τουρκ. ρήματα προσαρμόζονται με την κατάληξη -ίζω, π.χ. *καζαντ-ίζω, καθουρντ-ίζω* και πάρα πολλά άλλα στον παρόντα κατάλογο.}

γιοκλαντεύω, βλ. **γιοκλαντάρω**.

γιοκλεντζίω [zokledízo] : φορτώνω (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 366).

[*yükled(im)*, *αόρ.* του ρ. *yüklemek* < *yük* يوك 'φορτίο, φόρτωμα, βάρος']

γιόκσα, βλ. **γιόζα**.

γιολάρω, βλ. **γιο(γ)λέρνω**.

γιόλι ερκάνι, το [zólí erkáni] : Η λ. (που θα έπρεπε να γραφτεί: *γιόλι ερκάνι*) σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Ξυλάδες πού 'ν' τ' ασκέρι σας, πού 'ναι το γιόλι ερκάνι* (βλ. *Dedes*, 357).

[< *yol* 'δρόμος', *erkân* «κίονες, στηρίγματα» (Χλωρός, Α 65), πληθ. του *rükni*, βλ. *ρουκούνι, ρούκουνας* (Συντ.)]

{Ο *Dedes* (σ. 372) μεταφράζει το *γιόλι ερκάνι* ως: companions (of the path). Η λ. *erkân* σημαίνει επίσης «κανόνες καλής συμπεριφοράς, ευπρέπειω», «ne yol bilir ne erkan ούτε δρόμον γινώσκει ούτε κανόνες, ήτοι δεν γινώσκει να φέρεται, δεν έχει καλήν συμπεριφοράν» (Χλωρός, ό.π.). Το *TDK* έχει το *yol erkân* με τη σημ. «*usul, yöntem, davranış bilgisi*» (= τρόπος, μέθοδος, γνώση συμπεριφοράς). Ίσως ο παραπάνω στίχος να έχει το νόημα: 'πού πήγε η σωστή συμπεριφορά σας;' εκτός και αν πρόκειται για ιζαφετικό σύνθετο *yol erkân* (-i = κτητικό επίθημα γ' προσώπου), που αυτό σημαίνει 'στηρίγματα, σύντροφοι του δρόμου, της πορείας'.}

γιολντάσης, ο [zoldásis] (Ροδ.) : συνοδοιπόρος. Ο τ. **γιορντάσης** σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (Γιάνναρης, 40).

[*yoldas* (Γιάνναρης, 328)] (يولداس)

γιολουντά (επίρρ.) [zolondá] : εντάξει, καλώς. Η

λ. σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793: *γιολουντά και καλά έγγραφε ο εις προς τον άλλον* (βλ. Φανουράκης, 136).

[< *yolunda* «ο εν τάξει, τακτικός, καλώς έχων (έγγραφοι κτλ.)» (Χλωρός, Β 2031), κ.λ. σημαίνει 'που είναι' στο δρόμο του' (Συντ.)] (يولونده)

γιολταμιλής, βλ. **γιορνταμιλής**.

γιοζα (σύνδ.) [jóska] (άλλη γραφή: *γιόκσα*) (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ^ο.): *εάν δεν, αν πάλι δεν*.

[< *yoksa* (Πάγκ.) / μάλλον *δεν* είναι δάνειο, βλ. σημείωση (Συντ.)] (يوقسه)

{Ο Πάγκαλος έχει δύο λήμματα: *γιόζα I* 'ειδεμή, άλλως' (< τουρκ. *yoksa* 'ειδεμή, άλλως') και *γιόζα II* 'ή εκτός αν' (< *γῆ ὄζ' α'* < *γῆ ὄζω αν*). Και σημειώνει: «Η σημασία και τον δύο ομοίωνων λέξεων *γιόζα* είναι η αυτή». Στο *γιόζα II* παραπέμπει στον Εμμ. Κριαρά, ο οποίος σε βιβλιοκρισία για την 1η έκδοση του βιβλίου *Μαντινάδες της Μαρίας Λιουδάκι* (*Νέα Εστία* 20/236 (1936), 1459) είχε επισημάνει ότι στη μαντινάδα *Τα πάθη απόυ 'παθε ο Χριστός να πάθω δε σ' αρνούμαι, / γιόζα να με σκοτώσουνε στην κλίνη άπου κοιμούμαι* η πρόταση *γιόζα να με σκοτώσουνε* πρέπει να διαβαστεί: *γῆ ὄζ' ανε με σκοτώσουνε* (< *ή ὄζω αν* = *ή εκτός αν*). Ίσως από χρήσεις όπως αυτή (και όχι από το τουρκ. *yoksa*) να προέκυψε το *γιόζα I* που καταγράφει ο Πάγκαλος, όπως φαίνεται από το παράδειγμα χρήσης που δίνει: *Ανε θες, δάνεισέ με μερδικά λεφτά, γιατί δεν έχω ν' αποσπουδάσω 'ς το Πανεπιστήμιο, γιόζα και δε θες, να πά' τα δανειστώ απ' αλλού*. Αυτό ισχύει και για το παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη: *Αφού κουνιάδο τον αγαπά η θυγατέρα σου το Δήμο και τον αγαπά κι αυτός, πρέπει κι ετουλόγους να τον δεχτείς γαμπρό, γιόκσα κι ανημένεις βασιλόπουλο να σου τη ζητήσει*. Το τουρκ. *yoksa* σημαίνει: 1. ή (διαζευκτικό): 2. αλλιώς, διαφορετικά, ειδύλλως: 3. μήπως, μπας και. Με την πρώτη σημ. στο ποντιακό *γιόζα*: *ντό θέλετε; άλογο γιόζα σπαθίν;* (Σίμος Λιανίδης, *Τα παραμύθια του Ποντιακού λαού*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Αθήνα 1962, 396.)}

γιοργαλής (επίθ. προσ.) [zorgalis] (Ροδ.) : «λεβέντης, ατίθασος».

[βλ. *γιοργαλίδικο*]

γιοργαλίδικο (επίθ.) [zorgalídiko] (Παπ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσρ., Ιδομ.: στο λ. *γιοργάς*: Αποστ., Τσρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): *γιοργαλίδικο άλογο*: (κρητική) ράτσα άλόγου που εκτελεί πλαγιοτροχασμό, δηλαδή τρέχει σηκώνοντας σε ένα χρόνο και τα δύο δεξιά πόδια και σε δεύτερο χρόνο τα δύο αριστερά. Γενικότερα σημαίνει το γοργόκίνητο υποπτείδες, άλογο ή μουλάρι. || *γιοργαλίδικο βήμα* (Τσρ.): ό,τι και ο *γιοργάς*.

[< *yorgali* ‘γοργακίνητος’ (Ξανθιν.)]

{Το *TDK* έχει τη λέξη *Yorgali* μόνο ως ονομασία χωριού της επαρχίας *Çorum*. Στα τουρκ. υπάρχει το ρ. *yorgalamak* «τριποδίζω, υποσασκίζω, τροχίζω [επί ίππων]» (Χλωρός, Β 2023). Ίσως η λ. *γιοργαλίδικο* να προέρχεται από έναν τουρκ. τ. *yorgali (< *yorga*), που δημιουργήθηκε από τους Τούρκους στην Κρήτη για να χαρακτηρίσουν την ντόπια ράτσα αλόγων που κάνουν τον χαρακτηριστικό πλαγιотροχασμό. Βλ. το βιβλίο *Το Γιοργαλίδικο άλογο της Κρήτης* (Επιμέλεια: Κλεόνικος Σταυριδάκης), Ρέθυμνο 2004. Ο Πέτρος Βλαστός (*Συνώνυμα και συγγενικά – Τέχνες και Σύνεργα*, Αθήνα 1931, σ. 334-335) έχει: «Γιοργαλής = άλογο που τρέχει καλά στο ραβάν».

γιοργανατζής, ο [zorganadzis] (Ιδομ.) : ο παπλωματάς.

[< *γιοργάνι* + -(α)τζής· ή κατευθείαν < *yorganci* (Συντ.) (يورغانچي)]

γιοργάνι, το [zorgáni] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) & **γοργάνι** [zorgáni] (Δαρ.) : το πάπλωμα. [*yorgan* (Πάγκ.)] (يورغان)

{Οι παροιμίες: *Για τον ψόλλο καιώ το πάπλωμα, Όπου φτάνει το πάπλωμα ν’ απλώνεις τα πόδια σου και Ο καυγός είναι για το πάπλωμα* αντιστοιχούν στις τουρκικές: *Pire için yorgan yakmak, Ayağımı yorganına göre uzat* και *Kavga bizim yorganın üstüne imiş* (βλ. *TDK-Atasözleri*.)

γιοργανοσέντονο, το [zorganosédono] (Ροδ.) : παπλωματοσέντονο.

[< *γιοργάνι* + *σεντόνι* (Συντ.)]

γιοργανοσκέπασμα, το [zorganoférazma] (Ιδομ.) : το κάλυμμα παπλώματος.

[< *γιοργάνι* + *σκέπασμα* (Συντ.)]

γιοργάς, ο [zorgás] (Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) & **γιοργά** (επίρρ.) [zorgá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Χουστ., Ξεν.) : πλαγιотροχασμός αλόγου, που εκτελείται σε δύο χρόνους: δεξιά πόδια μαζί, αριστερά πόδια μαζί.

[< *yorga* (Παπ.)] (يورغه)

{Στο παράδειγμα χρήσης του Παπαρηγοράκη η λ. σαφώς ως επίρρημα: *ο γάιδαρός σου πάει γιοργά*. Στην παροιμία *Σαράντα χρονά γάιδαρος γιοργά δεν μαθαίνει*, την οποία παραθέτει ο Πιτυκάκης, η λ. *γιοργά* μάλλον ως αρσ. ουσ. στην αιτιατική. Λέγεται και *αραβάνι* ή *ραχβάνι* (< *rahvan*, από τα περσικά), βλ. *ραβάνι*.)

γιορντάμι, το [zordámi] (Παπ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ.) & **γιορντάνι** (Πάγκ., βλ. σημείωση) : επίδειξη, ακκισμός, στόλισμα.

[< *yordam* (Παπ.)] (يوردام)

{Σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826 οι τύποι **κιορν-ντάμι** (*Και πός θα τα ξεχάσουμε όλα σας τα κιορνντάμνια*) και **κιορντάμι** (*Πού 'ναι κι ο μπεϊταμάλης σας με τα κιορντάμνια τ'σου*) όλα (Βλ. *Dedes*, 361 & 363). Ο τύπος *γιορντάνι* (Πάγκ.) μάλλον λανθασμένος, από επίδραση της λέξης *γιορντάνι* ‘περιδέραιο’.

γιορνταμιλής (επίθ. προσ.) [zordamilis], θηλ. **γιορνταμιλίνα** [zordamilína] / **γιορνταμιλού** [zordamilú], & **γιολταμιλής** [zoltamilis], θηλ. **γιολταμιλίνα** [zoltamilína] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ., Χουστ.) : **1.** ναζάρης· **2.** με όμορφο παρουσιαστικό, με περιποιημένη εξωτερική εμφάνιση.

[< *γιορντάμι* (Παπ.) / < *yordami* (Ξανθιν.)] (يورداملي)

{Βλ. και *γκιολνταμιλής*. Για την διάσπαση του συμπλέγματος ml με την παρεμβολή φωνήεντος βλ. Κυρανούδης, 294.}

γιορντανάλικι, το [zordanalíti] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ.) : γυναικείο κόσμημα στήθους.

[< *gerdanlık* ‘περιδέραιο’ (Αιθιοξόου)] (گردانلق)

γιορντάνι*, το [zordáni] (Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ.) : περιδέραιο, κόσμημα του λαιμού.

[< *gerdan* (Πιτ.)] (گردان)

γιορντανές, βλ. **γερντανές**.

γιορντάσης, βλ. **γιολντάσης**.

γίτσα, η [zótσα] (Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ., Ξεν.) & **γίτσος** [zótσos] (Ιδομ.) : «μεγάλο κακό, συμφορά, κάζο. “Γίτσα να τού 'ρθει εκεία που προπατεί!”» (Ξανθιν.).

{δεν είναι τουρκικής προέλευσης: < παλαιό ιταλ. *giozza* ‘αποπληξία’ (Καραποτόσογλου)}

{Εκτός από την παραπάνω κατάρα δεν φαίνεται να χρησιμοποιείται αλλού, παρόλο που ο Ροδάκης έχει τη λ. με τη σημ. ‘ημιπληγία’. Η λ. λέγεται (λεγόταν) και στα Κύθηρα, με τη σημ. «αφινιδιών τι κακόν, ή νόσημα, σεληνιασμό» (*Πανδώρα*, 12 (1862), 452). Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το τουρκ. *gös* ‘μετανάστευση (στον άλλο κόσμο), θάνατος’ (Ξανθιν.) Το *TDK* έχει τη λ. *gös* ‘μετανάστευση’ και ως ιατρικό όρο, με το ερμηνευμα *décès, γαλλιστί* ‘αποβίωση’. Από τη λ. *gös* (چك) ο αναμενόμενος τύπος είναι *γ(κ)ιότσι* ή *γ(κ)έτσι*. Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ’ ημάς ελληνικής διαλέκτου*, Αθήνα 1835, σ. 327) έχει τη λ. *γκιότσι*, με τη σημ. ‘μετακόμιση, μετοικεσία’. Κατά τον Κώστα Καραποτόσογλου (“Δυσετυμολόγητα της νέας ελληνικής”, *Byzantina*, 15 (1989), 279) «η λ. ετυμολογείται καλύτερα από το παλαιό ιταλικό *giozza* = *gocciola* (= αποπληξία)». Συνεπώς, δεν έχει θέση στον παρόντα κατάλογο. Με τη σημ. ‘αποπλη-

ξία' είχε καταγράψει τη λ. *γιότσα* ο Μ. Χουρμούζης στα *Κρητικά*, Αθήνα 1842, σ. 107.}

γιουβαρλάκια*, τα [zuvarláʃa] (Παπ.): είδος φαγητού, σούπα με μπλιτίσες από κιμά και ρύζι. [*γινvarlak* 'στρογγυλός' (Παπ.)] (يوارلاق) {Το φαγητό αυτό στα τουρκ. λέγεται *terbieyli köfte çorbasi* (βλ. *νεμριπιές, κεφτές, τζόρμπάς*).}

γιουβερτζιλί, (το) [zuvirdili]: νιτρικό κάλιο. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 213).

[< *güherçile* «νίτρον. Νιτρικόν κάλιον» (Χλωρός, Β 1455) - στο Διαδίκτυο υπάρχει και ο τ. *giüverçile* (Συντ.)] (كوهرچله)

{Ο Βυζάντιος (³1874, σ. 549) το περιλαμβάνει στις εκφυλλοφορητές λέξεις ως *γκιουβερτζιλές*.}

γιουβέτζι*, το [zuvédzi] & **γιβέτζι** [zivédzi] (Παπ., Ιδομ.): πηλίνο σκεύος σε σχήμα ταψιού για ψήσιμο φαγητού.

[< *yünces* (Παπ.)] (كوكج, كوچ) {Το *AKN* έχει: *γιουβέτσι*.}

γιουγούμι, βλ. **γγούμι**.

γιούζμπασης, βλ. **γιούσμπασης**.

Γιουκσέκ Τάμπια, βλ. **ντάμπια**.

γιουλουχαλίκι, το [zuluxtalíʃi] (Γαρ.): το μυροδοχείο. Βλ. και *γκιουλουφτάνι*.

[< διαλεκτ. *gülabdanlık* 'μυροδοχείο'· η τροπή [bd > xt] ίσως από επίδραση της λ. *γκιουλαχτάρι* (βλ.) (Συντ.)]

γιουλουχατάνι, βλ. **γκιουλουφτάνι**.

γιουλτζής, ο [zuldzi] (Ιδομ^B): ο επιβάτης.

[< *yolcu* (Μπόγκας, 165)]

γιουλφαρί, βλ. **ζουλφαρί**.

γιουμουρούκι, βλ. **γουμουρούκι**.

γιουργάρω, βλ. **γιουργιάρω**.

γιουργέρνω, βλ. **γιουργιάρω**.

γιούργια*, η [zírza] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιφ.): **1.** έφοδος· **2.** τρεμούλα.

[< *yürüyüs* (Παπ.) / < *yürü!* 'προχώρα!' (στρατιωτική διαταγή) (*AKN*) / < *yürü* ya 'προχώραει λοιπόν' (Καραποτόσογλου)]

{Ο τ. *yürü* είναι προστακτική του ρ. *yürümek* (اورومك). Η ετυμολογική πρόταση του Κώστα Καραποτόσογλου στο: "Δυσετυμολόγητα της νέας ελληνικής", *Byzantina*, 15 (1989), 280.}

γιουργιάρω [zurgáro] & **γιουργιάρω** [zurgáro] & **γιουργέρνω** [zurgérno] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ^B): εφορμά, επιτίθεμαι. Βλ. και *γιουρονιτό*.

[< *γιούργια* (Παπ.)]

{Για την κατάληξη *-άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλμέρνω*.}

γιούρκια, τα [zúrʃa] (Ξανθιν^A): μεγάλη προίκα, πολλά κτήματα.

[< *γιούρτια* < *yurt*, στη σημ. «αδιοκτησία συνισταμένη ιδίως εις γαίας, ακίνητα κτήματα» (Χλωρός, Β 2023) (Συντ.)] (يورت)

{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το *yük* 'φορτίο'. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι η λ. *γιούρτι* 'χωράφι κοντά σε σπίτι' ή 'χωράφι ποτιστικό' απαντά και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, πβ. και ποντ. *γιούρτιν* 'επικλινής πλευρά βουνού κατάλληλη ως βοσκότοπος' (*ΛΙΠΑ*, Α 228).}

γιουρλούκι, το [zurúʃi] (Γαρ., Ιδομ^B): «κατάρα. "Γιουρλούκι μορέ σας ήδωκε ο Θεός και τα βάνετε ο γεις με τον άλλο με το μόνο-μόνο;"» (Γαρ.)

[μάλλον < *körlük* 'τυφλότητα, τύφλωση', βλ. *κιουρλούκι* (Συντ.)] (كورك)

γιουρντώ, -ίζω, βλ. **γιουρονιτό**.

γιουρονιτό [zurudó] & **γιουρνιτό** [zuridó] & **γιουρονιζώ** [zuridizo] & **γιουρντιζώ** [zuridizo] & **γιουρντέρνω** [zurderno] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιφ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.): εφορμά, επιτίθεμαι.

[< *yürüd(üm)*, αόρ. του ρ. *yürüme* 'προελαύνω' (Ξανθιν.), βλ. και *γιούργια*.]

γιουρούσι*, το [zurúsi] & **γιορούσι** [zirusi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Τσιφ., Δαρ., Ξεν.): **1.** η έφοδος, η επίθεση· **2.** (μτφ.) ξεπούλημα λόγω φτηνίας· **3.** (μτφ.) έντονη ή συντονισμένη προσπάθεια για να τελειώσει μια δουλειά.

[< *yürüyüs* (Παπ.)] (يورويش)

{Το *TDK* έχει και τον (διαλεκτ.) τ. *yürüys* (Επισήμανση του τουρκομαθούς κ. Γιώργου Παπαδόπουλου). Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **ζουρούχι**.}

γιουρούς καπισί, (το) [zurús kapisí] (Κονδ.: χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας, Τσιφ.): **1.** «αι στρατιωτικά πύλα του Φρουρίου Ηρακλείου» (Κονδ.)· **2.** οι στρατιωτικές φυλακές.

[μεταγραφή με ελλ. χαρακτήρες του *yürüyüs kapisí* (Συντ.)]

{*Γιουρούς καπισί* σημαίνει 'πύλη εφόδου'. Πρόκειται για την Πύλη του Αγίου Ανδρέα, δευτερεύουσα πύλη στον ομώνυμο προμαχώνα στο ΒΔ άκρο των ενετικών τειχών. Στο σημείο αυτό έγιναν ισχυρές επιθέσεις των Τούρκων του Κιοπρουλή κατά την τελευταία φάση της πολιορκίας του Χάνδρα. Βλ. ποιητική εξιστόρηση στον *Κρητικό Πόλεμο* του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιλή (Αλεξίου & Αποσκήτη, 446-447). Η σημ.

‘στρατιωτικές φυλακές’ (Τσιρ.) ίσως σχετίζεται με το ότι κοντά στην παραπάνω πόλη, προς τη Χανιόπορτα, λειτούργησε πάνω στα τείχη στις αρχές του 20ου αιώνα στρατόπεδο.}

γιούσμπασης, ο [zúbasis] & **γιούζμπασης** [zúbajis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.) : ο λοχαγός, επί Τουρκοκρατία.
[< *yüzbaşı* (Παπ.)] (يوزباشى)

γιούχα* (επιφ.) [zúxa] (Παπ., Πάγκ.) : ντροπή! (χλευαστ. επιφ.) : «Γιούχα σου που έκαμες τέθουια δουλειά» (Παπ.).
[< *yüha* (Παπ.)] (يوها, يوخا)

γιουχαϊζω* [zuxaízo] (Παπ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B.) & **γιουχάρω** (Κασσ.) : αποδοκιμάζω φονιάζοντας *γιούχα!*
[< *γιούχα* (Παπ.)]

γιουχαιτό, το [zuxaitó] (Αποστ., Τσιρ.) : αποδοκιμασία με φωνές και βρισιές.
[< *γιουχαϊζω* (Συντ.)]
{Προτιμότερη γραφή: *γιουχαητό*, κατά τα: ροχαλητό, βουητό κλπ.}

γιουχάς, ο [zuxás] (Ιδομ., Τσιρ.) : εμπαιγμός, κοροϊδία: ΦΡ. *παίρνω κάποιον στο γιουχά.*
[< *yüha* (Τσιρ.)] (يوها, يوخا)

γιουρντώ, βλ. **γιουρουντώ.**

γιρούσι, βλ. **γιουρούσι.**

γκαβές, βλ. **καβές.**

γκαζέλια, βλ. **γαζέλια¹.**

γκαϊβές, βλ. **καβές.**

γκαϊθιέρης, βλ. **γκαϊτατζής.**

γκάντα*, η [gánda] (Τσιρ.) : παραδοσιακό πνευστό όργανο που αποτελείται από δερμάτινο ασκό και αυλό.
[< *gayda* (AKN)] (غيدا، غيداء، غيداء، غيداء)
{Η κρητική ονομασία αυτού του οργάνου είναι *ασκομαντούρα.*}

γκαϊτατζής, ο [gaitadzis] & **γκαϊθιέρης** [gaitxéris] (Τσιρ.) : αυτός που παίζει τη γκάντα.
[γκαϊτατζής: < γκάντα + -τζής; γκαϊθιέρης: κατά το λαουθιέρης (Συντ.)]

γκαντεμ(ν)ιά, βλ. **κानτεμ(ν)ιά.**

γκαντεμ(ν)ιάζω, βλ. **κानτεμ(ν)ιάζω.**

γκαντέμης, βλ. **κानτέμης.**

γκαργκαφίλα, η [gargafila] (Πιτ.) : «Λεπτό φεστόνι που κεντούσαν στα ανδρικά φαρδομάνικα της παλιάς κρητικής στολής για να τα κρατάνε ανοικτά».
[ίσως < *γκεργκέφι* (Πιτ.) / πιθανόν: < *gergef ile*

(φτιαγμένο) με *γκεργκέφι* ή < *γκεργκέφι*, κατ’ αναλογίαν προς την *μαμπίλα* (Συντ.)] (كركف يله)

γκαφάς, βλ. **καφάς.**

γκεβετζελής, βλ. **γκεβετζές.**

γκεβετζές (επιθ. προσ.) [dzevedzís] (Ροδ.) & **γκεβετζελής** [dzevedzelis] & **γκεβετζής** [dzevedzis] (Τσιρ.) : 1. φλύαρος· 2. χωρατατζής, αστειός.

[< *geveze* ‘φλύαρος’ (Τσιρ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (كوز، كيوزه، كوز)

{Κατά το *TDK* *geveze* είναι επίσης ένας φλύαρος, αθυρόστομος τύπος από τον Καραγκιόζη (θέατρο σκίων). Από το *geveze* το *gevezelik* ‘φλυαρία’. Ο Πέτρος Βλαστός αναφέρει αντίστοιχα τις λ. *γκεβετζές* ‘χωρατατζής’ και *γκεβεζελίκα* ‘χωρατό’ (*Συνώνυμα και συγγενικά*, Αθήνα 1931, σ. 248). Ο τ. *γκεβετζελής* θα προήλθε υποχωρητικά από το *γκεβε(τ)ζελίκα* κατά τα τουρκ. δάνεια σε -λής, ενώ ο τ. *γκεβετζής* φαίνεται να σχηματίστηκε από το *γκεβε(τ)ζές* κατά τα τουρκ. δάνεια σε -τζής, κατ’ αναλογίαν προς τα: χωρατατζής, καλαμπουρ(ι)τζής.}

γκεβετζής, βλ. **γκεβετζές.**

γκεζίτης, βλ. **γεζίτης.**

(*)**γκεβρεκτής**, βλ. Παράρτημα 1.

γκέλμπερι, το [gélberi] & **γκέρμπερι** [gérberi] (Ξανθιν^A, Κριτσ.) : μακρύ σιδερένιο εργαλείο με το οποίο μαζεύουν από τον ξυλόφουρνο τα αναμμένα κάρβουνα, για να βάλουν τα ψωμιά να ψηθούν.

[< *gelberi* (Ξανθιν.)] (كلبرو، كلبرى)

{Ο Κριτσωτάκης σημειώνει ότι «έτσι λένε στους Αδραβάστους (χωριό κοντά στη Ζάκρο) το σκάλεθρο» και ότι πρόκειται για παλιά ονομασία του εργαλείου. Για την ετυμολογία ο Χλωρός (B 1408) σημειώνει: «εκ του *gel* ελθέ και *beri* εντεύθεν».

γκέλ μπουρντά (*) (φρ.) [gél burdá] (Κριτσ.) : έλα εδώ.

[< *gel burada* (Κριτσ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]
{Η φρ. *έλα εδώ* στα τουρκ. λέγεται *gel buraya*. Η φρ. *γκελ μπουρντά* (και για επίταση: *γιαγκελ μπουρντά!*) φαίνεται να είναι (πρόσφατη;) λαϊκότροπη “τουρκοποίηση” της φρ. *έλα εδώ!* Χρησιμοποιείται, ιδίως η δεύτερη διατύπωση, με χιουμοριστική-ειρωνική διάθεση και μάγικο ύφος, με «χρυσά απειλητικής πρόσκλησης σε κάποιον προς τον οποίον έχουμε λογαριασμούς να ξεκαθαρίσουμε, και είμαστε σε πλεονεκτική θέση για να το κάνουμε». Βλ. λ. *γκέλ μπουρντά* στο *slang.gr*, όπου σημειώνεται επίσης ότι πρόκειται για «κλασική έκφραση που τα τελευταία χρόνια τείνει προς την εξαφάνιση, καθώς

εμφανίστηκαν αμιγώς ελληνικές σλανγκικές» με την ίδια σημασία. Επειδή χρησιμοποιείται πανελληνίως, τη σημειώνω με αστερίσκο – αλλά μέσα σε παρένθεση, διότι δεν υπάρχει στο ΑΚΝ. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην τουρκική αργκό έχει περάσει η ελλ. φρ. *éla edó* ως *elado*, στη ρημ. περίφρ. *elado etmek* ‘κλέβω’ (βλ. Maria Petrou, “Greek elements in Turkish argot”, *Zeitschrift für Balkanologie*, 44/2 (2008), 159-185, ειδικότερα: σ. 176 και 181).}

γκελντανές, βλ. **γερντανές**.

γκεργκέφι, το [dʒerdzɛfi] (Πιτ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** τελάρο για κέντημα. **2.** λεπτό ειδικό κέντημα (διπλής όψης) με χρυσοκλωστή. [*< gergef* ‘τελάρο για το κέντημα’ (Πιτ.) (كركف)]

γκερεμέ, βλ. **ένα γκερεμέ**.

γκεριτζής, βλ. **κεριτζής**.

γκερμπερι, βλ. **γκέλμπερι**.

γκερντανές, βλ. **γερντανές**.

γκερντέλι, το [dʒerdɛli] & **γιαρντέλι**, το [zardɛli] (Ροδ.) : κουβάς.

[αντιδάνειο: < *gerdel* < *καλδάρι*, *καρδάρι* (Nişanyan) < *μσνλατ. caldarium* < *υσλτατ. caldaria* ‘δοχείο για βράσιμο’ (ΑΚΝ) (Συντ.)]

γκεσέμι*, το [dʒesɛmi] (Ροδ.) : τράγος.

[< *kösem* (ΑΚΝ)]

γκιαουρεύ(γ)ω [dʒauren(γ)o] (Αποστ., Τσιρ.) : γίνομαι γκιαούρης, άπιστος.

[< *γκιαούρης*, πβ. *τουρκεύω* < Τούρκος (Συντ.)] {Προφανώς η λ. χρησιμοποιήθηκε από Τούρκους για μουσουλμάνους που άλλαξεπίστησαν. Θα ήταν ενδιαφέρον να ξέραμε αν χρησιμοποιήθηκε από χριστιανούς και σε ποιες περιστάσεις. Με τη σημ. ‘άλλαξεπίστώ’ για τους Τουρκοκρητικούς υπήρχε το ρ. *ρομινεύω* (< *Ρωμικός*) : *Δεν τη χαλώ την πίστη μου να πάω να ρομινέω* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζ-λούμ Αγά ή Μπαλουξή”, *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 63).}

γκιαούρης*, ο [dʒaúris], θηλ. **γκιαούρισα*** [dʒaúrisa], (Παπ., Κονδ., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : ο άπιστος, ο μη μουσουλμάνος – ως μειωτικός χαρακτηρισμός των Χριστιανών από τους Τούρκους (ΑΚΝ).

[< *giaur* (Παπ.) / *gánur* < *περσ. gábr* ‘πυρολάτρης’ (ΑΚΝ) (كلوركلور)]

{Ο Nişanyan αναφέρει τον τύπο *gáur*, τον οποίο αποθησαύρισε ο Filippo Argenti στο βιβλίο του *Regola di parlare Turco* (1533).}

γκιαούρμπασης, ο [dʒaúrbaʃis] : ηγέτης των ραγιάδων: *Για δέτε τον Γκιαούρμπαση, που θε ν’ αποκοτίση / και μέσα στο σεράγιο μου για να με*

φοβέριση (στίχοι από το *Τραγούδι του Δασκαλογιάνη*, Βαρδιδής, 31).

[< *gánur baʃi* (Συντ.)]

{Προφανώς τη λ. αυτή τη χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι.}

γκιγκί, βλ. **τζτζί**.

γκιγκίκα, βλ. **τζο**.

γκιλάρι, βλ. **γιλάρι**.

γκίζα, η [gʷiza] (Κριτσ.) : «1. κάτι το μυστηριώδες, το άγνωστο, το απόκρυφο». 2. (μψφ.) το ανδρικό μόριο, το πέος. Φρ. Είδες τη γκίζα; Απάντ. Πιάστηκε από τη ρίζα.»

[δυσετυμολόγητο, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Για την προφορά ο Κριτσωτάκης σημειώνει: ουρανικό. Ετυμολογεί από το τουρκ. *giz* ‘μυστήριο, μυστικό’. Πιθανόν το βασικό στοιχείο στην ανάπτυξη του λήμματος να είναι η σημ. ‘πέος’, ενώ η σημ. 1. να προστέθηκε για να δικαιολογήσει την ετυμολογία από τα τουρκικά. Σημειώνουμε ότι από τη λ. *giz* αναμενόμενος τύπος στα ελλ. θα ήταν το ουδ. *γκίζι, κατά τον κανόνα «τουρκικά άηχηα συμφωνόληκτα > ελληνικά ουδέτερα σε -ι» (Κυρανούδης, 77), πβ. *siv* ‘μυστικό’ > *σίρι*. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι υπάρχει λ. *γκίζα* ‘είδος τυριού’ (από το αρουμ. *gizá*) και άλλη με τη σημ. ‘φυτευτήρι’ (αλλά δεν προσδιορίζεται το έτυμό της). Στα τουρκ. υπάρχει και άλλη λ. *giz* (كز ή كيز), με τη σημ. «κεραία της σημαίας επί των ιστιών των πλοίων» (Χλωρός, Β 1390). Πιθανόν έτυμο φαίνεται το οθωμ. *kizban* كضبن, πληθ. του *kazib* كضب «μάστιξ· ξίφος λεπτών κα ουχι πλατύ· πόσθη, ήτοι ανδρικών μωρίων» (Χλωρός, Β 1295).}

γκιζερώ [dʒʷɛ(?)eró] (Ροδ.) : περιπλανιέμαι.

[< *gezer-* θέμα α(προσδι)όριστο ενεστ. του ρ. *gezmeκ* (Κουκκίδης, 28) (ككيش، ككيش)]

γκινίσι, το [dʒiñisi ή gʷinisi ?] & **γκινίσο** [dʒiñiso ή gʷiniso ?] (Τσιρ., Κασσ.) : εργαλείο (κοπίδι) με το οποίο ο μαραγκός σκάλιζε αυλάκι στο ξύλο. [*< kiniş* (Τσιρ.)] (ككيش، ككيش)]

γκινισά, η [dʒiñisá] (Κασσ.) : αυλακιά σε ξύλο η οποία έγινε με γκινίσι.

[< *γκινίσι*, πβ. *μαχαίρι* > *μαχαίριά*, *σκαπέτι* > *σκαπεθιά* (Συντ.)]

γκινίσο, βλ. **γκινίσι**.

γκιο, βλ. **τζο**.

γκιογκιόνα, βλ. **τζο**.

γκιόλι, το [dʒóli] (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : η λίμνη.

Με επιρρ. σημασία: μουσκίδι.

[< *göl* (Κουκκίδης, 29)] (كل)

γκιολνταμιλής (επίθ. προσ.) [dʒoldamiliš], θηλ.

γκιορνταμιλίνα [dʒoldamiliˈna] (Πιτ.) : όμορφος, λεβέντης.
[προφανώς παραφθορά της λ. *γορνταμιλής* (Πιτ.)]

γκιορντανές, βλ. **γερντανές** & **κεντανές**.

γκιουλαμάς, βλ. **τζουλαμάς**.

γκιουλάς, ο [dʒulás] : «κάλυμα κεφαλής απολήγον εις οξύ, ως το των δερβισίων» (Χλωρός, Β 1407). Η λ. σε σατιρικό στιχούργημα του 1908 (Διαλυννομάχλης, «Η γυναίκα και ο διάβολος», *Δρῆρος*, 2 (1938), 467), στο σημείο όπου ένας χότζας έχει μεθύσει: *κι αυτός ρίχνει τον τσουμπέ* [βλ. *τζουμπές*] *του, τον γκιουλά και το κοράνι*. Βλ. και *κιουλάρι*.

[< *kūlah*, από το περσ. *kulāh* κατά τον Nişanyan, πβ. ποντ. *τζεχενέμιν* 'κόλασις' (ΙΑΠΑ, Β 381) (چله)]

γκιουλ μπαξές, ο [úl baksés] (Πιτ.: στην ανάπτυξη του λ. *μερτζάνι*) : κήπος με τριανταφυλλές.
[< *gül bahçe-si*: χωρίς το κτητικό επίθημα *-si*, διότι το β' συνθετικό προσαρμόστηκε με βάση το ήδη υπάρχον *μπαξές* (Κυρανούδης, 206)] (گل باغچه سی)
{Στο *TDK* η λ. *Gülbahçe* είναι οικιστική ονομασία σε διάφορα μέρη της Τουρκίας.}

γκιουλουκτάνι, βλ. **γκιουλουφτάνι**.

γκιουλαχτάρι, το [dʒulaxtári] (Τσιρ.) : «ανθοδοχείο με διάφορα λουλούδια».

[< *gül* 'τριαντάφυλλο' + *αχτάρι* (< *aktar* 'ανάμεικτο') (Τσιρ.) / ίσως < περσ. *gül attar*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Δεν εντόπισα λ. *aktar* με τη σημ. 'ανάμεικτο'. Υπάρχουν οι λ. *gülđan* 'ανθοδοχείο' και *gülđaban* 'μυροδοχείο'. Ίσως σχετίζεται (μέσω τουρκετικής;) με το περσ. *gül attar* 'ροδέλαιο', που πέρασε στα αγγλικά ως *attar of roses* (Thomas J., *A comprehensive medical dictionary*, Philadelphia, 1870, σ. 231). Η λ. *attar* έχει αραβική αρχή (βλ. *αχτάρης*).}

γκιουλουφτάνι, το [dʒulafitáni] & **γκιουλουκτάνι** [dʒuluktáni] : «φαντιστήριο υάλινον ροδοστάγματος ή ανθόνερου» (Κριάρης, 188). Σε προικοσύμφωνο του 1872: *έν γκιουλουκτάνι* (Α.Α.Η., 2 / 55-287).

[< *gülđaban* «περιφραντήριον» (Χλωρός, Β 1406), από το περσ. *gülđbdān* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (گلبدان)

{Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τον τύπο **γιοουλαχτάνι** [zulaχtáni] = μυροδοχείο. Στη συνέχεια και ο Κριτισωτάκης, που σημειώνει: «Σε ορισμένα χωριά λέγεται *γκιουλουφτάνι*». Ο Μπόγκας (σ. 166) καταγράφει τους τ. *γκιουλιαπτάνι* και *γκιουλπτάνι*. Βλ. και *γιοουλουχαλίκι*. Ο

Bilgehan έχει τον τ. **γκιουλουχτάνι** (*Bilgehan*², 628). Ο Σταυρινίδης χρησιμοποιεί τον τ. *γκιουλουκτάνι* (*Μεταφράσεις*, Γ 69.)}

γκιουλουχτάνι, βλ. **γκιουλουφτάνι**.

γκιουρουλτί, το [dʒurultí] (Γαρ., Κριτς^Γ) : ο θόρυβος.

[< *gürültü* (*Bilgehan*², 628)] (گورلدی، گورلتي)

γκιουμπές, βλ. **τζουμπές**.

Γκιριτλής (επιθ.) [giritlis] (Ροδ.) : Κρητικός.

[< *giritli* (Συντ.)] (گريطلی)

{Έτσι έλεγαν οι Τούρκοι τους Κρητικούς. Έτσι έλεγαν και τον Μουσταφά Ναΐλή Πασά (1798-1871), «που πήρε την προσωνομία Γκιριτλής για τη μακρόχρονη παραμονή του στη διοίκηση της Κρήτης» (Θεοχ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 350.)}

γκιρντανές, βλ. **γερντανές**.

γκιουζέλ (επίρρ.) [dʒuzél] (Κριτσ.) : όμορφα, καλά.

[< *güzel* (Κριτσ.)]

{Μάλλον δεν πρόκειται για δάνειο, αλλά για συνειδητή χρήση της λ. *güzel* με κάποια εύθυμη διάθεση και λαϊκότροπο ύφος και –οπωσδήποτε– με επίγνωση της τουρκικής της ταυτότητας.}

γκουβάς, βλ. **κουβάς**.

γκουμουρουξής, ο [gumuruksis] : ο τελώνης (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 613).

[< *gümürükçü*] (گمرکچی)

{Και: «**Κιουμουρουκτζής** = τελώνης», βλ. *Μεταφράσεις*, Β 9.}

γλάνια, η [glaˈña] (Ιδομ^β) : το κορίτσι.

[προφανώς θηλ. του *γλάνης* (Συντ.)]

γλάνι, το [glaˈni] & **γλάνιο** [glaˈnio] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.) & **γλάνης**, ο [glaˈnis] (Ιδομ^β) : **1.** «παιδί. Ούλα τα γλάνια του χωριού είναι εκεία μαζωμένα» (Ξανθιν.) **2.** αλητόπαιδο **3.** (χαϊδευτικά) παλιόπαιδο.

[< *ođlan* (Ξανθιν.)] (وغلان)

γλάνιο, βλ. **γλάνι**.

γλειφοσαγάνης (επιθ. προσ.) [glifosaɣanis] (Πάγκ.) : «Το αρχ. *λειχοπίναξ*. Ο πωχός παράσιτος, ο παρειασκόμενος πλησιών άλλων τραγόντων, διὰ να του δώσουν κάτι να φάγη και αυτός ή να γλείψη τα *σαγάνια*, τα μετάλλια πινάκια, εις τα οποία αυτοί είχαν θέσει το φαγητόν και έραγαν».

[< *γλείφα* + *σαγάνι* (Πάγκ.)]

{Βλ. επίσης *σαγανογλείφτης* και *σανακογλείφτης*.}

γλεντζές* (επίθ. προσ.) [γλε(n)dzés] & **εγλεντζές** [εγλε(n)dzés] (Παπ., Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ.) : που αγαπά τις διασκεδάσεις.

[< *eğlence* ‘διασκεδάση’ (Παπ.) (اكنجه)]

{Ο Τσιργιωτάκης έχει δύο ξεχωριστά λήμματα: α) *γλεντζές* ‘αυτός που έχει μεράκι για γλέντι’ και β) *εγλεντζές* ‘το γλέντι, η διασκεδάση’: *Δε ’μ-πάς του λόγου σου στον εγλεντζέ; γή δέν σε πήρανε;* Ο Κυρανούδης (σ. 189) σημειώνει για τη σημασιολογική εξέλιξη αυτού του δανείου: «Η λέξη είχε στην ελληνική αρχικά μια [-προσωπική] σημασία, ίδια με αυτή που έχει στην τουρκική (‘διασκεδάση’) [...], όπως αποδεικνύεται από τις παλαιότερες εμφανίσεις της (19ος αι.) [...] Στη συνέχεια εξελήχθηκε σε [+προσωπικό]: όνομα με χαρακτηριστικά επιθέτου (προσδιοριστική χρήση) [...] μάλλον αποτέλεσμα εσωτερικής εξέλιξης της ελληνικής και όχι δανεισμού, όπως υποδεικνύει η μεταγενέστερη εμφάνισή της». Το *AKN* ετυμολογεί ως εξής: < τουρκ. *eğlence* ‘διασκεδάση’ –ς με αποβολή του αρχικού άτ. φων. *γλεντζ(ές) –ού.* }

γλέντι*, το [γλέντι] & **εγλέντι** [εγλέντι] (Παπ., Κονδ., Ιδομ., Ιδομ., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : η διασκεδάση, «το ξεφάντομα με μουσική, χορό και φαγοπότι» (Τσιρ.).

[< *eğlenti* (Παπ.) (اكنتى)]

γλεντζώ [γλε(n)dízo] & **γλεντώ*** [γλε(n)dó] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : διασκεδάω.

[< γλέντι (Παπ.) / < *eğlentim*, αόρ. του ρ. *eğlenmek* (Πάγκ.) (اكنمك)]

{Το *AKN* ετυμολογεί το *γλεντζώ* από το *eğlentim* και το *γλεντώ* από το *γλεντζώ*, μετάπλαση σε –ώ. }

γλεντιστής, ο [γλε(n)distís] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : αυτός που συμμετέχει σε ένα γλέντι.

[< *γλεντζώ* (Πάγκ.)]

{Ο Κριτσωτάκης έχει τη λ. και στο θηλυκό: **γλεντίστρα.**}

γλεντοκοπώ* [γλε(n)dokopó] (Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : συμμετέχω ενεργά σε γλέντι.

[< γλέντι + -κοπώ (*AKN*)]

γλεντούσις, ο [γλε(n)dúsis] (Ξανθιν^Α) : γλεντζές, χαροκόπος, ξεφραντωτής.

[< *γλεντώ* + κατάλ. επωνύμων και εθνικών -ούσης (< αρχ. -ούσιος), πβ. *Δαφνούσις* (Ξανθιν.)]

γλυκατζής, ο [γλικadzís] (Ιδομ^Β) : ο ζαχαροπλάστης. {Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής. Το *AKN* έχει τη λ. *γλυκατζής*, θηλ. -τζού, με τη σημ. ‘αυτός που του αρέσουν τα γλυκά’. }

γλυκοπορτάκαλο, βλ. **σεκέρι & πορτακάλι**.

γοβατζής, ο [γovadzís] (Κονδ.: στην ανάπτυξη του λ. *κουντρατζής*) : αυτός που κατασκευάζει γόβες.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής. Πβ. κρητ. οικογενειακό επίθετο Γοβατζιδάκης. }

γoubάς, βλ. **κουβάς**.

γουμουρούκι, το [zumurúti] (Πάγκ.) : το τελωνείο.

[< *gümrük* (Πάγκ.) (كمرک، كورمرك، كومروك)]

{Αντιδάνειο· κατά τον Nişanyan: *gümrük* < μsn. *κομμέρκιον* < λατ. *commercium*. Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. **γουμουρούκι** [zumurúti]: «φόρος πρόστιμο. “Τα λόγια δεν μ-περάνουνε γουμουρούκι”. Την ετυμολογεί από το *gümrük* ‘πυγμή, επιβολή’, αλλά μάλλον πρόκειται για φωνητικό τύπο της λ. *γουμουρούκι*, που τον βρίσκουμε κατόπιν και στον Ιδομενάω^β. }

γούρι*, το [γúri] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Δαρ.) : ό,τι σύμφωνα με ορισμένες προλήψεις, φέρνει καλή τύχη (*AKN*).

[< *uğur* (Παπ.) (اوغور، اوغور)]

γουρ(ι)λής* (επίθ. προσ.) [γυρ(i)lís] & **ογουρλής** [ογυρlís] & **οργουλής** [οργυlís] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Τσιρ. στο λ. *γυρλιδικός*, Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^Β, Ξεν.) : αυτός που φέρνει γούρι.

[< *uğurlu* (Πάγκ.) (اوغورلو، اوغورلو، اوغورلو)]

γουρ(ι)λιδικός* (επίθ.) [γυρ(i)lidíkos] & **οργουλιδικός** [οργυlidíkos] (Παπ., Κονδ.: στο λ. *ογουρλής*, Ξανθιν., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β) : που φέρνει γούρι.

[< *γούρι* (Παπ.) / < *γυρλής* (*AKN*)]

γουρντζώ, βλ. **γουρουντό**.

γουρσουζά, βλ. **γρουσουζα**.

γουρσουζής, βλ. **γρουσουζής**.

γουρσουλαμάς (επίθ. προσ.) [γυrsulamás] (Ξανθιν^Α) : γρουσουζής, γκαντέμης.

[< *uğursuzlama* ‘γρουσουζεμα’ (Ξανθιν.)]

{Υπάρχει και ο τ. *γρουσουζεμές* (αυτών ξέρω κι εγώ, ως επιτατ. του *γρουσουζής*). Για την μετάβαση από το -λαμάς στο επίθημα -λεμές, βλ. Κυρανούδης, 486-9. }

γουρσουζοκλέφτης, βλ. **γρουσουζοκλέφτης**.

γουρσουζοχροινιά, βλ. **γρουσουζοχροινιά**.

γραμματικά, το [γραmatilití] : η Γραμματεία. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *εβγάlane τον Πέτρο από το γραμματικά τηη Κριτσάς* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 343).

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάλ. -λίκα. }

γρραντζίω [ɣradízo] & **ογρραντζίω** [oɣradízo] & **εγρραντζίω** [eɣradízo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.): **1.** βρίσκω τον μελά μου, μπλέκομαι σε δυσάρεστες καταστάσεις, (και συνεκδοχικά) αγανακτώ, απαυδώ· **2.** προσβάλλομαι από πονηρά πνεύματα, νεράιδες κλπ. και παθαίνω κάποιο κακό, αρρωσταίνω· μτχ. παθ. πρκ. **γρραντισμένος** (Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.).

[< *oğrad(im)*, αόρ. του ρ. *oğramak* 'περιπίπτω, εκτίθεμαι' (Πιτ.)]

{Το *oğramak* είναι διαλεκτ. τ. του *uğramak* (او غرامق) που έχει και τη σημ. της διαμονικής επίρειας (cine, şeytana çarılma, κατά το TDK). Υπάρχει επίσης η ρημ. περίφρ. *belaya uğramak* (بلایه او غرامق) 'μπαίνω σε μπλεδάδες'. Από τον αόρ. *belaya uğrad(im)* > το ρ. *μπελογρραντζίω* (βλ.). Η σημ. 1 επιτείνεται στην έκφραση *έμπλεξα κι εγρράντισα*. Ο Πάγκαλος λημματογραφεί χωριστά το *γρραντζίω* (B 489), με τις παραπάνω σημασίες, σημειώνει ότι «φαίνεται τουρκικής προελεύσεως» και δίνει ως συνώνυμο το *μπελογρραντζίω* (B 362) «εκ του ουσ. *μπελάς* και *γρραντζίω*», και χωριστά το *ογρραντζίω* (Δ 399) 'πάσχω από κήλη', «ίσως εκ του τουρκ. *uğramak* (= παρουσιάζομαι ξαφνικά)», αλλά μάλλον πρόκειται για τη σημ. 'παθαίνω, υφίσταμαι', πβ. *hastalığa uğramak* 'αρρωσταίνω', κ.λ. 'παθαίνω αρρώστια'. Ο Κονδylάκης έχει σε ένα λήμμα *γρραντζίω* και *εγρραντζίω* και σε άλλο το *ογρραντζίω*.)

γρράντισμα, το [ɣrádizma] & **ογρράντισμα** [oɣrádizma] & **εγρραντισμός**, ο [ɣradizmós] (Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Κριτσ., Κασσ.): **1.** κακουχία, αρρώστια που οφείλεται σε προσβολή από πονηρά πνεύματα· **2.** αγανάκτηση. [*γρραντζίω* (Συντ.)]

{Πιο συνηθισμένοι είναι ο τ. *γρράντισμα*.}

γρραντισμένος, βλ. **γρραντζίω**, σημ. 2.

γρετιδικός^(A) (επίθ.) [ɣretiðikos] & **ερετιδικός** [eretidikos] & **εγρετιδικός** [eɣretiðikos] & **ρετιδικός** [retidikos] & **δρετιδικός** [ðretiðikos] (Παπ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ξανθιν^A, Ιδομ., Κριτσ., Ιδομ^B): προσωρινός, πρόχειρος, κακοφτιαγμένος. ΕΠΠΡ. **γρετιδικά**, **δρετιδικά**. Βλ. και *ερεκλίδικος*, *ερεκλίδικα*.

[< *iğreti* (Παπ.) ή < *eğreti* (Ξανθιν.)] (عرتی)

{Ο Ανδριώτης έχει τη λ. *γρετιδικός* με τη σημ. 'κυρτός'. *iğreti* / *eğreti*: πρόκειται για παράλληλους τουρκ. φωνητ. τύπους.}

γρί και **μπού** (επιρρ. φρ.) [ɣri tʃe bú] (Κριτσ.): γκρινιάρικα, μουρμουριστά.

{μάλλον παραφθορά του *γρίμπουγρού* (βλ.)}

γρίμπουγρού [ɣribyru] (Γαρ.: χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας): «φύλονικια, γκρίνια, μουρμούρα. '[...] *Σαφί γρίμπουγρού* 'να και *γλνκό λόγο δεν λέει ποτέ ο γεις τ' άλλού*'».

[< *eğri büğrü* (Bilgehan¹, 39) «ανώμαλος πανταχόθεν [στραβοδίβλος;] (Χλωρός, A 169), κοινώς «στριμμένος» (Συντ.)] (عری بوی)

{Βλ. και *γρί* και *μπού*.}

γρί-ξί (επιρρ. φρ.) [ɣri tʃe ksí] (Τσιρ., Χουστ.): «με το ρ. πάω, σημαίνει ενεργώ εχθρικά, λέω εριστικά λόγια».

[ίσως από κάποια έκφραση που περιέχει τις λέξεις *eğri* 'στρεβλός' και *eksi* 'ξινός' (Συντ.)]

{Λέγεται επίσης *γρί* και *ξί*: *Όλο γρί και ξί είναι* (σύζυγοι, αδέρφια, συνεργάτες κλπ.) = η σχέση τους είναι μόνιμως εριστική. Αν η παραπάνω ετυμολ. πρόταση ευσταθεί, θα μπορούσε να γραφτεί: *γρί* και *εξί*. Πβ. και: «Φρ. *ξί-ξί-ξί αρπαχήκανε* (συνεπεία εριστικών λόγων)» (Κονδ.).}

γρουσουζά, η [ɣrusuzá] & **γρουσουζιά*** [ɣrusuzjá] & **γρουσουζιά** [ɣrusuzjá] & **ογρουσουζ(ι)ά** [oɣrusuz(j)á] & **ογρουσουζ(ι)ά** [oɣrusuz(j)á] & **αγρουσουζά** [aɣrusuzá] (Παπ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.): **1.** η ακαθαρσία· **2.** η ατυχία· **3.** η οκηγρία.

[< *γρουσουζής* (Παπ.), βλ. σημείωση στο λ. *γρουσουζής* (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης έχει *ογρουσουζιά* & *ογρουσουζιά* μόνο με τη σημ. 'κακοτυχία, αναποδιά, γκίνια' και ο Δαριβιανάκης *γρουσουζιά* 'κακό παρατήρημα, κακή αρχή, κακό γούρι'. Ο Τσιριγωτάκης έχει (*ο*)*γρουσουζές* (πληθ.) μόνο με τη σημ. 'ακαταστασία'. Στον Αποστολάκη δεν προσδιορίζεται. Στα υπόλοιπα λεξικά και με τις δύο σημασίες. Η σημ. 'οκηγρία' μόνο στον Γαρεφαλάκη. Θα πρέπει να γίνουν δύο λήμματα: *γρουσουζά** 'κακό γούρι· ηθική ρυπαρότητα' και *γρουσουζιά*: 'υλική ρυπαρότητα'. Βλ. σημείωση στο λ. *γρουσουζής*.}

γρουσουζής* (επίθ. προσ.) [ɣrusúzis] & **ογρουσουζής** [oɣrusúzis] & **ογρουσουζής** [oɣrusúzis] & **ογρουσουζής** [oɣrusúzis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.): **1.** που προκαλεί ατυχία· **2.** ακάθαρτος, ρυπαρός, απεριποίητος.

[< *uğursuz* (Παπ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Η λ. *ογρουσουζής*: στον Ξανθινάκη, μόνο με τη σημ. 'που φέρνει κακοτυχία' – στον Τσιριγωτάκη, μόνο με τη σημ. 'απεριποίητος, ακάθαρτος' – στον Αποστολάκη δεν προσδιορίζεται. Στα άλλα λεξικά και με τις δύο σημασίες, όπως επίσης και η λ. (*ο*)*γρουσουζά*, με τους διάφορους τύπους της.

Κατά τη γνώμη μου πρόκειται για δύο διαφο-

ρετικές λέξεις: (ο)γρουσουζιές¹ 'που φέρνει κακοτυχία' [*< uđursuz (< uđur 'γούρι' + στερητ. -suz)*] (اورسوز, اغورسوز), και (ο)γρουσουζιές² 'βρώμικος, ρυπαρός' [*< *ορουσουζιές < οριςuz, κατά το Güncel Türkçe Sözlük (που περιέχεται στο TDK), «ορις tutmayan (kimse)» (= αυτός που δεν τηρεί τη νηστεία) (< ορις 'νηστεία' + στερητ. -suz), με φωνητ. επίδραση από το ογρουζούζις'] (اورروسوز). Η δεύτερη λέγεται (λεγιόταν) ιδιαίτερα για εκείνους που καταλύουν τη νηστεία σε πολύ σημαντικές ημέρες της θρησκείας, π.χ. τη Μεγάλη Παρασκευή. Η έννοια της "ρυπαρότητας" επεκτάθηκε από τον ψυχικό κόσμο στον υλικό. Ίσως να επέδρασε η λ. *λερώνω*, στη σημ. 'τρώγω μη νηστίσιμο φαγητό σε περίοδο νηστείας' (Ξανθινάκης, 282, όπου και τα λ. *λερώσιμο* και *λερωτικό*). Βλ. και λ. *ελεργιά* (Τσιριγωτάκης, 203). Πβ. και καλυμνιώτικο *μουρδώνομαι* 'κλερώνομαι, σε περίοδο νηστείας τρώγω πασχαλινό φαΐ', από το *μουρδάρης* 'ακάθαρτος', βλ. *μουρντάρης* (Μιχαήλης Σκανδαλίδης, *Λεξικό των κοινών ιδιομαμάτων*, Αθήνα 2006, σ. 486). Ο Πιτυκάκης (B 785) δίνει και μια τρίτη σημ. της λ. *ογρουσουζιές*, που είναι ουσιαστικά μια παραλλαγή της δεύτερης: «Οχι ο σοματικά, αλλά ο ψυχικά και ηθικά θα μπορούσαμε να πούμε ακάθαρτος. "Μην τότε πολυβάνεις στο σπίτι σου, απού 'χεις θηλυκά κοπέλια, γιατί είναι ογρουσουζιές"». Στο ίδιο πνεύμα ο Δαριβιανάκης έχει τη λ. *γρουσουζιές* με το εξής ερμήνευμα: «αυτός που δεν κάνει επλογία το τι θα φάει, ο λαίμαργος, ο ατημέλητος, ο κλέπτων οποιονδήποτε και τιδήποτε, ο γυναικάς που δεν έχει ούτε ιερό ούτε όσιο και πάει με τη γυναίκα ή την αδερφή του φίλου ντου ή του συγγενή ντου, "ο Νικολής είναι γρουσουζιές, μόνο να μην τον βάνεις στο σπίτι σου"». Αν η σημ. 'κλέφτης' ήταν η κύρια, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ως έτυμο το τουρκ. *hirsiz* 'κλέφτης', αλλά δεν είναι – άλλωστε δεν θεωρείται *γρουσουζιές* κάθε κλέφτης, παρά μόνο αυτός που βάζει σε κίνδυνο την υπόληψή του κλέβοντας ακόμη και ασήμαντα πράγματα, ιδίως από φίλους ή συγγενείς, κάτι που τα θύματα το θεωρούν μίσσημα.*

Τα γνωστά *Γρουσουζιάδικα* (στενάκι με εστιατόρια στο κέντρο του Ηρακλείου) λέγεται ότι πήραν το όνομά τους από τους... μερακλήδες πελάτες, που έτρωγαν κρέας σε μέρες αυστηρής νηστείας. Πάντως δύσκολο να φανταστούμε πως το όνομά τους υποδηλώνει ρυπαρότητα: θα είχαν κλείσει προ πολλού.}

γρουζουζιμέες, βλ. **γυρσουλαμάς** (σημείωση).

γρουσουζοκλέφτης (επίθ. προσ.) [γρυσουζοκλέφτις (Ξανθιν.)] & **γυρσουζοκλέφτης** [γρυσουζοκλέφτις]: «αυτός που έκλεβε ζώα από μέρη κοτινιά ή από γνωστούς» (Ξανθιν.), «αυτός που κλέβει ένα ζώο όχι για να το φάει αλλά για να το πουλήσει» (Γιάννης Μαυρακάκης, *Ποιμενικά Δυτικής Κρήτης*, Χανιά 1948, σ. 78).

[*< γρουσουζιές + κλέφτης* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. *γρουσουζιές* (Συντ.)]

{Είχε και η ζωοκλοπή τον... ηθικό (!) της κώδικα: «αυτοί που κλέβανε από μακριά ήτανε κλέφτες με "υπόληψη", αυτοί που κλέβανε από κοντά και από γνωστούς τους λέγανε γρουσουζοκλέφτες» (Γερωνυμάκης, 34), πβ. παροιμία: *Ο λύκος στη γειτονιά του δεν πειράζει*. Παρεμπιπτόντως σημειώνουμε ότι υπάρχει η αντίστοιχη τουρκική: *Kurt komzusunu yemez*.}

γρουσουζοχρονιά, η [γρυσουζοχρονιά] & **γυρσουζοχρονιά** [γρυσουζοχρονιά: χρονιά κατά την οποία «τα αιγοπρόβατα κακογενούν και μάλιστα ψόφια αμνόριφα» (Γιάννης Μαυρακάκης, *Ποιμενικά Δυτικής Κρήτης*, Χανιά 1948, σ. 64).

[*< γρουσουζιές + χρονιά* (Συντ.)]

γυρομπεντενιά, βλ. **γυρομπεντενιάζω**.

γυρομπεντενιάζω [zirobenedázō] (Γαρ.: απλή αναγραφή στο λ. *μπεντένι*, Κριτσ., Ιδομ^B.): περιτειχίζω κάτι (π.χ. σπίτι), χτίζω τοίχο ολόγυρά του· μητ. παθ. πρκ. **γυρομπεντενιασμένος** (Κριτσ.).

[*< γυρο- + μπεντενιάζω* (Συντ.)]

{Στο Ηράκλειο με τη λ. *Γυρομπεντενιά* (υποχωρητικά από το *γυρομπεντενιάζω*) εννοούσαν τη βατή περιοχή πάνω ή κοντά στα ενετικά τείχη της πόλης, κυρίως προς το μέρος της θάλασσας.}

γυρομπεντενιάσμα, το [zirobenedázma] (Κριτσ.: απλή αναγραφή στο λ. *γυρομπεντενιάζω*): η περιτείχιση.

[*< γυρομπεντενιάζω* (Συντ.)]

γυροτελιάζω [zirotelíazo] (Ιδομ^B.): περιφράσσω (π.χ. χωράφι) με συρμάτινο πλέγμα ή με αγκαθωτό σύρμα, βλ. *τελιάζω*.

[*< γυρο- + τελιάζω* (Συντ.)]

δένω σκουλαρίκι (φρ.) [dénō skularítʃi] (Τσιρ., Ιδομ^B.): «δίδω προσοχή και ενθουμούμαι καλά τα λεγόμενα. – Σκουλαρίκι να το δέσεις τουτο-νά που σου λέω και να δεις που θα μου σπολλα-τίξεις» (Τσιρ.).

{Στο λ. *σκουλαρίκι* το *AKN* έχει: «ΦΡ στο αυ-τί σου ~ ή να το βάλεις ~, να θυμάσαι τα λό-για μου». Παράλληλη έκφραση υπάρχει και στα τουρκικά: Ο Χλωρός (B 1428) έχει: *kulağina kûre* «διδασκτικόν μάθημα [σκουλαρίκι στ' αυ-τί]». Στο διαδικτυακό *Λεξικό (τουρκικών) πα-ρομιμών και ιδιοματισμών* (βλ. *TDK-Atasözleri*) βρίσκουμε την έκφραση *kulağina kûre olmak* (*etmek*) (κάνω σκουλαρίκι στο αυτί μου), με το ερμηνευμα 'δεν ξεχνώ το μάθημα που πήρα από μια κατάσταση' και το εξής παράδειγμα χρήσης (από έργο του Resat Nuri Güntekin): *Αυτόν τον λόγο μου να τον κάνεις σκουλαρίκι στο αυτί σου, κόρη μου!* Από ποια γλώσσα πέρασε στην άλλη η παραπάνω έκφραση (όπως και πολλές άλλες παγιωμένες εκφράσεις ή παροιμίες που υπάρ-χουν και στις δύο γλώσσες) ή αν και οι δύο τη δανείστηκαν από κάποια τρίτη ή αν είναι κοι-νός τόπος σε διάφορες γλώσσες, όλα αυτά είναι ένα πολύ ενδιαφέρον (αλλά και πολύ ευρύ) θέ-μα για μελέτη. Για εκφράσεις που προέρχονται από τα τουρκικά βλ. Αλεξάνδρα Χιώτη, *Οι πα-γιομένες εκφράσεις της νέας Ελληνικής: Ιστορι-κή διάσταση, ταξινόμηση και στερεοτυπικότητα*, Διδασκ. διατρ., ΑΠΘ, Θεσ/νίκη 2010, σ. 176-9 και 184-5.}

δερβίσης*, ο [dervîsîs] (Παπ., Κασσ.): **1.** μου-σουλμάνος μοναχός. Και: **ντερβίχης** [dervîʃîs], σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'να και οι ντερβίχηδες που λέγαν τα γκαζέλια* (βλ. Dedes, 363). **2.** πλάνος, αγύρτης (Κασσ.).

[< *dervîş* (Παπ.)] (Συντ.)
{Βλ. και *ντελμπίσης*. Δερβισάκια έλεγε η μάνα μου (περιοχή Μοιρών) μια ποικιλία φασιολιών που κάνει μικρούς άσπρους σπόρους (ίσως από την άσπρη ενδυμασία των δερβίσηδων). Τα φα-σόλια αυτά τα έλεγαν νιζαμάκια στην περιοχή Αμαρίου (πληροφορία από τον φίλο Νίκο Φου-ντεδάκη).}

δεφτερδάρης, ο [defterdâris] (Ροδ.): «εισπρά-κτορας» (φόρον). Κατά τον Σταυρινίδη (*Με-ταφράσεις*, A 16) **δεφτερντάρης**: «ανώτερος οικονομικός υπάλληλος». Η λ. εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868): *Δια την οικονομικήν διοίκησιν της νήσου θέλει υπάρχει εν τη Γενική Διοικήσει (Βιλαγετίω) εις Γενικός Εισπράκτωρ (Δεφτερδάρης)*, (βλ. *Κρητικός Κώδις*, A 6).

[< *defterdar* «ο κρατών τα κατάστιχα, ο υπουρ-γός των Οικονομικών προ του κεμαλικού καθε-στάτος» (Κουκκίδης, 30)] (نقردار)

διάγωμα, το [dǐáɣoma] & **διάγμα** [dǐáɣma] & **διάγουμε** [dǐáɣumo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.): **1.** η λεηλασία, η διαρπα-γή. **2.** (μτφ.) ξεπούλημα λόγω φτώχειας, βλ. και *γιουρούσι*.

[< *yağma* (Παπ.)] (يغما)

διαγουμίζω* [dǐaɣumízo] & **διαγουμό** [dǐaɣumó] & **γιαγουμίζω** [ɣaɣumízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): **1.** λεηλατώ, διαρπάζω. **2.** (μτφ.) διασκορπίζω, ανακατεύω. μτχ. παθ. πρκ. **διαγουμισμένος**.

[< *διάγωμα* (Παπ.)]

{Κατά το *AKN*: μσν. *διαγουμίζω* < μσν. *δια-γουμι(άζ)* 'διαγουμιστής' -*ίζω* < τουρκ. *yağma* -ς 'λάφυρα, διαρπαγή' (από τα περσ.) με παρετυ-μολ. *δια-* και *ανάπτ.* [u] από επίδρ. του υπερ. [ɣ] και του χειλ. [m].}

διαγουμίμα*, το [dǐaɣumízma] & **διάγουμε** [dǐáɣumo] (Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): **1.** αρ-παγή, λεηλασία. **2.** διασκορπισμα.

[*διαγουμίμα* < *διαγουμίζω*: *διάγουμε* < *διαγου-μώ* (Συντ.)]

διάλετι (ακλ.) [dǐjaléti] (Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B.): (Μόνο σε κατάρτα) *Διαλέτι νά 'χεις*. Βλ. *ναλέτι*.

[< *διάβολος* + *ναλέτι* (Πάγκ.) / με παρετυμολ. επίδραση από το *διάλε* [< *διάβολε*], πβ. φρ. όπως: *διάλε την πίστη σου* (Συντ.)]

διασάκι^(A), το [diasáʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξαν-θιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): η απαγόρευση.

[< *yasak* (Παπ.)] (ياساق، ايسق)

{Ο Κριτσωτάκης επισημαίνει ότι η λ. δεν έχει πληθυντικό. Χρησιμοποιείται μόνο στην ονομ. και αιτ. ενικού. Ο Ροδάκης το έχει με τη σημ. 'εμπόδιο'. Η παροιμία *Τα μάθια δεν έχουνε διασάκι* (Πιτ.) αντιστοιχεί στην τουρκική *Göze yazak olmaz.*}

διασαζής, ο [djasaksis] & **διασαχτής** [djasaxtsis] (Πιτ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.) & **γιασαζής** [zasaxtsis] (Ροδ.) : **1.** ο ακόλουθος, ο φρουρός, ο σωματοφύλακας· **2.** αυτός που ανακοινώνει το *διασάκι*· **3.** ο ελεγκτής· **4.** (μτφ.) ο μεσολαβητής για τακτοποίηση κάποιας υπόθεσης.

[< *yasakci* (Πιτ.)] (يساقجي)

{Ο Πιτωκάκης λημματογραφεί τον τ. *διασαχτής*, αλλά στην ανάπτυξη του λ. *διασάκι* έχει τον τ. *διασαζής*. Η λ. *διασαζής* σε κρητ. κείμενο του 1786 με τη σημ. «φύλαξι επιφορτισμένος την τήρησιν των απαγορεύσεων», εν προκειμένω ο μουσουλμάνος διασαζής της Μητροπόλεως, στο Ηράκλειο (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 100).}

διασαχτής, βλ. **διασαζής**.

διασιζώ [djasizo] (Πάγκ.) : απαγορεύω.

[< *διασακίζω < *διασάκι* (Πάγκ.) / ίσως < *yasā* 'νόμος' (Συντ.)]

διζντάρης, βλ. **ντιζντάρης**.

δίκρι [diki]·μόνο στη ρημ. περίφρ *κάνω δίκρι* (ή ίσως *ζίκρι*, βλ. σημείωση) [káno diki] : σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Τσ' ορτάδες και τσι αφορμές όλα τα κάνει δίκρι*<ι> (βλ. Dedes, 371). [< *ziker etmek* «μνείαν ποιούμαι, μνημονεύω, αναφέρω» (Χλωρός, Α 821), από το αραβ. *dikr* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (ذكر ايتمك)

{Το γράμμα ð προφέρεται «εν μεν τη αραβική ως το δ της ελληνικής, εν δε τη τουρκική ως ζ» (Χλωρός, Α 818). Η λέξη κζ μεταγράφεται ως *ζικρ* στον Χλωρό. Το *TDK* έχει: *zikir, -kri.*}

δίμπογος (επίθ.) [dibogos] (Γαρ., Κριτσ.) : δίμπογο (και τρίμπογο) φουστάνι: που αποτελείται από δύο (ή τρία) οριζόντια τμήματα.

[*di-* (τρι-) + *μποί*, πληθ. *μπόγια* (Συντ.)]

{Ο χαρακτηρισμός αφορά κυρίως το κάτω μέρος του φορέματος (φούστα) και συνεκδοχικά ολόκληρο το φόρεμα, πβ. γαλλ. (όρος ραπτικής) *jupe à deux (trois) niveaux* > φούστα με δύο (τρία) επίπεδα (μτφδ.).}

δίνω πασχί, βλ. **πασκί**.

διπλοκριματσά, η [diplokrimbatsá] (Ιδομ^B) : διπλό χτύπημα με μαστίγιο.

[< *διπλο-* + *κριματσά* (Συντ.)]

δοατζής, βλ. **ντοατζής**.

δοκουμετζής, βλ. **ντοκουμετζής**.

(*)**δολαμάς**, βλ. Παράρτημα 1.

δουκιάνι, βλ. **ντουκιάνι**.

δραγουμάνος, βλ. **τερζιμάν**.

δραμόρακη, η [dramóratʃi] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : η δυνατή ρακή.

[< *δριμός* + *ρακή*, ίσως με επίδραση από τη λ. *ανάδραμα* / *ανέδραμα* (βλ. Πάγκαλος, Β 162), το 'πρήξιμο των χειλιών (και της στοματικής κοιλότητας) από μολυσμένη τροφή' ή την έκφρ. *με ανάδραμε* (φαγητό ή ποτό) 'στραβοκατάπια, μου στάθηκε στο λαιμό', (Συντ.)]

{Την παραπάνω πρόταση ετυμολογίας ενισχύει το παράθεμα χρήσης του Γαρεφαλάκη: «*Επέρνονο από το μαγαζέ του Αντόνη τση Βερονίκης και εκαζάνευγε. Εκάτσα να ξεκουραστώ κι ήπια και μια ρακή, μα ήτονε η παντέρμη δραμόρακη κι ήκαμε ρηνακοφάωμα στο λαιμό μου*». Όποιος έχει πει ζεστή ρακή, όπως βγαίνει από το καζάνι, καταλαβαίνει... χωρίς λεξικό το νόημα της έκφρασης *ρηνακοφάωμα στο λαιμό*.}

E

εβελτζέ (επίρρ.) [eveldzé] (Κριτσ^Γ): πριν, παλιά, παλιά.

[< *envelce* (Κριτσ.)] (اولجه)

εβερντέ (επίρρ.) [everdé] & **εβελτζέ** (Γαρ., Τσιρ^B): από πριν, από παλιά.

[< *envelden* (Bilgehan)] (اولدن)

{Βρήκα τον ετυμολ. συσχετισμό *εβερντέ* < *envelden* στο: Bilgehan², 627. Ο Γαρεφαλάκης παραθέτει και τον εκτεταμένο κατά πλεονασμό τ. **από εβερντέ**.}

εβλιάς, εβλιγιάς, βλ. **ευλιγιάς**.

εγλεντζές, βλ. **γλεντζές**.

εγιαλέτι, το [ej/zaléti] (Τσιρ^B): μεγάλη διοικητική επαρχιακή υποδιαίρεση επί Τουρκοκρατίας· όλη η Κρήτη ήταν ένα εγιαλέτι (*Ιεροδικείο*, Γ 483).

[< *eyalet* (Καραντζίκου & Φωτεινού)] (ايالت)

εγρετίδικος, βλ. **γρετίδικος**.

εδά στέ (επιρρ. φρ.) [edá sté] (Γαρ., Κριτσ.): τώρα δα, μόλις πριν λίγο.

[εδά 'τόρα' + *στε* (βλ. *ιστέ*) (Συντ.)]

{Η υβριδική προέλευση της φρ. (από το κρητ. *εδά* και το τουρκογενές *ιστέ*) φαίνεται και από τη σημ. «να, αυτήν τη στιγμή» με την οποία την έχει ο Hakki Bilgehan στη σελ. 629 της μετάφρασης του Λεξικού του Γαρεφαλάκη (βλ. σημείωση 33).}

εζμπέρι (επίρρ.) [ezbéri] (Πάγκ.): απέξω κι ανακατωτά.

[< *ezber* (Πάγκ.)] (زبر)

εϊβαλά (επιφ.) [eivalá] (Πάγκ.): ευχαριστώ! Βλ. και *κάνω ιβαλά*.

[< *eyvallah* (Πάγκ.)] (ايوالله)

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *έυβαλλά*.}

εικοςάρι, βλ. **κοσάρι**.

ελάς, βλ. **χαράτσι**.

ελβιγιάς, βλ. **ευλιγιάς**.

έλε (επιφ.) [éle] (Γαρ., Κριτσ.): Ποπό!.. «Έλε μορή Δεσποινιό!.. εμεσημέργιασε όπουνιάς και με το ροζονάριαμα εποζέχασα κακομοίρα μου το

φαϊ ασάλεμπο στη φωτιά» (Γαρ.).

[< *ele* (κατά το *TDK* διαλεκτ. επιφ. που εκφράζει έκπληξη, σάστισμα) (Συντ.)]

έλε μου (επίρρ.) [élemu] & (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.): προ πάντων. Βλ. και **ύλα**.

[< *hele* (Παπ.) / μάλλον < *ellem* (διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)]

{Για την προσθήκη του [u] (πβ. *αντάμου, μάντεμου, μπάρεμου, μπιλέμου, τζάνεμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4. Μάλλον να γραφεί μονολεκτικά: *έλεμον*.}

ελεμές, ο [elemés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Τσιρ^B): **1.** άνθρωπος διαλεχτός, εξάιρετος **2.** σταφίδα πρώτης ποιότητας **3.** (ειρων.) αχρείος, τιποτένιος, παλιάνθρωπος.

[< *elleme* (Παπ.)] (الله)

{Η λ. *elleme* σημαίνει κυριολ. 'διαλεγμένος με το χέρι (el)' και μτφ. 'εκλεκτός' (Χλωρός, Α 189). Κατά το *TDK* διαλεκτ. σημαίνει και «*kyru incirin ikinci kalitesi*» (= πρώτη ποιότητα ξερών σύκων). Η λ. *ελεμές* υπάρχει ως έπαινος σε μοιρολόγια. Όταν χρησιμοποιείται με αρνητική σημ., συνήθως λέγεται **λεμιές** (Ιδομ^B). Ο Ιδομενέως (σ. 145) βάζει στην ίδια μαντινάδα τη λ. με δύο σημασίες (2. και 3.): «Του αμπελιού σου ο ελεμές είναι γλυκός σαν μέλι, / μα 'ναι κι ο κύρης σου ελεμές κι άνθρωπος δεν τον θέλει». Η αρνητική σημ. της λ. *ελεμές* θα πρέπει να συσχετιστεί με το διαλεκ. *elleme*, κατά το *TDK* «*ikiyüzlülük eden (kimse)*» (δυσρόσωπος, υποκριτής).}

ελευθερογάρτι, βλ. **αζατογάρτι**.

ελικοντζίω, βλ. **αλικοντζίω**.

ελιμάς, ο [elimás] : όρος που χρησιμοποιείται στο υπαίθριο λαϊκό παγνίδι που λέγεται *ντελιμάς* : «ελιμά έχομεν όταν ο παίκτης Α λάβη επί των χειρών του το δελή (βλ. *ντελί*) πριν ή εγγίση επί της γης» (Χριστόφ. Χαραλαμπίδης, "Περιορισμένης χρήσεως λαϊκά παίγνια εις τον Νομόν Λασιθίου" *Αμάλθεια*, 2 (1971), 216).

[< *αλιμάς < *αμάς < *alma* «*çelik oyununda sayı*» (= πόντος στο παγνίδι τσελίκι/τσλίκι),

βλ. Mevlüt Özhan, *Çocuk oyun ve oyuncaak terimleri sözlüğü*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2005, σ. 43 (Συντ.)]

ελί-μπετέλι (επίρρ.) [elí- betéli] (Ξανθιν^Α): οπωσδήποτε, υποχρεωτικά. Βλ. και *εμπέτ*. [*elbette* (Ξανθιν.)]

ελίφι, το [elífi] (Κριτσ., Ξεν.): φυτικό σφουγγάρι για το μπάνιο και για το πλύσιμο των πάτων (ο σπογγώδης ιστός από το εσωτερικό του αποξηραμένου καρπού του φυτού *Luffa cylindrica* ή *aegyptiaca*).

[< *lif* 'ίνες φυτικό σφουγγάρι' (Καραποτόσογλου)] (ليف)

{Για την ετυμολογία βλ. Κ. Καραποτόσογλου, "Ετυμολογικές παρατηρήσεις στο λεξικό των αρχαϊσμών του Ν. Π. Ανδριώτη", *Ελληνικά*, 44/1 (1991-1992), 141-2. Κατά τον Χλωρό (B 1449) η λ. *lif* σημαίνει «ίνες, ίδια αι του κορμού του φοίνικος, ας συνδεδεμένες εν είδει ψήκτρας μεταχειρίζονται οι λουόμενοι εν τοις βαλανείσις, όπως δι' αυτών κάμνωσι πυκνιν σαπωνάδα». Το *ελίφι* τουρκικά λέγεται *lif kabağı*, κ.λ. 'ινώδες κολοκύθι'. Ο Κριτσωτάκης το γράφει *ελείφι*, προφανώς επειδή το ετυμολογεί από το *αλείφω*. Αναλυτικά για το *ελίφι* (με τη γραφή: *ελλύφι*) στο: Ευαγγελία Φραγκάκι, *Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 88. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. *sünger* 'σφουγγάρι' < ελλ. *σφουγγάρι* (Δημάση & Νιζάμ, 246).}

ελιφιά, η [elífiá] (Κριτσ.): το φυτό *Luffa cylindrica* ή *aegyptiaca*.

[< *ελίφι* (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το γράφει *ελειφιά*. Βλ. *ελίφι*.}

ελλεχάμ ντουλουλλά [ellexám dululá] (Κονδ.): Δόξα τω Θεώ!

[< *elhamdüllah* (κατά το *TDK* από τα αραβ.) (Συντ.)] (الحمد لله)

ελμάς, ο [elmás] (Κριτσ^α): το διαμάντι.

[< *elmas* 'διαμάντι' (Κριτσ^α)] (الماس)

{Κατά τον Gustav Meyer (*Türkische Studien, I: Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanish-Türkischen*, Βιέννη 1893, σ. 36.) το τουρκ. *elmas* από το ελλ. *αδάμας*, μέσω αραβικής. Αλλά κατά τον Nişanyan το αρχ. ελλ. *αδάμας* είναι δάνειο από ανατολική γλώσσα.}

ελμασένιος (επίθ.) [elmaséñios] (Πιτ.): διαμαντένιος. Σε έγγραφο από το *A.Δ.Η* (2 / 9-472): *ένα δακτυλίδη ελμασένιον*.

[< *elmas* 'διαμάντι (Πιτ.) / μάλλον < *ελμάς* 'διαμάντι' (Συντ.)] (الماس)

{Ο Πιτκάκης δεν έχει λήμμα *ελμάς* 'διαμάντι', γι' αυτό ετυμολογεί κατευθείαν από το τουρκ.

elmas. Το ίδιο και ο Παμπούκης (σ. 123).}

εμπέτ (επίρρ.) [elbét] (Παπ., Πάγκ.): εξάπαντος. Βλ. και *ελί-μπετέλι*.

[< *elbet* (Παπ.)] (البت)

ελτζής, ο [eldzís] : πρεσβευτής. Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχουργημα του 1868: *Φεύγεις και σου που γέλαγες τους Φράγκους τους Ελτζίδες, / που τον Σουλτάνο έπαιζες* [= κορούδευες] και του 'ιδίδες ελπίδες (στίχοι από: *Σάτιρα τοιχοκολληθείσα εν ταις οδοίς της πόλεως Χανίων επί τη μελετωμένη αναχωρήσει εκ της νήσου του Μ. Βεζιρου Αολής πασά*. Δημοσιεύθηκε στην αθηναϊκή εφημ. *Αιών*, φ. 2320, 15 Φεβρ. 1868 – τώρα ψηφιοποιημένη στη *Βιβλιοθήκη της Βουλής*).

[< *elci* (Κουκκίδης, 31)] (الچي)

εμά! (επιφ.) [emá] & **αμά!** [amá] (Παπ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): «επιφώνημα δηλωτικών θαυμασμού ή υπερβολής, π.χ. "αμ-μά δουλειά τουτηνά!", "αμ-μά γλέντι!"» (Παπ.) || «εμά! χρυσαφικά κι αμπροκάμους τα κρεμάσασι τη νύρης» (Τσιρ.).

[< *amma* (Παπ.) / ή *emma* (Συντ.)] (ام)

{Ο Παπαρηγοράκης το γράφει *άμ-μά!* (δηλ. όπως εκφέρεται στα τουρκικά). Ο Γαρεφαλάκης έχει: *α μα και ε μα*. Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *ε, μά!* Ακούγεται κυρίως ως *εμά* και συνήθίζεται στην επιφ. φρ. *εμά μορέ!*: «ένα σταμνί νερό ήπια· και η απάντησι: – Εμά μορέ!» (Τσιρ.) Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί χωριστά τον αναδιπλωμένο τύπο *εμά εμά*, ως επιφώνημα που εκφραρίζει μεγάλη συμφορά. Ο Χλωρός (A 194) σημειώνει ότι ο σύνδεσμος *emma* / *amma* 'αλλά, όμως', όταν χρησιμοποιείται ως 'επιφ. θαυμαστικών ή απορίας και υπερβολής δηλωτικών», «ακολουθείται συνήθως υπό του ha ή του na», π.χ. *amma na güzel* 'μα τι ωραίο!' Ίσως έτσι εξηγείται η μορφή *εμανέ!* με την οποία ακούγεται (π.χ. περιοχή Ηρακλείου) μερικές φορές το *εμά!*}

εμαρμής, βλ. **ερμπαμπής**.

εμιλίκι, το [emilítʃi] (Γαρ., Κριτσ^α): ησυχία, ξεγνοιασιά, στη Φρ. *εβρήκα το εμιλίκι τη κεφαλή μου*: ξέγνοιασα, ησύχασα, ηρέμησα.

[< *εμινλίκι* < *eminlik* 'ασφάλεια' (Κουκκίδης, 32)] (امينك)

{Το *BTS* έχει μόνο το επίθ. *emin* 'βέβαιος, ασφαλής' (από το αραβ. 'amīn). Το *Eminlik* το έχει μόνο ως ονομασία οικτισμού. Ο Χλωρός (A 206) έχει τη λ. *eminlik* με τη σημ. 'ασφάλεια, εμπιστοσύνη', αλλά σημειώνει ότι «εν τη εννοία ταύτη συνηθέστερον το *emin*».

(***εμίνης**, βλ. Παράρτημα 1.

εμίρι, το [emiri] : διαταγή (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845, π.χ. *Εδιαβάστηκε το εμίρι του Αντιβασιλέωςδία να μη βαστούνε άρματα οι Τούρκοι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 198).

[< emir «διαταγή, διάταγμα, κέλευσμα» (Χλωρός, Α 199), από το αραβ. emr κατά το TDK (Συντ.)] (امر)

{Ομόρριζή με το παραπάνω έτυμο η λ. emir امير (εμίρης) «άρχων, ηγεμών, αρχηγός» (Χλωρός, Α 205).}

εμίρι, το [emiri] & **μυρί** [miri] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Κριτσ^Γ.) & **εμυριά**, η [emirzá] ή **μυριά** [imirzá] (Ξανθιν., Ιδομ^Β.): φόρος του Δημοσίου, φορολογία.

[< miri (Παπ.) / και emiri, θηλ. emiriye (Χλωρός, Β 2043) (Συντ.)] (میری امیری, امیریة)

{Ο Κονδυλάκης καταγράφει και τον πληθ. τα εμυριά. Ο Ξανθινάκης έχει λημματογραφήσει χωριστά τη φρ. *πολύ πάει στο εμίρι*, με τη σημ. «πηγαίνει μεγάλο μέρος της παραγωγής μας στο ηγεμονικό ταμείο, είναι μεγάλη η φορολογία». Η λ. miri ως ουσ. σημαίνει «το δημόσιον ταμείον» (Χλωρός, Β 1836). Με τη σημ. αυτή (Σταυρινίδης), αλλά με τη μορφή **Εμίρι**, η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *εθεωρήθη ο λογαριασμός του Χαβάζα και έμειναν να χρεωστεί στο Εμίρι πουργιά 485* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 191). Με τη σημ. 'φόρος' βρίσκουμε τη λ. προσαρμοσμένη στο τυπικό της καθαρεύσας: του εμυρίου, και με παρετυμολογική γραφή: του μωυρίου, σε εκκλησιαστικά έγγραφα του 1793, στα οποία απαντά και ως *μυρί* (βλ. Φανουράκης, σ. 135, 131 και 136, αντίστοιχα).

Ο Κριτσωτάκης σημειώνει ότι είναι άκλιτο. Όπως και άλλα ουδέτερα τουρκ. προέλευσης σε -i (π.χ. *διασάκι, εμλίκα* και άλλα με την κατάληξη -ιλίκα) χρησιμοποιείται μόνο στην ονομ. και την αιτ. του ενικού. Η φρ. *παίρνω το εμίρι* είχε τη σημ. 'φορολογώ', κυριολεκτικά: *δία να λάβωσι το εμίρι* (Φανουράκης, 136), αλλά και μεταφορικά, π.χ. *Ηκουσε η γειτόνισσα τη μωρωδιά* (εννοείται: του φαγητού που μαγειρεύα - στην Κρήτη, ως γνωστόν, *ακούμε* τις μωρωδιές) *κι ήρθε να πάρει το εμίρι* (δηλ. ήρθε, κάθισε και δεν έφηνε μέχρι να της βάλω λίγο να δοκιμάσει).}

εμυριά, βλ. **εμίρι**.

έμου... έμου...* (σύνδ.) [ému] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.): όχι μόνο... αλλά και..., δεν φτάνει που... αλλά και...
[< hem... hem... (Παπ.)]

εμπαρμπής, βλ. **ερμπαμπής**.

έμπρι, το [émbri] : εντολή. Η λ. σε έγγραφο του 1871, αίτημα σχετικά με έναν άπορο, αναξιοπαθόντα, ασθενή και χωρίς συγγενείς: *εάν είναι ορισμός με το έμπρι της Δημογεροντίας να τον στείλετε στα σητάλια* (Α.Δ.Η., 2 / 51-137).

[< emr «διαταγή, διάταγμα, κέλευσμα» (Χλωρός, Α 192), με τροπή [r] > [br], λόγω του ότι το σύμπλεγμα [mr] δεν υπάρχει στα ελληνικά και είναι δυσπρόφερτο (Συντ.)] (امر)

{Το αραβ. προέλ. τουρκ. έτυμο έχει και τη μορφή emir, βλ. *εμίρι*.}

ένα γκερεμέ (επιρρ. φρ.) [éna ġeremé] & **ένα κερεμέ** [éna keremé] (Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ^Γ, Ιδομ^Β, Τσιρ^Β.): 1. άφθονα, αφειδώς· 2. αδιάκοπα.

[< görmek (Καραποτόσογλου), βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Τσιργιωτάκης έχει ως κεφαλή λήμματος τη λ. *κερεμέ*. Ο Πάγκαλος και ο Ξανθινάκης ετυμολογούν από τη λ. *kerem* (كريم), η οποία έχει περάσει στα ελληνικά ως *κερέμα* 'γενναιοδωρία, αγαθότης' (Μπόγκας, 174· Κουκκίδης, 41). Ο τ. (γ) *κερεμέ*, που τον βρίσκουμε μόνο στη φρ. *ένα (γ) κερεμέ* (που λέγεται και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας), πρέπει να έχει διαφορετική προέλευση, ίσως από κάποια αντίστοιχη τουρκική έκφραση. Για τις ετυμολογίες που έχουν προταθεί γράφει αναλυτικά ο Κ. Καραποτόσογλου ('Δυσετυμολογητά της νέας ελληνικής', *Βυζαντινά* 15 (1989), 286-287). Ο ίδιος προτείνει ως έτυμο την έκφρ. *bir görmek* 'βάλω σε ίση μοίρα, εξομοιώνω', όταν η φρ. χρησιμοποιείται με τη σημ. 'ίσα κι όμοια', ενώ συσχετίζει τη σημ. 'συνεχώς, αδιάκοπα' με τη χρήση του ρ. *görmek* (كورمك) 'βλέπω, παρατηρώ' ως βοηθητικού ύστερα από γερούνδιο σε -e/-a, που δηλώνει συνεχή δράση, πβ. με το γερούνδιο του ρ. *etmek* 'κάνω': *ede görmek* «persister à faire» (Meynard, Β 217).}

ένα κερεμέ, βλ. **ένα γκερεμέ**.

ενυλέτι, βλ. **ναλέτι**.

εννιάπετρο, το [eñápetro] : επιτραπέζιο παιχνίδι, είδος τριλίζας.

[πβ. τουρκ. *dokuz tas* 'εννιάπετρο' (Συντ.)]

{Λημματογραφείται μόνο για την παράλληλη ύπαρξη του παιχνιδιού και της σχετικής ονομασίας. «Το εννιάπετρο»: τίτλος πίνακα του Χανιώτη ζωγράφου Δημ. Κοκόστη (1894-1961), που παριστάνει Κρητικόπουλα να παίζουν αυτό το παιχνίδι, βλ. Ιωάννης Μουρέλλος, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1934, 3ος τόμος, σ. 1221.}

εννιάρι, το [eñári] : τουρκικό νόμισμα που άξιζε 9 γρόσια. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845: *-Έλαβε [...] γρ. 450 [=] 50 εννιάρια* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 194).

[μετάφρ. της λ. *dokuzluk* «το αξίας εννέα γροσίων, παράδων κτλ.» (Χλωρός, Β 1077) (Συντ.)] (طوقزلق)

εντέκια, βλ. **χεντέκι**.

εντέση, η [e(n?)dési] (Ξανθιν.) : σκέψη, ανησυχία. [*endişe* (Ξανθιν.)] (انديشه)
{Από το *endişe* αναμενόμενος τ. είναι το αρσ. *εντισές. Για το θηλ. γένος και την μετατόπιση του τόνου ίσως επέδρασε κάποια σημασιολ. συναφής ελλ. λέξη. Υπάρχει και η λ. *endiş* ‘σκεπτόμενος’, που χρησιμοποιείται όμως μόνο ως β’ συνθετικό (Χλωρός, Α 218).}

εντεψίζης (επιθ. προσ.) [edepsizis] & **ντεψίζης** [depsizis] & **εντεψής** [edepsis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : πρόστυχος, αναίδης, βωμολόχος. [*edepsiz* (Παπ.)] (اديسز)

εντεψίζικα, τα [edepsizika] (Πιτ.) : σόκιν διηγήσεις, ιστορίες, ανέκδοτα κλπ. [*edepsizlik* (Πιτ.) / βλ. *εντεψίζικος* (Συντ.)]

εντεψίζικος (επιθ.) [edepsizikos] & **εντεψίδικος** [edepsidikos] (Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^Α, Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : ασχρός, σόκιν: *εντεψίζικας κουβέντες*. [*εντεψίζης* ή κατευθείαν < *edepsiz* (Συντ.)]

εντεψιζίικι, το [edepsiziliti] : αναισχυντία, αναίδεια. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Όλα τα ιταΐτια* [= υπακοή] *τους* [= των Γεντισάρων] και τα *εχλιριζίικια* [= τιμιότητα] / *γυρίσα κι εγινηκανε όλα εντεψιζίικια* (βλ. Dedes, 369). Βλ. και *εντεψίζης*. [*edepsizlik*] (اديسزلك)

εντεψίζο [edepsizo] & **ντεψίζω** [depsizo] (Χουστ.) : πονηρεύω. [*εντεψίζης* (Συντ.)]

εντρελέζες, οι [endrelézes] (Τσιρ., Ιδομ^Β) : φασαρίες, καυγάδες. Μόνο στη φρ. *να μην έχομε εντρελέζες* (ή: *γιατί θα ν' έχομε εντρελέζες*), που χρησιμοποιείται μετά από προστακτική, ως απειλητική προειδοποίηση για ενδεχόμενη ανυπακοή: «Πήγαινε να ποτίσεις, να μην έχομε εντρελέζες».

[βλ. *εντρελές* (Συντ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης δίνει γεωγραφική ένδειξη χρήσης: Κεντρική Κρήτη. Αν και δεν προσδιορίζεται γένος, εγώ το είχα στο μυαλό μου ως θηλυκό, ίσως από επίδραση λέξεων όπως ‘φασαρίες, φωνές, τιμωρίες’.

εντρελές, ο [endrelés] (Τσιρ., Ιδομ^Β) : «(Ρέθυμνο) φασαρία, θόρυβος. – Πολλά εντρελέ κάνει το σκαφτικό κι εσβουρίζασι τ' αφθιά μου» (Τσιρ.) [*Edrelez*, βαλκαν. τ. της λ. *Hidrellez*, (ο Μπόγκας, σ. 219, και ο Κουκκίδης, σ. 111, κατα-

γράφουν τον ελλ. τ. Χιντρίλές) ‘παραδοσιακή μουσουλμανική γιορτή για τον ερχομό της Άνοιξης’, ίσως μέσω της γλώσσας των Ρομά, βλ. σημείωση (Συντ.)]

(خضراللز > خضر و الياس)

{*Hidrellez* & διαλεκτ. *Hidrellez* (συμφυρμός των ονομάτων των Προφητών *Hidir/Hizir* και *İlyás* ‘Ηλίας’) ονομάζεται μια παραδοσιακή μουσουλμανική εορτή για τον ερχομό της Άνοιξης, που γίνεται στην ύπαιθρο στις 6 Μαΐου (στις 23 Απριλίου, με το παλιό ημερολόγιο), ημέρα κατά την οποία συναντήθηκαν – σύμφωνα με μουσουλμανική παράδοση– οι δύο Προφίτες (Χλωρός, Α 743). Η γιορτή αυτή διαδόθηκε και σε άλλους λαούς. Στα Βαλκάνια ονομάζεται ‘Μέρα του (Αγίου) Γεωργίου’: *Djurdjevdan*, *Gergyovden*, *Jurjevo* κλπ. Ξεχωριστά την τιμούν οι Ρομά των Βαλκανίων, με σουβλιστά αρνιά, γλέντια και τραγούδια. Τη λένε *Εντερλέζι* και έχουν γι’ αυτήν ομόνυμο παραδοσιακό τραγούδι, που έγινε ευρύτερα γνωστό στην εκδοχή που έγραψε ο Γκόραν Μπρέγκοβιτς για την ταινία του Εμίρ Κουστουρίτσα *Ο καιρός των Τσιγγάνων* (Πηγή: *Βικιπαίδεια*.)}

εξαρορούκουνο, το [eksarorükuno] (Πιτ.: στην ανάπτυξη του λ. *τεσσαρορούκουνο*) : είδος εξαγωνικού χαρταετού.

[< *έξι* + *ρούκυνας*, κατά το *τεσσαρορούκουνο* (Συντ.)]

{Ο Πιτυκάκης παραπέμπει στη λ. *εξαρορούκουνο*, αλλά τέτοιο λήμμα δεν υπάρχει στο λεξικό του.}

εξιλιτζώ βλ. **ξιλιτζώ**.

εργένης*, ο [eržēnis] (Παπ., Πάγκ.) : άγαμος άνδρας που ζει μόνος του.

[< *ergen* (Παπ.)] (اركن)

{Το θηλ. *εργένισσα* ακουγόταν σπάνια, προφανώς διότι παλαιότερα ήταν αδιανόητο να ζει μόνη της μια ανύπανθη γυναίκα. Βλ. και *μπεκιάρης*.}

ερεκλίδικος (επιθ.) [ereklidikos] (Ξανθιν^Α) : πρόχειρος, βιαστικός. ΕΙΠΡΡ. **ερεκλίδικα**. Βλ. και **ερετίδικος**.

[παραφθορά του **ερετίδικος**, κατά τα *μερακλίδικος*, *καϊμακλίδικος*, *καπακλίδικος* κλπ. (Συντ.)]

{Η ετυμολογία του Ξανθινάκη από το τουρκ. *erekli* < *erek* ‘στόχος’ δεν φαίνεται να ευσταθεί.}

ερετίδικος, βλ. **γρετίδικος**.

ερίφης* (επιθ. προσ.) (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) & **ερίφνης** [erifnis] / **ερίφνης** [erifnis] (Χουστ.) : άθλιος, ευτελής (περιφρονητικά).

[< *herif* (Παπ.)] (حريف)

{Η λ. *herif* σημαίνει «ομότεχνος, συνάδελφος»

άνθρωπος, άτομον [περιφρονητικός αντί τυχαίος, ευτελής, άθλιος]» (Χλωρός, Α 694.)

ερίφνης / ερίφνικος, βλ. **ερίφνης**.

ερμαμπής, βλ. **ερμαμπής**.

ερμαμπής (επίθ. προσ.) [erbabis], θηλ. **ερμαμπίνα** [erbabína], & **ερμαμπής** [ermabis] & **εμπαρμπής** [ebarbis] & **μπαρμπής** [barbis] & **εμαρμπής** [emarbis] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ^α., Χουστ.): 1. επιδέξιος, επιτήδειος· 2. προκομμένος, δουλευτής. [*< erbar, -bi* 'ειδήμονας, ειδικός' (Κριτσ^α.)] (ارباب)

-ές [és]: κατάληξη αρσενικών ονομάτων, που συνήθως έχουν αρνητική σημασία. Παραδείγματα, στα οποία η βάση δεν είναι τουρκικής προέλευσης (από τα λεξικά που αποδελτιώθηκαν): *βλεπές* 'αγροφύλακας', *γουργουλές* 'ανάκατοσούρα', *κακαρές* 'ετοιμοθάνατος', *κερβελές* 'αυστηρός', *κουβαλές* 'κουβαλητής σταφυλιών, στον τρύγο', *μουλακεκές* 'μουλωχτός' *περλεπές* 'ξεπεσμένος', *σκερβελές* 'ακαμιάτης', *χλεχλές* 'θήλυπρεπής'.

[Στην κατάληξη αυτή μάλλον υπάρχει επίδραση από τα αρσ. σε *-ές*, δάνεια από τουρκ. φωνηεντόληκτα σε *-e* (βλ. σημείωση).]

{Δεν πρόκειται για την κατάληξη *-ές* αρσενικών ουσιαστικών που ακούγονται στη Δυτ. Κρήτη και είναι κυρίως τοπωνύμια (Αγκαραθές, Αζγουρές, Αργουλιές, Ασφεντιές, Αγλαδές, Πλατανές, Σκινές, Πρινές, Φασκομηλές) ή χαρακτηρισμός περιοχής (αστοιβιδές 'τόπος με πολλές αστοιβίδες', σφακιδές 'τόπος με πολλές πικροδάφνες'), η οποία αντιστοιχεί στην κατάληξη *-ιάς* της Κοινής, «επιθήμια για τον σχηματισμό αρσενικών ουσιαστικών παράγωγων από ουσιαστικά: δηλώνει τόσο κατάφυτο από το είδος του φυτού που δίνει η πρωτότυπη λέξη: (πεύκο) *πευκιάς*, (ρείκι) *ρεικιάς*· συχνά σε τοπωνύμια» (βλ. *-ιάς* στο *ΑΚΝ*). Αυτή η κατάληξη *-ές* προέκυψε ως εξής: «Στο μεγαλύτερο μέρος του νομού Ρεθύμνης και στα ορεινά του νομού Χανίων η μεσαιωνική ονομαστική κατάληξη *-έα*, αρσ. *-έας*, δεν έπαθε συνίχση (σε *-ιά*, *-ιάς*), αλλά απλώς έχασε το τελικό φωνήεν και έτσι στα μέρη εκείνα ακούμε π.χ. *απιδέ*, *μηλέ*, [...] *βαθές*, *μακρές*, κ.λπ., δηλαδή *αγλαδιά*, *μηλιά*, [...] *βαθύς*, *μακρύς*» (Νικ. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα 1981, σ. 27). Στη συνέχεια δημιουργήθηκαν «κατ' επέκταση και αρσενικά ονόματα σε *-ές*, κύρια και προσηγορικά» (Ξανθινάκης, σ. 25). Για την μετάπλαση σε *-ές*, περισσότερο σε επίθετα και αντωνυμίες και λιγότερο σε ουσιαστικά, ο Πάγκαλος (1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 272) σημειώνει επιπλέον ότι «θα

επέδρασε αναλογικός και η εκ της τουρκικής κατάληξης *-e* προεληθούσα κατάληξης *-εσ*». Θεωρώ ότι αυτό ισχύει ιδίως για έναν αριθμό αρσενικών σε *-ές* που χρησιμοποιούνται για (αρνητικό) χαρακτηρισμό προσώπων. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι τα περισσότερα από τα τουρκικής προέλευσης αρσενικά σε *-ές* έχουν αρνητική ή μειωτική σημασία, βλ. *αχιουρές*, *βιρανές*, *γαιλές*, *κεχρές*, *λεκές*, *μάλιχουλές*, *μουχασερές*, *μπερεστές*, *ντουργουτζές*, *σκεντζές*, *σουμπεχές*, *φεσφεσές*, *χιλές* – *καρμποντζές*, *κιμές*, *παρρακεντές*, *σκεμπές*, *ζενές*, *κερχανές*, *κιονές*, *ομπνές*, *χαλές* (στη δεύτερη ομάδα: χαρακτηρισμοί προσώπων). Σημειώνουμε ότι ο Πιτυκάκης για την ετυμολ. της λ. *κακουρές* (βλ.) παραπέμπει στα: *παρρακεντές*, *αχιουρές*, ενώ στο λ. *σκερβελές* σημειώνει: «Η κατάλ. *-λές* με περιφρονητ. σημασία. Πβ. *χαλές*, *κακουλές*, *σκαουλές* κ.ά.»}

εσεκσής, βλ. **εξεξής**.

εσκεντζής, βλ. **σκιτζής**.

εσκετζές, βλ. **σκεντζές**.

εσκιάς, ο [eʃtʃías / eskías ?] (Κονδ., Ιδομ^β.): αντάρτης, αποστάτης, ληστής.

[< *eskia* (Κουκκίδης, 33), κατά το *TDK* από το αραβ. *eskīyā*, κατά τον Nişanyan πληθ. του *şakī*, βλ. και Χλωρός, Α 114 (Συντ.)] (تشيافي: أشقياء θηλπ)

{Στον Ανδριώτη ο τ. **σκιάς** 'κακοποιός'. Αυτόν βρίσκουμε και στο *Τραγοδί του Αληδάκη: Και του Μπροσένρου η τουρκιά, οι τρομεροί τζορμπάδες / όπ' ούλος Αποκόρωνας δεν είχε τέτοιους σκιάδες* (Βαρδίδης, σ. 50).}

εσπέσης, βλ. **εσπέλης**.

εσπέλης, ο [espéʃis] (Κονδ., Ροδ.): «παληκάρης, θρασύς» (Κονδ.), γενίταρος (Ροδ.).

[βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Σταύρος Πλανάκης στο γλωσσάριο της μεταπτυχιακής εργασίας του *Υγην της Τουρκοκρατικής Ελληνόγλωσσης Λογοτεχνίας. Ιδεολογικές τάσεις και γενικά χαρακτηριστικά* (Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 2003) έχει: «Εσπέλης = φεοδάρης, υπέας (Σπαχής)». Ο Κονδύλακης λημματογραφεί επίσης τη λ. **εσπέσης** 'αντάρτης, ληστής'. Την έχει και ο Ιδομενέος^β). Ίσως να ανάγονται και τα δύο στο οθωμ. *sipahi* (سپاهی) 'τίμαριούχος ένοπλος υπέας'. Στο λ. **εσπέλης** ο Παμπούκης (σ. 129) έχει: «βλ. *σπαχής*, αλλά δυστυχώς ο β' τόμος του έργου του, όπου θα το βρίσκαμε, δεν έχει εκδοθεί μέχρι σήμερα.»}

εσφερέτι, βλ. **μεσφερέτι**.

έσχι, το [ésçi] (Τσιρ.): «(ν. Ρεθύμνου) το χατίρι. –

Εγώ μπρε για το έσχι σου πέφτω και στη θάλασσα, μα νά 'ναι άκρα κι ανάβαθα» {!}
[ίσως < *esk*, κατά το *TDK* διαλεκτ. του *ask* 'έρωτας, αγάπη' (Συντ.)]

{Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης ("Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Λεξικόν της Καρπαθιακής διαλέκτου*, Αθήνα 1972 (βιβλιοκρισία), *Ελληνικά*, 26/1 (1973), 166), ετυμολογεί το καρπαθιακό *έσκα* 'προθυμία, ζήλος' από το τουρκ. *ask*.}

ετζέλι, το [edzéli] & **ιντζέλι** [idzéli] & **ιτζέλι** [idzéli] & **ιτζίλι** [idzili] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Τσιρ^B.): το πεπρωμένο.

[< *ezeli* 'αιώνιος' (Πάγκ.) / < *ecel* 'το μοιραίο, το τέλος της ζωής' (Κουκκίδης, 33)] (ح)

{Το παράδειγμα χρήσης του Πάγκαλου (Γ 119) «Ηρθε το ετζέλι ντου ν' αποθάνη ο γέρος» συνηγορεί υπέρ της ετυμολ. από το *ecel* (προφέρεται edzél), από το οποίο άλλωστε προκύπτει κανονικά ο τ. *ετζέλι*, κατά το σχήμα «τουρκικά άνηφα συμφωνόληκτα > ελληνικά ουδέτερα σε -ι» (Κυρανούδης, 77), ενώ από το *ezeli* θα προέκυπτε ο τ. *εζέλι, αφού «όσα λήγουν στα μη στρογγυλά φωνήεντα -ι, -i, προσαρμόζονται ως ουδέτερα σε -ί, όταν είναι [-προσωπικά]» (Κυρανούδης, 102). Διαφορετική σημασία και προέλευση έχει η σχεδόν ομόηχη λ. *ιντζίλι* 'Ευαγγέλιο' [προφανώς αντιδάνειο < *incil* انجيل, κατά το *TDK* από τα αραβικά, κατά τον Χλωρό (Α 215) από τα ελληνικά], την οποία βρίσκουμε στην (ψηφιοποιημένη στην *Ανέμη*) *Φυλλάδα για τσσι Τούρκους της Κρήτης γραμμένη από ένα γέρο Κρητικό το 1858* (σ. 10): «το *ιντζίλι* του Χριστού είναι σε όλαις τζη γλώσσαις γραμμένο.»}

έτοιμος γίνομαι = ετοιμάζομαι, βλ. **χαζιρεύομαι**.

εϊβαλλά, βλ. **εϊβαλά**.

ευλιάς, βλ. **ευλιγιάς**.

ευλιγάδης, βλ. σημείωση στο επόμενο.

ευλιγιάς, ο [ενλί(ζ/?)ás] & **ευλιάς** [ενλιάς] (Κονδ.): ο Τούρκος άγιος ή ο τάφος του.

[< *enliya* (Μπόγκας, 168), κατά το *TDK* από το αραβ. *enliya*, κατά τον Χλωρό (Α 269) πληθ. του *veli*, (Συντ.)] (ولياء، اولياء)

{Προτεινόμενη γραφή: **εβλιάς**, **εβλιγιάς**. Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τύπο *εβλιγιάς*. Και ξεχωριστά έχει: **ευλιγιάδης** = τυχερός. Τοπωνύμιο *Ευλιγιάς* στο Ρέθυμνο. Υπήρχε και στο Ηράκλειο, αλλά έχει ξεχαστεί: *Επήρε την σημαία του μ' ολίγους και πηγαίνει, / στο Κάστρον εις τον Εβλιά αντίκρυ την εσταίνει* (Αντωνούσα Καμπουροπούλα, *Ποιήματα τραγικά εμπειρέχοντα διαφόρους πολέμους της Κρήτης επί της Ελληνικής Επανάστασως*, Ερμούπολη, 1840 σ. 47. Σε υποσελίδια σημείωση: *Ο Εβλιάς ήτον ένα προσκίνημα των Τούρκων έξω από το Κάστρο μακράν έως μισή ώραν*).}

εφτακάπακος (επιθ.) [eftakápakos] (Ξανθιν.) : επτασφράγιστος.

[< *εφτά* + *καπάκι*, το *εφτά* με επιτατ. σημασία, πβ. *εφτακούζουλος*, *εφταμόνοχος* (Ξανθιν.)]

εχεξής, ο [e[eksis] & **εσεκσής** [eseksis] & **σιεκσής** [s'eksis] (Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.): **1.** (ως ουσ.) γαϊδουρολάτης **2.** πωλητής γαϊδάρων **3.** (ως επιθ. προσ.) πρόστυχος.

[«τουρκ. *εχέκ* = όνος» (Κονδ.) / < *ezekci* (Bilgehan¹, 39)] (اشكجى)

{Ο Hakkı Bilgehan στη μετάφραση του Λεξικού του Γαρεφαλάκη (Bilgehan², 627) το έχει με τη σημ. «ο γαϊδουρολαλητής». Η Ευαγγελία Φραγκακί, σε σημείωση για «τα κυριότερα επαγγέλματα των μικροαστών τουρκοκρητικών» (*Αμάλθεια*, 8/30 (1977), 17), έχει μεταξύ άλλων: **εχεξήδες** = χαμάληδες με γαϊδουράκια. Στο *Ημερολόγιο Κοζύρη* (σ. 351) βρίσκουμε τη (σπάνια) λ. **γαδουράρης** 'ιδιοκτήτης γαϊδάρου': *Επήγαμε τη φοράδα στο γάδαρο και έδωσα του γαδουράρη γρ. 16.*}

εχλιριζίκια, το [exliriζilítʃi] : τιμότητα, υπόληψη. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Όλα τα λησμονήζανε* [αναφέρεται στους Γενίτσαρους], *δεν είχανε νιζάμι* [= τάξη] / *όλα τα ιταΐτια τους* [ιταΐτι = υπακοή] και τα *εχλιριζίκια* (βλ. Dedes, 369).

[< *εχλιριζίκια* (βλ. Μπερμπέρη, 169) < *ehl-i irz* «κάτοχος τιμής, τίμιος» (Χλωρός, Α 270)] (عرض)

Z

ζάβαλε (επίρρ. / κλητ. προσφ.) [závale] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **ζάβαλη** [závaj] (Παπ.) : 1. «Ο όρος συνήθως χρησιμοποιείται σε προσφωνήσεις εκδηλωτικές μάλλον συμπαθείας. “Ε ζάβαλε” (= ε καμήνε μου)» (Πιτ.)· 2. (ως επίρρ.) δυστυχώς: «Ζουν οι γονέοι σου; – Όσκε ζάβαλε» (Πάγκ.). Συχνά είναι δύσκολο να ξεχωρίσεις αν είναι κλητ. προσφ. ή επίρρημα, π.χ. «χωρίς παράδες, ζάβαλη, δεν μπορείς μουδέ να μεταξεσύρεις» (Παπ.). Ο Δαριβιανάκης το έχει μόνο ως επίρρημα που εκφράζει όλες τις βαθμίδες της βεβαιότητας: «μιάλλον, ίσως, ασφαλώς, αλήθεια... ετσά 'ναι». [*< zavalli* (Παπ.) (زوالو)]

{Ο Παπαρηγοράκης, ο Πιτυκάκης και ο Ιδομενέως θεωρούν ότι πρόκειται για κλητ. ενικού του επιθ. **ζάβαλος** ‘ταλαίπωρος, δυστυχής’ (το οποίο δεν εντοπίζεται σε άλλες πτώσεις). Ο Πάγκαλος έχει τον τ. *ζάβαλλε* ως επίρρ. με τη σημ. ‘δυστυχώς’. Ο Παπαρηγοράκης λημματογραφεί τον τ. **ζάβαλος**, αλλά στο παράδειγμα χρήσης έχει την κλητ. *ζάβαλη*. Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τον τ. **ζάβαλης**, κλητ. *ζάβαίε*. Ο Τσιριγωτάκης έχει δύο ξεχωριστά λήμματα: α) *ζάβαλε* (επίρρ.) και β) **ζάβαλης**^(A), ο & **ζαβαλής** ‘δυστυχισμένος, ταλαίπωρος’: «ούτε ρούχα δεν έχει να βάλει ο ζάβαλης». Ο Ιδομενέως^(B) έχει **ζάβαλης** και **ζάβαλος**, και στα παραδείγματα χρήσης έχει την κλητ. *ζάβαλη* και *ζάβαλε*, αντίστοιχα. Στα τουρκ. το επίθ. *zavalli* (το ι χωρίς κουκίδα προφέρεται [ju], που ακούγεται σχεδόν σαν /e/) χρησιμοποιείται και επιφωνηματικά με τη σημ. ‘κρίμα!’ (βλ. Χλωρός, Β 873). Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι η λ. αυτή δεν είναι στοιχείο μόνο του κρητικού ιδιώματος (υπάρχει και στην Κύπρο), ούτε μόνο του προφορικού λόγου: Τη βρίσκουμε στη *Βαβλωνία* του Δ. Βυζάντιου (στο στόμα του Ανατολίτη ως κλητ. αρσ.: ζάβαλη) και στη *Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη (ζάβαίε!), την χρησιμοποιούν ο Καρκαβίτσας και ο Μωραϊτίνης (ως θηλ.: η ζάβαλη), ο Κρυστάλλης (ζάβαλος), αλλά και νεότεροι συγγραφείς.}

ζάβαλη, βλ. **ζάβαλε**.

ζάβαλης, βλ. **ζάβαλε**.

ζάβαλος, βλ. **ζάβαλε**.

ζαβέλα, βλ. **ζεβέλα**.

ζαβράκι, το [zavráti] (Γαρ., Ροδ., Χουστ.) : πίεση, επιμονή, ζόρισμα.

[< διαλεκτ. *zavrak*, βλ. σημείωση]

{Η Ευανθία Δουγά-Παπαδοπούλου και ο Χρήστος Τζιτζιλής (*Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 2006) κατατάσσουν στις “βαλκανικές λέξεις”, δηλ. «μια σειρά λέξεων που απαντούν σε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες και η προλωλευσή τους είναι άγνωστη ή αβέβαιη» (σ. 43), τη λ. *ζαβράκ* ‘κατσάδα’ και σημειώνουν: «τα *ζαβράκ* ‘κατσάδα’, αρωμ. *zǎvráke* ‘reprimande, semonce, gronderie’ θα πρέπει να συνδεθούν με το τουρκ. διαλεκτ. *zavrak* ‘επίδειξη’, *‘κατσάδα’, πβ. και διαλ. *zavraklamak* ‘κατσαδιάζω’» (σ. 56). Το *TDK* έχει τη λ. *zavrak* και με τη διαλεκτ. σημ. «icğüci, atar, güç» (= εσωτερική δύναμη, τόλμη, ρώμη).}

ζαγαρεύω, βλ. **ζαγαρώ**.

ζαγάρι*^(A), το [zagári] (Ροδ., Τσιρ., Χουστ.) : 1. κυνηγόσκυλο· 2. (επί ανθρώπων) κατεργάρης.

[< *zağari* < αραβ. *sakar* (AKN)] (زاعل)

{Φαίνεται ότι η λ. έχει διπλή προέλευση: μία από τα αραβικά, αφού υπάρχει ήδη στον *Ερωτόκριτο* (Β, 79-80) : *Όσους κι α’ δώ του Παλατιού, ώς και μικρό ζαγάρι, / μου δίδουν αναγάλλιαση για τη δική τη χάρη*), και μια από τα τουρκικά, ιδίως στη μεταφορική της σημασία. Για τη μετάβαση από τα λαγωγικά στον κατεργάρη: «επειδή όμως ταύτα διά την οξείαν όσφρησιν περιφερόμενα τας οδούς των χωρίων εισέρχονται πολλάκις εις τας οικίας και τρώγουσι τα εν ταις φωλαίς ευρισκόμενα ώα των ορνίθων, εγένετο και φράς. “περιπατεί σαν το ζαγάρι από θύραν σε θύραν” διά τον περιερχόμενον τας οικίας προς ραδιοργάν η μετ’ εξευτελισμού παρακαλούντα· επειδή δε τα ζώα ταύτα μη αντέ-

χοντα εις το πολύ ψύχος τρέμουσι, λέγεται άλλη φράση. “περιπατεί γυμνός και τρέμει σαν το ζαγάρι”, και επί ονειδισμού “άφες το το ζαγάρι, το παλαιοζαγαρον” = τον παλαιάνθρωπον» (*O En Konstantinouπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* (περιοδικό), 8 (1873-74), 587). Και σημειώσι για την αραβική αρχή της λέξης: «παράγουσι την λ. εκ του αραβικού Σακάρ, σημαίνοντος τον ιέρακα ή τον γύπα, όρνεα σαρκόβορα, χρήσιμα εις κυνήγιον» (ό.π.). Με τη σημ. ‘γεράκι’ πέρασε και στα τουρκικά: οθωμ. *sakr* «τεπελί *doğan*» (γεράκι με λ. λοφίο), πληθ. *sikar* (Devellioğlu, 916, 949).}

ζαγάρι², το [zagaří], πληθ. **ζαγάργια** και **ζαγάρα** (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.): μικρό σφηνοειδές καρπί με πλατύ κεφάλι, που το χρησιμοποιούσαν οι παραδοσιακοί τσαγκάρηδες, ιδίως για τις σόλες των στιβανιών.

[δυσετυμολόγητο, μάλλον δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Πιτυκάκης ετυμολογεί από το αραβ. *zakar* (زكار), το οποίο σημαίνει ‘αρσενικό φύλο· πέος· βαμμένο σίδερο, ατσάλι’ (F. Steingass, *Arabic-English Dictionary*, 1884 (3η ανατύπ. New Delhi 2005) σ. 387). Στα τουρκ. έχει περάσει ως *zeker* ‘αρσενικό· πέος’. Στα τουρκ. υπάρχει επίσης το διαλεκτ. *zakar* ‘χωνί’ από τα αρμένικα (Robert Dankoff, *Armenian Loanwords in Turkish*, Harrassowitz, Wiesbaden 1995, σ. 93), από τα αραβικά κατά το *TDK*. Τα *ζαγάρια* είναι από βαμμένο σίδερο και μοιάζουν κατά το σχήμα με χωνί σε μικρογραφία, αλλά κατά τη γνώμη μου η λ. προέρχεται υποχωρητικά από τα *τζαγκαρόκαρφα*, οπότε δεν έχει θέση στον παρόντα κατάλογο, ούτε αυτή ούτε τα τριτοπρόσωπα ρήματα *ζαγαρεί* (Γαρ., Κριτσ.), που λέγεται για πληγή που προκαλεί φαγούρα καθώς αρχίζει να επουλώνεται, και *ζαγαροπονεί* (Γαρ., Κριτσ.), που σημαίνει ‘κάτι (π.χ. χτύπημα, μολωπισμός) προκαλεί φαγούρα και πόνο’.

(*)**ζαγαρτζήμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

ζαγαρώ [zagaró] (Τσιρ., Κασσ.): «είμαι ανήσυχος, αδημονώ. Ζαγαρείς πρέπει εκεία π’ ανεμίξεις τσ’ ορτάκηδες σου που παίζουσε το τόπι» (Τσιρ.): για κάποιον που «που πάει γυρεύοντας / αυτός που ψαχουλεύει, όπως το κυνηγετικό σκυλί» (Κασσ.).

[< *ζαγάρι¹*, παραλληλισμός με την ανησυχία του λαγωνικού που οσμίζεται θήραμα (Συντ.)]

{Στην περιοχή Μοιρών Ηρακλείου είναι και σήμερα εν χρήση το ρ. **ζαγαρείω** ‘ενογλώ κάποιον, χαλώ την ησυχία του με τα λόγια μου ή με τη συμπεριφορά μου’. Η λ. παραπέμπει σε λαγωνικό που τριγυρίζει ανήσυχο τον ιδιοκτήτη του.}

ζαγρέ, το (άκλ.) [zagré] (Πιτ.: αναφορά στην ανάπτυξη του λ. *ζαγρεδένιος*): «κατεργασμένο δέρμα αλόγου ή ονού ή ονάγρου».

[σαγρέ * : < τουρκ. *sağrı* ‘επεξεργασμένο δέρμα’ (AKN)] (صاغرى, ساغرى)

{Ο Πιτυκάκης παραπέμπει στο *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν* Ελευθερουδάκη, στο λ. *σαγρές*.}

ζαγρεδένιος, βλ. **σαγρεδένιος**.

ζαερές, βλ. **ζαϊρές**.

ζαέρι (επίρρ.) [zaéři] & **ζάρι** [zări] (Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^B): **1.** τάχα, δήθεν· ΦΡ. *δεν τού ‘ρχεται ζαέρι*· **2.** άραγε.

[< *zاهر*, *zaar*, *zar* & *zari* (διαλεκτ. τ. του *zahir*, κατά το *TDK* από το αραβ. *zāhir*) (Συντ.)] (ظاهر)
{Ο Παμπούκης (σ. 131) ετυμολογεί το επίρρ. *ζαέρι* από το αραβ. *zahiren*. Στα τουρκ. η λ. *zahir* ως επίθ. σημαίνει ‘φανερός· εξωτερικός’, ως ουσ. ‘η εξωτερική όψη, το εξωτερικό’, ‘κοινωνός προφέρεται *ζαχέρ*, *ζάερ*, και είναι εν χρήσει ως επίρρημα: βεβαίως, αναμφιβόλως, προδήλως» (Χλωρός, Β 1103). Ο Τσιργιωτάκης (σ. 218) λημματογραφεί χωριστά τη φρ. *ζάρι και* (ή *ζαέρι και*) με τη σημ. ‘συνήθως’: «Το κοπέλι *ζάρι* κι έρχεται απου του σχολείου ογλήγορα, εδά αργεί όμως και ήβαλέ με σ’ έγνοια». Αλλά πρόκειται για το ρ. *ζάρω* (< ιταλ. *usare*) ‘συνηθίζω να’ και ‘συχνάζω’ (Πάγκαλος, Γ 134). Ο Ξανθινάκης το έχει ως *ζάρι* (απρόσ.) με τη σημ. ‘τυχαίνει, συμβαίνει’ και το ετυμολογεί «από το μισν. *ζάριν* < *αζάριον* (< αραβ. *az-zahar*) = το ζάρι, ή από το ιταλ. *usare* = συνηθίζω».)

(*)**ζαϊής**, βλ. Παράρτημα 1.

ζαϊρές, ο [zairés] & **ζαερές** [zaerés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Ιδομ^B) & **τζαερές** [dzaerés] (Ροδ.): κτηνοτροφές, εφοδία, δημητριακά.

[< *zahir* (Παπ.)] (نخيره)

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *ζααιρές*.}

ζαϊφικός (επίθ.) [zaifikos] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B): αδύνατος, ισχνός.

[< *zayıf* (Μπόγκας, 168)] (ضعيف)

{*ζαϊφς* στον Ανδριώτη. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: *ζιροζ* ‘πολύ αδύνατος’ < *ταίρος* (*TDK*).}

ζαϊφλαντισμένος (επίθ.) [zaifladizménos] (Γαρ., Κριτσ.): άκεφος

[< *ζαϊφλαντίω < *zayıflad(im)*, αόρ. του ρ. *zayıflamak* ‘εξασθενώ, αδυνατίζω’, κυριολ. και μτφ. (Χλωρός, Α 1046) (Συντ.)] (ضعيفلامق)

ζάκα¹, η [záka] & **τσάκα** [tsáka] (Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): η βία, η ορμή: «Κατέβαινα με ζάκα κ’ εχτύπησα ‘ς το δόιχο» (Πάγκ.).

[ίσως < διαλεκτ. *zaz* «güç, kuvvet (δύναμη,

ισχύς· hiz (ταχύτητα)· sertlik (βιασιότητα)» (TDK) (Συντ.)]

ζάκα², η [zákα] (Ξανθίν., Τσιρ., Χουστ.): «στενοχώρια μακρόχρονη που δεν εξωτερικεύεται απ' εκείνον που την έχει, κατακράτηση της στενοχώριας για πολύ χρόνο» (Ξανθίν.).

[< *zayik*, *zik* 'μέρος στενόν, στενότης, αγωνία, στενοχώρια', από τα αραβ. (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 92)] (ضيق)

{Ο Τριριγωτάκης έχει αυτήν τη σημ. μαζί με τη σημ. 'απότομη κίνηση' στο ζάκα¹.}

ζακίζα, βλ. **σακίζι**.

ζακόνω [zakóno] (Ξανθίν.): αφήνω τη στενοχώρια κλεισμένη μέσα μου, δεν εξωτερικεύω τον πόνο μου.

[< ζάκα² (βλ.)]

ζαλαμουκιάρης, βλ. **ζουλουμικιάρης**.

ζαμάνι*, το [zamáñi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.): μεγάλο χρονικό διάστημα. Χρησιμοποιείται κυρίως στον πληθυντικό, συνήθως στην έκφραση *καιρούς και ζαμάνια*. ΦΡ. *Κακά ζαμάνια εφτάζαν*: δύσκολοι καιροί, αντίξοες περιστάσεις || *Τα καλά ζαμάνια*: τον (παλιό) καλό καιρό.

[< *zaman* 'χρόνος, εποχή, περίοδος' (Παπ.)] (زمان)

ζαμπάζης, βλ. **τζαμπάζης**.

ζαμπαζοδουλειά, η [zabazodulá] (Ιδομ^B): «η εργασία που περιέχει το στοιχείο της αισχροκέρδειας ή της απάτης».

[< *ζαμπάζης* (βλ. *τζαμπάζης*) + *δουλειά* (Συντ.)]

{Ο Ιδομενέως λημματογραφεί χωριστά τη λ. **τσαμπατζοδουλειά** με τη σημ. «η εργασία που προσφέρεται δωρεάν», αλλά μάλλον πρόκειται για παρετυμολογική πρόσληψη της λ. *ζαμπαζοδουλειά*, όπως φαίνεται από τη μαντινάδα του που παραθέτει ως παράδειγμα χρήσης: *Όλο με τσαμπατζοδουλειές ξανοίγεις να κερδίσεις, / μα με χαράμια και ψευθίες πράμα δεν ξεχαρτζίζεις.*}

ζαμπάκι^(A), το [zambáki] (Γαρ.): «βολβός σπάνιος που χρησίμευε παλιά στην παρασκευή φαρμάκου από κομπογιαννίτες».

[< *zambak* 'κρίνος' (Κουκκίδης, 33)] (زنبق)

{Δεν προσδιορίζεται για ποιο βολβώδες φυτό πρόκειται, παρά μόνο ότι «το πλια καλό φυτρώνει στην {νησίδα} Ψείρα». Κατά το TDK *zambak* είναι ο κρίνος της Παναγίας (*Lilium candidum*). Ο Λιθοξόου έχει τη λ. *ζαμπάκι* με τη σημ. 'το φυτό *Narcissus tazetta*', αλλά αυτό είναι το κρητ. μανουσάκι, που είναι όμως πολύ κοινό. Στον Ανδριώτη: *ζαμπάκι* 'κρίνος'.

Στην Κύπρο λένε *ζαμπάκι* ένα είδος ίριδας (*Iris germanica*), το τουρκ. *manı zambak* (Meynard, B 45). Για τα είδη του γένους *Iris* που φυτρώνουν και στην Κρήτη, και τις θεραπευτικές τους ιδιότητες βλ. σχετικό άρθρο του Σάκη Κουβάτσου με τίτλο "Ίρις η γερμανική" στην εφημ. *Χανιώτικα Νέα*, φ. της 11-02-2012.}

ζαμπαραλίκι, το [zamparalíti] (Παπ., Πάγκ.): ο βίος και η πολιτεία του ζαμπαρά, η «γυναικοθηρία» (Παπ.).

[< *ζαμπαράς* (Παπ.) / μάλλον κατευθείαν < *zamparalik* (Κουκκίδης, 33)] (زنبار هلق)

ζαμπαράς, ο [zamparás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ.): γυναικάς, μουντάρης.

[< *zampara* (Παπ.) «επίθ. και όν. γυναικοθήρας, ο προσκεϊμένος εις τας γυναικάς· ο θαμίζων παρὰ ταις πόρναις, ακόλαστος» (Χλωρός, A 871) (Συντ.)] (زنبارة)

{Κατά το TDK: *zampara* < περσ. *zenbāre*, κ.λ. 'λάτρης γυναικών'.}

ζαμπικόνω, βλ. **ζαμπιτεύω** (σημείωση).

(*)**ζαμπιτά**, βλ. Παράρτημα 1.

ζαμπιτά μεμουρίς, ο [zabitá meemúris] (Κονδ.): «είδος επάρχου και αστυνόμου (πρβλ. μουντίρης)».

[< *zabita me'muru* < *zabita* στη σημ. 'αστυνομία' + *memur* 'υπάλληλος' (βλ. *μεμουρίς*) (Χλωρός, A 1043) (Συντ.)] (ضابطه مامورى)

{Κατά τον Χλωρό *zabita me'muru* σημαίνει 'υπάλληλος της αστυνομίας' και *zabita müdürü* 'διευθυντής της αστυνομίας'. Βλ. και *μουντίρης* [< *müdü*]. Με την τουρκ. εκφορά σε έγγραφο του 1871: *ειδοποιήσαμεν το Ζαπιτά Μεμουρού (A.A.H., 2 / 44-282).*}

ζαμπιτέμα [zabítema] (Πιτ.): φρουρήση, επίβλεψη, αστυνομική, αλλά και οικογενειακή.

[< *ζαμπιτεύω* (Πιτ.)]

ζαμπιτεύω [zabiténo] (Πιτ., Αποστ., Τσιρ.): φρουρώ, επίβλεπω, αστυνομεύω.

[< *ζαμπίτης* (Πιτ.)]

{Η Ξενάκη-Ροβίθη λημματογραφεί με την ίδια σημ. και ετυμολ. το ρ. **ζαμπικόνω**. Απ' όσο ξέρω, στον νομό Ηρακλείου λέγεται το ρ. **τζαμπικόνω** & **τζαμπικόνωμαι** (Τσιρ^A, 266 Δαρ., 286), που σημαίνει 'αν και μικρός (στην ηλικία) και αδύναμος τα βάζω με μεγαλύτερους και δυνατώτερους'.}

ζαμπίτης, ο [zabitis] & **τζαμπίτης** [dzabitis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ.): **1.** αξιωματικός της αστυνομίας (επί Τουρκοκρατίας). **2.** (μτφ.) ο φύλακας της οικογενειακής τιμής και υπόληψης.

[< *zabit* (Παπ.) (ضابط)]

{Ο Παπαρηγοράκης διασίζει σε παράθεμα τον πληθ. *ζαμπιτάδες*. Αναλυτικά για το αξίωμα του ζαμπίτη (στον πληθ. *ζαμπιτήδες*) βλ. στο: Νικόλαος Σταυρινίδης, “Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 260.}

ζαμπιτιλίκι, το [zabitilífi] & **τζαμπιτιλίκι** [dzabitilífi] (Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Ιδομ^B, Ροδ.) : **1.** η άσκηση της αστυνομικής εξουσίας. **2.** σκληρός νόμος, αυστηρότητα της εξουσίας. [*zabit* ‘συγκράτηση, περιστολή’ + *-lika* (Ξανθιν.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{«Το *zabit* είναι διάφορο του *zabit* (βλ. ζαμπιτήδες)» σημειώνει ο Ξανθινάκης, αλλά στα λεξικά η λ. *zabit* έχει τη σημ. ‘πρακτικά (συνεδρίασης), αναφορά (αστυνομικού)’. Υπάρχει το τουρκ. *zabilik* (ضابطلق) ‘αξιωματικό’ (TDK).}

ζαναέτης (επιθ. προσ.) [zanaéti] (Τσιρ.) : φιλόργυρος, συμφεροντολόγος.

[μάλλον < ζαναέτι ‘τέχνη, επάγγελμα’, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Η φωνητική σχέση είναι φανερή, αλλά όχι και η σημασιολ. μετάβαση από το ‘επάγγελμα’ στη ‘φιλαργυρία’. Το παράθεμα χρήσης που έχει ο Παμπούκης στο λ. *ζαναέτι* (από: Κ. Βάρναλης, *Η αληθινή απολογία του Σωκράτη*, 4η έκδοση, Αθήνα 1976, σ. 44) ίσως βοηθά στην κατανόηση της μετάβασης: «*Το ζαναέτι, βλέπεις, τον κάνει να λογαριάζει πίστερο τα πετάια*». Η συνέχεια της πρότασης του Βάρναλη είναι: «*κα από τον “υπέρ πατρίδος” θάνατο*» και αφορά τον ένα από τους τρεις κατηγορούς του Σωκράτη, τον Άνυτο, που ήταν βυρσοδέλης – ταμπάκη τον λέει ο Βάρναλης. Φαίνεται πως μερικές φορές το *ζαναέτι* κάνει τον άνθρωπο *ζαναέτη*.}

ζαναέτι, το [zanaéti] (Πάγκ., Ροδ.) : η τέχνη, το επάγγελμα.

[< *san’at* (Πάγκ.) / *zanaat* (Κουκκίδης, 34) (صنعت, صناعات)]

{Το TDK έχει: *sinaat* & *zanaat* ‘τέχνη, κυρίως ως (χειρωνακτικό) επάγγελμα’, από το αραβ. *ṣinā’at*, πβ. *zanaati* ‘τεχνίτης’, και *sanat* ‘τέχνη, κυρίως ως γνώση, Τέχνη’, από το αραβ. *ṣan’at*, πβ. Güzel Sanatlar Fakültesi ‘Σχολή Καλών Τεχνών’. Από το δεύτερο δεν προέκυψε ελληνική λέξη (βλ. Georgiadis, 74). Στον κρητ. στερεότυπο χαρακτηρισμό *χρυσό βραχιόλι* (= σταθερή πηγή εισοδήματος) για την τέχνη (του τσαγκάρη, του μαραγκού κλπ.) → Πάγκαλος (Δ 188) το έχει ως *χρυσό μανίλι* (< ιταλ. *magnilia*)– αντιστοιχεί η τουρκ. παροιμία *sanat altın bileziktir* (η τέχνη είναι χρυσό βραχιόλι). Ο Γαρεφαλάκης (και στη συνέχεια ο Ιδομενέας και ο Τσιριγωτάκης²) ληματογραφεί τη λ. *ζαναέτι* με τη σημ.

‘επιθυμία’: «*Πολλά ντουχιουντισμένο σε θωρό εδά εδά γιε μου. Πε μου ιντά ‘ναι το ζαναέτι σου κι ιντά μπορώ να σου κάμω*». Ίσως πρόκειται για λέξη με διαφορετική προέλευση, εκτός και αν ισχύει και εδώ η σημείωση στο λ. *ζαναέτης*.}

ζαναμπέτης, βλ. **τζαναμπέτης**.

ζάπι, βλ. **ζάφτι**.

ζάπι, βλ. **ζάφτι**.

ζάρα, η [zára] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : **1.** είδος κουκουβάγιας (*Tyto alba*) που η φωνή της κοντά σε σπίτι θεωρείται κακός οϊωνός (κι ας είναι ένα πανέμορφο πουλί – έτυχε να δω κάποτε μια φωλιά με δύο νεοσσούς έτοιμους να πετάξουν και ένα ενήλικο πουλί). Στις μαντινάδες επονομάζεται *κλαμάρικο πουλί*, *πουλί της λύπησης*, *πουλί της σκοτεινιάς* κλπ. Αλλού τη λένε *κλαγοπούλι*. Κατ’ ευφημισμόν λέγεται (Πάγκ.) *καλό πουλί*. **2.** «παιχνίδι που φτιάχνουν τα παιδιά με κομμάτια από κλίμα κι ένα γλωσσίδι στη μέση από το φλοιό του, που το φυσάνε και παράγει ήχο όμοιο με της ζάρας» (Πιτ.).

[< *ζάρι* το πουλί *Tyto alba*, είδος κουκουβάγιας, θηλ. κατά τα: κουκουβάγια, κρητ. σκλώπα – δυσετυμολόγητο: ίσως < οθωμ. *zar* (زار) ‘κλίμα, οδύρμος’, αν όχι από το αρχ. *ζάρος* ‘όρνεον αρπακτικόν’, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Σε κρητική παράλαλη του τραγουδιού *Του νεκρού αδελφού*, βρίσκουμε τους στίχους: *Ζάρι και ζάρι θα γενώ, ζάρι και ζαροπούλι, / να κλαίω σοι εννιά αδερφούς και την καμμένη μάνα* (Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 7ος τόμος, *Τα Λαογραφικά*, επιμέλεια έκδοσης: Κέντρον Ερευνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1983, σ. 74). Στην Πελοπόννησο τη *ζάρα* τη λένε *ζάρι* (πληροφορία από την εξ Αρκαδίας φίλη Κιρκή Τζωρτζακάκη). Έτσι το έχει ο Δημήτρης Λιθοξόου στις *Ονομασίες των πουλιών της Ελλάδας* (http://lithoksou.net/onomasies_pulion.html). Τα *ζάρι*, *ζάρι*, *ζάρα* θα μπορούσαν ίσως να σχετιστούν με τη λ. *ζάρος* ‘όρνεον αρπακτικόν’, στην οποία καταφεύγουν σχολιαστές του Ευριπίδη για να να ερμηνεύσουν το ρ. *επέζαρει* από τις *Φοίνισσες* (στ. 45-46: *ώς δ’επέζαρει / Σφήξ άρπαγαίσι πόλιν*) : «επέκειτο δικην ζάρον», «παρήχθη δε η λέξις από τον ζάρον». Έτσι δε ο ζάρος είδος ορνέου λίαν αρπακτικώτατος» (βλ. Gulielmus Dindorfius, *Scholia graeca in Euripidis tragoedias*, 3ος τόμος, Οξφόρδη 1863, σ. 49-50). Το πρόβλημα είναι ότι η λ. *ζάρος* δεν απαντά πουθενά αλλού. Ένα άλλο πιθανό έτυμο θα ήταν το τουρκ. *zar*, όχι αυτό που σημαίνει ‘ζάρι [του ομόνυμου παιχνιδιού]’ (αυτό κατά το ΑΚΝ προέρχεται από τα αραβικά,

αλλά μια λέξη περσικής προέλευσης που σημαίνει «αναστενάζων και κλαίων, ομιώζων», αλλά και «αναστεναγμός και κλαυθμός, ομιωγή», βλ. Χλωρός, Α 861, ο οποίος για το τελευταίο έχει και τον τ. زاری (ζαρί), πβ. και επίρρ. *zari zari* ‘κλαίοντας) με λυγμούς’ (TDK). Εδώ το πρόβλημα είναι ότι δεν έχουμε άλλες ενδείξεις προσαρμογής αυτής της λέξης στα ελληνικά κατά την κυριολεξία της.)

ζαράρι, το [zaráři] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): ζημιά, βλάβη, κακό· το αντίθετο: όφελος, κέρδος· ΦΡ. *Άλλο ζαράρι, μωρέ παιδιά!*: άλλο κακό να μη μας βρει! || *Βγάζω το ζαράρι*: αποκαθιστώ μια αδικία που έγινε εις βάρος μου, παίρνω ικανοποίηση με εκδίκηση. || (Στο) νου ζαράρι: απρόσμενο κακό (Γαρ.), έμμονη ιδέα (Κριτσ.), είναι να τρελλαθεί κανείς (Ξανθιν.).

[< *zarar* (Παπ.)] (ضرر)

{Η φρ. στο νου ζαράρι, την οποία ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί χωριστά, φαίνεται να είναι μηδ.: < *akla zarar*. Βρήκα τον ετυμολ. συσχετισμό στο νου ζαράρι < *akla zarar* στο: *Bişgehan*², 47. Το TDK έχει τη φράση *akla zarar* ως επιφώνημα έκπληξης. Κατά λέξη σημαίνει ‘ζημιά, πλήγμα στο μυαλό’. Η κατάρτα *áδικο να τανε λάχη σ’ το νου* (βλ. *Κάτοπτρον*, 14) φαίνεται να είναι κρητική προσαρμογή της φρ. *akla zarar*.}

ζαράρι γόκ (έκφρ.) [zaráři zók] (Παπ., Πιτ.: στο λ. ζαράρι): Δεν πειράζει (κ.λ. ‘δεν υπάρχει ζημιά’).

[< *zarari yok* (Συντ.)] (ضرر يوق)

ζάρι, βλ. **ζαέρι**.

ζαρζαβατικά, βλ. **τζερτζεβατικά**.

ζάρι (επίρρ.), βλ. **ζαέρι**.

ζάρι (το), βλ. **ζάρα**.

ζάρι ζόρλε (επίρρ.) [záři zórle] (Πιτ.): με το ζόρι, με το στανιό, θέλοντας και μη.

{πιθανότατα < *zorlamak* ‘στενοχωρώ, δυσκολεύω’ ή *zor* ‘βία, δυσκολία’ (Πιτ.) / μάλλον < *zar zor*, με επίδραση από τη λ. *ζόρλε* (Συντ.)}

{Η τουρκ. έκφρ. *zar zor* (زار زور) σημαίνει ‘με το ζόρι, απρόθυμα’·}

ζάρι και, βλ. **ζαέρι**.

ζαρινά (επίρρ.) [zariná] (Κονδ.): «με το ζόρλε», με το ζόρι.

{ίσως < *zorunan* ‘με τη βία’ (διαλεκτ. κατά το TDK) (Συντ.)}

{Βλ. και *ζορινιά*.}

ζαρίφης* (επίθ. προσ.) [zarifis] (Πάγκ., Πιτ.,

Κονδ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.) & **ζαρίφτης** (Δαρ.): κομπός, λεπτός.

[< *zarif* (Πάγκ.)] (ظريف)

{Στον τ. *ζαρίφτης* μπορούμε να υποθέσουμε παρετυμολ. επίδραση από τη λ. *τίσιφτης*, εκτός κι αν σχετίζεται με τη λ. *zarafet* ‘ζαριφλίκι’·}

ζαρίφικο, βλ. **ζαρίφικος**.

ζαρίφικος (επίθ.) [zarifikos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** κομπός, λεπτός· **2.** (ως ουσιαστικ. επίθ.) «ακούεται συγχρότα στη σημασία, ένα ποτηράκι ρακή, ούζο κλπ. {εδώ μάλλον λείπει κάτι (Συντ.)} δηλ. όχι γεμάτο ως επάνω. ‘Καφετζή βάλε μας δυο ζαρίφικα να τα πιούμε’» (Πιτ.).

[< *zarif* (Παπ.)] (ظريف)

{Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί τη λ. ως ουσιαστικ. επίθ. στο ουδέτερο: το *ζαρίφικο* [zarifiko], με τη σημ. ‘ένα ποτήρι εκλεκτό κρασί’. Ο Πιτυκάκης και ο Αποστολάκης έχουν στο ίδιο λήμμα: *ζαρίφικος* και *ζαρίφης*. Στη σημ. 2. πβ. αντίστοιχη χρήση του επίθ. περιποιημένος: δυο περιποιημένα = δύο ποτά, π.χ. ούζα, με μεζέ·}

ζαριφλάτος (επίθ.) [zariflátos]: όμορφος, ζηλευτός. Μαντινάδα: *Ως περιπλέκει ο κισσός στον πηγαδιού τον πάτο, / έσσα θα περιπλέξομε, μίλο μου ζαριφλάτο* (Λιουδάκι, 61).

[< *ζαριφλίκι* (Συντ.)]

ζαριφλίκι, το [zariflíti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) & **σαριφλίκι** [sariflíti] (Ιδομ^B): η κομπόηση.

[< *zariflik* (Πάγκ.)] (ظريفلك)

ζαρίφτης, βλ. **ζαρίφης**.

ζαροπούλι, βλ. **ζάρα**.

ζάρπα, η [zárapa] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^B): ηχητικό ξεφύσημα με το στόμα για αποδοκιμασία.

[< *zápta* ‘πορδή’ (< αραβ. *zarfa*, κατά το TDK), με τροπή [t] > [p] (Συντ.)] (خرطه)

{Ο Παπαρηγοράκης ετυμολογεί από τη λ. *zarp* (خراب) ‘σφοδρότητα, ταχύτητα, ορμή’. Το έτυμο που προτείνεται εδώ υπάρχει και ως *zort*, το οποίο στην έκφραση *zort vurmak* σημαίνει «αφήνω φύσαν, πέρδω, χλευάζω χυδαίως» (Χλωρός, Α 874). Σημειώτεον ότι η *ζάρπα* είναι απομίμηση πορδής. Αυτό, κατά τον συντάκτη του σχετικού λήμματος στο slang.gr, «πιτυγχάνεται με τον κατάλληλο πλαταγισμό των χειλέων στο ψαχνό του βραχίονα, ώστε να προκύψει ο χαρακτηριστικός ήχος από τον εκπνεόμενο αέρα». Η λ. *ζάρπα* ακούγεται στην πόλη των Χανίων. Στο Διαδίκτυο βρίσκουμε σύγχρονους νεολογισμούς σχετικά με τη *ζάρπα*: *ζαρ-*

πάρω 'κάνω ζάρπα', ζαρπαδόρος 'αυτός που κάνει ζάρπες', καθώς και ονομασία ομάδας κοινωνικής δράσης στα Χανιά, με ομόνυμη σελίδα στο Facebook: *Zarpatistas*. Για την κατάληξη -άρω βλ. σημείωση στη λ. *ταλιμέρνω*.)

ζαρπαδόρος, βλ. **ζάρπα**.

ζαρπάρω, βλ. **ζάρπα**.

ζαρπατίστας, βλ. **ζάρπα**.

ζαρτζής, ο [zardzís], θηλ. **ζαρτζού** [zardzú] (Κριτσ.) : αυτός που παίζει ζάρια.

[< *zarci* (αργκό, κατά το *TDK*) (Συντ.)]

{Λέγεται και *ζοριτζής*. Κατά το *AKN* η λ. *ζάρια* είναι αραβικής προέλευσης.}

ζάρφι, το [zárfi] : «*Ζάρφια*. Λέγονται και σήμερα ακόμη {=1913· δεν λέγονται πια} ούτω κύαθοί τινές εκ μετάλλου ή άλλου υλικού». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 106).

[< *zarf* 'θήκη', από τα αραβ. (Mehmet Yunus & Ξανθοειδής) : «παν ό τι χρησιμεύει όπως περιλάβη, περικαλύνη άλλο τι, ήτοι το περιέχον, θήκη, φάκελλος [επιστολής]· υποκρατητήριον, ήτοι είδος κοτύλης εντός της οποίας τίθεται παρ' οθωμανούς το κύπελλον του καφέ, κ. ζάρφω» (Χλωρός, Β 1103)] (ظرف)

ζαφθιές, βλ. **ζαφτιγές**.

ζαφτιάς, ο [zaftiás] (Ιδομ^B) : εξουσιαστής, κύριος.
[< *ζάρφι*· ή < *ζαφτιζώ*, υποχωρητικά (Συντ.)]

ζάρφι* [zárfi]· μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω ζάρφι** (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : υποτάσσω, εξουσιάζω, ελέγγω, διαμίζω.
[< *zarf* 'καθυπόταξη' (Παπ.)] (ضبط)

{Ο Ιδομενέως επισημαίνει ότι χρησιμοποιείται μόνο στη φρ. *κάνω ζάρφι*. Ίσως αυτή πρέπει να λημματογραφείται (όπως στον Αποστολάκη: *ζάρφι κάνω ή έχω*), ως ρημ. περίφραση, και όχι το *ζάρφι* ως ουσιαστικό. Πβ. τουρκ. *zarf etmek*. Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τη φρ. *δεν τονε κάνω ζάρφι*. Ο Ροδάκης *έχει: ζάρφι (κάνω...)*. Σήμερα λέμε *κάνω ζάρφι κάποιον*, αλλά παλαιότερα η ρημ. περίφρ. έπαιρνε ως αντικείμενο και άμυγχο, και εσήμαινε 'κάνω κουμάντο, διαφεντεύω', π.χ. σε έγγραφο του 1862: *και έκαμεν ζάρπει [sic] η μητριά της όλον το πράγμα του συζύγου της και η θυγάτηρ δεν έλαβε τίποτα (Α.Δ.Η., 2 / 8-1331)*. Η ίδια ιδέα με ελληνική διατύπωση σε άλλο έγγραφο του 1862: *να χοροίση το μερηδηόντζη και να το έχοι υπό την εξουσή-αντζή (Α.Δ.Η., 2 / 8-1376)*. Το μεσοπαθ. **γίνωμα ζάρφι** χρησιμοποιείται συνήθως σε αρνητικές διατυπώσεις, π.χ. *αυτό το κοπέλι δε γίνεται ζάρφι*, δηλ. δεν μπορεί κανείς να το συμμορφώσει.}

ζαφτιγές, ο [zafitjés] & **ζαφτιές** [zafitjés] & **ζαφθιές** [zafthjés] & **ζαφτιές*** [zafitjés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : ο χωροφύλακας (επί Τουρκοκρατίας).

[< *zarfiye* (Παπ.)] (ضبطه)

ζαφτιζώ [zafitizo] (Ξανθιν., Ιδομ^B) : εξουσιάζω, επιβάλλομαι.

[< *ζάρφι* (Ξανθιν.)]

ζεβγέκης, βλ. **ζεβζέκης**.

ζεβέλα, η [zavéla] & **ζαβέλα** [zavéla] : (Ξανθιν.) : «νόσος των αιγοπροβάτων (ελάττωση της κινητικής λειτουργίας των μυών, ατελής παράλυση).

[< *ζεβελιώ*, υποχωρητικά (Συντ.)]

ζεβελιάρης (επίθ.) [zavélaris] (Ξανθιν.) : παραλυμένος, παραταϊών, τρεκλιζών.

[βλ. *ζεβελιώ*]

ζεβελιώ [zavélio] & **ζεβελιάζω** [zavélio] : (Ξανθιν.) : παραλύω· μτχ. παθ. παρκ. **ζεβελιασμένος**.

[< *zeval* «παρακμή, πτώσις, δύσις»· *zeval bulmak* «ευρίσκο παρακμήν, παρακιάζω, φθίνω» (Χλωρός, Α 873) (Συντ.)] (زوال)

ζεβζέκης* (επίθ. προσ.) [zavzétjís] (άλλη γραφή: *ζεβζέκης*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Ιδομ^B, Χουστ.) : 1. ελαφρόμυαλος, ανόητος· 2. μικροκαμωμένος, ασθενικός, καχεκτικός.

[< *zavzek* (Παπ.)] (زوزك)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **ζεβγέκης**. Η σσημ. 2. είναι προσθήκη του Καθηγ. Θεοχ. Δετοράκη, φιλόλογου επιμελητή της έκδοσης του *Κρητικού Λεξιλογίου* του Κονδυλάκη στο λ. *ζεβζέκης*.}

ζεβζεκιά*, η [zavzétjía] (άλλη γραφή: *ζεβζεκιά*) (Πιτ., Κονδ., Ιδομ^B) : επιπολαιότητα, έλλειψη σοβαρότητας.

[< *ζεβζέκης* (Πιτ.)]

ζεγκίνης (επίθ.) [zenginiís] (Ροδ.) : πλούσιος.

[< *zengin* (Κουκκίδης, 34)] (زنگين)

ζεϊμπέκια, τα [zeimbétkia] : «ονομασία τουρκικής φυλής κατοικούσης εις τα περιχώρα της Σμύρνης: άλλοτε εκαιούτο ούτως οι εύζονοι στρατιώται» (Χλωρός, Α 878), «άτακτος Τούρκος, συνήθος ωπλισμένος, επιδιόδομος συχνά εις αυθαιρεσίας κατά των Χριστιανών» (Κουκκίδης 34). *Απ' έξω είχαν συναχτεί ζεϊμπέκια, αραπάδες* (Γερμανός Γεωργιάδης, *Κρητική Μούσα*, Χάλλη 1898, σ. 22).

[< *zavbek* (Κουκκίδης)] (زيبك)

ζεμπερέκι, βλ. **ζεμπερές**.

ζεμπερές, ο [zemberés] & **ζεμπερέκι**, το [zemberé[ʃi] & **τσεμπερές** [tsemberés] & **τζεμπερές** [dzemberés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Ξανθιν^Α, Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ελατήριο ρολογιού· **2.** είδος κλειδαριάς/πετούγιας (αναλυτική περιγραφή βλ. στην ιστοσελίδα του Κρητικού Μουσείου Εθνολογίας: <http://www.cretanethnology.museum.gr>). ΦΡ. *πελεκώ ζεμπερέκια*: ενεργώ ύπουλα, κακόβουλα εναντίον κάποιου· *έφταξα στο ζεμπερέκι*: εξαντλήθηκε η υπομονή μου· *έπαιξε ο νους μου ζεμπερέ*: τρελάθηκα.

[< *zemberek* (Παπ.) (زمبرك)]

{Από το *zemberek* προκύπτει κανονικά ο τ. *ζεμπερέκι*. Ο τ. *ζεμπερές* ίσως από επίδραση λέξεων με συναφή σημασία, π.χ. *σουρμές* ‘σύρτης’. Οι δύο πρώτες σημ. ήδη στα τουρκικά. Η φρ. *πελεκώ ζεμπερέκια*, ίσως να σχετίζεται με τη σημ. ‘βέλος’ (ιστορ., *TDK*). *Ζεμπερές* λεγόταν και ο απλός μεταλλικός σύρτης της πόρτας. Η σημ. αυτή και στο διαλεκτ. *zemberek*: «demirden yapılmış kapı sürgüsü» (*TDK*.)

ζεμπερόνω [zemberóno] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Ξεν.) : κλείνω την πόρτα με το *ζεμπερέ*: μτχ. παθ. πρκ. **ζεμπερωμένος** (Τσιρ.) : αυτός που έχει κλειστεί μέσα.
[< *ζεμπερές* (Πιτ.)]

ζεμπιλιάς, ο [zembilás] : κατασκευαστής/πωλητής ζεμπιλίων. Η λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βιβλιοθήκη) στη στήλη «επάγγελμα», σ. 9, 30, 38.
[< *ζεμπίλι* (Συντ.)]

ζεμπίλι*, το [zembíli] & **ζιμπίλι** [zimbíli] (Παπ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** (παλιότερα) καλάθι για τα ψώνια πλεγμένο με φοινικόφυλλα, ή κοφίνι με δυο λαβές πλεγμένο με βούβλα· **2.** (στη σύγχρονη εποχή) ανθεκτικό καλάθι από ελαστικό για τη μεταφορά χώματος ή οικοδομικών υλικών.
[< *zembil* (Παπ.) (زنبيل, زنبيل)]

ζεμπιλιάτικα (επίρρ.) [zembilátika] (Τσιρ.) : τρόπος πληρωμής εργατών για τη συγκομιδή καρπών, «η πληρωμή του εργάτη ήταν ανάλογη με όσα ζεμπιλια γέμιζε».
[< *ζεμπίλι* (Συντ.)]

ζενές, ο [zenés] (Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Χουστ.) : λεπτός και καχεκτικός άνδρας.
[< *zenne* ‘γυναίκα’ (Κριτσ.) / αλλά βλ. σημείωση]

{«Ζενές στα τούρκικα είναι οι άντρες που φορούνε γυναικίστικα ρούχα στο θέατρο» (δικευκρίνιση Καθ. Hakki Bilgehan – προσωπική

επικοινωνία), «πρόσωπον υποκρινόμενον την γυναίκα εν ταις θεατρικαίς παραστάσει παρά τοις ανατολικούς λαοίς» (Χλωρός, Α 873), ομοίως και στο θέατρο σκιών (Καραγκιόζη), βλ. λ. *zenne* στο *TDK*. Κατά τον Κώστα Καραποτόσογλου (“Ετυμολογικά της δυτικής κρητικής διαλέκτου”, *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 25 (2004-2005), 92) η λ. ετυμολογείται από το τουρκικό *zın* *enez, eneze* = feeble, weak (= αδύναμος), incapable, με πτώση του αρχικού *e*-, και αντιμετάθεση των συλλαβών, δηλαδή: *νεζές > *νεζές > *ζενές*.}

(***ζενετζής**, βλ. Παράρτημα 1.

ζέπη, βλ. **τσέπη**.

ζεραβεντίν ταβελί (το:) [zeravedin taveli] : το φυτό *Aristolochia longa*. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826, με τη γραφή **ζεραβεντινάβελι** (βλ. Παπαδογιαννάκης, 157).

[< *zeravend-i taveli* < *zeravent* زراوند «αριστολογία [γένος φυτών]» (Χλωρός, Α 865) + *tavil* طویل «μακρός» (Χλωρός, Β 1099)]

{Η ονομασία του φυτού στα τουρκικά και στα λατινικά στο: Arif Bilgin, “Osmanlı dönemde ilaç yapımında kullanılan tıbbi bitkiler – The herbs used to make medicine in the Ottoman period”, στο: C. Yılmaz & N. Yılmaz, *Osmanlılarda sağlık – Health in the Ottomans*, Biofarma, İstanbul 2006, 1ος τόμος, σ. 264.}

ζερζεβάτι, βλ. **τζερτζεβάτι**.

ζερζεβατικό, βλ. **τζερτζεβατικό**.

ζευζέκης, βλ. **ζεβζέκης**.

ζεύκι, βλ. **ζέφκι**.

ζέφκι, το [zéfhi] (άλλη γραφή: *ζεύκι*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : διασκέδαση, απόλαυση, ξεφάντωμα με φαγοπότι.
[< *zenk* (Παπ.) (نق, زوق)]

ζήλι καντήλι (επιρρ. φρ.) (προτεινόμενη γραφή: *ζήλι καντήλι*) [zili kandili] (Γαρ., Κριτσ.) : τόφλα στο μεθύσι.

{πιθανόν από συμφυρμό των τουρκ. εκφράσεων *zil zurna* «κύμβαλον αλαλάζον εκ μέθης» (Χλωρός, Α 868) και *gök kandil* «μεθυσμένος εις βαθμόν ώστε να μη δύναται να ισταται όρθιος» (Χλωρός, Β 1449) (Συντ.)}

{Λέγεται (Ηράκλειο) και *ζήλα καντήλα*. Ο συμφυρμός ίσως ήδη στα τουρκικά (*zil kandil), πβ. *gök zurna* (*TDK*), που σημαίνει επίσης ‘τόφλα στο μεθύσι’. Η λ. *kandil* (την οποία το *TDK* ετυμολογεί από το αραβ. *kandīl*) σημαίνει και μόνη της (στην αρχο) ‘πολύ μεθυσμένος’. Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης (“Ποντιακά έτυμα ανατολικής προέλευσης”, *Αρχαίον Πόντου*, 32

(1973-74), 333) αποθησαυρίζει το ποντιακό «κόρτζ καντήλα (ενν. μεθυσμένος) '(μεθυσμένος) τύφλα' < τουρκ. körkandil 'τυφλή καντήλα, δηλ. καντήλα που έσβησε, που πνίγηκε στο λάδι της'». Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. *καντήλα* από το μsn. *καντήλιον*, υποκορ. του *καντήλα* < ελνστ. *κανδήλα, κανδήλη* (προφ. [nd]) < λατ. *candela*. Έχει και δεύτερο λήμμα *καντήλα*² με τη σημ. 'φουσκάλα με υγρό που σχηματίζεται στο δέρμα' και την ετυμολογεί από το *καντήλα*¹ 'μεγάλο καντήλι' «ίσως επειδή μπορεί να προξενήσει κάψιμο». Αλλά πιθανότερο είναι να προέρχεται από το τουρκ. *kandil*, στη σημ. 'σαπουνόφουσκα' (βλ. Χλωρός, Β 1311).}

ζιαμέτι, το [zjaméti / ziaméti] (Κασσ.) : «φέουδον, τιμάριον, εγγύησις» (Κριάρης, 186)· επί Τουρκοκρατίας: «μεγάλο τιμάριο· τα έσοδά του κυμαίνονταν ανάμεσα σε στα 20.000 έως 99.000 άσπρα» (*Ιεροδικείο*, Γ 483).

[< *zi'amet* (Χλωρός, Α 867), *zeamet* (TDK), από το αραβ. *za'ama(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (زعمت)

{Ο κάτοχός του λεγόταν *zaim*, βλ. *ζαΐμς*.}

ζιαφεντάδικος (επιθ.) [zjafedádikos] & **διαφεντάδικος** [ðjafedádikos] (Πάγκ.) : «ο εργαζόμενος χάριν άλλου τινός αμισθί, αλλά μόνον δια να του κάμει ούτος *ζιαφέτι*, να του δώσει φαγοπότι».

[< *ζιαφέτι* «και κατά παρετυμολογίαν προς το *αφέδης-αφεδάδες*» (Πάγκ.)]

{Ο Πάγκαλος γράφει *ζιαφεδάδικος* [zjafedádikos] και *διαφεδάδικος* [ðjafedádi-kos].}

ζιαφεντίστικός (επιθ.) [zjafedistikos] (Πάγκ.) : *ζιαφεντάδικος* (βλ.).

[< *ζιαφεντήσιος + *ζιαφετικός* (Πάγκ.)]

{Λήμμα *ζιαφετικός* δεν υπάρχει στο έργο του Πάγκαλου.}

ζιαφέτι, το [zjaféti] & **τζιαφέτι** [dzjaféti] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ.) : γεύμα ή δείπνο που προσφέρεται σε φιλόξενομένο, τραπέζωμα.

[< *ziyafet* (Παπ.)] (ضيافت)

{Ο Πάγκαλος το γράφει **ζιαφέτι** [zjaféti]. Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **σδιαφέτι**.}

ζιγανιά, βλ. **αζιγανιά**.

ζιγανεύω, βλ. **αζιγανεύω**.

ζιγούμι, βλ. **γιγούμι**.

ζιηνέτι, το [ziinéti] : στολίδι, στολισμός. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Ήόθανε η γενιτσαριά μ' όλο τση το ζιηνέτι* (βλ. Dedes, 365).

[< *ziymet* (Χλωρός, Α 879) από το αραβ. *zīna(t)* κατά τον Nişanyan] (زينت)

ζίκρι, βλ. **δικρι**.

ζίλια^{1*}, τα [zília] (Ξεν.) : αυτοσχέδιο μουσικό όργανο τύπου πιαντίνα. Αποτελείται «από δύο μεταλλικά στρογγυλά αντικείμενα σχήματος μικρού πιάτου που συνδέονται με ένα κορδόν». Το «κρατούν τα τα παιδιά και το χτυπούν όταν λένε τα κάλαντα».

[< *zil* (Ξεν.), από τα περσ. κατά το *AKN*]

{Τα *ζίλια* τα φτιάχναμε (τέλη δεκαετίας του '50) με δύο καπάκια από μεταλλικό κουτί μιογιάς για παπούτσια· στο κέντρο του καθενός κάναμε μια τρύπα με καρφή και εκεί στερεώναμε το συνδετικό κορδονάκι.}

ζίλια^{2*}, τα [zília] : έτσι λέγαμε (τέλη δεκαετίας του '50) τις μικρές χάρτινες λουρίδες που κρεμούσαμε στα δεξιά και τα αριστερά του χαρταετού για να ισορροπεί (αλλάυ τις λένε σκουλαρικήα). Βλ. και *τζίλιο*.

[ίως < *zeyil* (Χλωρός, Α 825), κατά τον Nişanyan από το αραβ. *ḡayl* 'ουρά· κάτω μέρος ρούχου, ποδόγυρος· επέκταση, προέκταση, παράρτημα' (Συντ.)] (جذب)

ζίλι καντίλι, βλ. **ζήλι καντήλι**.

ζιλκάδέ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

ζιλχτζέ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

ζιμπύλι, βλ. **ζεμπύλι**.

ζιμπούλι, βλ. **ζουμπούλι**.

ζιμπερντάχι, βλ. **μπερντάχι**.

ζολότα, η [zolóta] (Κριτσ^{π*}) : παλαιό οθωμανικό νόμισμα ίσο με τριάντα παράδες. Βλ. *Μεταφράσεις* Γ 317, Δ 53.

[< *zolota* (Κριτσ.)] (زولوط)

{Αναλυτικά για τη *ζολότα*, βλ. στο: Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν ἡρόσια σαράντα - Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος - 19ος αι.*, Κέντρο Νεοελλ. Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1996, 110-111.}

ζομπονιάρης [zoboňáris] & **τζομπονιάρης** [dzoboňáris] (επιθ. προσ.) (Τσιρ^α, Ξανθιν.) : ζαρωμένος, καχεκτικός, άτονος.

[< *ζομπονιάρης* < *ζαμπούνης* < *zabun* (Κουλάκης, 429), βλ. και Καραποτόσγλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 92)] (زبون)

ζομπονιάρικος [dzoboňárikos] & **τζομπονιάρικος** [dzoboňárikos] (επιθ.) (Ξανθιν.) : βλ. *ζομπονιάρης*.

ζομπονιασμένος [zoboňazménos] (Τσιρ^α) : μαραμένος.

[< *ζομπονιάζω < *ζαμπονιάζω* < *ζαμπούνης* (Κουλάκης, 429)]

ζόρες, ο [zóres] & **ζόρλες** [zórlés] & **ζόρλε**, το [zórlé] & **ζόρι***, το [zóri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ.,

Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : 1. δυσκολία· ΦΡ. *ζόρε θέλει*: είναι πολύ δύσκολο, σχεδόν ακατόρθωτο· 2. βία, εξαναγκασμός, ανάγκη· 3. βιασίνη, άγχος, σπουδή: «Για δεν γ-κάθεσαι να φας σα ν-τον άνθρωπο, μονό τρως ορθός. Είντα 'ναι ο ζόρες σου;» (Αποστ., Τσιρ.)

[< zor (Παπ.)] (ζορ)

{Οι τ. *ζόρλες* και *ζόρες* μαρτυρούν επίδραση από το επίρρ. *ζόρλε* (βλ.). Η κρητ. έκφραση *ιντά 'ναι ο ζόρές σου*; αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. *zorun ne(dir)?* Σημειώνεται η επιστροφή του δανείου στην τουρκική: από το ελλ. *με το ζόρι* προέκυψε το τουρκ. επίρρ. *metazori*, με την ίδια σημασία (Δημάση & Νιζάμ, 202.)}

ζόρε στεμέ [zóre stemé] (Παπ.: στο λ. *ζόρες*) : «ζόρε στεμένο» {= ;}

{Χωρίς άλλη διευκρίνιση στον Παπαγρηγοράκη.}

ζορίζω*, **-ομαι*** [zorizo, zorizome], (Δαρ., Ξεν.) : φέρνω κάποιον σε δύσκολη θέση· το μέσο: «πι-έζομαι, δυσκολευομαι, καταβάλλω μεγάλη προσπάθεια, μόλις που τα καταφέρνω» (Δαρ.)

[< ζόρι (AKN)]

ζοριλής (επίθ. προσ.) [zorilís] (Αποστ., Τσιρ.) : ζόρικος, βίαιος.

[< *ζοριλίκι*, υποχωρητικά· ή κατευθείαν < *zorlu* (Συντ.)] (ζορלו)

{Ο Αποστολάκης το έχει ως επίθ. με τρία γένη: *ζοριλής*, *-ίνα*, *-ιδικό*.}

ζοριλίκι, το [zorilití] (Πιτ., Κασσ.) : ό,τι και ο *ζόρες* (βλ.).

[< *ζόρ(ι) -λίκι* (AKN)]

{Ο Παμπούκης (σ. 144) ετυμολογεί από το τουρκ. *zorluk* (زورلق), αλλά θα έδινε κανονικά τον τ. *ζορλούκι.}

ζορινιά, η [zoripiá] (Τσιρ.) : το ζόρισμα, η βία.

[ίσως < *zorunan* 'με τη βία' (διαλεκτ. κατά το TDK) (Συντ.)]

ζορλαμαλιδικός (επίθ.) [zorlamalidikos] (Ξανθιν.^Α) : δύσκολος και επώδυνος.

[< *ζορλαμάς* (Ξανθιν.)]

ζορλαμάς, ο [zorlamás] (Ξανθιν.) : η αρθρίτιδα.

[< *zorlama* 'ζόρισμα, πίεση' (Ξανθιν.)]

ζόρλε (επίρρ.) [zórlé] (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κασσ.) : με τη βία, με το στανιό, με το ζόρι.

[< *zorla*, *zor ile* 'με το ζόρι' (Συντ.)] (زورله, زورله)

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός; α) τουρκ. *zor ile* > ελλ. *ζόρλε*, β) τουρκ. *zor* > ελλ. *ζόρι*· με το *ζόρι* > τουρκ. *metazori* (αντδ. για την τουρκική). Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά την επίρρ. φρ. *με το ζόρλε*.}

ζορμπάς^{1*}, ο [zorbás] (Κονδ., Δαρ., Ιδομ.^Β, Χουστ.) : άνθρωπος βίαιος και αυθαίρετος, ανυπόταχτος. Η λ. χρησιμοποιήθηκε και ως συνώνυμο των λ. αποστάτης, εξωμότης, γενίτσαρος, π.χ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Δε φταίει για ο βασιλιάς μόνδε κι οι εβλιγάδες, / μα φταίνει ο τουρκορομιοί κι απ' όλους οι ζορμπάδες* (βλ. Dedes, 355).

[< *zorba* (Κουκκίδης, 35), από το περσ. *zorbaz* κατά το TDK (Συντ.)] (زوربه, زوربه)

{Η λ. *zorba* από τη λ. *zor* 'δύναμη, βία' (βλ. *ζόρι*) + *-baz* 'παίζων', πβ. *τζαμπάζης*. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. *tyran* 'μτφ. ανελέητος, δεσποτικός, άπονος' < ελλ. *τύραννος* (Δημάση & Νιζάμ, 253), κατά το TDK μέσω του γαλλ. *tyran*. Επίσης: τουρκ. *despot* 'μτφ. το άτομο το οποίο χρησιμοποιεί αυταρχικές και καταπιεστικές μεθόδους για να γίνει αυτό που θέλει, τύραννος' < ελλ. *δεσπότης* (Δημάση & Νιζάμ, 143).}

ζορμπαλίκι, το [zorbalít] (Ροδ.) : βιαιοπραγία, αυθαιρεσία.

[< *zorbalik* (Κουκκίδης, 35)] (زوربالق)

ζουλουμακάρης, βλ. **ζουλουμακίρης**.

ζουλούμι, το [zulúmi] (Χουστ.) : βασανιστήριο, καταπίεση, αδικία.

[< *zulüm*, από το αραβ. *zulm* (TDK) (Συντ.)] (ظلم)

ζουλουμακάρης [zulumitfáris (επίθ. προσ.) (Πάγκ.) & **ζουλουμακίρης** [zulumitfáris] & **ζαλαμουκίρης** [zalamutfáris] (Γαρ., Κριτσ.^α) : 1. «ο προξενών πολλές ζημίας» (Πάγκ.)· 2. δύστροπος, κακόγνωμος.

[< *zulümkar* (Παμπούκης, 145)] (ضلمكار)

{Ο Γαρεφαλάκης έχει *ζουλουμακάρης* & *ζαλαμουκίρης* ως ξεχωριστά λήμματα. Τις ενοποιώ διότι φαίνεται να έχουν κοινή ετυμολογία και εννοιολογική συνάφεια: από το ουσ. *zulüm* (TDK) 'αδικία, καταπίεση, βάσανο' (από το αραβ. *zulm*) και το παραγωγικό επίθημα *-kár* «ο πράττων τι» (Χλωρός, Β 1356) προκύπτει η (οθωμ.) λ. *zulümkar*, κ.λ. 'αυτός που κάνει αδικίες' (Kappeler, 85), που την έχει ο Meynard (Β 338) με τη σημ. 'άδικος, καταπιεστικός, τυραννικός'. Το TDK έχει μόνο το διαλεκτ. *zulumkarlıh*. Για τη διάσπαση του συμφωνικού συμπλέγματος mk με την παρεμβολή φωνήεντος, βλ. Κυρανούδης, 294. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. *tyran* 'μτφ. ανελέητος, δεσποτικός, άπονος' < ελλ. *τύραννος* (Δημάση & Νιζάμ, 253), κατά το TDK μέσω του γαλλ. *tyran*. Επίσης: τουρκ. *despot* 'μτφ. το άτομο το οποίο χρησιμοποιεί αυταρχικές και καταπιεστικές μεθόδους για να γίνει αυτό που θέλει, τύραννος' < ελλ. *δεσπότης* (Δημάση & Νιζάμ, 143).}

ζουλούφι, βλ. **τσουλούφι**.

ζουλιτιές, βλ. **τουλιτιές**.

ζουλφαρί, το (άκλ.) [zulfarí] & **γιοουλφαρί** [zulfarí] (Ξανθιν^Δ, Κριτσ., Ξεν.) : είδος διακοσμητικής φασολιάς με μυρωδάτα κοχλιωτά άνθη, το φυτό *Phaseolus caracalla*. *Ζουλφαρί* λέγεται (περιοχή Ηρακλείου) και ένα ελικοειδές κρόσι πλεχτό με το βελονάκι, και κατ' επέκταση ένα είδος δαντέλας που αντί για γλώσσες έχει στη σειρά τέτοια κρόσια (Συντ.).

[< *zūlfaris* (Ξανθιν.), κατά το TDK < περσ. *zulf* 'βόστρυχος' + αραβ. 'arūs 'νύφη', κλ. 'μούκλα νύφης' (Χλωρός, Α 869) (Συντ.)] (زلف عروس)

{Ο Παμπούκης (σ. 145) το ετυμολογεί από το αραβ. *zūlfariūs*.}

ζουλφικάρι, το [zulfikári] (Τουρκοκρητ.) : «ξίφος μυστηριώδες, όπερ λέγεται ότι κατήλθεν εξ ουρανού δια του Μωάμεθ, και όπερ παρεχωρήθη υπ' αυτού τω γαμβρώ αυτού Αλή» (Χλωρός, Α 823), σπαθί με διχαλωτή άκρη, «ucu ikiye ayıplıs kılıç» (TDK). Η λ. σε τουρκοκρητ. τραγουδι για την άλωση του Αρκαδίου: *Αλή! σε βάνωμε ομπρός εις τα δεξιά μας μέρη, / σύρε το ζουλφικάρι σου και κάμε μας κερέμι* (βλ. Πλανάκης, 102- από: *Αρχαίον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 1211-1215).

[< *zūlfikar*, από το αραβ. *zu 'l-fikār* κατά το TDK (Συντ.)] (ذو الفلقل)

ζουμπάς*, ο [zumbás] & **ζουμπάς** [zombás] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.: στην ανάπτυξη του λ. *τζούτζινος*, Κασσ.) : 1. εργαλείο με το οποίο ανοίγουμε τρύπες σε μέταλλο, δέρμα κλπ. 2. (μτφ., ως μειωτ. χαρακτήρ. προσώπου) πολύ κοντός, «μπασιμένος».

[< *zumba* (Παπ.) / και διαλεκτ. *zumba* (TDK) (Συντ.)] (زنبه)

{Στη σημ. 2 μτφ. χρήση της λ. *ζουμπάς*, η οποία στην κυριολ. σημαίνει επίσης 'μεταλλικό εργαλείο σαν κοντό καλέμι', που το χρησιμοποιούμε με τον εξής τρόπο: ακουμπούμε το ένα άκρο του στο κεφάλι ενός καρφιού που έχουμε μσοκαρφώσει, χτυπούμε στο άλλο άκρο του με το σφυρί και έτσι το καρφί χώνεται όλο στο ξύλο ή τον τοίχο. Σχετική έκφραση: *ζουμπάνω ένα καρφί*. Υπάρχει ειδική κατηγορία καρφιών: τα *ζουμπόκαρφα*.}

ζουμπόκαρφα, βλ. **ζουμπάς**.

ζουμπούλι*, το [zumbúli] & **ζιμπούλι*** [zimbúli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : Με το όνομα αυτό υπάρχουν τρία διαφορετικά φυτά: 1. (Κατά τον Παπ. και τον Πάγκ.) ο υάκινθος (*Yacinthus orientalis*), βολβόριζο φυτό με αρωματικά άν-

θη, συνήθως σε λουλακί χρώμα: «Ζιμπούλι, ζιμπούλακι μου, κατάμπλαβο ζιμπούλι, / αφρουκαστείτε να σας πω λυπητερό τραγούδι» (Παπ.)- 2. (Κατά τον Πιτ.) η βιολέτα, μονή ή διπλή (*Matthiola annua* ή *incana*)· Φρ. *ήνοιξε το ζουμπούλι ντου* (Αποστ., Τσιρ.) : άρχισε να είναι ομιλητικός, να έχει διάθεση για αστεία, τραγούδια κλπ. (Για το 3ο φυτό βλ. σημείωση.)

[< *sümbül* (Παπ.) / & *zümbül*, κατά το TDK (Συντ.)] (سنبول)

{Κατά την Ευαγγελία Φραγκάκι (*Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 95) «με τον όρο ζουμπούλι νοείται στην Κρήτη κυρίως ο λευκός υάκινθος, το *διατσίντο* των επτανησίων». Πρόκειται για φυτό *Agave tuberosa* ή *Polyanthes tuberosa* (*poli-* < αρχ. ελλ. *πολιός* 'λευκός' και *όχι* < *πολυ-*), με άσπρα άνθη σε όρθια ταξιανθία, με μεθυστικό άρωμα, ίσως το πιο δυνατό στο φυτικό βασίλειο, κατά τη *Βικιπαίδεια*. Στα τουρκ. λέγεται *sümbülteber* (< *sümbül* 'ζουμπούλι' + *teber* 'δερβίσικο τσεκουράκι', και τα δύο από τα περσ. κατά το TDK). Ο Γεννάδιος (*Λεξικόν Φυτολογικόν*, Αθήνα 1914, σ. 798) το έχει και με το όνομα *τεμπέρι*, δίπλα στο κοινό *διατσίντο* (αντδ. < ιταλ. *giacinto* < υάκινθος).}

ζουμπουλιά, η [zumbulá] (Κριτσ.) : το φυτό ζουμπούλι. ΥΠΙΟΚΟΡ. **ζουμπουλίδι** & **ζουμπουλιδάκι**.

{Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τη λ. *ζουμπούλι* με τη σημ. 'λουλούδι της ζουμπουλιάς', ξεχωρίζει το άνθος από το φυτό.}

ζουμπούλι γηντί, το [zumbül xindí] : Το φυτό νάρδος των Ιμαλαίων (*Nardostachys jatamansi*). Στην παραδοσιακή φαρμακολογία χρησιμοποιούνται οι ρίζες του (Γεννάδιος, 692). Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826, με τη γραφή **ζουμπύλι γηντί** (βλ. Παπαδογιαννάκης, 156).

[< *sünbül-i hindí* «ανδονάρδος» (Χλωρός, Α 925) (Συντ.)] (سنبول هندی)

ζουμπούσι, βλ. **τσιμπούσι**.

ζουμπούχι, βλ. **τσιμπούσι**.

ζουμπουχιάζω [zubiǰázo] : «ευχούμαι» (Ευαγγελία Φραγκάκι, *Συμβολή στα λαογραφικά της Κρήτης*, Αθήνα 1949).

[< *ζουμπούχι*, βλ. *τσιμπούσι* (Συντ.)]

ζουμπώνω, βλ. **ζουμπάς**.

ζουρνάς^{1*}, ο [zurnás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ.) : είδος κλαρίνου.

[< *zurna* (Παπ.)] (زورنا، زورنا، سرنه)

{Η φρ. *έστεσε το ζουρνά* σημαίνει 'άρχισε να κλαίει και να γκρινιάζει ενοχλητικά'.}

ζουρνάς², ο [zurnás] (Πιτ.) : «γένος φυτών της οι-

κογεν. των σολανοειδών, το “στραμάνιον” της βοτανολογίας, του οποίου τα φύλλα {διόρθωση: τα άνθη} παρουσιάζουν ομοιότητα προς το μυσ. όργανο ζουρνάς. Τα άνθη του αφού ξηρανθούν γίνονται σιγαρέτα και προσφέρονται, σαν ανακουφιστικό φάρμακο σ’ εκείνους που υποφέρουν από χρόνιο άσθμα».

[< *zurna* (Πιτ.) / ή ανασημασιοδότηση της λ. *ζουρνάς*¹ (Συντ.)]

{Πρόκειται για το φυτό *Datura stramonium*, κοινώς *Τάτουλας* (Ευαγγελία Φραγκάκι, *Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 96). Στα τουρκ. λέγεται *boğu çirceği*, σπανίως *zurna çirceği*. Η ανακουφιστική του δράση οφείλεται στα αλκαλοειδή που περιέχει. *Ζουρνάς* λέγεται και ένα άλλο φυτό του ίδιου γένους, το καλλωπιστικό *Datura* ή *Brugmensia arborea*, το οποίο «ένεκα των μεγάλων λευκών, ευόσμων και σαλπιγοειδών ανθέων του ονομάζεται κοινώς εν Κύπρω *ζορνές*», διαβάζουμε στο *Λεξικόν Φυτολογικόν* του Γενναδίου (Αθήνα 1914, σ. 915).}

ζουρούχι, βλ. γιουρούσι.

ζουρπάνω [zurpáno] & **ζουρμπάνω** [zurbáno] (Ίδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ.) : μαζεύομαι, κουλουριάζομαι, κρύβομαι (π.χ. από φόβο, ντροπή ή κρύο).

[ίσως < *zirp* “ζαφνικά” (Συντ.)] (زړپ)

{Το ρ. *ζουρ(μ)πάνω* λέγεται χαρακτηριστικά για το σαλιγκάρι που μαζεύεται απότομα μέσα στο καβούκι του μόλις κάτι ακουμπήσει στις κεραίες του: η φρ. *εζούρπωσε σαν τον χοχλιό* (προσωπική εμπειρία) σημαίνει (μψ.) ‘έβαλε την ουρά στα σκέλια’. Η λ. *zirp* ακούγεται σχεδόν ως /zurp/. Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. *τζούρμπος*, *o* = σαλιγκάρι που έχει μαλακό το εμπρόσθιο άκρο του κελύφους του. Η ετυμολογία που προτείνει (ίσως *αρχ. σύμβρος* (=κάπρος) > *ζούμβρος* > *τζούμπρος* > *τζούρμπος*) δεν φαίνεται πειστική, λόγω της σημ. του αρχικού ετέμου.}

θεργιακλής, βλ. **θεριακλής**.

θεργιατζής, βλ. **θεριακής**.

θεριακής (επίθ. προσ.) [θeɾɟaɪʃis] & **θεργιατζής** [θeɾɟadzis] (Ξανθιν.) : ο παθιασμένος με κάτι το απολαυστικό. Βλ. και **θεριακλής**.

[< *tiryaki*: ο τ. **θεργιατζής** από τσιτακισμό ή επίδραση από τα επίθ. σε -τζής (Ξανθιν.)] (ترياحي)

θεριακλής* (επίθ. προσ.) [θeɾɟaklís], θηλ. **θεριακλίνα** [θeɾɟaklína], & **θεριακίλης** [θeɾɟakílis] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ.) : ο παθιασμένος με κάτι το απολαυστικό, ιδίως το κάπνισμα. Βλ. και **θεριακής** / **θεργιατζής**.

[< *tiryakli* (Παπ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης το γράφει **θεργιακλής** και δίνει και τον τύπο του ουδετέρου: **θεργιακλίδικο**. Για τα προβλήματα που παρουσιάζει η ετυμολ. της λ. **θεριακλής** βλ. Κυρανούδης, 441-2.}

θεριακίλι*, το [θeɾɟakliti] & **θεριακίλι** [θeɾɟakíli] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Κασσ.) : το πάθος του **θεριακλή**.

[< **θεριακλής** (Παπ.) / με επίδρ. του τουρκ. *tiryakilik* ‘θεριακίλι’ (AKN)] (ترياحيلىك)

θοροφαντός (θofofanódos) (επίθ.) & **τροφαντός*** (trofanódos) (Αποστ., Τσιρ.) : παχύς, “γεμάτος”. [τροφαντός < *turfanda* ‘πρώιμο λαχανικό’ (από τα περσ.) εν. που θεωρήθηκε ουδ. πληθ. επίθ. (AKN)· θοροφαντός < **τροφαντός**, με παρετυμολ. επίδραση από τη λ. **θοροφή** ‘τροφή’ (Συντ.)]

{Ο Αποστολάκης έχει το λήμμα **θοροφανός** (με ν, όχι ντ). Μάλλον πρόκειται για τυπογραφική αβλεψία, διότι στο λ. **τροφαντός** παραπέμπει στο λ. **θοροφαντός**: εκτός κι αν πρόκειται για lapsus calami, από λανθάνουσα επίδραση της λ. **γομανός** ‘ευτραφής, γεμάτος, καλοθρεμμένος’ (βλ. Αποστολάκης, 126). Στην Κρήτη τα πρώιμα φρούτα και λαχανικά λέγονται **προτοφανίστικα**.}

I

ιανές, ο [ianés] (Πάγκ.) : «το παρά την θέλησίν τινος δωρεάν διδόμενον υπ' αυτού πράγμα».

[< *iane* 'αρωγή, συνεισφορά' (Πάγκ.)] (اعانة)

ιβάλά, βλ. **κάνω ιβαλά**.

ιβάλι, το [iváli], συνήθως στον πληθ. τα *ιβάλια* [ivála] (Πιτ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Τσιρ^B, Ξεν.) : (Πάντοτε με το ρ. *ακούω* 'πληροφορούμαι') 'Ηκουσες τα *ιβάλια* ντου: έμαθες τα "κατορθώματά" του; (Αποστ., Τσιρ.) [πιθανόν < *ifal* (Πιτ.) / (κατά το *TDK*) διαλεκτ. τ. του *igfal* «απάτη, παραπλάνησις, εξαπάτησις» (Χλωρός, Α 145) (Συντ.)] (اعبال)

ιδανές, ο [idánés] : χρωστούμενο ποσό δανείου (;) Η λ. σε έγγραφο του 1873: *σήμερον εφθάσεν ενταύθα ο ζητούμενος ιδδανές του Χατζακάκη (Α.Δ.Η., 2 / 48-100)* [Σε επόμενα έγγραφα (2 / 48-103 και 104) αναφέρεται ότι ο Χατζακάκης και ο αδελφός του ήταν *οφειλέτες της ενταύθα Οθωμανικής Οφρανικής Τραπεζής*].

[υπερδιορθωμένος τύπος της λ. *ιντανές < *idane* «το δανείζειν ή δάνεισμα [επί χρημάτων]» (Χλωρός, Α 45)] (ادانه)

ιζάνι, το [izáni] (Κονδ.) : η προσευχή από τον μισυρέ· ΦΡ. *εφώναζε το ιζάνι*.

[< *izan* & *ezan* (Kappler, 85)] (اذان)

ιζίνι, το [izíni] : η άδεια (να κάνει κανείς κάτι). Η λ. σε επώνυμο ποιήμα: *και τη καρδιά μου σκλάβωσε, και με χωρίς ιζίνι / άναψε εις το στήθος μου φωτιά* (βλ. Μιχαήλ Γ. Διαλυνάς, *Ποιήματα*, 1ος τόμος, Ηράκλειο 1909, σ. 7).

[< *izin*, από το αραβ. *igh* κατά τον Νιζανιαν (Συντ.)] (izin)

ικί μπίρι (έκφρ.) [ikí birí] (Πιτ.: στο λ. *μπίρι*, Κριτσ.) : δύο και άσσος (όρος στο τάβλι).

[βλ. κυπρ. «(i)κκιπίρ [τουρκ. *iki bir*] δύο ένα (ζαριά στο τάβλι)» (Γιαγκουλλής, 17)] (یکی بر)

ικιράμι, το [ikirámi] (Κονδ.) : η περιποίηση.

[*ikrámi* < *ikram* (Κουκκίδης, 36)] (اكرام)
 {Ο Κονδυλάκης σημειώνει: «Χρήσιμς μόνον υπό Τούρκων». Ενοεί προφανώς τους Τουρκοκρητικούς. Βρίσκουμε τη λ. σε τουρκοκρητ. ρί-

μα του 1826: *Ικράμι τούς εκάνανε όσοι 'σανε αγάδες* (βλ. *Dedes* 365).}

ίλα (επίρρ.) [ila] & **ίλα μου** [ilamu] & **ίλε μου** [ilemu] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): προ πάντων. Βλ. και *έλε μου*.

[< *illá* ή *ille* (Παπ.)] (Y)

{Ο Πιτυκάκης έχει τη λ. *ίλα* με τη σημ. 'εξάπαντος, σώνει και καλά'. Την ετυμολογεί από το *hele*. Με την ίδια σημ. η λ. με αναδίπλωση (**ίλα ίλα**) στον Τσιριγωτάκη και τον Κασσωτάκη, ο οποίος έχει επίσης **ίλα μπίλα**. Το επίρρ. *hele* (هله) σημαίνει 'προπάντων· τέλος, επί τέλους', ενώ το *illá* / *ille* σημαίνει (ως σύνδεσμος) 'εκτός αν' και (ως επίρρημα) 'προ πάντων' (Χλωρός, Α 177 και Β 1976 αντίστοιχα). Η ετυμολογία του Παπαγιωργάκη φαίνεται η σωστή. Από το *illá* ετυμολογεί το ποντιακό *ίλλα* και ο Χρήστος Τζιτζιλής ("Συμβολή στην ποντιακή ετυμολογία", *Ελληνικά*, 34/2 (1982-1983), 442). Ο τ. *ίλε μου* μάλλον σχετίζεται με το διαλεκτ. *illem* (*TDK*). Για την προσθήκη του [u] (βλ. *αντάμου, μάντεμου, μπάρτεμου, μπιλέμου, τζάντεμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4.}

ίλα ίλα, βλ. **ίλα**.

ιλάμι, το [ilámi] (Πιτ., Κονδ., Κριτσ^α, Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : καταδικαστική απόφαση, κρίση· ΦΡ. *Εβγήκε το ιλάμι μου. Εβγαλαν το ιλάμι του*. Σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 338) : *επήρε το ιλάμι (μ)πονηγομνημένο = απόγραφο της αποφάσεως εκτελεστού* (Σταυρινίδης).

[< *ilam* 'δικαστική απόφαση' (Πιτ.)] (اعلام)

{Προσαρμοσμένο στην καθαρεύουσα (το *ιλάμιον*) σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (βλ. Φανουράκης, 130).}

ιλάνε, το [iláne] : προκήρυξη. Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1868: *Πως έσβησε πια η φωτιά μ' ένα σου μόν' Ιλάνε, / πως όλοι επροσκύνησαν και έλεος ζήτάνε* (στίχοι από: *Σάτιρα τοιχοκολληθείσα εν ταις οδοίς της πόλεως Χαλνίων επί τη μελετωμένη αναχωρήσει εκ της νήσου του Μ. Βεζήρον Ααλή πασά*. Δημοσιεύτηκε στην αθηναϊκή εφημ. *Αιών*, φ. 2320, της 15

Φεβρ. 1868 – τώρα ψηφιοποιημένη στη *Βιβλιοθήκη της Βουλής*).

[< *ilan* «δημοσιεύσεις, προκήρυξεις, εκδήλωσις» (Χλωρός, Α 138), από το αραβ. *i'lān* κατά τον Nişanyan (Συντ.) (علائن)]

{Ο τ. *ιλάνε* προφανώς για τις ανάγκες της ομοικαταλήξιας. Ο αναμενόμενος τύπος είναι *ιλάνι, πβ. *ilam* > *ιλάμι*.}

ιλάτζι, το [iládzi] & **χιλάτσι** [xilátsi] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ., Τσιρ^β) : φάρμακο, γιατρεία, λύση.

[< *ilâc* 'φάρμακο' (Πάγκ.) (علاج)]

ιέ μου, βλ. **ι.α.**

(***ιλιτζάμι**, Βλ. Παράρτημα 1.

ιλχάμι, το [ilxámi] : η έμπνευση, η (θεία) αποκάλυψη. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Κι ο παντοκράτης ο Θεός τού ήδωκε ιλχάμι* (βλ. Dedes, 371).

[< *ilham*, από τα αραβ. (Χλωρός, Α 192) (Συντ.) (الملم)]

ιμαμές, βλ. **ιμαμές**.

ιμάμις*, ο [imámis] (Κονδ.) : «μουσουλμάνος θρησκευτικός λειτουργός» (*EANEI*).

[< *imam*, από τα αραβ. (*AKN*) (امام)]

{Για ιμάμηδες τζαμιών του Χάνδακα, βλ. *Βαλιντέ ιμαμής, Γενίτζαμι ιμαμής, Κιογιάμπη ιμαμής, Μπούλια ιμαμής, Τζικούρτζαμι ιμαμής, Χουνκαρ ιμαμής*.}

ιμάμ μπαϊλντί*, το [imám baidí] (άκλ.) (Παπ., Κασσ., Ξεν.) : είδος φαγητού από μελιτζάνες.

[< *imambayildi*, κ.λ. 'ο ιμάμης λιποθύμησε' (από τη νοστιμάδα του) (Παπ.) / βλ. σημείωση (Συντ.) (امام بايلدى)]

{«Είναι διαδεδομένη η λαϊκή ιστορία ότι το φαγητό οφείλει την ονομασία του σε ιμάμη που λιποθύμησε από την ιδιαίτερα έντονη γεύση και τη μυρωδιά του» (*EANEI*). Όμως, το ρ. *bayılmak* (γ' εν. πρόσ. αορ.: *bayıldı*) 'λιποθυμώ', μτφ. σημαίνει 'ξετρελαίνομαι με κάτι' – επισήμανση του τουρκομαθούς φίλου Γιώργου Παπαδόπουλου. Άρα, ο ιμάμης του μύθου δεν λιποθύμησε στην κυριολεξία, αλλά "έπεσε ξερός", "έμεινε", όταν δοκίμασε το εν λόγω φαγητό! Όπως σημειώνει το *AKN*, το φαγητό αυτό λέγεται και απλώς *ιμάμι*.}

ιμάνι, το [imáni] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **ινάμι** (Γαρ.) : η πίστη, η (μουσουλμανική) θρησκεία. Συνηθίζεται στη βλάσφημη φράση *διάλε το ιμάνι σου*. ΦΡ. *βάζω κάποιον στο ιμάνι*: τον θέτω υπό έλεγχο.

[< *iman* (Παπ.) (ایمان)]

{Ο Κονδυλάκης καταγράφει τη λ. *ιμάνι* με τη

σημ. 'τύπη' και προσθέτει τη φρ. *Μά το ιμάνι μου*. Προφανώς είναι ο όρκος *Μά την πίστη μου*.}

ιμασιζής (επίθ. προσ.) [imasízis] & **ιμανσιζής** [imansízis] (Τσιρ., Ιδομ^β, Χουστ.) : άπιστος, [< *imansiz* (Τσιρ.) (ایمانسنز)]

ιμιριά, βλ. **εμιρί**.

ιμπρέτι, το [ibréti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** δείγμα: «Δώσε μου να χαρείς κι εμένα, εσά για το *ιμπρέτι*, λιγάκι» (Παπ.) : **2.** χατίρι: «Μα γ'ό για το *ιμπρέτι* σου και για την ομορφιά σου, / θα πα βαφτίσω ένα παιδί να βγάλω τ' όνομά σου» (Πιτ.) : **3.** για το καλό, για το έθιμο, για το συνήθιο: «ε! θεία, εσφάζαμε τον χοίρο μας και μου 'δωκε η μάνα μου να σου φέρω μιαολιά σκότι για το *ιμπρέτι*» (Δαρ.).

[< *ibret* 'παράδειγμα' (Παπ.) (عبرت)]

{Η ακριβής σημ. της λ. *ibret* είναι: «παράδειγμα, ήτοι γεγονός ή ποινή χρησιμεύουσα προς παραδειγματισμόν και σφοδρονισμόν των άλλων» (Χλωρός, Β 1116). Ο Hakkı Bilgehan έχει τη λ. *ιμπρέτι* μόνο με τη σημ. «το παράδειγμα» (Bilgehan, σ. 629). Στη μαντινάδα που παραθέτει ο Πιτκάκης η φράση *για το ιμπρέτι σου έχει* το νόημα 'επειδή είσαι υποδειγματικός, ξεχωριστός, άνθρωπος'. Η λ. *ιμπρέτι* φαίνεται να χρησιμοποιείται μόνο στη φρ. *για το ιμπρέτι*.}

ιμπρίκι, βλ. **μπρίκι**.

ινάμι, βλ. **ιμάνι**.

ιναντινά (επίρρ.) [inadiná] (Παπ., Πάγκ., Χουστ.) : πεισματικά.

[< *inadma* (Παπ.) (عنادينه)]

ινατζής (επίθ. προσ.) [inadzis], θηλ. **ινατζού** [inadzú], & **ινατσιάρης** [inatsjárís], θηλ. **ινατσαρέ** [inatsaré] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : πεισματάρης.

[< *ináti* (Παπ.) (عنادجي)]

{Ο τύπος *ινατζής* (λέγεται και *ινατής*) μάλλον κατευθείαν από το τουρκ. *inatçı*. Ο τ. *ινατσιάρης* (λέγεται και *ινατσαρίας* (Ιδομ^β) από το *ινατής* με την κατάλ. -(ι)άρης κατά το *πεισμα(σ)άρης*. Το θηλ. *ινατσαρέ* λέγεται στη Δυτική Κρήτη στην Ανατολική: *ινατσάρα*.}

ινάτι*, το [ináti] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **γινάτι** [zináti] (Δαρ.) : **1.** το πείσμα : **2.** «μικρό κομμάτι από σκληρό πετσί ραμμένο [εξωτερικά] στη φτέρνα των στιβανίων που υποβηθιά, με κόντρα στο άλλο στιβάνι, για να βγαίνει εύκολα» (Τσιρ.).

[< *inat* (Παπ.) (عناد)]

{Η μπφ. σημ. ‘αντίσταση’ επί αγώνων ήδη στα τουρκικά. πβ. διαλεκτ. *inat*, με τη σημ. «bostan dolaplarında suyun düşüş yönüne karşı çakılan kazıklara destek olarak konulan ağaç» (TDK), για το ξύλινο αντιστήριγμα σε παραδοσιακό μηχανισμό άντλησης νερού.}

ινατίζω, -ομαι [inatízo, inatízome] (Τσιρ.) : πεισιμόνω κάποιον / κυριεύομαι από πείσμα· μυθ. παθ. πρκ. **ινατισμένος**: που έχει πεισιμώσει.
[< *νάτι* (Συντ.)]

ινατισμένος, βλ. **ινατίζω**.

ινατσάρης, βλ. **ινατζής**.

ιντανές, βλ. **ιδανές**.

ινταρέ αγάς, ο [idaré aǵás] (Κονδ.) : σύμβουλος.
[< *ινταρές* + *αγάς* η *idare aǵası (Συντ.)]

ινταρές, ο [idarés] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν^Α, Γαρ., Τσιρ^Β) : **1.** διεύθυνση με επιρρ. σημασία στις ΦΡ. *κάνω ινταρέ*: διευθύνω, διαχειρίζομαι· *κάνω κάποιον ινταρέ*: τον περιορίζω, τον έχω υπό έλεγχο· *γίνομαι ινταρέ*: περιορίζομαι, μπαίνω σε τάξη, συμμορφώνομαι· **2.** συμβούλιο.

[< *idare* (Πάγκ.)· *κάνω* (ι)νταρέ < *idare etmek* (Hakkı Bilgehan, προφορ. επικοινωνία) (Συντ.)] (اداره)

{Ο Πάγκαλος λημματογραφεί τον τ. *ινταρέ*, χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας· Ο Ξανθινάκης τον τ. **ινταρέ**, ως επίρρημα. Κατά το διαδικτυακό *sozluk.net* η ρημ. περίφρ. *idare etmek* έχει και τη σημ. «to manage (a difficult person) succesfully».}

ιντζέλι, βλ. **ετζέλι**.

ιντζήλι, βλ. **ετζέλι**.

ιντικάμι, βλ. **παίρνω ιντικάμι**.

ιραδές, ο [iradés] (Χουστ.) : **1.** διαταγή, διοίκηση· **2.** συμφέρον.

[< *irade* ‘βούληση, διαταγή’ (Χλωρός, Α 52) (Συντ.)] (ارادة)

ίρτζι, το [irzi] & **ίρτζι** [irdzi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Γασσ.) : η (προσωπική) τιμή, υπερηφάνεια, φιλοδοξία, ανδρεία, ανθρωπιά.

[< *irz* (Παπ.)] (عرض)

ίρτζι, βλ. **ίρτζι**.

ιρφάνικος (επίθ.) [irfānikos] (Χουστ.) : εύθυμος (βλ. σημείωση).

[πβ. *irfan* ‘γνώση, σοφία· σοφός· λόγιος’ (Χλωρός, Β 1125), από το αραβ. *ʿirfān* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (عرفان)

{Ο Χουστουλάκης αναφέρει ως παράδειγμα χρήσης βιβλίου του Γιώργου Βτόρου με τον τίτ-

λο «Ιρφάνικα ροζοναρίσματα». Δεν μπόρεσα να εντοπίσω βιβλίο με αυτόν τον τίτλο.}

ισάμπρι, το [isábri] (Ξανθιν^Α) : ηρεμία, υπομονή, ανάπαυση.

[< *sabir*, αιτιατ. *sabri* (Ξανθιν.), βλ. και: *σαλσάμπρι*, *σαπριλίκι* (Συντ.)]

ισκαρντί, βλ. **ασκαρντί**.

ισλάμης, ο [islámis] : ο μουσουλμάνος. *Και βγαίνεις [= βγάζεις] τον χριστιανό και βάνεις τον ισλάμη* (Από κρητ. σατιρικό στιχογράφημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, “Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη” *Κρητικά Μελέτα*, 1 (1933), 130). Σε έγγραφο του έγγραφο του 1863: *Επήγε στο μοντηριέτη* (βλ. *μοντηριέτι*) *και επρόσβαλε τους Αζάδες [= πρόκριτους] Ισλάμδες και Χριστιανούς* (Α.Δ.Η., 2 / 11-1462) και σε άλλο, του 1864: *απεφασίσαμεν λοιπόν όλοι γενικώς Ησλήμηςδες και Χριστιανοί να κάμωμεν αναφορά εις του Μουσσήρ πασά εφέντη μας* (Α.Δ.Η., 2/ 14-23).

[< *İslam* «η μουσουλμανική θρησκεία», «έχλι ισλάμ, κοινώς μόνον ισλάμ, οι μουσουλμάνοι, ήτοι οι πρεσβευόντες τον ισλαμισμόν» (Χλωρός, Α 104) (Συντ.)]

ισλαμίζω [islamízo] : εξισλαμίζω. *Εις την σφαγήν του Γερασιού που ισλάμιζον τους παιδιάς* (Γερμανός Γεωργιάδης, *Κρητική Μούσα*, Χάλκη 1898, σ. 44).

[< *İslám* (Συντ.)]

ισλάμικος (επίθ.) [islámikos] : μωαμεθανικός, οθωμανικός. Η λ. σε τουρκοκρητ. έγγραφο του 1872: *Το χρέος [...]* *εις την ορφανική ισλάμικα τράπεζα [...]*. (Υπογραφή: ο κατής Μαλεβιζίου και Τεμένους Χουσεϊν ντεμίρ (Α.Δ.Η., 2 / 57-174 -4ο φύλλο).

[< *islami* (Χλωρός, Α 105) (Συντ.)] (اسلامع)

ισνάφι, βλ. **νισάφι**.

ίς ολά (επίρρ.) [is olá] (Παπ., Πάγκ.) : «δήθεν. π.χ. “ενό την ζέρω καλά, μου κάνει ίς-ολά τη μεγάλη κυρία”, κ.σ. μεγάλο πράγμα» (Παπ.).

[< *is ola* (Παπ.)] (ایش اوله)

ισούλι, το [isúli] & **ουσούλι** [usúli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β) : **1.** συνήθεια, έθιμο· **2.** τρόπος συμπεριφοράς· ΦΡ. *βάνω/μπαίνω στο ισούλι*: συμμορφώνω, -ομαι.
[< *usul* (Παπ.)] (اصول)

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *ουσούλι*. Ο Ροδάκης έχει τον οξύντο τ. *ισουλί*. Ο Ιδομενέως^(Β) λημματογραφεί τη λ. **ιχουλί** ‘εξευτελιστική πράξη, κατάπτωση, κατάντια’. Ίσως είναι φωνητ. τ. της λ. *ισούλι*, με σημασιολογική δεινωση.}

ισούρι, το [isúri] (Κονδ.) & **ιχουίρι** [içúri] : φόρος της δεκάτης. Η λ. και στον πληθυντικό σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Επή-*

ραμε την απόφαση από τον ηγεμόνα να μην δώσουν τα παλαιά **ιγιούρια** του λαδιού (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 336).

[< *ıştır*, κατά το *TDK* από το αραβ. *ʾiṣr* (عشر)]
 {Η ετυμολογία στο: Ανδρέας Βουρδουμπάκις, “Κρητικά έγγραφα εκ της Ενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας”, *Χριστιανική Κρήτη*, 2/1 (1913), 392.}

ισπάτι [ispatí]: στη ρημ. περιφρ. **κάνω ισπάτι** (Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^B., Ξεν.): αποδεικνύω.

[< *ispat* ‘απόδειξη, τεκμηρίωση’ (Πάγκ.), *ispat etmek* (Συντ.) (اثبات)]

ιστέ (δεικτ.) [isté] & **στέ** [sté] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.): **1.** Στην αρχή πρότασης ισοδυναμεί με το δεικτικό να, *κοιτάξε, κοιτάξτε*: «Στε! δουλειές που μου τσι σκάρωσεν ο *αχαΐρευτος*», ενώ στο τέλος επισφραγίζει κατηγορηματικά μίαν απόφαση, ως επιφώνημα: «Να τήνε παντρευτώ θέλω, ο κόσμος να χαλάσει στε!» (Πιτ.): **2.** (Ως προτρεπτικό μόριο: στε!) «Λέγεται από τον ονηλάτη προς το ζώο που οδηγεί, για να προχωρεί γρηγορότερα» (Ξανθιν.).

[< *iste* (Παπ.) (اشته، اشتهت)]

{Το τελευταίο λέγεται και «Σέ!» (Γαρ.) Ο Ιδομενέως έχει τη λ. *στε* ως επιφώνημα, με τη σημ. «αμάν, έλεος». Στο παράδειγμα χρήσης που παραθέτει, η λ. *έχει* μάλλον τη σημ. ‘και τι στον κόσμο!’: «*Ας ήθελα δω μια μέρα δεμένο το σκόλο σου, και στε!*» Πβ. *κι αρτικ*. Βλ. και *εδά στέ*.}

ιστιράς, βλ. **ιστιρατζής**.

ιστιρατζής, ο [istiradzis] (Ροδ.): φοροεισπράκτορας.

[< *istirás* ‘αναγκαστική πώληση δημητριακών στο οθωμανικό κράτος’ < *istira* «το αγοράζειν, αγορά», από τα αραβ. (Χλωρός, Α 110) + *-τζής*, βλ. τέλος σημείωσης (Συντ.) (اشرء)]

{Το οθωμανικό κράτος αγόραζε, σε τιμές χαμηλότερες από τις τιμές της αγοράς, το ένα δέκατο της παραγωγής του σιταριού για τις κρατικές αποθήκες, για τις ανάγκες του στρατού και της πρωτεύουσας. Η αγορά αυτή (*ιστιράς*) ήταν μια αναγκαστική φορολόγηση σε είδος. Βλ. Ελευθερία Ζέη, “Ζητήματα της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή του Χάνδακα (17ος αιώνας – αρχές 19ου αιώνα)”, στο: Νίκος Γιγυροτάκης (επιμ.), *Το Ηράκλειο και η περιοχή του – διαδρομή στο χρόνο*, Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας, Ηράκλειο 2004, σ. 349-376, ειδικότερα στη σελ. 359). Οι Kaczyńska & Witczak (σ. 233) προτείνουν ως πιθανό έτυμο το τουρκ. *istilâci* ‘invader’, adj. ‘aracious, grasping; aggressive’, ενώ για την αναλλακτική ετυμολογία από τη λ. *istira* σημειώνουν

ότι «no agent noun *ıştıracı is attested in the historical dictionary of Stachowski (1996) {= *Historisches Wörterbuch der Bildungen auf -ci /-ci im Osmanisch Türkischen*}, nor in the Turkish dictionaries used by the present authors». Προφανώς η λ. *ιστιρατζής* δημιουργήθηκε στα ελληνικά: *ιστιρ(άς) + -(α)τζής*.}

ιστιραχάτι, το [istiraxáti] (Τουρκοκρητ.): η ανάπαυση.

[< *istirahat* (Bilgehan², 628) (استراحت)]

ιταΐτι, το [itaiti]: υπακοή. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Όλα τα λησμονήζανε* [αναφέρεται στους Γενίτασους], *δεν είχανε νιζάμι* [= τάξη] / *όλα τα ιταΐτια τους* και τα *εχλιριζιλίκια* [= τιμωτήτα] (βλ. Dedes, 369).

[< *itaat* «υπακοή, ευπειθεία, υποταγή» (Χλωρός, Α 128) (اطاعت)]

ιτανιέ [itanié]: μόνο στη ρημ. περιφρ. **κάνω ιτανιέ**: διατηρώ, συνεχίζω· σε τουρκοκρητ. έγγραφο του 1872: *Το χρέος του ποτέ Γεωργίου Κουκιάκι από το χοριό πιργού της Επαρχίας Μαλεβιζίου εις την ορφανική ισλάμικι τράπεζα το γήρισε επάνο του ο πατέραςτου Ιοάνης Κουκιάκης και έκαμε ιτανιέ με το edikótoυ πράγμα και δια τούτο τού δίδομε αφτήν την απόδίζην. 4 σφάερ 1289 2 Απριλίου 1288 ο κατής Μαλεβιζίου και Τεμένους Χουσεΐν ντεμίρ (Α.Δ.Η., 2 / 57-174 - 4ο φύλλο).*

[ίσως < *idame etmek* «κάμνω» τι να διαρκή, να παρατείνεται, διαωνίζω, συνεχίζω» (Χλωρός, Α 45.), με τροπή m > n ‘χρέος’ (Συντ.) (ادامه)]

ιτζαρές, βλ. **τζαρές²**.

ιτζέλι, βλ. **ετζέλι**.

ίτσι, βλ. **χίτσ**.

ιφτιράς, ο [iftirás]: συκοφαντία. Η λ. σε Προκήρυξη του Αυλή Πασά προς τους Κρητικούς (Χανιά, 24 Σεπτ. 1867): *πίσω από το σκοτεινό σκέπασμα των συκοφαντιών, δηλαδή των ιφτιράδων* (βλ. Κωνστ. Φουρναράκης, *Προκηρύξεις πασσάδων* (εκ της ιστορίας της Επαναστάσεως του 1866), Χανιά, χ. χ., σ. 8 [ψηφιοποιημένο στην *Ανέμη*]).

[< *iftira* «διαβολή, συκοφαντία» (Χλωρός, Α 150), από το αραβ. *iftirāʾ* του Nişanyan (Συντ.) (افتراء)]

ίχιαλά (επιφ.) [íjalá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): «είθε, μακάρι, π.χ. “*φαίνεται πως θα ν-έχομε βροχή σήμερα*. – *Ίχιαλά*”, κ.σ. θεού θέλοντος» (Παπ.): ΦΡ. *στο ίχιαλά* ‘στην τύχη’: «*Επήρα ʾγω ʾνα λαχείο στο ίχιαλό* κι ότι βρέξ’ας κατεβείσω» (Τσιρ.): «*Είδες; Ετσά* το ʾπα στα *ίχιαλα* κι έπιασε» (Αποστ., Τσιρ.).

[< *inşallah* (Παπ.) / και διαλεκτ. *izalla* (TDK)

(Συντ.) [انشاءالله، انشاءالله]

{Εκφέρεται με δύο τόνους ίδιας έντασης. Ο Δαριβιανάκης το γράφει με ένα τόνο: *στο ιγιαλά*. Ο Αποστολάκης το θεωρεί πληθυντικό: *στα ιγιαλά*. Ο Τσιφρωτάκης έχει: *ιχιολά* (άκλ.), ίσως από επίδραση του *ις ολά* (βλ.)}

ιγιαρέτι, βλ. **γιαρέτι**.

ιχιούλι, βλ. **ισούλι**.

ιχιούρι, βλ. **ισούρι**.

ίχιολά, βλ. **ίγιαλά**.

ιχτιάρης, ο [ixtiráis] : γέροντας. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'ναι κι οι γ-ιχτιάρηδες, πού 'ναι κι οι γνωστικοί σας;* (βλ. Dedes, 363).

[< *ihdiyār* 'γέρος', κατά τον Nişanyan από το αραβ. *ihdiyār* 'εκλογή· εκλεκτός' (Συντ.)] (اختيار)

(*)**ιχτισάπι**, βλ. Παράρτημα 1.

K

κά [ká] (μόριο) (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : «Επιτατικό μόριο σε φράσεις: “Κά κακομοίρα”, “κά κακορίζκο” κλπ.» (Γαρ.).

[ίσως σχετίζεται με το τουρκ. *kap-* ή *kat-, kas-, kir-, kur-* (Χλωρός, Β 1228, 1232, 1243, 1267, 1314), επιτατικό πρόθεμα επιθέτων που αρχίζουν από *ka-* ή *k-*, πβ. *κασκακιά*, βλ. και *κος κοτζά* στο λ. *κοτζάμου* (Συντ.)]

[Για τον επιτατικό μερικό αναδιπλασιασμό επιθέτων στην τουρκική γλώσσα και τον επιλεκτικό δανεισμό του φαινομένου αυτού στα καππαδοκικά ελληνικά, βλ. Metin Bağcıfik – Mark Janse, “Μερικός αναδιπλασιασμός στις Καππαδοκικές διαλέκτους”, *Patras Working Papers in Linguistics*, 3 [Μορφολογία και γλωσσική επαφή] (2013), 110-131. Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά την επιφ. έκφρ. *κα-κακομοίρη*. Αυτό το *κα* δεν φαίνεται να είναι το ίδιο με το κλητικό *κα* που λημματογραφεί ο Κονδύλακης: «*κα, αντί καλέ!* Φρ. *κά, είναι κάνεις εκείά; Κά, δεν ντρέπεται.*» Το *έχει* και ο Τσιριγωτάκης.]

καβαγάδα, η [kavazáda] (Πάγκ.) & **καφαγάδα** [kafazáda] (Ξανθιν.) : «μακρά κόμη κατερχομένη μέχρι του καφά, σβέρκου» (Πάγκ.).

[δεν είναι τουρκ. προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Πάγκ. ετυμολογεί από τη λ. *kafa* ‘σβέρκο’, ίσως με επίδραση της λ. *γενειάδα*. Ο Ξανθινάκης *έχει*: < *καφαδιάδα* < *καφάδι, υποκορ. του *καφάς*. Κατά τη Γεωργία Κατσούδα (“Η ετυμολόγηση σε διαλεκτικά γλωσσάρια και λεξικά: Παραδείγματα από το κυθηραϊκό ιδίωμα” στο: *Selected papers of the 10th International conference of greek linguistics*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 2012, σ. 858) η λ. *καβαγάδα* (που απαντά επίσης στα Εφτάνησα και τη Δυτική Ελλάδα) προέρχεται από το βενετικό *cavegiara* ‘τα μαλλιά, η κόμη ενός ανθρώπου’, με εξακολουθητική αφομοίωση /e/ > /a/ και με τροπή του /t/ σε /ð/ αναλογικά προς το πλήθος θηλυκών ονομάτων σε -άδα. Συνεπώς, η λ. *καβ/φαγάδα* δεν έχει θέση σ’ αυτόν εδώ τον κατάλογο.}

καβάζης, ο [kavázis] & **καβάσης**^(Α) [kavásis] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^Β, Τσιρ^Β) : ο κλητήρας.

[< *kavas* (Παπ.)] (قواس, قواس)

{Ο Ανδριώτης *έχει*: *καβάσης* ‘φρουρός προξενείου’.]

καβαλί, βλ. **καφαλί**.

καβαλίζω, βλ. **καφαλίζω**.

καβάφης, ο [kaváfis] (Τσιρ^Β) : μεταπολητής ειδών διαλογής, συνήθως παπουτσιών: *Εδά-εδά δα περάσει ο καβάφης και να ‘χεις τ’ αμέντε σου να πάρεις παπούτσα το ‘γ-κοπελιώ*.

[< *kavaf* (Κουκκίδης, 34)] (قواف)

καβγαδίζω* [kanvadžizo] (παιλιότερη γραφή: *καναγιάζω*) (Παπ., Κονδ., Δαρ.) : φιλονικό, διαπληκτίζομαι.

[< *καβγάς* (Παπ.)]

καβγάς*, ο [kanvǵás] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : η φιλονικία, ο διαπληκτισμός, η συμπλοκή.

[< *kavga* (Παπ.)] (غوغا, غوغا)

{Η παροιμία *Ο καβγάς είναι για το πάπλωμα* αντιστοιχεί στην τουρκική *Kavga bizim yorganın üstüne imiş* (Χλωρός, Β 1175).}

καβγατζής* (επιθ. προσ.) [kanvadžis] : αυτός που του αρέσει να διαπληκτίζεται.

[< *καβγάς* (Παπ.) / < *kavgaci* (AKN)] (غوچاجی)

καβεδοκούτι, το [kavedokúti] (Γαρ., Κασσ., Ξεν.) : μεταλλικό κουτί (με χωρίσματα) για τον καφέ και τη ζάχαρη.

[< *καβέδες* (*καβές*) + *κουτί* (Συντ.)]

καβές, ο [kanés] & **γκαβές** [gavés] & **καϊβές** [kaivés] & **γκαϊβές** [gavéivés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. ο καφές *βαπορίσιος καφές*: άνοστος, που ψήθηκε γρήγορα. 2. το καφενείο.

[< *kahve* ‘καφές’ (Παπ.) / & διαλεκτ. *kağve, gave, gayne* (TDK) (Συντ.)] (قهوه)

{Οι σημ. ‘καφές’ και ‘καφενείο’ ήδη στο τουρκ. *kahve* (βλ. Χλωρός, Β 1341), βλ. και διαλεκτ. *káne* ‘kahvehane’ στο TDK. Ο τ. *γκαβές* στο

όνομα του χωριού *Γενί Γκαβέ*, κ.λ. 'καινούριο καφενείο', (σήμερα: Δροσιά) στο Ν. Ρεθύμνης. Στον Παπαρηγοράκη το λ. **καφές** αναπτύσσεται ως εξής: «το γνωστόν αφένημα. Εκ τούτου ο *καφετζής*, το *καφενείον*, ο *καφενόβιος*, η *καφετζού*, ο *καφεπόλης* κλπ.» Η λ. *καφές* κατά το *ΑΚΝ* όχι κατευθείαν από τα τουρκ. αλλά μέσω γαλλικής ή ιταλικής. Γι' αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται σ' αυτόν εδώ τον κατάλογο λέξεις που παράγονται από τη λ. *καφές* ή την έχουν ως συνθετικό, εκτός από τις λ. *καφενές* (< *kahvehane*) και *καβετζής* (< *kahveci*).

καβετζής, ο [kavedzis], θηλ. **καβετζού**, η [kavedzú] & **καβετζίνα** [kavedzína] (Πιτ., Κριτσ., Κασσ.): ο καφετζής.
[καφετζής* < *kahveci* (ΑΚΝ)] (قهچو جی)

καβοντενεκές, ο [kavodenetés] (Ξεν.): το μπρίκι.
[< *καβές* + *ντενεκές* (Ξεν.)]

καβούκα, βλ. **καούκα**.

καβούκι, βλ. **καμπούκι**.

καβούρι, το [kavúri] (Τσιρ.): η κύρτωση, η καμπούρα: «Ένα γ-καβούρι 'ναι η πλάτη ν-του απού τσι δουλειές μα δεν γ-καθίζει κιόλας».
[μάλλον < *καμπουρίζω* (βλ.), υποχωρητικά (Συντ.)]

{Ίσως μόνο στην έκφρ. *ένα γ-καβούρι* 'πολύ κυρτός, εντελώς καμπουριασμένος'. Λέγεται και *ένα γ-καμπούρι*. Η λ. *ένα* με επιτακτική σημασία, πβ. *ένας αθός είναι οφέτος οι ελιές*, δηλ. ολάνθιστες. Ο κάβουρας (καβούρι) στην Κρήτη λέγεται *καβρός* > *καβρουλιζώ* / *κάνω καβρούλια* 'μπουσουλάω, περπατώ στα τέσσερα σαν κάβουρας', *καβρομαμόνα* 'σκαθάρι', *καβροπίλαφο* (βλ.), *Καβροχώρι* (ΝΔ κοντά στο Ηράκλειο).}

καβουρντζίω* [kavurdízo] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.): ξεροψήνω, στο τηγάνι ή την κατσαρόλα.
[< *kavurd(um)*, αόρ. του ρ. *kavurmak* (Παπ.) (قاورمق، قورمق)]

καβουρντιστήρι*, το [kavurdistirí] (Παπ.: χωρίς ερμηνευμα στο λ. *καβουρντζίω*): «μηχανή για το καβουρντισμα του καφέ, κυρίως χειροκίνητη και για οικιακή χρήση» (ΑΚΝ).
[< *καβουρντζίω* (Παπ.)]

καβούσι, το [kavúsi] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.): «μικρή πηγή, συνήθως απλός λάκκος, στον οποίο διαρρέει το νερό της μικρής πηγής» (Ξανθιν.).
[< *χαβούζι* < *hanuz* (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Διτ. Κρ., 94)]
{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το λατ. *canis* 'κούλος'.}

καβροπίλαφο, το [kavropírafo] (Ίδομ.): πλάφι με καβούρια.

[< *καβρός* (καβούρι) + *πλάφι* (Συντ.)]

καβρουμάς, ο [kavrumás] & **καβουρμάς*** [kavurmás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ.): 1. είδος ξεροψημένου κουλουριού· 2. ξεροψημένο κρέας.
[< *kavurma* (Παπ.)] (قورمه)
{Στο *ΑΚΝ* μόνο με τη σημ. 2.}

καγάτ, το [kagát] (έγγραφο (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 189): *Έστειλα καγάτ αποδεικτικό του Πέτρο*.
[< *kađi* 'χατί: επιστολή· έγγραφο', κατά το *TDK* από το περσ. *kāđad* (Συντ.)] (كاذغ)

καγιαγάνι, βλ. **καγιάνι**.

καγιάνι, το [kajáñi] (Πιτ., Τσιρ.) & **καγιαγάνι** [kajajáñi] (Γαρ., Κριτσ.): (για αγρούς) το πολύ αδύνατο, άπαχο χοράρι, το μη γόνιμο λόγω συστάσεως του εδάφους.
[< *kayan* (TDK) 'σχιστόλιθος' και *kayađan* (Χλωρός, Β 1260) (Συντ.)] (& قياغان، قياغان قیلين)

καγιάρι, το [kajári] (Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ίδομ^β, Κασσ.): ψαλίδισμα των οπλών υποζυγίου πριν από το πετάλωμά του, και επαναχρησιμοποίηση παλαιού πετάλου, αλλαγή των καρφιών στα πέταλα: ΦΡ. *το κάνω καγιάρι* (το άλλο).

[< *kayar* (Ξανθιν.)] (قيلار)

{Μάλλον βρίσκεται μόνο στη ρημ. περίφρ. *κάνω καγιάρι*, πβ. διαλεκτ. *kayar etmek* «hayvanin eski nallarini onarmak, eski nahin civilerini yenilemek» (επισκευάζω τα παλιά πέταλα ενός ζώου, αλλάζω τα παλιά πεταλόκαρφα με καινούρια) (TDK).}

καγιαρολόγος, ο [kajarológos] (Ξανθιν^α): καμπύλο κοφτερό εργαλείο, ειδικό για το ψαλίδισμα των οπλών υποζυγίου κατά το πετάλωμά του.
[< *καγιάρι* + *-λόγος* (Ξανθιν.)]

καγιάρω [kajáro] (Ξανθιν^α): επιδιορθώνω πέταλα παλιά, πεταλώνω υποποιείδες με παλιά πέταλα.
[< *καγιάρι* (Ξανθιν.)]
{Για την κατάληξη *-άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλιμέρνω*.}

καγιάς, βλ. **κεχαγιάς**.

καδής, βλ. **καντής**.

καεμεκλής, βλ. **καερετλής**.

καερεκλής, βλ. **καερετλής**.

καερετάκι, βλ. **καερέτι**.

καερετάρος, ο [kaeretáros] (Ίδομ.): αυτός που χω-

ρίς αμοιβή εργάζεται εθελοντικά για βοήθεια, αυτός που κάνει ένα *καερέτι*.

[< *καερετάρω*, υποχωρητικά (Συντ.)]

καερετάρω [kaeretáro] (Ιδομ^β.): βοηθώ εθελοντικά χωρίς αμοιβή.

[< *καερέτι* + *-άρω*, πβ. *γιούχα* > *γιουχάρω*, *γιούργια* > *γιουργάρω* (Συντ.)]

{Για την κατάλληξη *-άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλμέρνω*.}

καερετηλής, βλ. **καερετλής**.

καερέτι, το [kaeréti] & **καίρέτι** [kairéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** υπομονή, εγκαρτέρηση, κουράγιο: *κάνω καερέτι* = α) (μτβ.: *σε κάποιον*) συμπαρίσταμαι, δίνω κουράγιο σε κάποιον που βρίσκεται σε δύσκολη θέση, β) (αμτβ.) κάνω υπομονή, προσπαθώ να αντέξω σε μια δυσκολία. **2.** βοήθεια: *κάνω ένα καερέτι σε κάποιον* = εθελοντικά και χωρίς αμοιβή βοηθώ κάποιον σε μια εργασία, κυρίως γεωργική. ΥΠΟΚΟΡ. **καερετάκι** & **καίρετάκι**.

[< *gayret* (Παπ.) (غيرت)

{Πέρα από τη ρημ. περίφρ. *κάνω καερέτι*, η λ. χρησιμοποιείται και ως κανονικό ουσιαστικό, π.χ. *Δε θέλω καερέθια: μπορώ κι αμοναχός μου!* Το *TDK* έχει και τον διαλεκτ. τ. *kauret*. Ο Κριτσωτάκης έχει και τον πληθ. **καερέτια**. Η έκφραση **ξερό καερέτι κάνω** 'παίρνω κουράγιο, αντέχω όσο μπορώ', την οποία καταγράφει ο Αποστολάκης στο λήμμα *ξερός* (σ. 348) φαίνεται να αποδίδει αντίστοιχη τουρκική (*kuiru gayret*), πβ. *Του λόγου σου* [ο ποιητής απευθύνεται στον γιατρό και συμπαραστάτη του] *μόνον μπορείς πάλι να με εγκαρδιώνεις / και το κουρού γαίρέτιμνο να ζανακαινουργώνεις* (*Βοσπορομαχία*, 2η έκδοση, Βενετία 1792, σ. 2).}

καερετικός (επίθ.) [kaeretikós] (Πάγκ.): αυτός που δίνει θάρρος, κουράγιο, βοήθεια.

[< *καερέτι* (Πάγκ.)]

καερετλής (επίθ. προσ.) [kaeretlís] & **καερετιλής** [kaeretilís] & **καερεκλής** [kaereklís] & **καίρεκλής** [kairéklís] (Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ.) & **καεμεκλής** [kaemeklís] (Ιδομ^β.): **1.** αυτός που κάνει καερέτι σε άλλον, δίνει κουράγιο, βοηθά. **2.** αυτός που κάνει καερέτι, κάνει κουράγιο, υπομένει.

[< *gayretli* (Πάγκ.) (غيرتلى)

{Ο Γαρεφάλακης το γράφει *καερετηλής*. Ο Κριτσωτάκης έχει και το θηλ. *καερετιλίνα*. Για τον τ. *καερεκλής* βλ. σημείωση στο λ. *κουμπελίδικος*. Ο τ. *καεμεκλής* είναι μάλλον προϊόν φωνητικής παραφθοράς.}

κάζα, η [káza] (Γαρ.): είδος κόρακα.

[< *kaz* 'χίνα' (*yabankazi* 'αγριόχίνα'), θηλ. ίσως κατά τα: *κουρούνα*, *σκλόπα* 'κουκουβάγια', *φάσα* 'αγριοπερίστερο' (Συντ.)]

{Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι η λ. *κάζα* χρησιμοποιείται σε άλλα μέρη της Ελλάδας με τη σημ. 'χίνα, αγριόχίνα'.}

καζάδιο, το [kazáðjo] & **καζάδι** [kazáði] & **καζάντιο** [kazándjio] & **καζάντι**^(α) [kazádi] & **καζάντισμα** [kazándizma] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : το κέρδος.

[< *καζαντίζω* (Πάγκ.)]

{Συχνά χρησιμοποιείται με ειρων. ή μειωτ. σημασία, όπως στο παράδειγμα χρήσης του Δαρβιανιάκη (και του Αποστολάκη): «Ε το παντέρμο το καζάδιο που μου 'δωκες!»}

καζάζης*, ο [kazázis] (Τσιρ., Κασσ.): ο μεταξουργός ή μεταξοπλόκος.

[< *kazaz* (Μπόγκας, 171)] (قزاز)

καζάνα, βλ. **καζάνι**.

καζανάρα, βλ. **καζάνι**.

καζανάραινα, βλ. **καζανάρης**.

καζαναργό, το [kazanarçó] (Γαρ., Κριτσ., Κασσ.): ο τόπος όπου *καζανεύουν*.

[< *καζαναρεύω* (Συντ.)]

καζαναρεύω [kazanarénjo] (Πάγκ.): κάνω απόσταξη ρακής από στέμφυλα με το παραδοσιακό σύστημα του καζανιού.

[< *καζανάρι < *kazan* (Πάγκ.) / μάλλον < *καζανάρης* (Συντ.)]

{Λέγεται και *καζανεύω*.}

καζανάρης, ο [kazanáris], θηλ. **καζανάρισσα** [kazanárisa] (Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ., Τσιρ^β.): εκείνος που φροντίζει τη λειτουργία του καζανιού για την παραγωγή ρακής.

[< *καζάνι* (Πιτ.)]

{Κατά τον Κριτσωτάκη **καζανάραινα** είναι η σύζυγος του καζανάρη.}

καζανάτορας, ο [kazanátoras] (Κριτσ.): ιδιοκτήτης καζανιού για παραγωγή ρακής.

[< *καζάνι* ίσως κατά το *μαγαζάτορας* (:)] (Συντ.)]

καζανατζής, ο [kazanadzís] (Γαρ., Κριτσ., Κασσ.): ο κατασκευαστής καζανιών.

[< *καζάνι* + *-(α)τζής* (Συντ.)]

{Βλ. και *καζαντζής*.}

καζάνεμα, το [kazánema] (Κριτσ.): η διαδικασία της απόσταξης της ρακής.

[< *καζανεύω* (Συντ.)]

καζανέματα, τα [kazanémata] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): η εποχή που γίνεται η απόσταξη της ρακής (μέσα Οκτωβρίου - τέλη Νοεμβρίου).

[< *καζανεύω* (Ξανθιν.)]

καζανεύ(γ)ω [kazanén(γ)o] (Ξανθιν.: απλή αναφορά στο λ. *καζανέματα*, Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): *καζανιάζω* (βλ.).
[< *καζάνι* (Συντ.)]

καζάνι*, το [kazañi] (Παπ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.): **1.** λέβητας· **2.** άμβυκας, ιδίως για την απόσταξη ρακής (ο άμβυκας αλλά και η εγκατάσταση και το κτίσμα συνολικά). ΜΕΓΕΘ. *καζάνα*, η (μτφ. σημαίνει ‘πεισματάρικο κεφάλι’: «αυτός είναι ό,τι κόμει η καζάνα του» (Δαρ.)) & *καζανάρα*, η.

[< *kazan* (Παπ.)] (قزغان، قزغان، قزان)

{Η έκφρ. *έγινε το κεφάλι μου καζάνι* (= πονοκεφάλιασα) αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. *başım kazan gibi oldu*. Για τα παράγωγα και τα σύνθετα της λ. *καζάνι* βλ. σχόλιο στη λ. *ρακή*.}

καζανιά, η [kazañá] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ., Ξεν.): η ποσότητα που χωράει ένα καζάνι.

[< *καζάνι* (Παπ.)]

καζανιάζω [kazañázo] (Παπ., Ξανθιν.: απλή αναφορά στα λ. *καζάνι* και *καζανέματα*, Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B): Βάζω τα στέμφυλα στο καζάνι για την απόσταξη.

[< *καζάνι* + *-ιάζω*, πβ. *τσουβαλιάζω* < *τσουβάλι* (Συντ.)]

καζανιάτικο, το [kazañátiko] (συχνότερα στον πληθ.: τα *καζανιάτικα*) (Πιτ., Κριτσ., Κασσ.): ποσότητα ρακής που κρατά ως αμοιβή ο κάτοχος του καζανιού από τη ρακή που έβγαλε κάποιος τρίτος στο καζάνι αυτό.

[< *καζάνι* (Πιτ.)]

καζανοβγάνω [kazanovgáno] (Πάγκ., Πιτ.): βγάζω ρακή, κάνω απόσταξη ρακής από στέμφυλα με το παραδοσιακό σύστημα του καζανιού.

[< *καζάνι* + *βγάνω* (Πάγκ.)]

καζανόκαιρος, ο [kazanóferos] (Γαρ., Κριτσ.): η εποχή που γίνεται η απόσταξη της ρακής (μέσα Οκτωβρίου – τέλη Νοεμβρίου).

[< *καζάνι* + *καιρός* (Συντ.)]

καζανοκέφαλος (επιθ.) [kazanoféfalos] (Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B): **1.** αυτός που έχει μεγάλο κεφάλι· **2.** χοντροκέφαλος, ισχυρογνώμονας· **3.** όχι ιδιαίτερα ευφυής.

[< *καζάνι* + *κεφάλι* (Πάγκ.)]

καζανόξυλα, τα [kazanóksila] (Γαρ., Κριτσ.): ξύλα (χοντρά) για το καζάνι της ρακής.

[< *καζάνι* + *ξύλα* (Συντ.)]

{Ο ενικός *καζανόξυλο* χρησιμοποιείται σπάνια.}

καζινοπαρασιά, η [kazanoparastjá] (Γαρ., Κριτσ.): μεγάλη παρασιά για το καζάνεμα.

[< *καζάνι* + *παρασιά* ‘προροσιά’ (Συντ.)]

καζαντζής*, ο [kazandzís] (Κονδ., Ιδομ.): αυτός που κατασκευάζει καζάνια.

[< *kazanci* (AKN)] (قزغانجی، قزانجی)

{Βλ. και *καζινατζής*. Στην τουρκ. παροιμία *Gürültü istemeyen kazanci dükkânına girmez* (κ.λ. αυτός που δεν θέλει θόρυβο δεν πηγαίνει στον καζαντζή το μαγαζί) αντιστοιχεί ακριβώς η κρητική *Όποιος δε θέλει χτύπους στο χαρκιδιό δεν πάει*.}

καζαντζίζω* [kazadízo] & **καζαντεύω** [kazadéno] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.): αποκτώ, αποκομίζω, κερδίζω.

[< *kazand(im)*, αόρ. του ρ. *kazanmak* (Παπ.)] (قزنامق، قزانمق)

καζάντισμα, βλ. *καζάδιο*.

καζάς¹, ο [kazás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** δυσάρεστο γεγονός, ατύχημα, μελέας, εμπόδιο· **2.** κουραστικός, ενοχλητικός άνθρωπος.

[< *kaza* (Παπ.)] (قضاء)

{Κατά τον Χλωρό (B 1259) η λ. *kaza* σημαίνει «πεπρωμένον, μοίρα, δυστύχημα ακούσιον εκ τύχης και συμπτώσεως προερχόμενον, συμβεβηκός δυσάρεστον». Με τη σημ. αυτή η λ. *καζάς* στη γνωμική μαντινάδα: *Όταν η μοίρα δε βοηθά, ο νους ίντα να κάμει; / Ανέ ν-τρέχεις φτάνεις τον καζά, κι ανέ σταθείς σε φτάνει*.}

καζάς², ο [kazás]: επαρχία. Η λ. εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868): *Εκάστη Διοίκησης θέλει υποδιαιρεθῆ εις αριθμόν τινά Επαρχιών (Καζάδων)* (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Α6). Βλ. και *Μεταφράσεις*, Ε 52.

[< *kaza*, στη σημ. «διοικητική περιφέρεια υποδιοικητού (Καίμακάμη)» (Χλωρός, B 1295)] (قضاء)

καζίκι*, το [kazífi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.): **1.** πάσσαλος (και ειδικότερα): **1α.** πάσσαλος για την πρόδεση ζώων, **1β.** (πληθ. *καζίκια*) πάσσαλοι καρφομένοι με οριζόμενη διάταξη σε ένα τοίχο που χρησιμοποιούν για την προετοιμασία του στημονιού για τον αργαλειό· (μτφ.): **2.** απάτη, δόλος, ιδίως σε εμπορικές συναλλαγές· **3.** δυσκολία, ‘παλούκι’· **4.** πέος· **5.** η σεξουαλική πράξη.

[< *kazik* (Παπ.)] (قازیق، قازق، خازق، خازوق)

{Οι μτφ. σημ. ‘δυσκολία’ και ‘εξαπάτηση’ ήδη στο τουρκ. *kazik* (βλ. *TDK*, σημ. 3 και 4). Η σημ. 5 μάλλον από κάποια έκφρ. με τη λ. *καζίκι* στη σημ. 4. Στο *AKN* μόνο με τη σημ. 2. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: *πάσσαλος*, υποκορ. *πασσάλιον* (ποντ. *πασσάλι*) > τουρκ. διαλεκτ.

pasal, (κατά το *TDK*: «Hayvan bağlamak için yere çakılan kazık» (= πάσσαλος που καρφώνεται στη γη για να δένουν τα ζώα), basal, fasal, βλ. Tzitzilis, σ. 101.)

καζικιά, η [kazitʃá] (Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): επίζημα εξαπάτησης, αισχροκέρδεια· ΦΡ. *ήκατσέ ντού τηνε την καζικιά* (Κονδ.). [*< καζίκι* (Κονδ.)]

{Η εξαπάτηση συνήθως στην πόληση ενός πράγματος σε ψηλότερη τιμή από την πραγματική του αξία. Η ίδια ιδέα και στο τουρκ. *kazıklamak* ή *kazık atmak*, βλ. σημείωση στο λ. *καζικιώνω*.}

καζίκος, ο [kazikos] (Κριτσ.): αυτός που επιδίδεται σε σεξουαλικές δραστηριότητες, μπήχτης. [*< καζικιώνω* στη σημ. 4. υποχωρητικά (Συντ.)]

καζικოსίντερο, το [kazikosidero] (Κασσ.): σιδερένιος πάσσαλος (καζίκι), που είχε κεφαλή στο πάνω μέρος για να μη φεύγει το σκονί. [*< καζίκι + σίδερο* (Κασσ.)]

καζικώνομαι, βλ. *καζικιώνω*.

καζικόμα, το [kazikoma] (Κριτσ.): το παλούκωμα, το κάρφωμα ενός παλουκιού. [*< καζικιώνω* (Συντ.)]

καζικόνω [kazikóno] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ.): **1.** προσδένω σε πάσσαλο ένα ζώο να βόσκει σε ορισμένη ακτίνα· μτφ. παθ. πρκ. **καζικόμενος** **2.** (μτφ.) εξαπατώ, ξεγελώ κάποιον, ιδίως σε εμπορικές συναλλαγές. Λέγεται και *βάνω καζίκι*· **3.** ανασκοποῦν· **4.** κάνω σεξουαλική πράξη (πβ. *καζίκι*, σημ. 4). [*< καζίκι* (Παπ.)]

{Η σημ. 1. είναι σαν μετάφραση του τουρκ. *hayvani kazığa bağlamak* (βλ. λ. *kazık* στο *TDK*). Στις σημ. 2. και 3. αντιστοιχούν ακριβώς οι σημ. «απατώ εν ληψοδοσία» και «τιμωρό δι' ανασκολοπισμού» (Χλωρός, Β 1243) του τουρκ. ρ. *kazıklamak*, που σημαίνει αρχικά 'πάσσαλώνω, καρφώνω πάσσάλους' (*TDK*). Ο Ιδομενέως λημματογραφεί χωριστά το μέσο **καζικώνομαι** με τη σημ. 'κόθομαι σε ένα μέρος ακίνητος', αλλά στη μαντινάδα που παραθέτει ως παράδειγμα χρήσης έχει το ενεργ. *καζικιώνω* με τη σημ. 'εξαπατώ, ξεγελώ'.}

καζικόνω σιγούρα, βλ. *σιγουροκαζικιώνω*.

καηλές, βλ. *γαϊλές*.

καηναντίζω, βλ. *καϊναντίζω*.

κάθια, τα [káth̥a] & **κάτια** [káth̥a] (μόνο στον πληθ.) (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ.): **1.** φορές (πολλαπλασιασμός): «Αν μ' αγαπάς, θα σ' αγαπώ τέσσερα κάθια πάνω, / κι αν τύχει και μ'

απαρνηθείς στο νου μου δεν το βάνω» (Πάγκ.)· **2.** ο αριθμός των κλωστών που στρίβονται μαζί, ανάλογα με το επιθυμητό πάχος του νήματος: «Πολλά χοντρό είναι το μετάξι σου και να το κλώσεις μόνο δυο κάθια» (Πιτ.)· **3.** τα μέρη στα οποία μοιράζεται η κληρονομητέα περιουσία: «Ο κύρης τως είχε πολύλικη περιουσία, μα είχε και οχτώ κοπέλια κι ήκαμε τα έχη του οχτώ κάτια κι ήπηρε καθαιείς απολιγού» (Γαρ.).

[*< καί* 'στρώση, όροφος' (Πιτ., κατά τον Κουκκίδη) / 'πολλαπλάσιο, φορές' (Συντ.)] (كفت, قفت)
{Ο Πάγκαλος θεωρεί ότι η λ. *κάθια* υπάρχει μόνο σε μαντινάδες και την ετυμολογεί (λανθασμένα) ως εξής: *κάθι < τα κάθια < τα κάτια < takat* 'δύναμη'. Ο Κριτωτάκης έχει τη λ. *κάτια* με τη σημ. 'τεμάχια' και (παρ)ετυμολογεί από τα *κομμάτια*.}

καϊκέυω [kaikevo] (Πάγκ.): κάνω βαρκάδα με καϊκι.

[*< καϊκι* (Πάγκ.)]

καϊκι*, το [kaiç'i] (Παπ.): μικρό ιστιοφόρο σκάφος.

[*< καγικ* (Παπ.)] (كايك)

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: *pereme* 'είδος καϊκιού' (πεπαλ. ή διαλεκτ. κατά το *TDK*) < βυζ. *πέραμα* 'πορθμειών' – sandal 'είδος βάρκας' < βυζ. *σαντάλι* 'είδος βάρκας'. Η τουρκική γλώσσα έχει δανειστεί πλήθος ναυτικών όρων από την ελληνική, όπως και από την ιταλική, βλ. αναλυτικά στο: Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958. Για τα παραπάνω δάνεια, στις σ. 558-9 και 564-7 αντίστοιχα.}

καϊλές, βλ. *γαϊλές*.

καϊλίζομαι [kaiлизome] (Γαρ.): δέχομαι συμφωνώ.

[*< καϊλς < kail* 'λέγων', στη σημ. 'συναινώ', πβ. *kail olmak* 'λέγω, παραδέχομαι, συναινώ, ανέχομαι' (Χλωρός, Β 1261) (Συντ.)] (كاي)

{Η λ. *καϊλς* είναι αμάρτυρη για την Κρήτη, αλλά τη λημματογραφεί ο Μπόγκας (σ. 171) επισημαίνοντας ότι χρησιμοποιείται «σε συνδυασμό πάντοτε με το ρ. είμαι: "είμαι καϊλς" / "δεν είμαι καϊλς" (συμφωνώ, δεν συμφωνώ)». Ο Παμπούκης (σ. 165) καταγράφει τη λ. *καϊλς* 'σύμφωνος', από την *Αληπασιάδα* του Χατζη-Σεχρέτη (βλ. και Karpier, σ. 88). Ο Ιδομενέως λημματογραφεί τη λ. **καϊλόνομαι**, με τη σημ. 'παραδεγματοῦμαι'. Ίσως έχει κοινή ετυμολογία με το *καϊλίζομαι*.}

καϊλόνομαι, βλ. *καϊλίζομαι*.

καϊμακαλίκι, το [kaimakaliti] : το κτίριο όπου

στεγαζόταν ο έπαρχος, ο καϊμακάμης. Η λ. σε έγγραφο του 1869: *τα γρόσια οπού χρεωστεί [...] να τα παραδότη του επιστάτου [...] οπού είναι εδώ εις το Καϊμακαλίκι (Α.Δ.Η., 2 / 57-300).*

[< *kaymakamlık* (Συντ.)]

καϊμακάμης^(Α), ο [kaimakámis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κασσ.): αντισυνταγματάρχης, υποδιοικητής (στον τουρκ. στρατό). Με τη σημ. ‘έπαρχος’ η λ. εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868): *Εκάστη δε Επαρχία θέλει διοικηθείσai από έναν Έπαρχον* (Καϊμακάμην) (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Α 6).

[< *kaymakam* (Παπ.)] (قائمقام)

καϊμάκι*, το [kaimáti] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ξεν.): 1. ο αφρός του καφέ· 2. η τσίπα του γάλατος (και του γιουρτιού)· 3. μτφ. το εκλεκτότερο μέρος ενός πράγματος, ο “αφρός”.

[< *kaymak* (Παπ.)] (قايماق, قايماق)

καϊμακλής* (επιθ.) [kaimaklís] & **καϊμακλίδικος** [kaimaklídikos] (Παπ., Πάγκ.): που έχει αφρό, καϊμάκι. Λέγεται κυρίως για το αφέντημα του καφέ.

[< *kaymakli* (Παπ.)] (قايماقلى, قايماقلى)

(***καϊμή / καγίμης**, βλ. Παράρτημα 1.

καϊναμίχι, το [kainamíçi] (Γαρ., Κριτσ.): καημός, στενοχώρια, πίεση.

[μάλλον < *kaynamis* ‘βραστός, βρασιμένος’ (Συντ.)] (βλ. قاينامق, قاينامق)

καϊναντίζω [kainadízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): 1. αποκτώ πολύ ψηλή θερμοκρασία, καίω, ζεματώ, καίγομαι· 2. έχω πολύ ψηλό πυρετό· 3. (για μηχανές) φτάνω στον υπέρτατο βαθμό ενέργειας· 4. (για φυτά και αγρούς) μισοξεραίνωμαι από την έλλειψη νερού· 5. (μτφ.) είμαι διψασμένος, λαχταρισμένος για κάτι που στερούμαι, και γι’ αυτό βρίσκομαι σε υπερένταση, “βράζω”. Μτχ. παθ. πρκ. **καϊναντισμένος** (ιδίως στη σημ. 4.).

[< *kaynad(im)*, αόρ. του ρ. *kaynamak* (Παπ.)] (قاينامق, قاينامق)

{Η γραφή *καηναντίζω* (του Τσιριγοτάκη) ίσως από παρετυμολ. επίδραση από το ρ. *καίω* (εκάηκα).}

καϊνάντισμα, το [kainádzima] (Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.): «στέγνωμα, βράσιμο από υπερβολική θερμοκρασία, από δίψα ή λαχτάρα» (Ιδομ.). Βλ. και *καϊναντισμός*.

[< *καϊναντίζω* (Συντ.)]

καϊναντισμός, ο [kainadizmós] (Ξανθιν., Ιδομ^β): υπερένταση, υπέρμετρη προσπάθεια.

[< *καϊναντίζω* (Ξανθιν.)]

καϊναντιστός (επιθ.) [kainadistós] (Γαρ., Κριτσ.): καυτός, βραστός.

[< *καϊναντίζω* (Συντ.)]

καϊζής*, ο [kaiksís] (Παπ.): ο κυβερνήτης καϊκιού.

[< *καγκίκι* (Παπ.)] (قايچي)

{Ο Ανδριώτης το γράφει: *καϊκότης*.}

καϊρέτι, βλ. **καερέτι**.

καϊρης (επιθ. προσ.) [kaírís] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ., Τσιρ^β): φιλόργυρος, σπαγγοραμμένος. [δυσετυμολόγητο· πιθανόν τουρκ. προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Κριτισοτάκης λημματογραφεί χωριστά το θηλ. **καϊραινα** ‘η γυναίκα του καϊρη, η τσιγγούνα’. Ο Ιδομενέως^(β) λημματογραφεί τον τ. *καϊρης* [tjéris], που κατά τη γνώμη μου είναι ανυπόστατος. Για την ετυμολογία ο Πάγκαλος (που τον ακολουθεί ο Πιτυκάκης) έχει: «Πβ. τουρκ. ρ. *kayrilmak* (= είμαι φιλόργυρος, φειδωλός)». Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το «Τουρκ. *kayir* = (μτφ.) αυτός που μαζεύει (συλλέγει) χρήματα ή αγαθά». Λέξη *kayir* με τη σημ. αυτή δεν εντόπισα σε λεξικό· ούτε *kayrilmak*. Υπάρχει το ρ. *kayirilmak* (με 1 χωρίς κοκίδια) ‘βοηθούμε ευνουιοκρατικά’. Ο Παμπούκης (σ. 167) ετυμολογεί το επώνυμο *Καϊρης* από το *καγίτσι* ‘προστάτης, κηδεμόνας’. Κατά τον Κ. Καραποτόσογλου (“Γλωσσικά Μυκόνου”, *Ελληνικά*, 55/1 (2005), 102) «η λ. το πιθανότερο πρέπει να συσχετιστεί με το τουρκ. *haris* = άπληστος, πλεονέκτης.»}

καΐσι*, το [kaisi] (Παπ., Πάγκ.): το (γλυκοπύρην) βερίκοκο.

[< *καγίσι* (Παπ.) / καΐσι: < *καϊσιά* < *καγίσι* (*ANEI*)] (قاييسى, قاييسى)

{Ο Ronzevalle (414) έχει τον οξύτονο τύπο *καΐσι* που τον ετυμολογεί κατευθείαν από το *καγίσι*. Τον τύπο *καΐσι* έχει και ο Σκαρλάτος Βυζάντιος στο *Λεξικόν της καθ’ ημάς ελληνικής διαλέκτου*, Αθήνα 1835, σ. 330. Τον λημματογραφεί και ο Hakkı Bilgehan (*Bilgehan*², 630). Ίσως η διαδρομή να είναι: *καγίσι* > *καΐσι* > *καϊσιά*. Στη συνέχεια, από την *καΐσι* ο τ. *καΐσι*, κατ’ αναλογίαν προς ζεύγη όπως: *αχλάδι-αχλαδιά*, *χαρούπι-χαρουπιά*, όπου όμως είναι αντίστροφη η φορά της παραγωγής. Βλ. και *καΐσιά*.}

καΐσι², το [kaisi] & **καΐχι** [kaíçi] (Πάγκ., Πιτ., Κριτσ.): πέτσινη λουρίδα: α) από την οποία κρέμεται ο αναβολέας στο σαμάρι, β) «που χρησιμοποιούν οι κουρείς για να περνούν τη λεπίδα του ξυραφιού, ώστε ν’ αποκτά “αιθέρα” και να κόβει καλύτερα» (Πιτ.).

[< *καγίσι* (Πάγκ.)] (قاييش)

καϊσιά, η [kaišjá] (Παπ.) : η βερικοκιά.

[< *kaïsi* (Παπ.) / < *kayisi* (ΑΝΕΓ)]

{Κατά τον Ronzevalle (414) : καϊσί< < *kaïsi* < *kayisi*. Βλ. σημείωση το λ. *καϊσι*¹.}

κακοπάπουτσο, το [kakarápusto] (Ιδομ^β) : φθαρμένο, κατεστραμμένο παπούτσι.

[< *κακο-* + *παπούτσι* (Συντ.)]

κακουλές¹, ο [kakułés] (Πιτ.) : «Αρωματικός σπόρος που πουλιέται σαν μπαχαρικό και προστίθεται στη ζύμη, κυρίως όταν ζυμώνουν τα κουλούρια της Λαμπρής [...] Το καρδάμωμον».

[< *kakule* (Παμπούκης, 169) قلاقله, قلاقله]

{Οι σπόροι του φυτού *Elettaria cardamomum*.}

κακουλές², βλ. **κακουρές**.

κακουντές, βλ. **κακουρές**.

κακουρές (επίθ. προσ.) [kakuřés] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ., Ξεν.) & **κακουντές** (Γαρ.) & **κακουσές** & **κακουλές²** (Ξανθιν.) : 1. κακοφτιαγμένος, ασουλούπωτος, αδύναμος, ανίσχυρος, ελαττωματικός. 2. ξεπσμενός, άθλιος, ανυπόλιπτος.

{κακουρές: < *κακούρης*, μεταπλασμός κατά τα αρσ. σε -ές, κατάληξη αρσενικών ονομάτων, που συνήθως έχουν αρνητική σημασία, βλ. -ές (Συντ.)}

κακούρης (επίθ. προσ.) [kakuřis] (Αποστ., Τσιρ.) : αδύναμος, ανίσχυρος, ελαττωματικός.

{πβ. καρπαθ. *κακούρης* ‘άσχημος, δύσμορφος’, το οποίο σχετίζεται με το τουρκ. διαλεκτ. < *καkur* = eđri ‘κυρτός’, *kambur* ‘καμπουρης’ (Κώστας Καραποτόσο-γλου, “Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου”, *Ελληνικά* 62 (2012), 132)}

κακουσές, βλ. **κακουρές**.

κακοφούντουλος (επίθ.) [kakořudulos] & **κακοφούνταλος** [kakořudalos] (Ξανθιν^α, Ιδομ^β) : ατημέλητος, απεριποίητος, κακοντυμένος.

[< *κακο-* + *φουντούλης* (βλ.) (Συντ.)]

καλάι*, το [kalái] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : ο κασσίτερος.

[< *kalay* (Παπ.) قلاى، قلاى]

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *καλάν*.}

καλαϊτζής, ο [kalaidzis] & **καλατζής** [kaladzis] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : 1. ο κασσιτερωτής, γανωτ(ζ)ής. 2. ο φανοποιός.

[< *kalayci* (Παπ.) قلايى]

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *καλαϊτζής*. Το γανώνω στα τουρκ. λέγεται *kalaylamak*, που έχει και τη μτφ. σημ. ‘βρίζω, περιλούζω κάποιον’. Ίσως με αυτό σχετίζεται η ελλ. έκφρ. *γανώνω τα αυτιά κάποιου*.}

καλαϊτζώνο [kalaidzono] (Ροδ.) : επικασσιτερώνω.

[< *καλαϊτζής* (Συντ.)]

καλαμομαχιά, η [kalamomaía] (Κριτσ^φ) : «καλαμμένα λαβίδα 25-30 εκατ. που τη χρησιμοποιούν οι γυναίκες, για να γυρίζουν τα μακρουλά ξεροτήγανανα μέσα στο τηγάνι, και οι μπακάληδες, για να βγάσουν τις παστές σαρδέλες από το κουτί».

[< *καλάμι* + *μαχιά* (Συντ.)]

καλαμπαλίκι, βλ. **χαλαμπαλίκι**.

καλαμπουρ(υ)τζής* (επίθ. προσ.) [kalabour(i)dzis] (Δαρ.) : αυτός που κάνει/λέει αστεία, πλακατζής.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -τζής.}

καλαπαλούκι, βλ. **χαλαμπαλίκι**.

καλατζής, βλ. **καλαϊτζής**.

καλαυτζής, βλ. **καλαϊτζής**.

καλαφάτι, το [kalafáti] : σκούφος γενιτσάρων. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Με ποια καρδιά το βγάλανε τούτο το καλαφάτι* (βλ. Dedes, 357).

[< *kalafat* «aşađisi dar, yukarisi geniř bir çeřit yeniceri bařliđı» (= είδος καλύματος κεφαλής των γενιτσάρων στενό κάτω, φαρδύ επάνω) (TDK) (Συντ.)]

{*Kalafat* σημαίνει επίσης ‘καλαφάτισμα’, κατά τον Niřanyan από το αραβ. *kalafat* (από το οποίο τα ελλ. *καλαφάτης*, *καλαφατζήω*), το δε αραβ. από το αραμ. *kałarhā* ‘κάλυμμα, θήκη’ (Συντ.)} قلافت، قلافت)

καλέ καπισί, το [kalé kapisi] : θύρα φρουρίου: *δεν έβλεπα την ώρα να ξεπορτίσω το Καλέ καπισί και να πάω στο χωριό μας* (Κάτοπτρον, 7).

[< *kale kapisi* (Συντ.)]

καλέμι*, το [kalémi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ.) : 1. εργαλείο γραφής, κοντυλοφόρος. 2. μεταλλικό εργαλείο του χτίστη, είδος σμίλης σε σχήμα μολυβιού. 3. τμήμα ξυλόδους βλαστού (καρποφόρου) δέντρου, με δυο-τρία μάτια, που χρησιμοποιείται για το κέντρισμα άλλου δέντρου. 4. Δημόσιο γραφείο (επί Τουρκοκρατίας).

[αντδ. < *kalem* < αραβ. *kalam* < *κάλαμος* (Παπ.) قلم]

{Για το αντιδάνειο βλ. Βασμιανόλη, σ. 280-2.}

καλεμιάζω [kalemházo] (Τσιρ.) : μολιάζω δέντρο με *καλέμι* (βλ. λ., σημ. 3).

[< *καλέμι* (Συντ.)]

καλεμιές, ο [kalemiés] : Η λ. στον πληθ. *καλεμιέδες* ‘γραφικά έξοδα’ (Σταυρινίδης) σε προσωπι-

κό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 365).

[< *kalemîye* «δικαίωμα γραφικών» (Χλωρός, Β 1305)] (قلمه)

καλεμκέρης, ο [kalemitʃéris] (Τσιρ.) : παραδοσιακός τεχνίτης, χαράκτης που εσκάλιζε διάφορα σχέδια πάνω σε ξύλινα (χρηστικά) αντικείμενα. [< *kalemkâr* (Μπόγκας, 172), κατά το *TDK* < αραβ. *kalam* 'κοπίδι' + περσ. *kâr* 'έργο' (Συντ.)] (قلماكر)

(*)**καλεμκιάρης**, βλ. Παράρτημα 1.

καλεμπέντης, ο [kalebé(n)dis] & **καλεμπέτης** [kalebétis] (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : 1. εκποτισμένος, «ο υπό αστυνομ. εκτόπισιν διατελών» (Πιτ.), εξόριστος· 2. (κατ' επέκταση) αυτός που περιφέρεται άσκοπα από τόπο σε τόπο.

[< *kalebent* (Κριτσ.) «ελέγετο ο καταδικασθείς εις κάθειρξιν εντός ενός φρουρίου, μη επιτρεπομένου εις αυτόν να εξέλθῃ ἔξω των πυλών τούτου» (Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις*, Β 380), κατά τον Nişanyan: < περσ. *kal'aband* < αραβ. *kal'a* 'πύργος, φρούριο' + περσ. *band* 'δεσμός', για το τελευταίο βλ. και *ναμπάντης* (Συντ.)] (قلعه بند)

{Για την προφορά ο Τσιριγωτάκης σημειώνει: καλεβένης. Ο Κριτσωτάκης έχει και το θηλ. **καλεμπέντισσα**.}

καλής σόης (άκλ.) [kalis sóis] (Ιδομ.) : καλής ποιότητας, καλής ράτσας. Βλ. και *σοϊκός*.

[< *kaló sói*, *καλή σογιά*, με επίδραση από την έκφρ. *καλής λο(γ)ής* (Συντ.)]

{Για την έκφρ. αυτή ο Ιδομενέως σημειώνει: «ιδιωματική έκφραση συνήθης στα νοτιοδυτικά του Νομού Ηρακλείου (τέως επαρχίες Κανουργίου και Πυργωτίσσης)» και παραθέτει ως παράδειγμα χρήσης την εξής μαντινάδα: *Μια καλής σόης κοπελιά σου βγαίνει και γεννήτρα, / να μεγαλώσει, κι αυτηνής, και η γι-εδική σου φύτρα*.}

(*)**καλιοντζής**, βλ. Παράρτημα 1.

καλκάνι, το [kalkáñi] (Τσιρ^B) : «αέτωμα στέγης της οικίας».

[< *kalkan* 'ασπίδα' (Τσιρ.) και μφ. 'προστάτης, προστατευτικός' (Συντ.)] (قالقان)

καλντριμί*, το [kaldirimi] & **καρντριμίμιτζής** [kaldirimidzís] & **καντριμί** [kandirimi] & **καλντερίμι** [kalderimi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : ο λιθόστρωτος δρόμος.

[< *kaldırım* (Παπ.)] (قالديريم, قالديريم, قالديريم)

{Ο Meynard (Β 467) επισημαίνει [το 1886] ότι κάποιοι έλληνες λεξικογράφοι που αγνοούν την αδιαμφισβήτητη τουρκική προέλευση της

λ. *kaldırım* παρετυμολογούν από το *καλίδρομος* (< *καλός* + *δρόμος*). Τέτοιες παρετυμολογίες συναντά κανείς και στις μέρες μας, κυρίως σε μια προσπάθεια, ρητή ή καλυμμένη, «να ξετουρκέψει η γλώσσα μας». Το Διαδίκτυο είναι πλούσιο από τέτοιες "συμβολές", βλ. πρόχειρα σχετική συζήτηση [2007] στο http://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&arti_cle_id=680605 και τα όσα πολύ σοφά συνεισφέρει, αποκαθιστώντας τέτοιες ετυμολογικές πλάνες, αυτός που υπογράφει με το ψευδώνυμο *Άχθος Αρούρης*.}

καλντριμιτζής, ο [kaldirimidzís] & **καρντριμιτζής** [kandirimidzís] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ^B) : 1. αυτός που κατασκευάζει καλντριμία (Ιδομ.)· 2. «μτφ. ο άνθρωπος του πεζοδρομίου, πλάνης» (Παπ.), άνεργος (Πάγκ.).

[< *καλντριμί* (Παπ.) / < *kaldirimci* (Παμπούκης, 174)] (قالديرمجي)

{Κατά το *TDK* η λ. *kaldirimci* σημαίνει: 1. αυτός που φτιάχνει λιθόστρωτο, 2. (αργκό) αυτός/ή που αρπάζει τσάντες πελατών πάνω από τον πάγκο του καταστήματος. Στο *TDK* βρίσκεται επίσης: (σκωπτ.) *kaldırım mühendisli* 'άεργος, σουλατσάδορος' και *kaldırım kabadayısı* 'ψευτόμαγκας'. Με τη σημ. 'μικροκλέφτης' η λ. *καλντριμιτζής* στην ελλ. αργκό (Κυρανούδης, 319). Για τους νταήδες καλντριμιτζήδες στο Ηράκλειο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα βλ. Δημήτρης Σάββας, "Αρχή Τριωδίου", εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 14-2-2011, και: Γιάννης Ζαϊμάκης, "Καλντριμιτζήδες και καλαμαράδες: Ο πολιτισμικός δυισμός ως βίωμα και ανάπλαση στο μυθιστορηματικό έργο του Νίκου Καζαντζάκη", ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο *Ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Κρητικός πολιτισμός*, Ηράκλειο-Μυρτιά, 28-30 Σεπτ. 2007, σ. 5-6 &7 (e-book).

Το *AKN* έχει μόνο το θηλ. *καλντριμιτζού** (λατκ.) 'γυναίκα ελευθερίων ηθών· γυναίκα του πεζοδρομίου, τροτέζα' με την ετυμολογία: «*καλντριμί(ι) -ιτζού*, ως θηλ. του *-ιτζής* (πρβ. τουρκ. *kaldirimci* για άντρα που τριγυρνάει στους δρόμους)», πβ. *kaldırım süpürgesi* 'γυναίκα του δρόμου', κ.λ. σκούπα του λιθόστρωτου. Ο Ιδομενέως^(B) το έχει ως *καλντριμιτζού* 'γυναίκα του δρόμου, ανήθικη, αλήτισσα'. Η μειωτική σημασία του θηλυκού αναπτύχθηκε στα ελληνικά με πρότυπο ίσως το συνών. *τροτέζα* (Κυρανούδης, ό.π.). Φαίνεται ότι στη συνείδηση, με βάση τη λ. *καλντριμιτζού*, η καταληξη *-τζού* απέκτησε παραγωγική δύναμη και δίνει θηλυκά (χωρίς αντίστοιχο αρσενικό τύπο) με μειωτική σημασία: 'γυναίκα που συζητάει επαγγελματικά με ό,τι σημαίνει η βίαση' (π.χ. *καμπαρετζού*, *μοιρατζού*, *στριπτιτζού*)

ή 'γυναίκα που της αρέσει πολύ αυτό που σημαίνει η βάση' (π.χ. κουμκανατζού, τεκνατζού). Βλ. σχόλιο 70 στο άρθρο "Τζαμπατζήδες και τζάμπα μάγκες" στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<http://sarantakos.wordpress.com/2011/02/10/tzampa/>).

καλοσουργίζω [kalosurdizo] (Γαρ., Ιδομ^B): στη ΦΡ. δεν *καλοσουργίζω*: δεν βλέπω καθαρά. [*καλο-* + *σουργίζω*³ (βλ.) (Συντ.)]

καλουπατζής, ο [kalupatsis] (Ροδ.): προεστός. [*καλπακτής* 'κατασκευαστής καλπακιών' (< *καλπακι*), μέσω της φρ. *τα μεγάλα καλπακια* = οι προύχοντες (βλ. Δημήτρης Φωτιάδης, *Καραϊσκάκης*, Κυψέλη, Αθήνα 1962, σ. 92, 134) (Συντ.)] {Για την προσθήκη αυτού του λήμματος, βλ. Kaczynska & Wiczak, σ. 233.}

καλουπατζής, ο [kalupadzis] (Κασσ.): αυτός που φτιάχνει καλούπια για κατασκευές από τσιμέντο. [*καλούπι(ι)* + *-ατζής*] {Σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα» βρίσκουμε (σ. 37) τη λ. **καλουπής**. Εδώ δεν πρόκειται για οικοδόμο αλλά για κατασκευαστή καλουπιών γενικότερα ή ίσως κάποιον που έφτιαχνε καταπόδια. Στο λ. *kalip* ο Χλωρός (B1249) διευκρινίζει ότι πρόκειται για «καλούπι, ως των υποδηματοποιών, των μεταλλοχυτών, των χυτών στοιχείων, των χρυσοχών, των κηροποιών των επί υφασμάτων ή άλλων αποτυπώντων διάφορα σχέδια κτλ.»}

καλούπι*, το [kalúpi] (Παπ.): τύπος, σχέδιο, φόρμα, μήτρα. [αντ. < *kalip* (Παπ.) < αραβ. *qālib* < ελνστ. *καλάπους* (AKN)] (قالب) {Για το αντιδάνειο βλ. Βασμανόλη, σ. 290-1.}

καλουπιά, η [kalupjá] (Κασσ.): «κυκλοτερής στερέωση με μπετόν των τοιχωμάτων του πηγαδιού κατά την εκβάθυνσή του κατά ένα μέτρο περίπου. "τρεις καλουπιές εχρειάστηκε να βγάλομε στο παλιό πηγάδι ίσαμε να βρούμε νερό"». [*καλούπι* (Κασσ.)]

καλουπιάζω, βλ. **καλουπώνω**.

καλούπομα*, το [kalúpomá] (Παπ.: στο λ. *καλούπι*): η ενέργεια του καλουπώνω. [*καλουπώνω* (Παπ.)]

καλουπώνω* [kalupóno] & **καλουπιάζω** [kalupjázo] (Παπ.: στο λ. *καλούπι*, Ιδομ.): βάζω κάτι σε καλούπι. [*καλούπι* (Παπ.)]

καλουπής, βλ. **καλουπατζής**.

καλπαζάνης / -ος, βλ. **καλπουζάνης**.

καλπαζανιά, βλ. **καλπουζανιά**.

καλπάκι*, το [kálpaʃi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Χουστ.): ανδρικό κάλυμμα κεφαλής, σκούφος. [< *kalpak* (Παπ.)] (قباقي, قباقي)

κάλπη* (επίθ. προσ.) [kálpis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Δαρ., Ξεν.): ψεύτης, ανειλικρινής, αφερέγγυος. [< *kalp* (Παπ.)] (قلب)

κάλπικος* (επίθ.) [kálpikos] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.): ψεύτικος, κίβδηλος. Συχνή χρήση: *κάλπικος παράς*. [*κάλπη** (Παπ.)] {Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά το σύμπλοκο *κάλπικος παράς*.}

καλποκάνταρος, ο [kalpokándaros] (Κριτσ.): το καντάρι που δεν ζυγίζει σωστά.

[< *kalp kantar* (Κριτσ.)] {Ο Κριτσωτάκης σημειώνει ότι υπάρχει και ως παρατσούκλι και ότι μτφ. σημαίνει «απατεώνας, αναξιόπιστος, ψεύτης, αφερέγγυος». Μάλλον πρώτα προέκυψε το ουδ. *καλποκάνταρο, στη συνέχεια έγινε παρατσούκλι (Καλποκάνταρος) για συγκεκριμένο πρόσωπο, γενικεύτηκε έπειτα στη σημ. 'κακοζυγιστής', και στο τέλος το αρσ. υποκατάστησε το ουδ., επειδή (λόγω του αναβιβασμού του τόνου –που βέβαια εδώ οφείλεται στη σύνθεση– και της κατάληξη -ος) ακούγεται ως μεγεθυντικό (πβ. σταφύλι > στάφυλος), κάτι που παριστά εντονότερα την ιδέα της απάτης στο ζύγισμα.}

καλπομονέδα, η [kalpomonedá] (Κριτσ.): κίβδηλο χρήμα. [< τουρκ. *kalp* + βενετ. *moneda* (Κριτσ.) / μάλλον < *κάλπ(ης)* -ο- + *μονέδα* (Συντ.)]

καλπομονέδας, ο [kalpomonedás] (Κριτσ.): χαρακτηρισμός ανθρώπου τον οποίο δεν μπορείς να εμπιστευτείς σε μια συναλλαγή, απατεώνας, καταφερτζής.

[< *καλπομονέδα* (Συντ.)] {Ο Κριτσωτάκης το έχει μαζί με τη λ. *καλπονομέδα*.}

καλπουζάνης^(A) (επίθ. προσ.) [kalpuzánis] & **καλπαζάνης^(A)** [kalpazánis] & **καλπαζάνος** [kalpazános] & **καρπουζάνης** [karpuzánis] (Παπ., Πάγκ., Πη., Κονδ., Γαρ., Κριτσ., Χουστ., Τσιρ^B, Ξεν.): δόλιος, ψεύτης, παραχαράκτης. [< *kalpazan* (Παπ.)] (قلپزان, قلپزان)

{Το AKN έχει τον τ. *καλπουζάνος*. Ο τ. *καρπουζάνης* «θυμίζει τη λ. καρπούζι» (Georgiadis, 252).}

καλπουζανιά*, η [kalpuzaɲá] & **καλπαζανιά** [kalpazaɲá] & **καρπουζανιά** [karpuzaɲá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ.) : απάτη, εξαπάτηση, ψευτιά.

[< *καλπαζάνης* (Παπ.)]

καλτάκα, η [kaltáka] (Ιδομ.^B) : γυναικα διεφθαρμένη, ανήθικη. Βλ. και *καρντάκα*.

[< *kaltak* (Κουκκίδης, 36)] (قلطاق، قلاتق)

{Η λ. *kaltak* σημαίνει αρχικά ‘σέλλα’, βλ. Κουκκίδης, 36). Ως βρισιά σημαίνει ‘πόρνη’. Κατά το *TDK* έχει διάλεκτ. και τη σημ. ‘παλιό παπούτσι’. Παράλληλα, η λ. *ayakkabi* (Meynard, A 212) σημαίνει: «chaussure, pantoufle; fille publique» (υπόδημα, παντούφλα· πόρνη). Ίσως να σχετίζεται με αυτό, ως μτφρ. (:), η κρητ. βρισιά (*παλιο*)*παντόφλα*, που έχει την ίδια σημ. με τη λ. *καλτάκα*.}

καλφαλίκι, το [kalfalíci] (Παπ., Πάγκ.) : η αμοιβή του κάλφα.

[< *κάλφας* (Παπ.)]

{Υπάρχει και το τουρκ. *kalfalik* (قلفه).}

κάλφας*, ο [kálfas] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Χουστ., Ξεν.) : 1. βοηθός τεχνίτης, κυρίως σε ραφείο ή υποδηματοποιείο· 2. πρώτος υπάλληλος καταστήματος ή εργαστηρίου.

[< *kalfa* (Παπ.)] (قلفه)

{Το σύνθετο *ματσάκάλφας* [ba|kálfas] ‘πρωτομάστορας’ (βλ. *ματσά-*) σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού ‘ναι κι οι ματσακαλάδες σας πού ‘χανε ραντιφλίκια* (βλ. *Dedes*, 359).}

κάμα*, η [káma] (Παπ., Πάγκ.) : είδος δίκουπου μαχαρού.

[< *kama* (Παπ.)] (قما، قاما، قامه)

καμακατζής, ο [kamakadzís] (Κριτσ.^F) : 1. αυτός που χειρίζεται το αλιευτικό καμάκι· 2. άνδρας που φλερτάρει τουρίστριες, που “κάνει καμάκι”· 3. ο τρακαδόρος.

[< *καμάκι* + *-(α)τζής* (Κριτσ.)]

{Στη σημ. 3. ο *αμακατζής*, με παρετυμολογική επίδραση από το *καμάκι*.}

καμινατζής, ο [kaminadzís] (Κριτσ.) : 1. αυτός που κατασκευάζει και λειτουργεί καμίνι (για ασβέστη ή κάρβουνα), καμινάρης· 2. μαθητής που κάνει “καμίνι”, σκασιαρχείο (η σημ. αυτή από τη μακρά απουσία των καμινάρηδων από το σπίτι τους).

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάν. *-(α)τζής*.}

καμουζός (επιθ.) [kamuzós] (Πάγκ.) : σταχτόχρωμος.

[< *kamus* ‘ωκεανός’ ‘εκ της ομοιότητας του στακτερού, φαιού χρώματος προς το χρώμα του

ωκεανού» (Πάγκ.) / δυσετυμολόγητο, βλ. σημείωση (Συντ.)] (قاموس)

{Κατά τον Nisanyan η λ. *kamus* από το αραβ. *kāmūs*, με ελλ. παράλληλο τη λ. *ωκεανός*, που και τα δύο ίσως να έχουν κοινή προέλευση από τη γλώσσα των Φοινίκων. Κατά το *TDK* η λέξη *kamus* σημαίνει (μτφ.) ‘(μεγάλο) λεξικό’ και θεωρείται πεπαλαιωμένη. Θεωρώ απίθανο να πέρασε στα ελλ. η λ. *kamus* κατευθείαν με συνεκδοχικό νόημα (το οποίο άλλωστε δεν έχει στα τουρκικά), χωρίς να έχει προηγουμένως προσαρμωθεί με την αρχική της σημ. (ως **καμούσ/ζι*). Ίσως η λ. *καμουζός* να έχει άλλη προέλευση. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο οδηγεί στο κυπρ. *«καμαχιάς* = ο στακερός το χρώμα» (Ιερών. Μυριανθεός, “Λέξεις Κυπριακά”, *Φιλίστωρ*, τόμ. 4 (1863), 427-437, στη σελ. 430. Η λ. αυτή παραπέμπει ηχητικά στη λ. *καμουχάς* ‘μεταξοτό ύφασμα’ (κατά το *ΕΑΝΕΓ*: < μεσν. *καμουχάς* < περσ. *kamkhā* ‘μόνοχρομο μετάξι από τη Δαμιασκό’), αλλά η ηχητική ομοιότητα δεν αρκεί για τον ετυμολογικό συσχετισμό τους.}

καμουτσι*, το [kamutsi] & **καμτσι** [kamtsi] & **καμουτσίκι*** [kamutsíci] (Παπ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ.) : το μαστίγιο.

[< *kamci* (Παπ.) / καμουτσίκι: < *καμουτσο(i)* ή *καμτσι(i)* -*ικι* (AKN)] (قامچي)

καμουτσίκι, βλ. **καμουτσι**.

καμπάδικος^(A) (επιθ.) [kabádikos] (Πιτ.) : ογκώδης, μπατάλικος.

[< *καμπάς* (Πιτ.) / *kaba* + *-δικος*: Για για το πρόσφυμα *-δ-* βλ. Κυρανούδης, 173-4.]

καμπαέτι, το [kabaéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : το φταιξίμο, η ενοχή.

[< *kabahat* (Παπ.)] (قباحت)

καμπαετλής (επιθ. προσ.) [kabaetlís] & **καμπαετλής** [kabaetlís] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.) : φταίχτης, υπεύθυνος.

[< *kabahatli* (Πιτ.)] (قباحتلي)

καμπαλίδικος (επιθ.) [kabalídikos] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ογκώδης, μπατάλικος.

[< *kabalik* «χονδρότης» (Πάγκ.) / *kabali* (Bilgehan¹, 41), αλλά βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Από το *kabalik* αναμενόμενος τύπος είναι το ουσ. *καμπαλίκι. Το επιθ. *kabali* (που θα προσαρμωζόταν ως *καμπαλής, πληθ. *καμπαλίδες*, και στη συνέχεια θα έδινε το *καμπαλίδικος*) δεν εντοπίζεται σε λεξικά, αφού η λ. *kaba* είναι ήδη επιθετο (βλ. *καμπάς*) – το *TDK* την έχει, αλλά ως διαλεκτ. ουσ., με τη σημ. ‘είδος τηγανόπι-

τας⁷ και ως τοπωνύμιο. Το καμπαλίδικο προέκυψε ίσως από το *καμπαλίδικο* με μετάπλαση κατά τα τουρκ. προέλευσης επίθ. σε *-λ-ιδικός* (π.χ. *κουμπελίδικος*, *κιμαλίδικος*, *κερσετελίδικος*) όπου το *-λ-* δικαιολογείται από την κατάληξη *-li* (ή: *-li*, *-lu*, *-lü*), του τουρκ. ετύμου.)

καμπανί, το [ka(m)bañi] (Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.) : μεγάλο τετράγωνο μαντίλι, άσπρο με κίτρινα καρό, που το φορούσαν σαρίκι οι άνδρες όταν δούλευαν στα χωράφια.

[τουρκοκρητική λ. (Τσιρ.) / *αγκαμπανί < τουρκ. *ağabani* (βλ. σημείωση), με αποβολή του αρχικού [a] από τη συνεκφορά με το αόρ. άρθρο > ένα γκαμπανί > αποχηροπ. [g > k] όταν συνεκφέρεται με το οριστ. άρθρο: το καμπανί, κατ' αναλογία προς το σχήμα: το *κερί* / ένα γ-κερί (Συντ.)]

{H Hülya Taş σε άρθρο της για την υφαντουργία και τη μεταξουργία στην Προύσα (Brusa) και τις εκεί τοπικές ενδυμασίες γράφει ότι *ağabani* σημαίνει «*sarıklar için kullanılan sarı ipekle işli pamuklu kumaş*», δηλ. βαμψακερό ύφασμα κεντημένο με κίτρινο μετάξι, που χρησιμοποιείται για σαρίκια (βλ. Πρακτικά του *VIIIth International Congress of the Economic and Social History of Turkey*, Προύσα 18-21 Ιουν. 1998, σ. 96 και 100). Αλλού το βρίσκουμε ως *ağabani* ή *ağbanı* – το *TDK* έχει: *abani*. Τέτοια ύφασματα έφτιαχναν και στη Βαγδάτη, και μάλιστα σε δύο ποιότητες: τα ακριβά, που ήταν ολόματσα (για θερινά ενδύματα πολυτελείας), και τα κοινά, στενόμακρα ή τετράγωνα, που ήταν απλώς μεταξοκέντημα σε απλό ύφασμα («*sur étoffe quelconque*») και χρησιμοποιαν για καθημερινή χρήση, όπως σαρίκια, ζωνάρια, εργόχειρα σπιτιού κλπ. (Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, 3ος τόμος, Παρίσι 1894, σ. 66). Το *καμπανί* των αγροτών μας (τέτοιο φορούσε κι ο πατέρας μου) ήταν ένα φτηνό εργοστασιακό πανί μαζικής παραγωγής, που από το μεταξωτό του παρελθόν κρατούσε μόνο λίγο κίτρινο χρώμα. Η επισήμανση του Τσιριγιωτάκη ότι *καμπανί* «έφεραν στο κεφάλι οι πρόσφυγες της Μ. Ασίας» (ίσως αντοί να έφεραν και τη λ. στην Κρήτη) επιβεβαιώνεται από όσα διαβάζουμε σχετικά στο: Μ. Μαραβελάκης – Α. Βακαλόπουλος, *Αι προσφυγικά εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης*, ΙΜΧΑ, αρ. 4, Θεσ/νίκη 1955, σ. 112, 250, 460. Η λ. *καμπανί* υπάρχει και στη Σάμο, με τη σημ. 'μαντίλι που έβαζαν στο κεφάλι τους οι τοσπάνηδες', βλ. *Ευρετήριο και Συμπλήρωμα στα Λαογραφικά της Σάμου του Νικόλαου Δημητρίου* (<http://www.alkisd.com/laografika/index.php>). Αναλυτικότερα για το μικρασιατικό καμπανί βλ. στο: *Η αντρική φορεσιά στο Μελί Ερυθραίας Μ. Ασίας* (http://mmeli.blogspot.gr/p/blog-page_8.html).}

καμπανίτικος, βλ. **καπανίτικος**.

καμπαντζής, ο [kabanidziz] (Ξαοθιν^Α) : αυτός που χτυπά την καμπάνα.

[Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάλ. *-τζής* (Συντ.)]

καμπανταηλίκι, βλ. **καπανταηλίκι**.

καμπανταής, βλ. **καπά νταής**.

κάμπαρα, τα [kábara] (Κασσ.) : «ποικίλματα, στολίδια, διακοσμητικά καρφιά. “*χαλινάρι με κάμπαρα*”».

[< *kabarâ* (Κασσ.) «καρφίον έχον πλατεΐαν και κίτρινην κεφαλήν και χρησιμεύον ως κόσμημα, ομφάλιον [χαλινού]» (Χλωρός, Β 1264), ενικός που θεωρήθηκε πληθυντικός ουδέτερου: ο τονισμός ίσως κατά τα *χάμουρα* (Συντ.)] (⚡)

καμπάς¹, ο [kabás] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** (φορτίο) που πιάνει πολύ χώρο· ΦΡ. *έχει μεγάλο καμπά*: είναι ελαφρύ αλλά έχει μεγάλο όγκο· **2.** (μτφ.) αλαζονικός άνθρωπος.

[< *kaba* 'ογκώδης αλλά ελαφρής' (Πιτ.) / και μτφ. 'αγροίκος, χοντράνθρωπος' (Συντ.)] (⚡)

{Η λ. *kaba* ως α' συνθ. της λ. *kabadagi* (> *καπάνταης*). Σημειώνουμε τον αντίστροφο λεξιλογικό δανεισμό: τουρκ. *horyat* 'άνθρωπος άξεστος, απολίτιστος' (και: *horyat*, Χλωρός, Α 757) < ελλ. *χωριάτης* (Δημιάτης & Νιζάμ, 172).}

καμπάς², ο [kabás] : πανοφόρι· *φορούσε την καμτζόλα κι από πάνω τον καμπά*: πρόταση που άκουσε ο φίλος Μιχάλης Παπαχατζάκης από μια ηλικιωμένη στο Καλό Χωριό Ηρακλείου.

[< *kaba* 'üstün giyilen elbise, cübbe, kaftan' (Devellioğlu, 546), «ένδυμα, γιτών», από τα περσικά (Χλωρός, Β 1263)] (⚡)

καμπί, (το;) [kambi] : είδος γαρδένιας. Η λ. σε μαντινάδα, πιθάνον τουρκοκρητική, αν κρίνουμε από τη συσσώρευση τουρκογενών λέξεων στον πρώτο στίχο: *Μπί καρεφύλλι, μπί καμπί, μπί τζερετζεφύλλι βιόλα, / ώστε να ζω θα σ' αγαπάω, κι ας μη σε πάρω κόλας* (Λιουδάκι, 83). Βλ. *μπί* και *τζερετζεφύλλι*.

[< *kambi*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Κατά το *TDK* η λ. *kambi* σημαίνει 'αρωματική ρητινώδης ουσία που παράγεται από το φυτό *Gardenia lucida* και χρησιμοποιείται στην παρασκευή βερνικιών' και προέρχεται από το αγγλ. *cambi*. Το παραπάνω φυτό (επιστημονικό συνώνυμο: *Gardenia resinifera*) στα αγγλικά λέγεται *Brilliant gardenia* ή *Cambi resin tree*. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι πρόκειται για ένα είδος γαρδένιας, ενδημικό των Ινδών, και ότι *Kambi* είναι ένα από τα τοπικά ονόματα αυτού αλλά και άλλων ειδών γαρδένιας.}

καμπζιλικά, το [kabzilitʃi] (Κονδ., Ιδομ^B): δυσκολιότητα.

[< *kabzilik* (Συντ.)] (قبضلق)

{Ο Αποστολόκης έχει στο ίδιο λήμμα *χαβεσιλικί* ή *χαμπζιλικά* με τη σημ. ‘σφοδρό πάθος, μεγάλη επιθυμία’, αλλά πρόκειται για συμφυρμό δύο εντελώς διαφορετικών επιθυμιών, βλ. *χαβεσιλικί*.}

καμπούκι, το [kabúʃi] & **καβούκι*** [kanúʃi] & **καούκι¹** [kaúʃi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Ξεν.): το όστρακο, το κέλυφος, συνήθως του σαλιγκαριού. Βλ. και *καούκι²*.

[< *kanuk* (Παπ.) / το σωστό: < *kabuk* (AKN)]

{Στα τουρκ. υπάρχει η λ. *kanuk* (για την οποία ο Meynard, B 479, δίνει τους εξής τύπους: قلوک [kaúk], قاعوق [kaγúk] και قلووک [kanúk]), που σημαίνει ‘ψηλό ανδρικό κάλυμμα κεφαλής τυλιγμένο με τουρμπάνι’ (βλ. *καούκι²*) και ‘κύστη’, αρχική σημ. «πράγμα κενόν έσωθεν» (Χλωρός, B 1259). Υπάρχει επίσης λ. *kabuk* (قبووک ή قبووک) ‘φλοιός, τσόφλι, κέλυφος, καύκαλο’ (Χλωρός, B 1230). Ο Παπαρηγοράκης λημματογραφεί τους τ. *καβούκι* και *καούκι* με τη σημ. ‘κάλυμμα’, αλλά στο παράδειγμα χρήσης που παραθέτει (από κρητ. δημοτ. τραγούδι) η λ. έχει σαφώς τη σημ. ‘κέλυφος’: *σαν το χοχλιό τρωτάζανε ντελόγκως στο καβούκι, όντε τον εξανάδανε οι χωριανοί ν-του Τούρκοι*. Το AKN ετυμολογεί το *καβούκι* ‘καύκαλο’ από το *kabuk*.}

καμπουλαντζίω [kabaladžizo] & **κα(μ)πουλετζίω** [kab/puletizjo] (Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^B, Χουστ.): δέχομαι, παραδέχομαι, υιοθετώ.

[< *kabulad(im)*, αόρ. του ρ. *kabulamak* (Ξανθιν.) / μάλλον < *kabul ett(im)*, αόρ. της ρημ. περιφρ. *kabul etmek* ή από τον αόρ. *kabullend(im)* του μονολεκτικού *kabullenmek* (Συντ.)] (قبولتيمك)

{Το TDK έχει μόνο *kabullenmek* = *kabul etmek* ‘παραδέχομαι’. Ο Χλωρός (B 1267) έχει το ρ. *kabullanmak* με τη σημ. ‘αρπάζω, καταλαμβάνω’.

καμπούλι [kabúli]· μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω καμπούλι**: (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ², Ιδομ^B): 1. παραδέχομαι. 2. ανέχομαι. Με τη γραφή *κάνω καπούλι* και τη σημ. ‘δέχομαι’ (Σταυρινίδης): σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 608): *τζοί ντεσκερέδες [...] δε τζοί κάμανε στο [N]αβάνι καπούλι*. Ομοίως σε έγγραφο του 1861, σχετικά με μια χριστιανή που συζούσε με Τούρκο και οι γονείς της την είχαν διώξει από το σπίτι και της ζητούσαν: *ναφίσι τον τούρκο και νατήν κάμουν καπούλι* (Α.Δ.Η., 2 / 3-739).

[< *kabul* (Παπ.) / *kabul etmek* (Συντ.)] (قبولتيمك)
{Η ρημ. περίφραση *kabul etmek* πέρασε στο κρητικό ιδίωμα και μονολεκτικά: *καμπουλαντζίω* (βλ. λ.).

καμπουλιζομαι [kabalizome] (Πιτ.): κάνω καμπούλι, παραδέχομαι, ανέχομαι.

[< *καμπούλι* (Πιτ.)]

καμπούρα*, η [kabúra] (Παπ., Πάγκ.): 1. η κύρτωση, γενικώς. 2. η κυρτή ράχη. Βλ. και *καβούρι*.

[< *καμπούρης* (AKN)]

καμπούρικός* (επίθ.) [kabusíkos] (Κονδ., χωρίς ερμήνευμα): κυρτός, που παρουσιάζει κύρτωση.

[< *καμπούρα* (Συντ.)]

καμπούρης* (επίθ. προσ.) [kabusíris] (Παπ., Κονδ.): που έχει κυρτή ράχη, που πάσχει από κύφωση.

[< *kambur* (Παπ.)] (قبور, قامبور)

{Ο Κονδυλάκης το έχει στα τρία γένη: *καμπούρης*, -α, -άκι. Το θηλ. *καμπούρα* (βλ.) χρησιμοποιείται και ως ουσιαστικό. Ο Nişanyan θεωρεί ότι το τουρκ. *kambur* προέρχεται από το ελλ. *καμπύλος*, οπότε η λ. *καμπούρης* θα ήταν αντιδάνειο (όπως το είχε θεωρήσει ο Α. Maidhof, *Glotta*, 10 (1920), 10), πιθανότητα την οποία αναφέρει και το EANEΓ, αλλά το AKN ετυμολογεί ξεκάθαρα από τα τουρκικά: «μιν. *καμπούρης* < τουρκ. *kambur* -ης».

καμπουρίζω [kabusízo] & **καμπουρόνω** [kabusírono] (Παπ.: στο λ. *καμπούρης*, Κονδ., Ιδομ., Κριτσ.): 1. έχω κυρτή ράχη. 2. κυρτώνω τη ράχη μου. 3. βαδίζω σκυφτά.

[< *καμπούρης* (Παπ.)]

καμπουρομύτης*, -α, -ικο (επίθ.) [kabusímitis] (Κριτσ.): αυτός που έχει κυρτή μύτη.

[< *καμπούρης* + *μύτη* (AKN)]

καμπουρόνω, βλ. **καμπουρίζω**.

καμτσί, βλ. **καμουτσί**.

καναβίτσα, η [kanavítsa] (Πάγκ., Ξανθιν.): χοντρό αντρικό πουκάμισο ή σακάκι.

[< τουρκ. *kanavica*, *kanavice* ‘καμβάς για κεντημά’ < ιταλ. *canavaccio* ‘καναβάτσο, καναβοδίμητο’, το οποίο ανάγεται στο αρχαίο *κάνναβις*, η (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 98)] (قناويچه)

καναπελίκα, βλ. **καναπελίκα**.

καναπελίκα, το [kanapelítʃi] & **καναμπελίκα**, το [kanabelítʃi] (Ξανθιν^A, Κριτσ., Ξεν.): 1. στρωσίδι του *καναπέ* που καλύπτει το στρώμα και το μπροστινό μέρος. 2. το πολύωρο ξάπλωμα στον *καναπέ*.

{Μάλλον πρέπει να γίνουν δύο λήμματα: *καναμπελίκα¹* ‘στρωσίδι *καναπέ*’ < *kanepelik* ‘ύφασμα επιλώσεων’, με φωνητ. επίδραση από τον τ. *καναπέτς*, και *καναμπελίκα²* ‘ξάπλωμα, τεμπελιό’

< καναμπές + -λίκι, κατά τα αραβικά, αγαλίκι. Το 2ο λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(ι)λίκι.}

κανάτι*, το [kanáti] (πληθ. *κανάθια*) (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** το παραθυρόφυλλο· **2.** φύλλο δέρματος για κατασκευή υποδημάτων.

[< *kanat* (Παπ.)] (قنات، قنات)

{«Εκ παρομοιώσεως αυτού προς πτέρυγα πτηνού», σημειώνει ο Πάγκαλος, επειδή η πρώτη σημ. της λ. *kanat* είναι ‘φερούγα’. Η μεταφορά αυτή είχε ήδη συντελεστεί στα τουρκικά. Για τη σημ. 2. πβ. τουρκ. *kanat*, στη σημ. ‘φύλλο (υφάσματος, τάπητος, δέρματος)’ (Χλωρός, Β 1309).}

Κανδιελής, ο [kanðielís] (Χουστ.): ο Ηρακλειώτης. [*Kandiyeli* < *Kandiye* < ενετ. *Candia* < *Χάνδαζ* (Συντ.)] (قنديه لى)

{Υποθέτω ότι έτσι θα έλεγαν οι Τούρκοι τους Ηρακλειώτες· οι χριστιανοί είχαν τη λ. *Καστρινός*, που την πρόλαβα κι εγώ εν χρήσει στα παιδικά μου χρόνια.}

Κανλί Τάμπια, βλ. **ντάμπια**.

Κανοναμές, βλ. Παράρτημα 1.

κανταϊφι*, το [kadaifi] (Παπ.): **1.** είδος ζυμαρικού· **2.** το γλύκισμα που γίνεται με αυτό. ΥΠΟΚΟΡ. **κανταϊφάκι** (Κριτσ.).

[< *kadayif* (Παπ.)] (قطايف، قدايف)

{Το ζυμαρικό αυτό στα τουρκ. λέγεται *tel kadayif*.}

κανταϊφτζής, ο [kadaifdzís] : αυτός που φτιάχνει/πουλάει κανταϊφι. Η λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα», σ. 29.

[< *kadayfci* (Συντ.)]

κανταριγές, ο [kandarigés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ίδομ^β): η αμοιβή του ζυγιστή.

[< *kantariye* (Παπ.)] (قطارويه)

{Κατά το *TDK* ήταν ένας φόρος για το ζύγισμα των προϊόντων στην αγορά ή το παζάρι, βλ. και Χλωρός, Β 1311: «δικαίωμα δημαρχιακών ζυγισσεως δια του στατήρος, ζυγιστρων».

κανταριτζής, ο [kandaridzís] & **κανταρτζής** [kandardzís] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ίδομ^β, Κασσ.): ο ζυγιστής.

[< *kantarci* (Παπ.)] (قطارجي)

καντεμ(ν)ιά, η [kademñá] & **γκαντεμ(ν)ιά*** [gademñá] (Αποστ., Τσιρ.): η ατυχία, η ηρουνζούζιά’.

[< (γ)καντέμης (AKN)]

καντεμ(ν)ιάζω [kademñázo] & **γκαντεμ(ν)ιά-**

ζω [gademñázo] (Αποστ., Τσιρ.): ματιάζω κάποιον, του φέρνω ατυχία, ηρουνζούζιά’.

[< (γ)καντεμ(ν)ιά (Συντ.)]

καντέμης (επίθ. προσ.) [kadémis] & **γκαντέμης*** [gadémis] (Αποστ., Τσιρ., Δαρ.): άτυχος, ηρουνζούζης’.

[γκαντέμης: < τουρκ. *kadem* (από τα αραβ.) ‘καλή τύχη’ (ειρωνικά) –ης με ηχηροπ. [k > g] από συμπροφ. με το άρθρο στην αι. [ton-k > toŋg > g] (AKN)] (قدم)

{Για την ετυμολογία αναλυτικότερο το *ΕΛΝΕΓ*: < τουρκ. *kadem* «πόδι, βήμα – (μτρ.) καλή τύχη» (με ειρωνική ή ευφημιστική χρήση, που σχετίζεται με την πρόληψη ότι η είσοδος με το δεξί / αριστερό πόδι φέρνει αντιστοίχως καλή / κακή τύχη) < αραβ. *qadam* «πόδι, βήμα». Στα τουρκ. ο *καντέμης* λέγεται *kademsiz* (*kadem* + στερητ. –*siz*).}

καντεμί, το & **καντεμή**, η [kademi] (Πάγκ., Ξανθιν., Ίδομ^β, Χουστ.): δουλεία διόδου, δικαίωμα διάβασης (νομικός όρος).

[< *kademe* ‘πορεία, δρόμος’ (Πάγκ.) / < *kadimi* ‘παλαιόθεν’ (Παμπούκης, 183), βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Η λ. *kademe* σημαίνει ‘σκαλοπάτι, σκαλι’ (Χλωρός, Β 1275). Από αυτήν προκύπτει κανονικά το αρσ. *καντεμές. Ο Παμπούκης λημματογραφεί τη λ. *καντεμί* ως επίρρημα ‘παλαιόθεν’ (από την *Αληπασιάδα* του Χατζή Σεχρέτη) και το ετυμολογεί από το αραβ. *kadimi* (βλ. και Kappler, 88). Ο Χλωρός (Β 1276) έχει το (πεπάλ. κατά το *TDK*) επίθ. *kadimi* قديمى «ο από πολλού υφιστάμενος, αρχαίος» (στα τουρκ. η ίδια λέξη μπορεί να είναι επίθετο ή επίρρημα, πβ. *γκιουζέλι*). Από αυτό πρέπει να προέρχεται η κρητ. λ. *καντεμί* (το θηλ. *καντεμή* μάλλον κατά τα κρητ. συνώνυμα: η περασά, η εμπασά), αφού το δικαίωμα διάβασης για μια έγγειο ιδιοκτησία μέσω μιας άλλης (που υφίσταται τη δουλεία διόδου) είναι κάτι που διαιωνίζεται από γενιά σε γενιά κληρονόμων. Λιγότερο πιθανή φαίνεται η σχέση της λ. *καντεμί* με το επίθ. *kademi* ‘που σχετίζεται με το πόδι ποδικός’ – *kadem* είναι το πόδι ως ανατομικός όρος· το πόδι ως όργανο στήριξης και βάδισης, το ποδάρι, λέγεται *ayak*. Ο Γιαγκουλλής (σ. 24) ετυμολογεί από το τουρκ. *kadem* το κυпр. *κατεμίν* – *κατέμιν*, το & *κατεμής*, ο, ‘όρεξη, ποδαρικό, δικαίωμα διάβασης νερού (νεροδιάβαση) για άρδευση μέσα από ξένο κτήμα’, αλλά μάλλον έχουμε στο ίδιο λήμμα λέξεις με διαφορετική ετυμολογία.}

καντζίκης (επίθ. προσ.) [kandzítis] & **σκαντζίκης** [skandzítis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **κατσίκης** [katsítis]

(Πάγκ.) : **1.** αυτός που δεν τηρεί τον λόγο του · **2.** άπιστος, προδότης · **3.** ατίθασος, σκανταλιάρης, πειραχτήρι. ΕΠΙΡΡ. **σκα(ν)τζίκικα.**

[< *kancik* (Παπ.) / «στην κυριολεξία σημαίνει σκύλα, αλλά και προδότης, άπιστος, ο μη τηρών τον λόγον του» (Πιτ.)] (قنچيق، قنچيق)

{Και οι Κρητικοί χρησιμοποιούσαν τη λ. *σκύλοι* με τη σημ. 'Τούρκοι' (Κονδυλάκης, σ. 237, στο λ. *σκύλος*). Ίσως είναι σημασιολογικός δανεισμός. Ο Ιδομενέος έχει τη λ. *σκύλος* με τη σημ. «προσωνύμιον κατάρας, οργής, αποστροφής, μίσους». Ο Αποστολάκης λημματογραφεί το επίθ. *σκυλογεννημένος* με το εξής ερμηνευμα: «Λέγεται πολύ υποτιμητικά κι επιτιμητικά για κάποιον άσπονδο εχθρό μας, που τον θεωρούμε όχι γέννημα ανθρώπου, αλλά σκύλας». Ο τ. *σκαντζίκης* μάλλον από λανθασμένη τμήση της συμμορφοράς με το αόρ. άρθρο *ένας*: *ένας-ς καντζίκης*. Ο τ. *καταίκης* οφείλεται ίσως σε παρετυμολ. επίδραση από το επιρρ. *κατάσά* (βλ.). Η ετυμολογία από το *καζικ* 'ετεροβαρής, ανισόρροπος', που προτείνει ο Πάγκαλος (Γ 298), δεν φαίνεται να ευσταθεί. Ο Τσιριγωτάκης έχει τη λ. *σκαντζίκης* με τη σημ. «μικρόσωμος και ευλόγιστος άνθρωπος» (παράδειγμα χρήσης: *Μώρε συ σκαντζίκη, ίντα μπηχνεσαι εσού με τσι μεγάλους*) και την ετυμολογεί (λανθασμένα) από το όνομα του φυτού *σκάνδιζ* (Ανθρίσκος ο χαϊρέφυλλος).}

καντζικιά, η [kandzifjã] & **κατσικλιά** [katsiklã] (Κονδ., Πάγκ., Ξανθιν^Α, Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.) : η *απάτη*.

[< *καντζίκης* (Συντ.)]

καντζικιλίκι, το [kandzikilifji] & **καντζιλίκι** [kandzilifji] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν^Α, Ιδομ^Β.) & **κατσικιλίκι** [katsikilifji] (Πάγκ., Κριτσ.) : *απάτη*, *πονηριά*, *δολιότητα*, *κατεργαριά*.

[< *kanciklik* (Ξανθιν.)] (قنچيقق)

{Η λ. *καντζικιλίκι* μπορεί να προκύψει και με τους δύο τρόπους, αλλά πιθανότερος φαίνεται ο δεύτερος. Ο τ. *καντζιλίκι* μάλλον από επίδραση τουρκικών δανείων σε *-λίκα*. Για το αντίθετο φαινόμενο (*-λίκα* > *-κ-λίκα*) βλ. σημείωση στα λ. *μεζεκλίκα* και *μεζεκλής*. Η ετυμολογία του Πάγκαλου (Γ 298) για τους τ. *κατσικιλίκι* και *κατσικλιά* (βλ.) «εκ του τουρκ. *καζικlik* (= ανισοροπία, ετεροβαρές, μτφ. *απάτη*, τούτο δε εκ του τουρκ. επίθ. *καζικ* = ετεροβαρής, ανισόρροπος)» δεν φαίνεται να ευσταθεί: το *κατσικιλίκι* προέκυψε μάλλον από το *καντζικιλίκι*, με παρετυμολ. επίδραση από το επιρρ. *κατάσά* (βλ.), ενώ η *κατσικιλιά* από το *κατσικλής* (βλ.).}

καντζιλίκι, βλ. **καντζικιλίκι**.

καντής, ο [kadis] & **καδής*** [kadis] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ο δι-

καστής, ο κριτής (επί Τουρκοκρατίας). ΦΡ. *Έλα να σε κάμω καδή*: να σε βάλω να καθίσεις στο σβέρκο μου για να σε μεταφέρω.

[< *kadi* (Παπ.)] (قاضى)

{Η φρ. *να σε κάμω καδή* σχετίζεται ίσως με το ότι (όπως παραδίδεται) κατά την Τουρκοκρατία, όταν ένας Τούρκος συναντούσε ένα Χριστιανό, τον υποχρέωνε να τον τον μεταφέρει στην πλάτη του. Η πικρή παροιμία *Ο καντής γαμεί τη μάνα σου, κι άντε να βρεις το δίκιο σου* αντανακλά προφανώς τις αυθαιρεσίες της δικαιοσύνης κατά την Τουρκοκρατία, αλλά χρησιμοποιείται γενικότερα για κάθε κατάχρηση εξουσίας.}

καντηφές, βλ. **καντηφές**.

καντζώ [kandizo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : (ως μτβ.) : **1.** *καντζώ κάποιον* (που έχει αντιρρήσεις) : τον κάνω να δεχτεί τη γνώμη μου, καταφέρνω να τον πείσω · **2.** *καντζώ κάτι*: το κατανού επιτέλους · το παραδέχομαι · **3.** (ως αμτβ.) πείθομαι · μτχ. παθ. πρκ. **καντισμένος**.

[< *kandirmak* 'πέιθω' (Παπ.) / *kanmak* 'πείθομαι' (Πιτ.)] (قنديرمق\ قنديرمق)

{Στα τουρκ. *kandirmak* (αόρ. *kandirdi-m*) είναι το μεταβατικό *καντζώ*: το αμετάβατο είναι *kanmak* (αόρ. *kandi-m*).}

καντίλ γεγκεσεί, το [kandil ğedzesi] (Κονδ.) : εορτή των μουσουλμάνων κατά την οποία φωταγωγούνται οι μιναρέδες.

[μεταγραφή με ελλ. χαρακτήρες του *kandil gecesi*, κ.λ. 'καντηλοβραδιά' (Συντ.)] (قنديل كچه سى)

{Για την ακρίβεια πρόκειται για τη νύχτα της παραμονής πέντε σημαντικών μουσουλμανικών εορτών (Mevlid, Regaip, Miraç, Berat, Kadir), για τις οποίες βλ. στο: Ευάγγελος Καταφύλης, *Το μουσουλμανικό εορτολόγιο: Σχέσεις και διαφορές μεταξύ σουνιτικού και σιιτικού κύκλου εορτών*, Διπλωματική εργασία, Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2007 (<http://inve.nio.lib.auth.gr/record/105736/>). Στα ποντιακά βρίσκουμε (Ξενοφώντας Ακογλου, *Λαογραφικά Κοπυώρων*, 1ος τόμος, Αθήνα 1939, σ. 407) : *καντήλ-κετζεσίν*, το, «βραδιά εορταστική με ψωταμίες» < *kandil* 'καντήλ' + *gece* 'νύχτα'.}

καντίνα, η [kadina] (Κονδ., Ξανθιν.) : η Τουρκάλα. Σε κρητικά δημοτικά τραγούδια βρίσκεται με τη λ. *καντίνα* με τη σημ. 'γυναικά, σύζυγος (οθωμανού) : *αμέτε δα μπουρμάδες μου, κάμετε το ντουά σας, / πάρετε τσι καντίνες σας, κάσσετε στα χωριά σας* (Παπαρηγοράκης, ως παράθεμα στο λ. *μπουρμάς*) · ΥΠΟΚΟΡ. **καντινάκι**: *Το καντινάκι τον θεωρεί 'π' όριο παραθυράκι* (βλ. Εμμ. Κουτσαντωνάκης, "Το τραγούδι του Με-

μέτακα», *Αμάλθεια*, 7/26 (1976), 50.)
[< *kadın* 'γυναίκα' (Ξανθιν.)] (كادین)

καντίνη, η [kadifîni] (Κονδ.) : η γιαγιά.
[< *kadinnine* (Συντ.)] (كادیننه)

καντιρίμι, βλ. **καλντιρίμι**.

καντισμένος, βλ. **καντίζος**.

καντιφενίος (επιθ.) [kadifēnios] & **καντιφεδένιος** [kadifedēnios] (Κριτσ., Τσιρ^B) : αυτός που έχει καντιφένες ή που έχει βελουδένια υφή.
[< *καντιφές*, -δες (Συντ.)]
{Ο Τσιριγωτάκης το γράφει: *καντιφεδένιος*.}

καντιφές*, ο [kadifēs] & **κατιφές** [katifēs] & **καντουφές** [kadufēs] & **κατουφές** [katufēs] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : Το φυτό *Tageles sp.* και το άνθος του, που είναι σαν γαρίφαλο και τα πέταλά του έχουν βελουδένια υφή.
[< *kadife* (Παπ.) / *kadife* (çizgeçi), κ.λ. 'βελουδένιο λουλουδί' (Συντ.)] (كاديفه، قطينه)
{Ο Ιδομενέως το γράφει: *καντηφές*. Στο *AKN* : *κατιφές**. Ο Κονδυλάκης έχει τη λ. *κα(ν)τουφές* με τις σημ. «άνθος ευώδες, κατιφές» και «ύφασμα σελαδωτόν». Με το τελευταίο (δεν μπόρεσα να βρω άλλου τη λ. *σελαδωτόν*) ίσως εννοεί το 'βελουδο', που είναι και η κύρια (αρχική) σημασία του τουρκ. *kadife*.}

κάνο: βλ. **ρηματικές περιφράσεις από τα τουρ-κικά**.

κάνο βακούφι [káno vakúfi] : αφιερώνομ, κληροδοτώ σε εκκλησιαστικό ίδρυμα. Η ρηματ. περιφρ. σε διαθήκη του 1686: *κάνει βακούφι στο μοναστήρι του αγίου ήλια στο αυτό χοριό το μισόν τζί πράμα σερνάμενο σεκάμενο* [= κινητή και ακίνητη περιουσία] (βλ. Βουρδουμπάκις, 411).

[< *vakıf etmek* «αφιερώ εις τι ιερόν ή φιλανθρωπικόν καθίδρυμα» (Χλωρός, Β 1948)] (وقف ویتك)

κάνο ιβαλά [káno ivalá] (Κασσ.) : «παραβλέπω κάτι το οποίο με ενοχλεί, καμώνομαι πως όλα είναι εντάξει, λέω τυπικά ευχαριστώ».

[< *eyvallah demek* «λέω ευχαριστώ, παραδέχομαι, ενδίδω, υποτάσσομαι» (Χλωρός, Α 305) (Συντ.)] (ايولله ديمك)

καούκα, η [kaúka] & **καβούκα** [kanúka] (Πιτ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^B) : 1. προχειροφτιαγμένο κάλυμμα κεφαλής, για προστασία από τον ήλιο είτε για τις απόκριες 2. (ειρωνικά) η κεφαλή.

[< *καούκα*² (Πιτ.) / *μεγρεθ*. τ. λόγω της αρνητ. σημ., πβ. κεφάλι, το > κεφάλια, η (Συντ.)]
{Και σκωπτικά για φρανταχερό ή ογκώδες καπέλο. Ο Αποστολάκης έχει: *καούκα* = κάλυμμα,

περίβλημα. Μάλλον από το *καούκι*¹, βλ. σημείωση στο λ. *καμπούκι*.}

καούκι¹, βλ. **καμπούκι**.

καούκι², το [kaúti] (Πάγκ., Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : 1. ψηλό κάλυμμα κεφαλής των Τούρκων περιτυλιγμένο με τουρμπάνι 2. μαύρο κυλινδρικό καπέλο χωρίς προεξοχή, πλεγμένο με χονδρό νήμα ή χόρτο, συμπλήρωμα της παραδοσιακής στολής (Τσιρ^B) {δεν διευκρινίζεται τίνας τύπου (Συντ.)}.

[< *kanuk* (Πάγκ.) / υπάρχει και ο τύπος *kauk*, βλ. σημείωση στο λ. *καμπούκι* (Συντ.)] (قلوق، قلووک)

καούνης (επιθ. προσ.) [kaúnis] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.) : 1. κίτρινάρης, κακεκτικός 2. φαλακρός 3. «επί αργοπροβάτων μη εχόντων κέρατα μεταφορικός εκ παρομοίωσης της κεφαλής αυτών προς πεπόνυ» (Πάγκ.).

[< *kanun* 'πεπόνι' (Πάγκ.) / ή < *καούνι* (Συντ.)]
{Η σημ. 'κίτρινάρης' προφανώς από το κίτρινο χρώμα του πεπονιού, πβ. τουρκ. σημ. sarsarı kanuna dönmüş «“devenu tout jaune comme le melon”, se dit d' un malade, etc.» (Meynard, Β 170).}

καούνι^(A), το [kaúni] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : 1. το πεπόνι 2. «Λέγεται κυρίως για το υπερώριμο φρούτο (αχλάδι, σύκο) και μάλιστα για το πεπόνι» (Προσθήκη Θεοχ. Δετοράκη, φιλολογικού επιμελητή της έκδοσης του *Κρητικού Λεξιλογίου* του Κονδυλάκη).

[< *kanun* (Πάγκ.) / & (διαλεκτ.) *kanun* (Χλωρός, Β 1259) (Συντ.)] (قون، قاون)

{Η έκφρ. *έσκασε σαν το καούνι λέγεται* για μεγάλο τραύμα στο κεφάλι από χτύπημα ή πτώση.}

καουνιά, η [kauihá] (Πάγκ., Ξεν.) : η πεπονιά (*Cucumis melo*).

[< *καούνι* (Πάγκ.)]

καπάγκια, η [kapádzá] (Πάγκ.) : το καπάκι, το σκέπασμα της *μουσάντρας* (βλ.).

[< *kapansa*, βλ. και *καπάντζα* (Συντ.)]

κάπα καπί (επίρρ.) [kápa kari] (Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Τσιρ^B) : τελείως κλειστά.

[< βολκ. διαλεκτ. *kapa kari* 'κλείσει την πόρτα' (Συντ.)]

{Η πρόταση 'κλείσει την πόρτα' κανονικά λέγεται *kariyi kapa*. Για το βολκ. διαλεκτ. *kapa kari*, βλ. Victor Friedman, "Balkanology and Turkology: West rumelian turkish in Yugoslavia as reflected in prescriptive grammar", στο: *South Slavic and Balkan Linguistics*, T. 1, Ed. Rodopi, Αμστερνταμ 1982, σ. 35-35 & 68. Η έκφρ. *κάπα καπί* ακού-

γεται στην περιοχή Ηρακλείου παρεφθαρμένη ως *κούμ καπί* ή *κούν καπί* [κήν kapí], ίσως από επίδραση της εικόνας της περικλειστης στοάς στην Πύλη του Δερματά (αλλιώς: Κούμ Καπί ή (μεταφρασμένο) Πύλη της Άμμου), στα ενετικά τείχη της πόλης. Κούμ Καπί υπάρχει και στα Χανιά.}

καπάκι*, το [karáʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Χουστ.): **1.** το σκέπασμα δοχείου· **2.** το *καπάκι του ματιού*: το βλέφαρο· **3.** το *καπάκι τση κεφαλής*: το πάνω μέρος του κεφαλιού· ΦΡ. *βγά-ζω καπάκι* (ή *καπενέκι*) *κάτι ή κάποιον* (Αποστ., Τσιρ.): αφανίζω, καταστρέφω, ξεκάνω.

[< *karak* (Παπ.)] (قياق، قياق)

{Ο Αποστολάκης (μετά και ο Χουστουλάκης) λημματογραφεί και τον τ. **καπενέκι**. Αυτός μάλλον προέρχεται από το τουρκ. διαλέκτ. *kerenek*, κατά το *TDK* «*karak, kerenk*», βλ. *κεπέγκι*. Το *kerenek* σημαίνει επίσης ‘κάτα βοσκού’ και από αυτό το σαμιακό *κεπενέκι*, με την ίδια σημασία, βλ. <http://www.alkisd.com/laografika/index.php>. Το βλέφαρο στα τουρκ. λέγεται *göz karađi*, κ.λ. ‘καπάκι του ματιού’.

καπακιάζω, βλ. **καπακόνω**.

καπάκισμα, το [karáʃazma] (Ιδομ^B): αποστόμωση, κατατρόπωση.

[< *καπακιάζω*, στη σημ. ‘αποστομόνω’ (Συντ.)]

καπακλίδικος (επίθ.) [karaklídikos] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.): που έχει καπάκι. Η λ. σε κρητ. εκκλησιαστικό έγγραφο: *έν διασκοπτήρον μέγαν καπακλίδικον* (βλ. Ν. Β. Δρανδάκης, “Αποδεικτικά παρακαταθήκης ιερών σκευών και αμφίων του 1841”, *Κρητικά Χρονικά*, 2 (1948), 204).

[< *karakli* (Παπ.)] (قياقلى)

{Ο Πάγκαλος το γράφει *καπακλίδικος*.}

καπακόνω* [karakóno] & **καπακιάζω** [karatázo] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** σκεπάζω, καλύπτω (με καπάκι ή με κάτι που λειτουργεί σαν καπάκι)· *μτχ. παθ. πρκ. καπακιασμένοι*· **2.** (καπακιάζω, μτφ:) αποστομόνω κάποιον.

[< *karak* (Παπ.) / μάλλον < *καπάκι* (Συντ.)]

καπαμάς*, ο [karamás] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ., Ξεν.): είδος φαγητού με κρέας (που μαγειρεύεται με κλειστή, κατακομμένη κατσαρόλα.)

[< *karama* (Παπ.)] (قياماه، قياماه)

(*)**καπάνι**, βλ. Παράρτημα 1.

καπανίκικος (επίθ.) [kapanítʃikos] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Κασσ., Ξεν.) & **καμπανίκικος** [kabañítʃikos] (Ροδ., Αποστ., Τσιρ.): (για δομημένο χώρο) χαμηλοτάβανος, κλειστός, σκοτεινός, μη αεριζόμενος.

[< *karanik* (Παπ.)] (قيانيق)

{Το επίθ. *καπανίκικος* λέγεται για ένα χώρο που σου χαλάει τη διάθεση, επειδή έχει τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Την έκφραση *είναι καπανίκικα* (επίρρ.) τη λέει κάποιος μιλώντας για έναν τέτοιο χώρο.}

καπανταηλίκι, το [kapaðailítʃi] & **καμπανταηλίκι** [kabaðailítʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Τσιρ^B): επιδειξη ψευτοπαληκαριάς.

[< *καπά νταής* (Παπ.)]

{Υπάρχει και το τουρκ. *kabadayilik* (قياطاييلق).}

καπάντης (επίθ. προσ.) [kapaðais] & **καπανταής** [kapaðais] & **καμπανταής** [kabaðais] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): ψευτοπαλικαράς, τραμπούκος.

[< *kapa dayi* (Παπ.) / *kabadayi* (Πιτ., με βάση τον Κουκκίδη)] (قيا دايبى، قيا دايبى، قيا دايبى)

{Για τους καπανταήδες στα χρόνια των Οθωμανών, βλ. *Οι άρχοντες της στάχτης*, στο ιστολόγιο του *Δύτη των νιπήτρων* (<https://dytistonniptiron.wordpress.com/2010/11/17/kulhanbey/>).}

καπανταϊλίκι, βλ. **καπανταηλίκι**.

καπάντζα*, η [kapanðza] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.): πρόσθετο εξωτερικό θυρόφυλλο· ΦΡ. *κατεβάζω τσι καπάντζες*: μουτρώνω. (*καπάντζες* είναι και τα ρολά μαγαζιού, εξού και το ρ. *κατεβάζω*.)

[< *karanca* (Παπ.)] (قيانچه)

{Το *AKN* έχει *καπάντζα* (η) και *κεπεντζές* (ο), με τη σημ. ‘1. είδος παγίδας για πουλιά ή για ποντίκια. 2. καταπακτή’. Στο ετυμολογικό τμήμα γράφει: «τουρκ. *karanca* - ίσως τουρκ. *kerenk*, -*gi* ‘καταπακτή’ -έξ με επίδρ. της λ. *καπάντζα*». Κατά τον Χλωρό (B 1366) η λ. *kerenk* έχει και τη σημ. «θυρόφυλλα ξύλινα ή σιδηρά κλείοντα την πρόσοψη του εργαστηρίου *τας νύκτας*», βλ. *κεπέγκι*. Το τουρκ. *karanca* σημαίνει «μικρά παγίδες δια πτηνά» (Χλωρός, B 1269). Κατά το *TDK* διαλεκτικώς έχει και άλλες σημασίες, όπως ‘πόρτα κήπου φτιαγμένη με αραϊά κλαδιά’, ‘καλάθι με σκέπασμα’, ‘κάλυμμα σπορόφυτων καπνού φτιαγμένο από φυτικές ύλες’.

καπαντζίω [kapanðizo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Τσιρ^B): **1.** (μτβ.) υπερνικό, εξουσιάζω: «μ’ εκαπάντισε το κρασί κι εξάλιστηκα» (Παπ.), «τον έχει καπαντίσει η γυναίκα ντου και δεν τζη βγάξει άχρα!» (Ξανθιν.). **2.** (αμτβ.) σκοντάφτω και τείνω να πέσω προς τα εμπρός: «εκαπάντισε ο γάδιάρός μου και άλλο-λίγο να με κρεμίσει» (Πιτ.), πέφτω από αδυναμία, καταβόλλομαι.

[< *karand(im)*, αόρ. του ρ. *karantak* (Παπ.)]

/ στη σημ. ‘γονατίζω’ (Πιτ., από Κουκκίδη)] (قيلق)

{Το ρ. *karantmak* είναι μέσο ή παθητικό και σημαίνει ‘κλείνομαι, περιορίζομαι’ αλλά και ‘πέφτω στα πόδια κάποιου παρακαλώντας’. Ειδικά για τα υποζύγια σημαίνει «πίπτω πρηνής ή επί του ρύγχους, ως ίππος κτλ» (Χλωρός, Β 1269). Το *καπαντίζω* χρησιμοποιείται ως μτβ. με την μτφ. σημ. ‘καταβάλλω κάποιον, τον γονατίζω’, και ως αμτβ. με τη σημ. ‘παραπατό και πέφτω κάτω προς τα εμπρός’. Λέγεται επίσης (σκωπτικά / δηκτικά) γι’ αυτούς (συνήθως αυτές) που γονυπετούν επιδεικτικά στην εκκλησία.}

καπάντισμα, το [karándizma] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^β): απότομο γονάτισμα φορητού ζώου κατά το βάδισμα.

[< *καπαντίζω* (Συντ.)]

καπατουμά, η [karatumá] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Τσιρ^β, Ξεν.): 1. η ερωμένη, η μετρέσα 2. η αστεράνοπη, η γυναικα που ζει με έναν άνδρα χωρίς να έχουν τελέσει γάμο.

[< *karatma* (Παπ.) (قاپتامة, قاپتامة)]

{Ο Ιδομενέας έχει τη λ. στο αρσ. γένος: *ο καπατουμάς*, με τη σημ. ‘συμβίωση χωρίς γάμο’.}

καπενέκι, βλ. **καπάκι**.

καπετανλίκι*, το [kapeṭaniḷiṭʃi] (Κονδ., Ιδομ^β): η αρχηγία.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάληξη *-λίκι*.}

καπίνι, το [kapiṇi] (Τσιρ^β): ιεροδικαστική πράξη γάμου μουσουλμάνων. *Μα ο Τσελεπής δε θέλει πλειο, γυναικα να την ζέρει / κι αυτή την όμορφη Ναζλή, να χωρισθεί γυρεύγει. / Παίρνουν πηγαίνουν στον Καντή και σκίζουν το καπίνι* (Στίχοι από τουρκοκρητ. ρίμα: *Ο άτυχος γάμος του Τσελεπή αγά με τη Ναζλή*, βλ. Πιτανάκης, σ. 112· από: *Αρχαίον Παύλου Βλαστού*, 14ος τόμος, 1078-1082). Σε έγγραφο του 1861 για μια χριστιανή που συζούσε με Τούρκο: *από πολλά χρόνια κρατά Τούρκο ούτε μεκαπίνι ούτε με/στεφάνη* (Α.Δ.Η., 2 / 5-739). Και με μτφ. σημ.: [...] *εφταίζαν οι Ελλήνοι* {sic} / *Αυτοί φοβούνται τον Αγά να σχίσουν το καπίνι* (στίχοι από κρητ. σιτιχούρημα γραμμένο στα τέλη του 19ου αι., βλ. Αναγνώστου Ντούνη, *Οι αγώνες της Κρήτης*, Χανιά 1910, σ. 58). Στους παραπάνω στίχους η φρ. να *σχίσουν το καπίνι* παίρνει το νόημα ‘να πάρουν πίσω όσα είχαν συμφωνήσει’ (υπαινιγμός για παθητική/συμβιβαστική στάση της ελληνικής κυβέρνησης στο Κρητικό Ζήτημα).

[< *kābin* (Κριαράς)] (كابين)

{Ο Τσιριγωτάκης σημειώνει ότι κατέγραψε τη λ. *καπίνι* το 1972 στην περιοχή Αμαρίου, με τη

σημ. ‘προικισύμφωνο’. Ο Χλωρός (Β, 1344-5) ετυμολογεί τη λ. كابين από τα περσικά και την ερμηνεύει ως εξής: «προίξ, ήτοι χρηματικών ποσόν, όπερ ορίζεται κατά τον γάμον υπέρ της νύμφης και όπερ εν περιπτώσει διαζύγιου οφείλει ο ανήρ να πληρώσει τη γυναικί». Ο Κριαράς (*Επιτομή του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους γραμματείας: 1100-1669*) έχει για τη λ. *καπίνι*: «Γάμος (χριστιανών) με πράξη μουσουλμάνου ιεροδικαστή. Φρ. *Κόβω καπίνι* = παντρεύομαι με άδεια του κατή».

καπλαμάς*, ο [kaplamás] (Παπ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ^β): 1. το υλικό με το οποίο επενδύομε ένα πράγμα που το υλικό του είναι συνήθως καλύτερο από την επένδυση, π.χ. *καπλαμάς από καρδιά*, με τον οποίο επενδύεται ένα έπιπλο από φτηνότερο ξύλο 2. (μτφ.) στρώμα, στρώση, π.χ. *μετά από δυνατό αέρα, «καπλαμάς είναι στο χωράφι οι ελιές»* (Γαρ.).

[< *kaplama* (Παπ.) (قيلامة)]

καπλάνι*, το [kapláni] (Ροδ.): τίγρης.

[< *kaplan* (AKN) (قيلان)]

καπλαντίζω* [kapladízo] & **καπλέρνω** [kaplérno] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Κριτσ., Χουστ., Τσιρ^β, Ξεν.): 1. επενδύω κάτι με ένα πολυτιμότερο υλικό 2. (ειδικότερα) επενδύω ένα πάπλωμα με ένα προστατευτικό ύφασμα 3. βιβλιοδετώ.

[καπλαντίζω: < *kaplad(im)*, αόρ. του ρ. *kaplamak* (Παπ.): καπλέρνω: < να/θα καπλάρω, αόρ. *εκάπλωρα* < *kaplar-*, θέμα α(προσυ)δύορι- στο ενεστώτα (Συντ.)] (قيلامق, قيلامق)

{Το *καπλέρνω* μόνο με τη σημ. 2. Στα τουρκ. *yorgan kaplamak* σημαίνει ακριβώς ‘καπλαντίζω πάπλωμα’.

καπλάντισμα*, το [kapládizma] (Παπ., Ιδομ^β): η πράξη και το αποτέλεσμα του καπλαντίζω.

[< *καπλαντίζω* (Παπ.)]

καπλαντοβελόνα, η [kapladovelóna] (Ξεν.): ειδική βελόνα που χρησιμοποιούσαν για το καπλάντισμα.

[< *καπλαντ(ίζω)* + *βελόνα* (Συντ.)]

καπλαροσένονο, το [kaplarosédono] (Γαρ.): παπλωματοθήκη, σεντόνι για καπλάντισμα παπλώματος.

[< *καπλαρ-* (*εκάπλωρα*, αόρ. του ρ. *καπλέρνω*) + *σεντόνι* (Συντ.)]

καπλέρνω, βλ. **καπλαντίζω**.

καπούλι, βλ. **κάνω καμπούλι**.

(*) **καπουτζής**, βλ. Παράρτημα 1.

(*) **καπουτζήμασης**, βλ. Παράρτημα 1.

καραβάνα*, η [karavána] (Πάγκ.): στρατιωτικό

δοχείο φαγητού. Σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Του διακονιάρου δίδανε πιάβια καρβάνες* (βλ. Dedes, 365).

[< *karavana* (Πάγκ.) / παλ. ιταλ. *caravana* ‘υπηρεσία του νεοσύλλεκτου’ με αλλαγή της σημ. κατά το τουρκ. *caravana* < ιταλ. *caravana* (AKN) / τουρκ. *karavana* (EANEI) (قراوانه) {Η λ. *καραβάνα* ‘νηοπομπή’ που βρίσκουμε στον Μπουνιαλί είναι ιταλικής προέλευσης (Αλεξίου & Αποσκίτη, 586.)

καραβανάς*, ο [karavanás] (Πάγκ.) : «Άνθρωπος τρεφόμενος από την καρβάναν, δημοσίαν χύτραν, μισθοδοτούμενος από το δημόσιον ταμείον, ο ανήκων εις το κόμμα του κυβερνά». [< *karavana* «γαβάθα δια τους στρατιώτας και ναύτας» (Πάγκ.) / < *καραβάνα* (AKN)]

{Ο Πάγκαλος καταγράφει μια άλλη σημ. της λ. *καραβανάς*, η οποία στο AKN υπάρχει ως «(μειωτ.) χαρακτηρισμός αμόρφωτου και άξεστου αξιοματικού ή υπαξίωματικού, ιδίως αυτού που δεν έχει φοιτήσει σε ανώτατη στρατιωτική σχολή» [< *καραβάνα*]. Στη διατύπωση του Πάγκαλου ίσως να έπαιξε ρόλο, παρετυμολογικά, ο *κρατικός κορβανάς*, που εμφανίζεται στο ερμηνεύμα με το συνώνυμο του *δημόσιον ταμείον*·}

καραγάτσι, το [karagátsi] : το δέντρο *Ailanthus altissima*, κοινώς βρομοκαρδιά.

[< *κοκαραγάτσι < *kokar ağaç*, κ.λ. ‘δέντρο που βρομάει’ (Συντ.)] {Διαφορετικό δέντρο είναι το *καραγάτσι* = *φτελιά* < *kara ağaç*·}

καράγαλης, ο [karáʒalis] (Κριτσ¹) : βορειοδυτικός άνεμος, μαΐστρος.

[< *karayel* (Κριτσ.)]

καραγκιόζ μπερντεσί {ο / το ?} [karadzóz berdesi] (Παπ.: στο λ. *μπερντές*) : αυλαία του Καραγκιόζη, οθόνη του θεάτρου σκιών.

[< *karagöz perdesi (Κυρανούδης, 207)] {Ο Παπαρηγοράκης αναφέρει ακριβώς με την τουρκ. μορφή του αυτό το ιζαφετικό σύνθετο – ενδιαφέρον στοιχείο για τις φάσεις προσαρμογής ενός γλωσσικού δανείου. Ως *μπερντές του Καραγκιόζη*, με μτρ. σημασία, σε κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1875: *και σεις {Δημογέροντες} τα {προνόμια που παραχώρησε ο Σουλτάνος τα} καταντήσατε μπερντέ του Καραγκιόζη*, (βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, “Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη”, *Κρητικά Μελέτα*, 1 (1933), 128.)

καραγκιόζης*, ο [karadzózis] (Παπ.) : ο γελοτοποιός.

[< *karagöz* (Παπ.)] (قراوز) {Είναι περιεργο που ο Παπαρηγοράκης αναφέρει μόνο τη μτρ. σημ. και όχι τις κύριες σημ. ‘θέατρο σκιών’ και ‘κύριο πρόσωπο του θε-

άτρου σκιών’, αν και στην εποχή του (1888-1967) ο *Καραγκιόζης* ήταν γνωστός στην Κρήτη ως λαϊκό θέαμα·}

καραγκιοζιλίκι, βλ. **καραγκιοζουλούκι**.

καραγκιοζουλούκι, το [karadzozulúti] & **καραγκιοζιλίκι*** [karadzozilítí] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Ιδομ^B, Τσιρ^B) : η ασειότητα, η γελοιοτήτα.

[< *καραγκιόζης* (Παπ.) / μάλλον < *karagözlük* (Παμπούκης, 190)] (قراوزلق)

καραγκιουλές, ο [karadzulés] & **καρά γκιουλέ**, το [kará dzulé] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : το μαύρο τριαντάφυλλο. «Λέγεται για κάτι ακατόρθωτο» (Τσιρ.).

[< *kara* ‘μαύρο’ + *gül* ‘ρόδο’ (Τσιρ.) / μάλλον < *Karagülle*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Από το *kara gül* αναμενόμενος τ. είναι το ουδ. *καραγκιούλι, πβ. *καραμάσι* < *karabaş*, *καρακούχι* < *karakış*. Απ’ όσο ξέρω, ως Κρητικός, η λ. *καραγκιουλές(ς)* δεν χρησιμοποιήθηκε με τη κυριολ. σημ. ‘μαύρο τριαντάφυλλο’, αλλά μόνο σε τραγούδια ως επωδός, για το ξεκίνημα μιας μαντινιάς ή για το πέραςμα από τον πρώτο στον δεύτερο στίχο, πβ. *Ωχ καρά γκιουλέ*, στο τραγούδι του Μήτσου Σταυρακάκη *Καινούρια αγάπη*, τραγουδημένο από τον Βασίλη Σκουλά στον δίσκο *Σεργιάνισμα στην Κρήτη* (1980). Μάλλον πρόκειται για αναφορά στον ζακουστό σε όλη την Κρήτη Τουρκοκρητ. λαϊκό βιολιστή Μουσταφά Καραγκιουλές (1845-1930), για τον οποίο βλ. στο: Αθανάσιος Δεικτάκης, *Χανιώτες Λαϊκοί Μουσικοί που δεν υπάρχουν πια*, Καστέλι Κισάμου 1999, σ. 56-58. Ένας άλλος Καραγκιουλές, «ονομαστός τις Καραγκιουλές», αναφέρεται μεταξύ των Τούρκων νεκρών της μάχης στον Μακρή Τοίχο Κυδωνίας, τον Μάιο του 1822 (Σπυριδών Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, 2η έκδοση, 2ος τόμος, Αθήνα 1861, σ. 221). Ο Παμπούκης (σ. 191) ετυμολογεί το επώνυμο *Καραγκιουλές* από το *καρά* + *γκιουλές* ‘οβίδα’, αλλά μάλλον προέρχεται κατευθείαν από το τουρκ. επώνυμο *Karagülle*. Κατά το TDK υπάρχει το διαλεκτ. *karagülle* < *kara* ‘μαύρος’ + *gülle* ‘οβίδα’ (πβ. *γκιουλές* ‘σφαίρα πυροβόλου’, Μπόγκας, 166), που είναι ένα φυτό που φυτρώνει στα σταροχώρα και κάνει μαύρους σπόρους. Ίσως η λ. *καραγκιουλές(ς)* να προήλθε από παρετυμολ. πρόσληψη του επιθέτου *Karagülle*. Στην παρετυμολογία θα συνέβαλε η επίγνωση της σημ. των λ. *kara* (μαύρος) και *gül* (τριαντάφυλλο, πβ. *γκιουλ μπαζές*). Η σημείωση του Τσιριγιάτη σχετίζεται, κατά τη γνώμη μου, με το ότι ο Καραγκιουλές θεωρήθηκε αξεπέραστος ως λυράρης· αυτός και ο – σχεδόν μυθικός– Ανδρέας Ροδινός (1912-1934),

στο επίθετο του οποίου το 'ρόδο' επανέρχεται από καθαρή σύμπτωση.}

καραζιλής (επίθ. προσ.) [karazilis] (Ιδομ.) : μη-σικάκος. Βλ. και *γαραζικάρης*.

[< *garazli* (Συντ.)] (غرضلى)

{*garazli* < *garaz* 'σκοπός, πρόθεση· κακός σκοπός· πάθος, εμπάθεια, μνησικακία' (Χλωρός, Β 1165), κατά το *TDK* και διαλεκτ. *karaz.*}

καρά καζάνι, το [kará kazáñi] : Η λ. σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874 (*Η Κρητικοπούλα*, 19). Ερμηνεία σε υποσελίδια σημείωση: «τροφοδοτείον των Γιαντισάρων», βλ. και Βασ. Ψυλλάκης, *Ιστορία της Κρήτης*, 3ος τόμος, σ. 1471: «ο μαγειρικός μέγας λέβης (το **καρακαζάνι**)» σε τάγμα Γενιτσάρων.

[< *kara kazan*, όπου η λ. *kara* μάλλον με επιτατ. σημ. 'μεγάλο' (Συντ.)]

καράκα, βλ. **κατράκι**.

καρακάντζολος, ο [karakándzolos] (Ροδ.) : 1. καλικάντζαρος.

[αντιδάνειο: < *karakoncolos*, κ.λ. μαύρο στοιχειό (Χλωρός, Β 1336) < *καλικάντζαρος* (Nişanyan) (Συντ.)] (قره قونجولوس)

καρακόλι*, το [karakóli] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ^β.): 1. σταθμός χωροφυλακής, 1α. (ειδικότερα) κρατητήριο, φυλακή· 2. αστυνομική περίπτωση

[< *karakol* (Παπ.), το οποίο από το μογγολ. *karagöl* 'παρατηρητής, βιγλάτορας, φρουρός' κατά τον Nişanyan (Συντ.), βλ. και *καραούλι*] (قره قول)

{στο *AKN* μόνο με τη σημ. 'χωροφύλακας'. Ο Χλωρός (Β 1279) έχει στο ίδιο λήμμα τους τύπους *karagöl* قره اغول, *karakol* قره قول και *karaul* قراول, με τη σημ. «περίτολος, περιπολία, φρουρά, φυλακή».

καρακουλίζω [karakulizo] (Ξανθιν., Ιδομ^β.): φρουρώ, βιγλίζω.

[< *καρακόλι* (Ξανθιν.)]

καρακουλουξής, βλ. **μπάς караκουλουξής**.

καρακούχι, το [karakú'çi] (Πιτ., Ιδομ., Ξεν.) : 1. ζωνόσος, λήπωμα ή οίδημα που παρουσιάζεται στους μηρούς ή στις κνήμες των ζώων και ιδίως των υποειδών (Πιτ.)· 2. χρόνιο πρόβλημα υγείας, κυρίως του μυοσκελετικού συστήματος (Ιδομ.).

[< τουρκ. (Πιτ.) / < *karakus* (Παμπούκης, 192), κ.λ. 'μαύρο πουλί', πληρέστερα *karakus ileti* (Χλωρός, Β,1324), βλ. και *karakus* (II) στο *TDK* (Συντ.)] (قره قوش)

καραμουσάλι, το [karamusáli] : είδος πλοίου. Η λ. στον Μπουνιαλί.

[< *kara-musal* (Αλεξίου & Αποσκήτη, 587)]

καραμπασάς, ο [karabasás] (Ξανθιν., Κασσ.) : «ο πωλητής (και ενίοτε παρασκευαστής) караμπασιού».

[< *καραμπάσι* (Ξανθιν.)]

καραμπάσι, το [karabási] & **καραμπάχι** [karabá'çi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^β, Χουστ., Τσιρ^β, Ξεν.) & **καραμπάτσι** [karabátsi] (Αποστ., Τσιρ.) : 1. το φυτό *Lavandula stoechas*, είδος λεβάντας· 2. ιαματικό λάδι με βάση αιθέριο έλαιο από το φυτό αυτό (μερικοί το συγχέουν με το διαφνόλαδο, βλ. σημείωση). Βλ. και *καρμπάς*.

[< *karabas* (Παπ.)] (قره باش)

{Για το *καραμπάχι* βλ. άρθρο του Σάκη Κουβάτσου με τίτλο "Αγριολεβάντα" στην εφημ. *Χανιώτικα Νέα*, φ. της 8-10-2011. Ο Δημ. Λιθοξόδου (http://lithoksou.net/lexiko_ka.html) καταγράφει 16 λαϊκά συνώνυμα για το φυτό *καρμπάσι*. Δύο από αυτά, το *μαυροκεφάλι* και το *καλογερικόχορτο*, είναι σαν μτφδ. από τη λ. *karabas*, η οποία σημαίνει 'καλόγερος' και κ.λ. 'μαύρο κεφάλι', μάλλον επειδή οι ταξιανθίες που κάνει η *Λεβάντα στοιχάς* είναι σκούρο μοβ, σχεδόν μαύρες. Για το *καλογερ(ικ)όχορτο* ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου*, Αθήνα 1835, σ. 327) σημειώνει: «Υποθέτω ότι μετέφρασαν την τουρκ. λέξιν *καρμπάσι*, με την οποίαν εκείνοι ονομάζουν τους καλογήρους».

Ο Ξανθινάκης και ο Αποστολάκης έχουν τη λ. *καρμπάσι* με τη σημ. 'δαφνόλαδο'. Η Ευαγγελία Φραγκάκι στο βιβλίο της *Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών* (Αθήνα 1969, σ. 105) γράφει για το *καραμπάχι*: «Λαβαντίς η στοιχάς – Εξ αυτής εξάγεται το αρωματικό έλαιο *καραμπάχι*, το οποίον λαμβάνουν οι πάσχοντες κατά σταγόνες επί τεμαχίου ζάχαρης, δι' οιοδήποτε πόνο». Για το *δαφνόλαδο* και την παρασκευή του γράφει αναλυτικά στο λ. *δάφνη*. Όπως θυμούνται από τα παιδικά μου χρόνια, η μάνα μου αγόραζε και είχε χωριστά *δαφνόλαδο* (για λαμπερά μαλλιά) και χωριστά, σε πολύ μικρότερο μπουκαλάκι (βλ. φωτογραφία στο οπισθόφυλλο [της 1ης έκδοσης], που δείχνει και το λουλούδι), *καραμπάσι* (για τα κοιλιακά άλγη). Ακόμα ηχεί στα αυτιά μου το τελάλημα του *πλανόδιου καρμπασά*: – *Φασκομηλόλαδο έχω, αμυγδαλόλαδο, δαφνόλαδο, καρμπάσι... Ελάτε, συντέκνισσε, να πάρετε!...* Στα τουρκ. πληρέστερα λέγεται *karabas yağı*, και από αυτό το κυπρ. *καρπάσι γιαγι, το*, 'το λάδι της Μυροφόρας (λεβάντα)' (Γιαγκουλλής, 22).}

καραμπάχι, βλ. **καραμπάσι**.

καρά μπογιάς, ο [kará bozás] & **καραμπογιάς** [karabozás] (Παπ., Πάγκ.) : 1. μαύρο χρώμα

(ως υλικό βαφής): 2. ο θεικός σίδηρος (ως υλικό για γεωργική χρήση).

[< *karaboya* (Παπ.) (قره بویا)]

{Ο θεικός σίδηρος λέγεται και ως θηλυκό: η *καραμπογιά*. Το *AKN* έχει το θηλ. *καραμπογιά*, στη σημ. 1.}

καραμπουζοκλής (επίθ. προσ.) [karabuzuklís] (Γαρ., Δαρ., Ιδομ^B, Κασσ., Τσιρ^B): 1. γυναικάς, ζαμιπαράς: 2. «μόνο ως αστεία έκφραση. “Γειά σου ρε Νίκο μερακλή, ασίκη ντερμπεντέρη και *καραμπουζοκλή*”» (Γαρ.).

[< *kara büzüklü* ‘ζορικός άντρας, πολύ μάγκας’ (Κυρανούδης)]

{Λεπτομέρειες για τη σημ. και την ετυμολ. της λ. *καραμπουζοκλής* βλ. στον Κυρανούδη, σ. 439-440.}

καραμπουτζές, ο [karabudzés] & **καραμπουτζάς** [karabudzás] (Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.): 1. σταφίδα τελευταίας διαλογής: 2. (μτφ.) άνθρωπος χωρίς ηθική αξία.

[< διαλεκτ. *karaböce* ‘αποξηραμένο, σάπιο και χαλασμένο σταφύλι’ (*TDK*: «kurumuş, çürük ve bozuk üzüm»), κ.λ. ‘μάυρο έντομο/σκουλήκι’ (Συντ.)] (قره بوجک)

{Ο Τσιριγοτάκης έχει στο ίδιο λήμμα και τη λέξη *ντουρμπουτζές* ως άλλο τύπο. Δεν μπόρεσα να εντοπίσω το τουρκ. έτυμο. Πάντως και στις δύο το β’ συνθετικό είναι η λ. böce, διαλεκτ. τ. του böcek ‘έντομο, σκουλήκι’.}

καραντεμίρης (επίθ.) [karademiris] (Κασσ.): «μαύρος σαν σίδηρο, γερός σαν σίδηρο. “*καραντεμίρης βράχος*”».

[< *kara* ‘μαύρος’ + *demir* ‘σίδηρο’ (Κασσ.)]

καραντί, το [karanti] (Ροδ., Κριτσ^F): η φουσκοθαλασσιά.

[< *karinti* (Σαραντάκος) (قارندی، قاریدی)]

{Κατά τον Χλωρό (B 1241) η λ. *karinti* «μικρά κύματα προσβάλλοντα μόνον την κοιλία του πλοίου» παράγεται από τη λ. *karin* ‘κοιλία’.}

καραούλι*, το [karaúli] (Ιδομ., Τσιρ^B): ενέδρα

[< *karavul* (*AKN*) (قراول، قراول، قره قول)]

{*Καραούλι* σημαίνει και ‘φυλάκιο’ (*Μεταφράσεις*, A 406): έστειλα στο *Μεραμπέλλο* το *χουλάσά της βάρδιας* [= περιήληψη της αποφάσεως του Συμβουλίου για τη φύλαξη των παραλίων (Σταυρινίδης)], να *φιλιάσσουε στα καρασούλια στα περιγιάλια Τούρκου και Ρωμοί* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 337).}

καραουλουκτής, βλ. **μπάς καρακουλουξής**.

καράπιδο, το [karápidu] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.): «μαυριδερό απίδι, ως πλακωτό φλασκάκι με κοτσάνι μακρύ, χωρίς πολλήν σάρκα» (Πάγκ.), «όψιμο και σκληρό» (Γαρ.),

«ποικιλία απιδιών (*αχλαδιών*) σκληρά σαν σε σχήμα καρυδιού».

[< *kara* ‘μαύρος’ + *apídi* (Πάγκ.), αλλά βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ίσως είναι μισομεταφρασμένο το τουρκ. *kara armut*. Το ερμηνευμα του Χουστούλακη θα οδηγούσε στην ετυμολογία: *καρά* (καρυδιά) + *απίδι*, οπότε η λ. *καράπιδο* δεν θα είχε θέση στον παρόντα κατάλογο.}

καράρι^(A), το [karáři] : 1. η κατάσταση (Παπ., Πάγκ.): 2. με τη σημ. ‘απόφαση’ στις ρηματ. περιφρ. *έγινε καράρι* και *εδόθη καράρι* σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845, (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 346 & 353).

[< *karar* (Παπ.) «το ίστασθαι, διαμονή ή κατάστασις σταθερά και μόνιμος, μονιμότης, διάρκεια: ανάπαυσις, ησυχία: απόφασις ποσόν ή ποιόν ή χρόνος κατάλληλος, μέτρον προσήκον ή βαθμός θερμοκρασίας, πήξεως υγρού κλπ.» (Χλωρός, B 1277) (Συντ.)] (قرار)

{Ο Ανδριώτης έχει τη λ. *καράρι* με τη σημ. ‘δόση, αναλογία’.}

καρά σεβντάς, ο [kará sevdás] (Γαρ., Κριτσ.): ο δυνατός έρωτας.

[< *kara sevda* (Μπόγκας, 173), στη σημ. ‘απελπισμένος και σφοδρός έρωτας’ (*TDK*: «umutsuz ve güçlü aşk») (Συντ.)] (قره سودا)

{Ο Κριτωτάκης το γράφει μονολεκτικά, με δύο τόνους: *καράσεβντάς*.}

καραφατουμές, ο [karafatúmes] & **καραφατιέ**, η [karafatmé] (Κριτσ.): «μικρός και σκληρός, σκούρος σκουληκας που κόβει τη ρίζα στα νεοφύτευτα κτηνευτικά. Για να μην κάνει ζημιά, περιβάλλουμε κατά το φύτεμα τη ρίζα του φυτού με ένα μασούρι από σφάκα (πικροδάφνη)».

[< *karafatma* (Κριτσ.)]

{Πιο κοντά στο τουρκ. έτυμο το *καρά-φατιμά* «σκόληξ κατατρώγων την ρίζαν των φυτών», από το λεξικό των κατοίκων της Νέας Αλικαρνασού Ηρακλείου (Νικ. Κοντοσόπουλος, “Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασού Μ. Ασίας (μελέτη και λεξικόλογον)”, *Αθνήα*, 62 (1958), 283.}

καραφύλλι, βλ. **καρεμφύλλι**.

καραχανίες, βλ. **κοραχανίες**.

καρεμφύλι, βλ. **καρεμφύλλι**.

καρεμφύλλι, το [karemfíli] (Πιτ.): το φυτό *Tanacetum balsamita* ή *Balsamita major*, κοινώς *καροφύλλι* [karzofíli], καλλωπιστικό, αρωματικό και φαρμακευτικό φυτό με φύλλα που μοιάζουν με της καρυδιάς.

[< *καρεφύλλι*, με φωνητ. επίδραση από το τουρκ. *karafil* ‘γαρίφαλο’ (λουλουδι και μπαχαρικό) (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τους τ. *καρεφύλλι* (επίσης ο Κονδυλάκης, ο Ιδομενέως και η Ξενάκη-Ροβίθη) και *καραφύλλι* και ετυμολογεί από το μγν. *καρσοφύλλιον < *καρνούφυλλον*, με επίδραση της λ. *καρέ* ‘καρυδιά’. Ο Πιτυκάκης σημειώνει ότι στη Δ. Κρ. λέγεται και *καρεφυλάτο* (βλ. λ. στον Χουστ.). Άλλη λαϊκή ονομασία: *βάλασμο* / *βάρσμο* (βλ. Θ. Χελδραΐχ, *Τα δημώδη ονόματα των φυτών*, 2η έκδοση επιρξημ. και βελτιωμ., Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1926, σ. 61). Στα τουρκ. λέγεται *marsama otu* ή *barsama otu*. Ο Κονδυλάκης καταγράφει τη λ. *καρεμφίλι* με τη σημ. ‘καριοφίλι (όπλο)’.

καρηχείρω, βλ. **καρχίρω**.

καρκάτι, βλ. **ταρκατί**.

καρίκι, το [karitʃi] (Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. κενή λωρίδα εδάφους ανάμεσα σε σειρές φυτών. 2. η κάθε γραμμή των κλημάτων σε ένα αμπέλι.

[< *karik* ‘αυλάκι’ (Κριτσ.) / στο *TDK*: *karik* II 2 ‘το κομμάτι του εδάφους ανάμεσα σε δύο αυλάκια’] (Συντ.)]

{Ο Αποστολάκης το γράφει: *καρύκι*.}

καρικιάζω [karifʌzo] (Κριτσ.) : φτιάχνω *καρίκια*.
[< *καρίκι* (Συντ.)]

καρίκιασμα, το [karifʌzma] (Κριτσ., Ιδομ^B) : η δημιουργία καρικιών.
[< *καρικιάζω* (Συντ.)]

καρχίρω [karʃiro] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ^α) : επιχειρώ, παρεμβαίνω.

[< *karışmak* ‘αναμεγνύομαι’ (Πάγκ.) / από το θέμα του α(προσδι)όριστου ενεστ.: *karışır* (Συντ.)] (قارشق)

{Η γραφή *καρηχείρω* του Πιτυκάκη οφείλεται προφανώς στην (παρ)ετυλογία του: < *κάρη* + *χειρόω*. Ο Hakki Bilgehan το ερμηνεύει με το κρητ. συνών. *ανεκατόνομαι* (Bilgehan², 630). Ο Μπόγκας (σ. 173) καταγράφει τον τ. *καριστίζω*, από τον αόρ. *karışt(im)*. Ο Παμπούκης (σ. 201) έχει: *καρισίρω* ‘ανακατεύω, συγχίζω, ταράζω, χαλάω’. Παραθέτει το εξής λαϊκό δίστιχο από την Κάσσο: *Γαρούφαλο από τον Κιαμπέ, μήλο 'πό το Μισίρι, / έ θέλω στην αγάπη μας άλλος να καρισίρη* (το ίδιο παράδειγμα χρήσης έχει και στο λ. *Κιαμπές* < *Käbe*, η Κάμπια, κυβοειδές οικοδόμημα στη Μέκκα, το ιερότερο των Μωαμεθανών – *Μισίρι* είναι η Αίγυπτος). Η Μαρία Λιουδάκι (*Μαντινάδες*, σ. 241) καταγράφει μια παραλλαγή: *Γαρέφαλ' απού το Κιαμπέ, ρόδ' απού το Μισίρι, / δε θέλω στην αγάπη μας άλλος να κάμει σίρι*. Για τη σημ. της λ. *σίρι* σημειώνει: τραγούδι. Κατά τη γνώμη μου, πρόκειται για παρετυμολογική επανανάληψη (να *καρισί-*

ρει > να *κάμει σίρι*), που οφείλεται στον συνδυασμό δύο στοιχείων: Το ένα είναι ότι στις κλειστές παραδοσιακές κοινωνίες αρκετοί άνθρωποι είχαν την τάση να σχολιάζουν την προσωπική ζωή των άλλων· μερικοί μάλιστα σκάρωναν και σχετικό, συνήθως βραχύβιο, σατιρικό ποίημα, *τραγούδι*. Το άλλο στοιχείο: φαίνεται ότι η τουρκ. λ. *şir* (شعر) «ποίησης, ποίημα, στίχος» (Χλωρός, Α 966), και διαλεκτ. *şir* (*TDK*), είχε περάσει στην Κρήτη ως *σίρι*. Έτσι, η παραπάνω μαντινάδα παίρνει το νόημα: Δεν θέλω κανείς να διακομώδησει την αγάπη μας.}

καρμπάς, ο [karbás] (Ξαθιν^A) : 1. ο κληρικός. 2. (μτφ.) άγαμος.

[< *karabaş*, κ.λ. ‘μαύρο κεφάλι’, στη σημ. «ιερέυς» (Χλωρός, Β 1285), κατά το *TDK* και: ‘καλόγερος’, μτφ. ‘άγαμος, που δεν θέλει να πατρευτεί’ (Συντ.)]

{Η ίδια λέξη σημαίνει επίσης ένα είδος λεβάντας (*Lavandula stoechas*), βλ. *καραμπάσι*· άλλη ονομασία: *καλογερ(ικ)όχορτο*.}

καρναμπιθί^(A), το [karnabiθi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξαθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : το φυτό *Brassica oleracea* var. *botrytis* και η βρώσιμη κεφαλόμορφη ταξιανθία του, κοινός κουνουπίδι.

[< *karnabii* (Παπ.)] (قرنابيت، قرنينيت)

{Ο Ανδριώτης έχει τον τ. *καρναμπίτι*. Γλωσσικές ανταλλαγές: Στα τουρκ. το κουνουπίδι λέγεται και *karnabahar* (قرنجال) στον Χλωρό, Β 1284), το οποίο κατά τον Nişanyan από το περσ. *karamb-i bahār* ‘κ.λ. ανοιξιάτικο λάχανο’ (*karamb* < ελλ. *κράμβη* + περσ. *bahār* ‘ανοιξη’), κατά το *TDK* από τα ελληνικά (δεν προσδιορίζει έτυμο) + περσ. *bahar*. Επίσης, το λάχανο στα τουρκ. λέγεται *lahana* لحنه (Χλωρός, Β 1481), (Δημύση & Νιζάμ, 195).}

καρνάσης, βλ. **αρκαντάσης**.

καρντάκα, η [kardáka] (Τσιρ^B) : «παρατσούκλι σωματώδους γυναίκας χωρίς τρόπους, χοντροκομμένη και αγενής».

[μάλλον φωνητική παραφθορά της λ. *καλτάκα* (βλ.) (Συντ.)]

καρντάζης, βλ. **αρκαντάσης**.

καρντιρίμι, βλ. **καλντιρίμι**.

καρπουζά, η [karpuzá] (Ιδομ., Κριτσ.) : το φυτό *Citrullus lanatus*, κοινός καρπουζιά.

[< *καρπουζιά* (Συντ.)]

{Για την κατάληξη -ζά αντί -ζιά βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [*Γραμματική*], Αθήνα 1955, σ. 172.}

καρπούζα, η [karpúza] (Παπ., Πάγκ., Ξαθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : 1.

ο καρπός της καρπουζιάς (*Citrullus lanatus*), το καρπούζι. **2.** (μτφ.) το κεράλι. ΥΠΟΚΟΡ. **καρπουζάκι**, το. ΜΕΓΕΘ. **καρπουζάρα**.

[< *karpuz* (Παπ.) / ή μεγεθ. της λ. *καρπούζι** (Ξανθιν.)] (قارپوز، قارپوز)

{Κατά τον Nişanyan, το τουρκ. *karpuz* προέρχεται από το περσ. *garbūze* = خرپوز, και αυτό με τη σειρά του από το ελλ. *καρπός*. Το *TDK* σταματά στο περσ. *harbūz*. Στα περσ. ανάγει το τουρκ. έτυμο και το *EΛΝΕΓ*, ενώ το *ΑΚΝ* καθώς και το *Χρηστικό Λεξικό* της Ακαδημίας Αθηνών σταματούν στο τουρκ. *karpuz*. Στην τουρκ. παροιμία *İki karpuz bir koltuğa sığmaz* (Meynard, A 575) αντιστοιχεί ακριβώς η ελλ. *Δυο καρπούζια στην ίδια μασχάλη δε χωρούνε.*}

καρπουζάνης, βλ. **καλπουζάνης**.

καρπουζανιά, βλ. **καλπουζανιά**.

καρπουζοκέφαλος (επίθ.) [karpuzoʃéfalos] (Τσιρ.) : αυτός που έχει μεγάλο κεφάλι, σαν καρπούζι.

[< *καρπούζι(α) -ο- + κεφαλ(ή)-ος* (Συντ.)]

καρπουζόσπορος, ο [karpuzoʃéfalos] (Κριτσ.) : οι σπόροι του καρπουζιού.

[< *καρπούζα + σπόρος* (Συντ.)]

καρσί* (επίρρ.) [karsi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : ακριβώς απέναντι.

[< *karşı* (Παπ.)] (قارشو، قارشو)

καρσίλαμάς*, ο [karsilamas] (Τσιρ.) : παραδοσιακός αντικρυστός χορός σε ρυθμό 9/8, «που έφεραν οι Μικρασιάτες» (Τσιρ^B).

[< *karşılama* (ΑΚΝ)] (قارشولامه)

καρτάλι, το [kartál] (Κριτσ^{Γ.}) : ο αετός, ο γύπας.

[< *kartal* (Κριτσ.)] (قارتال)

καρούκι, βλ. **καρίκι**.

κασαβέτι, το [kasavéti] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ^{Α.}, Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** πόνος, καμμός, βάσανο. **2.** εμπάθεια, μνησικακία, εκδικητικότητα.

[< *kasavet* ‘λύπη’ (Πάγκ.) / άλλη σημ.: ‘σκληρότης’ (Χλωρός, A 1289) (Συντ.)] (قساوت، قساوت)

κασαλίκι, βλ. **κασελίκι**.

κασάμι, το [kasámi] : απογραφή περιουσίας θανάτου. Η λ. σε έγγραφο του 1863: *ο επιστάτης της Δημογεροντίας συνέταξε το κασάμι (Α.Δ.Η., 2 / 9-640): ήκαμα την πράξιν τον μακαρίτη Εμμανουήλ Βλαχάκη την δημοπρασίαν των κινητών την οποία φανερώνει εις το κασάμι και εκατάγραφα και το ακίνητο πράγμα το όσον είχε (Α.Δ.Η., 2 / 9-546). Και σε άλλο, του 1861 (Α.Δ.Η., 2 / 4-154).*

[πβ. *Κασάμης* < *kassám* «ο επί της διανομής των

περιουσιών, ήτοι υπάλληλος του Σερή [شهر], επιτετραμένος την επί τη βάσει του Σερή διανομήν της περιουσίας των αποθησκόντων μεταξύ των κληρονόμων αυτών, κ. Κασάμης» (Χλωρός, B 1289)» (Συντ.)]

κασάμπης, ο [kasábalis] : επικεφαλής των κρεοπωλών. Η λ. με τη γραφή **κασάπαλης** σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 367).

[< *kasap basi*, βλ. *κασάτης & μασ-* (Συντ.)]

κασαλειό, βλ. **κασάπικο**.

κασαπηλειό, το [kasariló] (Ξανθιν.) : το κρεοπωλείο.

[< *κασαπηλείον < *κασάπηλας (Ξανθιν.) / μάλλον < *κασαπιλέω*, οπότε προτιμότερη η γραφή *κασαπιλειό* (Συντ.)]

κασαπηλεύ(γ)ω [kasarilév(γ)ω] (Ξανθιν., Ροδ.) : **1.** είμαι χασάτης. **2.** (μτφ.) σφάζω, μακελεύω κάποιον.

[< **κασάπηλας + κατάλ. -εύ(γ)ω* (Ξανθιν.) / μάλλον < *κασαπιλίκα*, κατά το: *κασαπειύω* οπότε προτιμότερη η γραφή *κασαπιλεύ(γ)ω* (Συντ.)]

{Το ρ. *κασαπειύω* σημαίνει κάνω περιστασιακά τον *κασάπη*, όπως συνηθίζοταν στα χωριά, όπου δεν υπήρχε κρεοπωλείο, αλλά ο καφετζής έσφαζε κάποιο ζώο –κατά κανόνα τα Σάββατα– και πουλούσε το κρέας.}

κασαπιλεύ(γ)ω, βλ. **κασαπηλεύ(γ)ω**.

κασάτης, ο [kasápis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : ο κρεοπώλης, ο χασάτης*.

[< *kasap* (Παπ.)] (قصاب)

κασάπικο, το [kasáπiko] & **κασαπειό** [kasaríó] (άλλες γραφές: *κασαπίό*, *κασαπιό*) (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : το σφαγείο, κρεοπωλείο. Βλ. και *κασαπηλειό*.

[< *κασάτης* (Παπ.)]

κασαπικό, το [kasaríκό] (συνήθως στον πληθ.: *κασαπικά*) (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Κριτσ., Ξεν.) : ζώα, κυρίως αιγοπρόβατα, που προορίζονται για σφάξιμο.

[< *κασάτης* (Παπ.)]

κασαπιλίκι, το [kasarilítiki] (Ξανθιν., Ιδομ^B, Κασσ.) : η εργασία του χασάπη.

[< *κασάτης + -ιλίκι* (Ξανθιν.) / ή κατευθείαν < *kasarlık* (Συντ.)] (قصابليق)

κασαπίο, βλ. **κασάπικο**.

κασαπομάχαιρο, το [kasaromáfero] (Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) : μαχίρι του χασάπη.

[< *κασάτης + μαχίρι* (Συντ.)]

κασπόσκυλος, ο [kasaróʃʃilos] (Πάγκ.) : σκύλος που τριγυρίζει στα χασάπικα και τρέφεται μ' αυτά που του πετούν, χωρίς να κυνηγά.
[< *κασάπης* + *σκύλος* (Πάγκ.)]

κασπόχαρτο, το [kasarócharto] (Κριτσ.) : ειδικό χαρτί περιτυλίγματος για κρεποπολεία.
[< *κασάπης* + *χαρτί* (Συντ.)]

κασπαχίο, βλ. **κασάπικο**.

κασατούρα, η [kasatúra] & **σακατούρα** [sakatúra] & **σαρκατούρα** [sarkatúra] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B.): η ξιφολόγη.
[< *kasatura* (Παπ.)] (كفصاورة)

κασελίκι, το [kaselítʃi] & **κασαλίκι** [kasalítʃi] (Αποστ., Τσιρ^B.): το ξύλινο πλαίσιο όπου στηρίζονται τα θυρόφυλλα ή τα παραθυρόφυλλα, η κάσα.

[πβ. τουρκ. *kasalık* «kasa yarmaya uygun (tahta)» (= (για ξύλο:) κατάλληλο για κατασκευή κάσας) (*TDK*): στα τουρκ. η λ. *kasa* έχει και τη σημασία 'ξύλινο πλαίσιο πόρτας ή παράθυρου' (Συντ.)]

κασέρι*, το [kaseri] (Παπ.) : είδος τυριού.
[< *kaşar* ή *kaşer* (Παπ.)] (كاشر, كاش)

κασκακικό, το [kaskatíðo] (Ιδομ.) : «μικροκαμωμένος άνθρωπος. “*Το κασκακικό, που αγαπάς, δεν σου ταιριάζει πούρι, / και μοιάζεις συ με άρδαχτο και κείνος με μασούρι*”».

[ίσως σχετίζεται με το τουρκ. *kas-*, επιτατικό πρόθεμα επιθέτων που αρχίζουν από *ka-* ή *k-* (Χλωρός, Β 1243), βλ. και επιτατικό πρόθεμα *ka* (Συντ.)]

{Λέγεται και *κακακικό*. Ο Κουκκίδης (σ. 40) έχει: «κασκατής, ο = (Θρ.), πολύ σκληρός, κακός, (kaskati)».

κασκαρικά*, η [kaskarika] (Χουστ., Ξεν.) : 1. χονδροειδής αστεϊσμός· 2. φιάσκο, μεγάλη ζημιά.
[< ιταλ.(;) (πβ. τουρκ. *kaşkariko* 'απάτη' (*AKN*)] {Ο Νışanyan ετυμολογεί το *kaşkariko* από το ελλ. *κασκαρικά*, κι αυτό από το ιταλ. *cascare* 'πέφτω, πέφτω σε παγίδα'.}

κασκαρό (χωράφι), βλ. **κούσκουρας**.

κασμάς*, ο [kazmás] (Παπ., Ιδομ., Ξεν.) : είδος σκαπάνης.

[< *kazma* (Παπ.)] (كازمه)

{Ο Ανδριώτης έχει τον τ. *καζμάς*. Έτσι το λημματογραφεί και η Ξενάκη-Ροβίθη.}

καστανόμπεμπλα, τα [kastanóbebla] : περιληπτικό ουσιαστικό που σημαίνει «φιλόδωρημα διδόμενον υπό των γυναικών εις μικρά παιδιά συνήθος (και εις μεγάλους ενίοτε) αποτελούμενον από κάστανα, αμύγδαλα, κουλούρια, σακ-

χαρωτά, σταφίδες κ.ά.» (*Κρητικά Μελέται*, 1/5 (1933), 150).

[< *καστανομπεμπεμπλα*, με απλοποίηση [bebe] > [be] < *κάστανα* + *μπεμπεμπλιά* (Συντ.)]

{*Καστανομπεμπεμπλα* έλεγε η μάνα μου συνολικά τους ποικίλους ξηρούς καρπούς που φύλαγε σε ένα ντουλάπι «να έχει να κεράσει έναν άθροπο [= έναν επισκέπτη]».

Καστέλ Κιαγιασής, ο [kastél ʃjazasis] & **Καστέλι Κιαγιας** [kastéli ʃjazás] (Κονδ., στο λ. *Καστέλλι*, Τσιρ.) : «Οι αποτελούντες τα συμβούλια της Διοικήσεως Χριστιανοί προ του 1866, ιδίως επί Αιγυπτιακής κατοχής, οι λεγόμενοι Καστέλ-Κιαγιασίδες και Σύμβουλοι» (Κονδ., στο λ. *καπετάνιος*).

[μάλλον < *kastel kayasi (Συντ.)]

{Το α' τμήμα του τίτλου (Καστέλ) παραπέμπει στη διοικητική οργάνωση της Κρήτης σε καστελλανίες στα χρόνια των Ενετών. «Η διαίρεσις αυτή από Ενετών», σημειώνει ο Κονδυλάκης. Το β' τμήμα (Κιαγιασής / Κιαγιας) προέρχεται από το τουρκ. *kaya* (κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. της λ. *kethüda* < περσ. *kadjudā*), βλ. *κεγαχιάς*. Στην Κρήτη κατά την Τουρκοκρατία μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα «κάθε επαρχία εξέλεγε τον πρόεδρό της, ο οποίος αναλάμβανε τη διεκπεραίωση όλων των σχετικών με τους χριστιανούς της επαρχίας του υποθέσεων, τους αντιπροσώπευε στις τουρκικές αρχές και είχε τη μεγάλη ευθύνη της είσπραξης του κεφαλικού φόρου. Ήταν κάτι ανάλογο με τον Κοντάμπαση άλλων περιοχών, αλλά σε επίπεδο επαρχίας και όχι κοινότητας». Ο τίτλος του στα τουρκικά, όπως αναφέρεται σε κρητ. έγγραφο του 1717, ήταν *Kastel Kethudası* (Θεοχ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 291-2). Ο αντίστοιχος αντιπρόσωπος των οθωμανών ήταν ο *μπουλούκμπασης*, βλ. }

καστίζω [kastízo] & **κουστίζω** [kustízo] (Πάγκ.) : *Καστίζει* [= πιέζει, ζορίζει] *τη φοράδα του και πάει 'ς ένα κάρτο* [= τέταρτο] (Στίχος από κρητ. δημοτ. τραγούδι, βλ. Παύλος Βλαστός, *Ο γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1893, σ. 127).

[< *kast(im)*, αόρ. του ρ. *kasmak*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Στο *Γλωσσάριον* ο Βλαστός (σ. 157) έχει: «*Καστίζω*, λ. Τ., “καστίζω το άλογο» = του δίδω καιρόν, το βάζω να τρέξει”. 2. *Καστίζω*, εν τη ραπτική, επί διορθώσεως ενδυμάτων στενεύω δια συμπτύξεων». Για το τουρκ. ρ. *kasmak* ο Χλωρός (Β 1245) έχει: «περιστέλλω τι, στενεύω, βραχύνω, συμπτύσσω, περιορίζω, ελαττώ· [...]: μτρ. καταπιέζω, τυραννώ». Ο Πάγκαλος λημματογραφεί το ρήμα **κουστίζω** (με την ένδειξη: αγνώστου ετύμου) : «1) Αμτβ. Τρέχω: *Το άλογο εκούστιζε δυνατά κ' έσκασε*. 2) Μτβ.

Εγώ εκουσίτζα το άλογο κ' έσκασε, το παρώρων, ηρέθιζον, εκεντούσα, δια να τρέχει πολύ». }

καταντίπα, βλ. **ντίπι**.

κάτα πάτρα, βλ. **τσάτρα πάτρα**.

καταφερτζής* (επίθ. προσ.) [kataferdzis], θηλ. **καταφερτζού** [kataferdzú] (Ιδομ^B): «χαρακτηρισμός ανθρώπου επιτήδειου, που ξέρει να αξιοποιεί τις γνωριμίες του και τις περιστάσεις προς όφελός του, ακολουθώντας, όχι σπάνια, πλάγια μέσσω» (ΑΚΝ).

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -τζής.}

κατιμέρι, βλ. κατιμέρι.

κατιμάς, βλ. **κατιμάς**.

κατιμέρι*, το [katiméri] & **κατουμέρι** [katuméri] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ^B): **1.** είδος άνθους (βιολέτα); **2.** είδος τηγανητής μυζηθρόπιτας που μοιάζει με ξεροτήγανο· **3.** (άλλη γραφή: *κατιμέρι*) το γλυκό νεραντζάκι (Τσιρ).

{< *katmer* (Παπ.)} (قتمر، قتمر)

{Η λ. *katmer* ως ουσ. σημαίνει 'πυχή, δίπλα, φύλλο' και ως επίθ. 'πολύπτυχος, πολύφυλλος, διπλός'. Ειδικά για τα λουλουδία το επίθ. λέγεται και *katmerli* (Χλωρός, Β 1233). Το παράδειγμα χρήσης του Παπαρηγοράκη «το *κατιμέρι* σας είναι από το διπλό» οδηγεί στη σκέψη ότι υπάρχει συγκεκριμένο φυτό *κατιμέρι*, με μονά άνθη ή με διπλά. Τέτοιο φυτό, συνηθισμένο και στην Κρήτη, είναι η *Matthiola annua*, κοινώς βιολέτα, μονή ή διπλή. Κατά τον Κονδυλάκη *κατιμέρι* είναι η αγριοβιολέτα. Το ΑΚΝ έχει τη λ. *κατιμέρι* μόνο με τη σημ. 'γλυκό του ταψιού από διπλωμένα φύλλα και αυγό'. Η σημ. αυτή ήδη στα τουρκικά.}

κατλαντζίω [katladízo] (Τουρκοκρητ.): υπομένο. [*katland(im)*, αόρ. του ρ. *katlanmak* (Bilgehan¹, 42) 'διπλώνομαι, τσακίζω', στη μτφ. σημ. 'υφίσταμαι' (Συντ.)] (كابلانق)

κατιμάς, ο [katmás] & **κατουμάς** [katumás] (Παπ., Πάγκ.): κρέας δεύτερης ποιότητας που οι κρεοπώλες βάζουν και πουλούν μαζί με το καλό.

{< *katma* (Παπ.)} (قتمه)

{Λέγεται και *κατιμάς*. Έτσι το έχει και ο Ανδριώτης. Και από εδώ η λ. *κατιμαδόρα*, που έχω ακούσει να χρησιμοποιούν Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Αττάλεια): περιληπτικό ουσ. που σημαίνει 'πράγματα εντελέστατα, φτηνιατζούρες' αλλά και 'άνθρωποι της υστάτης υποστάθμης'.}

κατουμάς, βλ. **κατιμάς**.

κάτρα πάτρα, βλ. **τσάτρα πάτρα** (قطران)

κατράβαλο, βλ. **κατράκι**.

κατράκι, το [katrátji] (Τσιρ.) & **κάτρακας**, ο [kátrakas] & **κατράκα**, η [katráka] & **κατρακάκι**, το [katrakátji] (Κριτσ^F): «το παλιό σαραβαλιασμένο όχημα ή το φθαρμένο κοπτικό εργαλείο που δεν κόβει και χρειάζεται τριψιμο» (Κριτσ^F).

{πβ. τουρκ. *katrak* «marangozlukta tomrukleri biczme yararayan ve birden cok testeresi olan biczme makinesi» (= κοπτικό μηχάνημα με πολλά πριόνια που χρησιμοποιεί στον μαραγκό για την κοπή κορμών): ο παραλληλισμός για τον θόρυβο (Συντ.)}

{Η επίταση της έννοιας εδώ γίνεται είτε με μεγεθυντικά (*κάτρακας*, πβ. *λελέκι*, *λέλεκας*, *κατράκα*, πβ. *μαρναντάκι*, *μαρναντάκα*) είτε μέσω υποκορισμού (*κατρακάκι*, πβ. *μαρναντάκι*, *μαρναντάκι*). Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τη λ. **κατράβαλο** με τη σημ. 'σαράβαλο'. Μάλλον πρόκειται για συμφυρμό: *κατρά(κα)* + (*σαρά*)/*βαλο*. Ο Κασσωτάκης έχει: **καράκα**, η, με τη σημ. «παλιό αυτοκίνητο ή άλλο μηχάνημα, το οποίο εμφανίζει συχνά βλάβες», με πιθανή προέλευση από το *σακαρακά*. Ο Ξανθινάκης έχει την ίδια λέξη με τη σημ. «φορητό αυτοκίνητο».

κατράμι, βλ. **κατράνι**.

κατράνι, το [katráni] (Κριτσ.): **1.** «δοκάρι, με κίτρινο-κόκκινο χρωματισμό εσωτερικά και μαύρο εξωτερικά, που όταν κοπεί μυρίζει ρετσί-νι και συναντάται σε στέγες παλιών αρχοντοσπιτων. Από αυτά τα δοκάρια κατασκευάζουν οι οργανωμένοι καπάκια στα μουσικά όργανα και κυρίως στις λύρες και οι μαραγκοί έπιπλα ή πόρτες» {πρόκειται για ξύλο από κοινοφόρο δέντρο, ίσως κέδρο}· **2.** (Σταυρινίδης) πίσσα: Στίχος από τουρκοκρητ. ρίμα του 1815: *λαδοπατάβρες ρίχνουσι, απίρι* (= θειάφι) και *κατράνι* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, «Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουξή», *Αμάθεια*, 2/5 (1971), 62)· **3.** (μτφ. & μειωτ.) κατάρμαυρος (περιοχή Ηρακλείου).

{< *katran* (Κριτσ.), ίσως είναι αντιδάνειο, βλ. σημείωση (Συντ.)}

{Για το *katran* ο Nişanyan έχει δύο ομόγραφες λέξεις: *katran¹* 'ρητίνη' (< αραβ. *katrān/kitrān* (انقتر) και *katran²* 'κέδρος' (< ελλ. *κέδρον*, *κέδρος*). Η αραβ. λ. που θεωρείται ελληνικής αρχής (< *κεδρία* 'ρητίνη κέδρου' (βλ. Αδαμ. Κοραΐς, *Άτακτα*, 4ος τόμος, Παρίσι 1832, σ. 233) πέρασε στα ελλ. και ως *κατράμι* (αυτόθι). Ο Πάγκαλος (Γ, 291) λημματογραφεί τη λ. **κατράμι**: «1. Η ποσάσραλος. 2. Εν Δ. Κρ. και η ασθένεια της αμπέλου και των λαχανικών». Το ΑΚΝ ετυμολογεί τη λ. *κατράμι* από το ιταλ. *catrame*.}

κατσά κατσά [katsá katsá] & **κάτσα κάτσα** [kátsa

kátsa] (επίρρ.) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : αθόρυβα και προσεκτικά ώστε να μη γίνει κάποιος αντιληπτός.

[< *kaçak-kaçak* (Παπ.) / < *kaça kaça* (Συμμεωνίδης)] (كچاق، قچاق)

{Το τουρκ. *kaçak* ως ουσ. σημαίνει ‘φυγάς, δραπέτης’, ως επίθ. ‘λαθραίος’. Από αυτό ο *κατσάκος* ‘δραπέτης’ στον Ανδριώτη, μάλλον και το επίθετο *Κατσακός*, βλ. και *κατσάκος*. Επίρρ. *kaçak* (απλό ή με επανάληψη) δεν εντοπίζεται σε λεξικά. Ο Χαράλαμπος Συμμεωνίδης (σε βιβλιοκρισία του για το: Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νούρου, *Λεξικόν της Κρητικής διαλέκτου*, Αθήνα 1972, στο περιόδ. *Ελληνικά*, 26/1 (1973), 166) ετυμολογεί το «*κάτσα κάτσα* ή *κατσά κατσά* “κρυφίως, επιφυλακτικώς”» από το *kaça kaça*. Πρόκειται για αναδιπλωμένο γερούνδιο του ρ. *kaçmak* ‘δραπετεύω’, που με την αναδιπλοση αποκτά επίρρ. σημασία (‘*δίκην δραπέτη*’), πβ. *koçmak* ‘φοβούμαι’ > *korka korka* ‘μετά φόβου, περιδρώς’ (Χλωρός, Β 1320).}

κατσάκος, ο [katsákos] (Πάγκ.) : ο γάτος.

[πιθανόν: < *kaçak*, βλ. σημείωση στο λ. *κατσά κατσά* (Συντ.)]

{Για την ετυμολ. ο Πάγκαλος (Γ 295) σημειώνει: «*Εκ του ουσ. κατσί < κασί και της σπανιωτάτης εν Κρήτη καταλήξεως -άκος > κατσιάκος > κατσάκος*. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η λ. *κατσάκος* μπορεί να ήταν αρχικά ονομα-χαρακτηρισμός γάτου, ακριβώς λόγω της ικανότητας του να πλησιάζει αθόρυβα, χωρίς να γίνεται αντιληπτός (πβ. *κατσά κατσά σαν τον κάτη*), και στη συνέχεια να γενικεύτηκε με τη σημ. ‘γάτος’. Υπάρχει επίθετο *Κατσακός*.}

κατσαμάκι^(A), το [katsamáfi] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : «κατσάδα, επίπληξη» (Κριτσ.). Στη ΦΡ. *βάνο κατσαμάκι*: προκαλώ, ερεθίζω, βάζω φτίλια.

[ίσως < *kaçamak*, στη μτφ. σημ. ‘πρόφραση, υπεκφυγή’ (Χλωρός, Β 1236) (Συντ.)] (كچاق مقي)

{Στον Ανδριώτη: *κατσαμάκι* ‘υπεκφυγή, νάζι’. Ο Τσιριγωτάκης έχει τη λ. *κατσαμάκι* με τη σημ. ‘μικρής διάρκειας εργασία’.}

κατσαπροβέρνο [katsapronémo] (Γαρ., Κριτσ.) : κρυφοπροβάλλω (αμβ.) “*Κάθε τόσο κατσαπροβέρνει από το μικρό παραθυράκι στη κουζίνας στη και ξανοίγει να δει ποιοι έρχονται στο σπίτι μας. Από ‘κειά κρυφακούει κιόλας ίντα λέεμε. Θαρρεί πως είμαστε στραβοί να μην τηνε θεωρούμε;*” (Γαρ.).

[*κατσά κατσά* + *προβέρνο* ‘προβάλλω’ (Συντ.)]

κατσάς-κατσάς (επίθ. προσ.) [katsás katsás] & **κατσά-κατσάς** (Δαρ., Τσιρ^B) : ύπουλος.

[< *κατσά κατσά* (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *κατσά κατσά*. Ο Τσιριγωτάκης το έχει ως παρατσούκλι συγκεκριμένου αγροφύλακα από την Αρμάχα Πεδιάδος, «που εμφανιζόταν εκεί που δεν τον περίμενες».

κατσά χωστά (επίρρ.) [katsá xostá] (Τσιρ^B) : σιγά και κρυφά.

[επιτατικός συνδυασμός των επίρρ. *κατσά* και *χωστά* (Συντ.)]

κατσιαλές, ο [katsxalés] (Ξανθιν.) : «είδος γερακιού που πλησιάζει το υποψήφιο θύμα του κάτσα-κάτσα (= κρυφά, προσεκτικά)».

[< *κατσιαλ-ης (< *κάτσα*) + *-ές* (Ξανθιν.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *κατσά κατσά*. Για τη μετάπλαση σε *-ές*, βλ. σημείωση στο λ. *μπουνταλάς*.}

κατσιγανιά, η [katsiyañá] (Γαρ., Κριτσ.) & **κατσογανιά** [katsuyañá] : «αταξία, η μη υπακοή στους κανόνες του παιγνιδιού» (Γαρ.), μικρό παράπτωμα.

[συμφυρμός των λ. *κατσοκανιά* ‘ζαβολιά’ και *αζιγανιά* (βλ.) (Συντ.)]

κατσιγανιάρης (επίθ. προσ.) [katsiyañáris] (Γαρ., Κριτσ.) : αυτός που κάνει ζαβολιές στο παιγνίδι, ζαβολιάρης, κατεργάρης.

[< *κατσιγανιά* (Συντ.)]

κατσικά*, η [katsika] (Παπ.) : η αίγα.

[< *keçi* (Παπ.) / *μεγεθ.* του *κατσί* < μσν. *κασί* < τουρκ. *keçi* (AKN)] (كچس)

{Η κρητ. παροιμία *Απ’ όπου πηδά η αίγα πηδά και το ριφάκι*, «δηλ. απομμεείται το τέκνον τας πράξεις των γονέων» (Πάγκαλος, Ε 141), βλ. και Μάρτιος Παπαδάκης – Ελευθέριος Τσικολάκης, *7.000 κρητικές παροιμίες*, Εκτύπ. Τυποκρέτα, Ηράκλειο 2011, σ. 210), αντιστοιχεί στην τουρκ. *Keçi nereye çikarsa oğlağı da oraya çikar* (βλ. *TDK-Atasözleri*).}

κατσίκης, βλ. *καντζίκης*.

κατσίκικα (επίρρ.) [katsifika] (Δαρ.) : ύπουλα.

[< *κατσίκης* (βλ. *καντζίκης*) (Συντ.)]

κατσικλιά, η [katsiklá] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ.) : η απάτη.

[< *kaçiklik* (Πάγκ.) / μάλλον < *κατσικλής*, βλ. σημείωση στο λ. *καντζικλίκι* (Συντ.)]

κατσικλής (επίθ. προσ.) [katsiklís] (Ξανθιν., Ιδομ^B) : μπαμπέσης, διτρώσπος, παλαβός· ΕΠΙΡΡ. **κατσικλίστικα**: κρυφά, λάθρα, μπαμπέσικα.

[< *κατσικλία* (βλ. *καντζικλίκι*), υποχωρητικά (Συντ.)]

κατσικλίκι, βλ. *καντζικλίκι*.

κατσικλίστικα, βλ. *κατσικλής*.

κατσικοκλέφτης, ο [katsikokléftis] (Παπ.) : αυτός που κλέβει αγοπρόβατα.

[< *κασίκα* + *κλέφτης* (Παπ.)]

κατσικοπόδαρος (επιθ.) [katsikoródaros] (Δαρ.) : αυτός που φέρνει παντού και πάντοτε κακοτυχία.

[< *κασίκα* + *ποδάρι* (ΑΚΜ)]

{Η αρνητική σημ. της λ. μάλλον από τη δοξασία ότι υπάρχουν βλαπτικά δαιμονικά όντα με πόδια κασίκας, π.χ. καλλικάντζαροι. Από το *κατσικοπόδαρος* (ίσως μέσω ενδιάμεσου τύπου *κασιπόδας - υπάρχει ως οικογενειακό επίθετο) προκύπτει πιθανόν η λ. *κασιποδιά* 'αναποδιά, κακοτυχία, κακή εξέλιξη' (Δαρ.)}

κασιποδιά, βλ. **κατσικοπόδαρος**.

κασιργάς, ο [katsirgás] (Γαρ., Κριτσ., Τσιρ.) : πολύ δυνατός άνεμος.

[< *kasirga* «ανεμοστρόβιλος, καταγίς, σίφων» (Χλωρός, Β 1245) (Συντ.) (فاصرغه)]

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός σχετικά με ονόματα ανέμων: *rogyaz* 'βόρειος ή βορειοανατολικός άνεμος' (και διαλεκτ. *rogyaz, bovyaz, bogyaz*, βλ. στο *TDK*) < *βοριάς* 'lodos 'νότιος ή νοτιοανατολικός άνεμος' (< *νότος*). Αναλυτικά στο: Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958, σ. 494-6 και 547-8 αντίστοιχα.}

κασιρμά (επίρρ.) [katsimá] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Ξανθιν^Α, Κριτσ., Ξεν.) : λαθραία, κρυφά.

[< *kasirma* (Παπ.) (قاسرمة)]

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. (αργκό) *zula* 'το κρυφό μέρος όπου κρύβονται τα λαθραία και τα απαγορευμένα πράγματα' < ελλ. *στη ζούλα* (Δημάση & Νιζάμ, 259).}

κασιρμάς, ο [katsirmás] (Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Κριτσ.) : **1.** το λαθρεμπόριο· **2.** εμπόρευμα για τον οποίο παράνομα δεν πληρώθηκαν τελωνειακοί δασμοί.

[< *kasirma* (Πιτ.) (قاسرمة)]

κασιρνιτζίω [katsirdízo] : αφήνω κάποιον να δραπετεύσει, να διαφύγει. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Εφάρανε τους δύο Λιάπηδες από το Μυλοπόταμο, το Δημήτρη και το Νικολή, όπου έκλεγαν [...], και εις το Γιόφωρο κοντά έφρυγε ο Δημήτρης και φαίνεται πως τότε κατ'έρρινασε ο Τούρκος σπού τον ήφερνε* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 341).

[< *kasirnad(im)*, αόρ. του ρ. *kasirnak* (Συντ.) (قاسرناق)]

κατσομαίνω [katsobéno] & **κοτσομαίνω**

[kotsobéno] (Ξανθιν.) : «παρεμβαίνω απρόσκλητος σε υπόθεση, ενώ δεν έχω τις απαιτούμενες προϋποθέσεις, επεμβαίνω σιγά σιγά».

[< *κάτσα* (κρυφά) + *μαΐνω* (Ξανθιν.)]

{Σε ξεχωριστό λήμμα έχει τη λ. *κουτσομαΐνω* 'επεμβαίνω σιγά-σιγά'. Βλ. σημείωση στο λ. *κατσα κατσα*.}

κατσομπήνομαι [katsobíxnome] (Ξανθιν.) : «προβάλλω κάποια αντίσταση, επιτίθεμαι σιγά».

[< *κάτσα* + *μπήνομαι* (Ξανθιν.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *κατσα κατσα*.}

κατοκάζανο, το [katokázano] (Γαρ.: απλή αναφορά στην ανάπτυξη του λ. *καζάνι*) : το κάτω μέρος (η χύτρα, το κυρίως καζάνι) του άμβυκα.

[< *κάτω* + *καζάνι* (Συντ.)]

καυγαδίω, βλ. **καβαγιάω**.

καφαγιάδα, βλ. **καβαγιάδα**.

καφαδιά, η [kafadžá] (Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ.) : χτύπημα στο σβέρκο (στον *καφά*).

[< *καφάς*, πλ.ηθ. *καφάδες*, κατά τα: *σβερκιά, καρπαζιά* (Συντ.)]

καφαλ(ι)τής, βλ. **καφαλί**.

καφαλί, το [kafalí] & **καβαλί** [kavaltí] & **καφαλι(ι)τής**, ο [kafaltis/ kafalitis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Ξεν.) : **1.** το πρόγευμα, το πρωινό, το κολατσιό· **2.** (συνεκδ.) *ώρα καφαλί*: 8-9 το πρωί· **3.** το απογευματινό φαγητό (Γαρ., Δαρ.).

[< *kahvaltí* (Παπ.) (قهوه التى)]

καφαλιτζίω [kafaltízo] & **καβαλιτζίω** [kavaltízo] (Πάγκ., Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Ροδ.) : προγευματιζώ, κολατσιζώ.

[< *καφαλί* (Πάγκ.)]

καφάς, ο [kafás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : το σβέρκο.

[< *kafa* (Παπ.) (قفا)]

{Ο Ιδομενέως λημματογραφεί και τον τ. *καφάς*. Αμάρτυρη ονομαστική: η ηχηροποίηση [k > ʒ] από συμμορφορά με το άρθρο στην αιτιατική: *τον καφά* [toʒafá]. Η έκφραση *τον καφά του δεν ντυνε κόβγεις ούτε με το σάρακα*, την οποία καταγράφει ο Δαριβιανάκης, λέγεται για ανθρώπους με χοντρό σβέρκο (σάρακας = πριόνι).}

καφάσι*, το [kafási] & **καφέσι** [kafəsi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.) : το ξύλινο δικυωτό πλέγμα παραθύρων, το καφασωτό. ΥΠΟΚΟΡ. **καφεσάκι**: *και η χανούμη 'πρόβαλε από το καφεσάκι* (στίχος από δημοτικό κρητ. τραγούδι γύρω στα

1815, βλ. Εμμ. Κουτσαντωνάκης, “Το τραγούδι του Μεμέτακα ή (Μ)ουστασελεπάκη”, *Αμάλθεια*, 7/26 (1976), 51.

[< *kafes* (Παπ.) / διαλεκτ. *kafas* (ΑΚΝ)] (قفس / قفص)

{Ο Τσιργιωτάκης λημματογραφεί τη λ. *καφέσι* με τη σημ. ‘καφενείο’ (επαρχία Πεδιάδος).}

καφαταρένγω [kafataréngɔ] (Πάγκ.) : γίνομαι ανυπότακτος.

[«πβ. τουρκ. *kafadar* (= σύντροφος)» (Πάγκ.) / μάλλον < *καφατάρης < *καφαντάρης*, στη σημ. ‘οπαδός’ (Συντ.)]

{Η λ. *kafadar* (قافدار) σημαίνει: «σύντροφος, φίλος, επιστήθιος, ομότροπος, ήτοι άνθρωπος των αυτών ιδεών και αρχών μετά τινος άλλου και επομένως ακολουθών αυτό εν παντί» (Χλωρός, Β 1299). Το ουσιαστικό *καφαντάρης* δεν υπάρχει στα λεξικά που αποδελτίωσα. Το έχει ο Κουκκίδης (σ. 40), με τη σημ. ‘σύντροφος, φίλος’.

καφατουρεύω [kafaturéno] (Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ^Β.): **1.** δυναμώνω (Πάγκ.)· **2.** αργιεύω, γίνομαι θηριώδης (Ξανθιν.).

[< *καφατούρος* < *καφάτος* < *καφάς* (Ξανθιν.)] {*καφατούρος* και *καφάτος* δεν λημματογραφούνται στον Ξανθινάκη ούτε σε άλλο λεξικό από αυτά που αποδελτίωσα. Η λ. *καφατούρος* δεν υπάρχει ούτε στο Διαδίκτυο. Η λ. *Καφάτος* μόνο ως οικογενειακό επίθετο. Ίσως το *καφατουρεύω* να σχετίζεται με το *καφαταρένγω* (βλ.).}

καφεδί, το [kafedi] (Τσιρ., Κριτσ.) : το καφέ χρώμα.

[< *καφεδ-* (καφέζ) -*ί* (ΑΚΝ)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -*ί*, που δηλώνει χρώμα, πβ. *fistiki* > *φιστικί*. Ο Κριτσωτάκης έχει σε δύο ξεχωριστά λήμματα τα επίθ. *καφεδής*, -*ιά*, -*ιό* (όπως και ο Ιδομενέως^(Β)) και *καφεδιός*, -*ιά*, -*ιό*.)

καφενές*, ο [kafenés] (Πάγκ., Τσιρ.) : καφενείο.

[< *kavene* < *kavehane* < *kahve-hane* (Πάγκ.) / σωστότερα: < *kahvene*, διαλεκτ. τ. του *kahvehane* (ΑΚΝ)] (قهوه خانه)

καφεσωτά, τα [kafesotá] (Γαρ., Κριτσ.) : είδος σκουλαρικών που το βασικό τους διακοσμητικό στοιχείο είναι ένας δικτυωτός ρόδακας, με τα πέταλα γυρισμένα λίγο προς τα πίσω.

[ουσιαστικοπ. επίθ. *καφεσωτός* (καφεσωτά σκουλαρίκια) < *καφέσι* (βλ. *καφάσι*) (Συντ.)]

{Για τα καφεσωτά/καφασωτά κρητικά κοσμήματα βλ. Περίανδρος Επιτροπικής, “Το κρητ. παραδοσιακό κόσμημα”, περιοδ. *Κρητ. Πανόγραμμα*, 22 (Ιουλ.-Αύγ. 2007), 68-83 (αφιέρωμα με πολλές φωτογραφίες αυθεντικών κοσμημάτων).}

καφετζές, ο [kafedzés] (Τσιρ.) : το καφενείο (επαρχία Σητείας).

[< *καφενές*, μάλλον με επίδραση από τη λ. *μαγατζές* (Συντ.)]

καφούρος, βλ. **καφιρίης**.

καφτάνι*, το [kaftáni] (Ροδ., Κριτσ., Χουστ.) : «γυναικείο παλτό με φαρδιά μανίκια».

[< *kaftan* (από τα περσ.) (ΑΚΝ)] (کفتان)

{Στο ΑΚΝ: «φαρδύ και μακρύ, πολυτελές και συνήθ. επίσημο ένδυμα, που το φορούν οι άνδρες στην Ανατολή. || για άχαρο, ριχτό γυναικείο ρούχο».

κάχρι, το (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ^Β, Τσιρ^Β, Ξεν.) & **κάχριτα**, η [káχrita] (Γιάνναρης, 85) : η θλίψη, η οργή, το μίσος.

[< *kahr*, -*hri* (Παπ.)· ο τ. κάχριτα, κατά τα: μάνινα (μανία), έχριτα (έχθρα) (Συντ.)] (كهر)

{Ο Ροδάκης το έχει ως οζύοντο: **καχρί**. Μάλλον από την αιτιατ. *kahri*}

κάχριτα, βλ. **κάχρι**.

καψιλίκι, το [kapsilíki] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β.): η έντονη επιθυμία.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -*ιλίκι*.}

κεζίν, το [kézín] : «ύφασμα εκ μετάξης και βάμβακος με επιφάνειαν κυματοειδή», *Κεζίν χιώτικο* : «Χιώτικον καλείται διότι κατεσκευάζετο, όπως και άλλα πολυτελή υφάσματα εν τη τότε άκμαζούση και σηροτροφούση Χίω». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 94). Πβ. ποντ. *κεζίν* «ύφασμα μεταξοβάμβακον με χρωματιστάς ραβδώσεις» (ΙΛΠΔ, Α 432).

[< *gezi* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης), από τα περσ. κατά το *TDK*] (کزی)

κελεπίρι, το [tʃelɛpíri] & **κελεπούρι*** [tʃelɛpúri] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** κάτι που αποκτάται σε τιμή μικρότερη από την αξία του· **2.** ανέλπιστο εύρημα, ευκαιρία. «Συνήθως λέγεται ειρωνικά» (Αποστ., Τσιρ.).

[< *kelepir* (Παπ.)] (كلپير، كله پور)

{Το έχει *TDK* και τους διαλεκτ. τ. *kelepür* & *kelepur*.}

κελεπιριτζής, ο [tʃelɛpíridzís] (Παπ., Πάγκ.) : αυτός που ψάχνει για κελεπούρια.

[< *κελεπίρι* (Παπ.) / + *-τζής* (Πάγκ.)]

{Υπάρχει και το τουρκ. *kelepirci* (كلپيرجي)}

κελεπισές, βλ. **κελεπτός**.

κελεπόσι, το [kelɛpósi] : κάλυμμα κεφαλής. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 107).

[< *kellerpus* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]
(کله پوس)

κελεπούρι, βλ. **κελεπίρι**.

κελεπτός^(Α), ο [tʰeleptsés] & **κελεπισές** [tʰelepísés] (συνήθως στον πληθ.) (Τσιρ., Κριτσ^α.): οι χειροπέδες. Βλ. και: *τσελέκα, τσελεπλίκα, τσελεψίκια*.

[< *kelepçe* (Κριτσ.)] (كَلچِه)

κελεπτικία, βλ. **τσελεψίκια**.

κελερμενί (το): «είδος ερυθράς αργίλου, με θεραπευτικές ιδιότητες, γνωστό ήδη στους βυζαντινούς ιατρούς». Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 213).

[< *kil Ermeni* «βόλος ή λίθος αρμενιανός» (Παπαδογιαννάκης)] (كل ارمني)

{Ο Χλωρός (B 1406) το έχει με το ερμηνεύμα: «βόλος Σινωπής [φραμ.].»}

κελίφι, βλ. **κιλίφι**.

κελντανές, βλ. **γερντανές**.

κελύφι, βλ. **κιλίφι**.

κεμάλι, το [kemaáli] (Γαρ., Κριτσ.): η ακμή, η εντέλεια. Παροιμία: *Το ρόδο στο κεμάλι του μωρίζει*.

[< *kemal* (Συντ.)] (كمال)

{Η λ. φαίνεται να χρησιμοποιείται μόνο σε αυτήν την παροιμία.}

κεμεντζές*, ο [tʰemendzés] (Τσιρ.): λύρα.

[< *kermeze* ‘χοροεπερίδα’ (Τσιρ.) / το σωστό: < τουρκ. *kemençe* < περσ. *keman* ‘δοξάρι’ (AKN)] (کمانچه, کمانچه)

{Στα τουρκ. η χοροεπερίδα/συνεστίαση λέγεται *kermes*, από το γαλλ. *kermesse*. Για τον *κεμεντζέ* ο Τσιριγωτάκης σημειώνει: «πάντα λέξη». Είναι όντως σπάνια στην Κρήτη, διότι *κεμεντζές* λέγεται η ποντιακή λύρα, όχι η κρητική.}

κεμέρι*, το [tʰeméři] & **κιμέρι** [tʰiméři] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Τσιρ^β, Ξεν.): ζώνη με θήκη για χρήματα, και κατ’ επέκταση το χρηματοφυλάκιο, το ταμείο, το πουγγί.

[< *kemer* (Παπ.)] (کمر)

{Στα τουρκ. η λ. *kemer* (από τα περσικά) εκτός από ‘ζώνη’ σημαίνει επίσης ‘άψιδα, θόλος, καμάρα’ – *su kemer* ‘καμάρα υδραγωγείου, υδραγωγείο’. Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τον τ. **κεμέρι**, με τη σημ. «πίτι παλαιού τύπου με καμάρα, ως αποθήκη», και χωριστά τον τ. **κιμέρι** (και υποκορ. **κιμεράκι**), με τη σημ. «μικρή πηγή με πέτρινο γουρνάκι (κουτσουναρί) για να πίνουν νερό οι περαστικοί». Με την τελευταία σημ. χρησιμοποιείται ως μι-

κροτοπονύμιο (*Κιμέρι*) στο χωριό Σχινόκαψαλα Ιεράπετρας, για μια πλατεία όπου υπάρχει αψιδωτή δεξαμενή νερού με πέτρινη γούρνα, ακριβώς όπως το περιγράφει ο Κριτσωτάκης, ο οποίος αναφέρει το *Κιμεράκι*: τοποθεσία ανάμεσα στην Επισκοπή και τα Τούρτουλα Σητείας, «όπου υπήρχε μικρή πηγή με κουτσουναρί». Για την απότερη καταγωγή από το αρχ. ελλ. *καμάρα*, καθώς και για τους κοντινούς και μακρινούς της συγγενείς και απογόνους στα ελληνικά και σε άλλες γλώσσες, βλ. άρθρο με τίτλο “Η Ελληνίδα *καμαριέρα*” στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<https://sarantakos.wordpress.com/2011/05/18/kamariera/>) ο οποίος αντλεί στοιχεία από σχετικό άρθρο του Νίκου Λίγγρη στο <http://lexilogia.gr/forum/>.)

κεμπάπ*, το [tʰebári] (Παπ., Ξανθιν., Ιδομ^β): κρέας ψητό. ΦΡ. (απειλή) *Θα τον κάμω κεμπάπ*: θα τον κάνω κομμάτια. (Παπ.)

[< *kebab* (Παπ.)] (كباب)

{Ο Παπαρηγοράκης λημματογραφεί τον τ. *κεμπάπ*, αλλά στην ανάπτυξη του λ. έχει τον τ. *κεμπάπ*. Η παροιμία *Μήδε η σούβλα να καεί / μήδε και το καμπάπ*, την οποία καταγράφει η Ειρήνη Παπαδάκη (*Λόγια του Στειακού Λαού: Λαογραφικά σύμμεικτα Σητείας Κρήτης*, 1ος τόμος, 2η έκδοση, Κνωσός, Αθήνα 1938, σ. 195), αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *Ne şiz yansın ne kebab*.}

κεμπίρ χαϊρής, ο [tʰebír xairis]: που διακρίνεται για τις αγαθοεργίες του. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού ’ν’ οι κεμπίρ χαϊρήδες απού ’χανε νοβλέτα / < που η > μεγάλη η τουρκιά τούς ήκαμε ραχμπέτα* [= τους είχε σε υπόληψη, τους σεβόταν] (βλ. Dedes, 359).

[< *kebir* «μέγας, σημαίνων, έξοχος, σπουδαίος», από τα αραβ. (Χλωρός, B 1366) & *hayir* خیر (ως ουσ.) «αγαθόν, καλόν, αγαθοεργία», (ως επίθ.) «καλός, αγαθός, αίσιος, ωφέλιμος» (Χλωρός, A 761), αλλά μπορεί να είναι και παραφθορά του *kesiru-l-hayir* كسیرال خير «ού πολλή η αγαθοεργία, ήτοι άνθρωπος λίαν αγαθοεργός» (Χλωρός, A 761)]

{Ο πληθ. της λ. *kebir* είναι *kibar*. Όταν χρησιμοποιείται αντί ενικού σημαίνει «ευγενής, πλούσιος, ο ανήκων τη υψηλή κοινωνία, αξιοπρεπής, μεγαλοπρεπής, κομψός, ωραίος» (Χλωρός, B 1363). Από εδώ το ελλ. *κιμπάρης*, θηλ. *κιμπάρισσα*, (οικείο επίπεδο λόγου): «άνθρωπος με φυσική ευγένεια, γενναιοδωρος, ντόμπρος και αξιοπρεπής. || αυτός που είναι ντυμένος με ρούχα ακριβά, κομψά και διακριτικά» (AKN).}

κεναράτο σεντόνι, το [tʰenarato sedóni] (Κριτσ.): «βαμβακερό σεντόνι με ρίγες».

[< *κενάρι*, στη σημ. 4. (Συντ.)]

{Ο Ιδομενέως^(B) λημματογραφεί το επίθ. *κενάριατος* ‘κενητός’, αλλά απ’ όσο ξέρω το χρησιμοποιούσαν ως χαρακτηρισμό μόνο για ριγέ υφαντά σεντόνια, βλ. σημείωση στο λ. *κενάρι*.}

κενάρι, το [tʃenári] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ^B, Τσιφ^B, Ξεν.) : **1.** κράσπεδο, άκρη ενός φορέματος **2.** ακμή μεταξύ δύο αυλακιών του κήπου **3.** «νήμα δίκλωνον ή τρίκλωνον, διπλοστριμμένο του εμπορίου, που χρησιμοποιείται για στιγμή στον αργαλειό. Συνήθως όταν “διάζονται” βάζουν ένα μέρος κενάρι κι ένα μέρος μπαμπιακερό νήμα κατ’ αποστάσεις ανάλογες με την επιθυμία ή την καλαισθησία της νοικοκυράς κι έτσι σχηματίζονται στο ύφασμα διακοσμητικές κάθετες ρίγες. Αυτό όταν πρόκειται να διαστούν σεντόνια» (Πιτ.) **4.** η καθεμιά από τις κάθετες ρίγες που δημιουργούνται με τον παραπάνω τρόπο στα υφαντά σεντόνια - η λ. σε έγγραφο του 1865: *σεντόνι κενούργιο με κενάρια* (Α.Δ.Η., 2/2 / 1-139) **5.** μικρό κενό: «κενάρι κάνει η πόρτα» (Κασσ.).

[1. & 2.: < *kenar* ‘άκρη’ (Πάγκ.) / 3.: < πιθανόν *kenar* (Πιτ.) (كلل)]

{Οι ρίγες στα *κεναράτα* σεντόνια θυμίζουν τα *κενάρια* του κήπου. Μετωνυμικά ονομάστηκε *κενάρι* το νήμα *χάρη* στο οποίο δημιουργείται αυτό το υφαντικό εφέ. Η μετωνυμία και στο κυπρ. *κενάριν*, το, ‘τυπωμένο σχέδιο στο γύρο των μαντιλιών· χοντρό, άσπρο και βρασιμένο μαλακό μετάξι’ (Γιαγκουλής, 29). Στα τουρκ. *kenar* σημαίνει επίσης ‘ούγια’. Στην τουρκική παροιμία *Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al* (Την ούγια του κοίτα [και] πάρε το πανί, τη μάνα της κοίτα [και] πάρε την κόρη) (Meynard, B 648) αντιστοιχεί ακριβώς η κρητική *Θώρειε νούγια, έπαιρνε πανί, / θώρειε μάνα, έπαιρνε παιδί* (βλ. Θεοχ. Δετοράκης, “Στεφάνου Ξανθουδίδου ανέκδοτος συλλογή παροιμιών”, *Κρητολογία*, 1 (Ιουλ.-Δεκ. 1975), 91-165, αρ. 389) ή (όπως την έμαθα από τη μάνα μου) *Απ’ την ούγια το πανί / κι απ’ τη μάνα το παιδί*. Στα τουρκ. υπάρχει η λ. *oya* ‘λεπτή χειροποίητη δαντέλα’ (TDK). Κατά τον Nişanyan προέρχεται από το ελλ. *ούια/ούγια*. Το *AKN* θεωρεί ότι η λ. *ούγια* ίσως είναι αντιδάνειο (< τουρκ. *oya* (< αραβ.) < ελνστ. *ōa*, αρχική σιμ.: ‘δέρμα προβάτου’, αρχ. *ōa*), αλλά, κατά το *ΕΛΝΕΓ*, «η παρουσία τής λ. στις διαλέκτους τόσο του Πόντου όσο και, κυρίως, της Κάτω Ιταλίας δεν καθιστά πιθανή αυτήν την εκδοχή».

κενέφης, βλ. *κενέφι*.

κενέφι, το [tʃenéfi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Κασσ.) & **κενέφης**, ο [tʃenéfis] & **σενέφι**, το [senéfi] (Ιδομ^B) : **1.** αποχωρητήριο, απόπατος **2.** (μυφ.) τιποτένιος, ελεεινός.

[< *kenef* (Παπ.) (كنف, كينف)]

{Ο τύπος *σενέφι* δεν υπάρχει ούτε στο Διαδίκτυο. Ίσως σχετίζεται με το *τσενσινέ κενέφι* (βλ.)}

κεντανάτζης (επίθ. προσ.) [tʃendanádzis] & **κιαντανάτζης** [tʃandanádzis] (Γαρ., Κριτσ.) : που έχει κνήμες λεπτές σαν το πράσο.

[< *κεντανές* ‘πράσο’ (Κριτσ.) + *ατζί* ‘κνήμη’ (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *παπουτσάς*.}

κεντανές, ο [tʃendanés] & **κιοντανές** [tʃondanés] & **κιαντανές** [tʃandanés] (Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) & **γκιορντανές** [dʒordanés] (Πάγκ.) & **κιολντανές** [tʃoldanés] : το καλλιεργημένο πράσο (*Allium porrum*).

[φαίνεται τουρκ. προελεύσεως (Πάγκ.) / τουρκ. (Κονδ.) / < τουρκ. *kedena* < περσ. *kendena* (βλ. Χλωρός, B 1423) (Συντ.) (كندنا)]

{Στους τ. *γκιορντανές* και *κιολντανές* προφανώς επέδρασε φωνητικά κάποια άλλη λ. με παρόμοιο ήχο. Ο Ιδομενέως έχει τη γραφή *κιεντανές*. Το περσ. έτυμο αναφέρεται ως *gandāna* σε λεξικά του 19ου αιώνα: Fransijs Johnson, *Persian, arabic and english dictionary*, Λονδίνο 1852, σ. 1047· F.G. Steingass, *A comprehensive Persian English dictionary*, 1892, σ. 1099. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: η κανονική λ. για το πράσο στα τουρκ. είναι *pirasa*, από τα ελληνικά (Δημάση & Νιζάμ, 223). Η ελλ. λ. έχει περάσει και σε βαλκανικές γλώσσες (βλ. Stanley J. Kays, *Cultivated vegetables of the world: a multilingual onomasticon*, Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2011, σ. 30.)}

κεντανόριζα, η [tʃendanóriza] (Κριτσ.) : η ρίζα του κεντανέ, το κάτω μέρος, το λευκό.

[< *κεντανές* & *ρίζα* (Συντ.)]

κεντανόριζο, το [tʃendanóriza] (Κριτσ.) : το πρασόριζο (φαγητό).

[< *κεντανές* & *ρύζι* (Συντ.)]

κεντανόσπορος, ο [tʃendanósporos] (Κριτσ.) : σπόροι καλλιεργημένου πράσου.

[< *κεντανές* & *σπόρος* (Συντ.)]

{Η αντίστοιχη λέξη για το κρεμμύδι είναι: *μαρούτι*.}

κεντανόφυλλο, το [tʃendanófilo] (Κριτσ.) : το πρασόφυλλο.

[< *κεντανές* & *φύλλο* (Συντ.)]

κεντανόφυτο, το [tʃendanófito] (Κριτσ.) : φυτάριο πράσου, έτοιμο για μεταφύτευση.

[< *κεντανές* & *φυτό* (Συντ.)]

κεντέρι, το [tʃendéři] (Ιδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ.,

Κασσ.) : **1.** δύστροπος άνθρωπος· **2.** το πειραχτήρι.

[< *keder* 'θλίψη, κακό, βάσανο' (κατά το *TDK* από τα αραβ.) (Συντ.)] (كدر)

κεπέγκι, το [tʃerɛndʒi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.) : **1.** το πρόσθετο θυρόφυλλο, ιδίως καταστημάτων, όταν η πόρτα είναι με τζάμι (σαν βιτρίνα), που τοποθετείται όταν κλείνουν το μαγαζί, για ασφάλεια· **2.** καταπακτή. [< *kepenk* (Παπ.)] (كهنك)

κεπσές, ο [tʃɛpsés] (Τσιρ.) : «μεγάλη γαλβανισμένη τρυπητή κουτάλα από κασίτερο».

[< *kerçe* 'κουτάλα' (Τσιρ.)] (كهنك)

{Προτεινόμενη γραφή: *κεπές*. Ο Ανδριώτης έχει τον τ. *κεπσές*.}

κερατίλίκι, το [tʃeratiɫiɫi] (Ιδομ^B.): η ιδιότητα του κερατά (βαριά βρυσιά, συχνά στον πληθ. *κερατίλίκια*, π. χ., *τον άρχισε στα κερατίλίκια*).

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάν. -*ιλίκι*.}

κερεβίζι, το [tʃerevizi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : το φυτό *Arium graveolens*, κοινώς σέλινο. Αστείο δίστιχο: «- Ίντα ψήνεις και μυρίζεις - Κεντανέ και κερεβίζι {= πράσα με σέλινο}» (Πιτ.).

[< *kereviz* (Παπ.)] (كرويز، كرفس)

{Ο Ιδομενέως και ο Αποστολάκης έχουν τη γραφή: *κερεβύζι*. Στα λεξικά η λ. *κερεβίζι* φαίνεται να χρησιμοποιείται μόνο στο παραπάνω δίστιχο, αλλά εγώ την άκουγα από τον πατέρα μου (1904-1995) ως κανονική λ. για το σέλινο.}

κερεβύζι, βλ. **κερεβίζι**.

κερεμέ, βλ. **ένα γκερεμέ**.

κερέμι [kɛrémi]: μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω κερέμι** : κάνω χάρη· σε τουρκοκρητ. τραγούδι για την άλωση του Αρκαδίου: *Αλή! σε βάνω με ομπρός εις τα δεξιά μας μέρη, / σ'ορε το ζουλιγκάρι σου και κάμε μας κερέμι* (βλ. Πλανάκης, 102· από: *Αρχαίον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 1211-1215).

[< *eyle kerem* «ποίησόν μοι την χάρην» (Χλωρός, Β 1385)](كهنك)

{Η λ. *kerem* «ευγένεια χαρακτήρος, μεγαθυμία, γενναιοδορία, χάρης, ευεργεσία» (Χλωρός, ό.π.) έχει περάσει στα ελληνικά ως *κερέμι* (Μπόγκας, 174· Κουκκίδης, 41).}

κερεστελίδικος (επίθ.) [tʃerestelidikos] (Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : «Ο κατασκευασμένος από υλικά πολύ καλής ποιότητας» (Πιτ.). Κατά τον Ξανθινάκη «ο κατασκευασμένος από κερεστέ» (δέρμα παπουτσιών) : *κερεστελίδικα σιβάνια*. Κατά τον Τσιριγωτάκη «κα-

λοφτιαγμένος, χειροποίητος, γερός».

[< *keresteli* (Ξανθιν.)]

{Ο Ξανθινάκης εντοπίζει σωστά το τουρκ. έτυμο, όχι όμως και τη σημασία του: κατά το *TDK keresteli (adam)* σημαίνει 'γεροδεμένος, σοματώδης (άνθρωπος)'. *Κερεστελίδικα σιβάνια* είναι τα καλοφτιαγμένα, τα γερά σιβάνια. Ο συσχετισμός με τον *κερεστέ*, στη σημ. 'δέρμα', δεν φαίνεται να έχει νόημα, αφού τα σιβάνια δεν γίνονται από άλλο υλικό.}

κερεστές*, ο [tʃerestés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** οικοδομική ξυλεία· **2.** (κατ' επέκταση) διάφορα υλικά κατασκευής επίπλων, οικιακών σκευών και ιδίως υποδημάτων· **3.** ψέμα, απάτη.

[< *kereste* (Παπ.)] (كهنك، كرسنه)

{Κατά το *TDK* η λ. *kereste* σημαίνει: 1) ξυλεία, 2) υλικά για την κατασκευή παπουτσιών, 3) (μψ.) άξεστος, χοντράνθρωπος, ξύλο απελέκητο. Από εδώ ίσως προέκυψε η σημ. 'ψέμα, απάτη' της λ. *κερεστές*.}

κερεστετζής (επίθ. προσ.) [tʃerestedzís] (Ξανθιν., Ιδομ^B, Κασσ., Τσιρ^B.): **1.** (ως ουσ.) έμπορος ξυλείας· **2** (μψ. ως επίθ. προσ.) ψεύτης, απατεώνας.

[< *keresteci* (Κασσ.)] (كهنك)

{Για τη μψ. σημ. βλ. σημείωση στο λ. *κερεστές*.}

κεριζής, ο [tʃerizis / kɛrizis ?] : εργάτης που φτιάχνει οχετούς. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1834: *έδωσα τω[ν] κεριζήδω γρ. 9* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 610).

[μάλλον < *(γ)κεριτζής < *(γ)κεριτζής < (γ)κεριτζή < *geriz* & διαλεκτ. *keriz* «πρόνομος, οχετός ακαθαρσιών, κ. γκεριζή» (Χλωρός, Β 1357), από το περσ. *kāriṣ* κατά τον Νιζανγαν (Συντ.)] (كهنك، كهنك)

{Η λ. **γκεριτζής** απαντά ως οικγενειακό επίθετο στην περιοχή Σερρών (Διαδίκτυο).}

κερμεζίδικος (επίθ.) [tʃermezidikos] (Τσιρ.) : σε απόχρωση του κόκκινου.

[< *kermezis < *kermezis* (Συντ.)]

κερντανές, βλ. **γιορντανές**.

κερχανατζής [tʃerxanadzís] & **κερχαντζής** [tʃerxandzís] (επίθ. προσ.) (Ροδ., Κασσ.) : **1.** αυτός που συγχάζει στα πορνεία· **2.** αεριτζής.

[< *kerhaneci*, βλ. σημείωση στο λ. *κερχανές* (Συντ.)] (كهنك)

κερχανές, ο [tʃerxanés] (Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : **1.** μεγάλο σπίτι· **2.** ελαιοτριβείο· **3.** μαγαζί, εργοστάσιο· **4.** «η αποθήκη τυριού στα όρη, το τυρόσπιτο»

(Δαρ.)· 5. «χαρακτηρισμός για άνθρωπο χαμερπή» (Ιδομ^B).

[< *kerhane* ‘εργοστάσιο’ (Ξανθιν.) (كلخانه)

{Ο Ιδομενέως ετυμολογεί από το *kerhane* ‘πορνείο’. Η λ. αυτή έχει περάσει στα ελλ. με την ίδια σημασία – καθώς και το σχετικό παράγωγο *κερχαντζής*, πβ. *kerhaneci*. Η λέξη, με την αρχική μορφή *kârhana/â* (Κυρανούδης, 100), από το περσ. *kâr* ‘εργασία’ και τη λ. *hane* ‘οίκος’, εσήμαινε βασικά ‘εργαστήριο’, βλ. Meynard, B 622, όπου βρίσκουμε και *yoğurtçu kerhanesi* = *fromagerie*, *crémèrie* (τυροκομείο). Με την τελευταία σημ. χρησιμοποιείται η λ. στα Ανώγεια, βλ. άρθρο της Ειρήνης Ταχατάκι στην εφημ. *Πατρίς*, φ. της 4-11-2008, με τίτλο “Ο κερχανές (αποθήκη τυριού ή τυρόσπιτο)”. Η σημ. 1. από παροιμώση μεγάλου σπιτιού με ελαιοτριβείο ή εργοστάσιο, κατά το μέγεθος.}

κερχαντζής, βλ. **κερχαντζής**.

κεσάτι*, το [fɛsáti], συνήθως στον πληθ. **κεσάθια** [fɛsáθɣa] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : οι χαμηλές εισπράξεις που οφείλονται σε μειωμένη εμπορική κίνηση της αγοράς (*AKN*), η εμπορική απραξία.

[< *kesat* (Παπ.) (كساد)

κεσές¹, βλ. **κιωσές**.

(***κεσές²**, βλ. Παράρτημα 1.

κεσέμι, το [kɛsɛmi] : Η λ. στην παροιμία: *Άσπρα* (= χρήματα) *θέλει το κεσέμι / και τα θέλει και πεσίν* (= τοις μετρητοίς) (βλ. Κριάρης, 384).

[φωνητική παραφθορά της λ. *κεσίμι* (Συντ.)]

{Ο Κριάρης έχει σε υποσελίδια σημείωση: «*Κεσέμι* = πορτοφόλι πλεκτόν. Άλλως *Άσπροςάκουλο* (λέξ. Τουρκ.)», αλλά πρόκειται για τη λ. *κεσίμι*, με την οποία αποκαθίσταται η ομοιοκαταληξία αλλά και το νόημα της παροιμίας: Ένα σοβαρό εγχείρημα απαιτεί κάποιες προϋποθέσεις, όπως απαιτούνται χρήματα για να προπληρώσει κανείς την εκμίσθωση δημοσίων φόρων.}

κεσίμι, το [kɛsimi] (Ροδ., Ιδομ^B) : **1.** περιουσία. Επίσης: **2.** ποσόν κατ’ αποκοπή· **3.** η κορμωστασιά, το παρουσιαστικό, η εμφάνιση, η κοφιά: *Δάσκαλε Γιάννη τω Σφακίω με το πολύ κεσίμι* (Γιάνναρης, 26).

[< *kesim*, στη σημ. ‘τιμήμα, τομέας, κομμάτι’, από το ρ. *kesmek* ‘κόβω’ (Συντ.) (كسب)]

{Ίσως η λ. *κεσίμι* στην αρχή να σήμαινε ‘μερίδιο’ (επί κληρονομιάς) και στη συνέχεια να πήρε τη σημ. ‘περιουσία’. Με τη σημ. «τιμή κεκομμένη, ωρισμένη και προσπληρωμένη· εκμίσθωσις κατ’ αποκοπήν δημοσίων προσόδων» (Χλωρός, B 1397) βρίσκουμε τη λ. *κεσίμι* σε κρηθ. συμβόλαιο του 1687 (βλ. Βουρδουμπάκης, 416-7). Με τη σημ. 3 στο: Νίκος Σταυρινί-

δης, “Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουζή”, *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 56.)

κεσέκι στο ξύλο (φρ.) [kɛskéfi sto ksilo] (Γαρ., Κριτσ.) : ΦΡ. *τον ήκαμε κεσέκι στο ξύλο*: τον έδειρε άγρια, τον μαύρισε στο ξύλο.

[< *keskek* ‘φαγητό από κρέας και σιτάρι’ (Κριτσ.) (كسكس)]

{Ο Καθηγ. Hakki Bilgehan σε προσωπική επικοινωνία διευκρινίζει ότι *keskek* «είναι ένα φαγητό που ανεκατόνουνε κρέας με στάρι και το μαλάσσουνε να γενεί σαν τη ζύμη» και προσθέτει: «και στα τουρκικά λέμε “τον ήκαμε κεσέκι στο ξύλο”». Η μεταφορά μάλλον επειδή το σιτάρι ήταν κοπηνισμένο, πβ. «οι χωρικοί εκοπάνιζον [...] τον σίτον αυτών δια *κεσέκιον*» (Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Η Κωνσταντινούπολις*, 3ος τόμος, Αθήνα 1869, σ. 328).}

κέσφι [kɛsfi] : μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω κέσφι** : διαπιστώνω επισήμως (Σταυρινίδης)· σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 355): *Επήγα στον Αρμυρό και ήκαμα κέσφι τον άνθρωπο, οπου επλάκωσε ο χωματόλακος, το Γεώργη Αγιουμριανό*.

[< *kesf* ‘εξέστasis δικαστικής αγωγής ίδια περί οικοδομής ή γαιών, γινομένη επιτοπίως δι’ αποστολής εκ μέρους του δικαστηρίου επί τούτω εισιμητού· εκτίμησις ή προϋπολογισμός εξόδων οικοδομής· κατόπτευσις του εχθρικού στρατού· νεκρονία», αρχική σημ. ‘άρσις πέπλου, αποκάλυψις πράγματος κεκρυμμένου» (Χλωρός, B 1399)] (كشف ايتمك)

κετένι, το [tɛtɛni] : «είδος γλυκίσματος [χαλβά] εκ μέλιτος και αλεύρου εν είδει λεπτών νημάτων» (Χλωρός, B 1367). Η λ. στο στόμα υπαίθριου κουρουροπόλη-ζαχαροπόλη στο Ηράκλειο των αρχών του 20ου αιώνα, σε λαογραφικό κείμενο (βλ. Γεωργία Ορφανού, *Τα Νοσταλγικά*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2018, σ. 274) : *Ελάτε για να πάρετε γλυκά-γλυκά κετένια / που είν’ όλα μερακλίδικα και είν’ όλα ζαχαρένια*.

[< *keten helvası* (Κουκκίδης, 42), κ.λ. λιναρένιος *χαλβάς/γλύκισμα· keten* = λινάρι (Συντ.)] (كتن حلواسی)

{Αναλυτική αναφορά στο γλύκισμα αυτό και φωτογραφίες βλ. στο: Mary Işın, *Sherbet and Spice. The complete story of Turkish sweets and desserts*, I. B. Tauris, London/New York 2103, σ. 137-143.}

κετεύρια, βλ. **κιοφτέρια**.

κετσές*, ο [tɛtsɛs] (Παπ., Πάγκ.) : είδος χχοντρού υφάσματος από συμπιεσμένο μαλλί ή τρίχες (*AKN*), σαν αυτό που έβαζαν ως επένδυση εσωτερικά στα σαμάρια, πύλημα.

[< *kece* (Παπ.) (كچه, كچه)]

κετχουντά(ς), βλ. **κεχαγιάς**.

κεφένι, το [tʃeʔeɲi] (Κριτσ^π): το σάβανο, το νεκροσέντονο. Βλ. και **κεφίλι**.

[< *kefen* (Κριτσ.) (Συντ.)] (كفن, كفين)

{Η ελλ. παροιμία *Τα σάβανα δεν έχουν τσέπες* αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *Kefenin cebi yok*. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: Η λ. *σάβανο* έχει περάσει στα τουρκ. διαλεκτ. ως *savan*, με τη σημμ. 'βαμβακερό χοντρό κλίμι, κουρελού, στρωσίδι' (*TDK*).}

κέφι*, το [tʃeʔi] (Παπ.): η ευθυμία.

[< *keyif* (Παπ.), διαλεκτ. *kef* (*AKN*)] (كيف)

{Η λ. *keyif* πέρασε στα ελλ. με τις σημασίες: 'ψυχική διάθεση (γενικά)', 'καλή ψυχική διάθεση (ειδικά)' και (ειδικότερα) 'κατάσταση ευφορίας συνεπεία οιοποσίας'. Στα τουρκ. έχει και μια άλλη, πιο ήρεμη, σημασία (αυτή δεν πέρασε στα ελληνικά): «Ο Τούρκος [...] αν εξέλθι ποτέ εις περίπατον [...], υπάγει όχι να τρέξει, αλλά να καθήση υπό την δροσεράν τής φύλλρας ή του πλατάνου σκιάν, εις το πλάγιον κελαρύζοντος ρυακίου, ν' ακούση το άσμα τής αηδόνας, να αναπνεύση την εσπερινήν αύραν, να θεωρήση εν σιωπή τον κατάστερον ουρανόν [...], ν' απολαύση ενί λόγω την ύπαρξιν του, και ν' ακούση την φωνήν τού Θεού εις τα δημιουργήματά του. Η πίπα, ή τουλάχιστον η καπνοσακκούλα, τον συνοδεύει παντού, τον δε καχβέν ευρίσκει εκ του προχείρου εις κάθε βήμα. Το είδος τούτου της εν σιωπή θεωρίας των όντων και της απολαύσεως εαυτού, το ονομάζει *κέϊφ*, λέξιν μη μεταφραζόμενη εις ουδεμίαν γλώσσαν, και ίσως αντιστοιχοῦσαν μόνον με την *γλυκοθυμία*» (Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Η Κωνσταντινούπολις*, 1ος τόμος, Αθήνα 1851, σ. 86-87). Ακριβώς στο ίδιο πνεύμα επισημαίνεται η δυσκολία μετάφρασης της λ. *keyif* στα γαλλικά: «*Le keyif est une notion essentielle dans le monde oriental musulman : c'est le plaisir de vivre à sa façon, son bien être, son monde de bonheur. C'est intraduisible en français. Il faut saisir sur le vif ce que c'est le keyif en regardant par exemple un Turc dans un café au bord de l'eau avec un petit ver de thé devant lui et un chapelet dans la main, jouissant d'un farniente ineffable (δική μου η υπογράμμιση)*» (Dominique Hablout – Gönen Güzey, *Le turc sans peine*, Assimil, Παρίσι 1992, σ. 239).}

κεφιλιαντίζω [tʃefiladizo] (Κριτσ.): **1.** έρχομαι στο κέφι. **2.** δημιουργώ κέφι σε άλλους· μιχ. παθ. πρκ. **κεφιλιαντισμένος** 'χαρούμενος, κεφάτος' (Τσιρ^β).

[< *keyiflenmek* (Κριτσ.), αόρ. *keyiflend(im)*]

κεφιλιής (επίθ). [tʃefilis] (Πάγκ., Τσιρ.): εύθυμος, κεφάτος.

[< *keyifli* (Πάγκ.)] (كيفلو)

κεφίλης, ο [tʃefilis]: ο εγγρητής. *Και εις την προθεσίαν αν δεν τα προπληρώση, / κι αυτών και τσοι κεφιληδες 'ς τη φυλακή τσοι χώνει* (Από κρητ. σατιρικό στιχοῦρηγμα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, "Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη", *Κρητικά Μελέται*, 1 (1933), 130).

[< *kefil* (Κουκκίδης, 42)] (كيف)

κεφίλι, το [tʃefili] (Πιτ.): «Το σάβανο. Ο όρος δεν είναι και τόσο συνηθισμένος. [...] Υποθέτω ότι ο όρος κεφίλι επιχωριάζει στη Σητεία». Βλ. και **κεφένι**.

[< *κεφίνι* < *kefin* (κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *kefen* 'σάβανο') (Συντ.)] (كفين \ كفن)

{Βασίλης Κ. Αναστασιάδης, "Τουρκικές λέξεις στο φαρσιώτικο ιδίωμα", *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 2 (1980), 81: κεφίνι, το (< *kefin*) = σάβανο.}

κεφιλικί, το [tʃefilici]: η εγγύηση (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-184: *Έδωσε ταμεσοῦκι ο [...] ότι χρωστέι τον Βασιλάκη γρ. 1840 εις διορία ημέρες 61, και εβγήκα εγώ από το κεφιλικί του ζου [= γιου] του* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 612).

[< *kefillik*] (كيفلاق)

κεφτέλι, το [tʃeʔeʔli] (Πιτ.: απλή αναφορά στην ανάπτυξη του λ. *κεφτελιά*, Ιδομ.) & **κιοφτελο** [tʃoʔteʔlo] (Τσιρ.): ο καρπός της *κεφτελιάς* (βλ.), ποικιλία ροδάκινου.

[κεφτέλι: < *κεφτελιά*, κατ' αναλογία προς ζεύγη «παροξύτνος καρπός / οξύτονο δέντρο», π.χ. *αχλάδι* > *αχλαδιά*: κιοφτελο: < *κιοφτελιά*, κατ' αναλογία προς το ζεύγος ροδακινιά / ροδάκινο (και στις δύο περιπτώσεις η φορά της παραγωγής είναι αντίστροφη προς τα παραδείγματα).

{Λέγεται και *κιοφτέλι*.}

κεφτελιά, βλ. **κιοφτελιά**.

κεχαγιάς*, ο [tʃexazás] & **κιαχαγιάς** [tʃaxazás] & **τσαχαγιάς** [tsaxazás] & **καγιιάς** [kazás] & **κιαγιιάς** [tʃazás] (Πάγκ., Τσιρ., Ιδομ^β, Ξεν.): **1.** άρχοντας με μεγάλη ιδιοκτησία. **2.** ο επίτροπος, ο τοποτηρητής, ο οικονόμος υψηλού προσώπου. **3.** ο υπεύθυνος στο χάνι, που παρέχει τροφή και στέγη σε περαστικούς.

[< *kâhya* (Πάγκ.) / διαλεκτ. *kehaya* (*AKN*)] (كحيه)

{Ο Τσιριγωτάκης έχει στο ίδιο λήμμα *κεχαχιάς* και *καγιιάς*. Το πρώτο προέρχεται από το *kehaya*, διαλεκτ. τ. του *kethüda*, το δεύτερο από το *kâhya* (κατά το *TDK* και τα δύο από το περσ. *kadχudâ*), όπως και ο τ. *κιαγιιάς*, τον οποίο έχει ο Ιδομενέως με τη σημμ. 'επίτροπος της εκκλησίας', προφανώς από σύνθεση της σημμ. 2, που βρίσκεται στον Τσιριγωτάκη. Η έκφρ. *κεχαγιάς*

στο κεράλι αντιστοιχεί στην τουρκ. (*birinin*) *başına kâhya kesilmek*. Για τον Κετχουντά / Κεχαγιά / Κιαγιά γράφει αναλυτικά ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Α 58 & 64) και σημειώνει ότι: «Εν Κρήτη Kethuda Kehaya ελέγοντο οι πρόεδροι των επαρχιών». Με την προσθήκη της λ. *μπέης* προκύπτει ο τ. **κιαχαγιάμπεις** [tʃaxazámbeis], που τον βρίσκουμε σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 96).}

κεχλιμπάρι, το [tʃexlibári] & **κιχλιμπάρι** [tʃixlibári] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ.) : το ήλεκτρο, το κεχριμπάρι.

[< *kehlibar* (Παπ.) / άλλος τ. του *kehribar* (*TDK*) (Συντ.)] (كهریار)
{Στο *AKN*: *κεχριμπάρι*.}

κεγρές, ο [(tʃ/kʔ)exrés] (Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^B) : «δυσάρεστο συμβάν, συμφορά, κακή εξέλιξη των υποθέσεων κάποιου» (Ξανθιν.).

[< *kerhe* (Ξανθιν.) / μάλλον < *kerihe* (Συντ.)] (كربيه)

{*kerh* 'αποστροφή, βδελυγμία' (από τα αραβ.) > *kerih* 'αποτρόπαιος, αηδιστικός', θηλ. *kerihe*, το οποίο χρησιμοποιείται και ως ουσ. με τη σημ. «σοφοδότης πολέμου, συμφορά, πράγμα δυσάρεστον και ανιαρόν» (Χλωρός, Β 1390). Το *TDK* δεν έχει λ. *kerhe*.}

κεγές, βλ. **κεπεές**.

κελήφι, βλ. **κιλίφι**.

κηπόκουμος, βλ. **κούμος**.

κιαχαγιάμπεις, βλ. **κεχαγιάς**.

κιαλτικός, βλ. **κι αρτικός**.

κιάμετι, το [tʃiáiméti] & **κγιαμέτι** [kizaméti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^B) : **1.** μεγάλη φασαρία, αναταραχή, χαλασμός Κυρίου· **2.** Δευτέρα Παρουσία (αρχική σημ. του τουρκ. ετύμου) : «Δεν θέλω ψεύτικη φιλιά να θέλει μεραμέτι, / μα τηνε θέλω μπιστικά να 'ν' ώς το κιαμέτι» (Πιτ.)· **3.** προκοπή (Κασσ.) : «Δε δα κάμει κιαμέτι ετόά που λαλειται».

[< *kizamet* (Παπ.), κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *kizamet* (Συντ.)] (قيامت)

{Ο Πάγκαλος δίνει την προφορά [kizaméti, kizaméti] (μου είναι οικεία η πρώτη), η επιμελήτρια 2η έκδοσης του έργου του δίνει [tʃiaméti]. Ο Ιδομενέως^(B) (σ. 208) έχει στο ίδιο λ. *κιαμέτι* και *κισμέτι*, αλλά πρόκειται για δύο λέξεις με εντελώς διαφορετική σημασία και ετυμολογία. Στην ίδια σελίδα λημματογραφεί χωριστά τον τ. *κγιαμέτι*.}

κιαμπάπι, βλ. **κεμπάπι**.

Κιαμπές, ο [tʃabés] : η Κάαμπα, κυβοειδές οικοδομημα στη Μέκκα, το ιερότερο των Μωαμεθανών. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των

ετών 1831-1845: *Ἦρθε ο χ(α)ζή) Σμαήλαγας από τον κια(μ)πέ* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 364). Επίσης σε μαντινάδα, πιθανόν τουρκοκρητική: *Γαρέφαλ' από το Γκιαμπέ* [= τον Κιαμπέ], *ρόδ' από το Μισίρι, / δε θέλω στην αγάπη μας άλλος να κάμει σίρι* (Λιουδάκι, 241· βλ. σχετικά στο λ. *καρχίρο*).

[< *Kâbe* (Παμπούκης, 226), από το αραβ. *ka'ba(t)* κατά τον Νιζανγαν (Συντ.)] (كعبه)

κιαντανάτζης, βλ. **κεντανάτζης**.

κιαντανές, βλ. **κεντανές**.

κιαπαπέ (το:) [kʰarapé] : ο καρπός του φυτού *Piper cubeba*, της οικογένειας του πιπεριού, «θάμνος θιαγ. της Ιάβας, ο καρπός του φαρμακευτικός» (Γεννάδιος, 757). Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 156).

[< *kebabé* «κυβοκύαμος» (Χλωρός, Β 1368) (Συντ.)] (كبابه)

{Ισως είναι αρσενικό: ο *κιαπαπές*.}

κιάρι, το [tʃiári] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^B) : η ωφέλεια, το κέρδος.

[< *kâr* (Παπ.)] (كار)

{Βλ. και *όντα κιάρι*.}

κι αρτίκ (επιφ. φρ.) [tʃartík] & **κι αλτίκ** [tʃaltík] (Γαρ., Κριτσ.) : και τι στον κόσμο! (= και δεν θέλω πια τίποτε άλλο!) «*Ας εθάρου γαμπρό τον Αντρέα μου με νύφη τη Δεσποινιά του Κωστή κι αρτίκ*» (Γαρ.).

[< *artik*, στην επιφρ. σημ. 'δεν... πια' που έχει όταν συντάσσεται με ρήμα στην άρνηση (Συντ.)] (ارتق, آرتیق)

{Ο Γαρεφαλάκης το λημματογραφεί ως *αρτίκ*, ο Κριτσωτάκης ως *κιαρτίκ* ή *κιαλτίκ*. Ο Κουκκίδης (σ. 19) έχει τη λ. *άρτικ* με τις σημ. «περισσεύων, υπόλοιπος, τέλος πάντων! αι, λοιπόν».

κιασεδάκι, το [tʃasedáti] (Πιτ.) : «Μικρό πήλινο δοχείο, με ή χωρίς αυτί, που εχρησιμοποιείτο (σήμερα σπανίως) για φλιτζάνι του καφέ» {σημέρο = 1983}.

[υποκορ. του *κιασές* (Πιτ.)]

κιασές, ο [tʃasés] & **κεσές*** [tesés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : βαθύ πήλινο πιάτο ή λεκάνη, π.χ. *ένας κιασές γιαούρτι*.

[< *kâse* (Παπ.)] (كاسه)

{Το υποκορ. *κιασεδάκι* (βλ.) λημματογραφείται χωριστά με τη σημ. 'φλιτζάνι του καφέ'. Το *AKN* έχει τη λ. *κεσές** (υποκορ. *κεσεδάκι*) με τη σημ. 'μικρό, στρογγυλό, αβαθές πήλινο ή και πλαστικό δοχείο, όπου πήζουν το γιαούρτι' και την ετυμολογεί από το τουρκ. *kesé* 'μικρός σάκος'. Ο Ανδριώτης έχει: «*κεσές*, ο· δοχείο μικρό· τουρκ. *kesé*».

κιατίπηξ, ο [tʃatipis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B, Τσιρ^B.): ο γραμματέας (επί Τουρκοκρατίας). Βλ. τη λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: Γιάνναρης, 84.

[< *kātip* (Παπ.)] (کتیب)

κιαφίρης (επιθ. προσ.) [tʃafiris], θηλ. **κιαφίρσισα** [tʃafiris] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.): **1.** αγάριστος. «Σήμερον ο όρος έχασε την υβριστική του σημασία και ακούεται συχνά σε αθώες επιπλήξεις» (Πιτ.). **2.** (επί Τουρκοκρατίας) ο γκιαούρης, ο άπιστος (ως ουσ.). Πληθ. *κιαφίρηδες* και *κιαφίρηγια*, τα (Κάτοπριν, 46).

[< *kāfir* (Παπ.)] (كافر)

{Αρχική σημ. της λ. *kāfir* στα τουρκ. ‘αυτός που δεν πιστεύει στο Ισλάμ’, ‘ο άπιστος και αγνώμων’. Έπειτα σημαίνει ‘κακός, μοχθηρός’. Σε οικείο επίπεδο λόγου σημαίνει ‘πονηρούλης, καταργάρης’ (βλ. Meynard, B 606), πβ. στα ελλ. παρόμοια χρήση των λ. θεομπαίχτης και αθεόφοβος.

Ο πληθ. *kefere* (كفره) σημαίνει «άπιστοι, μη μουσουλμάνοι» (Χλωρός, B 1403). Από εδώ το κρητ. επώνυμο Κεφεράκης, το οποίο σημειώνει ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Γ 465).

Ο Κριτισωτάκης λημματογραφεί τη λ. *καφοίρος* ‘αμόρφωτος, άξεστος, κλπ.’ και την ετυμολογεί από το τουρκ. *kāfir*, αλλά μάλλον είναι φωνητική παραλλαγή της λ. *κάφρος*, για την ετυμολογία της οποίας το *AKN* έχει: «λόγ. < ιταλ. *cafro* -ς εθνικό των κατοίκων της Κεντρικής Αφρικής (< αγγλ. *caffè* < αραβ. *kāfir* ‘άπιστος’) κατά τη σημ. της αγγλ. λ.»}

κιαχαγιάμπης, βλ. *κεχαγιάς*.

(***κιαχί**), βλ. Παράρτημα 1

κιαμέτι, βλ. *κιμέτι*.

κιγιάς, ο [tʃizás] (Πάγκ.): άγιος επαναστάτης.

[ίσως παραφθορά της λ. *εσκιάς* (βλ.) (Συντ.)]

κιμέτι, βλ. *κιμέτι*.

κιεντανές, βλ. *κεντανές*.

(***κιζιλμπάσης**), βλ. Παράρτημα 1.

Κιζιλ Τάμπια, βλ. *ντάμπια*.

κιέ(ς), βλ. *κλαπουντάνι* (σημείωση).

κιλιά, τα, βλ. *κλαπουντάνι* (σημείωση).

κιλίμι*, το [kʲilimi & tʃilimi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κασσ., Ξεν.): είδος κλινοσκεπάσματος, βαρεία μάλλινη υφαντή κουβέρτα.

[< *kilim* (Παπ.)] (كليم)

{Για τα *κουπελιδικά κιλίμια*, βλ. *κουμπές*.}

κιλιντζίρης, ο [tʃilindziris] (Κριτσ., Ροδ.) & **κι-**

λγκιρίδης [tʃilingiridis] (Κασσ.): «ο σιδηρουργός που κατασκεύαζε μικρά αντικείμενα, κλειδαριές, μαχίές κ.ά.» (Κριτσ.)

[< *çilingir* (Κριτσ.)] (چیلینگر)

{Κανονικά λέγεται **τσιλγκίρης**. Η λ. σε έγγραφο του 1864: *Ο υποφαινόμενος εμμανουήλ στεφανάκης τζιλγκιρήρης [...]* εδανείσθηκα από του εμμανουήλ σκαλινάκη τζιλγκιρήρη τα πεντακόσια γρόσια (*A.D.H.*, 2 / 14-167), βλ. και *Κώδικας θυσίων*, 371.}

κίλιφι, το [kʲilifi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ.): η μαξιλαροθήκη. Με τη σημ. ‘θήκη’ στην παροιμία: *Όποιος θα κλέγει το μινιρέ πρέπει να χέει και το κελύφι του* (Κριάρης, 413), η οποία πρέπει να είναι προσαρμογή της αντίστοιχης τουρκικής: *Minareyi çalan kılıfını hazır eder* «ο κλέπτων τον μινιρέν προετοιμάζει την θήκη του» (Χλωρός, B 1306).

[< *kılıf* (Παπ.)] (كليف، قلف)

{Η λ. παρουσιάζεται με τρεις γραφές: *κίλυφι*, *κίλιφι*, *κηλύρι* (Ιδομ.). Παράλληλα καταγράφεται ο τ. *κελύφι* / *κείλιφι*. Το *AKN* έχει: *κελύφι* ‘μαξιλαροθήκη’ [< *κελύφιον*, υποκορ. του *κέλυφος*]. Ο Παπαγρηγοράκης θεωρεί το *κίλιφι* αντιδάνειο: < *kılıf* < *κέλυφος*. Ο Ανδριώτης έχει τη λ. με δύο τύπους: **κελύφι** (από το αρχ. *κελύφιον*, υποκορ. του *κέλυφος*) και **κίλιφι** (αντδ. < τουρκ. *kılıf* < ελλ. *κελύφιν* < αρχ. *κελύφιον*, υποκορ. του *κέλυφος*). Κατά το *TDK* και τον Nişanyan: *kılıf* από το αραβ. *gīlaf*, αλλά δεν γίνεται λόγος για αναγωγή του στα ελληνικά. Ο Κώστας Καραποτόσογλου (“Ετυμολογικά της δυτικής κρητικής διαλέκτου”, *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 25 (2004-2005), 101) ετυμολογεί από το τουρκ. كیلیف *kılıf* ‘περικάλυμμα, θήκη’, το οποίο από το αραβ. غلاف *galaf* ‘κολεός, θήκη, περικάλυμμα’, από το ρ. غلف *galafa* = to put or wrap something in a cover, wrap, envelope, or case. Υπέρ της προέλευσης από τα τουρκ. συνηγορούν τα ασυνήθιστα στο κρητικό ιδίωμα [kʲi] και [i] στη λ. *κίλιφι* – το πρώτο, μάλιστα, στην Κεντρική και Ανατολική Κρήτη το συναντούμε μόνο σε δάνεια από την τουρκική.}

κίλυφι, βλ. *κίλιφι*.

κιμαλιδικός (επιθ.) [(kʲ/tʃ)imalidikos] (Ιδομ., Κριτσ.): λέγεται για φαγητό που έχει κιμά (κυρίως: ντολμάδες, γεμιστά, μακαρονάδα).

[< *kiymalı* (Συντ.)] (قيمه لي)

κιμάς*, ο [tʃimás] (Παπ.): κρέας λεπτοκομμένο για παρασκευή φαγητών.

[< *kiyma* (Παπ.)] (قيمه، قیيمه)

κιμέτι, το [kʲiméti] (Τουρκοκρητ.): η αξία.

[< *kiymet* (Bilgehan², 631)] (کيمت)

{Ως **κιμμέτι** στη *Βοσπορομαχία* (2^η έκδοση, Βενετία 1792, σ. 21).}

κιμχιρένιος (επίθ.) [tʃimɨʃirɛnɔs] : Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786: *χιλάλια* [= οδοντογλυφίδες] *κιμχιρένια*, δηλ. «κατεσκευασμένα εξ ξύλου του δένδρου του λεγομένου τσιμισίρι Τουρκ. çimsir, είδος πύσου (Γαλλ. buis)» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 105).

[< *κιμχίρι* / *τσιμισίρι* < çimsir (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης)] (چمشير)

κιμ μπιλίρι(ι) (έκφρ.) [tʃi(m) biliri(i)] (άλλες γραφές: *κιν μπιλίρι(ι)*, *κινμπιλίρι*, *κιμπιλίρει*) (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ.,: ποιος ξέρει... (εισάγει πλάγια ερώτησης).

[< *kim bilir* (Παπ.)] (بيلمك + كم، كيم)

{Ακουγεται και ως [tʃibi lir(i)]. Ο Δαριβιανάκης έχει στο ίδιο λήμμα: *κινμπιλίρι* ή *αλλαμπιλίρι*. Πράγματι είναι συνώνυμα. Η γραφή *κιμπιλίρει* (Γαρ.) οφείλεται πιθανόν σε επίγνωση της ρηματικής σημασίας του τουρκικού ετύμου – ο Γαρεφαλάκης αναφέρει στο βιογραφικό του ότι είχε υπηρετήσει ως δάσκαλος επί οκτώ χρόνια σε μουσουλμανικό σχολείο στη Θράκη.}

κιμπιλίρει, βλ. **κιμ μπιλίρι**.

Κιμπλέ, το [kiblɛ] : «το μέρος προς ο διευθύνονται οι Μουσουλμάνοι όταν προσεύχονται, ήτοι η Μέκκα, ή οι Ιουδαίοι, ήτοι η Ιερουσαλήμ» (Χλωρός, Β 1266). Η λ. σε σατιρικό στιχούργημα του 1908 (Διαλυνομιάλης, «Η γυναίκα και ο διάβολος», *Δήριος*, 2 (1938), 467), στο οποίο μια γυναίκα που παριστάνει τη μουσουλμάνα μιλάει σε έναν χότζα για το δήθεν άρρωστο παιδί της: *οπού είναι ν' αποθάνει / και δε βρίσκεται κανένας που* [= προς] *κιμπλέ να το γυρίσει / και τσ' ευχές να του διαβάσει οπού γράφει το κοράνι*. [< *kible*, από το αραβ. *kibla(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (كبله)

κιναργιάζω [tʃinarɨʒo] : βάφο με *κινά*. Η λ. σε τουρκοκρητ. επιθαλάμια μαντινάδα: *Ανοιζετε, σφαλίζετε τα δέκα παραθύρια, / στη χέρα κιναργιάζουμε της νύφης τα δαχτύλια* (*Κρήτη & Τουρκοκρητικοί*, 68).

[< *κινάς* (Συντ.)]

κινάς*, ο [kínas / tʃínas] (Ροδ., Τσιρ^B): είδος κόκκινης φυτικής βαφής (*AKN*). Ειδικότερα: «ροδόχρονον υγρό βαφής νυχιών» (Τσιρ.)

[< *kina* < αραβ. *hinnā* (*AKN*)] (كنا)

{Το *AKN* έχει: *το κινά*, ο Ανδριώτης: *η κινά*. Κατά τον Χλωρό (Β 1308) : «κύπρος, κ. κνα, ήτοι η θάμνος ή η εκ των φύλλων αυτής κόνης, δι' ής οι Ανατολικοί λαοί και ίδια οι Πέρσαι βάφουσιν ερυθράν την κόμην, το γένειον, αι δε γυναίκες τούς όνυχας». Πρόκειται για τα το φυτό *Lawsonia inermis* (Γεννάδιος, 599). Τη βαφή

που προέρχεται από τα φύλλα του έχει επικρατήσει να τη λέμε *χένα*, αραβ. λέξη που πέρασε στα ελληνικά μέσω αγγλικής (*AKN*).}

κιν μπιλίρι(ι), βλ. **κιμ μπιλίρι**.

κινμπιλίρι, βλ. **κιμ μπιλίρι**.

κιντάς, ο [tʃidás] (Πάγκ.): το *γεμεκλίκα* (βλ.).

[< *gida* 'τροφή, τρόφιμα' (κατά το *TDK* από το αραβ. *gida'*) (Συντ.)] (ءغدا)

κιντί, το [kʃi(n)dí & tʃi(n)dí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : **1.** το δειλινό, το βραδάκι· **2.** το φυτό δειλινό (βλ. *κιντί τσιτσεγι*)· **3.** η προσευχή των Τούρκων το δειλινό, βλ. *ναμάζι*· **4.** τραγούδι με σφύριγμα. ΕΠΙΡΡ. **κιντί κιντί**: βράδυ βράδυ.

[< *ikindi* (Παπ.) / & *kindi* (διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)] (اينكى)

{Ο Ανδριώτης έχει: *κεντί* 'το φαί του δειλινού'. Η σημασία αυτή μόνο στον Ροδάκη. Για τη σημ. 3 ίσως χρειάζοταν ξεχωριστό λήμμα, λόγω διαφορετικής ετυμολογίας (< *ikindi namazi* 'απογευματινή προσευχή'). Στη σημ. 4 (που υπάρχει μόνο στον Τσιριγωτάκη) ίσως έχει διαφορετική ετυμολογική προέλευση.}

κίντικος, βλ. **κίτικος**.

κιντί τσιτσεγι, το [kʃindí tsitsejɨ] (Πιτ.) : «Το γνωστό καλλωπιστικό φυτό δειλινό, με τα σαν χωνάκια άνθη του που ανοίγουν το απόγευμα και κλείνουν το πρωί της επομένης».

[< *ikindi cicegi* (Συντ.)] (اينكى چيچكى)

{Λέγεται και απλώς *κιντί* (βλ.). Έτσι το λημματογραφεί ο Γαρεφαλάκης, με πληθ. *κιντιά* στο παράδειγμα χρήσης. Έτσι το ξέρω κι εγώ. Πρόκειται για το φυτό *Mirabilis jalapa*, κ. δειλινό. Περισσότερα στο: Ευαγγελία Φραγκάκη, *Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 112. Στα τουρκ. λέγεται *akşam sefasi* ή *gece sefasi*, σπανιότερα *ikindi sefasi* (çiceği).}

κιοκνές, βλ. **κιοχνές**.

κιοντανές, βλ. **κεντανές**.

κιόρκια, η [tʃórtʃa] (Δαρ.) : η σφαίρα που δεν παίρνει φωτιά, που δεν σκοτώνει, η άχρηστη σφαίρα. «Τρεις του 'παϊξα μα εβγήκανε και οι τρεις κιόρκες και μου 'φυγε ο παντέρμος {εννοείται: *λαγός*}».

[πιθανόν ουσιαστικοπ.(;) θηλ. του επιθ. *κίορικός* < *kōr* 'τυφλός', στη σημ. «ο μη οξύς ή κοπτερός, αμβλύς» (Χλωρός, Β 1432) (Συντ.)]

{Η λ. *κιορκία* φαίνεται να διαμορφώθηκε με βάση τον πληθ. *κιορκές* [tʃórtʃes] που υπάρχει στο παράδειγμα χρήσης. Ο εμφανής επιθετικός χαρακτήρας της λ. επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το *κιορκές* είναι πληθ. θηλ. του επιθ. *κίορικός*:

κιόρ(ι)κη ή κιόρ(ι)κια > κιόρ(ι)κες. Στα τουρκ. *kör kurşun* είναι η ‘αδέσποτη σφαίρα’.)

κιολντανές, βλ. **κεντανές**.

κιορδάμι, βλ. **γιορντάμι**.

κιορντανές, βλ. **γερντανές**.

κιόρος (επίθ.) [tʰoros] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β.): **1.** αλλήθωρος· **2.** αυτός που δεν βλέπει κάτι από απροσεξία· **3.** αυτός που δυσκολεύεται να δει λόγω κάποιας πάθησης των ματιών.

[< *kör* ‘τυφλός’ (Πάγκ.)] (کور)

{Ο Κριτωτάκης έχει και το θηλ. **κιόρα** & **κιόρισσα** και το ουδ. **κιόρακι**. Στις ελλ. παροιμίες *Στη χώρα των τυφλών βασιλεύει ο μονόφθαλμος* και *Όποιος κάτσει με στραβό το πρωί αλληθωρίζει* αντιστοιχούν οι τουρκ. *Körlər memleketinde şaşilar padişah olur* και *Körle yatan şaşı kalkar* (Tuncay & Καρατζάς, στο λ. *kör*).}

Κιοσέ Καρντάγης, ο [tʰosé kardáʝis] (Γαρ.): «Σημάνει: ο σπανός αδελφός. Την ονομασία έδιναν σε ήρωα παλιών λαϊκών παραμυθιών του τόπου μας».

[προφανώς προσαρμογή του τουρκ. *Köse kardeş* (Bilgehan¹, 37) (Συντ.)]

{Στον τουρκ. λαϊκό πολιτισμό ο τύπος του σπανού (*köse*) υπάρχει στο λαϊκό θέατρο, στο θέατρο σκιών και στα παραμύθια – στα τελευταία είναι «είναι ένας αρνητικός, αντιπαθητικός τύπος, ένας απατεώνας, άλλοτε ύπουλος και άλλοτε σκληρός, και μερικές φορές ένας μυστηριώδης και υπερφυσικός χαρακτήρας που ζημιώνει τους ανθρώπους· ένας ραδιούργος χωρίς ανθρωπία συναισθημάτων» (And Metin, “The Turkish Folk Theatre”, *Asian Folklore Studies*, 38/2 (1979), 155-176, στη σελ. 159).}

κιοςκιαντήρι, το [tʰoʃtʰadiri] (προτεινόμενη γραφή: κιοςκιαντίρι) (Γαρ.): «Είδος πρόχειρης καλύβας που έφτιαχναν στις εξοχές για να προστατευτούν από τον ήλιο το καλοκαίρι».

[ίσως συμφωμός των λέξεων *κίσκι* [< *köşk*] και *σαντίρι* [< *çadır*] (Συντ.)]

κιοστέκι, το [tʰostéʝi] & **κιοστέκι** [tʰistéʝi] (Ροδ., Τσιρ^β.): ρολόι τσέπης με αλυσίδα, «χρυσοαφικό που χάριζαν στο γαμπρό οι γονείς της νύμφης, ήταν χρυσό ρολόι με επίσης χρυσή θήκη και αλυσίδα» (Τσιρ.).

[μετωνομικά από τη λέξη *κιοστέκι* ‘αλυσίδα ρολογιού’ (Κουκκίδης, 44) < *köstek*, στη σημ. «άλυσις ωρολογίου» (Χλωρός, Β 1442)] (كوستك)
{Η λ. *köstek* σημαίνει επίσης ‘πέδικλον ίππων». Με τη σημ. αυτή στη ρημ. περίφρ. **κάνω κιοστέκι** (Γαρ., Κριτσ^α, στο λ. *κιοστέκι*): *κάνω κιοστέκι του γαϊδάρου*: δένω τα μπροστινά του πόδια λασκαριστά με ένα κομμάτι σκονί, ώστε

να μην μπορεί να τρέξει και να απομακρυνθεί από τον τόπο βοσκής. Η πρακτική αυτή σήμερα τιμωρείται από τον Νόμο.}

κιοτεύ(γ)ω* [tʰotén(ɣ)o] (Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Τσιρ^β.): υποχωρώ, εγκαταλείπω την πρώτη γραμμή, προδίδω, πηγαίνω με τον εχθρό.

[< *κιοτής* (ΑΚΝ)]

κιοτής* (επίθ. προσ.) [tʰotis] (Αποστ., Τσιρ., Τσιρ^β.): δειλός, άτολμος.

[< *kötü* ‘κακός’, διαλεκτ. *köti* (ΑΚΝ)] (كوتو كوتى)

κιούγκι*, το [tʰiúdzɨ] (Παπ., Πάγκ.): ο πήλινος σωλήνας αποχέτευσης.

[< *künk* (Παπ.)] (كوك, كوك)

κιουκιουλάτος (επίθ.) [tʰiʝulátos] (Πάγκ.): «Ο έχων *κιουκιουλία*, βοστρύχια, εις το μέτωπον: *Κιουκιουλάτο πρόβατο*».

[< *κιουκιουλία* (βλ.) (Συντ.)]

{Ο Στέφανος Ξανθουδίδης (*Μελετήματα*, Επιμέλεια: Νικ. Παναγιωτάκης – Θεοχ. Δετοράκης, Έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1980, σ. 360) καταγράφει (*Ποιμενικά Κρήσης*) τον τ. *τσουτσουλλάτη* για κατσίκια, «όταν έχη τσουτσουλία (βοστρύχια)».

κιουκιουλία, τα [tʰiʝulía] (Τσιρ.) & **τσουσουλία** [tsutsulía] (Πάγκ.): μουσικάκια που πέφτουν στο μέτωπο, “αφέλειες”.

[< *kākül*, από τα περσικά (Τζιτζιλής)] (كلك)

{Ο ετυμολογικός συσχετισμός στο: Χρήστος Τζιτζιλής, “Ανάλεκτα ετυμολογικά II”, *Ελληνικά*, 36/2 (1985), 331. Η λ. *kākül* σημαίνει «βόστρυχος, ίδια ο εκατέρωθεν του προσώπου εν είδει δακτυλίων κρεμάμενος» (Χλωρός, Β 1359). Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. *τσούτσουδα*, τα, με τις σημ. 1. ‘γεμίδα στρώματος ή άλλων συναφών’, 2. ‘τούφες μαλλιών, τσουλούφια’, καθώς και τη λ. *τσουτσούδα*, η, ‘πλεξούδα’. Μάλλον πρέπει να συσχετιστούν ετυμολογικά με τα *τσουσουλία*.}

κιουλάφι, το [tʰuláfɨ] : **1.** (κωνικό) σκούφος: *ξυπόλυτοι, ξεσκέπαστοι, γδυμνοί, δίχως κιουλάρια* (στίχος από κρητ. στιχούργημα του 1878, βλ. *Κάτοπρον*, 52)· **2.** επικάλυμμα μιναρέ (*Μεταφράσεις*, Β 245).

[< *kūlah*] (كلاه)

{Η λ. *kūlah* (που έχει προσαρμοστεί και ως *γκιουλάς*, βλ. λ.) σημαίνει αρχικά «κάλυμμα κεφαλής απολήγον εις οξύ, ως το των δερβισιών»: *minare külahi* σημαίνει «επικάλυμμα μολύβδινου του μιναρέ» (Χλωρός, Β 1047). *Κιουλάρια* έλεγε η Μικρασιάτισσα πεθερά μου ένα είδος τορτελίνια, που τα έφτιαχνε σε κωνικό σχήμα.}

κιουλμπέτι (,), το [tʰulbétɨ] : Η λ. σε τουρκοκρητ.

ρίμα του 1826: *Πού 'να κι οι γι-ουλεμάδες σου, που σ'ύραν το [κιοιλιμπέτι (:)] / "Αλλάχ Αλλάχ" φωνιάζανε "μεντέτ για Μουχαμέτη"* (βλ. Dedes, 363).

[ίσως < *külbet*, βλ. σημείωση (Συντ.)]
[Στη θέση της λέξης *κιοιλιμπέτι* ο Dedes έχει † *külbeti* † (έτσι μεταγράφει το: كلبتي), ενώ στη μετάφραση (σ. 374) σημειώνει: unclear. Ίσως πρόκειται για τη λ. *κιοιλιμπέτι* (αμάρτυρη από άλλα κείμενα) [< *külbet* «σφοδρότης· μόχθος» (Χλωρός, Β 1408)], που εδώ ομοιοκαταληκτεί με τη λ. *Μουχαμέτη*. Η περιφραση *σ'ύραν το κιοιλιμπέτι* μπορεί να σημαίνει 'μόχησαν' ή 'υπέστησαν δεινά'. *μεντέτ, για Μουχαμέτη* σημαίνει 'βοήθεια, ω Μωάμεθ' βλ. *μεντέτι*.]

κιοιλιχάμπες, βλ. **ντεστέμπασης**.

κιοιλιχάνης, βλ. **ντεστέμπασης**.

κιοιλιχάνι, το [tʃilháñi] : στο χαμάμ, εξωτερικό πρόσθετο κτίσμα, όπου ήταν οι εγκαταστάσεις με τα καζάνια (βλ. Ευαγγελία Φραγκάκι, "Τα χαμάμια του Μεγάλου Κάστρου. Προέλευσης και λειτουργία των", *Αμάθεια*, 8/30 (1977), 16). Βλ. και *ντεστέμπασης*.
[< *külhan* (Κουκκίδης, 44)] (كلخان)

κιοιμουκτζής, βλ. **γκιοιμουουζής**.

κιούπι*, το [tʃipi] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ.) : το μικρό πιθάρι, το κρητ. κουρούπι.
[< *küp* (Παπ.)] (كوب)

κιούλα, βλ. **τσούλα**.

κιούρκι, το [tʃirtʃi] : γούνα. Η λ. σε κρητ. στιχούρημα που θεωρείται απόδοση σκολίου (ευωχικού άσματος) του Υβρία του Κρητός (6ος αι. π.Χ.) : *για κιούρκι μ' έχω το κοντό ράσο χωρίς τσοχάδες* (εφημ. *Ραδάμανθως*, φ. της 20-9-1863) – στο φ. της 11-4-1864 ο ίδιος στίχος: *για γούνα μ' έχω* κλπ. Η λ. *κιούρκι* και σε κρητ. σατιρικό στιχούρημα του 1875: (μουσουλμάνοι δικαστές) *που ζέρουσιν από γαμπά πώς γίνεται το κιούρκι* (βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, "Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη", *Κρητικά Μελέτα*, 1 (1933), 131).
[< *kürk* (Συντ.)] (كورك)

(*)**κιοιουκτζής**, βλ. Παράρτημα 1.

κιοιουλούκι, το [tʃiulúti] & **κιοιουλουόκι** [tʃiulúti] (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : 1. τύφωση, η στραβωμάρα της Κοιής· 2. Με το ρ. *βάνω* παίρνει τη σημ. του υποκινώ, υποδαυλίζω μια έριδα μεταξύ τρίτων· 3. (μυφ.) παρφορσύνη, τρέλα. Βλ. και *γιουουλόκι*.
[< *körlük* 'υποφλότης' (Πιτ.)] (كورك)

κιοιουρνάμι, βλ. **γιουορνάμι**.

κιοφτελιά, η [tʃofteľá] & **κεφτελιά** [tʃefteľá] & **τσεφτελιά** [tʃefteľá] (Πάγκ., Πιτ., Τσιρ.: στο λ.

κιοφτελο, Ιδομ^β) : η ροδακινιά.

[μάλλον < *şefali* 'ροδάκινο', διαλεκτ. *şefeli* – ο τ. *κιοφτελιά* με επίδραση από τη λ. *κιοφτές* (για το σχήμα και το μέγεθος) (Συντ.)]

{Όχι η ροδακινιά γενικά, αλλά μια ποικιλία ροδακινιάς με μικρούς μυτερούς καρπούς με χνουδι, εύγευστους, χυμώδεις και αρωματικούς. Κοινοτάτη στα παιδικά μου χρόνια, σήμερα σπανίζει.}

κιοφτέλι, βλ. **κεφτέλι**.

κιοφτελο, βλ. **κεφτέλι**.

κιοφτεράτος (επίθ.) [tʃofterátos] (Ξεν.) : σε σχήμα ρόμβου (όπως έκοβαν τα *κιοφτέρια*, για να τα αφήσουν στον ήλιο να ξεραθούν).
[< *κιοφέρι* (Συντ.)]

κιοφτέρι, το [tʃofteri] & **κεφτέρι** [tʃefteri], πληθ. τα **κιοφτέρ(γ)ια** [tʃofteľza] (Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ., Ξεν.) : η μουσταλευριά.

[< *köfter* (κατά το *TDK* από το περσ. *kofter*), κατά τον Τζιτζιλή αντιδάνειο: < μυν. δημόδες *κοπάριον* (< *κοπή*, ενν. *σισαμίς*), διαλεκτ. *κοφτάρ*] (كوفر، كفتار)

{Την ετυμολ. από τα ελλ. υποστηρίζει και ο Χλωρός (Β 1444), ο οποίος στο ερμηνευμα της λ. *köfter* έχει: «κοπή, κ. κοφτούρι, οινούττα, μουστώπητα, ήτοι μάζα εκ γλεύκου [είδος γλυκού σουδζουκίου]». Κατά το *TDK* η λ. *köfter* σημαίνει «üzüm şirasıyla nişasta kaynatılır dökülerek kesildikten sonra kurutulan bir çeşit pestil» (απόδοση: είδος πολτού που γίνεται από μούστο και άμυλο με βρασμό, χύνεται {σε ταψί}, κόβεται και μετά στεγνώνεται {στον ήλιο}), πβ. τα κρητικά *ζερά κιοφτέρια*. Λεπτομερώς για το αντιδάνειο, βλ. Tzitzilis, σ. 66-7. Ο Ιδομενέως^(β) χαρακτηρίζει άκλιτη τη λ. *κιοφτέρια* (και *κευτέρια*, στο Ιδομ^β): ίσως επειδή χρησιμοποιείται μόνο στην ονομ. και την αιτ. του πληθυντικού, που είναι όμοιες. Έχει και τον τ. *κευτέρια*, αλλά προφανώς πρόκειται για τυπογραφικό λάθος αντί για τη γραφή *κευτέρια*.}

κιοφτές, ο [tʃofteľs] (Παπ., Αποστ., Τσιρ., Ξανθ^α, Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : είδος φαγητού (μαπαλίτσα από κιάμ).

[< *köfte* (Παπ.)] (كوفته)

κιοχνές (επίθ. προσ.) [tʃoknέs] & **κιοκνές** [tʃoknέs] (Γαρ., Τσιρ.: στο λ. *κιοικνού*, Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ.) : χασομήρης, ασήμαντος, απαξιωμένος.
[< *köhne* 'παλιατζούρα, σαράβαλο' (Κριτσ.)] (كهنه)

{Ο Ιδομενέως έχει στο ίδιο λ. και τους τ. **κνεκνές** (τον έχει και ο Ροδάκης) και **κιοικνές** (και Ξανθινάκης^α) (φωνητικές παραλλαγές;)

Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί το θηλ. **κνουκνού**, με τη σημ. ‘ελαφρόμυαλη γυναίκα’, και σημειώνει ότι «στη Δ. Κρ. η λ. **κνουκνός** και **κνουκνές** λέγεται για τον αργόσχολο». Με τη σημ. ‘αργοκίνητος, ράθυμος, βραδύς’ έχει ο Κασσωτάκης τον τ. **κνεκνές**. Στους τύπους αυτούς πιθανόν να έχουμε επίδραση από τη λ. *οκνός*·}

κίρας, ο [tʰírás] (άλλες γραφές: *κοίρας*, *κυράς*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.) : **1.** η αμοιβή για τη μεταφορά φορτίου με υποζύγιο, το αγώι, ενοίκιο· **2.** πρμάτεια, εμπόρευμα πλανόδιου πωλητή.

[< *kira* (Παπ.)] (كرا، كراء)

{Στη σημ. 2. από τη λ. *καρατζής* στη σημ. 2, υποχωρητικά·}

καρατζής, ο [tʰíradzís] (άλλη γραφή: *καρατζής*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ο αγωιάτης· **2.** πλανόδιος έμπορος που κουβαλούσε την πρμάτεια του με υποζύγιο.

[< *kiraci* (Παπ.)] (كراچی)

καρατζίδικο [tʰíradzídiko] σπίτι : ενοικιασμένο (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 90).

[< *καρατζής* στη σημ. ‘ενοικιαστής’ (Συντ.)]

(*)**κικρετζής**, βλ. Παράρτημα 1.

κίρικι, το [kíríkí] (Ξανθιν., Ιδομ^B., Τσιρ^B) : **1.** κομματάκι φύλλου καπνού· **2.** «εργασία τεμαχισμού καπνού» (Τσιρ.).

[< *kirik* ‘θραύσμα, σκλήθρα’ (Ξανθιν.)] (كيريقيق)

κίρικος (επιθ.) [kíríkos] (Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** *κίρικο χωράφι*: «ξηρικό κτήμα ελαφρώς άγονο» (Τσιρ.)· **2.** φρούτο πολύ γλυκό από μη αρδευόμενη καλλιέργεια, π.χ. *κίρικο σταφύλι* (Ιδομ.).

[< *kar*, στη σημ. «γη χέρσος, ακαλλιέργητος» (Χλωρός, Β 1344) + *-ικός* (Συντ.)] (كير)

{Η λ. *kar* έχει περάσει στην έκφραση *κίρι μπαϊρί* (βλ.)·}

κίρι μπαϊρί, το [kírí baírí] & **κίριμπαϊρί** [kíríbaírí] (Ιδομ., Τσιρ., Ξεν.) : ξεροβόρι, ρεύμα ψυχρού αέρα.

[< *kar bayır* ‘ψηλός τόπος’ (Συντ.)] (قرا باير)

{Λέγεται και *κίρ μπαϊρ* [kír baír] (από τις ελάχιστες περιπτώσεις τουρκ. δανείου, όπου ακούγεται (ακουγόταν) στο κρητικό ιδίωμα ο φθόγγος [w] της τουρκικής, οπίσθιο κλειστό μη στρογγυλό φωνήεν, που παριστάνεται στο σύγχρονο τουρκ. αλφάβητο με το γράμμα *i* χωρίς

κουκίδα, βλ. και *καχ*). Πρόκειται ειδικά για ρεύμα ψυχρού αέρα που φυσά σε ανοιχτό, αερινό μέρος. Συνεκδοχικά δηλώνει έναν τέτοιο τόπο. Το σύμπλοκο *kar bayır* διαλεκτ. σημαίνει ‘ψηλός τόπος’, βλ. Eker Süer, “A travelling word in atlaic: kir”, *International Journal of Central Asia Studies*, 11 (2006), 133-155· στη σελ. 137, § 3.1: «*kar bayır* ‘hilly, high ground’»·}

κικριμίσι, το [kíríkímisí / tʰíríʃímísi] (Περ.) : (στον Βουβά Σφακίων) το φυτό *Nerium oleander*, η πικροδάφνη, κοινώς (στην Κρήτη) σφάκα.

[< *kipkirmizi* ‘ολοκόκκινος’ (Kaczyńska & Witezak, 234)]

κίρλίμπας, ο [kírílibas], πληθ. **κίρλίμπηδες** (Κριτσ.) : **1.** αυτός που έχει βρόμικο κεφάλι· **2.** (μυφ.) ανήθικος, αισχρός, ανέντιμος, απατεώνας.

[< *kirli* ‘βρόμικος’ + *baş* ‘κεφάλι’ (Κριτσ.)] (كيرلو+باش)

{Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τον τ. **κινλίμπας**, με τη σημ. ‘ο κύριος που τα κάνει λίμπας, που φέρνει αναστάτωση, ο βιττουόζος, ο θερμός, ο φλογερός’ (και καλλιτεχνικό ψευδώνυμο του Γ. Σ., «κουρέα, λυράρη και οργανοποιού»). Θεωρεί ότι η λ. προέρχεται από την κλητ. κύρ (κύριος) και το ιταλ. *limba* ‘λεκάνη’ και *limbo* ‘αναστάτωση, αβέβαιη κατάσταση’. Μάλλον πρόκειται για παρατσούκλι (*Κινλίμπας*) συγκεκριμένου προσώπου, με ειδικές ικανότητες στη λύρα, όπως στο ερμηνεία του Κριτσωτάκη, οπότε έχουμε παρετυμολογική γραφή και λεξικογράφηση – εκτός κι αν το «καλλιτεχνικό ψευδώνυμο» προέρχεται (;) πράγματι (;) από το προτακτικό *κιν* και το επίρρ. *λίμπας*·}

κίρλιμπίστικος (επιθ.) [kírilibístikos] (Κριτσ.) : που ταιριάζει στην εμφάνιση ή τη συμπεριφορά του *κίρλίμπας*.

[< *κίρλίμπας* (Συντ.)]

κρμιζί, το [kírímizí] & **κρμιζί** [kírímizí] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ^B., Τσιρ^B., Ξεν.) : το κόκκινο χρώμα.

[< *kurmizi* (Παπ.), βλ. και Κυρανούδης, 473] (قرمزی)

{Στην ανάπτυξη του λ. *κρμιζί* ο Παπαρηγοράκης έχει το επιθ. *κρμιζός* (που δεν το λημματογραφεί) : «Βασιλικέ μου πράσινε και βιόλα μου *κρμιζά*...», βλ. *κρμιζός*. Το *AKN* έχει: το επιθ. *κρεμεζής -ιά -ί* & *κρεμεζί* (άκλ.) ‘κοκκινωπός’, με την ετυμολογία: παλ. ιταλ. **cremes(i) -ής* (πρβ. ιταλ. *cremisi* ([kré-]), *chermisino* ([-zi-]), ισπαν. *cremesin* ([-sín]) < αραβ. *qirmizī*· παλ. ιταλ. *cremesi·}

κρμιζός (επιθ.) [kírímizos] & **κρμιζός** [kírímizos] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : κόκκινος.

[< κριμιζί (Πάγκ.), < *kirimiz* (Πιτ.) / μάλλον < *kirimiz* ‘κιρμιζί’ (Συντ.)] (قرمز)
 {Κατά τον Πιτυκάκη «εκείνος που έχει χρώμα βαθύ κόκκινο, σ’ αντίθεση με το καρνάδο, το ανοιχτό μα ζωηρό {κόκκινο} χρώμα», δηλ. το άλιο (< τουρκ. al). Αντίθετα, κατά τον Χλωρό κιμπιζι σημαίνει «ο έχων χρώμα [...] ανοιχτόν λαμπρόν κόκκινον». Το *κιρμιζός* θα μπορούσε να παραχθεί κατευθείαν από το *kirimiz* «την γλωστήν ερυθράν βαφικὴν ὕλην την καλούμενην κοινῶς κερμιζί» (Χλωρός, Β 1284.)}

κιρμπάιρι, βλ. **κίρι μπάιρι**.

κισλάς, ο [kislás] & **κισιλάς** [kisirás] & **κιχιάς** [kijilás] (Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ^B.): ο στρατώνας.
 [< *kisla* (Πάγκ.)] (قيشله, قشله قشلاق)

κισιμέτι, το [kismetí] & **κισιμέτι*** [kismetí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): το πεπρωμένο, η τύχη, το γραφτό.
 [< *kismet* (Παπ.)] (قسمت)
 {Ένας ωραίος ποιητικός πλεονασμός σε κρητ. δημοτ. τραγουδί: *ετσά του το ‘χε η μοίρα ντου γραφτό και κισιμέτι* (Κριάρης, 50). Και μια παροιμία (την έλεγε η μάνα μου), για ανθρώπους που παίρνουν τα μέτρα τους κόντρα σε πιθανές αναποδιές: *Το μάνταλο κόβει το κισιμέτι.*}

κισιτισμένος, βλ. **κισιτιζώ**.

κισκινάρι, το [kiskinári] (Τσιρ., Κριτσ.): «Λέγεται επί μέτης: *Εγενήκαμε κισκινάρι στο μεθύσι*» (Τσιρ.).
 [ίσως < *keskin ağrı* ‘οξύς πόνος’, όπως ο πονοκέφαλος από μεθύσι (Συντ.)] (كسكين + اغرى)
 {Για την προφορά ο Τσιριγωτάκης σημειώνει τα *κι-* με αστική προφορά. Μάλλον χρησιμοποιείται μόνο στην παραπάνω φράση.}

κισκιντάκι, το [kiskí(n)dáti] (& στον πληθ.: **κισκιντάκια**) & **κισκίντι** [kiskí(n)di] (& στον πληθ.: **κισκιντία**) & **κισκιντάκι**, το [kiskitátʃi] & **κίσκιντο** [kiskí(n)do] (& στον πληθ. **κίσκιντα**) (Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): τα πεντόβολα (παιδικό παιχνίδι, κυρίως των κοριτσιών).
 [πιθανόν < *kiz* ‘κορίτσι- κοριτσίστικος’ + *kmdak* ‘παιδικό παιχνίδι που παίζεται με βόλους’, κατά το *TDK* διαλεκτ. σε Αμάσεια, Σεβάστεια (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τη λ. *κισκίντι*, υποκορ. *κισκιντάκι*, με τη σημ. ‘κάποιο μικροαντικείμενο, ένα στρογγυλό πετραδάκι ή οτιδήποτε άλλο που είναι μικροκαμωμένο και παίζεται με ευκολία στα χέρια’, και χωριστά τα *κισκίντια*, με τη σημ. ‘πεντόβολα’ και ‘τα πετραδάκια με τα οποία παίζεται το παιχνίδι αυ-

τό’. Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τον πληθ. *κισκίντια*. Λέγεται και *κίσκιντια*, τα (βλ. Μανόλης Πατεράκης, *Αναστορήματα*, 1985, σ. 94). Ο Γιώργος Εμμ. Πλουμάκης (“Παλιά παιχνίδια, 2005, στο: *e-thrapsano.gr*) αναφέρει το παιχνίδι με την ονομασία *σκισκιντιράκι*. Λεπτομερής περιγραφή του παιχνιδιού: περιόδ. *Μύσση*, 4 (1935), 105. Βλ. και: Χριστόφορος Χαράλαμπακής, “Περιορισμένης χρήσεως λαϊκά παίγνια εις τον Νομόν Λασιθίου”, *Αμάλθεια*, 2 (1971), 218-8.}

κισκίντι, βλ. **κισκιντάκι**.

κίσκιντο, βλ. **κισκιντάκι**.

κισιλάς, βλ. **κισιλάς**.

κισιτιζώ [kisdízo] & **κισιτιζώ** [kisdízo] & **σκιντιζώ** [skidízo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ.): κάνω κάποιον ή γίνομαι εγώ έξω φρενών, εξοργίζω -ομαι- μετχ. παθ. πρκ. **κισιτισμένος** [kisdiziménos] (Τσιρ.): εξοργισμένος.
 [< *kizd(im)*, αόρ. του ρ. *kizmak* ‘οργίζομαι’ (Νικ. Κοντοσόπουλος, “Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας”, *Αθηνά*, 62 (1958)] (قىزىمق)

κισπέτι, το [tʃispéti] (Τουρκοκρητ.): η ενδυμασία.
 [< *kispet* (Bilgehan², 631) «ενδυμασία, ένδυμα, περιβολή, ενδυμασία ιδιάζουσα εις τινα τάξιν» (Χλωρός, Β 1396)] (كسپت،كسوت)
 {Ειδική σημασία της λ. *κισπέτι* είναι το δερμάτινο πανταλόνι που φορούν οι παλαιστές στο παραδοσιακό τουρκικό άθλημα «πάλη με λάδι» (βλ. σχετικό λήμμα στη *Βικιπαίδεια*). Είναι το τουρκ. *pehlivan kispet*, βλ. *πεχλιβάνης*.}

κιστέκι, βλ. **κιστέκι**.

κίστι, το [kísti] (Χουστ.): το γραμμάτιο (για μια δόση).
 [< *kesit* ‘τομή, δόση’ (Μπερμπερή, 197)]

κίτάπι*, το [tʃitápi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Δαρ., Ιδομ^B, Τσιρ^B): **1.** το βιβλίο· **2.** το τεφτέρι.
 [< *kitap* (Παπ.)] (كتب)
 {Η λ. *kitap* σημαίνει ειδικότερα το κατεξοχήν βιβλίο των μουσουλμάνων (Kitap), δηλ. το Κοράνιο (πβ. Βίβλος). Με τη σημ. αυτή η λ. *κίταπι* σε κρητ. δημοτ. τραγουδί: «Τούρκεμνε, σκόλε Κωσταντή, να γένης Μουσουλμάνος, / να προσκυνάς εις το τζαμί, να μνώης (= να ορκίζεσαι) ‘ς το κίταπι». Βλ. Γιάνναρης, 175.}

κίτι γκέλ, το [kíti gél] (Τσιρ.): το πηγαινέλα.
 «Ντα αφήνει σε το κίτι γκέλ να ξανοίξεις το σχολειό και τα χαρθιά σου!»
 [< τουρκ. (Τσιρ.) / < *gitgel* < *git* ‘γίγαμεν’- *gel* ‘έλα’, από το οποίο και το κυπρ. *κίτα-κέλι* (Γιαγκουλλής, 28)] ((كلمك) + كيت (كيتك))

κίτικος (επιθ.) [kítikos] & **κίντικος** [kíndikos]

(Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : λιγοστός, λειψός, σπάνιος || *κίντικος παράς*: κάλπικος, ΕΠΙΡΡ. **κίτικα** [kítika] : ελλειπώς.
[< *ki* (Παπ.)] (قيت، قيت، قيت)

κιτουρούμης [tʃituruˈmɪs] & **κουτουρούμης** [kutuˈruˈmɪs] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ίδομ^β.): **α**) (ως επιθ. προσ.) **1.** παράλυτος. **2.** κατάκοιτος, κρεβατομένος. **β**) (ως ουσ.) ο παράλυτος.
[< *kütürüm* (Παπ.) / *köüürüm* (Πάγκ.)] (كوتوروم)
{Η γραφή *κειτουρούμης* του Ίδομενέως^(β) δείχνει παρετυμολ. επίδραση από το *κείτομαι*. Ο Ροδάκης το γράφει: **κουτορούμης**. Στο *TDK* ο τ. *kütürüm* ως διαλεκτ. του *köüürüm*.}

κιτουρουμάζω [tʃituruˈmãzo] (Πάγκ.): είμαι κατάκοιτος, από ρευματισμούς ή άλλη βαριά αρρώστια.
[< *κιτουρούμης* (Πάγκ.)]

κιχ, το [kíx, σπάνια kúx] (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : βρωμιά, ακαθαρσία (στη γλώσσα για μικρά παιδιά) : «α) – Στάσου να σου βγάλω το κιχ από τη μύτη σου. β) – Μη γγγίζεις εκεία γιατί 'ναι κιχ» (Τσιρ.).
[< διαλεκτ. *kih*, κατά το *TDK* «*çocuk dilinde: pis*» (= στην παιδική γλώσσα: βρώμικος) (Συντ.)]

{Το χρησιμοποιούν και ως αποτρεπτικό επιφ. μιλώντας σε μικρό παιδί: *Μη! Κιχ! ή Κιχ! Κακά! ή απλώς Κιχ!* Μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις τουρκ. δανείου, όπου ακούγεται (ακουγόταν) στο κρητικό ιδίωμα ο φθόγγος [ɰ] της τουρκικής, οπίσθιο κλειστό μη στρογγυλό φωνέν, που παριστάνεται στο σύγχρονο τουρκ. αλφάβητο με το γράμμα *i* χωρίς κουκίδα, βλ. και *κίρι μπαίρι*. Κατά το *TDK* *kih* σημαίνει επίσης 'περίττωμα προβάτου ή κατσίκας: περίττωμα ανθρώπου', ενώ το διαλεκτ. *kih* σημαίνει 'περίττωμα προβάτου, κατσίκας, καμήλας κλπ.' αλλά και 'φλέμα, βλένα'. Ο Χλωρός ληματογραφεί τις λ. *ჭჷ კიხ* «λήμη οφθαλμού, κ. τσίμπλα: ακαθαρσία, ρύπος σώματος» (B 1461) και *ოჷ ჯიოუხ* «περίττωμα, ακαθαρσία, κ. σκατόν» (B 1455), από τα περσικά και οι δύο, καθώς και τη λ. *كايخ* «πύον», αυτή από τα αραβικά (B 1343).}

κίχι, βλ. **τσίγια**.

κιχλιαντζίω [kiχiladizo] : διαχειμάζω (Σταυρινίδης). Η λ. σε κρητ. κείμενο (επιστολή) του 1829: *μελετώ να κιχλιαντζίσω έως το Μάρτη* (βλ. Μενέλαος Παρλαμάς, "Ανέκδοτα έγγραφα εκ Σφακίων (1799-1832)", *Κρητικά Χρονικά*, 7 (1953), 254).
[< *kaşlad(im)*, αόρ. του ρ. *kaşlamak*] (كيشلامق)

κιχλάς, βλ. **κισλάς**.

κιχλιμπάρι, βλ. **κεχλιμπάρι**.

κιχλιμπαρένιος (επίθ.) [tʃixlibarēnios] (Παπ.) : που είναι από κεχριμπάρι.

[< *κιχλιμπάρι* (Παπ.)]

κλανιατζής, ο [klaɲadzis] (Πάγκ.) : «ο διαρκώς περδόμενος».

[< *κλανιάς* + *-τζής* (Πάγκ.)]

{Ληματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. *-(α)τζής*.}

κλαπάκι, βλ. **καπλάκι**.

κλαπουντάι, το [kɭapudãɲi] (Τσιρ.) : «κορδόνι πλεγμένο με χρυσοκλωστή που στόλιζε παλιές ανδρικές ή γυναικείες φορεσιές». Άλλοι τύποι: **χλαμπιντάι** & **φλαμπουζάνι**, ο δεύτερος ίσως από επίδραση της λ. *τραπουζάνι* (βλ. Εμμ. Κουτσαντωνάκης, "Το τραγούδι του Μεμέτακα ή (Μ)ουστατασελέπακη", *Αμάθεια*, 6/24-25 (1975), 206, 207), και **κλαπουτάι** (βλ. σημείωση). Σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1796 η λ. προσαρμοσμένη στην καθαρεύουσα: *αρκετήν ποσότητα από κλαμπουτανίον* (*Κρητικά Χρονικά*, 3 (1949), 357).

[«παραφθορά του τουρκ. *κηλαπάν* [*kilartan, kilaban*], ειδικού νήματος περιεπιλεγμένου με χρυσήν ή αργυράν κλωστήν, χρησιμοποιουμένου δια την διακόσμησην των ιερατικών ή άλλων επισημών χρυσοκεντήτων» (*Κρητικά Χρονικά*, 3 (1949), 359 – σημείωση του Ευμένιου Φανουράκη, εκδότη του παραπάνω εγγράφου)] (قلپتان، قلیتان)

{Ο ετυμολογικός συσχετισμός και στο: Χρήστος Τζιτζιλής, "Ανάλεκτα ετυμολογικά II", *Ελληνικά*, 36/2 (1985), 332. Στο *Ημερολόγιο* του ο Κοζύρης καταγράφει ένα όνειρό του με θέμα έναν θησαυρό. Σε ένα σημείο λέει: *ήτανε το κασελάκι [...] γεμάτο χρυσίον καθαρόν ωσάν κλαπουτάι κιλια κιλια* [χωρίς τόνο οι δυο τελευταίες λέξεις]. «Δεν γνωρίζω τη σημασία της φράσεως», σημειώνει ο εκδότης του ημερολογίου Μεν. Παρλαμάς. Κατά τη γνώμη μου σημαίνει: χρυσάρι σε μορφή νήματος άφθονο, με τις οκάδες. Η αναδιπλωμένη λ. **κιλιά** είναι η τουρκ. λ. *kile* (كيلة), «μέτρον προς καταμέτρησιν σίτου, κριθής και εν γένει των σιτηρών» (Χλωρός, B 1467), από τα αραβ. κατά το *TDK*, αν όχι το αντίστοιχο ελλ. *κοιλόν*. Το βάρος ενός κοιλού σιταριού ήταν περίπου 20 οκάδες (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 348). Σε μεταφράσεις τουρκικών εγγράφων ο Νικ. Σταυρινίδης κρατά στα ελληνικά τον τύπο *κιλέ*: *ενός κιλέ σιτηρών*, βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, "Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 299.}

κλιμπάτσι, βλ. **κρημπάτσι**.

κνεκνεκίζω [kneknetʃizo] & **κνουκνουκίζω**

[knuknutfízo] (Κασσ., Τσιρ^B): «αργά να εκτελέσω ορισμένη εργασία, καθυστερώ» (Κασσ.). [*κνεκνές* (Κασσ.), βλ. *κιοχνές*]

κνεκνές, βλ. **κιοχνές**.

κνουκνές, βλ. **κιοχνές**.

κνουκνός, βλ. **κιοχνές**.

κνουκνού, βλ. **κιοχνές**.

κνουκνουκίζω, βλ. **κνεκνεκίζω**.

κόβ(γ)ομε τα λόγια (έκφρ.) [κόν(γ)ομε τα λόγια] (Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.): τελειώνουμε ένα προξενικό, δίνουμε υπόχρεση γάμου. Συνώνυμο: λογοστένω. Βλ. *αμανέτι*.

{Με την έκφρ. στον αόριστο (*εκόψαμε τα λόγια*) οι γονείς του νέου και της κοπέλας ανακοίνωναν στον περίγυρό τους την οριστική απόφασή τους να συμπεθερέψουν. Υπάρχει ακριβώς αντίστοιχη τουρκ. έκφραση: söz kesmek «συμφωνώ, δίδω λόγον οριστικών δια γάμον κτλ.» (Χλωρός, Β 1395, στο λ. kesmek 'κόβω', όπου και άλλες παράλληλες εκφράσεις, όπως: ekser kesmek «κόπτω καρφιά, ήτοι κρυώνω πολύ, τρέμω εκ του ψύχους», akil kesmek «εννοώ [κόπτει ο νους]», raha/fiyat kesmek «κόπτω, ορίζω τιμήν»). Για το πρόβλημα του γλωσσικού δανεισμού βλ. σημείωση στο λ. *δένω σκουλαρίκι*.}

κοζαλής (επίθ. προσ.) [kozalis] (Δαρ.): «αυτός που διαθέτει μέσα, αυτός που του περνά, αυτός που έχει κόζι, αυτός που έχει μπάρμα στην Κορώνη».

[< *κόζ(ι)α* (βλ. *κόζι*) + *-λής* (Συντ.)]

{Απ' όσο ξέρω ως Κρητικός, *κοζαλής* είναι αυτό που έχει από δικού του κόρος, αξία και δύναμη· γι' αυτό είναι αξιοσέβαστος, περνά ο λόγος του, και προστρέχουν σ' αυτόν όταν χρειάζεται μεσολαβητής για να λήξει μια διένεξη (Συντ.). Για τον *κοζαλή άντρα*, βλ. Άρης Τσαυτηρόπουλος, *Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή κεντρική Κρήτη*, Πλέθρον, Αθήνα 2004, σ. 179.}

κόζι*, το [kózi] (μόνο ονομ. & αιτ.) (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.): **1.** το καρύδι· **2.** το δυνατό τραπουλόχαρτο σε χαρτοπαίγνιο, το ατού· **3.** (μτφ.) «υψηλά ιστάμενο πρόσωπο για εξυπηρέτηση ατομικών συμφερόντων» (Τσιρ.), το μέσον· **4.** (μτφ.) η δύναμη, η αντοχή.

[< *koz* (Παπ.)] (ζφ)

{Ο Κριτωστάκης έχει και τον πληθ. *τα κόζα*. Ο Ροδάκης έχει *κόζι* = χορτασμένη. Εγώ ξέρω (από την περιοχή Ηρακλείου) την έκφρ. *την έκαμα κότα* = έφαγα μέχρι κορεσμού, την τύλωσα.}

κοιράς, βλ. **κινράς**.

κοιτορούμης, βλ. **κιτουρούμης**.

κοκκινογελεκάτος, ο [koki'nozelekátos] (Πτρ.): «Ο χωροφύλαξ της Κρητ. Πολιτείας, του οποίου το γελέκι (γυλέκο) της μεγάλης στολής ήταν από κόκκινη τόχα με διάφορα ποικίλματα». [*κόκκινο* + *γελέκι* (Πτρ.)]

κοκκινομερτζανόχειλη (επίθ.) [koki'nomerdzanó'xili] (Πτρ.): «Ποιητικό κοσμ. επίθετο της κοπελιάς. Εκείνη που έχει χειλή κόκκινα σαν το μερτζάνι (κοράλλι)».

[< *κόκκινο* + *μερτζάνι* + *χειλή* (Πτρ.)]

{Βλ. *μερτζανόχειλη*. Υπάρχουν πολλές (πολυ)σύνθετες λέξεις που τις συναντούμε μόνο (ή κυρίως) σε μαντινάδες, π.χ. (ουσιαστικά:) αρισμαροβιτσόβεργα, μαργαριταρομερτζάνα, νεραϊδοποταμίδα, χαμηλανεντράνισμα, (επίθετα:) γαρεφαλοχνοτάτη, μοσχοκανελοκόκαλη, στρογγυλομυλοπρόσωπη, (ρήματα:) αμυγδαλοδιαβαίνω, καρυδαρρωστό, κρυφοθεμελιώνω, σταφυλομαραίνομα (όλα τα παραδείγματα από: Μαρία Λιουδάκι, *Μαντινάδες*, 2η έκδοση, Γνώσεις, Αθήνα 1971). Τέτοια περίτεχνα μακροσκελή λαϊκά σύνθετα (που θυμίζουν τα έμμετρα ερωτικά υποτικά μυθιστορήματα της ύστερης βυζαντινής περιόδου) "ανάσταση" ο Καζαντζάκης στις μεταφράσεις των ομηρικών επών (σε συνεργασία με τον Κακριδί) και στη δική του *Οδύσσεια*. Πρόκειται για λέξεις που πλάστηκαν κυρίως για μετρικούς/στιχουργικούς λόγους, αλλά και ως επίδειξη γλωσσοπλαστικής ικανότητας του μαντιναδόλου – πολλές είναι λέξεις άπαξ. Θα μπορούσε να γίνει μια μελέτη γι' αυτές. Βλ. Χρυσούλα Καραντζή, "Οι σύνθετες λέξεις στις νεοελληνικές διαλέκτους και τη λογοτεχνία", *Γλωσσολογία*, 22 (2014), 77-104 [ευρεία ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας]. Για τον Καζαντζάκη υπάρχει η διδακτορική διατριβή του Νικ. Μαθιουδάκη: *Νεολογικά αθησαύριστα στην «Οδύσεια» του Νίκου Καζαντζάκη: Στρατηγικές κατανόησης, ασάφεια και βεβαιότητα*. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 2012.}

κοκονόζης, ο [kokonózis] (Κασσ.): απένταρος, φτωχός.

[< *kokoz* (Κασσ.), αλλά μάλλον < *Κοκονόζης* < *kokonoz* βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Από τη λ. *kokoz* (كوكوز) προκύπτει η λ. *κοκόζης* (Κουκκίδης, 45), αλλά δεν μπορεί να προέλθει η λ. *κοκονόζης*. Το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για ουσιαστικό με περιορισμένη τοπική χρήση, ίσως παρατσούκλι που προήλθε από συγκεκριμένο πρόσωπο με το επίθετο *Κοκονόζης* (το οποίο υπάρχει ακόμη στην Κρήτη). Κατά τον Nisanyan, ο Evliya Çelebi χρησιμοποιοεί στο *Seyahatname* (1683) τη λ. *kokonoz*/

kokonos ‘γέρος’. Ετυμολογικά φαίνεται να σχετίζεται με τη λ. *kokóna*, η οποία ίσως από το ρουμαν. *cocoăna*. Κατά τον Mehmet Pakalin (*Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul 1993, σ. 287) η λ. *kokonos* (ως στρατ. όρος) ήταν όρος εν χρήσει μεταξύ των Γενιτσάρων που εδήλωνε σεβασμό (αυτό θυμίζει τη διάκριση ‘παλιός’ vs. ‘νέος’ στον ελλην. στρατό). *Kokonos* (قوفونوز) ήταν και τίτλος σατιρικής τουρκοκυπριακής εφημερίδας (1896). Δεν εντόπισα τη λ. αυτή σε σύγχρονα τουρκικά λεξικά, γενικά ή ιδιωματικά.}

κολάι*, το [koláí] (άλλη γραφή: *koláiv*) (Παπ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ.): **1.** η ευκολία, η άνεση με την οποία κάνω κάτι (AKN): **2.** κουμάντο, απόφαση, λήψη μέτρων· ΦΡ. *κάνω το κολάι μου*: κάνω το κουμάντο μου, βρίσκω τρόπο να ρυθμίσω ένα θέμα || *κολάι θα γενει*: θα βρεθεί τελικά λύση, θα διευθετηθεί το πρόβλημα· **3.** «*κολάι και κολαϊνά* (απειλή) : να το θυμάσαι: (θα ’ρθει και το κολάι της εκδικήσεως)» (Κονδ.). [*< kolay* (Παπ.)] (قولاى)

κολάι μαντές (έκφρ.) [koláí madés] (Πιτ.: στο λ. *koláiv*): εύκολη υπόθεση.
[*< kolay madde* (Συντ.)]

κολαϊνά, βλ. **κολάι**.

κολάνι, το [koláñi] : Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *κι όντεν εκαβαλίκευγε, έσπασε το κολάνι* (Γιάνναρης, 77), δηλ. η ίγγλα, το λουρί που αγκαλιάζει το λαιμό (ή την κοιλιά) του αλόγου και συγκρατεί τη σέλα.

[*< kolan* (Συντ.)] (قوان)

{Ο Γιάνναρης (σ. 340) ετυμολογεί από το ιταλ. *collana*, αλλά από αυτό ο αναμενόμενος τύπος είναι το θηλ. *κολάνα, ενώ η ετυμολόγηση από το τουρκ. *kolan* (παλαιοτουρκ. κατά τον Nispanyan) συμφωνεί με το σχήμα «τουρκικά άνηχα συμφωνόληκτα > ελληνικά ουδέτερα σε -υ» (Κυρανούδης, 77).}

κολαντρίζω, βλ. **κουλαντρίζω**.

κολαούζο*, ο [koluázos] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Χουστ., Κασσ.): ο οδηγός.

[*< kulaşuz* (Παπ.) / *kilavuz* (Πάγκ.)] (قولاغوز, قولاغوز, قولاغوز)

{Η (πανελλήνια) παροιμία *Χωριό που φαίνεται κολαούζο δεν θέλει*, την οποία παραθέτει ο Παπαγρηγοράκης, είναι η ελλ. εκδοχή της αντίστοιχης τουρκικής *Göriinen köy kilavuz istemez* (Meynard, B 1329, βλ. και Ηρακλής Μήλιας, *Κατάλογος κοινών ελληνικών και τουρκικών λέξεων, εκφράσεων και παροιμιών*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 152). Ο Ροδάκης λημματογραφεί χωριστά το ουδέτερο *κολαούζο* = εξέγηση.}

κόλι, το [κόλι] (Πάγκ., Ιδομ^B): «η ανά τας αγριάς της πόλεως ή κόμης περιφερομένη αστυνομική περίτολος» (Πάγκ.).

[*< kol* ‘βραχιόνιας’, στη σημ. ‘περίτολος’ (Χλωρός, B 1328-9) (Συντ.)] (قول)

κολιτζής, βλ. **κολτζής**.

κολογλάνης, ο [kologláñis] : «εσήμαιναν άλλοτε τον μουσικόν αστυνόμον». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 99).

[*< kologlan(i)* (Yunus Mehmet & Ξανθουδίδης): kol, βλ. *κόλι* - ođlan, βλ. *τσιγλάν* (Συντ.)]

κολομπάρας*, ο [kolombarás] (Παπ.) : (χυδ.) ο ενεργητικός ομοφυλόφιλος.

[*< gulampara* (Παπ.) / *kulampara* + παρετυμολ. *κόλος* (AKN)] (غلامبارا)

{Κατά το TDK: *kulampara* < αραβ. *ğulam* ‘νεαρός’ + περσ. *bāre* ‘λάτρης’, πβ. *ζαμπάρας* < *zampara* < περσ. *zenbāre*, κ.λ. ‘λάτρης γυναικών’.}

κολτζής, ο [koldzis] & **κολιτζής** [kolidzis] & **κουλτζής** [kuldzis] (Τσιρ.) : χοροφύλακας διώξης.

[*< kolcu* (Τσιρ.)] (قولجى)

{Κατά τον Νικ. Σταυρινίδη (“Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 319) «τελωνοφύλαξ, δασοφύλαξ, όργανον της τάξεως, εισπράκτωρ. Αργότερον η ονομασία αύτη εδόθη εις τα όργανα τα εντεταλμένα την δίωξιν του λαθρεμπορίου».}

κόμπιτσα, βλ. **κοψάς**.

κονακεύω, βλ. **κονεύω** (σημείωση)

κονάκι*, το [konáñi] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.) : το σπίτι, το κατάλυμα. ΦΡ. *κάνω κονάκι*: διαμένω.

[*< konak* (Παπ.)] (قوناق)

κονεύ(γ)ω^(A) [konén(γ)ω] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** (αμτβ.) διανυκτερεύω, διαμένω προσωρινά· **2.** (μτβ.) παρέχω στέγη, φιλόξενο.

[*< konaki* (Παπ.) / *< kon-* (θέμα του ρ. *konmak*) + *-εύω* (βλ. σημείωση)] (قوناق)

{Για τις σημ. 1. και 2. υπάρχουν αντίστοιχα στην τουρκ. οι ρημ. περιφρ. *konak etmek* και *konak vermek*. Αν η λ. *κονεύω* προερχόταν από το *κονάκι*, κανονικά θα ήταν **κονακεύω**. Αυτόν τον τύπο τον λημματογραφεί μόνο ο Κασσωτάκης (Οροπέδιο Λασιθίου). Ο Ανδριώτης σημειώνει στην ετυμολ. της λ. *κονεύω*: «Κατά τον Α. Παπαδόπ., στο Λεξ. Δελτ. 5, 137, από το θέμα *kon-* του τουρκ. *konmak* + κατάλ. -εύω». Με τον ίδιο τρόπο το ετυμολογεί και ο Matthias Kappler (σ. 52). Σημειώνεται, για την ιστορία των τουρκι-

κόν δανείων της ελληνικής, ότι το ρ. *κονεύω* καταγράφεται και ως (υπερδιορθωμένος τύπος) *οικονεύω* (< *οίκος*) στο ελληνογαλλικό λεξικό του F. D. Dehéque (Παρίσι 1825, σ. 441), ο οποίος σημειώνει ότι πρόκειται για «correction hell. de l'expression vulgaire *κονεύω*».)

(*)**κονταζής**, βλ. Παράρτημα 1.

κόντε μιρί, το [kónte miri] & **κοντεμιρί** [kontemiri] & **κολντεμιρί** [koldemiri] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) & **κοντομιρί** [kondomiri] (Ξανθιν^Α.) & **κοντομερί** [kondomeri] (Χουστ.): αμπάρα, «το σιδερένιο αντέρεισμα του σταθερού φύλλου πόρτας» (Ξανθιν.).

[< *koldemiri* 'αμπάρα' (Ξανθιν.)] (قول تميرى)

{Ο Γαρεφαλάκης το γράφει μονολεκτικά με δύο τόνους: *κόντεμιρί*. Το τουρκ. γράφεται με δύο λέξεις (*kol demiri*) και ακούγεται με ένα ισχυρό τόνο στην πρώτη λέξη και ένα δευτερεύοντα στη λήγουσα της δεύτερης. Κατά λέξη σημαίνει 'σιδερένιος βραχίονας'. Βλ. Χλωρός, Β 1329, («μοχλός, αμπάρα [η σιδηρά] της θύρας») και Κυρανούδης, 210 και 219. Οι τ. *κοντομιρί* & *κοντομερί* από παρετυμολογική επίδραση του επιθ. *κοντός*.)

κοντζάκαρη, βλ. **κοτζάκαρη**.

κοντζάς, βλ. **κοντζές**.

κοντζές, ο [kondzés] & **κοτζές** [kodzés] & **κοντσές**^(Α) [kondsés] & **κοντζάς** [kondzás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Ξεν.): **1.** το μπουμπούκι, ιδίως του τριαντάφυλλου· **2.** (μτφ., με θετική διάθεση) νεαρός στο άνθος της νιότης του (σπανιότερα λέγεται και για κοπέλα)· **3.** (μτφ., με ειρωνική διάθεση) νεαρός που κάνει τον κομψευόμενο και καμαρώνει.

[< *konca* (Παπ.)] (عنجه، فونجه)

{Η λ. *μπουμπούκι* στα τουρκ. είναι *gonca*. Κατά τον Κυρανούδη (σ. 97) οι ελλ. τύποι σε -ες θα πρέπει να αναχθούν σε ένα βαλκ. τουρκ. τ. *konce. Ο Ανδριώτης ετυμολογεί τη λ. *κοντσές* (και *γκοντσές*) από το τουρκ. *gonce*. Το *TDK* δίνει τον τ. *Konce* (όπως και τους τ. *Gonca*, *Gonce*, *Konca*) ως γυναικείο όνομα, με τη σημ. 'μπουμπούκι, τριαντάφυλλο', πβ. το ελλ. χαϊδευτικό *Μπουμπού(κα)*, που μερικές φορές μένει τελικά ως κύριο όνομα, εκπολιζόντας το βαφτιστικό. Με βάση την έκφραση *ένα κοτζέ δεν δίνω για λόγου σου* ο Τσιριγοτάκης καταγράφει και τη σημ. «ευτελούς αξίας νόμισμα επί Τουρκοκρατίας». Νόμισμα με τέτοιο όνομα δεν μπόρεσα να εντοπίσω. Πιθανόν να πρόκειται για μετωνυμική αναφορά σε χάλκινο νόμισμα που έφερε παράσταση άνθους, όπως π.χ. αυτά που κόπηκαν επί σουλτάνου Αμπντούλ Μετζίτ Α' (1839-1861).}

κοντικλίκι, βλ. **κοντιλίκι**.

κοντιλίκι, το [kondilíji] (Κριτσ.): το φέρσιμο και η εμφάνιση κάποιου που βάζει τον εαυτό του με την υψηλή αριστοκρατία.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. -*ιλίκι*. Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *κοντηλίκι*. Το έχω ακούσει (Ηράκλειο) και ως *κοντικλίκι*: (ειρων.) *Τα κοντικλίκα του λείπανε!*. Για την κατάληξη -*κ-λίκα* βλ. σημείωση στο λ. *μεζεκλής*.)

κοντομερί, βλ. **κόντε μιρί**.

κοντόχι, το [kondóji] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ^Ξ, Ξεν.): «τσόχινον μεϊτάνι των γυναικών (φέρμελη) με ποικίλματα χρυσά ή αργυρά» (Κονδ.).

[< *kontos* (Παπ.)] (قونوش)

{Κατά το *TDK kontos* σημαίνει 'μακρύ πανωφόρι με στενά μανίκια που το φορούσαν οι ανώτεροι αξιωματούχοι και οι Χαν της Κριμαίας', «μετά σειραδίων εις το στήθος» (Χλωρός, Β 1336), «couvert de broderies» (Meynard Β 580). Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί «όχι από το kondos αλλά από το ελλ. κοντός χιτών», χωρίς άλλη τεκμηρίωση. Η Ξενάκη-Ροβίθη έχει τη λ. *κοντόχι* με τη σημ. 'πολύ κοντό φόρεμα ή επανωφόρι' και παράδειγμα χρήσης: *ήπλινα το φουστάνι μου και γίνηκε κοντόχι*.)

κοντραμπατζής, ο [kontrabadzís] & **κοντραμπατζής** [kutrabadzís] (Πάγκ., Κριτσ.): λαθρέμπορος.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. -(α)τζής.)

κοντσές, βλ. **κοντζές**.

κοπανατζής (επίθ. προσ.) [kopanadzís] (Πάγκ.): άεργος, αυτός που κοπανίζει αέρα.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής. Διαφορετικό είναι το πανελλήνιο *κοπανατζής* 'αυτός που συστηματικά κάνει κοπάνες', από το σχολείο ή τη δουλειά του (*ΑΚΝ*).}

κόπιτσα, βλ. **κοψάς**.

Κοράνι*, το [korañi] : «το ιερό βιβλίο των μωαμεθανών, η ιερή πηγή της μωαμεθανικής θεολογίας και δικαιοσύνης» (*ΑΚΝ*). Βλ. *γκιουλάς* και *κιμπλέ*.

{όχι από τα τουρκικά αλλά από το αραβ. *qur'ān* με επίδρ. του γαλλ. *coran* ή του ιταλ. *corano* (πρβ. μσν. *κουράν*) (*ΑΚΝ*)}

{Η αραβ. προέλευση εμφανής στον τ. **αλκοράνι** [< αραβ. *al-qur'ān*] : «το τουρκικ' αλκοράνι δι-αλααί όσουs δεν το πιστεύουνε *κιαφίρια* (απίστους)» (*Κάτοπτρον*, 46).}

Κοράν χεριφι, βλ. **σερίφι**.

κοραχανιές, οι (θηλ.) [korahaniés] : αερολογίες, αρλούμπες, μπουρδες. Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχογράμμα του 1868: *Θα πας στην Πόλη βέβαια να πεις ψευδολογίες, / να γράφεις στες γαζέτες σου όλο κοραχανιές* (στίχοι από: *Σάτιρα τοιχοκολληθείσα εν τας οδοίς της πόλεως Χανίων επί τη μελετωμένη αναχωρήσει εκ της νήσου του Μ. Βεζήρου Ααλή πασά*. Δημοσιεύθηκε στην αθηναϊκή εφημ. *Αιών*, φ. 2320, της 15 Φεβρ. 1868 – τώρα ψηφιοποιημένη στη *Βιβλιοθήκη της Βουλής*).

[< κο(υ)ραχάνης < οθωμ. *Kur'ân-hân* 'που διαβάσει ωραία το Κοράνι· που η δουλειά του είναι να διαβάσει το Κοράνι· για τη δεινότητα της σιμ. βλ. σημείωση (Συντ.)] (قرآن خان، قرآن خوان)
{Εντόπισα το έτυμο με τη βοήθεια του τουρκομαθούς φίλου Γιώργου Παπαδόπουλου στο: Ferit Devellioglu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydin Kitabevi, Ankara 2017, σ. 607}. Για το δεύτερο συνθετικό της ο Χλωρός (Α 755) έχει: «*خوان han Π. (= περσικό)* [προστ. του *handen* = αναγιγνώσκων, άδειν, εν χρήσει εν συνθέσει] ο αναγιγνώσκων: *قرآن خوان κοουράν-χάν*, ο αναγιγνώσκων το Κοράνιον».

Για τη λ. *κοραχανία* (θηλ.) έχουμε τα εξής: Το *Ελληνογαλλικόν Λεξικόν* του Ηπίτη (Αθήνα 1909, Τόμος Β', σ. 276) έχει: *κουραχάνι*, το – [ιδίως πληθ.] *κουραχάνια*, ψευδολογία, somettes {αερολογίες, κούφιος φλυαρίες}, blagues {ανέκδοτα, ανοησίες, πλάκες}. Στο Διαδίκτυο βρίσκουμε τα *κουραχάνια* ως διαλεκτ. λ. σε πολλές περιοχές με τη σιμ. 'σαχλαμάρες, ανοησίες, αρλούμπες'. Σχετική λεξικογράφηση: «Κουραχάνια = ανοησία» (Γεώργιος Λομποτσιάδης, "Γλωσσάριον Αδριανουπόλεως", *Θρακικά*, 3 (1932), 339. Τη χρήση της σήμερα στην περιοχή του Πηλίου μου επιβεβαίωσε ο φίλος Δημήτρης Σάββας, Προϊστάμενος της Βικελαίας Βιβλιοθήκης. Η λ. *κουραχάνι* υπάρχει στο *Αντίστροφο Λεξικό* της Άννας Αναστασιάδη-Συμεωνίδη. Στο Διαδίκτυο βρίσκουμε τη λ. *Κο(υ)ραχάνης* ως οικογενειακό επίθετο.

Για τη μειωτική σημασία της λ. *κοραχανιές* διαβάσαμε τα εξής στο βιβλίο του Χάρη Σπαθάρη *Τα Κωνσταντίνου-πολίτικα και άλλα τινά : η ελληνική Πόλη, λίγο πριν απ' τη δεύτερή της Άλωση* (1923) (χ.ε., Αθήνα 1988, σ. 425) : «Στον Τσαρσάμπα [...] κάτω από την προεξοχή της στέγης των [τουρκικών] σπιτιών, συνήθως κρεμόταν ένα μεγάλο διακοσμητικό κέντρο με σκούρο φόντο και έντονα χρυσά γράμματα με περίεργες καραμπόλες. Μου εξήγησαν πως αυτά γράφανε ρητά του Κορανίου που, εμείς που δεν τα πιστεύαμε, τα λέγαμε κοροϊδευτικά Κοραχανιές».

Ως γνωστόν, η τουρκική γλώσσα μέχρι το 1928 γραφόταν με το οθωμανικό (αραβοπερσικό) αλφάβητο, που ήταν πολύπλοκο και δυσνόη-

το ακόμη και για τους φυσικούς ομιλητές της γλώσσας, και γινόταν ακόμη πιο δύσκολο στην περίτεχνη καλλιγραφική μορφή του. Αυτό, σε συνδυασμό με την απορριπτική στάση απέναντι στη θρησκεία του άλλου, μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία λέξης με μειωτική σημασία. Έτσι, αυτά που διαβάσει ένα Αναγνώστης στο Κοράνι, ένα *κοραχάνης*, θεωρήθηκαν... *κοραχανιές* (sic). Πβ. *παλάβρα* 'λόγος ανόητος· παλαβωμάρα· κενόλογη κομπορρημοσύνη', κατά το *ΑΚΝ* : αντδ. < ισπαν. *palavra* 'λέξη' (η νέα σιμ. στα ισπανοεβραϊκά) < λατ. *parabola* 'παραβολή, λόγια του Χριστού' < ελνστ. *παραβολή* (του Χριστού). Βλ. και τις λ. *σαλαβαντιζώ* και *χαχάμης* στο παρόν λεξικό.

Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης ("Ποντιακά έτυμα ανατολικής προέλευσης. Συμβολή πρώτη (Α-Λ)", *Αρχαίον Πόντον*, 32 (1973-74), 319) ετυμολογεί ως εξής την ποντιακή λέξη **κοραχανιές**, οι 'λόγοι ανυπόστατοι': «< αραβ. *hurāfa* (απ' όπου το νεοελλ. *ζουράφα*, -ες) : τουρκ. *hurafe* 'φραντασιώσεις, ψευδαισθηση' > *κουραφα(ν)-ία, πλ. *κουραφανιές > *κοραχανιές*.}

(*)**κοριτζής**, βλ. Παράρτημα 1.

κόρκουμα (επίρρ.) [kórkuma] (Πάγκ.) : «Μη φοβήσαι, αρχ. *ατρέμα(ς)*, *ησυχώς* έχει: Η δουλειά σου πάει καλά και *κόρκουμα*».

[< *korkmak* 'φοβούμαι' (Πάγκ.) / < *kórkma* (Ronzevalle) 'μη φοβάσαι', προστ. του ρ. *korkmatamak* 'δεν φοβούμαι', αρνητ. τ. του ρ. *korkmak* (Συντ.)] (فورقمق)

{Από το παράδειγμα χρήσης φαίνεται ότι πρόκειται για ρήμα και όχι για επίρρημα, οπότε η γραμματική ένδειξη πρέπει να γίνει (φρ.) και όχι (επίρρ.)}

κοσαράκι, το [kosaráʈi] (Κονδ., Γαρ., Ιδομ. Τσιρ., Κριτσ.) : «{1.} αργυρό νόμισμα (20 παράδων), {2.} απομιμήσεις νομισμάτων, που δένονται σε σειρά και τοποθετούνται στο κεφάλι ή στο λαιμό σαν απαραίτητο συμπλήρωμα της γυναικείας παραδοσιακής φορεσιάς, {3.} κόσμημα μικρής αξίας, κατά κανόνα, θρησκευτικό σύμβολο, το οποίο μοιράζεται στους καλεσμένους στις βαφτίσεις» (Ιδομ.), βλ. και *κουζάρακι*.

[< υποκορ. της λ. (ει)κοσάρι (Συντ.)]

κοσάρι, το [kosári] (Κονδ., Γαρ., Κριτσ., Κασσ., Τσιρ^β.): (επί Τουρκοκρατίας) «1. χρυσούν νόμισμα 20 γροσίων ή ριαλιών. 2. αργυρόχαλκον ή χαλκούν νόμισμα 20 παράδων» (Κονδ.), που χρησιμοποιήθηκε αργότερα μόνο ως στολίδι γυναικών. ΥΠΟΚΟΡ. **κοσαράκι**, το (που έχει και άλλες σημασίες, βλ. λήμμα *κοσαράκι*.)

[< *εικοσάρι*, μετάφραση της λ. *yirmilik* 'εικοσάρα, ή εικοσάρι [νόμισμα αξίας είκοσι παράδων, ή είκοσι γροσίων]» (Χλωρός, Β 2014) (Συντ.)]

{Ο Τσιργιωτάκης αναφέρει μια ειδική χρήση του νομίσματος: «με το κοσάρι που δεν πιάνει σκουριά και είναι λεπτό με δοντάκια στην περιφέρεια, έκοβε η μαστόρισσα (πρακτική μαία) τον κόλπο της γυναίκας όταν ζοριζόταν να βγει το παιδί κατά τον τοκετό». Το yimilik έχει προσαρμοστεί στα ελληνικά και ως *γυρμάλικα/γερμάλικα/ερμαλίκι*, αλλά δεν έχω βρει τη λέξη σε κρητ. λεξικό.}

κός κοτζά, βλ. **κοτζάμ(ου)**.

κοτζά, βλ. **κοτζάμ(ου)**.

κοτζάκαρη, η [kodzákari] (άλλη γραφή: *κοντζάκαρη*) (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ^α., Χουστ., Κασσ.) : **1.** γριά γυναίκα. **2.** (ειρων.) η σύζυγος. **3.** σε εκφράσεις συμπαιθείας, με τη σημ. η ‘καμμένη’, ‘καμμενούλα’. **4.** αρχοντοχωριάτισσα, γυναίκα που παριστάνει τη μεγάλη κυρία. **5.** (με κάποια ειρωνική διάθεση) η παραχαϊδεμένη (μοναχο)κόρη.

[< ίσως *koca* ‘γέρον’ + *kari* ‘γυνή’ (Πάγκ.) / σωστότερα: < *kocakari* «γριά γυνή, γραϊδίον» (Χλωρός, Β 1241) (Συντ.) (قوجه قارى)]

{Με την 3η σημ. ίσως χρησιμοποιείται σε περιορισμένη γεωγραφική έκταση. Με τη σημ. ‘γριά’ η λ. και στα κυπριακά (Γιαγκουλλής, 32). Με την αντίστοιχη σειρά οι τουρκικές λέξεις (*karpoca*) σημαίνουν ‘ανδρόγυνο’.}

κοτζάμου* [kodzámú] (άκλ. επίθ.) & **κοτζάμ*** [kodzám] & **κοτζά** [kodzá] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : πελώριος, τόσο μεγάλος. Για τον επιτατ. τύπο **κός κοτζά** βλ. σημείωση.

[κοτζά: < *koca* (Παπ.) / κοτζάμ(ου) : < *kocam* (Πάγκ.) (قوجه)]

{Ο Πιτωκάκης αναφέρει τη λ. *κοτζάμου* εν παρόδω στην ανάπτυξη του λ. *κόπελος* ‘κορίτσaros’. Για την προσθήκη του [u] (πβ. *αντάμου*, *μάντεμου*, *μπάρεμου*, *μιλέμου*, *τζάνεμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4. Ο (τουρκομαθής;) Ιωάννης Κωνσταντινίδης, στο μακροσκελές ποίημα *Η εκστρατεία του Ομέρ Πασά κατά του Λασιθίου* (Ερμούπολη 1868, σ. 9) χρησιμοποιεί τον τουρκικό επιτατικό τύπο *koskoca*: *Χέρι σηκώνει ένα νησί* [=η Κρήτη] *σε κός κοτζά Ντοβλέτι.*}

κοτζάμπασης*, ο [kodzábasis] (Παπ., Πάγκ., Χουστ.) & **κοτζάμπασης** [kodzábajis] : ο πρόκριτος, ο δημογέροντας. Σε έγγραφο του 1864, υπογραφή: *Ο Κοτζάμπασης Γεώργιος Σαριδάκης* (*A.Δ.Η.*, 2 / 14-106).

[< *kocabasi* (Παπ.) (قوجه باشى)]

κοτζές, βλ. **κοντζές**.

κοτσάνι, το [kotsáni] (Παπ., Πάγκ., Χουστ.) : **1.** το στέλεχος, ο μίσχος άνθους ή καρπού. **2.** η διπλότυπη απόδειξη.

[< *koşan* (Παπ.) / βλ. σημείωση (Συντ.) (قوجان)] {Στα τουρκ. η λ. *koşan* σημαίνει ‘κοτσάνι’ και (μτφ.) ‘στέλεχος (αποδείξεων)’. Κατά το *AKN* το *κοτσάνι* προέρχεται από το σλαβ. *košan*. Και ο Nisanyan ετυμολογεί το τουρκ. *koşan* από τα βουλγαρικά/άλβανικά. Το *TDK* το έχει χωρίς ετυμολογία. Για τη σημ. **2.** βλ. και *κοτσανομάνα*. Στον Ανδριώτη: «**κοτσάνι** το, *κοψάν-ιον, υποκορ. του *κόψανον < *κόπτω* το τουρκ. *koşan* από το ελλ. (Μ. Φιλήλντ. Γλωσσ. σ. 1, 16)». Αλλά από το *κόψανον ετυμολογεί ήδη τη λ. *κόσσαλο* ‘φρύγανο’. Η Ευανθία Δουγά-Παπαδοπούλου και ο Χρήστος Τζιτζιλής (*Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 2006) κατατάσσουν τη λ. *κοτσάνι* στις ‘βαλκανικές λέξεις’, δηλ. «μια σειρά λέξεων που απαντούν σε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες και η προέλευσή τους είναι άγνωστη ή αβέβαιη» (σ. 43), και παραθέτουν τις μορφές με τις οποίες εμφανίζεται σε βαλκανικές γλώσσες, τα τουρκικά και τα ρωσικά (σ. 51).}

κοτσανομάνα, η [kotsanomána] (Παπ., Πάγκ.) : το στέλεχος των διπλότυπων αποδείξεων.

[< *κοτσάνι* (Παπ.) + *μάνα* (Πάγκ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *κοτσάνι*.}

κοψάς, ο [koptás] & **κόπιτσα***, η [kópitsa] & **κόμπιτσα** [kóbítsa] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : **1.** πόρπη, **1α.** «μικρός μεταλλικός γάντζος με αντίστοιχη υποδοχή που χρησιμοποιείται στα γυναικεία ιδίως φορέματα ή εσώρουχα για να κουμπώνουν» (Πιτ.) **2.** κουμπί.

[< *κορσα* (Παπ.) (قوجه, قیچه)]

{Ο *κοψάς* αποτελείται από δύο κομμάτια, τον αρσενικό *κοψά* (άγκιστρο) και τον θηλυκό (υποδοχή). Η διάκριση αυτή ήδη στα τουρκικά: *erkek korça / dişi korça*.}

κουβαρντάς, βλ. **χουβαρντάς**.

κουβαρντοσύνη, βλ. **χουβαρντοσύνη**.

κουβάς*, ο [kuvás] & **γουβάς** [γυνάς] & **γκουβάς** [γυνάς] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ^β) : μικρός μεταλλικός κάδος με χερούλι για την άντληση/μεταφορά νερού.

[< *kova* (Παπ.) (قوغه, قغه, قوه)]

{Το *TDK* έχει και τους τ. *γονα* και *γυνα*.}

κουβελής (επίθ. προσ.) [kuvetlís] & **κουβατλής** [kuvatlís] & **κουβελιδικός** (επίθ.) [kuvetlidikos] (Γαρ., Κριτσ^α) : δυνατός.

[< *kuvvetli* (Κριτσ^α) (قوتلى)]

κουβέτι, το [kuvéti] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ^α) : η δύνμη.

[< *kunvet* ‘ισχύς’ (Πάγκ.) (قوت)]

κουβελίδικος, βλ. **κουβατλής**.

κουγιουλτίζει [kuzultizi] & **κουγιουρντίζει** [kuzurdizi] & **κουγιουλντά** [kuzuldá] & **κουγιουρντά** [kuzurdá] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Δαρ., Τσιρ^B.): (τριτοπρόσωπο, πάντα με γενική της προσωπικής αντωνυμίας) **1.** μου μπαίνει η ιδέα να... μου έρχεται να... **2.** νευριάζω, “μου τη δίνει”.

[< *koyuld(im)*, αόρ. του ρ. *koyulmak* (Παπ.)] (قويلمق، قويلمق)

{Όλοι οι τύποι υπάρχουν και σύνθετοι με *α*-συνθετικό *απανω-*, για επίταση της έννοιας (με την ίδια σύνταξη), π.χ. *απανωκουγιουλντά*. Ο Τσιριγωτάκης (σ. 701) λημματογραφεί τον τ. **απανωκουγιουρντίζω**, ως κανονικό ρ. με τη σημ. «αλλάζω γνώμη, αναθεωρώ τις απόψεις μου». Ομοίως τον τ. *κουγιουρντίζω*, με τις σημ. ‘λέω τη γνώμη μου’ και ‘παίρνω αυθαίρετη απόφαση’ (Τσιρ^B, 248). Ο Πάγκαλος (Γ 392) λημματογραφεί τον τ. **κουγιουλτίζω** ‘κρίνω εύλογον’.

κουγιουμτζής, ο [ku(z/ɣ)umidzɨs] & **κουγιουμουτζής** [ku(z/ɣ)umudzɨs] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.): ο χρυσόχορος.

[< *kyumtu* (Παπ.)] (قويومي)

{Λέγεται και **κουγιουμτζής**. Στον Τσιριγωτάκη ο τ. αυτός έχει τη σημ. ‘κατασκευαστής πηγαδιών’, αλλά πρόκειται για τη λ. *κουγιουτζής* (βλ.).}

κουγιουμτζίδικο, το [kuzumdzidiko] (Ιδομ^B.): το χρυσοχοείο.

[< *kyumtu* (Παπ.)] (قويومي)

(*)**κουγιουμτζήμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

κουγιουτζής, ο [kuzudzɨs]: ο κατασκευαστής πηγαδιών.

[< *kyucu* < *kyu* ‘πηγάδι’ (Συντ.)] (قويوي)

{Με τη σημ. αυτή ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί (μάλλον εσφαλμένα) τη λ. *κουγιουμτζής* και την ετυμολογεί από το *kyu* ‘πηγάδι’. Βλ. *κουγιουμτζής*.}

κουζαράκι, το [kuzarátʃi] (Τσιρ^B.): *κουζαράκια*: «μικροσκοπικά σταυροειδή ή εικονίσματα με κορδελίτσα σε φιόγκο που βάζει στο πέτο των καλεσμένων της βάφτισης ο νόνος του παιδιού», μαρτυρικά.

[φωνητική παραφθορά της λ. *κοσαράκι* (βλ.) (Συντ.)]

κουζουλοί παράδες, βλ. **παράς**.

κουζουλόσσο, το [kuzulósso] (Ιδομ., Κασσ., Τσιρ^B.): οικογένεια, σόι που γεννά κουζουλούς, τρελόσσο.

[< *kozulós* + *soi* (Συντ.)]

κουκιού κουκίου! (επιφ.) [kútʃu kútʃu] & **κούκιο κούκιο!** [kútʃo kútʃo] & **κούκι κούκι!** [kútʃi kútʃi] (Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.): «κλητική προσφώνησης επί σκύλων, δια να προσέλθουν προς ημάς» (Πάγκ.). Συχνά προτάσσεται το *νά*, που εκφέρεται τονισμένο ισχυρότερα: *νά κουκιού κουκίου, νά κούκιο κούκιο*. Ο Κονδυλάκης έχει «*νά κούκι κούκι*» στο λ. *νά κλητίσις προς τα κτήνη*. Την επιφ. φρ. *νά κουκιού κουκίου* λημματογραφεί χωριστά ο Κριτσωτάκης.

[α] κουκιού κουκίου: < *kuçi kuçi* β) κούκιο κούκιο & κούκι κούκι: < ; πβ. ιταλ. *ciccio* ‘κουτάβι’ < πεταλ. *ciccio* (Συντ.)] (قويوي)

{α} Το *TDK* έχει: *kuçi kuçi* (επιφ.) «köpekleri çağırmak için kullanılan bir seslenme sözü» (= κλητική λέξη για να φωνάζεις τα σκυλιά) και *kuçukkuçi* «çocuk dilinde köpek (= σκύλος, στην παιδική γλώσσα). Ο Χλωρός (B 1343) για τη λέξη *kuçi* έχει το ερμηνευμα: «επιφώνημα δι’ ού καλούσι τους κύνα: ~ ~ κύων [εν τη γλώσση των παιδων]». Ο Fatih Kemik σε άρθρο του με τίτλο το ερώτημα “Hayvan seslenme ünlemleri ses yansimalı ünlemlerden midir?” {Είναι τα επιφωνήματα κλήσης ζώων ηχοποιημένα;} (<http://istanbul.academia.edu/FatihKemik/Papers>) υποστηρίζει ότι πρόκειται για πλήρη λέξη που έγινε (αναδιπλωμένο) επιφώνημα, όπως και τα *pisi pisi* και *bülü bülü*, βλ. αντίστοιχα *πι πι* και *πούλι πούλι*.

β) Ο Νικ. Κοντοσόπουλος (“Το γλωσσικό ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας”, *Αθηνά*, 62 (1958), 286) έχει καταγράψει το «*κούτσου-κούτσου!* επιφώνημα προς κύνα δια να πλησιάση». Ίσως σχετίζονται με αυτό οι παροξύτονοι τύποι *κούκιο κούκιο* και *κούκι κούκι*, εκτός αν έχουν διαφορετική προέλευση, πβ. ιταλ. *ciccio* = «*ciccio* {κουτάβι}, Lat. *catellus*, Gr. *Σκυλάκιον*» (*Dizionario della lingua italiana*, 2ος τόμος, Πάντοβα 1827, σ. 670 – ψηφοποιημένο στο Διαδίκτυο).

Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: το τουρκ. διαλεκτ. *kuluk* ‘σκυλάκι’ προέρχεται από το ποντιακό *κουλούκι* (*Συμπλήρωμα ΙΑΠΑ*, 99). Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι η ονομασία/κλήση του σκύλου με λέξεις που μοιάζουν ηχητικά με το τουρκ. *kuçi* γίνεται και σε άλλες γλώσσες: βουλγ. *kuče*, αλβαν. *kuç*, σερβοκρ. *küče*.

κουλαντρίζω* [kuladrizo] & **κολαντρίζω** [koladrizo] & **κουλαντρώ** [kuladró] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): διευθύνω, εξουσιάζω, έχω στην εξουσία μου.

[< *kulland(im)*, αόρ. του ρ. *kullanmak* (Παπ.)] (قوللانمق)

{Την ίδια ετυμολ. έχει και το *AKN*, με ερωτηματικό για την ανάπτυξη του *-ρ-*, που δεν δικαιολογείται από το αοριστικό θέμα. Ίσως το *κουλαντρίζω* να προήλθε από το θέμα του ρ. *kullandir* [mak «βάλλω ή κίμνω τινά να μεταχειρισθί τι, κίμνω να διορίσωσι τινά εις θέσιν, υπηρεσίαν» (Χλωρός, Β 1332) : *κουλαντρίζω* < *κουλαντρίζω < *kulandir-* + *-ίζω*. Βλ και Κυρανούδης, 254.]

κουλαντρό, βλ. **κουλαντρίζω**.

κούλες, ο [kúles] & **κουλές** [kulés] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ.^β, Ξεν.) : ο πύργος. {Λέγεται ίσως μόνο για τον *Κούλε*, βλ. σημείωση.}

[< *kule* (Παπ.)] (قلعه, قلعه, قلعه)

{Στο Ηράκλειο, στην είσοδο του παλιού λιμανιού υπάρχει ο (μεγάλος) *Κούλες*, από τα χρόνια των Ενετών. Στην άκρη του άλλου λιμενικού βραχίονα υπήρχε ο *Μικρός Κούλες* (έργο των Οθωμανών), που κατεδαφίστηκε το 1936.}

κουλτού, βλ. **ός κελντί**.

κουλούκι, το [kulúti] : αστυνομικός σταθμός (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *εβάλαμε αρχή να χτίζομε το χαπίς χανέ* [= φυλακή] στο *Κουλούκι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 199). Συνεκδ. σημαίνει 'η αστυνομία, οι αστυνομικοί': *Κι ευθός προστάζει ο πασάς να πάγει στο κουλούκι / να γίνει ανακάτωση, πολύ καλαπαλούκι* (βλ. *χαλαπαλούκι*) (Βενέρης, 393).

[< *kulluk* (Χλωρός, Β 1332)] (قولق)

{Αυτή η λ. δεν έχει καμιά σχέση με την ομόγραφη της *κουλούκι* = *σκυλάκι*.}

κουλτζής, βλ. **κολτζής**.

κουλτούκι, το [kulúti] (Παπ., Πάγκ., Γερ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ.) : **1.** απόκεντρο μέρος· **2.** σκοτεινή αποθήκη, παράμερος στεγασμένος χώρος· **3.** μικρό ονοπωλείο, κουτούκι.

[< *koltuk* (Παπ.)] (قولتوق, قولتق)

{Ο Ροδάκης έχει τη λ. μόνο με τη σημ. 'βραχίονας'. Το τουρκ. *koltuk* σημαίνει «μασάλη· βραχίων· άκρα, γωνία, απόκεντρον μέρος· μικρόν καπηλείον ή παντοπωλείον ή παλαιοπωλείον εν τη γωνία οδοῦ· καθέδρα, πολυθρόνα· μτφ. υπερηφάνεια, έπαρσις· κολακεία» (Χλωρός, Β 1331). *Κουλτούκια* λέγονται και οι τέσσερις ορθογώνιες κόγχες που σχηματίζονται δεξιά κι αριστερά από την καμάρα σε παραδοσιακό κρητ. καμαρόσπιτο (Κ. Λασιθιωτάκης, "Σφακιανά σπίτια", *Κρητικά Χρονικά*, 11 (1957), 178). Ίσως γι' αυτό ο Γερωνυμάκης (σ. 50) έχει τη λ. *κουλτούκι* με τη σημ. «μικρό σπιτάκι, κακοσπιτάκι». Για το *κουτούκι* 'ταβερνάκι' βλ. σημείωση στο λ. *κουτούκι* 'κούτσουρο'.}

κουμαράς, βλ. **κουμαράς**.

κουμάρι*, το [kumári] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.) : τυχερό παιγνίδι με χρήματα, ζάρι, χαρτοπαίξια. [< *kumar* (Παπ.), κατά τον Νιζανγαν από το αραβ. *kimār/kumār* (Συντ.)] (قمار)

{Η λ. *κουμάρι* σημαίνει επίσης 'πήλινο αγγείο νερού, κανάτα' (Τσιρ.), 'κύπελλο νερού' (Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.), αλλά αυτό ετυμολογείται κατά το *AKN* από το μsn. *κουκουμάριον* < λατ. *cucuma*.}

κουμαριτζής, βλ. **κουμαρτζής**.

κουμαροπαίχτης, ο [kumaropéxtis] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : τζογαδόρος, χαρτοπαίχτης.

[< *κουμάρι* + *παίχτης* (Ξανθιν.)]

{Το τουρκ. *kumarbaz* σημαίνει κατά λέξη 'κουμαροπαίχτης'.}

κουμαρόρακη, η [kumaróratʃi] (Πιτ., Ξανθιν.^α) : η ρακή από κούμαρα.

[< *κούμαρα* + *ρακή* (Συντ.)]

κουμαρτζής*, ο [kumardzís] & **κουμαριτζής**, ο [kumaridzís] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.^α, Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Τσιρ.^β, Ξεν.) : χαρτοπαίκτης, ζιριτζής, τζογαδόρος.

[< *kumarci* (Παπ.)] (قمارچی)

{Το θηλ. **κουμαρτζίνα** που προσθέτει ο Κριτσωτάκης έχει μάλλον μόνο γραμματική υπόσταση. Βλ. και *κουμαροπαίχτης*.}

κουμάσι*, το [kumási] & **κουμάχι** [kumáçi] (Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Κασσ., Τσιρ.^β) : **1.** ύφασμα· **2.** κακότροπος, κακόγνωμος άνθρωπος, παλιάνθρωπος· ΦΡ. «καλό κουμάσι (περί ανθρώπου, ειρων.) = παστρικός» (Κονδ.).

[< *kumas* (Πάγκ.) / 'ρούχα, ποιότητα', με δεινώση της σημ. (*AKN*)] (قماش)

{Η δεινώση της σημ. (ποιότητα > κακή ποιότητα) ήδη στα τουρκικά, βλ. Χλωρός, Β 1307. Στα ελλ. υπάρχει η λαϊκή έκφρ. *κακό πανί* με τη σημ. 'δύσκολος χαρακτήρας, δύστροπος άνθρωπος'. Για τη σημασιολογική μετάβαση από το ύφασμα στον άνθρωπο, πβ. μτφ. σημ. της λ. *στόφα* (< ιταλ. *stoffa*) 'ύφασμα ταπετσαρίας': «τα στοιχεία του χαρακτήρα που συγκροτούν την προσωπικότητα ενός ατόμου» (*AKN*).}

κούμος, ο [kúmos] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : μικρός στεγασμένος χώρος για ζώα, ιδίως για πουλερικά, κοτέτσι.

[< τουρκ. *küme* 'υπόστεγο, καταφύγιο ζώων, κοτέτσι, περιστερόνας', το οποίο από το περσ. *koma* 'καλύβα φύλακα σε αγρούς' (Καραποτόσογλου, *Ετυμολ. Δυτ. Κρ.*, 101)]

{Για την ετυμολογία, βλ. αναλυτικότερα στο: Κώστας Κραποτόσογλου, «Κυπριακά έτυμα: Ετυμολογικά σε δημόδη ονόματα αγείων και άλλων», *Κυπριακά σπουδαί*, 48 (1984), 10-16.

(συνοπτική παρουσίαση στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου, στο άρθρο της 19-7-2018 : <https://sarantakos.wordpress.com/2018/07/19/qumas/>). Βλ. παρακάτω και την ετυμολογική πρόταση από Elwira Kaczyńska & Krzysztof Tomasz Witzcak.

Ο Χλωρός (B 1452) έχει τη λέξη *κόμε* (küme) με το ερμίνευμα: «σωρός, άθροισμα, σμήνος, όμιλος· λόφος; {güvercin kümesi} σωρός περιστερών»

Από το τουρκ. küme *κόμε* (Καραποτόσογλου) ο αναμενόμενος τύπος στα ελλ. είναι *κουμές (όπως έγινε με τα τουρκ. φωνηεντόληκτα ουσιαστικά σε -ε, πβ. *κουμπές, μουλιμές, σιλτές*, κλπ.), εκτός κι αν επέδρασε η λ. *στάβλος*. Σημειώνουμε ότι με τη σημ. ‘στάβλος’, ‘μαντρί’ το *TDK* έχει και τα διαλεκτικά *küm, köm, kom, güm, göm*, από τα οποία μπορεί ευκολότερα να προκύψει το ουδ. *κούμι αρχικά, και στη συνέχεια το αρσ. *κούμος*, είτε ως μεγεθυντικό είτε κατά μεταπλασμό. Όμως, τα ρεθμινιώτικα χωριά Κούμια (τα) και Κούμοι (οι), που ο Στέργιος Σπανάκης τα ετυμολογεί από το βυζαντινό *ο κομάς*, αναφέρονται με αυτές τις ονομασίες από τον Fr. Barozzi ήδη το 1577, περίπου εβδομήντα χρόνια χρόνια πριν την κατάληψη της περιοχής από τους Τούρκους (βλ. Στέργιος Σπανάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, 1ος τόμος, 3η έκδοση, Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο 2006, σ. 427-8).

Οι Elwira Kaczyńska & Krzysztof Tomasz Witzcak (“Wyjątkowy balkanizm anatolijskiego pochodzenia”) (An exceptional balkanism of Anatolian origin), *Prace Językoznawcze*, 19/3 (2017), 53-69 θεωρούν (σ. 69) ότι «Mod. Gk. *κούμος*, Turk. *küm* and Bulg. dial. *kymā* represent an ancient borrowing from Anatolian *haumaš c. (o-stem), cf. Hitt. *hūmmaš* c. ‘stable, stall, sty’, whereas Ancient Greek *κουμάσιον*, Mod. Gk. *κουμάσι* and its Balkan equivalents (cf. Turk. *kümes*, Alb. *kumác*, Arom. *cumás*) derives from the diminutive form **haumati-* in Anatolian, cf. Luw. *hūmmati-* ‘stable’».

Αν τελικά η λ. *κούμος* είναι τουρκ. προέλευσης, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε εδώ και τα παράγωγά της που υπάρχουν στα αποδελτιωθέντα λεξικά: *κουμνιάζω* ‘μαντρίζω, κλείνω στον κούμο’, *κουμνιασμα* ‘η ενέργεια του κουμνιάζω’, *κουμνιαστρο* ‘μικρός κούμος στον οποίο απομονώνουν ένα ζώο’, *κουμνιάτης / κουμνιώτης* ‘αυτός που δεν ξεπορτίζει, σπιτόγατος’, καθώς και το αθησαύριστο *κουμνιά*, η (*κουμέ* στη ΔΚρ.), ‘το πλήθος των ζώων που χωράνε σε ένα κούμο· (μτφ.) πλήθος’: *Μια κουμνιά θυγατέρες έχει και δεν πιάνει να τωσε κάμει κιανένα μ-προυκιά, μόνο γυρίζει όλη μέ-*

ρα από πόρτα σε πόρτα τη γειτονιά (αυθεντικό κουτσομπολιό). Ομοίως πρέπει να περιλάβουμε τα σύνθετα που λημματογραφεί ο Ξανθινάκης: *κηπόκουμος* ‘κούμος δίπλα στον κήπο για να γίνεται από το μέρος αυτό η επίβλεψή του, *ορνιθόκουμος, ριφόκουμος, σκυλόκουμος, χοιρόκουμος* (καθένα για το αντίστοιχο ζώο).} Σημειώνουμε, τέλος, τον αντίστροφο δανεισμό: τουρκ. (διαλεκτ.) *kodes* ‘κοτέτσι· στενός τόπος’ και στην αργκό ‘φυλακή’ (*TDK*), κατά τον Nişanyan < ελλ. *κοτέτσι*.}

κουμούρη, η [kumúri] (Ξανθιν.) : «η σκόνη από το λίχνισμα δημοτικών κ.ά., η οποία επικαθίζει στο πρόσωπο των λιχνιστάδων».

[< *kömiir* ‘κάρβουνο’, μτφ. ‘μαύρος’ (Ξανθιν.) / θηλ. κατά τη σκόνη (Συντ.)] (*κομωρ)

κουμουστεύω [kumusténgɔ] (Γαρ.) : *καλοπιάνω, έχω κάποιον από κοντά*.

[ίσως κοινή προέλευση με το ρ. *κουνουστεύω* (βλ.) (Συντ.)]

κουμουστελίκι, το [kumustelíki] (Πάγκ.) : *συναναστροφική, επικοινωνία*.

[βλ. *κουμουστεύω* (Συντ.)]

κουμπαραδάκι, το [kumbarađáki] (Ιδομ.) : *ποικιλία πεπονιού που αντέχει και διατηρείται μήνες εκτός ψυγείου*.

[προφανώς υποκορ. της λ. *κουμπάρας*, λόγω ομοιότητας κατά το σχήμα (Συντ.)]

κουμπάρας*, ο [kumbarás] (Παπ.) : «μικρό κουτί αποταμίευσης».

[< *kumbara* ‘βόμβα’ (Παπ.) & ‘κουμπάρας’ (Χλωρός, A 750) {خمبره، قمبره، قومباره}]

{Ο Τσιφραγοτάκης καταγράφει τον παρεφθαρμένο τύπο *κουμπράς* (Τσιφ^β, 251). Η λ. *κουμπάρας* χρησιμοποιήθηκε και με την (αρχική της) σημ. ‘οβίδα’. Βλ. Γιάνναρης: *Με τα μπουρλότα τού χτυπούν και με τσι κουμπάραδες* (σ. 30) και —*Μωρέ Ρωμηοί, σιμώσετε πριχού σας πολεμίσω, / πριχού σας ρίξω κουμπάρα και σάζε διαγυμίσω* (σ. 32). Βλ. (*)*κουμπαρατζής*.}

(*)**κουμπαρατζήμησης**, βλ. Παράρτημα 1.

(*)**κουμπαρατζής**, βλ. Παράρτημα 1.

κουμπελής, βλ. **κουμπελίδικος**.

κουμπελίδικος (επίθ.) [kubelídikos] & **κουμπεκλίδικος** [kubeklídikos] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Ξεν.) : *θολωτός, με τρούλο*.

[< *κουμπές* (Παπ.) / < πληθ. *κουμπεκλήδες* (Πάγκ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (قبيح)

{Ο Πάγκαλος ετυμολογεί από τον πληθ. *κουμπεκλήδες*, αλλά στο έργο του δεν υπάρχει σχετικό λήμμα. Στη μαντινάδα που παραθέτει ο Παπαγρηγοράκης ως παράδειγμα χρήσης για

τη λ. *κουμπεκλίδικος* χρησιμοποιεί το ουδ. *κουμπελί*: «Ως είν' το ρόδο **κουμπελί** και πεθυμά ν' ανοίξη / εσά την πεθυμά κι εγώ την εδική σου σμίξη». Πιστεύω ότι πρόκειται για δύο παράλληλα ζεύγη: **κουμπελής** / *κουμπελίδικος* [*< κουμπές + -λής ή κατευθείαν < kubbeli, και στη συνέχεια κουμπελ-ίδικος*] το ένα: *κουμπεκλής* / *κουμπεκλίδικος* [*κουμπές + κατάληξη -κλής, και στη συνέχεια κουμπεκλ-ίδικος*] το άλλο. Κατά τον Κυρανούδη (σ. 441, 453), από την παρετυμολ. συσχέτιση του *θεριακλής* με το *θεριό* προέκυψε, με τη μορφολογική και σημασιολογική επανανάληψη *θεριό + -κλής*, και αποσπίαστηκε το τμήμα *-κλής* ως αλλόμορφο της κατάληξης *-λής*: *χασικλής, μεζεκλής*. Βλ. επίσης: *μουρουκλής, χουκλίδικος*. Για τα *κουμπελίδικα* κίλημα, βλ. *κουμπές*.}

κουμπές*, ο [kubés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.): **1.** ο θόλος, τρούλος. **2.** τοπωνύμια στην Κρήτη για μέρη στα οποία υπάρχουν/ υπήρχαν θολωτά οικήματα (π.χ. *Κουμπές*, στην πόλη των Χανίων· *Κουμπέδες*, δυτικά του Ηρακλείου, προς την Τύλισσο, λίγο πριν τον Αρόλιθο.)

[*< kubbe* (Παπ.)] (قبه)

{Οι *κουμπέδες* «ήσαν θολωτά οικοδομήματα κτισμένα σε μικρή απόσταση έξω από τα Κάστρα και χρησιμοποιούν για τη διανυκτέρευση των οδοιπόρων, που δεν θα πρόφθαναν ανοιχτές τις πόρτες του τείχους. Έξω από το Μεγάλο Κάστρο ήταν τρεις *κουμπέδες* (αντίστοιχοι στις τρεις πόρτες)», βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 347. *Κουμπές* λέγεται και ένα χαρακτηριστικό σχέδιο σε κρητικά κίλημα, τα λεγόμενα *κουμπελίδικα*, βλ. πληροφορίες και φωτογραφίες στην ιστοσελίδα του *Μουσείου Κρητικής Εθνομολογίας*. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. *topoz* 'θόλος' < *θόλος* (Nisanyan). Από τα ελλ. ετυμολογεί και ο Χλωρός (B 1096) τον παλαιότερο τύπο *طولوس* *tolos* 'θόλος'.}

κουμπούρα^(A), η [kubúra] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ.): **1.** το πιστόλι, η πιστόλα. **2.** (μρφ.) άνθρωπος υπερσυντηρητικός, φιλάργυρος.

[*< kubur* (Παπ.) / < *κουμπούρι* (Πάγκ.) / μάλλον μεγεθ. του *κουμπούρι* (Κυρανούδης, 80)] (قبور، قبور)

κουμπούρι*, το [kubúri] (Ιδομ.): πιστόλι, περίστροφο.

[βλ. *κουμπούρα*]

κουμπουρίδι, το [kuburídi] (ΞανθίνΔ.): πιστολίδι, πληθος πυροβολισμών.

[*< κουμπούρι* (ΞανθίνΔ.)]

κούμ καπί / *κουν καπί*, βλ. *κάπα καπί*.

κουνουστέ(γ)ω [kunustén(γ)o] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Χουστ., Τσιρ^B): **1.** συναναστρέφομαι. **2.** *κουβεντιάζω*, συνεννοούμαι. **3.** *παραστεκουλιζώ*: στέκομαι κοντά σε κάποιους, σαν να 'χω κάποιο σκοπό.

[*< konušt(um)*, αόρ. του ρ. *konuštamak* (Ξανθίν.)] (قونشمق)

{Για τις σημ. του ρ. *παραστεκουλιζώ* αναλυτικά βλ. σχετικό λ. στο *slang.gr*. Βλ. και *κουμουστέω*.}

κούντρα, η [kúndra], πληθ. *κούντρες* (Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^B): «τουρκ. *σκαρπίνια* με τακούνια, διαδεχθέντα τα γεμενιά» (Κονδ.).

[*< kundura, kundra*, κατά τον Χλωρό (B 1336) «εκ του ελλ. κόθορνος» (Συντ.)] (قونطور، قوندره)

{Στον Ανδριώτη: *κουντούρα*. Υπάρχει ασάφεια σχετικά με την προέλευση της λ. *kundura*: Το *TDK* έχει δύο λήμματα, στο ένα ετυμολογεί από το ιταλ. *condura*, στο άλλο (διαλεκτ. αυτό) από το ελλ. «*κοthurne*» (κόθορνος). Ο Nisanyan ετυμολογεί από το πεπαλ. ιταλ. *condura* 'κατασκευή' < *λατ. condere*. Βλ. και Βασμάνολη, σ. 282-3, που έχει τη λ. ως αντιδάνειο.}

κουντρατζής, ο [kúndradzís] (Κονδ., Ιδομ^B, Τσιρ^B): **1.** ο κατασκευάζων *κούντρες*, **2.** ο υποδηματοποιός (όχι *στιβανάς*) και *γοβατζής*» (Κονδ.).

[*< κούντρα + -τζής* (Συντ.) ή *κατευθείαν < kunduraci* (Ronzevalle, 426)]

(قنطوره جی، قوندره جی)

κούμπεμπέ, [kú bebé] (Κριτσ.): **1.** (ως επιφ.) «λέξη που τη λέμε τραγουδιστά καθώς κουνάμε ρυθμικά τις παλάμες, παίζοντας με ένα βρέφο» (*AKN: κουπεπέ**). **2.** (ως ουδ. ουσ.) παιγνίδι όμοιο με *κουδουνίστρα* για μωρά παιδιά. **3.** «ειδικό σύστημα στην κορυφή του [ελαίο]ραβδιστικού μηχανήματος, που πάλλεται αντί να περιστρέφεται».

[*< agu bebek* 'μωρουδάκι' (András Mohay, βλ. σημείωση στο λ. *αγκού*) (Συντ)]

{Ενδιαφέρουσα και παραστατική η ανασημασιολογία στο 3 (η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι δεν χρησιμοποιείται μόνο στην Κρήτη). Στη σημ. 1. ο Κριτσωτάκης παραθέτει σχετικό τραγουδάκι (που ίσως είναι συμφυρμός από σχετικά ταχταρίσματα): «Κούμπεμπέ και λαίλι, έτσι κάνει το πουλί, κάμε το κι εσύ παιδί να γενείς κι εσύ πουλί, κούμπεμπέ τού λέγανε και μου το παντρεύανε». Την (αθησαύριστη) λ. *λαίλι* τη βρίσκουμε ως *αλαλί* σε παρόμοιο μωρουδιστικό τραγουδάκι, που επίσης συνοδεύεται από ρυθμικές στροφές των παλαμών δεξιά-αριστερά, με τα δάκτυλα κάπως ανοιχτά και προς τα πάνω: *Αλαλί αλαλί, έτσι κάνει το πουλί, έτσι*

κάνε το κι εσύ κλπ. Έτσι το έλεγε η μάνα μου. Η Μικρασιάτισσα πεθερά μου (Αττάλεια) το έλεγε: *Αλαλί μπουλαλί* κλπ. Στα τουρκ. υπάρχει το διαλεκτ. *alali bulali*, το οποίο, κατά το *TDK*, σημαίνει ‘πολύχρωμος παρδαλός’.

κουπεπέ, βλ. **αγκού** και **κούμπεμπε**.

κουραμπιές*, ο [kurabzés] (Παπ.) : 1. είδος γλυκίσματος 2. (μτφ.) «ανήρ μαμμόθρεπτος, απόφυγών την στράτευση».

[< *kurabiye* (Παπ.) (قرابيه، قورابه، غرابيه)]

κουρκουζανέω [kurkuzanéno] (Πάγκ., Ξανθιν.) : δειλιάζω.

[< *κουρκουζάνης* (Πάγκ.)]

κουρκουζάνης (επιθ. προσ.) [kurkuzáñis] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : 1. δειλός 2. αφερέγγυος, αεριτζής, ελαφρόμυαλος 3. ξεροκέφαλος.

[< διαλεκτ. *korkezan* ‘φοβισιάρης’ (Καραποτόσγολο, Ετυμολ. Δвт. Кр., 102)] (βλ. قورق) {Η σημ. 3 ίσως από επίδραση της (κρητ.) λ. *καρκανάς* ‘ξεροκέφαλος’.

κουρκουζανιά, η [kurkuzañá] (Κονδ., Ιδομ.) : 1. δειλιά 2. αδικαιολόγητη πράξη.

[< *κουρκουζάνης* (Συντ.)]

κουρκουμάς, ο [kurkumás] & **κουκουμάς** [kukumás] & **γκουρκουμάς** [gurkumás] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. μελανοδοχείο 2. δοχείο με στενό λαϊμό για κρασί 3. κουμπιάρς. [μάλλον < *kumkuma* (βλ. σημείωση) (Συντ.)] (قمقه)

{Ο Πάγκαλος ετυμολογεί «εκ του βυζαντ. *κουκούμιον* (ιταλ. *cucuma* = λέβης) κατ’ ανάπτυξιν ρ». Ως παράδειγμα χρήσης έχει την παροιμία «*Βάλε λάδι στο πιθάρι / και κρασί στο κουκουμάρι*» δηλ. αποθήκευσε το καλοκαιρί τροφήμα, ως ο μύρμηξ, διά να έχεις τον χειμών». Η Ελευθ. Γιακουμάκη, επιμελήτρια της 2η έκδοσης του έργου του, σημειώνει: «Το λήμμα δεν περιέχεται στο παράδειγμα». Ο Ξανθινάκης έχει: «Λατ. *cucuma* (δοχείο νερού, κανάτι) με ανάπτ. ρ στον α΄ τύπο. Πβ. και μσν. *κουκούμιν* < μγν. *κουκούμιον*». Όμως ο τονισμός της λ. στη λήγουσα και το αρσ. γένος δείχνουν ότι προέρχεται μάλλον από το τουρκ. *kumkumá* κατά το σχήμα: τουρκ. [-προσωπικά] φωνηεντόληκτα ουσ. σε -á > ελλ. αρσ. σε -άς (Κυρανούδης 89), πβ. *καβγάς, οντάς, σεβντάς* κλπ. Ο Παπαρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ. *κουρκουμάς*, χωρίς ερμηνευμα, μαζί με άλλες που τις παρέλειψε διότι «δεν ακούονται ποσώς σήμερα (= 1952) ούτε από τους γεροντοτέρους» ή διότι «κατά την γενομένην επισταμένην έρευναν προέκυψαν αμφιβολία περί της προελεύσεώς των». Στην Κέρκυρα (βλ. [*kerkiraikolexiko*. blogspot.gr\) *κούκουμα* \(η\) λένε το μπρίκι. Εδώ ο τονισμός, το γένος και η σημασία οδηγούν στο ιταλ. *cucuma* \(βλ. σχετικό λ. στο \[www.etimo.it\]\(http://www.etimo.it\)\). Το τουρκ. *kumkuma* κατά τον Nişanyan προέρχεται από το αραβ. *kumkum/kumkuma*, το οποίο θεωρεί συνώνυμο του λατ. *cucuma*. Σημειώνει ότι «η απότατη ρίζα πρέπει να είναι σημιτική ή από κάποια άλλη αρχαία γλώσσα της Μεσογείου». Με βάση παλαιότερα λεξικά αναφέρει τις σημασίες: ‘δοχείο νερού, καράφα με στενό λαϊμό, μελανοδοχείο’. Το *TDK* έχει τη λ. με την ένδειξη *ππαλ*. και τη σημ. ‘μικρή στάμνα’, από το αραβ. *kumkume*. Η λ. *κουκουμάς* χρησιμοποιείται και αλλού, πβ. το *έθιμο του κουκουμά* στη Σύμη \(2 Μαΐου\), αντίστοιχο με τον Κλήδονα. Βλ. και *γγούμ*. Υπάρχει και το μεταχρηστικό *κουρκουμάς* \(από το φυτό *Curcuma domestica*\), αλλά αυτό στα τουρκ. λέγεται *zerdeçal* ή *Hint safranı*.\)](http://</p>
</div>
<div data-bbox=)

κουρκούτι*, το [kurkúti] (Κριτσ.) : χυλός από αλεύρι και νερό.

[ίσως τουρκ. προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Για την ετυμολογία το *AKN* έχει: «μσν. *κουρκούτιν* < (;)». Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ’ ημάς ελληνικής διαλέκτου*, έκδοση Β΄, Αθήνα 1859, στο λ. *αλευριά*) το θεωρεί τουρκικής προέλευσης, αλλά δεν προσδιορίζει έτος. Ο Χλωρός (B 1175) έχει το εξής ερμηνευμα για τη λ. **γουργούτ** (غورغوت) (που τη θεωρεί αραβικής προέλευσης) : «σίτος ξεφλουδισμένος αρτόζωμος, κ. πανάδα, είδος πολτού διδομένου ως τροφή εις τα βρέφη». Το *TDK* έχει (χωρίς ετυμολογία) το διαλεκτ. *girgit* ‘βρασμένο πλαγύρι, στάρι, καλαμπόκι’. Η ετυμολ. του Κριτσωτάκη από το «τουρκ. *kükürt* = θειάφι (λόγω του ίδιου χρώματος)» δεν είναι πειστική.

κουρμουτσούλι, το [kurmut्सúli] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.) : Το φυτό *Ebenus cretica*, κοινός πλούμι, ενδημικός της Κρήτης, φρυγανικός θάμνος της οικογένειας των ψηχανθών. Παλαιότερα, με τα αποξηραμένα άνθη του γέμιζαν μαξιλιάρια και στρώματα (πληροφορία από τη φίλη Ασπασία Δρυμάκη-Ζουμάκη).

[ίσως < *kuru* ‘ξηρός’ + *muçul* ‘φύτρο, βλαστάρι’ (διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)]

{Ο Πιτυκάκης το συσχετίζει ετυμολογικώς με τη λ. *κορμός*: «Μέσα στο έδαφος έχει μια χονδρή σκληρή ρίζα που την ξεραίνουν και τη χρησιμοποιούν για καύσιμη ύλη. Από τη ρίζα τούτη προφανώς πήρε την ονομασία. Κορμός – κορμουτσούλι (υποκορ. – κουρμουτσούλι).}

κουρμπάνι*, το [kurbáñi] (Πάγκ., Ροδ., Ιδομ^B, Χουστ.) : θυσία, θύμα, σφάγιο.

[< *kurban* (Πάγκ.) (قربان)]

κουρνάζος (επίθ. προσ.) [kurnázos] (Τσιρ.) : ανοιχτομάτης, έξυπνος.

[< *kurnaz* (Τσιρ.)] (قورناز)

κουρντζίω, βλ. **κουρουντζίω**.

κουρού τακτάς, βλ. **κουρού ταχτάς**.

κουρού ταχτάς, ο [kuru taxtás] & **κουρουταχτάς** [kurutaxtás] & **κουρταχτάς** [kurtaxtás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.) : ποικιλία σταφυλιού.

[< *kuru tahta* (Παπ.) / («(τουρκ. κουρού: ξηρόν) (τακ-τακ)» (Κονδ.) / σημείωση (Συντ.)]

{Ο Meynard (A 558) έχει *kuru tahta* με τη σημ. ‘κατάχμα, χωρίς στράμα’. Η αναζήτηση σε λεξικά και στο Διαδίκτυο δείχνει ότι στα τουρκ. δεν υπάρχει ο συνδυασμός των λέξεων *kuru* (قور) ‘ξηρός’ και *tahta* (تخته) ‘ξύλο’ ως ονομασία ποικιλίας σταφυλιού. Η μόνη πιθανή σχέση της παραπάνω ποικιλίας σταφυλιού με τη λ. *kuru* είναι ότι ο *κουρού ταχτάς* γινόταν ωραία σταφίδα και ότι η σταφίδα στα τουρκ. λέγεται *kuru üzüm* (κ.λ. ‘ξηρό σταφύλι’).}

κουρουντζίωμα [kurudizome] & **κουρντζίωμα** [kurdizome] (Κονδ., Ιδομ^B, Τσιρ^B) : «επιδεικνύομαι, προκαλώ» (Κονδ.).

[«τουρκ., αν μη από το κουρντζίωμα» (Κονδ.) / μάλλον < *κουρουλντζίωμα* < *kuruld(um)*, αόρ. του ρ. *kurulmak* (Κουκκίδης, 47-48) στη σημ. «κομπάζομαι, βρενθύνομαι, κ. κορδώνομαι» (Χλωρός, B 1320)] (قورلمق)

κουρντζίω¹ [kurudízo] & **κουρντζίω**² [kurdízo] (Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ^B, Τσιρ^B) : «1. υποστηρίζω, 2. θαρρύνω» (Κονδ.), «ενισχύω την αδιαιλαξία κάποιου, τον υπερασπίζομαι» (Ξανθιν.).

[< *korud(um)*, αόρ. του ρ. *korumak* «φυλάττω, προφυλάττω, προστατεύω, υπερασπίζω» (Χλωρός, B 1322) (Συντ.)] (قورمق)

κουρουντζίω³ [kur]dízo & **κουρντζίω**³ [kurdízo] (Ξανθιν., Τσιρ^B) : «περιφράζω χώρο, τον περιτοχίζω» (Ξανθιν.).

[< *kurd(um)*, αόρ. του *kurmak*, στη σημ. «στήνω, ιδρύω, εγείρω» (Χλωρός, B 1321)]

{Από το *kurmak* πρέπει να προέρχεται και το λαϊκό ρήμα της κοινής *κουρντζίω* στη σημ. ‘στήνω, τοποθετώ’, διαφορετικό από το κοινό *κουρντζίω* (ρολόι ή μουσικό όργανο & μτφ. άνθρωπο).}

κουρούντιση¹, η & **κουρούντισμα**¹ (Ξανθιν.) : «υπεράσπιση παρεκτρεπομένου».

[< *κουρ(ου)ντζίω*¹]

κουρούντιση², η & **κουρούντισμα**² (Ξανθιν.) : «περίφραξη χώρου».

[< *κουρ(ου)ντζίω*²]

κουρσούμι, το [kursúmi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ^B) : η μολυβένια μπύλια (για παιχνίδι).

[< *kurşun* (Παπ.) / & διαλεκτ. *kurşum* (Kappler, 93)] (قورشون، قورشون)

{Στον Ανδριώτη: *κουρσούμι* ‘σφαίρα’ (βλ. ντελίδικος). Το τουρκ. *kurşun* σημαίνει αρχικά ‘μόλυβδος’. Στην τουρκ. έκφρ. *zeytin kulağına kurşun* «μολύβι εις το αυτί του διαβόλου, ήτοι να στουμπώσωσι τα ότα του διαβόλου, να μη το ακούση [λέγεται όταν ομιλή τις περί αγαθού, όπερ φοβείται να μη χάση]» (Χλωρός, A 993), αντιστοιχεί ακριβώς η αποτρεπτική φρ. (απευχή) *κουφό του πονηρού τ’ αυτί*, η οποία λέγεται και στην Κρήτη – ο Γαρεφαλάκης (σ. 620) την καταγράφει σε πληρέστερη μορφή: *κουφό και μολυβομένο του πονηρού τ’ αυτί* (ο πονηρός = ο σατανάς, βλ. σχόλιο στο λ. *σατανάς* στο *EANEI*). Για μια παράλληλη εξέταση τυποποιημένων ευχών και απευχών στα ελληνικά και τα τουρκικά, βλ. Deborah Tannen & Piyale Cömert Öztekin, “Health to Our Mouths: Formulaic Expressions in Turkish and Greek”, στο: *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society (1977)*, 516-534 (ψηφιοποιημένο στο Διαδίκτυο).}

κουρτουλούσι, το [kurtulúsi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν^A, Γαρ., Κριτσ^A, Ιδομ^B, Χουστ.) : η σπηρρία.

[< *kurtuluş* (Παπ.)] (قورتلش، قورتلش)

κουσάκι, το [kusáti] (Παπ., Πάγκ.) : η γενιά, γενεά.

[< *kusak*, κύρια σημ. ‘ζώνη’ (Παπ.) / έχει και τη σημ. ‘γενιά’ (βλ. σημ. 6 και 9 της λ. *kusak* στο *TDK*) (Συντ.)]

{Ο Γρηγ. Παπαδοπετράκης (*Ιστορία των Σφακιών*, Αθήνα 1888, σ. 55) έχει τη λ. *κουσάκι* με τη σημ. ‘πόρπη’: [στη γυναικεία ενδυμασία], *επί των ώμων το λεγόμενον Κωλέτο. Τούτο [...], κατήρχετο δε μέχρι της ζώνης, ήτις ην λωρίς χρυσοποικίως με αργυροχρυσούς πόρπας (κουσάκια)*. Ο Ροδάκης λημματογραφεί τη λ. με τη σημ. ‘σανίδα’. Μάλλον πρόκειται για τη λ. *κουτσάκι* (βλ.)}

κουσκούνι, το [kuskúni] (Ξανθιν^A) : το λουρί που περνά κάτω από την ουρά του υποζυγίου και συγκρατεί το σαμάρι.

[< *kuskun* (Ξανθιν.)] (قوسقون)

κούσκουρας, ο [kúskuras] & **κούσκουρος** [kúskuros] (Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : «είδος πλακώδους πετρώματος, {και μετωνυμικά} χωράφι άγονο» (Ξανθιν.).

[< *kurkuru* ‘ολόξερος, κατάξερος’ (Ξανθιν.) / δυσετυμολόγητο· βλ. σημείωση (Συντ.)] (قورقورو)

{Την ετυμολ. πρόταση του Ξανθινάκη στηρίζουν τα εξής: Το γένος και η κατάληξη -ας ίσως κατά το αρσ. *άσπρουγας* ‘ασπρόχωμα’ (και ο *κούσκουρας* είναι ασπριδερός). Η τροπή [rk > sk] μάλλον επειδή το σύμπλεγμα *pk* δεν υπάρχει στα ελληνικά (μόνο στο νεότερο δάνειο *ποπκόρν*, που κι αυτό προφέρεται σαν δύο λέξεις [ρόρκόμ], βλ. *AKN*). Άλλη υπόθεση ετυμολογίας: *κούσκουρας* < *koskuru (*kos-*: «μόριον προτασσόμενον επιθέτων τινών αρχομένων από [ku] προς επίταση της εννοίας αυτών» (Χλωρός, Β 1323). Την ίδια λειτουργία επιτελεί το μόριο *kur-* (Χλωρός, Β 1313). Η λ. *Koskuru* υπάρχει ως τοπωνύμιο στην επαρχία Bayburt της Τουρκίας. Κατά τον Ελευθ. Πλατάκη (Δημόδη ονόματα ορικών και πετρωμάτων της Κρήτης, *Κρητολογία* 12-13 (1981), σ. 138) η λ. *κούσκουρας* κατά τόπους δηλώνει άλλο πέτρωμα. Στη Σητεία και σε περιοχές του Μεραμπέλλου είναι χονδρομερής ψαμίτιης έως κροκαλοπαγές πέτρωμα. Στον νομό Ηρακλείου μαργαϊκός ασβεστόλιθος, ίσως και στην Ιεράπετρα. Στους νομούς Ρεθύμνης και Χανίων χόμα σκληρό έως πέτρωμα συμπαγές, αλλά και προσχωσιγενές πέτρωμα ανάμεικτο με *άσπρουγα*. Δηλώνει ακόμη τον σχιστόλιθο. Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί το *κασκαρό* (*χωράφι*) με τη σημ. ‘φτενό, με λίγο χόμα’. Ίσως αυτό να σχετίζεται με το ποντιακό *κασκάριν*, το ‘πυρίτης λίθος’ (*ΛΙΠΔ*, Α 413), το οποίο όμως ετυμολογείται από το αρμενικό *gays’kar* (Κώστας Καραποτόσογλου, “Δυσετυμολόγητες ποντιακές λέξεις”, *Αρχαίον Πόντου*, 37 (1982), 208-9). Υπάρχει ακόμη το επίσης ποντιακό *κουσκούριν*, του (*ΛΙΠΔ*, Α 487), που σημαίνει ‘πλινθοποιημένη ξηρά κόπρος βοθών χρησιμεύουσα και ως καύσιμος ύλη’ και μτφ. ‘ψωμί σκληρό’. Κατά τον Κ. Καραποτόσογλου (ό.π., 217-8) «η λ. προέρχεται από το *κούστ(ιν)* < αρμεν. *goshd* = βόλος, και το τουρκ. *kor* = αναμένα κάρβουνα».

κουσκουσεδένιος, βλ. **κουσκουσένιος**.

κουσκουσελήδικος, βλ. **κουσκουσελήδικος**.

κουσκουσελήδικος (επίθ.) [kuskuselídikos] (άλλη γραφή: *κουσκουσελήδικος*) (Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Τσιρ^β): φτιαγμένος με την τεχνική του *κουσκουσέ* (βλ.).

[< *κουσκουσελής < *κουσκουσές* (Ξανθιν.)]

κουσκουσένιος (επίθ.) [kuskuséños] & **κουσκουσεδένιος** [kuskusedéños] (Τσιρ.: στο λ. *κουσκουσές*, Αποστ., Τσιρ., Τσιρ^β): φτιαγμένος με την τεχνική του *κουσκουσέ* (βλ.).

[< *κουσκουσές*, πληθ. - *έδες* (Τσιρ.)]

κουσκουσές, ο [kuskusés] (Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.,

Κασσ., Ξεν.): 1. «Όρος υφαντικής. Ειδικός τρόπος ύφανσης, ιδίως κουβερτών, κατά την οποία με ανάλογους χειρισμούς σχηματίζονται μικρές θηλιές σαν κόκκοι λιναριού, που εξέχουν και καλύπτουν ή ολόκληρο το ύφασμα ή ορισμένα σημεία του σαν ποικίλατα.» (Πιτ.): 2. *κουβέρτα* που έχει γίνει με αυτόν τον τρόπο ύφανσης.

[< πιθανώς *kuskus* ‘ζυμαρικό σε σχήμα μικρών κόκκων’ (Πιτ.) / *κατάλ.* -*ες* <; (Συντ.)] (كوسكوس قوسقوس)

{Χρησιμοποιείται και ως άκλιτο επίθετο: *οχτώ κουβέρτες κουσκουσέ είχε στα προικιά τζή* (Ξεν.). Σε άλλα μέρη της Ελλάδας ο *κουσκουσές* είναι είδος ζυμαρικού με μικρούς κόκκους, σαν το *κουσκουσί* (* (*AKN*)).

κουσούρι*, το [kusúri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): 1. το ελάττωμα· ΦΡ. *δεν σου πιάνω κουσούρι*: δεν σε λαμβάνω υπόψη, δεν σε υπολογίζω (Ιδομ.). 2. υπόλοιπο λογαριασμού. ΥΠΟΚΟΡ. **κουσουράκι**.

[< *kusur* (Παπ.)] (قصور)

{Η λ. *kusur* σημαίνει και ‘υπόλοιπο’ (Χλωρός, Β 1293-4). Η έκφρ. *δεν σου πιάνω κουσούρι* σημαίνει στην ουσία ‘δεν στέκομαι στα λάθη σου, δεν σε συνερίζομαι’. Ίσως σχετίζεται με το τουρκ. *kusura bakmamak* ‘συγχωρώ’, κ.λ. ‘δεν κοιτάζω το λάθος’.

κουσιτζώ, βλ. **καστιτζώ**.

κουστούκι, το [kustúʃi] & **κουστούνι** [kustúni] (Ξανθιν., Ιδομ^β): 1. μόσχευμα (από φυτό): 2. εμβόλιο δέντρου (βλ. *καλέμι*): 3. το κουτσορευμένο, το απόκομμα.

[ίσως < *κουτούκι* (βλ.), με ανάπτυξη. ευφων. σ (Ξανθιν.) / μάλλον από επίδραση της λ. *παστούκι* (βλ.), λόγω εννοιολογικής συνάφειας (Συντ.)]

κουτούκι^(Α), το [kutúʃi] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ.): τεμαχισμένος κορμός ή χοντρός κλάδος δέντρου, κουτσοуро. Βλ. και *γίνομαι κουτούνα*.

[< *kütük* (Πάγκ.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (كوتوك, كوتوك)

{Ο Κριτωσάκης δίνει και τις σημ. ‘πολύ ζεστός τόπος’ και ‘υπόγεια ταβέρνα’, υποκορ. *κουτουκάκι*. Στη δεύτερη σημ. πρόκειται για πανελλήνια λέξη, την οποία το *AKN* και το *ANEG* ετυμολογούν από το *κουτούκι* ‘αυτός που δεν βλέπει απ’ το μεθύσι’ < *kütük* ‘κούτσοуро’ (με βάση τη φρ. *kütük gibi* ‘σαν κούτσοуро απ’ το μεθύσι’). Ο Andrés Mohay (“Ετυμολογικές παρατηρήσεις σε δύο λεξικά της νέας ελληνικής”, στο: Christos Clairis (επιμ.), *Recherches en linguistique grecque II*, L’ Harmattan, Παρίσι 2002, σ. 103) προτείνει να διαχωριστούν ως ομόηχες οι λ. *κουτούκι* ‘κούτσοуро’ (< *kütük*) και *κουτούκι* ‘μαγαζάκι’ (< *κολτούκι* < *koltuk*

‘μασχάλη’, ‘κάτι απόμερο’ (βλ. *κουλούκι*). Ίσως πρόκειται για δύο λεξιλογικές διαδρομές που τέμνονται... στα *Κούτσουρα* του Δαλαμάγκα. Το θέμα απαιτεί διερεύνηση.}

κουτουκιάζω [kutuʈʒázo] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Κασσ.): κβόω σε *κουτούκια*.
[< *κουτούκι* (Πάγκ.)]

κουτούνα [kutúna] μύο στη ρημ. περίφρ. **γίνομαι κουτούνα** (Τσιρ^β): «στην ευρύτερη περιοχή Μυλοποτάμου λέγεται η φρ.: “εγίνηκε κουτούνα στο μεθύσι”, δηλ. ολομέθυστος.

[μάλλον συμφυρμός των εκφρ. *κουρούνα στο μεθύσι* (βλ. Στέφ. Ξανθουδίδης, “Διορθώσεις εις τα ποιήματα Στεφάνου Σαχλίκη”, *Βυζαντίς*, 1/β-γ (1909), 367) και *κουτούκιο στο μεθύσι*, η οποία από το τουρκ. *kiitiik gibi sarhoş*, βλ. *κουτούκι* (Συντ.)]

κουτουράδα*, η [kutuɾáda] & **κετουράδα** [kʰʈʌ(?) etuɾáda] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.): απερισκεψία και τόλμη.
[< *κουτουρού* (Παπ.) / + *-άδα* (Πάγκ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *κουτουρού*. Το *κε-* στον τ. *κετουράδα* (Τσιρ.) αποδίδει ίσως το *gō-* του *gōtūriū* ή το *kō-* του *kōtūriū*.}

κουτουρατζής (επίθ. προσ.) [kutuɾadzis] & **κουτουρουτζής** [kutuɾudzis] & **κουτουρτζής** [kutuɾdzis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Δαρ., Ιδομ^β, Κασσ., Ξεν.): που κάνει απερισκεψίες, κουτουράδες. Πβ. κυπρ. *κουτουρατζής* ‘που περπατάει αλογάριαστα’ (Γιαγκουλλής, 35).

[< *κουτουρού* (Παπ.) / + *-τζής* (Πάγκ.)]
{Βλ. σημείωση στο λ. *κουτουρού*. Οι Kaczyńska & Witeczak (σ. 234) προτείνουν ως έτυμο το τουρκ. *gōtūriçii*.}

κουτουρού* [kutuɾú] (επίρρ.) (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Τσιρ^β, Ξεν.): **1.** χωρίς ζύγισμα, κατ’ αποκοπή: «πόσα δίνεις σ’ ό,τι έχει το σουβάλι στα κουτουρού;» (Δαρ.) **2.** στην τύχη, στα τυφλά.

[< *gōtūriū* (Παπ.) / ίσως δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. τέλος της σημείωσης (Συντ.)] (κωτούρι, κωτούρι, κωτούρι)

{Συχνά χρησιμοποιείται στην επιρρ. φρ. *στα κουτουρού* (Αποστ., Τσιρ.). Το *TDK* έχει και τον τύπο *kōtūriū*. Ο Meynard (B 548) έχει «*grouiturou, à tort et à travers*» (= εικη και ως έτυχε) και χωριστά «*gnetururu, en bloc, gnetururu razar, vente en bloc, à forfait*» (= κατ’ αποκοπήν). Όμως, φαίνεται ότι η λ. *κουτουρού* προέρχεται από ελλ. λέξεις (κατά *ταρού* ‘κατ’ ανέμου’) και όχι από τα τουρκικά, βλ. Κυρανούδης, 328.}

κουτουρούμης, βλ. *κιτουρούμης*.

κουτουρουτζής, βλ. *κουτουρατζής*.

κουτουρτζής, βλ. *κουτουρατζής*.

κουτουσού (το;) [kutusú] (Ροδ.): κουτί.

{Η ελλ. λ. *κουτί* έχει περάσει στα τουρκ. ως *kutu* (قوتو). Με το κτητικό επίθημα γ’ προσώπου γίνεται *kutusu* σε διλεκτικά σύνθετα, όπως *kahne kutusu* ‘κουτί του καφέ’, *enfiye kutusu* ‘ταμπακιέρα’, *para kutusu* ‘χηματικοίβωτιο’ κλπ. Ίσως από κάτι τέτοιο λημματογραφεί ο Ροδάκης τη λ. *κουτουσού*, που – αν χρησιμοποιήθηκε αυτοτελώς – είναι αντιδάνειο.}

κουτραπατζής, βλ. *κοντραμπατζής*.

κουτρέτι χαλβασί (το;) [kutréti halvasí]: Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 202). Για τη σημασία βλ. σημείωση.

[< *kudret helvasi* (Παπαδογιαννάκης)] (قدرت خلواسی)

{Το δάνειο χρησιμοποιείται χωρίς να έχει προσαρμοστεί στα ελληνικά. Ο Παπαδογιαννάκης, με βάση στοιχεία από το *Ιστορικό Λεξικό Ακαδημίας Αθηνών*, έχει το ερμηνεύμα «δυναμωτικό παρασκευασμα». Αυτό είναι μια από τις δύο σημασίες που βρίσκουν στο λήμμα *kudret helvasi* στο *TDK*: η άλλη είναι: το δέντρο *Fraxinus olmus*, ένα είδος μελίας. Έχει επίσης το μονολεκτικό *kudrethelvasi* ως βοτανικό όρο με τη σημασία στα γαλλικά: *manne*. Ο Χλωρός το έχει το *قدرت خلواسی* με το ερμηνεύμα «το μάννα του ουρανού» (B 1274) και «μάννα, αερόμελο» (A 710). Στο παραπάνω ιατροσόφιο *κουτρέτι χαλβασί* πρέπει, σύμφωνα με τα συμφραζόμενα, να σημαίνει ‘μάννα (το)’, για το οποίο διαβάζουμε στον Γεννάδιο (σ. 637): «**Μάννα** (γαλλ. *Manne*, αγγλ. *Manna*, τουρκ. *Κουδρέτ-χαλβασί*), σακχαράδης, ευκοίλιος ουσία, ην ενέχουν εν ποσώ φυτά τινα και ιδίως Μελία η ευρωπαϊκή, εξ ής και πρωτίτως λαμβάνεται (εξ εντομών προξενουμένων επί του κορμού της) το **μάννα** των φαρμακείων.»}

κουτσακόνω [kutsakóno] (Ξανθιν^α): καρφώνω κουτσάκι, παλουκώνω.

[< *κουτσάκι* (Ξανθιν.)]

κουτσάκι, το [kutsátʃi] (Ξανθιν., Τσιρ.): **1.** μικρό και ξερό ξύλο **2.** ξύλινος πάσσαλος στον οποίο δένουν ένα ζώο **3.** (μτφ.) μόνος κι έρημος.

[< *kūciik* (Τσιρ.) / ίσως < *kōček*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης την ετυμολογεί από το *κοψάκι* < *κοψάκιον < *κόπτω*. Από το *kūciik* ‘μικρός’ προκύπτει κανονικά το ουσ. **κ(ι)ουτσάκι*. Άλλωστε έχει δώσει ήδη το επίθ. *κούτσικος* (βλ.) Στη μελέτη τους για το *Γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας* (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 2006, σ. 75) η Ευανθία Δουγά-

Παπαδοπούλου και ο Χρήστος Τζίτζιλής καταγράφουν τη λ. *κουτσάκ* '«ένα από τα δύο κυρτά ξύλα στο πίσω μέρος του σαμαριού» (αυτό που λέμε στην Κρήτη: σκαρβέλι) και τη ετυμολογούν από το τουρκ. *köçek*. Κατά τον Κώστα Καραποτόσογλου ("Ετυμολογικά της δυτικής κρητικής διαλέκτου", *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 25 (2004-2005), 75) η κρητική λ. *κουτσάκι* προέρχεται από το δημόδες τουρκικό *göçek* 'κρίκος, χαλκάς καρφωμένος στην πόρτα για να κρέμεται το κλειδί', 'μεντεσές, ρεζές', 'τσιγκελωτό σίδερο που στερεώνεται στην πίσω πλευρά των σμαριών', και για το πέρασμα από το 'τσιγκελωτό σίδερο' στο 'παλούκι' παραλληλίζει με το ποντιακό *μαγκούριν* και τη λ. *βέργα*, που παρουσιάζουν ανάλογη σημασιολογική εξέλιξη. Άλλη πρόταση: η λ. *κουτσάκι* θα μπορούσε να είναι υποκορ. της λ. *κούτσα* 'κορμός (δέντρου)' (βλ. Εμμ. Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας*, 1100-1669, 8ος τόμος, σ. 351), πβ. *κούτση* 'κομμάτι λαχανικού ή ολόκληρο το λαχανικό', *μια κούτση κερεβίτζι* 'σέλινο' (Ξανθίν.), οπότε δεν θα είχε θέση σ' αυτόν εδώ τον κατάλογο. Άλλο είναι το *κουτσάκι* 'αγκαλιά' < *kucak*, που καταγράφει ο Παμπούκης (σ. 261).}

κούτσικας, ο [kútsikas] (πληθ. *κουτσάικοι*) (Γάρ., Κριτσ.) : μικρό και σκληρό εξόγκωμα που παρουσιάζεται στα δάχτυλα των χεριών, μυρμηγκιά.
[< *küçük* 'μικρός' (Κριτσ.) / μάλλον < *göçek*, βλ. *αγκούτσικας* (Συντ.)]
{Ο Σταύρος Χριστοδουλάκης (*Γητείς – Λαϊκή Θεραπευτική της Κρήτης*, Μπατσιούλας, Αθήνα 2011, σ. 370) έχει τον τ. *κουτσάικος*.}

κούτσικοσ* (επίθ.) [kútsikos] (Πάγκ., Ιδομ.) : πολύ μικρός.
[< *μικρούτσικος* ή *μικειούτσικος* (Πάγκ.) / σωστότερα: < *küçük* (AKN)] (كوجك، كوچوك)
{Κατά το TDK υπάρχει διαλεκτ. τ. *kuçuk*.}

κουτσομπάφιλας, ο [kutsobáfilas] (Κριτσ.) : αυτός που έχει κομμένο κάποιο δάκτυλο.
[< *κουτσο-* + *μπάφιλας* (Κριτσ.)]
{Βλ. σημείωση στο λ. *παπουτσάς*.}

κουσάς, βλ. **κόπιτσα**.

κράι, το [kráí] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ.,

Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : παγετός, πάχνη, δριμύ ψύχος «που καίει τσι βλαστούς των δέντρων, τα αμπέλια και τα κηπευτικά και μαργώνει τα χέρια μας» (Δαρ.).

[< *karagi* 'παγωνιά' (Ξανθίν.)] (قراغو، قيراغی)
{Κατά τον Ξανθινάκη: *karagi* < πιθανόν ελλ. *κρύο* κατά τον Νιζανγαν: < παλαιό τουρκ. *kara*. Για την τουρκ. προέλευση της λ. *κράι* συνηγορεί το ποντιακό *κουραγού*, η, «η πρωινή δροσιά, παγωνιά», που ετυμολογείται από το τουρκ. *karagi*, διαλεκτ. *karagi* (*Συμπλήρωμα ΙΑΠΔ*, 100).}

κρμππατσά, η [kribatsá] (Πιτ., Κριτσ.) : χτύπημα με το κρμπάτσι, με το μαστίγιο.
[< *κρμπάτσι* (Συντ.)]

κρμπάτσι, το [kribátsi] & **κρμπάτσι** [kribátsi] & **χιρμπάτσι** [xirbátsi] & **κλιμπάτσι** [klibátsi] & **χλιμπάτσι** [xlibátsi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ.: στην ανάπτυξη του λ. *κρμππατσά*, Ξανθίν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : το μαστίγιο.

[< *karbas* (Παπ.)] (قرباج، قرباج)
{Στο AKN : κουρμπάτσι}

κρμππατσώνω [kribatsóno] (Πιτ., Κριτσ., Κασσ.) : δέρνω με το κρμπάτσι, μαστιγώνω.
[< *κρμπάτσι* (Συντ.)]

κυλίφι, βλ. **κυλίφι**.

κυράς, βλ. **κυράς**.

κυρατζής, βλ. **κυρατζής**.

κρυλίμπας, βλ. **κρυλίμπας**.

Λ

λαγά, βλ. **λαλά**.

λαγουδατζής, ο [laɣudadzis] (Κριτσ.) : αυτός που είναι ειδικός στο κυνήγι του λαγού.
{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής.}

λαγουδότελο, το [laɣudótelɔ] (Κριτσ.) : παγίδα από σύρμα σε μορφή θηλιάς για λαγούς.
[< λαγουδο- (πβ. λαγουδόχορτο, λαγουδόποδας, λαγουδότοπος) + τέλι (Συντ.)]

λαγούμι*, το [laɣúmi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ο υπόνομος. **2.** υπόγειο στοά (όπου τοποθετούνται εκρηκτικά για την ανατίναξη).
[< *lāğım* (Παπ.)] (لغم)

λαγουζίμο [laɣumízo] (Κασσ.) : **1.** ανοίγω λαγούμι. **2.** (μτφ.) σκάβω μέσα σε πράγματα, αναζητώντας κάτι.
[< *λαγούμι* (Κασσ.)]

λαγουμιτζής*, ο [laɣumidzís] (Πάγκ., Τσιρ^B) : αυτός που κατασκευάζει υπονόμους.
[< *lāğımcı* (Πάγκ.)] (لغمی)

λαδομαγατζές, ο [ladɔmagadzés] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : αποθήκη λαδιού.
[< *λάδι* + *μαγατζές* (Ξανθιν.)]

λαδομουτουλούκια, τα [ladɔmutulúɟa] (Πιτ., Κριτσ.) : «Όρος ιστορικής σημασίας. Η κατ' έθιμον άγραφη αμοιβαία συμφωνία, η ανακωχή θα μπορούσαμε να πούμε, μεταξύ Χριστιανικού και Οθωμανικού στοιχείου της Κρήτης σε όλο το διάστημα της συλλογής του ελαιοκάρπου. Η συμφωνία τούτη ετηρείτο πιστά και από τις δυο πλευρές και το λιομάζωμα γινόταν ανενόχλητα και χωρίς προστριβές μεταξύ τους.» (Πιτ.)
[< *λάδι* + *μουτουλούκι* 'συμβιβασμός' < *μουτζώ* < *μουτής* (βλ. λέξεις) (Συντ.)]
{Στην απόδοση στο κρητικό ιδίωμα του τεύχους *Ο Ασπερίξ στους Ολυμπιακούς Αγώνες* > *Ο Ασπερίκας σσι Ολυμπιακές Συνορισές* (ΜΑΜΟΥΘΚΟΜΙΞ, Αθήνα 2008, σ. 11) ο Μιχ. Πατεράκης αποδίδει την 'ολυμπιακή εκχειρία' ως... *συνορισουτουλούκια* (!)}

λαδομπογιάς, ο [ladɔbozás] (Ιδομ.) : ελαιόχρωμα.
[< *λαδο-* + *μπογιάς*, βλ. *λαδομπογιά* στο *ΑΚΝ* (Συντ.)]

λαζέτι, βλ. **λεζέτι**.

λαϊκατζής, ο [laikadzís] (Κριτσ^F) : ο έμπορος λαχανικών, φρούτων, ενδυμάτων κλπ. σε λαϊκή αγορά.
[Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάλ. -(α)τζής (Συντ.)]

λαϊλί, βλ. **κούμπεμπέ**.

λάκιμο (σύνδ.) [laɟim] (Κονδ.) : αλλά, όμως.
[< τουρκ. *λάκιμ* (Κονδ.) / < *lakim* (κατά το *TDK* από το αραβ. *lākin*) (Συντ.)] (لكن، لکن)
{Για την προσθήκη του [u] (πβ. *ανάμιου*, *κοτζάμιου*, *μπάρεμου*, *μπιλέμου*, *τζάνεμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4.}

λακριντί*, το [laɟirdí] & **λακριντί*** [laɟridí] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Γαρ., Ιδομ., Δαρ., Ξανθιν^A, Χουστ., Ξεν.) : ομιλία, κουβέντα, λόγος.
[< *lakirdi* (Παπ.)] (لقردی، لقردی)

λακριντζίω [laɟirdízo] & **λακριντεύω** [laɟirdéno] (Πάγκ., Ιδομ^B, Ξεν.) : μιλά, συνομιλώ.
[< *lakirdi* 'λόγος' (Πάγκ.) / μάλλον < *λακριντί* (Συντ.)]

Λακιωτοτακίμ, βλ. **τακίμ**.

λακριντί, βλ. **λακριντί**.

λαλά^(A), η [lalá] & **λάλη** [láli] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Τσιρ^B, Ξεν.) : η γιαγιά.
[Κατά τους Πάγκ. και Ξανθιν. θηλ. του *λάλος* 'παππούς' (Δ. Κρ.) < *lāla* 'ο παιδαγωγός' (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. *λάλος*] (لآل، لآل)
{Ο Ροδάκης τονίζει στην παραλήγουσα: *λάλα*. Κατά τον Ανδριότη «νηπιακή λέξη, γνωστή και σε άλλες γλώσσες (Δ. Γεωργακ. στο Αρχ. Θρακ. Θησ. 14, 78 κ. εξ.)». Όπως επισημαίνει ο Πάγκαλος, η λ. *λαλά* 'γιαγιά' υπάρχει ήδη στον *Ερωτόκριτο* {B 487, E 1510}. Κατά το *TDK* και τον Nisanyan η λ. *lala* < περσ. *lālā*. Ο Δαριβιανάκης λημματογραφεί και τον τύπο *λαγά*

[laɾa], χωριστά. Η μετάβαση από τη σημ. 'παιδαγωγός' στη σημ. 'γιαγιά' ίσως μέσω του σύμπλοκου *γρια λαλά*, αφού η παιδαγωγός ήταν συνήθως γυναίκα μεγάλης ηλικίας, όπως η Νένα στον *Ερωτόκριτο* – άλλωστε στις συνηθισμένες οικογένειες τον ρόλο αυτόν τον αναλάμβανε συνήθως η γιαγιά.}

λαλάς, ο [lalás] (Ροδ.) : ψυχογιός.
[βλ. *λάλος*]

λαλές^(Α), ο [lalés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Κασσ., Ξεν.) : το λείριο, ένα είδος κρίνου ή (κατά τον Πιτ.) ο καντηφές.
[< *lâle* (Παπ.)] (ΛΥ)

{Συχνό ως προσφώνηση *λαλέ μου* σε μοιρολόγια, γιατί ομοιοκαταληκτεί με τα επίσης εύχρηστα σ' αυτό το είδος *καλέ μου, καντηφέ μου, ελεμέ μου* κ.ά. Στα τουρκ. *lâle* είναι η *τουλίπα*.}

λάλη, βλ. **λαλά**.

λαλίни, το [lalĩni] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^β) & **ναλίни** [nalĩni] (Ροδ.) : η ξύλινη παντούφλα, το τσόκαρο.

[< *nalın* (Παπ.) / με ανομοίωση του ν σε λ (Ξανθιν.) για τον τ. *λαλίни*] (نالین, نعلین \ نالین)

{Το *TDK* εκτός από τον τ. *nalın / nalın* έχει επίσης τους διαλεκτ. τύπους *lahn* και *lâlin*. Ως συνώνυμο δίνει τη λ. *takımya*, που την ετυμολογεί από τα ελληνικά.}

λάλος, ο [lâlos] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ^β) : ο παππούς.

[το αρσ. του *λάλη* (Πάγκ.) ή < *lala* 'παιδαγωγός' (Ξανθιν.)]

{Ο Ξανθινάκης σημειώνει (χωρίς συγκεκριμένη παραπομπή) ότι «τη λ. αναφέρει και ο ιστορικός της Άλωσης Δούκας». Κατά τον Κυρανούδη (σ. 125) ισχύει ο εξής κανόνας προσαρμογής: «τουρκικά [= προσωπικά] αρσενικού φησικού γένους > ελληνικά αρσενικού γραμματικού γένους σε -ας». Ίσως το αρσ. *λάλος* να προήλθε από το θηλ. *λαλά* και όχι κατευθείαν από το τουρκ. *lala*, πβ. *αμπλός < αμπλά < abla*. Ο τονισμός κατά το *πάππος* (;) Ο Ανδριώτης έχει: «**λαλάς** ο, θεός· μεσν. *λαλάς*, από το *λαλά* η. Κατ' άλλους τουρκ. *lala*, περσικής αρχής (Δ. Γεωργακ. στο Αρχ. Θρακ. Θησ. 14, 78 κ. εξ.)». Με τη σημ. 'παππούς' έχει τη λ. *λαλάς* ο Γεώργιος Βεντότης (*Λεξικόν τρίγλωσσον*, 3ος τόμος, Βιέννη 1790, σ. 311). Κατευθείαν από το τουρκ. *lâla* ετυμολογείται και το ποντιακό *λαλάς* (& *λάλας*) στο *Συμπλήρωμα του ΙΑΠΑ* (σ. 108).}

λαμπάς, ο [labás] (Πιτ., Τσιρ^β) : «(όρος οικοδόμων) πληθ. οι λαμπάδες = οι δύο λιθοκτιστές ή πλινθόκτιστες πλευρές του παραθύρου, εσωτερική (= μέσα λαμπάς) και εξωτερική (= έξω λαμπάς). Στο ενδιάμεσο τοποθετείται η "κάσα"

στην οποία εφαρμόζονται τα παραθυρόφυλλα. Λέγονται και μάγουλα».

[πιθανόν κοινή προέλευση με το τουρκ. *lamba* 'αυλάκι χαραγμένο σε ξύλο' (Χλωρός, Β 1475) (Συντ.)] (لامبه)

{Το *TDK* έχει τη λ. *lamba* με τις σημασίες: 1. λάμπα πετρελαίου, 2. λυγία (τρανζίστορ), 3. εσοχή, συνήθως σε ορθή γωνία, ανοιχτή σε πλαίσιο πόρτας ή παραθύρου. Την ετυμολογεί από τα νέα ελλ. (Rum.) χωρίς να προσδιορίζει από ποια λέξη ακριβώς. Ο Nişanyan ξεχωρίζει *lamba*¹ 'λάμπα' (από τα ελλ.) και *lamba*² 'πλαίσιο' (από το ιταλ. *lembo*). Μάλλον ισχύει αυτό που σημειώνουν οι Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze για το τουρκ. *lambasa* 'yard batten': Η λέξη υπάρχει σε πολλές παραλλαγές στην κεντρική και ανατολική Μεσόγειο (μία από αυτές το ελλ. *λαπάτσα* 'άμβολον'), αλλά η προέλευση της λέξης «is not clear», και «χωρίς αμφιβολία πολλές παραλλαγές μαρτυρούν παρετυμολογικές επιδράσεις» (*The Lingua franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958, σ. 269). *Λαπάτσα* είναι η κοινή λ. για το *άμβολον* = «επίμηκες τεμάχιο ξύλου κατηργασμένου καταλλήλως ώστε να εφαρμόζεται επακριβώς κατά μήκος κεραίας ιστού ή άλλου αντικειμένου έχοντος ανάγκη ανάγινω μώσεως» (Αντ. Ηπίτης, *Λεξικόν Ελληνογαλλικόν*, 1ος τόμος, Αθήνα 1908, σ. 216.)

λάντζα, η [lândza] (Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) :

1. δοχείο από τσίγκο, σε σχήμα ανεστραμμένου κώλουρου κώνου, μέσα στο οποίο βάζουν διάλυμμα ποτάσας για να εμβαπτίζουν τα σταφύλια που πρόκειται να γίνουν σταφίδα · **2.** μεγάλο δοχείο από λαμαρίνα, συνήθως κυλινδρικό, για την αποθήκευση λαδιού · **3.** δοχείο γεμάτο νερό μέσα από το οποίο περνά ο λουλάς του καζανιού · **4.** υπόγεια δεξαμενή κρασιού · **5.** το πλύσιμο των πιάτων μέσα σε γούρνα.

[α] Για τις σημ. 1-4: πβ. τουρκ. διαλεκτ. *lanca*, που κατά το *TDK* σημαίνει 'μεγάλο κυλινδρικό δοχείο από γαλβανισμένο μέταλλο για ελαιόλαδο' (στην Κρήτη αυτό το λένε αλλιώς ντίνα). Ο Nişanyan επισημαίνει ότι πρόκειται για λ. της διαλέκτου των παραλίων του Αιγαίου (Ege ağzi). Δεν διευκρινίζει αν προέρχεται από τα ελληνικά. β) Στη σημ. 5: < *λάντζα* 'το πλύσιμο των μαγειρικών σκευών', ίσως < βεν. *lanza* ([nts]) 'κοντάρι καταρτιού όπου δένεται το πανί' (δουλειά που έκανε το κατώτερο πλήρωμα) (*AKN*), βλ.επε τέλος σημειώσης (Συντ.)]

{Στο *ΙΑΠΑ* (Α 514) η ποντιακή λ. *λάντζα* 'μεγάλο βαρέλι εις το οποίον βράζει ο μούστος' ετυμολογείται «πιθανώς από το Ιταλ. *lancia* = είδος λέμβου». «Κατά τον Κ. Καραποτόσογλου (*Αρ-*

χείον Πόντου, 43 (1990-1), 290-291) η λ. παράγεται από το ιταλ. *lance* [...] ‘μία φαριδιά επίπεδη λεκάνη, πιπέλα’, που πέρασε στην ελληνική με διευρυμένη την αρχική του σημασία, αν και δεν αποκλείεται να υφίσταται σε κάποιο ελληνικό ιδίωμα η αρχική σημασία της ιταλικής λ.» (*Συμπλήρωμα ΙΑΠΔ*, 109). Η λ. *λάντζα* χρησιμοποιείται και με τη σημ. ‘βάρκα, ιδίως αυτή που μετέφερε τους επιβάτες από και προς το πλοίο’, βλ. π.χ. Νέλλη Ανδρικοπούλου, *Το ταξίδι του Ματαρόα, 1945: Στον καθρέφτη της μνήμης*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2007, σ. 70). Για την κρητ. *λάντζα* πρέπει να γίνουν να γίνουν δύο λήμματα: ένα για το πλόσιμο των πιάτων (που δεν θα είχε θέση εδώ) και άλλο για τις υπόλοιπες σημασίες, που κι αυτές είναι αμφίβολο αν είναι τουρκ. προέλευσης, γιατί –αντίθετα– το τουρκ. διαλεκτ. *lanca* ενδέχεται να είναι ελλ. προέλευσης.}

λαποδιάζω* [lapadǰázo] (Παπ., Πάγκ., Γαρ.) : γίνομαι νερούλος.
[< *λαπάς* (Παπ.)]

λαπάς*, ο [lapás] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : το νερόβραστο ρύζι, νερούλο πλάφι.

[< *lápa* (Παπ.)] (لاپا، لاپه، لاپه)

{Κατά το *TDK* η λ. *lápa* προέρχεται από τα ελληνικά, αλλά δεν προσδιορίζεται από ποια λέξη. Ο Χλωρός (B 1470) αναφέρει ότι «κατά τον Βυζάντιον περιεργός η σύμπτωσης προς το της ελληνικής *λαπάζω*» (βλ. Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Λεξικόν της καθ’ ημάς ελληνικής διαλέκτου*, έκδοση 3η, 1874, σ. 559). Κατά τον Nişanyan είναι ηχοποίηση: < *lap* ‘ήχος από νερούλο και μαλακό πράγμα’. Η μτρ. σημ. ‘μαλαθικός’ ήδη στα τουρκ. *lara* και *lapaci* (Χλωρός, B 1471). Σημειώνουμε ότι η λ. επέστρεψε στα τουρκ. ως *lapaz*, με τη σημ. «disease of sponges, causing them to rot» (Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958, σ. 534)

λασπόρακη, η [lasporáki] (Ξανθιν.) : ρακή που προέρχεται από απόσταξη ιζήματος (“λάσπης”) κρασιού. Συνών. *υλόρακη*, *φειτσόρακη* (βλ.).
[< *λάσπη* + *ρακή* (Ξανθιν.)]

λαφαζάνης (επίθ. προσ.) [lafazánis] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ*, Ίδομ^B, Χουστ.) : 1. φλύαρος, πολυλογάς· 2. καχησιάρης.
[< *lafazan* (Παπ.)] (لافزان)

λάφια, τα [láfiʝa] (Πάγκ., Πιτ.) : καυχησιολογία, καυχησιές.
[< *láf* (Πάγκ.)] (لافي)

{Μάλλον μόνο στον πληθυντικό. Στον αριθμό αυτόν το καταγράφει και ο Μπόγκας (σ. 178). Ομοίως και το *ΙΑΠΔ* (A 516).}

λαχουρί, βλ. **λαχούρι** (σημείωση).

λαχούρι*, το [laxúri] (Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Χουστ.) : «Υφασμα μάλλινο, πλουμιστό με πολύχρωμα κεντήματα, για φουστάνια πολυτελείας, τραπεζομάνδηλα κ.ά.» (Πιτ.).

[< *Λαχώρη*, πόλη των Ινδιών, όπου κατασκευάζονται τα γνήσια λαχούρια (Πιτ.) / < τουρκ. *lâhürî* από τα αραβ., τοπων. *Λαχώρη* (πόλη της Ινδίας, σήμερα του Πακιστάν) (*AKN*)] (لاهورى)

{Ο Πιτκακίης δίνει ως παράδειγμα χρήσης τη μαντινάδα: «Μου ’βαλες πάλι σήμερα το λαχουρί φουστάνι, / να μην το ξαναβάλεις μπλίο και δα με κουζουλάνει». Εδώ η λ. **λαχουρί** (και όχι *λαχούρι*) ως επίθετο». Το υποκορ. *λαχουράκι* που αναφέρεται στο *AKN* είναι μάλλον διαφορετικό από το *lahuraki* (لاهوراكي) που έχει ο Χλωρός (B 1477) : «είδος υφάσματος λινού κατ’ απομίμησην του ινδικού σαλιού».

λεβεδιά, η [levedǰá] (Αποστ., Τσιρ.) : η λεβεντιά*.
[λεβεντιά: < *λεβέντης* (*AKN*)]

λεβέντης*, ο [levéndis] : 1. ναύτης (οθωμανικού στόλου)· (ως επίθ. προσ.) 2α. με καλοφτιαγμένο σώμα και ωραίο παράστημα, θηλ. **λεβέντισσα**· 2β. θαρραλέος, τολμηρός· 2γ. ντόμπρος και μεγαλόκαρδος· 3. (ως ουσ.) νέος άνδρας με τα χαρακτηριστικά του 2α.

[< τουρκ. *levend* ‘όμορφος, δυνατός νεαρός’ (από τα περσ.) (*AKN*)]

{Το *EANEG*, που έχει την ετυμολογία: μsn. < τουρκ. *levend* / *levent* < περσ. *lawand* ‘γενναίος, παλικάρι’, προσθέτει: «Κατ’ άλλη εκδοχή, λιγότερο πιθανό, η τουρκ. λέξη προέρχεται από το παλ. ιταλ. *leventi* “πυροβολητής σε πλοίο από την Ανατολή – κουρσάρος ή πειρατής από την Ανατολή” < *levante* “Ανατολή” (βλ. λ. *λεβάντες*)», και παρέχει αναλυτικά στοιχεία για την ιστορία της λέξης *λεβέντης*. Κατά το *TDK* η λ. *levent*, -di (από το περσ. *levend*) σημαίνει: 1. (ιστορ.) στρατιώτης του οθωμανικού στόλου, 2. (επίθ.) μακρύς, 3. (μτρ., επίθ.) ψηλός και όμορφος (άνθρωπος). Με την πρώτη σημασία η λ. στον πληθ. *λεβέντες* στον Μπουνιαλή τρεις φορές (Αλεξίου & Αποσκήτη, 592). Και ωρίτερα σε κρητ. λαϊκό στιχογράφημα του 1668: [...] *απόφασι να δώσει / να βγοῦσιν οι λεβέντες να σκλαβόσου / τσι Χριστιανούς και πάθη να τως δώσου* (βλ. Εμμ. Κριαράς, “Λεηλασία της Παροικίας της Πάρου (Κρητικόν ποίημα του 17ου αιώνας)”, *Αθηνά*, 48 (1938), 140). Και πολύ αργότερα σε τουρκοκρητ. ρίμα για το ναυάγιο της λόντρας του Μπραΐμ Αγά: *Δεν κλαίω ’γώ τσι λόντρες μου, μηδέ τα ἐξοδά μου, / μα κλαίω τσι λε-*

βέντες μου, απού 'τον η προπιά μου (βλ. Πλανάκης, σ. 122· από: Θεοχάρης Δετοράκης, *Ανέκδοτα Δημοτικά Τραγούδια της Κρήτης*, Ηράκλειο, 1976, σ. 91).

λεβέντικος (επίθ.) [levéndikos] : που σχετίζεται με τον λεβέντι = ναύτη. Η (κρητική) βράκα «είναι ή μάλλον ήτο λεβέντικο ένδυμα. Γι' αυτό και όποιος τη φορούσε λέγαμε πως “φορά λεβέντικα”. Έχει το “ελάττωμα” πως είναι “αυστηρή”. Θέλει σώμα αληθώς λεβέντικο» (*Κρητική Εστία*, 4/30 (1952), 22). ΕΠΙΡΡ. **λεβέντικα** (επίρρ.) [levéndika] : Η λ. σε κρητ. λαϊκό στιχούργημα του 1668: *λεβέντικα ντυμένος* = ντυμένος ναυτικά (βλ. Εμμ. Κριαράς, “Ληλασία της Παρούκας της Πάρου (Κρητικών ποίημα του 17ου αιώνας)”, *Αθηνά*, 48 (1938), 146.) [*λεβέντης* ‘ναύτης’ (Συντ.)]

λεβεντογέννα* (επίθ. μόνο στο θηλ.) (Τσιφ^β.) [levendozéna] : που γεννάει, που βγάζει λεβέντες (συνήθως το λέμε για την Κρήτη). [λεβέντ(ης) -ο- + γενν(ώ) -α, θηλ. του -ος (AKN)]

λεβεντοράφτης, ο [levendoráftis] : ράφτης που έκανε κρητικές βράκες. Η λ. στην καθαρεύουσα (*λεβεντοράφται*) σε σημείωμα με τίτλο *Η βράκα*, και υπογραφή *Ένας παλαιός : Κρητική Εστία*, 4/30 (1952), 22. [*λεβέντης* ‘ναύτης’ + *ράφτης* (Συντ.)]

λεβεντοσύνη, η [levendosíni] (Πάγκ., Ξανθιν^Α, Αποστ., Τσιφ., Ξεν.) : «αρρενωπή ευκινήσια» (Πάγκ.). [*λεβέντης* (Πάγκ.), βλ. *λεβεδιά* (Συντ.)]

λεγγέρι, το [lenǵéři] & **λεγγέρα**, η [lenǵéra & lenǵéra] (Πιτ., Αποστ., Τσιφ., Κασσ.) : μεγάλη χάλκινη λεκάνη φαγητού, λεκάνη κουζίνας. Ο τ. *λεγγέρι* σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 336). [*lenger* (Dawkins, 685)] (كڠ) {Το θηλ. *λεγγέρα* ίσως από επίδραση συναφών θηλυκών, όπως: μοςόρα, μουργούτα (και τα δύο σημαίνουν ‘μεγάλη πήλινη λεκάνη’, βλ. Πάγκ. Δ261 & 277), λεκανίδα – αν δεν είναι μεγεθυντικό.}

λεγένι^(Α), το [lezéni] & **λεγκέني** [ledzéni] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Τσιφ., Κριτσ^σ., Ιδομ^β., Κασσ., Ξεν.) : **1.** η λεκάνη **2.** (ειδικότερα) η μεταλλική λεκάνη που χρησιμοποιούσαν άλλοτε στα κουρέια για τη σαπουνάδα. [*legen* (Παπ.), το οποίο ίσως < ελλ. *λεκάνη* (Ανδριώτης)] (كڠ) {Στα τουρκ. η λεκάνη του κουρέα λέγεται berber leğeni. Το *TDK* ετυμολογεί από το pers. *legen*, ο Nişanyan από από το pers. *lagan*, που (μαζί με το αραβ. *lakān* και το ελλ.

λεκάνη) το ανάγει στο ακκαδικό *lakānu*. Στα ελληνικά το ανάγει ο Miclosich (Ib 16). Βλ. και Βασμανόλη, σ. 283-4.}

λεγενόμπρικο, το [lezenoíbriko] : λεκάνη και κανάτα για το νύμμο χεριών και προσώπου. Η λ. σε προκοδοτήριο του 1861: *λεγενόβρικον χάλκινον*· και: *λεγενόβρικον πήλινον άσπρον* (*Α.Δ.Η.*, 2 / 41-326) [*λεγένι* + *μπρίκα* (Συντ.)]

λεγκέني, βλ. *λεγένι*.

λεζέτι, το [lezéti] & **λαζέτι** [lazéti] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιφ.) : **1.** τέρνι, ευχαρίστηση **2.** (μψ.) γούστο, νοστιμάδα. [*lezzet* (Παπ.)] (كڠ) {Ο Πάγκαλος το γράφει: *λεζζέτι*.}

λειανοτούφεκο, βλ. *λιανοτούφεκο*.

λειανοχάρουπο, βλ. *λιανοχάρουπο*.

λεϊλάκι, βλ. *λελεκιά*.

λεκές*, ο [letés] (Παπ., Πάγκ., Δαρ.) : **1.** κηλίδα, λερωματιά **2.** (μψ., ως χαρακτηρισμός προσ.) ρουφιάνος, καταδότης, λέρα. «Ο *λεκές* στον μπέτη [= στήθος] καθαρίζει, στην τζέπη σε εκθέτει και στο κουτέλο [= μέτωπο] σε καταδικάζει» (Δαρ.). [*leke* (Παπ.)] (كڠ)

λεκιάζω* [let[ázo] (Παπ.: στο λ. *λεκές*, Πάγκ.) : λερώνω. [*λεκές* (Παπ.)]

λεκιούνι, το [let[úni] (Τσιφ^β.) : πολλή βρομιά, εμφανές λέρωμα στο σώμα ή στα ρούχα. [μάλλον < *λεκές* (Συντ.)] {Από εδώ το ρ. *λεκιουνιάζω*.}

λέλακας, ο [lélakas] (Ξανθιν.) : ο υπερβολικά ψηλός, ο μακροπόδαρος. [*λέλακας*, μεγεθ. του *λελέκι* (< *leylek*), με προληπτ. αφομ. του ε της παραλήγ. απο το α της κατάλ. (Ξανθιν.) / η τροπή [lele] > [ela] ίσως από επίδραση του (κατά το *TDK*) διαλεκτ. *léylak* (Συντ.)] {Η λ. *λέλεκας** (AKN) δεν υπάρχει ως λήμμα στον Ξανθινάκη.}

λελέκι*, το [leléti] (Πιτ., Δαρ.) : **1.** πελαργός της Κοινης **2.** το άνθος της λελεκιάς (πασχαλιάς). [βλ. σημείωση (Συντ.)] (كڠ, كڠ) {Πρόκειται για δύο ξεχωριστές λέξεις: *λελέκι*¹ ‘πελαργός’ [< τουρκ. *leylek* (AKN)] και *λελέκι*² ‘άνθος πασχαλιάς’ [< *λελεκιά* (βλ.)]. Ο Δαρβιανάκης έχει τη λ. μόνο με τη σημ. ‘πελαργός’.}

λελεκιά, η [lelet[á] (Πιτ.) : «Το γνωστό καλλωπιστικό δέντρο με τα μοβ λουλούδια, η πασχαλιά, “σύργις η Περσική”».

[< ιταλ. *lilla* ‘πασχαλιά’ (Πιτ.) / το σωστό: < *leylak* (κατά το *TDK* από το αραβ. *leylāk*) (Συντ.) (ليلاق, ليلاك)]

{Πρόκειται για τον δενδροειδή θάμνο *Syringa vulgaris*, που ανθίζει γύρω στο Πάσχα (> *πασχαλιά*). Η Ευαγγελία Φραγκάκι (*Συμβολή εις την δημώδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 129) το καταγράφει ως *λειλάκι*, που είναι φωνητικά πιο κοντά στο τουρκ. έτυμο. Στα ελλ. λέγεται και *λιλάς* < γαλλ. *lilas*, απ’ όπου και το χρώμα *λιλά* ‘μοβ ροζ’, το οποίο στα τουρκ. λέγεται *leylakı*.}

λεμές, βλ. *ελεμές*.

λεμονατζής, ο [lemonadzis] (Ιδομ^B) : αυτός που ασχολείται επαγγελματικά με την παρασκευή και εμφιάλωση αναψυκτικών.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης *κατάλ. -(α)τζής*.}

λεμόν τουζού, το [lemón tuzú] (Γαρ., Κριτσ^ε) : κίτρικο οξύ σε μορφή λευκής κρυσταλλικής σκόνης, το ζινό.

[< *limon tuzu* (Κουκκίδης, 49) (ليمون طوزى)]

{Για το ιζαφετικό αυτό δάνειο γράφει αναλυτικά ο Κυρανούδης (σ. 203-204).}

λεμπλεμπί*, το [leblebí], & **λεμπλεμπίδι** [leblebídi], πληθ. **λεμπλεμπιά** [leblebjá] & **λεμπλεμπλιά** [lebleblá] & (με αναγραμματισμό, μόνο στον πληθ.) **μπεμπεμπλιά** [bebeblá] & **μπεμπελιά** [bebeblá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κριτσ^ε.): **1.** ρεθθι καθυρνητισμένο, στραγάλι· **2.** ο πληθ. *μπεμπεμπλιά* σημαίνει επίσης ‘διάφορα δωράκια για μικρά παιδιά (παγνίδια, καραμέλες, σουσωμιά κλπ.)’.

[< *leblebi* (Παπ.) (ليلبي)]

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον ενικό *λεμπλέμπλι*.}

λεμπλεμπιτζής, ο [leblebidzis] (Σταυρινίδης) : στραγαλατζής (*Μεταφράσεις*, Γ 399).

[< *leblebici* «ο παρασκευαστής ή πωλητής ερεβίνθων, φρυκτών, κ. στραγαλάς» (Χλωρός, Β 1479)] (ليلبيجي)

λεμπλεμπιτζίδικο, το [leblebidzidiko] : στραγαλατζίδικο, μαγαζί που πουλούσε ξηρούς καρπούς.

[< *λεμπλεμπιτζής* (Συντ.)]

{Στο Ηράκλειο τα μαγαζιά αυτά ήταν συγκεντρωμένα στον ίδιο δρόμο, τα *λεμπλεμπιτζίδικα*, όπως γίνονταν επί Τουρκοκρατίας με τα ομοειδή καταστήματα, πβ. *νερμτζίδικα*, *τερτζίδικα*, *σιβανάδικα*, *μαχαϊράδικα*, βλ. και *Αρασάς*. Εκεί ήταν τα γραφεία και το τυπογραφείο της εφημερίδας *Μίνως*, όπως αναγράφεται στην κεφαλίδα της εφημερίδας, βλ. φύλλο 2/27-12-1880.}

λεπέ! (επιφ.) [leré] (Κονδ.: χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας) : «Ορίστε! (απάντησις εις κλήσιν)».

[< οθωμ. *lepe*, παραφθορά του επιφ. *lebbeyk* ‘ορίστε!’ (Συντ.) (ليبك)]

{Η επισήμανση «τουρκοκριτ., αλλ’ όχι τουρκικών» του Κονδυλάκη είναι εν μέρει σωστή: κατά το *TDK* (το *πεπαλ.*) επιφ. *lebbeyk* είναι αραβικό. Κατά τον Χλωρό (Β 1480) σημαίνει «είμαι εις τα διαταγάς σας» και ισοδυναμεί με το δικό μας «ορίσατε [εν χρήσει ως απάντησις εις την φωνήν του καλούντος]». Ο τ. *lepe* είναι ένας από τους πολλούς λαϊκούς τύπους αυτής της λέξης, βλ. σχετικά: Yavuz Kartalliođlu, “Lebbeyk kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki kullanımları üzerine” (On the use of the word *lebbeyk* in Ottoman Turkish), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, Summer 2013, p. 289-296.}

λέσι, βλ. *λέχι*.

λεσκέρι, το [leʃ[é]ri] : (τουρκικό) στράτευμα. Η λ. στον Μπουνιαλή πολλές φορές, π.χ. *Μα ως τ’άκουσεν ο βασιλιάς, όρσε να μαζώνου / λεσκέρι κ’εις τα κάτεργα να βάνου ν’αρματώνου* (Αλεξίου & Αποσκίτη, 132). Βλ. και *ασκέρι*.

[< *leşker* (Αλεξίου & Αποσκίτη, 592), από το περσ. *laškar* κατά τον Nişanyan) (لشكر)]

λεσπέρης, βλ. *ρεσπέρης*.

λέχης, βλ. *λέχι*.

λέχι, το [& *λέσι** [lési] (Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : το ψοφίμι.

[< *lâse* (Πάγκ.), διόρθωση επιμελήτριας της 2η έκδοσης: *les* / < *lez* (Ξανθιν.)] (لش)]

{Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί τη λ. *λέχι* με το εξής ερμήνευμα: «στη φράση: “έπεσε σαν το λέχι από τη γ-κούραση” σημαίνει έπεσε ξερός, ξάπλωσε σαν τομάρι από κούραση». Η φρ. *σαν το λέχι* ίσως πρέπει να λημματογραφηθεί ως *μτφδ. από το les gibi*, που σημαίνει ‘(ακίνητος) σαν τώμα’ ή ‘(που βρομάει) σαν τώμα’. Με τη δεύτερη σημ. την έχω ακούσει ως *λέσκιμα* από Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Ατάλεια). Ο Γαρεφαλάκης (και στη συνέχεια ο Κριτσωτάκης και ο Ιδομενέως) έχουν: *λέχης* = *τεμπέλης*. Από το παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη (*Δεν επήε σήμερα ο γιος μας στο σκολεϊό μόνο εκείτουντνε ολημέριως τση μέρας ωσάν τον λέχη*) φαίνεται ότι η αλλαγή γραμματικού γένους οφείλεται σε σημασιολ. επίδραση από τη λ. *τεμπέλης*. Την υπόθεση ενισχύει το ότι ο ίδιος λημματογραφεί χωριστά το ουδ. *λέχι* με τη σημ. ‘υπομονή, πάσο, βαρεμάρα’: *επορπά-*

τειε με το λέχι ντου και δεν επρόκαμε τ' αυτοκί-
νιτο. Επίσης έχει το ρ. *λέχομαι* (βλ.), με τη σημ.
'τεμπελιάζω', αλλά αυτό προέρχεται μάλλον
από το αρχαίο *λέχος* 'κλίνη'. Ο Πάγκαλος έχει
το ρ. *λέχομαι* με το ερμηνευμα: «Επί της ταχεί-
ας αναπτύξεως δένδρων και ζώων. Αυξάνω τα-
χέως». Το θεωρεί αγνόστου ετύμου. Ο Τσιρι-
γωτάκης έχει το ίδιο ρήμα με τη σημ. 'αναγκά-
ζομαι σε γρήγορες αναπνοές λόγω υπερβολι-
κής ζέστης ή υπερκόπωσης'. Αυτά μάλλον δεν
έχουν σχέση με το *λέχι/λέσι*. Ο Κασσωτικός
το έχει με τη σημ. 'τεμπελιάζω, κάνω κάτι με βρα-
δύ ρυθμό / είμαι ξαπλωμένος' και το ετυμολο-
γεί από το αρχ. *λέχος* 'κρεβάτι', αλλά στο λ.
λέχι 'κάτι το νοθρό, το τεμελικό / ψοφίμι' (που
το ετυμολ. από το *λέχομαι*) έχει ως παράδειγμα
χρήσης τη φρ. *σα-ν-το λέχι κείτεται*. }

λέχομαι, βλ. **λέχι** (σημείωση).

-λής [lís] & **-αλής** [alís], θηλ. **-λού** [lú] & **-α-
λού** [alú] : Επίθημα με το οποίο σχηματίζονται
επίθετα. Τα περισσότερα είναι επίθετα προσώ-
που. Μερικά χρησιμοποιούνται (και) ως ουσια-
στικά. Το επίθημα αυτό το βρίσκουμε κυρίως
σε λέξεις τουρκικής προέλευσης προσαρμοσμέ-
νες στα ελληνικά (π.χ. *μερακλής* < *merakli*· *με-
ρακλής άνθρωπος*, και: *πέντε μερακλήδες*), αλλά
και σε κάποιες λέξεις που η βάση δεν σχετίζεται
με την τουρκική γλώσσα (π.χ. *μπεσουλής* > *μπέ-
σα*). Στη δεύτερη περίπτωση η παραγωγικότη-
τά του είναι περιορισμένη. Δηλώνουν κυρίως:
ιδιότητα (*μπελαλής, ντερπλής, κοζαλής*). Άλλες
σημασίες: προέλευση από έναν τόπο, κράτος,
έθνος, πόλη (*γερλής* 'ντόπιος', *Γκιριτλής* 'Κρη-
τικός', *Μισιρλής* 'από το Μισίρι'): αυτόν που
έχει/περιέχει ό,τι δηλώνει η λέξη-βάση (*κουμπε-
λής* 'που έχει κουμπέ, θόλο', *σεκερλής* 'που έχει
ζάχαρη'): εξάρτηση από κάποια ουσία (*θερια-
κλής*), χρωματισμό στο φυσικό χρώμα της λέ-
ξης-βάσης (*μενεξελής*), σχέση με κάποιο ίδρυ-
μα, οργάνωση, αξίωμα (*πασουλής*).

Κατά τον Κυρανούδη (σ. 441) από λέξεις όπως
θεριακλής, μέσω παρετυμολογικής ανάλυσης
(*θερίο + -κλής*), προέκυψε και η μορφή *-κλής*,
π.χ. *μεξε-κλής*. Στον παρόντα κατάλογο έχου-
με επίσης εναλλαγή *τλ/κλ*, π.χ. *ατλής/ακλής, ρα-
μετλής/ραμεκλής*.

[< *-li, -li, -lii, -lu*, βλ. *-λής* στο *ΛΚΝ*. Αναλυτικό-
τατα για το επίθημα αυτό γράφει ο Κυρανού-
δης, σ. 433-465.]

[Συγκεντρωτική παρουσίαση λέξεων που
υπάρχουν σ' αυτό το λεξικό και έχουν το επί-
θημα *-λής/-αλής* (δεν αναφέρονται τυχόν φω-
νητικές παραλλαγές/παραφθορές). Υπάρχουν
και μερικές τουρκ. λέξεις που προσαρμόστηκαν
ως ουδέτερα σε -ί (και ένα σε -ού), βλ. *γιαγλί*
(*yağlı*), *ρομπολί* (*robali*), *ταρουκλί* (*taraklı*), *φι-*

ντικλί (*findikli*), *χαβλί* (*havlu*), *τουρλού* (*türlü*).
Ο *delikanlı* έγινε *ντελικανής* και (σπανιότερα)
ντελικαλής. Για τις τουρκ. λέξεις σε *-li, -li, -lii,*
-lu που προσαρμόστηκαν στα ελληνικά με λη-
κτικό τμήμα *-λίδικος/-λούδικος*, βλ. *-λίδικος*.

*αριλής, ατλής, γιαγκλής, γιαμαλής, γιαργαλής,
γιαρνατμυλής, γκεβετζελής, Γκιριτλής, γουρ(ι)-
λής, ζοριλής, θεριακλής, καερετλής, καμπαετλής,
Κανδιελής, караζιλής, караμπουζουκλής, κα-
τακλής, κεφιλής, κοζαλής, κουβετλής, κουμπε-
λής, μαχμουρλής, μεζεκλής, μερακλής, Μισιρλής,
μπαμπαλής, μπελαλής, μπερατλής, μπερεκε-
λής, μπεσουλής, μοσιλής, μοτσιογκλής, μπουρου-
κλής, ναζιλής, νταβεκλής, ντελικαλής, ντερπλής,
παραλής, πασαλής, πατενταλής, πονταλής, ραε-
λής, ραχατλής, ραχμετλής, σεβνταλής, σεκερλής,
σεφερλής, σοιλής, συρμαλής, ταμαχλής, τερπι-
λής, τζιλβελής, τσιτσεκλής, τσιφτελής, φασσαλής,
φιντικλής, χαβεσιλής, χιεβκετλής, χιοϊταρλής.* }

λιανουτούφεκο*, το [lanotúfeko] (Κριτσ.) : **1.** το
μονόκανο όπλο· **2.** όπλο μικρής ισχύος ή εμβέ-
λειας.

[< *λιανός + τουφέκα* (*ΛΚΝ*)

{Ο Κριτσωτικός το γράφει με *ει*, επειδή ετυμο-
λογεί το *α* συνθ. (λειανός) από το αρχ. λείος.}

λιανοχάρουπο, το [lanoxárupko] (Κριτσ.) : το μι-
κρό, άγριο χαρούπι.

[< *λιανός + χαρούπι* (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτικός το γράφει με *ει*, επειδή ετυμο-
λογεί το *α* συνθ. (λειανός) από το αρχ. λείος.}

λαιτίφης (επίθ. προσ.) [latífis] (Τσιρ.) : ντροπα-
λός, αναποφασιστος.

[< *látif* (κατά το *IDK* από το αραβ. *latif*)
(Συντ.)] (لطيف)

λιαχούντης, βλ. **γιαχουντής**.

λιβάς, ο [lívás] : διοικητική περιφέρεια, νομός. Η
λ. εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868) : *Ολό-
κληρος η Νήσος θέλει διαιερέθι εις τον προσή-
κοντα αριθμόν διοικήσεων (Λιβά)* (βλ. *Κρητικός
Κώδις*, Α 7). Βλ. και *μουτεσαρίφης*.

[< *liva*, από το αραβ. *līwā'* κατά τον Nişanyan
(Συντ.)] (لواء)

-λίδικος -η -ο [lídikos] : Ληκτικό τμήμα επιθέτων
που παράγονται από τον πληθυντικό λέξεων σε
-λής (βλ. σχετικό λήμμα) με την προσθήκη της
κατάληξης *-ικος*, π.χ. *μερακλής, μερακλήδ-ες* >
μερακλήδ-ικος (και με ορθογραφική απλοποίη-
ση, κατά το *ΛΚΝ*) > *μερακλίδικος*. Όταν υπάρ-
χει το ζεύγος *-λής/-λίδικος* έχουμε αντίστοιχα
επίθετο προσώπου: αρσ. *μπελαλής*, θηλ. *μπελα-
λού*, και επίθετο (για άγνωστα) : *μπελαλίδικος, -η,
-ο*. Το ουδέτερο χρησιμοποιείται και για πρό-
σωπο: *μπελαλίδικο κοπέλι*. Υπάρχουν όμως και
επίθετα σε *-λίδικος* χωρίς το αντίστοιχο επίθε-

το πρόσωπο. Αυτά προέρχουν από τουρκικές λέξεις (επίθετα) σε *-li* που προσαρμόστηκαν στα ελληνικά είτε κατευθείαν είτε μέσω ενός αμάρτυρου τύπου σε *-λής*, π.χ. *κιμαλίδικος* < *κιμαλής < *kiymali* (στη Σητεία βρίσκουμε το επίθετο *Κιμαλής*). Σε μερικά η φωνητική του τουρκ. ετύμου αποδίδεται μέσω της μορφής *-λούδικος*, π.χ. *σουλουπλούδικος* 'καλοφτιαγμένος' < *üslüpli* 'μέ στιλ'. Σε άλλες περιπτώσεις συνυπάρχουν τύποι σε *-λίδικος* και *-λούδικος*: *μαζουλίδικος/μαζουλούδικος* (*mahsullu*, κατά τον Χλωρό, Β 1601) «εύφορος, ο δίδων πολύν καρπόν, καρποφόρος»). Η λ. *μπουγιαλίδικος* προέρχεται από τη λ. *μούγιιο* (Τσιρ^β, 335). Υπάρχουν και αλλόμορφα σε *-κλίδικος*: *κουμπελίδικος/κουμπεκλίδικος*, *χουλίδικος/χουλκλίδικος*, *ραχατ(ι)λίδικος/ραχακλίδικος*, κατά τα ζεύγη *-λής/κλής*, πβ. *ατλής/ακλής*.

{Συγκεντρωτική παρουσίαση λέξεων με ληκτικό τμήμα σε *-λίδικος/λούδικος* που υπάρχουν σ' αυτό το λεξικό:

βαρακλίδικος, *γιαγκιλίδικος*, *γουρ(ι)λίδικος*, *ερεκλίδικος*, *ζορλαμαλίδικος*, *καϊμακλίδικος*, *καμπαλίδικος*, *καπακλίδικος*, *κερεστελίδικος*, *κιμαλίδικος*, *κουμπε(κ)λίδικος*, *κουσκουσελίδικος*, *μαγαταλίδικος*, *μαϊλακταλίδικος*, *μαντεμλίδικος*, *μαζουλίδικος*, *μενεξελίδικος*, *μερακλίδικος*, *μπεσλίδικος*, *μπερεκελίδικος*, *μπεσαλίδικος*, *μποϊλίδικος*, *μπουγιαλίδικος*, *ναζιλίδικος*, *νταβλίδικος*, *νταμαλίδικος*, *νταμπαλίδικος*, *ντελίδικος*, *ντερτιλίδικος*, *ντουρσεκλίδικος*, *οκαλίδικος*, *ονταλίδικος*, *ορταλίδικος*, *πεμπελίδικος*, *ραχατ(ι)κλίδικος*, *σαντρασελίδικος*, *σεβνταλίδικος*, *σοϊλίδικος*, *σουλουπλούδικος*, *σουσταλίδικος*, *σοφαλίδικος*, *συρμαλίδικος*, *τζαρελίδικος*, *τζιλβελίδικος*, *τουρσουλίδικος*, *τσιραλίδικος*, *τσιφτελίδικος*, *φατασλίδικος*, *χαβαλελίδικος*, *χαϊρλίδικος*, *χουϊ(κ)λίδικος*.}

-λίκι [λίτʃi] (Τσιρ^β) / **-λίκι** [ιλίτʃi] & **-λούκι** [λύτʃi] : Επίθημα με το οποίο παράγονται ουδέτερα ουσιαστικά. Το βρίσκουμε σε λέξεις τουρκικής προέλευσης προσαρμοσμένες στα ελληνικά (π.χ. *μασκαράλικο* < *maskaralık*, *ρεζιλίκι* < *rezillik*, *μαχμουρλούκι* < *mahmurluk*) αλλά και σε λέξεις που η βάση δεν σχετίζεται με την τουρκική γλώσσα (π.χ. *καπετανλίκο*, *γραμματάλικο*, *πορδολούκι*), συνήθως με μειωτική σημασία. Από τη δεύτερη κατηγορία στον παρόντα κατάλογο υπάρχουν ελάχιστες. Τα τουρκογενή παράγωγα δηλώνουν κυρίως: αξίωμα (*αγαλίκο*), επάγγελμα (*κασαπλίκο*), ιδιότητα/συμπεριφορά (*νταηλίκο*), προορισμό χρήσης (*μποτζαλίκο*) κλπ.

[< *-lik*, *-lık*, *-lük*, *-luk*, βλ. *-ίλικι* στο *ΛΚΝ*. Αναλυτικότερα για το επίθημα αυτό γράφει ο Κυρανούδης, σ. 373-432.]

{Συγκεντρωτική παρουσίαση λέξεων που υπάρχουν σ' αυτό το λεξικό και έχουν το επίθημα *-λίκο/-λίκι, -λούκι*.

αγαλίκο, *αγιακτασλίκο*, *αγιζλίκο*, *αϊλίκο*, *αϊπλίκο*, *αναζιλίκο*, *αραλίκο*, *αρταλίκο*, *ασκλίκο*, *ασιλίκο*, *ασταρλίκο*, *αχτιμαλίκο*, *βαρβατλίκο*, *βασιλίκο*, *γεμεκλίκο*, *γενιτσαρλίκο*, *γιαγκιλίκο*, *γιαγλίκο*, *γιονταναλίκο*, *γιουλουχταλίκο*, *γκεβετζελίκο*, *γραμματάλικο*, *εμλίκο*, *εντενηζλίκο*, *εχλριζλίκο*, *ζαμπαράλικο*, *ζαμπιτάλικο*, *ζαφιφλίκο*, *ζορματάλικο*, *θεριακλίκο*, *καϊμακαλίκο*, *καλφαλίκο*, *καμπζιλίκο*, *καναμπελίκο*, *καντζικλίκο*, *καπανταηλίκο*, *καπετανλίκο*, *καραγκιοζλίκο*, *κασαλίκο*, *κασαπλίκο*, *κασελίκο*, *κατσικλίκο*, *καυλίκο*, *κερατλίκο*, *κεφιλίκο*, *κιουρλούκο*, *κοντα(κ)λίκο*, *κουμουστελίκο*, *λαδομουτουλούκιο*, *μασκαράλικο*, *μαχμουρλούκο*, *μεξε(κ)λίκο*, *μεζαρλίκο*, *μερακλίκο*, *μεσημεραλίκο*, *μεισπιλίκο*, *μιαμτζιλίκο*, *μουζεβιρλίκο*, *μουζντελίκο*, *μουναφικλίκο*, *μουσαφιρλίκο*, *μουτεσαριφλίκο*, *μουτουλούκο*, *μουφλουζλίκο*, *μπανονβγαλίκο*, *πακολίκο*, *μπαμπολίκο*, *μπασιλίκο*, *μπατσιλίκο*, *μπατζακλίκο*, *μπεϊλίκο*, *μπεκταρλίκο*, *μπεκρούκο*, *μπερμπαντίκο*, *μπεσιλίκο*, *μπεστεκλίκο*, *μπεχλιβανλίκο*, *μπινισλίκο*, *μποζαλίκο*, *μπουτσουζουλούκιο*, *νταηλίκο*, *νταλγκινλίκο*, *ντελικανιλίκο*, *ντουρντουλούκο*, *ογουρσουζούκο*, *ορτακλίκο*, *παζαρλίκο*, *παπουτσουλούκο*, *παρμακλίκο*, *παρτασλίκο*, *πασαλίκο*, *πιμανλίκο*, *πουστουλούκο*, *προεστιλίκο*, *ραντιφλίκο*, *ραχατ(ι)λίκο*, *ρεζιλίκο*, *ρεσπεριλίκο*, *ριτζαλίκο*, *ροζοναλίκο*, *ροσφαλίκο*, *ροφινανλίκο*, *σαλαμαλίκο*, *σακατλίκο*, *σα(μ)πριλίκο*, *σαρλίκο*, *σαραφιλίκο*, *σεβνταλίκο*, *σελαμετλίκο*, *σενλίκο*, *σερμετελίκο*, *σερσεμλίκο*, *σερφιντίκο*, *σεφιλίκο*, *σιλακλίκο*, *σιναλίκο*, *σινεκλίκο*, *σκετζιλίκο*, *σκιαλίκο*, *σοϊταρλίκο*, *σουσουλούκο*, *τακζιρλίκο*, *ταμακιαρλίκο*, *τελαλίκο*, *τερλίκο*, *τζαμίκο*, *τζιμπουκλούκο*, *τζιμπριλίκο*, *τζορματάλικο*, *τουσλούκο*, *τσομουρλούκιο*, *τσανακλίκο*, *τσαζιρλίκο*, *τσαουσιλίκο*, *τσαρπαλίκο*, *τσασιλίκο*, *τσελεπλίκο*, *τσεμπερλίκο*, *τσιφλίκο*, *τσιτασεκλίκο*, *τσιφτελίκο*, *φισεκλίκο*, *φιστανλίκο*, *φιντελίκο*, *φουντουλούκο*, *χαβεσιλίκο*, *χαμαλίκο*, *χαρεμλίκο*, *χαρτζιλίκο*, *χαρουμουλούκο*, *χασιλίκο*, *χαφαλίκο*, *χουβαρταλίκο*.}

λικοντζω, -ομαι, βλ. **αλικοντζίω**.

λιμανεύγει [λιμανένγi] (η θάλασσα ή ο τόπος) (Γαρ., Κριτσ.) : σχηματίζει λιμάνι.
[< λιμάνι (Συντ.)]

λιμάνι, το [λιμανή] (Κονδ.) : «ο λιμνή».

[αντδ. < τουρκ. *liman* < ελνστ. *λιμένιον* υποκορ. του αρχ. *λιμῆν* (*ΛΚΝ*)]

{Στον Γαρεφαλάκη (κατόπιν και στον Κριτσωτάκη) η λ. *Λιμάνι* λημματογραφείται ως κύριο όνομα, με τη σημ. 'η πόλη της Σητείας'. Βλ. και *Λιμανιώτης*². Ανάλογη στένωση έχει υποστεί η λ. *άγιος*, η οποία ως κύριο όνομα (*Άγιος*) δη-

λώνει (για τους Λασιθιώτες) την πόλη του Αγίου Νικολάου – αλλά οι κάτοικοί της λέγονται Αγιονικολιώτες. Κατά τον Τσιριγωτάκη, Λιμάνι ονόμαζαν όλες τις παραθαλάσσιες πόλεις (Τσιρ^β, 278). Για το αντιδάνειο, βλ. Βασμανόλη, σ. 284-6.}

λιμανιώτης¹, ο [liˈmaɲótis] (Κονδ., Ιδομ.) : ο λιμενεργάτης.

[< λιμάνι (κατά το ΑΚΝ : αντδ. < τουρκ. liman < ελνστ. λιμένιον υποκορ. του αρχ. λιμήν) (Συντ.)]

Λιμανιώτης², ο [liˈmaɲótis] (Γαρ., Κριτσ.) : ο κάτοικος της πόλης της Σητείας (αλλιώς: Λιμάνι).

[< Λιμάνι ‘Σητεία’ (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. λιμάνι.}

λιμανιώτικος (επίθ.) [liˈmaɲótikos] (Κριτσ.) : αυτός που προέρχεται από το Λιμάνι (Σητεία).

[< Λιμάνι ‘Σητεία’ (Συντ.)]

Λιμανόχωρα, η [liˈmaɲóchora] (Τσιρ^β) : όταν η Χώρα (πρωτεύουσα του νομού) έχει και λιμάνι, λέγεται Λιμανόχωρα.

[< λιμάνι + χώρα (Τσιρ.)]

λιστίζω, βλ. αλιστίζω.

λομπούτι, το [lobúti] (Τσιρ.) : ξυλοδαρμός.

[< lobut ‘είδος ρόπαλου’ (Ronzevalle), κατά το TDK από το араβ. nebbūl (نبل)]

λοντρατζής, ο [lonˈdrazis] : καπετάνιος σε λόντρα (τύπος πλοίου). Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα για ένα ναυάγιο, στο σημείο όπου ο καπετάνιος της λόντρας Μπραϊμ Αγάς αφήνει παραγγελία, το μοναχοπαίδι του: *ας το βάλουν λοντρατζή με τσ’ άλλους λοντρατζήδες* (βλ. Πλανάκης, σ. 122-από: Θεοχάρης Δετοράκης, *Ανέκδοτα Δημοτικά Τραγούδια της Κρήτης*, Ηράκλειο, 1976, σ. 91).

[< λόντρα + -τζής ή τουρκ. *lonˈdraci (Συντ.)]

{Κατά τους Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze από το Βουλκ. λατ. *lunter* το βυζ. *λουντήρ* και *λούντρα, από το οποίο η λ. πέρασε και σε άλλες γλώσσες, μεταξύ αυτών και στα τουρκ. ως *lonˈdra/lonˈdra* «a typical Turkish type of ship» (*The Lingua franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958, σ. 540). Η λ. λόντρα στον Μπουνιαλή πολλές φορές (βλ. Αλεξίου & Αποσκίτη, 593).}

λοταριτζής, βλ. λοτατζής.

λοταρτζής, βλ. λοτατζής.

λοτατζής, ο [lotadzis] : ο διοργανωτής λοταρίας. Βρίσκουμε τη λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βιβλιοθήκη) στη στήλη «επάγγελμα», π.χ. σ. 6, 15, 24, δίπλα σε όνομα Χριστιανών.

[< λόττος ‘είδος λαχείου’ (από το ιταλ. lotto, κατά τον Παπ.) + τουρκ. προέλ. κατάλ. -(α)τζής ή < λοταρτζής, με αποβολή του ρ, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Από τα παιδικά μου χρόνια θυμούνται την έκφραση *βγάζω στο λότο* (τότε νόμιζα ότι ήταν: το λότο), που σημαίνει ‘διοργανώνω λοταρία για ένα αγαθό’, π.χ. ένα ζευγάρι περιστέρια, ένα λαγό, ένα «γουλιδί κρέας», ψάρια, ένα υφαντό κλπ. Ο διοργανωτής γυρίζει από καφενείο σε καφενείο με το έπαθλο της λοταρίας στα χέρια και ένα τετράδιο με ένα αριθμό σε κάθε σειρά (π.χ. από το 1 μέχρι το 100), και όποιος ήθελε κατέβαλλε το ορισμένο τίμημα (συνήθως μικρό), διάλεγε έναν αριθμό και έγραφε δίπλα το όνομα που ήθελε. Όταν συμπληρώνονταν η λίστα, γινόταν επί τόπου η κλήρωση και ο τυχερός έπαρνε τα κερδισμένα του.

Υπάρχει και ο τ. **λοταρτζής** (ο Παπαρηγοράκης το έχει ως **λοταριτζής**). Τον χρησιμοποιεί ο Καζαντζάκης: *δεν μπορώ να γυρίσω τα μοναστήρια, να κρατώ τον παπαγάλο στο χέρι σα λοταρτζής (Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά, Εκδ. Ελένης Καζαντζάκη, Αθήνα 1968, 358-9)*. Επίσης ο Κονδυλάκης: *Είναι και ο απαράιτητος λοταρτζής, περιφέρων ζεύγος πουλιών, των οποίων η κλήρωση θα γίνη εντός «βραχέου διαστημάτου», όπως λέγει ο ίδιος* (βλ. Σ. Σκοπετέας, *Ο Κονδυλάκης και το χρονογράφημα*, Βασική Βιβλιοθήκη, 34ος τόμος, Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1956, σ. 12.)

Στα τουρκικά αυτός που ζει από λοταρίες λέγεται lotaryacı.}

-λουδίκος, βλ. -λιδίκος.

λουκανικατζής, ο [lukaˈnikadzis] (Κριτσ^φ) : 1. αυτός που του αρέσουν τα λουκάνικα. 2. που φτιάχνει ή ψήνει λουκάνικα.

[Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάλ. -(α)τζής (Συντ.)]

λουκι*, το [lúʈi] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.) : σωλήνας ή αυλάκι, συνήθως για νερό.

[< oluk (Παπ.) (اولوق, اولق)]

λουκουμάς*, ο [lukumás] (Παπ.) : είδος γλυκίσματος, μικρές μπάλες από ζυμάρι που ψήνονται σε καυτό λάδι και σερβίρονται με μέλι.

[< lokma (Παπ.) (لقمه)]

{Η λ. lokma σημαίνει αρχικά ‘μπουκιά’, όπως στην παροιμία *Büyüik lokma ye(de), büyüik söz etme* (Χλωρός, Α 933), στην οποία αντιστοιχεί ακριβώς η ελληνική *Μεγάλη μπουκιά φάε, μεγάλο λόγο μην πεις* – η κρητική παραλλαγή της είναι πιο αστερή, ίσως για τις ανάγκες του μέτρου: *Μεγάλο λόγο να μην πεις, μεγάλη μπουκιά μην καταπιεις*.}

λουκουματζής*, ο [lukumadzís] (Παπ.) : αυτός που φτιάχνει και πουλάει λουκουμάδες.
[< λουκουμάς (Παπ.) / < *lokmaci* (Κυρανούδης, 320 & 331)] (جى لقمه)

λουκούμι*, το [lukúmi] (Παπ.) : γλύκισμα σε σχήμα κύβου από άμυλο και ζάχαρη.
[< *lokum* (Παπ.)] (لقوم، لوقوم)
{Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί το *λουκούμι* ντόπιο 'γλύκισμα σαν λουκουμάς'.}

λούκουμος & υπολούκουμος, ο [lúkumos, ipolúkumos] (Κριτσ.) : «το τελευταίο και το προτελευταίο σερβίς στο βόλει».
[< (προθ. *υπό* +) μεγεθ. της λ. *λουκούμι* (Συντ.)]
{Οι λέξεις δεν ανήκουν ειδικά στο «Στειακό Λεξιλόγιο», αλλά είναι όροι της ελληνικής αθλητικής αργκό γενικότερα. Η άποψη ότι σχετίζονται με λουκούμια που δίνονταν κάποτε ως έπαθλο στους νικητές έχει άρωμα παρετυμολογίας.}

λουλαδόνερο, το [luladónero] (Κριτσ.) : το νερό που βγαίνει από τον λουλά στο τέλος της απόσταξης και δεν περιέχει οινόπνευμα.
[< *λουλάδες* (λουλάς) + νερό (Συντ.)]

λουλάς*, ο [lulás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.), Ξεν. & **λουλές** [lulés] : **1.** «η καπνοσύριγγα του ναργιλέ ιδίως και του αποστακτήρος της ρακής» (Παπ.)· **2.** η εστία του ναργιλέ ή της πίπας του οπίου· **3.** «Ο λουλάς του καζανιού στο οποίο αποστάζονται τα στράφυλα κλπ. Μια σωλήνα από λευκοσίδηρο, που ξεκινά απ' το κάλυμμα του άμβυκος με ελαφρά κεκλιμένη κατεύθυνση, περνά μέσα από ένα επί τούτω τρυπημένο πιθάρι γεμάτο νερό, και καταλήγει μέσα από μια άλλη τρύπα πάνω από το μικρό δοχείο που τρέχει η ρακή. Προορισμός είναι, όπως βρίσκεται σε κρύο πάντα νερό, να ψύχει τους υδρατμούς που δημιουργούνται μέσα στον άμβυκα και να τους υγροποιεί.» (Πιτ.)

[< *lüle* (Παπ.) / *lula* (Πάγκ.)] (لولة)

{Ετυμολογία του *AKN* για τη λ. *λουλάς*: «τουρκ. *lül(e)* -άς από τα περσ. (*άλλ.* [e > a] ;). Για τη διπλοτυπία *λουλές/λουλάς* (Κανονικά *πασκέσια*, 96) και *lule/lula*, βλ. αναλυτικά στον Κυρανούδη, σ. 99-100. Κατά τον Σταυρινίδη ο λουλάς ήταν «μετρική μονάς ρέοντος ύδατος, χρησιμοποιούμενη υπό των τούρκων. Ποσότης 8 ½ οκάδων ρέοντος ύδατος εις έν λεπτόν της ώρας εθεωρείτο εις λουλάς» (*Μεταφράσεις*, Β 2).}

λουφές*, ο [lufés] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) : ο μισθός.

[< *ulufe* (Παπ.)] (علوفه)

λυριτζής, ο [liridzís] & **λυρατζής** [liradzís] (Γαρ., Τσιρ.) : ο λυράρης.

[< *λύρα* + -(α)τζής (Συντ.)]

λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής.}

M

μααλέ ιμαμής, ο [maaleé imamís] : ο ιμάμης της συνοικίας (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 608).

[< *mahalle imamí*] (محله امامه)

{Ο Παπαγιργοράκης το αναφέρει (στο λ. *μαχαλάς*) ως **μουγαλέ μαμής** και σημειώνει: «λέγεται σήμερα [= 1951] δια τους προεξάρχοντας της συνοικίας ειρωνικώς». Προσθήκη 2109 (Συντ.) : έχει πάψει προ πολλού να ακούγεται.}

μασσεπεντζής, βλ. **μουχσεπετζής**

μαβί*, το [maví] : **1.** το γαλάζιο χρώμα (Παπ., Πάγκ.) · **2.** το μοβ χρώμα (Τσιρ.).

[< *mavi* (Παπ.)] (ماوى)

{*Mavi* είναι το χρώμα που βρίσκεται στο φάσμα ανάμεσα στο πράσινο και το ιώδες, δηλ. το κυανούν. Το *μοβ* στα τουρκ. λέγεται *mor*, από το οποίο το κρητ. *μόρικος* (βλ.). Στην κοινή νεοελληνική *μαβί* είναι σήμερα το μοβ χρώμα (AKN), αλλά παλαιότερα η λ. χρησιμοποιήθηκε και με τη σημ. που έχει το τουρκ. *maví*, πβ. «μαβής, ο = κυανός, βαθυκυανός, σκούρος» (Κουρκίδης, 50) και ποντιακό *μαβής* «ο έχων χρώμα κυανού, γαλάζιος» (ΙΑΠΑ, Β 1). Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου*, Αθήνα 1835, σ. 334) έχει το επίθ. *μαβύς* 'γαλάζιος' στις «εκφυλλοφορητέες» λέξεις, αλλά ο Καβάφης ευτυχώς δεν τον ακολούθησε, και έτσι η ποίηση κέρδισε ένα *σαπφειρίνο μαβί*, που είχαν κάποια ξεχασμένα *μαβιά* μάτια, αναστημένα στο ποίημα *Μακρυνά*, του 1914. Σημειώνουμε ότι και το *TDK* δίνει στο λ. *mavi* ως παράδειγμα χρήσης δύο στίχους του Ibrāhīm Alaettin Gövsa (1889-1949) που αναφέρονται σε κάποια *μαβιά* μάτια που είναι σαν ένας ουρανός. Σημειώνουμε επίσης ότι στα χρόνια μας, όταν πια η λ. *μαβί* είχε πάψει να δηλώνει το γαλάζιο χρώμα, τα *μαβιά* μάτια μεταφράστηκαν (;) και έγιναν *μενεζιά* (!) : «μα τις νυχτιές σα συλλογίμαι τα μάτια της τα μενεζιών (από το τραγούδι *Μάλλισα Κύριε*, σε στίχους Αλ. Καζάντα και μουσική Γ. Ζαμπέτα, σε ομότιμο δίσκο του 1973). Για τα «μενεζιά βουνά» του Μίκη Θεοδωράκη βλ. σημείωση στο λ. *μενεζελίδικος*.}

μαγαζές, βλ. **μαγατζές**.

μαγαράς, ο [magarás] (Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Τσιρ^β.) : η σπηλιά, το σπήλαιο.

[< *mağara* (Κουρκίδης, 50)] (مغارة)

{Τοπώνυμο στο Ηράκλειο: *Στου Κορώνη τον μαγαρά*, ΝΔ του Μασταμπά, όπου σώζεται ακόμη κρήνη στεγασμένη σε θολωτό κτίσμα της εποχής της Τουρκοκρατίας. Ο Ροδάκης έχει τη λ. μόνο με τη σημ. 'τάφος'.}

μαγατζές, ο [magadzés] & **μαγαζές** [magazés] & **μαγκατζές** [magadzés] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** αποθήκη για τρόφιμα και σκευειές, κελάρι · **2.** αποθήκη σε αγρό · **3.** καφεπαντοπολείο.

[< ιταλ. *magazzino* (Πάγκ.) ή τουρκ. *mağaza* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (مغازه)

{Το *TDK* ετυμολογεί το *mağaza* «μαγαζέιον ή υπόγειον οικίας προς φύλαξιν ή διατήρησιν διαφόρων πραγμάτων, ταμείον, σκευοφυλάκιον» (Χλωρός, Β 1613) από το γαλλ. *magasin*, ενώ ο Nisanyan από το ελλ. *μαγαζιά*, πληθ. του *μαγαζι* 'αποθήκη' < βενετ. *magazin*, με την ίδια σημασία, < αραβ. *mağāzin* 'κελάρι', πληθ. του *mağzan* < *ħazn* 'αποθήκευση' (από το οποίο το τουρκ. *hazine*, βλ. λ. *χαζίνες*). Ο Χλωρός (Β 1731) σημειώνει για το τουρκ. *mağaza* ότι «λέγεται και مغازی *μαγαζι*». Το *AKN* ετυμολογεί το *μαγαζι* ως εξής: «βεν. *magazin με αποβ. του τελικού [n] < αραβ. *mahāzin* 'αποθήκη καταστήματος'». Σημειώνουμε επίσης ότι ήδη στον Μπουνι-αλή υπάρχουν οι τ. **μαγατζιάς** και **μαγατζι**, όπου ετυμολογούνται από το βεν. *magazen* (Αλεξίου & Αποσκήτη, 593). Για τις τύχες αυτής της βενετ. λέξης, από τη Δυτική Ευρώπη ως την ανατολική Μεσόγειο, βλ. λεπτομερές σχετικό λήμμα στο: Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua franca in the Levant: Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958, σ. 278-9.}

μάγγαλα, τα [máŋgala] (Παπ.) (πρωτεϊνόμενη γραφή: *μάγκαλα*) : «είδος παιδιά αγνώστου όμως εν Κρήτη».

[< *mankala* (Παπ.)] (منقاله، منقاله، منقاله)

{Ο Χλωρός (B 1516) έχει: «*μαγκαλιά*, σάνις δια παγνίδιον, έχουσα πολλές κούλτητα». Ο Meynard (B 791) είναι πιο αναλυτικός: «jeu usité autrefois chez les Turcs de la basse classe. Il consiste en une combinaison, toujours en nombre pair, de 72 petits coquillages distribués en 12 cases». Το *TDK* δεν έχει αυτήν τη λέξη. Κατά την *Wikipedia*, *mancala*: παραδοσιακό επιτραπέζιο παγνίδι συναναστροφής, με πολλές παραλλαγές, αντίστοιχο προς το σάκι, που συνηθίζεται στην Αφρική και την Ασία και παίζεται με βόλους και μια σανίδα με λακουβίτσες. Για την τουρκ. παραλλαγή του παγνιδιού (*mangala*) βλ. σχετικό άρθρο στην τουρκ. *Vikipedi* (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Mangala>).}

μαγδάλι, βλ. **σημαγάλι**.

μαγιά*, η [mazá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Δαρ.) : **1.** η πυτιά για την πήξη του γάλακτος **2.** το προζύμι **3.** (μυφ.) τα πρώτα κεφάλαια μιας επιχείρησης, η σερμαγιά.

[< *maya* (Παπ.)] (مايه)

μαγιασίλ^(A), το [mazasil] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : **1.** οι αιμορροΐδες **2.** το έκζεμα.

[< *mayasil* (Παπ.)] (مايسيل، مايسيل، مايسيل)

{Κατά το *TDK* *mayasil* σημαίνει 'έκζεμα' αλλά και 'αιμορροΐδες'. Σημειώνουμε τον αντίστροφο λεξιλογικό δανεισμό: τουρκ. *egzama* < γαλλ. *eczéma* < ελλ. *έκζεμα* (Δημάση & Νιζάμ, 147).}

μαγιασιλόχορτο, το [mazasilóchoro] (Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ.) : βότανο που πιστεύεται ότι θεραπεύει το *μαγιασίλι*.

[< *μαγιασίλι* + *χόρτο* (Ξανθιν.)]

{Με τη λαϊκή ονομασία *μαγιασιλόχορτο* αναφέρονται τα φυτά *Glaucium flavum* και *Fumaria officinalis* (βλ. Χελδραΐχ, Θ., *Τα δημώδη ονόματα των φυτών*, 2η έκδοση επιρξημ. και βελτιωμ., Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1926, σ. 213). Στη θέση του δεύτερου η Ευαγγελία Φραγκάκι (*Συμβολή εις την δημώδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 137) έχει το *Glaucium corniculatum*. Στα τουρκ. υπάρχει το *mayasil otu* (κατά λέξη *μαγιασιλόχορτο*), το οποίο όμως είναι η λαϊκή ονομασία οκτώ άλλων φυτών (Ingeborg Hauenschild, *Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1989, σ. 316).}

μάγκαλα, βλ. **μάγγαλα**.

μαγκάλι*, το [mangáli] (Παπ., Πάγκ., Δαρ., Τσιρ^B, Ξεν.) : «μεταλλικό δοχείο σε σχήμα λεκάνης με πόδια ή με άλλο στήριγμα, μέσα στο οποίο τοποθετούνται αναμμένα κάρβουνα για θέρμανση». (*AKN*)

[< *mangal* (Παπ.)] (منقل، منقل)

{Στα σύγχρονα τουρκικά *mangal* είναι η ψησταριά, φορητή ή σταθερή.}

μαγκαλιά, η [mangalá] (Ιδομ.) : όσο χωράει ένα μαγκάλι: *μια μαγκαλιά κάρβουνα*.

[< *μαγκάλι* (Συντ.)]

μαγκαφάς, ο [mangafás] (Πάγκ., Κριτσ.) : «νόσος κατά την οποίαν το τετράποδον πρήσκεται, βγάζει *πόνεμα*, εξοίδημα εις τον λαϊμόν υποκάτω ή εις την κοιλίαν» (Πάγκ.).

[ίσιως < *mankafa* (Συντ.)] (مناقفا)

{Υπάρχει το τουρκ. *mankafa* (βασική σημ. 'βλάκας, χαζός', από εδώ η λ. *μαγκαφάς* 'χονδροκέφαλος, ανόητος' που έχουν ο Κουκκίδης, σ. 50, και το το *ΛΙΠΑ*, Β 3), το οποίο κατά τον Χλωρό (B 1516) σημαίνει επίσης «ο υποκείμενος εις χρόνιον κατάρρουν [ίτιπος]». Αντίστοιχα το *TDK* έχει: «anlayışsız, sersem» (= ασυεννόητος, ανόητος, βλάκας) αλλά και «sakağı hastalığına tutulmuş (at)» (= αλόγο που έχει προσβληθεί από την ασθένεια *sakağı*), βλ. *σκακαβί*. Το *TDK* έχει τη λ. *mankafa* χωρίς ένδειξη ετυμολογίας: ο Nisanyan τη θεωρεί αγνώστου ετύμου.}

μαγκίρι, το [mangiri] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : Ζυμαρικό σαν μεγάλες χλοπίτες και η σούπα που φτιάχνεται από αυτά.

[< ίσιως *mangir* 'κέρμα από χαλκό', πιθανώς λόγω μεγέθους και σχήματος (Πιτ.) / διαλεκτ. *mangir* «hamurdan kare biçiminde kesilmis çorbaliğ» (ζυμαρικό κομμένο σε τετράγωνο σχήμα, κατάλληλο για σούπα) (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Διτ. Κρ., 103)] (مانغر، مانغر منغر)

{Ο Ιδομενέος το γράφει **μανκίρι** και σημειώνει για την προφορά: [μανκιρίρι]. Με τη σημ. «χαλκούν νόμισμα» βρίσκουμε τη λ. *μαγκίρι* σε μετάφραση του αχτιναμέ του Σουλτάνου Ιμπραήμ (1627) στο: Π. Αργυρόπουλος, *Δημοτική διοίκησης εν Ελλάδι*, 2η έκδοση, 1ος τόμος, Αθήνα 1855, σ. 49 (1η έκδοση 1843), στο εισαγωγικό κεφάλαιο "Περί των Δημοτικών θεσμών προς της Επαναστάσεως": «ό,τι είναι από της αρχής νομοθετημένον {ως φόρος} εκείνο να παίρνουνε, και περισσότερο ένα Μαγκίρι να μη παίρνουνε».

μαγλαταΐδικος (επίθ.) [maglataΐdikos] (Γαρ., Κριτσ.) : διαφιλονικούμενος, βλ. και *μαγλατατζΐδικος*.

[< *μαγλαταλής + *-ιδικός* (Συντ.)]

μαγλατάς, ο [maglatás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κοנד., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** αβάσιμη αθέτηση συμφωνίας,

υπαναχώρηση. Συνήθως χρησιμοποιείται με το ρήμα *βγάζω* και γενική της προσωπικής αντωνυμίας ως έμμεσο αντικείμενο: *μου έβγαλε μαγλατά(δες)*. **2.** φασαρία.

[< *mugalata* (Παπ.) / *maglata* (Πάγκ.)] (مغلطه مغلطه)

{Ο Χλωρός έχει και τους δύο τύπους: *maglata* (B 1731) και *mugalata* (B 1735) ‘σόφισμα, παραπλάνηση’. Κατά το *TDK* από το αραβ. *muḡālaṭa*. Το *TDK* έχει και τον διαλεκτ. τ. *maḡlata* ‘φασαρία, σαματάς, καβγάς’.

μαγλατατζής, ο [maglatadzis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.): αυτός που συνηθίζει να κάνει μαγλατάδες, ο απατεώνας.

[< *μαγλατάς* (Παπ.) / + *-τζής* (Πάγκ.)]

{Υπάρχει το τουρκ. *muḡalataci* με την ίδια σημασία. Ο Ιδομενέως έχει σε παράδειγμα χρήσης το θηλ. *μαγλατατζού*, ο Κριτσωτάκης δίνει το θηλ. *μαγλατατζίνα*.

μαγλατατζιδικός (επίθ.) [maglatadzidikos] (Κριτσ.): αυτός που τον διεκδικούν δύο άτομα, αμφισβητούμενος: *μαγλατατζιδική περιουσία*.

[< *μαγλατατζής*, *-ήςδες* (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *μαγλατατζήδικος*.

μάγλες γάγλες, οι (θηλ.) [máyles gáyles] (Δαρ.): ο συνεχείς στροφές.

[αντιστροφή του *γάγλες μάγλες*, το οποίο προέκυψε από τη λ. *γάγλες*, κατά το τουρκ. σχήμα επανάληψης μιας λέξης με αντικατάσταση του αρχικού συμφώνου με το *-*, στη σημ. ‘και τα παρόμοια’, πβ. *σόγια μόγια* (Συντ.)]

{Ο Νίκος Σαραντάκος (*Λέξεις που χάνονται: ένα ταξίδι σε 366 σπάνιες λέξεις*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2011, σ. 56) σημειώνει, στη λ. *γάγλα*, ότι ‘για όποιον πηγαίνει κάνοντας πολλούς ελιγμούς, κυριολεκτικά ή μεταφορικά, υπάρχει η φρ. “κάνει γάγλες μάγλες” και παραθέτει την κρητική μαντινάδα *Γάγλες και μάγλες κοπελιά, στο δρόμο μη μου κάνεις, / γιατί είμ’ ελεύθερο πουλί κι σγήγγορα με χάνεις* (την τραγουδά ο λυράρης Γιώργης Καλομοίρης στον δίσκο του «Μάγλες και γάγλες», του 1976). Για την ιστορία των γλωσσικών ανταλλαγών: Η κρητ. λ. *γάγλα* έχει περάσει στα τουρκ. ως διαλεκτ. *gangel*, με την ίδια σημασία («*dönemeçli yol*», *TDK*), βλ. Andreas Tietze, “Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch”, *Oriens*, 8 (1955), 215.

μαϊλακταλιδικός (επίθ.) [mailaktalidikos] (Κασσ.): «αδιανέμητος (λέγεται στον πληθυντικό). Δέντρα ή κτήματα που δεν έχουν μοιραστεί και έχουν πολλούς ιδιοκτήτες».

[ίσως < *μαχλουλιετιδικός < *mahluliyet* «η κατάσταση του αδέσποτου, του σχολάζοντος, του

μη έχοντος κύριον, ιδιοκτήτην, το αδέσποτον [επί κτημάτων, περιουσιών κτλ.]]» (Χλωρός, B 1605)] (محوليت)

μαϊμουίνι^(A), το [majimúni] & **μαϊμού***, η [majimú] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.): **1.** ο πύθκος: ΥΠΟΚΟΡ. **μαϊμουνάκι**. **2.** (μτρ., υβριστ.: αρσ. και ουδ. το *μαϊμουίνι*, θηλ. η *μαϊμούνα*): άσχημος, αναίδης, γελοίος: ΦΡ. *μαϊμουίνι στη Μέκκας* (ταπεινωτική-υβριστική έκφραση). **3.** (με αγαθή πρόθεση, για παιδιά: *μαϊμουίνι*) παλιόπαιδο, πειραχτήρι, αφιλότιμο.

[< *maymun* < *μίμος* (Παπ.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (ميمون, ميمون)

{Ο Παπαγρηγοράκης θεωρεί ότι πρόκειται για αντιδάνειο: *μαϊμουίνι* < *maymun* < *μίμος*. Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. *μαϊμού* από το μιν. *μαϊμού* < αραβ. *maymūn*, αλλά *δεν* τη χαρακτηρίζει αντιδάνειο. Κατά τον Κυρανούδη (σ. 363) ο τ. *μαϊμουίνι* πιθανόν να προέρχεται κατευθείαν από το τουρκ. *maymun* (κατά το σχήμα προσαρμογής: [*-προσωπικά*] *συμφωνόληκτα τουρκικά ουσιαστικά* > *ελληνικά ουδέτερα σε -ι*).

μαϊμουνιάρης, ο [majimúniáris] (Κριτσ.): **1.** πλανόδιος τσιγγάνος που εκγυμνάζει μια μαϊμού να εκτελεί διάφορες μιμητικές κινήσεις και την περιφέρει στις γειτονιές ως θέαμα, για το οποίο ζητά αμοιβή από τους θεατές «ό,τι έχουν ευχαρίστηση». **2.** χαρακτηρισμός ανθρώπου με ελάχιστη υπόληψη.

[< *μαϊμούνι* + *-άρης*, πβ. *αρκουδιάρης* (Συντ.)]

μαϊμούνι νταβρί, το (άκλ.) [majimún devri] (Κριτσ.): «προβλητική και ταπεινωτική έκφραση για άνθρωπο σκληρό, δύστροπο, κακό και ανένδοτο».

[< «*maymun* = *μαϊμού* + *devri* = κυκλικός, περιοδικός, περιστροφικός» (Κριτσ.) / μάλλον μεταγγραφή με ελλ. χαρακτηρισές του *maymun devri* ‘περιφορά μαϊμούς’ (devir, -vri) (Συντ.)] (ميمون دور)

μαϊμουνόσκαλα, η [majimunoskala] (Κριτσ.): «αντίζηλη λέξη για την πόλη της Σητείας».

[< *μαϊμούνι* + *σκάλα* ‘ενδιάμεσο λιμάνι: ιχθυόσκαλα’, βλ. *σκάλα* στο *AKN* (Συντ.)]

{Ίσως πρέπει να γραφτεί με κεφαλαίο αρχικό, ως κύριο όνομα. Δεν προσδιορίζεται ποιοί είναι οι αντίζηλοι που χαρακτηρίζον έτσι τη Σητεία. Θα μπορούσε να γίνει ολόκληρη εργασία για τη θλιβερή συνήθεια να “τρώγονται” μεταξύ τους στην Κρήτη (και αλλού) διπλανά χωριά ή και πόλεις, και να αλληλοστολιζόνται οι κάτοικοί τους με απίστευτους χαρακτηρισμούς, που δείχνουν πάντως... γλωσσική εφευρετικότητα (!)}

μαϊμουτζούκι, το [majimudzúki] (Τσιρ.): σιδερέ-

νιος γάντζος που ασφαλίσει εσωτερικά την πόρτα. Με άλλη σημασία η λ. στο μακροσκελές ποίημα του Ιωάννη Κωνσταντινίδη *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά του Λασιθίου* (Ερμούπολη 1868, σ. 35) : *Και το σταθί του έσυρε, κτυπά το μαϊμουτζούκι*, δηλ. το πίσω άκρο του σωλήνα ενός κανονιού, το σημείο το οποίο στην τεχνική ορολογία λέγεται *βάλανος του πυθμένος* (< γαλλ. *bouillon de la culasse*), «βάλανος του πυγαίου» κατά τον Σταυρινίδη (*Μεταφράσεις*, Β 371). Βλ. και *μαμαλζούκι*.

[< *maymuncuk* (ميمونجق)]

{Ο συσχετισμός *μαϊμουτζούκι* – *maymuncuk* στο: Ηρακλής Μήλας, *Κατάλογος κοινών ελληνικών και τουρκικών λέξεων, εκφράσεων και παροιμιών*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 61. Βλ. και Χλωρός, Β 1838: «Τ. *μαϊνον-δζούκι*, όν. βαλανάγρα, ήτοι εργαλείον χρησιμεύον τοις κλειθροποιίσι και τοις κλέπταις προς άνοιξιν κλειθρών· αντικλειδίον· αγκύριον σιδηρούν, κ. τζεγκελάκν.»}

μαϊτάπι, το [maitápi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Ροδ., Τσιρ.) : ειρωνεία, εμπαιγμός.

[< *maytar* (Παπ.) (مايتاب, ممتاب)]

{*maytar* ‘λάμψη, κροτίδα, πυροτέχνημα’, μτφ. ‘ειρωνεία, σκόμια’ και *maytar etmek* ‘κοροϊδεύω κάποιον’. Στα *Συνώνυμα και Συγγενικά* του Πέτρου Βλαστού (Νέα έκδοση συμπληρωμένη από τα κατάλοιπα του συγγραφέα, έκδοση Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1989, σ. 238) βρίσκουμε την έκφ. *παίρνω στο μαϊτάπι* ‘ειρωνεύομαι’.]

μακάμι, το [makámi] (Τσιρ.) : «ο μουσικός τρόπος· Έχει το μακάμι ν-του το Μανολιό να παίζει τη λύρα που σηκώνονται της γης τα χρώματα».

[< *makam* (Τσιρ.) (مقام)]

μακαράς*, ο [makarás] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Ξεν.) : 1. η τροχαλία· 2. το (ξύλινο) καρούλι.

[< *makara* (Παπ.) (مقره)]

μακάπι, βλ. **ματικάπι**.

μακάσι, το [makási] (Ιδομ^β, Ξεν.) : «μικρή πόρτα των τειχών» (Ιδομ., βλ. σημείωση).

[< *makas* ‘ψαλίδι (οικοδομικός όρος)’ (Λιθοζόου), κατά τον Νιζανγαν από το αραβ. *mikass* (Συντ.)] (مقاصص)

{Στην ιστοσελίδα του Δήμου Ηρακλείου, σε διπτυχο για τη Στοά Μακάσι των ενετικών τειχών (http://www.heraklion.gr/makasi/Diptycho_Makasi.pdf) διαβάζουμε τα εξής για την ετυμολ. της λ. *μακάσι*: «αυτή η λέξη είναι τουρκική που σημαίνει τόπος φύλαξης κλειδιών της πόλης, αφού εδώ φυλάσσονταν τα κλειδιά των Πυλών του Μεγάλου Κάστρου, όταν έκλειναν αυτές κατά τη διάρκεια της νύχτας». Στα τουρκ. υπάρχει η λ. *makas*, η οποία όμως σημαίνει ‘ψαλίδι’. Ως οι-

κοδομικός όρος (πληρέστερα *çati makasi*) σημαίνει «δοκοί πλάγια σταυροειδώς και εν είδει ψαλίδος τιθέμενοι υπό την στέγη προς υποστήριξιν» (Χλωρός, Β 1746). Και στα ελληνικά η λ. *ψαλίδι* έχει (στον πληθ.) και τη σημ. «ζεύγος δοκών ενωμένων σε σχήμα Λ που χρησιμοποιούνται για στήριξη της στέγης» (ΛΚΝ). Την ίδια σημ. έχει και η λ. *μακάσι* – ο Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ’ ημάς ελληνικής διαλέκτου*, Αθήνα 1835, σ. 334) την έχει στις «εκφυλλοφορητές» και προτείνει αντ’ αυτής την ελλ. λ. *ζεστό*. Ίσως η *Στοά Μακάσι* να ονομάστηκε έτσι επί Τουρκοκρατίας από κάποια σχετική κατασκευή στήριξης. Η σημ. ‘μικρή πόρτα των τειχών’ με την οποία έχει τη λ. *μακάσι* ο Ιδομενέας φαίνεται να προέκυψε ως εξής: Αρχικά μετονυμία (η πόρτα αντί της στοάς Μακάσι των τειχών) και στη συνέχεια γενίκευση (κάθε μικρή πόρτα των τειχών). Ο προσδιορισμός *μικρή* προφανώς από σύγκριση με τις πολύ πιο μεγάλες (νεότερες) πόλες των τειχών, τη Χανιώπορτα και την Κανούστια Πόρτα. Σημειώνουμε ότι οι Ηρακλειώτες της Στοά Μακάσι τη λένε *απλώς Μακάσι*, βλ. π.χ. εφημ. *Πατρίς*: «Οι Κρουσιανιώτες στο Μακάσν» (φ. της 22-6-2004) και «Σήμερα η εκδήλωση στο Μακάσν» (φ. της 15-6-2005) – και τα δύο δημοσιεύματα αναφέρονται στους πατριώτες που φυλακίστηκαν εκεί από τους ναζί στην Κατοχή· περισσότερα για τη σύλληψη, τη φυλάκιση και το τραγικό τέλος των περισσότερων βλ. στο φ. της 23-6-2007: «“Έξθαψε” το Μακάσι από τη λησμονιά!»}

μακάτι^(Α), το [makáti] (Γαρ., Κριτσ^α, Ιδομ^β, Ξεν.) : κάλυμμα (κεντημένο) του καναπέ.

[< *makat* (Μπόγκας, 179), στη σημ. ‘επίστρωμα, μιντερί’] (مقاط)

{Ο Γαρεφαλάκης ληματογραφεί τη λ. στον πληθ. *μακάτια*, διότι υπήρχε το *κάτω μακάτι* (κάθισμα) και το *πάνω μακάτι* (ράχη και πλαϊνά). Ο Ροδάκης ληματογραφεί τον τ. *μακάθι*, προφανώς από τον πληθ. *μακάθια* (με την γνωστή τροπή -ια > -θια, πβ. μάτια < μάθια). «Η λέξις κοινή και σημεριν», σημείωνε το 1913 ο Ξανθοιδίδης (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 196). Στα παιδικά μου χρόνια την άκουγα και εγώ από τη μάνα μου (γενν. 1904), αλλά φαίνεται ότι η χρήση της είχε περιοριστεί: ο Παπαρηγοράκης (1952) δεν την περιέλαβε στις τουρκογενείς λέξεις του κρητικού ιδιώματος.]

μακρολέλακας, ο [makrolélakas] (Ξανθίν.) : (σκαπτ.) ο υπερβολικά ψηλός, ψηλέας.

[< *μακρός* + *λέλακας* (βλ.) (Ξανθίν.)]

(*)**μακτού**, βλ. Παράρτημα 1.

μαλαδούρι, το [maladúri] (Πιτ., Ιδομ.) : εργαλείο του χτίστη.

[υποκορ. του *μαλάς* < *mala* (κατά τον Ανδριώτη) (Πιτ.)]

μαλάς^(Α), ο [malás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : το μυστήρι. ΥΠΟΚΟΡ. **μαλαδάκι**.

[< mala (Παπ.) (مالة)]

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: *μυστήρι* > τουρκ. διαλεκτ. misiri, με πολλές φωνητικές παραλλαγές, βλ. Tzitzilis, σ. 91-2.}

μαλεμπίρι, το [malemíri] : φόρος. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815 (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, «Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουξή», *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 62).

[βλ. *μάλι* & *εμπίρι*]

μάλε χούλε, βλ. **μαλιχουλές**.

μάλι, το [máli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ^β) : η περιουσία.

[< mal (Παπ.)] (مال)

μαλιδάτος (επιθ.) [malídatós] (Ξανθιν.) : πλούσιος, ευκατάστατος.

[< *μαλίδι, υποκορ. του *μάλι* (βλ.) (Ξανθιν.)]

μαλιέ εφέντης, ο [malíe eféndis] : «υπάλληλος επί της οικονομίας». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 99). Βλ. *μαλιές*.

[< *malíye* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης) «τα οικονομικά: το υπουργείον των οικονομικών» (Χλωρός, Β 1514)] (ماليه)

μαλιέ κιαιπιτής, ο [malíe katipis] : «γραμματεύς του υπουργείου των οικονομικών» (Χλωρός, Β 1514). Η λ. σε έγγραφο του 1872: *Ο Καντήρι εφέντης Μαλιέ Κιαιπιτής* (Α.Δ.Η., 2.2 / 6-5). Βλ. *μαλιές*.

[< *malíye katibi*] (ماليه كاتيب)

μαλιές, ο [malíes] : το τουρκικό υπουργείο των οικονομικών. Η λ. στην εφημ. *Κρήτη*, έτος ΙΑ', φ. 501, 23-1-1879.

[< *malíye*] (ماليه)

μαλικιανέ αγάς, ο [malitʃán agás] : «μισθωτής μουκατάδων (βλ. *μουκατάς*) μέσω του φορολογικού συστήματος *μαλικιανέ*» (Σπυρόπουλος, 286). *Αιντέστε σεις οι Καστρινοί και οι μαλικιαν αγάδες* (στίχος από κρητ. δημοτ. τραγούδι, βλ. Γιάνναρης, 40 & Κριάρης, 71). Βλ. *μαλικιανές*.

[< *malikâne aǧası* (Σπυρόπουλος).]

{Ο Κριάρης το γράφει *μαλικιαν'*, ενώ σε υποσελίδια σημείωση έχει: «*Μαλικιανοί = πλούσιοι. Εκ του Μάλι = θησαυρός (λέξ. Τουρκ.)*».

μαλικιανές, ο [malitʃánés] (Κασσ., Τσιρ^β) : «Η εφ' όρου ζωής εκμίσθωση κρατικών φόρων» (*Ιεροδικείο*, Γ 485). «Πολλές φορές αυτή γίνεται κληρονομική» (*Κώδικας θυσίων*, 374). «Το σύστημα αυτό εισήχθη το 1695, αλλά στην Κρήτη εφαρμόστηκε μόλις το 1720. Ο όρος *μαλικιανέ*, πέρα από τις εισφορές τις οποίες χαρα-

κτήριζε, αναφερόταν και στις διάφορες φοροδοτικές μονάδες/περιοχές στις οποίες αναφερόταν» (Σπυρόπουλος, 286).

[< *malikâne* (Καραντζίκου & Φωτεινού)] (مالكانه)

μαλισαπήδες, οι [malisapídes] (Ξανθιν.) : (Σφακιά:) οι συνεταιρισμένοι στην ίδρυση μιτάτου.

[< *malsahibi* 'ιδιοκτήτης' (Ξανθιν.)] (مال صاحبي)
{Το TDK το γράφει με δύο λέξεις: *mal sahibí*.}

μαλιχέρι, το [malixéři] (Χουστ.) : «μαχαίρι επί Τουρκοκρατίας, φονικό όργανο». Πρόκειται για είδος τουφεκιού, βλ. σημείωση.

[*δεν είναι τουρκικής προέλευσης*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Χουστουλάκης δεν δίνει ετυμολογία, αλλά το ερμηνεύμα του θα μπορούσε να οδηγήσει τη σκέψη προς πιθανό τουρκικό έτυμο. Πρόκειται όντως για φονικό όργανο, όμως όχι για μαχαίρι αλλά για το τουφέκι *μάνλιχερ**, που μπήκε (κατά τη *Βικιπαίδεια*) σε χρήση στον Ελληνικό Στρατό στις αρχές του 1900. Κατά το *ΑΚΝ* ετυμολογείται από το όνομα του κατασκευαστή του, του Αυστριακού Mannlicher. Στα παιδικά μου χρόνια θυμούνται που χρησιμοποιούσαν τη λ. *μάλιχερ* [málíxer] σε φρ. που δήλωναν εναγώνια πλην άκαρπη αναζήτηση, π.χ. *θα παίξεις τον πελάτη με το μάλιχερ*, όπως λέμε: *θα ψάχνεις πελάτη με το τουφέκι*.}

μαλιχουλές, ο [malixulés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) & **μαλεχουλές** [malexulés] (Κασσ.) & **μάλε χούλε**, το [mále xúle] (Κριτσ., Ιδομ^β) : η αναστάτωση, ανακατωσούρα.

[αντδ. < *malihūlya* < *μελαγχολία* (Παπ.)] (ملحولي)

{Κατά τον Τσιριγωτάκη προφέρεται [malixulés]. Η λ. *malihūlya* (κατά τον Nisanyan < αραβ. *mālixūliyā* < ελλ. *μελαγχολία*) έχει και τη σημ. 'αδικαιολόγητος φόβος, ταραχή'. Ο αναμενόμενος τύπος είναι *μαλιχουλιά. Η κατάληξη -ές ίσως κατ' αναλογίαν προς λέξεις με συναφές νόημα όπως: *διγαβρές* 'έγνοια', *μπερεστές* 'δυσχερής θέση, κατάσταση', *γαλιές* 'καημός, έγνοια'.}

μαλιχουλιδιάζο [malixulidíǰo] (Ξανθιν.) : στενοχωρό, αναστατόνο, προκαλώ μεγάλη δυσφορία.

[< *μαλιχουλίδι, υποκορ. του *μαλιχουλές* (Ξανθιν.)]

μαλμουδιής, ο [malmuðirís] : Η λ. εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868) : *Δια την οικονομικήν διαχείρισιν της νήσου θέλει υπάρχει [...]* είς οικονομικός υπάλληλος (*μαλμουδιής*) ανά εκάστην επαρχίαν, (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Α 6).

[< *mal müdürü* (Κουκκίδης, 30) «λογιστής υποδιοικήσεως» (Χλωρός, β 1511)] (مال مديرى)

μαλμουζαράρι (έκφρ.) [malmuzarári] : με κέρδος ή ζημία, με εμπορικό ρίσκο (Σταυρινίδης). Η έκφρ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *έλαβε ο Ηλίας από τον Τάλικ-μπέη γρ. 450 [=] 50 εννιάρια, δια να τα πραγματευέται [= εμπορεύεται] μαλμουζαράρι [= χάσει-κερδίσει]* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 194).
[για το πρώτο τμήμα δεν μπόρεσα να εντοπίσω έτυμο· το τελευταίο τμήμα < *zarar* 'ζημία', βλ. *ζαράρι* (Συντ.)]

μαμές, ο [mamés] & **ψιαμές** [imamés] (Κριτσ^π, Τσιρ^β) : **1.** το επιχείλιο του ναργιλέ, συνήθως από κεχρμπάρι, απ' όπου ρουφάει ο καπνιστής· **2.** η μεγάλη χάντρα στον άκρη του κομπολογιού. Με τη μορφή *μαμές* και τη σημασία «το μεσαίον μέρος του επιστομίου του τσιμπουκίου εν σχήματι στρογγύλης ή φακοειδούς ψήφου περιδεραιού», η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 98).

[< *imame* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (عمامة)

{Η λ. *imame* σημαίνει αρχικά «κιάρις, σαρίκιον ό φέρουσι ιδίως οι κληρικοί», και στη συνέχεια «ή ως επί το πλείστον εξ ηλέκτρον προστοχίας καπνοσύριγγος εν σχήματι κιάδρεως ειργασμένη, κ. ψιαμές» (Αβραάμ Μαυλιάκας, *Λεξικόν Τουρκο-Ελληνικόν*, Κων/πολη 1876, σ. 441).}

μαμουδιές, βλ. **μαμουντιές**.

μαμαλζούκι, το [mamalzúki] (Τριρ², στο λ. *μαϊμουτζούκι*) : ό,τι και το *μαϊμουτζούκι* (βλ.).

{Φαίνεται τουρκικής προέλευσης, αλλά δεν μπόρεσα να βρω τουρκικό έτυμο· ίσως είναι φωνητική παραφθορά της λ. *μαϊμουτζούκι* (Συντ.)}

μαμμουρεύω, βλ. **μαμουρευ(γ)ω**.

μαμουνίζω [mamunízo] (Πάγκ.) : «Βαδίζω τετραποδιστί με τα χέρια και με τα πόδια, ως το *μαϊμούνι*, ο πίθηκος».

[< *μαϊμουνίζω* < *μαϊμούνι* (Πάγκ.)]

{Λήμμα *μαϊμουνίζω* δεν υπάρχει στον Πάγκαλο. Απ' όσο ξέρω το ρ. αυτό σημαίνει 'φέρομαι σαν "μαϊμούνι", κάνω γελοιότητες'. Το ρ. *μαμουνίζω* 'μποσουλάω' μπορεί να προκύψει και από τη λ. *μαμούνα* 'είδος σκαρβαβίου', πβ. φρ. *πάει σαν την (καβρο)μαμούνα*: βαδίζει (εκνευριστικά) αργά.

μαμουντιές, βλ. **μαμουντιές**.

μαμουντιές, ο [mamudíes] & **μαμουντιές** [mamudijés] & **μαμουντιές** [maxmu-diés] & **μα(χ)μουδιές** [ma(x)mudíes] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ.,

Δαρ., Κριτσ^π, Ξεν.) : Χρυσό τουρκικό νόμισμα που κόπηκε επί Μαχμούτ Β' (1808-1839) και άξιζε 25 γρόσια ή (κατά τον Πιτ.) επί Μαχμούτ Α' (1730-1754) και άξιζε 36 γρόσια. Χρησιμοποιήθηκε στην Κρήτη ως γυναικείο κόσμημα «φορούμενο με τα κοσάρια (βλ. *κοσάρι*) ή φλουριά εις τις κολάνες» (Κονδ.) ή «άλλα χειροποίητα παραδοσιακά από κασσίτερο στολίδια (μυποτόνια) περασμένα σε αλυσίδα» (Τσιρ.).

[< *mahmudiye* (Παπ.)] (محموديه)

{Περисσότερα για τον *μαχμουντιέ* βλ. στο: Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένον γρόσια σφράντα - Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος - 19ος αι.*, Κέντρο Νεοελλ. Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1996, 92-93.}

μαμουρευ(γ)ω [mamurén(γ)ω] & **μαμουρέω** [mamuréo] (Πάγκ., Ροδ., Ιδομ^β) : **1.** καλλιεργώ με επιμέλεια το χωράφι· **2.** (Ξανθιν⁴) προσφέρω σε κάποιον *εξαιρετική περιποίηση*.

[< *μαμούρης* (Πάγκ.)]

{Για την αποβολή του [v] βλ. σημείωση στο λ. *μουσμουλεύω*. Ο Ξανθινάκης το γράφει: *μαμμουρεύω*, προφανώς διότι το ετυμολογεί από τη λ. *μαμούρα < *μάμη* = γαγά.}

μαμούρης (επιθ. προσ.) [mamúris] (Πάγκ., Τσιρ^β, Ξεν.) : επιμελής γεωργός, «ο καλλιεργών λεπτομερώς τον αγρόν» (Πάγκ.).

[< *tamur* 'καλλιεργημένος' (Πάγκ.)] (معمور)

{Πβ. με την ίδια ετυμολογία κυπρ. *μαμούριν*, το - *μαμούρικος*, ο, 'εύφορος, καλά καλλιεργημένος' (Γιαγκουλλής, 38).}

μαμουρίδα, η [mamurída] (Πάγκ., Τσιρ.) : «μικρόν ζούφιον, ως το ρεβίθι, σχήματος ελλειψοειδούς με πολλά πόδια, ταφρόχρονον το συχνάζον κυρίως εις το μαγειρείον και ως ο γεωργός, ανακινούν το χώμα του χωματώδους διαπέδου της οικίας» (Πάγκ.).

[< *μαμούρης* (Πάγκ.)]

μαμουρίζω [mamurízo] (Πάγκ.) : (λέγεται για τον χούρο) ανασκαλεύω, ανασκάπτο το χώμα με το ρύγχος.

[< *μαμούρης* (Πάγκ.)]

{Με την ίδια σημ. λέγεται και *ανεμουρίζω* < *ανε-* (πρόθεση *ανά*) + *μούρη*.}

μαμουρλής, βλ. **μαχμουρλής**.

μαμουρλούς, βλ. **μαχμουρλής**.

μουμουτιά, η [mamuṭiá] : το φυτό σκαμωνία (*Convolvulus scammonia*), το ρίζωμα της οποίας έχει καθαρτικές ιδιότητες. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 202).

[< *mahmude* «σκαμωνία» (Χλωρός, Β 1606),

από το αραβ. *maḥmūda(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.) (محمد)

{Ο Κοραής το λημματογραφεί ως *μαχμουτά* και σημειώνει: *Μαμουτιάν την ήκουσα πάντοτε προφορομένη από τους Τουρκοχουδαίζοντας (Ατακτα, 5ος τόμος, Παρίσι 1835, 195.)*

μανάβης*, ο [manávis] (Παπ.) : ο πωλητής φρούτων και λαχανικών.

[< *manav* (Παπ.)] (منلو)

{Το *TDK* ετυμολογεί τη λ. *manav* ‘μανάβης’ από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει έτος. Ο Χλωρός (B 1786) σημειώνει ότι «λέγεται ειρωνικός περί των Τούρκων της Μικράς Ασίας». Ο Nişanyan ετυμολογεί με ερωτηματικό από το *Manav* ‘ομάδα των ανθρώπων που ασχολούνται με την καλλιέργεια λαχανικών στη Δυτική Μικρά Ασία (σε αντίθεση με τις νομαδικές)’. Ως κύριο όνομα που δηλώνει ομάδα ανθρώπων συγκεκριμένης προέλευσης υπάρχει και στο *TDK* .}

μανάβικο*, το [manániko] (Παπ.: στο λ. *μανάβης*) : το κατάστημα του μανάβη.

[< *μανάβης* (Παπ.)]

μαναστήρι, το [manastíri] (Γαρ., Ιδομ.) : το μοναστήρι.

{Λημματογραφείται για την πιθανή αντδ. φωνητ. επίδραση από το τουρκ. *mamastır* [< *μοναστήρι*]. Ο Μιχάλης Σκανδαλίδης (*Λεξικό των κοινών ιδιωμάτων*, Αθήνα 2006, σ. 434) αναφέρει ετυμολογία (από: Ι. Καραναστάσης, “Η φωνητική των ιδιωμάτων της Κω”, *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 10 (1964), 3-96) από το *μοναστήρι*, με υποχωρητική αφομοίωση *o + a > a + a*.}

μανκίρι, βλ. *μαγκίρι*.

μάννα, το, βλ. *κουτρέτ χαλβασί*.

μανσούπι, το [mansúpi] & **μασούπι** [masúpi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ^B, Κασσ.) : το αζίωμα, η θέση.

[< *mansıp* (Παπ.)] (منصب)

{Ο Ιδομενέος λημματογραφεί τη λ. *μασούπι* με τη σημ. «δέσμη, μάτσο, δεμάτ» και τη χρησιμοποιεί στη μαντινάδα: *Μασούπι τα χείρι τα λεφτά κι όλους τσοι ξαγοράζεις, /μα εγώ θεωρώ και δυστυχάς και στο ζουμί σου βράζεις*. Στην περίπτωση αυτή λέμε *μασούρι* και όχι *μασούπι*.}

μαντανός, ο [madanós] (Ιδομ.) : ο μαϊντανός.

[μάλλον < *mağdanos*, κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *maydanos* (Συντ.)] (مخدانوس)

{Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. *μαϊντανός* από το τουρκ. *maydanos* < ινδ. *maidani* ‘αρωματικό φυτό’. Το *TDK* ετυμολογεί τη λ. *maydanos* κατευθείαν από το ελλ. *μακεδονήσι*, ενώ ο Nişanyan μέσω του αραβ. *mağdanus* /

ma’danus. Κατά το *EANEF*, που χαρακτηρίζει αντιδάνειο τη λ. *μαϊντανός*, η λ. *μακεδονήσι* (μεσν. *μακεδονήσιον*) προέρχεται από το λατ. *macedonense* ‘μακεδονικός’. Για τις απόψεις περί αντιδανείου βλ. Βασμιανόλη, σ. 286-8.}

μαντάς, ο [mandás] (Πάγκ.) & **μαντί**, το [mandi] (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 588) : «δέρμα βουβάλου που το χρησιμοποιούν για τις σόλες και τα τακούνια» (Πάγκ.).

[< *manda* ‘βούβαλος’ (Πάγκ.)] (ماندا, مائد)

μαντέμι*, το [madémi] (Παπ., Πάγκ.) : ο χυτοσίδηρος.

[< *maden* ‘μέταλλο’ (Παπ.)] (معدن)

μαντεμιλίδικος (επιθ.) [mademilídikos] (Παπ., Πάγκ.) : ο κατασκευασμένος από χυτοσίδηρο, μαντεμένος.

[< *μαντέμι* (Παπ.) / + *-λίδικος* (Πάγκ.)]

{Η κατάληξη *-λίδικος* μάλλον κατ’ αναλογία προς επίθετα που παράγονται από επίθετα σε *-λής*, δάνεια από τουρκ. επίθετα σε *-li* (*-li*, *-lu*, *-lü*), π.χ. *belalı* > *μπελαλής* (πληθ. *μπελαλήδες*) > *μπελαλήδικος* > (με ορθογραφική απλοποίηση) *μπελαλίδικος*. Η λ. *madenli*, από την οποία θα μπορούσε να προκύψει το απαιτούμενο ενδιάμεσο *μαντεμιλής, υπάρχει στο *TDK* μόνο ως ονομασία οικισμών. Στο Διαδίκτυο βρίσκουμε το οικογενειακό επίθετο *Μαντεμιλής*.}

μάντεμου (σύνδ.?) [mádemu] (Κονδ., Τσιφ.) : «μια και, αφού: Μάντεμου κι επέρασα» (Κονδ.).

[< *madem* (Κονδ.)] (مادم \ مادامه)

{Κατά το *TDK* το *madem* λέγεται και *mademki*, προς το οποίο πλησιάζει περισσότερο το *μάντεμου* και/κι φωνητικά. Για την προσθήκη του [u] (πβ. *αντάμου*, *κοτζάμου*, *μπάρεμου*, *μπιλέμου*, *τζάνεμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4.}

μαντές, ο [madés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιφ., Κριτσ., Κασσ.) : 1. υπόθεση, θέμα, πρόβλημα (παροιμ. έκφρ.) *κολιά μαντές* (βλ.)· 2. είδηση.

[< *madde* (Παπ.)] (ماد)

{Μόνο ο Γαρεφαλάνης έχει τη λ. με τη σημ. ‘είδηση’.}

μαντί, βλ. *μαντάς*.

μαντιλές, βλ. *μεντιλές*.

μαντιναδοκαβγάς, ο [madinadokavgás] (Ξανθιν^A) : αμοιβαία πειράγματα δύο ατόμων με μαντινάδες.

[< *μαντινάδα* + *καβγάς* (Ξανθιν.)]

μαντραμπάζης, ο [madrabázis] & **ματραμπάζης** [matrabázis] & **ματραμπατζής** [matrabadzis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : 1. ο μεταπωλητής, μεταπράτης, ιδίως ζώων· 2. (Μτφ. όπως

και στην τουρκική, ο μικροαπατεώνας, προφανώς επειδή ο μεσίτης ενδιαφερόμενος για την αμοιβή του, δεν διστάζει να εξαπατά, κατά κάποιον τρόπο τόσο τον αγοραστήν όσον και τον πωλητή» (Πιτ.).

[< *matrabaz* (Παπ.) (مطر باز، مدره باز)]

{Ο Παπαγρηγοράκης θεωρεί τη λέξη *matrabaz* (γράφεται και *madrabaz*) αντδ. από το μεταπράτης. Το *TDK* την ετυμολογεί από το περσ. *madarabāz* και ο Nisanyan από το τουρκ. *madra* (< ελλ. *μάνδρα*) + περσ. *baz*, ενώ απορρίπτει ως αβέβαιη την προέλευση από το *matrakbaz < περσ. *matrak baz*, κ.λ. 'αυτός που παίζει με το ραβδί', αρχική σημ. 'δάσκαλος ξιφασκίας', ετυμολογία που έχει και ο Χλωρός (B 1705).}

μαντρατζής, ο [madradzís] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : νεαρός βοηθός του βοσκού.

[< *μάντρα* + *-τζής* (Πάγκ.) / μάλλον κατευθείαν < τουρκ. *mandıraç*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Δαριβιανάκης αναφέρει λεπτομερώς τα καθήκοντα του *μαντρατζή*. Η λ. σημαίνει επίσης 'επαγγελματίας που έχει μάντρα οικοδομικών υλικών ή μάντρα με μεταχειρισμένα αυτοκίνητα'. Ο Χλωρός (B 1517) έχει τη λ. *mandra* (< ελλ.) «μάνδρα, αγέλη προβάτων», που τη βρίσκουμε ως *mandira* στο *TDK*, και από αυτήν παράγωγο το επαγγελματικό ουσ. *mandıraç*.}

μαντρατζοσύνη, η [madradzosiñi] (Ξανθιν^Δ) : η υπηρεσία του *μαντρατζή*.

[< *μαντρατζής* (Ξανθιν.)]

μαντροκάζανο, το [madrokázano] (Γαρ., Κριτσ.) : μεγάλο καζάνι μέσα στο οποίο βράζουν το γάλα στις μάντρες (μαντρί).

[< *μάντρα* + *καζάνι* (Συντ.)]

μαζουλήδικος, βλ. **μαζουλιδικός**.

μαζούλι^(Α), το [maksúli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) & **μαζουσούλι** (βλ. σημείωση) : το προϊόν, η σοδειά.

[< *mahsul* (Παπ.) (محصول)]

{Προσαρμοσμένο στο τυπικό της καθαρεύουσας (του *μαζουσουλίου*) σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (βλ. Φανουράκης, 131).}

μαζουλιδικός (επίθ.) [maksulídikos] & **μαζουλούδικος** [maksulúdikos] (Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : γόνιμος, αποδοτικός.

[< *μαζούλι* (Πιτ.) / ή ίσως *μαζουλής < *mahsullü* «εύφορος, ο δίδων πολύν καρπόν, καρποφόρος» (Χλωρός, B 1601), βλ. *-λιδικός* (Συντ.) (محصولی)]

{Ο Ξανθινάκης το γράφει *μαζουλήδικος* και διαιροποιεί σε χωριστά λήμματα: *μαζουλήδικος* (για δέντρα και χωράφια), *μαζουλούδικος*

(για ζώα). Ετυμολογεί το πρώτο από το *μαζούλι* + *-ήδικος*, το δεύτερο από το *μαζουλούδης* + *-ικός*, αλλά λήμμα *μαζουλούδης* δεν υπάρχει στο λεξικό του.}

μαζουλοσυμμίσσικος (επίθ) [maksulosimisakos] (Πάγκ., Ξανθιν^Δ, Τσιρ^Β) : χαρακτηρισμός για ένα παραγωγικό μέσο (π.χ. χωράφι, δέντρο, ζώο) που δύο το έχουν συμμίσσικα (ανήκει στον ένα και το φροντίζει ο έτερος) και μοιράζονται το προϊόν του μισό-μισό. Βλ. και *συμμισσομάζουλο*.

[< *μαζούλι* + *συμμισσικός* (Πάγκ.)]

μαζουλοχρονιά, η [maksuloχρονιά] (Τσιρ^Β) : η εύφορη χρονιά.

[< *μαζούλι* + *χρονιά* (Τσιρ.), βλ. σημείωση στο λ. *αμπελοχρονιά* (Συντ.)]

μαζουλούδικος, βλ. **μαζουλιδικός**.

μαζούμικο, το [maksúμiko] (Τσιρ^Β) : το νήπιο.

[< *μαζούμι* 'παιδί', πβ. *καππαδόκ. μαχσούμι* 'μωρό' < *mašun* معصوم (Dawkins, 686, στο: Kappler, 94-95), το οποίο ως επίθ. σημαίνει «ο από της αμαρτίας και παντός κακού πεφυλαγμένος, αγνός, αθώος» και ως ουσ. «μικρός παις» (Χλωρός, B 1724), κατά τον Nisanyan από το αραβ. *mašūm* (Συντ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης αναφέρει ως τόπο καταγραφής της λέξης την Άνω Βιάνο και σημειώνει ότι η λ. σπανίζει σήμερα. Ετυμολογεί από το τουρκ. *maxum* (όμως δεν υπάρχει x στο τουρκικό αλφάβητο). Η λ. *μαζούμικο* υπάρχει στην *Αληπασιάδα* (βλ. Kappler, 95). Τη βρίσκουμε επίσης στη *Σύλλογή των κατά την Ήπειρον δημοτικών ασμάτων* του Γ. Χ. Χασιώτη (Αθήνα 1866) : *δέκα παιδιά μαζούμικα γυρεύει του Βεζύρη* (σ. 113) : στο γλωσσάριο διαβάζουμε: «μαζούμικα (τουρκ. μαζούμι) = νήπια» (σ. 232).}

μαζούς (επίρρ.) [maksús] & **μάζους** [máksus] & **μάζως** [máksos] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ.) : σκοπίμως, επίτηδες.

[< *maksut* (Πάγκ.) / και (κατά το *TDK*) *maksus* (Συντ.) (مقصود \ مقصود)]

μαραζά, η [marazá] (Πάγκ.) : «μτφ. μνησκακία, ευπάθεια, η κατατρυχούσα τον άνθρωπον, ως άλλη φθίσις».

[< *maraz* 'φθίσις' (Πάγκ.) / μάλλον κατευθείαν < *maraza*, στη σημ. 'αντιπαλότητα, διένεξη' (κατά το *TDK* από το αραβ. *māraḏa*) (Συντ.) (معراضه)]

μαραζάρης, βλ. **μαραζιάρης**.

μαράζι^{*}, το [marázi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Δαρ., Ξεν.) : μεγάλη λύπη, (χρόνιος) καμμός.

[< *maraz* (Παπ.) / από τα αραβ., ίσως αντδ. < ελνστ. *μαρασμός* (AKN) (مرض)]

μαραζιάρης, [marazjárís] & **μαραζάρης** [marazárís] (επιθ. προσ.) (Παπ. & Πάγκ.: χωρίς ερμήνευμα, Ξεν.): **1.** που πάσχει από μαράζι· **2.** μαραζωμένος, καχεκτικός.
[< μαράζι (Παπ.)]

μαραζώνο [marazóno] & **μαραζιάζω** [marazíazo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Δαρ.): παθαίνω ή προκαλώ μαράζι, μαρασισμό.
[< μαράζι (Παπ.)]

μαραμπούτης (επιθ. προσ.) [marabútis] & **μεραμπούτης** [merabútis] (Παπ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ^B.) & **μουραμπούτης** [murabútis] (Τσιφ^B): **1.** όσιος, άγιος· **2.** (μυθ.) ολιγαρκής, συντηρητικός· **3.** αδρανής, νωθρός, που έχει ανάγκη από βοήθεια.

[< *marabut* (Παπ.) / *merbut* (Ξανθιν.)] (مرايط)
{Κατά το *TDK*: *marabut* / *murabut* ‘μουσουλμάνος μοναχός, δερβίσης’, *merbut* ‘προσαρτημένος, συνημμένος’·}

μαραμπουτσίνη, η [marabutosíni] & **μεραμπουτσίνη**, η [merabutosíni] (Ξανθιν.): αδράνεα, νωθρότητα, αδιαφορία.
[< *μαραμπούτης* (Ξανθιν.)]

μαρδάς, ο [mardáas] (Πάγκ.): ακαθαρσία, κατακάθι.

[< *marda* ‘πεταγμένα, άχρηστα πράγματα, σκουπίδια’ (Καραποτόσογλου) (Συντ.)]

{Η λ. και στα ποντιακά ως θηλ.: η *μαρδά* ‘υπόλειμμα πράγματος άχρηστον’, βλ. *Συμπλήρωμα ΙΑΠΔ*, σ. 122, όπου αναφέρεται και η ετυμολογία από το τουρκ. *marda*, με παραπομπή στο: Κώστας Καραποτόσογλου, “Ετυμολογικά σε ποντιακές λέξεις”, *Αρχαίον Πόντου*, 43 (1990-1991), 297. Το *TDK* έχει τη λ. *marda* με τη σημ. «askarta mal» (= σκαρταδούρα) και την ετυμολογεί από τα ελληνικά, χωρίς όμως να προσδιορίζει έτμο. Η Ευανθία Δουγά-Παπαδοπούλου και ο Χρήστος Τζιτζιλής (*Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 2006) στην κατηγορία “βαλκανικές λέξεις”, δηλ. «μια σειρά λέξεων που απαντούν σε δύο ή περισσότερες βαλκανικές γλώσσες και η προέλευσή τους είναι άγνωστη ή αβέβαιη» (σ. 43), καταγράφουν: «*σμπρδάς* ‘κατάλοιπο αρρώστιας’, πβ. αρωμ. smîrdă ‘defaut, tare; manque’, αλβ. mancatha ‘mancanza di una cosa’, βουλγ. marda ‘1) απούλητο, ακατάλληλο εμπόρευμα, 2) ελάττωμα’, τουρκ. marda ‘εμπόρευμα κακής ποιότητας’» (σ. 52). Πβ. και κυπρ. *μαρτάες*, *οι*, ‘σκουπίδια, άχρηστα’, που ετυμολογείται από το τουρκ. *marda* (Γιαγκουλλής, 38).}

μαρέτι, το [maréti] (Ροδ.): ίδρυμα (βλ. σημείωση).

[< *μαρέτι* < *imaret* (Βενέρης, βλ. σημείωση), από το αραβ. *‘imārat* (*Niṣanyan*)] (عمارت)

{*imaret* σημαίνει αρχικά «ακμή, ευημερία», και στη συνέχεια «πτωχοτροφείο, κ. μαρέτι, ήτοι φιλανθρωπικόν καθίδρυμα, ένθα διανέμουσι τοις πτωχοίς και τοις ιεροσπουδασταίς τοις διαμένουσιν εντός των κελλίων των τεμενών τροφήν, ήτοι άρτον, ζωμόν και γλύκισμά τι εξ ορούξης μετά κρόκου και σακχάρωος» (Χλωρός, Β 1146). Το *Μαρέτι* της Καβάλας, εξαιρετικό δείγμα οθωμανικής αρχιτεκτονικής, λειτούργει σήμερα ανακαινισμένο ως ξενοδοχείο πολυτελείας. Για το *Μαρέτι* στο Ρέθυμνο, που ήταν Διοικητήριο και φυλακές κατά την επανάσταση του 1866, γίνεται λόγος στο *Αρκάδι δια μέσου των αιώνων* του Τιμόθεου Βενέρι (Αθήνα 1938), όπου και σκίτσο του κτιρίου (σ. 394). Ο Βενέρης ετυμολογεί από τα τουρκικά (σ. 392). Το *Μαρέτι* στεγαζόταν στην καθολική εκκλησία του Αγίου Φραγκίσκου, βλ. περισσότερα στο: Γιάννης Παπιομότογλου, “Το *Μαρέτι* (τι και πού ήταν;”, *Ενοριακή Παρουσία*, 31 (2005), 17.}

μαριφέτι, το [mariféti] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν^A): **1.** το τέχνασμα· **2.** το εργαλείο· **3.** (μυθ.) «το γυναικείον αιδόιον και το ανδρικόν μόριον» (Πάγκ.).

[< *marifet* (Παπ.)] (معرفت)

{Στο *AKN*: *μαραφέτι**. Για την σημ. 3. πβ. αντίστοιχη χρήση της λ. *εργαλείο*. Σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874 οι στίχοι: *Αν ο θεός μας πάντοτε το φέρην μαριφέρι* [= *μαριφέτι*], / *γλήγορα θα το διώξωμε το Τούρκικο μιλέτι* (*Η Κρητικοπούλα*, σ. 68). Ο πρώτος στίχος έχει το νόημα ‘αν δώσει/αν βοηθήσει ο Θεός’·}

μαρκουτσά, η [markutsá] (Γαρ., Κριτσ.): η ποσότητα υγρού που χωράει στο σωλήνα με τον οποίο μεταγγίζοντα τα υγρά (*μαρκούτσι*).

[< *μαρκούτσι*, στη σημ. ‘σιφόνι’, πβ. *ταγάρι*, το > *ταγαρά*, η (Συντ.)]

μαρκούτσι*, το [markútsi] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ.): **1.** ο οφιοειδής σωλήνας του ναργιλέ μέσα από τον οποίο περνά ο καπνός· **2.** σωλήνας με τον οποίο μεταγγίζοντα τα υγρά, σιφόνι· **3.** κάθε λαστιχένιος ή δερμάτινος σωλήνας μαρκού μήκους.

[< *maricus* (Παπ.)] (ماریوچ ، مارییچ)

μαρμουρέτι, το [marmureti] : διοικητικό κέντρο. Η λ. σε δημοτ. κρητ. τραγούδι γύρω στα 1815: *γράφει γραφές και στέλνει τί σ’ όλα τα μαρμουρέτια* (βλ. Εμμ. Κουτσαντωνάκης, “Το τραγούδι του Μεμέτακα ή (Μ)ουστασελεπάκη”, *Αμάλθεια*, 6/24-25 (1975), 204).

[παραφθορά της λ. *μεμουρέτι* (Συντ.)]

μαρχαμάς, βλ. **μαχραμάς**.

μασά, βλ. **μαχιά**.

μασαδοκέρης (επιθ.) [masado[é]ris] (Πάγκ., Ξανθιν.) : (για κερασφόρα ζώα) αυτός που τα κέρατά του είναι σαν μασιά, πολύ κοντά το ένα στο άλλο.

[< *μασάς*, πληθ. *μασάδες* + *κέρας* (Πάγκ.)]

μασαλά, βλ. **μαχιαλά**.

μασάλι^(A), το [masáli] (Κριτσ^ε.): το παραμύθι.

[< *masal* (Κριτσ^ε.)] (مساك، مثل، مصك)

μασάς, βλ. **μαχιά**.

μασάτι, το [masáti] (Ξανθιν., Ιδομ., Κριτσ.): στενόμακρο στρογγυλό ακόνι μαχαριών, που το χρησιμοποιούν κυρίως οι κρεσπώλες.

[< *masat* (Ξανθιν.)] (مصا، مصد)

μασιά, βλ. **μαχιά**.

μασγάλι, το [mazgáli] & **μασγκάλι** [mazgáli] & **σμαγάλι** [zmagáli] & **μεσγάλι** [mezgáli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ^ε.): οπλοθυρίδα σε κάστρο, τουφεκίστρα, πολεμίστρα.

[< *mazgal* (Παπ.)] (مازغل، مزغال، مزغل)

{Υπάρχει και ο τύπος **μαγδάλι** (Κλεάνθη Κυπριωτάκη, *Η Κρήνη μέσα από την παράδοση. Κρητικά δημοτικά τραγούδια*, Ηράκλειο 2003, σ. 53). Μάλλον πρόκειται για αντιδάνειο. Το *TDK* ετυμολογεί τη λέξη *mazgal* από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει από ποια λέξη ακριβώς: ο Νίσηγαν από τη λ. *μασγάλη*. Ο Πάγκωλος έχει τη λ. **μασκάλι** [maskáli] «το σελλί, ο πόρος, η διόδος του βουνού», με πιθανή προέλευση από το *μασγάλι*. Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τη ίδια λέξη με τη σημ. 'το ζάγναντο'. }

μασιλαχάτι, τα [masilaxáti] (Γαρ., Κριτσ.): παρακάλια, καλός τρόπος.

[< *maslahat* 'ζήτημα, θέμα' (Κριτσ.) / 'υπόθεση, πράγμα, ενδιαφέρον' (Χλωρός, Β 1696) (κατά το *TDK* από το αραβ. *maslahat*, κατά τον Νίσηγαν από το αραβ. *maslahah* «is güc, gerec, amaca hizmet eden şey») (= απασχόληση, εφόδιο, κάτι που εξυπηρετεί ένα σκοπό) (Συντ.)] (مصلحت)

{Ο Κουκκίδης (σ. 51) έχει: *μασιλαχάτι* 'υπόθεση, ζήτημα, περίπτωση'. Ο Μπόγκας (σ. 180) έχει επιλέον τη σημ. 'τα ιδιαίτερα του καθενός συμφέροντα'. Ο Λιθοξόου το έχει και με τη σημ. 'κουβεντολόι'. }

μασκάλι, βλ. **μασγάλι**.

μασκαρλίκι*, το [maskaralítʃi] (Πάγκ., Ροδ., Δαρ., Ιδομ^B, Κασσ., Τσιρ., Ξεν.): 1. ανηθικό-τητα, αναίδεια. 2. εξάπατηση, υποκρισία.

[< *maskaralik* (Πάγκ.)] (مسخره لقي)

μασκαράς* (επιθ. προσ.) [maskarás] (Πάγκ., Κονδ., Δαρ.): αναίδης, ανήθικος, παλιάνθρωπος.

[< *maskara* (Πάγκ.)] (مسخره، مسقره)

μασματάς, ο [mazmatás] (Κονδ.): το πρακτικό (έγγραφο). Η λ. στο μακροσκελές ποίημα του Ιωάννη Κωνσταντινίδη *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά του Λασιθίου* (Ερμούπολη 1868, σ. 18) : *να κάμωμ' ένα μασματά ψεύτικο με τερτίπι* (βλ. λ.), / *πως εμουτίσαν* (βλ. *μουτζώ*) *οι Ρωμνοί, κ' ησύχασεν η Κρήνη*. Με τη μορφή **μασπατάς** και τη σημ. 'έκθεσις' στην εφημ. *Κρήνη*, έτος ΙΑ', φ. 526, 14 Απρ. 1879. Με τη σημ. 'βεβαίωση' σε έγγραφο του 1861 (*A.A.H.*, 2 / 4-129).

[< *mazmantá* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *mazbata*, από το αραβ. *maḍbaṭa*) (Συντ.)] (مضبط)

μασπατάς, βλ. **μασματάς**.

Μαστραντίης Χότζας, ο [mastradís xódzas] (Ιδομ^B): ο Νασρεντίν Χότζας.

{Λημματογραφείται για την φωνητική προσαρμογή του τουρκ. Nasrettin Hoca: δείχνει πιθανή παρετυμολ. επίδραση από το προτατικό *μαστρο-*, πβ. *μαστρο-Γιάννης* > οικог. επιθ. *Μαστρογιάννης* (βλ. *AKN*). }

μασούπι, βλ. **μανσούπι**.

μασούρα, η [masúra] (Τσιρ^B), βλ. στο λ. *μασούρι* τη φρ. *ένα μασούρι νερό* και την αρχή της σημείωσης.

μασούρι*, το [masúri] (Πιτ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.): 1. κομμάτι από λεπτό καλάμι στο οποίο τυλίγουν το υφάδι. 2. (μτφ.) αδύνατος άνθρωπος. 3. (μτφ.) το πέος. 4. (πληθ: μασούρια) διάυλος, διόδος αέρα (λέγεται κυρίως σχετικά με τους πνεύμονες). ΦΡ. *τα κάνει μασούρι* (εννοείται: τα χρήματα) : είναι φιλόργυρος, τσίφρης || (*μπάνει*) *μασούρι ο αέρας* ή *μασούρι τονε βάνει*: υπάρχει ρεύμα αέρα εξαιτίας κάποιου μικρού ανοίγματος. || Η (κρητ.) έκφραση *ένα μασούρι νερό* σημαίνει 'παροχή νερού σε διατομή ενός μασουριού' (λαϊκή μονάδα μέτρησης παροχής νερού, που παλαιότερα τη χρησιμοποιούσαν συχνά στην περιγραφή κτημάτων για τα οποία υπήρχε δυνατότητα άρδευσης: λέγεται και *μασούρα*).

[< *masira* «κερκίς υφαντικής» (Πιτ.) / < μsn. *μασούριον* < τουρκ. *masura* (από τα περσ.) (*AKN*) / < *masur* (Γιάνναρης, 347), βλ. σημείωση] (ماسور & ماسوره)

{Ο Χλωρός (Β 1509) έχει: ماسوره masurá, κ. masrá: Α[ραβ.], μικρός κάλαμος: πήνη ή καλάμιον: panbuk masurasi πήνη ή καλάμιον υφάντου περιτετυλιγμένον νήμα, κ. μασούρι: σω-

λήν κρήνης, κρουνός· μέτρον ύδατος, το τέταρτον του λουλά» Λημματογραφεί χωριστά τον τύπο ماسور masur (που τον θεωρεί περσικής προέλευσης) ως συνώνυμο του masurá. Στη σημ. 'μέτρον ύδατος' ο Σταυρινίδης το μεταφράζει ως *μασούρα* (θηλ.), βλ. *Μεταφράσεις*, Γ 299). Ο Παπαγρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ. *μασούρι*, χωρίς ερμηνεία, μαζί με λέξεις που τις παρέλειψε, διότι «κατά την γενομένην επισταμένην έρευναν προέκυψαν αμφιβολία περί της προελεύσεώς των». Ο Κοραΐς (*Ατακτα*, 4ος τόμος, Παρίσι 1832, σ. 311) τη χαρακτηρίζει τουρκική. Ο Miklosich (II 22) ετυμολογεί το ελλ. *μασούρι* (μαζί με το σερβ. *mosur* και το ρουμ. *mosor*) από το τουρκ. ماسور *masur*. Το TDK ετυμολογεί τη λ. *masura* (που έχει και τις τρεις σημασίες που αναφέρει ο Χλωρός) από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει έτυμο. Ο Nişanyan τη θεωρεί αγνώστου ετύμου, ενώ σημειώνει ότι το ελλ. *μασούρι* είναι δάνειο από τα τουρκικά. Μεταξύ των διαλεκτικών τύπων του *masura* το TDK έχει τους τ. *masur* & *masur* με τη σημ. «ince kamıştan yapılan iplik makarası», δηλ. μποτίνα για κλωστή φτιαγμένη από λεπτό καλάμι. Ο Γιάνναρης (σ. 347) ετυμολογεί το *μασούρι* από το τουρκ. *masur*.

μασουρίζω [masurizo] (Πιτ., Ιδομ., Ξεν.): **1.** τυλίγω νήμα σε μασούρια **2.** (ως τρίτοπρόσωπο, για τον άερα) περνά μέσα από ανοιχτές πόρτες ή τρύπες ή από ρωγμές.

[< *μασούρι* (Πιτ.)]

{Περιφραστικά λέγεται *βάζω μασούρια*. Στο γ' ενικό με εννοούμενο υποκείμενο τη λ. *αέρας*: *μασουρίζει* = υπάρχει ένα κρύο και ανεπιθύμητο ρεύμα αέρα εξαιτίας κάποιου ανοήγματος.}

μασουρίσμα, το [masurizma] (Ιδομ., Τσιρ.): η εργασία του ρ. *μασουρίζω*.

[< *μασουρίζω* (Συντ.)]

μασουροδαχτυλάτος (επιθ.) [masulodaxtilátos] (Τσιρ.): αυτός που έχει μακριά και λεπτά δάχτυλα.

[< *μασούρι* + *δάχτυλο* (Τσιρ.)]

{Μοιάζει με ποιητικό σύνθετο για μαντινάδες, βλ. σημείωση στο λ. *κοκκινόμερτζανόχειλη*.}

μασουροκάλαθο, το [masurokálaθo] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.): πανέρι μέσα στο οποίο η υφάντρια βάζει τα μασούρια.

[< *μασούρι* + *καλάθι* (Πιτ.)]

μασουρολάτης, ο [masurolátis] (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.): **1.** «μεταλλική περόνη [κατά μήκος] της σαΐτας από την οποία περνά το μασούρι για να περιστρέφεται ελεύθερα κατά την ύφανση» (Τσιρ.): **2.** η σαΐτα του αργαλειού.

[< *μασούρι* + *-λάτης* (< αρχ. *ελαίνω*) (Τσιρ.)]

μασράφι, το [masráfi] (Τουρκοκρητ.): το έξοδο.

[< *masraf* (Bilgehan², 632)] (مصرف)

{Η λ. σε ελλ. έγγραφο αλλού: βλ. Μπερμπέτη, 213.}

μαστραπός*, ο [mastrapás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.): **1.** μικρό μεταλλικό δοχείο σαν κανάτα, για νερό ή κρασί **2.** «αγγείο πήλινο ή από μπακίρι για πότισμα ζώων» (Τσιρ.).

[< *maştrapa* (Παπ.) / < *maşrapa*, με ανάπτ. [t] για διευκόλυνση της άρθρωσης (AKN) / < βαλκ. τουρκ. *maştrapa (Κυρανούδης, 89)]

{Στις μαντινάδες, όπως αυτήν που παραθέτει ο Παπαγρηγοράκης, γίνεται λόγος για *γαλένιο μαστραπά*. Ο Πιτωκάκης σημειώνει σχετικά: «Επρόκειτο όμως προφανώς για τις μεταγενέστερες γυάλινες κανάτες που αντικατέστησαν τους μαστραπάδες». Άλλωστε, ταιριάζει καλύτερα να παρομοιάσουμε μια κοπέλλα με γυάλινο μαστραπά (που απαιτεί λεπτότητα και προσοχή στους χειρισμούς) παρά με ... μπακιρένιο, όταν μάλιστα έχουμε το μειωτ. επίθ. *μπακιρονούσης* (βλ.) και την επίσης μειωτ. έκφρ. *δεν αζίζει* μια *μπακίρα*. Ο Παπα-Μανόλης Καλαϊτζάκης («Στρούμπος - Κρητικά ήθη και έθιμα», 9ο μέρος, εφημ. *Παρίς*, φ. της 3-8-2004) καταγράφει ένα αστέιο παιγνίδι ενηλίκων το οποίο λεγόταν *μαστραπάς*: Κάποιοι παρίστανε τον Δεσπότη, αλλά αντί για μίτρα είχε στερεώσει στο κεφάλι του ένα μαστραπά γεμάτο νερό. Καθώς πλησίαζε κάποιος να υποβάλει τα σέβη του, εκείνος έγερνε ελαφρά το κεφάλι του να τον ευλογήσει και... τον κατάβρεχε! Σημειώνουμε τον αντίστροφο λεξιλόγιο δανεισμό: kanata 'σκεύος νερού με πλατό στόμιο και με μια λαβή' < μσν. *κανάτα* < υστλατ. *cannata* (Δημάση & Νιζάμ, 172, βλ. και Meyer, *Türkische Studien I*, Βιέννη 1893, σ. 50).}

μαστραπιδέ, η [mastrapidé] (Ξανθιν^Α): (Δυτ. Κρ.) το περιεχόμενο ενός μαστραπά, η ποσότητα υγρού που χωράει ένας μαστραπάς.

[< *μαστραπάς* (Ξανθιν.)]

μαστραχός, βλ. **ματρακάς**.

ματαράς, ο [matarás]: μικρό δοχείο για νερό, παγούρι. Η λ. στο *Αρκάδι δια των αιώνων* του Τιμόθεου Βενέρη (Αθήνα 1938), σ. 390, όπου και η ετυμολογία από τα τουρκικά.

[< *matara* «λήκυθος σκυτίνη ή εκ λευκοσιδήρου, εντός της οποίας οι οδοιπόροι φέρουνσι μεθ' εαυτών ύδωρ πόσιμον, ασκοπιτήν, κ. ματαράς, φλασκί» (Χλωρός, Β 1706), από το αραβ. *matara(t)* κατά τον Nişanyan] (مطر)

(*)**ματαρατζής**, βλ. Παράρτημα 1.

ματζούμι, βλ. **ματζούμι**.

ματζούνι*, το [madzúni] & **ματζούμι** [madzúmi] (Παπ., Πάγκ.) : το δυναμωτικό, συνήθως φαρμακευτικής παρασκευής, «έκλειγμα τονωτικών» (Παπ.).

[< *macun* (Παπ.)] (معجون)

{Ο τ. *ματζούμι* στον Παπαγρηγοράκη. Στη συνέχεια τον αναπαράγει ο Πάγκαλος ως τύπο της Δ. Κρήτης. Η Ελευθ. Γιακουμάκη, επιμελήτρια της 2η έκδοσης του έργου του, σημειώνει (Δ 202) : «Εξεταστέος ο τύπος *ματζούμι*. Πάντως εις την Κίσαμο που είναι Δ. Κρ. λέγεται ωσαύτως *ματζούνι*».

ματικάπι*, το [matikápi] & **μακόπι** [matikápi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν^Α., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** τρυπάνι ξυλουργού, αρίδι. **2.** λοστός με πεπλατυσμένο το ένα άκρο, με τον οποίο άνοιγαν τρύπες για να βάλουν τα εκρηκτικά στα φουρνέλα.

[< *matkap* (Παπ.) & *makap* (TDK) (Συντ.)] (مطقب)

ματρακάς, ο [matrakás] & **ματραχάς** [matraxás] & **μαστραχάς** [mastraxás] (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Τσιρ^Β) : ειδικό σφυρί με το οποίο ο πετροκόπος διαμορφώνει τις πέτρες κατά το χτίσιμο.

[< αραβ. *mitragah* ‘σφύρα’ (Τσιρ.) / μάλλον < τουρκ. *mitraka* «σφυρίον σιδηρουργού» (Χλωρός, Β 1706) (Καραποτόσογλου)] (مطرقة)

{Για την ετυμολ. βλ. Κώστας Καραποτόσογλου, “Γλωσσικά Μυκόνου”, *Ελληνικά*, 55/ (2205), 109. Σημειώνουμε τον αντίστροφο λεξιλογικό δανεισμό: η βαριοπούλα στα τουρκ. λέγεται *balyož* ή *varyos* (Δημάση & Νιζάμι, 137, 257), κατά τον Νιζανιάν από το ελλ. *βαρειός* < *βαρύς* ;}

ματραμπάξης, βλ. **μαντραμπάξης**.

μαύρο μπαρούτι, το [mávro barúti] & **μαυρομπάρουτο** [mavrobáruito] (Κριτσ.) : «η πυρίτιδα που όταν καίγεται βγάζει μαύρο καπνό, σε αντίθεση με το άκαπνο, που δεν βγάζει».

{Κατά τη *Βικιπαίδεια* το ίδιο σε πολλές γλώσσες: τουρκ. *karaburut*, αγγλ. *black powder*, γερμ. *Schwarzpulver*, ρωσ. *чёрный порох* κλπ.}

μαυροτζεμπερίζομα [mavrodzeberízome] (Ξανθιν.) : βάζω μαύρο τζεμπερί, μαυροφορώ, πενθώ.

[< *μαύρος* + *τζεμπερί* (Ξανθιν.)]

μαυροχαρτζάτος (επίθ.) [mavroxardzátos] (Πάγκ.) : (για ρούχο) που έχει μαύρα χάρτζα (βλ. *χάρτζι*), κεντητά ποικύματα.

[< *μαύρος* + *χάρτζι* (Πάγκ.)]

μαφαζάς, ο [mafazás] (Ροδ.) : φύλακας, σκοπός.

[< *mafaza*, κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του

muhafaza ‘περιφρούρηση, προστασία, διάσωση’ (Συντ.)] (محافظه)

μαχιάς*, ο [maxialás] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.) : η συνοικία.

[< *mahalle* (Παπ.)] (محله)

μαχίρι, βλ. **τρώγω τα μαχάρια μου**.

μαχιά, η [maʃá] & **μασά** [masá] & **μασάς**, ο [masás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Κασσ.) : **1.** μεταλλική λαβίδα με την οποία πιάνουν τα κάρβουνα. **2.** (Παπαδάκης) μικρή τσιμπίδα χωμένη στην άκρη της λαβής κρητικού μαχαριού (βλ. σημείωση).

[< *masa* (Παπ.)] (ماسة)

{Στο *AKN* : *μασιά**. Βλ. και *μαχιδάκι*, *μαχιά τση σφάκας*. Για τη σημ. **2.** «Στην άκρη της μανίκας –σχημ. V– κι ανάμεσα στα δύο σκέλη της, κάνουν μια τρύπα όπου βάζουν ένα μικρό εξάρτημα, άγνωστο στους πολλούς, τη *μασά*. Μία μικρή ατσάλινη τσιμπίδα 4-5 εκ., που η κορυφή της, από ελφαντόδοτο, στο σχήμα ενός κουμπιού, εξέιχε στο βάθος της λαβής. Τι χρησιμοποιούσαν οι παλιοί καπνιστές για να τακτοποιούν τα καρβουνάκια του ναργύλε τους» (Μανόλης Παπαδάκης, “Το κρητ. μαχαίρι”, *Αμάθεια*, 10/39 (1979), 123-124.)}

μαχια(λ)λά (επιφ.) [maʃála, με δύο τόνους] & **μασα(λ)ά*** (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Κασσ.) : **1.** εύγε! · **2.** ντροπή!

[< *masallah* (Παπ.)] (ما شاءالله)

{Προσθήκη Θεοχ. Δετοράκη, φιλολογικού επιμελητή της έκδοσης του *Κρητικού Λεξιλογίου* του Κονδυλάκη (σ. 293) : «Ακούεται ακόμη ως επιφώνημα θαυμασμού ή και ειρωνείας. ΦΡ. *μαχιαλά παπάς* (= για ανάξιο ιερέα)». Ο Δαριβιανάκης έχει δύο λήμματα: *μαχιαλλά!* και *μαχιαλλά σου!* ‘ντροπή (σου)!’ Ο Γαρεφαλάκης το γράφει με δύο τόνους: *μάχιαλά* (έτσι ακούγεται συνήθως).}

μαχιά τση σφάκας, η [maʃá tsi sfákas] (Κριτσ.) : ο μακρουλός καρπός του φυτού σφάκα (*Nerium oleander*, κ. πικροδάφνη), που όταν ξεραθεί ανοίγει στα δύο σαν μασιά.

[βλ. *μαχιά*]

μαχιδάκι, το [maʃidáʃi] (Κριτσ.) : μικρή μεταλλική λαβίδα με την οποία πιάνουν το *στλίμ* του λύχνου ή του καντηλιού και το σβήνουν.

[από τη λ. *μαχιά*, μάλλον με διπλό, διαδοχικό, υποκορισμό: *μαχιά* > *μαχίδι > *μαχιδάκι*, πβ. *μπόλια/μπολίδα* > *μπολίδι* > *μπολιδάκι* (Συντ.)] {Θα μπορούσε να προκύψει και από τον πληθ. *μαχιδάδες* > *μαχιδαδάκι* > *μαχιδάκι*, πβ. *μασαδοκέρης*.}

μαχλουκάτι, το [maxlukaˈti] (Ροδ.) : πλάσμα.

[< *mahlukat* ‘πλάσματα, δημιουργήματα’, πληθ. του αραβ. *mahluk* (Συντ.) (مخلوقات) «—Γρίκα, *μωρέ! Λέει ο Τούρκος, ίσα είναι το μαχλουκάτι του Ραμπή με το ραδιά.*» (Παντελής Πρεβελάκης, *Ο Κρητικός: Το δέντρο*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1965, σ. 113.)]

μαχμουντιγές, βλ. **μαμουντιές**.

μαχμουντιές, βλ. **μαμουντιές**.

μαχμουρλής* (επίθ. προσ.) [maxmurˈlis] & **μαμουρλής** [mamurˈlis] & **μαμουρλός** [mamurˈlɔs] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ.) : αυτός που έχει ακόμη βαρύ κεφάλι μετά από οινόποσια ή ύπνο.

[< *mahmurli* (Παπ.) / *mahmurli* (Πάγκ.) / *mahmur* ‘νυσταγμένος’ (από τα αραβ.) + -λής είτε < διαλεκτ. *mahmurli (AKN)] (مخمور)
{Αναλυτικά για την ετυμολ. βλ. Κυρανούδης, 443-4.}

μαχμουρλούκι, το [maxmurˈluːki] & **μαμουρλούκι** [mamurˈluːki] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : η κατάσταση του *μαχμουρλή*.

[< *mahmurluk* (Παπ.)] (مخمورلق)
{Ο Παπαγρηγοράκης έχει παράδειγμα χρήσης με τη λ. στον πληθ.: «σηκώθηκε πάλι με τα μαμουρλούκια σου». Ο Ανδριώτης έχει τον τ. *μαχμουρλίκα*.}

μαχμουτά, βλ. **μαμουτιά**.

μαχραμάς, ο [maxramás] (Πιτ., Τσιρ.) & **μαρχαμάς** [marxamás] (Τσιρ^B) : «Πολύ παλιό προϊόν αργαλειού ξομπλιαστό. Οι πληροφορίες για το είδος του διαχάζονται. Άλλες παλιές οικοκυρές ισχυρίζονται πως ήταν χιράμι κι άλλες πως ήταν είδος πετσέτας. Ο όρος δεν χρησιμοποιείται σήμερα, ακούεται μόνο σε παροιμίες. “Άμε μωρή να ξεις προβιές να κάνεις μαχραμάδες” (Για γυναίκες νοθρές που κάθονται όλη την ημέρα με σταυρωμένα χέρια). Και βρίσκεται σε ορισμένα δημοτ. τραγούδια [...]. Στην επαρχία Μεραμβέλου προ ολίγων ετών η λέξις εν χρήσει με τη σημ. ‘πετσέτα’» (Πιτ.).

[< *mahrāma* & *makrāma* (Ronzevalle, 442) «μιανδήλιον, προσόνιον, χειρόμακτρον» (Χλωρός, Β 1753) (Συντ.)] (ماخرمه، محرمه، مقرمه)
{Μαχραμάς του 18ου αι. από τη Σκύρο (πετσέτα μπάνιου κεντημένη στις δύο στενές πλευρές της με χρυσοκλωστή και μετάξι) υπάρχει (με Α.Μ. 13475) στο *Μουσείο Λαϊκής Ελληνικής Τέχνης* στην Αθήνα. Λέξι που μοιάζει με το μαχραμά είναι η λ. μακραμές (στα αγγλ., γαλλ., ιταλ. λέγεται macramé· στα τουρκ. makrome, από τα γαλλ. κατά το *TDK*· κατά τον Nişanyan αφετηρία το αραβ. *mikram/kiṛām*, νεολογισμός με αλλαγή της αρχικής σημ. ‘σκάλισμα, γλυπτι-

κή’). Μακραμές σημαίνει ‘τεχνική δεσίματος καλλιτεχνικών κόμπων με σπάγγο ή άλλα υλικά’, με την οποία δημιουργούνται καλαίσθητα χρηστικά ή διακοσμητικά αντικείμενα της καθημερινής ζωής (βραχιόλια, ζώνες, κοσμήματα, δαντέλες κλπ.), που συνήθως λέγονται κι αυτά μακραμές, κατά μετωνυμία. Η αναζήτηση εικόνων στο Διαδίκτυο με κλειδί τις λέξεις *σεμέν μακραμέ* βγάζει πλήθος εικόνες με τέτοιες περιτεχνες δημιουργίες.}

μαχριές, βλ. **μπαχριές**.

μαχσούλιον, βλ. **μαζούλι**.

με την αβραντίνα (έκφρ.) [me tin avradina] (Κονδ., Ιδομ^B) : «αυθαρέτως, με το άστεντούα».

[χωρίς ετυολογ. / πβ. *avradim* (avrat ‘γυναίκα, σύζυγος’) (Συντ.)]

{Ο Κονδύλακης το συσχετίζει με τη βρισιά *αβραντινί σικτίμ* (βλ.). Η λ. *αβραντίνα* και σε άλλες περιοχές: Ο Καλλισθένης Χουρμουζιάδης (“Γλωσσάριον Τσακηλίου”, *Θρακικά* 13 (1940), 366) την καταγράφει με τη σημ. ‘σύζυγος’, ενώ ο Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου (“Γλωσσάριο από τη Σαρανταεκκλησιώτικη γλώσσ-σα”, *Θρακικά* 1 (1928), 223) την έχει τη σημ. ‘αδελφή’, αλλά και ως βρισιά: «*την Αβραντίνα σ’ ...!*» Στη Σ(υ)καμιά Λέσβου σημαίνει ‘γυναίκα ατίθαση, γλωσσού και προκλητική’ (*skamia.com*).}

μεβλούτι, το [mevluti] (Κονδ.) : «τουρκικόν μνημόσυνο, ότε προσφέρουν *αχιουρέδες*» (βλ. *αχιουρές*).

[< *mevlüt* / *mevlüd* (κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *mevlit*, από το αραβ. *mevlid*) (Συντ.)] (مولود)

{*Mevlit* είναι ένα μακρύ ποίημα για τη γέννηση και τη ζωή του Μωάμεθ. Το διαβάζουν σε διάφορες περιστάσεις. Μια από αυτές είναι στην τελετή για την 40η ημέρα μετά τον θάνατο κάποιου. Έτσι, *mevlit okumak* (κ.λ. ‘διαβάω το Μεβλίτ’) σημαίνει ‘κάνω μνημόσυνο’ και *mevlit* ‘μνημόσυνο’. Με τη γενικότερη σημ. ‘θρησκευτική τελετή’ η λ. *μεβλούτι* σε κρητ. δημοτ. τραγούδια (Κριάρης, 52 και 165). Ο Ροδάκης έχει τον αναγραμματισμένο τ. *μελβούτι*, με τη σημ. ‘συμπόσιο’.}

μέγγενη*, η [meh̥ndʒeh̥ni] (Παπ., Πάγκ.) : εργαλείο με το οποίο οι τεχνίτες σφίγγουν κάτι και το σταθεροποιούν για να το εξεπεργαστούν.

[αντδ. < *mengene* < *μάγγανον* (Παπ.)] (منگنه)

μεγέγκι, βλ. **μεχέγκι**.

μεμιούρης, ο [meemúris] (Κονδ., Τσιρ^B) & **μεμιούρης** [memúris] (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 204) & **μεμιούρης** [memúris] (Ροδ.) : δημόσιος υπάλληλος (επί Τουρκοκρατίας). Ως **μειμιούρης**

[meimúris] σε έγγραφο από το Α.Δ.Η.: *διετάζαμεν αυστηρώς τους υπό την δικαιοδοσίαν μας μείμυρίδες* (2 / 44-149)· *έγραψε εις τον Μείμυρή του ειρημένου χωριού* (2 / 44-222). Βλ. και *μεμουρέτι*.

[< *memur* (Κουκκίδης, 53), κατά το ΤDK από το αραβ. *me'mur* (Συντ.)] (مأمور)

{Ο Χλωρός (B 1514) αποδίδει την προφορά της οθωμ. λ. مأمور ως [με'μούρ] και ο Meynard (B 720) ως [mèémour]. Ο Κουκκίδης έχει: *μεμούρης*.}

μεζάρι, το [mezári] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : μνήμα, τάφος.

[< *mezar* (Παπ.)] (مزار)

{Ο Πιτωκάκης διευκρινίζει ότι ο όρος σημαίνει 'τουρκικός τάφος' και ότι δεν χρησιμοποιείται για τους χριστιανικούς. Ακουγεται ως τοπωνύμιο (π.χ. στο Καβροχώρι Ηρακλείου) : *Στα Μεζάρια*.}

μεζαρλίκι, το [mezarlífi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : το τουρκικό νεκροταφείο. Και ως τοπωνύμιο (π.χ. στη Σητεία) : *Στα μεζαρλίκια*.

[< *mezarlık* (Παπ.)] (مزارق)

μεζαρόπετρα, η [mezarópetra] (Πιτ., Ροδ., Τσιρ^B) : «Η όρθια λαξευμένη στήλη που τοποθετείται στο μεζάρι, στο μέρος που αντιστοιχεί ο σταυρός των χριστιανικών τάφων» (Πιτ.), ταφόπετρα.

[< *μεζάρι* + *πέτρα* (Πιτ.)]

{Μοιάζει με μισομεταφρασμένο δάνειο: < *mezar tazi*.}

μεζάτι^(A), το [mezáti] (Κριτσ^e) : η πλειοδοτική δημοπρασία.

[< *mezat* (Κριτσ^e.)] (مزاد)

μεζεδικό, το [meseðikó] (Τσιρ.) : κρεατομεζές.

[< *μεζέδες*, κατά τα: ορεκτικό, δροσερικό κλπ. (Συντ.)]

μεζεκλής (επίθ. προσ.) [mezeklís] (Ιδομ.) : καλοφαγάς.

[< *μεζές* + *-κλής* (Κυρανούδης)]

{Κατά τον Κυρανούδη (σ. 441, 453), από την παρετυμολ. συσχέτιση του *θεριακλής* με το *θεριό* προέκυψε, με τη μορφολογική και σημασιολογική επανανάληψη *θεριό* + *-κλής*, και αποσπάστηκε το τμήμα *-κλής* ως αλλομόρφο της κατάληξης *-λής*: *χασικλής*, *μεζεκλής*. Βλ. επίσης: *μπουρουκλής*, *κουμπεκλίδικος*, *χουβίλιδικός*.}

μεζεκλίκι, βλ. *μεζελίκι*.

μεζελίκι*, το [mezelífi] & **μεζεκλίκι** [mezeklífi] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : ο (εκλεκτός) μεζές.

[< *mezelik* (Πάγκ.)] (مزه لك)

{Κατά τον Κυρανούδη (σ. 388) «η ανάπτυξη του /k/ έγινε στην ελληνική και οφείλεται σε επίδραση του *μεζεκλής*» (βλ. λ.).}

μεζές*, ο [mezés] (Παπ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ.) : «το *λίχνευμα* της αρχαίας» (Παπ.)· ΦΡ. *παίρνω κάποιον στο μεζέ*: τον κοροϊδεύω, τον "δουλεύω".

[< *meze* (Παπ.)] (مزه)

{Η σημ. 'κοροϊδία' ήδη στα τουρκικά, πβ. και *mezele(n)mek* 'κοροϊδεύω' (Χλωρός, B 1649).}

μεζιλής ναζιρής, ο [mezilís nazirís] : ο Πρόεδρος του Συμβουλίου (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 601).

[< *meclis naziri*, βλ. *μετζιλίχι* & *μουκατά ναζιρής* (Συντ.)]

μεζίλι, το [mezíli] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ^B, Κασσ.) & **μετζίλι** [medzilí] (Ροδ.) & **μενζίλι** [menzilí] (Bilgehan², 632) : 1. η απόσταση (από ένα τόπο σε άλλο)· ΦΡ. *πετράς μεζίλι*: απόσταση «εις όσπιν δύναται να φθάσει βολή λίθου ριπτομένη υφ' ημών» (Πάγκ.)· 2. ταχυδρόμος, αγγελιαφόρος (βλ. σημείωση).

[< *menzil* (Πάγκ.) (Συντ.)] (منزل)

{Η επισήμανση του Πάγκαλου ότι χρησιμοποιείται μόνο στη φρ. *πετράς μεζίλι* αναφέρεται από το παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη: *Ήπαιξα του λαγού από κανονικό μεζίλι και δεν έπιασε ασκά, που να 'χει ανάθεμα*. Κατά τον Χλωρό (B 1793) η λ. *menzil* σημαίνει «το μέρος ένθα ο οδοιπόρος κατά το ταξείδιον καταλύει και αναπαύεται, σταθμός· ταχυδρομείον· κ. ίππος ταχυδρομείου· βολή, απόστασις ήν διανύει ή μέχρι ού φθάνει σφαίρα πυροβόλου κτλ.» Με τη σημ. 'ταχυδρόμος' η λ. *μετζίλι* σε έμμετρη αφήγηση του 1840: *Μετζίλι στείλαν στα Χανιά δια να τους ειπούσι / πως τον Ντεδζάρη ζωντανόν οι Έλληνες βαστούσι* (Αντωνούσα Καμπουροπούλα, *Ποιήματα τραγικά εμπεριέχοντα διαφόρους πολέμους της Κρήτης επί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Ερμούπολη 1840, σ. 40).

μεζίλισι, βλ. *μετζιλίχι*.

μεϊμάρης, ο [meimáris] : ο αρχιτέκτονας (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 347).

[< *mimar*, από το αραβ. *mi'mār*] (معمار)

μεϊμούρης, βλ. *μεμούρης*.

μεινάνι*, το [meidāni] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : η πλατεία· ΦΡ. *βγάζω στο μεινάνι*: κοινωνολογώ, αποκαλύπτω κάτι το επιλήνιμο, το *βγάζω στα φόρα* της Κοινής· || *βγαίνω στο μεινάνι*: (μτφ.) φανερόνομαι αποκαλύπτομαι (Κονδ.).

[< *meýdan* (Παπ.) (ميدان)
 {Ως τοπωνύμιο στο Ηράκλειο, τα Χανιά και τα
 Ανόγεια. Για τις εκφράσεις *βγαίνω στο μείντά-
 νι* < *meýdana cikmak* και *βγάζω στο μείντά-
 νι* < *meýdana cikarmak* βλ. Kappler, 95.]

μείτάνι, το [meitañi] & **μιτάνι** [mitañi] (Παπ.,
 Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ.,
 Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : «Εξάρτημα της {ανδρι-
 κής} κρητικής φορεσιάς. Κοντός εφαρμοστός
 επενδύτης με χειρίδες, από μαύρο ή βαθύ μπλε
 ύφασμα, από τσόχα στα σαλβάρια, ανοικτό στο
 στήθος. Φοριέται πάνω από το γελέκι. Συνήθως
 είναι ποικιλμένο με διάφορα “χάρτζα”» (Πιτ.).
 [< *mintan* (Παπ.) (منتان)]

μείτανονγέλεκο, το [meitanozéleko] & **μιτανονγέ-
 λεκο** [mitanozéleko] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ.,
 Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) :
 κοντό και εφαρμοστό ανδρικό σακκάκι (κατά
 τους Πάγκ. και Ξανθιν.)· το *μιτάνι* και το *γελέκι/
 γελέκο* της κρητικής φορεσιάς με μια λέξη (κα-
 τά τους Παπ. και Πιτ.).
 [< *μειτάνι/μιτάνι* (Παπ.) / + *γελέκο* (Πάγκ.)]

μειτέπι, το [meitépi] & **μεχτέπι** [mextépi] (Κονδ.,
 Τσιρ., Ιδομ^B.): το σχολείο.
 [< *mektep* (Τσιρ.) / < *meýdep, mehdep* (κατά το
 TDK διαλεκτ. τ. του *mektep*) (Συντ.) (مكتب)]

(***μειχανετζής**, βλ. Παράρτημα 1.

μεικαρές¹ (επίθ. προσ.) [meʃarés] (Παπ., Πάγκ.,
 Ξανθιν.) : δόλιος, απατεώνας.
 [< *mekkâr* (Παπ.) / *mekkâre* (Πάγκ.)]
 {Η λ. *mekkâr* (مكار), που σημαίνει ‘απατεώ-
 νας’, κάνει *mekkâre* (مكاره) στο θηλ. (Χλωρός, Β
 1759). Στα αραβ. προέρχεται από τη λ. *mekr*
 ‘δόλος, απάτη, πανουργία.’}

μεικαρές², ο [meʃarés] (Ροδ.) : γαϊδουρομούλαρο.
 [< *mekkâre* ‘υποζύγιο για μεταφορές’, από τα
 αραβ. (Συντ.) (مكاره مكارى)]
 {Κατά τον Χλωρό (Β 1760) το αραβ. έτυμο
 ανάγεται στη λ. *kirā kirā* ‘ενοίκιο’, που έχει επί-
 σης περάσει στα τουρκικά, και στη συνέχεια
 στα ελληνικά: βλ. *κιράς*.}

μεκτούπι, το [mektûpi] : η επιστολή. Η λ. σε
 εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793, προ-
 σαρμοσμένη στο τυπικό της καθαρειούσας: *του
 μεκτουπίου* (Φανουράκης, 130).
 [< *mektup* «γράμμα, επιστολή αποστελλόμενη
 εις άνθρωπον κατοικούντι εις άλλην χώραν»
 (Χλωρός, Β 1781), από το αραβ. *maktûb* κατά
 τον Nişanyan (مكتوب)]

μεκτουπτζής, ο [mektupdzis] (Ροδ.) : ο γενικός
 γραμματέας. Η λ. εν χρήσει στον *Οργανικό Νό-
 μο* (1868) : *Το διοικητικόν Συμβούλιον της Γε-
 νικής Διοικήσεως θέλει σύγκεισθαι εκ [...] δύο*

Γενικών Γραμματέων (μεκτουπτζή) (βλ. *Κρητι-
 κός Κώδικς*, Α 7).

[< *mekturcu* (Kaczynska & Witczak, 235)
 (مكتوبجي)]

μελαιϊκές, ο [melaitʃés] & **μιλαιϊκές** [milaitʃés]
 (Πιτ., Κριτσ.) : ο άγγελος.

[< *melaiké* ‘άγγελος’ (Κριτσ.) (ملائكة : πληθ.
 αραβ. του ملك)]

μελβούτι, βλ. **μεβλούτι**.

μελεούνης (επίθ. προσ.) [meleúñis] (Πάγκ., Πιτ.,
 Κονδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): καταραμένος.
 Κατά τον Πιτωκάκη: «Υβριστικός χαρακτηρι-
 σμός με κάποια αοριστία στην ερμηνεία του.
 Επί ανθρώπων ανοήτων που τους διακρίνει
 όμως παράλληλα μια κακότητα, μια θρασύτης σε
 κάθε τους ενέργεια. Ο στενοκέφαλος και αλη-
 θήριος ίσως αποδιόδουν την πιο ακριβή σημασία
 του όρου». Ο Τσιφριωτάκης (Τσιρ^B.) προσθέτει
 τη σημ. ‘άκλερος’.

[< *melun* (Πάγκ.), από τα αραβ. (Κονδ.)]

{Η δυσκολία του Πιτωκάκη να ορίσει ακριβώς
 τη σημ. της λ. *μελεούνης* αντανακλά το γενικό-
 τερο φαινόμενο (που αξίζει να μελετηθεί) να
 χρησιμοποιούμε λέξεις ξενικής προέλευσης,
 συχνά τουρκικής, που ξέρουμε ότι έχουν αρνη-
 τική σημασία (υποτιμητική, σκοπτική, υβριστι-
 κή κλπ.) αλλά δεν μπορούμε να την προσδιορί-
 σουμε ακριβώς, όπως είναι π.χ. οι χαρα-
 κτηρισμοί *ζεβζέκης, οχμάκης, πεζεβέγκης* κλπ.
 Το τουρκ. *melun* σημαίνει ‘καταραμένος, επά-
 ρατος, αναθεματισμένος, καταχθόνιος’ (Χλω-
 ρός, Β 1773). Είναι ομόρριζη με τη λ. *lanet* (και
nalet) ‘κατάρα, ανάθεμα’, από την οποία προέ-
 κυψε το κρητ. *ναλέτι* (βλ.)}

μελισσί (άκλ. επίθ.) [melisi] (Κασσ.) : το καστανό
 χρώμα του μελιού.

[Λημματογραφείται για το τουρκ. προέλ. χρω-
 ματικό επίθεμα -i (Συντ.)]

μελντέ-μεντέ, βλ. **σεντέ-μεντέ**.

μελόρακη, η [melórafí] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ.) :
 «απόσταγμα από το υγρό που μένει μετά το
 πλύσιμο των σκευών που χρησιμοποιήθηκαν
 κατά τον τρυγητό των μελισσών».

[< *μέλι* + *ρακή* (Πάγκ.)]

μελέτιμ*, το [meltémi] & **μερτέμι** [mertémi]
 (Παπ., Πάγκ., Κασσ.) : ΒΔ άνεμος που φυσά
 (στην Κρήτη) το καλοκαίρι, ο *επήςίας* των αρ-
 χαίων.

[< *meltem* (Παπ.) (ملتم)]

μελχέμι, το [melchémi] : το γατρικό. Η λ. σε επώ-
 νυμο στιχούρημα του 1908: *μελχέμι στον καρά
 σεβντά τον άριτο μον πόνο* (βλ. Μιχαήλ Γ. Διαλυ-
 νάς, *Ποήματα*, τόμος Α', Ηράκλειο 1909, σ. 22).

[< *melhem*, «κατά παραφθοράν εκ του *merhem*: αλοιφή» (Χλωρός, Β 1775), *garaya merhem olmak* «θεραπεύω πληγήν, κακόν» (Β 1644) (Συντ.) (مرهم\ ملهم)]

μεμέτιδες, οι [memétides] (Γαρ., Κριτσ.) : «Θάμνοι μικρόσωμοι που φυτρώνουν στον ποταμό του Πισκοκεφάλου ανάμεσα σε λυγαριές και σφάκες. Έχουν πολλά κλαδιά και φυλλαράκια με χρώμα βαθύ πράσινο» (Γαρ.).
[προφανώς πληθ. της λ. *μεμέτης* (βλ.), αλλά άγνωστος ο λόγος του συσχετισμού με θάμνο (Συντ.)]

μεμέτις (επίθ. προσ.) [memétis] (Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : **1.** «περιφρονητικός χαρακτηρισμός για αλαζονιστήσαντα» (Δαρ.) : **2.** ο Τούρκος : **3.** (μτφ.) άνθρωπος δύστροπος και καταφερτζής (Κριτσ.).

[< *Memmet*, *Memmed*, *Mehmet* < *Muhammed* (TDK) (κατά τον Nişanyan από το араб. *muhammad*, κ.λ. 'δοξασιμένος') (Συντ.)]

{Το όνομα *Muhammed* 'Μωάμεθ' «ως όνομα κύριον άλλων προσώπων προφέρεται κοινώς Μεχμέτ και Μεμέτ» (Χλωρός, Β 1605). Στην κοινή νεοελληνική η λ. *Μεμέτις* (στο Διαδίκτυο υπάρχει και ως *Μεμετάκος*) χρησιμοποιείται σε λαϊκό επίπεδο μετωνυμικά, με μειωτική και συγχρόνως χιουμοριστική διάθεση, ως συνώνυμο της λ. Τούρκος, πβ. *Τζώνηδες* αντί Άγγλοι (π.χ. Γ. Θεοτοκάς, *Ασθενείς και Οδοιπόροι*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1967, σ. 94) ή Αμερικανοί (π.χ. εφημ. *Το Ποντίκι*, φ. της 20-11-2009). Ήδη στα τουρκ. το υποκορ. *Mehmetcik* (Μεχμετάκος) χρησιμοποιείται, με κάποια διάθεση συμπαθείας, με τη σημ. 'Τούρκος στρατιώτης', βλ. σχετικά λ. στο *TDK*, πβ. το δικό μας (υποτιμητικό όμως) *γιαννάκι* 'νεοσύλλεκτος'. Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τον πληθ. *μεμέτιδες* (βλ.) με τη σημ. 'είδος θάμνου'.}

μεμουρέτι, το [memurétí] : δημόσια υπηρεσία.
[< *memuriyét* < *memuriyet* «υπηρεσία ή θέσις δημοσία» (Χλωρός, Β 1514) (مأمورية)]
{Το βρήκα σε κείμενο, αλλά παρέλειψα να σημειώσω παραπομπή.}

μεμούρης, βλ. **μεμούρης**.

μενεβίσκος (επίθ.) [menevisikos] : *γαϊτάνι μενεβίσκο*, δηλ. γυαλιστερό, που έχει ανταύγειες, που κάνει νερά. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 197).

[< *menevis*, στη σημ. «κυματισμός, κ. νερά (επί υφάσματος)» (Χλωρός, Β 1818) (Συντ.)] (منويش)

μενεβίχι [menevíçi] & **μπενεβίχι** [benevíçi] : η μαστίχα (ή/και το λιβάνι).

[< τουρκ. (Τσιρ.) / < *benevis* / *menevis* (Συντ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης έχει το λήμμα: *μπενεβίχι* = το χρώμα που έχει το λιβάνι. Στο Διαδίκτυο υπάρχει μόνο ως *μενεβίχι* (<http://crete.mmx.gr/lexiko/menebixi>). Ο Hakkı Bilgehan αποθησαυρίζει τη μαντινάδα *Μισεύγεις, μενεβίχι μου, κι εμένα πού μ' αφήνεις, / πάρε με σα κρυγιό νερό στο δρόμο να με πίνεις*. Η μετάφρασή του *Menevisim gidiyorsun κλπ.* (Bilgehan¹, 87) δεν μας διαφωτίζει πλήρως για την ακριβή σημασία της λ. *μενεβίχι* στη μαντινάδα αυτή. Κατά το *TDK benevis & menevis* (από τα περσ.) είναι το φυτό *Pistacia terebinthus*, που λέγεται αλλιώς και *menengiç* (βλ. και Fatih Alkayis, *Türkiye türkçesinde bitki adları* (= The plant names in Turkey turkish), διδασκ. διατρ., Πανεπ. Erciyes, Kayseri (Καισάρεια) 2007, σ. 482-3). Ο Γεννάδιος (σ. 783) σημειώνει για το φυτό αυτό: «η ρητίνη του φαρμακευτική παρά τω λαώ». Και για τη ρητίνη του στενώς συγγενούς είδους *P. palaestina* γράφει (σ. 785) πως όταν στερεοποιηθεί «λαμβάνει χρώμα γαλακτώδες υαλίζον». Σημειώνουμε ότι είδος του ίδιου γένους είναι το μαστιγόδεντρο της Χίου. Από το τουρκ. *menevis* ετυμολογείται (Γιαγκουλλής, 40) το κυπρ. *μενεβίσιν* – *μενεβέσιν*, το, 'βρακοζόνι, χρώμα ή ύφασμα, ποικιλία σύκων' (ίσως είναι αυτά που λέμε στην Κρήτη *φαζιά* σύκα, δηλ. όχι ενιαίου χρώματος αλλά με 'νερά'), βλ. *μενεβίσικος*.}

μενεξελίδικος (επίθ.) [menekselídikos] (Παπ., Πάγκ.) : που έχει το χρώμα του μενεξέ, μπλε-μοβ.

[< *μενεξές* (Παπ.) / < *μενεξελής* (AKN)]
{Αυτός που έχει το χρώμα του μενεξέ λέγεται *μενεξελής*, *μενεξεδής*, *μενεξεδένιος* (βλ. *AKN*) και πολύ σπάνια *μενεξής*, πβ. «το μενεξελί ομπρελίνο είχε ανακατευτεί με το μενεξί σούρουπο του σοκακιού» (Κοσμάς Πολίτης, *Στου Χατζηφράγκου*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1993, σ. 192) και «καλά βουνά μου μενεξιά στα σύννεφα ντυμένα» (από το τραγούδι «Καλά βουνά», σε στίχους και μουσική του Μίκη Θεοδωράκη, στον δίσκο *Διώνυσος*, του 1985). Για «τα μάτια της τα μενεξιά» (σε λαϊκό τραγούδι) βλ. σημείωση στο λ. *μαβί*.}

μενεξές*, ο [menekses] (Παπ.) : το φυτό *Viola odorata* και το άνθος του.

[< *menekze* (Παπ.)] (منكشه > نقشه)

μενζύλι, βλ. **μεζύλι**.

μεντάτι, βλ. **μεντέτι**.

μεντέρι, το [medéri] & **μιντέρι*** [midéri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ², Ξεν.) : **1.** το στρώμα : **2.** χαμηλό πρόχειρο κρεβάτι.

[< *minder* (Παπ.)] (مندر)

μεντεσές*, ο [mendesés] & **μεντζεσές** [mendzesés] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Ξεν.) : μεταλλικό εξάρτημα πάνω στο οποίο στηρίζεται η πόρτα ώστε να μπορεί να ανοίγει και να κλείνει (AKN). [*mentese* (Παπ.)] (منتشة)

μεντέτι, το [medéti] & **μιντέτι** [midéti] & **μιντάτι** [midáti] & **μεντάτι** [medáti] & **μεντίτι** [medíti] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^B.): η βοήθεια. [*medet* (Παπ.)] (مد)

{Στην τουρκ. μορφή της η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: “*Αλλά Αλλάχ*” φωνιάζανε, “*μεντέτι* για [=ω!] *Μουχαμέτι*” (βλ. Dedes, 363).}

μεντζεσές, βλ. **μεντεσές**.

μεντηλές, βλ. **μεντίλές**.

μεντήλι, βλ. **μεντίλι**.

μεντίλές, ο [medilés] (άλλη γραφή: *μεντηλές*) (Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : 1. «πολύχρωμο κεντητό γυναικείο κάλυμμα κεφαλής, μεντήλα» (Τσιρ.)· 2. το (ανδρικό) *καμπανί* (Τσιρ^B).

[< *μεντήλι*, μετάπλαση σε -ές (βλ.), κατάληξη συνήη σε λέξεις από τουρκ. φωνηεντόληκτα σε -e (Συντ.)]

{Ξέρω ότι στα Ανόγεια *μαντίλές* λέγεται το ανδρικό μαντίλι, το σαρίκι.}

μεντίλι, το [me(n)díli] (άλλη γραφή: *μεντήλι*) (Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Τσιρ^B.): <1> Το μανδήλι της Κοινής [...], <2> Το μαύρο ανδρικό κρητ. κάλυμμα της κεφαλής» (Πιτ.).

{Λημματογραφείται για την πιθανή (αντιδάνεια;) φωνητική επίδραση στο *μαντίλι* από το τουρκ. *mendil* (منديل), βλ. Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, *Κρητολογικά Μελετήματα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σ. 106. Κατά το AKN : μαντίλι [< ελνστ. ή *μαντήλη*, *μαντίλιον* (και *μαντήλιον*, *μανδήλιον*) < λατ. *mantile*, *mantele* (ουδ.), *mantilium*]. Το TDK ετυμολογεί το *mendil* από το αραβ. *mendil*: ο Nişanyan προχωρεί στο αραμαϊκό *mandilā* < ελλ. *μαντήλη* < λατινικό *mantele*.

Ο Πιτυκάκης έχει και δεύτερο λήμμα *μαντίλι*, με τις σημασίες: <1> Το μαντίλι της Κοινής [...] <2>. Ο ντροβιάς των ελαιοτριβείων, όχι σάκος, αλλά σε σχήμα πολύ μεγάλου μανδιλιού, κατασκευασμένου από τρίχες αιγών στο οποίο τοποθετούν τη ζύμη του αλεσμένου ελαιοκάρπου για την έκθλιψη στο πιεστήριο». Το τελευταίο λέγεται αλλιώς *μποζάς* (βλ.).}

μεντίτι, βλ. **μεντέτι**.

μεράκι*, το [meráfi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Δαρ., Ξεν.) 1. μελαγχολία· 2. ενδιαφέρον, επιθυμία, ζήλος. [*merak* (Παπ.)] (مراق)

μερακλαντζίζομαι [merakladizome] (Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : έχω μεράκια· μτχ. πρκ.: **μερακλαντισμένος**.

[< *merakland(im)*, αόρ. του ρ. *meraklanmak* (Κουκκίδης, 53)] (مراقلانمق)

{Ο Κριτσωτσάκης λημματογραφεί το μτβ. *μερακλαντζίζω*, το οποίο ο Κουκκίδης έχει ως αμτβ., με τη σημ. «καταλαμβάνομαι από μεράκι, θλίβομαι, ανησυχώ».}

μερακλαντισμένος, βλ. **μερακλαντζίζομαι**.

μερακλής* (επιθ. προσ.) [meraklís], θηλ. **μερακλίνα** [meraklína] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : 1. αυτός που έχει μεράκι· 2. αυτός που του αρέσει να κάνει τα πράγματα με μεράκι, με επιμέλεια και μαστοριά.

[< *merakli* (Παπ.)] (مراقلو، مراقلى)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **ρεμεκλής** = μερακλής. Ίσως πρόκειται για τυπογραφικό αναγραμματισμό που δεν διορθώθηκε.}

μερακλίδικος (επιθ.) [meraklidikos] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : 1. ο κατασκευασμένος με μεράκι· ΕΠΙΡΡ. *μερακλίδικα*· 2. καλόκαρδος, γελαστός.

[< *μερακλής* (Παπ.)]

{Ο Τσιρηνωτάκης καταγράφει για το επίρρ. και τον τ. *βερακλίδικα*.}

μερακλίκα, το [meraklítʃi] (Ξανθιν^A, Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Τσιρ^B.): η ιδιότητα του μερακλή.

[< *μερακλής* + *-λίκα* ή κατευθείαν < *meraklilik* και στις δύο περιπτώσεις με απλοποίηση *-λιλί-* ή *-lili-* > *-λί-* (Συντ.)]

μερακλίνα, βλ. **μερακλής**.

μερακλωσόνη, η [meraklosíni] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : η ιδιότητα του μερακλή.

[< *μερακλής* (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *μερακλωσόνη*.}

μερακλώνομαι* [meraklónome] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): βγαίνω στο κέφι.

[< *μερακλής* (AKN)]

μεραμετάκι, βλ. **μερεμέτι**.

μεραμέτι, βλ. **μερεμέτι**.

μεραμετζώ, βλ. **μερεμετζώ**.

μεραμέτισμα, βλ. **μερεμέτισμα**.

μεραμπούτης, βλ. **μαραμπούτης**.

μεραμπουτσόνη, βλ. **μαραμπουτσόνη**.

μερασκελντής, ο [meraskeldís] (Πάγκ.) : ο κληρονόμος.

[< *mirasvedi* (Συντ.), βλ. *μρασγιεντής* στον Κουκκίδη] (ميراث بيدي)

{Το τουρκ. *mirasyedi* σημαίνει κατά το *TDK* ‘κληρονόμος’ και μτφ. ‘σπάταλος’. Ο Χλωρός (B 1835) έχει: «μυράς-γεντί, ο κληρονομήσας [ο φαγών κληρονομίαν]· ο διασπαθών την περιουσίαν, άσποτος», το ετυμολογεί δηλ. από το *miras* ‘μερίδιο κληρονομιάς’ και το *yedi* ‘έφαγε’. Ο Κουκκίδης (σ. 55) έχει τη λ. *μυρασγεντής* ‘πρόσωπον κληρονομήσαν και καταφαγόν την μοίραν του, πολυδάπανος’. Ο τ. *μερασκελντής* ίσως να οφείλεται σε παρετυμολ. επίδραση της έκφρ. *ός κελντί* (βλ.).}

μερεμέτι*, το [mereméti] & **μεραμέτι** [meraméti] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B., Τσιρ^B.): **1.** επισκευή, επιδιόρθωση· **2.** (μτφ.) ξυλοκόπημα, βλ. *σουλτάν μερεμέτ*. ΥΠΟΚΟΡ. **μεραμετάκι**, το.

[< *meremet* (Παπ.)] (مرامت، مرمت)

{Κατά το *TDK* στα τουρκ. η λ. έχει δύο τύπους: *meramet* και *meremet*.}

μερεμετίζω* [meremetízo] & **μεραμετίζω** [merametízo] & **μερεμετώ** [meremetó] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Ιδομ^B., Κασσ., Ξεν.): επισκευάζω, επιδιορθώνω.

[< *μερεμέτι* (Παπ.)]

μερεμέτισμα*, το [meremétizma] & **μεραμετίσσια** [merametízma] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ^B., Ξεν.): επισκευή, επιδιόρθωση, *μερεμέτι*.

[< *μερεμετίζω* (Παπ.)]

μερτέμι, βλ. *μελέμι*.

μερτζανένιος (επιθ.) [merdzanéios] (Ιδομ^B.): κοραλλένιος.

[< *μερτζάνι* (Συντ.)]

μερτζάνι^(A), το [merdzáni] (Πιτ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ^α., Ιδομ^B., Τσιρ^B.): **1.** το κοράλλι· **2.** (συνεκδ.) περιδέριο από κοράλλια· **3.** το καλλωπιστικό φυτό κοράλλι.

[< *mercan* (Πιτ.)] (مرجان)

{Με το λαϊκό όνομα κοράλλι είναι γνωστό το φυτό *Impatiens balsamina* (αυτό λέγεται και *κιράλι* βλ. λ.), καθώς και το λιγότερο διαδεδομένο *Russelia equisetiformis*.}

μερτζανοβαμμένος (επιθ.) [merdzanovaménos] (Πιτ., Ροδ., Ξεν.): βαμμένος κόκκινος σαν κοράλλι (συνήθως λέγεται για γυναικεία χείλη) (Πιτ.).

[< *μερτζανοβαμμένος*, με παρετυμολογική επίδραση από τη λ. *μερτζάνι*, εξού και το ερμίνευμα του Πιτυκάκη, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Κώστας Καραποτόσγλου (“Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Κω”, *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, 26 (2014), 522) ετυμολογεί τη λ. *μερτζανοβαμμένος* ‘ο βαμμένος κόκκινα’ από το μεσν. *μερτζίν*, το ‘βαφικό ξύλο δένδρου και συνεκδ. το

κόκκινο χρώμα που προέρχεται από αυτό, και το βερζίν από το βενετ. *legno verzin* ‘ξύλο του δέντρου *Caesalpinia echinata*, που δίνει κόκκινη βαφή’.

μερτζανοζωσμένος (επιθ.) [merdzanozoménos] (Ιδομ^B.): στολισμένος με κοράλλια.

[< *μερτζάνι* + *ζωσμένος* (Συντ.)]

μερτζανόγειλη (επιθ. προσ.) [merdzanógilī] & **μερτζανόχειλη** [merdzanágilī] (Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^α.) & **μερτζάχειλη** [merdzágilī] (Ιδομ^B.): (για κοπέλα) που έχει κοραλλένια χείλη.

[< *μερτζάνι* + *χείλια* (Συντ.)]

{Το ερμίνευμα του Αποστολάκη «ατή που έχει χείλη χρώματος μελιτζάνι» προφανώς από παρετυμολ. επίδραση της λ. μελιτζάνια, που λέγεται και *μερτζάνα*, και *μερτζάνι* το μελιτζανί χρώμα (βλ. Πάγκαλος, Δ 223). Το επιθ. *μερτζανόχειλη* ίσως είναι μισομεταφρασμένο δάνειο από το τουρκ. *mercan dudaklu* (مرجان طوداقلی), που έχει την ίδια ακριβώς σημασία (βλ. Meynard, B 750), πβ. και *mercan dudak* ‘κοραλλένιο χείλος’ (Χλωρός, B 1085).}

μερτζάχειλη, βλ. *μερτζανόχειλη*.

μερχαμέτι, το [merxaméti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^α., Κασσ.): οίκτος, ευσπλαχνία, μακροθυμία· ΦΡ. *έχω μερχαμέτι*: είμαι διαλλακτικός, δείχνω συγκράτηση || η ΦΡ. *δεν κάνω μερχαμέτι* έχει τη σημ. της υπερβολής, της κατάχρησης. [< *merhamet* (Παπ.)] (مرحمت)

μερχαμπά [merxabá & mérxaba] (Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Κριτσ^α.): καλημέρα! (χαίρετισμός).

[< *merhaba* (Πάγκ.)] (مرحبا)

{Ο Κονδυλάκης σημειώνει: Το καλημέρα μεταξύ των Τουρκοκρητικών». Ο Γαρεφαλάκης επισημαίνει ότι «εδώ τον χρησιμοποιούν χάρη στην αστείότητα». Ο Κριτσωτάκης αποθησαυρίζει το διαλογικό – *Μέρχαμπια, μπάμπια Νικόλα!* – *Μέρχαμπια, καλώς τη βιόλα*, που λέγεται ως αστείσιμος. Πβ. και «μερχαμπάρ! = επιφώνημα σκωπτικών προς ευήθεις, διαμορφωθέν υπό των Ελλήνων εκ της λέξεως: μερχαμπά» (Κουκκίδης, 54).}

μεσγάλι, βλ. *μιασγάλι*.

μεσελές, ο [meselés] (Πιτ., Ιδομ^B., Κασσ.): ψέμα, μύθος, απίθανη αφήγηση.

[< *mesele* (Πιτ.)] (مسالة)

{Κατά το *TDK* *mesele* σημαίνει ‘θέμα, ζήτημα, υπόθεση, πρόβλημα’.

μεσελετζής (επιθ. προσ.) [meseledzīs] (Κασσ.): αυτός που δημιουργεί ψεύτικα ζητήματα, ψεύτης.

[< *μεσεές* (Κασσ.) + τουρκ. προέλευσης, κατάλ. -τζής (Συντ.)]

μεσημεραλίκι, το [mesimeralitʃi] (Κονδ.) : ασωτείες, μπαταξιλίκια.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -λίκι. Ο Κονδυλάκης ετυμολογεί από τη λ. *μεσημεράς* «αργόβιος, χασομέρης και γυναικοθήρας, ντελφισέκης, κάμινων ασωτείες και τρέλλες».

μεσιτίλικο, το [mesitilʃi] (Τσιρ., Κασσ.) : «η ιδιότητα του μεσίτη, του διαμεσολαβητή για την επίτευξη συμφωνίας ή συμφιλίωσης» ή μάλλον αυτή καθ'αυτήν η διαμεσολάβηση (Συντ.).

[< *μεσίτης* + -ίλικο (Συντ.)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -ίλικο.}

μασκεμέ κιαιτιπής, ο [mɛʃʃemɛ ʃtɪpɪs] : γραμματέας δικαστηρίου, ιεροδίκειο (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 364).

[< *mahkeme kâitibi*, βλ. *μασκεμές* & *κιαιτίπης* (Συντ.)]

μασκεμές, ο [mɛʃʃemɛs] (Πιτ., Κριτσ^ε, Ιδομ^β.) & **μεχκεμές** [mɛxʃemɛs] (Φανουράκης, 131) : το δικαστήριο (επί Τουρκοκρατίας), το ιεροδίκειο. Η λ. εν χρήσει στην Εφημ. *Κρήτη*, Έτος ΙΑ', φ. 502, 27 Ιαν. 1879: *δια δε τους Μουσουλμάνους οι Μεχκεμέδες, δικάζοντες κατά τον Ιερόν Μουσουλμ. Νόμον.*

[< *mehkeme* (Μπόγκας, 183), κατά το *TDK* διαλεκτ. του *mahkeme* (Συντ.) (محكمة)]

μεσκίνης, ο [mɛʃʃiɲis], θηλ. **μεσκίνισσα**, & **μισκίνης** [miʃʃiɲis], θηλ. **μισκίνισσα**, (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : **α**) (ως ουσ.) ο λεπρός· **β**) (ως επιθ. προσ.) άθλιος, βρομιάρης, απατεώνας.

[< *miskin* (Παπ.), «αραβ. ίσως αρχικώς» (Κονδ.) (مسكين)]

{Ο Ξανθινάκης σημειώνει ότι «το μον. μεσκίνης (< ιταλ. meschino = άθλιος) είναι διάφορο του μεσκίνης < λεπρός». Την ετυμολ. αυτή βρίσκουμε στον Meyer (*Neugriechischen Studien*, IV, Βιέννη 1895, σ. 52: λ. *μεσκίνος*). Κατά το *TDK* το τουρκ. *miskin* προέρχεται από το αραβ. *miskīn*, που κατά τον Nişanyan σημαίνει «çok fakir, zavallı, acımacak halde olan» (= πολύ φτωχός, άθλιος, αζιολύπητος). Την ίδια προέλευση έχει και το ιταλ. *meschino*, βλ. σχετικό λήμμα στο *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana* του Ottorino Pianigiani (www.etimo.it). Η αλλαγή της σημασίας: «φτωχός, άθλιος» > «λεπρός» (που υπάρχει και στα τουρκ.) οφείλεται πιθανώς στο ότι οι λεπροί, που ήταν υπο-

χρεωμένοι να ζητιανεύουν για να ζήσουν, συνόδευαν το άπλωμα του χεριού που ζητούσε ελεημοσύνη με τη στερεότυπη έκκληση *Miskin!*. (όπως κάνουν ακόμη και σήμερα οι ζητιάνοι στους δρόμους του Καΐρου, για παράδειγμα), πβ. το ελλ. *Ελεήστε το φτωχό!*. Για τον *μεσκίνη* και τη *μεσκινιά* βλ. περισσότερα στο: <http://sarantakos.wordpress.com/2010/11/16/miskina/>. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: η *λέπρα* στα τουρκ. λέγεται και *lepra* (Δημάση & Νιζάμ, 195), δίπλα στα *cüzzam* και *miskin hastalığı*.}

μεσκινιά, η [mɛʃʃiɲá] & **μισκινιά** [miʃʃiɲá] (Παπ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : **1.** συνοικία (άλλοτε) των λεπρών και τοπωνύμιο σε Ρέθυμνο και Ηράκλειο. **1α.** (ειδικότερα) η Σπινάλογκα· **2.** μικρή έκταση γης: *μια μεσκινιά χωράρι* (Κασσ.) [< *μεσκίνης* (Παπ.)]

{Παλαιότερος τύπος: **μεσκινό**, το (βλ. Γιάνναρης, 23). Στο Ηράκλειο το πρόστιο *Μεσκινιά*, ανατολικά έξω από τα ενετικά τείχη, λέγεται εδώ και πολλές δεκαετίες *Χρυσοπηγή*.}

μεσκινιάζο [mɛʃʃiɲázo] & **μεσκινιώ** [mɛʃʃiɲó] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) : προσβάλλομαι από λέπρα. [< *μεσκίνης* (Παπ.)]

μεσκινιώ, βλ. **μεσκινιάζω**.

μεσκινόβρυση, η [mɛʃʃiɲónɪsi] (Τσιρ^β) : «βρύση με πόσιμο νερό στη ΒΔ γωνία του κήπου του Ρεθύμνου, απ' όπου έπαιρναν νερό μόνο οι μεσκίνηδες, δηλ. οι λεπροί της περιοχής» {εν αγρηστία σήμερα}.

[< *μεσκίνης* + *βρύση* (Τσιρ.)]

μεσοκαδιάρικος (επιθ.) [mesokadjarikos] (Ιδομ^β., Κριτσ^ε.): αυτός που χωράει μισή οκά (αναφέρεται κυρίως σε φιάλες)· μτφ. λέγεται για μισοτελειωμένες δουλειές.

[< *μεσο-* (μυσο-) + *οκαδιάρικος* (Συντ.)]

μεσομπούνταλος (επιθ.) [mesobúdalos] (Ιδομ^β.): μισοπάλφος, χαμηλής νοημοσύνης.

[< *μεσο-* (μυσο-) + *μπουντάλος* (Συντ.)]

μεσοτζέμπερο, βλ. **πομεσοτζέμπερο**.

με σουρούτι (εμπρόθ. φρ.) [me surúti] : υπό τον όρον (Σταυρινίδης). Η φρ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Επάκτωσε ο Σκύβαλος το κασσιό πουργιά 412 γρ. 100. με σουρούτι το πρόβειο να πουλεί παράδες 80, το γιτακό 75, το βοδινό 60* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 599).

[< *surut* «όροι, συμφωνία», πληθ. του *şart* (Χλωρός, Α 964) (شرط)]

μεσοφύστανο, το [mesofistano] (Τσιρ.) : το μισοφόρι. {Βλ. σχόλιο στο λ. *φιστάνι*.}

μέστια, τα [méstɣa] (Κονδ.) : «κίτρινα ή κόκκινα υποδήματα χανουμισιών μέχρι μέσης κνήμης, πλατειά, ως υποδήματα ιπποκόμων».

[< *mest* (Μπόγκας, 183)]

{Ο Μπόγκας έχει τη λ. *μέστια* με τη σημ. «λεπτά και μαλακά υποδήματα που τα φορούσαν μέσα απ' τα άλλα οι εύποροι Τούρκοι και χριστιανοί» (βλ. και Χλωρός, Β 1655)· «είδος εμβάδων εκ λεπτού δέρματος χωρίς πτέρναν, οι οποίαι εφορούντο τον χειμώνα με γαλότσες», σημειώνει ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Γ 138). Για τα ετυμολ. προβλήματα της λ. βλ. Kappeler, 96. Στη λαϊκή έμμετρη αφήγηση της Αντωνούσας Καμπουροπούλας *Ποιήματα τραγικά εμπειρόχοντα διαφόρους πολέμους της Κρήτης επί της Ελληνικής Επανάστασης* (Ερμούπολη, 1840) βρίσκουμε δύο φορές την έκφραση *με χωρίς μέστια* (= ξυπόλυτοι, συνεκδ. 'βιαστικοί, πιεσμένοι από ανώτερη βία'), ειπωμένη από Τούρκους: «κατόπι μάς ετρέχασι, γιουρούσι μάς εκάμαν, / με χωρίς μέστια στα Χανιά οι άπιστοι μάς βάλαν» (σ. 55), «και χωρίς μέστια μπήκασι στο Κάστρο οι αγάδες, / έτζι μάς κατανήσασιν οι σκύλοι οι ραγιάδες» (σ. 76). Σημειώνουμε ότι η αφηγήτρια δεν προσφεύγει στο τουρκικό δάνειο όταν μιλά η ίδια: «τους εκάμαν στα κάστρα τους ξυπόλυτοι να 'μβούσιν» (σ. 17), «ξυπόλυτοι ξαρμάτωτοι εφεύγαν οι αγάδες» (σ. 74). Βλ. και *ξεπαπούτσωτος* (πιθανόν μτφθ. < τουρκ. *parıcsuz*).}

μεστοπάπουτσα, τα [mestopáputsa] : Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 96), με το εξής ερμηνευμα: «υποδήματα μετ' εμβάδων bottines galoches. Προ δεκάδων τινών ετών ήσαν ακόμη εν κοινή χρήσει καί εν Κρήτη μάλιστα παρά τοις Μουσουλμάνοις των πόλεων. Καί σήμερον {=1913} μέστια λέγονται τα μέχρι του μέσου της κνήμης εξικνούμενα υποδήματα των χωρικών γυναικών».

[< *μέστι* + *παπούτσι* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

μεσφερέτι, το [mesféréti] & **εσφερέτι** [esféréti] : Στίχος από κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Το μεσφερέτι κάμανε ντελόγο και τερτίπι, / για να σκοτώσουν τον Παπά να ξεμπερδέσ' η Κρήτη* (Φαφουτάκης, 79). Παραλλαγή: *Και εσφερέτι κάμανε ντελόγο και τερτίπι, / να μακελέγουν τον παπά, να ξεβρομέσ' η Κρήτη* (Κλεάνθη Κυπριωτάκη, *Η Κρήτη μέσα από την παράδοση. Κρητικά δημοτικά τραγούδια*, Ηράκλειο 2003, σ. 52).

[< *mezveret* 'συσκευής, συνδιάσκεψης' (Χλωρός, Β 1688) από το αραβ. *maşwara(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (مشورت)

μεταλικά^(Α), το [metalíçi] (άλλη γραφή: *μεταλλικά*) (Πιτ., Τσιρ., Ξεν.) : «Τουρκ. κέρμα αξίας μισής

πεντάρας. Εν χρήσει και σήμερον ο όρος συχνότατα για να προσδιορίσει το ελάχιστο χρηματ. ποσό» (Πιτ.).

[αντδ. < τουρκ. *metelik* < ελλ. *μεταλλικόν* (Ανδριώτης), ίσως μέσω του γαλλ. *métallique* (Συντ.)] (متالك، متاليق، متاليق، متاليق)

{Στη γραφή *μεταλλικά* διατηρείται η ανάμνηση του αρχικού ελλ. ετύμου. Ο Χλωρός (Β 1531) έχει: «*μεταλικ* < ελλ.: μεταλλικόν, ήτοι νόμισμα χαλκούν επικεκαλυμμένον δι' αργύρου, ως αι σημερινά δεκάρα, τα πενηντάρια και εκατοστάρια». Το *TDK* έχει: *metalik* (επίθ.) 'μεταλλικός, μετάλλινος' και *metelik* (ουσ., πεπάλ.) 'νόμισμα που άξιζε 10 παράδες', μτφ. 'νόμισμα ασήμαντης αξίας'. Με την τελευταία σημ. χρησιμοποιείται σε εκφράσεις όπως *metelik vermemek* 'δεν αξίζει δικάρα' ή *metelik etmez* 'δεν αξίζει δικάρα'. Τα ετυμολογεί και τα δύο από το γαλλ. *métallique*. Ο Nişanyan ετυμολογεί από το ελλ. *μεταλλικόν*. Βλ. και Βασιμανόλη, σ. 292-3}

μετερίζι* [meterizi] & **μιτιρίζι**, το [mitirizi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Δαρ.) : οχυρή θέση μάχης, ιδίως ατομική (*AKN*).

[< *meteriz* (Παπ.) / *meteris* (Ξανθιν.)] (مترس)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **μηταρίσι** 'σκοπιά'. Ετυμολογία κατά το *AKN* : «τουρκ. *meteris* (από τα περσ. -i (η αλλ. [-is > -iz] ίσως στις τουρκ. διαλέκτους των Βαλκανίων)». Το *TDK* έχει τους τ. *metris* (από το αραβ. *metres*) και *meteriz*, καθώς και το διαλεκτ. *meteris* 'κρυψώνα, ενέδρα κυνηγών'. Ο Nişanyan ετυμολογεί το *metris* (παλαιότερο τύπο: *meters* και *metaris*) από το αραβ. *matāris*, πληθ. του *mitras* 'οχύρωμα'.}

μετζήτι, βλ. **μετζίτι**.

μετζητιές, βλ. **μετζιτιές**.

μετζίλι, βλ. **μεζίλι**.

μετζιλίχι, το [medzilíçi] (Χουστ.) : συμβούλιο. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815 (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, "Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουζή", *Αμύθησια*, 2/5 (1971), 61). Επίσης, με τη μορφή **μεζίλισι**, σε κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1868: *τα μεζίλισια έγιναν με νόμους κι αβροκάτους* (στίχος από: *Σάτιρα τοιχοκολληθείσα εν ταις οδοίς της πόλεως Χανίων επί τη μελετωμένη αναχωρήσει εκ της νήσου του Μ. Βεζίρου Ααλή πασά*. Δημοσιεύτηκε στην αθηναϊκή εφημ. *Αιών*, φ. 2320, 15 Φεβρ. 1868 – τώρα ψηφιοποιημένη στη *Βιβλιοθήκη της Βουλής*). [< *meclis* (Σταυρινίδης)] (مجلس)

μετζιδιές, βλ. **μετζίτι**¹.

μετζίτι*, το [medziti] (Πιτ., Ξανθιν^Α, Γαρ., Ροδ., Τσιρ^Β, Ξεν.) : «Τουρκ. νόμισμα αξίας στην

Κρήτη επί Αυτονομίας ενός πενταδράχμιου περιπίου. Οι μικροσυναλλαγές και επί Κρητικής Πολιτείας ακόμη, υπολογίζοντο σε ριάλια και μετζήτια, αδιάφορο αν τα νομίσματα που εχρησιμοποιούντο ήσαν της Τραπεζίης Κρήτης. Ο όρος σήμερα σε αγρηστία. Το νόμισμα εκόπη επί Σουλτάνου Αβδούλ Μετζήτ (1839-1861)» (Πιτ.), συγκεκριμένα το 1840, κατά το *TDK*.

[< *mecid* (AKN)] ([⁴مجدد])

{Ο Πιτωκάκης το γράφει μετζήτι. Στα τουρκ. λέγεται *mecidiye* (κατά το *TDK*: και διαλεκτ. *mejiti*). Στην εφημ. *Μίνως* (Ηρακλείου), φ. 9/14-2-1881 αναφέρεται ως μετζάι: «ο υπόχρεως εις πληρωμήν φόρου ενός μετζάι».

μετζίτι², το [medziti] : τζαμί. Η λ. ήδη στον Μουναλή.

[< *mescit* (Αλεξίου & Αποσκίτη, 595), από το αραβ. *mescid*, κατά το *TDK* ‘μικρό τζαμί χωρίς μιναρέ’ (Συντ.)] (مسجد)

{Ο Σταυρινίδης μεταφράζει το *mescit* ως «αερόν προσκυνητάριον» (*Μεταφράσεις*, Α 259).}

μετζιτιές, ο [medzitiés] (Πιτ.) : «Το κόκκινο σπαστό φέσι που φορούσαν οι βρακοφόροι μέχρι πριν λίγα χρόνια, σαν κάλυμμα κεφαλής, αντί τον “κούκο” ή το κροσάτο κεφαλομάντιλο. [...] η ονομασία του οφείλεται στο ότι η τιμή του επί Τουρκοκρατίας ήταν ένα μετζήτι».

[< μετζίτι (Πιτ.) / μάλλον < *mecidiye* ‘μετζίτι’ (Λιθοξόου), βλ. σημείωση στο λ. μετζίτι] (مجددیه)
{Ο Πιτωκάκης το γράφει μετζητιές.}

με τον α(ν)θό στη μύτη, βλ. **μπορούνι**¹ (σημείωση).

μετουρκιάτι, το [meturkáti] : η παρουσία ανθρώπου που πέθανε. Η λ. σε *Κανονισμό* (1864) για τα καθήκοντα του Επιστάτη της Δημογεροντίας: *Ο επιστάτης θέλει λαμβάνει δύο τοις εκατόν επί των κινητών και ακινήτων πραγμάτων δια δικαίωμα από τον τερακέ (Μετουρκιάτι) (Α.Δ.Η., 2 / 14-410). Και σε έγγραφο του 1870 : το ορφανό έλαβε από της μάνας του το μετουρκιάτι τεσσαράκοντα γρόσια (Α.Δ.Η., 2/ 39-551). Βλ. και τερακές.*

[< *metrukāt* «ότι εγκαταλείπει τις μετά θάνατον, περιουσία», πληθ. του *metruk* «εγκαταλειμμένος» (Χλωρός, Β 1545), από το αραβ. *metrukāt* κατά το *TDK* (Συντ.)] (متروكات)

μεζέγκι [mexédzi ?] (Τσιρ^B) & **μεγέγκι**, το [mezédzi / meježi ?] (Τσιρ.) : η ασημόπετρα. [< *mehek* (*tası*) ‘λυδία λίθος’ και διαλεκτ. *mehenk* (Κουκκίδης, 54) (محلک / طاشی)]

μεζίνι, το [mefiñi] (Πάγκ., Πιτ., Κριτσ.) : είδος δέρματος για σαμάρια.

[< *mezın* ‘δέρμα’ (Πάγκ.)] (مشين, ميشين)

(*)**μεχτερχανές**, βλ. Παράρτημα 1.

μήνες σεληνιακού έτους

1ος: **μουχαρέμ** [muxarém] (30 μέρες) [muharrem]

2ος: **σαφέρ** [safér] (29 μέρες) [safer]

3ος: **ρεπιουλεβέρ** [repχúlevér] (30 μέρες) [rebüylevel]

4ος: **ρεπιουλαχίρ** [repχúlaχír] (29 μέρες) [rebüulahir]

5ος: **τζεμαζιελεβέλ** [dzemaziélevél] (30 μέρες) [cemaziyelevvel]

6ος: **τζεμαζιελαχίρ** [dzemaziélaχír] (29 μέρες) [cemaziylahir]

7ος: **ρετζέπ** [redzép] (30 μέρες) [receb]

8ος: **σιαμπάν** [sχabán] & **χιαμπάν** [jχabán] (29 μέρες) [şaban]

9ος: **ραμαζάν** [ramazán] (30 μέρες) [ramazán]

10ος: **σιαβάλ** [sχevál] & **χιεβάλ** [jχevál] (29 μέρες) [şevnâl]

11ος: **ζιλκαδέ** [zilkadé] (30 μέρες) [zilkade]

12ος: **ζιλχιτζέ** [zilχidzé] (29 μέρες) [zilhicce]
{Βρίσκουμε τις ονομασίες των μηνών του σεληνιακού έτους των Μουσουλμάνων σε ημερομηνίες εγγράφων, είτε μόνες του (π.χ. στο *Ημερολόγιο Κοζόρη*) είτε μαζί με την ονομασία της αντίστοιχης ελληνικής χρονολογίας (σε έγγραφα στο *Αρχείο Δημογεροντίας Ηρακλείου*).}

μησημητζής, βλ. **μισμητζής**.

μηταρίσι, βλ. **μετερίζι**.

μή χάχημα (επιφ. φρ.) [mí χáχima] (Γαρ., Κριτσ.) : «λέγεται προς κάποιον που είναι πολύ βιαστικός, σαστισμένος ή πανικόβλητος, για να δηλωθεί συντεπισμός» (Κριτσ.).

[< *şasıma* ‘μην απορείς, μην τα χάνεις’, προστ. του ρ. *şasırmamak* ‘δεν τα χάνω’, αρνητ. τ. του ρ. *şasırmak*, από το οποίο το κρητ. *χιαχριντζίω* (βλ.)· το ελλ. *μη* κατά πλεονασμό, για έμφαση (Συντ.)]

{Ένα καλό συνώνυμο θα ήταν το παλαιότερο *ψυχραμία!*· ή το σημερινό νεανικό *κούλαρε!* [cool].}

μυγιανές, ο [mi(j/ʒ?)anés] (Ξανθίν., Ροδ., Τσιρ.) : **1.** «η μακαρία, τα κόλλυβα. “Ο μυγιανές του ψήνεται κι αυτός δεν το κατέει.” (παροιμ.)» (Ξανθίν.)· **2.** το μνημόσυνο.

[< *meyane* ‘είδος χαλβά από βούτυρο και αλεύρι’ (Ξανθίν.), κατά το *TDK* από το περσ. *miyāne*· ο Devellioğlu (σ. 761) έχει ως κεφαλή λήμματος τον οθωμ. τ. *miyāne* (Συντ.)] (ميانه)
{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: Η λ. *κόλλυβα* έχει περάσει στα τουρκ. ως *koliva*, διαλεκτ. κατά το *TDK*, με τη σημ. «suda haşlanmış tahıl» (= δημητριακά βρασμένα σε νερό).}

μιζμίκης, βλ. **μισμιτζής**.

μιζμιτζής, βλ. **μισμιτζής**.

μικρορεσπέρης, βλ. **ρεσπέρης**.

μιλαϊκές, βλ. **μελαϊκές**.

μιλέτι^(Α), το [miléti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : το έθνος, η φυλή, και κατ' επέκταση η ράτσα, η καταγωγή. Συνηθίζεται στην υποτιμητική ΦΡ. *E, του διαόλου του μιλέτι!* ή *E, του κερατά το μιλέτι!* [*millet* (Παπ.)] (ملت)

μιναρές*, ο [minarés] : «ψηλός και στενός κυλινδρικός πύργος μουσουλμανικού τεμένους, από τον εξώστη του οποίου ο μουεζίνης καλεί τους πιστούς να προσευχηθούν» (ΑΚΜ). Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι για τον σεισμό του 1856: *χαλούν τα μοναστήρια του, χαλούν κ' οι μιναρές* (Γιάνναρης, 348). Σε κρητ. παροιμία: *Οντέ θα βγει ο γάδαρος στο μιναρέ*, δηλαδή ποτέ (βλ. Θεοχ. Δετοράκης, “Στεφάνου Ξανθουδίδου ανέκδοτος συλλογή παροιμιών”, *Κρητολογία*, 1 (Ιούλ.-Δεκ. 1975), 91-165, αρ. 367). Και σε μαντινάδα από την εποχή της Τουρκοκρατίας: *Ανοίξετε τον κλήδωνα, να βγει τ' αγά ο μίλο, / που στέκει σαν το μιναρέ και λάμπει σαν τον ήλιο* (βλ. Μανώλης Πιτυκάκης, “Η Χριστιανική θρησκεία και οι Τούρκοι της Κρήτης”, *Δρήρος* 2 (1938), 520).

[< *minare* (Γιάνναρης), από τα αραβ. (ΑΚΝ)] (منارة)

{Η λ. *minare* σχετίζεται ετυμολ. με τη λ. *nur* ‘φως’ (βλ. *νούρι*) και σημαίνει αρχικά ‘φάρος’ (Χλωρός, Β 1782).}

μιντάτι, βλ. **μεντέτι**.

μιντέρι, βλ. **μεντέρι**.

μιντερλίκα, το [minderliti] : ύφασμα κατάλληλο για *μιντέρι*. Η λ. σε έγγραφο τ μοξιάδιασμα ου 1863 από το *Αρχείο της Δημογεροντίας Ηρακλείου* (2/9-116) : *1 μιντερλίκα 4 πίχ. πανί*. [*minderlik kumas* (Συντ.)]

μιντές, ο [midés] (Πάγκ.) : η ψυχική διάθεση, όρεξη. [*mide* ‘στομάχι’ (Πάγκ.)] (معدة)

{Η μτφ. σημ. ‘όρεξη’ ήδη στα τουρκικά: «yemek yeme isteği» (ΤΔΚ).}

μιντέτι, βλ. **μεντέτι**.

μिरαλάης, ο [miraláis] (Ροδ.) : συνταγματάρχης κατά τον Σταυρινίδη: τοπάρχης (*Μεταφράσεις*, Α 3). Η λ. στο *Τραγούδι του Δασκαλογιάννη* (Βαρδίδης, 197): *΄ς του Διοματάρη το Σελί πέμπουν το μिरαλάη*.

[< *miralay* (Μπόγκας, 183)] (ميرالى)

μिरάσι, το [mirási] (αλλά στα λεξικά ως: **μιοράσι**) (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ.,

Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : μερίδιο κληρονομιάς, ιδίως ακίνητης περιουσίας.

[< *miras* (Ronzevalle)] (ميراث)

{Ο Ronzevalle (452) το γράφει *μिरάσ* και σημειώνει σχετικά: «Μεταγράφουμε επίτηδες με *μι* και όχι με *μοι*, γιατί διαφορετικά θα συγγέμαμε αυτήν την τουρκικής προέλευσης λέξη με την αντίστοιχη της *μιορασιά*, που προέρχεται από το *μιοράζω* ‘κατανέμω, διανέμω’». Το τουρκ. *miras* από το αραβ. *mīrās* ‘inheritance’, το οποίο όχι από τα ελληνικά αλλά από το επίσημο αραβ. *irs* ‘inheritance, remains, old custom’ (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 104), το οποίο έχει περάσει και στα τουρκικά (*irs* ارث), με τη σημ. ‘κληρονομιά, κληρονομική ιδιότητα’ (βλ. Χλωρός, Α 59· Tuncay & Καρατζάς, 346), πβ. κυπρ. *ιρζίν*, το, ‘αυτό που κληρονομήθηκε’ (Γιαγκουλλής, 17). Κρατά εντούτοις τη γραφή *μιοράσι* των αποδελτιωθέντων λεξικών, γιατί λόγω της σημασιολογικής σύμπτωσης με τις λ. *μιοράζω/μιορασιά*, οποιοσδήποτε θα θεωρούσε ορθογραφικό λάθος τη γραφή *μिरάσι*.}

μिरασχόρος, ο [miraschóros] & **μिरασχόρης** [miraschóris] : ο κληρονόμος (Σταυρινίδης). Η λ. στον *πλήθ*. (*μιορασχοί*) σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 595). Και σε επιστολή του 1863: *αν αυτός εγνώριζε πως ήτανε μιορασχόρης* (Α.Δ.Η., 2 / 11-1439), πβ. και ποντ. *μιορασχόρης* «ο έχων αξιώσεις κληρονομιάς» (ΛΙΠΔ, Β 51).

[< *miras-hor* «ο κληρονομήσας (φαγών) περιουσίαν» (Χλωρός, Β 1835)] (ميراثخور)

μिरί, βλ. **εμρί**.

μιαφιλίκι, βλ. **μουσαφιλίκι**.

Μισίρι^(Α), το [misíri] (Παπ., Κασσ., Τσιρ^β, Ξεν.) : η Αίγυπτος.

[< *Misir* (Παπ.)] (مصر)

{Τα *Μισίρια* είναι προάστιο στα ανατολικά του Ρεθύμνου.}

μιαριωτάκια, τα [misirzotája] (άλλες γραφές: *μιαριγωτάκια*, *μιαριγοτάκια*) (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ποικιλία κουκιών με μικρούς σπόρους.

[< *Μισίρι* ‘Αίγυπτος’ (Παπ.) / < *Μιαριωτής* ‘ο καταγόμενος από την Αίγυπτο’ (Ξανθιν.)]

{Ο Πάγκαλος αναφέρει τη λ. στην ανάπτυξη του λ. *βλαχουρί*.}

μιαριωτικός (επίθ.) [misirzótikos] : από την Αίγυπτο. Μαντινάδα: *Μεταζωτό βερικόκο είναι το πρόσωπό σου, / γαϊτάνι μιαριωτικό το καμαρόφρυδό σου* (Λιουδάκι, 13).}

[< *Μιαριωτής*]

Μισριλής, ο [misirílís] (Τσιρ^β) : Αιγύπτιος. Στί-

χος από κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Στην Κρήτη για να κατεβή απού 'ν' οι Μυσερλήδες* [sic] (Παύλος Βλαστός, *Ο Γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1893, σ. 124).

[< *Mısurlı*, και διαλεκτ. *Mısırlı*]

(*)**μυσκάλι**, βλ. Παράρτημα 1.

μυσιμυδεύω, [mizmiðéno] (Κριτσ.) : εξετάζω κάτι εξονυχιστικά, λεπτολογώ, “χειρίζω”.

[μάλλον < *μουσιμουδεύω*, με παρετυμολ. επίδραση από τη λ. *μυσιμτζής* (Συντ.)]

μυσιμυδοσύνη, η [mizmiðosiñi] (Κριτσ.) : η λεπτολογία, η σχολαστικότητα.

[ίσως < *μυσιμτζοσύνη (< *μυσιμτζής*), με επίδραση από το *μυσιμυδεύω* (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης ετυμολογεί από το *mizmizlik*, αλλά αυτό έχει ήδη προσαρμοστεί ως *μυσιμτζιλίκι* (βλ.). Η λ. *μυσιμτζοσύνη* μπορεί να προκύψει κανονικά από ήδη υπάρχον *μυσιμτζής* κατά τα: *ατζαμοσύνη < ατζαμής, μπουνταλοσύνη < μπουνταλάς, χουβαρντοσύνη < χουβαρντάς.*}

μυσιμτζιλίκι, βλ. **μυσιμτζιλίκι**.

μυσιμτζής (επίθ. προσ.) [mizmidzís], θηλ. **μυσιμτζίνα** [mizmidzína] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσπρ., Κριτσ., Ξεν.) & **μυσιμίκης** [mizmitíʃis] (Ροδ.) : λεπτολόγος, σχολαστικός, μίζερος.

[< *mizmiz* (Παπ.) / μάλλον < διαλεκτ. *mizmici* (Συντ.)] (مزميز)

{Από το *mizmiz* προκύπτει κανονικά ο τ. *μυσιμτζής** (βλ. *ΑΚΝ*). Ο τ. *μυσιμτζής* (ο Κριτσωτάκης το γράφει: *μζμιτζής*) θα προήλθε είτε υποχωρητικά από το *μυσιμτζιλίκι* (< *mizmizlik*) είτε –το πιθανότερο– από κάποιον διαλεκτ. τ. *mizmici*. Στην περιοχή Rize (Ριζούντα), στη ΒΑ Τουρκία, χρησιμοποιείται η λ. *mizmici* με τη σημ. ‘çok titiz’ = πολύ σχολαστικός (βλ. *Rize Mahalli Sözlüğü*, <http://www.biriz.biz/rize/sozluk/index.htm> - 18.12.2011). Το επίθημα -ci προστέθηκε στο επίθ. *mizmiz* κατά πλεονασμό, βλ. σημείωση στο λ. *μουτάφης/μουταρτσής*.}

μυσιμτζιλίκι, το [mizmidzilíʃi] (άλλη γραφή: *μυσιμτζιλίκι*) (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Κασσ., Ξεν.) : η υπερβολική λεπτολογία.

[< *mizmizlik* (Παπ.)] (مزميزك)

μιτάνι, βλ. **μειτάνι**.

μιτανογέλεκο, βλ. **μειτανογέλεκο**.

μιτατοκάζανο, το [mitatokázano] (Κριτσ.) : καζάνι μέσα στο οποίο βράζουν οι βοσκοί το γάλα στο μιτάτο.

[< *μιτάτο* + *καζάνι* (Συντ.)]

μιτιρίτζι, βλ. **μετερίτζι**.

μιχνέτι, το [mixnéti] : «δοκμασία, θλίψις, δυστυ-

χία, συμφορά» (Χλωρός, Β 1606). Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πόθανε η γενιτσαριά με το πολύ μχνέτι* (βλ. *Dedes*, 365).

[< *mihnet*, από το αραβ. *mihna(t)* κατά τον Nişanyan] (محننت)

μιχτάρι, το [mixtári] (Κριτσ.) : ένα μέρος ενός συνόλου, ένα τμήμα: «Ένα μιχτάρι στο χωριό μπαλοτοκοπούνε κάθε βολά στα γλέντια».

[< *miktar* ‘ποσότητα’ (Κριτσ.)] (مقدار)

μοιράσι, βλ. **μυράσι**.

μοιρασχόρης, βλ. **μυρασχόρος**.

μολινομπάρουτα, τα [molinováruta] (Πιτ., Κριτσ.) : τα πολεμοφόδια.

[< *μολύβια* + *μπαρούτι* (Συντ.)]

μονοφ(ι)τυλιάζω, βλ. **μονοφτυλιάζω**.

μονοφτύλι, βλ. **μονοφτυλιάζω**.

μονοφτυλιάζω [monofitilízo] & **μονοφ(ι)τυλιάζω** [monof(i)tilízo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Κασσ.) : (κανονικά χρησιμοποιείται στον πληθ.) : «του *μονοφτυλιάσομε*: τον πυροβολήσαμε συγχρόνως (φράση μείναισα από τα παλαιά θρυαλιδοφόρα όπλα» (Κονδ.).

[< *μονο-* ‘μεμιάς’ + *φτύλι* (Πάγκ.)]

{Υπάρχει και το επίρρ. **μονοφτύλι** ‘ταυτόχρονα’, αλλά πάντοτε σε σχέση με πυροβολισμούς: *μονοφτύλι τού ‘παίξε δυο μπαλωθιές* (Κασσ.)}

μοντάρω, βλ. **μουντέρνω**.

μουντέρνω, βλ. **μουντέρνω**.

μόρικός (επίθ.) [mórikos] (Γαρ., Κριτσ.) : χρώματος μοβ.

[< *mor* (Κριτσ.)] (مور)

{Ο Γαρεφαλάκης το γράφει: *μόρικός*. Πιθανόν αντιδάνειο: από το ελλ. *μόρον* ‘μόυρο’, που πέρασε (μέσω της αραβικής;) στα τουρκ. ως *mor*, βλ. περισσότερα στο: Νίκος Σαραντάκος, *Λέξεις που χάνονται: ένα ταξίδι σε 366 σπάνιες λέξεις*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2011, σ. 165. Ο Nişanyan ετυμολογεί το τουρκ. *mor* από το αρμενικό *mor* ‘βατόμυρο’, με αναγωγή στο στο ινδοευρωπαϊκό **mor-*, και παραβάλλει με το αρχαίο ελλ. *μόρον*, το λατ. *morum* ‘βατόμυρο’ και το περσ. *mürd* ‘καρπός της *μυριάς*’. Από το τουρκ. *mor* ετυμολογεί και ο Γιαγκουλλής (σ. 42) το κυπρ. *μόρικον* ‘βαθύ κόκκινο χρώμα’. Αντίθετα, ο Ανθίμος Παπαδόπουλος (ΙΛΠΔ, Β 55) ετυμολογεί το ποντιακό *μόρικός* ‘ο έχων χρώμα όμοιον με του βατόμυρου’ από το ουσ. *μόριν* ‘βατόμυρο’, το οποίο (σ. 56) «από το αρχ. ουσ. *μόρον* = ο καρπός της *συκαμινιάς*». Σημειώνουμε ότι στην Κρήτη το μούρο λέγεται «μούρνο» και το βατόμυρο «βάτιννο» (από το αρχ. *βάτινος* (< *βάτος*)

κατά τσιτακισμόν, κατά τον Πάγκαλο, Β 352)
Για το *μαβί*, που δεν σημαίνει πάντοτε ‘μοβ’, βλ.
σημείωση στο λ. *μαβί*.}

μοσαφίρης, βλ. **μουσαφίρης**.

μοσφαηλίκι, βλ. **ροσφαϊλίκι**.

μουαβίνης, ο [muaviniš] (Ροδ.) : ο βοηθός. Η λ.
εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868) : *παρ’*
εκάστω δε Διοικητή θέλει υπάρχει εις Βοηθός
(Μουαβίνης), (βλ. *Κρητικός Κώδικς*, Α 6). Σε έγ-
γραφο του 1874: *ο Μουαβίνης Μονοφατζίου*
Εμμανουήλ δι’ ενοίκ. γρ. 506 (Α.Δ.Η., 2 / 14-
193).

[< *muavin* «ο πρόσθετος υπάλληλος, βοηθός
νομάρχου ή άλλου διοικητικού υπαλλήλου»
(Κουκκίδης, 55)] (معاون)

μουατζίρης, ο [muadziris] (Τσιρ.) : ο πρόσφυγας.
[< *muhacir* ‘μετανάστης’ (Τσιρ.)] (مهاجر)

μουδιριέτι, βλ. **μουντιριέτι**.

μουεζίνης*, ο [mueziš] (Σταυρινίδης) : «μου-
σουλμάνος κληρικός ο οποίος, συνήθως απ’
τον εξώστη του μινάρε, καλεί τους πιστούς να
προσευχηθούν» (ΑΚΝ).

[< *müezzin*] (مؤذن)

μουαβίρης, βλ. **μουζεβίρης**.

μουζεκερέ(ς), (ο:) [muzeķeré(s)] : Η λ. εν χρήσει
στον *Κρητικό Κώδικα* (Β 166: *Ποινική Δικονο-*
μία, άρθρο 142) : *Εάν η απόφασις του δικαστη-*
ρίου είναι αθωωτική, διατάττει αμέσως ο Πρό-
εδρος δι’ εγγράφου (μουζεκερέ) την αποφυλάκισιν
του κρατουμένου.

[< *müzekkere* «γράμμα άνευ τίτλων γραφόμε-
νον εκ μέρους μιας αρχής προς άλλην» (Χλω-
ρός, Β 1626), από τα αραβ. κατά το *TDK*
(Συντ.)] (منكره)

μουζεβίρης^(Α), ο [muzeviris] & **μουαβίρης**
[muzaviris] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν.,
Γαρ., Ροδ., Κριτσ^α, Ιδομ^β, Τσιρ^β) : προδότης,
ψευδολόγος, ασυνεπής, στρεψόδικος, απατεώ-
νας.

[< *müzevir* ‘δόλιος’ (Παπ.) ή < *müzevîr*
(Πάγκ.)] (مزور)

{Οι Tunçay & Καρατζάς (σ. 531) έχουν τις λ.
müzevir ‘χαριές’ και *müzevîr* ‘στρεψόδικος,
απατεώνας’. Στο παράδειγμα χρήσης στο λ.
πατισάχ ο Γαρεφαλάκης χρησιμοποιεί το θηλ.
μουαβίρισσα.}

μουζεβιρίκι, το [muzeviril[i]š] (Παπ., Πάγκ.,
Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Κριτσ^α, Ιδομ^β) :
προδοσία, εξαπάτηση, ασυνέπεια, ραδιουργία.
[< *μουζεβίρης* (Παπ.) / < *müzevîrlik* (Πάγκ.)]
(مزورلك)

μουζντελίκι, το [muzdelit[i]š] (Ροδ.) : φιλοδώρημα.

[< *müjdelik* «δώρον διδόμενον τω κοιμιστή καλής
ειδήσεως» (Χλωρός, Β 1650) (Συντ.)] (مخدك)

μουζντές, ο [muzdés] (Ξεν.), άλλη γραφή: *μου-*
σντές (Πιτ., Τσιρ., Ιδομ^β) : η ειδηση, η πληρο-
φορία. (Ο Τσιριγωτάκης δίνει στη λ. *μουσντές*
όλες τις σημ. της λ. *τζεβρές* (βλ.), αλλά όχι τη
σημ. ‘ειδηση’, βλ. και *μουσντετζής*.)

[< *müzde* ‘καλή ειδηση’ (Πιτ.)] (مؤشود)

{Φρ. *Κάνω το μουζντέ*: μεταφάρο μια ειδηση,
“προφταίνω” ένα νέο. || *Γλάκα να κάμεις τον*
μουζντέ: Μη χάσεις, τρέχα να πεις τα νέα! (ει-
ρων.) Το τουρκ. *müjde* και διαλεκτ. *müzde* και
muştu (από τα περσ. κατά το *TDK*) σημαίνει
‘καλή ειδηση’. Το δώρο που δίνεται σε αυτόν
που φέρνει ένα καλό νέο (πβ. *τζεβρές*) λέγεται
στα τουρκ. *müzdelik* ή *muştuluk*.}

μουζούραγας, ο [muzúraγas] : «σημαίνει περίπου
ό,τι και ο μουζούρμπαγας», βλ. το επόμενο.

μουζούρμπαγας, ο [muzúrbaγis] : «κλητήρας του
δικαστηρίου ή του Καντή». Η λ. σε κρητ. κείμε-
νο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 61).

[< *muhzurbaşı muhzir* (Mehmet Yunus & Ξαν-
θουδίδης)] (محضر)

μουκαβάς, ο [mukavás] (άλλη γραφή: *μουκαββάς*)
& **μυκαβάς** [bakavás] (Παπ., Πάγκ., Ροδ.,
Τσιρ.) : χοντρό χαρτόνι (ναστόχαρτο).

[< *mukavna* (Παπ.)] (مقوا، مقوى)

μουκαββάς, βλ. **μουκαβάς**.

μουκαέτης [mukaétis] : μόνο στη ρημ. περίφρ. **γί-**
νομαι μουκαέτης : φροντίζω. Σε επιστολή του
1833 του Αρχιστρατήγου Κρήτης Μουσταφά
Πασά: *θελωμεν ναγενήτε μουκαέτηδες εις τονα-*
το πληροφορίσε του λαου (ορθογραφία του κει-
μένου), βλ. Ευμένιος Φανουράκης, “Ανέκδοτα
εκκλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της Τουρ-
κοκρατίας αποκείμενα εν τω Μουσείω Ηρα-
κλείου”, *Κρητικά Χρονικά*, 5 (1951), 423.

[< *mukayyet olmak* «επιμελούμαι, φροντίζω, κ.
νοιάζομαι» (Χλωρός, Β 1758)] (اولمق مقيد)

{Η λ. είχε μάλλον προσαρμοστεί και ως ουδέτε-
ρο: **μουκαέτι**, πβ. να γένη *μουκαέτη, όσα πράγ-*
ματα βαστούν του μουσστηρίου τούρκοι ή ρω-
μαίοι να τα ξεμπερδέη από αυτούς (από κρητ.
συμφωνητικό του 1801 - ορθογραφία του κειμέ-
νου, βλ. Ευμένιος Φανουράκης, “Ανέκδοτα εκ-
κλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκο-
κρατίας αποκείμενα εν τω Μουσείω Ηρακλεί-
ου”, *Κρητικά Χρονικά*, 6 (1952), 341.)

μουκαέτι, βλ. **μουκαέτης**.

μουκαμπελετζής, ο [mukabeledzís] : «γραμμα-
τεύς αντιπαραβάλλων τα αντιγραφόμενα έγγρα-
φα». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κα-*
νονικά πεσκέσια, 99) και σε προσωπικό ημερο-

λόγιο των 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 348). Κατά τον Σταυρινίδη, υπάλληλος οικονομικής υπηρεσίας (*Μεταφράσεις*, Α 204).

[< *mukabeleci* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (مقبلة جي)

{Ο Ιδομενέως^(B) λημματογραφεί τον τ. **μουκαμπελετζής** [bukabeledzís] με τη σημ. 'φοροεισπράκτορας.}

μουκανένικος (επιθ.) [mukanénikos] : «κεκανονισμένος, νομομισμένος, ωρισμένος υπό του νόμου, νόμιμος, τακτικός» (Χλωρός, Β 1757). Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 93).

[< *mukannen* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (مقنن)

{*μουκανένικα πεσκέσια* = δώρα «τα οποία όφειλεν έκαστος νέος Μητροπολίτης Κρήτης να δίδη κατά την εις Κρήτην άφιξίν του εις άρχοντας πολιτικούς, στρατιωτικούς και θρησκευτικούς Μουσουλμάνους και Χριστιανούς και εις άλλους προύχοντας της πρωτεύουσής (Μεγάλου Κάστρου)». Η λ. μουκανένικος «προέρχεται εκ του Αραβικού επιθέτου mukān'nen γενομένου εκ του Kanoun (ό πόλιν εκ του ελλ. κανόν) και σημαίνει κανονικός. Εις την Αραβικήν λέξιν παραληφθείσαν δια της τουρκικής προσετέθη η ελλ. επιθ. κατάληξις -ικός και ούτως εγένετο το *μουκανένικος*. Σήμερον {=1913} δεν ακούεται παρ' ημίν η λέξις» (ό.π., 94).}

μουκαρέμι, το [mukarémí] (πληθ.: *τα μουκαρέμια*) & **μουκαρέμια**, το [mukárema] (Πάγκ., Δαρ.) & **μπουκαρέμια**, τα (Τσιρ.) : **1.** αγγελία, είδηση (Πάγκ.). **2.** «τα παράπονα, οι ρουφιανιές, οι διβολές, τα αντιβάλματα, “έπιγχε πάλι στη μάννα ντου και τού 'καμε μουκαρέμια και ήρθε και μ' έβαλε ομπρός”» (Δαρ.) {Προφανώς αυτά τα λέει κάποια σύζυγος.}

[μάλλον < *μουκαρέμι* < *mukarrer*, βλ. σημειώση (Συντ.)] (مقرر)

{Ο τ. *μουκαρέμια* προϋποθέτει ένα ρ. *μουκαρέμια, ενώ στον τ. *μουκαρέμια* μπορούμε να υποθέσουμε παρετυμολ. φωνητ. επίδραση από τη λ. *μουόκα* 'στόμα'. Με τη σημ. 'τα νέα, η είδηση' συναντούμε τη λ. *μουκαρέμι* σε κρητ. δημοτ. τραγούδια, στην πάγια διατύπωση το *μουκαρέμι φτάνει*, όπως στο τραγούδι για τον Χατζή Μιχάλη (1828) : *Στο Κάστρο κι εις το Ρέθεμνος το μουκαρέμι φτάνει* (Γιάνναρης, 62). Στο γλωσσάριο (σ. 349) ο Γιάνναρης την ετυμολογεί από τα τουρκ. *mukarem*, *mukarik*. Πριν από αυτόν ο Passow, που δημοσιεύει το ίδιο τραγούδι (*Τραγούδια Ρωμαίικα*, Λειψία 1860, σ. 199), έχει στον Πίνακα Λέξεων (σ. 620) τη λ. ως *μουκαρέμι*, με τη σημ. 'εταιρία', και την ετυμολογεί από το τουρκ. *muqārin*, *mucharik*. Δεν μπόρεσα να εντοπίσω σε λεξικά αυτά τα έτυμα.

Η λ. *μουκαρέμι* φαίνεται να είναι παραφθορά της λ. *μουκαρέμι* (αμάρτυρο στην Κρήτη) < *mukarrer* «εκτεθειμένος, εξηγημένος, ανεπτυγμένος, ωρισμένος, δεδογμένος, αποφασισμένος, συμπεφωνημένος» (Χλωρός, Β 1752), πληθ. *mukarretat* «αποφάσεις». *Μουκαρέμι* λεγόταν η έγγραφη επικύρωση μιας διαταγής: *καθ' έκαστον έτος να δίδεται τω ηγεμόνι επικύρωσις δι' ενός φερμανίου [...], η οποία επικύρωσις και ονομάζεται μουκαρέμι* (Διονύσιος Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Δακίας...*, Τόμ. Γ', Βιέννη 1819, σ. 344), πβ. και: *τόρα θέλεις στείλει μεντζιλ* [εδώ = έφιππο ταχυδρομείο] *με τες είδησεσ, και υστερότερα θέλω υπάγει εγώ με τα κυρωτικά γράμματα, ήγουν με το μουκαρέμι* (*Αραβικόν Μυθολογικόν*, τόμος Α', Βενετία 1837, σ. 56). Έτσι αποκτά νόημα η λ. *μουκαρέμι* στους στίχους από το *Τραγούδι του Αληδάκη* (Βαρδίδης, σ. 40) : *Μα κι ο Σουλτάνος τ' άκουσε, πολλά του βαροφάνη, / 'ς την Κρήτη με το μπουγιουρντί το μουκαρέμι φτάνει* (άρα, το μπουγιουρντί έπρεπε να εκτελεστεί αμέσως). Ο Émile Legrand, που είχε περιλάβει αυτό το τραγούδι στο *Recueil des poemes historiques en grec vulgaire* (Παρίσι, 1877) μεταφράζει τη λ. *μουκαρέμι* με τη λ. *decret* (σ. 265), αλλά στο Γλωσσάριο (σ. 350) έχει: «μουκαρέμι, το, *nouvelle, information*».)

μουκαταγασής, βλ. **μουκατατζής**.

μουκατά ναζιρης, ο [mukatá nazirís] : ο επιβλέπων τον φόρο *μουκατά* (βλ.). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 343, 352).

[< *mukataa* (βλ. *μουκατάς naziri-nazir* 'έφορος' (Χλωρός, Β 1851) (Συντ.)] (ناظر)

μουκατάς, ο [mukatás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν^A, Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : **1.** ο φόρος της δεκάτης **2.** (κατά μετωνυμία) ο φοροεισπράκτορας **3.** (μτφ.) ο ανεπιθύμητος στην παρέα.

[< *mukataa* (Παπ.)] (مقاطعه)

{Σημείωση της Ελευθ. Γιακουμάκη, επιμελήτριας της 2η έκδοσης του έργου του Πάγκαλου (Δ 269) : Στερεότυπη φρ. από την Κίσαμο: *βγάνω μουκατά = εγείρω απαιτήσεις*. Για τον φόρο αυτό βλ. εκτενή σημείωση του Σταυρινίδη στις *Μεταφράσεις* (Δ 67-8).}

μουκατατζής, ο [mukatadzís] & **μουκαταγασής** [mukatayásis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : ο ενοικιαστής του φόρου της δεκάτης, ο φοροεισπράκτορας.

[< *mukataaci* (Συντ.)] (مقاطعه جي)

{Ο τ. *μουκαταγασής* (πληθ. *μουκατά-αγασίδες*, βλ. *Μεταφράσεις*, Γ 338) προέρχεται από το *mukataa aǧası*.}

μουλαζίμης, ο [mulazimis] (Πάγκ., Ξανθιν., Κασσ.) : ο ανθρωπολογηγός.

[< *mūlazim* (Πάγκ.)] (ملازم)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **μουλατζίμης** με τη σημ. ‘υπέας’.}

μουλαϊμέυο [mulaiméno] (Ξανθιν.) : τιθασσεύο, καταπραϊνω.

[< *mūlayemet* ‘πραότητα’ (Ξανθιν.) / κανονικά από το *μουλαϊμης* ή κατευθείαν από το *mūlayim* (Συντ.)]

μουλαϊμης (επίθ. προσ.) [mulaimis] (Γαρ., Κασσ.) : κουτοπόνηρος.

[< *mūlayim* (Συντ.)] (ملائم)

{Το πέρασμα από την ‘πραότητα’ (βλ. *μουλαϊμικος*) στην ‘κουτοπονηρία’ μάλλον μέσω της ιδέας που εκφράζει η παροιμία *Το σιγαλό ποτάμι να φοβάσαι*.}

μουλαϊμικος (επίθ.) [mulaimikos] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ.) : ήπιος, προσηνής, καλοσυνάτος.

[< *mūlayim* (Παπ.)] (ملائم)

μουλαρομπέγρο, το [mularobéziro] (Κριτσ.) : μουλάρι που γεννήθηκε από φοράδα, όχι από γαϊδούρα. Στον πληθ.: τα *μουλαρομπέγροα*: μουλάρια και μπεγίρια σε ένα σύνολο.

[< *μουλάρι* + *μπεγίρι* ‘άλογο’ (Συντ.)]

μουλαρόσογο, το [mularósogo] (Κονδ., Ιδομ.) : λέγεται για στείρους ή κακότροπους ανθρώπους· ΦΡ. *είναι (από) μουλαρόσογο*.

[< *μουλάρι* + *σόνι* (Συντ.)]

μουλατζίμης, βλ. **μουλαζίμης**.

μουλβέρι, βλ. **μουρβέρι**.

μουλκέικο πεπόνι, το [mulféiko] (σωςτότερα: **μουλκαίικο**) : μεσοπρώμη ποικιλία πεπονιού: καρποί ατρακτοειδείς με ελαφρές ριτιδώσεις, χρώμα επιδερμίδας ζωηρό κίτρινο, χρώμα σάρκας πρασινωπό (υπάρχει και πορτοκαλί). Πολύ μυρωδάτο και πολύ γευστικό. Πήρε τον όνομά του από το *Μούλκι* (σήμερα Αλιάρτος) Βοιωτίας.

[< *Μουλκαίος* (Συντ.) < *Μούλκι* (Μπόγκας, 185 & Γεννάδιος, 758)]

{Από το *Μούλκι*, προκύπτει κανονικά το επίθ. *μούλκακος* (βλ.). Το επίθ. *μουλκαίικος* προϋποθέτει το ουσ. *Μουλκαίος* ‘που ζει στο Μούλκι’. Το βρίσκουμε στο Διαδίκτυο *Βήμα Αλιάρτου* (επίσκεψη στις 3-3-2020).}

μούλκι^(Α), το [múlti] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Ξεν.) : κτηματική περιουσία. Βλ. και *μούλκακος*.

[< *mūlk* (Παπ.)] (ملك)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί και τον τ. **μούρκι**.

Έτσι περίπου ακούγεται η λ. στις περιοχές όπου το λ προφέρεται ως ανακεκαμμένο ρ, π.χ. Ανώγεια. Ο Ανδριώτης επισημάνει το μσν. *μούλκιον*. Χρησιμοποιείται και με ειρωνική/υποτιμητική διάθεση, π.χ. *Χαρά στο μούλκι!* Η λ. *μούλκι* (και *μούλκια*) απαντά και ως τοπωνύμιο ή ως όνομα χωριού/οικισμού στην Ελλάδα, π.χ. *Μούλκι* Κορινθίας, *Μούλκι* Βοιωτίας (σήμερα Αλιάρτος).

μούλκιος (επίθ.) [múltikos] : που αναφέρεται σε κτηματική περιουσία με πλήρη κυριότητα (αντιδιαστολή προς τα βακούφικα). Η λ. σε διανεμητήριο περιουσίας του 1872: *κτήματα μούλκικα και βακούφικα* (Α.Δ.Η., 2 / 54-84).

[< *μούλκι*, *mūlk* «κτήμα, κυριότητα, ιδιοκτησία, τελεία ιδιοκτησία, ήτοι ιδιοκτησία ήτις μετά θάνατον δεν περιέρχεται εις βακούφιόν τι ή εις το δημόσιον, κ. μούλκι [κατ’ αντίθεσιν προς το وقف و بأكف, βακούφιον]» (Χλωρός, Β 1773) (Συντ.)]

μουλτεζίμης, ο [mulatezimis] & **μουρτεζίμης** [murtezimis] (Πάγκ., Πτ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ.) : ο ενοικιαστής φώρων του δημοσίου (επί Τουρκοκρατίας, βλ. *ιλιτζάμι*).

[< *mūltezim* (Πάγκ.)] (ملتزم)

{Χιουμοριστικό το παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη: «*Κάθε φορά που εσκουπιζε, ήμπαθε τα σκουπίδια στη γωνιά, ίδια πως περιμένε το μουλτεζίμη να περάσει να τα ζυάσει*».

μούλτι, το [múlti] (Δαρ.) : «το καλό πράμα, το εξαιρετικό κομμάτι, “το οικόπεδό μου είναι το μούλτι του χωριού”».

[μάλλον παραφθορά της λ. *μούλκι* (βλ.) (Συντ.)]

{Θα μπορούσε να σχετίζεται ετυμολογικός με το λατινικό επίθ. *multus* ‘πολύς’, αλλά το παράδειγμα χρήσης οδηγεί μάλλον προς τη λ. *μούλκι*. Για την τροπή [k > t] πβ. *μπειλίκακος* & *μπειλίτικος*, *μπέλικι* & *μπέλιτα*, *γιαγκιλίκι* & *γιαγκιλίτι*.}

μουμπάρι, το [mubári] : «το απευθυσμένον έντερον» ζώο (Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*, 380). Βλ. και *μουμπάρι* (σημείωση).

[< *bumbar*, από το περσ. būnbār/mūbār κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (موبار)

μουμπασίρης¹, ο [mubasiris] : ο επιβλέπων, επιστάτης (Σταυρινίδης). Η λ. σε έγγραφο του 1820, βλ. Μενέλαος Παρλαμάς, “Ανέκδοτα έγγραφα εκ Σφακίων (1799-1832)”, *Κρητικά Χρονικά*, 7 (1953), 252.

[< *mubassir* (Μπόγκας, 185). Για τη λ. αυτή ο Χλωρός (Β 1528) έχει: «ο επιβλέπων και προσέχων· γενικός επιμελητής σχολής ή τελωνείου».] (مبصر)

μουμπασίρης², ο [mubasiris] (Χουστ.) : κλητήρας, αγγελοφόρος. Κατά τον Σταυρινίδη: δικαστικός κλητήρας (βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης,

“Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 299).

[< *mübaşir* (Χλωρός A 1522) (مباشير)]

(*) **μουμπασιρινιέ**, βλ. Παράρτημα 1.

(*) **μουμτζής**, βλ. Παράρτημα 1.

μουναφίκης, ο [munafitʃis] : συκοφάντης, ραδιούργος (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1843-1845: *να δούμε ποιος είναι ο μουναφίκης, όπου είτε του εφέντη τα ψόματα, για να γνωριστούν και τα επίλοιπα ψόματα των μουναφικηδών* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 370).

[< *münafik* «ο ενσπεύρων διχονοίας· συκοφάντης» (Χλωρός, B 1785), από το αραβ. *munāfik* κατά τον Nişanyan] (منافق)

μουναφίκι, το [munafitʃi] (Κριτσ^π): συκοφαντία, διαβολή.

[< *münafik* (Κριτσ.)] (منافق)

μουναφικλίκι, το [munafiklitʃi] & **ναφικλίκι** [nafiklitʃi] (Πάγκ.) : επιβουλή, σκάνδαλο. Βλ. και *μαναφούκι*.

[< *münafiklik* ‘συκοφαντία’ (Πάγκ.)] (منافقتی)

{Για την αφαίρεση της πρώτης συλλαβής στον τ. *ναφικλίκι*, βλ. στο έργο του Πάγκαλου, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 251.)

μουναρισά, η [mudarisá] & **μουρνταρσά** [murdrsá] & **μουντάρισμα**, το [mudárizma] (Κριτσ., Ιδομ^B) : η απότομη επίθεση, εφόρμηση, εναντίον κάποιου.

[< *μουντέρνω* / *μουντέρνω*, βλ. σημείωση στο λ. *μουντέρνω* (Συντ.)]

μουντέρνω [mudérno] & **μοντέρνω** [modérno] & **μοντάρω** [modáro] & **μουντάρω** [mudáro] & **μουντέρνω** [murdérno] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : ορμώ εναντίον κάποιου, του ρίχνομαι με άγριες διαθέσεις.

[< *μουντάρης* < τουρκ. *murdar* (Πάγκ.) / σωστότερα: < ιταλ. *montare* ‘ανεβαίνω’ (Ξανθιν.)] {Από το *μουντάρης* προκύπτει κανονικά ο τ. *μουνταρεύω* (βλ.). Ο Κονδύλακης θεωρεί βενετικής προέλευσης το *μουντάρω* ‘ορμώ’. Ο Ανδριώτης το ετυμολογεί από το ιταλ. *montare* ‘ανεβαίνω’ (το οποίο ως μτβ. έχει και τη σημ. ‘οχεύω’, βλ. www.dizionario-italiano.it). Ο τ. *μουντέρνω* ίσως από επίδραση της λ. *μουντάρης* (βλ.) ‘αυτός που ρίχνεται σε όποια γυναίκα βρει’. Μόνο αυτός ο τ. φαίνεται να έχει θέση στον παρόντα κατάλογο, καθώς και η λ. *μουνταρσά*, βλ. το προηγούμενο λήμμα, πβ. και *μουνταρισά*, στο λ. *μουνταρά*.}

μουντζίω, βλ. **μουτζίω**.

μουντρίης, ο [moudiris] (Κονδ., Χουστ.) : Τούρ-

κος ειρηνοδίκης ή αστυνόμος. Κατά τον Γιάνναρη (σ. 349) *επαρχός*. Βλ. και *μουντριέτι*.

[< *müdür*, *müdir* (Μπόγκας, 185) «ο διευθύνων, διοκόν, διευθυντής» (Χλωρός, B 1625) (Συντ.)] (مدیر)

μουντριέτι, το [mudiriéti], και υπερδιορθωμένος τ. **μουδιριέτι** [muđiriéti]: διοικητική περιφέρεια μικρότερη από επαρχία (κατά την όγμη Τουρκοκρατία στην Κρήτη) : *το περί μετατροπής των Διοικήσεων εις επαρχίας και τούτων εις μουδιριέτια ζήτημα* (Εφημ. *Κρήτη*, έτος ΙΑ', φ. 501, 23-1-1879). Και το κτίριο που εστέγαζε αυτήν τη διοίκηση, βλ. έγγραφο του 1863: *Επήγε στο μουντριέτη* (γράφει: *μουντριέτι*) *και επρόσβαλε τους Αζάδες* [= πρόκριτους] *Ισιλάμδες και Χριστιανούς* (Α.Δ.Η., 2 / 11-1462). Βλ. και *μουντρίης*.

[< *müdiriyet* «όδημος διοικούμενος υπο μουδιρου ήτοι ανθυποδιοικητού» (Χλωρός, B 1625) (Συντ.)] (مدیریت)

μουρακάκι, το [murakáti] : Η λ. σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874: *καθίζουν γράφουν γράμματα πάνω σε μουρακάκι* (Η *Κρητικοπούλα*, σ. 72).

[< *murakka* ‘συλλογή υποδειγμάτων καλλιγραφίας» (Χλωρός, B 1041) (Συντ.)] (مرقع)

μουραμπάς, ο [murabás] (Τσιρ., Ξεν.) : κακή συνήθεια.

[μάλλον < *murabba* (κατά το *TDK* από τα αραβ.) (Συντ.)] (مری، مری)

{Η λ. *murabba* κατά τον Χλωρό (B 1632) σημαίνει «ο καλώς αναθεραπμιένος, παιδαγωγημένος». Η αλλαγή της σημ. στο αντίθετο στη λ. *μουραμπάς* πιθανόν ως ειρωνεία.}

μουραμπούτης, βλ. **μαραμπούτης**.

μουράτι, το [muráti] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^π, Ιδομ^B, Κασσ.) : **1.** επιθυμία, πόθος. **2.** απόφαση, διαταγή: «Να κάμει το μουράτι ντου {ενν. ο Θεός}, παιδί μου, να σε πάρω, / να θέσω στ' αγαλάκια σου, περδίκι ν' αποθάνω» (Πιτ.).

[< *murat* (Πάγκ.)] (مراد)

{Στη μαντινάδα που παραθέτει ο Πιτωκάκης το νόημα προφανώς είναι: Μακάρι να θελήσει ο Θεός να...}

μουρατολιά, η [muratolí] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : ποικιλία βρώσιμης ελιάς (το δέντρο και ο καρπός). Οι καρποί είναι μεγαλύτεροι από τις φιλολιές και μικρότερες από τις καλαματιανές.

[δεν είναι τουρκικής προέλευσης, αλλά: < *μουράτη ελιά*, βλ. σημείωση]

{Για την ετυμολογία της λ. ο Πάγκαλος γράφει: «Το άσυνθετικό *Μουράτης* θα έχει σχέ-

στιν προς Τούρκον τινα πασάν ή άλλον διοικού-
ντα εν Κρήτη επί Τουρκοκρατίας ονομαζόμενον
Μουράτ, εκ του οποίου προήλθεν η λ. μουρα-
τολαιά, την οποίαν σχέσιν εγώ αγνοώ». Η σω-
στή ετυμολ. είναι αυτή που προτείνει ο Κριτσω-
τάκης: Το πρώτο τμήμα της λ. προέρχεται από
το επίθ. *μουράτος*, δηλ. 'αυτός που κάνει/έχει
μούρη, μύτη· μυτερός' – άλλο είναι το σύγχρο-
νο *μουράτος* 'εντυπωσιακός' (στη γλώσσα των
νέων). Πρόκειται για ελιές που ο καρπός τους
είναι ελαφρά μυτερός στο κάτω μέρος. Λέγο-
νται και απλώς *μουράτες* (Τσιρ.). Πβ. χοντρολιά
< *χοντρή ελιά*, λιανολιά < *λιανή ελιά*. Συνεπώς,
η λ. *μουρατολιά* δεν σχετίζεται με την τουρκι-
κή γλώσσα.}

μουρ'αφά (επίρρ.) (Τσιρ.) : κατάμουτρα (βλ. ση-
μείωση). «Αυτός δε θέλει ντροπές, μουρ'αφά
να του τα πεις».

[< *muraḡaa* 'παράσταση διαδίκων' (Μπερμπε-
ρη, 228)] (مرافعه)

{Ο Τσιριγωτάκης τη θεωρεί «παράφραση της
φρ. "πρόσωπο αφάς"», όμως το νόημα της
πρότασης είναι: Θα χάσεις τον κόπο σου αν
προσπαθήσεις να τον φέρεις στο φιλότιμο· στα
δικαστήρια να τον πας. Η λ. αυτή δεν υπάρχει
σε άλλο κρητ. λεξικό. Με τη σημ. της δικαστι-
κής διαδικασίας μαρτυρείται σε ελλην. έγγραφα
στα Αρχεία του Αλή Πασά, βλ. Μπερμπερή,
ό.π. Ο Γιακουλλής (σ. 43) λημματογραφεί το
αρσ. **μουραφάς** 'ποινική αγωγή, δίκη'.}

μουρβέρι, το [murvēri] & **μουλβέρι** [mulvēri] &
βουρβέρι, το [vurvēri] (Πιτ., Κριτσ., Ξεν.) : 1.
η κουφοξυλιά της Κοινής, αλλιώς ζαμπούκος, ο
δενδροειδής θάμνος *Sambucus nigra*: 2. (μτφ.)
χαρακτηρισμός για δέντρο με μεγάλη ανθοφο-
ρία, ιδίως για τις ελιές.

[< *mürver* (Ronzvalle, 444), κατά το *TDK*
από το περσ. *murder*, κατά τον Nizanyan από
το περσ. *murwarī/marwarīd* 'μαργαριτάρι',
το οποίο από το αρχ. ελλ. *μαργαρίτης* (Συντ.)]
(مرور)

{Η ετυμολογία που προτείνει ο Nizanyan φαί-
νεται να ευσταθεί: τα ανθάκια αυτού του φυ-
τού μοιάζουν όντως με μικρά μαργαριτάρια,
όταν είναι ακόμη μπουμπούκια (βλ. εξώφυλλο). Ο
Κριτσωτάκης σημειώνει ότι το μουρ-
βέρι «είναι σπάνιο στον τόπο μας». Πράγμα-
τι, στην Κρήτη (απ' όσο ξέρω) το συναντούμε
μόνο ως καλλιεργημένο καλλωπιστικό. Σε άλ-
λα μέρη είναι δασικό. Η επισήμανση της Ευαγ-
γελίας Φραγκάκι «αυτοφύες, σπανίως καλλιερ-
γείται στις πόλεις σε αυλές» (*Συμβολή εις την
δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ.
145), δεν ευσταθεί για την Κρήτη: «*S. nigra* is
present in [...] mainland Greece but is absent
in Crete» (Kabuce, N. and Priede, N. (2006) :

NOBANIS – Invasive Alien Species Fact Sheet
– *Sambucus nigra*. Από: Online Database of the
European Network on Invasive Alien Species –
www.nobanis.org, επίσκεψη στις 25-9-2013).
Όταν ανθίζει το *μουρβέρι*, σχεδόν καλύπτεται
από τις σκιαδιόμορφες ταξιανθίες του με τα λε-
πτεπλάετα υπόλευκα ανθάκια. Από εδώ η μετα-
φορική χρήση στη σημ. 2.}

μούρκι, βλ. **μούλκι**.

μουρνόρακη, η [murɲoraʃi] (Πιτ., Κονδ., Ξαν-
θιν^Α, Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : ρακή από μού-
ρα.

[< *μούρνα* 'μούρα' + *ρακή* (Πιτ.)]

μουρνοσόροπο, το [murɲosóropo] (Πιτ.) : σιρό-
πι από χυμό μαύρων μούρων και ζάχαρη, που
το χρησιμοποιούσαν ως φάρμακο για τον βήχα.
[χωρίς ετύμολ. / < *μούρνα* 'μούρα' + *σορό-
πι* ή μτφδ. από το *dut şurubu* 'σιρόπι μούρων'
(Συντ.)]

μουρνταρά, η [murɲara] & **μουρνταρισά**
[murɲararisá] (Κριτσ.) : βλ. *μουρνταργίω*.

[μουρνταρά: < *μουρνταρέω* (βλ.), υποχωρητι-
κά· μουρνταρισά < *μουρνταρίζω (Συντ.)]

{Η λ. *μουρνταρά* (& *μουρνταργιά*) συχνά χρη-
σιμοποιείται στον πληθυντικό: *Ιντα μουρνταρές
είναι που ήμακες πάλι!* (έκφραση δυσάρεσκειας
νοικοκυράς προς σύζυγο ή τέκνο). Οι *μουρντα-
ριές* (βλ.) έχουν και άλλη σημασία.}

μουρνταργίω, το [murɲarɟi] (Πιτ., Ιδομ^Β, Κασσ.) :
οικιακή ακαταστασία, αλλά και ρύπανση οικια-
κών σκευών, ενδυμάτων κ.ά.

[< *μουρντάρης*, κατά το: κεραμιδαργίω (Πιτ.)]

{Βλ. και *μουρνταρά*.}

μουρνταρεμένος, βλ. *μουρνταρέω*.

μουρνταρέω [murɲaréno] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ.,
Κριτσ., Κασσ.) : 1. βρωμίζω, λερώνω κάτι· μτφ.
παθ. πρκ. **μουρνταρεμένος**: 2. ασελγώ, τσιλι-
μπουρδίζω.

[< *μουρντάρης* (Παπ.)]

μουρντάρης* (επιθ. προσ. μόνο στο αρσ.)
[murɲárisi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Δαρ.,
Τσιρ^Β) : 1. ρυπαρός· 2. αυτός που ρίχνεται σε
όποια γυναίκα βρει.

[< *murdar* (Παπ.)] (مردار)

{Το *AKN* έχει και το θηλ. *μουρντάρη*. Κατά
το *TDK* η λ. *murdar* σημαίνει 'βρώμκος, ρυ-
παρός' και (για ανθρώπους) 'αυτός που δεν
πλύθηκε μετά τη συνουσία' – λαϊκ. *mundar*
(Redhouse, 1004), από το οποίο το ποντιακό
μουντάρης 'ακάθαρτος, βρώμκος' (Ξενοφώντας
Ακογλου, *Λαογραφικά Κοπυώρων*, 1ος τόμος,
Αθήνα 1939, σ. 414). Ίσως από εδώ και η σημ.
'αυτός που ρίχνεται σε όποια γυναίκα βρει' που

πήρε στα ελληνικά. Ο Δημ. Στάμος (*Τουρκικές λέξεις στην Πραμάντα. Επιλογή*. Σύλλογος Πραμαντιωτών Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2007, σ. 47) έχει: «*Μουντάρ(η)ς (ο) = Βρώμικος, ακάθαρτος, μτφ. έκφυλος, ακόλαστος*».)

μουρταριές, οι (θηλ.) [murdarzēs] : «αι πράξεις του γυναικοθήρα».

[< *μουρτάρης* (Παπ.)]

{Ακούγεται και με τη σημ. ‘ακαταστασία/ρύπανση’, βλ. *μουρταρά*.}

μουρταρισιά, βλ. *μουρταρά*.

μουρταρισμένος (επιθ.) (Ξανθιν.) : **1.** λερωμένος (που τον έχουν λερώσει) · **2.** νοθευμένος.

[μτχ. πρκ. του ρ. *μουρταρίζομαι* (Ξανθιν.)]

{Ακούγεται και ως *μουρταρεμένος*, βλ. *μουρταρεύω*. Ρήμα *μουρταρίζομαι* δεν λημματογραφείται στον Ξανθινάκη. Φαίνεται αμάρτυρο, βλ. και *μουρταρισιά* στο λ. *μουρταρά*.}

μουρτέρνω, βλ. *μουντέρνω*.

μουρτεύγω [murdénɣo] (Πιτ., Ιδομ^B) : **1.** βρίσκομαι σε σεξουαλικό οργανισμό και γίνομαι επιθετικός, ασυνκράτητος · **2.** (κατ’ επέκταση) γίνομαι έξαλλος, αφηνιάζω.

[Δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. σημείωση. (Συντ.)]

{Ο Πιτυκάκης ετυμολογεί από το *murdar* ή *mirdat*. Από το *murdar* προκύπτει κανονικά ο τ. *μουρταρεύω* (βλ.), κατευθείαν ή μάλλον μέσω του *μουρτάρης*. Η λ. *mirdat* δεν εντοπίζεται σε λεξικά. Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τη λ. **μουρτεύγω** με τη σημ. ‘αυξάνει η όρεξή μου’ (π.χ. για δουλειά.) · Ο Τσιριγωτάκης την έχει με τη σημ. **1.** ‘αρχίζω, ξεκινώ κάτι’, **2.** ‘επιταχύνω, δυναμώνω’. Κατά τον Στέφανο Ξανθουδίδη (“Συνθήκη μεταξύ Ενετικής Δημοκρατίας και Αλεξίου Καλλιέργου», *Αθηνά*, 14 (1902), 302) το ρ. *μουρτεύω* «εκ του ουσιαστικού *μούρτος*· και τούτο μεν σημαίνει επανάστασιν, το δε ρήμα επαναστατό και *μουρτεμένοι* οι επαναστάται. Η λέξις αύτη προήλθεν εκ του Σαξωνικού *morth*, εξ ου το του μεταγ. Λατινισμού *mordum* και *murdum* = homicidium· εκ τούτων παρέλαβον την λέξιν οι μεταγενέστεροι Βυζαντινοί, κατ’ αρχάς επί της σημασίας του φόνου και ύστερον του πολέμου, της αποστασίας [...]». Σήμερα εν Κρήτη σώζεται το ρήμα **μουρτεύγω** – εμούρτεψα – μουρτεμένος, *αλλά*’ επί παρηλλαγμένης πως σημασίας, ήτοι του μαινόμεναι – οργίζομαι – παραφέρομαι – αγριάνω». Ο Τσιριγωτάκης το έχει με τις σημ. ‘αρχίζω, ξεκινώ’ και ‘επιταχύνω, δυναμώνω’ (Τσιρ^B, 319).}

(*)**μουρρουιέ**, βλ. Παράρτημα 1.

μουρτάτης^(A), ο [murtátis] (Πάγκ., Ροδ., Ιδομ^B) : ο αρνησίθρησκος.

[< *mürtet* (Πάγκ.) / & διαλεκτ. *murtat* (TDK) (Συντ.)] (مرت)

{Κατά τον Ανδριώτη: < μεσν. *μουρτάτης* < τουρκ. *murtat* < ελλ. *μουρτάδες < μεσν. λατ. *mordum*, γερμ. αρχής. Το τουρκ. έτυμο: *mürtet* < αραβ. *murtedd* (κατά το TDK) ή *mürted* < αραβ. *murtaadd* (κατά τον Nişanyan). Το TDK έχει και το διαλεκτ. *murtat*, με τη σημ. «hain», βλ. *χαϊνης*.}

μουρτεζίμης, βλ. *μουλτεζίμης*.

μουρτεμένος (επιθ. προσ.) [murteménos] (Ροδ.) : μανιακός (βλ. *μουρτεύγω*).

μουρτεύγω, βλ. *μουρνεύγω*.

μουρτεύω, βλ. *μουρνεύγω*.

μουσαβίρης, ο [musavírís] : Η λ. εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868) : *Παρά το Γενικό Διοικητή θέλουν υπάρχει δύο σύμβουλοι (Μουσαβίρ)* (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Α 6).

[< *müşavir* «σύμβουλος· ο συσκεπτόμενος μετά τινος· σύμβουλος νομάρχου» (Χλωρός, Α 1679), από το αραβ. *müşāwir* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (مشاور)

{Η *Σύμβαση της Χαλέπας* όριζε ότι ο Γ.εν. Διοικήθ θα έχει έναν σύμβουλο (*Κρητικός Κώδιξ*, ό.π.)}

μουσακάς*, ο [musakás] : είδος φαγητού (*λέξις των πόλεων*, Παπ.).

[< *musakka* (Παπ.)] (مسقا، موسقا)

μουσαμαδένιος, βλ. *μουχιαμαδένιος*.

μουσαμάς, βλ. *μουχιαμάς*.

μουσαντές, ο [musadés] (Τουρκοκρητ.) : η άδεια.

[< *müsaade* (Bilgehan², 633) (مساعدة)]

{Δεν έχει ετυμολογική σχέση με το λαϊκό επίθ. *μουσαντένιος* ‘ψεύτικος, κάλπικος’.}

μουσάντρα^(A), η [musándra] (Πάγκ., Ξανθιν^A, Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ.) : **1.** ιματιοθήκη · **2.** υπόγεια αποθήκη · **3.** «η τουαλέτα με καθρέφτη στη κρεβατοκάμερα» (Δαρ.).

[< *musandira* (Πάγκ.)] (موصندرة)

{Για την ετυμολ. της λ. μουσάντρα/μεσάντρα ‘τουαλέτα για στρώματα’ ο Ανδριώτης έχει: « *μεσ-άνδηρα < *μέσον* + *μεταγν. άνδηρον*. Κατ’ άλλους τουρκ. *musandra*». Ίσως πρόκειται για αντιδάνειο. Το TDK έχει τη λ. *musandira* (με πολλές διαλεκτ. παραλλαγές) και την ετυμολογεί απροσδιόριστα από τα ελληνικά. Ο Nişanyan διευκρινίζει ότι προέρχεται από το ελλ. *μεσάνδηρο*. Διαφορετική άποψη: Κατά τους Alex Baltazzi – George Galdies – George Roulimenos (*A lexicon of Smyrneika – İzmir Rumcası sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Κων/πολη 2012, σ. 69), η σμυρνέικη «*musándra*: built-in cupboard, some highly

decorated. From the name of French architect *François Mansart (1598-1666)*. Gr. enthiisméni doulára. Tur: gömme dolap». Χωρίς αναφορά για την πηγή της πληροφορίας – προφανώς συσχετίζουν με το γαλλ. mansarde ‘σοφίτα (κάτω από τη στέγη)· παράθυρο σοφίτας (το οποίο βγαίνει πιο έξω από τον τοίχο)’·}

μουσαφιρ(γ)ιό, βλ. **μουσαφιρλίκι**.

μουσαφίρης*, ο [musafirís] & **μισαφίρης** [misafirís] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ. Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **μουσαφίρης** [mosafirís] (Ιδομ.) : **1.** ο φιλοξενούμενος επισκέπτης· **2.** οφθαλμική πάθηση, επιστημ. *φλυκτανώδης επιπεφυκίτις* (Πιτ.).

[< *misáfir* (Παπ.) / & διαλεκτ. *musafir* (AKN)] (مسافر)

{Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τον πληθ. *μουσαφίρες* (-ρδ-). *Μουσαφίρης* είναι ο επισκέπτης που έχει έρθει από κάποια απόσταση, και η φιλοξενία του συνεπάγεται συνήθως και διανυκτέρευση. Κατά τον Ιδομενέω «επισκέπτης που διανυκτερεύει»· «ο επισκέπτης από το ξενοχώρι» κατά τον Δαριβιανάκη. Στα τουρκ. (Χλωρός, Β 1652) η αρχική σημ. της λ. είναι «ο ταξιδεύων, ταξιδιώτης, περιηγητής» – και εκτός από ‘φιλοξενούμενος’ η λ. σημαίνει επίσης «λευκή κηλίδ του οφθαλμού παροδική». Ο Κριτσωτάκης (σ. 199) καταγράφει τη ΦΡ. *ήρθανε οι μουσαφίρηδες*, με τη σημ. (για γυναίκα) ‘της ήρθε περίοδος’. Στην περιοχή του Ηρακλείου *μουσαφίρης* λέγεται και ένας είδος νυχτοπεταλούδας (η εμφάνισή της μέσα σε σπίτι θεωρείται ότι προοιωνίζει μουσαφιρλίκια για τις αμέσως επόμενες μέρες), καθώς και ο φτερωτός σπόρος ορισμένων φυτών, π.χ. του σκούλου ή πηγουνίτη (*Tragopogon pratensis*).}

μουσαφιρλίκι, το [musafirliki] & **μισαφιρλίκι** [misafirliki] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν^Α, Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** η επίσκεψη μουσαφίρη, η φιλοξενία· **2.** (στον πληθ. τα *μουσαφιρλίκια*) οι μουσαφιρηδες.

[< *musafirlik* (Παπ.) / *misafirlik* (Πάγκ.)] (مسافر لك)

{Λέγεται και *μουσαφιρ(γ)ιό* και χρησιμοποιείται και στον πληθ. τα *μουσαφιρ(γ)ιά*: *Εφύγανε, μαρε, τα μουσαφιργιά σου*;}

μουσελίμης, ο [muselímis] : «οποδιοικητής διαμερίσματος ή πόλεως». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 108)

[< *müsellim* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (مسلم)

μουσελίμι (επίρρ.) [muselími] (Πάγκ.) : με εμπιστοσύνη.

[< *müsellem* (Πάγκ.)] (مسلم)

μουσίρης, ο [musiris] (Ροδ.) : διοικητής. Η λ. σε κρητ. δημोट. τραγούδι (βλ. Γιάνναρης, 55). Και σε έγγραφο του 1864: *απεφασίσαμεν λοιπόν όλοι γενικός Ησπλάμηδες και Χριστιανοί να κάμωμεν αναφορά εις τον Μουσίρη πασά εφέντη μας* (Α.Δ.Η., 2 / 14-23). Και σε άλλο, του 1861: *η Α. Εξ. ο Μουσίρης της Νήσου Σμαϊήλ Πασάς* (Α.Δ.Η., 2 / 4-28).

[< *müsir* (Γιάνναρης, 349), από τα αραβ. κατά το TDK, «στρατάρχης, Μουσίρης, ήτοι ο έχων τον ανώτατον στρατιωτικόν βαθμόν, αντιστοιχούντα τω ανωτάτω πολιτικό (Χλωρός, Β 1689)] (مشير)

{Υπάρχει και ο τ. **μουχίρης**, βλ. Λευτέρης Αλεξίου, “Ριμάδα για τη θρόνιαση της μητρόπολης του Αγίου Μηνά”, *Κρητικά Χρονικά*, 10 (1956), 121, 123, 127.}

μουσμουδέυ(γ)ο [muzmudéno] (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : «Ψάχνω υπομονετικά. “*Ηπεγα το Δεσποινιό στ’ απάνω σπίτι να μου φέρι από το σόρμα του σκρίνιου μια μύστρα για να πλέξω ένα τραπέζομάντιλο, κι ως ως το συνηθίζει, μουσμουδέγει και αργεί να γυαίρει*”» (Γαρ.).

[παρωφθορά του *μουσμουλεύω* (βλ. *μουσμουλεύω*) (Συντ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης έχει: «*μουσμουδέω*: ψάχνω για λιγοστή τροφή, – Πήγαινε να δέσεις την αίγια έκε όξω να μουσμουδέγει πράμα, γιατί πεινά η κακομοίρα». Ο Κριτσωτάκης έχει: «*μουσμουδέω* = (κυριολ.) βαδίζω αργά ψάχνοντας με το μουσσοδι μου, όπως ακριβώς ο χοίρος, (μτφ.) ψαχουλεύω, ερευνώ, κάνω κάτι αργά. ΣΥΝ. μι-σμιδέω».

μουσμουλέω [muzmuléο] (Πάγκ.) : **1.** εργάζομαι σγά-σγά, για να περνά ο καιρός· **2.** ερευνώ, ψάχνω, ανακατώνω, μυρίζομαι.

[εκ του *μουσμουλεύω* κατ’ αποβολήν του υ (= β) των εις -έω (Πάγκ.) / και αυτό από τη λ. *μουσμούλης* (Συντ.), βλ. και *μουσμουδέω*]

{Ο Πάγκαλος σημειώνει εύστοχα: «Εάν η λ. *μουσμουλέω* προέρχεται εκ του *μούσμουλο*, αγνώω ποίαν σχέσιν δύνανται να έχη αυτή προς τούτο σημασιολογικώ». Φυσικά: το *μουσμουλεύω* παράγεται από το *μουσμούλης* (βλ.). Πολύ σωστά όμως ανάγει το *μουσμουλέω* στο *μουσμουλεύω* (βλ. λήμμα στον Κασσωτάκη), διότι, όπως ο ίδιος σημειώνει στον Α’ τόμο του έργου του (*Γραμματική*, Αθήνα 1955, σ. 193), σε αρκετά μέρη της Κρήτης στα ρήματα σε -έω το [v] «εις άλλα μεν πρόσσωα αποβάλλεται μόνον αυτό, εις άλλα δε αποβάλλεται και το μετ’ αυτού συλλαβιζόμενον φωνήεν: χορεύω – χορέω, χορές, χορέει, χορέομε και χορέμε, χορέτε, χορένε» (βλ. επίσης ό.π., σ. 354-355), πβ. και τους τ. *γυρές, γυρέτε, γυρένε, γυρένετε, γυρένετε, γυρένετε*, τους οποίους ο Τσιριγωτάκης έχει ως

ξεχωριστά λήμματα. Σημειώνεται (ό.π., σ. 244) ότι τα ρ. σε -*εύω* μεταπλάθονται επίσης σε -*εύω*: *χορεύω, εχόρευγα* κλπ. Σημειώνουμε επίσης ότι η αναζήτηση στο Διαδίκτυο έδειξε ότι το ρ. *μουσμουλεύω* χρησιμοποιείται ως ιδιωματική λέξη σε περιοχές της Πελοποννήσου, με τη σημ. «περπατάω σκυφτός και ψάχνω κάτω», βλ. *μουσμουδέω*. Ο Καλλισθένης Χουρμούζαδης (“Γλωσσάριον Τσακιλίου”, *Θρακικά* 14 (1940), 240) έχει το ρ. *μουσμουλεύω* ως παράγωγο της λ. *μουσμούλ*ς «σιγανός εις τα έργα του». Ο Χρήστος Τζιτζιλής (“Συμβολή στην ποντιακή ετυμολογία”, *Ελληνικά* 34/2 (1982-1983), 449) ετυμολογεί το ποντιακό *μυμιαλεύω* ‘λεπτολογώ’ «από το τουρκ. *mizmizlanmak*, που έχει την ίδια σημασία, με ανομοιοτυπική αποβολή ζ - ζ > ζ - ο».)

μουμούλης (επίθ. προσ.) [muzmúlis] (Πάγκ.): «(1) Ο εργαζόμενος βραδέως, για να περνά ο καιρός, 2) Ο ερευνητής, ο ψάχνων, ο ανακατώνων».

[< *μουσμουλεύω*, υποχωρητικά (Πάγκ.) / σωστότερα: < *mismil* (διαλεκτ. κατά το *TDK*), ‘ήσυχος· καλός· κλεισμένος στο καβούκι του, που δεν ανακατεύεται· που κάνει καθαρή δουλειά’ (Συντ.)]

{Βλ. και *σιγανομουμούλης*. Ο Πέτρος Βλαστός στα *Συνώνυμα και Συγγενικά* (Νέα έκδοση συμπληρωμένη από τα κατάλοιπα του συγγραφέα, έκδοση Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1989, σ. 437) έχει: «*μουσμούλης*: μουσμούλης και καλόκαρδος», ενώ βρίσκουμε τη λ. *μουσμούλης* σε σύγχρονο δημοσίευμα (Εβδομ. εφημ. *Επταήμερο Ανατολικής Αττικής*, φ. 427, 8-6-2011) με τη σημ. «υποτακτικός».)

μουσντάς, βλ. **μουστάς**.

μουσντές, βλ. **μουζντές**.

μουσουλούκι, το [musulúti] & **μουσουρλούκι** [musurfulúti] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): ο κρουνός.

[< *musluk* (Παπ.) (مصلق, مصلق)]

{Για την ανάπτυξη του -ρ- στο *μουσουρλούκι*: Σε μερικά δάνεια αναπτύσσεται ένα ρ (χωρίς να υπάρχει αντίστοιχος φθόγγος στο τουρκικό έτυμο), κυρίως πριν από /l/ (καθώς και πριν από /n/), αλλά και σε άλλες θέσεις. Βλ. σχετικά: Georgiadis, σ. 234-235, όπου και παραδείγματα από τις διάφορες περιπτώσεις.}

μουσουμπιά, η [musubzá] (Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Γαρ., Κριτσ., Χουστ.): 1. «αποπληξία. Μόνον ως αρά: *Μουσουμπιά να σου ’ρθει*» (Κονδ.). 2. πονηρό πνεύμα, δαμονικό όν, που μπαίνει στον άνθρωπο και προκαλεί δεινά, π.χ. διαζύγιο στο ανδρόγυνο, αποβολή στην έγκυο

κλπ.: 3. άνθρωπος κακός και πονηρός.

[< *musabe* ‘συμφορά, δυστυχία, καταστροφή’, βλ. *musibet* (مصيبة), κατά το *TDK* και διαλεκτ. *müsübet*, ‘συμφορά, δυστύχημα, καταστροφή· [κοινώς] άθλιος, μουσουμπέτης [ύβρις]· πληθ. *mesaib*» (Χλωρός, Β 1698), κατά τον Nisanyan από το араβ. *mušiba*) (Συντ.)]

{Για τη σημ. 2 βλ. περισσότερα στο: Ευαγγελία Φραγκάκι, *Η δημόδης ιατρική της Κρήτης*, Αθήνα 1978, σ. 68 και 229. Στη σημ. 3 χρησιμοποιείται κυρίως για γυναίκες: ο Ροδάκης έχει τη λ. με το ερμηνευμα: πονηρή.}

μουσουρλούκι, βλ. **μουσουλούκι**.

μουστάς, ο [mustás] & **μουσντάς** [muzdás] (Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.): «σιδερένιο εργαλείο του τσαγκάρη, με λαβή και πεπτατισμένη βάση, για να μαλακώνει το δέρμα με κτύπημα» (Τσιρ.) – με αντίστοιχο εργαλείο ο χασάπης μαλακώνει το κρέας (Κριτσ.).

[< *mušta* (Κριτσ.) (موشته)]

μουσταχάτι σου [mustaxáti su] (έκφρ.) (Ξεν.): (πάντοτε με γεν. προσ. αντωνυμίας) μπράβιο σου (ειρων.).

[< *mustehaktir* ‘καλά να πάθεις’ (Ξεν.): σωστότερα: < *müstahak* ή *müstehak* ‘δικαιούχος’ και ως ουσ. ‘ό,τι αξίζει κάποιου, αμοιβή ή ποιή· φρ. *Allah müstahakmi versin* «ο Θεός να τω δώσει ό,τι αξίζει, ήτοι τα επίχειρα της κακίας του, κ. κακόν χρόνον νάχη» (Χλωρός, Β 1658)] (مستحق)

μουστεντζής, ο [mustedzis] (Τσιρ.): «ατός που έφερνε στο σπίτι της νύφης την ειδήση ότι το ανδρόγυνο έρχεται από την εκκλησία και του έδιναν το μουσντέ, βλ. λ.»

[< *μουσντές* ή κατευθείαν < *müsteci* (Συντ.)] (مژده جي)

{Στον αγγελιαφόρο έδιναν για δόρο τον *τζεβρέ*. Βλ. σημειώση στο λ. *μουσντές*.}

μουστερίης*, ο [musteris] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.): ο πελάτης, ο αγοραστής.

[< *müsteri* (Παπ.)] (مستري)

{Ο Κριτωτάκης έχει και το θηλ. **μουστερίνα**.}

μουτάφης, ο [mutáfis] (Πάγκ., Ιδομ.) & **μουταφτής** [mutaftis] (Τσιρ.): 1. «ο υφαντής νημάτων εκ τριχών αγός και ο πωλητής αυτών» (Πάγκ.). 2. σαγματοποιός.

[μουτάφης: < *mutaf*+ -ης (Πάγκ.): μουταφτής: < *mutaf*+ -τής (Τσιρ.) / μάλλον < *mutafci* (Συντ.)] (موتاف, موتاف)

{Το τουρκ. *mutaf* σημαίνει «σχοινοπλόκος, ο πλέκων σχοινία ή καλύμματα ίππων ή άλλα τουαύτα είδη εκ τριχών αγών» (Χλωρός, Β 1811). Από αυτήν προκύπτει κανονικά ο τ. *μουτάφης*.

Ο τ. *μουταφτσής* μάλλον από το τουρκ. (λαϊκό) *mutafci*, όπου το επιθήμα -ci έχει ήδη προστεθεί κατά πλεονασμό στη λ. *mutaf*. Για την πλεοναστική προσθήκη του επιθήματος -ci στα τουρκικά καθώς και της κατάληξης -τζής/-τσής, που προέκυψε από αυτό, στα ελληνικά, βλ. Κυρανούδης, Κεφ. 9.3, ειδικότερα σ. 255 & 261 αντίστοιχα.}

μουταφτσής, βλ. **μουτάφης**.

μουτεβελής, ο [mutevelis] (Κονδ.) : διαχειριστής βακουφικού κτήματος, επίτροπος.

[< *mütevelli* (Μπόγκας, 185)] (متولى)

{Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 108) και σε έγγραφο του 1801 (βλ. Μενέλαος Παρλαμάς, “Ανέκδοτα έγγραφα εκ Σφακίων (1799-1832)”, *Κρητικά Χρονικά*, 7 (1953), 248). Περισσότερα για τον μουτεβελή βλ. στο: Νικόλαος Σταυρινίδης, “Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 242.}

μουτεκεφίλης [mutetsefílis] : εγγυητής (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 198).

[< *mütekeffil* «ο εγγυώμενος, εγγυηθείς, εγγυητής», από το *kefil* (Χλωρός, Β 1564), βλ. *κεφιλής*] (متكفل)

μουτεμπέρης (επίθ. προσ.) [mutedéris] (Κονδ., Ιδομ^B) & **μουχτεμπέρης** : ευπόληπτος. Σε έγγραφο του 1863: *αυτός που φέρνει το γράμμα μου ο μαχαίλ βαρδουλάκις ίνε μουχτεμπέρης Άνθρωπος και Ασ έμπι ενγηητής (Α.Δ.Η., 2 / 11-1462).*

[< *muteber* (*mu'teber*) «ο έχων κύρος, υπόληπτην, έγκυρος, σεβαστός, ο λαμβανόμενος υπ' όψει» (Χλωρός, Β 1715), από το αραβ. *mu'tabar* κατά τον Νιζανγαν (Συντ.)] (معتبر)

{Στον τ. *μουχτεμπέρης* το χ αποδίδει τον φθόγγο που παριστά το γράμμα ξ στο τουρκ. έτυμο, έναν ηχηρό τριβόμενο φωνητικό φθόγγο (στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο συμβολίζεται με το ʃ).}

μουτεσαρίφης, ο [mutesarifis] (Πάγκ., Ροδ.) & **μουτεσαφίρης** [mutesafirís] (Κονδ.) : διοικητής νομού με βαθμό πασά. Η λ. εν χρήσει στον Οργανικό Νόμο (1868) : *Η πολιτική διοικήσις εκάστης διοικήσεως* {βλ. *Λιβάς*} *θέλει είναι εμπειστημένη εις έναν Διοικητήν (Μουτεσαρίφην)* (βλ. *Κρητικός Κώδικς*, Α 6).

[< *mutasarrif* (Πάγκ.)] (متصرف)

{Ο Χλωρός (Β 1551) μεταγράφει τη λ. متصرف (mutesarrif) ως [μουτεσαρρήφ]. Ο τ. *μουτεσαφίρης* (Κονδ.) μάλλον από αναγραμματισμό.}

μουτεσαφίρης, βλ. **μουτεσαρίφης**.

μουτεσαφιρίκι, το [mutesafiríliʃi] (Κονδ.) : ο νομός.

[< *μουτεσαφίρης* + *-λίκι* ή < *μουτεσαφιρίκι* (< *mutesarriflik*) με αναγραμματισμό (Συντ.)] (متصرفلك)

{Ο Χλωρός (Β 1551) μεταγράφει τη λ. متصرفلك (mutesarriflik) ως [μουτεσαρρηφλήκ] και την ερμηνεύει ως «μουτεσαφιρίκιον».}

(*)**μουτεσελίμης**, βλ. Παράρτημα 1.

μουτής, ο [mutís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) & **μουτής** [mútis] (Χουστ.) : 1. αυτός που υποτάχτηκε, που κατέθεσε τα όπλα. 2. (κατ' επέκταση, ως επίθ. προσ.) ενδοτικός, υποχωρητικός, ευπειθής.

[< *muti* (Παπ.) / < *muti* (Πάγκ.)] (مطيع)

{Το *TDK* έχει μόνο τον τύπο *muti*. Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά το θηλ. **μουτίνα**, με τις σημ. ‘η υποταγμένη’ και ‘η σύζυγος του μουτι ή του Μουτάκη’ (το τελευταίο είναι οικογενειακό επίθετο). Εγώ χρησιμοποίησα τον παροξύτονο τύπο: *μουτής*.}

μουτίζω [mutízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **μουντίζω** [mudízo] (Δαρ.) : καταθέτω τα όπλα, συνθηκολογώ, υποτάσσομαι, προσκυνώ· μτχ. παθ. πρκ.

μουτισμένος.

[< *μουτής* (Παπ.)]

{Ο Δαριβιανάκης εκτός από το λ. *μουντίζω* ή *μουτίζω* έχει και δεύτερο *μουτίζω* «βάνω με το ζόρε τη μούρη κάποιου στο πιάτο, κατομώνω, πειθαναγκάζω, φέρνω κάποιον με τα νερά μου». Μάλλον πρόκειται για νέο ρ. *μουτίζω*, με μεταβατική σημασία αυτό, προϊόν συμφωρμού των ρ. *μντίζω* ‘πέφτω με τη μύτη’ και *μουντίζω* (αμετάβατα και τα δύο). Επίσης, ο Ξανθινάκης έχει το ρ. *μουντίζει* / *μουντόνει*, με τη σημ. ‘σκοτεινιάζει, σουρουπώνει’.}

μούτισμα, το [mútizma] (Πιτ., Ιδομ^B, Κασσ.) : η δήλωση υποταγής, η συνθηκολόγηση.

[< *μουτίζω* (Πιτ.)]

μουτουλάκι (επίρρ.) [mutulák] & **μουτουλακί** [mutulákʰi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Πιτ., Ξανθιν^A) : εξάπαντος, απαραίτητα.

[< *mutlak* (Παπ.)] (مطلق)

μουτουλούκι, το [mutulúliʃi] : (επαίσχυντος) συμβιβασμός. *Μη χολοσκάτε για τα μουτουλούκια που γίνονται ‘πό μερικούς γεβεντισμένους [...]. Δεν έπρεπε να παραξενευτήτε για τον Αλκαμπιώτη τον Ανανώστη πως εμούτισε, γιατί δεν ημάρργιε ο κακομοίρης να κάμη κι αλλοιώς απ’ ήτις ώρα και τούλειπε το πλάβι (‘πού τρωε μαζύ με τον αδερφοκτόν τον το Χοντοζανάρα μπή)* (βλ. *Κάτοπρον*, 19).

[< μουτίζω, κατ' αναλογία προς τα: πουσιζώ, πουστολουόκι (Συντ.)]
{Ως β' συνθετικό στη λ. λαδομουτουλούκια (βλ.).}

μουτουπάκι, το [muturápáki] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** μαγειρείο, κουζίνα **2.** αποθήκη κάτω από τον οντά.

[< mutrak (Πάγκ.) / mutfak (Πιτ.) (مطبخ)
{Το *TDK* έχει *mutfak* και *mutbak*. Η λ. μουτουπάκι χρησιμοποιείται και ως μειωτικός χαρακτηρισμός για μικρό δωμάτιο ή σπίτι (πβ. "τρίπα"), ίσως επειδή μοιάζει με υποκοριστικό. Ο Κριτσοτάκης την έχει με τη σημ. 'παρκαούζινο'.}

μουτουπακόσπιτο, το [muturakóspito] (Ιδομ^B): δωμάτιο που χρησιμοποιείται ως κουζίνα και ως κρεβατοκάμαρα.

[< μουτουπάκι + σπίτι (Συντ.)]

μουτοχάρτι, το [mutohárti] (Ξανθιν^A): «έγγραφο υποταγής» (*Κάτοπρον*, 36).

[< μουτής + χαρτί (Ξανθιν.)]

μουφλέτι, το [mufléti]: η προθεσμία (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 342): *Επήραν μουφλέτι [...] ημέρες 20.*

[< mühlet, από το αραβ. *muhla(t)* κατά τον Nişanyan] (مهلت)

μουφλούζεμα, το [muflúzema] (Τσιρ.): η πτώχευση.

[< μουφλουζένω (Τσιρ.)]

μουφλουζένω [mufluzéno] & **μουφλουσεύω** [mufluséno] & **μουφλουτεύω** [mufluténo] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ^B): χρεοκοπώ, πτωχεύω.

[< μουφλούσης (Παπ.) / μουφλούξης (Πάγκ.)]

μουφλούξης* (επίθ. προσ.) [muflúzis] & **μουφλούσης** [muflúsiss] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.): χρεοκοπημένος.

[< müflüs (Παπ.) / < müflis (Πάγκ., σημείωση επιμελήτριας 2η έκδοσης)] (مفلس)

{Το *TDK* έχει τον τ. *müflüs* ως διαλεκτικό.}

μουφλουζουλίκι, το [mufluzulítiki]: η χρεοκοπία.

[< μουφλούξης (Πάγκ.) / < müflüslük (Συντ.)] (مفلسلك)

{Η λ. müflüslük δεν υπάρχει στο *TDK*. Τη βρίσκουμε στο: N. Mallouf, *Dictionnaire Français-Turc*, 2η έκδοση, Παρίσι 1856, σ. 44 και 258. Το Güncel Türkçe Sözlük (<http://www.tdk.gov.tr>) έχει τον τ. müflislik.}

μουφλουσεύω, βλ. **μουφλουζένω**.

μουφλούσης, βλ. **μουφλούξης**.

μουφλουτεύω, βλ. **μουφλουζένω**.

μουφτής*, ο [muftís] (Πάγκ.): ο (Τούρκος) δικαστής, «μουσουλμάνος θεολόγος και ιδίως ερμηνευτής των σχετικών νόμων, με θρησκευτικές, δικαστικές και αστικές δικαιοδοσίες» (*ΛΚΝ*).

[< müfti (Πάγκ.)] (مفتي)

μούφτι, το [múfti] (Ιδομ^B): πράγμα ευτελές, χωρίς αξία.

[< müft, από το περσ. *muft* (Συντ.)] (مفت)

{Κατά το *TDK* müft σημαίνει «bedava, beles» (= δωρεάν, χάρισμα, τσάμπα, πβ. *μπεταβά, μπελέχι*). Ο Miklosich (II 27) το έχει με τη σημ. «umsonst» (= άδικα) ως έτυμο του σερβ. *muftie*. Το *μούφτι* μάλλον από την πρώτη σημασία, με σημασιολογική δείνωση με ψυχολογικό ενδιαφέρον: συχνά το ακριβό θεωρείται και καλό, είτε πρόκειται για αντικείμενα είτε για υπηρεσίες.}

μουχαλέ μαμής, βλ. **μααλέ μαμής**.

μουχαλεμπί*, το [muxalebí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ.): είδος γλυκίσματος από γάλα και ρυζάλευρο. «Ο όρος λησμονημένος, διατηρείται μόνο σε λαϊκά δίστιχα» (Πιτ.).

[< muhallebi (Παπ.)] (محلبي)

{Πβ. το λαϊκό δίστιχο: Μουχαλεμπί και γκιούλ σερμπέτ ο αναστεναγμός σου / και του Χατζη Μπεκίρη λοκούμ ο τρυφερός λαϊμός σου, που μας το θύμισε η Μαρία Ιορδανίδου στη *Λωζάντρα* της (1963).}

Μουχαμέτης, ο [muxamétis]: ο Μωάμεθ. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Ο Μουχαμέτης τού 'δωκε του βασιλιά νουσετί* (βλ. Dedes, 371).

[< *Muhammed* «[κ.λ. δεδοξασμένος] Μωάμεθ ο προφήτης» ως όνομα κύριον άλλων προσώπων προφέρεται κοινώς Μεχμέτ και Μεμέτ» (Χλωρός, Β 1605) (Συντ.)] (محمد)

μουχαπέτι, το [muxaréti] & **μουχαμπέτι*** [muxabéti] (Τσιρ^B): η συνομιλία, το κουβεντολόι. Με τη μορφή *μουχαπέτι* σε κρητ. ρίμα του 19ου αιώνα: *πόρτα χτυπά, και κόβγουναι τότε το μουχαπέτι*. (Εμμ. Δουλιγεράκης, "Το κρητικόν δημιώδες άσμα της Σουσάννας", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 344).

[< *muhabbet* (Δουλιγεράκης)] (محبت)

μουχαρέμ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

μουχαρεμπές, ο [muxarebés] (Κονδ., Ιδομ^B): πόλεμος, επανάσταση· ΦΡ. *τον καιρό του μουχαρεμπέ*.

[< *muharebe* (κατά το *TDK* από τα αραβ.) (Μπόγκας, 186)] (محرابه)

μουχασεδένια βράκα, η [muxasedéna vráka] (Πιτ.): «Βράκα της ανδρικής κρητικής φορε-

σιάς, κατασκευασμένη από ειδικό πανί που εισήγαγε από ξένες αγορές. Εθεωρείτο πολυτελής αμφίεσις, ύστερα από τα (τσόχινα) σαλβάρια». [δυσετυμολόγητο, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Για την ετυμολ. ο Πιτωκάκης γράφει: «Το γεγονός ότι οι ανδρικές κρητικές στολές, εξόν από τα τσόχινα, υφαινόταν κατά κανόνα στους ντόπιους αργαλειούς καθιστά εύλογη την υπόθεση πως ο όρος προήλθεν από το Τ. *muhacir* = μετανάστης. Δηλ. όχι ντόπιο ύφασμα». Όμως, από το *muhacacir* προκύπτει κανονικά ο τ. *μουχατζήρικος, έστω *μουχατζήριένιος. Αν ισχύει η υπόθεση του Πιτωκάκη, θα πρέπει να τη συμπληρώσουμε ως εξής: με επίδραση από το επιθ. *χασεδένιος*, αφού αυτό το «ειδικό πανί» ήταν ένα είδος *χασέ* (βλ.), που ήταν βιομηχανικό προϊόν.}

μουχασεμπετζής, ο [muxasebedzís] & **μασσεπετζής**, ο [maasepedzís] : λογιστής της Οικονομικής Υπηρεσίας επί Τουρκοκρατίας (*Μεταφράσεις*, Γ 46), γραμματέας της λογιστικής υπηρεσίας (*Μεταφράσεις*, Γ 51). Ο τ. *μουχασεμπετζής* εν χρήσει στον *Οργανικό Νόμο* (1868) : *Δια την οικονομικήν διαχείρισιν της νήσου θέλει υπάρχη [...]. εἰς μουχασεπετζής ανά εκάστην διοίκησιν (Λιβάν)* (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Α 6), βλ. και Εφημ. *Κρήτη*, έτος ΙΑ', φ. 506, 10-2-1879: *τον Διευθυντήν του λογιστηρίου (Μουχασεμπετζήν)*. Ο τ. *μασσεπετζής* σε. κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 97).

[< *muhasebeci*] (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης) < *muhasebe* «λογαριασμός· θεώρησις, εξέλεγχξις λογαριασμών· γραφεῖον λογιστικόν» (Χλωρός, Β 1591), από τη λ. *hesar* «λογαριασμός», βλ. *αλέ λεσάπι* (Συντ.) (محاسبه)

μουχασερές, ο [muxaserés] (Παπ., Πάγκ.) : η αναστάτωση, & **μουχασερέ** (επίρρ.) (Ξανθιν.) : άνωκάτω: *Ἦρθε επαέ και μας έκαμε ούλους μουχασερέ* (Ξανθιν.).

[< *muhareze* 'υποκίνηση σε κανγά', με αντιμετάθεση συλλαβών (Συντ.)] (مهارة)

{Ο Παπαρηγοράκης (που τον ακολουθεί ο Πάγκalos) ετυμολογεί από το *muhaceret*, το οποίο όμως σημαίνει 'μετανάστευση', ο Ξανθινάκης από το *muhasara* 'πολιορκία'. Η λ. ετυμολογείται από το *muhareze* «το ποιείν τους ανθρώπους ερίζειν και διαπληκτίεσθαι, το διεγείρειν τον μέν κατά του δε» (Χλωρός, Β 1827). Στα ελληνικά η σημασία της αναστάτωσης γενικεύτηκε, όπως φαίνεται από το παράδειγμα χρήσης του Παπαρηγοράκη: *Ἦρθαν οι Γερμανοί και μας εκάμανε το σπiti μουχασερέ*. Μάλλον χρησιμοποιείται μόνο στην έκφρ. *κάνω μουχασερέ*.}

μουχατζερίνα, η [muxadzerína] (Πάγκ., Κονδ., Τσιρ^B) : «Νόμισμα δεκάλεπτον. Πάντως το

όνομα θα προήλθεν εκ Τούρκου τινός κυβερνώντος, ονομαζομένου Μουχατζερή» (Πάγκ.). Αλλού βρίσκουμε τον τ. **μουχασερίνα** = τουρκικό νόμισμα (περιοδ. *Δήμος*, 2 (1938), 519).

[δυσετυμολόγητο· ίσως σχετίζεται με το οθωμ. *hacereyn* (αραβ. δυϊκός αριθ. του *hacer* 'πέτρα'), που σημαίνει 'χρυσάφι και ασήμι', κ.λ. 'δύο πέτρες' (Devellioğlu, 351) (Συντ.)] (حجرين)
{Η Ειρήνη Ταχατάκη χρησιμοποιεί τη λ. *μουχατζερίνα* με τη σημ. 'θυγατέρα' σε αφήγημά της με τίτλο "Το γιάντες και η μουσάντρα" (εφημ. *Πατρίς*, φ. της 25.12.2001) και σε άλλο με τίτλο "Η Μελτινιά η μεκροκανάτα" (στο φ. της 9.11.2004). Ο Χουστουλάκης έχει τη λ. **μουχατσερίνα** με τη σημ. 'πονηρή'. Υπάρχει η λ. *muhacir* «μεταναστεύων [μουσουλμάνος]», πληθ. *muhacirin* (Χλωρός, Β 1826). Σήμερα η λ. αυτή χρησιμοποιείται κυρίως με τη σημ. 'πρόσφυγας'. Με τη σημ. αυτή στα ελλ. ως *μουχατζήρης*, με διάφορες φωνητ. παραλλαγές, βλ. *μουατζήρης*.}

μουχαφίζης, ο [muxafizís] : διοικητής οχυρωμένης πόλεως (*Μεταφράσεις*, Β 467). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845, ως τίτλος: ο *Μουχαφίζης Μουσταφά Πασάς* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 364): σε άλλο σημείο του ημερολογίου: ο *υψηλότατος Μουχαφίζ Παχιά εφέντης* (σ. 351). Επίσης, ως ουσιαστικό: *με τους μουχαφίζηδες και τους αξιωματικούς* (σ. 343).

[< *muhafiz* «ο φυλάττων, φύλαξ· ως ουσ. διοικητής φρουρίου, φρουράρχος· διοικητής το πάλοι πόλεως οχυρωμένης» (Χλωρός, Β 1593)] (محافظ)

μουχιαμαδένιος (επιθ.) [muχiamadēnos] & **μουσαμαδένιος** [musamadēnos] (Παπ.: στο λ. *μουσαμάς*, Τσιρ.) : φτιαγμένος από μουσαμά.

[< *μουσαμάς* (Παπ.) & *μουχιαμάς* (βλ.) (Συντ.)]

μουχιαμάς, ο [muχiamás] & **μουσαμάς*** [musamás] (Παπ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : αδιαβροχοποιημένο ύφασμα, κηρόπανο (λέξις πανελληνίως, Παπ.).

[< *muşemma* ή *muşamba* (Παπ.) / διαλεκτ. *muşamma* (AKN)] (مشمع، موشامبه)

(*) **μουχζήρης**, βλ. Παράρτημα 1.

μουχίρης, βλ. **μουσίρης**.

μουχούρι, το [muxúri] (Παπ., Πάγκ.) : δαχτυλίδι με πέτρα για σφράγισμα, σφραγιδόλιθος. Βλ. και *μουχούρι*.

[< *mühür* (Παπ.)] (مهر)

μουχτάρης, ο [muxtáris] (Τσιρ.²) : δημογέροντας (Κριάρης, 177). Η λ. εν χρήσει στον *Κρητικό Κώδικα* (Α 58-60) : *Κανονισμός της εκλογής των Δημογερόντων (μουχτάριδων) των πόλεων*

και των χωριών. Στην επαρχία Πεδιάδος (νομός Ηρακλείου) χωριό με την ονομασία *Μουχτάρο* [προφανώς γενική πληθ., πβ. των ανθρώπων], σήμερα Ευαγγελισμός.

[< *muhitar* (Κουκικίδης, 57) (مختار)]

μουχτάρι, το [muxtáři] (Χουστ.): πακέτο.

[πιθανόν < *mikdar* «ποσόν, ποσότης», *bir mikdar* «ποσόν τι, εν μέρος, ολίγον τι» (Χλωρός, Β 1750) (Συντ.) (مختار)]

μουχτεμπέρης, βλ. **μουτεμπέρης**.

(***μουχτεσίπης**, βλ. Παράρτημα 1.

μπαγαδέنيος (επιθ.) [bagađépios] : φτιαγμένος από όστρακο χελώνας. Σε κείμενο του 1786: *χιλάλια* [= οδοντογλυφίδες] *παγαδένια* (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 105).

[< *μπαγός* < *bağa* «όστρακον της χελώνης» (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης)]

μπαγάδες, οι (αρσ.) [bagađes] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ., Ξεν.) : «πάθησι της οπλής των υποκειδών, είδος παραμορφωτικής αρθρίτιδας» (Ξανθιν.).

[< *bağa* ‘χελώνιο, ογκίδιο’ (Ξανθιν.) (بغا, بغه) {Ο Κριτσωτάκης το έχει ως θηλ.: *μπαγάδα* (η), *μπαγάδες* (οι). Στο παράδειγμα χρήσης ο Ιδομενέος χρησιμοποιεί τη λ. *μπαγάδα* (θηλ.) με τη σημ. ‘παραμορφωτική αρθρίτιδα (ανθρώπων)’}.

μπαγαδιάζω [bagađjazó] (Ξανθιν., Δαρ.) : 1. κάνω *μπαγάδες* (βλ. *μπαγάδες*), 2. παθαίνω *παράτριμμα* (σύγκαμα) ανάμεσα στα σκέλη έπειτα από πολύ ποδαρόδρομο.

[< *μπαγάδες* (Ξανθιν.)]

μπαγαδοφενγάλα, η [bagađofenǵala] (Πάγκ., Πιτ.) : «Το να φύγει τις με μεγίστην ταχύτητα, ως να έχει *μπαγάδες* εις τα πόδια» (Πάγκ.).

[< *μπαγάδες* (βλ.) + *φενγάλα* (Πάγκ.)]

{«Αλλά ακριβώς η ασθένεια τούτη δεν επιτρέπει ταχύτητα στα πόδια, αλλά ακριβώς το αντίθετο, δυσκινήσια», παρατηρεί ο Πιτοκάκης. Η διαφωνία αίρεται πιστεύω, αν σημειωθεί ότι η *μπαγαδοφενγάλα* είναι η “άτακτη φυγή”, όταν κανείς φεύγει κακην κακώς, οπότε το τρέξιμό του δεν έχει ρυθμό και αρμονία, σαν να υπάρχει πρόβλημα στα πόδια.}

μπαγός, βλ. **μπαγάδες**.

μπαγαδατί*, το [bagađati] & **βαγδατί** [vagađati] & **μπαγναντί** [bagnađi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Τσιφ.) : διαχωριστικό (μεσότοιχος) από λεπτά ξύλα και αμμοκονία. Βλ. και *μπαγαδατότοιχος*, *τσαταμάς*.

[< *bağdadi* (Παπ.), (από τα αραβ., τοπων. *Βαγδάτη*) (AKN) (بغدادی)]

μπαγαδατόπηγες, οι (θηλ.) [bagađatóriǵes] (Ξανθιν^α.): στενόμακρα κομμάτια από σανίδια, τα οποία τα χρησιμοποιούσαν στην κατασκευή ξύλινου σκελετού στέγης ή και τοίχου.

[< *μπαγαδατί* + *πίγες* (Ξανθιν.)]

μπαγαδατότοιχος [bagađatótixos] (Τσιφ.) : *μπαγαδατί*. Βλ. και *τσαταμάς*.

[< *μπαγαδατί* + *τοίχος* (Τσιφ.)]

μπαγιαγί! [bajají] (επιφ.) (Γαρ.) : Ποπό!

[< *bagajı*, στη σημ. ‘πολύ καλά’ (Tuncay & Καρατζάς, 77) (Συντ.)]

{Για τους Τουρκοκρητ. εσήμαινε ‘απλός’ (βλ. Bilgehan¹, 35.)}

μπαγιατεύω* [bazaτέvo] (Παπ.: στο λ. *μπαγιατίκος*, Ιδομ., Δαρ.) : παύω να είμαι φρέσκος, πρόσφατος, νέος (AKN).

[< *μπαγιατικός* (Παπ.) / < μσν. *μπαγιατής < τουρκ. *bayat* (AKN)]

μπαγιατικός* (επιθ.) [bazaτικός] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Δαρ.) : το αντίθετο του φρέσκου.

[< *bayat* (Παπ.) / < μσν. *μπαγιατής (πρβ. μσν. *μπαγιατί* ουδ.) < τουρκ. *bayat* (AKN) (بایات, بایات)]

μπαγλαντίζω [bagađlizo] (Πάγκ.) : *μπαγλαρώνω* (βλ.).

[< *bağlad(im)*, αόρ. του ρ. *bağlamak* ‘δένω’ (Πάγκ.) (باغلامق)]

μπαγλάρι, βλ. **μπεγλέρι**.

μπαγλαρόνω* [bagałaróno] & **μπαγλάρο** [bagałáro] & **μπαγλέρνω** [bagałérno] (Παπ., Πάγκ., Δαρ., Κριτσ.) : 1. δένω, δεσμεύω και δέρνω, κακοποιώ 2. επιπλήττω, κατασιδιάζω.

[*μπαγλαρώνω* < *bağlar-* ‘δένω’ (AKN), θέμα α(προσδιδόριστου) ενεστ. του ρ. *bağlamak* (باغلامق)]

μπαγλατζίκι, βλ. **πλακα(ν)τζίκι**.

μπαγναντί, βλ. **μπαγαδατί**.

μπαεράκι αγασις, ο [baeráiki agasis] (Κονδ.) & **μπαερακαγασίς** [baerakagasis] (Σταυρινίδης) : αρχηγός.

[< *bayrak ağası*]

{Ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Γ 191) σημειώνει για τους *Μπαερακαγασήδες*: «Bayrak ağası ελέγοντο οι στρατιωτικοί αρχηγοί (Ağa) και οι διάφοροι στρατιωτικοί βαθμούχοι, π.χ. ο αρχηγός (Ağa) των αυτοκρατορικών και εντοπίων γενιτσάρων, ο φρουράρχος, οι διάφοροι αρχηγοί των φρουριακών τμημάτων και των προπυργίων του φρουρίου και λοιποί άλλοι βαθμούχοι».

μπαεράκι, βλ. **μπαϊράκι**.

μπαεράμι, βλ. **μπαϊράμι**.

μπαεραχτάρης, βλ. **μπαϊραχτάρης**.

μπαζί, το [bazi] & **παζί** [pazi] (Χουστ., Ξεν.) : το φυτό *Beta vulgaris*, κοινός σέσκουλο, στην Κρήτη σέφκουλο (υπάρχει άγριο και καλλιεργημένο - το δεύτερο λέγεται και γούλα, η).
[< pazi] (چازی)

μπαζίνα, η [bazína] & **μπατζίνα** [bazína] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Τσιφ.) : **1.** η μουσταλευριά **2.** πυκνός χυλός από αλεύρι, νερό, λίγο λάδι, ζάχαρι ή μέλι και κανέλα.

[ίσως < διαλεκτ. *basina*, στη σημ. 'είδος χαλβά από αλεύρι' (TDK), βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Κ. Καραποτόσογλου ετυμολογεί από το ιταλ. *basina* 'σούπα, μανέστρα' τη μυκονιάτικη λ. *μπαζίνα* 'πρόχειρη σούπα από βρασμένα αποκόμματα ψωμιού με βούτυρο και ντομάτα' ("Γλωσσικά Μυκόνου", *Ελληνικά*, 55/1 (2005), 110). Το TDK δεν αναφέρει έτυμο για τη λ. *basina*. Ίσως να έχει κι αυτή ιταλ. προέλευση. Στην περίπτωση αυτή η λ. *μπαζίνα* δεν έχει θέση στον παρόντα κατάλογο.}

μπαϊλαντζίω, βλ. **μπαϊλντζίω**.

μπαϊλντζίω* [baildízo] & **μπαϊρντζίω** [bairdízo] & **μπαϊλαντζίω** [bailadízo] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** δυσανασχετό, στενοχωριέμαι υπερβολικά **2.** αποκάμνω, εξαντλούμαι, δεν αντέχω άλλο· μτχ. παθ. πρκ. **μπαϊλντισμένος & μπαϊρντισμένος & μπαϊλαντισμένος**.

[< *bayılmak* (Παπ.) / αόρ. *bayıld(im)* (Πάγκ.) / 'λιποθυμώ' (AKN)] (بایلمق)

μπαϊνάμικος, βλ. **μπενάμικος**.

μπαϊνοβγαλίκι, το [benovgalíti] (Κριτσ.) : «το πήγαν' έλα: *Εφάγαν με τα μπαϊνοβγαλίκια στο Λιμάνι*» (= τη Σητεία).

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -λίκι.}

μπαϊνώ γαμπρός [béno γαbrós] (Κριτσ.) : νυμφεύομαι. Η φρ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *εμπήκε γαμπρός ο Βελή-μπέης...* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζήρη*, 590).

[μτφδ. < *güne girmek* (Χλωρός, Β 1456) (Σταυρινίδης)] (گۈنی گۈرمك)

μπαϊρα, η [baíra] (Τσιφ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : «μεγάλο σε έκταση, άγριο κτήμα σε βουνοπλάγιά» (Τσιφ.).

[< *bagın* 'πλαγιά' (Τσιφ.) / μάλλον μεγεθ. του *μπαϊρι* < *bagın*, πβ. χωράφα, η < χωράφι, το (Συντ.)]

μπαϊράκι*, το [bairátʃi] & **μπαεράκι** [baerátʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : **1.** η (πολεμική) σημαία **2.** η αντάρτικη ομάδα. ΦΡ. *σηκώνω μπαϊράκι*:

κάνω ανταρσία, επαναστατώ, απειθαρχώ.

[< *bayrak* (Παπ.)] (بایراق)

μπαϊρακιάς, ο [bairatʃás] (Κονδ.: ως ερμηνευμα στο λ. *μπαεράκι-αγαής*) : αρχηγός.

[μάλλον < *μπαϊράκι* (Συντ.)]

μπαϊράμι*, το [bairámi] & **μπαεράμι** [baerámi] (Κονδ., Τσιφ., Κασσ.) : **1.** ονομασία δύο μεγάλων μουσουλμανικών εορτών **2.** αργία (λέγεται για τεμπέληδες).

[< *bayram* (AKN)] (بایرام)

{Η λ. *bayram* σημαίνει 'θρησκευτική ή εθνική εορτή'. Σημαντικότερο είναι το *kurban bayramı*, κ.λ. 'γιορτή θυσιών' (*kurban* > *κουρμπάνι*, βλ.). Με τη σημ. 'εορτή' η λ. *μπαϊράμι* σε κρητ. ρίμα του 19ου αιώνα: *Κάθε Σαββάτο, Κυριακή και κάθε μπάϊράμι* (Εμμ. Δουλιγέρκης, "Το κρητικόν δημώδες άσμα της Σουσάννας", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 349). Η φρ. *επιάσαν μπαϊράμι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζήρη*, 191) σημαίνει 'άρχισαν τη νηστεία του μπάϊράμι' και είναι μτφρ. του τουρκ. *bayram oruç tutmak*.}

μπαϊραμιζώ [bairamízo] : (για μουσουλμάνους) εορτάζω το μπάϊράμι. *Κ' ένώνζανε εις το ραμπή ωσάν μπαϊραμίσου, / νά κόψουνε τσι Χριστιανούς, ένα να μην αφήσουν* (Γιάνναρης, 33).

[< *μπαϊράμι* (Συντ.)]

μπαϊραχτάρης*^(A), ο [bairaxtáris] & **μπαεραχτάρης** [baeraxtáris] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Τσιφ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.) : **1.** ο σημαιοφόρος **2.** ο επικεφαλής γαμήλιος ποιπτής (ψίκι), που κρατά ένα κοντάρι με ένα *τζεβρέ* (βλ.) για σημαία και, συνήθως, ένα στεφάνι από λουλούδια.

[< *bayraktar* (Παπ.)] (بایراقدار)

μπαϊρι, το [baíri] (Γαρ., Κριτσ.) : «χωράφι φτενό, μη ποτιστικό» (Γαρ.).

[< *bagır* 'λόφος' (Μπόγκας, 186)] (بایر)

{Η λ. *μπαϊρι* είναι αρχικά γεω-τοπογραφικός όρος: δηλώνει έναν ψηλό τόπο (πλαγιά λόφου, παπούρι) όχι ιδιαίτερα εύφορο. Στον πληθ. *Μπαϊρια*, ως τοπωνύμιο στο Γάζι Ηρακλείου. Εκεί το 1936 ήρθαν στο φως σε ανασκαφή του Σπ. Μαρινάτου σημαντικότερα ευρήματα της Ύστερομινωικής περιόδου, όπως τα ειδώλια της "Θεάς με υψωμένα τα χέρια".}

μπαϊρντζίω, βλ. **μπαϊλντζίω**.

μπακαβάς, βλ. **μουκαβάς**.

μπακάλης*, ο [bakális] (Παπ.: στο λ. *μπακάλης*) : ο παντοπώλης (*λέξις πανελλήνιας*, Παπ.).

[< *bakkal* (Παπ.)] (بغال)

μπακαλική*, η [bakalíti] (Παπ.: στο λ. *μπακάλης*) : το επάγγελμα του μπακάλη. (AKN)

[< *μπακάλης* (Παπ.)]

μπακαλίκι, το [bakaλίtʃi] (συχνά στον πληθ.: *μπακαλίκια*) (Παπ.: στο λ. *μπακάλης*, Ιδομ., Δαρ., Τσιρ^B.): αγαθό που πουλιέται στο μπακαλίκο.

[< *μπακάλης* (Παπ.)]

{Το τουρκ. *bakkallik* σημαίνει 'η δουλειά του μπακάλη, η *μπακαλική*'.

μπακάλικο*, το [bakaλίko] (Παπ.: στο λ. *μπακάλης*, Δαρ.): το κατάστημα του μπακάλη, παντοπωλείο. (*AKN*)

[< *μπακάλης* (Παπ.)]

μπακαλούμι (έκφρ.) [bakaλούmi] & **μπακαλούμι** [bakaλούmi] & **μπακαλούμου** [bakaλούmu] & **αμπακαλούμι** [abakaλούmi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): να/θα δούμε... ιδωμεν... άραγε.

[< *bakalim* (Παπ.) / α' πληθ. υποτακτ. του ρ. *bakmak* 'κοιτάζω' (χρησιμοποιείται ως προστ. στην έκφρ. *haydi bakalim*, πβ. *άντε να δούμε*) (Συντ.)]

{Ακούγεται και με δύο τόνους [bakaλούmi], με πιο ισχυρό τον πρώτο.}

μπακαλούμι, βλ. **μπακαλούμι**.

μπακαλούμου, βλ. **μπακαλούμι**.

μπακάμισμα, το [bakaμίsma] (Κασσ., στο λ. *μπακάμι*): φάση στη διαδικασία βαφής υφάσματος με *μπακάμι*.

[< *μπακαμιάζω < *μπακάμι* (Συντ.)]

μπακάμι, το [bakaμί] (Κασσ.): ξύλο από το τροπικό δέντρο *Hematoxylum campechianum*, που το χρησιμοποιούσαν ως βαφική ύλη για κόκκινο χρώμα.

[< *bakam* (Κουκιδής, 58) [بَقَم]

μπακατοσής, βλ. **μπαταξής**.

μπακίρα, η [bakiρα] (Παπ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.): χάλκινο νόμισμα, δεκάρα μπακιρένια.

[< *μπακίρι* (Παπ.) / μάλλον < *bakir* (*para*) στο θηλ. από επίδραση από ονομασίες άλλων νομισμάτων όπως: πεντάρα, δεκάρα (Συντ.)]

μπακιρένιος* (επίθ.) [bakiρέnios] (Παπ.: στο λ. *μπακίρι*, Ιδομ^B.): χάλκινος. (*AKN*)

[< *μπακίρι* (Παπ.)]

μπακίρι*, το [bakiρί] (Παπ., Πάγκ.: στο λ. *μπακιροτσάκκαλο*, Ροδ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.): ο *χαλκός* (*λέξεις πανελλήνιος*, Παπ., Ξεν.). ΜΕΓΕΘ. **μπακίρα** (βλ. και χωριστό λήμμα, με άλλη σημασία).

[< *bakir* (Παπ.) [بَقَر, بَقْر]

{Μετωνυμικά η λ. *μπακίρι* σημαίνει 'χάλκινη χύτρα' (κατά το *TDK* διαλεκτ. το *bakir* σημαίνει *tencere* 'χύτρα'), ΥΠΟΚΟΡ. *μπακιράκι*, το. Στον πληθ. τα **μπακίρια** (Τσιρ^B.), ως περιληπτικό ουσιαστικό, δηλώνει το σύνολο των χάλκι-

νων σκευών σε μια κουζίνα. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. *laikó helke* 'χάλκινος κουβάς' < *χαλκός* (Δημάση & Νιζάμ, 166).}

μπακιρικό, το [bakiρίko] (Ιδομ^B, Ξεν.): το χάλκινο σκεύος. Η λ. χρησιμοποιείται συνήθως στον πληθυντικό, ως περιληπτικό ουσιαστικό: τα *μπακιρικά* = τα χάλκινα σκεύη του σπιτιού.

[< *μπακίρι* (Πάγκ.)]

μπακιρονούσης (επίθ. προσ.) [bakiρονούsi] (Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^B.): «αμβλύνους, ισχυρογόνμων ο έχουν τρόπον τινά νουν, ως το μπακίρι, ο ορειχάλκος, άκαμπτον» (Πάγκ.).

[< *μπακίρι* + *νους* (Πάγκ.)]

{Ο παραλληλισμός μάλλον από το *μπακίρι*, στη σημ. 'μπακιρένια χύτρα', πβ. *καζινοκέφαλος* 'κεφάλος, χοντροκέφαλος'.

μπακιροσαγάνι, το [bakiροsayaáni] (Ιδομ^B.): η χάλκινη λεκάνη.

[προφανώς < *μπακίρι* + *σαγάνι* (Συντ.)]

μπακιροτσάκκαλο, το [bakiροtsikalo] (Πάγκ., Κασσ.): η χάλκινη χύτρα.

[< *μπακίρι* + *τσάκλι* (Πάγκ.)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *μπακιροτσάκκαλο*.}

μπακιροτσάκκαλο, βλ. **μπακιροτσάκκαλο**.

μπακιρτζής^(A), ο [bakiρdzis] (Παπ.: στο λ. *μπακίρι*, Τσιρ., Κριτσ.): αυτός που κατασκευάζει σκεύη από μπακίρι.

[< *bakirci* (Παπ.) [بَقْرَجِي]

μπακιρτζίδικο, το [bakiρdzidiiko] (Τσιρ.): το παραδοσιακό εργαστήριο του χαλκιά, χαλκοματάδικο. Στον πληθ. *μπακιρτζίδικα*, τα (Παπ.: στο λ. *μπακίρι*): γειτονιά ή τμήμα της αγοράς με τα καταστήματα των μπακιρτζήδων.

[< *μπακιρτζής* (Παπ.)]

μπακλαβάς*, ο [bakaβás] (Παπ.): γλυκό ταμγιού καμωμένο από φύλλα ζύμης και καρύδια και περιχυμένο με σιρόπι. (*AKN*)

[< *baklava* (Παπ.) [بَقْلَاوَا, بَقْلَاوَا]

μπαλάλα, βλ. **μπατάλικος** (σημείωση).

μπαλάσκα*, η [balaσka] (Παπ., Πάγκ.): η φυσίγγιοθήκη.

[< *palaska* (Παπ.) [پالاسقه, پالاسقه]

μπαλτάς*, ο [baltás] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.): είδος τσεκουριού (*λέξεις πανελλήνιος*, Παπ.).

[< *balta* (Παπ.) [بالته, بالته]

{Ακούγεται και ως *μπαλντάς* [baldás].}

(*)**μπαλτατζής**, βλ. Παράρτημα 1.

μπαλτατζίκι, βλ. **πλακα(ν)τζίκι**.

μπαλτζής, ο [baldzis] & **βαλτζής** [valdzis] (Τσιρ.,

Ξεν.) : ο μελισσοκόμος ή αυτός που πουλάει μέλι.

[< *bal* 'μέλι' (Τσιρ.) / < *balci* 'μελισσοκόμος' (Κώδικας Θυσιών, 371)] (بالجي)

μπαμ μπαραντάμ, βλ. **αντάμ μπαμπαντάμ**.

μπάμ(ν)ια*, η [bám̥ɲa] & **μπαμ(ν)ιές**, ο [bám̥ɲés] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : το γνωστό λαχανικό, ο καρπός του φυτού *Hibiscos* ο *εδώδιμος* (*Hibiscus* ή *Abelmoschus esculentus*).

[< *bamya* (Παπ.)] (بامية)

{Ο Meynard στο σχετικό λήμμα (A 281) μεταγράφει το بامية ως bamie. Αυτό μπορεί να είναι μια εξήγηση για την προέλευση του αρσ. *μπαμνιές*. Για το θηλ. *μπάμια*, βλ. Κυρανοπούδης, 106. Ο Ronzevalle (262) σημειώνει ότι η λ. *μπάμια* ανήκει σ' αυτές που θα μπορούσαμε να τις πούμε «παν-ανατολικές», αφού τις συναντούμε σε όλη την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Σημειώνουμε, για τις σχέσεις ελληνικής και τουρκικής, ότι κατά τον Meynard (A 351) στα τουρκ. η *μπάμια* λεγόταν επίσης num boynuz (بوينوز روم), δηλαδή 'ελληνικό κέρατο' (πβ. γαλλ. come grecque 'μπάμια'). Σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 βρίσκουμε την εξής περιεργή σημείωση: *Από τα τα Μάλια ο σύντεκός μας μου 'στειλε με το παιδί του [μ]πάμνιες 160 και μερικά κρομμυδάκια* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 592), η οποία εξηγείται αν λάβουμε υπόψη ότι «τις μπάμνιες πουλούσαν με την έκαιοντάδα, όχι με την οκά», βλ. περίοδ. *Θρακικά*, 19-20 (1994), 48.}

μπαμ(ν)ιεδιά, η [bám̥ɲedjá] (Κριτσ.) : το φυτό μπάμια.

[< *μπάμ(ν)ιέδες*, πβ. *χουρμαδιά* < *χουρμάδες* (Συντ.)]

μπαμ(ν)ιελίδικο, το [bám̥ɲelidiko] (Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B.): **1.** «η μπάμια. "*Μπαμνιελίδικα θα φάμε σήμερα και τα καθαρίζεις;*"» (Αποστ., Τσιρ.): **2.** φαγητό που περιέχει μπάμνιες.

[< *bamyali* (Συντ.)]

{Το σκέτο μπαμνιελίδικο τουρκ. λέγεται *bamyali yahni*: το κοτόπουλο με μπάμνιες λέγεται *bamyali tavuk*.}

μπαμνιές, βλ. **μπάμια**.

μπαμπαλής*, ο [babałis] (Πιτ., Ροδ., Ιδομ^B.) & **μπαρμπαλής** [barbałis] (Ιδομ^B.): ο υπέργηρος. Τοπωνύμιο: *στον Μπαμπαλή [το μετόχι]* (σήμερα: ο οικισμός Καλλιθέα, κοντά στο Ηράκλειο), *του Μπαμπαλή το χάνι* (σήμερα: ο οικισμός Αγιοί Πάντες Αποκορώνου).

[< *babali* (Κουκκίδης, 59), βλ. σημείωση (Συντ.)] {Το *AKN* ετυμολογεί ως εξής: «ίσως αρχ. [πα-μύ]αλιον 'πολύ παλιό' > **πάμπαλ(ον)* -ής (ηχηροπ. του αρχικού [p > b] από συμπρωφ. με το

άρθρο στην αιτ. [ton-p > tomb > tom-b]». Το τουρκ. *babali* «κατά τουρκικήν κυριολεξίαν σημαίνει: ο έχων πατέρω» (Κουκκίδης). Κατά τον Στέργιο Σπανάκη (*Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, 1ος τόμος, Έκδοση 3η, Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο 2006) «η ονομασία Μπαμπαλή μετόχι οφείλεται στο όνομα του τότε ιδιοκτήτη Τούρκου αγά» (σ. 337). Για του Μπαμπαλή το Χάνι σημειώνει (σ. 56) ότι «είναι συγκοινωνιακός κόμβος και γ' αυτό έκτισε κάποιος Τούρκος *Μπαμπαλής* χάνι, που εξελίχθηκε σε οικισμό». Ο τ. *μπαρμπαλής* του Ιδομενέως μάλλον από παρετυμολογ. επίδραση της λ. *μπάρμπα-* στη σημ. 'γερο-'.}

μπαμπαλίκι, το [babałiti] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : στη ΦΡ. *κάνω μπαμπαλίκι σε κάποιον*: **1.** παροτρύνω γνωστούς και φίλους να υποστηρίξουν με αγορά προϊόντων συγγενικό ή φιλικό μου έμπορο **2.** βοηθώ στην εκπλήρωση ενός έργου.

[< *babalik* 'πατρότητα' (Κουκκίδης, 59)] (بيالقي)

{Η λ. χρησιμοποιείται κατ' επέκταση και για κινήσεις που αποσκοπούν στην υποστήριξη προσώπων και σε άλλους χώρους, π.χ. κομματικό μπαμπαλίκι. Κατά τον Meynard (A 250) η λ. *babalik* έχει και τη μφ. σημ. 'πατρική τρυφερότητα, αφοσίωση'. Διαλεκτικώς (βλ. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*) έχει και άλλες σημασίες, που σχετίζονται με την ιδιότητα του πεθερού, του κουμπάρου κλπ.}

μπαμπά μαλί (επιρρ. φρ.) [babá malí] (Ξανθιν., Ροδ.) : «από παλιά, ανέκαθεν, κληρονομικά. "*Ετούτονε το χωράφι το 'χω μπαμπά μαλί!*"» (Ξανθιν.).

[< *baba mali* 'πατρική περιουσία' (Ξανθιν.)]

{Ο Δαριβιανάκης το έχει ως ερμηνεία του επιρρ. *τέκνω τεκνώ*: «από μπαμπά μαλί {με δύο λ}, από γενιά σε γενιά, από κληρονόμο σε κληρονόμο, πάππου προς πάππου».

μπαμπάς*, ο [babás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.): **1.** ο πατέρας (*λέξις πανελληνίας*, Παπ.): **2.** ηγούμενος τεκέ (τουρκικής μονής).

[< *baba* (Παπ.)] (بابا)

{Και ως μονοσύλλαβη λ. στην κλητική *ε μπα!* (πβ. *ε μα!*, για την κλήση της μάνας). Ίσως από εδώ επηρεασμένος ο Ιδομενέως χρησιμοποιεί την ονομ. *μπα* σε μαντινάδα του που έχει ως παράδειγμα χρήση στο λήμμα *νενέ* «μαμά (σε πολύ παλαιότερη εποχή)»: "*Και η νενέ μου επόθανε* κι ο μπας* κι η πεθερά μου / και λίγο λίγο θέλει εδά* να φτάξει κι η σειρά μου*". Οι αστερίσκοι παραπέμπουν σε αναπλεγμένα λήμματα, αλλά λήμμα *μπα* δεν υπάρχει στο λεξικό του.}

μπαμπάς*, ο [babás] (Τσιρ.) ή **μπαμπάς τσαθιού** [babás tsaθú] (Ξανθιν.): «καθένα από τα ξύ-

λα που στηρίζουν τον ξύλινο σκελετό στέγης» (Ξανθιν.).

[μπαμπάς²: < *baba* (AKN)· μπαμπάς τσαθιού: < μπαμπάς (μτφ.) + τσατί (βλ.) (Ξανθιν.)]

{Κατά το TDK η λ. *baba* 'πατέρας' έχει και τη σημ. «φατι meretxi» (= δοκάρι στέγης).}

μπαμπάς τσαθιού, βλ. **μπαμπάς²**.

μπανιγέρι, βλ. **γιαμπάν γερί**.

μπανταναρίζω, βλ. **μπαντανίζω**.

μπαντανάρισμα, το [badanarizma] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): το ασβέστωμα.

[< μπανταναρίζω (Συντ.)]

μπαντανάρο, βλ. **μπαντανίζω**.

μπαντανάς*, ο [badanás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κοδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.): **1.** το ασβέστωμα, το άσπρισμα των τοίχων με διαλυμένο ασβέστη· ΦΡ. *κάνω μπαντανά* (Πάγκ.): **1.** ασβεστώνω, **2.** (μτφ.) «κατά την συνουσίαν αποσύρω [...] το πέος [...] και εκσπερματώνει έξω [...] προς αποφυγήν της συλλήψεως τέκνου» (Πάγκ.)· **2.** (μετωνυμικά) ο ασπριτζής (Τσιρ.).

[< *badana* (Παπ.) (بادانه)]

{Ο Γαρεφαλάκης στο παράδειγμα χρήσης έχει τον πλθ. *μπαντανάδες* με τη σημ. 'χέρι ασπρισματος': *Χρόνους είχα να μπαντανιάρω το σπίτι μας κι εδά τον 'καμα δυο μπαντανάδες και πάλι δεν ήσπρισε.*}

μπαντανατζής, ο [badanadzis] (Γαρ., Κριτσ.): ο ασπριτζής.

[< μπαντανάς + -(α)τζής ή κατευθείαν < *badanaci* (Συντ.) (بادانه جي)]

μπαντανέρνω, βλ. **μπαντανίζω**.

μπαντανίζω [badañizo] & **μπανταναρίζω** [badanarizo] & **μπαντανέρνω** [badanérno], μέλλ. *θα μπαντανάρω* [badanáro] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Ξεν.): ασπρίζω, επιγρῖω τους τοίχους με διάλυμα ασβέστη. [< μπαντανάς (Παπ.)]

{Ο Γαρεφαλάκης έχει: *μπαντανιάρω ή μπαντανίζω*. Στο παράδειγμα χρήσης έχει: *Χρόνους είχα να μπαντανιάρω το σπίτι*. Για την κατάληξη -άρω βλ. σημείωση στη λ. *ταλμέρνω*.}

μπαντάνισμα, το [badáñizma] (Ξανθιν^A, Γαρ.): το ασβέστωμα.

[< μπαντανίζω (Ξανθιν.)]

μπαντανόφουρτσα, η [badanófurtsa] (Ιδομ.): η βούρτσα ασπρισματος.

[< μπαντανάς + *φούρτσα* (βούρτσα) (Συντ.)]

{Ο τ. *φούρτσα* (βλ.) πιθανόν είναι αντιδάνεια φωνητ. επίδραση από το τουρκ. *fırca* < *βούρτσα* (κατά το AKN: βούρτσα < μων. γερμ. *Burst* ή μέσω του ιταλ. *brusta*).}

μπανταξιλίζω [badaksilizo] (Ιδομ^B.): φέρομαι ως μπανταξής, δεν κρατώ τον λόγο μου, είμαι κακοπληρωτής.

[< μπανταξής, με επίδραση από τη λ. *μπανταξιλία* (Συντ.)]

μπανταξοδουλιά, η [badaksoðulá] (Αποστ., Τσιρ.): η βρομοδουλιά.

[< μπανταξής + *δουλιά* (Συντ.)]

μπαντέτι, το [badéti] (Χουστ.): λατρεία, προσευχή. Η λ. σε τουρκοκριτ. ρίμα γύρω στο 1850: *Νύχτα και μέρα στα τζαμιά εκάνανε μπαντέτι* (για το θάνατο του Κερίμ Μπέη), / *πέντε ημέρες βάσταζε ετούτο το αντέτι* (βλ. Νικ. Σταυρινίδης, "Ο θάνατος του Κερίμ Μπέη στη λαϊκή μούσα", *Αμύθητα*, 4/16-17, 289, όπου και η ετυμολογία από το *ibadet*).

[< *ibadet* (Σταυρινίδης)]

μπαντίζω, βλ. **μπατίζω**.

μπαξεβάνης*, ο [bakseváñis] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) & **μπαχτσεβάνης** [baxtseváñis] (Ροδ.): **1.** κηπουρός, περιβολάρης· **2.** πλανόδιος μανάβης.

[< *bahçivan* (Παπ.) (باغچوان)]

μπαξεβανικά, τα [baksevañiká] (Τσιρ.): τα ζαριζαβανικά.

[< μπαξεβάνης (Τσιρ.)]

μπαξελέρης, ο [bakselérís] (Κασσ.): μπαξεβάνης, κηπουρός.

[ίσως < *bahçeler*, πλθθ. του *bahçe* 'κήπος', βλ. *μπαζές* (Συντ.)]

μπαζές*, ο [baksés] & **μπαχτσές** [baxtsés] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** ο κήπος, το περιβόλι· **2.** (μτφ.) ο εύθυμος και καλόγνωμος άνθρωπος.

[< *bahçe* (Παπ.) (باغچه, باغچہ)]

μπαξίσι, βλ. **μπαξίχι**.

μπαξίχι, το [baksíçi] & **μπαξίσι*** [baksísi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν^A, Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.): το φιλοδότημα, ιδίως σε οργανοπαίχτες.

[< *bahçis* (Παπ.) (بخشش, باغشش)]

μπαού τσά, το [báu tsá] (Γαρ., Κριτσ., Ξεν.): «Στιγμιαία εμφάνιση. “– Εφάνηκε μπρε καθόλου επαέ ο Αντρέας; – Ήκαμε μια-ν-κοπανιά το μπαού-τσά ντου κι ήφυγε ντελόγο. Προσεπού ήπηρε δεν κατέχω να σου πω”» (Γαρ.).

[μπαού < ; Το δεύτερο τμήμα (*τσα*) μάλλον σχετίζεται με το επιφ. *τσα* (βλ.) που λένε οι μεγάλοι παίζοντας "κρυφτούλι" με μωρά. (Συντ.)]

{Από Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Αττάλεια) έχω ακούσει πολλές φορές την έκφραση *στο τσα και μπα* 'πολύ γρήγορα, μέχρι ν' ανοίξεις και να κλείσεις τα μάτια'.}

μπαρδάκι, βλ. **μπαρντάκι**.

μπάρε σκιάς (επίρρ.) [báre [fás] & **μπαρεσκιάς** [bare|fás] (Ιδομ., Τσιρ.): τουλάχιστον: «Αφού δεν έρχεσαι, πέψε μπάρε σκιάς μια φωτογραφία να σε δούμενε» (Τσιρ.).

[βλ. *μπάρεμ*]

{Παράθεση δύο συνωνύμων, για έμφαση: *μπάρε* = *σκιάς* = τουλάχιστον.}

μπάρε, βλ. **μπάρεμ**.

μπάρεμ* [bárem] & **μπάρεμιο** [báremi] (και ως δύο λέξεις: *μπάρε μου*) & **μπάρε** [báre] (επίρρ.) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** τουλάχιστον (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.): **2.** πράγματι, αληθινά· **3.** (ως επίθ.) αξιόλογος: «– Να πάρεις κακομοίρα μου το Μανολιά από ’ναι μπάρε μου κοπέλι, όί ψόματα» (Τσιρ.).

[< *bari* (Παπ.) / < *barim* (AKN)] (باريم)

{Το *TDK* έχει και τους διαλεκτ. τ. *bare* και *barém*. Η σημ. ‘αξιόλογος’ μάλλον από βραχυλογία: *που είναι μπάρεμ μου* (= πράγματι) [*αξιόλογο*] *κοπέλι*. Για την προσθήκη του [u] στο *μπάρεμιο* (πβ. *αντάμου, μάντεμιο, κοτζάμου, μιλέμιο, τζάνεμιο*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4.}

μπάρεμιο, βλ. **μπάρεμ**.

μπαρής, ο [baris] (Ξανθιν.): φίλος, αυτός που έρχεται με φιλική, ειρηνική διάθεση.

[< *baris* ‘ειρήνη’ (Ξανθιν.)] (باريش، بارش)

μπαρισίκι, το [barisiti] : ειρήνη. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *έκαμε μπαρισίκι ο Σουλτάνος με τον Αντιβασιλέα της Αιγύπτου* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 352).

[< *barisik* ‘ειρήνη, ομόνοια, συνδιαλλαγή’ (Χλωρός, A 314) (Συντ.)] (باريشيفر)

μπαριστιζώ [baristizo] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ.): συμφιλιώνομαι.

[< *barist(im)*, αόρ. του ρ. *barismak* (Παπ.)] (باريشمق، بارششق)

μπαρμπαλής, βλ. **μπαμπαλής**.

μπαρμπής, βλ. **ερμπαμπής**.

μπαρμπούτι*, το [barbúti] (Παπ., Πάγκ.): είδος τυχερού παιγνιδιού με ζάρια (*λέξις των πόλεων*, Παπ.).

[< *barbut* (Παπ.)]

μπαρντάκα, η [bardáka] (Ροδ.): η στάμνα.

[< *bardak*, στη σημ. «toprak testi» (= πλήνη στάμνα, *TDK*), θηλ. κατά τη στάμνα (Συντ.)]

μπαρντάκι, το [bardátʃi] & **μπαρδάκι**^(A) [bardátʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ροδ., Κασσ.): ποτήρι νερού με χέρι, κύ-

πελλο· ΥΠΟΚΟΡ. **μπαρντακάκι**, το.

[< *bardak* (Παπ.)] (بارداق)

{Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τον τύπο *μπαρντακάκι* (αβλεγία γραφής ή παράκουσμα:)}

μπαρντακάκι, η [bardatʃá] (Τσιρ^B): η ποσότητα που χωράει ένα *μπαρντάκι*.

[< *μπαρντάκι*]

μπαρνταζής, ο [bardaksis] (Τσιρ^B, στο λ. *μπαρντάκι*): ο κατασκευαστής ή πωλητής αγγείων. Ως επιθετο: *Βαρδαζής*.

[< *bardakci* (Συντ.)] (بارداقجي)

μπαρουθιάζω [baruθázō] & **μπαρουθιά** [baruθáō] (Τσιρ^B): λέγεται για κάτι που ξεράθηκε, αφυδατώθηκε πάρα πολύ: «*εμπαρούθισσε η σταφίδα* = *ξεράθηκε* περισσότερο απ’ όσο χρειάζεται· *εμπαρούθισσε ο κήπος από την ανομβρία*: (και ως μτβ.): *εμπαρούθισσε η πάχνη ομάργας τ’ αμπέλια*, δηλ. ξέρανε τη νέα και τρυφερή βλάστηση».

[< *μπαρούτι*]

μπαρουξής, ο [baruksis] (Ξανθιν.): ο κατασκευαστής μπαρουτιού.

[< *barutcu* (Ξανθιν.)] (باروتجی)

μπαρουταποθήκη, η [barutapoθití] (Αποστ., Τσιρ.): η πυριτιδαποθήκη, βλ. επίσης: *μπαρούτ χανέ και τσεπανές*.

[< *μπαρούτι* + *αποθήκη* (AKN)]

μπαρουτάσκαγα, τα [batutáskaɣa] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Κριτσ., Κασσ.): το μπαρούτι και τα σκάγια, με μια λέξη.

[< *μπαρούτι* (Παπ.) / + *σκάγια* (Πάγκ.)]

μπαρούτι*, το [barúti] (Παπ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ.): η πυρίτιδα (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.)· ΦΡ. *μπαρούτι μυρίζει*: προμηνύεται πόλεμος || *μπαρούτι βρομεί*: λέγεται για επερχόμενη δύσκολη κατάσταση ή για υποτιθέμενο κίνδυνο που απαιτεί προσοχή.

[αντδ. < *barut* < *πυρίτις* (Παπ.) / πληρέστερα: *πυρίτις* (λίθος) ‘τσακμακόπετρα’ (AKN)] (باروت، بارود)

{Υπάρχει και το τουρκ. *pıriti* ‘πυρίτης’ (ορυκτό), αλλά αυτό από το γαλλ. *pırgite* κατά το *TDK*. Οι έκφρ. *γίνομαι μπαρούτι* και *βρομεί μπαρούτι* αντιστοιχούν στις τουρκ. *barut gibi olmak* και *barut kokusu gelmek*. Για το αντιδάνειο, βλ. Βασμανόλη, σ. 293-5.}

μπαρουτιά, η [baruθá] (Κριτσ.): η μυροδιά του μπαρουτιού, όταν καίγεται.

[< *μπαρούτι* (Συντ.)]

μπαρουντομούρης (επίθ.) [barutomúris] (Πάγκ.): *μπαρουντομούρι πρόβατο*: που έχει στη μούρη

στίγματα στο μέγεθος των κόκκων της πυριτίδας, διαφορετικού χρώματος από το κύριο χρώμα του.

[< μπαρούτι + μούρη (Πάγκ.)]

{Ενδιαφέρον ο τ. του ουδ. *μπαρουτομούρι* αντί για τον αναμενόμενο *μπαρουτομούρικο*.}

μπαρουτόπετρα, η [baruítópetra] : «που όταν σπάσει μυρίζει σαν μπαρούτι» (Ελευθ. Πλατάκης, “Δημιώδη ονόματα ορυκτών και πετρωμάτων Κρήτης”, *Κρητολογία*, 12-13 (1981), 144).

[< μπαρούτι + πέτρα (Συντ.)]

μπαρουτόφλασκο, το [baruítóflasko] (Κονδ.: χωρίς ερμηνευμα) : Βλ. σημείωση.

[< μπαρούτι + φλασκό (Συντ.)]

{Ο Κονδυλάκης παραπέμπει στο λ. *φλασκό*, που το ερμηνεύει απλώς ως ‘νεροκολόκυθο’. Ο Γεννάδιος (*Λεξικόν Φυτολογικόν*, Αθήνα 1914, σ. 528-9) αναφέρει δύο ποικιλίες του φυτού *Cucurbitia lagenaria* (στην Κρήτη: η τσουκιά), που ταιριάζουν εδώ: την *Πυριτιδοκολόκυνθη* και την *Απίομορφο*. Οι αποξηραμένοι καρποί της πρώτης ‘ήσαν άλλοτε κοινής παρά τοις κυνηγοίς χρήσεως αντί δοχείων μολυβδόσφαιριών και ιδίως πυριτίδος, διά και ονομάζεται εν Κύπρω η διαφορά [= ποικιλία] αυτή *Μπαρουτοκολοτσάν*», ενώ της δεύτερης «εχρησιμοποιούντο άλλοτε εν Ευρώπη αντί δοχείων πυριτίδος, όθεν και το παρά Γάλλοις κν. όνομα της διαφοράς *Poire à poudre*», στα τουρκ. *barut kabađı*. Η λ. *μπαρουτόφλασκο* ίσως να δημιουργήθηκε με βάση το αντίστοιχο ιταλ. *fiasco da polvere*.}

μπαρουτ-χανές, ο [baruıt xanés] : η πυριτιδαποθήκη (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845, με τη γραφή *παρουτ-χανέ* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 368 & 372).

[< *baruthane* (Κουκκίδης, 60)] (باروتخانه)

μπαρουτόνω [baruítóno] (Ξανθιν^Δ) : (για θηράματα.) «τα σκάγια του *τσιφέ* μου “ξύνουν” το θήραμα, το οποίο όμως ξεφεύγει, αλλά “μπαρουτωμένο”».

[< μπαρούτι + -ώνω (Ξανθιν.)]

μπάσ- [bás], & **μπάσι-** [bási] & **μπάχι-** [báçi] & **μπά** [bás] : ως α' συνθετικό σε προδιοριστικά σύνθετα έχει τη σημ. του ελλ. *αρχι-*, το οποίο δηλώνει «στον υπερθετικό βαθμό την αρνητική ιδιότητα που εκφράζει το β' συνθετικό» (ΑΚΝ). Βλ. *μπάσ-κλέφτης* (και: *μπάσης κλέφτης*, *μασικλέφτης*, *μάχι κλέφτης*) ‘κλεφταράς’, *μασψεύτης* ‘ψευταράς’, *μάχι κερατάς* ‘κερατάς τωγ-κερατάδω’, *μπά χανούμ* ‘πρώτη κυρία του χαρεμού’.

[< *bas* ‘κεφαλή’, βλ. σημείωση (Συντ.)] (باش)

{Στα τουρκ. η λ. *bas* σημαίνει αρχικά ‘κεφα-

λή’. Με τη σημ. αυτή στα σύνθετα *karabas* (κ.λ. ‘μυύρο κεφάλι’) > *καραμάσι* (βλ. λ.), *akbas* (κ.λ. ‘άσπρο κεφάλι’) > *ακουμπάς* (βλ. λ.), *basibozuk* (κ.λ. ‘χαλασμένο κεφάλι’) > *μασιμπουζούκος* (βλ. λ. στο ΑΚΝ). Η φρ. *bas(im) üstüne* (κ.λ. ‘πάνω στο κεφάλι (μου)’) χρησιμοποιείται με τη σημ. ‘στους ορισμούς σας, όπως επιθυμείτε’. Η αντίστοιχη κρητική φράση (μτφδ.): είναι: *στην κεφαλή μου πάνω* (βλ.). Μτφ. η λ. *bas* σημαίνει ‘επικεφαλής, υπεύθυνος’. Η λ. μαρτυρείται ήδη στον Μπουνιαλή με τη μορφή *πάσης*: *Κι συναχθήκανε εκεί οι Τούρκοι οι μεγάλοι, / πάσηδες και τσαούσηδες κ' οι άρχοντες οι άλλοι* (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 146).

Τη βρίσκουμε σε δηλωτικά αξιωματών, π.χ. *binbasi* ‘χλιάρχος, ταγματάρχης’ > *μπίμπασης / μπίμπασης*, βλ. και *όμπασης*, *γιούμπασης*, *κουμπαρατζήμπασης*, *σούμπασης*, *μουλοούμπασης*, *μουζούμπασης*, *οντάμπασης*, *παζάρμπασης*, *σουνιολτζούμπασης*, *τζεμπετζήμπασης*, *τουρνατζήμπασης*, *τογούμπασης*.

Δήλωνε επίσης τον επικεφαλής μιας συντεχνίας ή μιας ομάδας, βλ. *κασόμπασης*, *ντεστέμπασης*, *σαρατζήμπασης*, *τελόμπασης*, *τερζήμπασης*, *τσιφτισίμπασης*, *χαμούμπασης*.

Χρησιμοποιείται και ως επίθετο σε θέση α' συνθετικού τίτλων με τη σημ. ‘αρχι-’, π.χ. *basbanis* ‘επιλόχιος’ > *μπάσ-τσαούσης*, βλ. και *μασκακακουλουζής*, *μασσο-ουστάς*, *μπάσ-ρεϊζής*. Με αυτήν τη σημ. στις λ. *μπά χανούμ* ‘πρώτη κυρία του χαρεμιού’ και *μπάση σκλάβα* ‘αρχισκλάβα’. Με βάση τέτοιες λέξεις θα σχηματίστηκαν στα ελλ. προδιοριστικά σύνθετα με α' συνθετικό το πρόθημα *μασο-* με επιτατ. σημασία, π.χ. *μπάσης κλέφτης* (Παπ.) ή *μπάσ-κλέφτης* (Ππ.) ή *μασο(ι) κλέφτης* (Ξανθιν.), ή β' συνθετικό *-μπάσης*, π.χ. *χιλετζόμπασης* ‘αρχιπατεώνας’ (βλ. λέξεις). Η ποικιλία στη γραφή οφείλεται στο ότι μπορεί να θεωρησουμε το α' συνθετικό πλήρη λέξη ή δεσμευμένο πρόθημα – ο Γεώργιος Χατζιδάκης είχε επισημάνει, σε βιβλιοκρισία του για την *Πλήρη Σύλλογή Κρητικών Ασματών* του Αριστ. Κριάρη (*Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 6 (1923), 495), ότι « το Τουρκ. *basch* προφερόμενον *bas* μετέστη από επιτατικού μορίου εις επίθετον κλιθέν, βάσης κλέφτης. Συνήθως εκφέρεται άνευ του τελικού –ς, *μπάση κλέφτης*, *μπάση μασκαράς*». Ο Παπαγρηγοράκης (στο λ. *μπάσης* ‘κεφαλή, η αρχή, ο πρώτος’) το γράφει σαν να ήταν πλήρης λέξη: *μπάσης κλέφτης*: ο αρχικλέφτης και *μπάση σκλάβα*: η αρχισκλάβα. Αντίθετα, ο Πιπκάκης, που δεν έχει σχετικό λήμμα, φαίνεται να θεωρεί το *μασο-* ως δεσμευμένο μόρφημα. Γράφει στο ετυμολ. τμήμα του λ. *μασσίτζω* (βλ.) τα εξής: «[...] από το Τ. *bas* συνηθέστατο α' συν-

θετικό σε πολλές τουρκικές και τουρκοελληνικές λέξεις. Πρβλ. μπάς-τσαούσης = επιλοχίας, μπάς-ρεϊζής = κυβερνήτης πολεμ. πλοίου, μπάς-κλέφτης = κλεφταράς, μπάς-ψεύτης = ψευταράς, πάντοτε με τη σημασ. του ανώτερος, πιο μεγάλος, πιο ικανός». Ο Γαρεφαλάκης γράφει: *μπάχι κερατάς*: και στη συνέχεια ο Κριτσωτάκης: *μπάχι κλέφτης, μπάχι κερατάς, μπάχι λωποδύτης*. Ο Ξανθινάκης υιοθετεί τη γραφή *μπασ(ι)κλέφτης*: εδώ το *μπασ-* έχει γίνει πλήρως δεσμευμένο μόρφημα και έχει χάσει τον δικό του τόνο.}

μπασαγάς, ο [basagás]: «αρχηγός της φρουράς». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 100).

[< *bas ağa* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

μπασαλιάς, βλ. *πασαλιάς*.

μπασαλιά, βλ. *πασαλιά*.

μπασαλιάζω [basalázo] (Ξανθιν.): **1.** μαχαίρωνο· **2.** (μιφ. και σκωπτ.) συνουσιάζομαι.

[< *μπασαλής* (βλ. *πασαλής*) (Ξανθιν.)]

μπασαλντίζω, βλ. *μπαχαρντίζω*.

μπασαρντίζω, βλ. *μπαχαρντίζω*.

μπάση μασκαράς, βλ. *μπάσ-* (σημείωση).

μπάση σκλάβα, η [bási skláva] (Παπ.: στο λ. *μπάσης*): «αρχισκλάβα».

[< *μπάσης* 'κεφαλή, ο πρώτος, αρχι-' (< *bas*, βλ. σημείωση στο λ. *μπασ-*) + *σκλάβα* (Συντ.)]

{Η λ. *αρχισκλάβα* μπορεί να σημαίνει 'η δούλα, η υπηρέτρια με την υψηλότερη θέση απ' όλες τις άλλες στο ίδιο αφεντικό' ή 'η πρώτη παλλακίδα' (κατά το *AKN* το μsn. *σκλάβα* «μαρτυρείται στη σημ.: 'παλλακίδα'».)}

μπάσης κλέφτης, βλ. *μπάσ-κλέφτης*.

μπάσης, ο [básis] (πληθ. *οι μπάσηδες*) (Ξανθιν., Ροδ.): αρχηγός, ηγέτης. Με τη μορφή *πασής* η λ. μαρτυρείται ήδη στον Μπουνιαλί: *Κι εσυναχητήκανε εκεί οι Τούρκοι οι μεγάλοι, / πασήδες και τσαούσηδες κ' οι άρχοντες οι άλλοι* (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 146).

[< *bas* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. *μπασ-* (Συντ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης έχει τη λ. *μπάσης* με τη σημ. «κακός χαρακτήρας, αρχικλέφτης, αρχιμαφιόζος» (Τσιρ^B, 324), αλλά πρόκειται μάλλον για στενωπική ανασηματοδότηση με βάση τα *μπάσης κλέφτης, μπασ-ψεύτης, μπάχι κερατάς κλπ.*}

μπασ(ι)κλέφτης, βλ. *μπάσ-κλέφτης*.

μπασισκής, ο [basiskís]: «εσήμαινε τον αρχαιότερον υπηρέτην οικίας, ύστερον δε μικρόν αξιωματικόν των Γιαντισάρων». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 100).

[< *başeski* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (باش اسكى)

μπασ-κάλφας, βλ. *κάλφας*.

μπάσ-καρκακουλιξής, ο [bás karakuluxís]: αξιωματικός των Γεντισάρων ο οποίος διήυθνε τις περιπολίες ή τις φρουρές. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 108)

[< *bas karakullukcu* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης), βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το *TDK* έχει ως συνώνυμα τις λ. *karakol* (βλ. *καρακόλι* & *καραούλι*) και *kulluk* (βλ. *κουλούκι*), από την οποία η λ. *kullukcu* قوللجى «αξιωματικός άλλοτε του αστυνομικού σταθμού· κατώτερος αξιωματικός παρά Γεντισάρους» (Χλωρός, Β 1332). Η λ. *karakol* έχει και τους τύπους *karagol* και *karaul*. Με τον τελευταίο πρέπει να σχετίζεται η λ. *καραουλουκτσούδες* (-ήδες;), που απαντά σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826 (βλ. *Dedes*, 359).

μπασκάς, ο [baskás] (Γαρ.): Χρησιμοποιείται με γενική και ισοδυναμεί με σχετικό υπερθετικό του επιθέτου *καλός*, π.χ. *ο μπασκάς τση περιουσία(ς) μας*: το καλύτερο κομμάτι της περιουσίας μας.

[< *başka* «έτερος, άλλος, διάφορος, διακεκριμένος, χωριστός» (Χλωρός, Α 354) (Συντ.)] (باشق)

μπασκίνι, βλ. *πασκίνι*.

μπάσ-κλέφτης [bás kléftis] & **μπάσης κλέφτης** [básis kléftis] & **μπάχι κλέφτης** [báhi kléftis] & **μπασ(ι)κλέφτης** [bas(i)kléftis]: **1.** αρχικλέφτης, κλεφταράς (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ.)· **2.** αρχηγός κλεφτών (ανταρτών) (Ξανθιν.).

[< *μπάσ-* 'αρχι-' (< *bas*, βλ. σημείωση στο λ. *μπασ-*) + *κλέφτης* (Συντ.)]

μπασλίκι, το [baslítʃi] & **πασλίκι** [raslítʃi] (Σταυρινίδης): κάλυμμα κεφαλής (*Μεταφράσεις*, Α 33).

[< *başlık* (باشلق)]

μπασουμαδένιος (επίθ.) [basumadéñios] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ.: όλοι στην ανάπτυξη του λ. *μπασουμάς*): φτιαγμένος από μπασουμά, τσίτινος.

[χωρίς ρητή ετυμολ. / < *μπασουμάδες* (*μπασουμάς*) (Συντ.)]

μπασουμάκι, βλ. *πασουμάκι*.

μπασουμάς, ο [basumás] & **πασουμάς** [rasumás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) & **βασμάς** [vasmás] (Τσιρ^B): **1.** εμπρημέ ύφασμα χαμηλής ποιότητας, τσίτι· **2.** (στον πληθ. *μπασουμάδες*): «τα σημάδια που αφήνει στα πόδια η φωτιά όταν κάβεται κανείς κοντά επί πολλή ώρα» (Γαρ.).

[< *basma* (Παπ.)] (باصمه)

{Για την ιστορία της λέξης: Τη βρίσκουμε με τη γραφή *πασουμάς* σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 104). Ο εκδότης του κειμένου Στέφ. Ξανθουδίδης σημείωνε: «Και σήμερον [= 1913] η λ. *μπασουμάς* κοινοτάτη». Απ' όσο ξέρω, σήμερα η λ. πρέπει να υπάρχει μόνο στα λεξικά.»}

μπασουματζής, ο [basumadzis] (Πιτ.) : ο έμπορος υφασμάτων.

[< *basmaci* (Πιτ.)] (باصمه جى)

μπάς-ουστάς, ο [bás ustás] : «ο αρχηγός των γε-νιτσάρων που εκτελούσαν αστυνομικά καθήκοντα στο Μ. Κάστρο». Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815 (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουζή”, *Αμάθεια*, 2/5 (1971), 57).

[< *bas usta* (Σταυρινίδης)]

μπάς-ρεϊζής, ο [bás reizis] (Πιτ.) : κυβερνήτης πολεμικού πλοίου.

[< *bas reis* (Κουκκίδης, 60), βλ. σημείωση στο λ. *μπασ-*] (باش ريس)

μπασιζίω [bastízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ^B) : **1.** πιάζω, πατώ, συμπιέζω· **2.** ελέγγω αφηνδιαστικά, ερευνώ (αστυνομ.)· **3.** (μτφ.) δοκιμάζω κάποιον· **4.** κατακάθονται, (μτφ.) χάνομαι.

[< *basmak* (Παπ.) / αόρ. *bast(im)* (Ξανθιν.)] (باصمق، بصمق)

{Ο Πιτωκάκης έχει το ρ. *μπασιζίω* ‘υπερέχω, υπερτερώ’ και το ετυμολογεί από το *μπασ-* ‘αρχι-’ (βλ.), αλλά πρόκειται μάλλον για μτφ. χρήση της σημ. 1. του *μπασιζίω* [< *basmak*] : ‘βάζω κάτω κάποιον, τον νικώ’.

μπασιλίκι [bastilíki] (Ξανθιν^A) : έλεγχος, έρευνα.

[< *μπασιζίω*, με κατάλ. -λίκι (Ξανθιν.)]

μπάς-τσαούσης [bás tsaúsis] & **μπάχι τσαούσης** [báchi tsaúsis] (Πάγκ., Πιτ.) : ο επιλοχίας. Η λ. με τη γραφή *μπαστζαούσης* σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 99).

[*bas* ‘κεφαλή, ανώτερος’ + *τσαούσης* (Ελευθ. Γιακουμάκη, επιμελήτριας της 2η έκδοσης του έργου του Γ. Πάγκαλου)· *basçanus* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης) (باش چاوش)]

{Η λ. *μπαστσαούσης*

μπάς χανοούμ, βλ. **μπά χανοούμ**.

μπάς-ψεύτης, ο [bás pséftis] (Πιτ.) : ψευταράς.

[< *bas-* ‘ο πιο μεγάλος’ + κλέφτης (Πιτ.), βλ. σημείωση στο λ. *μπασ-* (Συντ.)]

μπαταίρνω, βλ. **μπατάρω**.

μπαταλεύ(γ)ω^(A) [bataléu(γ)o] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.,

Ξεν.) : (κυρίως ως αμτβ.) αχρηστεύω, -ομαι, παύω να είμαι χρήσιμος, να έχω αξία, ιδίως λόγω της φθοράς του χρόνου.

[< *battal* (Παπ.) / *μπατάλης* + -εύω (Ξανθιν.)]

μπατάλης, βλ. **μπατάλικος**.

μπαταλιές, ο [bataliés] (Αποστ., Τσιρ.) : φθαρμένο, άχρηστο αντικείμενο, μπαγκατέλα.

[< *μπαταλεύω*, υποχωρητικά: η κατάληξη κατά τα τουρκ. προέλευσης σε -ές, αν όχι από το οθωμ. *battaliyye* بطاليه (Devellioğlu, 83) «izi bitmiş olan resmi kağıtların konulduğu torba» (= σάκος όπου τοποθετούνταν επίσημα έγγραφα τελειωμένων υποθέσεων) (Συντ.)]

μπατάλικος* (επιθ.) [batálikos] & **μπατάλης**^(A) [batális], θηλ. **μπατάλα**, βλ. σημείωση (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ογκώδης, (και γι' αυτό) δύσκολος στη μεταφορά, δύσχητος.

[< *battal* (Παπ.) / < *μπατάλης* < *battal* (AKN)] (بطل)

{Κατά τον Κυρανούδη (σ. 183) και το *μπατάλης* και το *μπατάλικος* από το *battal*. Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί το θηλ. **μπατάλα** με τη σημ. «μεγαλόσωμη, παχύσαρκη, χοντρομπαλού» (Ξανθιν^A, 410), με πιθανή ετυμολ. «από το τουρκ. *balá* (= ψηλός), με αναδίπλ. της συλλ. *λα* για έμφαση». Κατά τη γνώμη μου πρόκειται για παραφθορά της λ. *μπατάλα*, θηλ. του *μπατάλης*·}

μπατανία, βλ. **πατανία**.

μπαταξηλίκι, βλ. **μπαταξιλίκι**.

μπαταξής* (επιθ. προσ.) [bataksís] & **μπανταξής** [badaksís] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ο κακοπληρωτής, ο απατεώνας· **2.** (χειδ. για παιδιά) ο πολύ ζωνηρός, που κάνει αταξίες.

[< *batakçi* (Παπ.)] (باتاچى)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί χωριστά τον τ. **μπακατής**·}

μπαταξιλίκι, το [bataksilíki] & **μπανταξιλίκι** [badaksilíki] (Παπ.: στο λ. *μπαταξής*, Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : οι πράξεις, το φέρσιμο του μπαταξή, του κακοπληρωτή-ατιμία.

[< *batakçılık* (Πάγκ.)] (باتاچىلىق)

{Ο Δαριβιανάκης το γράφει: *μπαταξηλίκι*·}

μπατάρω* [batáro] (Ιδομ., Κασσ.) : **1.** γέρνω, ανατρέπομαι· **2.** εξασθενώ, εξουθενώνομαι.

[< *batar-* ‘βουλιάζω’ (AKN), θέμα α(προσδι)όριστου ενεστ. του ρ. *batmak*.]

{Υπάρχει (Κονδ., Γαρ., Ιδομ.) και το ρ. *μπαταίρνω* (*μπατέρνω* στους Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ.,

(Τσιρ.) ή *μπατάρω*, με τη σημ. 'θεωρώ, λαμβάνω υπόψη, λογαριάζω, συμψηφίζω'. Το μεσοπαθ. στο γ' ενικό πρόσωπο: *δεν μπατέρνεται* (ορολογία σε παιδικά παιχνίδια) = δεν πάνεται, δεν μετρά, δεν υπολογίζεται. Ο Μανώλης Κων. Αστυρακάκης (*Η Τύλισος την εποχή της Βενετοκρατίας*, Ηράκλειο 2014, σ. 256) το ετυμολογεί από το «ιταλ. badare = ασχολούμαι, φροντίζω, υπολογίζω, βενετ. badare ή abbadares».

μπατζάκα, βλ. **μπατζάκι**.

μπατζάκας, ο [badzákas], πληθ. οι **μπατζάκιδες** (Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Κριτσ.) : 1. «Έτσι ονομάζονταν σκωπτικός στην περίοδο της Αυτονομίας της Κρήτης οι οπαδοί του πολιτικού αρχηγού Αντ. Μιχαηλιδάκη, από τους πολιτικούς των αντιπάλους. Κατά κάποιοιαν εκδοχή [...] επειδή κάποτε [...] από απροσεξία εθεάθη με ανασχημένες τις άκρες του πανταλονιού του έτσι που εφαινότο οι "μπατζάκες" του εσωβράκου [...] Ο όρος επεκράτησε και μετά την Ένωση για όλους τους αντιβενιζελικούς. Όταν μάλιστα ήθελαν να χαρακτηρίσουν κανένα σαν φανατικό, ανέβριζαν τον τόνο στην παραλήγουσα "μπάτζακας"» (Πιτ.). 2. παρατσούκλι για μοτέτρο που φορούσε πανταλόνι αντί για βράκα. [*μπατζάκα* (Πάγκ.)]

{Για τη σημ. 2 βλ. σημείωση στο λ. *παπουτσάς*.}

μπατζάκι*, το [badzátʃi] (Παπ., Πιτ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : το κάτω μέρος του πανταλονιού, του εσώβρακου, της βράκας: ΦΡ. (επιτιμητ.) *τρομάρα στα μπατζάκια σου*. Μεγεθυντ. **μπατζάκα**, η [badzákala].

[< *bacak* (Παπ.) / 'κνήμη' (Πάγκ.)] (بجاق، بوجاق، بجاج)

{Συχνά η λ. *μπατζάκα* χρησιμοποιείται όχι ως μεγεθυντικό αλλά ως εναλλακτικός τ. της λ. *μπατζάκι*, ίσως κατά το κρητ. η *ποδαρά* 'το κάτω μέρος'. Έτσι την έχει ο Κριτσωτάκης. Τη χρήση αυτή («μεγεθυντικό που απώλεσε τη μεγεθυντική σημασία») επισημαίνει ο Χριστόφορος Χαρολαμπίτης (*Κρητολογικά Μελετήματα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σ. 91). Η λ. *bacak* σημαίνει 'μηρός, κνήμη' (Χλωρός, Α 310), αλλά και «patte de derrière chez les animaux» (Meynard, Α 255). Με τη δεύτερη σημασία (πισινό πόδι ζώου) στην τουρκ. παροιμία *Her koyun kendi bacağında asılır*, στην οποία αντιστοιχεί ακριβώς η κρητική *Κάθε αρνί από τον ατζιποδά ντου θα κρεμαστεί*, δηλ. καθένas πληρώνεται τελικά κατά τα έργα του (Πάγκαλος, Β 296, βλ. και Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Απόστ.: στο λ. *ατζιποδάς*). Το *μπατζάκι* τουρκικά λέγεται *pantolon bacağı* (Tuncay & Καρατζάς, 61.)

μπατζακλίκι, το [badzakliti] (Τσιρ.) : το καθένα

από τα δύο ανοίγματα της κρητικής βράκας απ' όπου περνούν τα πόδια.

[< *bacaklık* (Συντ.)]

{Το τουρκ. *bacaklık* κατά το *TDK* έχει την ειδική σημ. 'δερμάτινη επιγονατίδα για τους παίκτες του χόκεϊ'. Η αναζήτηση εικόνων στο διαδικτυο δείχνει ότι η λ. *bacaklık* σημαίνει διάφορα πράγματα που περιβάλλουν το πόδι, όπως: καλτσοδέτες, γκέτες κλπ. Ο Κουκκίδης (σ. 50) έχει τη λ. *μπατζακλίκα* με τη σημ. 'δαντέλα γυναικείων πανταλονιών'. Ο Μενέλαος Λουντέμης (*Τότε που κληρούσα τους ανέμους*, Δωρικός, Αθήνα 1964, σ. 31) τη χρησιμοποιεί με τη σημ. 'μπατζάκι (το κάτω μέρος)': «Το ένα του παπούτσι είχε τελειώσει. Κατέβασα το *μπατζακλίκα* του και χτύπησα με τη βούρτσα το κασελάκι, όπως είδα να κάνουν οι βετεράνοι της δουλειάς».

μπατζανάκης*, ο [badzanátʃis] & **τζαμπανάκης** [dzabanátʃis] & **μπατζανής** [badzañis] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : ο σύγγαμβρος, αυτός που έχει παντρευτεί την αδελφή της γυναικίας κάποιου (*λέξις των πόλεων*, Παπ.).

[< *bacanak* (Παπ.)] (باجناق، باجناق، باجاناق)

{Όπως σημειώνει ο Παπαγρηγοράκης, στα χωριά λέγεται *κουνιάδος*. Ο τ. *μπατζανής* υποχωρητικά από το *μπατζανάκης*.}

μπατζανής, βλ. **μπατζανάκης**.

μπατζάς, ο [badzás] : φεγγίτης, φωταγωγός. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815 (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, «Το τραγούδι του Μαζουμί Αγά ή Μπαλουζή», *Αμύλλα*, 2/5 (1971), 62). Βλ. και *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 610, όπου η λ. *μπατζάς* με τη σημ. 'οπή αποχωρητηρίου'.

[< *baca* 'καπνοδόχη' (Σταυρινίδης), *dam bacasi* (βλ. *ντάμι*) «φεγγίτης, ήτοι οπή επί της στέγης χρησιμεύουσα εις φωτισμόν ή προς έξοδον επί της στέγης» (Χλωρός, Α 310), ο κρητ. *ανηφοράς* (Συντ.)] (باجه)

μπατζίνα, βλ. **μπαζίνα**.

μπατζίω [batízo] & **μπατζίω** [badízo] (Πάγκ., Κονδ.) : καταστρέφω, -ομαι.

[ίσως < *batt(im)*, αόρ. του ρ. *batmak* 'βυθίζω, -ομαι' (Πάγκ.), και μτρ. 'καταστρέφομαι' (Συντ.)] (بٹاق)

μπατίρης*, ο [batiris] (Ροδ., Δαρ., Κασσ.) : ο άφραγκος, που δεν έχει *μία* (δραχμή στην τσέπη του) (Δαρ.).

[υποχωρητικά < *μπατίρω* (μπατιρίζω) < τουρκ. *batır* 'βυθίζ-ω' (ΑΚΝ)]

μπάφυλλος, ο [báfilos] & **μπάφυλλας** [báfilas] (άλλη γραφή: *μπάφιλας*) (κοινός πληθ.: *οι μπαφύλλοι*, από επίδραση της αιτιατικής: *τοι μπαφύλλους*) (Πάγ., Πιτ., Ροδ., Κριτσ., Χουστ.,

Κασσ., Τσιρ^B): **1.** κάλυκας φουστιγιού· **2.** ορειχθάλκινου έλασμα· **3.** παιδικό παιχνίδι, είδος αυτοσχέδιας κροτίδας.

[< σερβ. *rafia* «μεταλλικός δακτύλιος στερεώνον τον σωλήνα του όπλου» + *φύλλο* (Πάγκ.) / *πάφιλας**: < ίσως συμφυρμός τουρκ. *raf(ta)* (προφ. [rã-]) ‘μεταλλικό στολίδι αλόγου’ (από τα περσ.) + *φύλλο* (AKN)]
{Βλ. και *παφίλι*.}

μπαχανές, ο [bahanes] (Τουρκοκρητ.): η πρόφραση, η αφορμή.

[< *bahane* (Bilgehan², 623)] (بھانہ)

μπάχανουμ, η [bã xanum] (Χουστ.): η πρώτη κυρία του χαρεμού.

[< *μπάς χανουμ* (Πλανάκης) με απλοποίηση [sx] > [x]: < *bas hanim* (βλ. *μπασ-*)]

μπαχάρι*, το [baharí] (συνήθως στον πληθ. τα **μπαχάρια**) (Παπ.): κάθε μπαχαρικό.

[< *bahar* (Παπ.) / ‘μπαχαρικό’ (AKN)] (بھار)
{Ο Παπαγρηγοράκης παραθέτει την εξής μαντινάδα: *Ζάχαρη τρως την ταχινή κι ‘απ’ όλα τα μπαχάρια / και καθαρίζει τη φωνή και τραγουδείς καθάρια*. Η λ. χρησιμοποιείται και με τη σημ. του συγκεκριμένου μπαχαρικού (ινδικό πιπέρι), πβ. μαντινάδα: *Πέμπω σου χαρετίσματα μ’ ένα κλαδί (= ένα κόκκο) μπαχάρι / για να ταΐζεις το πουλί να φέρνει το χαμπάρι*.}

μπαχαρικά*, τα [baharíka] (Παπ.: στο λ. *μπαχάρι*): «γενική ονομασία για προϊόντα που προέρχονται από ορισμένα φυτά στον θερμών χωρών, έχουν αρωματική οσμή ή πικάντικη γεύση και χρησιμοποιούνται στη μαγειρική ως καρυκεύματα» (AKN).

[< *μπαχάρι* (Παπ.)]

μπαχάς, βλ. *παχάς*.

μπάχης, ο [bãjis] (Ιδομ^B): ο περίσσιος.

[μάλλον < *μπάχι*, στη σημ. ‘πλεόνασμα’ (Συντ.)]

μπάχι, το [bãji] (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B): **1.** «πανωζύγι, μικρό βάρος που έκλεβε ο ζυγιστής κατά το ζύγισμα αγαθών» (Τσιρ.): **2.** πλεόνασμα· **3.** το επιτόκιο.

[μάλλον < *bas*, στη σημ. «sarıfiye» ‘δικαίωμα, αμοιβή του αργραμοιβού για τη συναλλαγή’ (βλ. *TDK*, λ. *bas*, σημ. 9) (Συντ.)] (بھاش)
{Η σημ. 2. ως “φυσικό” αποτέλεσμα της σημ. 1., όπως φαίνεται στο παράδειγμα χρήσης του Γαρεφάλακη: “*Λειψό μαολιά ήβανα των πελατώ τον μπακαλιάρο, για να μην πέσω όζω έσά σπού πολυφουρά. Οψές εξάνοιξα πόσο έχω πουλημένο και εξύασα τον αποδέλοιο κι έχω μπάχι τέσσερα κιά*”.

μπαχαρντίζω [bahardizo] & **μπασαρντίζω** [basardizo] & **μπασαλντίζω** [basaldizo] (Παπ., Ξανθιν., Τσιρ.): **1.** τα καταφέρνω, κατορθώ-

νω· **2.** προλαβαίνω, αντέχω: «Δεν μπαχαρντίζω μπλιό την κουλιά σας να μαγεροτσικαλιάζω» (Τσιρ.).

[< *basarmak* (Παπ.) / αόρ. *basard(im)* (Ξανθιν.)] (بھاشارمق)

μπάχι κερατάς, ο [bãji keratás] (Γαρ.: στο λ. *μπάχι-κλέφτης*, Κριτσ.): κερατάς στον υπερθετικό βαθμό· κρητ. συνώνυμα: κερατάς τω γ-κερατάδω, μπίνι κερατάς (βλ. *μπίν*).

[*μπαχι* ‘αρχι-’ (< *bas*, βλ. σημείωση στο λ. *μπασ-*) + *κερατάς* (Συντ.)]

μπάχι κλέφτης, βλ. *μπάς-κλέφτης*.

μπαχλαντίζω, βλ. *παχλαντίζω*¹.

μπάχι λωποδύτης, ο [bãji loporoditis] (Κριτσ.): μεγάλος λωποδύτης, αρχιλωποδύτης.

[< *bas-* ‘αρχι-’ + *λωποδύτης* (Κριτσ.)]

μπάχι τσαούσης, βλ. *μπάς-τσαούσης*.

μπαχριέ, το [bahrié] & **μπαχριές**, ο [bahriés] & **μαχριές** [mahriés] (Πάγκ., Κονδ., Τσιρ.): «είδος ζιπониού (ή μείτаниού) με περιλαίμιον υψούμενον εις τον σβέρκον, ως σακκάκι του αξιωματικού του ναυτικού ή πεζικού, οπόθεν η μεταφορά κατ’ επέκτασιν επί ζιπониού φορουμένου και υπό μη αξιωματικού, αρκεί να έχη τούτο περιλαίμιον υψωμένον» (Πάγκ.), «κοντογούνι κεντητό γυναικείον, πολυερό· φέρμελη γυναικεία» (Κονδ.). [< *bahriye* ‘το ναυτικόν’ (Πάγκ.)] (بھريه)
{Πβ. στα ελλ. το επίθ. *ναυτικός* ως όρο μόδας, π.χ. *ναυτικός γιακάς* (AKN).}

μπάχτι, το [bãhti] (Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ.): **1.** κάτι που μας φέρνει τύχη, το ποδαρικό· **2.** συνήθεια: «Μπάχτι το ‘χει να σηκώνετ’ αξημέρωτα» (Τσιρ.).

[< *bah* ‘τύχη’ (Ronzevalle)] (بھخت)

{Το παράθεμα στη σημ. 2 πρέπει ίσως να εννοηθεί ως εξής: ‘Το έχει για καλό, για γούρι, να σηκώνεται αξημέρωτα’. Ο Δαριβιανάκης λημματογραφεί την φρ. *κακό μπάχτι* ‘κακό ποδαρικό, κακό χερικό’}.

μπαχτσεβάνης, βλ. *μπαξεβάνης*.

μπεγεντίζω [beze(n)dizo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.): ξεχωρίζω κάτι σαν το πιο εκλεκτό, τιμώ, εκτιμώ· μτχ. παθ. πρκ. **μπεγεντισμένος** (ως επίθ. σημαίνει ‘ξεχωριστός, ζηλευτός, αξιοθαύμαστος’).

[< *beğenmek* (Παπ.) / αόρ. *beğend(im)* (Ξανθιν.)] (بھنمك)

μπεγεντινές, ο [beze(n)dinés] (Δαρ.): ο έρωτας.

[πιθανόν από λέξη ομόρριξη με το ρ. *beğenmek* (βλ. *μπεγεντίζω*) ή από κάποιον τύπο του (Συντ.)]

μπεγέντιση, η [beʒé(n)disi] & **μπεγέντισμα**, το [beʒé(n)disma] (Ξανθίν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.) : εκτίμηση, αναγνώριση της αξίας κάποιου, θαυμασμός.

[< μπεγεντζώ (Ξανθίν.)]

μπεγέντισμα, βλ. **μπεγέντιση**.

μπεγιάνι, το [bejãni] (Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : ρεζύλημα, εξευτελισμός, διασπυρμός· ΦΡ. *βγαίνω μπεγιάνι*: αποκαλύπτομαι, φανερώνομαι || *κάνω μπεγιάνι*: διασπύρω.

[< *beyan* 'δήλωση, ανακοίνωση' (κατά το *TDK* από το αραβ. *beyān*) (Συντ.) (بَيَان)]

{Η έκφρ. *κάνω μπεγιάνι* φαίνεται μτφρ. από το *beyan etmek*. Στην έκφρ. *βγαίνω μπεγιάνι* διαφαίνεται επίδραση από την έκφρ. *βγαίνω στο μείνταϊν*.}

μπεγιράκι, βλ. **μπεγιρί**.

μπεγιραντόντης (επιθ.) [beʒiradódis] (Ξανθίν.) : (μειωτ.) που έχει πολύ μεγάλα δόντια.

[< μπεγιρί + αντόντι 'δόντι' (Ξανθίν.)]

μπεγιρί, το [beʒiri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : το άλογο. ΜΕΓΕΘ. **μπεγίρα**, η [beʒira]· μτφ. σημαίνει 'μεγαλόσωμη και χοντροκομμένη γυναίκα'. ΥΠΟΚΟΡ. **μπεγιράκι**, το [beʒirãtʃi] : 1. αλογάκι· 2. (μτφ.) η ονειρώξη, στη ΦΡ. «Εφωγέ ντου το μπεγιράκι τη νύχτα» (Πάγκ.).

[< *beygir* (Παπ.), και διαλεκτ. *beğir*, στο *TDK* (Συντ.) (بَيْكِر، بَيْكِرِي)]

{Όπως επισημαίνει ο Καθ. Θεοχ. Δετοράκης, φιλολογικός επιμελητής της έκδοσης του *Κρητικού Λεξιλογίου* του Κονδύλακη, *μπεγιρί* είναι το αρσενικό άλογο, το θηλυκό είναι η *φοράδα*. Στα τουρκ. *beygir* είναι το άλογο για δουλειές. Αυτή η λέξη χρησιμοποιείται και για τα "άλογα" (υπιδύναμη) των αυτοκινήτων. Το άλογο για υπασία είναι *ai* (Μπόγκας, 161), πβ. το παράθεμα χρήσης που δίνει ο Παμπούκης (σ. 35) : *γύριζε συχνά καβάλα σε περιήφανο άσπρο άτι*.}

μπεγιρόμνυα, η [beʒirómiɲa] & **μπεγιρόμνυα** [beʒirómiza] (Ξανθίν.) : 1. μεγάλη μύγα που έχει συνήθως το μπεγιρί· 2. (μτφ.) άνθρωπος φορτικός, κολλητσίδα.

[< μπεγιρί + μύγ(ι)α (Ξανθίν.)]

μπεγιρόσπορος, ο [beʒirósporos] (Κριτσ.) : 1. το σπέρμα του αλόγου· 2. (μτφ.) η σουμάδα {!}

[< μπεγιρί + σπόρος (Συντ.)]

μπεγιέρι, το [beɣléri] & **μπαγιάρι** [baɣlári] (Πάγκ.) : το κομπολόι.

[ίσως < παλ. τουρκ. *beğler*, πληθ. του ουσ. *beğ* (παλ. τ. του *bey* = μπέης) (AKN)]

μπεζαχτάς*, ο [bezaxtás] (Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^h, Κασσ., Ξεν.) : συρτάρι χρημάτων εμπόρου, χρηματοκιβώτιο. Βλ. και *μπεσταχτάς*.

[παραφθορά της λ. *μπεσταχτάς* (Συντ.) ή < *bezahta* (AKN, EANEΓ, Χρηστικό)]

{Το *AKN* έχει τη λ. με το ερμηνευμα: «(λαϊκότρ.) το ταμείο || (επέκτ.) για χρηματικό ποσό ιδίως μεγάλο». Την ετυμολογεί από το τουρκ. *bezahta*, ομοίως και το *Χρηστικό Λεξικό* της Ακαδημίας Αθηνών. Το *EANEΓ* ετυμολογεί από το παλ. τουρκ. *bezahta* «ταμείο». Δεν μπόρεσα να εντοπίσω αυτήν τη λέξη σε τουρκικά λεξικά, σύγχρονα ή παλαιότερα. Το *TDK* δεν την έχει, ούτε ως διαλεκτική, βλ. στο λ. *μπεσταχτάς*. Κατά τη γνώμη μου η λ. *μπεζαχτάς* είναι αλλοποίηση/παραφθορά της λ. *μπεσταχτάς*, αλλά τη λημματογραφώ χωριστά, γιατί ίσως τα παραπάνω λεξικά να στηρίχτηκαν σε πηγές που δεν μπόρεσα να εντοπίσω.

Μια εντελώς διαφορετική προέλευση για τη λ. *μπεζαχτάς* 'comptoir' προτείνει ο Rinaldo Marmara (*Les Levantins et la grécisation des emprunts tures-ottomans – Lexique étymologique*, s. c., de *bezzáz*, adj. et s. ottoman d'origine arabe, personne qui vend des tissus, marché, et de *-istân*, suffixe ottoman d'origine persane qui sert à former des noms de lieu. Ils le traduisent par "comptoir" (table sur laquelle le marchand compte son argent ou étale la marchandise, établissement de banque et de crédit). Pendant l' Empire ottoman, le "bézestan" était le lieu (dépôt) où les gens confiaient leurs objets précieux et leur argent, en quelque sorte la salle de coffres de nos banques actuelles, et l'une des fonctions des commerçants du "bézestan" était d' accorder des prêts d' argent à intérêt, aux particuliers et aux artisans. Il faut noter que "bézestan" signifiait surtout marché d' objets précieux». Σημειώσουμε πάντως ότι η λ. έχει περάσει στα ελλ. ως *μπεζεστένι* ή *μπεντεστένι* 'αγορά θολοσκεπής' (Κουκκίδης, 61 & 62), βλ. και *μπεντεστένι* 'αγορά, παζάρι' στον παρόντα κατάλογο.}

μπεζερίζο [bezerizo] (Ροδ.) : στεναχωριέμαι, αηδιάζω.

[< *bezer*- θέμα α(προσδι)όριστου ενεστώτα του ρ. *bezemek* (Κουκκίδης, 61) (بِزَم)]

{Από τον αόριστο *beztim* του ίδιου ρήματος η λ. *μπεστιζώ* (βλ.)}

μπεηλίτικος, βλ. **μπεϊλίτικος**.

μπεϊζαντές, ο [beizadés] & **μπεζαντές**, ο [bezadés] (Κασσ.) : γιος μπέη, αρχοντόπουλο. *Απόψε μουσαφίρης σου, κι ό,τι κι αν θες με κάμε, / μπεϊζαντές θα μου φανεί [πως είμαι] α[ν] θέσω 'γώ και χάμαι* (μαντινάδα, τραγουδημένη από τον Νίκο Ξυλούρη: *Η Κρήτη και τα τραγούδια της*, Music Box 1967).

[< *beyzade* (Κουκκίδης, 61) < τουρκ. *bey* 'μπέης' + περσ. *zade* 'γιος, παιδί', 'γιος μπέη, πρίγκηπα· ευγενής' (Χλωρός, Α 361)] (بکڑه)

{Κατά τον Μπόγκα (σ. 187) η λ. *μπεηζαδές* ή *βεηζαδές* στην Ήπειρο ως επώνυμο: ο χριστιανός του οποίου ο πατέρας επήρε τον τίτλο του μπέη, έγινε αριστοκράτης.}

μπεϊλί, βλ. **μπελί**.

μπεϊλίικια, τα βλ. **μπεϊλίικος**.

μπεϊλίικος (επίθ.) (άλλες γραφές: *μπεηλίικος*, *μπεϊλίικος*) [beiliflikos] & **μπεϊλίτικός** (*μπεϊλίτικός*) [beilitikós] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : **1.** αυτός που ανήκει στο δημόσιο (λέγεται κυρίως για δημόσια γη) **2.** αδέσποτος, εγκαταλελειμμένος (λέγεται κυρίως για χωράφια). «Ο όρος προφανώς δημιουργήθηκε κατά τις συχνές εγκαταλείψεις, εκ μέρους των μπέηδων και αγάδων, των αγροτικών περιουσιών των για να κλειστούν μέσα στα κάστρα, όταν οι επαναστάτες κυριαρχούσαν στην ύπαιθρο» (Πιτ.) **3.** Τοπωνύμιο **Μπεϊλίτικα** στην επαρχία Σελίνου.

[< *beylik* (Παπ.) / + -ικός, «το δε τ του *μπεϊλίτικος* κατ' ανομοίωση προς το έτερον κ της κατάλ. -ικός» (Πάγκ.)] (بکلیک)

{Η λ. *beylik* ως ουσ. σημαίνει αρχικά 'τίτλος του μπέη' και 'υποτελής ηγεμονία' (όπως της Σάμου: 1834-1912). Ως επίθ. σημαίνει 'κυβερνητικός, δημόσιος': *beylik mal(i)* = «δημόσιον πράγμα» (Χλωρός, Α 362). Από το *beylik* ετυμολογείται (Γιαγκουλλής, 51) και το κυπρ. *πειλίτικον*, το, 'κρατική γη (χωράφι) που δεν ανήκει σε κανένα'. Στον Μουνιαλή η λ. **μπεηλίικια** σημαίνει «πλοία που εξόπλιζαν οι μπέηδες του ναυτικού» (Αλεξίου & Αποσκήτη, 596).}

μπεϊλίτικός, βλ. **μπεϊλίικος**.

μπεϊλού, η [beilú] (Κονδ.) : «κωμική απηρχαιωμένη λέξις, αντί κυρά ή κερά».

[< *μπεηλής ή *μπέης* (ίσως κατά τα: *σαγιαλού*, *μπελαλού*) : 'αυτή που έχει μπέη σύζυγο' (Συντ.)]

{Υπάρχει οικογενειακό επίθετο *Μπεηλής* (στο Διαδίκτυο). Το *TDK* έχει τη λ. *Beyli* μόνο ως ονομασία οικισμού. Στην κυριολεξία σημαίνει 'που ανήκει σε μπέη', πβ. *πασαλής* (< *pasalı* < *paşa*).}

μπεϊταμάλης, ο [beitamális] : ο υπεύθυνος του

θησαυροφυλακίου. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'ναι κι ο μπεϊταμάλης σας με τα κιορδάμνια τ'ου' όλα* (βλ. Dedes, 363).

[< *beytilmal* «devletin hazinesi» (=θησαυροφυλάκιο του κράτους) (*TDK*), κατά τον Nişanayan από το αραβ. *baytul-māl* (Συντ.)] (بيت المال)

μπεκιάρης*, ο [betjárís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κασσ., Ξεν.) : αυτός που ζει μόνος χωρίς την οικογένειά του, όχι μόνο ο άγαμος (λέξις πανελλήνιος, Παπ.).

[< *bekâr* (Παπ.)] (بیکار، بکار)

{Το θηλ. *μπεκιάρισσα* (όπως και το *εργένισσα*) είναι σπάνιο, διότι παλαιότερα σπάνιο ήταν και το φαινόμενο να ζει μια γυναίκα ως *bekâr*.}

μπεκιαρλί, το [betjárli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κασσ., Τσιρ^B) : η διαβίωση του μπεκιάρη.

[< *bekârlík* (Πάγκ.)] (بیکارلیق)

μπεκρή μεζές, ο [bekri mezés] (Παπ.: χωρίς ερμηνευμα και χωρίς ετυμολ. στο λ. *μεζές*) : μικρές μπουκιές (χοιρινό) κρέας μαριναρισμένο σε κρασί, σοταρισμένο σε ελαιόλαδο και μαγειρεμένο με κρεμμύδι και ντομάτα (Συντ.).

{Κατά τον Κυρανούδη (σ. 208) «ίσως δεν πρόκειται για γνήσιο τουρκικό σύνθετο, αλλά για ελληνικό σχηματισμό με χιουμοριστικούς στόχους», αφού ιζαφετικό σύνθετο *bekri mezesi δεν εντοπίζεται σε κάποια τουρκική πηγή. Υπόθεση: Ίσως να σχηματίστηκε από κάποιους που ήξεραν το τουρκ. *şarap mezeci* 'ορεκτικό', κ.λ. κρασομεζές.}

μπεκρής*, ο [bekrís] (Παπ., Κασσ.) : ο μέθυσο (λέξις πανελλήνιος, Παπ.).

[< *bekri* (Παπ.)] (بکری)

μπεκρίλίκι, το [bekrilifli] (Παπ.: στο λ. *μπεκρής*, Κονδ., Τσιρ^B) : **1.** κατάσταση του μέθυσου **2.** υπερβολική κατανάλωση οινοπνευματωδών ποτών (*ANEI*).

[< *μπεκρής* (Παπ.) / < *bekrilik* (*ANEI*)] (بکریلیک)

μπεκροπίνω* [bekropino] (Ιδομ., Τσιρ.) : μεθοκοπώ.

[< *μπεκρής* + *πίνω* (Συντ.)]

μπεκρουλιάζω* [bekruλιάzo] (Παπ.: στο λ. *μπεκρής*) : (μειωτ.) μεθοκοπώ (*AKN*).

[< *μπεκρής* (Παπ.) / < *μπεκρουλιάκας* (*AKN*)]

μπελαγιά αγραντίμ, βλ. **μπελογραντίζω**.

μπελαλήδικος, βλ. **μπελαλίδικος**.

μπελαλής* (επίθ. προσ.) [belalís] (Τσιρ., Δαρ., Κασσ.) : αυτός που δημιουργεί μπελάδες, δύσκολος άνθρωπος.

[< *belalı* (*AKN*)] (בלالی)

μπελαλίδικος* (άλλη γραφή: *μπελαλήδικος*) (επίθ.) [belalidikos] & **μπελαλούδικος**

[belalūdikos] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : αυτός που προκαλεί μπελά, ενοχλητικός.

[μπελαλούδικος: < πληθ. *μπελαλίδες* < *belali*-μπελαλούδικος: < *μπελαλούδες*, πληθ. του θηλ. *μπελαλού* (Πάγκ.)]

μπελαλούδικος, βλ. **μπελαλίδικος**.

μπελάς*, ο [belás] & **μπελιάς** [belás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ.) : η ενόχληση (*λέξεις πανελλήνιος*, Παπ.), το εμπόδιο, μπλέξιμο, μπέρδεμα, πρόβλημα.

[< *belá* (Παπ.)] (ءلا)

{Η έκφρ. *βρίσκω τον μπελά μου* αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. *belasını bulmak*}

μπελεζίκι, βλ. **μπιλεζίκι**.

μπελεντένιος (επίθ.) (Ξεν.) : χαρακτηρισμός για υφαντό με σχέδια (συνδυασμός τετραγώνων) που γίνονται στην ύφανση, όπως στα δεξιάματα. Συνήθως χρησιμοποιείται στο θηλ.: *μια μπελεντένια πατανία*, ή απλώς: *μια μπελεντένια*.

[< *beledi*, στη σημ. «*ramuklu, kalın bir tür kumas*» (= είδος χοντρού βαμβακερού υφάσματος), *απαρχ.* κατά το *TDK*, από τα αραβ. (Συντ.)]

{Από τη ιστορία των λέξεων: Κατά τον Χλωρό (Α 364), η λ. *beledi* αρχικά είναι επίθετο και σημαίνει 'εγχώριος, δημοτικός, δημαρχιακός'. Στο θηλ. έκανε *belediye* (από εδώ ο *μπελεντές* 'δημαρχείο', βλ. τα επόμενα). Σχετίζεται με τη λ. *balde* 'πόλις', από το αραβ. *balda(t)*, το οποίο ανάγεται στο ελλ. *πολιτεία*, κατά τον Νιζανγαν. Το αντίθετο του *beledi* είναι *bedeni* 'νομάς, βεδουΐνος' και ως επιθ. 'νομαδικός, απολίτιστος' (Χλωρός, Α339), πβ. τοπωνύμιο *στον Μπεντεβή* (Ηράκλειο).}

μπελεντιέ αγάς, ο [beledié agás] (Κονδ.: στο λ. *μπελεντιέ ρεϊζής*) : δημοτικός σύμβουλος.

[< *μπελεντιέ* + *αγάς* ή *belediye ağası (Συντ.)]

{Με αστερίσκο το τουρκικό έτυμο, διότι δεν το βρήκα σε λεξικά. Υπάρχει πάντως σε κείμενα στο Διαδίκτυο.}

μπελεντιέ ρεϊζής, ο [beledié reizis] (Κονδ.) : δήμαρχος

[< *μπελεντιέ* + *ρεϊζής* ή *belediye reisi* (Συντ.)] (بلديريسي)

μπελεντιές, ο [belediés] (Πιτ., Ιδομ^B) : **1.** δημαρχείο· **2.** «Ο όρος χρησιμοποιείτο (σήμερα (= 1983) σπάνια) με τη σημασ. ανώτατο δικαστήριο. Ο Άρειος Πάγος πρόπον τινά» (Πιτ.).

[< *belediye* 'δημαρχείο' (Πιτ.)] (بلدي)

μπελέλι (άκλ.) [beléji] (Γαρ., Κριτσ^α) : ΦΡ. *μπελέλι* το πράμα: αρθρονία, μπόλικο πράμα.

[μάλλον < *belez* 'τζάμπα, δωρεάν' (αργκό κα-

τά το *TDK*, από το αραβ. *bilā şey* 'άνευ ουδενός πράγματος' (Χλωρός, Α 365) (Συντ.) (بلش)
{Ο *Hakkı Bilgehan* το έχει ως ουδ. το *μπελέλι*, με τη σημ. «το τζάμπα» (*Bilgehan*², 623). Στην τουρκ. παροιμία *Belez atın dişine bakılmaz* αντιστοιχεί ακριβώς η κρητ. *Το χαρισμό άλλο δεν το ζανόησανε στ' αντόδια* (βλ. Μάριος Παπαδάκης – Ελευθέριος Τσκαλάκης, *7.000 κρητικές παροιμίες*, Εκτύπ. Τυποκρέτα, Ηράκλειο 2011, σ. 98).}

μπελήμπαχης, ο [belibaχis] : πρόκριτος (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 192, 583, 587). Ως **μπελήμπασης** σε έγγραφο του 1867: *επίγα και εφώναξα τον Μπελήμπαση και προσεστούς του αυτού χωρίου* (Α.Α.Η., 2 / 20-2).

[< *belli başlı* «πασίγνωστος, διακεκριμένος» (Χλωρός, Α 366)] (بلي باشلو)

μπελί (άκλ. επίθ.) [beli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ξανθίν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : προφανής. Συνηθίζεται στην έκφρ. *είναι μπελί* (πως...): είναι φανερό, προφανές. Βλ. και *μπεσμπελί*.

[< *belli* (Παπ.)] (بلي ή بلو)

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *μπελί*. Ο Παπαγιργοράκης λημματογραφεί τον αρσ. τ. *μπελής*, όμως στη μαντινάδα που παραθέτει χρησιμοποιεί το άκλ. ουδέτερο: «Μπελί 'ναι τ' άπιαστα βυζιά, μπελί και τα πιασμένα, [...]». Ο Πιτωκάκης χαρακτηρίζει το *μπελί* επίρρημα. Ο Ξανθινάκης το λημματογραφεί ως ουδ. ουσ. (*μπελί* και *μπείλι*, το), αλλά στο παράδειγμα χρήσης το έχει ως άκλ. επίθετο: «Το πράμα είναι μπελί κι ούλοι το κατένε». Τσιριγωτάκης, Δαρβιανάκης και Αποστολάκης έχουν ως λήμμα την έκφραση *μπελί είναι*.}

μπέλι, βλ. **μπέλικι**.

μπελιάς, βλ. **μπελάς**.

μπέλικι, βλ. **μπέλικι**.

μπελίμπασης, μπελίμπαχης, βλ. **μπελήμπαχης**.

μπέλιτα, βλ. **μπέλικι**.

μπέλικι (επίρρ.) [béltji] & **μπέλικι** [béliji] & **μπέλιτα** [bélita] & **μπέλιτας** [bélitas] & **μπέλι** [béli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : ίσως, μήπως.

[< *belki* (Παπ.)] (ءلكي)

{Εκφράζει πάντοτε θετική προσδοκία: *μπας και + υποτακτ. αορίστου*. Από τον τ. *belkim* (بلكم) ο τ. *μπέλικι* και *μπέλικιμου*, που έχω ακούσει από Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής, πβ. *ποντ. πέλικιαμ* (*Συμπλήρωμα ΙΑΠΔ*, 156), κυπρ. *πέρκιμον, πέρκιμου* (Γιαγκουλλής, 52).}

μπελί, βλ. **μπελί**.

μπελογραντζώ [belogradízo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): μπλέκομαι σε υποθέσεις με δυσάρεστες συνέπειες. [**μπελάς** + **γραντζίω** (Πάγκ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Στα τούρκικα υπάρχει η ρημ. περιφρ. *belaya uşğatak* (بلایه او غرامق) ‘μπαινώ σε μπελάδες’. Από αυτήν η έκφραση **μπελαγιά αγραντίμ**: βρήκα τον μπελά μου (τουρκ. *belaya uşğadm*), την οποία καταγράφει ο Κονδυλάκης στο λ. *ογραντζίω*.}

μπελούρι, βλ. **μπιλούρι**.

μπελτές, βλ. **πελτές**.

μπεμούρης, ο [bemúris] (Κονδ.): δήμαρχος.

{ίσως < *me'mur* «εντεταλμένος, διατεταγμένος, ο λαβών εντολήν· δημόσιος υπάλληλος» (Χλωρός, Β 1514) (Συντ.) (ملمور)}
{Βλ. και *μειμούρης*.}

μπεμπέ, βλ. **ροζ μπεμπέ & πεμπελίδικο**.

μπεμπεζάρι, το [be(m?)bezári]: ονομασία μεταξοτού υφάσματος. Η λ. σε έγγραφο του 1863: *Ι υποκάμισον μπεμπεζάρι* (Α.Δ.Η., 2 / 9-116). Και σε προκοδοτήριο του 1870: *35 συνδόνια Μπεμπεζάρια δήμητα*: και: *εν εφάπλωμα με συνδόνιον μπεμπεζάρ* (Α.Δ.Η., 2 / 41-326).

{< *penbezár* «ύφασμα δι' υποκάμισα, ού το στεγμόνιον βάμβαξ, η δ' επιφάνεια μεταξωτή» (Χλωρός, Α 432) (بينه زار)}

μπεμπελτζίδικο, βλ. **μπεμπελτζίδικο**.

μπεμπεμπλιά, βλ. **λεμπλεμπιά**.

μπεμπεμπλίδικο, το [bebebλίδικο] (Πιτ.): το κατάστημα που πουλάει μπεμπεμπλιά (βλ. *λεμπλεμπιά*).

{< *μπεμπεμπλιά* (Πιτ.)}

μπενάμικος (επιθ.) [benámikos] & **μπενέμικος** [benémikos] (Πιτ., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^B.) & **παινάμικος** (Τσιρ.): εξαιρετός, ξακουστός, παινεμένος.

{< *benam* «περιόνυμος, ονομαστός, διάσημος» (Χλωρός, Α 368) (Συντ.) (بنام)}

{Ο Πιτικάκης (παρ)ετυμολογεί από το *επαινώ-παινεμένος* και το γράφει *μπαινάμικος*. Ομοίως το γράφουν ο Κριτσωτάκης και ο Ιδομενέως. Την ίδια προέλευση μαρτυρεί και η γραφή *παινάμικος* του Τσιριγωτάκη. Κατά τον Χλωρό, το τουρκ. *benam*: < περσ. πρόθεση *be* + *nam* (βλ. *νάμι*).}

μπενεβίχι, βλ. **μενεβίχι**.

μπενέμικος, βλ. **μπενάμικος**.

μπενταβά (επίρρ.) [bedavá] & **πενταβά** [pedavá]

(Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Ιδομ^B., Κασσ., Ξεν.): άδικα, μάταια, ανόφελα (βλ. και *πέσπενταβά*).

{< *bedava* (Παπ.) / ‘δωρεάν’ (Συντ.) (بداهه)}

{Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί την έκφρ. *του μπενταβά* με τη σημ. ‘χωρίς λόγο, άδικα, τζάμπα’. Ίσως κατ’ αναλογία προς την έκφρ. *του κάκου*. Στην τουρκ. παροιμία *Bedava sirke baldan tatlıdır* (Meynard, Α 332) αντιστοιχεί ακριβώς η ελλ. *Ξίδι χάρισμα γλυκό σαν μέλι* (που την άκουσα πρώτη φορά το 1968 από τον Θρακιώτη κ. Γ. Παπαγεωργίου, αγαπητό καθηγητή μου στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ηρακλείου).}

Μπεντεβή (τοπωνύμιο), βλ. **μπελεντένιος** (σημείωση).

μπεντέλι, το [bedéλι] (Τουρκοκριτ.): το αντάλλαγμα.

{< *bedel* (Bilgehan², 623) (بدل)}

{Ο Ανδριώτης έχει τη λ. *μπεντέλι* (απαρχ.) με τη σημ. «αντισήκωμα στρατ. θητείας των Χριστιανών». Πρόκειται για το *bedel-i nakdi* «αντάλλαγμα χρηματικών, ήτοι ποσόν χρηματικών εκ πενήτηκοντα λιρών, όπερ καταβάλλει ο κληρωθείς προς *απαλλαγήν από της στρατιωτικής υπηρεσίας*» (Χλωρός, Α 338).}

μπεντένι*, το [bedéñi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ.): 1. το τείχος (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.). 2. το τειχίο, ψηλός τοίχος που διαχωρίζει, συγκαταεί ή περιορίζει· 3. (μτφ.) ο δυνατός, ο ακατάβλητος άνθρωπος. ΥΠΟΚΟΡ. **μπεντενάκι**, το.

{< *beden* (Παπ.) (بدن)}

{Το υποκορ. *Μπεντενάκι* ως τοπωνύμιο στο Ηράκλειο: η περιοχή των ενετικών τειχών βόρεια από το Ιστορικό Μουσείο, η οποία στις δεκαετίες '50-'60 ήταν προσφύλης τόπος κοινωνικού περιπάτου (*passaggiata*) για τους Ηρακλειώτες, ιδίως τα κυριακάτικα απογεύματα. Το *Κομμένο Μπεντένι* είναι τοπωνύμιο στο Ηράκλειο: ρήγμα στο ευθύγραμμο τμήμα των τειχών μεταξύ των προμαχώνων Μαρτινέγκο και Βηθλεέμ, που γεφυρώθηκε κατά τη δεκαετία του 1960, και η γύρω από αυτό περιοχή.}

μπεντενιάζω [bedeházō] (Κριτσ.): χτίζω μπεντένι, τοιχίζω.

{< *μπεντένι* (Συντ.)}

μπεντεστένι, το [bedestéñi] (Πάγκ.): το παζάρι, η αγορά.

{< *bedesten* (Πάγκ.) (بستان, بزمستان)}

μπέντι, το [bénti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.): 1. ο (κατάλληλος) τρόπος ενέργειας,

το “κουμπι”. **2.** πρόφαση, αφορμή, δικαιολογία, τέχνασμα (πληθ. τα **μπένθια** [bénthia]).

[< *bent* ‘άρθρο νόμου’ (Παπ.)] (بند)
 {Το *TDK* έχει και το διαλεκτ. *bend*. Κατά τον Χλωρό (Α 368) η περσ. πρόλευσης λ. *bent* σημαίνει αρχικά (ως β’ συνθετικό) ‘δένων, δέσας, δεθείς’ (βλ. *ναλμπάνης, καλεμπάνης*), και στη συνέχεια: ‘δεσμός, δεσμά, ζώνη, αρμός, άρθρο εφημερίδας ή νόμου, παράγραφος, στροφή ποιήματος’. Το κρητ. *μπέντι* σχετίζεται με τη σημ. ‘δένω’, πβ. την έκφρ. *να δέσουμε τη δουλειά*, δηλ. να τη σιγουρέψουμε, να τακτοποιήσουμε μια υπόθεση έτσι ώστε να μην κινδυνεύει να χαλάσει η σχετική συμφωνία.}

(*) **μπεράτι**, βλ. Παράρτημα 1.

μπερατιλής (επίθ. προσ.) [beratilis] (Πάγκ.) : «εκείνος που του περνά, έχει δύναμη, τα λεγόμενα μέσα, παρά τη Κυβερνήσει, δια να επιτύχη κάτι».

[< ίσως *berat* ‘δύπλωμα’ + *-li* (Πάγκ.) / < *beratli* (Ελευθ. Γιακουμάκη, επιμελήτρια 2η έκδοσης του έργου του Πάγκαλου)] (براتلو، براتلی)
 {Το τουρκ. έτιμο σημαίνει «ο έχουν βεράτιον ή ο κεχωρηγημένος δύναμη βερατίου» (Χλωρός, Α 341).}

μπερεκέτι*, το [beretjéti], πληθ. *μπερεκέθια* [beretjétha], & **μπερεκέτι** [beretjéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : αφθονία (αγαθών, ιδίως γεωργικών προϊόντων).

[< *bereket* (Παπ.)] (برکت)
 {Η λ. *μπερεκέτι* χρησιμοποιείται κυρίως ως άκλ. επίθ. με τη σημ. ‘άφθονος, μπόλικος’ : «πατάτες είχαμε οφέτος μπερεκέτι δόξα σοι ο Θεός» (Παπ.) : «κάτσε [να φάμε] μα το φαγητό είναι μπερεκέτι» (Δαρ.). Η τουρκ. λ. *bereket* προέρχεται από τα αραβικά, και η αρχική της σημ. είναι ‘θεϊκή ευλογία’, πβ. από την ίδια ρίζα το κύριο όνομα *Μπαράκ* ‘ευλογημένος από τον Θεό’. Η ευχαριστία-ευχή ο *Θεός να σου τα πληθαίνει* είναι αντίστοιχη της τουρκ. *Allah bereket versin*. Ο Γαρεφαλάκης (στο λ. *μπερεκέτι*) γράφει ότι λεγόταν στην Κρήτη και με την τουρκ. της μορφή, ως *Αλλάχ μπερεκέτ βερσίν* (βλ. και Μπόγκας, 159).}

μπερεκετλής (επίθ. προσ.) [beretjketlis] & **μπερκετιλής** [beretjketlis] & **μπερκεκλής** [beretjkeklis] (Κριτσ., Τσιρ.) : **1.** αυτός που έχει μπερεκέτι, τυχερός **2.** ανοιχτοχέρης, χουβαρντάς.
 [< *bereketli* (Τσιρ.)]

μπερεκετλίδικος (επίθ.) [beretjketlidikos] (Τσιρ.) : άφθονος, καρπερός.
 [< *bereketli* (Τσιρ.)]

μπερεστές, ο [berestés] & **περεστές** [perestés]

(Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : η κατάντια, η κατάσταση, το στάδιο: «Στο μ-περεστέ που μ’ έφερες, έχασα κάθε ελπίδα» (Δαρ.).

[ίσως < διαλεκτ. *pereste* ‘εμφάνιση, όψη, θέα’ (*TDK*) (Συντ.)]

{Η λ. *μπερεστές* δηλώνει την κακή κατάσταση στην οποία φτάνει κάποιος για συγκεκριμένη αιτία, π.χ. από έρωτα. Χρησιμοποιείται συνήθως στην αιτιατική με τα ρήματα *φέρνω* ή *έρχομαι* / *φτάνω*, πβ. τη μαντινάδα «Μπροστά στα μάθια σου ξανθιά χάνονται τα δικά μου, / και στου τρελού του μπερεστέ φέρνεις τα λογικά μου!» (<http://www.goodnet.gr/forum/viewtopic.php?f=10&t=415>). Υπάρχει και η υβριδική (:) έκφραση *εγενήκανε χεστέν μπερεστέν*, που σημαίνει ‘μαλλώσανε και βρίσανε άγρια ο ένας τον άλλον’.}

μπεριζιάνι [berijañi]· μόνο στη ρημ. περίφρ. **γινομαι μπεριζιάνι** : διαλύομαι, διακορπίζομαι, καταστρέφομαι. Σε σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Ετότσεα κι ο βασιλιάς έβγαλε το νιζάμι / κι ήκαμε τη γιαντισαριά κι εγίνη μπεριζιάνι* (βλ. Dedes, 355).

[< *perişan olmak - perişan* «διεσπαρμένος, ο εν ακαταστασία, συγκεκριμένος, άτακτος, ο φύρδη μίγδην, κατεστραμμένος, φημισμένος, ο τραπέις εις φυγήν, άθλιος, ελεεινός, δυστυχής, τεθλιμμένος» (Χλωρός, Α 427)] (چريشان)

μπερκεκλής, βλ. **μπερεκετλής**.

μπερκετιλής, βλ. **μπερεκετλής**.

μπερμπαθιές, οι (Θηλ.) [berbathés] (Δαρ.) : στην ανάπτυξη του λ. *μπερμπάτης* : οι «ατασθαλίες» του μπερμπάτη.

[< *μπερμπάτης* (Συντ.)]

μπερμπαντιλίκι, το [berbandilítji] (Κριτσ.) : η συμπεριφορά του μπερμπάντη.

[< *berbat* + *-ilíki* (Κριτσ.) / μάλλον < *μπερμπάντης* + *-ilíki* (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *μπερμπάτης*.}

μπερμπατεύω [berbaténgio] (Γαρ., Κασσ.) : ασχολούμαι διαρκώς με διασκεδάσεις και γυμναστικές.

[< *μπερμπάτης*, όπως: μπερμπαντεύω < μπερμπάντης (*AKM*)]

{Ο Κουκκίδης (σ. 62) ετυμολογεί τη λ. *μπερμπατεύω* από τη ρημ. περίφρ. *berbat olmak*.}

μπερμπάτης (επίθ. προσ.) [berbátis] (Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** «άθλιος, αχαϊρευτος, ακατάστατος, διεφθαρμένος» (Κονδ.) **2.** γυμναστήρας (Τσιρ.), μπερμπάντης (Ιδομ., Ξεν.).

[< *berbat* (Κουκκίδης, 62)] (بربد)

{Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. *μπερμπάντης* ‘γυναϊκάς’ από το ιταλ. *birbantie* ‘απατεώνας’. Το τουρκ. *berbat* σημαίνει ‘κατεστραμένος’ και ‘ακάθαρτος, ρυπαρός’ (Χλωρός, Α 343). Από αυτήν η λ. *berbatlık* ‘ακαθαρσία, ρυπαρότητα’ και ‘κακή διαγωγή’. Το κρητ. *μπερμπάντης* πήρε και τη σημ. ‘γυναϊκάς’ προφανώς από επιδραση της λ. *μπερμπάντης*, λόγω της μεγάλης ηχητικής ομοιότητας. Με τη σημ. «λερώνω, φέρνω σε άσχημο χάλι» η περίφρ. *κάνω μπερμπάτι*, π.χ. στη μαντινάδα (την παραθέτει και ο Πιτουκάκης στο λ. *τσαφίζω*) *Επήγα να σ’ αγκαλιαστώ κι εγκάλισσα τον κότη, / κι εστάφισέ με στο μερί και με ’κοιμε μπερμπάτι* (Λιουδάκι, σ. 289), πβ. «*birbat*» στη φρ. *γίνουμι birbat* ‘λέρώνομαι’ < *berbat* (olmak)» (Ευαθία Δουγά-Παπαδοπούλου – Χρήστος Τζιτζιλής, *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 2006, σ. 70).}

μπερμπάτι, βλ. **μπερμπάτης**.

μπερμπατολογία [berbatologó] : αποκαλώ κάποιον *μπερμπάτη*. *Άλλ’ όνομα δεν έχομε παρά επαναστάτες / τση Κρήτης οι Χριστιανοί του κόσμου οι μπερμπάτες / αγάλι αγάλια, αγάδες μου, μη μπερμπατολογάτε, / όλλα εσείς τα κάνετε και πρέπει να σωπάτε* (Από κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, “Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη”, *Κρητικά Μελέτα*, 1 (1933) σ. 133).

[< *μπερμπάτης* + -λογία (Συντ.)

μπερμπελέχι (άκλ.) [berbeléçi] & **μπερμπελέσι** [berbelési] (Κονδ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Τσιρ^B.): ΦΡ. *μ’ έκοιμε μπερμπελέσι*: με κατ’αλόγεσε || *το έκαμα μπερμπελέχι*: το έκαμα λιώμα || *με πάει μπερμπελέχι η κοιλιά μου*: έχω διάρροια. [ίσως τουρκ. (Κονδ.) / φαίνεται τουρκ. προέλευσης, αλλά δεν μπόρεσα να εντοπίσω τουρκ. έτυμο: ίσως < *bir belez, βλ. *μπελέχι* (Συντ.)]

μπερντάχι*, το [berdáçi] & **περντάχι** [perdáçi] & **μπερντάκι** [berdáçi] (Παπ., Πάγ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1**. «το ανάστροφον ζύρισμα, το κοιν. *κόντραν*» **2**. ζυλοκόπημα, ζυλοδαρμός. **3**. αυστηρή επίπληξη-ΦΡ. «*τού ’δωσα ένα γερό μπερντάχι* = τον εξυλοκόπησα καλά ή τον επέπληξα» (Παπ.).

[< *perdah* (Παπ.) / ‘στίλβωμα’ (Πάγκ.) / & μτφ. ‘επίπληξη’ (Συντ.)] (ç¹²³)

{Η μτφ. σημ. ‘αυστηρή επίπληξη’ υπάρχει ήδη στα τουρκ. και μάλιστα στη ρηματ. περίφρ. *perdah vermek*, κ.λ. ‘δίνω μπερντάχι’ (Χλωρός, Α 423). Ο Ιδομενέως ερμηνεύει (“υποχωρητικά”); τη λ. *μπερντάχι* ως «ποσότητα, δόση, μερίδα» – στο παράδειγμα χρήσης έχει: «Ένα μπερντάχι (ξύλο) σου χροστώ». Με το ίδιο ερμηνεία λημματογραφεί χειριστά τον παρεφθαρμένο τ. **ζμπερντάχι** και αλλού τον τ. **σμπερντάχι**.

Σε κρητ. ρίμα του 19ου αιώνα βρίσκουμε τη λ. να χρησιμοποιείται με θετική σημασία: *Σηκώνεται ο Σαλή-Μπαχρή στο σπίτι τζή και πάει / βρίσκει την τη λυγερή περτάφια να του κάνη* (Εμμ. Δουλγεράκης, “Το κρητικόν δημόδες άσμα της Σουσάννας”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 344). Ο Δουλγεράκης έχει σε υποσελίδια σημείωση: «*Περτάφια*, λέξ. Τουρκ., *perdah* = στίλβωμα και μτφρ. περιποίησης». Δεν βρήκα σε τουρκικά λεξικά τη λ. *perdah* με αυτήν τη μτφ. σημασία.}

μπερντές*, ο [berdés] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Χουστ., Ξεν.): «το παραπέτασμα» (Παπ.).

[< *perde* (Παπ.)] (ç¹²³)

{Στη μαντινάδα *Βάλε το πάπλωμα μπερντέ να μην περνούν οι μαύλες* (= σφαίρες), / και *βάλε με να κοιμηθώ σσι όροσερές σου αγκάλες* (Λιουδάκι, σ. 65) η λ. παίρνει τη σημ. ‘προπέτασμα’. Σήμερα, όπως συμβαίνει και με άλλες λέξεις τουρκικής προέλευσης (π.χ. *κιτάπι*, *σκεμπές*, *χούτι*, *τεφτέρι*), η λ. *μπερντές* χρησιμοποιείται ως μειωτικό συνώνυμο για την αντίστοιχη ελληνική. Παλαιότερα χρησιμοποιήθηκε ως κανονικό συνώνυμο της κουρτίνας (δάνειο κι αυτή, αλλά από το ιταλικά, που θεωρήθηκαν γλώσσα υψηλού γοήτρου), πβ. *Τί καλά που ’ναι στο σπίτι μας / τώρα που όζω πέρτει χιόνι! / Το μπερντέ παραμερίζοντας, / τ’ άσπρο βλέπω εκεί σεντόνι / να σκεπάζει όλα τα πράματα* (Από το ποίημα “Χιόνι”: Κ. Γ. Καρνωτάκη, *Απαντα τα ευρισκόμενα*, Φιλολογική επιμέλεια: Γ. Π. Σαββίδης, 2ος τόμος, Ερμής, Αθήνα 1979, σ. 109). Για την εξέλιξη της χρήσης των τουρκικών δανείων, θέμα που αξίζει να μελετηθεί εκτενώς, βλ. στο: Matthias Kappeler, “Über die Funktion der Turzismen im griechischen Journalismus”, *Zeitschrift für Balkanologie*, 33/1 (1977), 26-38. Επίσης: Έλλη Σκοπετέα, “«Ασθενείς» και «ισχυροί» των Βαλκανίων”. Στο *«Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*, επιμ. Α.-Φ. Χρηστίδης, (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσ/νίκη, 26-18 Μαρτίου 1997), Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσ/νίκη 1999, σ. 655-659).}

μπερτσές, βλ. **περτσές**.

μπεσαλής (επίθ. προσ.) [besalis] (Δαρ., Κασσ., Τσιρ^B.): αυτός που κρατά τον λόγο του, αυτός που έχει μπέσα.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)λής. Η *μπέσα* από το αλβανικό *besa* (AKN).}

μπεσαλίδικος (επίθ.) [besalidikos] (Ιδομ^B.): αυτός που κρατά τον λόγο του, αυτός που έχει μπέσα.

{Λημματογραφείται ως παράγωγο από το *μπεσαλής* (βλ.).}

μπεσελεμέ, βλ. **μπεσιλεμέ**.

μπεσιλεμέ, η [besilemé] & **μπεσελεμέ** [beselémé] (Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^B.): υπηρετρία, παραδουλεύτρα.

[< *besleme* (Κουκκίδης, 62)] (بسلمه)

{Για τη λ. αυτή ο Σταυρινίδης σημειώνει: «Besleme = αναθρεπτή. Ανήλικος κορασίσ ή και ενήλικος τοιαύτη, υπηρετούσα παρά πλουσία τουρκική οικογενεία μόνον χάριν τροφής. Εν Κρήτη [...] ήσαν αύται ως επί το πλείστον χριστιανιά κορασιδες, τας οποίας όμως άμα τη ενηλικιώσει των εχρησιμοποιοούν οι πλούσιοι οικοδεσπότη και ως παλλακίδας» (*Μεταφράσεις*, Γ 241), «που ύστερα τις πάντρευαν» προσθέτει ο ο Μεν. Παρλαμάς, στην έκδοση του *Ημερολογίου Κοζύρη* (σ. 349). Ο Ιδομενέως το λημματογραφεί ως **μπεσιλεμές** & **μπεσελεμές**, (θηλ. -έ), 'υπηρετής'.}

μπεσελίκι, βλ. **μπεσιλίκι**.

μπεσιλής, ο [besilis] (Πάγκ., Κριτσ^ε.) & **μπεσιλί**, το [besili] (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 599): αρνί που το εκτρέφουν για να το παχύνουν. Αυτό που προοριζόταν για το Ραμαζάνι λεγόταν *Ραμαζάν-μπεσιλί*.

[< *besili* 'ευτραφής' (Πάγκ.)] (بسيلو)

μπεσιλίκι, το [besilítifi] & **μπεσελίκι** [beselítifi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.) & (**μ**)**πεχλιλίκι** [beçilítifi] (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 612): **1.** η πεντάρα (νόμισμα): **2.** το πεντάρι (στα τραπουλόχαρτα).

[< *beçlik* (Παπ.)] (بشلك)

μπεσμελής (επίθ. προσ.) [bezbelis] (Ιδομ.): «εκτεθειμένος, ανισόρροπος, αμφίβολος, φαινομενικός, υποτιθέμενος, βλαμμένος» (Ιδομ.)

[< *μπεσμελί*: η αρνητική σημ. ίσως από φράσεις όπως: *είναι μπεσμελί πως λείβεται* = ότι δεν του κόβει.}

μπεσμελί (επίρρ.) [bezbeli] & **μπέσμεπελι** [bézbeli] & **μπεσπελί** [bespelí] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.): ολοφάνερα, πασιφανώς. Κατά τον Κονδ.: φαίνεται, πιθανόν, ίσως.

[< *besbelli* (Παπ.)] (بسلبلو)

{Κατά τον Χλωρό (Α 351) το *besbelli* από το *bes* «μόριον προτασόμενον επιθέτων τινών και επιρρημάτων αρχομένων από του γράμματος b και επιτείνον την έννοια αυτών» και *belli* 'προφανής' (βλ. *μπελί*). Ο Γαρεφαλάκης το γράφει με δύο τόνους: *μπέσμεπελί*. Βλ. επίσης *πέσπεναβά* και *μπίς μιτσιόν*.}

μπεσπελί, βλ. **μπεσμεπέλι**.

μπεσταγτάς, ο [bestaxtás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) & **μπισταγτάς** (Ιδομ^B.): πρόχειρο χρηματοκιβώτιο, το συρτάρι του πάγκου του μαγαζιού.

Βλ. και *μπεζαχτάς*.

[< *bestahta* (Παπ.) / *peštahta* (Καραποτόσολου), βλ. και *μπεζαχτάς*] (پشتخته، پيشتخته)

{Κατά τον Ξανθινάκη: < *bez tahta* 'πέντε σανίδια (που συναποτελούν το συρτάρι)'. Πρόκειται για παρετυμολογία (την οποία βρίσκουμε και στον Κουκκίδη, αλλά πιο πριν στον Κοραή (*Ατακτα*, 5ος τόμος, Παρίσι 1835, σ. 227): «από το Μπες (πέντε) και το Τακτά (σανίδιον) ως αν έλεγεσ *Πεντασανίδον*». Υπάρχει η τουρκ. λ. *peštahta*, η οποία κατά το *TDK* είναι πεπαιλωμένη, προέρχεται από το περσ. *piš tahte* (κ.λ. 'μπροστινό ξύλο') και σημαίνει (Χλωρός, Α 429) «αβάκιον, εφ' ου συνήθως οι αργυραμοιβοί μετρούσι χρήματα» και «πρόχειρον μικρόν χρηματοκιβώτιον χρησιμεύον και ως γραφείον» (Καραποτόσολου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 105). Το *TDK* έχει τον τ. *bestahta* ως διαλεκτικό, με τη σημ. 'αναλόγιο'. Την περσ. προέλευσης λ. *piš* «πρόθ. και επίρρ. προ, ενώπιον, το έμπροσθεν μέρος», (Χλωρός, Α 442) τη βρίσκουμε ως πρώτο συνθετικό (*peš-*) στις τουρκικές λέξεις *peşkes*, *peşkir*, *peşref*, *peşin*, που πέρασαν στα ελλ. ως *πεσέτσι*, *πεσιρί*, *πεσίφι*, *πεσίφι*: μόνο στην τελευταία είναι κάπως αισθητή η έννοια 'μπροστά'.}

μπεστεκλίκι, το [besteklítifi] (Χουστ.): το φιλοδώρημα.

[φάνεται τουρκικής προέλευσης: ίσως παραφθορά του *μπεσιλίκι* 'πεντάρα' < *beşlik* (Συντ.)]

μπεστιζώ [bestizo] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ.): απανδός, κουράζομαι να υπομένω, χάνω το κουράγιο μου.

[< *bezmek* (Παπ.) / αόρ. *bezd(im)* (Ξανθιν.)] (بزمك)

{Από το ίδιο έτυμο και η λ. *μπεζερίζω* (βλ.)}

μπευλίκκος, βλ. **μπευλίκκος**.

μπευλίτικος, βλ. **μπευλίκκος**.

μπεχιαρέτι, το [beçarétí] (Γαρ., Κριτσ^ε.): χαρμόσυνη αγγελία, καλά νέα.

[< *beçaret* (από το αραβ. *başāret* κατά το *TDK*) (Συντ.)] (بشارت)

μπεχίκι, το [beçiki ?] (Πιτ., Ροδ., Δαρ., Τσιρ^B.): η κούνια του μορού, το λίκνο.

[< *beçik* (Πιτ.)] (بشيك، بشك)

μπεχλιβάνης*, ο [reçlivániçis] (Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^B.): ο (κατ' επάγγελμα, κατά τον Πιτ.) παλαιστής.

[< *pehliwan* 'αθλητής' (Πάγκ.)] (پهلوان)

μπεχλιβανίλικα, το [reçlivaniçilífi] (Πιτ., Ιδομ^B.): η επιδείξη σωματικής ρώμης, παληκαρισμός, προκλήσεις.

[< *πεχλιβάνης* ή ίσως κατευθείαν < *pehlivanlık* (Συντ.)]

{Το τουρκ. *pehlivanlık* (پهلوانلق) σημαίνει «το έργο του αθλητού, παλαιστού· αθλητικότητας, ηρωισμός» (Χλωρός, Α 430).}

μπεχτσίης, ο [bextsís] (Τσιρ.) : χωροφύλακας που έκανε νυχτερινές εφόδους ακόμα και σε σπίτια. [*bekci* ‘φύλακας, φρουρός’ (Τσιρ.)] (بکچی)

μπί [bí] : ίσως επιφώνημα θαυμασμού. Η λ. σε μαντινάδα πιθανόν τουρκοκρητική, αν κρίνουμε από τη συσσώρευση τουρκογενών λέξεων στον πρώτο στίχο: *Μπι καρεφύλλι, μπι καμπί, μπι τζερετζεφύλλι βιόλια, / ώστε να ζω θα σ’ αγαπώ, κι ας μη σε πάρω κιάλας* (Λιουδάκι, 83). Βλ. *καμπί* και *τζερετζεφύλλι*.

[< τουρκ. *bî*, διαλεκτ. τύπος του επιφ. *ba* (κατά το *TDK*), που εκφράζει ποικιλία συναισθημάτων (εδώ ως επιφ. έκπληξης), ή *bir* ‘ένας, μία, ένα’, που διαλεκτικούς χάνει το τελικό -r αν το συσπαστικό στο οποίο αναφέρεται αρχίζει από σύμφωνο (Συντ.)]

μπιλέ μου [bilému] (επίρρ.) & **μπιλέ** [bilé] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : επίσης και, και μάλιστα.

[< *bile* (Παπ.) / & διαλεκτ. *bilem* (Συντ.)] (بيله)

{Ο τ. *μπιλέ μου* μάλλον από τον διαλεκτ. τ. *bilem*, οπότε προτιμότερη η μονολεκτική γραφή *μπιλέμου*. Για την προσθήκη του [u] (πβ. *αντάμου*, *κοτζάμου*, *μάντεμου*, *μπάρεμου*, *τζάνεμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4.}

μπιλέζικι, το [bilezítʃi] & **μπελεζίκι** [belezítʃi] & **μπιλετζίκι**^(α) [biledzítʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Τσιρ.) : 1. δακτύλιος που στερεώνει και στολίζει την κνήμη του όπλου (συνήθως είναι χάλκινος ή ασημένιος). Λέγεται και για τους δακτύλιους που στερεώνουν την (οστείνη) λαβή του μαχαριού· 2. βραχιόλι.

[< *bilezik* (Παπ.) / ‘βραχιόλι’ (Πάγκ.)] (بيلازيك)

μπιλετζίκι, βλ. **μπιλέζικι**.

μπιλέζης, ο [bilmeʃis] & **μπιλέμης** [bilmeʃis] (Κριτσ., Κασσ.) : αυτός που επικαλείται άγνοια, ο ανήξερος.

[< *bilmez* ‘αδαής’ (Συντ.)]

μπιλέμης, βλ. **μπιλέζης**.

μπιλούρι, το [bilúri] & **μπιλιούρι** [bilúri] & **μπελούρι** [belúri] & **πελούρι** [pelúri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Ροδ., Ιδομ^β) : το κρύσταλλο.

[< *billür* (Παπ.)] (بلور، بلور)

{Αντιδάνειο: *μπιλούρι* < τουρκ. *billür* < αραβ. *billur* < αρχ. ελλ. *βήρυλλον* (Stanislav Stachowski, *Studien über die arabischen*

Lehnwörter im Osmanish-Türkischen, μέρος 1ο, Πολωνική Ακαδημία Επιστημών, αρ. 13, Wrocław 1975, 31.}

μπίμπασης, βλ. **μπίμπαρης**.

μπίμπαρης, ο [bím̥baʃis] & **μπίμπασης** [bím̥basis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Κασσ.) : ο ταγματάρχης.

[< *binbaşı* (Παπ.)] (بيكباشی)

{Στην πρόταση που δίνει ως παράδειγμα χρήσης ο Παπιαργυροράκης έχει τη λ. στον πληθ. με τον τ. *μπιμπασάδες*. Ίσως το παρέμβλητο -σ να οφείλεται σε τυπογραφικό λάθος. Η λ. χρησιμοποιείται και με τη μτφ. σημ. ‘αυταρχικός, κουμανταδόρος, κεχαγιάς’.}

μπιμπίλα, η [bimbíla] (Πιτ., Κονδ., Τσιρ., Κριτσ.) : «κόσμημα παρυφής [= ούγκας] με διαδοχικά *καμπύλας*» (Κονδ.), «μικρή, λεπτή, δαντελίτσα με μυτερές γλωσσίστσες στο κάτω μέρος. Χρησιμοποιείται στα γυναικεία εσώρουχα, και άλλα είδη ρουχισμού» (Πιτ.).

[δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. σημείωση] {Ο Κονδυλάκης το γράφει *μπιμπίλλα* και σημειώνει ότι έτσι λέγεται και η κάθε “γλώσσα” της δαντέλας. Απ’ όσο ξέρω η λ. *μπιμπίλα* έχει αυτήν τη σημασία. Για την ετυμολογία: Κατά το *ΔΚΝ*: ίσως < *bülbül dişi* (*bülbül* ‘αηδόν’ *dişi* ‘θηλυκό ταίρι’) με αποβολή του πρώτου γηγρού [b > b], θηλ. -α κατά το δαντέλα. Αλλά, όπως έδειξε ο Κώστας Καραποτόσογλου (“Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου”, *Ελληνικά* 62 (2012), 160-161), η λ. *μπιμπίλα* ‘είδος δαντέλλας που ράβεται γύρω από μαντίλι ή φουστάνι’ δεν είναι τουρκ. προέλευσης, αλλά «προέρχεται από το ιταλικό *rippolino* [...] ‘ρέλιασμα, τελείωμα σε κέντημα με βελονάκι’, υποκορ. της λ. *rippolo*».

μπίν [bín] & **μπίνι** [biñi] (Ξανθίν., Τσιρ., Κριτσ.) : «προτάσσειτα ως επιτατικό σε λέξεις που δηλώνουν βρισιά. “Ο *μπίν* κερατάς” = ο χίλιες φορές κερατάς, ο αρχικερατάς» (Ξανθίν.), *μπίνι κουζουλός*: θεότρελος (Τσιρ.), *μπίν κατεργάρης*: μέγας κατεργάρης (Πάγκ.).

[< *bin* ‘χίλια’ (Ξανθίν.)] (بيك)

{Βλ. και *μπίν κατεργάρης*.}

μπίν κατεργάρης, ο [bín katergáris] (Πάγκ.) : μέγας κατεργάρης.

[< *bin* ‘χίλιοι’ + *κατεργάρης*, «το *μπίν* επιτατικό, ως *χιλιάφρανος*, *χιλιοκακομοίρης*» (Πάγκ.)] {Βλ. *μπίν*.}

μπίν κερατάς, βλ. **μπίν**.

μπινάς, ο [binás] (Πιτ., Κριτσ., Τσιρ^β) : 1. ψηλό κτίριο, σπίτι με όροφο· 2. ψηλός τοίχος.

[< *бина* ‘κτίριο, οίκημα’ (Πιτ.)] (بناء)

μπίνι, βλ. **μπίν**.

μπίνι κουζουλός, βλ. **μπίν**.

μπινίσι, το [biñisi] (Ροδ., Τσιρ^B): «παραδοσιακός επίσημος μανδύας, "...εβγάλαν τα μπινίσα ντων και στο χορόν επιάσα..." (Τσιρ^B), «ένδυμα φερόμενο κατά τας επισήμους τελετάς υπό των Ουλεμάδων και άλλων αξιωματούχων του Τουρκικού Κράτους» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 99). Βλ. και *μπινίγια*. Με τη σημ. 'πανωφόρι' στο *Τραγούδι του Δασκαλογιάννη: και βάνει* [ο Πρωτόπαπας] *το μπινίσι του, πάει στην εκκλησία* (Βαρδίδης, 9). Και σε άλλο κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Των καντίνω τα μαπαζίσια / ήταν τούρκικα μπινίσια* (Γιάνναρης, 136). Βλ. και *μπινίγια*.

[< *binis* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (بينيش، بنش)

{Η λ. *binis* είναι ομόρριζη με τη λ. *binici* 'υπέας' (βλ. *μπιντζής*), από το ρ. *binmek* 'υπέω'. Κατά το *TDK* σημαίνει: 1. ύπευση, καθολίκεμα, 2. πανεπιστημιακή τήβενος, 3. (ιστορ.) επενδύτης ανωτέρων λειτουργιών και αξιωματούχων γενιτσάρων, 4. (πεπαλ.) σύνταγμα ιππικού, 5. (πεπαλ.) ενδυμασία υπέων συντάγματος ιππικού. Ο Χλωρός (Α 405) έχει το ερμηνευμα: «μπινίσι, ήτοι είδος επενδύτου ή χλαμιδός ήν εφόρουν άλλωτε κατά τας επισήμους τελετάς, ή [είδος] πλατείας μηλοπής ήν εφόρουν άλλωτε οι ουλεμάδες και άλλωι ανώτεροι λειτουργοί του κράτους». Στα ελλ. η λ. πέρασε με τη σημ. '(πολυτελής) πανωφόρι'. Ο Μπόγκας (σ. 188) την έχει με τη σημ. 'φορδός μανδύας υπασίας'.}

μπινισλίκι, το [biñisliki] : «όφρασμα για μπινίσιν». Βλ. το προηγούμενο.

[< *binislik* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

μπιντζής, ο [biñidzis] (Πάγκ.) : υπέας.

[< *binici* (Πάγκ.)] (بنيجى، بينيجى)

μπινίγια, τα [biñija] (Γαρ., Κριτσ^a): «Αποσκευές, πράγματα. "– Τίνος είναι μπρε ετουτανέ τα μπινίγια; – Τση θυγατέρας σου, Κατερίνι. – Και πού δα πάει και τ' ανεμαζώνει; – Στο λιμάνι δα κατεβει την ταχυνή"» (Γαρ.).

[< γενίκευση (και δεινώση); της λ. *μπινίγια* 'πανωφόρι', βλ. *μπινίσι* (Συντ.)] (بينيش، بنش)

μπιρεμπίρ, βλ. **μπίρι**.

μπίρης, ο [biris] (Γαρ., Κριτσ.) : ο εαυτός (μου) : «Δεν ήπρεπε μήδε την καλημέρα να του λέω, μηδέ να ζαναίγω εκεία που είναι. Δεν μ' αφήνει όμως ο μπίρης μου, γιατί είναι δικολογία μου ο ανάθεμας και τονε καλημερίζω για τα μάτια του κόσμου» (Γαρ.).

[< *bir* 'ένας', στη σημ. 'ο ίδιος, ο αυτός' (Συντ.)] (بر)

μπίρι (αριθμ.) [biri] (Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ένας· ΦΡ. *μπίρι σου και μπίρι μου*: μία σου και μία μου, «επί πράξεων γυνομένων εναλλάξ προς ανταπόδοσιν υπό δύο

ή περισσότερων προσώπων, είτε και εναλασσομένον περιστάσεων ευτυχίας ή δυστυχίας» (Πάγκ.).

[< *bir* (Πάγκ.)] (بر)

{Ο Δαριβιανάκης λημματογραφεί (σωστά κατά τη γνώμη μου) ολόκληρη την φρ. και όχι μεμονωμένα τη λ. *μπίρι*. Η έκφραση *μπίρ ε μπίρ* 'ένα κι ένα' (= αποτελεσματικός) την οποία χρησιμοποιεί η Ευαγγελία Φραγκάκι (*Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 68) είναι το τουρκ. *birebir* «δραστήριον, άπταιστον, κ. άφτακτο [επί ιατρικού]» (Χλωρός, Α 340).}

μπίρι μπάχι (επίρρ.) [biri báçi] (Ιδομ., Δαρ., Τσιρ^B) :

1. «μια και δυο, πάνω κάτω, πολύ λίγο, περίπου. «Πως είσαι ολοκούζουλη σου το 'πα μπίρι μπάχι / και μόν' ο πετεινός μπορεί τα λογικά σου να 'χει» (Ιδομ.), βλ. σημείωση· **2.** «ξαφνικά, στο άψε-σβήσε, ντε και καλά, οπωσδήποτε, ώστε να πεις αμίν» (Δαρ.). «Η αμπλά μου εσήκωσε μπαεράκι και θέλει μπίρι-μπάχι παντρειά» (παράδειγμα χρήσης στο λ. *αμπλά*, Δαρ.)

[< *bir baş* (TDK) 'αυτεθείας' (Συντ.)]

{Το επίρρ. *μπίρι μπάχι* σημαίνει ότι και το τουρκ. έτμο: στη μαντινάδα του Ιδομενέως ως τροπικό, στο παράδειγμα χρήση του Δαριβιανάκη ως χρονικό, πβ. και τη μαντινάδα «Εμμεθα πως την παίρνουνε και πήγα μπίρι-μπάχι / κι έπαιξα δέκα μαχαριές κι έφαγα μια στη ράχη». (Δ. Μ. Κοτζάκης, *Κρήνη του κόσμου αρχόντισσα*, Καλέντης, Αθήνα 2003, σ. 134.)}

μπιριντζής (επίθ. προσ.) [birindzis] & **μπιριτζής**

[biridzis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** ο καλύτερος· **2.** δεξιότεχνης, μοναδικός στη δουλειά του.

[< *birinci* (Παπ.) / 'πρώτος' (Συντ.)] (برنجى)

μπιρνταχά (επίρρ.) [birdaxá] & **μπίρνταχι**

[birdaxi] (Πάγκ., Τσιρ.) : **1.** και δεύτερη φορά· **2.** ποτέ (επί ξανά).

[< *bir daha* (Πάγκ.) & *bir dahi* (Συντ.)] (بر دها / بر دخى)

{Ο Τσιρινωτάκης έχει τη λ. *μπίρνταχι* με τη σημ. 'ουδόλωσ, καθόλου': «Δεν τότε θέλω μπίρνταχι να ζαναπατήσει το' μ-πόδα ν-του στο σπίτι». Στα τουρκ. το *bir daha* σημαίνει «άλωτε, άλλη μία, ήτοι πλέον, εις το εξής, ή ουδέποτε (Χλωρός, Α 340). Παίρνει τη σημ. 'ποτέ' όταν χρησιμοποιείται με ρήμα στον αρνητικό τύπο, βλ. Meynard, Α 291: «*bir daha*: encore, de nouveau et (avec un verbe négatif) jamais.»}

μπιρντέ μπιρέ, βλ. **στο μπιρντέ μπιρέ**.

μπιρντένι (επίρρ.) : αμέσως. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (Γιάνναρης, 36).

[< *birden* (Γιάνναρης, 351)] (بردن)

μπίρ παρά (επίρρ.) [bír pará] (Κριτσ.) : «με ένα χρήμα, με το ίδιο χρήμα. Φρ. Επλέρωσέ ντονε μπιρ-παρά» (βλ. σημείωση).

[< *bir para* (Κριτσ.)]

{Στην κοινή νεοελληνική η λαϊκή φρ. *μπίρ παρά* σημαίνει 'σε εξευτελιστική τιμή'. Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **πιρπαπά** (προφανώς: *μπιρπαρά*) = τζάμπα, δωρεάν.}

μπιρταμά (επίρρ.) [birtamá] (Πάγκ.) : «Γενικός : Ο αδερφός μου ήθελε *μπιρταμά* να μου αγοράσει το μοιράσι μου όλο 'ς την -ε- μισή διμή».

[< *bir tamam*, από το *biletam* (προφορά: *bi-tetam*), το οποίο κατά τον Χλωρό (Α 326) από την πρόθεση *bi*, το άρθρο *al* και τη λ. *tamam* (βλ. Μπόγκας, 189) (Συντ.)]

{Το επίρρ. *bir tamam* το βρίσκουμε στο *Dictionnaire français-turc* του Ν. Malouf (2η έκδοση, Παρίσι 1856, σ. 221), μαζί με το *bil-tamam*, με τη σημ. «entière-ment».

μπισμιλλάχι (έκφρ.) [bisimiláxi] (Κονδ.) : στ' όνομα του θεού.

[< *bismillah* (κατά τον Nişanyan από το αραβ. *bi-ismi-allāhi*) (Συντ.)] (بِسْمِ اللّٰهِ)

{Πιθανόν κατευθείαν από την αραβική μορφή της έκφρασης, που θα τη χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι, όπως και άλλες, λόγω θρησκείας.}

μπισμπιτού, βλ. **μπις μπιτούν**.

μπίς μπιτού, βλ. **μπίς μπιτούν**.

μπίς μπιτούν (επίρρ.) [bís bitún] & **μπίς μπιτού** [bís bitú] & **μπισμπιτού** [bizbitú] & **μπούς μπουτούν** [bús butún] & **μπουσμπουτού** [buzbutú] & **μπισμπουτούν** [bizbutún] & **μπισμπουτού** [bizbutú] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : εντελώς.

[< *büs büttün* (Παπ.)] (بِسْبُوتُون)

{Ο Γαρεφαλάκης το γράφει με δύο τόνους: *μπίσμπιτού*. Το *á* συνθετικό του τουρκ. ετύμου (*büs / bes*) είναι «μόριον προτασσόμενον επιθέτων τινών και επιρρημάτων αρχομένων από του γράμματος *b* και επιτείνουν την έννοιαν αυτών» (Χλωρός, Α 351), βλ. επίσης *μπεομπελί* και *πέσπεναβά*.}

μπισμπουτού(ν), βλ. **μπις μπιτούν**.

μπισταχτάς, βλ. **μπεσταχτάς**.

μπίτ* (επίρρ.) [bit] & **μπίτι** [biti] & **μπίτις** [bitis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : εντελώς ντιπ. Φρ. *μπίτι για μπίτι*: *πέρα για πέρα*, ολοκληρωτικά.

[< *biti* (Παπ.) / < *bit* 'τέλειωνε!' (ΑΚΝ)] (بِنْدِي)

{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί «από το ντίμπι-ς με αντιμετ. συλλ.». Ο Ιδομένως στα λ. *κισολιάς*

και *ντίπι* καταγράφει τα επιρρ. **μπίτι κισολιάς** και **ντίπι κισολιάς**, με τη σημ. «καθόλου (με έμφαση)».

μπιτί [biti] & (το πλήρες:) **ολντού μπιτί** (φρ.) [oldú bití] (Κονδ.) : «ετελείωσε· αυτό είναι».

[μεταγραφή με ελλ. χαρακτήρες: μπιτί: < *bitti* 'ετελείωσε'· ολντού μπιτί: < *oldubitti* 'ετελεσμένο' (Συντ.)] (اولدى بِنْدِي)

μπίτι, βλ. **μπιτ**.

μπιτίζω* [bitízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ. Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : τελειώνω (αμτβ.), εξαντλούμαι, παύω να υφίσταμαι.

[< *bitirmek* (Παπ.) / (σωστότερα) < *bitti* (ΑΚΝ), αόρ. του ρ. *bitmek*] (بِنْدِك)

{Το *bitirmek* είναι μτβ.: 'τελειώνω κάτι'. Η φρ. *σα δεν μπιτίζει* (Χουστ.) εκφράζει συγκατάβαση εκείνου που τη λέει.}

μπίτι κισολιάς, βλ. **μπίτ**.

μπιτσακάκι, βλ. **μπιτσάκι**.

μπιτσάκι, το [bitsáti] (Τσιρ.) & **μπιτσάκος**, ο [bitsákos] (Δαρ.) : μικρό μαχαίρι τσέπης, σουγιάς, (κατά τον Δαρ.) σφαλχάτι. ΥΠΟΚΟΡ.
μπιτσακάκι, το [bitsakáti] (Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ.)

[< *biçak* (Τσιρ.)] (بِيچَاك)

{Το *μπιτσάκι* δεν είναι υποκοριστικό αλλά κανονικός σχηματισμός. Ο τ. *μπιτσάκος* ίσως να σχηματίστηκε υποχωρητικά από το *μεγεθ. μπιτσακος* (βλ.).}

μπιτσάκος, βλ. **μπιτσάκι**.

μπίτσακος, ο [bitsakos] (Ιδομ^B) & **μπίτσακας** [bitsakas] (Ροδ.) : μαχαίρι.

[Μεγεθυντικά και τα δύο της λ. *μπιτσάκι*, πβ. *σταφύλι* > *στάφυλος* & *τσιράκι* > *τσιρακάς* (Συντ.)]

μπιτσακτσίδικο, βλ. **μπιτσαζίδικο**.

μπιτσαζήδικο, βλ. **μπιτσαζίδικο**.

μπιτσαζής, ο [bitsaksis] & **μπιτσακτής** [bitsaktis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : ο κατασκευαστής/πολητής μαχαριών.

[< *biçakçı* (Παπ.)] (بِيچَاكچِي)

μπιτσαζίδικο, το [bitsaksídiko] (άλλη γραφή: *μπιτσαζήδικο*) & **μπιτσακτσίδικο** [bitsaktsídko] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : το εργαστήριο κατασκευής μαχαριών. *Τα Μπιτσαζίδικα*: τοπωνύμιο στα Χανιά, στην παλιά πόλη – στο Ηράκλειο, στο μέσον της οδού 1821.

[< *μπιτσαζής* (Παπ.)]

μπιτσάρισμα, το [bitsárisma] (Ξεν.): το κόψιμο, η πράξη του να κόψεις κάτι.

[< *μπιτσέρνω*: *εμπίτσαρα*, να *μπιτσάρω* (Συντ.)]

μπιτσέρνω [bitsémo], αόρ. *εμπίτσαρα* (Ξεν., στην ανάπτυξη του λ. *μπιτσάρισμα* ‘κόψιμο’): «να *μπιτσάρεις* από ‘κειέ το *μανίκι*, γιατί *πέφτει* μακρύ».

[< *bicer-*, βάση του *Geniş zaman* (κ.λ. Ευρύς χρόνος), του ρ. *bicmek* ‘κόβω’ (Συντ.)]

μπιτσίμι, το [bitsimi] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ.): κομμάτι· ΦΡ. *του διαόλου μπιτσίμι*: διαόλου σπορά, κακός άνθρωπος.

[< *bicim* (Πάγκ.) ‘κόψιμο’ & (μτφ.) ‘μορφή, σχέδιο, κομμά’ (Συντ.)] (بجيم)

μπιτσιμές, ο [bitsimés] (Παπ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.): **1.** σχιστό ξύλο, *γαριάς*², καθρόνι· **2.** το *κασελίκι* της πόρτας.

[< *bicme* (Παπ.) «πράγμα κεκομμένον, προνισμένον, ως σανίς ή δοκός κτλ.» (Χλωρός, Α 397)] (بجيم)

μπλεμπλετζίδικο, το [blebledzídiko] & **μπεμπλετζίδικο** [bebledzídiko] (Πάγκ., Ιδομ^B): το στραγαλατζίδικο.

[< *μπλεμπλετζής (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος το συσχετίζει με το *λεμπλεπίδι* ‘στραγάλι’ (< *leblebi*) από το *Ετυμολογικό Λεξικό* του Ανδριώτη }

μπλοφατζής (επίθ. προσ.) [blofadzís] (Τσιρ^B): αυτός που μπλοφαρεί.

[Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάληξη -(α)τζής.]

μπογάζι*, το [boǵázi] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.): **1.** ο πορθμός· **2.** ο δυνατός άνεμος (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.)· **3.** κρύο ρεύμα αέρα.

[< *boğaz* (Παπ.)] (بوغاز)

{Κατά τον Παπαρηγοράκη στη σημ. 2. είναι ναυτικός όρος.}

μπογάκι, βλ. **μπόι**.

μπογαλής, βλ. **μποϊλής**.

μπογάρα, βλ. **μπόι**.

μπογαράς (επίθ. προσ.) [boǵarás] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.): μποϊλής, ψηλός.

[< *μπογάρα*, μεγεθ. του *μπόι* (Ξανθιν.)]

μπογαρέ, βλ. **μπόι**.

μπογάτσα, βλ. **μπουγάτσα**.

μπογατστζής, ο [boǵatsadzís]: ο παρασκευαστής/πωλητής *μπογάτσας*. Η λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο

αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα», π.χ. σ. 33, πάντοτε δίπλα σε όνομα Τουρκοκρητικού - στις σ. 19 και 22 ο υπερδιορθωμένος τ. **βογατστζής** }

[< *roğaçacı* (Συντ.)]

{Το στοιχείο αυτό συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι την *μπογάτσα* δεν την έφεραν οι Μικρασιάτες στην Κρήτη, αλλά υπήρχε ήδη, βλ. σημείωση στο λ. *μπογάτσα*.}

μπογιαμάδες, οι [bozamadádes] (Ξανθιν.): «εγκοπές, διακριτικό σήμα, σταμπάρισμα στον τοίχο καμινιού».

[< *boyama* ‘βάψιμο’ (Ξανθιν.)] (بويامه)

μπογιαμάς, ο [bozamás] (Γαρ., Κριτσ.): τετράγωνο μεταξοτό γυναικείο κεφαλομάντιλο.

[< *boyama*, στη σημ. ‘χρωματιστός *γασμάς* (βλ.) ή μαντίλι’ (TDK) (Συντ.)] (بويامه)

μπογιαντζίω* [bozadzizo] (Παπ., Δαρ.): βάφω, χρωματίζω.

[< *μπογιάς* (Παπ.) / < *boyad(im)*, αόρ. του ρ. *boyamak* (AKN)] (بويامق)

μπογιάς, ο [bozás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** το χρώμα, ως υλικό βαφής (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.)· **2.** το φυτό *Oxalis pes-caprae*, κοινώς ξινίδα (στην Κρήτη: οξινίδα), που τα άνθη του χρησιμοποιούνται ως βαφική ύλη· **3.** *μπογιαδες*:

καλλυντικά· ΦΡ. (μτφ., για γυναίκα) *επέρασε ο μπογιάς στη*: «παρήλθεν η νεανική αυτής ανθηρότης» (Πάγκ.). {Και των ανδρών η νεανική ανθηρότης παρέρχεται, φευ! (Συντ.)}

[< *boya* (Παπ.)] (بويا)

μπογιατζής*, ο [bozadzís] (Παπ., Τσιρ., Κριτσ.): ο βαφέας (νημάτων και υφασμάτων): *Έδωσα του [μ]πογιατζή δια τα ρούχα του γα[μ]πρού μου του Μανολιό, 2 βράκες και μια ζώνη και βελεσί, γρ. 33* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 606).

[< *μπογιάς* (Παπ.) / < *boyacı* (AKN)] (بوياجي)

{Σήμερα λέγεται (σπάνια) με τη σημ. ‘ασπριτζής, ελαοχρωματιστής’. Ο Κριτσοτάκης λημματογραφεί χωριστά το θηλ. **μπογιατζίνα**, με τις σημ. ‘γυναικεία βαφέας’ και ‘σύζυγος του μπογιατζή’. Στο παράθεμα η λ. *βελεσί* πρέπει να διαβαστεί *βελεσί*, το ‘μεσοφούστανο’ < βενετ. *valessio* (Κριτσ.)}

μπογιατζίδικο, το [bozadzídiko] (Παπ., Κριτσ.): το βαφείο.

[< *μπογιατζής* (Παπ.)]

μπογιατζοπίθαρο, το [bozadzoripitharo] (Τσιρ., Κασσ.): πιθάρι που χρησιμοποιούσε ο μπογιατζής για τη βαφή νημάτων και υφασμάτων.

[< *μπογιατζής* + *πιθάρι* (Συντ.)]

μπογιώ μπογιό, βλ. **μπόι**.

(*)**μποζάς**, βλ. Παράρτημα 1.

(*)**μποζαχανές**, βλ. Παράρτημα 1.

μποζμά(ς), βλ. **μποσιμάς**.

μποτί*, το [bóti] (Παπ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : το ανάστημα (λέξεις πανελλήνιος, Παπ.)· ΥΠΟΚΟΡ. **μπογάκι**, το· ΜΕΘΕΘ. **μπογάρα**, η & **μπογαρέ**, η [boγαρέ] (Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^B). Στη γεν. πληθ. με επανάληψη: **μπογιό μπογιό** [bozó bozó] ‘διαφόρων μεγεθών ή αναστημάτων’· ΦΡ. *σέρνω μποτί*: μεγαλώνω, ψηλώνω (για ανθρώπους και φυτά) || *ο ήλιος θέλει ένα μποτί να βασιλεύει*.

[< boy (Παπ.)] (ϛϝ)

{Η έκφρ. *μπογιό μπογιό* (που λέγεται και *μπόγια μπόγια*) αντιστοιχεί στο τουρκ. *boy boy*. Παράλληλες είναι και οι έκφρ. *σέρνω μποτί* ‘ψηλώνω, μεγαλώνω’ και *boy zektek*.}

μπούλης (επίθ. προσ.) [boilís], θηλ. **μπούλινα** [boilína], & **μπογαλής** [boγαlís] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : ψηλός.

[< μποτί (Παπ.) / < boyli (Πιτ.) / boylu (Ξανθιν.)] (ϛϝ)

{Ο Πιτυκάκης έχει στο ίδιο λ. δύο τύπους: *μπούλης-μπουλιδικός* [boυλιδικός], ο δεύτερος για το ουδέτερο. Ο τ. *μπογαλής* ίσως από τον πληθ. *μπόγια* ή από συμφυρμό: *μπογαράς* (βλ.) + *μπούλης*. Το *TDK* έχει τρεις τύπους: *boylu, boyli, boyli*.}

μπουλιδικός (επίθ.) [boυλιδικός] Κριτσ., Κασσ.) : ψηλός.

[< *μπούλης* (Συντ.)]

μπολαντζίω [boladízo] (Ιδομ^B) : «ικανοποιούνται πλήρως, αποκτά επάρκεια ηθικών ή υλικών αγαθών».

[< *bolland(im)*, αόρ. του ρ. *bollanmak*, ὄλλος τ. του ρ. *bollaşmak* «καθίσταται άρθονος, δαγλήζ» (Χλωρός, Α 388) (Συντ.)] (ϛϝ)

μπόλικος* (επίθ.) [bólikos] (Παπ., Κριτσ., Ιδομ^B) :

1. άρθονος· 2. ευρύχωρος· ΕΠΙΡΡ. **μπόλικα**.

[‘άρθονος’ < *bol*, ‘ευρύχωρος’ < *bolluk* (Παπ.) / και τα δύο < *bol* (AKN)] (ϛϝ)

{Αναδιπλασιασμένο έχει επιτατ. σημασία: «μπόλικο μπόλικο κόψε το ύφασμα να φτάζει να κάμω και γιλέκο» (Δαρ.), βλ. και *μπόλου μπόλου*.}

μπόλκα, η [bóλka] (Ξανθιν.) ή **μπολκάκι**, το [bolkáfi] & **πολκάκι** [polkáfi] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Τσιρ^B) : είδος εφαρμοστής γυναικείας ζακέτας «από μαύρο τίμπετι» (Τσιρ.) (βλ. *τίμπετι*), που «κάτω από τη μέση σε μήκος 0,20-0,25 μ. ανοίγει και σχηματίζει κολπόσεις» (Πιτ.).

[< τουρκ. διαλεκτ. *bolka* «cuhadan, kadifeden yapilmis ceket, hırka» (= είδος ζακέτας, ζακέτα κατασκευασμένη από τσόχα, βελούδο) (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 105)]

{Υπάρχει και ο τύπος **πόλκα** (Επει. Εταιρ. Κρητ. Σπουδών, 4 (1941), 223). Ο τ. *μπολκάκι* έχει χάσει τη σημ. του υποκοριστικού, πβ. *σάκος* = *σακάκι* (Τσιρ., 539). Το *μπολκάκι* θυμάμαι να το φορούν στα μέσα του περασμένου αιώνα μόνο κάποιες ηλικιωμένες γυναίκες στα χωριά.}

μπόλου μπόλου (επίρρ.) [bólu bólu] (Πάγκ., Ιδομ. Κασσ.) : απλόχερα, άρθονα.

[< *bol* (Πάγκ.) / < *bol bol* (Συντ.)] (ϛϝ)

{Βλ. και *μπόλικος*.}

μπομπός, ο [bombós] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B) & **μπομπό**, το (Κασσ.) : «είδος παλαιότερης γυναικείας κόμμωσης η οποία απαιτούσε να προεξέχουν φουσκοτά τα μαλλιά πάνω από το μέτωπο. Για να φουσκώνουν χρησιμοποιούσαν σαν παραγέμισμα το *μπομπάρι* (βλ.)» (Πιτ.).

[ίσιως < τουρκ. *bombos*, βλ. σημείωση (Συντ.)] (ϛϝ)

{Ο Πιτυκάκης θεωρεί ως πιθανό έτυμο το γαλλ. ρ. *bomber* ‘κυρτώνω, καμπυλώνω’ ή το γαλλ. ουσ. *rompron* ‘σφαιρικός θύσανος από μαλλί’. Το πρώτο (η παθητική μετοχή του) έχει περάσει στα ελλ. ως επίθ. *μπομπέ** με τη σημ. ‘ημισφαιρικός ή γενικά κυρτός’ (AKN), το δεύτερο ως *πομπόν* [mp] (λέγεται και *κούμαρο*). Ο Κριτσωτάκης ετυμολογεί από το τουρκ. επίθ. *bombos* ‘εντελής άδειος, κενός, κούφιος’. Από την ίδια λέξη ετυμολογεί και ο Πάγκαλος (B 387) το ουδ. **μπομπό** (το γράφει: *bobó*), που σημαίνει «σχέδιον κουράς της κόμης κατά το οποίον αφήνουν ακούρευτον μίαν δεσμίδα μαλλιών επάνω από το μέτωπον» – αναφέρεται μάλλον σε ανδρικό κούρεμα, βλ. τέλος της σημείωσης στο λ. *μπομπάρι*. Το ουδ. δικαιολογείται ίσως από τη συνηθισμένη (τότε) έκφραση *έστεσε το μπομπό*, δηλ. ‘χενίστηκε με αυτόν τον τρόπο’, στην οποία δεν φαίνεται αν πρόκειται για αρσενικό ή ουδέτερο, πβ. τη μαγική *Πολλά λογιά τα σάζετε, κοπέλες, τα μαλλιά σας, / στραβοχωρίστρα και μπομπό, που να καεί η καρδιά σας* (Λιουδάκι, σ. 22).}

μπομποχειλής (επίθ. προσ.) [bobófilis] (Πάγκ.) : αυτός που έχει παίξει, φουσκοτά χεύλη.

[«Η παρομοίωση ίσως εκ του εξογκώματος του σχήματος της κουρά bobó προς το εξόγκωμα των χονδρών χελέων» (Πάγκ.), βλ. *μπομπός*]

μποζαδιάζω [boksadízo] (Ιδομ.) : τοποθετώ την ελαιοζύμη στους μποζάδες (βλ. *μποζάς*, σημ. 4).

[< *μποζάδες* (*μποζάς*) (Συντ.)]

μποζάδιασμα, το [boksádjazma] (Κασσ.) : η εργασία του *μποζαδιάζω*.

[< *μποζαδιάζω*]

μποζαδιαστής, ο [boksadjastis] (Ιδομ^B) : αυτός που εργάζεται στο πόστο των μποζάδων στο ελαιοτριβείο (βλ. *μποζάς*, σημ. 4, και *μποζαδιάζω*).

[< *μποζαδιάζω* (Συντ.)]

μποζαργάτης, ο [boksargátis] (Κασσ.) : «χοντρό ξύλο περιστρεφόμενο περί τον άξονά του, το οποίο χρησιμοποιείται στις παλιές φράμπρικες (ελαιοτριβεία) για τη συμπίεση των μποζάδων και την εξαγωγή του ελαιολάδου»· (μτφ.) το αγύριστο κεφάλι: “*πιο εύκολα γυρίζει ο μποζαργάτης παρά η κεφαλή ντου*”.

[< *μποτζαργάτης* (βλ. λ. στα περισσότερα κρητικά λεξικά), με παρετυμολογική επίδραση από τη λ. *μποζάς* (Συντ.)]

{Λέγεται και *απλώς εργάτης* (= «εξάρτημα της φράμπρικας, με την περιστροφή του οποίου από 3-4 άτομα λειτουργεί το ελαιοπεστήριο»· βλ. Ξανθινάκης, 179-180). Ο Αποστολάκης καταγράφει άλλη παρετυμολογική μορφή: *μπρατσαργάτης*. Η λ. *μποτζαργάτης* είναι βασικά ναυτικός όρος και σημαίνει, όπως και το τουρκ. *bucurğat* بوجورج (το οποίο κατά τον Nişanyan και το TDK από τα ελλ.), «βαρούλικον, εργαλείον δι’ ού εγείρονται βάρη» (Χλωρός, Α 372). Και στα δύο το β’ συνθετικό είναι η λ. *εργάτης*, στην παλιά σημ. «είδος μηχανήματος ναυτικού κυρίως προς ανέλκυσιν αγκυρών, κοινώς “αργάτης”» (βλ. Liddell-Scott, Β 315), ενώ το α’ τμήμα, αν και «widely spread in the Levant, is unidentifiable» (βλ. Henry & Renée Kahane – Andreas Tietze, *The Lingua franca in the Levant. Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*, University of Illinois Press, Urbana 1958, σ. 508.)

μποζάλικι, το [boksaliç'i] : «ύφασμα δι’ ένα μποζάν» (βλ. *μποζάς*, σημ. 1 και 2). Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 106). [< *bohça* (Mehmet Yunus & Ξανθοιδίης)]

μποζάς*, ο [boksás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : **1.** σάλι, εσάρπα· ΥΠΟΚΟΡ. **μποζαδάκι**, το **2.** μεγάλο τετράγωνο πανί όπου τυλίγουν και φυλάγουν τα ρούχα τους οι γυναίκες· **3.** δέμα ρούχων, μπόγος· **4.** «τετράγωνος σάκος από χοντρό νήμα σε σχήμα φακέλου για την πίεση της ζύμης του ελαιοκάρπου στο πιεστήριο του ελαιοτριβείου» (Τσιρ.).

[< *bohça* (Παπ.) / *bokça* (ΑΚΝ)] (بوچه)

μπορντακάκι, βλ. **μπαρντάκι**.

μπόσικος* (επίθ.) [bósikos] & **μπόχικος** [bóçikos]

(Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** κενός· **2.** (μτφ.) ανωφελής, μάταιος (*μπόχικα λόγια*, Πάγκ.)· **3.** χαλαρός (κυριολ. & μτφ.)· **4.** ευάλωτος· ΕΠΙΡΡ. **μπόχικα**.

[< *bos* (Παπ.)] (بوشت)

{Οι σημασίες 1-3 υπάρχουν ήδη στα τουρκικά: Η κυριολ. σημ. ‘κενός’ στην παροιμία *Bos çinal ayakia durmaz* (Meynard, Α 332), στην οποία αντιστοιχεί ακριβώς η ελληνική: *Άδειανό σακί ορθό δεν στέκει*· η μτφ. σημ. ‘μάταιος’ στην έκφρ. *bos lakadı* ‘λόγος κενός, μάταιος’ και η μτφ. σημ. ‘χαλαρός’ στην έκφρ. *bos bulmak* «ευρίσκω τινά ελεύθερον, ουχί απηχολημένον, ευρίσκω ευκαιρίαν» (Χλωρός, Α 381). Η 3η σχετίζεται περισσότερο με τη σημ. ‘ευάλωτος’ που έχει κυρίως η λ. στο κρητικό ιδίωμα.}

μποσιμάς, ο [bozmás] (άλλη γραφή: *μποζιμάς*) (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : η καταστροφή. Συνηθίζεται στην έκφρ. *κάνω μποζιμά κάποιον*: τον κάνω να μην μπορεί να σηκωθεί από το ξύλο, (μτφ.) νικά, εκμηδενίζω.

[< *bozmak* (Παπ.) / < *bozma* (Λιθοξόου)] (بوزمه)

{Ο Παπαγρηγοράκης γράφει *μποζιμά*, χωρίς τελικό -ς. Το ίδιο και ο Πάγκλιος, που τον ακολουθεί. Ο Τσιριγωτάκης το γράφει *μποσιμά*.}

μποστανατζής, βλ. **μποστάν(ν)τζής**.

μποστάνι*, το [bostañi] & **ποστάνι** [postáñi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : **1.** ο λαχανόκηπος· **2.** φυτεία κυρίως από πεπόνια και καρπούζια. ΦΡ. *βάνω μποστάνι*: φυτεύω/σπέρνω φυτά σε μποστάνι.

[< *bostan* (Παπ.)] (بوستان)

{Παλαιότ. τ. *būstan*, κατά τον Nişanyan: < περσ. *būstān/būyistān* ‘κήπος, ειδικά: ανθοκήπος’ < *bōd/bōy* ‘ωραία μωροδιά’ + *-istan* ‘τόπος’. Το *μποστάνι* λοιπόν είναι ένα τόπος με ωραίες μωροδιές! Το ξέρει αυτό από πρώτο χέρι όποιος έχει κοιμηθεί σε καλύβα μποστάνιού, και ναι στην ώρα τους τα πεπόνια...}

μποστάνια, η [bostañá] (Τσιρ.) : επιμελημένος τρόπος καλλιέργειας κτήματος: «Μποστάνια το 'καμα το σόχωρο» (δηλ. χωρίς βόλους, με αφράτο χώμα).

[< *μποστάνι* (Συντ.)]

{Όταν μεγάλωναν κάπως τα φυτά στο μποστάνι, ο γεωργός (θυμούμαι τον πατέρα μου) σκάλιζε το χώμα για να απομακρύνει τα ζιζάνια, και μετά το ίσιωνε πιέζοντάς το με ένα πλατύ σκαπέτι (τσάπα), για να κρατήσει την υγρασία, γιατί το μποστάνι δεν ήταν αρδευόμενη καλλιέργεια – και δεν ξανάμπαινε κανείς εκεί ώσπου να ωρμάσουν οι πρώτοι καρποί. Αυτός ήταν πράγματι ένας επιμελημένος τρόπος καλλιέργειας.}

μποστανικό, το [bostañikó] (Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) (συχνότερα στον πληθ. *μποστανικά*) : προϊόντα από το μποστάκι: πεπόνια, καρπούζια, ξυλάγγουρα κλπ.

[< *μποστάκι* (Πάγκ.)]

μποσταντζής [bostandzís] & **μποσταντζής** [bostanadzís] & **μποστατζής** [bostadzís] (Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : ο καλλιεργητής μπουστανιού.

[< *bostanci* (Κουκκίδης, 65)] (بوستانچی)

{*bostanci* : ήταν επίσης «στρατιωτικός τίτλος που έφεραν τα μέλη ενός ειδικού σώματος στην υπηρεσία του σουλτάνου» (*Εροδικείο*, Ε 553).}

μπου, το [mbú] & **μπούα** [mbuá] (Τσιρ.) & **μπού-νι** [mbúni] (Κριτσ.) : κομποδίστικη λέξη που σημαίνει ‘νερό’. ΥΠΟΚΟΡ. **μπούακι** (Κριτσ.). [πβ. τουρκ. διαλεκτ. *buna* ‘νερό στην παιδική γλώσσα’ (*TDK*) (Συντ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης σημειώνει: «με χωριστή προφορά του μ από το π». Λέγεται και **μπομπου**, το [(m)bumbú], πβ. και ποικ. *μπου* & *μπομπου* (*ΙΑΠΔ*, Β 64). Το *TDK* έχει τη λ. *bumbi* ‘νερό στην παιδική γλώσσα’ ως διαλεκτική.}

μπογάτσα*, η [bygátsa] (Πάγκ.) : είδος γλυκίσματος από φύλλο και μυζήθρα.

[< *roğaça* (Πάγκ.)] (بوغچه, روغچه)

{Πιο συνηθισμένος ο τ. **μπογάτσα**. Για τις δυο πιο φημισμένες μπογάτσες στην Κρήτη, του Ιορδάνη στα Χανιά και του Κιρκόρ στο Ηράκλειο, βλ. αντίστοιχα: <http://www.iordanis.gr/history.html> και <http://www.patris.gr/articles/50588?PHPSESSID=>. Στο δεύτερο (άρθρο με τίτλο “Μπογάτσα για το καλό – Ένα έθιμο που ήρθε από τη Μικρά Ασία”) γίνεται λόγος και για το έθιμο των Ηρακλειωτών να φέρνουν στο σπίτι τους μπογάτσα το πρωί της Πρωτοχρονιάς. Αντίθετη άποψη για την ιστορία της μπογάτσας και την προέλευση του εθίμου βλ. στο: <http://iscreta.gr/2016/12/το-πρωτοχρονιατικο-εθιμο-της-μπογατα-2>, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Βλ. και σχόλιο στο λ. *μπογατσατζής*.}

μπογαλιδικός (επίθ.) [buzaɫiðikos] (Τσιρ^B) : αυτός που κάνει μπούγιο, εντραφής.

[< *μπούγιο* (Τσιρ.), βλ. *-λίδικος* (Συντ.)]

μπογιοκλής, ο (Ιδομ^B) : ο μουστακαλής.

[< *byikli* (Συντ.)] (بييكلو)

μπογλούρι, βλ. **μποργούρι**.

μπογιορντί*, το [buzurdí] & **μπογιορντί** [buɾdí] (Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Ιδομ^B., Κασσ., Τσιρ^B., Ξεν.) : **1.** διαταγή **2.** σφοδρή επίπληξη.

[< *πάλ.* τουρκ. *biyurdi*, *biyurtu* (Κυρανούδης, 102)] (بيوردي, بيوردي)

{Για την ετυμολ. της λ. *μπογιορντί* βλ. περισ-

σότερα στον Κυρανούδη (σ. 102). Προσθέτουμε την επισήμανση των Kieffer & Bianchi στο λ. *biyuruldi* (*Dictionnaire Turc-Francais*, 1ος τόμος, Παρίσι 1835, σ. 226) : «L.e vulgaire pronononce bouiourouldou et bouiourdi». Η γραπτή διαταγή (Μεγ. Βεζίρη, Υπουργού ή Νομάρχη) ονομάστηκε *biyuruldu* επειδή άρχιζε με αυτήν τη λέξη, που σημαίνει ‘διατάχθη’, εννοείται: υφ’ ημών. (Στις μεταφράσεις από το Τουρκικό Αρχείο Ηρακλείου, ο Σταυρινίδης χρησιμοποιεί τον τύπο **μπογιορουρντί**.) Τα διαγράμματα που εξέδιδε η Υψηλή Πύλη λέγονταν *πιμάνια*. Για την ιστορία του δανείου: Σε έγγραφο του 1652 (δηλ. πριν καν ολοκληρωθεί η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους) βρίσκουμε τη λ. ήδη προσαρμοσμένη στα ελληνικά: *Εις την πικολούθσι του μπογιορντιού* = κατόπιν της δοθείσης προθυπουργικής διαταγής (Βουρδουμάκις, 373). Βλ. και το επόμενο.

μπογιορντισμένος (μτχ.) [buzurdizménos] : Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 337) : *επήρε το ιλάμ* (βλ. λ.) *μπογιορντισμένο*, δηλ. πήρε απόγραφο της αποφάσεως εκτελεστού (Σταυρινίδης).

[παθ. μτχ. του ρ. *μπογιορντιζώ < *biyurd(um)*, αόρ. του ρ. *biyurmak* ‘διατάζω, ορίζω, προστάζω’, στη σημ. «επιψηφίζω, ήτοι παραπέμπο αίτησιν, αναφοράν κτλ. εις το αρμόδιον γραφείον» (*Χλωρός*, Α 407)] (بيورمق)

{Οι Ρωμιοί της Πόλης όταν λένε *μπογιορντιζώ* εννοούν ‘έρχομαι απροειδοποίητα, καταφθάνω’ (Νίκος Ζαχαριάδης, *Λεξικό του Κωνσταντινουπολίτικου γλωσσικού ιδιώματος*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 2014, σ. 114).}

μπογιορουρντί, βλ. **μπογιορντί**.

μπογιορουρούμ (επιφ. φρ.) [buzurúm] & **μπού-γιορουρούμ** [búzurum] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ.) : ορίστε, περάστε, διατάξτε.

[< *biyurum* (Παπ.) / (και *biyurumuz*) : β’ πρός. πληθ. προστ. του ρ. *biyurmak* ‘διατάζω’ (Συντ.)] (بيورمق بيورك)

{Ακούγεται και με δύο τόνους: *μπούγιορουρούμ*. Έτσι το γράφει ο Γαρεφαλιάκης. Συνηθισμένη η αστεία παρότρυνση *μπούγιορουρούμ στον πατσά!* = όρμα! ορμήστε!}

μπούζι* [búzi] (άκλ. επίθ.) (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : πολύ ψυχρός: ΦΡ. *μπούζι μ’ έκαμα*: με πάγωσε, μου έκοψε τη φόρα (Δαρ.). [< *buz* ‘πάχος’ (Παπ.)] (بوز)

{Ο Παπαγρηγοράκης και ο Πάγκαλος, που τον ακολουθεί, το έχουν ως ουδ. ουσιαστικό: *το ψυχρόν*. Το *μπούζι ντουλάπ* (= ψυγείο) είναι ίσως ο μόνος τουρκοφανής χιουμοριστικός σχηματισμός που δεν απέχει πολύ από την αντίστοι-

χη κανονική τουρκική ονομασία: buzdolabi, πβ. γερμαν. Kühlschrank.)

μπουζούκι* το [buzúti] (Παπ., Πάγκ.) : είδος μουσικού οργάνου (*AKN* : λαϊκό μουσικό όργανο με ημισφαιρικό ηχείο, μακρύ βραχίονα και τρεις ή τέσσερις χορδές.)

[< *bozúk* (Παπ.) (بوزوك، بوزق)]

{Όπως και άλλοι, ο Πάγκαλος το ετυμολογεί (λανθασμένα) από το *büzük*, που όμως σημαίνει 'πρωκτός', και στην αρχικό 'τόλιμη', πβ. *καρμπουζουκλής* (βλ. Κυρανούδης, 439-440). Σημειώνουμε, για την ιστορία των λέξεων που ταξιθεύουν και κάποτε επαναπατριζόνται, ότι το διαδικτυακό *Güncel Türkçe Sözlük* (που περιέχεται στο *TDK*) έχει ξεχωριστό λήμμα για το ελληνικό μπουζούκι, που το ετυμολογεί απλώς από τα ελληνικά: «*buzuki* Rum. *Bağlamaya benzer, bozuk düzen çalınan bir Yunan çalgısı*». Στο αντίστοιχο λήμμα ο Nişanyan ανατρέπει στο τουρκ. *bozuk*.)

μπουζουκοκέφαλος* (επίθ. προσ.) [buzukotʃéfalos] (Ιδομ^B) : **1.** αυτός που έχει μεγάλο κεφάλι, πβ. καζουκοκέφαλος **2.** (μτφ.) ξεροκέφαλος, χυτροκέφαλος, ισχυρογνώμων.

[< *μπουζούκι* + *κεφάλι* (*AKN*)]

μπουκαμπελετζής, βλ. *μουκαμπελετζής*.

μπουκαρέμια, βλ. *μουκαρέμι*.

μπουλαματζές, ο [bulamadzés] & **μπουλαματζέ** (άκλ.) [bulamadzé] & **πουλαματζέ** [pulamadzé] (Πιτ., Τσιρ., Κασσ.) : η αφθονία, η πλησμονή αγαθών.

[< επίρρ. *bol bulamac* 'πολύ πολύ' (λαϊκό κατά το *TDK*) (Συντ.) (بول بولاماج)]

{Το *TDK* έχει τη λ. *bulamac* ως ουσ. με τη σημ. 'κουρκούτι' και ως επίρρ. με τη σημ. 'ανάκατος, ετερόκλητος'. Ο Τσιριγωτάκης χαρακτηρίζει τη λ. επίρρημα. Αυτό δεν είναι σαφές στο παράδειγμα χρήσης που παραθέτει: *Εστέσαμε τσι πιάκες στ' αλώνι και χιάσαμενε πουλαματζέ τα περιστέρια*. Ο Κασσωτάκης έχει ως αρσ. τον τ. *μπουλαματζέ* 'αφθονία', με παράδειγμα χρήσης τη μαντινάδα: *Μπουλαματζέ τα βιάσανα τα φέρνει εμένα η μοίρα, / σαν όντε τρέχει ο ποταμός και γίνεται πλημμύρα*. Φαίνεται ότι πρόκειται για άκλιτο επίθετο, που χρησιμοποιείται στα παραπάνω παραδείγματα ως επιρρηματικό κατηγορούμενο.)

μπουλαμάτσα (άκλ.) [bulamátsa] & **μπουλαμάτσα** [bulamátsi] (Ξανθίν., Γαρ., Τσιρ., Ξεν.) : (για φαγητά) ΦΡ. *μα πουλαμάτσα το 'καμε / εγίνηκε*: νερούλο, μαλακό, ανακατεμένο.

[< *bulamac* 'κουρκούτι' (Ξανθίν.) (بولاماج)]

μπουλγαρί, το [bulɣari] & **μπουργαρί** [burɣari] & **βουργαρί** [vuɣari] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν.) : εί-

δος λαούτου. Κατά τον Παπαγρηγοράκη «μουσικόν όργανον συνηθέστατον εις Δυτ. Κρήτην, όπερ μετά της λύρας αποτελούν τα μόνα μουσικά λαϊκά όργανα, άλλως λαγούτο». Κατά τον Πάγκαλο «το μουσικόν όργανον λαγούτο, ταμπουράς».

[< *bulgari* (Παπ.) (بولغارى)]

{Το *TDK* έχει: διαλεκτ. *bulgari* (τζουράς, τρίχορδο σάζι, μπαγλαμάς με μακρύ βραχίονα) και *bulgari*, με κουκίδα στο *i*, (α. τετράχορδος μπαγλαμάς, β. δίχορδο σάζι μεγαλύτερο από τον τζουρά και μικρότερο από τον μπαγλαμά.)

μπουλμές, ο [bulmés] & **μπουρμές** [burmés] (Παπ., Ξανθίν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Ιδομ^B, Κριτσ^F) : **1.** ξύλινο διαχωριστικό δωματίου **2.** αποθηκευτικός χώρος χωρισμένος με τάβλες **3.** χωμάτινος, σαθρός τοίχος.

[< *bölme* (Παπ.) (بولمه)]

μπουλούκι*, το [bulúti] (Παπ., Τσιρ., Δαρ.) : πολυπληθής ομάδα, «πολλοί μαζί ασύνταχτοι που αλληλοσπρώχνονται» (Δαρ.).

[< *bölük* (Παπ.) / < αλβ. *buluk* < τουρκ. *bölük* 'στρατιωτικό απόσπασμα (ατάκτων)' (*AKN*) / < βάλκ. τουρκ. *bülük* (Κυρανούδης, 318)] (بولوك)

μπουλούκμπασης, **μπουλούκμπαχης**, βλ. *μπουλούμπασης*.

μπουλούμπασης, ο [bulú(m)basis] (Τσιρ., Κασσ.) & **μπουλούκμπασης** [bulúkbasis] (Κριτσ.) : επικεφαλής ομάδας επαναστατών. Με την σημ. 'αντιπρόσωπος των μουσουλμάνων σε τοπικό συμβούλιο' (βλ. σημείωση στο λ. *Καστέλ Κιαιγιασής*) η λ. **μπουλούκμπαχης** [bulúkbaʃis] σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 139, 145 και άλλου).

[< *bölükbaşı* 'διοικητής λόχου Γενιτσάρων' (Κουκκίδης, 65)] (بولوك باشى)

{Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί το θηλ. **μπουλουμπαχίνα** 'γυναίκα αξιωματούχου επί Τουρκοκρατίας' (στη συνέχεια ο Κριτσωτάκης το έχει ως **μπουλουκμπαχίνα**) και σημειώνει (ο Γαρ.) ότι η λέξη χρησιμοποιείται σήμερα μόνο στην παροιμία: *Ας με λεν μπουλουμπαχίνα / κι ας ψοφώ από την πείνα*, βλ. και *τζορμπατζής*, -ίνα. Για τις πολλές παραλλαγές της παροιμίας υπάρχει η μελέτη του Δημ. Λουκάτου "Η παροιμία για την κενόδοξη σύζυγο" (περιοδ. *Λαογραφία*, 18 (1959), 497-520). Βλ. σχετικά στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<http://www.sarantakos.com/language/bouleutina.html>).}

μπουλουμπαχίνα, βλ. *μπουλούμπασης*.

μπουλουστίζω [bulustizo] (Ιδομ^B) : αφομοιώνωμαι, προσαρμόζομαι.

[< *buluṣṭ(um)*, αόρ. του ρ. *buluṣmak* ‘συναντιέ-μαι’ και μτρ. ‘συμφωνώ’ (Συντ.)] (بولشق)

μπομπάρι*, το [bumbári] & **μπομπάρι** [bombári] (Πιτ., Κριτσ.) : «κυλινδρικό κατασκευάσμα από τρίχες για αύξηση του όγκου στη γυναικεία κόμμωση που λέγεται *μπομπός* (βλ.)» (Κριτσ.). [< *bumbar* (Κριτσ.)] (بومبار)

{Ο Μπόγκας (σ. 190) έχει τη λ. *μπομπάρι* με τη σημ. 1. ‘το φαρδύ έντερο παραγεμιστό (φαγητό τούρκικο)’, 2. ‘ο ψεύτικος κότσος των γυναικών, επειδή μοιάζει με το *μπομπάρι*’. Η λ. *bumbar* σημαίνει αρχικά ‘το παχύ έντερο σφαγμένου ζώου’ (βλ. *μουμπάρι*) και στη συνέχεια ‘φαγητό με παραγεμισμένο *μπομπάρι*’. Κατά το *TDK* σημαίνει κατ’ επέκταση ‘υφασμάτινο “λουκάνικο” γεμισμένο με βιαμιάκι, που το βάζουν σε πότες και παράθυρα για να μην μπαίνει κρύο’. Με τις δύο πρώτες σημ. η λ. *μπομπάρι* στο *AKN*. Στη σημ. που σχετίζεται με την κόμμωση το θεωρεί παρωχημένο, αλλά η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι χρησιμοποιείται ως όρος κομμωτικής για να δηλώσει «ένα αξεσουάρ μαλλιών το οποίο χρησιμοποιούν κατά κόρον οι κομμωτές με σκοπό να δώσουν όγκο στα μαλλιά». Η λ. χρησιμοποιείται επίσης για να δηλώσει ένα τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες δένουν ένα μαντίλι στο κεφάλι τους, αφού πρώτα το στρίψουν και του δώσουν κυλινδρική μορφή, αλλά και ένα τρόπο (ανδρικής) κόμμωσης: «έφτιαχνε το μαλλί του *μπομπάρι* πάνω από το κούτελο, σαν μισογερασμένη πολεμιστρα» (Παύλος Μάτεσις, *Η μητέρα του σκόλου*, Καστανιώτης, Αθήνα 1992, σ. 158). Ο Ιδομενέως λεηματογραφεί τη λ. *μπομπάρι* με τη σημ. ‘κανόνι’, αλλά ασφαλώς πρόκειται για άλλη λέξη, πβ. *μπο(υ)μπάρδα*.)

μπομπασίρης, ο [bubasírīs] (Ροδ.) : ο απεσταλμένος.

[< *tubassir* ‘δικαστικός κλητήρ’, σε εκφρ. όπως *tubassir göndermek* ‘αποστέλλω κλητήρα’ (Χλωρός, Β 1522) (Συντ.)] (مباشير)

μπομπου, βλ. **μπου**.

μπομπουλέξ, ο [bubulés] & **μπομπουλιάξ** (Ξανθίν., Τσιρ.) : 1. «πυκνό φράγμα φυλλωμάτων που σχηματίζεται από τη διαπλοκή ή συγκέντρωση κλαδιών, θάμνων ή και δέντρων» (Ξανθίν.). 2. «ανθισμένος κήπος λουλουδιών με πολλά *μπομπουκίω*» (Τσιρ.).

[μάλλον: *μπομπουλιάξ* < *μπούμπουλος/μπομπουλήξ* + *-ιάξ*, κατ’ αναλογία προς λ. όπως: *πευκιάξ*, *σκινιάξ*, *ρεικιάξ* κλπ. (βλ. *-ιάξ*² στο *AKN* : επίθημα για τον σχηματισμό αρσενικών ουσιαστικών παράγωγων από ουσιαστικά· δηλώνει τόπο κατάφυτο από το είδος του φυτού που δίνει η πρωτότυπη λέξη)· *μπομπουλέξ*: τ.

της Δυτ. Κρήτης, -ές (βλ.) (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης έχει: «ίσιος από το *πουπουλέξ* (< *πούπουλο*) με ηχηροπ. του π σε μπ. Πβ. και τη *μαντινάδα*: “*Δάσκαλο τονέ θέλω ’γώ ...* {βλ. στο λ. *μπομπουλήξ*}”». Λήμμα *πουπουλέξ* δεν υπάρχει στο λεξικό του. Στο Διαδίκτυο (*Google books*) βρίσκουμε το τοπωνύμιο *Μπούμπουλος* (στο Φρε Χανίων). Ο Κώστας Καραποτόσογλου (Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 108) συσχετίζει ετυμολογικά τη λ. *μπομπουλέξ* με το λατινικό *rampinus* ‘αμπελόφυλλο, το φύλλωμα του κληματός’, ειδικότερα από τη διάδοσή του σε νεολατινικές γλώσσες, π.χ. ρεατινικά (Rieti) *rapmul* ‘α ξερό φύλλωμα’, «και προφανώς από το *rapmul* ‘α > *μπομπουλέξ*, με υποχωρητική αφομοίωση α - ου < ου - ου».)

μπομπουλήξ (επίθ. προσ.) [bu(m)búlis] (Πιτ.) : «Κατ’ εξοχήν στο θηλυκό, *μπομπουλά*, χωρίς να σπανίζει και στο αρσενικό όπως και στο ουδέτερο. Η *μικρούλα*, η κάπως ανώριμη κοπέλα με το δροσερό και αφράτο πρόσωπο».

[«Προφανώς από το *μπομπουκί*, κατ’ αναλογ. προς τη *μικρούλα*, ομορφούλα, τσαχπουύλα κ.ά.» (Πιτ.) / πιθανότερο < διαλεκτ. *bunbul* (κατά το *TDK*: «*tombul, şışman kadın veya kız*», δηλ. ‘ευτραφής, στρουμπουλή γυναίκα ή κοπέλλα’) (Συντ.)]

{Ο Χλωρός (Α 438) έχει ως λ. το επίθ. *pumbul* (پومبول) : «ευτραφής, φυσίγναθος, κ. παχουλός [παις]». Το *TDK* έχει αυτήν τη λέξη (ως διαλεκτ.) με διάφορους φωνητικούς τύπους, αλλά χωρίς ετυμολ. ένδειξη, όπως άλλωστε και τη λ. *bunbul*. Ο Λιθοξόος επισημαίνει τον τ. *μπούμπουλος* ‘χοντρό αγόρι’ (από λεξικό του 1837). Ο Πιτυκάκης στην ανάπτυξη του λ. *φουντουλήξ* παραθέτει τη *μαντινάδα*: *Δάσκαλο τονέ θέλω ’γώ, μπομπουλήξ και φουντουλήξ / και αξ κάμω μήνα να το δω το κριθ(ιν)οπιτούλι*. Την ίδια *μαντινάδα* παραθέτει ο Ξανθινάκης στην ανάπτυξη του λ. *μπομπουλέξ* ‘πυκνό φράγμα φυλλωμάτων’, αλλά αντί για *μπομπουλήξ* έχει *μπούμπουλος*. Και η λ. *μπομπουλέξ* (βλ.) φαίνεται να σχετίζεται ετυμολογικός με το *μπομπουλήξ*.)

μπούμπουλος, βλ. **μπομπουλήξ**.

μπομπουλωτός (επίθ.) [bu(m)buloτός] (Ιδομ.) : «πρησμένος, καλοθρεμμένος, αφράτος».

[< *μπομπουλήξ* (Συντ.)]

μπουνάρι, το [bunári] (Τσιρ.) : «πηγή νερού ή κουτσουνάρι».

[< *bunar* ‘πηγή, βρύση’ (Συντ.)] (بيكار، بيكار)

{Σημειώνουμε ότι για την αρχή της πηγής υπάρχουν στις δύο γλώσσες παράλληλες εκφράσεις: *κεφαλόβρυσο / bunarbaşı* (Meynard, Α 263) και *νερομάννα / ana su* (Χλωρός, Α 207).

Για τον παραλληλισμό βλ. σημείωση στο λ. *δέ-νο σκουλαρίκι*.)

μπούνι, βλ. **μπου**.

μπουντάλαγρα, η [budałágra] (Γαρ., Κριτσ.) : η αποβλάκωση.

[< *μπουντάλας* + *-άγρα*, πβ. *κουτσός* > *κουτσάγρα* ‘κουτσαμάρα’, *στραβός* > *στραβάγρα* ‘στραβωμάρα’ (Συντ.)]

{Για κατάληξη βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του Γλωσσικού Ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 402. Κατά τον Ανδριώτη (σ. 5) «κατάλ. ουσ. που σημαίνουν πάθηση: *κουφ-άγρα*, *τυφλ-άγρα* κ.τ.λ.· ήδη στον *Ερωτόκριτο*, από το ουσ. *άγρα*, που ως β' συνθετικό των *ποδ-άγρα* (= πιάσιμο των ποδιών), *χειρ-άγρα* κ.τ.ό., μεταδόθηκε ως κατάληξη και άλλες λέξεις».

μπουντάλαδα, η [budałáda] (Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : βλακεία, ανοησία, απερισκεψία.

[< *μπουντάλας* (Ξανθιν.) / + *-άδα* (βλ. *ΑΚΝ* : *-άδα'*) (Συντ.)]

μπουντάλακας, βλ. **μπουντάλας**.

μπουντάλαρία, η [budałaría] (Πάγκ.) : «η αγαθοσύνη, η ηλιθιότητα».

[< *μπουντάλαρίς (Πάγκ.) / < *μπουντάλας* + *-αρία* (βλ. στο *ΑΚΝ* : *-αρία*, σημ. 4) (Συντ.)]

μπουντάλας* (επίθ. προσ. & ουσ.) [budałás, θηλ. **μπουντάλου** [budałá] & **μπουντάλες** [budałés] (Δ. Κρ.) (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : κουτός, βλάκας· ΜΕΓΕΘ. **μπουντάλακας** (Κονδ., Ξανθιν. : στην ανάπτυξη του λ. *μούτης*, Ιδομ.)

[< *budala* (Παπ.)] (ⲉⲚⲁⲗⲁⲓⲃⲁ)

{Βλ. και *αμπουντάλα*. Για τη μετάπλαση του *μπουντάλας* σε *μπουντάλες*, βλ. σημείωση το λ. *-ές*.)

μπουντάλε, βλ. **μπουντάλα**.

μπουντάλες, βλ. **μπουντάλας**.

μπουντάλα, η [budałá] & **μπουντάλε** [budałé] (Δ. Κρ.) (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : βλακεία, ανοησία, απερισκεψία.

[< *μπουντάλας* (Ξανθιν.)]

μπουντάλαζω [budałázo] & **μπουντάλιώ** [budałó] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : αποβλακώνομαι.

[< *μπουντάλας* (Παπ.)]

μπουντάλιερός (επίθ. προσ. & ουσ.) [budałéros] (Τσιρ.) : βλάκας.

[< *μπουντάλας* + *-* ; (Συντ.)]

μπουντάλιώ, βλ. **μπουντάλαζω**.

μπουντάλιστικά (επίρρ.) [budałístika] (Ξανθιν.) : βλακωδώς.

[< *μπουντάλας* + *-ίστικά* (Ξανθιν.)]

μπουντάλοδείχνω [budałodíchno] (Ξανθιν.) : μοιάζω με *μπουντάλα*, *μπουνταλοφέρνω*.

[< *μπουντάλας* + *δείχνω* (Ξανθιν.)]

μπουντάλοκούτι, το [budałokúti] (Ιδομ.) : η τηλεόραση.

[μάλλον σύγχρονος χιουμοριστικός σχηματισμός κατά το: *χαζοκούτι* (Συντ.)]

μπουντάλοσύνη*, η [budałosíni] (άλλη γραφή: *μπουντάλωσύνη*) (Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κασσ.) : η μορία, η βλακεία.

[< *μπουντάλας* (Συντ.)]

μπουντάλοσύρνω [budałosírnno] (Γαρ.) : είμαι λιγάκι *μπουντάλας*.

[< *μπουντάλας* + *σύρνω*, στη σημ. ‘κατάγομαι, συγγενεύω’ (Συντ.)]

{Και στα τουρκ. η ομοιότητα λόγω κληρονομικότητας δηλώνεται με τη βοήθεια του ρ. *çekmek* ‘σέρνω’, π.χ. *soyuna çekmek* «ομοιάζει προς το γένος [σόνι], ήτοι έχει τα ήθη και τις έξεις του πατρός ή της οικογενείας του» (Χλωρός, Α 659).}

μπουντάλοφέρνω [budałoférno] (Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : «Δεν είμαι *μπουντάλας* εντελώς, αλλά κάπου κάπου δείχνομαι τέτοιος» (Πιτ.).

[< *μπουντάλας*, κατά τα: *αντροφέρνω*, *γυναικοφέρνω* κλπ. (Πιτ.)]

μπουντάλογαμάλης, ο [budałohamális] : *σαν μπουντάλογαμάλη / θα τον ξαναφορτώσετε* (Από κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, “Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη”, *Κρητικά Μελέτα*, 1 (1933), 136).

[< *μπουντάλας* + *χαμάλης* (Συντ.)]

μπουντάλωσύνη, βλ. **μπουντάλοσύνη**.

μπουντίρης, ο [buditíris] (Κριτσ.) : άλλη ονομασία του παγινιδίου *βεζίρης* (βλ.).

[< *müdir, müdir* (Κουκκίδης, 56), βλ. *μουντίρης*]

μπουντρούμι*, το [budrúmi] (Παπ., Πάγκ.) : 1. σκοτεινό υπόγειο· 2. σκοτεινή φυλακή.

[ίσως αντδ. < *bodrum* < ελλ. *υπόδρομος* (Παπ.) / αντδ. < τουρκ. *bodrum* < μsn. *ιππόδρομος* < ελνστ. *ιππόδρομος* (επειδή είχε υπόγεια για τα θηρία) (*ΑΚΝ*) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (ⲉⲚⲁⲗⲁⲓⲃⲁ)

{Η αβεβαιότητα του Παπαργηγόρακη υπάρχει και σε τουρκικά λεξικά (που ανάγουν τη λ. *bodrum* είτε στον *υπόδρομο* είτε στον *ιππόδρομο*). Στη διπλή αυτή ετυμολογία προστέθη-

κε τελευταία και ο συσχετισμός με το ελλ. *πέτρα* (Nişanyan, στο λ. bodrum: ~ **Yun** *πέτριον* *pétrion taşlık* < **Yun** *pétra πέτρα* *taş* + *-ion*). Η πρόταση αυτή αντανακλά τη μετονομασία (ή μήπως παρετυμολογική φωνητική παραφθορά;) σε Bodrum της μικρασιατικής Αλικαρνασσού, που είχε πάρει το όνομα *Petronium*, από το κάστρο του Αγίου Πέτρου, που είχαν χτίσει εκεί το 1402 οι Ιωαννίτες ιππότες της Ρόδου, βλ. Νικ. Κοντοσόπουλος, «Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας», *Αθηνά*, 62 (1958), 249: «Από το ξένο όνομα του φρουρίου προήλθεν και το τοπικόν όνομα της πόλεως (Πετρούμι)». Το κάστρο αυτό είχε χρησιμοποιηθεί και ως φυλακή (βλ. <http://bodrum.bel.tr/be-bodrum-kalesi.html>, στην επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου της πόλης Bodrum). Το θέμα απαιτεί έρευνα σε παλαιότερα λεξικά, για την παρουσία και τη σημασία της λ. στα τουρκικά και σε άλλες γλώσσες, καθώς και σε κείμενα (πηγές και μελέτες). Ως τότε, όπως προτείνει σχετικα και ο Νίκος Σαραντάκος στο ιστολόγιο *Διαγόρας ο Μήλιος* (<http://diagoras.wordpress.com/2009/03/01/bodrum/>) σε συζήτηση για την ετυμολογία της λέξης *μπουντρούμι*, «μέχρι νεότερας μένουμε στον υπόδρομο σαν αρχή» της λέξης. Η έρευνα θα πρέπει να ασχοληθεί και με τη σημ. 'φυλακή', η οποία υπάρχει κυρίως στα ελληνικά και λιγότερο στα τουρκικά, ενώ δεν φαίνεται να υπάρχει στις άλλες γλώσσες, όπου το αντιστοιχο δάνειο προσδιορίζει ένα υπόγειο χώρο, συνήθως κάβα ή κελάρι (βλ. Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae, persicae*, Βιέννη 1680, στήλη 912, όπου το τουρκ. *podrom* «cella vinaria» ετυμολογείται από τα ονγγρικά: *Franz Miklosich, Lexicon Palaeoslovenico-graecolatinae*, 1862-1865, σ. 596 & συμπληρωματικά 176, 177· του ίδιου: *Die Fremdwörter in der slavischen Sprachen*, Βιέννη 1867, σ. 118· *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen*, IV, 1890, σ. 14). Σημειώνουμε ότι η λ. υπόδρομος, έχει περάσει στην τουρκ. ως *hipodrom*, μέσω του γαλλ. *hippodrome* (TDK και Nişanyan), αλλά αυτό μπορεί να είναι ένας δευτέρος, πιθανότατα νεότερος, δανεισμός της ίδιας λέξης.}

μπουργαρί, βλ. **μπουλγαρί**.

μπουργαριτζής, ο [buzgariɖzɨs] (Πάγκ.) : αυτός που παίζει μπουλγαρί.

[< *μπουργαρί* (Πάγκ.)]

μπουργούρι, το [buzgúri] & **μπουρμπούρι** [burbúri] & **μπουλγούρι**^(A) [bulgúri] & **μπουγλούρι** [buzlúri] (Πιτ., Ξανθίν., Ροδ., Ιδομ., Κριτσ.) : «Σιτάρι βρασμένο προηγούμενος που ξηραίνεται στον ήλιο και κατόπιν χο-

ντραλέθεται στο χερόμυλο. Μαγειρεύεται πλάφι ή σούπα συνήθως σε ζωμό κρέατος. [...] το πνιγούρι της Κοινης» (Πιτ.).

[< *bulgur* (Ξανθίν.) / και διαλεκτ. *burğur* (TDK) (Συντ.)] (بورغول, بزرغول)

{Στον Χλωρό (A 376) η λ. *bulgur*, και με αναγραμματισμό *bulgur*, σημαίνει: «χονδρός, ήτοι σίτος εβρασμένος, εξηραμένος και χονδροαλεσμένος, εξ ου κατασκευάζεται σούπα ή πλάφιον, κ. πλγούρι». Ο Nişanyan το ετυμολογεί από το περσ. *barğul* / *burğul*. Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. *πλιγούρι* ως εξής: «ίσως *πλιγούρι < πνίγ(ω)-ούρι (επειδή πριν αλεστεί βράζεται) ή αντδ. < τουρκ. *bulgur* < πλιγούρι». Αντιδάνειο το θεωρεί και ο Ανδριώτης. Ομοίως και ο Ξανθινάκης (στο λ. *μπουγούρι*).}

μπουρέκι*, το [buréʃi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Ξεν.) : 1. είδος φαγητού· 2. είδος πίτας· 3. είδος γλυκού με φύλλο ζύμης και μυζήθρα περιγυμένο με σιρόπι. ΜΕΓΕΘ. **μπουρέκα**, η [buréka] : «1) το μεγάλο μπουρέκι, 2) (μψ.) το κόπρανο του σκύλου» (Κριτσ.)· ΥΠΟΚΟΡ. **μπουρεκάκι**, το.

[< *börek* (Παπ.) / και διαλεκτ. *biörek* (TDK) (Συντ.)] (بورک)

{Στη σημ. 1 πρόκειται για το *χανιώτικο μπουρέκι*: φαγητό με μορφή πίτας, με ή χωρίς φύλλο πάνω κάτω, που έχει ως βασικά συστατικά φέτες από κολοκυθάκια και πατάτες, τοπικό μαλακό τυρί (όπως: μαλάκα, τυρομάλαμα, μυζήθρα), δυόσμο και σουσάμι. Στη σημ. 2 είναι πίτα με φύλλο και μυζήθρα. Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τη λ. στον πληθ. *τα μπουρέκια*. Η 2η σημ. του μεγεθ. μάλλον από το παιδικό διαλογικό πείραγμα: – Πες δέκα. – Δέκα! – Φάε του σκύλου τη μπουρέκα!}

μπουρεξής, ο [bureksis] (Τσιρ.: στο λ. *μπουρεξιδίκο*) : ο φουρνάρης. Αρχικά: «παρασκευαστής ή πωλητής μπουρεκιών» (*Κώδικας Θυσίων*, 371).

[< *börekçi* (*Κώδικας Θυσίων*, 371)] (بورکچی)

{Με τον υπερδιορθωμένο τ. **βουρεξής** η λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία), στη στήλη «επάγγελμα» (σ. 13), πβ. οικογ. επίθετο *Βουρεξιάκης*.}

μπουρεξιδίκο, το [bureksidiko] (Γαρ., Τσιρ.) : το φουρνάρικο (αλλά και το ζαχαροπλαστείο).

[< *μπουρεξής* (Συντ.)]

{Ίσως είναι ουσιαστικοπ. επίθετο: Ο Γαρεφαλάκης το λημματογραφεί ως *μπουρεξιδικός φούρνος*, ο Κριτσωτάκης ως *μπουρουξιδικός*.}

μπουρί*, το [buri] & **μπουρού***, η [burú] (Πάγκ., Ιδομ., Κασσ.) : 1. η σάλπιγγα του αγροφύλακα· 2. σωλήνας από λαμαρίνα μέσω του οποίου

διοχετεύεται προς τα έξω ο καπνός της σόμπας. [*< boru (Πάγκ.) (بور، بوری)*]
 {Στη σημ. 1. λέγεται (λεγόταν) επίσης *μούζικο* και *μουζούκα*. Στα τουρκ. *boru* σημαίνει ‘σωλήνας’ και ‘βούκινο’, βλ. *TDK*. Ο Ιδομενέως δίνει και τη σημ. ‘εκνευρισμός’, στην φρ. *έχω τα μπουριά μου*. Μόνο με αυτή τη σημ. λημματογράφει τη λ. στον πληθ. η Ξενάκη-Ροβίθη. Πρόκειται μάλλον για επίδραση της φρ. *έχω μπουρούνια* (πβ. το κοινό *έχω μπουρίνια*, βλ. *AKN*) ή από τη λ. *μπουρού*, το (βλ. παρακάτω σχετικό λήμμα). Το *AKN* έχει τις λέξεις *μπουρί (το)* και *μπουρού (η)* σε χωριστά λήμματα.)

μπουριδιάζω [buriðjázɔ] (Ξανθιν.) : τοποθετώ τα μπουριά της σόμπας.
 [*< *μπουρίδι, υποκορ. του μπουρί (Ξανθιν.)*]

μπουρμαδοκουρούνα, η [burmadokurúna] : απαξιωτικός χαρακτηρισμός για χριστιανή κοπέλλα που την έκαναν μουσουλμάνα. Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, “Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη”, *Κρητική Μελέται*, 1 (1933), 132.
 [*< μπουρμάδες (βλ. μπουρμάς) + κουρούνα, πβ. μειωτική χρήση συναφών λέξεων για γυναίκες, π.χ. κάργια, κλώσσα, κότα (Συντ.)*]

μπουρμάς, ο [burmás] & **μπουρμπάς** [burbás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : 1. εξωμότης, «ύβρις των Χριστιανών Κρητών κατά των Τουρκοκρητικών» (Κονδ.), προδότης. 2. «άνθρωπος χαμηλής νοημοσύνης: (Παροιμία) *Ντα κατέχει ο μπουρμάς ίντα είναι ο χουρμάς;*» (Ιδομ.). 3. το σαλιγκάρι που το κέλυφός του είναι ακόμη αμέστωτο, εύθραστο, στην περιοχή του στομιού. 4. κρονός βρύσης.

[*< burma (Παπ.) (بورمه، بورمق)*]

{Η λ. *burma* από ρ. *burmak*, που η βασική του σημ. είναι ‘στρίβω, συστρέφω κάτι’ (ιδίως με δύναμη), εξού και το βρισκουμε σε εκφρ. που σημαίνουν: στρίβω το χέρι κάποιου (bras de fer), του στρίβω το αυτί, στίβω ασπρόρουχα, ευνουχίζω ζώο (δια συστροφής των όρχεων), στρίβω (με έπαρση) το μουστάκι μου κλπ. (βλ. *Meynard*, A 376-*Meynard*, A 325). Το παραγόμενο ουσ. *burma* σημαίνει ‘στρίψιμο’. Το σύμπλοκο *burma sarik* ή *burma dulbend* σημαίνει ‘στριφτό σαρίκι’ (που είχε καθιερωθεί από τα χρόνια του σουλτάνου Ορχάν (1281-1386), βλ. *Meynard*, A 326). Για την προέλευση της λ. *μπουρμάς* στη σημ. 1 έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις: α) Ο Κ. Φουρναράκης (*Τουρκοκρητες*, Χανιά 1929, σ. 1) τη συσχετίζει με το στριφτό σαρίκι που φορούσαν οι πρώτοι που εισέβαλαν στα Χανιά όταν τα κατέκτησαν οι Τούρκοι. β) Κατά τον Εμμ. Αγγελάκι (*Σητειακά*,

2ος τόμος, Αθήνα, 1939) οι μπουρμάδες ονομάστηκαν έτσι γιατί έστριβαν το μουστάκι τους προς τα πάνω, σε αντίθεση με τους Χριστιανούς που το είχαν προς τα κάτω (βλ. και Μουρέλος, A 85). γ) Κατ’ άλλους *μπουρμάς* σημαίνει ‘γυρισμένος’, δηλ. που έχει αλλαξοπιστήσει, αλλά και ‘ευνουχισμένος’ (βλ. Yorgos Dedes, “Blame it on the Turko-Romnioi (Turkish Rums). A Muslim Cretan song on the abolition of the Janissaries”, στο: Evangelia Balta & Mehmet Ölmaz (επιμ.), *Between Religion and Language: Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*, Κων/πολη, 2011, σ. 327-8). Από τις τρεις προτάσεις πιθανότερη φαίνεται η τελευταία: Στη *Φυλλάδα για τσοι Τούρκους της Κρήτης γραμμένη από ένα γέρω Κρητικό το 1858* (σ. 7), ο ανώνυμος συγγραφέας αποκαλεί «τουρκογυρίσματα από τσι πουτ περέστ» τους μπουρμάδες των Ινδιών, δηλ. τους ειδωλολάτρες που έγιναν μουσουλμάνοι.

Η σημ. 2 μόνο στον Ιδομενέως, ίσως “υποχωρητικά” από την παροιμία που παραθέτει, η οποία λέγεται με διάθεση υποτιμητική για αδαείς, που δεν μπορούν να εκτιμήσουν την αξία ενός πράγματος, (υποθέτω) όπως οι Μπουρμάδες, που δεν μπορούσαν να δώσουν αξία στους χουρμάδες, αφού, ως Κρητικοί, πιθανότατα ούτε που τους ήξεραν: Όπως σημειώνει το 1700 ο Tournefort, «δεν υπάρχουν καθόλου φοίνικες γύρω από την Ιεράπετρα, και τους καλλιεργούν πολύ λίγο στο νησί· οι χουρμάδες τους οποίους τρώνε εδώ έρχονται από την Αφρική» (*Relation d’un voyage du Levant*, 1ος τόμος, Παρίσι 1717, σ. 48). Σχεδόν δύο αιώνες νωρίτερα, ο Pierre Belon έγραφε στις *Παρατηρήσεις* του από το ταξίδι του στην Ανατολική Μεσόγειο (*Alexandra Merle (επιμ.), Voyage au levant (1553). Les observations de Pierre Belon du Mans, Chandeigne, Παρίσι 2001, σ. 75*) ότι «υπάρχουν μερικά μέρη στην Κρήτη όπου φυτρώνουν φοίνικες, μεγάλοι και μικροί, και κυρίως κατά μήκος ενός ποταμού που οι Κρητικοί στη γλώσσα τους τον λένε Αλμυρό, αλλά δεν κάνουν κανένα καρπό, διότι το κλίμα της Κρήτης είναι πολύ κρύο για τους φοίνικες». Σημειώνουμε ότι κι αυτοί, όπως όλοι οι αυτοφυείς φοίνικες της Κρήτης, σε Βάι, Πρέβελι, Σταλιδα, Χρυσοκαλίτισσα κλπ., κάνουν καρπούς (τα θηλυκά υποκείμενα – το φυτό είναι δίοικο) αλλά όχι βρώσιμους, και αυτό όχι λόγω κλιματος αλλά επειδή ανήκουν στο είδος *Phoenix Theophrasti* (βλ. <http://cretaplant.biol.uoa.gr/el/plants/phoenix/>). Αντιθέτως, από αυτούς που (μετα)φυτεύτηκαν τα τελευταία χρόνια ως καλλωπιστικά φυτά στο Ηράκλειο, ή λίγο παλαιότερα στην Ιεράπετρα, όσοι είναι ποιικιλίες του είδους *Phoenix dactylifera* κάνουν

κανονικούς, βρώσιμους, χουρμάδες (προσωπική παρατήρηση). Ο Θεοχ. Δετοράκης, φιλολογικός επιμελητής της έκδοσης του *Λεξιλογίου* του Κονδυλάκη δίνει (σ. 295) μια παραλλαγή της παραπάνω παροιμίας: «*Κατέχει ο μπουρμάς είναι δα πει χουμάς* (για κείνον που αγνοεί στοιχειώδη πράγματα ή δεν αντιλαμβάνεται τα εύκολα και τα κοινά)».

Με τη σημ. 'κρουνός' έχει τη λ. *μπουρμάς* και ο Ανδριώτης. Κατά το *TDK*, το τουρκ. *burma* έχει διαλεκτ. και τη σημ. αυτή.}

μπουρμές, βλ. **μπουλμές**.

μπουρμπάς, βλ. **μπουρμάς**.

μπουρμπούρι, βλ. **μπουργούρι**.

μπουρμπουροκουταλιά, η [burburokutaľá] (Κριτσ.) : μια κουταλιά *μπουρμπούρι* (βλ. *μπουργούρι*).

[< *μπουρμπούρι* + *κουταλιά* (Συντ.)]

{Ίσως μόνο στην παραδοσιακή μαντινάδα (βλ. σημείωση στο λ. *κοκκινομερτζανόγειλη*) *Κάθα μπουρμπουροκουταλιά θέλει και το χογλιό τζή*, / *εσαά και κάθα κοπελιά τον αγαπητικό τζή*, την οποία παραθέτει ο Κριτσωτάκης. Το φαγητό το οποίο αναφέρεται έμμεσα στον πρώτο στίχο είναι *χόντρος με τσι χογλιούς*, δηλ. σαλιγκάρια μαγειρεμένα με χοντροαλεσμένο σιτάρι, βλ. *μπουργούρι*.}

μπουρνούζι*, το [burnúzi] (Παπ., Πάγκ.) : ρόμπα από χνουδωτό (*χαβλουδένιο*) ύφασμα που τη φορά κανείς αμέσως μετά το μπάνιο (*λέξις των πόλεων*, Παπ.).

[< *burmuz* (Παπ.) (بورموز)]

{Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί το ουδ. **μπουρνούζο** 'μάλλινο ανδρικό παλτό' (Τσιρ^B, 337). Στο *Τραγούδι του Δασκαλογιάννη* (Βαρδίδης, σ. 15) βρίσκουμε τους στίχους : 'σ τη μέση στέκει ο Δάσκαλος ζωμένος το σπαθί του, / κι' εφόρειε το μπουρνούζο του κι' έλαμπε το κορμί του. Για τη σημ. της λ. σημειώνεται στο *Λεξιλόγιον* (σ. 60) : «μπουρνούζι, χλαίνα εριούχως». Ο Χλωρός (Α 347) έχει «*برنس*» *μπουρνούς* επίμηκες κάλυμμα κεφαλής, ως το κιαουλάφιον, όπερ άλλοτε εφόρον εν ουλεμάδες χλαμύς μετά κορδύλης [κουκούλας], κοινώς *μπουρνούζι*, βλ. «*بورنوز*», για το οποίο γράφει (Α 376) : «[εκ του αραβ. برنس] χλαμύς λευκή μετά κορδύλης [κουκούλας], ήν φέρουσιν οι Αραβες χλαμύς τοιαύτη ήν οι μέλλοντες να εισέλθωσιν εις τον λουτρώνα φορούσι συνήθως αφού εκδυθώσιν, ή κατά την έξοδον αυτών εκ του λουτρώνος». Στον *Καπετάν Μιχάλη* του Καζαντζάκη (έκδ. 1981, σ. 318) διαβάζουμε: *Ο αράπακας του πασά, ο Σουλεϊμάνης, χιμούσε μπροστά, ξεστήθωτος, ζυπόλυτος, μ' ένα κίτρινο, αναριχτό*

στις πλάτες του μπουρνούζι. Παλαιότερη μαρτυρία (1831) χρήσης της λ. μπουρνούζι: σε κατάθεση μάρτυρα (κατά σύμπτωση Κρητικού) για τη δολοφονία του Καποδίστρια: «Φθάνοντες εις τον άγιον Σπυριδώνα ήτον ο Κωνσταντής Μαυρομήλης σκεπασμένος μ' ένα μπουρνούζο» (*Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, Στ', 84-85, σ. 533.)}

μπουρνούζο, το, βλ. **μπουρνούζι**.

μπουρού, η, βλ. **μπουρί**.

μπουρού, το [burú] (Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) & **μπουρί** (Ροδ.) & **μπουρ(γ)ιά**, τα [burzá] (Ξανθιν., Ιδομ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : «πέισμα, μούτρομα. "Επιασέ ντονε το μπουρού ντου και δεν θέλει να φάει"» (Τσιρ.).

[< *boru* (Ξανθιν.), στη σημ. 'άσχημα, σε άσχημη κατάσταση' βλ. Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 108.]

μπουρουνδιασμένος (επίθ.) [burudjazménos] (Ιδομ^B) : χολωμένος, νευριασμένος, απρόθυμος για κουβέντες.

[< *μπουρουνδιάζω* 'μουτρώνω', ως παθ. μετ. πρκ. (Συντ.)]

{Η λ. *μπουρουνδιάζω* εμφανίζεται στο Διαδίκτυο (στον αόρ. *μπουρούδιασε*) δύο φορές μόνο, μία για άνθρωπο, με τη σημ. «μουτρώνω και αντιδρώ κατά την κούτρα μου» και μία για τον καιρό, με τη σημ. 'χάλασε, συννέφιασε'.}

μπουρουκλής (επίθ. προσ.) [buruklís], θηλ. -ού (Ιδομ^B) : αυτός που νευριάζει και πεισιμάνει με το παρομικρό.

[< *μπουρού* (βλ.) + -κλής (Συντ.)]

{Κατά τον Κυρανούδη (σ. 441, 453), από την παρετυμολ. συσχέτιση του *θεριακλής* με το *θεριό* προέκυψε, με τη μορφολογική και σημασιολογική επανάλυση *θεριό* + -κλής, και αποσπάστηκε το τμήμα -κλής ως αλλόμορφο της κατάληξης -λής: *χασικλής, μεζεκλής*. Βλ. επίσης: *κουμπεκλιδικός, χουϊκλιδικός*.}

μπουρούνι¹, το [burúñi] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) : 1. ακρωτήριο· 2. ύψωμα, ψηλό μέρος με καλή θέα. Ως τοπωνύμιο: *Μπουρούνι τση Ρογδιάς*, δυτικά του Ηρακλείου.

[< *burun* (Παπ.) (بورن)]

{Η λ. *burun* σημαίνει αρχικά 'μήτη'. Στα τουρκ. υπάρχει η έκφρ. *çifeyi burunuda* «ου το άνθος εις το άκρον, ήτοι νεόδρεπτος [λέγεται επί καρπού ή λαχανικών διατηρούντων εισέτι το άνθος]» (Χλωρός, Α 377). Στο κρητικό ιδίωμα υπάρχει η αντίστοιχη έκφραση *με τον α(ν)θό στη μήτη*, που λέγεται κυρίως για τα φρεσκοκομμένα κολοκυθάκια ή αγγουράκια. Ίσως είναι μεταφραστικό δάνειο. (Για έκφράσεις σχετικές με μέλη ή όργανα του σώματος κοινές στις δύο γλώσσες

βλ. αναλυτικά στο: Ch. Symeonidis, “Türkisch-griechische phraseologische Isoglossen anhand von Bezeichnungen für menschliche Körperteile und Organe”, *Zeitschrift für Balkanologie*, 33/1 (1977), 76-90 – ειδικότερα για την παραπάνω έκφραση στη σελ. 87: Π. Α. 2.). Στην τουρκ. παροιμία *Burmu yere düşse, almaz* αντιστοιχεί ακριβώς η κρητ. *Η μότη του να πέσει δε σκύφτει να την πιάσει* (Μάριος Παπαδάκης – Ελευθέριος Τσικαλάκης, *7.000 κρητικές παροιμίες*, χ. ε. (Εκτύπ. Τυποκρέτα), Ηράκλειο 2011, σ. 351). Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τη λ. *μπορούνι* (και *μπουρίνι*) με τη σημ. ‘θυμός’, βλ. *μπουρούντ’*.)

μπουρούντ’, το [burūñi] (Γαρ., Κριτσ.) : ξαφνικός θυμός.

[φωνητ. επίδραση της λ. *μπορού* ‘πέισμα, μούτρωμα’ στη λ. *μπουρίνι*, στη σημ. ‘ξαφνικός θυμός’, λόγω εννοιολογικής ομοιότητας (βλ. λ. *μπουρίνι* στο *AKN*) (Συντ.)]

μπουρουιάζω [buruñázo] (Κριτσ.) : κατεβάζω τα μούτρα, θυμώνω· μτχ. παθ. πρκ. (με επιθετ. λειτουργία) **μπουρουνιασμένος**.
[< *μπουρούντ’* (Συντ.)]

μπουρουζής (επιθ. προσ.) [buruksis] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : κακόκεφος, οξύθυμος.
[< *burukca* ‘στυφός, στενοχωρημένος’ (Κριτσ.) / πβ. και *buruk* ‘κακιώμενος’ (Συντ.)]
{Η λ. *buruk* ως ουσ. σημαίνει ‘μόλωπας ή πόνος από διάστρεμμα’ (Χλωρός, Α 377) και ως επιθ. ‘στρεβλός, στυφός’ και (μτρ., κατά το *TDK*) «alınarak küskünlük gösteren, gücenmiş (kimse)» (= κάποιος που κακιώνει όντας θηγμένος, προσβεβλημένος). Συναφής με το *buruk* ‘πόνος’ είναι η λ. *buru* ‘κολικός, σουβλιά’, βλ. *μπορού*.)

μπουρουξιδικός φούρνος, βλ. **μπουρεξιδικό**.

μπουρουξισμένος [buruksizménos] (Κριτσ.) : θυμωμένος, μουντρωμένος, κατσούφης.
[< *μπουρουζής* ή *μπουρουξίζω (Συντ.)]
{Είναι παθ. μτχ. πρκ. με επιθετ. λειτουργία.}

μπουρσάφι, το [bursáfi] : η σμύρνα, ρητίνη του δέντρου *Commiphora myrrha*. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 157).
[< *μουρσάφι < *myrr-i safi* ‘σμύρνα η καθαρά’ (Χλωρός, Β 1628) (Συντ.)] (مرصاف)

μπουρρώνω [buróno] (Ξανθιν.) : κατεβάζω τα μούτρα, πεισιμώνω.
[< *μπουρί* (τουρκ. < *boru*), «η σημασία μεταφορική από την υπερθέρμανση του μπουριού σόμας» (Ξανθιν.) / Βλ. σημείωση στο λ. *μπουρού* (Συντ.)]
{Λέγεται και *μπουρουνιάζω* (βλ.)}

μπουσκιά, η [buʃiʃá] (Τσιρ., Κασσ.) : απότομη πτώση στο έδαφος
[< *μπουσκιάζω*, κατά τα: *πεσμαθιά* (πέφτω), *κουτουλιά* (κουτουλώ) (Συντ.)]

μπουσκιάζω [buʃiʃázo] (Ιδομ^B, Κασσ.) : πέφτω, σωριάζομαι καταγής.
[< *μπουσκος* (βλ.) (Συντ.)]

μπούσκος, ο [búskos] (Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : 1. παταγώδες, ηχηρό πέσιμο· 2. (μτρ. και σκωπτ.) η απόρριψη ενός μαθητή στην ίδια τάξη.
[ίσως παραφθορά της λ. *ντούσκος* (βλ.), με παρετυμολ. επίδραση από ηχοποιήτη λέξη, όπως: *μπούμ / μπάμ* (Συντ.)]

μπούς μπουτούν, βλ. **μπίς μπιτούν**.

μπούτι*, το [búti] (Πατ.) : ο μηρός.
[< *but* (Πατ.)] (بوت، بوت، بوت، بوط)

μπουτούνικος (επιθ.) [butúñikos] (Πάγκ.) : όλος.
[< *bütün* (Πάγκ.)] (بۇن)

μπουτσουζουλόκια, τα [butsuksulúʃa] & **μπουτσουζουλούδικα** [butsuksulúðika] (Πατ., Πάγκ., Ξανθιν.) : 1. «μικροαπασχολήσεις, π.χ. “πότε θα πάμε στη δουλειά; –Να κάνω πρώτα κάτι *μπουτσουζουλόκια* και ύστερα πάμε”. κ.σ. δυσαρέσκεια» (Πατ.) : 2. «μικροπράγματα, μικροπειράγματα, άνοστα αστεία. “Αφης τα ετούτανα τα *μπουτσουζουλούδικα* και ντήρηξε να δεις ίντα θ’ απογενούμε» (Ξανθιν.)
[< *bozusukluk* ‘δυσαρέσκεια’ (Πατ.) / < *mizikçilik* ‘ζαβολιά στο παγνίδι’ (Γεωργιάδης) / < *bozu* ‘ψιλά νομίσματα’ (Πάγκ.) / μάλλον εννοεί: *bozuk para*] / < *bozukçuluk* ‘η ιδιότητα του ψιλκατζή’ (Κυρανούδης, 247) / ίσως < *buçukçuluk* ‘διανομή ελεημοσύνης στους ζητιάνους κατά τη μετάβαση του Σουλτάνου στο τζαμί’ (Συντ.)]

{Την ετυμολογία του Παπαγρηγοράκη αναπαράγει ο Κουκκίδης (σ. 66), αλλά γράφει το τουρκ. έτυμο ως *bozusukluk* (προφανώς είναι τυπογραφικό λάθος). Ο Γεωργιάδης στη διατριβή του για την φωνητική προσαρμογή των τουρκικών δανείων στα ελληνικά (Pavlos Georgiadis, *Die lautlichen Veränderungen der türkischen Lehnwörter im Griechischen*, διδακτ. διατρ., Μόναχο 1974, σ. 245) το εκλαμβάνει ως αμάρτυρο και χωρίς νόημα, και ετυμολογεί τη λέξη *μπουτσουζουλόκια* (που τη γράφει **μπουζουζουλόκια**) από το *mizikçilik* «Betrug im Spiel» (= ζαβολιά στο παγνίδι). Από το *mizikçilik* αναμενόμενος τ. είναι τα *μουζουζουλόκια. Από τη λ. *bozusukluk* (που προφέρεται bozuʃukluk) μπορεί να προκύψει ο τ. **μ(ου)ζουσουκλόκια*, ενδεχομένως με παχύ τ /σ/. Στην ετυμολογία που προτείνει ο Κυρανούδης, είναι προβληματική η τροπή [z] > [ts] (γνωστή κυρίως στο πα-

ράδεγμα *zülûf*> τσουλούφι, αλλά και ζουλούφι). Με βάση τη φωνητική μορφή [butsuksulúf]α καθώς και την ιδέα ‘ασήμαντο’ που υπάρχει και στα δύο ερμηνεύματα (μικροασασχολήσεις, μικροπράγματα, μικροπευράγματα) της λ. *μουτσουνζουλούκια*, θεωρώ πιθανότερο να προέρχεται από τη λ. *buçukculuk* (προφέρεται: buçuk[çulúk) ‘διανομή ελεημοσύνης στους ζητιάνους κατά τη μετάβαση του σουλτάνου στο τζαμί’ (*«pâdisâhin câmiye çikisinda fakirlere sadaka dağıtılmasın»* – Πηγή:<http://www.turkanskilopedi.com/turkiye/63-osmanli-tarihi/18617-kapikulu-uvai-leri.html>). Επιφοτισμένοι με αυτό το έργο ήταν στρατιώτες της συνοδείας του σουλτάνου. Γι’ αυτούς το *TDK* έχει τον όρο (ιστορ.) *buçukcu*, που παράγεται από τη λ. *buçuk* (بوجوق, بوجوق), η οποία σημαίνει ‘μισό’ (χρησιμοποιείται συνήθως με ακέραιο αριθμό: ένα και μισό, δύο και μισό κλπ.). *Buçuklu para* σημαίνει ‘υποδιαίρεση νομίσματος.’]

μπουφεντές, βλ. **σεντέ-μεντέ**.

μπουφετζής, ο [bufedzís] (Ροδ.) : καφετζής

[< *μουφέ(ς)* + *-τζής* (AKN)]

{Στην κοινή νεοελλ. η λ. σημαίνει ‘ιδιοκτήτης ή υπάλληλος κυλικείου’ και ‘υπεύθυνος για το μπουφέ και το σερβίρισμα, ιδίως σε γιορτές, δεξιώσεις κλπ.’ Για το τουρκ. *bifeci* σε σχέση με τη λ. *μπουφετζής* βλ. Kaczyńska & Witzcak, σ. 235.]

μπουχίζω, βλ. **μπουχιουρνίζω**.

μπουχιουρντί, βλ. **μπουγιουρντί**.

μπουχιουρντίζω [buçurdizo] (Πιτ.) : «Επιπλήττω έντονα, περιλούω, με προσβλητικές ή υβριστικές λέξεις κάποιον».

[< *püsürd*(*üm*), αόρ. του ρ. *püsürmek*, κατά το *TDK* διαλεκτ. του *püskürmek* «φυσών εκσφενδονίζω ύδωρ δια του στόματος εν είδει βροχής» (Χλωρός, Α 436)] (پسكورمك)

{Στο: Ευγενία Φραγκάκι, *Η δημόδης ιατρική της Κρήτης*, Αθήνας 1978, σ. 36, βρίσκουμε το εζής: «μπουχιουρντίζουνε = μπουκόνουνε το στόμα με ρακή και κάνοντας μια προσπάθεια με τα χείλια εκτοξεύουν το υγρό σε λεπτά νήματα». Ο Πιτυκάκης λημματογραφεί το ρ. προφανώς στη μφ. του σημασία ‘περιλούω’ κάποιον. Το ρ. *püskürmek* σημαίνει επίσης ‘εκρήγνυμαι, ξερνώ λάβα’ (για υφαιστεια) και μφ. ‘ξεσπάω τον θυμό μου’ (*TDK*). Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί το ρ. **μπουχίζω** ‘καταβρέχω με νερό που έχω μέσα στο στόμα μου’. Το ετυμολογεί από τη λ. *buhar* ‘ατμός’.]

μπουχιουρντί, το [buxurçó] (Ροδ.) : μπαχαρωπολείο.

[< *μπουχούρι*’ (Συντ.)]

μπουχούρι¹, το [buxurí] (Ροδ., Κριτσ^Γ, Τσιρ^Β) : «μπαχαρικό» (Ροδ.), «ρητίνη που στάζει από το δέντρο (α)στύρακα, την οποία οι Τούρκοι τη χρησιμοποιούσαν για λιβάνι» (Τσιρ.)

[< *buhur* ‘λιβάνι’ (από το αραβ. *baxūr/buxūr* κατά τον Nişanyan) (Συντ.)] (بخور)

μπουχούρι², το [buxurí] (Πιτ., Ιδομ^Β) : η υπογραφή, αλλά και η σφραγίδα. Βλ. και *μουχούρι*.

[παραφορά της λ. *μουχούρι* (Κουκκίδης, 57) < *mühür* ‘σφραγίδα’ (από το περσ. *mühr* κατά το *TDK*) (Συντ.)] (مهـر)

μπουχιουρνίζω [buxurízo] (Κριτσ^Γ) : θυματιζώ, λιβανίζω.

[< *μπουχούρι*’]

μπουχιουρντάνι, το [buxurdáñi] (Τουρκοκρητ.) : το θυματήρι.

[< *buhurdan* (Bilgehan², 62)] (بخوردان)

μπουχτιζώ* [buxtízo] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^Β) : 1. (αμτβ.) χορταίνω υπερβολικά· 2. (μτβ.) μπουκόνω, ταίζω υπερβολικά κάποιον.

[< *bikmak* ‘αηδιάζω’ (Παπ.) / αόρ. *bikt(im)* (Πάγκ.)] (بيققم, بققم)

μπόχικος, βλ. **μπόσικος**.

μπράτη, βλ. **αμπράτη του κάτω**.

μπρατσαργάτης, βλ. **μποξαργάτης**.

μπραχάτσο, το [braxádzo] (Τσιρ.) : «μικρό δοχείο λαδιού για καθημερινή χρήση, λαδικό».

[ίσως < *bahraç*, κατά το *TDK* διαλεκτ. του *bakraç*, από το οποίο το *πακρατάσι* ‘μικρό χάλκινο δοχείο για τον αγιασμό’ (Μπόγκας, 186-7· Κουκκίδης, 58) (Συντ.)] (بقراج)

μπρε* (εμφ.) [bré] & **βρε*** [vré] (Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : «Επιφώνημα: ό,τι περίπου το ‘βρε’ της Κοινής, αλλά με σημασία λιγότερο τραχειά και κάπως ανοίκεια, η οποία εκφράζεται με το “μωρέ”. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ακόμη και σε σεβαστά πρόσωπα. [...] Συχνά χρησιμοποιείται σαν επιφώνημα έκπληξης. [...] Άλλοτε πάλι σαν άρνηση, στη σημασ. του “όχι δα” της Κοινής» (Πιτ.).

[< μsn. *μπρε* < τουρκ. *bre, bire* (AKN)] (بره)

{Ως κλητικό χρησιμοποιείται συχνά με τη αντωνυμία *συ*, συνήθως με έγκλιση του τόνου: *μπρέ συ Μανόλη!* Ο Δαριβιανιάκης λημματογραφεί χωριστά το *μρε* ‘μωρέ, μπε συ, εσύ που με γροικάς’. Αυτό ίσως προέρχεται από το *μωρέ*. Κατά τον Κονδυλάκη (σ. 49) «Το μωρέ έγινε μπε και βρε διά να φαίνεται ολιγώτερον αγροίκον». Το *TDK* ετυμολογεί το *bre* από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει από ποια λέξη ακριβώς.]

μπρίκι*, το [brítʃi] (Παπ., Πάγκ.) : 1. είδος πήλινου δοχείου για νερό· 2. μικρό μεταλλικό σκεύος για το ψήσιμο του καφέ και άλλων αφεψημάτων. Και **μπρίκι** [ibrítʃi], σε προικοσύμφωνο του 1872: *τρία μπρίκια του καφέ γρ. 20 (Α.Δ.Η., 2 / 55-287).*
[< *ibrik* (Παπ.)] (إبريق)

μπρικούλα, η [bríkúla] (Γαρ., Κριτσ.) : μπουκάλια καλυμμένα με ψάθινο πλέγμα όπως οι νταμτζάνες.
[μάλλον < *μπρίκι*, στη σημ. 'δοχείο για νερό' (Συντ.)]
{Παρά την κατάληξη *-ούλα* δεν χρησιμοποιείται ως υποκοριστικό.}

μπρισίμι*, το [brisiˈmi] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^B., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : η μεταξωτή κλωστή.
[< *ibrisim* (Παπ.)] (إبريشم)

μπρισιμιτζής, ο [brisiˈmidzís] : κατασκευαστής μεταξωτών κλωστών, μεταξουργός. Η λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα» (σ. 6: *βρισιμιτζής*, 24: *βρισιμιτζής*). Βλ. και *Κώδικας θυσιών*, 371,
[< *ibrisimci*] (إبريشمجي)

μπροκατζής (επιθ. προσ.) [brokadzís] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): ο κακοπληρωτής.
{Ληματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-(α)τζής*. *Μπροκόνω* σημαίνει 'καρφώνω' αλλά και 'αφήνω απλήρωτο χρέος, φεσώνω'. Βλ. και *καζικιά*.}

μψοσμά, βλ. **μψοσμάς**.

μυξομέντιλο, το [miksóméndilo] (Αποστ., Τσιρ.) : μαντίλι τσέπης.
[< *μύζα* + *μεντίλι* (Συντ.)]
{Βλ. σημείωση στο λ. *μεντίλι*.}

Μυσερλής, βλ. **Μισιρλής**.

μόρικος, βλ. **μόρικος**.

N

νααγές, βλ. **ναχιγές**.

ναγές, βλ. **ναχιγές**.

νά κουκιού κουκιού, βλ. **κουκιού κουκιού**.

νά πούλι πούλι, βλ. **πούλι πούλι**.

νά πχι πχι, βλ. **πχι πχι**.

νά ψι ψί, βλ. **πχι πχι**.

ναζάρι, το [nazáři] (Τουρκοκρητ.) : η ματιά, το (κακό) μάτι.

[< *nazar* (Bilgehan¹, 45) «βλέμμα, όμμα, κ. ματιά, παρατήρησις· εύνοια· βάσκανος οφθαλμός, κ. μάτι» (Χλωρός, Β 1884), από το αραβ. *nazar* κατά τον Nişanyan (Συντ.) (نظر)]

νάζι*, το [názi], πληθ. **νάζα** (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Τσιρ^β) : **1.** σκέρτσo, χαριτωμένο και παιγνιδιάρικο φέρσιμο· **2.** ερωτοτροπία· **3.** προσποιητή άρνηση. ΦΡ. *κάνω νάζι(α)*: προσποιούμια ότι δεν θέλω κάτι, ενώ παραγματικά το θέλω (Πάγκ.).

[< *naz* (Παπ.) (نأ)]

ναζιάρης* (επίθ. προσ.) [nazjárıs] & **ναζάρης** [nazáris] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ^β) : αυτός που κάνει νάζια.

[< *νάζι* (Παπ.)]

ναζιλής (επίθ. προσ.) [nazilıs], θηλ. **ναζιλίνα** (Κριτσ., Ροδ., Ξεν.) : ναζιάρης.

[< *nazlı* (Κριτσ.)]

{Στο ίδιο λήμμα έχει και το επίθ. **ναζιλίδικος** (βλ.)}

ναζιλίδικος (επίθ.) [nazilídikos] & **ναζιλίδικος** [nazilídikos] & **νατζιλίδικος** [nadzilídikos] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^β, Τσιρ^β) : κομμός, παιγνιδιάρης, ναζιάρης. ΕΠΠΡ. **ναζιλίδικα**.

[< *nazlı* (Πιτ.) (نأزلى، نأزلى)]

{Μάλλον είναι επίθ. προσ. που χρησιμοποιείται ως ουδ. του **ναζιλής**, βλ. υποσημ. 15.}

ναζίρης, ο [nazırıs] : επόπτης (Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις*, Γ 343). Η λ. στο ουδ. σε τουρκοκρητ. σκωπτική μαντινάδα: *Η βρούβα εξεστράτισε και πήδε στο Μισίρι / και παραγίνεται το κολοκύθι να γίνεται ναζίρι* (βλ. *Κρήτη & Τουρκοκρητικοί*, 76)

[< *nazır* (Κουκκίδης, 67) (ناظر)]

{Κατά τον Χλωρό (Β 1851) *nazır* σημαίνει ‘έφορος, επιθεωρητής, διευθυντής, υπουργός’ αλλά και ‘επόπτης, επιστάτης’. Αρχική σημασία: «ο βλέπων, ο έχων θέαν εις τι μέρος». Η λ. *ναζίρης* μαρτυρείται σε ελλην. έγγραφο αλλού: βλ. Μπερμπέρι, 248.}

ναζίφης (επίθ. προσ.) [nazıfis] (Τσιρ.) : γελοίος και άμυαλος.

[< *nazıf* «καθαρός, αγνός [κυριολ., μτφ.]» (Χλωρός, Β 1886), με σημασιολ. δεινωση, πβ. *αγαθός* (Συντ.) (نظيف)]

ναϊτής [naıtis] : Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 : *Ναϊτης του Καντή*. «Σημαίνει τον έξαρχον ή βοηθόν του Καντή» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 97).

[< *naır* (από το αραβ. *nā'ib*) (*Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης*)
{*Το 1900 ο Χλωρός* (Β 1859) *έχει τη λ. naır με το ερμηνευμα: «τοποτηρητής, ο επέχων θέαν τινός· ιεροδικαστής, κ. Ναϊτης, Καδής· εισιρητής [νομ.]».*}

ναϊσου [nésu] (επιφ.) & **ναϊσε** [nése] (Ιδομ., Γαρ., Κριτσ^α) : «παρανετικό μόριο (παρότρυνση με πολλές σημασίες: έλα τώρα, κάνε το, τελείωνε, βιάσου, μην κάνεις πως δεν θέλεις, ξεκίνα, κάνε ό,τι είναι να κάνεις, μη διστάζεις, προχώρα, ξεχασέ το κλπ.)» (Ιδομ.).

[< *ne ise* (*Συμπλήρωμα ΙΑΠΔ*, 138) ‘ό,τι κι αν είναι, οπωσδήποτε’ (Χλωρός, Β 1912). Άλλη γραφή (*TDK*) : *neyse*. Έτσι το έχουν οι Tunçay & Καρατζάς (σ. 540), ως επιφ. με τη σημ. «τέλος πάντων, ό,τι να 'ναι, ας είναι δα» (Συντ.) (نه ايسه)]

{Προτεινόμενη γραφή: *νέσου, νέσε*. Ως παιδί το άκουγα σαν δύο λέξεις (*να + σου*), αλλά με ρηματική σημασία (β' ενικ. πρόσ. προτροπτικής προστακτικής) : *πάρ'τα πόδια σου, παίξε τα χέρια σου, ανελέσου!* Η γραφή με *αι* και το ερμηνευμα του Ιδομενέως με κάνουν να σκεφτώ ότι δεν ήμουν ο μόνος (βλ. και σημείωση στο λ. *ναλέπι*). Πβ. ποντιακό *ναϊσά* ‘ό,τι και να είναι, όπως και να έχει το πράγμα, τέλος πάντων’.

νάκλι, το [nákli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξαν-

θιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** αφήγηση, εξιστόρηση· **2.** (μτφ., στον πληθ.) *τα νακίλια*: οι ανεκδιήγητες πράξεις, τα “κατορθώματα”, η επίμεμπτη φήμη. [*< nakil* (Παπ.) / αιτιατ. *nakli* (Ξανθιν.), κατά το *TDK* και τον *Nisyanan* από τα αραβ. *nakl* / < οθωμ. *nakl* (Χλωρός, Β 1896) (Συντ.)] (نقل)
 {Μάλλον από το *nakl*: από το *nakil* ο αναμενόμενος τ. είναι *νακίλι, πβ. *ρεζίλι* < *rezil*, *φιλίλι* < *fitil*, *χασίλι* < *hasil* κλπ. Για την κοινωνιολογική διάσταση της σημ. 2. βλ. σχόλιο στο λ. *καριχίρω* για τη λ. *σίρι*.}

ναλέτης [nalétis] (Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Τσιρ.) : **α)** (ως επιθ. προσ., θηλ. **ναλέτισσα**) καταραμένος, αθεόφοβος, παλιάνθρωπος· **β)** (Ξανθιν^Δ, ως ουσ.) οι *ναλέτηδες*: οι διαβόλοι.
 [*< ναλέτι* (Πιτ.)]

ναλέτι, το [naléti] & **αλέτι**² [aléti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : ανάθεμα, κατάρρα. Με υποτακτ. του ρ. *έχω* στην κατάρρα. *Ναλέτι* να ‘χεις. Βλ. και *διαλέτι*.
 [*< lanet* (Παπ.) / *nalet* (Πιτ.)] (لعنت \ لعنت)

{Το *TDK* έχει *lanet* και διαλεκτ. *nalet*. Ο Γαρεφαλάκης έχει *ναλέτι* και *νάλετι*: πράγματι ακούγεται και ως προπαροξύτονο στην κατάρρα. Ο Ιδομενέως^(Β) το έχει και με τη σημ. ‘το άδικο, η αδικία’. Ο Κασσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τους τύπους **αναλέτι** και **εναλέτι**, αλλά προφανώς πρόκειται για μονολεκτική γραφή του επιφρ. *α/ε!* και της λ. *ναλέτι* στις φράσεις *ά ναλέτι* να ‘χεις / *έ ναλέτι* να ‘χεις, που έχει ως παραδείγματα χρήσης. Όταν ήμουν παιδάκι άκουγα την παραπάνω κατάρρα ως *Ναλέ τινάχεις* (με λανθασμένη τμήση· όπως την έλεγε η γειτόνισσά μας) και την αντιλαμβάνομαι ως *Να λέει* τι να ‘χεις, δηλ. ‘να σε βλέπει ο άλλος και να απορεί για το χάλι σου’ (!) Η τάση των μικρών παιδιών να τροποποιούν φωνητικά κάτι που τους φαίνεται ακατανόητο, ώστε να αποκτήσει νόημα γι’ αυτά (βλ. και λ. *ναίσου*), που εξηγεί εν μέρει και την τάση των μεγαλύτερων για παρετυμολογική τροποποίηση ή επανάλυση, είναι ένα ωραίο θέμα για μελέτη, στα σύνορα γλωσσολογίας και ψυχολογίας.}

ναλετιάζω [naletʰázo] (Χουστ.) : νευριάζω.
 [*< ναλέτι* (Συντ.)]

ναλί, βλ. **λαλί**.

ναλμπάντης, βλ. **αλμπάντης**.

ναμάζι^(Α), το [namázi] (Κονδ., Χουστ., Κριτσ^Γ) : η προσευχή, το προσκύνημα του μωαμεθανού.
 [*< namaz* (Κουκκίδης, 67)] (نماز)
 {Στο λ. *namaz* ο Χλωρός (Β 1901) σημειώνει: «αι ώραι της προσευχής των Μουσουλμάνων

είναι πέντε, αι εξής: صباح نمازی [sabah namazi, βλ. *σάμπαν αμάζι*] η προσευχή της πρωίας, اوليه نمازی [öğle namazi] η προσευχή της μεσημβρίας, ايکيندى نمازی [ikindi namazi, βλ. *κιντί*] η προσευχή του δειλινού, اقتشام نمازی [akşam namazi, βλ. *αζάμι*] η προσευχή της εσπέρας, και يتسوى نمازی [yatsi namazi, βλ. *γιατσι*] η προσευχή της κατακλίσεως. Βλ. και σημείωση στο λ. *αζά νάμαζι*.}

νάμι, το [námi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : το όνομα, η φήμη κάποιου (συνήθως με θετική σημασία).
 [*< nam*, από τα περσ. (Παπ.)] (نام)

{Ο *Nisyanan* σημειώνει ότι το παλαιοπερσ. *nām*, το *σανσκρ. nāman*, το *αρχαίο ελλ. όνομα* και το *λατ. nomen* έχουν κοινή καταγωγή και ανάγονται στο ινδοευρ. *nōmn. Για το πόσο σημαντικό είναι να βγάλει κανείς *καλό όνομα* μιλά η κρητ. παροιμία: *Να βγει το νάμι του θεριστή κι ας θέτει να κοιμάται*. Αλλά αυτά ίσχυαν τότε που το κέντρο της ζωής μας δεν είχε μετατεθεί από το *είμαι* στο *έχω*.}

ναμικιόρος (επιθ. προσ.) [namitʰóros] & **ναμικιόρης** [namitʰóris] & **ναμικόρος** [nīmitʰóros] (Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^Β) : *αχάριστος*, αγνώμων.

[*< namkōr* (Πιτ.) / < *namikōr*, κατά το *TDK* διαλεκτ. του *nankōr* (Συντ.)] (نامکور, ناکور)
 {Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί μόνο το θηλ. **ανεμικιόρη** ‘αχάριστη’. Ο Κριτσωτάκης έχει: «**ανεμικιόρος -α -ικο** = ανέμελος, ανέμυλος (άμυλος), αχάριστος». Το ετυμολογεί από το *ανεμική + κίρος*. Κατά τον *Nisyanan* το τουρκ. *nankōr* από τα περσ. *nānkūr* (< *nān* ‘ψωμί’ + *kūr* ‘τυφός’).}

ναμιντάρης (επιθ. προσ.) [namidáris] (Πιτ., Ιδομ^Β) : ξακουστός, φημισμένος, *ναμουντάνικος*.

[*< νάμι* (Πιτ.) / < *namdar* (< περσ. *nāmdār*) (Kappler, 102)] (نامدار)
 {Στο παράδειγμα χρήσης του Πιτυκάκη χρησιμοποιείται ο τ. *ναμιντάρικος*. Ο Ιδομενέως λημματογραφεί και τον τ. **ναμιντάρικος**.}

ναμούζης, βλ. **ναμουσουζής**.

ναμούζι, βλ. **ναμούσι**.

ναμουντάνικος (επιθ.) [namudánikos] & **ναμουντάνης** [namudánis] (Πιτ., Τσιρ., Ιδομ^Β) : **1.** ξακουστός, φημισμένος· **2.** δυνατός, ισχυρός.

[*< νάμι* (Πιτ.) / < *namundan* «ονομαζόμενος, καλούμενος» (Χλωρός, Β 1854) (Συντ.)]
 {Η λ. *ξαναζωντάνεψε* στον τίτλο του βιβλίου του Κωστή Λαγουδιανάκη *Τα ναμουντάνικα χωριά στη μάνα μας της Κρήτης*, Εκδ. Δοκμάκης, Ηράκλειο 2009, το οποίο περιέχει 1430 δι-

στιχα (μαντινάδες) του συγγραφέα για τα ισάριθμα χωριά/πόλεις της Κρήτης, και είχε πρωτοδημοσιευτεί τμηματικά στην εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), στη στήλη *Αποσπερίδες και Βαϊζα*, από 3 Μαΐου έως 25 Οκτ. 2008. Ο Λαγουδιανάκης έχει χρησιμοποιήσει μέγα πλήθος ξεχασμένες λέξεις του κρητικού ιδιώματος – με ταξί αυτών και πάρα πολλές από τις λέξεις του ανα χείρας καταλόγου.}

ναμούσι, το [namúsi] & **ναμούζι** [namúzi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ^α., Ιδομ^β., Κασσ., Τσιρ^β.): αιδώς, αξιοπρέπεια, υπόληψη.

[< *namus* (Παπ.)] (ناموس)

{Ισως είναι αντιδάνειο: Κατά τον Nişanyan η λ. *namus* < αραβ. *nāmūs* < ελλ. νόμος. Βλ. και Χλωρός, Β 1857.}

ναμουσουζής (επίθ. προσ.) [namusúzis] (Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^β., Χουστ.): άτιμος, ανυπόληπτος.

[< *namussuz* (Κουκκίδης, 67)] (ناموسسز)

{Ο Ιδομενέος λημματογραφεί χωριστά τη λ. **ναμούζης** ‘ανήθικος, άτιμος’, αλλά πρόκειται μάλλον για παραφθορά της λ. *ναμουσουζής*.}

νανές, ο [nanés] (Κριτσ^α.): ο дуόσμος.

[< *nane* (Κριτσ.)] (نانه)

ναντίρι (επίρρ.) [nadíri] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.): Μόνο στην επιρρ. φρ. *πολλά ναντίρι*: πολύ σπάνια.

[< *nadir* (Παπ.)] (نادر)

νάξης (επίθ. προσ.) [náksis] (Πάγκ.): **1.** ευέξαπτος, «ο “μη μου άππου”» **2.** κακόφατος.

[< *naksi* (Συμεωνίδης) / < *aksi* (Καραποτόσουλου) ή < *nahs* (& *nahis, nahīs, nakis, nakis*), διαλεκτ. κατά το *TDK*, «ters, inatçı», βλ. *τέρσης, ινατζής* (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος δίνει ως συνώνυμο της 2ης σημ. τη λ. **νάψης**, που την έχει και σε ξεχωριστό λήμμα, αλλά πρόκειται μάλλον για φωνητικό τύπο της λ. *νάξης*. Ο Χουσουλάκης το έχει ως **νάψης**. Ο Πέτρος Βλαστός (*Συνώνυμα και συγγενικά - Τέχνες και σύνεργα*, Αθήνα 1931) έχει τη λ. *νάξης* ως συνώνυμο των λ. γκρινιάρης, δύσκολος, ντροπαλός, παραξενιάρης (σ. 63, 74, 143, 163 αντίστοιχα), και τη λ. *ναζιλίκι* ως συνώνυμο στη λ. γκρινία (σ. 63), βλ. *αναζιλίκι*. Η Ευγγελία Φραγάκι (*Η δημόδης ιατρική της Κρήτης*, Αθήνα 1978, σ. 256) έχει: «νάξικο (παιδί) = αυτό που γκρινιάζει». Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης (“Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Λεξικόν της Κρητικής διαλέκτου, Αθήνα 1972”, *Ελληνικά*, 26/1 (1973), 167) ετυμολογεί τη λ. «νάξης “ιδιότροπος, παράδοξος”» από το τουρκ. *naksi*. Ο Κώστας Καραποτόσουλου ετυμολογεί από το τουρκοαραβικό *aksi*

‘έναντιος, αντίθετος, ουχί ευνοϊκός’ (“Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου”, *Ελληνικά* 62 (2012), 152).}

νάξικος (επίθ.) [náksikos] (Ροδ.): γκρινιάρης.

[βλ. το προηγούμενο]

ναργιλές*, ο [nargilés] & **αργιλές** [argilés] & **αργελές** [argelés] (Παπ., Κριτσ.): «περσική καπνοσύριγγ» (Παπ.), «είδος ανατολίτικης συσκευής καπνίσματος, που αποτελείται από ένα δοχείο με νερό, μέσα από το οποίο περνάει ο καπνός πριν φτάσει σε ένα μακρύ και ευλύγιστο σωλήνα, στο μαρκούτσι, που καταλήγει στο στόμα του καπνιστή» (*AKN*).

[< *nargile* (Παπ.) / & διαλεκτ. *nargele* (*TDK*) (Συντ.)] (نارگيل)

{Ακούγεται και ως *ναργελές*. Οι τ. *αργιλές* και *αργελές* προκύπτουν από λανθασμένη τμήση στη συμφορά με το άρθρο στην αιτιατική: τον ναργιλέ > τον ν-αργιλέ > τον αργιλέ > ο αργιλές.}

νάρκι [nárti:] : διατίμηση (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845, σε ρηματ. περίφρ. με το ρ. γίνομαι: *έγινε νάρκι το λάδι, 68 π(α)ρ(άδες) την οκά* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 123).

[< *nark*, παραθορά του *narh* «διατίμησις κρέατος και άλλων εδωδιμων, ήτοι τιμή οριζομένη κυβερνητικής, κ. νάρκι» (Χλωρός, Β 1868), από το περσ. *narχ/nirχ* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (نارق)

νασαέτι, το [nasaéti] (Πιτ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β.): **1.** η απόφαση, η οριστική και αμετάκλητη απόφαση: *Εγώ το νασαέτι μου το πήρα και δα ζεντεντού* (Πιτ.): **2.** η συνήθεια.

[< *nasihāt* ‘συμβουλή’ (Κριτσ.) & διαλεκτ. *nasiat, nesehet, nesat* (*TDK*) (Συντ.), βλ. και *νασαχάτι*] (نصیحت)

{Στο λήμμα *νασαέτι* ο Πιτυκάκης έχει ως δεύτερο παράδειγμα χρήσης την τουρκοκρητική (;) μαντινάδα *Το νασαέτι σου βαστώ και το ριτζά σου πιάνω, / και το χατίρι σου βαστώ στην κεφαλή μου πάνω*. Εδώ όμως η έκφρ. *το νασαέτι του βαστώ* σημαίνει σαφώς ‘ακολουθώ τη συμβουλή σου’. Η σημ. ‘απόφαση’ μάλλον από την ιδέα της εφαρμογής μιας συμβουλής. Η σημ. ‘συνήθεια’ από την κατ’ επανάληψη εφαρμογή μιας οριστικής απόφασης.}

νασαχάτι, το [nasaháti] : συμβουλή. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Δίκα κρίνει ένας Θεός, δε θέλει νασαχάτι* (βλ. *Dedes*, 369).

[< *nasahat*, διαλεκτ. τ. του *nasihāt* ‘συμβουλή’ (Meynard, Β 821) (Συντ.)] (نصیحت)

νασίπι, το [nasípi] : το μερίδιο. Η λ. σε τουρκοκρητ. γνωμική μαντινάδα: *Να εργαστώ με την*

τιμή και με τη νητροσύνη, / να φάγω το νασίπι μου και τ' άλλο να πομείνει (βλ. Κρήτη & Τουρκοκρητικοί, 149).

[< *nasip* (Bilgehan¹, 45) «κλήρος, μερίδιον, δόσις, τύχη» (Χλωρός, Β 1880), από το αραβ. *naşib* κατά τον Nisanyan (Συντ.) (صيب)

νατζιλίδικος, βλ. **ναζιλίδικος**.

νάτζονα, βλ. **τζο**.

νάτι, το [náti] : η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815: *που του ζηλούσε στην αντρεία και στο καλό του νάτι* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουζή”, *Αμάθεια*, 2/5 (1971), 58).

[«ίσως από την τουρκ. λέξη *νατκ* και *νάκτι*, που σημαίνει αυτός που μιλεί λογικά» (Σταυρινίδης)]

{Ο Χλωρός (Β 1850) έχει: *ناطق* νατκή [μτχ. εν. και επίθ.] ο λαλών, ομιλών, ο πεπρωκισμένος δια λόγου, λογικός. Στο *TDK*: *natika*.}

νατίρης, ο [natiris], θηλ. **νατίρισα**, η [natirisa] : λουτράρης / λουτράρισα σε χαμίμ (βλ. Ευαγγελία Φραγκάκι, “Τα χαμίμια του Μεγάλου Κάστρου. Προέλευσης και λειτουργία των”, *Αμάθεια*, 8/30 (1977), 15).

[< *nadir* «επιστάτης λουτράνος» (Χλωρός, Β 1850) (Συντ.) (ناظر، ناظر)

ναχιγές, ο [naħijés] : η επαρχία (διοικητική περιφέρεια επί Τουρκοκρατίας). Η λ. ως **νααγές** σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (βλ. Φανουράκης, 135): ως **ναγές** στο *Τραγούδι του Αληδάκη* (Βαρδιδής, σ. 44) : “ς τον ειδικόν του [= του Αληδάκη] *το ναγιέ πόδα να μην πατούσι* [οι Σφακιανοί].

[< *nahije* «νοποδιαίρεσις υποδιοικήσεως, διαμέρισμα ή δήμος» (Χλωρός, Β 1843), από το αραβ. *nāhiya(t)* κατά τον Nisanyan (Συντ.) (ناحية)

ναφακάς, ο [nafakás] & **ανεφακάς** [anefakás] (Κριτσ^π.): η διατροφή (χρήματα). Η λ. σε έγγραφο του 1863: *δια τον ανεφακά του παιδιού (Α.Δ.Η., 2 / 9-405)*. Και σε άλλο του 1872: *ο σύζυγός μου [...] να διαταχθεί να πληρώνι κάθε μήνα το νεφακά τον τέκνον του ή να τα πάρει μαζί του επιδί έχι αρκετόν πράγμα ειδικόν του (Α.Δ.Η., 2 / 58-33)*. Στον πληθ.: *ανεφακάδες για τα παιδιά προς διατήρησιν αυτών (Α.Δ.Η., 2 / 29-152)*. [< *nafaka* (Κριτσ.) (نفقة)

ναφκίλκι, βλ. **μουναφκίλκι**.

ναφιλέ (επίρρ.) [nafilé] & **αναφιλέ** [anafilé] & **ανεφιλέ** [anefilé] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ^π, Ροδ.): μάτια, ανάφελα, του κάκου.

[< *nafile* (Παπ.) (نافله)

{Ο Παπαγρηγοράκης το θεωρεί αντιδάνειο: < αραβ. < ελλ. *ανοφελός*. Το *TDK* αναφέρει απλώς ότι το *nafile* προέρχεται από τα αραβικά, ο Nisanyan προχωρεί στο αραβ. *nafil* ‘περιττό, παραπανίσιο’. Ανεξάρτητα από την ετυμολογία, ο τ. *αναφιλέ* μάλλον προέκυψε με επανανάλυση από τη φρ. *μα ναφιλέ* ‘αλλά μάταια’.]

νάψης, βλ. **νάξης**.

(***νεκίτης**, βλ. Παράρτημα 1.

νέ μπού (έκφρ.) [né bú] (Πάγκ.) : «Τι (εννοείται το: *είναι*) τούτο εδώ: Πολλάκις συνεκφέρεται εκ παραλλήλου και η αντίστοιχος ελληνική μετάφρασις: *νέ μπού, είναι* ‘να δά και τουτονά;» [< *ne* ‘τι;’ + *bu* ‘αυτός’ (Πάγκ.)] (نه بو)

νέ... νέ... (σύνδ.) [né né] (Παπ., Πάγκ.) : ούτε ... ούτε...

[< *ne... ne...* (Παπ.) (نه)

νεκαντάρ (επίρρ.) [nekadár] (Πάγκ.) : «Πόσον; *Νεκαντάρ* οκά; πόσον τμάται η οκά;»

[< *ne kadar* (Πάγκ.) (نه قدر، نقدر)

{Το *νεκαντάρ* οκά; είναι το τουρκ. *Ne kadar oka?* γραμμένο με ελλ. χαρακτήρες. Μάλλον πρέπει να λημματογραφηθεί ως: *νεκαντάρ* οκά; (φρ.), διότι η λ. *νεκαντάρ* δεν φαίνεται να χρησιμοποιείται αλλού.]

νελέρ (άκλ. επίθ.) [nelér] (Παπ., Πάγκ.) : «πάρα πολλοί, π.χ. “τούτο-νέ τον ψευθή το ντουινά τον επεράσανε νελέρ και νελέρ κόσμος!”» (Παπ.), πβ. κόσμος και κοσμάκης, κόσμος και ντουινιάς. [< *neler* (Παπ.) (نه لير)

{Ισως πρέπει να λημματογραφηθεί ως *νελέρ* και *νελέρ* (έκφρ.) : κατά το *TDK* η λ. *neler* (πληθ. του ερωτημ. *ne* ‘τι;’) σημαίνει ‘πολλά και διάφορα’, και χρησιμοποιείται αναδιπλωμένη για επίταση, πβ. ελλ. *πόσοι και πόσοι δεν...* (Ευαγγελία Βλάχου, “Μορφολογική και σημασιολογική ανάλυση των αναδιπλασιασμένων ερωτηματικών λέξεων της ελληνικής και της τουρκικής”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, Τομέας Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 32 (2012), 52-64), αλλά υπάρχει και το επιτακτικό *neler de neler* (Müller Hans-Georg, *Morphophonologische Untersuchungen an Reduplikationen im Türkischen*, διδακτ. διατρ., Πανεπ. Tübingen, 2003, σ. 40), του οποίου “ακριβές αντίγραφο” είναι η φρ. *νελέρ* και *νελέρ*.}

νενέ*, η [nené] (Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.): «η μαμά (σε πολύ παλαιότερη εποχή)» (Ιδομ.).

[< *nene* (κατά το *TDK* ‘γιαγιά’ και (παρωχ.) ‘μαμά’) (Συντ.)] (نه نه)

νερό στον τραχανά, βλ. **τραχανάς**.

νεσαρέτι [nesaréti]: μόνο στη ρημ. περίφρ. **κά-νο νεσαρέτι** : «εποπτεύω, επιτηρώ, εφορεύω» (Χλωρός, Β 1883)· σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Δευτέρα το λογιάστηκε και κάνει νεσαρέτι / να πέψη το Χαλήλ αγά εις την Αγιά να βλέπη* (Κριάρης, 181).

[< *nezaret etmek* (Συντ.)] (نظارت ايتمك)
{Ο Κριάρης έχει: *Νεσαρέτι* = Απόφασις.}

νέσε, βλ. **ναΐσου**.

νέσου, βλ. **ναΐσου**.

νεσπέρης, βλ. **ρеспέρης**.

νεστέρι, το [nestéti] (Ίδομ., Τσιρ., Κασσ.) & (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 591) : το νυστέρι.

[μάλλον < τουρκ. *neşter* (Συντ.)] (نَشْتَر، نيشتر)
{Κατά τον Πάγκαλο (*Περί του Γλωσσικού Ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 178) η τροπή [i > e] (νυστέρι > νεστέρι) οφείλεται στη γειτνίαση με το [r]. Το *ΑΚΝ* ετυμολογεί τη λ. *νυστέρι* ως εξής: «ελνστ. (;) *νυστέριον (με αποφυγή της χασμ.) υποκορ. του αρχ. *νυστήρ < ρ. *νύσ(σω)* ‘αργίζω με οξύ αντικείμενο’ -τήρ». Ομοίως και το *ΕΑΝΕΓ*. Το *ΤΔΚ* ετυμολογεί το τουρκ. *neşter* από το περσ. *neşter*, ο Nişanyan (που αναφέρει και τον παλαιότερο τ. *nişter*) από το περσ. *nīštar/naštar*. Περσικής προέλευσης το θεωρεί και ο Χλωρός (Β 1877), ο οποίος σημειώνει ότι η λ. προφέρεται *nişter* και κοινώς *neşter*. Αλλά δεν ξέρουμε από πού το πήρε η περσική γλώσσα. Από το τουρκ. *neşter* ετυμολογούνται και οι διάφοροι φωνητικοί τ. της λ. στην ποντιακή διάλεκτο (*Συμπλήρωμα ΛΙΠΔ*, 140).}

νεφέρης, βλ. **νεφερί**.

νεφερί, το [neféti] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Ίδομ^β, Κριτσ^δ, Κασσ.) : **1.** το άτομο, ο ένας άνθρωπος. **2.** με τη σημ. ‘στρατιώτης’ σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *κάμετε ναΐτες τα κουπιά, νεφέρια το τιμόνι* (Κριάρης, 247)· επίσης σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Ουστάδες και νεφέρηδες ήσανε σα λιοντάρια* (βλ. Dedes, 361).

[< *nefer* (Παπ.)] (نفر)
{Κατά το *ΤΔΚ* η λ. *nefer* (πεπαλ.) σημαίνει: **1.** ‘άνδρας’, ως στρατιωτ. όρος = απλός στρατιώτης, **2.** άτομο, πρόσωπο. Ο Πιτυκάκης λημματογραφεί τον τ. **νεφέρης**, για τον οποίο σημειώνει τα εξής: «Στην κυριολεξία, στρατιώτης-υπέρτης αξιωματικού, Τ. nefer. Επεκράτησαν όμως στη σημασία ακόλουθος, συνοδός, αν και σε περιορισμένη χρήση σήμερα». Στο παράδειγμα χρήσης όμως έχει τον πληθ. ουδ. *νεφέρια*. Στη συνέχεια βρίσκουμε τη λ. *νεφέρης* ‘στρατιώτης’ στον Ίδομενέως^(β) και στον Ροδάκη. Ο Κασσωτάκης επίσης έχει τον τ. *νεφέρης*,

με τη σημ. ‘επόπτης κατά τη διάρκεια του χωροπαγνίου που ονομάζεται σκαμπίλι’.

νεφέσι, το [nefəsi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ίδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : εισπονή, ρουφηξιά καπνού.

[< *nefes* (Παπ.)] (نفس)

νεφς [néfs] (Σταυρινίδης) : «Επειδή εν Κρήτη υπήρχον χωρία τινά, τα οποία ήταν συνώνυμα με την επαρχίαν ή τον νομόν εις τα οποία υπήγοντο, προς διάκρισιν τούτων απ’ αλλήλων ετίθετο προ του ονόματός των η λέξις nefš, ήτις εσήμαινε ότι πρόκειται περί αυτού τούτου του χωρίου και ουχι δια την επαρχίαν ή τον νομόν» (*Μεταφράσεις*, Α 457). *Νέφς Αμάρι* = ο οικισμός Αμάρι, όχι όλη η επαρχία Αμαρίου. Σε έγγραφο του 1871: *οι Δημογέροντες του χωρίου νεφς Καστέλη* (*Α.Δ.Η.*, 2 / 41-75).

[< *nefs* ‘αυτός ο ίδιος’ (Χλωρός, Β 1890)] (نفس)
{*Νέφς Σφακιά* (βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, “Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 241, 244).}

νεχάρης (επιθ.) [nexáris] (Τουρκοκρητ.) : ημερήσιος

[< *nehar* (Bilgehan², 633) «ημέρα, η διάρκεια της ημέρας» (Χλωρός, Β 1912) (نهال)

νηνί (και νηνίδι) του αμαθιού [ñiñi(ði) tu amaθú] (Ξανθιν.) : η κόρη του ματιού.

[πβ. τουρκ. διαλεκτ. *nini* & *ninni* ‘μορφ· (πάννη) κούκλα· κόρη του ματιού’ (Συντ.)]

νιάψης, βλ. **νάζης**.

νιζάμις, ο [ñizámis] (Πάγκ., Ίδομ^β, Ροδ.) : (Τούρκος) στρατιώτης.

[< *nizami* ‘τακτικός’ (Πάγκ.) / σωστότερα: < *nizam* (*askeri*) ‘τακτικός (στρατιώτης/στρατός)’ (Συντ.)] (نظام عسكى)

{Από το *nizami* κανονικά προκύπτει *νιζαμής, πβ. *acemi* > *ατζαμής*. Ο τ. *νιζάμις* πρέπει να προήλθε από το *nizam* (*askeri*) ‘τακτικός στρατιώτης/στρατός’, πβ. *acem* ‘Πέρσης’ > *Ατζέμις* (οικογενειακό επίθετο). Με τη σημ. ‘στρατός’ η λ. σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874: *ο Τούρκος πού ‘χει κάτερρα, πού ‘χει τόσο νιζάμι* (*Η Κρητικοπούλα*, σ. 51). Στην περιοχή Αμαρίου έλεγαν **νιζαμάκια** μια ποικιλία φασολιών που κάνει μικρούς άσπρους σπόρους (πληροφορία από τον φίλο Νίκο Φουντεδάκη). Τα φασόλια αυτά η μάνα μου (περιοχή Μοιρών) τα έλεγε **δερβισάκια**, ίσως από την άσπρη ενδυμασία των δερβισηδών.}

νιζάμι, η [ñizámi] (Ροδ.) : η τάξη. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826 με τη σημ. ‘τακτικός στρατός’: *Ετόσσα κι ο βασιλιάς έβγαλε το νιζάμι* [= οργάνωσε τακτικό στρατό] / *κι έκαμε τη γιανι-*

τασαρία και εγίνη μεπεριγιάνι [= έπαθε σύγχυση, δεν ήξερε τι να κάνει] (βλ. Dedes, 355)

[< *nizam* (Κουκκίδης, 68)](نظام)

νιμέτι, το [niméti] (Τουρκοκρητ.): τα τρόφιμα (ο Bilgehan έχει τον κρητ. πληθ. «τα τροφιμάτω») [*nimet* (Bilgehan², 633) «αγαθόν, ευεργεσία, χάρις, ευεργέτημα, παν ό,τι συμβάλλει προς ευζωϊάν, απόλαυση» (Χλωρός, Β 1888)](نهال)

νινί, το [niñi] (Τσιρ., Ιδομ^B, Ροδ.): **1.** το παιδάκι, το μωρό (στη γλώσσα για μικρά παιδιά)· **2.** η κόρη του ματιού.

[βλ. *nini/ninni*, με τις ίδιες σημασίες (Συντ.)]

νινίδι, το [niñidi] (Ιδομ^B): η κόρη του ματιού.

[υποκορ. της λ. *nini*, στη σημ. 2 (Συντ.)]

νισάνι, βλ. **νιγιάνι**.

νισαντίρι*, το [nišadiri] & **ανισαντίρι** [anišadiri] & **άλισαντίρι** [alishadiri] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ., Κασσ.): το χλωριούχο αμμώνιο.

[< *nişadır* (Παπ.)] (نشار)

Ο Τσιργιωτάκης σημειώνει ότι το χρησιμοποιούσε ο γανωτής για τον καθαρισμό και το γυάλισμα μπακιρέντων σκευών. Ο Ιδομενέως το γράφει: *άλισαντήρι*.

νισαντιρόνερο, το [nišadironero] (Χουστ.): «αλάτι και σόδα διαλυμένα στο νερό».

[< *nişadiri* + νερό (Συντ.)]

νισάφι*, το [nišafi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.): μετριопάθεια, επιείκεια, έλεος, ΦΡ. *κάνω νισάφι*: συγκρατώ τον εαυτό μου, κάνω κρίση || (επιφ. φρ.) *νισάφι δα μπλιό!*: φτάνει πια! σταμάτα επιτέλους! έλεος!

[< *insaf* (Παπ.)] (انصاف)

Ο Ιδομενέως το λημματογραφεί χωριστά και ως επίρρημα, με τη σημ. 'αρκετά, ικανοποιητικά'.

νισεστές*, ο [nišestés] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ξεν.): άσπρο αλεύρι άριστης ποιότητας.

[< *nişasta* (Παπ.)] (نیشاسته, نشاسته)

{Η λ. χρησιμοποιείται (πανελληνίως) και με την ειδικότερη σημ. 'άμυλο καλαμποκιού, κορν φλάουρ'.

νισπέτι, το [nišpéti] (Τουρκοκρητ.): η αναλογία.

[< *nişpet* (Bilgehan², 633)](نسبت)

νιγιάνι, το [ni'jáni] & **νισάνι** [nišáni]: το παράσημο (Σταυρινίδης). Ο τ. *νιγιάνι* σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 581). Ο τ. *νισάνι* σε τουρκοκρητ. ρίμα: Ένα νισάνι του 'βαλεν σπού' φέξεν η Κρήτη, /κι' έλαμπεν εις τα σήθια του σαν τον αποσπερίτη (βλ. Πλανάκης, σ. 95· από: *Αρχείον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 983-985).

[< *nişan* στη σημ. 'πάράσημο' (Χλωρός, Β 1876)](نشان)

{Κατά το *TDK* πρόκειται για οθωμανικό παράσημο υπηρεσιών και χρηστότητας που δινόταν μετά το 1832 («Osmanlılarda 1832'den sonra hizmet ve yararlık karşılığı olarak bir kişiye verilen madalya»). Η λ. *nişan* σημαίνει επίσης 'αρραβώνας', βλ. *σημάδι*.)

νοκούτι, το [nokúti] (Αποστ., Τσιρ.): το κομπόδεμα, τα αποταμιευμένα χρήματα.

[< *nukat* 'χρήματα, μετρητά' (Μπόγκας, 193) / (πεπαλ. κατά το *TDK*, από το αραβ. *nukūd*), πληθ. του *nakd* ή *nakit* (Χλωρός, Β 1893) (Συντ.)].(نقد,نقد, πληθ. του نكف)

νομπέτι, το [nobéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): «η σειρά προτεραιότητας, η ουρά, ιδίως στις βρύσες όταν λιγοστεύει το νερό το φθινόπωρο» (Πιτ.).

[< *nöbet* (Παπ.) / *nobet* (Πιτ.)] (نوبت)

{Το *TDK* έχει και τους δύο τύπος: *nöbet* και *nobet*. Η λ. *νομπέτι* χρησιμοποιείται είτε με τη σημ. 'σειρά προτεραιότητας', π.χ. *ο νερούλας είπε πως αύριο είναι το νομπέτι μας (να ποτίσω με)*, είτε με τη σημ. 'σειρά αναμονής, ουρά', π.χ. *εστάθηκα στο νομπέτι να γεμίσω το σταμνί*.

νοξάνι, το [noksañi]: Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Γιατί εκάμανε αφορμές ετούτ' οι γιαντισάροι / και κάμανε και φταιζιμο, απ' την τουρκαία νοκσάνι* (= deficient in their Turkish creed, βλ. Dedes, 355).

[< *noksan*, «έλλειψις, μείωσις, ελάττωμα, βλάβη», και ως επίθ. «ελλιπής, κ. λιγνός, ουχί σωστός», από τα αραβ. (Χλωρός, Β 1894-5)] (نقصان)

νοσκάς, ο [noskás] (Κονδ., Ιδομ^B, Τσιρ^B): «χαρτί με μαγικήν ρήσην κρεμμάμενον από του τραχήλου ή διαλυόμενον εις το νερόν και πινόμενον υπό του αρρώστου» (Κονδ.).

[< *nuska* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *muska* 'φυλαχτό, ζόρκι' < *nüsha* 'αντίγραφο', από τα αραβ.) (Συντ.), βλ. και *νουςκάς* στον Κουκκίδη] (نسخه، نوسقه، موسقه)

{Κατά τον Χλωρό (Β 1873) η λ. *νουςκά* 'αντίγραφο' σημαίνει επίσης «προβασκάνιον, φυλακτόν, ήτοι τεμάχιον χάρτου δεδιπλωμένον εν σχήματι τριγώνου, περιέχον ευχήν και ανατρώμενον επί του στήθους ή επί του βραχίονος του πάσχοντος προς ίασιν, ή προς αποσόβησιν κακού ή προφύλαξιν από βασκανίας του υγιούς· κοινώς λέγεται *νουςκά* ή *μουσκάν*'. Ίδια σημ. με το *νοσκά* έχει και η (μάλλον αθησαύριστη με αυτήν τη σημασία) λ. *απόγραμμα*: ένα χαρτί με λόγια θρησκευτικού περιεχομένου υπέρ της υγείας ενός αρρώστου, συνήθως γραμμένη από κάποιον σεβάσιμο ιερωμένο (αλλά δεν έλειπε και η αντιποίηση από επιτήδειους αγύρ-

τες). Το έβαζαν στο νερό μέχρι να διαλυθεί και μετά έδιναν το νερό αυτό στον άρρωστο να το πιεί. Από ιστορίες που έχω ακούσει από τη μάνα μου, φαίνεται ότι έφερνε αποτέλεσμα (υποθέτω σε περιπτώσεις ψυχασωματικών νοσημάτων). Όπως έγραφε ο Σκαρλάτος Βυζάντιος το 1851, «των φυλακτηρίων τούτων η χρήση δεν έχει καν συνεπείας επιβλαβείς, ίσως μάλιστα πλήττουσα πολλάκις δια της φαντασίας το νευρικό σύστημα του νοσούντος, επιφέρει τας παραδόξους θεραπείας εκείνας, τας οποίας ηξεύρουσι τόσον επιτηδείως να μεταλλεύωσιν οι αγύρται» (*Η Κωνσταντινούπολις*, 1ος τόμος, Αθήνα 1851, σ. 94-95).}

νου ζαράρι, βλ. **ζαράρι**.

νουζούλι, το [nuzúli] (Τουρκοκρητ.) : η αποπληξία.
[< *nüzul* (Bilgehan², 633)](نزل)

νουρί, το [núri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : η λάμψη της ομορφιάς, το κάλλος.
[< *nur* ‘φως’ (Παπ.)] (نور)
{Μόνο στην ονομ. και αιτ. ενικού. Ο Κριτσωτάκης το χαρακτηρίζει άκλιτο. Ο Ροδάκης και ο Χουστουλάκης το τονίζουν στη λήγουσα: *νουρί*. Από το ουσ. *nur* το ανδρικό όνομα Nuri ‘φωτεινός, λαμπερός’, που ο Καζαντζάκης το διάλεξε εύστοχα για τον *Νουρήμπεη* (Nuri bey) στον *Καπετάν Μιχάλη*.}

νουςουμπέτι, το [nusbéti] (Τσιρ.) : σύγχυση, κεραυνοβόλημα.
[< διαλεκτ. *nusubet* ‘καταστροφή (μτφ.)’ (TDK), πβ. *musibet* (مصيبة) ‘συσφορά, δυστύχημα, καταστροφή’ (Χλωρός, Α 1698), και διαλεκτ. *müsübet*, βλ. *μουςουματιά* (Συντ.)]
{«–Νουςουμπέτι να τού ’ρθει! καταράστηκε η Σηφογιάννενα» (στο χιουμοριστικό διήγημα *Κακό συναπάντημα*) τον Τούρκο Μόχογλου, που είχε υποχρεώσει τον άντρα της να τουρκεύει, βλ. Ι. Κονδυλάκης, *Πρώτη αγάπη. Διηγήματα*, Χανιά 1919, σ. 105, όπου και υποσελίδια σημείωση: «Τουρκ. αποπληξία (λεγότανε και *Νταμουλάς*, κι αυτό τουρκικό)». Με τη σημ. ‘αποπληξία’ λημματογραφεί τη λ. **νουςουμπέτι** ο Χουστουλάκης.}

νουςουρέτι, βλ. **νουςρέτι**.

νουςρέτι, το [nusréti] & **νουςουρέτι** [nusréti] (Χουστ.) : βοήθεια, ιδίως βοήθεια από τον Αλλάχ. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815 (όπου ένας μουσουλμάνος απευθύνεται σε ομόθρησκό του) : *νουςρέτι μπλιλο δεν έχετε σαν χάσετε εμένα* = «δεν έχετε πια θεϊκή σύναρση, αντίληψη, νίκη και θρίαμβο κατά του εχθρού» (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζλούμ

Αγά ή Μπαλουζή”, *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 63). Επίσης σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Ο Μουχαμέτης τού ’δωκε του βασιλιά νουςρέτι* (βλ. Dedes, 371)

[< *nusret* (Σταυρινίδης) «βοήθεια, θεία σύναρση, αντίληψη: νίκη, θρίαμβος κατά του εχθρού» (Χλωρός, Β 1880)] (نصرت)

νουφούσι, το [nufúsi] (Τουρκοκρητ.) : το άτομο.
[< *nüfus* (Bilgehan², 633)](نفس)

νταβαλίδικος (επίθ.) [davalídikos] : διαφιλονικούμενος. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 188).
[< *da’vahi* «περί ου υπάρχει αγωγή, επίδικος, διαφιλονικούμενος» (Χλωρός, Α 782)] (دعوالی)

νταβαλισμιός (επίθ. προσ.) [davalisimíōs] (Δαρ., Ιδομ^B.): ανάποδος, ατίθασος, απειθαρχος, εκτεθειμένος, δυσφημισμένος.
[μύλλον κοινή ετυμολογία με το προηγούμενο, πβ. *da’vahi adam* ‘εγωιστής’ (Χλωρός, Α 782)]

νταβαντούρι*, το [davadúri] & **νταβτούρι** [davatúri] & **ταβατούρι** [tavatúri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Τσιρ^B, Ξεν.) : 1. θόρυβος, φασαρία· 2. έμμονος ψίθυρος, διάχυτη φήμη· 3. «γλέντι, επουσιώδης {=; } σύναξη» (Δαρ.).
[< *tevatür* (Παπ.)] (تواتر)

{Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά το *ταβατούρι* «ξυλίνη λουρίδα που σκεπάζει το ψαθί της καρέκλας από το μπροστινό τμήμα, θηλυκόνει σε δύο σχισμές στα μπροστινά πόδια και καρφώνεται με μικρά καρφάκια» και το ετυμολογεί από το τουρκ. *tavattum* ‘μόνιμη εγκατάσταση’, από το οποίο όμως ο αναμενόμενος τύπος είναι *ταβατούμι.}

νταβός*, ο [davás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Γαρ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Τσιρ^B.): 1. δικαστική αγωγή, δίκη. Με τη σημ. αυτή η λ. σε έγγραφο του 1864: *η υπόθεσις δια την οποίαν ο Χατζή Ανεστάσης Φτενός μου κάνει σημερον νταβά εις την Δημογεροντία (Α.Δ.Η., 2 / 14-404)*· 2. προστασία· 3. ο νταβατζής.
[< *dava* (Παπ.)] (دعو)
{Κατά το *BTS* η λ. *dava* έχει (στην αρχή) και τη σημ. ‘εραστής’. Βλ. και σημείωση στο λ. *νταβατζής*.}

νταβός*, ο [davás] (Τσιρ., Κριτσ.) : μεγάλο πήλινο ταψί.
[< *lavna* ‘τηγάνι’ (Κουκκίδης, 90)] (تلاء، تلاء، طلبه، طوه)

νταβατζήδικος, βλ. **νταβατζίδικος**.

νταβατζής* (επίθ. προσ.) [davadzis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Δαρ.) : 1. φιλόδικος· 2. προστάτης, υπερασπιστής (στη δεύτερη έννοια μάλλον ως

ουσιαστικό, όπως φαίνεται από τα παραδείγματα χρήσης που παραθέτει ο Πιτυκάκης, αν και ο ίδιος χαρακτηρίζει τη λ. ως επίθετο.) · **2α.** ειδικά ο “προστάτης” εκδιδομένων γυναικών [*< danacı (Παπ.) / κατά το TDK διαλεκτ. του danacı ‘ενάγων, αντίδικος, κατηγορός’ (Συντ.) (دعواچی)*]

{Ο Κυρανούδης (σ. 319) σημειώνει ότι δεν εντόπισε σε τουρκικές πηγές τη λ. *danacı* με τη σημ. ‘προστάτης, προαγωγός’. Με τη σημ. ‘κατήγορος’ η λ. *νταβατζής* στην παραδοσιακή μαντινάδα *Όλος ο κόσμος να γενεί για σένα* {δηλ. επειδή σε αγαπώ} *νταβατζής μου, / δεν αφρουκούμαι κιανενούς, μόνο τση κεφαλής μου* (Λιουδάκι, σ. 61). Επίσης σε έγγραφο του 1864: *ο νταβατζής μου κατά τον τότε νόμον δεν είχε δικαίον (Α.Δ.Η., 2 / 14-404)*. Με τη σημ. **2α** ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί και τον τ. *νταβάς* (βλ.).}

νταβατζίδικος (επίθ.) [*davadzidikos*] (Πάγκ., Ξανθιν.) : διαφιλονικούμενος, αμφισβητούμενος (κυρίως για ιδιοκτησίες).

[*< νταβατζήδες* (Πάγκ.) ή *< νταβάς + -τζίδικος* (Ξανθιν.) / σωστότερα: -ίδικος (βλ. *ΑΚΝ*)]
{Στα αποδελτιωθέντα λεξικά η γραφή: *νταβατζίδικος*.}

νταβεκλής, ο [*daveklis*] : (από αφηγήσεις της μάνας μου:) αυτός που κάνει το νταβέτι, γενικότερα αυτός που ασκεί μαύρη μαγεία.

[παρφορα της λ. **νταβετλής < νταβέτι*, πβ. *ρα(χ)μετλής & ραμεκλής* (Συντ.)]
{Υπάρχει η λ. τουρκ. λ. *davetli* η οποία σημαίνει μόνο ‘προσκεκλημένος’, καθώς στα τουρκ. η λ. *davet* σημαίνει ‘πρόσκληση’ και συνεκδ. ‘γεύμα’, ενώ ως δικαστικός όρος σημαίνει ‘κλήση, κλήτευση’. Συνεπώς η λ. *νταβεκλής* πρέπει να σχηματίστηκε στα ελληνικά από το *νταβέτι > *νταβετι-λής > *νταβετλής > νταβεκλής*. Για την εναλλαγή *τλ/κλ* βλ. σημείωση στο λ. -λής.

νταβέτι, το [*davéti*] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** «τελετή μαγείας, κατά την οποία συγκεντρώνονται μετά από τελετουργική πρόσκληση, πονηρά πνεύματα, για τη διαλεύκανση ανεξχνιάστον υποθέσεων» (Κασσ.). Συνήθως χρησιμοποιείται στην έκφραση *κάνω νταβέτι ‘καλώ τα πνεύματα’*. **2.** σημείωμα, επιστολή.

[*< davet ‘πρόσκληση’ (Τσιρ.) (دعوت)*]
{Κατά τον Πάγκαλο (εσφαλμένα) από το *adavet ‘εχθρότης’*. Λεπτομέρειες για το νταβέτι ως τελετή μαύρης μαγείας, βλ. Μανώλης Παπαδογιάννης «Το νταβέτι – μαγική τελετή στην Κρήτη», *Κρητική Εστία*, 189 (Δεκ. 1968), 539-542.}

νταβούκι, το [*davúti*] (Ιδομ^β) : το φέρετρο.
[ίσως παραφορα της λ. *ταμπούτι ‘φέρετρο’* (<

tabut, κατά το *TDK* από το αραβ. *tābūt*), *κατά το καθούκι* (Συντ.) (تابوت)

{Για τη λ. *ταμπούτι* σε κρητ. δημοτ. τραγούδι, βλ. *Τραγούδι για τον θάνατο του Τζελεπί*, που είχε καταγράψει ο R. Pashley (*Travels in Crete*, 2ος τόμος, Λονδίνο 1837, σ. 131-133) – το *ταμπούτι* το μεταφράζει ως *bier* (σ. 133). Τους τ. *ταμπούτι/νταμπούτι* καταγράφει ο Μπόγκας (σ. 194).}

νταβραμπάς, βλ. **ταυραμπάς**.

νταβραντερός (επίθ.) [*davraderós*] (Ξανθιν^α) : γερός, δυνατός, δραστήριος.

[*< μεταπλασμός του νταβραντισμένος*, με πιθανή επίδραση από λέξεις με παρόμοια σημασία, όπως *στιμονερός, βασαιγερός* (Συντ.)]

νταβραντζίω* [*davradžizo*] & **νταβραντώ** [*davradó*] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) & **νταβραντζίωμα** (Ξανθιν^α) [*davradžizome*] : **1.** αντέχω, βαστώ, έχω καλή υγεία· **2.** ανακτώ σφρίγος, παίρνω τα πάνω μου, δυναμώνω, π.χ. *μετά από αρρώστια: μητ. παθ. προκ. νταβρα-ντισμένος* (ως επίθ.) : δυνατός, ρομαλέος.

[*< davrannak* (Παπ.) / αόρ. *davrandı(im)* (Πάγκ.)] (طاورانمق، طورانمق)

{Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *νταυραντζίω, νταυραντζίω*.}

νταβραντισμένος, βλ. **νταβραντζίω**.

νταβραντώ, βλ. **νταβραντζίω**.

νταγαρτζίκι, το [*dayardziti*] & **νταγαρτζίκικα**, η [*dayardzika*] (Πάγκ.) : «ποιμενική πήρα κατασκευασμένη εκ κναφέντος δέρματος εριφίου».

[*< tağarcık* (Πάγκ.)] (طغراق، طغراق)
{Το θηλ. κατά τη βούργια (του βοσκού) ή ως μεγεθυντικό. Το *TDK* έχει το *tağarcık* ως διαλεκτ. τ. του *dağarcık*.}

νταγιάκι, το [*dažatji*] (Πάγκ., Κριτσ.) : **1.** το υποστήριγμα· **2.** (μτφ.) βοήθεια, υποστήριξη.

[*< dayak* (Πάγκ.)] (طياق، طياق)
{Η λ. *dayak* σημαίνει ‘έρεισμα, στήριγμα, ράβδος’ και συνεκδ. από την τελευταία σημ. ‘ξύλοκοπτημα, ραβδισμός’ (Χλωρός, Β 1066). Με τη σημ. αυτή η λ. *νταγιάκι*, ιδίως στην έκφρ. *θα πέσει νταγιάκι: θα πέσει ξύλο*. Ο θηλ. τύπος μάλλον κατ’ αναλογίαν προς τη *βέργα* ή ως μεγεθυντικό για έμφραση, πβ. *μπατζάκι, μπατζάκι*. Η παροιμία *Το ξύλο βγήκε απ’ τον παράδεισο* αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. *Dayak cennetten cikmisizur* (Ηρακλής Μήλλας, *Κατάλογος κοινών ελληνικών και τουρκικών λέξεων, εκφράσεων και παροιμιών*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 166). Παρόλληλες είναι και οι εκφράσεις *τρώγω ξύλο* και *dayak yemek*.}

νταγιάντα, βλ. **νταγιάντισμα**.

νταγιαντίζω* [dazandízo] & **νταγιαντώ^(A)** [dazandó] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν^A, Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : υπομένο, ανέχομαι, αντέχω.

[< *dayanmak* (Παπ.) / *ayor. dayand(im)* (Πάγκ.)] (طليانمق، طليانمق)

{Το παθητικό *νταγιαντίζομαι* ακούγεται στη έκφρ. *δεν νταγιαντίζεται*: είναι ανυπόφορος (πόνο, άνθρωπος). Ο Ανδριώτης ετυμολογεί το *νταγιαντώ* ‘στηρίζομαι’ από το *νταγιαντίζω*.}

νταγιάντισμα, το [dazjádizma] & **νταγιαντισμός**, ο [dazandizmós] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) & **νταγιάντα**, η [dazánda] (Ροδ.) : «αντοχή, καρτερική υπομονή. “Το’ αμοναζάς το βάσανο νταγιαντισμό *δεν έχει*” (λαϊκή ρήση)» (Αποστ., Τσιρ.).

[< *νταγιαντίζω* (Συντ.)]

{Ίσως μόνο στην έκφρ. *δεν έχει νταγιαντισμό*: *δεν νταγιαντίζεται*, είναι ανυπόφορο.}

νταγιαντώ, βλ. **νταγιαντίζω**.

νταγλαράς*, ο [daylarás] & **ντεγλαράς** [deylarás] (Πάγκ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ., Κασσ.) : ο πολύ ψηλός (και γεροδεμένος) άνθρωπος. ΜΕΓΕΘ. **ντέγλαρος** (Γαρ., Κριτσ.)

[< *dağlı* ‘ορεισίβιος’ + *-arás* (Πάγκ., με βάση τον Ανδριώτη) / < *dağlar* πληθ. της λ. *dağ* ‘βουνό’ -άς, από ΦΡ. όπως *dağlar kadar* ‘σαν τα βουνά’, δηλ. τεράστιος, *dağlar anası* για μεγαλύτερη γυναίκα (AKN)] (طاغر طاغر)

{*ντέγλαρος*: Για τον σχηματισμό αρσ. μεγεθ. σε -ος με αναβιβασμό του τόνου, π.χ. σταφύλι > στάφυλος, βλ. λήμμα -ος³ στο AKN και Γ. Πάγκαλος, *Περί του Γλωσσικού Ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 396.}

νταδάκι, βλ. **οντάς**.

νταερός, ο [daerés] & **νταϊρές** [dairés] (Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ⁺, Ιδομ^B) : **1.** η έκταση, επιφάνεια, περιοχή. **2.** ανώμαλο ή πετρώδες τμήμα ενός αγρού που δεν μπορεί να οργωθεί. **3.** περίβολος με πολλούς τάφους τουρκελικούς. **4.** κύκλος μαγικός που γίνεται με μαυρομάνικο μαχαίρι. **5.** τα περιφερειακά κλαδιά ενός δέντρου: «Στοι νταϊρέδες κατεβάζει καρπό η γι-ελιά και εσύ τσι κόβγεις;» (Τσιρ.) και (μετωνυμικά) *νταερός*: όση γη σκεπάζουν τα κλαδιά ενός δέντρου.

[< *daire* ‘κύκλος, περιφέρεια’ (Πάγκ.)] (دائرة، دائره)

{Ο Δαριβιανάκης λημματογραφεί χωριστά το επίρρ. *νταϊρές* ‘κατάφατσα, κατάρμουτρα, απευθείας, ακριβώς απέναντι’, χωρίς παράδειγμα χρήσης. Η σημ. αυτή ίσως από το ράβδισμα της

ελιάς: χτυπούμε τα δέντρα κυρίως στα χαμηλά κλαδιά, στον *νταϊρέ* (που είναι απέναντί μας, στο ύψος μας), γιατί εκεί υπάρχει ο περισσότερος καρπός.}

νταζίνες, ο [dazínés] (Πιτ., Ιδομ^B) : «Το πλήκτρο, η πένα που χρησιμοποιούσαν όταν έπαιζαν ταμπουρά ή μαντολίνο» (Πιτ.).

[< *tazene* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *tezene*, από το περσ. *tāziyāne*) (Συντ.)] (تازنه، تازينه)

{Το *TDK* έχει και το διαλεκτ. *dezine* ‘πένα φτιαγμένη από φτερό αετού ή νύχι αλόγου’.}

νταηλίκι*, το [dailitji] (άλλη γραφή: *νταϊλίκι*) (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^B) : η ψευτοπαληκαριά.

[< *νταής* (Παπ.) / *daylık* (Πάγκ.)] (طليقي)

νταής*, ο [dais] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Δαρ., Ιδομ^B) : ο ψευτοπαληκαριάς.

[< *dayi* (Παπ.)] (دای، دای)

{Το τουρκ. *dayi* σημαίνει επίσης ‘θείος, αδελφός της μητέρας’. Η διαλογική παροιμία – *Μουλάρι, ποιος είναι ο πατέρας σου*; – *Το άλογο είναι θείος μου* αντιστοιχεί στην τουρκ. – *Katira baban kim?* – *Demizler, dayım at demiz.* }

νταϊλίκι, βλ. **νταηλίκι**.

νταϊφάς, βλ. **ταϊφάς**.

ντακαζάς, ο [dakazás] & **τακαζάς** [takazás] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ⁺, Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : **1.** η υποχρέωση που έχει κάποιος να πληρώσει την οφειλή του, υλική ή ηθική. **2.** επίπληξη. **3.** διένεξη.

[< *takaza* ‘ανάγκη’ (Πάγκ.) / *tekaza* «το πιέζειν οφειλήν εις απότισιν χρέους» (Χλωρός, A 539) (Συντ.)] (تقاضي، تقاضی)

{Η σημ. ‘διένεξη’ μάλλον από τα όσα συνεπάγεται η (δυσάρεστη) υπενθύμιση της οφειλής. Κατά το *TDK* η λ. *takaza* σημαίνει επίσης ‘επίπληξη’. Ο τ. *tekaza* είναι οθωμ. κατά τα λεξικά. Με τη σημ. ‘υπαινιγμός, υπονοούμενο’ χρησιμοποιεί τη λ. *ντακαζάς* ο Κωστής Λαγουδιανάκης σε λαϊκότροπο στιχογράφημά του (Εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 25-9-2009, στη στήλη “Αποσπερίδες και Βαΐζα”).}

ντακίμι, βλ. **τακίμι**.

ντακιμιάζω, βλ. **τακιμιάζω**.

ντάλα (επίρρ. & θηλ. ουσ.) (Τσιρ.) : **1.** (ως ουσ.) το πιο θερμό χρονικό σημείο ηλιόλουστης μέρας, το καταμεσημερο: «Στη ντάλα τση μέρας πας στο μύλο και δα σκάσεις αφού τη γ-κάψω» (Τσιρ.) β) (ως επίρρ.) κατακόρυφα: «ντάλα ν’ ο ήλιος» (Τσιρ.). Στη φρ. **ντάλα μεσημέρι** (Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ροδ.) έχει χρονική σημασία = (επίρρ.) καταμεσήμερο {ηλιόλουστης μέρας πάντως}.

[< *dal* (AKN), βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Βασίλης Κ. Αναστασιάδης στη μελέτη του "Η επίδραση της τουρκικής γλώσσας στο λεξιλόγιο του Γρεβενιώτικου γλωσσικού ιδιώματος"} [B' μέρος], *Ελληνικά*, 57 (Δεκ. 2006), 187-216, έχει: «ντάλα επίρρ. = ακριβός, μόνο στη φράση: ντάλα μισμέρι = καταμεσήμερο < dal = εντελώς, πλήρως», βλ. και: Γιάννης Κουλάκης, *Το μεγάλο ετυμολογικό λεξικό της Νεοελληνικής γλώσσας*, Μάλλιαρης-Παιδεία, Αθήνα 1993, σ. 648: «ντάλα, δάνειο επίρρ. < τουρκ. dal (= ακριβός) → ντάλ-ω». Πράγματι, η λ. *dal*, ως επίθετο, σημαίνει (όπως σημειώνει και το *AKN*) 'σκέτος, γυμνός', αλλά διαλεκτικώς έχει και την επίρρ. σημ. 'ακριβός', βλ. στο *TDK dal* (V) «Tam: Dal öğleyin geldi» (Ακριβός: Ακριβός το μεσημέρι ήρθε). Κώστας Καραποτόσογλου, «Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου», *Ελληνικά*, 62 (2012), 171. Βλ. και «tam ögüle üzeyi ντάλα μεσημέρι» (Tuncay & Καρατζάς, σ. 706). Επειδή δεν βρίσκουμε στα ελλ. τη λ. *ντάλα* να συνοδεύει άλλη χρονική στιγμή παρά το μεσημέρι, μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρώτα πέρασε η φρ. *dal öğleyin* ως *ντάλα μεσημέρι* (μισομεταφρασμένο δάνειο), και στη συνέχεια το τμήμα *ντάλα* αυτονομήθηκε, με τις παραπάνω σημασίες.

Το ρ. *νταλώνω* (ενεργ. μτβ.) «θαμπώνω την όραση κάποιου ριχνοντάς του υπερβολικό φως» (Αποστ., Τσιρ.), που λέγεται συνήθως με υποκείμενο κάποια ισχυρή πηγή φωτός και κυρίως τον ήλιο («νταλώνει με ο ήλιος και δε γ-καλοθωρό» (Αποστ., Τσιρ.), νταλώνω κάποιον ριχνώντας στα μάτια του το φως ενός προβολέα) θα μπορούσε να (παρ)ετυμολογηθεί από τη φρ. *ντάλα ο ήλιος*, αλλά κατά τον Γεώργιο Χατζδάκι (*Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 3 (1926), 248) είναι το *ενταλώνω*, που το είχαν καταγράψει ο Du Cange και ο Somavera και που ο Κοραής στα *Ατακτα* (2ος τόμος, Παρίσι 1829, σ. 124) το έχει ως «ενταλώνω θαμβόνο (ebloüir)», το οποίο (κατά τον Χατζ.) ανάγεται πιθανόν στο *ανταλόω (βλ. *ενταλώνω* (ενεργ. αμτβ.) 'σκοτεινιάζω'/ *ενταλόνομαι* 'ζαλιζομαι' στην *Επιτομή Λεξικού Κριαρά*).}

νταλαβέρα, η [dalaverá] (Παπ., Κονδ., Ξανθιν^Δ, Ιδομ.) : αζεκαθάριστη υπόθεση, σύγχυση.

[< *alavere* (Παπ.) / ίσως < *dalavere* (Nişanyan: μαρτυρείται και ως *dalavera*) 'έξαπάτηση' (Συντ.)] (دلایره)

{Υπάρχει και η έκφραση *alavere dalavere* 'αναταραχή, αναμυμπούλα, σύγχυση'. Ο Nişanyan αναφέρει ότι μαρτυρείται και ως *alavera dalavera*. Τη χαρακτηρίζει ως αγνώστου ετύμου, ενώ δεν θεωρεί πειστικό το συσχετισμό της με το ιταλ. *dare ed avere*. Το *TDK* έχει *alavere*, *dalavere* και *alavere dalavere*, όλα χω-

ρίς ετυμολ. ένδειξη. Κατά το *AKN* η λ. *νταλαβέρι/νταλαβέρι* (που έχει και τη σημ. 'φασαρία, αναστάτωση') προέχει από το ιταλ. *dare-avere* 'δούνα-λαβείν'. Ο Ιδομενέος λημματογραφεί το ρ. *νταλαβερίζω* 'έχω ερωτικές σχέσεις με κάποια', το οποίο παράγεται μάλλον από το *νταλαβέρι* και όχι από τη *νταλαβέρα*.}

νταλαβερίζω, βλ. **νταλαβέρα**.

νταλαβερτζής, ο [dalaveridzís] (Παπ., Πάγκ.) : ο ταρachoποιός.

[< *alavereci* (Παπ.) / < *νταλαβέρι* (Πάγκ.) / ίσως *dalavereci* 'απατεώνας' (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *νταλαβέρα*.}

ντάλα μεσημέρι, βλ. **ντάλα**.

νταλγκάς, ο [dalǵás] & **νταλκάς*** [dalkás] & **νταρκάς** [darkás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ^B, Κριτσ^F, Ξεν.) : 1. ο διακαής έρωτας 2. εσωτερικός πόνος, π.χ. στο στομάχι.

[< *dalga* 'κύμα, τρικυμία' (Παπ.)] (طالغ، دالغه)

{Το *AKN* έχει τη λ. *νταλκάς* με τη σημ. (λαϊκ.) 'μεγάλη, δυνατή επιθυμία, μεράκι' και την ετυμολογεί από το τουρκ. *dalga* 'αφηρημάδα, δόση ναρκωτικού'. Όντως, κατά το *TDK* η λ. *dalga* (και *dalka*), αρχική σημ. 'κύμα, κυματισμός', έχει και την σημ. (αργκό) 'ζαλάδα από ναρκωτικά' («esrar, eroin vb. uyusturucu maddelerin veridigi keyif durumu»). Στα ελλ. έχει περάσει και με αυτήν τη σημασία, πβ. «Άρες με θρέφει ο λουλάς, ώρες αδυνατάω, ώρες με ριχνει σε νταλκά κι ανθρώπου δεν μιλάω» (από τραγούδι του Μάρκου Βαμβακάρη). Έχει όμως και τη σημ. (αργκό) 'εφήμερος έρωτας' (η σχέση ή το πρόσοπο) όπως και στα τουρκικά (*TDK* : «geçici sevgili, geçici aşk ilişkisi»).}

νταλγκινλίκι, το [dalǵinliti] (Τουρκοκρητ.) : ο ρεμβασμός.

[< *dalginlik* (Bilgehan², 626)] (طلغینلق)

νταλέτι, βλ. **ανταλέτι**.

ντάλια! βλ. **τάλια**.

νταλίμι, βλ. **ταλίμι**.

νταλκαδιάζομαι [dalkadǵazome] (Ιδομ^B) : παθιάζομαι, καταλαμβάνομαι από έντονο πόθο.

[< *νταλκάδες* (νταλκάς) (Συντ.)]

νταλκαβούκος, βλ. **νταρκαούκης**.

νταλκάς, βλ. **νταλγκάς**.

νταλντζίω¹ (αμτβ.) [daldizo] (Δαρ., Ροδ.) & **νταλτίζω** [daltizo] (Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : εισβάλλω βίαια, μπαίνω με φόρα.

[< *dald(im)* (Τσιρ.) / αόρ. του ρ. *dalmak*, πβ. *bir kariya dalmak* «βυθίζομαι εις μίαν θύραν, ήτοι εισέρχομαι άνευ αδείας, επαίτώ» (Χλωρός, Β 1062) (Συντ.)] (دالمق، دالمق)

{Βλ. και νταλντζίω². Υπάρχει και ο τ. νταρντζίω: «[...] ποιος είναι ο καρβαλλάρης, / που ντάρντζε στον πόλεμο σαν άγριο λιοντάρι;» (Κλεάνθη Κυπριωτάκη, *Η Κρήτη μέσα από την παράδοση. Κρητικά δημοτικά τραγούδια*, Ηράκλειο 2003, σ. 69). Πβ. και την περιγραφή της συγκλονιστικής σκηνής, στην οποία μια γυναίκα στα Ανόγεια, την ώρα που οι Γερμανοί έκαγαν το σπίτι της (Αύγ. 1944), «νταρντζίει μέσα στη φωτιά κι αρπά αυτή την {οικογενειακή} φωτογραφία και χτυπά όζω» (Γ. Καλογεράκης, «Ανόγεια – 13 Αυγούστου 1944», άρθρο στην εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 13-8-2004). Για την τροπή [ld > rd] πβ. *καλντιρίμι / κορντιρίμι, μπαϊλντζίω / μπαϊρντζίω, ζιλντζίω / ζιρντζίω*.}

νταλντζίω² (μτβ.) [daldízo] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.) & **νταρντζίω** [dardízo] (Ξανθιν^Δ): **1.** (νταλντζίω:) στενωχωρώ υπερβολικά, ζαλιζώ, προκαλώ απογοήτευση και θλίψη· **2.** (νταρντζίω:) συγχύζομαι, αναστατώνομαι, σαστιζώ.

[«Κατά τον Κουκκίδη από το T. dalmak, του οποίου όμως η ερμηνεία (= καταδουμαι, χώνω τα χέρια μου) δεν αποδίδει τη σημασία με την οποία ακούεται συχνότατα και σήμερα» (Πιτ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (دالمق, طلمق)

{Το ρ. *dalmak* (αόρ. *daldım*) είναι αμτβ. και σημαίνει 'βυθίζομαι (στο νερό)' (στα ελλ. έχει περάσει ως νταλντζίω 'κάνω μακροβούτι', βλ. περιοδ. *Θρακικά* 46-47 (1972), 330), αλλά χρησιμοποιείται και μτφ. στην έκφρ. *teffeküre dalmak* 'βυθίζομαι σε σκέψεις, πέφτω σε συλλογή'. Με τη σημ. αυτή το ρ. νταλντζίω σε δημοτικό τραγούδι: *Μεσ στην συλλογήν νταλντζίω / και τα ντέρτια μου σαητζίω* {βλ. *σαϊντζίω*} (Arnold Passow, *Τραγούδια Ρωμαϊκά*, Λειψία 1860, σ. 452). Για τη σημασία του ο Passow (σ. 623) σημειώνει: «turbor, anxius, sollicitus sum».

νταλφεσίνα, η [dalfesína] (Πάγκ.) : «η ασκεπής γυνή».

[θηλ. του *νταλφέσης < *dalfes* (dal fes, κ.λ. γυμινό φέσι) 'φέσι χωρίς σαρίκι γύρω του' και συνεκδ. 'αυτός που φοράει τέτοιο φέσι' (TDK) (Συντ.)] (طال فس)

{Η σημ. 'ασκεπής' μάλλον από τη γυναίκα που δεν φορούσε *γιασμακά* (βλ.) πάνω από το φέσι της. Ο Πάγκαλος (Γ 24) ετυμολογεί τη λ. από το *dalli* 'φουντωντός' + φέσι και υποθέτει ότι «η λ. *δαλφεσίνα* θα εσήμανε ίσως κατ' αρχάς την γυναίκα την φορούσαν *φουντατός φέσι* και κατόπιν κατήντησε να σημαίνει την ασκεπή γυναίκα». Η υπόθεση αυτή δεν ευσταθεί.}

νταλώνω, βλ. **ντάλα**.

ντάμα, βλ. **βγάνω ντάμα**.

νταμαβλυσέ, βλ. **νταμαύλησι**.

νταμά βλυσί, βλ. **νταμαύλησι**.

νταμαλίδικος (επίθ.) [damalídikos] (Γαρ., Κριτσ.) : με τετράγωνα σχέδια, νταμωτός· *νταμαλίδικη πατητή*: είδος υφαντής κουβέρτας με τετράγωνα σε δύο χρώματα.

[< *damali* + -ίδικος, πβ. *σαντρασελίδικος* (Συντ.)] {Η λ. *damali* είναι ήδη επίθετο: 'νταμωτός'. Η λ. *Νταμαλής* ως οικογ. επίθετο (Διαδίκτυο).}

νταμάρι*, το [damári] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ^Β) : το λατομείο.

[< *damar* (Παπ.)] (طمار, طمار, طمار)

νταμαύλησι, το [damánlisis] & **νταμαυλησί** [damavnlisi] (Ξανθιν.) & **νταμά βλυσί** [damávlisi] (Παπ.: σ. 142, Πάγκ.) & **νταμαβλυσέ** [damavnlisé] (Ροδ.) : «μικρή αυλή (αυλιάκι) που σχηματίζεται στη στέγη ισόγειου δωματίου. «Τα καλοκαίρια βγάνομε το τραπέζι όζω στο νταμαύλησι και τρώμε εκεί» (Ξανθιν.).

[< *dam avlusu* 'αυλή στέγης' < *dam* 'στέγη' + *avlu* 'αυλή' (< *avli*) (Ξανθιν.)] (طام اولوسی)

{Η λ. *dam* χρησιμοποιείται στο ιζαφετικό σύνθετο *dam avlusu* με την αρχική της σημ. 'στέγη'. Κατά το TDK σημαίνει επίσης 'χαμόσπιτο, χωριατόσπιτο, στάβλος, καλύβα, (αργκό) κρατητήριο' κ.ά. (βλ. *ντάμα*). Το *dam avlusu* σημαίνει 'αυλή στέγης' και όχι 'αυλή καλύβας', βλ. περισσότερο: Κυρανούδης, 205. Η ορθογραφία του Ξανθινάκη δικαιολογείται από την ετυμολογία, η γραφή του Παπαγρηγοράκη είναι πιο κοντά στη δυλεκτική μορφή του τουρκ. ετόμου. Η λ. αυλή πέρασε στα τουρκ. ως *avlu* (avlusu, με το κτητικό επίθημα γ' προσώπου). Ξαναγύρισε σ' εμάς με τουρκική συνοδεία ως *νταμαύλησι*, δηλ. είναι ένα δάνειο... πληρωμένο και με τόκο!}

ντάμι^(Α), το [dámí] (Τσιρ., Κριτσ^Π) : «στέγη, αχούρι, στάβλος: Το ντάμι βάνει νερό και θα γενεί πηλομάχτισμα αφού τσι κοπρές εκεία που στέκει ο γάδαρος» (Τσιρ.) (για τις σημασίες βλ. και σημείωση στο λ. *νταμαύλησι*).

[< *dam* (Τσιρ.)] (طام)

νταμούζα, βλ. **τζαμούζα**.

νταμουλάς, ο [damulás] & **νταμπλάς*** [dablás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : αποπληξία, συμφορήση, κόλπος, συγκοπή. Βλ. και *νουσουμπέτι*.

[< *damla* (Παπ.)] (طلمه, دامله)

{Ο Ροδάκης έχει τη λ. *νταμπλάς* με τη σημ. 'κόντραπλακέ', βλ. *ταμπλάς* (σημείωση). Το τουρκ. έτυμο σημαίνει επίσης 'σταγόνα', πβ. παροιμία *Damlaya damlaya göl olur* (σταγόνα σταγόνα γίνεται λίμνη), στην οποία αντιστοιχεί η (μετριπαθέστερη) ελληνική *Σταλαματιά σταλαματιά γεμίζει η στάμνα η πλατειά*.}

νταμουλιασμένοι (επίθ.) [damulazménos] (Τσιρ.) : αυτός που έχει πάθει μεγάλο κακό.

[μτχ. παθ. του *νταμουλιάζω < νταμουλιάς 'νταμπλάς', πβ. συφοριασμένος < συμφορά, βλ. ΔΚΝ : -μένος', σημ. 4: «ισοδυναμεί με ευχή ή κατάρτα [...] Μερικές φορές είναι σε χρήση μόνο ο τύπος της μετοχής» (Συντ.)]

νταμπακαριό, το [dabakarzó] (άλλη γραφή: νταμπακαριό) & **ταμπακαριά**, τα [tabakarzá] (Παπ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : **1.** το βυρσοδεψείο· **2.** (ως τοπων., στον πληθ.) τα *Νταμπακαριά*: όνομα συνοικίας (με βυρσοδεψεία, παλαιότερα) στα Χανιά και στο Ηράκλειο.

[< νταμπάκης (Παπ.)]

{Προτιμότερη η γραφή νταμπακαριό του Ιδομενέως (αλλού το γράφει: ταμπακαριό, όπως ο Γαρεφαλάκης) και ταμπακαριά του Αποστολάκη, βλ. και Κυρανούδης, 512.}

νταμπακαριό, βλ. **νταμπακαριό**.

νταμπακάς, ο [dabakás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : **1.** το ξύλινο πάτωμα· **2.** στρώση.

[< tabaka (Παπ.)] (طبقه)

νταμπάκης, ο [dabátis] & **ταμπάκης*** [tabátis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Τσιρ^B, Ξεν.) : ο βυρσοδέψης.

[< tabak (Παπ.)] (طباقي، طباق، دباغ)

νταμπαλίδικος (επίθ) [dabalídikos] (Πάγκ.) : διαφιλονικούμενος, διεκδικούμενος.

[μάλλον < davalí 'επίδικος, διαφιλονικούμενος' (Χλωρός, Α 782) (Συντ.)] (دعوالی)

{Η ετυμολ. «πιθάνον από το *davacilic* 'αγόρευσις δικηγόρου'» (Πάγκ.) δεν φαίνεται να ευσταθεί. Σημειώνουμε ότι στα ελλ. η λ. *νταβατζιλίκι* (< *νταβατζής*), έχει εντελώς διαφορετική σημασία (βλ. σχετικό λήμμα στο *Χρηστικό Λεξικό* της Ακαδημίας Αθηνών).}

νταμπάνα, η [dabána] (Γαρ.) : νταμπάνας: «τα οριζόντια καθρόνια που στηρίζουν τις κάθετες σανίδες που συγκρατούν το τσιμέντο».

[< ταμπάνα, μεγεθ. του ταμπάνι 'δοκός' (Συντ.)]

{Ο Μπόγκας (σ. 194) καταγράφει τον τ. *νταμπάνι*, με τη σημ. «το μεγάλο δοκάρει που στηρίζει το πάτωμα στα χωριάτικα σπίτια». Ο Χλωρός στην ανάπτυξη του λ. *taban* (B 1051) έχει: *ok tabani* 'οριζόντια δοκός της στέγης' και *taban tahtasi* ή *taban aḡacai* 'δοκός επιστρωμένη εν τη βάσει των οικοδομών'. Βλ. και νταμπάς.}

νταμπάς, ο [dabás] & **ταμπάς** [tabás] (Κριτσ.) : στο καλούπιασμα ταράτσας, καθεμιά από τις οριζόντιες σανίδες που σχηματίζουν τη ξύλινη

βάση (καλούπι) πάνω στην οποία θα μπουν τα σίδερα και θα πέσει το μετόν.

[< *taba* (Κριτσ.) / μάλλον < νταμπάνα, αρσ. ίσως από μεταπλασμό κατά το *γιαρμάς* 'καθρόνι' ή κατευθείαν < διαλεκτ. (κατά το *TDK*) *daba* 'καμπύλο γωνιώδες ξύλο που τοποθετείται στις άκρες χωμάτινης στέγης' (Συντ.)]

{Το τουρκ. *taba* (κατά το *TDK*) δηλώνει το χρώμα ταμπιά, δηλ. αυτό έχουν τα ξεραμένα φύλλα καπνού (γαλλ. *tabac*): διαλεκτ. έχει και άλλες σημασίες, αλλά καμιά δεν σχετίζεται με καλούπια.}

νταμπάνι, βλ. **ταμπάνι**.

ντάμπασης, ο [dábasis] & **οντάμπασης** [dábasis] (Κονδ.) : αξίωμα των γενιτσάρων.

[< οντάμπάς (Κονδ.) = *odabasi* (Συντ.)] (اوطه بئنی)

{Ο τ. *ντάμπασης* από το *οντάμπασης*, όπου το αρχικό *ο-* προφανώς θεωρήθηκε άρθρο. Ο Κονδυλάκης έχει τους δύο τ. σε ξεχωριστά λήμματα. Η λ. *ντάμπασης* σημαίνει και 'χαντζής' (βλ. *νταμπασίνα*).}

νταμπασίνα, η [dabasína] (Κονδ.) : η σύζυγος του *ντάμπαση* (χαντζή).

[προφανώς θηλ. του *ντάμπασης* (Συντ.)]

{Η λ. *odabasi* (> *ντάμπασης*, βλ.) εκτός από αξίωμα των γενιτσάρων εσήμαινε επίσης «φύλαξ και ενοικιαστής χανίου ή οικίας, ενοικιαζομένων κατά δωμάτια» (Χλωρός, Α 254). Η λ. χρησιμοποιείται σε παραλλαγή της παροιμίας για την κενόδοξη σύζυγο, βλ. σχετ. σημείωση στο λ. *μπουλουμαχίνα*. Για τη σημ. και την ετυμολ. της λ. *νταμπασίνα* βλ. και επισήμανση του Νίκου Σαραντάκου στο ιστολόγιό του *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<http://sarantakos.wordpress.com/2012/02/22/7000proverbs/>).}

νταμπής, ο [dabís] & **ταμπής** [tabís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B) : ο σερβιτόρος, ο τραπεζοκόμος. Με τη σημ. 'δηλώνω υποταγή' ή ρηματ. περίφρ. **γίνομαι ταμπής** σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Επήγε ο Χαριτάκης στην Αγιά-Βαρβάρα και έγινε ταμπής εις τον Βελή [Μ]πέη* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 603).

[< *tábi* (Παπ.) / 'βοηθός, υπάλληλος' (Πιτ.), 'υποτακτικός' (Ξανθιν.)] (تاي)

ντάμπια*, η [dábza] & **τάμπια*** [tábza] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : η έπαλξη, ο προμαχώνας. Και ως τοπωνύμιο στα Χανιά και στο Ηράκλειο (βλ. σημείωση).

[< *tabya* (Παπ.)] (طاييه، تاييه)

{Στο Ηράκλειο ακουγόταν παλαιότερα ως όνομα συνοικίας η **Ακ Ντάμπια** (κ.λ. 'λευκός προ-

μαχόνας*, «λόγος της λευκής συστάσεως του εδάφους», βλ. *Μεταφράσεις*, A 171), περίπου στη σημερινή περιοχή της Ανάλινης (*Μεταφράσεις*, B 404), που την έλεγαν και **Άκρη Ντάμπια**, (προσωπική εμπειρία, αρχές δεκαετίας του '60) προφανώς από παρετυμολ. επίδραση της λ. άκρη, καθώς η εν λόγω περιοχή βρισκόταν στα (τότε) κράσπεδα της πόλης. Άλλο τοπωνύμιο στο Ηράκλειο: **Ξύλινη Ντάμπια**, η σημερινή συνοικία Αγίας Τριάδας. Και τα δύο δεν χρησιμοποιούνται σήμερα, παρά μόνο περιστασιακά σε αφηγήσεις. Κατά τον Ξανθουδίδη, η ονομασία *Ξύλινη Τάμπια* προήλθε κατά λαϊκήν παρετυμολογία από το **Κιζιλ Τάμπια** (*Kizil tabya* = ερυθρός προμαχών· «πιθανώς ονομάστη ούτως για το ερυθρόγαυο του μέρους». Βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 102, όπου αναφέρονται επίσης η **Τασλή Τάμπια** (*tasli tabya* = πετρώδης προμαχών), δηλ. ο ενετικός προμαχόνας του Αγίου Πνεύματος στα δυτικά της πόλης, και η **Κανλί Τάμπια** (*kanli tabya* = προμαχών του αίματος), δηλ. ο μεγάλος εξωτερικός προμαχόνας ο αποκαλούμενος από τους Ενετούς *Orega Moseniga*, όπου έγινε μεγάλη αιματοχυσία όταν τον κατέλαβαν για λίγο οι Τούρκοι και αμέσως μετά τον ανέκτησαν οι Ενετοί. «**Γιοκσέκ Τάμπια**, ήτοι Υψηλή Τάμπια, ελέγγο το προμαχών Μαρτινέγκο» (*Μεταφράσεις*, Γ 335).}

νταμπιέτι, το [dabzéti] & **ταμπιέτι** [tabzéti] (άλλη γραφή: (ν)ταμπιέτι) (Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : η ψυχική διάθεση.
[< *tabiat* (Πάγκ.)] (طبيعت)

νταμπλάς, βλ. **νταμουλάς & ταμπλάς**.

νταμπουράς, βλ. **ταμπουράς**.

νταμπουροκέφαλος (επιθ. προσ.) [daburotʃéfalos] (Ροδ.) : βλάκας.
[< *νταμπουράς* (*ταμπουράς*) + *κεφαλή* (Συντ.)]

ντανάς^(A), ο [danás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ροδ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** νεαρός ταύρος **2.** (μτφ.) ρωμαλέος και αρρενωπός (νέος) άνδρας **3.** (μτφ.) βλάκας, πβ. (κρητ. μειωτ.) μούσκαρος.
[< *dana* (Παπ.)] (طانا، طناء، دانه، دانا)

{Σχετικά με τη σημ. 3: Στην τουρκ. έκφρ. *dana baş* (Meynard, B 269), που σημαίνει κυριολ. 'κεφαλή μοσχαραίου', αλλά μτφ. έχει το νόημα 'βλάκας', αντιστοιχεί το "ευγενέστατο" κρητ. *μουσκαροκεφαλή*. Για σωματώδη άνδρα, παραστατική η έκφρ. *σαν τον ντανά είναι ο καφάς του* (το σβέρο του) (!)

ντανίσκα (άκλ. επιθ.) [daníska] : άριστος, ο καλύτερος. Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχούργημα

(τέλη 19ου αι.) : *Ντρετά ζ'αρε* (= συνήθιζε) *γ-και τσί παίξε* [τις μπιλοθιές], *γιατί 'τονε ντανίσκα*, / *μα 'δά 'σφαλε γ-και δε γ-κενά* (= δεν παίρνει φωτιά) *άνε ντου βάλου γ-κι ίσκα!* (ινων. *amarיותες.gr*, στην ενότητα: *Τραγουδία*).

[< *daniska* 'εξαιρετικός' (Συντ.)]

{Στο *Αμαριώτικο γλωσσάρι*, στην παραπάνω ιστοσελίδα, η λ. *ντανίσκα* ερμηνεύεται ως «σκληρός συμπαγής όγκος». Το *TDK* έχει τη λ. *daniska* 'εξαιρετικός' με την ένδειξη tkz. (= teklifsizce) 'ουκείο' και την ετυμολογεί από το όνομα της πόλης *Danzig*, γερμανική ονομασία του Γντόσκ (Πολωνία). Ίδια ετυμολογία και στον *Nişanyan* }

ντανιστεύ(γ)ω [danístev(γ)o] (Πτρ., Κονδ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : εκμυστηρεύομαι, εμπιστεύομαι.
[< *daništ(im)*, αόρ. του ρ. *danišmak* 'συμβουλεύομαι' (Κριτσ.)] (طائيشمق، طائشمق، دانشمق)

νταντά*, η [dadá] (Παπ., Τσιρ^B) : η παιδαγωγός (*λέξις των πόλεων*, Παπ.). Βλ. και **ντάντος**.

[< *dada* και *dadi* (Παπ.)] (دادا، دادی)

ντάντα, βλ. **ντάντος**.

ντάντας, ο [dádas] : παιδαγωγός. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα γύρω στο 1850: *και με τον ντάντα τον καλόν που ήταν παληκάρι*, βλ. Νικ. Σταυρινίδης, "Ο θάνατος του Κερήμ Μπέη στη λαϊκή μούσα", *Αμάλθεια*, 4/16-17, 287).

[< *dada* 'τροφής, παιδαγωγός' (Σταυρινίδης)]

ντάντεμα* [dádema] (Πτρ., Κριτσ., Ξεν.) : «Η περιποίηση, η φροντίδα προς κάποιον (κυρίως προς παιδιά) που έχει ανάγκη τέτοιας» (Πτρ.).
[< *νταντέω* (Πτρ.)]

νταντεύω* [dadéno] (Παπ., Πτρ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** περιποιούμαι, φροντίζω κάποιον που δεν μπορεί ο ίδιος να περιποιηθεί τον εαυτό του **2.** (ειρων.) περιποιούμαι κάποιον υπερβολικά.
[< *νταντά* (Παπ.)]

ντάντος, ο [dádos] & **ντάνος** [dános] (Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Ροδ.) : (Δ. Κρ.) ο νονός· θηλ. **ντάντα** [dáda] (Ιδομ^B) : η νονά. Βλ. και *νταντά*.
[ντάντος; < *ντάντας* κατά μεταπλασμό (Συντ.)]

νταουλάρης, ο [dauláris] (Κριτσ.) : ο χάρος.

[< *νταούλι* + *-άρης* (Κριτσ.)]

{Αδιαφανής ο ετυμολ. συσχετισμός με το νταούλι.}

νταουλ(α)τζής, ο [daul(a)dzís] (Πάγκ., Κονδ., Κριτσ.) : αυτός που παίζει νταούλι.

[< *νταούλι* + *-τζής* (Πάγκ.) ή κατευθείαν < *davulcu* (Κώδικας θυσιών, 371)]

νταούλι*, το [daúli] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ.) : **1.** το τύμπανο (*λέξις πανελλή-*

- νιος**, Παπ.)· ΥΠΟΚΟΡ. **νταουλάκι** (Κασσ.)· **2**. (μτφ.) πρήξιμο, φούσκωμα.
[< *davul* (Παπ.) (طاول, داول)]
{H σημ. ‘πρησμένοι’ ήδη στο τουρκ. *davul gibi* ‘σαν νταούλι’}
- νταουλισμένοι** (επιθ.) [daualzmenós] (Κριτσ.) : πρησμένοι, φουσκωμένοι
[μτχ. παθ. πρκ. του *νταουλιάζω < νταούλι ‘πρήξιμο’, πβ. συφοριασμένοι < συμφορά, βλ. *AKN* : -μένος’, σημ. 4: «ισοδυναμεί με ευχή ή κατάρρα [...]. Μερικές φορές είναι σε χρήση μόνο ο τύπος της μετοχής.» (Συντ.)]
- νταουλόξυλα**, τα [daulóksila] (Πάγκ.) : οι ράβδοι με τις οποίες χτυπούν το νταούλι.
[< νταούλι + ξύλο (Πάγκ.)]
- νταουτόσκυλος**, ο [dautóskilos] (Πάγκ.) : οκνηρός σκύλος, *ντεμπέλ Χασάν* (βλ.).
[< *Daut* + σκύλος (Πάγκ.)]
{*Daut* και *Daut* είναι στα τουρκ. ο Δαβίδ. Ίσως πρόκειται για ιστορικό πρόσωπο με κάποιο αξίωμα που έδρασε στην Κρήτη. Η συνήθεια να δίνουν σε ένα σκύλο το όνομα ενός εχθρού δεν έχει εκλείψει: Στις αρχές της δεκαετίας του ’50 στο Καβροχώρι Ηρακλείου ο Μιχ. Πατρ. είχε ένα σκύλο που τον φώναζαν Σούμπερη, από το όνομα του Γερμανού στρατιωτικού *Frits Schubert*, του διαβόητου για τα εγκλήματα που είχε διαπράξει στην Κρήτη την περίοδο της Κατοχής. Σημειώνουμε πάντως και το κυπρ. «*τταπακκόσσυλλος*, ο, [τταπάκκης + σσύλλος] ο ισχυρός και τεμπέλης σκύλος που συχνάζει στον *τταπάχαναν* {δηλ. στο βυρσοδεμείο}, σύμβολο οκνηρίας και υπνηλίας» (Γιαγκουλλής, 80). Βλ. και *χαραμοκούλοκο*.)
- νταραντόλια**, τα [daradólia] (Ιδομ^B) : «υπερβολικά ψημένο φαγητό, που μοιάζει με αραιή κρέμα. “*Με νταραντόλια και μ’ αβγά, που ήμαθες να ψήνεις, / απάντρευτη, [ε]τσα που θαρώ στο ράφι δα πομείνεις*”».
[Ίσως < *ταρατόρι*, πβ. *νταραντόρια* και *νταραντόχυλος* (Συντ.)]
{Ο Πάγκαλος λημματογραφεί τη λ. *daradoulia* με τη σημ. ‘αραιός χυλός, βλ. σημείωση στο λ. *ταρατόρι*.)}
- νταραντόργια** (επίρρ.) [daratórgia] (Τσιρ.) : (για ζυμάρι) πολύ αραιό: «Πολλά νταρατόργια ‘να η ζύμη, μόνο βάλε μιάολιά αλεύρι και γρόθισέ τηνε μια χιά ακόμη» (Τσιρ.).
[Ίσως < *ταρατόρι* (βλ.) (Συντ.)]
{Ο Τσιριγωτάκης χαρακτηρίζει τη λέξη επίρρημα, αλλά από το παράδειγμα χρήσης που παραθέτει φαίνεται ότι είναι ουσ. που χρησιμοποιείται (στον πληθ. ;) με σημ. επιθέτου.}
- νταραντόχυλος**, ο [daradóχilos] (Πάγκ., Ιδομ^B) : αραιός χυλός από αλεύρι, νερό και λάδι.
[Ίσως < *ταρατορόχυλος (< *ταρατόρι* + χυλός) (Συντ.)]
{Βλ. σημείωση στο λ. *ταρατόρι*.)}
- νταρέ**, βλ. **νταρές**.
- νταρένιος** (επιθ.) [daréñios] (Γαρ., Κριτσ.) : φτιαγμένος με κλαδιά από το φυτό *νταρί* (βλ.) : *νταρένια σκούπα*.
[< *νταρί* (Συντ.)]
- νταρής**, βλ. **νταρί**.
- νταρί**, το [dari] & **νταρής**, ο [daris] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Κασσ.) : **1**. το φυτό *Sorghum scorarium* (σόργο σαρωθροποιίας), από το οποίο κατασκευάζονται σκούπες· **2**. το κεχρί.
[< *dari* (Πάγκ.), κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *dari* (Συντ.)] (طاری, داری, دارو, داری)
{Το σόργο σαρωθροποιίας στα τουρκ. λέγεται *süprüge darisi* (süprüge = σκούπα).}
- ντάρι φιλήφι**, (το;) [dári filfil] : μύρο πιπέρι. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826, με τη μορφή **τάληφλη φήλη** (βλ. Παπαδογιαννάκης, 210).
[< *dar-i filfil* (Χλωρός, Β 1216), κατά τον Nişanyan < αραβ. *dāru ‘l-fulful* < περσ. *dār-i pilpil* دار *dār* ‘δέντρο’ + *pilpil* ‘πιπέρι’ (Συντ.)] (دار فلفل)
{Το δάνειο χρησιμοποιείται στο παραπάνω κείμενο χωρίς να έχει προσαρμοστεί στα ελληνικά.}
- νταρκάς**, βλ. **νταλγκάς**.
- νταρκαούκης** (επιθ. προσ.) [darkaú[is] (Κονδ., Γαρ., Κριτσ.) & **νταλκαβούκος** [dalkavúkos] : **1**. «άεργος, της προσκολλησεως» (Κονδ.)· **2**. αστείο.
[< *dalkanuk*, κατά τον Ανδριώτη] (طالقاقوق) (دالقاوق)
- νταρμπουκά**, η [darbúka] (Τουρκοκρητ.) : είδος τύμπανου.
[< *darbuka* (Bilgehan², 626)] (طلغينق)
- νταρνταγός** (επιθ.) [dardayós] (Παπ., Πάγκ.) : διασκορπισμένος, διαμελισμένος.
[< *dardağān* (Παπ.)] (طارطغان, دارطغان)
- νταρντίζω**, βλ. **νταλντίζω**.
- νταυραμπάς**, βλ. **ταυραμπάς**.
- νταυραντίζω**, βλ. **νταβραντίζω**.
- νταῦς**, βλ. **νταής**.
- νταχά** (επίρρ.) [daxá] (Πάγκ.) : «Περισσότερον: Αυτός είναι νταχά χειρότερος από τον αδερφό ντου».
[< *daha* (Πάγκ.)] (دها, دخی)

{Ο Πάγκαλος (1ος τόμος, *Γραμματική*, Α' έκδοση, σ. 279) αναφέρει ότι ο υπερθετικός βαθμός επιθέτου μπορεί να σχηματιστεί και «δια του τουρκ. επιφρ. *dahâ* (= περισσότερον) και του συγκριτικού (σπανιώτατα) : αυτός είναι *δαχά χειρότερος*». Όμως, δεν είναι βέβαιο ότι το νταχά χρησιμοποιήθηκε ως αυτόνομη λέξη: το νταχά χειρότερος φαίνεται ως μισομεταφρασμένο *daha beter* (βλ. νταχά μπετέρι).}

νταχά μπετέρι (επίφρ.) [daxâ betéři] & **ταχά μπετέρι** [taxâ betéři] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ίδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Ξεν.) : ακόμη χειρότερα, τα ίδια και χειρότερα.

[< *daha beter* (Παπ.) (دها بتر)]

{Ο Τσιριγωτάκης το λημματογραφεί ως **χάμπετερ** με τη σημ. 'ίδια κι απαράλλαχτα', αλλά στο παράδειγμα χρήσης το έχει με τη μορφή **τα χάμπετερ**: «Τα χάμπετερ του κουζουλού του γειτόνου σου είσαι, φτύσμα δεν τ' αφήνεις». Ο Ροδάκης λημματογραφεί χωριστά τον τ. **τάχα μπέτε**. Στην Κύπρο: *ταχάμπετερ* 'χειρότερα' (Γιαγκουλλής, 70).}

ντε!* (επιφ.) [dé] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Δαρ., Κασσ.) : «Παρακελευστικό προς τα άλογα να προχωρήσουν, να επιταχύνουν το βήμα. Όπως το "σε!" στα γαϊδούρια και το "μούλε!" στα μουλάρια» (Πιτ.).

[< διαλεκτ. *de* (AKN) (دى، ده)]

ντεβέρο, το [denéρο] (Πάγκ., Γαρ., Τσιρ., Ροδ.) : το χρονικό διάστημα που πρέπει να περάσει για να γιατρευτεί μια αρρώστια, χρόνος αποθεραπείας.

[< *devir* 'περίοδος' (Πάγκ.) / < *devre*, πβ. *nekahet devresi* 'περίοδος αναρρώσεως' (Συντ.) (دوره)]

ντεβές, ο [denévs] (Ροδ.) : η καμήλα.

[< *deve* (Συντ.) (دو)]

{Η κρητ. παροιμία *Εκουτσάθηκε η καμήλα απ' τ' απτί*, που λέγεται για πράγματα που παρουσιάζονται ως σημαντικά ενώ είναι ασήμαντα, αντιστοιχεί στην τουρκ. έκφραση *devede kulak* 'ασήμαντο, ανάξιο λόγου', κ.λ. στην καμήλα αυτή. (*TDK-Atasözleri*). Το νόημα της έκφρασης φαίνεται καλύτερα στο ερμηνευμα του Χλωρού (Α 807) : «το ους εν τη καμήλῳ, ἴητο ἀπέναντι μεγάλου πράγματος ελάχιστον τι και ἀσημαντος [πρμ. {παροιμία} επί πτωχεύσεων, εν αἰς οι δανεισταὶ λαμβάνουσιν ελάχιστα εκ των οφειλομένων].}

(***ντεβετζής**, βλ. Παράρτημα 1.

ντεβράνι, το [denvrâni] (Τουρκοκρητ.) : η εποχή (ως χρονικό διάστημα).

[< *devran* (Bilgehan², 626) (وران)]

ντέβρε, βλ. **κάνω ντέβρι**.

ντέβρι¹, το [dénvri] (Παπ., Πάγκ.) : η εποχή, η περίοδος.

[< *devr* (Παπ.) «εποχή, περίοδος» (Χλωρός, 796) (دور)]

ντέβρι², το [dénvri] : περιοδεία (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1835: *Ο Νικολάκης εκόπιασε* (= ήρθε) *από το [ν]τεύρι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 608).

[< *devr* «περιοδεία διοικητού, αρχιερέως κτλ.» (Χλωρός, Α 795) (دور)]

{Με τη σημ. **κάνω ντέβρι** 'ερευνά επίμονα, κάνω άνω κάτω' η ρημ. περίφρ. **κάνω ντέβρι** ή **κάνω ντέβρε** (Πιτ., Κριτσ., Τσιρ., Ξεν.), πβ. *devr etmek* (دور ايتmek) «περιέρχομαι, ποιώ περιοδείαν» (Χλωρός, Α 796), βλ. και Kappler, 104.}

ντέγλαρος, βλ. **νταγλαράς**.

ντεγριμί, το [deγrimí] (Πιτ., Τσιρ^B, Ξεν.) & **ντεγρεμί** [deγremí] (Ξανθιν^A) : 1. «Εξωτερικό, λευκό, ελαφρό και λεπτό γυναικείο κάλυμμα της κεφαλής» (Πιτ.). ΥΠΟΚΟΡ. **ντεγριμάκι** (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 338) 2. ύφασμα κομμένο σε ορθογώνιο σχήμα (Τσιρ^B), ώστε να γωνιάζει όταν διπλωθεί διαγωνίως.

[< *değirmi*, στη σημ. 'κεφαλομάντιλο, γιασμάκι' (Συντ.) (دگرمی)]

{Η αρχική σημ. της λ. *değirmi* είναι 'τρογγυλός, σφαιρικός' αλλά και «τετράγωνος, ἴητοι ούτινος το μήκος και το πλάτος είναι το αυτό: *değirmi dülbent* θόνη τετράγωνος» (Χλωρός, Β 785). Σε κρητ. κείμενο του 1786: **τεγριμί τζεπερήν**, δηλ. τετράγωνο τσεμπέρι (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 104). Τη σημ. αυτή καταγράφει ο Τσιριγωτάκης. Η λ. *ντεγριμί* χρησιμοποιείται και με την επιφρ. σημ. 'διαγώνια': *διπλώνω* ή *κάνω κάτι ντεγριμί*, διπλώνω κατά την έννοια της διαγωνίου κάτι που είναι τετράγωνο, ώστε να γίνει τριγωνικό. Μάλλον από την έκφρ. *διπλώνω το ντεγριμί* (το κεφαλομάντιλο) για να το φορέσω. Πβ. και «ντεγρεμές = τετράγωνον διπλούμενον εις τρίγωνον», *Θρακικά* (46 (1972), 331. Στην Κύπρο: «*τεϊρμίν*, το [τουρκ. *değirmi*] ύφασμα ή χαρτί που διπλώνεται και κόβεται σε τετράγωνα ή διαγώνια για κεφαλοσκέπασμα» (Γιαγκουλλής, 70).}

ντεϊνέκι, το [deinétʃi] (Γαρ., Κριτσ.) : ραβδισμός, ξυλιές.

[< *değnek* 'ραβδί-ραβδισμός' (Bilgehan¹, 38) (دنگ)]

ντεζδάρης, βλ. **ντιζνάρης**.

ντεκλαρατζής (επιθ.) [deklaradzis] (Κριτσ.) : αυτός που μιλάει ντεκλαρέ, ντόμπος, ευθύς.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής.}

ντεκλίφι, βλ. **τεκλίφι**.

ντελβίσις, βλ. **ντελμπίσις**.

ντελί φουσέκης, βλ. **ντελιφιουσέκης**.

ντεληκανής, βλ. **ντελικανής**.

ντεληκανιλίκι, βλ. **ντελικανιλίκι**.

ντελικάρος, ο [delikáros] (Πιτ.) : ντελικανής.

[«Προφανώς από το T. delikanlí (βλ. ντεληκανής). Η κατάλ. -άρος μεγεθυντική κατά το παλικάρι, παλικαρος - μουσκάρι, μουσκαρος - βουϊ, βουϊδαρος κ.ά.» (Πιτ.).]

{Σύμφωνα με το σκεπτικό του Πιτουκάκη θα έπρεπε να έχουμε *ντελικάναρος. Η λ. ντελικάρος μάλλον από το ντελής, στη σημ. 'παλικάρι'. Ο τονισμός, που είναι αντίθετος προς τον τονισμό των μεγεθυντικών, ίσως κατά το καερετάρος (βλ.) και τα παλαιότερα αντισκάρος 'επ' αμοιβή αντικαταστάτης αγγαρευμένου για κοπηλασία σε ενετικές γαλέρες' (βλ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 219-220) και κατεργάροι, πληθ. του κατεργάρης 'κοπηλάτης σε κάτεργο' στον *Κρητικό Πόλεμο* του Μπουνιαλή (Αλεξίου & Αποσκήτη, 588).}

ντελής^(Α) (επίθ. προσ.) [delís], θηλ. **ντελίνα** [delína], (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : 1. τρελός, ζοηρός, απερίσκεπτος· 2. γενναίος, παλικάρι.

[< ντελί (Παπ.)] (دلّی)

{Ο Παπαρηγοράκης, που επισημαίνει ότι η λ. *deli* σημαίνει στην κυριολ. 'τρελός', έχει τη λ. ντελής με τη σημ. 'γενναίος', αλλά στη μαντινάδα που παραθέτει ως παράδειγμα χρήσης, η λ. χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της λ. κουζουλαμένος, κατά το σχήμα εν δια δυοίν: «Κουζουλαμένος και ντελής γυρίζω 'γω για σένα, / μα εσύ δεν είσαι μπιστικά να μ' αγαπάς εμένα». Το θηλ. ντελίνα χρησιμοποιήθηκε ως κοσμικό επίθετο για γυναίκα σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874: *σαν άντρας ήτονε ψηλή, όμορφη και ντελίνα* (*Η Κρητικοπούλα*, σ. 31). Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. saloz 'βλάκας, χαζός' < ελλ. *σαλός* 'τρελός' (Maria Petrou, "Greek elements in Turkish argot", *Zeitschrift für Balkanologie*, 44/2 (2008), 182).}

ντελί, το [delí] : το ένα (το πιο μικρό) από τα δύο ραβδιά με τα οποία παίζεται το υπαίθριο παιγνίδι ντελιμάς – το μεγάλο λέγεται ντελόβεργα (βλ. Μανόλης Καλαϊτζάκης, "Στρούμπος - Κρητικά ήθη και έθιμα", 9ο μέρος, εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 3-8-2004).
[υποχωρητικά < ντελιμάς (Συντ.)]

ντελιάζω [delázō] & **ντιλιάζω** [dílázō] & **ντελιώ** [deló] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Χουστ.) : μανιάζω, μαίνομαι, λυσσώ, εξαγριώνομαι· μτχ.

παθ. πρκ. **ντελιασμένος** (Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ.) : θυμωμένος, αγριεμένος.

[< ντελής (Ξανθιν.)]

ντελιασμένος, βλ. **ντελιάζω**.

ντελίδικος (επίθ.) [delídikos] (Πιτ., Ροδ., Ιδομ^B) : ντελίδικη μπάλα: «η αδέσποτη, η τρελή σφαίρα. "Ντελίδικη μπάλα να σου 'ρθει στο σκάτι" (κατάρα)» (Πιτ.), βλ. σημείωση.

[ντελίδικη μπάλα: μισομεταφρασμένο *telli kurşun* 'σφαίρα που έχει σύρματα' (Συντ.)]

{Ο Πιτουκάκης διατύπωσε το ερμηνευμά του προφανώς με βάση την ετυμολογία που προτείνει: < deli. Όμως, κατά τον Αριστείδη Κριάρη ντελίδικες σφαίρες ήταν «δύο σφαίρα όπλου συνδεδεμένα με τέλια (σύρμα) και τιθέμενα ομού, εις αρίστη ποιότητα όπλα, ως γέμισμα ίνα το κτύπημα προξενήση μείζονα καταστροφήν» (*Πλήρης συλλογή κρητικών δημοδών αμαμάτων*, 2η έκδοση, Αθήνα 1920, σ. 68). Ο Αντ. Γιάνναρης (σ. 354) διευκρινίζει ότι πρόκειται για μία σφαίρα: «eine mit Draht versehene Kugel, die tödliche Wunden herbeiführt». Για την ετυμολογία σημειώνει: «siehe *tél*». Kurşun είναι η σφαίρα, βλ. *κουρσούμι*. Ο τ. ντελίδικη από το *τελίδικη*, με ηχηροποίηση του αρχικού [t > d] στη συμμορφορά με το άρθρο στην αιτιατική: *μα στα μπαλάσκες μου κρατώ τελίδικες τσι μπαλές* (Φαφουτάκης, 72). Κατά το ντελίδικος και το επίθ. *συρμαλίδικος*, που βρίσκουμε στον *Πατούχα* τού Κονδυλάκη: «Πολλάκις τα λαγκάδια αντελάλουν από τας φωνάς του, εις τας οποίας επροσπάθει να δώση ρυθμόν άσματος. Αλλ' από τα τραγούδια που είχεν ακούσει μόνον ένα στίχον διετήρει η μνήμη του και αυτόν επανελάμβανε με το στερεότυπον προανάκρουσμα: "Αι! αμάν, αμάν!" *Δυο μπαλλές συρμαλίδικες θα βάλω στο τούφεκ...*»}

ντελικαλής, βλ. **ντελικανής**.

ντελικανής, ο [delikañís] (άλλη γραφή: ντεληκανής) & (Ρεθ.) **ντελικαλής** [delikalís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : άνδρας στην αρχή της νιότης του· ΥΠΟΚΟΡ. **ντελικανιδάκι**, το.

[< *delikanli* (Παπ.) / & διαλεκτ. *delikanni* (TDK) (Συντ.)] (دلّیقانی، دلیقانی)

{Ο Γαρεφαλάκης το γράφει με δύο τόνους: ντελικανής.}

ντελικανιδάκι, βλ. **ντελικανής**.

ντελικανιδία, τα [delikañiðiá] (Αποστ., Τσιρ.) : «η νεότητα, η νεαρή ηλικία. - "Αυτός, στα ντελικανιδία ν-του, θαν επέθειε τη γης και θαν ήβγανε σπίθες"».

[< ντελικανιλία, με τροπή λ > δ ίσως από επίδραση του πληθ. ντεληκανήδες (Συντ.)]

ντελικανιλίκι, το [delikañilífi] (άλλη γραφή: ντελικανιλίκι) (Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** παλληκαροσύνη, νεανική ζωηρότητα· **2.** επίδειξη παλληκαριάς.

[< ντελικανής + -ιλίκι ή κατευθείαν < *delikanlilk* (Συντ.)]

ντελιμαδόξυλα, τα [delimadókisila] (Αποστ., Τσιρ.) : τα δύο ραβδιά (ένα μικρό, 25-30 cm, και ένα διπλάσιου μήκους) που χρησιμοποιούσαν στο παιχνίδι του ντελιμά (βλ.).

[< ντελιμάς (πληθ. *ντελιμάδες) + ζύλα (Συντ.)]

ντελιμάς, ο [delimás] (Τσιρ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ.) & **ντελής**² [delís] (Τσιρ.) & **ντελί**, το [delí] (Κασσ.) : παιδικό παιχνίδι: «Έβάζαν δυο πέτρες και ένα ξύλο {ραβδάκι} από πάνω, μετά με μια βέργα σήκωνε ο ένας {παίχτης} το ξύλο ψηλά και το χτυπούσε στον αέρα ώστε να πάει μακριά, ο άλλος παίχτης έπαιρνε το ξύλο με το χέρι και έπρεπε πετώντας το να πλησιάσει κοντά στις δυο πέτρες τόσο όσο το μήκος της βέργας, διαφορετικά έχανε και ξανάπαιζε ο άλλος» (Τσιρ.). Το παιχνίδι αυτό λέγεται και **ντελιματσάκι** (Ξεν.), βλ. σημείωση.

[δυσετυμολόγητο· πιθανόν υποχωρητικά < ντελιματσάκι, πβ. κίσκιντα, τα < κίσκιντάκι, ή < ντελί + ελιμάς (βλ. λ.) (Συντ.)]

{Η Ξενάκη-Ροβίθη έχει για το παιχνίδι αυτό το λήμμα ντελιματσάκι. Η Ευαγγελία Φραγκάκι (Συμβολή στα λαογραφικά της Κρήτης, Αθήνα 1949, σ. 182) το έχει με δύο λέξεις: «Τα αγόρια πάλι, παίζουν στο δρόμο το ντελή ματζάκου».

Υποθέσεις για την ετυμολογία: α) Το δεύτερο τμήμα στο ντελή ματζάκι (ντελιματζάκι, ντελιματσάκι) ίσως είναι υποκορ. της λ. μάτσα (< ιταλ. *mazza*, στη σημ. 'μιαστούνι'), η οποία στην Κρήτη σημαίνει 'γυυδοχερί', αλλά ίσως να είχε και τη σημ. «κυλινδρική ξυλίνη ράβδος "με την οποία ανοίγουν το φύλλο της ζύμης"», με την οποία τη βρίσκουμε σε νησιά του Αιγαίου (*Λεξικογραφικόν Δελτίον* 10 (1964-5), 122). Αν υποθέσουμε ότι αυτό το ματσάκι πήρε τον χαρακτηρισμό ντελί 'τρελό' από τα στριφογυρίσματα που έκανε στον αέρα, οδηγούμαστε στο ντελί-ματσάκι (και μονολεκτικά: ντελιματσάκι), από το οποίο στη συνέχεια το ντελιμά (με αποκοπή συλλαβών για συντομία, πβ. κίσκιντα, τα < κίσκιντάκια 'πεντόβολα', βλ. κίσκιντάκι) και ο ντελιμάς ή απλώς ντελί και ντελής. β) Ίσως η λ. ντελιμάς να είναι σύνθετη από της λέξεις ντελής και ελιμάς. Αλλά τότε θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η ονομασία του παιχνιδιού είναι τουρκοκρητικής προέλευσης, αφού (με βάση τα λεξικά του TDK) δεν έχουμε ενδείξεις για παρόμοια ονομασία του παιχνιδιού στα τουρκικά.

Σε άλλα μέρη της Ελλάδας το παιχνίδι αυτό λέγεται *τσέλικι* / *τσιλίκι* (AKN) ή *τσέλικ τσομάκι* (με

διάφορες παραλλαγές, βλ. λ. *τσιλίκι* στο slang.gr) από το *celik cömak* «είδος κινδάλισμου, ήτοι παιχνίδι των παιδών παίζόμενον δια μιας ράβδου [τσομάκι] και ετέρου μικρού τεμαχίου ξύλου [τσέλικ], όπερ τυπτόμενον δια της ράβδου προς το άκρον και αιωρούμενον ολίγον εκτινάσσεται πάλιν δια της ράβδου μακρότερον» (Χλωρός, Α 661).}

ντελιματσάκι, βλ. ντελιμάς.

ντελιφισέκης (επίθ. προσ.) [delifisétis] (Παπ.: στο λ. *φυσέκι*, Ξεν.) **νταλιφισέκης** [dalifisétis] (Χουστ.) : **1.** άνθρωπος απερίσκεπτος· **2.** επαναστάτης.

[< *φυσέκι* (Παπ.) / *delifisek* (Συντ.)] (دلى فيشك)

ντελιμπεχανιό, το [delbexañio] (Δαρ.) : κακόφημο κέντρο διασκέδασης.

[< (ν)τεμπελχανάς (AKN)]

{Πρόκειται για παραφθορά της λ. ντεμπελχανιό (βλ.)· από τυπογραφική αβλεψία, αν δεν είναι από παράκουσμα. Συνηθέστερα τέτοιου είδους κέντρα τα έλεγαν κωλοχανεία, αλλά έχω ακούσει (δεκαετία του '50) να χαρακτηρίζονται και ως πα-σιόν, το (παραφθορά και ανασημασιόδοτηση της γαλλ. προέλευσης λ. *πανσιόν*, η).}

ντελιμπεντέρης, βλ. ντερμπεντέρης.

ντελιμπιγέ, βλ. ντερμπιγές.

ντελιπίσης (επίθ. προσ.) [delbisis] & **ντελίπηση** [delpisis] & **ντερμπίσης** [derbisis] & **ντελβίσης** [delvisis] & **ντεμπίσης** [debisis] & **ντεμπίχης** [debíhis] (Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.) : **1.** απατεώνας· **2.** βαρετός και ανάγωγος.

[< *telbis* 'δύστροπος, αχαϊρευτος, απαίδευτος, πονηρός, κομπιναδόρος' (διαλεκτ. κατά το TDK), (Συντ.)] (تلبيس)

{Για το τουρκ. έτυμο ο Χλωρός (Α 553) σημειώνει ότι «κατά παραφθοράν» λέγεται και تلبيش (*telvis*). Ο Ξανθουδίδης είχε καταγράψει την παροιμία *Ο ταμασκιάρης κι ο ντελίπησης γλιγορα σβάζουνται*. Για τη σημ. της λ. ντελίπησης σημείωσε: «ο πονηρός, ο δόλιος, ο απατεώνας», βλ. Θεοχ. Δετοράκης, "Στεφάνου Ξανθουδίδου ανέκδοτος συλλογή παροιμιών", *Κρητολογία*, 1 (Ιούλ.-Δεκ. 1975), 91-165, αρ. 554.}

ντελιμπισιά, η [delbixá] & **ντελιμπισιά** [delbisá] & **ντεμπισιά** [debisá] & **ντεμπιχιά** [debíjá] (Κονδ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Τσιρ^B.): **απάτη, απατεωνιά.**

[< ντελιπίσης (Συντ.)]

ντελόβεργα, η [delónveɾɣa] : το ένα (το πιο μεγάλο) από τα δύο ραβδιά με τα οποία παίζεται το υπαίθριο παιχνίδι ντελιμάς - το μικρό λέγεται ντελί (βλ. Μανόλης Καλαϊτζάκης, "Στρούμπος

– Κρητικά ήθη και έθιμα”, 9ο μέρος, εφημ. *Πατρύς* (Ηρακλείου), φ. της 3-8-2004).

[< ντελί + βέργα (Συντ.)]

ντελίσις, βλ. **ντεμπίσις**.

ντεμέκ* (μόριο) [demék] (Παπ.) : δηλαδή.

[< *demek* ‘λέω’ (απαρέμφατο), *demek olur ki* «ου simplement *demek*» (Meynard, A 784) «θα είπη ότι..., λοιπόν, άλλες λέξεις» (Χλωρός, A 816) (Συντ.)] (دمك)

{Ο Παπαγρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ. *ντεμέκ*, χωρίς ερμηνευμα, μαζί με άλλες που τις παρέλειψε «διότι δεν ακούονται ποσώς σήμερα (= 1952) ούτε από τους γεροντοτέρους». Το *ΑΚΝ* έχει τη λ. *ντεμέκ* ως (προφορικό, λαϊκό) επίρρ. που σημαίνει ‘δήθεν, τάχα’.

ντεμεκιούλικος, βλ. **ντεμεκιούνικος**.

ντεμεκιούνικος (επίθ.) [demet[ú]nikos] & **ντεμεκιούλικος** [demet[í]likos] (Τσιρ., Ξανθιν^Δ, Γαρ., Κριτσ^Β, Ιδομ^Β) : 1. ταχτικός, μόνιμος. Ειδικότερα: εργάτης/τρια που το αφεντικό τον/την απασχολούσε για ολόκληρη περίοδο γεωργικής εργασίας (λομάζωμα, θέρος, τρύγος), *ντεμεκιούλικη θερίστρα*, *ντεμεκιούλικος αλουσουδιαστής* (Τσιρ.) 2. πρόχειρος, διαθέσιμος (Ξανθιν^Δ.)

[< *temekün* ‘εγκατάσταση’ (Χλωρός, A 653: تمكُن), πβ. τουρκ. διαλεκτ. *temekünlü* ‘μόνιμος, διαρκής’ (TDK) (Συντ.)]

ντεμενάς, βλ. **τεμενάς**.

ντεμεσουκά, βλ. **τεμεσουκά**.

ντεμεσουκι, βλ. **τεμεσουκι**.

ντεμρικλίδικο (επίθ.) [demiriklídiko] & **ντεμργκλίδικο** [demirǵlídiko] (Ξανθιν., Γαρ.) : (για ύλογο) γκριζωπό, στο χρώμα του σιδήρου· γενικά ύλογο ωραίο. Βλ. και *ντεμίρικο*.

[< *ντεμρικριλίδικο* < *demirkarlı* ‘σιδηρόχρωμο ύλογο’ (Ξανθιν.)] (مقرقير)

{Για το γκριζό ύλογο το *TDK* έχει (διαλεκτ.) *demirikar*, *demirkar* και *demirigr*. Tuncay & Καρατζάς, σ. 168: *demir karı*.}

ντεμίρικο (επίθ.) [demíriko] (Ξανθιν.) : (για ύλογο) βλ. *ντεμρικλίδικο*.

[< *demir* ‘σίδηρο’ (Ξανθιν.)] (دمیر، دمور، تمور، تمیور)

ντεμρικριδίκιο, το [demirkirídiko] (Κονδ.) : «άλογον ψαρόν, σιδηρόχρουν».

[< *demir karı* ή από κάποιον διαλεκτ. τ. του (Συντ.)] (دمر قیری)

{Βλ. και σημείωση στο λ. *ντεμρικλίδικο*.}

ντεμριτζήδικο, βλ. **ντεμριτζιδίκιο**.

ντεμριτζής, βλ. **ντεμριτζήςς**.

ντεμριτζιδίκιο, βλ. **ντεμριτζιδίκιο**.

ντεμπέλ Χασάν, ο [debél kasán] (Πάγκ.) : «Επί Τουρκοκρατίας θα υπήρξε κάποιος Τούρκος οκνηρός ονομαζόμενος *Χασάν*. Το όνομα μεταφέρθη και ελέγχθη επί σκύλου οκνηρού, ο οποίος δεν κυνηγεί».

{Βλ. σημείωση στο λ. *νταουτόσκυλος*.}

ντεμπέλακας (επίθ. προσ.) [debéllakas] (Πιτ. : ως ερμηνευμα στο λ. *τεμπελχανάς*) : *τεμπέλαρος*.

[μεγεθοντ. του *ντεμπέλης*, πβ. *μπουντάλακας* < *μπουντάλας* (Συντ.)]

ντεμπέλης^(Α) (επίθ. προσ.) [debéllis], θηλ. **ντεμπέλα** [debélla] & **ντεμπέλισσα** [debéllisa], & **ντεμπέλης*** [tebéllis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Ιδομ^Β) : οκνηρός, που αποφεύγει τη δουλειά.

[< *tembel* (Παπ.)] (تنبل)

ντεμπελιά, η [debelá] (Πάγκ., Κονδ., Ιδομ.) : η οκνηρία.

[< *ντεμπέλης* (Πάγκ.)]

ντεμπελιάζω [debelázō] & **ντεμπελιώ** [debeló] (Ιδομ.) : κάθομαι χωρίς να κάνω τίποτα, ενώ έχω δουλειές που με περιμένουν.

[< *ντεμπέλης* (Συντ.)]

ντεμπελιάρης (επίθ. προσ.) [debeláris] (Ιδομ^Β) : *τεμπέλης*.

[< *ντεμπελιά*, κατ’ αναλογία προς το συνώνυμο *βαρεσάρης* (< *βαρεσά* ‘βαρεμάρα’) (Συντ.)]

ντεμπελιώ, βλ. **ντεμπελιάζω**.

ντεμπελόσκυλος, ο [debeló[fi]los] (Κονδ. : χωρίς ερμηνευμα, Ιδομ^Β) : αυτός που συστηματικά αποφεύγει να κοιπάσει.

[< *ντεμπέλης* + *σκύλος* (Συντ.)]

{Ο Ιδομενέως έχει το ουδέτερο **ντεμπελόσκυλο** (< *ντεμπέλης* + *σκυλί*, κατά το *ΑΚΝ*).}

ντεμπελ(ο)χανάς [debel(ο)chanás] & **τεμπελ(ο)χανάς*** [tebel(ο)chanás] (Παπ. : στο λ. *ντεμπέλης*, Πιτ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Κασσ.) : 1. Κατά τον Παπ. (ουσ.) «το σπίτι των οκνηρών» 2. Κατά τον Πιτ. (επίθ. προσ.) εκ συστήματος οκνηρός και φυγόπονος, «ντεμπέλακας».

[< *ντεμπέλης* (Παπ.) / < *tebel hane* (Πιτ.) / και διαλεκτ. *tembelhana* (TDK) (Συντ.)] (تنبلخانه)

{Κατά τον Χλωρό (A 567) η λ. *tenbelhane* (το *TDK* τη γράφει: *tembelhane*) σημαίνει: «οίκος δι’ οκνηρούς, ενδιαίτημα οκνηρόν ή ανικάνων εις εργασίαν· οικία ή γραφείον ου οι άνθρωποι ή οι υπάλληλοι είναι οκνηροί». Ο Meynard (A 490) διευκρινίζει ότι πρόκειται για «“ladrerie”, asile de lepreux et de mendiants» (= “λεπροκομείο”, άσυλο λεπρών και ζητιάνων). Ο Κυρανούδης (σ. 510) διατυπώνει την υπόθεση ότι η σημασιολογική μετάβαση από το ‘οίκος τεμπέληδων’ στο ‘μεγάλος τεμπέλης’, που πα-

ρατηρείται επίσης στα σερβοκροατικά και στα βουλγάρικα, είχε ήδη συντελεστεί στις βαλκανικές τουρκικές διαλέκτους πριν η λέξη περάσει στις άλλες γλώσσες, κατά μετωνυμική εξέλιξη, πβ. *αυτός είναι τρελοκομείο*, δηλ. *τρελός*.)

ντεμπελ(ο)χανείο, το [debel(o)χafió] (Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.): το μέρος όπου συγχάζουν πολλοί τεμπέληδες

[< *tembelhane* (Κριτσ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] {Για την ετυμολ. της λ. *τεμπελχανείο* γράφει αναλυτικά ο Κυρανούδης (σ. 510-512). Με εντελώς διαφορετική σημασία η παραφθορά **ντεμπεχανείο** (βλ.), την οποία λημματογραφεί ο Δαριβιανάκης. Ο Ν. Πολίτης (*Παροιμίες*, Β', 305) είχε αποδώσει στα ελληνικά τη λ. *tembelhane* ως *νοθροκομείον*.)

ντεμπεσίρι, το [debesiri] & **ντεμπεχίρι** [debeçiri] & **τεμπεσίρι*** [tebesiri] & **τεμπεχίρι*** [tebeçiri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ροδ., Κασσ., Ξεν.): **1.** η κλωδιά· **2.** (συνεκδ.) η οφειλή, «επειδή αυτή εγράφετο με κλωδιάν εις τα ράφια ή τους μελανοπίνακας των καφενείων υπό των καφετζήδων επί Τουρκοκρατίας» (Πάγκ.).

[< *tebesir* (Παπ.) (تَبَسِير، تَبَسِير، تَبَسِير)]

ντεμπεχίρι, βλ. **ντεμπεσίρι**.

ντεμπισιά, βλ. **ντελμπισιά**.

ντεμπίσης, βλ. **ντελμπίσης**.

ντεμπίχης, βλ. **ντελμπίσης**.

ντεμπιχιά, βλ. **ντελμπισιά**.

ντεναζέδες, οι (αρσ.) [denazédes] (Γαρ.): ανομαλία, ταραχή.

[ίσως < *tenázu* 'καβγάς', βλ. σημείωση (Συντ.)] (تنَزَع)

{*tenázu* (από τα αραβ.) είναι η μεταγραφή με το λατ. αλφάβητο του οθωμ. تنَزَع. Το τελικό γράμμα ز παριστάνει έναν ηχηρό τριβόμενο φαρυγγικό φθόγγο (στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο συμβολίζεται με το ʒ). Κατά τον Χλωρό (Α 566) η λ. σημαίνει «το διεκδικείν, έρις, φιλονικία».

ντενέκα, η [denéka] (Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Κασσ., Ξεν.): **1.** δοχείο από λευκοσίδηρο χωρητικότητας 16-17 lt «με μικρό βιδωτό καπάκι, κατάλληλο για λάδι ή με μεγάλο καπάκι, για τυρί ή σταφίδες. (Όταν πάλιωνε, την άσπριζαν με ασβέστη και τη χρησιμοποιούσαν ως γλάστρα)» (Αποστ., Τσιρ.)· **2.** μεγάλο μεταλλικό δοχείο για τη μεταφορά λαδιού ή νερού. ΦΡ. *του δόκανε τη ντενέκα*: απόρριψαν (οι συγγενείς κοπέλας) πρόταση νέου για σύναψη γάμου (Ξανθιν^A).

[< μεγθ. της λ. *ντενεκές*, με αναβίβασμό τόνου

και αλλαγή γένους, πβ. άνθρωπος, ο > αθρόπα, η (Συντ.)]

{Στη 2η σημ. η ντενέκα ήταν ένα μεταλλικό δοχείο που χωρούσε περίπου 50 λίτρα, σε ημικυλινδρικό σχήμα, με χερουλία δεξιά κι αριστερά, ώστε να είναι εύκολο να το φορτώνουν σε υποζύγιο, ένα από κάθε πλευρά του σμαριού. Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί μαζί και τον τ. **ντενέκος**, στη ΦΡ. *Και βίρα ο ντενέκος* και σημειώνει ότι «λέγεται για τη συνέχιση της δουλειάς». Φαίνεται να απηχεί κάποιο εργασιακό “τελετουργικό”, το οποίο δεν μπόρεσα να εντοπίσω.}

ντενεκάκι, βλ. **ντενεκές**.

ντενεκές*, ο [denetjés] & **τενεκές*** [tenetjés] (Παπ., Κονδ., Ιδομ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.): **1.** ο λευκοσίδηρος· **2.** δοχείο από λευκοσίδηρο· **3.** τενεκεδένιο ποτήρι του νερού με λαβή· ΥΠΟΚΟΡ. **ντενεκάκι**, το· **4.** (μτφ.) άνθρωπος ανάξιος λόγου, ελαφρομυαλος, ακαλλέργητος, κενός.

[< *teneke* (Παπ.) (تَنَكَة، تَنَكَة)]

ντενεκετζής, ο [denetjedzís] & **τενεκετζής*** [tenetjedzís] (Παπ., Ιδομ., Δαρ., Ιδομ^B, Κασσ.): τεχνίτης που κατασκευάζει αντικείμενα από λευκοσίδηρο.

[< *ντενεκές* (Παπ.) χωρίς / < *tenekeci* (AKN)] (تَنَكَة جِي)

ντενεκετζίδικο*, το [denetjedzídiko] (Ιδομ., Ιδομ^B): το εργαστήριο του ντενεκετζή.

[< *ντενεκετζής* (Συντ.)]

ντενέκος, βλ. **ντενέκα**.

ντένι, το [deñ] (Πάγκ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Χουστ.): μίσχος, κοτσάνι.

[< διαλεκτ. *deñek* 'μίσχος λαχανικών' (Καραποτόσσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ. 110)].

ντενταρίκι, το [dedaríçí] (Πάγκ., Ξανθιν.): ετοιμασίες για μια γιορτή, μια διασκέδαση ή για τη φιλοξενία ενός επισκέπτη. Ο Ξανθινάκης σημειώνει: «Λέγεται απειλητικά. “Να κάμεις το ντενταρίκι του, όντεν έρθει ο αφέντης σου”» (ο πατέρας σου).

[< *tedarik* 'προπαρασκευή' (Πάγκ.)] (تَدَارِك)

ντεντέ, το [dedé] (Πάγκ., Ξανθιν., Κονδ., Κασσ.):

1. «ο όνος, ο ημίονος και ίππος εις την γλώσσαν των μικρών παιδίων» (Πάγκ.)· **2.** η καβάλα, το καβαλίκεμα σε υποειδές. Βλ. και *ντεντές*.

[< *ντε* (< *de*) με αναδπλασιασμό (AKN)]

{Ο Ιδομενέως (B) λημματογραφεί τη λ. ντεντές 'βόλτα, περίπατος', αλλά μάλλον πρόκειται για τη λ. ντεντέ, από φράσεις που λέγονται σε νήπια, όπως *έλα να σε βάλω στο ντεντέ να σε πάω βόλτα*.}

ντεντένι, το [dedēni] (Ξανθιν.) : το καθοίκι.

[< ντεντέ (Ξανθιν.)]

{Αλλού η λ. ντεντένι σημαίνει (στη γλώσσα για νήπια) ό,τι και τα ντεντέ και ντεντές (βλ.).}

ντεντές¹, ο [dedés] (Τουρκοκρητ.) : ο παππούς.

[< dede (Bilgehan2, 626)] (εαα)

{«λέξις τουρκική, σημαίνουσα τον πάππον· τίτλος απονεμόμενος εις τους δερβίσας» (Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις*, Α 7). Γνωστός ο Χορασανί-ζαντέ Μεβλανά Ντερβίς Αλί Ντεντέ, που είχε ιδρύσει το 1650 τεκέ των Μπεκτασιδών σε προστασία του Ηρακλείου, που πήρε το όνομα Τεκές (σήμερα Αμπελόκηποι). Το τζαμί του τεκέ σώζεται μέχρι σήμερα, καθώς και ο τάφος (*τουρμπές*) του ιδρυτή. Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα του *Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών: Ψηφιακή Κρήνη - Στα χρόνια των Οθωμανών - Οθωμανικά μνημεία*. Η λ. μαρτυρείται ως νέντε σε ελλην. έγγραφα αλλού: βλ. Μπερμπέρη, 256.}

ντεντές², βλ. ντεντέ.

ντεντίμ (σύνδ.) [dedim] & **ντεντί** [dedi] (Κονδ.) : λουπόν.

[< dedim, αόρ. του ρ. demek ‘λέω’ (Συντ.)] (دمك)

{Ο Δημ. Βυζάντιος στην κωμωδία του *Βαβυλωνία* (1836) βάζει συχνά τη λ. ντεντίμ (γραμμαμένη: dedim) στο στόμα του Κρητικού, π.χ. *Είπα σου το δα μαθές, δε σε κατέχω, δεδίμ, διάλε τα πάσπα-λα που θα θέσω στον άδη* (πράξη Α΄, σκηνή Γ΄).}

ντεπές, βλ. τεπές.

ντερεϊλής, ο [dereilis] : «μέγας γαιοκτήμων, τίτλος τουρκικός, απονέμετο δε συνήθως εις άρχοντας οθωμανούς και εις τινες χριστιανούς των παραποταμιών και παραθαλασσιών περιφερειών» (Βαρδίδης, 60). Η λ. σε στίχο από το *Τραγούδι του Δασκαλογιάννη* (Βαρδίδης, 24) : *να μην αργήση 'ς του Πασά να πάη δίχως άλλο, / που θα τον κάμη πρίτζιπα και Ντερεϊλή μεγάλο*.

{ίσως παραφθορά του *ντερεμπεηλής, το οποίο υποχωρητικά από το ντερεμπεηλίκι ‘το αξίωμα του ντερέμπεη’, κ.λ. άρχοντας της κοιλιάδας, βλ. ντερές (Συντ.)}

ντερές, ο [derés] (Τουρκοκρητ.) : το ρυάκι.

[< dere (Bilgehan2, 626) «κοιλιάς, ρυάξ» (Χλωρόδ, Α 778)] (دره)

{Χωριό Ντερές στο νομό Χανίων.}

ντερλικόμα, το [derlikoma] (Κριτσ.) : υπερβολική κατανάλωση φαγητού.

[< ντερλικώνω (Συντ.)]

ντερλικώνω* [derlikono] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ.) : τρώγω υπερβολικά, σκάω στο φαί.

[< dirlik ‘άνετη ζωή, πλούτος’ (AKN)]

{Υπάρχει και η λ. ντερλίκα (πβ. κατάρα: *Να φας*

το ντερλίκα σου, περιοδ. *Λαογραφία*, 5 (1915), 391). Στο Διαδίκτυο τη βρίσκουμε ως ονομασία ψητοπωλείου (Ρόδος, Χίος) καθώς και με τη σημ. ‘πολύ φαγητό’ ή ‘κακό φαγητό’. Κατά το *TDK* η λ. *dirlik* έχει διαλεκτ. και τη σημ. ‘ζωοτροφή, γέμ’. Ίσως η διαδρομή να ήταν η εξής: *dirlik* ‘ζωοτροφή’ > ντερλίκα (αρχικά ‘ζωοτροφή’ και στη συνέχεια (μειωτ.) ‘φαγητό, μάζα’) > ντερλικώνω. Για το πέρασμα από την τροφή των ζώων στο φαγητό των ανθρώπων (με σημασιολογική δεινώση) πβ. το γερμανικό ρ. fressen ‘τρώγω’ (για ζώα), που με τη σημ. ‘καταβροχθίζω’ λέγεται για ανθρώπους (αντί essen), ή το γαλλικό ρ. gaver ‘ταΐζω ένα ζώο (ιδίως χήνες) για να το παχύνω’, που λέγεται και με τη σημ. ‘μπουκνώνω, ταΐζω υπερβολικά’. Πβ. και το κρητ. ματζαντούρα ‘παχνί’ (από το ιταλ. *mangiatoja* και διαλεκτ. *mangiatora*), που με τη σημ. «η θέσις εξής αποξεί τις εύκολα» (Παπαρηγοράκης, 42) και συνεκδοχικά ‘μάσα, καλοπέραση’ χρησιμοποιείται μειωτικά/ειρωνικά/σκοπτικά για ανθρώπους.}

ντερμάνι^(Α), το [dermāni] & **ντιρμάνι** [dirmāni] (Κονδ., Τσιρ., Ξανθιν^Α, Ιδομ^Β, Κασσ.) : 1. δύναμη, σωματική ρόμη, ισχύς· 2. υπομονή, αντοχή, καρτερία. Με τη σημ. 1. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *έσπρα το γαταγάνι, / μα δεν είχα μπλο ντερμάνι* (Ι. Σ. Αλεξιάκης, “Ο Τσούλης και το τραγούδι του”, *Κρητικά Χρονικά* 2 (1948), 177).

[< derman (Ανδριώτης)] (درمان)

ντερμενιά, η [dermeñá] (Χουστ.) : η τραμπάλα, «η ξύλινη κούνια που είναι σαν παλάντσα και κάθεται το ένα παιδί από τη μια μεριά και το άλλο από την άλλη και ανεβοκατεβαίνουν, ασταθές αντικείμενο. Συνήθης φράση: *Πέταξέ τηνε μωρέ ετηνά τη καρέκλα, δε θωρείς πως είναι ντερμενιά, και θα σε ρίξει χάμαι»*

[πιθανόν < *değirmen* ‘μύλος’, διαλεκτ. *dermen* (TDK) (Συντ.)] (دكرمن)

ντερμιτζής, ο [dermidzis] & **ντεμιρτζής^(Α)** [demirdzis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : ο σιδηρουργός, ο σιδεράς (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.). ΥΠΟΚΟΡ. **ντερμιτζάκι**, το (*Κρητικά μελέτα*, 1 (1933), 53)

[< *demirci* (Παπ.)] (دميرجي)

ντερμιτζίδικο, το [dermidzidiko] & **ντεμιρτζίδικο** [demirdzidiko] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : το σιδηρουργείο, το σιδεράδικο. Και ως (μικρο)τοπωνύμιο τα *Ντερμιτζίδικα*, π.χ. στο κέντρο του Ηρακλείου, το μέρος όπου ήταν συγκεντρωμένα τα εργαστήρια των ντερμιτζήδων.

[< ντερμιτζής (Παπ.)]

{Ο Ξανθινάκης, ο Αποστολάκης και ο Κριτσώ-

τάκης το γράφουν: ντερμτζήδικο. Στο Ηράκλειο υπήρχαν «τα πάνω Ντερμτζήδικα στην οδό Κόσμων, τα μεσακά στην περιοχή Μονής Οδηγητριάς και Αργυράκη, και τα κάτω στη οδό Βουρβάχων» (Δημ. Σάββας).

ντερμπεντέρης* (επιθ. προσ.) [derbedéris] & **ντελμπεντέρης** [delbedéris] (Παπ., Πάγκ., Πτ., Ροδ., Ιδομ^β, Κασσ.) : **1.** αλήτης, τυχοδιώκτης, «ελευθέρων φρονημάτων» (Παπ.)· **2.** λεβέντης, ανοιχτόκαρδος, παλικάρης.

[< *derbeder* (Παπ.) (دربر)]

{Παραστατική η ετυμολογία του τουρκ. *derbeder*: κατά τον Nisanyan, από το περσ. *dar ba dar* ‘πόρτα πόρτα’, πβ. και το ερμηνευμα του Χλωρού (A 774) «ο από θύρας εις θύραν περιφερόμενος, φερέοικος, αλήτης, τυχοδιώκτης, άθλιος». Η σημασιολογική “ανάβαθμιση” της λέξης θυμίζει την ανάλογη εξέλιξη της λέξης *μάγκας*, για την οποία βλ. *EANEI*, 803-4.}

ντερμπιές, ο [derbiés] & **ντερμπιγές** [derbijés] & **τερμπιές** [terbiés] & **τερμπιγές** [terbijés] & **τερμπιγέ**, το [terbijé] & **ντελμπιγέ** [delbijé] (Παπ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^α, Κριτσ., Ξεν.) : **1.** καρύκευμα φαγητού· **2.** (άκλ. επιθ., ως όρος μαγειρικής) καρυκευμένο με αλεύρι και λεμόνι. *ροβίθια ντερμπιέ*.

[< *terbiye* (Παπ.) (تربيه)]

{Η λ. *terbiye* σημαίνει αρχικά ‘ανατροφή, αγωγή, σωφρονισμός· ποιητ. δαμασιός, εξήμερωση (για ζώα)’ αλλά και ‘άρτυση, σάλτσα’ γενικά, ειδικότερα ‘αυγολέμενο’ (πληρέστερα: *yumurtali terbiye*). Αυτό που εμείς λέμε *ντερμπιέ* στα τουρκ. λέγεται *limonlu terbiye*. Από Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Αττάλεια) έχω ακούσει τη φρ. (απελυτική “υπόσχεση”) *θα τον κάνω τον ντερμπιέ του* (= θα τον “συγυρίσω”), προφανώς μετάφραση της αντίστοιχης τουρκ. *birine terbiyesini vermek* «δίδω τινί την τιμωρία αυτού, κολάζω, σωφρονίζω» (Χλωρός, A 487).}

ντερμπισης, βλ. **ντελμπισης**.

ντερσέκι, το [derséji] (Ροδ.) : γωνία.

[< *dirsek* (Σαραντάκος) (دیرسك)]

{Το τουρκ.έτομο σημαίνει αρχικά ‘αγκώνας’ και στη συνέχεια ‘καμπή’ (Χλωρός, A 811). Για τη λ. *ντερσέκι* γράφει αναλυτικά ο Νίκος Σαραντάκος στο βιβλίο του *Λέξεις που χάνονται: ένα ταξίδι σε 366 σπάνιες λέξεις*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2011.}

ντέρσι, το [dérsi] (Τουρκοκρητ.) : το μάθημα.

[< *ders* (Bilgehan^α, 626) (درس)]

ντέρτι*, το [dérti], πληθ. *ντέρθια* [dérθxa] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : λύπη, καημός, «ηθική νόσος» (Πάγκ.).

[< *dert* (Παπ.) (درد)]

ντερτιλής (επιθ. προσ.) [dertilis] (Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : **1.** «έχων νόσον αθεράπευτον, κυρίως φθίσιν» (Πάγκ.)· **2.** αυτός που έχει ντέρτι· **3.** ευέξαπτος, νευρικός, ιδιότροπος· **4.** συνώνυμο του *μερακλής* (Τσιρ.).

[< *dertli* «έχων λύπην, πόνον» (Πάγκ.)] (درتلى درتلو)

{Στο θηλυκό: *ντερτιλίνα*.}

ντερτιλίδικος (επιθ.) [dertilidikos] (Τσιρ.) : μερακλίδικος.

[< *ντερτιλής*, στη σημ. ‘μερακλής’ (Τσιρ.)]

ντεσεψίδικος, βλ. **εντεψίδικος**.

ντεσκερές, βλ. **τεσκερές**.

ντεστέμπασης, ο [desté(m)basis] (Ξανθιν.) : «ο πιο καλός, ο ανώτερος. “Χαντά {= νομίζει} πως είναι ο ντεστέμπασης σουλωνό!»

[< *destebasi* ‘μόστρα εμπορεύματος’ (Ξανθιν.) / βλ. σημείωση (Συντ.) (دسته باشی)]

{Χρησιμοποιείται και με τη σημ. ‘αυταρχικός, κουμανταδόρος, κεραχιάς’: *Να δούμε ίντα θα πει και ο ντεστέμπασης...*, έλεγε μια γνωστή μου για την πεθερά της (!) Το ιζαφετικό σύνθετο *deste basi* (βλ. *τεστές* και *μπασο*) σημαίνει ‘δείγμα (εμπορεύματος)’ (Meynard, A 740). Η λ. *deste* σημαίνει επίσης ‘μπουκέτο, μάτσο, πακέτο’ και ‘δωδεκάδα’. Κατά το *TDK* *deste basi* διαλεκτικά σημαίνει «bir tane, eşsiz» (= μοναδικός, ασυγκρίτος, ασυναγώνιστος). Γραμμένο μονολεκτικά *destebasi* (αυτό δεν το έχει το *TDK*) σημαίνει ‘ο αρχηγός μιας δεκάδας *külhanbeyi*’, δηλ. ανέστιον ορφανών εφήβων που διαβιούσαν στα *χαμάμ* και φρόντιζαν για τα ζεστά νερά [< *külhan* ‘εστία (στο χαμάμ), βλ. *κιουλχάν*· βλ. Nesimi Yazici, “Osmanlılarda yetimlerin korunması üzerine bazı değerlendirmeler”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Ankara Üniversitesi), 48/1 (2007), 24). Στη συνέχεια, η λ. *külhanbeyi* πήρε τη σημ. ‘νταής, μάγκας, μόρτης, απάχης’, κατά τον Χλωρό (B 1409) «αρχαίος, κακοήθης, κ. *μάγκας*», βλ. Mehmet Demirtaş, “XVIII. yüzyılda Osmanlıda bir zümrenin alt-kültür grubuna dönüşmesi: Külhanbeyleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Atatürk Üniversitesi), 7/1 (2006), 113-141· βλ. επίσης: *Οι άρχοντες της στάχτης*, στο ιστολόγιο του *Δύση των νιαπήρων* (<https://dytistomiptiron.wordpress.com/2010/11/17/kulhanbey/>). Η λ. πέρασε στα ελλ. ως διαλεκτ. *κιουλχάνμπης* ‘αλήτης, διανικτερεύων εις φρούνον λουτρού, άστεγος, απάχης’, και *κιουλχάνης* ‘υπέρτης λουτρού, αλήτης’ (Κουκκίδης, 44).}

ντεστές, βλ. **τεστές**.

ντεσίρι, βλ. **τεσίρι**.

ντετζερές, βλ. **τέντζερη**.

ντέτζερη, βλ. **τέντζερη**.

ντετικός, ο [detikás] (Παπ., Πάγκ.) : το λεπτό της ώρας.

[< *dakika* (Παπ.)] (دقيقة)

ντέφι*, το [défi] & **τέφι** [téfi] (Παπ., Πάγκ.) : «τύμπανον αοιδών» (Παπ.).

[< *tef* (Παπ.)] (تف، تفت، تفت)

ντέφι να γίνει (έκφρ.) [défi nazîñi] : έκφραση με την οποία κλείνουμε την αναφορά σε ένα θέμα, δηλώνοντας ταυτόχρονα συγκατάβαση με κρύα όρεξη ή αδιαφορία.

[Παρετυμολογική προσαρμογή του τουρκ. *defol!* 'άει χάσου!', προστακτ. του ρ. *defolmak* «απέρχομαι [επί κακού, ήτοι γκρεμίζομαι, φεύγω]», από τις λ. *def* «απόθις, απόκρουσις, αποσόβησις, αποπομπή» (Χλωρός, Α 784) και *olmak* 'γίνομαι'· στο *AKN* και στο *Χρηστικό* η έκφρ. στο λ. *ντέφι* (Συντ.)]

{Ακουγα ως παιδί αυτήν την έκφραση, και αναρωτιόμουν τι χρειαζόταν η αναφορά στο ντέφι.}

ντεφτερνάρ εφέντης, ο [defterdár eféndis] : «σημαίνει τον γενικών διευθυντήν των οικονομικών μιας επαρχίας». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 99).

[< *defterdar*, «εκ του αραβ. *defter* (ό εκ του ελλ. *διφθέρα*) και του περσ. *dar* = ο κρατών»] Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης) (فخردار)

{Με τη γραφή *τεφτερτάρ εφέντης*: σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (Φανουράκης, 137).}

ντεχλουκές, βλ. **τεχλουκές**.

ντενιζής, βλ. **εντενιζής**.

ντενιζικός, βλ. **εντενιζικός**.

ντενιζώ, βλ. **εντενιζώ**.

ντζετζερές, βλ. **τέντζερη**.

ντζεντζερέδια, τα [dzendzerédja] (Κασσ.) (προτιμότερη γραφή: **τζεντζερέδια**) : «διάφορα οικιακά σκεύη, φτιαγμένα από τσίγκο ή χαλκρό, κατσαρολικά, κουζίνα (τεντζερέδια στην κοινή νεοελληνική)».

[< *τζεντζερέδες* < *τεντζερέδες*]

ντζού(τ)ζικός, βλ. **τζούζικός**.

ντηρίδικος, βλ. **ντηρίδικος**.

ντιβανές (επίθ. προσ.) [divanés] (Παπ., Τσιρ.) : τρελός, σαχλός.

[< *divane* (Τσιρ.)] (ديوانه)

{Ο Παπαγρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ. *ντιβανές*, χωρίς ερμηνεία, μαζί με λέξεις που τις παρέλειψε «διότι δεν ακούονται ποσώς σήμερα (= 1952) ούτε από τους γεροντοτέρους». Παρά την ηχητική ομοιότητα, δεν έχει σχέση με το *ντιβάνι*: κατά τον Nisanyan προέρχεται από

το περσ. *dīvāne/dēvāne* 'παράφρον, δαιμονό-πληκτος' (< *dīv/dēv* 'πνεύμα, δαίμον' + *κατάλ. -āne*).}

ντιβάνι*, το [divāñi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ^B, Χουστ.) : **1.** το ανάκλιτρο (*λέξεις των πόλεων*, Παπ.)· **2.** η Υψηλή Πύλη, επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· **3.** δικαστήριο (Πιτ.: απλή αναφορά στην ανάπτυξη των λημμάτων *χάκι* και *μεσκεμές*)· Με τη σημ. 'κυβερνητικό συμβούλιο' η λ. στον Μπουνιαλί, στο σημείο όπου το Κάστρο θρηνηί που θα έχει: *αντίς καμπάνες χουγιατά, κι αντίς ναούς ντιβάνια* (βλ. Αλεξίου & Αποσκίτη, 515).

[< *divan* (Παπ.) / (αρχικά η κυβέρνηση (από τα περσ.) και ο χώρος συνεδριάσεων με τέτοια έπιπλα και μετά το ίδιο το έπιπλο με επίδρ. του γαλλ. δανείου *divan*) (πρβ. μσν. *διβάνη* 'συμβούλιο') (*AKN*)] (ديوان)

{Κατά τον Χλωρό (Α 817), η λ. *divan* έχει και τις σημ. 'συμβούλιο', 'δικαστήριο'.}

Ντιβάν εφέντης, ο [diván eféndis] : «ο αρχιγραμματεύς παρα τῷ Διοικητῇ ἢ τῷ Υπουργῷ». Ο όρος σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 96).

[< *Divan efendis* «εκ του Περσ. *Divan* = Αυλή, Ανώτατον Συμβούλιον, και του τουρκ. *efendi* (εκ του Βυζαντ. αυθέντης και αφέντης» (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης)]

(*)**ντιβανχάνες**, βλ. Παράρτημα 1.

ντιβίτι, το [divítì] : «μελανοδοχείον αρχαίας κατασκευής εξ ορειχάκλου μετά θήκης όπισθεν δια κάλαμιον» (Χλωρός, Α 807) : *είδα [...]* να βαστά το ντιβίτι και μια χάρτα κι όποιος ήθελε τον απαντήζη να τονε καλημερίζονε και να του λένε να υπογράψη (*Κάτοπρον*, 6).

[< *diviti* (Συντ.)] (ديويت، ديويت)

ντιγέτι, το [dizéti / dijéti] (Ροδ.) : αντίποινα (βλ. σημείωση).

[< *divet* (Σταυρινίδης)] (ديت)

{*divet* = «τιμή αίματος, ήτοι χρηματικόν ποσόν, όπερ κατά το Σερή {δηλ. τον ιερό μουσουλμανικό νόμο} καταδικάζεται {κατοδικάζοταν} ο φονεύς ή ο τραυματίας όπως πληρώση ο μεν εις τους συγγενείς του φονευθέντος, ο δε εις τον τραυματισθέντα προς αποζημίωσιν του μέλους του παθόντος εκ του τραύματος» (Χλωρός, Α 809-810, βλ. και *Μεταφράσεις*, Α 370). Οι Χριστιανοί που δεν μπορούσαν να απαιτήσουν ντιγέτι το διεδικούσαν με άλλο τρόπο, όπως φαίνεται στο παρακάτω απόσπασμα από το έργο *Ο Κρητικός* (*Το δέντρο*) του Παντελή Πρεβελάκη (Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1965, σ. 156) : *Ο γούμενος έτρεχε μέσα στα ταμπούρια, με τα φουσέκια στην ποδιά του. Χάραζε σταυρωτά στη μύ-*

τη τα μολύβια, τα μοίραζε στα παληκάρια: –Ρίχτε! Για το ντιγέτι των σκοτωμένων μας!}

ντιγεννίζω [dɪɣnedízo] (Ιδομ.): «ξεσυνερίζομαι, ασχολούμαι». Συντάσσεται με γενική: σου ντιγεννίζω.

[< *dɪɣned(im)*, αόρ. του ρ. *dɪɣnemek* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *dinlemek* ‘ακούω κάποιον προσεκτικά, υπακούω’) (Συντ.)] (ديكلمك، ديكله مك، ديكلمك)

{Το ντιγεννίζω έχει τη διπλή (κυριολ. και μτρ.) σημ. που έχει και το κρητ. (α)φρουκούμα ‘αφουγκράζομαι, ακούω’, πβ. *μην του φρουκάσαι*: μην ακούς τι λέει, μη δίνεις σημασία στα λόγια του, μην το συνερίζεσαι. Ο Τσιριγοτάκης λημματογραφεί το ρ. ντιγεννίζω με τη σημ. ‘κατανοώ’, και δίνει ως παράλληλους τύπους: ντιγέρω, αγνάρω (βλ.) και ντιγεννίζω (βλ.). Χωριστά λημματογραφεί την έκφρ. *δε ντιγέρω*.}

ντιγέρι, βλ. **ντιγέρω** (σημείωση).

ντιγεννίζω, βλ. **ντιγέρω**.

ντιγέρω [dɪɣnéro] & **ντιγεννίζω** [dɪɣnerízo] (Τσιρ.): καταλαβαίνω, εννοώ.

[< *dɪɣner-*, θέμα (προσδι)όριστου ενεστώτα του ρ. *dɪɣnemek* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *dinlemek* ‘ακούω κάποιον προσεκτικά’) (Συντ.)] (ديكلمك، ديكله مك، ديكلمك)

{βλ. σημείωση στο λ. ντιγεννίζω. Η λ. ντιγέρι, που ο Γαρεφαλάκης και ο Κριτωτάκης τη λημματογραφούν με τη σημ. ‘εξόντωση, ξεκάμωμα’ στη φρ. *τον ήβγαλε ντιγέρι* ‘τον ξέκανε, τον πέθανε’, ενώ ο Κονδυλάκης και ο Ιδομενέωζ^(β) με τη σημ. ‘παιγνιόχαρτο’, ετυμολογείται από το ιταλ. *dinago*, πλθθ. *dinari* ‘χρήματα’ και ‘παιγνιόχαρτο’, βλ. σχετικά: Κώστας Καραποτόσογλου, “Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου”, *Ελληνικά* 62 (2012), 130.}

ντιγές (επίθ. προσ.) [dɪɣnés] (Γαρ., Κριτσ.): εξασθενημένος, ισχνός.

[ίσως < διαλεκτ. *nikaz* «siska, zayib» (= ισχνός, λιπόσαρκος, λεπτός) (*TDK*) (Συντ.)]

ντιγριμί (επίρρ.) [dɪɣrimí] (Πάγκ.): κατ’ ευθείαν.

[< *doɣru* (Πάγκ.) / ; (Συντ.)]

{Προβληματική λέξη, και για τη σημασία και για την ετυμολογία, βλ. σημείωση στο λ. ντιγριμί.}

ντιζνάρης, ο [dizdárɪs]: φρουράρχος. Ο Σταυρινίδης το γράφει **διζνάρης**: «υπό του φρουράρχου (Διζνάρη) Χάνδακος» (*Μεταφράσεις*, Β 49). Με τη γραφή **ντεζνάρης** η λ. πολλές φορές στο: Αντωνούσα Καμποροπούλα, *Ποήματα τραγικά εμπεριέχοντα διαφόρους πολέμους της Κρήτης επί της Ελληνικής Επανάστασης*, Ερμούπολη, 1840, π.χ. σ. 84: *Και τον Ντεζνάρη* [της Γραμβούσας] *πάσασιν ευθύς και τον εδένουν*.

[< *dizdar* (Σταυρινίδης), κατά τον Νιζανγαν < περσ. *dizdar* < *diz* ‘πύργος, φρούριο’ + *dar* ‘ο κρατών’] (دزدار)

ντιλιάζω, βλ. **ντελιάζω**.

ντιμπάζα (επίθ. προσ., μόνο θηλ.) [dɪlbáza] & **ντιμπάζα** [dɪrbáza] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Ξεν.): (για γυναίκα) γλωσσού (Κονδ.), ‘πολύξευρη και ερωτότροπος» (Παπ.), ‘εύθυμη και φαιδρώ» (Πάγκ.), αερτά, καταφερτζού (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.).

[< *dilbaz* (Παπ.) / κατά λέξη ‘που παίζει με τη γλώσσα (όργανο ομιλίας)’ (Συντ.)] (ديلباز)

{Συνυποδηλώνει πάντοτε κάποια επιφύλαξη του ομιλούντος για το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται. Ο Κριτσωτάκης το έχει ως τριγενές: *ντιμπάζης -α -ικο*, αλλά, από όσο ξέρω και όπως μαρτυρούν και τα λεξικά, χρησιμοποιείται μόνο στο θηλυκό.}

ντιμπέρι, το [dɪlbéɾi] : η καλλονή. Στίχος από κρητ. ρίμα του 19ου αιώνα: *η Σούσα η λυγερή, του Κάστρου το ντιμπέρι* (Εμμ. Δουλιγεράκης, “Το κρητικόν δημώδες άσμα της Σουσάννας”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 343).

[< *dilber* ‘ωραία’ (Δουλιγεράκης), από τα περσ. (*TDK*)] (دلبر)

{Σε άλλη παραλλαγή του ίδιου τραγουδιού έχουμε: *η Σούσα η λυγερή, τη χώρας το γκουζέρι* (ό.π., σ. 356). Ο Χλωρός (Α 788) έχει τη λ. *dilber* με το εξής ερμηνεία: «επιθ. ο αρπάζον την καρδιάν, θελξικάρδιος: όν. ωραία γυνή, αντικείμενον έρωτος, αγάπης». Η Μικρασιάτισσα πεθερά μου (Αττάλεια) χρησιμοποιούσε τη λ. **ντιμερίμ** [dɪlber + -im ‘μου’] ως επίθετο (κυρίως για πράγματα) με τη σημ. ‘εξαιρετικό, θαυμάσιο’. Με τη σημασία αυτήν τη χρησιμοποιούν τα παιδιά της και τα εγγόνια της. Τη χρησιμοποιού κι εγώ, αλλά την έχουν μάθει και μερικοί οικογενειακοί φίλοι μας. Το αναφέρω ως παράδειγμα εξακτίωσης ενός λεξιλογικού δαμείου.}

ντιμυρντί, το [dɪmɪɣirdi] : το φυτό *αζφορνιζ* ο *ινδικός* (*Tamarindus indica*). Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 85).

[< *demirhindi* (Παπαδογιαννάκης), από το αραβ. *tamr hindi* κατά το *TDK* (Συντ.)] (تمر هندی / تمر هندي)

ντίπι για ντίπι, βλ. **ντίπι**.

ντίπι [dɪpi] (επίρρ.) & **ντίπια** [dɪpɪs] & **ντίμπια** [dɪbis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): τελείως, εντελώς. Και για έμφαση: **ντίπι(ι) καταντίπι(ι)** [dɪp(i) katadɪp(i)] (Τσιρ.) & **ντίπι κιαολιάς** [dɪpi tʃoalás] (Ιδομ., Ιδομ^β.) &

ντίπι για ντίπ* [díp za dip] (Δαρ.).

[< bit 'πυθμήν' (Παπ.) / < dip 'πάτος' (Ξανθιν., βλ. και ΑΚΝ)] (دوب, ديب)

{Ο Παπαγρηγοράκης σημειώνει: «Μάλλον πρόκειται περί του *μπιτ* (ο βλέπε) αναγραμματισμένου». Και προσθέτει: «λέγεται και εκτεταμένως *ντιμπιντούς*», βλ. *ντιπιντούς*. Για τον τύπο αυτόν ο Louis Ronzevalle (σ. 307) έχει: «وز dubudus, tout à fait. وز signifie plat, uni. دوب n' est qu' une particule augmentative. Pour les Grecs, ignorant de la langue turque, le tout ne fait qu' un mot adverbial: *dubudus* *trilós* il a complètement perdu la tête, totalement fou». Σημειώνουμε ότι η έκφρ. *ντιπ τρελός* είναι και σήμερα πολύ συνηθισμένη. Το *TDK* έχει τους τύπους: *dibiduz*, *dibidiüz* και *dübüdüz*: όλους με τη σημ. «büsbütün» (εντελώς). Για το *dip/dürp* ο Χλωρός γράφει: «μόριον επιτακτικόν προτασόμενον επιθέτων τινών από [z] {= d}» και δίνει ως παράδειγμα *dürdürü* 'όλοζώντανος' (Α 770) και *dürdürüz* 'εντελώς επίπεδος' (Α 795). Το *TDK* έχει και ένα διαλεκτ. *dip* (IV), που χρησιμοποιείται με τη σημ. 'λίαν, πολύ' («rek, çok anlamlında kullanılır»). Κατά το *AKN* το τροπ. επίρρ. *ντιπ* προέρχεται από «τουρκ. *dip* 'πάτος, κατώτατο σημείο'».

ντίπι κιαολιάς, βλ. **ντίπι** και **μπιτ**.

ντιπιντούς (επίρρ.) [dipidús] & **ντιμπιντούς** [dibidús] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Χουστ.) : εντελώς, τελείως, απολύτως.

[εκτεταμένος τ. του *ντίπι* (Παπ.) / < *dibiduz* (*dibidiüz*, *dübüdüz*) (Συντ.)] (وز دوب)

{Βλ. σημείωση στο λ. *ντίπ*. Υπάρχει και ο κατά πλεονασμό εκτεταμένος τ. *σοντιπιντούς* (βλ.).}

ντιρέκι, το [diréʃi] (Ιδομ., Αποστ., Τσπ., Ξανθιν^A, Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ιστός, μακρύ ξύλο, κοντάρι. **2.** (μτφ.) ψηλός άνθρωπος, νταγλαράς: ΦΡ. *βγαίνω στο ντιρέκι* (Τσπ^B.): γελοιοποιούμαι (μτβ.: *βγάζω στο ντιρέκι*.)

[< *direk* 'κολόνα, ιστός' (Τσπ.)] (ديرك)

{Στο *AKN* : *ντιρέκι**. Η μτφ. σημ. 'ψηλός' ήδη στην τουρκ. παρομοίωση *direk gibü* 'σαν ντιρέκι'. Ο Ιδομενέως έχει τη λ. *ντιρέκι* με τη ειδικότερη σημ. «χοντρή ράβδος πάνω στην οποία κάθουν ακροβατικά οι γυμνασμένοι πίθηκοι». Από εδώ η φρ. *βγάζω/βγαίνω στο ντιρέκι*, που τη βρίσκουμε ως *βγάζω στο κοντάρι* σε τίτλο δημοσιεύματος της εφημ. *Πατρίς* (στις 25-2-2003 και στις 22-11-2011). Ο Ιδομενέως^(B) λημματογραφεί το μέσο *βγαίνω στο κοντάρι* 'εκτίθεμα δημοσίως, εκπίπτω ηθικά'. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: η λ. *κοντάρι* έχει περάσει στα τουρκ. ως *gönder* 'κοντάρι: ιστός σημαίας' (Δημάση & Νιζάμ, 165).}

ντιρίδικος (επίθ.) [dirídikos] (Ιδομ., Τσπ.) : άγου-

ρος, «άωρος, μισοψημένος. – Ντιρίδικα 'ν' ακόμη τ' ατίδια και διά πάνε αμόντες, μόνο μη' ν-τα κόβγει» (Τσπ.).

[μάλλον < *diri* 'ζωντανός' + *-ίδικος* (Συντ.)] (ديري)

{Το σχεδόν άψητο κρέας, το *saignant* των Γάλλων, λέγεται στην Κρήτη (π.χ. Ανώγεια) (*αζω-ντανό*). Ο Πιτυκάκης λημματογραφεί (χωρίς ετυμολ.) τον τ. *ντιρίδικος* με τη σημ. «κάθε τι που προστατεύεται, προφυλάσσεται, αλλά και φυλάσσεται και διατηρείται πολύν καιρό». Ίσως σχετίζεται με το ρ. *ντηρώ* 'βλέπω, προσέχω', που λημματογραφεί στη συνέχεια (< αρχ. *τηρέω -ώ*.)}

ντιρμπάζα, βλ. **ντιλμπάζα**.

ντιρντίζω, βλ. **ατιρντίζω**.

ντοάς, ο [doás] & **ντουάς** [duás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσπ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : η δέηση, παράκληση, προσευχή (μουσουλμάνων), τα παρακάλια.

[< *dua* (Παπ.) / & διαλεκτ. *doa* (TDK) (Συντ.)] (دعا)

ντοατζής, ο [doadzis] & **δοατζής** [doadzis] : πιστός θεράπων. Η λ. σε εκκλησιαστικό κρητ. έγγραφο του 1831 (βλ. Ευμένιος Φανουράκης, "Ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας αποκείμενα εν τω Μουσείω Ηρακλείου", *Κρητικά Χρονικά*, 5 (1951), 91.)

[< *duaci*] (جى دعا)

{Η λ. *duaci* σημαίνει αρχικά 'προσευχητής', «αναγνώστης των δεήσεων» (βλ. *Ιεροδικείο*, Γ 488). Σε έγγραφα προς μια αρχή έμπαινε ως τυπικός χαρκακτηρισμός του αποστολέα. Ισοδυναμεί με το ελλην. λόγιο σε έγγραφα: *υμέτερος πιστός θεράπων*.)}

ντοβλέτι^(A), το [dovléti] & **δοβλέτι*** [dovléti] & **ντεβλέτι** [devléti] (Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσπ., Χουστ.) : **1.** η κυβέρνηση: *Ούλο το θωρούνε μπλειο πως το Ντοβλέτι μας είν' αρροστά-ρικο* (*Κάτοπτρον*, 11) **2.** (μτφ.) το σόι, η καταγωγή.

[< *devlet* (AKN) & διαλεκτ. *dovlet* (TDK) (Συντ.)] (دولت)

{Η λ. *devlet* σημαίνει «κράτος, δύναμις, βασιλείον» και «μεγάλη ευτυχία, ευδαιμονία» (Χλωρός, Α 804). Σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'ν'οι κεμπέρ χαϊρηδες* [= αγαθοεργοί] *απού 'χανε ντοβλέτι* / <που η (<)> *μεγάλη η τουρκιά τούς ήκαμε ραγμπέτι* [= τους σεβόταν] (βλ. *Dedes*, 359). Ο *Dedes* (σ. 373) μεταφράζει τη λ. *ντοβλέτι* ως 'good fortune'.}

ντογρού, βλ. **ντογρού**.

ντογρουτζάς, ο [dɔɣruɖzás] & **ντογρουτσάς** [ɖuɣruɖsás] & **ντογρουτζές** [ɖuɣruɖzés] & **ντογρουτζές** [ɖuɣruɖzés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Ξεν.) : **1.** απότομο κακό τέλος της ζωής: καρδιακή προσβολή, συγκοπή, εγκεφαλικό **2.** μεγάλη τρομάρα: **3.** τέτανος.

[< *doğruca* ‘απ’ ευθείας’ (Παπ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (طوغریجه)

{Υπάρχει η κατάρρα: *E, που να σου ’ρθει ντογρουτζές που πίνει τσι γαιδάρους!* Ίσως ο τ. *ντογρουτζές* να σχετίζεται ετυμολ. και με το επίθ. *duɣruca*, που παράγεται από το επίθ. *duɣru* «στάσιμος, ακίνητος, αδρανής» (Χλωρός, Β 1086). Για τον *ντογρουτζέ* ‘τέτανος’ βλ. Ευαγγελία Φραγκάκη, *Η δημόδης ιατρική της Κρήτης*, Αθήνα 1978, σ. 180.)}

ντογρουτζιάζω [ɖuɣruɖzjazɔ] (Ξανθιν.) : (για ιπποειδή) παθαίνω τέτανο.

[< *ντογρουτζάς* (Ξανθιν.)]

ντοκμετζής, ο [ɖokmedzís] & **δοκουμετζής** [ɖokumedzís] (Τσιρ.) : τεχνίτης που ασχολείται με τη διαμόρφωση μετάλλων, χρυσοχόος.

[< *dökümcü* ‘χότης’ (Τσιρ.) / και *dökmeçi* (TDK) (Συντ.)] (دوکمه چی، دوکومه چی)

ντο(υ)λαμάς, βλ. **δολαμάς**

ντολαντζίω, -ομαι [ɖoladizɔ] (Πάγκ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : εξασπατώ κάποιον με κολακείες και δόλο, παραπλανώ, κάνω κάποιον να αμφιβάλει. Το μέσο *ντολαντζίωμα* (συνήθως στον αορ. *εντολαντζίστηκα*) : κλονίζεται η βεβαιότητα που είχα για κάτι, ταλαντεύομαι, μπερδεύομαι, δυσκολεύομαι να αποφασίσω.

[< *dolad(im)*, αορ. του ρ. *dolandırma* (Πάγκ.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (طولاندمق، دولاندمق، دولاندرمق)

{Ο Αποστολάκης έχει το ρ. *ντολαντζίω* με τη σημ. ‘αντέχω καρτερικά, υπομένω’. Το *doladim* είναι αορ. του ρ. *dolamak* ‘(περι)τυλίγω’. Ο αορ. του ρ. *dolandırma* είναι *dolandırđim*, που θα προσμοιζόταν στα ελλ. ως *ντολαντι-ρντζίω. Μάλλον πρόκειται για απλολογία, εκτός κι αν το *ντολαντζίω* προέρχεται από το *dolamak*, με επίδραση της μτφ. σημ. του ελλ. *τυλίγω* ‘πείθω κάποιον με παραπλανητικό τρόπο να κάνει κάτι επιζήμιο γι’ αυτόν’ (AKN). Ο Ιδομενέως^(B) λημματογραφεί χωριστά τον τ. **ντοναλτζίω** ‘ξεγελώ, μεταπειθώ’. Πρόκειται για παραφθορά του *ντολαντζίω* – το τουρκ. *donaldımak* (αορ. *donaldım*), από το οποίο θα μπορούσε να προκύψει κανονικά, σημαίνει (κατά το TDK) ‘παγώνω’ και λέγεται για φυτά που καταστρέφονται από το κρύο.}

ντολάπα, η [ɖolápa] (Πάγκ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κασσ.) : ντολάπα*.

[< μεγεθ. του *ντολάπι*’ (Πάγκ.)]

ντολάπις, ο [ɖolápis] (Πάγκ.) : *ντολάπα* (βλ.)

[< *ντολάπα* (Πάγκ.)]

{Δεν αιτιολογεί την αλλαγή γένους.}

ντολάπι¹ [ɖolápi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : το ντολάπι*, ΥΠΟΚΟΡ. **ντολαπάκι**, το.

[< *dolar* (Παπ.)] (طولاب، دولاب)

ντολάπι² [ɖolápi] (Παπ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : σύστημα άντλησης νερού, μαγναονιπήγαδο.

[< *dolar* (Παπ.)] (دولاب، دولاب)

{Το *dolar* για την άντληση νερού, στις διάφορες τεχνικές παραλλαγές του, λέγεται *kiymi dolabi, su dolabi, bostan dolabi, παλαιότερα* και *sakiye*, βλ. *σακιάς*.}

ντολαπίνα, η [ɖolarína] (Ξανθιν., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : **1.** στο νερόμυλο: χτιστός κάθετος αυλός, μέσος του οποίου το νερό φτάνει με ορμή από το μυλαύλακο στη φερωτή και τη βάζει σε κίνηση, συνώνυμο: πηγάδι του νερόμυλου **2.** *ντολάπι*², μαγναονιπήγαδο, *σακιάς*.

[< *dolar* (βλ. *ντολάπι*²): η κατάληξη ίσως από επίδραση της λ. *τουρμπίνα* (πβ. *φερωτή*) (Συντ.)]

(*)**ντολαπτζής**, βλ. Παράρτημα 1.

ντολμαδιάζω [ɖolmaɖjazɔ] (Ιδομ.) : **1.** κάνω ντολμάδες **2.** «περιτυλίγω κάτι και το κάνω πακέτο, για να μπορώ να το ελέγχω».

[< *ντολμάδες* (Συντ.)]

ντολμάς*, ο [ɖolmás] & **ντολουμάς** [ɖulmás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : είδος φαγητού: μικρή ποσότητα ρύζι και μυρωδικά, με ή χωρίς κιμά, τυλιγμένη σε αμπελόφυλλο ή λαχανόφυλλο, σπανιότερα σε φύλλα άλλων φυτών (σέσκουλο στην Κρήτη, κυκλάμινα στη Σύμη Δωδεκανήσου).

[< *dolma* (Παπ.)] (طولمه)

{Σε μερικά μέρη της Ελλάδας ο *ντολμάς* (*ντολμαδάκι*) λέγεται *σαρμάς* (*σαρμαδάκι*), από το τουρκ. *sarma* ‘τυλιχτός’. Αυτό συμβαίνει ήδη στα τουρκικά, όπου *dolma* σημαίνει αρχικά ‘γέμισμα’ και στη συνέχεια ‘γεμιστό’ (φαγητό), βλ. Meynard, A 180 και A 327, *sarma* και *dolma* αντίστοιχα. Βλ. και *γιαπράκι*.}

ντομούζης, ο [ɖomúzis] (Ροδ.) : ο χοίρος.

[< *domuz* (παραφθορά του *domuz*) (Συντ.)] (طوموز، طوکوز)

{Πρόκειται ίσως για τη μτφ. σημ. της λέξης *domuz*: «άνθρωπος υνέστατος, ρομαλεώτατος, ευτραφέστατος: ή επίμονος, ισχυρογνώμων, μοχθηρός, γουρούνι [ύβρις]» (Χλωρός, Β 1093).}

ντομουρούκι, το [domurúti] (Τσιρ.) : «κόψιμο δέντρου από τη ρίζα με εγκάρσια τομή. Κόψε ντομουρούκι τη λεμονιά να βγάλει ντελόγο λουμάκους, μπα πάρει απάνω τζή». Για τη σημ. ‘όργανο βασανισμού’ βλ. σημείωση.

[< *tomruk* (και διαλεκτ. *domruk* και *tomuruk*) ‘κομμένος κορμός δέντρου, κούτσουρο’ (TDK) (Συντ.)] (طومروق، طمروق)

{Η λ. *tomruk* σημαίνει επίσης «ποδοκάκι, χρίνιζ ήτοι το ξύλον δι’ ού σφίγγουσι τους πόδας των καταδικών· συνεκδ. ειρκτή» (Χλωρός, Β 1097). Από εδώ η λ. **τουμπρούκι** σε κρητ. δημοτ. τραγούδι για τον Δασκαλογιάννη: *πιάνουν και κατεβάζουν τον κάτω εις το τουμπρούκι* (Emile Legrand, *Recueil des poèmes historiques en grec vulgaire*, Paris 1877, σ. 250. Για τη σημασία της λ. ο Legrand σημειώνει: *billot où l’on attache les criminels; ici on peut l’entendre dans le sens de cachot* (σ. 366). Για το βασανιστήριο αυτό γράφει αναλυτικά ο Νικόλαος Σταυρινίδης στο: “Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 302. Για τον τόπο σημειώνει: «ευρίσκειτο εις τον Μ. Κούλεν». Σε άλλη έκδοση του τραγουδιού (Βαρθόδης, 31) βρίσκουμε: *πιάνου και κατεβάζου τον κάτω στο Γμουρούκι*. Προφανώς πρόκειται για τυπογραφικό λάθος, αντί για **τιμουρούκι**. Αυτό λημματογραφεί ο Χουστουλάκης, με τη σημ. ‘όργανο βασανισμού’.]

ντόμπε, βλ. **τόμπε**.

ντομπρατζής (επίθ. προσ.) [dobradzís] (Ξανθιν.) : ντόμπρος, ειλικρινής.
{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατὰλ. -(α)τζής.}

ντοαλντζίω, βλ. **ντοαλντζίω**.

ντοναμάς, βλ. **ντοναμάς**.

ντονανίδικο, βλ. **ντονανίδικο**.

ντονανίδικο (επίθ.) [donañitjiko] & **ντονανίδικο** [donañidiko] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ειδικά για το σάμαρι: διακοσμημένο στους ‘ώμους’ με «πράσινα και κόκκινα ροδέλας από τσόχα, καρφωμένες με ειδικά αψαστράπτοντα πούλια» (Τσιρ.).
[< *donan-mak* (Παπ.) ‘στολιζομαι· εξοπλίζομαι’ / ντονανίδικος: < *donanik*: ντονανίδικος: < ντονανίδικος, μετάπλαση κατά τα επίθετα σε *-idikos* (Συντ.)] (طونانق، دونانق)

{Προστιθέμενο στο θέμα του ρήματος «το επίθεμα *-ik* [ή: *-ik*, *-uk*, *-iik*] φτάχνει επίθετα, κυρίως με παθητική σημασία, και ουσιαστικά, που δείχνουν κυρίως το αποτέλεσμα της πράξης» (G. L. Lewis, *Turkish grammar*, Oxford University Press, 1967, σ. 6). Η λ. *donanik* μόνο στο Διαδίκτυο.}

ντοναλμάς, ο [donalmás] : ο εορτασμός (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *προσταγή να γίνει νοναλμάς με φωτοχσιές και με κανονιοβολισμούς* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 343).

[< *donanma*, στη σημ. «φωταγογία, φωταγία» (Χλωρός, Β 1098)] (طونانمه، دونانمه)

ντονανιάς, ο [donanmías] & **ντοναμάς** [donanmás] (Πιτ., Ιδομ^β, Ροδ.) : ο στόλος.

[< *donanma* ‘στόλος’ (Πιτ.)] (طونانمه، دونانمه)

{Και **ντουναλμάς** (Εμμ. Κριαράς, “Ληλασία της Παρούκας της Πάρου (Κρητικόν ποίημα του 17ου αιώνας)”, *Αθηνά*, 48 (1938), 142, 159).}

ντοναντζίω [donadízo] (Τσιρ.) : τοποθετώ: «Εντονάντισές μου το πιθάρι ’σα στη μέση και δεν έχω την εξά μου να ξεσώρω μέσα στο σπίτι».

[μάλλον < *donatt(im)*, αόρ. του ρ. *donatmak* ‘στολιζώ» (Συντ.)] (طونانق)

{Πβ. την ειρων. χρήση του ρ. *στολιζώ* με τη σημ. ‘βάζω, τοποθετώ σε περίοπτη θέση, κοτσέρνω’.]

ντοντζίω [dondízo] & **τοντζίω** [tondízo] (Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Τσιρ^β) : κρυώνω υπερβολικά, παγώνω, «ξεπαγάζω, μφ. πνίγομαι από χιονοθύελλαν» (Κονδ.).

[< *dond(im)*, αόρ. του ρ. *donmak* (παλαιότ., αλλά και διαλεκτ., *tonmak*, κατά το TDK) (Συντ.)] (طونقم)

ντοντίνι [dodñi] & **ντουντούνι**, το [dudñi] & **ντοντόνι** [dodñi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ. Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : χάντρα, συνήθως από χρωματιστό γυαλί. Με επιρρ. σημ. στην έκφρ. *ντοντίνι νου* (Ιδομ.) / *ντοντίνι μυαλό* (Δαρ.) *δεν έχει*: δεν έχει κοκκίτσι μυαλό.

[< *tütin* ‘καπνόσπορος’ (Παπ.) / δυσετυμολόγητο, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Προβληματική ετυμολογία: Η λ. *tütin* στα λεξικά έχει τη σημ. ‘καπνός’ (το φυτό). Η σημείωση του Παπαγρηγοράκη ότι σημαίνει ‘καπνόσπορος’ δίνει μια πιθανή εξήγηση: οι χάντρες είναι σφαιρικές σαν τους σπόρους του καπνού, οι οποίοι όμως είναι μικροσκοπικοί. Σημειώνουμε πάντως ότι η λ. *tütin* έχει ήδη προσαρμοστεί ως *τουτούνι* (βλ. ‘κάπνισμα’. Επίσης: η λ. *tütin* έχει περάσει και σε άλλες γλώσσες (βλ. Miklosich, II 79) αλλά σε καμιά δεν πήρε σημ. που να σχετίζεται με το ‘ντοντίνι’. Ο Πάγκαλος έχει τα λ. *doudóni* ‘χάντρα’ (< τουρκ. *tütin*) και *dodóni* «λίθος προσδεδεμένος εις το ένα άκρον σχοινίου και αιωρούμενος ως εκκρεμές» (< ιταλ. *dondolo* ‘εκκρεμές’). Η Ελευθερία Γιακουμάκη, επιμελήτρια της 2η έκδοσης του έργου του, σημειώ-

νει (Γ, 70) : «Θεωρώ απαραίτητα την ενοποίηση των λημμάτων *dodóni* και *doudóni* και ορθή της εκ του τουρκ. *üüüin* προέλευση». Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί τη λ. *ντοντόνι* «από τον ήχο ντουν-ντουν που παράγεται με τη μετακίνηση των “ντουντουγιών”». Ο Γαρεφαλάκης έχει *ντοντάνια* και *ντοντόνι* χωριστά. Βλ. και *ντοντόνα* στον Ιδομενέως και στον Αποστολάκη. Στην Κύπρο *τουτόνια*, τα, λέγονται τα «κενά σφαιρίδια συρματέινης τεχνικής τα οποία αποτελούν στοιχεία περιδεραιών ή άλλων κοσμημάτων» (βλ. Γιαγκουλής, σ. 75, όπου η λ. ετυμολογείται ως εξής: «τουρκ. *tutun* < *tut-mak*»).

ντοντόνι, βλ. **ντοντίνι**.

ντοντουριάς, ο [dondurmás] & **ντουντουριάς** [dundurmás] (Πάγκ., Κονδ.) : **1.** το παγωτό· **2.** η παγωνιά, το γιάτσο.
[< *dondurma* (Πάγκ.)] (طوكدرمه)

ντόπε, βλ. **τόμπε**.

ντορβάς, βλ. **ντρουβάς**.

ντόρθια*, τα [dorθ̄ɣ̄a] (Δαρ., Ξεν.) : **1.** οι τεσσάρες (στα ζάρια)· **2.** οι ατυχίες / αποτυχίες (στη ζωή).
[< *ντόρτια** : < *dört* (*cihar*) ‘τέσσερα τεσσάρια’ (από τα περσ.) -ια, ουδ. πληθ. του -ι κατά τα ζάρια (AKN)] (درت)

ντορπαδιάζω, βλ. **ντρουβαδιάζω**.

ντορμπάς, βλ. **ντρουβάς**.

ντούας, βλ. **ντούας**.

ντουβάκι, το [dunáv̄i] : πέπλο (νύφης). Η λ σε τουρκοκρητ. επιθαλάμια μαντινάδα: *Θωρείς πως τήνε ραίνουμε τελί με το ντουβάκι, / να μη μας τήνε κάμετε κίτρινο μανουσάκι* (βλ. *Κρήτη & Τουρκοκρητικοί*, 68).
[< *dunak* (Bilgehan¹, 38)] (طواق)

ντουβάρι*, το [dunáv̄i] (Παπ., Πάγκ.) : **1.** ο τοίχος (*λέξις πανελληνίως*, Παπ.)· **2.** (μτφ.) βλάκας.
[< *dunvar* (Παπ.)] (بوار)

ντουγρού* (επίρρ.) [duγ̄rú] & **ντογρού*** [doγ̄rú] (Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Αποστ., Τσρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ.) : ίσια.
[< *doğru* (Πάγκ.)] (طوغرى، طوغرو، دوغرو)

ντουγρουτζές, βλ. **ντογρουτζάς**.

ντουγρουτσάς, βλ. **ντογρουτζάς**.

ντουζάκα, η [duzáka] (Ξανθιν.) : η φάκα, η ποντικοπαγίδα.
[< *uzak* (Ξανθιν.) / και διαλεκτ. *duzak* (TDK) (Συντ.)] (طوزاق، دوزاق)

ντουζένια, τα [duzép̄na] (Ξανθιν.) : «πλακίδια με τα οποία επιπέδωναν το πάνω άκρο τοίχου».
[< *düzen* ‘επίπεδο’ (Ξανθιν.)] (دوزن)

{Κατά το TDK η λ. *düzen* έχει διαλεκτ. και τη σημ. «taştan duvar örülürken, düzgün olması için en üst sıraya konulan çok yassı taşlar» (= πολύ επίπεδες πέτρες για να στρωθούν στην πάνω πάνω σειρά σε πετρόχτιστο τοίχο). Το AKN έχει τη λ. *ντουζένια* [< *düzen* ‘αρμονία’] στη λαϊκή φρ. *είμαι στα ντουζένια μου* ‘είμαι στα κέρα μου’. Τη λημματογραφεί ο Χουστουλάκης στον ενικό: *ντουζένι* ‘όρεξη, κέρι στη διασκέδαση’.

ντουζενιάζω [duzép̄náz̄o] (Ξανθιν.) : «επιπέδωνω το πάνω άκρο τοίχου».

[< *ντουζένια* (βλ.)] (Ξανθιν.)]

ντουζιελντζίω [duzjeldíz̄o] (Ξανθιν.) : ιστώνω, ισοπεδώνω.

[< *düzeld(im)*, αόρ. του ρ. *düzelmek* (Ξανθιν.)] (دوزلك)

{Μάλλον < *düzelmek*· το *düzelmek* είναι μέσο/παθητικό.}

ντούζικος^A (επίθ.) [dúzikos] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Ροδ.) : ομαλός, επίπεδος. ΕΙΠΠΡ. **ντούζικα**: ομαλά, στρωτά.

[< *düz* (Πάγκ.)] (دوز)

{Το τουρκ. *düz* (*düz raki*) ‘είδος ρακής’ (βλ. Χλωρός, A 829: «وز راقی» απλή ρακή, κ. δούζικο»), πέρασε στα ελλ. ως ουδ. ουσ. *ντούζικο* ‘είδος ρακής’ (Κουκκίδης, 72), και επέστρεψε στα τουρκ. ως *düziziko*, βλ. TDK και Tzitzilis, σ. 92.}

ντουζούμζικος, βλ. **τζούζικος**.

ντουκάνι, βλ. **ντουκιάνι**.

ντουκιάνι, το [duťáñi] & **ντουκάνι** [dukáñi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** καφενείο· **2.** μαγαζί, εμπορικό ή βιοτεχνικό κατάστημα και (κατά τον Πιτ.) κατ’ εξοχήν το παντοπωλείο.
[< *dükân* (Παπ.)] (دكان)

{Μόνο ο Ιδομενέως έχει τον τ. *δουκιάνι*. Ο Γαρεφαλάκης έχει τη λ. με τη σημ. ‘παντοπωλείο, καφενείο ή και τα δύο’. Πράγματι *ντουκιάνι* ήταν το καφενείο του χωριού (συνγά το μοναδικό), που ήταν και παντοπωλείο (σχεδόν με την κυριολ. σημ. του πρώτου συνθετικού, αφού εκεί έβρισκε κανείς “τα πάντα”, δηλαδή τα λιγιστά καταναλωτικά αγαθά του εμπορίου που απαιτούσε τότε η λιτή ζωή των χωρικών και που δεν μπορούσαν να τα παράγουν οι ίδιοι: ζάχαρη, καφέ, ρύζι, πετρέλαιο, σπέρτα, βελόνες για το ράψιμο και –τη μοναδική ίσως “πολυτέλεια” της κουζίνας τους– διακοσμητικά χαρτιά για τα ράφια της πιατοθήκης (προσωπική εμπειρία).}

ντουκιαντζής, ο [duťañidzís] & **ντουκιαντζής** [duťandzís] & **ντουκιαντζής** [duťanadzís] & **δουκιαντζής** [duťandzís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσρ., Κριτσ., Κασσ.) :

1. καταστηματάρης, μαγαζάτορας· **2.** καφετζής.

[< ντουκιάνι (Παπ.) / < *dükâncî* (Ξανθιν.)] (دكجى)

{Τον τ. *δουκιαντζής* τον έχει μόνο ο Ιδομενέως.}

ντουκιαντζής, βλ. **ντουκιαντζής**.

ντουκμές, ο [dukpés] (Γαρ., Κριτσ^α.): λέγεται κυρίως για το πολύ σκληρό έδαφος (χωράφι).

[ίσως < *dökme* ‘χυτός’, πβ. *dökme demir* ‘χυτοσίδηρος’ (Συντ.)] (دوكمه)

ντουλγέρης, ο [dulzéris] & **ντουλγέρης**, ο [duldzéris] (Τσιρ., Ροδ.): **1.** ο πρωτομάστορας σε οικοδομικές εργασίες, χτίστης, μαραγκός κλπ. **2.** βαρελοποιός.

[< *dülger* (Τσιρ.)] (دولگر)

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: *μαραγκός* > *marangoz* ‘επιπλοποιός’.}

ντουλμές, βλ. **ντουλουμές**.

ντουλμπέντι, το [dulbénti] & **ντουλμπέτι** [dulbéti] (Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^β, Ξεν.): **1.** λεπτό λευκό γυναικείο κάλυμμα της κεφαλής (τζεμπέρι), η μολιδα· **2.** (κατ’ επέκταση) κάθε λεπτό, διαφανές, αραγοϋφαντο ύφασμα· **3.** (ειδικότερα) λεπτό πανί που χρησιμοποιείται ως σουρωτήρι για μαζήθρα, τοματοπολτό κλπ., *τουλουπάνι* (βλ.).

[< *dülbent* ή *tiilbent* (Συντ.)] (دلبند، تولبند، توليند)

ντουλουμάς, βλ. **ντολμάς**.

ντουλουμές, ο [dululmés] & **ντουλμές** [dulmés] (Χουστ.): σκέπη, συλλογισμός.

[μάλλον παραφθορά της λ. *ντουχιουλμές* (Συντ.)]

ντουλούμι, βλ. **ντουνούμι**.

ντουλούμπα, βλ. **τουλούμπα**.

ντουλουμπόχερο, το [dulubóxero] (Τσιρ^β): μοχλός στερεωμένος στην κορυφή της τουλούμπας.

[< *ντουλούμπα* + *χέρι*]

ντουμάνι*, το [dumáñi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ροδ., Ξεν.): **1.** πυκνός καπνός· **2.** (ως επίρρ.): συνεχώς, διαρκώς, χωρίς διακοπή (Πιτ.).

[< *duman* (Παπ.)] (دومان، طومان، تومان)

{Κατά τον Πιτωκάκη «από το ντουμάνι = καπνός, πλάστηκε το επίρρημα με την πιο πάνω σημασία λόγω της συνέχειας που παρουσιάζει η άνοδος του καπνού»·}

ντουμανιασμένος, βλ. **ντουμανίζω**.

ντουμανίζω [dumañízo] & **ντουμανιάζω** [dumañázo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Δαρ., Ιδομ^β, Ροδ.): **1.** βγάζω καπνούς, καπνίζω·

2. καπνίζω (τσιγάρο) με πάθος· **3.** (ντουμανίζω) πυροβολώ. Μτχ. παθ. πρκ. **ντουμανιασμένος** (Τσιρ.): **1.** (για χώρο) με πολύ καπνό, **2.** (για άνθρωπο) νευριασμένος, **3.** (για τον καιρό) που προμηνύει βροχή.

[< *ντουμάνι* (Παπ.)]

{Η σημ. ‘πυροβολώ’ προφανώς από τον καπνό του όπλου κατά την εκτυρσοκρότηση.}

ντουναλμάς, βλ. **ντουναμάς**.

ντουνιάς*, ο [duníás] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): ο κόσμος.

[< *dünya* (Παπ.)] (دنيا)

ντουνούμι, το [dunúmi] & **ντουλούμι** [dulúmi]: «Το ντουνούμι (τουρκ. dönüm) είναι μέτρον εκτάσεως επιφανείας ισοδυναμούν με εν στρέμμα ή με επιφάνειαν εκτάσεως 1 ½ μουζουριού». Η λ. σε συμβόλαιο του 1685 (Βουρδουμπάκις, 407-8). Ο τ. *ντουλούμι* σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (Φανουράκης, 137).

[< *dönüm* «στρέμμα, ήτοι μέτρον επιφανείας τεσσαράκοντα βημάτων πανταχόθεν, ήτοι το όλον 1600 πήχεων» (Χλωρός, Α 806)] (دونه)

ντουντού, η [dudú]: γυναικα, κυρία (Αρμένισσα): *Και δυο ντουντούδες κάθονται σ’ ένα ψηλό μεντενέι* (Στίχος από δημοτικό κρητ. τραγούδι γύρω στα 1815, βλ. Εμμ. Κουτσαντωνάκης, “Το τραγούδι του Μεμέτακα ή (Μ)ουστατσελεπάκη”, *Αμάλθεια*, 7/26 (1976), 52).

[< *dudu*, από τα αρμένικα κατά τον Nisanyan (Συντ.)] (دودو)

ντουντούκι^(Α), το [dudúti] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.): κοινολόγηση, διάδοση, βούκινο. “*Όλο το χωριό το ‘χει ντουντούκι και συ το ‘χεις κρυφό*,” (Παπ.).

[< *düdük* (Παπ.) / ‘φλογέρα’ (Πάγκ.) / πβ. *dilli düdük* ‘ένα είδος φλογέρας’, κ.λ. ‘φλογέρα με γλωσσίδι’, (μτφ.) ‘αυτός που μιλάει πολύ’ & *dilli düdük etmek* ‘διαδίδω ένα νέο σε όλους’ (TDK) (Συντ.)] (دودك، دودك)

{Η λ. *ντουντούκι* χρησιμοποιείται και ως χαρακτηρισμός για πολύ στενό, εφαρμοστό ρούχο (περιοχή Ηρακλείου).}

ντουντούνι, βλ. **ντοντίνι**.

ντουράς, ο [durás] & **τουράς** [turás] (Γαρ., Τσιρ., Ξανθιν^Α): σπειροειδής δέση νήματος (που μπαίνει στην ανέμη για να περαστεί στα μασούρια), : *ένας ντουράς μετάζι*. Η αντίστοιχη ελλ. λ. είναι *κυκλί* (< *κυκλίον* < *κύκλος*), που λέγεται και στην Κρήτη (Πάγκ., Γ 444).

[< *tura* (Μπόγκας, 212)] (طوره)

{*ντουράς μετάζι*, πβ. τουρκ. *ipek turasi* (βλ. Χλωρός, Β 1087). Ο Γαεφαλάκης διεκρινίζει ότι ένας ντουράς γινόταν από τέσσερις μικρό-

τερες δέσμες, τα μονά, και ότι οχτώ ντουράδες έφτιαχναν ένα μπαλάτο. Η λ. *τουράς*, ή θηλ. *τουρά* (tuğra, طغرا), είναι γνωστή με τη σημ. ‘καλλιγραφικό αυτοκρατορικό μονόγραμμα’ που έμπαινε ως ένδειξη γνησιότητας σε σουλτανικά έγγραφα. Αναλυτικά βλ. λ. *τουρά* και *tuğra* στην ελλ. και τουρκ. Βικιπαίδεια αντίστοιχα.}

ντουρβάς, βλ. **ντρουβάς**.

ντουρμπουτζές, βλ. **καραμπουτζές**.

ντουρντίζω [durdízo] (Ξανθιν., Δαρ.), **ντουρντίζομαι** [durdízome] (Ιδομ^B) : «ετοιμάζω, παρασκευάζω, αποτελειώνω». “*Ντουρντίσε τα όλα κι έλα να με βρεις*” (Ξανθιν.), συνθέτω, κατασκευάζω. Το μέσο: ετοιμάζομαι.

[ίσως < *dürd(üm)*, αόρ. του ρ. *dürmek* ‘τυλίγω’ (Ξανθιν.)] (دورمك)

{Κατά τον Χλωρό (A 797) το ρ. *dürmek* σημαίνει «διπλώνω, τυλίσσω ένδυμα, οθόνην κτλ.». Κατά το *TDK* διαλεκτ. έχει και τη σημ. *derleyip katlamak* = συγυρίζω, φτιάχνω, ευπρεπίζω, τακτοποιώ.}

ντουρντουλούκι, το [durdulútí] (Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ροδ., Κασσ.) : πολυκοσμία, συνωστισμός, πολλή κίνηση και φασαρία. [< *dürtülmek* ‘σκουντιέμαι’ (Τσιρ.) / ίσως από τη μορφή *dürtülü-* που παίρνει το ρ. κατά την κλίση του σε ορισμένους χρόνους (Συντ.)] (درتله مك)

ντουρσεκλίδικος (επιθ.) [dursekлідikos] (Ροδ.) : γωνιακός.

[< *dirseki* (Συντ.), βλ. και *ντερσέκι*]

ντουσεμές, ο [dusemés] (Ροδ.) : πεζοδρόμιο.

[< *düseme* (Κουκιδής, 73), στη σημ. ‘πάτωμα, δάπεδο’ (Χλωρός, A 801)] (دوشمه)

ντουσέδες, οι [dusedés] (Κριτσ.) : οι εξάρες στο ζάρι.

[< *düşes* (Κριτσ.), κατά το *TDK* από τα περσ. *dū ‘δύο’ + şes ‘έξι’* (Συντ.)] (دوشش)

{Το έξι στα τουρκ. λέγεται *altı*. Στη λέξη *şes* ο Meynard (B 146) σημειώνει ότι στα τουρκικά «οι περσικοί αριθμοί χρησιμοποιούνται μόνο στο τάβλι», βλ. και Μπόγκας, σ. 163, στο λ. *γέκ.*}

ντουσές, ο [dusés] (Κριτσ.) : οι τριάρες στο ζάρι.

[< *düse* (Κριτσ.), κατά το *TDK* από τα περσ. *dū ‘δύο’ + se ‘τρία’* (Συντ.)]

ντούσκος¹, ο [dúskos] (Ξανθιν.) : χτύπημα δυνατό, πέσιμο.

[ίσως < *düşkän* ‘πεσμένος’ (Ξανθιν.) / μάλλον < *düşük* ‘πεσμένος’ (Συντ.)] (دوشگون/دوشگونك)

ντούσκος², ο [dúskos] (Τσιρ.) : ζωηρός, ατίθασος νέος.

[< διαλεκτ. *düşkü* (*TDK*) «akılsız, düşüncesiz,

sersem] (= άμυαλος, απερισκεπτος, *σερσέμης*) (Συντ.)]

ντουσουλμές, βλ. **ντουχιουλμές**.

ντουσουμάνης, βλ. **ντουχιουμάνης**.

ντουσουμέτι, βλ. **νουσουμέτι**.

ντουσουντίζω, -ομαι, βλ. **ντουχιουντίζω**.

ντουσουντισμένος, βλ. **ντουχιουντίζω**.

ντουσουντώ, βλ. **ντουχιουντίζω**.

ντουσουρμές, βλ. **ντουχιουλμές**.

ντουφεκόγεργα, βλ. **τουφεκόβεργα**.

ντουχιουλμές [duχulmés] & **ντουσουλμές** [dusulmés] & **ντουχιουρμές** [duχurmés] & **ντουσουρμές** [dusurmés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : σκέψη που απασχολεί έντονα κάποιον, έγνοια, συλλογή.

[< *ντουχιουντίζω* (Παπ.) / μάλλον < *düşünme* (Συντ.)] (دوشنمه)

ντουχιουμάνης, ο [duχumáñis] & **ντουσουμάνης** [dusumáñis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. ο εχθρός 2. ο διάβολος.

[< *düşman* (Παπ.)] (دشمن)

ντουχιουντίζω [duχudízo] & **ντουσουντίζω** [dusudízo] & **ντουσουντώ** [dusudó] & **ντουσουντίζομαι** [dusudízome] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : σκέφτομαι έντονα, συλλογίζομαι, προβληματίζομαι· *μτχ. παθ. πρκ. ντουχιουντισμένος & ντουσουντισμένος.*

[< *düşünmek* (Παπ.) / αόρ. *düşünd(üm)* (Πάγκ.)] (دوشنمك)

ντουχιούντισμα, βλ. **ντουχιουντισμός**.

ντουχιουντισμένος, βλ. **ντουχιουντίζω**.

ντουχιουντισμός, ο [duχudizmós] & **ντουχιούντισμα**, το [duχudizma] (Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : βαθιά σκέψη, συλλογή.

[< *ντουχιουντίζω* (Πιτ.)]

ντουχιουρμές, βλ. **ντουχιουλμές**.

ντραμπουζάνι, βλ. **τραπουζάνι**.

ντρομπαδιάζω, βλ. **ντρουβαδιάζω**.

ντρουβαδιά, το [druvadáti] (Τσιρ.) : μικρό σακί εγχώριας κατασκευής (για σιτηρά, αλεύρι, ρούχα).

[< *ντρουβάς*· υποκορ. κατά τον τύπο αλλά όχι και στη σημασία (Συντ.)]

ντρουβαδιά, η [druvadjá] (Ιδομ.) : όσο χωράει ένας ντρουβάς.

[< *ντρουβάς* (Συντ.)]

ντρουβαδιάζω [druvadǰázo] & **ντρομπαδιάζω** [dorbadǰázo] & **ντρομπαδιιάζω** [drobadǰázo] (Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : **1.** βάζω πράγματα στον ντρουβά· **2.** (ειδικότερα) βάζω τις αλεσμένες ελιές (ελαιοζύμη) σε ντρομπάδες· **3.** (μτφ.) μαζεύω με πλεονεξία, αποθηκεύω.

[< ντουρβάς (Πιτ.), ντορμπάς (Ξανθιν.)]

ντρουβαδικά, τα [druvadiká] (Γαρ., Κριτσ.) : **1.** «Δώρα που περιέχονται στο ντρουβά. “Μια σωρά ντρουβαδικά εβάστα κάθε φορά που ήρχοντονε από το χωριό η συντέκνισσά μας η Μαριώ”» (Γαρ.)· **2.** «οι ντρουβάδες με τρόφιμα που έστελναν οι γονείς από τα χωριά στα παιδιά του Γυμνασίου με το λεωφορείο, δύο με τρεις φορές την εβδομάδα» (Κριτσ.).

[< ντρουβάς (Συντ.)]

ντρουβάς, ο [druvás] & **ντουρβάς**^(A) [durvás] & **ντορβάς*** [dorvás] & **ντορμπάς** [dorbás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** σακκίδιο σαν ταγάρι για την τροφή ανθρώπων ή ζώων· ΥΠΟΚΟΡ. **ντρουβαδάκι**, το (βλ. και ως ξεχωριστό λήμμα)· **2.** σάκκος τρίχινος μέσα στον οποίο τοποθετούν ποσότητα ελαιοπολτού στο παραδοσιακό ελαιοτριβείο και μετά τον τοποθετούν στο πιεστήριο για να βγάλουν το λάδι.

[< *torva* (Παπ.) / *torba* (Πάγκ.)] (طوريه، طوريه توريه)

{Αντί για ντρουβάδες στα ελαιοτριβεία χρησιμοποιούσαν επίσης τους *μποζάδες*, βλ. *μποζάς*.}

ξαναγεραντίζομαι [ksanazeradízome] (Ιδομ.) : «Δεν ξαναγεραντίστηκε πλια όμορφη από σένα, / μα μου 'χεις χίλια ψόματα οφέτος λειωμένα». [*ξανά + *γεραντίζομαι (< γεραντίζω) (Συντ.)*] {Το νόημα του πρώτου στίχου της μαντινάδας είναι: δεν έχει γεννηθεί άλλη, δεν ξανάγινε άλλη πιο όμορφη από σένα. Η χρήση του ρ. *ξαναγεραντίζομαι* περιορίζεται μάλλον μόνο στην έκφρ. *δεν (ε)ξαναγεραντίστηκε.*}

ξηγραντίζω [kseγradízo] (Ιδομ^B) : *απαλλάσσομαι από γράντισμα.* [*< στερητ. ξε- + γραντίζω (βλ.) (Συντ.)*] {Το ξε- με τη σημ. 'αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη' (ΑΚΝ).}

ξεκαζανιάζω [ksekazañázo] & **ξεκαζανεύ(γ)ω** [ksekazanév(γ)o] (Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** αδειάζω το καζάνι από τα αποσταγμένα στέμφυλα· **2.** (μτφ.) βγάζω τα αποθνημένα μου· **3.** (μτφ.) αφοδεύω. [*< στερητ. ξε- + καζανιάζω (Ξανθιν.)*] {Το ξε- με τη σημ. 'αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη' (ΑΚΝ).}

ξεκαζάνιασμα, το [ksekazañiazma] & **ξεκαζάνεμα** [ksekazánema] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : το άδειασμα του καζανιού από τα στέμφυλα. [προφανώς: ξεκαζάνιασμα < ξεκαζανιάζω· ξεκαζάνεμα < ξεκαζάνεω (Συντ.)]

ξεκαζικόμα, το [ksekazikoma] (Αποστ., Τσιρ.) : το τράβηγμα, η εξαγωγή του πασσάλου (στον οποίο δένουμε ένα ζώο) από το έδαφος. [*< ξεκαζικάνω (Συντ.)*]

ξεκαζικόνω [ksekazikóno] (Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : (ως αμτβ.) «Επί ζώων που βόσκουν δεμένα με σχοινί σε καζίκι. Κατορθώνω με δυνατά τραβήγματα του σκοινιού ν' αφαιρέσω το καζίκι (πάσσυλο) και ν' απελευθερωθώ» ή (ως μτβ., με υποκείμενο τον άνθρωπο) βγάζω από το έδαφος τον πάσσυλο στον οποίο είναι δεμένο ένα ζώο (Πιτ.). [*< στερητ. ξε- + καζικόνω (Ξανθιν.)*] {Το ξε- με τη σημ. 'αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη' (ΑΚΝ).}

ξεκαλουπιάζω [ksekalupíázo] & **ξεκαλουπώνω** [ksekalurópno] (Κριτσ.) : **1.** αφαιρώ το καλούπι από την οικοδομή· **2.** αφαιρώ το καλούπι από υποδήματα.

[*< στερητ. ξε- + καλουπιάζω, καλουπώνω (Συντ.)*]

{Το ξε- με τη σημ. 'αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη' (ΑΚΝ).}

ξεκαλούπιασμα, το [ksekalupíazma] & **ξεκαλούπωμα** [ksekalúrōma] (Κριτσ.) : **1.** η αφαίρεση του καλουπιού (Συχνός ο πληθ. *ξεκαλουπιάσματα*, με τη σημ. της χρονικής φάσης στην κατασκευή μιας οικοδομής)· **2.** ο άνθρωπος (στη ΦΡ. *Ε, του διαόλου το ξεκαλούπιασμα!*) [*< ξεκαλουπιάζω, ξεκαλουπώνω (Συντ.)*]

ξεκαλούπωμα, βλ. **ξεκαλούπιασμα**.

ξεκαλουπώνω, βλ. **ξεκαλουπιάζω**.

ξεκαπακιάζω [ksekapatíázo] (Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** αφαιρώ το καπάκι· **2.** «προκαλώ έκρηξη, βίαιη εκτόνωση» (Ιδομ.), βλ. *ξεκαπακάνω*, σημ. 2.

[*< στερητ. ξε- + καπακιάζω (Συντ.)*]

{Το ξε- με τη σημ. 'αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη' (ΑΚΝ).}

ξεκαπακόνω [ksekapakóno] (Κονδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** αφαιρώ βιαίως (ξεκαρφώνω) σανίδα· **2.** εκρήγνυμαι, σκάω (μτφ.)· ΦΡ. να *ξεκαπακώσει θέλει η κεφαλή μου* (Αποστ., Τσιρ.) : το κεφάλι μου πάει να σπάσει (από πόνο ή άλλη αιτία) [*< στερητ. ξε- + καπακόνω (Συντ.)*]

ξεκαπλαντίζω [ksekapladízo] & **ξεκαπλέρνω** [ksekaplérnō] (Ιδομ^B) : αφαιρώ το σεντόνι με το οποίο είχα καλύψει την εσωτερική πλευρά του παπλώματος.

[*< στερητ. ξε- + καπλαντίζω/καπλέρνω (Συντ.)*]

{Το ξε- με τη σημ. 'αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη' (ΑΚΝ).}

ξελαγουμίζω [kselagumízo] & **ξελαμίζω** [kselamízo] (Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : «(1) ορύσσω, ανοίγω, υπόνομον και εν γένει λάκκον· (2) μτφ. προσπαθώ με πλάγι-

ον τρόπον να επιτύχω, κατορθώσω τι, τρόπον τινά υπονομεύω τινά» (Πάγκ.)· **3.** σκάβω πολύ βαθιά ένα χωράφι· **4.** ανακαλύπτω, εφευρίσκω, εντοπίζω κάτι το κρυμμένο ή το άγνωστο.

[ξελαμίζω < ξελαγουμίζω < στερητ. ξε- + λαγούμ (Πάγκ.)]

{Το TDK έχει *lam* και *lám* ως διαλεκτ. τ. της λ. *lažim* ‘λαγούμι’. Ο Ιδομενέως λημματογραφεί τις λ. *λαμί* «επιμήκης σωρός αλωνισμένων δημητριακών στη μέση του αλωνισιού» και *ξελαμίζω* «χωρίζω τα δημητριακά από τα κοντύλια, αποκαλύπτω κάτι που ήταν δύσκολο ή ακόμα και αδύνατο να αποκαλυφτεί, αρθρώνω μετὰ δυσκολίας μια φράση». Έχει επίσης το ρ. *ξελουμίζω* «αρθρώνω, αναδεικνύω, εμφανίζω». Ο Γαρεφαλάκης έχει το ρ. αυτό με τη σημ. ‘κάνω κάτι στα κρυφά’. Το ρ. *ξελαμίζω* λέγεται επίσης με τη σημ. ‘αποκομίζω κάποιο κέρδος στο τέλος μιας προσπάθειας’. Ο Δαριβιανιάκης έχει: *Ξελαμίζω* = «κάνω κακές δουλειές, κάνω κακό τελείωμα, “περιμένω να δω είναι θα μου ξελαμίσει πάλι”». Με την ίδια περίπου σημ. έχει ο Αποστολάκης το ρ. *ξελεμίζω*: “*Επολυπρήστηκεν η χέρα μου επαέ, σπού μου κάμιανε το μπόλι και δεν γ-κατέχω είναι θα μου ξελεμίσει ετούτονα το πρήξιμο*”.}

ξελαμίζω, βλ. **ξελαγουμίζω**.

ξεμποξαδιάζω [kseboksađjázɔ] : στο ελαιοτριβείο: βγάζω τους μοξάδες από το πιεστήριο, τους ανοίγω και πετώ τα υπολείματα της ελαιοζύμης, *ξενορμπαδιάζω*.

[< στερητ. ξε- + μοξοδιάζω (Συντ.)]

{Το ξε- με τη σημ. ‘αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη’ (AKN).}

ξεμποξάδιασμα, το [kseboksađjazma] : η ενέργεια του *ξεμποξαδιάζω*, *ξενορμπαδίασμα*.

[< *ξεμποξοδιάζω* (Συντ.)]

ξεμποστανιάζω [ksebastañázɔ] (Κριτσ., Ξεν.) : «κόβω και τα τελευταία προϊόντα από το μπόστάνι, ξερίζωνω τα φυτά, για να σκάσω το χωράφι».

[< στερητ. ξε- + μπόστάνι (Συντ.)]

ξεμπουνταλιάζω [ksebudalázɔ] (Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : **1.** πονηρεύομαι· **2.** συνέρχομαι από την αποβλάκωση.

[< στερητ. ξε- + μπουνταλιάζω (Ξανθιν.)]

ξενταμπακιάζω [ksedabañázɔ] (Ξανθιν.) : «**1.** προκαλώ σωματικές βλάβες σε κάποιον. **2.** ξερίζωνω φυτό. **3.** κρημνίζω από τα θεμέλια οίκημα. **4.** ξεπατώνω δοχείο ή άλλο αντικείμενο».

[< στερητ. ξε- + νταμπακάς ‘πάτωμα, στρώση’ (βλ.) (Συντ.)]

ξενταμπανιάζω [ksedabañázɔ] (Γαρ., Ξανθιν^Δ,

Κριτσ.) : **1.** αφαιρώ τις νταμπάνες (βλ. *νταμπάνα*), *ξεκαλουπιάζω*· **2.** (μτφ.) κουράζω υπερβολικά κάποιον· **3.** γκρεμίζω, καταστρέφω κάτι.

[< στερητ. ξε- + *νταμπανιάζω < νταμπάνα (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης (σ. 434) λημματογραφεί τη ΦΡ. *με ξενταμπανιάσανε* ‘μου πήραν όλα τα χρήματα, με αφίσανε ταπί’, ενώ έχει χωριστό λήμμα με το μέσο *ξενταμπανιάζομαι*, με τη μτφ. σημ. ‘κουράζομαι πολύ’.

ξενταμπανιάστρα, η [ksedabañástra] (Κριτσ.) : «σιδερένιο εργαλείο, γωνιώδες στην άκρη του, ειδικό για το ξεκαλούπωμα».

[< *ξενταμπανιάζω* (Συντ.)]

ξεντορμπαδιάζω [ksedorbađjázɔ] (Ξανθιν., Ξεν.) : αδειάζω τους ντορμπαδες μετά την έκθλιψη των ελιών στο πιεστήριο, *ξεμποξοδιάζω*.

[< στερητ. ξε- + ντορμπαδιάζω (Ξανθιν.)]

{Το ξε- με τη σημ. ‘αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη’ (AKN).}

ξεντορμπαδίασμα, το [ksedorbađjazma] (Ξανθιν^Δ.): το άδειασμα των ντορμπαδών μετά την έκθλιψη των ελιών στο πιεστήριο, το *ξεμποξοδίασμα*.

[< *ξεντορμπαδιάζω* (Ξανθιν.)]

ξεντορμπαδιστής, ο [ksedorbađjastís] (Ξανθιν^Δ.): ο εργάτης που έκανε το άδειασμα των *ντορμπαδών* στη φάμπρικα (ελαιοτριβείο).

[< *ξεντορμπαδιάζω* (Ξανθιν.)]

ξεπαπουτσόνομοι [kseparutsónome] (Ιδομ., Ξεν.) : βγάζω τα παπούτσια μου.

[< στερητ. ξε- + παπουτσόνομοι (Συντ.)]

{Το ξε- με τη σημ. ‘αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη’ (AKN).}

ξεπαπούτσωτος (επίθ.) [kseparútsotos] (Παπ.: στο λ. *παπούτσι*, Δαρ., Κριτσ., Τσιρ^β, Ξεν.) : ξυπόλυτος, χωρίς παπούτσια· ΦΡ. *ήρθε ξεπαπούτσωτος* (Δαρ.) : τρεχάτος, χωρίς καθυστέρηση.

[< στερητ. ξε- + παπούτσι (Παπ.) / ίσως μτφδ.: < *rabıcsuz* (Συντ.)]

{Η τουρκ. έκφρ. *rabıcsuz kaçmak* σημαίνει «φεύγω άνευ υποδημάτων, εν μεγάλη σπουδή, άναυλα» (Χλωρός, Α 409). Η σημ. ‘εν μεγάλη σπουδή’ της λ. *ξεπαπούτσωτος* φαίνεται πολύ ωραία στο τραγούδι *Βοσκαρονόδακι αμουστακο* (τραγουδιμένο αζεπέραστα από τον Κώστα Μουντάκη), στο οποίο ο έρφηος βοσκός ονειρεύεται μια μεγάλη κακοκαρία, που θα ανάγκαζε την καλή του να τρέξει κοντά του: «Ν’ αστράρτει, να κουφιβροντά, να ρίχνει κουκοσάλι (χαλάζι) / και ξεπαπούτσωτη να ’ρθεις στην ειδική μου αγκάλη».

ξεπαραδιάζομαι [ksepađjázome] (Κονδ., Ιδομ.,

Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Τσιρ^B.): (χρησιμοποιείται κυρίως στον αόρ.) (ε)ξεπαραδιάστηκα: έμεινα χωρίς χρήματα, γιατί τα ξόδεψα όλα.

[< στερητ. ξε- + *παράδες* (*παράς*) (Συντ.)]

{Ο Κονδυλάκης έχει και το μτβ. *ξεπαραδιάζω*, με τη σημ. «αδειάζω το πουργί άλλου».

ξεπατωντέκα, η [ksepatodenéka] (Ιδομ^B, Ξεν.) : **1.** παλιά ντενέκα (βλ.) που της έχει φύγει ο πάτος· **2.** (μτφ.) άνθρωπος διεφθαρμένος, κουτσομπόλης.

[*ξεπατω(μενο)ντενέκα < ξεπατωμένη ντενέκα (Συντ.)]

{Συνήθως στη σημ. 2., κυρίως για ανθρώπους που δεν κρατούν το μυστικό. Στη σημ. αυτή είναι συνώνυμο της λ. *ξεπατοκάλαθα* / *ξεπατοκάλαθο* (που ο Πάγκαλος το ετυμολογεί από το *ξεπατω(μενο)κάλαθο).}

ξεραβεντίντάβελι, βλ. **ξεραβεντίν ταβελί**.

ξεσικιλντζίω [ksesikildízo] (Ιδομ^B.): «ξεσκό, περνώ την ώρα μου, διασκεδάζω τη στενοχώρια μου».

[< στερητ. ξε- + *σικιλντζίω* (βλ., καθώς και το ελόμενο) (Συντ.)]

ξεσικλεντζίω [ksesikledízo] (Ιδομ^B.): «ξεσκό, περνώ την ώρα μου, διασκεδάζω τη στενοχώρια μου».

[< στερητ. ξε- + *σικλεντζίω* (βλ. *σεκλετίζω*, καθώς και το *παραπάνω*) (Συντ.)]

ξεροτσιβή, η [kserotsiví] (Γαρ., Κριτσ.): ξεροβόρι.

[< *ξερο-* + *τσιβή* (βλ.) (Συντ.)]

ξετζεμπερόνω [ksetszeberóno] (Ξανθιν., Ξεν.) : βγάζω το τζεμπέρι κάποιου.

[< στερητ. ξε- + *τζεμπέρι* (Ξανθιν.)]

ξετουλουπανιάζω [ksetulupañázo] (Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.) : ξετυλίσσω κάτι που έχω περιτυλιγμένο.

[< στερητ. ξε- + *τουλουπανιάζω* (Ξανθιν.)]

{Το ξε- με τη σημ. 'αντίθετη ενέργεια από αυτή που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη' (AKN).}

ξετσικουρόνω [ksetsikuróno] (Κασσ.) : (λέγεται για την κρητική βράκα) χάνω το *τσικούρι*: *ξετσικούρωσε η βράκα μου και δεν τη στένω*.

[< στερητ. ξε- + *τσικούρι*]

ξετσιτίζω [ksetsítizo] (Αποστ., Τσιρ.) : χτυπώ τα κλαδιά της ελιάς με ένα ραβδί, για να πέσουν οι ελιές.

[< ξε- (βλ. AKN ξε- III 2) + *τσιτά*, βλ. σημείωση στο λ. *τσιτά* (Συντ.)]

ξετσιτίσμα, το [ksetsítizma] (Αποστ., Τσιρ.) : το ράβδισμα της ελιάς.

[< *ξετσιτίζω*, βλ. σημείωση στο λ. *τσιτά* (Συντ.)]

ξεφτιλιζώ, βλ. **ξεφτιλιζώ**.

ξεφλαφλακίζω [kseflaflafízo] (Ροδ.) : διαδίδω.

[< στερητ. ξε- + *φλαφλατίζω* (βλ.) (Συντ.)]

ξεφτιλιζώ [kseftilízo] & **ξεφτιλιζώ** [kseftilízo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : «καθαρίζω το φτίλι του λύχνου από την καρβουνίδα που κάνει στην άκρη, για να φωτίζει καλύτερα» (Πιτ.).

[< στερητ. ξε- + *φ(ι)τίλι* (Πάγκ.)]

{Ο Κονδυλάκης το γράφει: *ξεφτολιζώ*. Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τη φρ. **ξεφτιλιζει το αμπέλι**, με τη σημ. «φεύγουν τα μάτια της κουρμούλας (κλήματος) του αμπελιού, που μοιάζουν με φτίλια». Το AKN ετυμολογεί το *ξεφτιλιζώ* 'εξευτελίζω, προσβάλλω' ως εξής: «< *ξεφτιλιζώ* (συγκ. του άτ. [i]) 'βγάζω το φτίλι απ' το λυχνάρι' < ξε- *φτιλί(ι) -ίζω*- συμφυρ. *εξευτελιζώ* & *ξεφτιλιζώ*».

ξεφτίλισμα, το [kseftilízma] (Αποστ., Τσιρ.) : η αφαίρεση της καμένης άκρης από το φτίλι του λύχνου ή του καντηλιού.

[< *ξεφτιλιζώ* (Συντ.)]

ξεφτιλιστήρι, το [kseftilístiri] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : μικρό ξυλάκι ή τσιμπιδάκι με το οποίο καθάριζαν την καμένη άκρη από το φτίλι του λύχνου για να φωτίζει καλύτερα.

[< *ξεφτιλιζώ* (Πάγκ.)]

{Λέγεται και *ξεπασουλιστήρι*.}

ξεφτυλιζώ, βλ. **ξεφτυλιζώ**.

ξεχαμπέτομα, το [ksexabétoma] (Ξανθιν., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** ξεπάτομα· **2.** ξεθεμέλιωμα.

[< *ξεχαμπετόνω* (Ξανθιν.)]

ξεχαμπετόνω [ksexabetóno] & **ξεχαπετόνω** [ksexabetóno] & **ξεχαμπιτόνω** [ksexabitóno] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν. **1.** αφαιρώ τον πάτο των στιβανίων: (στο παράδειγμα χρήσης του Πάγκαλου ως μέσο/παθητικό): «Τα στιβάνια μου *εξεχαμπετωθήκανε* και θέλουμε να τως-ε βάλω 'ποκάτω πετσι»· **2.** γκρεμίζω κάποιο κτίσμα συθέμελα.

[< επιτατ. ξε- + *χαμπετόνω* (< οθωμ. *habt* ή *habit*, βλ. σημείωση στο λ. *χαμπετόνω*) (Συντ.)] (هبط ή هبط)

ξεχαμπιτόνω, βλ. **ξεχαμπετόνω**.

ξεχαπετόνω, βλ. **ξεχαμπετόνω**.

ξεχαρμανιάζω [ksecharmañázo] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : εκτονόνομα, ξεσκόω.

[< στερητ. ξε- + *χαρμανιάζω* (Ξανθιν.)]

ξεχαρμπίζω [ksecharbízo] (Τσιρ., Ιδομ^B.): **1.** ξεβουλώνω κάτι με τη βοήθεια ράβδου· **2.** βγάζω

το μαχαίρι από τη θήκη του, ξιφουλκώ· **3.** αποκαλύπτω κάτι που ήταν κρυμμένο.

[< στερητ. *ζε-* + *χαρμπ-* (< *harbi* 'βέλος, ράβδος') + *-ίζω* (Τσιρ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης έχει επίσης το λ. *χαρμπίζω* (βλ.), από το οποίο μπορεί ευκολότερα να προκύψει το *ξεχαρμπίζω*. Στα τουρκ. *harbi* είναι ο μεταλλικός οβελός με τον οποία γέμιζαν τα εμπροσθογεμή όπλα, η τουφεκόβεργα (βλ. *χαρμπι*.)}

ξεχαρτζίζω [ksexardzizo] : **1.** αποκομίζω όφελος, μου μένει κέρδος (Παπ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.)· **2.** ξοδεύω, δαπανώ (Πάγκ.)

[< *χάρτζι* < *harç* 'έξοδο, δαπάνη' (Παπ.) / < *ζε-* + *harç* (Πάγκ.) / < *ζε-* + *χαρτζίζω (Ξανθιν.)]

{Η 2η σημ. μάλλον δεν είναι σωστή. Όπως σημειώνει η Ελευθ. Γιακουμάκη, επιμελήτρια της 2η έκδοσης του έργου του Πάγκαλου (Δ, 380), *ξεχαρτζίζω* «σημαίνει το αντίθετον δεν δαπανώ, συμμετέχω σε χαρά, γιορτή, παρέα χωρίς να κάνω έξοδα» (βλ. και *ξεχαρτιστός*). Ο Παπαγιωργράκης έχει το λ. *χάρτζι*, με δύο σημασίες, 'κέντημα' και 'έξοδο, δαπάνη', και από αυτό παράγει το *ξεχαρτζίζω*, με τη σημ. «λαμβάνω καθαρόν κέρδος».

ξεχαρτζισιά (επίρρ.) [ksexardzisa] (Πιτ.) : «όρος συμφωνίας μεταξύ του ιδιοκτήτη ενός εκμεταλλεύσιμου είδους και εκείνου που αναλαμβάνει την αξιοποίησή του: Στο τέλος της συνεργασίας ο πρώτος παίρνει ένα εξ αρχής ορισμένο ποσό, ανεξάρτητα από τα κέρδη της επιχείρησης, το δε υπόλοιπο το μοιράζονται εξίσου. «Ήδωκα ένα μουσκάρι {ενν. για εκτροφή} ξεχαρτζισιά για 500 δραχμές».

[< *ξεχαρτζίζω* (Συντ.)]

{Ίσως δεν είναι επίρρ. αλλά θηλ. ουσ. (*η *ξεχαρτζισιά* = το κέρδος) που χρησιμοποιείται με επιρρ. σημασία, ή (λιγότερο πιθανό) είναι άλλος τ. του επιρρ. *ξεχαρτζισιά*. Στο λ. *ξεχαρτιστά* (βλ. *ξεχαρτζιστός*) το ερμήνευμα του Κονδυλάκη είναι: «δίδω εις ένα τα ωζά να τα βόσκει και άμα βγη η αξία των από το εισόδημά των να τα έχωμε σημασιακά».

ξεχαρτζιστής, βλ. **ξεχαρτζιστός**.

ξεχαρτζιστός (επίθ.) [ksexardzistós] (Παπ.: στο λ. *χάρτζι*, Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B): **1.** ανεξόδοτος· **2.** κάτι που δίνεται για εκμετάλλευση κατά τον όρο συμφωνίας *ξεχαρτζισιά* (βλ.): «*ξεχαρτζιστά* οζά: ζώα που παίρνει ο βοσκός από το σύνολο των ζώων που του έδωσαν να βόσκει» (Τσιρ.). Σε κείμενο του 1870: *1* *αηλιά* [= αγελάδα] *την οποία επήρε από τον Ανδρέα Καλοκερινόν επί συμφωνία ξεχαρτζιστή (Α.Δ.Η., 2 / 36-227) || ξεχαρτζιστό κοινάτο :*

«ποιμενικός συνεταιρισμός κατά τον οποίο δίδει κανείς τα αιγοπρόβατα του σ' έναν άλλο, για να του τα βόσκει, μα τα υπολογίζει σε χρήμα το οποίο υποχρεούται να πληρώνη στον ιδιοκτήτη αυτός που τα παίρνει και μάλιστα όσον μπορεί πύο γρήγορα, γιατί τον συμφέρει έτσι πύο καλά. Αυτός που παίρνει τα αιγοπρόβατα για βοσκή ονομάζεται **ξεχαρτζιστής** (συζευτής στα Σφρακιά)» (Γιάννης Μαυρακάκης, *Ποιμενικά Δυτικής Κρήτης*, Χανιά 1948). ΕΠΙΡΡ. **ξεχαρτζιστά**: **1.** χωρίς έξοδα· **2.** βλ. *ξεχαρτζισιά*.

[< *ξεχαρτζίζω* (Παπ.)]

{Παλιότερα, τότε που ο καταναλωτισμός δεν είχε διαβρώσει όλες τις εκδηλώσεις μας, στα βαφτίσια πήγαινε κανείς χωρίς δώρο. Γι' αυτό τα θεωρούσαν *ξεχαρτζιστή* γιορτή. Επίσης, έλεγαν (με μάυρο (;) χιούμορ) *ξεχαρτζιστό* το φαγητό που προσφέρεται κατά το έθιμο στα μνημόσυνα.}

-ξής, βλ. -τζής

ξηγκικοζυγιάζω [ksidzikoziázó] & **ξηγκοζυάζω** [ksigoziázó] (Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ., Ιδομ^B): κλέβω στο ζύγισμα, πουλάω ελλιποβαρές εμπόρευμα. [< *ξηγκικός* (βλ.) + *ζυάζω* (Πιτ.)]

ξηγκικοκαμπανίζω [ksidzikokabañizo] (Ξανθιν.): ό,τι και το *ξηγκικοζυγιάζω* (βλ.).

[< *ξηγκικός* + *καμπανίζω* (< *καμπανός* 'ζυγαριά') (Ξανθιν.)]

ξηγγης (επίθ. προσ.) [ksidzís], θηλ. **ξηγγαίνα** [ksidzina] ή **ξηγγού** [ksigú] (Κριτσ.): «(1) αυτός που δεν έχει στο σώμα του ξηγγί, δηλ. πάχος· (2) (μτφ.) ο τσιγγούνης, ο σφιχτοχέρης».

[< *eksik* (Κριτσ.)]

{Κανονικά η λέξη ακούγεται με ως **ξίκης**. Ο τ. *ξηγγης* (σωςστότερα: *ξηγκης*) από παρετυμολ. επίδραση, όπως φαίνεται στη σημ. **1.** Βλ. και *ξηγκικός*·}

ξηγκικός (επίθ.) [ksidzikós] & **ξίκικός*** [ksifíkos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Τσιρ^B, Ξεν.): **1.** ελλιποβαρής· **2.** ελλιπής, λειψός· **3.** σπάνιος· ΕΠΙΡΡ. **ξηγκικά**. Βλ. και *ξηγγης*.

[< *eksik* (Παπ.)] (اكسيك، اكسيك)

{Κατά τον Πιτυκάκη «ξίκικός-ξηγκικός, πιθανώς κατ' επίδραση της λέξης ξύγκι, γι' αυτό το ορθογραφούν πολλοί ξύγκικος».

ξηγκοζυάζω, βλ. **ξηγκικοζυάζω**.

ξίκης, βλ. **ξηγγης**.

ξίκ ολσούμ (έκφρ.) [ksik ólsúm] (Παπ., Πάγκ.): ας λείψη από μένα.

[< *eksik ólsun* (Παπ.)] (اكسيك اولسون)

ξιλντζίω [ksildizo] & **ξερντζίω** [ksirdizo] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.): ελαττώνομαι,

φουραίνω, αδυνατίζω. Πιο κοντά στο τουρκ. έτυμο ο τ. **εξιλιτίζω** [eksiltízo] : απομένω. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Έστειλέ μου ο Πέτρος ένα σουρέ [= χρηματόδεμα] γρ. 200 και τζοί δωκα στο Χαζίνε. Έτερο σουρέ με το Γιαννακό γρ. 2.200. Και εξιλτίσανε [= έμειναν] εφτά και τά 'καμα τεσιλιμι [= τα παρέδωσα] στο Χαζίνε [=Ταμείο] (βλ. Ημερολόγιο Κοζύρη, 590).*
[< eksild(im), αόρ. του ρ. eksilmek (Πάγκ.)]
(كسيلمك)

ξιρντίζω, βλ. **ξιρντίζω**.

ξύγκικος, βλ. **ξίγκικος**.

ξυλάδες, οι [ksiládes] : ξυλοκόποι, σκαπανείς, στρατιώτες επί οθωμανικής υτοκρατορίας που ήταν οπλισμένοι με πέλεκυ (μπαλά). Έργο τους αρχικά ήταν να καθαρίζουν τους θάμνους και τις δασικές εκτάσεις κατά τη διάρκεια μιας εκστραείας, να ανοίγουν το δρόμο, να στήνουν και να μαζεύουν τις σκηνές, να φορτώνουν και να ξεφορτώνουν φορτία. Αργότερα ήταν σωματοφύλακες του Αυτοκρατορικού γυναικωνίτη, ενώ ήταν υπεύθυνοι για εξωτερικές υπηρεσίες του σαραγιού (TDK & Χλωρός, Α 327). Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Και οι ξυλάδες θα γινού σουλτανχανέδες (βλ.) όλοι / και μέσα να γεμίσουνε ταλίμ ασκέρι όλοι (βλ. Dedes, 357). Βλ. και μπαλατζής.*
[σημαιοσολ. δάνειο < baltacı 'ξυλοκόπος' (Συντ.)] (بالطه جي)

Ξύλινη Ντάμπια, βλ. **ντάμπια**.

ξυλοκούμπουρο, το [ksilokúburo] (Ξανθιν.) : είδος πιστολιού (παγνίδι) που κατασκευάζεται από παιδιά.

[< ξύλο + κουμπούρι (Ξανθιν.)]

O

ογουρλής, βλ. **γουρλής**.

ογουρσουζά, βλ. **γρουσουζά**.

ογουρσουζεύω¹ [oγyursuzéno] & **ογουρσουζεύω¹** [oγyusuzéno] (Ξανθιν., Ξεν.) : φέρνω κακοτυχία.

[< ογουρσουζής¹ ή ογρουσουζής¹ (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. γρουσουζής]

ογουρσουζεύω² [oγyursuzéno] (Πιτ.) : λερώνω, βρωμίζω.

[< ογουρσουζής² (Συντ.), βλ. σημείωση στο λ. γρουσουζής]

ογουρσουζής, βλ. **γρουσουζής**.

ογουρσουζιά, βλ. **γρουσουζιά**.

ογουρσουζικός [oγyursúzikos] & **ογουρσουζικός** [oγyusúzikos] (επίθ.) (Ξανθιν.) : αυτός που φέρνει κακοτυχία.

[< ογουρσουζής¹ ή ογρουσουζής¹ (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. γρουσουζής]

ογουρσουζιούκι, το [oγyursuzítúji] (Πιτ.) : ό,τι και η ογουρσουζά.

[< uğursuzluk (Πιτ.) / μάλλον < ογουρσουζής² (βλ. σημείωση στο λ. γρουσουζής) με κατάλ. -λούκι < -luk (Συντ.)]

ογράντιζμα, βλ. **γράντισμα**.

ογραντίζω, βλ. **γραντίζω**.

ογρουσουζής, βλ. **γρουσουζής**.

ογρουσουζι(α)ά, βλ. **γρουσουζά**.

οικνεύω, βλ. **κονεύω**.

οϊλέσα (μόριο) [oïlésa] (Κονδ.) : ώστε, δηλαδή.

[τουρκοκρητ. (Κονδ.) / < öyleyse 'εν τωιαύτη περιπτώσει, ε τότε λοιπόν' (Συντ.)]

οκά*, η [oká] (Τσιρ., Ξανθιν.^Δ, Ξεν.) : μονάδα μέτρησης βάρους (1.282 γραμμάρια), με υποδιαίρεση το δράμι (1 οκά = 400 δράμια).

[μσν. οκά, αντδ.(;) < okka < αραβ. āqīyah ίσω < αρχ. ούγγια (AKN) (أوقه، أوقه، وقية)]

{Για τη μέτρηση (ή τη μετάγγιση) υγρών, και κυρίως του λαδιού, υπήρχε η οκά, ένα είδος καρπούτσου από (γαλβανισμένη) λαμαρίνα. }

οκαδάκι, το [okadátji] (Τσιρ.) : πήλινο αγγείο με χερούλι που χωρούσε μια οκά λάδι.

[< προφανώς υποκορ. της λ. οκά (Συντ.)]

{Υπήρχαν και μεταλλικά οκαδάκια, από γαλβανισμένη λαμαρίνα. Ο πλανόδιος αγχάρης που περνούσε μια φορά τον χρόνο από το χωριό μου (στα μέσα της δεκαετίας του '50) μετρούσε τα αιθέρια έλαια που πουλούσε (βλ. λ. *καρραμπάσι*) με μια μικρογραφία μεταλλικού καρπούτσου, λίγο μεγαλύτερο από δαχτυλήθρα, που το έλεγε οκαδάκι. }

οκαδιάρα, η [okadjárá] (Τσιρ.) : φιάλη που χωρούσε μια οκά λάδι, κρασί, κλπ.

[ουσιαστικοπ. θηλ. του επιθ. *οκαδιάρης*, -α, *ικο* (Συντ.)]

{Βλ. *οκαδιάρης*, σημ. 2. Πβ. η χιλιάρα (μπουκάλα) = που χωρούσε δυόμισο οκάδες (χιλία δράμια) κρασί – στα τουρκ. αντίστοιχα λέγεται binlik (< bin 'χιλία'), και από αυτό η λ. *μπινλίκα*, η = «ααλίνη φιάλη, περιέχουσα υγρόν χιλίων δραμιών» (Κουκίδης, 63)· το πεντακοσάρι (μπουκάλι) = που χωρούσε πεντακόσια δράμια. }

οκαδιαρέ, βλ. **οκαδιαρή**.

οκαδιαρή (μαζόχτρα), η [okadjarí mazóχtra] (Αποστ., Τσιρ.) & (Σφακιά) **οκαδιαρέ** [okadjaré] (Ξανθιν., Τσιρ.^B) : «η εργάτρια που συλλέγει ελιές, με αμοιβή μια οκά λάδι την ημέρα» (Αποστ., Τσιρ.).

[< *οκαδιάρης* (Ξανθιν.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο τ. *οκαδιαρέ* της Δυτ. Κρήτης αντιστοιχεί στον τ. *οκαδιάρά* (οκαδιαρή) της Ανατολικής, ο οποίος μπορεί να είναι το θηλ. του *οκαδιάρος, πβ. αρρωσταρός (συνηθέστερα: αρρωσάτης), θηλ. αρρωσταρά, καβαλαρός (συνηθέστερα: καβαλάρης), θηλ. καβιλαρά, ή να προκύψει κατευθείαν από το αρσ. *οκαδιάρης* με μετακίνηση του τόνου, πβ. αφορμάρης, θηλ. αφορμαρά. Ο Τσιριγοτάκης λημματογραφεί τη λ. *οκαδιαρέ* μαζί με το επίρρ. *οκαδιάτακα* (βλ.). }

οκαδιάρης, -α, -ικο^(A) (επίθ.) [okadjarís] (Κριτσ., Ιδομ.^B) : **α.** (ως επίθ. προσ.) : «αυτός που πληρώνεται σε είδος, απ' αυτόν στον οποίον εργάζεται, αντί σε χρήμα, για την εργασία που προ-

σφέρεν» (Ιδομ^B). **β.** (ως επίθ.) : **1.** αυτός που έχει βάρος μια οκά (1282 γραμμάρια) : *οκαδιάρης λαγός*. **2.** αυτός που χωρούσε μια οκά: *οκαδιάρικο μπουκάλι*.

[< οκάδες (οκά) + -iάρης (Συντ.)]

{Ο Ιδομενέως λημματογραφεί χωριστά: **οκαδιάρης** (για το α) και **οκαδιάρικος** (για το β). Στη σημ. 2 λέγεται και **οκαλιδικός** (< *okkali*), όπως στο στίχο από ευτράπελο κρητ. δημοτ. τραγουδι: *τρία ψωμιά οκαλιδικά ήτρωε στην καθιά τζής* (Κλεάνθη Κυπριωτάκη, *Η Κρήτη μέσα από την παράδοση. Κρητικά δημοτικά τραγούδια*, Ηράκλειο 2003, σ. 205).}

οκαδιάρικος, βλ. **οκαδιάρης**.

οκαδιάρικα (επίρρ.) [okadjarítika] : με μέτρο την οκά. «Τρόπος αποξημίωσης εργάτη συλλογής ελαιοκάρπου [...] συνήθως η αμοιβή ήταν το 25-30% της παραγωγής».

[< *οκαδιάρικος* (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *οκαδιάρη*.}

οκαλιδικός, βλ. **οκαδιάρης**.

ό καντάρ (έκφρ.) [ó kadár] (Παπ., Πάγκ.) : «το-σούτος, εις την τουρκικὴν παρομίαν “ό-καντάρ παρά, ό-καντάρ μογιά” = δηλ. όσο χρήμα δώσεις, τόσο χρώμα θα πάρεις» (Παπ.).

[< *o kadar* (Παπ.)] (أو قدر)

{Μάλλον θα έπρεπε να λημματογραφηθεί η παρομία και όχι η έκφρ. *ό καντάρ*, αφού αυτή δεν αναφέρεται να χρησιμοποιείται αυτοτελώς με τη σημ. ‘τόσος’. Η επιφ. φρ. *ό καντάρι* (βλ.) που λημματογραφεί ο Γαρεφαλάκης σημαίνει ‘φτάνει πια!’}

ό καντάρι (επιφ. φρ.) [ó kadári] (Γαρ.) : φτάνει πια, ως εδώ και μη παρέκει!

[< *o kadar* (Ronzevalle, 416)] (أو قدر)

οαλά, βλ. **ααλά**.

ολνού μπιτί, βλ. **μπιτί**.

όλντου κάχαρ (το;) [óldu káhar] : ρίζα πύρεθρου. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 157).

[< *ud-ül kahar* (Συντ.)]

{Το δάνειο χρησιμοποιείται χωρίς να έχει προσαρμοστεί στα ελληνικά. Βρήκα τη λ. *ud-ül kahar* με το λατινικό φαρμακολογικό ερμηνεύμα *Radix Pyrethri* στο: Richard Caprioli (επιμ.), *Mass spectrometry in Biomolecular Sciences*, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht 1996, σ. 476.}

όλομποτίς (επίρρ.) [olobotís] (Πάγκ.) : ολωσδιόλου, εντελώς.

[< *ólon* + *bütün* ‘όλος’, «συμφύρονται αι δύο συνώνυμοι λέξεις προς επίτασιν της ολοκληρώσεως» (Πάγκ.)]

{Η επίταση της έννοιας με τη βοήθεια επιτατ. προθέματος ήδη στο τουρκ. *büs bütün*, βλ. *μπίς μπιτούν*.}

όλοσερσέμιαστος (επίθ.) [olosersemfiastos] (Γαρ.: απλή αναφορά στο λ. *σερσέμης*) : που έχει γίνει τελείως σερσέμης.

[< επιτατ. *ολο-* + *σερσέμιασ-* (*σερσεμιάζω*) -τος (Συντ.)]

όλοτζιρίτηχτος (επίθ.) [olodziritixtos] (Ξανθιν.) : τρεχάτος.

[< επιτατ. *ολο-* + *τζιριτηχτός* (Ξανθιν.)]

όλοτσιζωτος (επίθ. προσ.) [olotsizotos] (Πιτ., Ιδομ^B.): «Βιαστικός, εν σπουδή, αλλά συγχρόνως και ερεθισμένος, αγανακτισμένος. “Φαίνεται πως τα παραβόλανε με το γείτονά ντου, γιατί τον είδα κι ήφευγεν ολοτσιζωτος” (έκφρ.). Το β’ συνθετικό αγνώστου ετιμίου» (Πιτ.)

[Βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το β’ συνθετικό: κανονικά από το **τσιζώνω/τζιζώνω*, το οποίο ίσως από το *ciz /ciz* (جز، جظ), σε εκφράσεις όπως *yüğüze ciz etmek* (بورکه جز اتق) «τραυματίζω την καρδιάν *δζίζ*» και *yüğük ciz etmek* «τραυματίζεται, λυπείται η καρδιά» (Χλωρός, Α 616). Σημειωτέον ότι το μόριο *ciz /ciz*, ως ηχοποιητή λέξη, παριστάνει τον ήχο «ρανίδος ύδατος πιπτούσης επί άνθρακος» (πβ. ελλ. επιφ. φρ. *μη, τζίζ!*), αλλά επίσης χρησιμοποιείται (με διάφορες παραλλαγές, σε επανάληψη) και «προς παράστασιν της ορμής και ταχύτητος». Ο Ιδομενέως λημματογραφεί χωριστά το επίθ. *ολοσίτωτος* «βιαστικός και αγανακτισμένος». Μάλλον πρόκειται για το *ολοτσιζωτος* με παρετυμολ. επίδραση από τη λ. *τάιτα*, σε εκφρ. όπως: *είμαι στην τάιτα* ‘τα νεύρα μου είναι τεντωμένα’.}

όλοσιτίωτος, βλ. **όλοτσιζωτος**.

όλουρμε (έκφρ.) [olürme] (Παπ., Πάγκ.) : γίνεται, είναι δυνατόν;

[< *ohur mu?* (Παπ.)]

ομπανέ (επίρρ.) [obané] & **ομπανέ** [ubané] (Κονδ., Ιδομ., Τσιφ., Ιδομ^B., Ροδ.) : **1.** το βράδυ. **2.** γθες βράδυ.

{δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)}

{Με την ετυμολογία της λ. ασχολήθηκε ο Σ. Γ. Καψωμένος στα “Ετυμολογικά της Κρητικής Διαλέκτου” (*Κρητικά Χρονικά*, 446-450). Αναφέρει ότι η λ. *απαντά* για πρώτη φορά στο τρίτο ιντερμέδιο του *Φορτούνάτου* (στ. 104) με τη σημ. «ταχέως, όσον ούπω»: *Λοιπόν με δίχως άργια θέλετε μη στην χώρα / να φυλακίστε, κι ομπανέ δώ τονε βάνει η ώρα*. Προτείνει την παραγωγή του από τη φρ. *όπου αν έ(νι)* = όπου να

ἔναι (σ. 449) και προσθέτει: «Από την τοπική σημασία μετέπεσε, όπως και τόσα άλλα τοπικά επιρρήματα (λ.χ. *ένθα, ενταύθα, οπίσω, πρόσω* κττ.) στην χρονική “σε όποιο χρόνο και αν είναι”, απ’ όπου περαιτέρω “σε λίγο” (και τέλος “το βράδυ”») (σ. 450.)

ὀμπασης, ο [óbasis] & **ὀμπαχης** [óba[is] (Πάγκ., Κονδ., Ἰδομ^B.): ο δεκανέας.
[< *onbasi* (Πάγκ.)]

ὀμπαχης, βλ. **ὀμπασης**.

ομπνές, ο [obnés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.): ο ομοφυλόφιλος.

[< *ibne* (Παπ.)] (ابنه)
{Στο *AKN*: *μπινές**}

οντα κιάρι (έκφρ.) [óda t[á]ri] (Πάγκ.): «Η φρ. λέγεται όταν τις θέλη να δηλώση τι το ελάχιστον, ανεπαίσθητον, ανάξιον λόγου και ασήμαντον εν συγκρίσει προς το άλλο τι μέγιστον και σπουδαιότατον: *Ο ψύλλος εκατοίρησε ἔς τη θάλασσα*. – *Όδα κιάρι*, δηλ. το σύρημα, χέσιμον αυτού αναξιότατον λόγου, ελάχιστον, μηδαμινόν πράγμα εν συγκρίσει προς το μέγεθος της θάλασσας, δεν υπολογίζεται διόλου».

[< *o da kár* ‘κι αυτό κέρδος (είναι)’, με ειρων. σημ. (Συντ.)] (او ده كل)

{Το ίδιο νόημα εκφράζει η κρητ. παροιμία *Του μποντικού το κατρουλιό βοήθεια είναι στο γιολό*. Μερικές φορές όμως χρησιμοποιείται με θετική διάθεση και όχι ειρωνικά, για την συμβολή (ας είναι και μικρή) κάποιου σε μια προσπάθεια. Βλ. και *κιάρι*.}

ονταδάκι, βλ. **οντάς**.

ονταλήδικος, βλ. **ονταλίδικος**.

ονταλίδικος (επιθ.) [odaliðikos] (άλλη γραφή: *ονταλήδικος*) (Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ἰδομ^B.): (για σπίτι) που έχει οντά, σπίτι με ανώγειο, μεγάλο σπίτι.

[< *ονταλής < *οντάς* (Ξανθιν.)]

{Το τουρκ. *odali* σημαίνει ‘που έχει δωμάτια’.

οντάμπασης, βλ. **ντάμπασης**.

οντάς*, ο [odás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): **1.** ανώγειο δωμάτιο, υποδοχής ή ύπνου· **2.** σπίτι με οντά, διώροφο· **3.** «ξύλινη υπερυψωμένη κατασκευή εντός δωματίου σε ύψος 1,5 μ. για χρήση κρεβατοκάμαρας» (Τσιρ.). ΥΠΟΚΟΡ. **ονταδάκι & νταδάκι**, το.

[< *oda* (Παπ.)] (اوطه)

{Το τουρκ. *oda* σημαίνει ‘δωμάτιο’ ή ‘γραφείο’. Παλαιότερα είχε και τη σημ. ‘στρατώνας’: *yenicefi odasi* «στρατώνας γενιτσάρων» (*Μεταφράσεις*, Α 178). Το υπνοδωμάτιο λέγεται *yatak odasi* (βλ. *γιατάκι*). Η σημ. 1 της λ. *οντάς* σχετί-

ζεται μάλλον με το ότι στα σπίτια με όροφο το (υπνο)δωμάτιο ήταν κατά κανόνα στο ανώγειο. Και κατά στένωση της έννοιας, η λ. δήλωνε ‘το ξύλινο πάτωμα του οντά’, πβ. *τα σανίδια του οντά, τα μεσοδόκια του οντά*. Το υποκορ. *ονταδάκι* (που έχει κυρίως τη σημ. 3, βλ. και *σοφάς*) πρέπει μάλλον να λημματογραφηθεί χωριστά.}

ού, βλ. *αά*.

όπα* (επιφ.) [óra] & **άπα** [ápa] & **ούπα** [úpa] & **όπλα** [óra] & **όπλες** [óples] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ., Ἰδομ^B, Κασσ., Τσιρ^B.): επιφώνημα με πολλές σημασίες: επάνω, σηκώσου επάνω, προς τα επάνω. (Ο Πιτυκάκης έχει παραδείγματα χρήσης σε διάφορες περιστάσεις.)

[< ίσως εκ του επιφ. *όπ!* (Πάγκ.) κατ’ επέκταση (Πιτ.) / Κατά το *AKN* το *οπ* από το *hop!* ‘μπρος, πήδα’, το *όπλα* από το *hoppala*.] (خوب، خويلا)

όπα λάκια* (επιφ.) [óra lát[ɔ] (Πάγκ., Γαρ., Τσιρ^B.): «Επιφώνημα ανάλογο του: “Όπα”, που συνοδεύει κάποιες κινήσεις του σώματος, π.χ. σήκωμα από κάθισμα, το ανέβασμα σε σκαλόνη {=σκαλοπάτι} κ.ά.» (Γαρ.).

[< *όπαλα* (*AKN*): < *hoppala* ‘μπρος, πήδα’)] (خويلا)

{Ο Γαρεφαλάκης το γράφει μονολεκτικά με δύο τόνους: *όπαλάκια*.}

όπλα, βλ. **όπα**.

όπλες, βλ. **όπα**.

οργουλής, βλ. **γουρλής**.

οργουλίδικος, βλ. **γουρλίδικος**.

ορίστε μοιλέ (επιφ. έκφ.) [oriste boilé] (Γαρ.): για φαντάσου!.. σκέψου να δεις!.. (κρητ. συνώνυμο.: γιάε τουλόγουσου!..).

[*ορίστε* ‘ίδου, να’ + *μοιλέ* (< *böyle* ‘έτσι’) ή μισομεταφρασμένο το *isite böyle* (Συντ.)]

ορνέκι, το [ornéti] (Γαρ., Κριτσ^ε.): παράδειγμα, πρότυπο.

[< *örnek* (Κριτσ^ε.)] (اورنك)

ορνιθόκουμος, βλ. **κούμος**.

ορντάς, βλ. **ορντού**.

ορντού, το [ordú] & **ορντάς**, ο [ordás] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ἰδομ^B.): **1.** αγέλη, πλήθος, ορδή· **2.** διαταγή: «Τως ήρθε το ορντού γιογλέ, δηλ. η διαταγή να φύγουν» (Κριτσ.).

[< *ordu* ‘στρατός’ (Πάγκ.)] (اردو، اوردو، اوردى)

{Ο τ. *ορντάς* πρέπει να λημματογραφηθεί χωριστά, βλ. *ορντάς*. Το *AKN* έχει τη λ. *ορνδί*, το (παρωχ.) ‘στρατιωτικό σώμα’ < *ordu*. Στο παράδειγμα χρήσης του Κριτωτάκη το *ορντού γιογλέ* φαίνεται να απηχεί το τουρκ. *ordu yolu* ‘δρόμος στρατού’, και ολόκληρη η πρόταση

να δίνει την ιδέα ‘φύλλο πορείας’ (στρατιωτική ορολογία). Ο τ. *γιογλέ* (βλ.) μάλλον από παρετυμολ. επίδραση του ρ. *γιογλέρνω* ‘φύγω’ (βλ.).}

ορντού γιογλέ, βλ. **ορντού**.

ορταγεύω, βλ. **ορτακεύω**.

ορταγιά, βλ. **ορτακιά**.

ορτακεύω [ortatʃéno] & **ορταγεύω** [ortatʃéno] (Ξανθιν., Κριτσ.) : **1.** συνεργάζομαι, συμπράττω, συνεταιρίζομαι, κυρίως για την εκτέλεση κάποιας αγροτικής ή κτηνοτροφικής εργασίας· **2.** έχω παρέα, είμαι σε συντροφιά, γίνομαι φίλος με κάποιον.

[< *ορτάκης* (Ξανθιν.)]

ορτάκης, ο [ortátʃis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) & **ορτάκι**, το [ortátʃi] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** συνεταιρός, σύντροφος, ταίρι· **2** (ειδικότερα) ο συζευτής, δηλ. ο έτερος από τους δύο συνεταιρούς που φτιάχνουν ένα ζευγάρι βόδια για το όργωμα, διαθέτοντας καθένας το δικό του· **3.** ο/η σύζυγος.

[< *ortak* (Παπ.) (اورتق)]

{Ομως και οι σύζυγοι λέγονται ορτάκηδες, σημειώνει ο Δαρβιανιάκης. Προφανώς επειδή είναι και οι δύο κάτω από τον ίδιο “ζυγό”. Συχνά οι παλαιότεροι αποκαλούσαν τη σύζυγό τους *συζέυτρα*, και δεν ήξερες πόση ήταν η τρυφερότητα και πόση η περιπαιχτική διάθεση σ’ αυτόν τον “τίτλο”. Ο Κριτσωτάκης δίνει επίσης το θηλ. **ορτάκινα**.}

ορτακιά, η [ortatʃá] & **ορταγιά** [ortazá] & **ορταρια** [ortazá] & **ορταγιά**, το [ortazó] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): «ο συνεταιρισμός μετά τινος προς συνεργασίαν μετ’ αυτού και κοινήν ωφέλειαν» (Πάγκ.).

[< *ορτάκης* (Πάγκ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί τη λ στον πληθ.: *ορτακίες, ορταγιές*. Η (περιστασιακή) ορτακιά για όργωμα λεγόταν αλλιώς *συζεψά*. Η παροιμία *Εψόφησε η αιλιά (αγελάδα), επόκαμε κι η συζεψά* (Κριτσωτάκης, στο λ. *συζεψά*) αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *Öküz öldü, ortaklık bozuldu* (Meynard, A 185), βλ. *ορτακλίκα*.}

ορτάκινος, ο [ortátʃinos] (Δαρ.) : «συνεταιρός, καλός φίλος, αυτός με τον οποίο κάνω και τσι καλές και τσι κακές δουλειές» (Δαρ.).

[< *ορτάκης* (Συντ.)]

{Δεν δίδεται παράδειγμα χρήσης. Ίσως είναι ουσιαστικοπ. επίθ.: *ορτάκινος φίλος: κατάλληλος για ορτακιά.}

ορτακλίκα, το [ortakliti] & **ορταλίκι** [ortaliti] (Παπ., Ροδ., Ξεν.) : συνεταιρισμός, σύμπραξη.

[< *ortaklık* (Παπ.) (اورتقلىق, اورتهلق)]

ορταλίδικος (επίθ.) [ortalidikos] (Γαρ., Κριτσ.) : «*Ορταλίδικο πρόσφορο*: Πολύ μεγάλο πρόσφορο που έκανε ο εορταστές για να μοιραστεί στον κόσμο τη μέρα της γιορτής {του}. Στην παρασκευή του συμμετείχαν κι άλλοι, τασιμάρηδες {= που είχαν κάνει τάμα}, προσφέροντας συμβολικά μικρή ποσότητα αλευριού» (Γαρ.).

[< *ortali* < *orta* ‘κέντρο, μέση, μέσον’, πβ. *ortama* «κοινόν ή δημόσιον πράγμα [της μέσης]» (Χλωρός, A 243) (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης έχει σε ένα λ. το επίθ. *ορταλίδικος*, με τη σημ. «ό,τι προέρχεται από την ορταγιά» και ετυμολ. από το *ortali*, και σε άλλο λ. το *ορταλίδικο πρόσφοριδί*.}

ορταριά, βλ. **ορτακιά**.

ορτάς, ο [ortás] : *τάγμα γενιτσαρικού στρατού* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουξή”, *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 57). Και σε τουρκοκριτ. ρίμα του 1826: *Αφουκραστείτε μου να πω των ορταδώ το τέλος* (βλ. Dedes, 355).

[< *orta*: το πλήρες: *yeniceri ortasi* (Χλωρός, A 243)] (يکچرى اورتهسى)

ός γκελντί - σαφά γκελντί, βλ. **ός κελντί**

ός κελντί (επιφ. φρ.) [óʃʃeldi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : καλώς όρισεσ! καλώς τονε!

[< *hos geldin* (Παπ.) (خوش گلدین)]

{Ο Παπαγρηγοράκης σημειώνει ότι «λέγεται προς αστεισμόν μάλλον και όχι στα σοβαρά». Ο Κονδυλάκης (σ. 286) το γράφει «(χ)ως γκελντί» και «(χ)ως σε φαινηκελντί». Ο ίδιος έχει την έκφρ. *σεφάς γκελντί* (βλ.) με τη σημ. ‘καλώς σάς βρήκα’. Ο Πάγκαλος λημματογραφεί έκφρ. με τη μορφή *ός γελδί - σαφά γελδί* και την ερμηνεύει ως «Καλώς όρισεσ – καλώς ευρήκα». Διευκρίνιση: η φράση του οικοδεσπότη για το καλωσόρισμα του επισκέπτη είναι: *hos geldin(iz)*, αλλά και *safa geldin(iz)* ‘καλώς όρισεσ/ορίσατε’ (Χλωρός, A 1019), ενώ η απάντηση του επισκέπτη προς τον οικοδεσπότη είναι: *hos bulduk* ή *safa bulduk* (*bulduk* ‘βρήκαμε’, άφρ. του ρ. *bulmak*). Ο Κονδυλάκης (σ. 286) το γράφει: «και ως κουλντού». Η γραφή *ώσκελντι* του Τσιριγωτάκη αποδίδει τον τουρκικό τονισμό της έκφρασης. Η σημείωση του Δαρβιανιάκη («ειρηνικός χαιρετισμός») είναι ίσως τυπογραφικό λάθος: *ειρωνικός χαιρετισμός*. Η φρ. *Ούτε ός κελντί ούτε σαλά μαλέκου!* λέγεται σαν χουμοριστική επίπληξη σε κάποιον που προσέρχεται σε μια παρέα χωρίς να χαιρετίσει τους παρευρισκόμενους.}

οσκελντζίω [óʃʃeldizo] (Ιδομ^B.): χαιρετώ, καλω-

σορίζω.

[< *ός κελντί*, κατά τα: *καλημερίζω* < *καλημέρα*, *καλησπερίζω* < *καλησπέρα* (Συντ.)]

οσμάνος, ο [ozmános] : ο μουσουλμάνος, ο Τούρκος. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα: *Στη στράτα που τον πηγαίνανε εφονάζεαν: Αμάνι, / αφήστε με μωρέ παιδιά, δεν είστε σεις Οσμάνοι;* (βλ. Πλανάκης, 47· από: Νίκος Σταυρινίδης, *Ο Καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι Σύμπολεμιστές του*, 1ος τόμος, Ηράκλειο 1971, 53-54).

[< *Osman* «όνομα του τρίτου χαλίφου, ως και ιδρυτού της οθωμανικής δυναστείας» (Χλωρός, Β 1117)] (عثمان)

οτρά, η [otrá] (Ξεν.) : κομμάτι κλωστής, όση περνά κανείς στη βελόνα του ραψίματος για να ράψει.

[< *otra* (Ξεν.) / δεν βρήκα τη λ. αυτή ή παρόμοια σε τουρκικά λεξικά (Συντ.)]

{Κατά τον Κοραή η λ. *οτρά* (& *τρα*) προέρχεται από το γερμ. *Graht / Traat* 'κλωστή' (βλ. Ανδρέας Μάμουκας (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή τα μετά θάνατον ευρεθέντα συγγραμμάτια*, 1ος τόμος, Αθήνα 1881, σ. 10).}

ουϊντζίω [uidízo] (Πάγκ.) : συμφωνώ, ταυριάζω.

[σχετ. το *uydurmak* 'προσαρμόζω' (Πάγκ.) / < *uyd(um)*, αόρ. του ρ. *uymak* 'αρμόζω' (Συντ.)] (اويمق)

{Ο Πάγκαλος το γράφει *ουντζίω*. Από το *uymak* ετυμολογεί το καρπαθιακό (γ)ιτιντζίω 'ταυριάζω' ο Κώστας Καραποτόσογλου ("Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου", *Ελληνικά* 62 (2012), 129).}

ουλεμάς*, ο [ulemás] : «θεολόγος γνώστης του μουσουλμανικού δικαίου στην οθωμανική κοινωνία» (AKN). Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'ναι κι οι γι-ουλεμάδες σου, που σύρναν το [κιουμπέτι (;)]* (βλ. Dedes, 363).

[< *ulema*, από το αραβ. (*ūlamā* AKN)] (علماء)

ουμπανέ, βλ. **ομπανέ**.

ούμπρι, το [úmbri] (Ξανθιν.) : ζωή, βίος.

[ίσως < *ömürü*, αιτ. του *ömür* 'ζωή' (Ξανθιν.)] (عمر)

{Από το *ömür*, *-mürü* ετυμολογεί και ο Matthias Kappler (*Turcismi nel Alipassjada di Hadji Sehreti*, Τορίνο, Silvio Zamorani, Τορίνο 1993, σ. 108) τη λ. *ούμπρι* 'vita', που χρησιμοποιεί ο Χατζή-Σεχρέτης στην *Αληπασιάδα*. Βλ. και Dawkins, σ. 680.}

ούπα, βλ. **όπα**.

ουσουλί, βλ. **ισούλι**.

(***ουστάμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

ουστάς, ο [ustás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ.,

Ιδομ^B.): *τεχνίτης, μάστορας* (και συνεδ.) *καταστηματάρχης*. «*Ητο άλλοτε αξιωματικός των Γιαντισάρων*» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 100).

[< *usta* (Παπ.)] (اوستاء، اوستاء، اوستاء)

ούτι*, το [úti] (Δαρ., Ξεν.) : μουσικό όργανο που μοιάζει με το λαούτο (ανατολίτικης προέλευσης).

[< *ut* (από τα αραβ.) (AKN)] (عود)

ούτς! [úts] (επιφ.) & **ούτσι!** [útsi] & **ούτσινα!** [útsina] & **ούχι!** [úçi] & **ούκι!** [úçi] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : επιφώνημα που (απλό ή διπλό) «το μεταχειρίζομεθα 1) δια να απομακρυνθή αφ' ημών ο χοίρος [...] 2) Δια να δηλώσωμεν αυτόν τούτον τον χοίρον, αλλά μόνον εν τη παροίμ.: “*Το ούτσι ούτσι τέσσερεις κ' η καρκασίνα πέδε / και το σκυλί και το γατί 'μέρες εξηδάπεδε*» (Πάγκ.).

[ούχι: < *ός!*, άλλος τύπος του *υσ!*! (> ελλ. *ούστ!* (AKN) (Συντ.)] (اوش \ اوشت)

{Το τουρκ. (διαλεκτ. κατά το *TDK*) *ös / öst, oşt, uşt* είναι επιφώνημα για εκδίωξη σκύλου (βλ. και Χλωρός, Α 252). Για το *ούτσινα*, πβ. νά τζονά, νά βουινά. Υπογραμμίζεται η επισήμανση του Πάγκαλου ότι η λ. *ούτσι* βρίσκεται μόνο σε παροιμία.}

ούτσι!, βλ. **ούτς**.

ούτσι², το [útsi] (Τσιρ.) : η ποιότητα των φύλλων του καπνού από την κορυφή του φουτού.

[< *uc* 'άκρο, απόληξη, κορυφή' (Συντ.)] (اوج)

(***Ουτσλέρια**, βλ. Παράρτημα 1.

ουϊντζίω, βλ. **ουϊντζίω**.

ούχι, βλ. **ούτς**.

ούχιτ (επιφ.) [úçit] (Τσιρ.) : «λέγεται με έντονο ύφος προς κατσίκια για αποφυγή ζημιάς».

[< *uşi*, με ανάπτυξη *-i-* για διάσπαση του συμπλέγματος [çit] (Συντ.)]

{Βλ. και *ούτς*.}

οχρούτσ (επίρρ. / επιρρ. φρ.) [oxrúts] & **(ο)χρούτς του** [(o)χrútsu] & **(ο)χρούτσιν του** [(o)χrútsintu ?] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : έξω απ' εδώ. Λέγεται παρενεθικά, με αποτρεπτική έννοια, για το διάβολο και το χάρο, π.χ. «Ο διάολος –οχρούτσ του– τον έ[χ]ει καθαλκεμένο» (Ξανθιν.).

[< *oşruçs* (Παπ.) / < ίσως *huruc* 'έξοδος' (Ξανθιν.) / σωστότερα: < διαλεκτ. *oşruçs* 'βγες, φύγε' (Συντ.)]

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **οχρούτσι**, με τη σημ. 'ανάθεμα'. Δεν διευκρινίζει αν πρόκειται για ουδέτερο ουσιαστικό ή για επιφώνημα. Υπάρχει η λ. *uhruç / uhruç* (από τα αραβ.) που σημαίνει 'βγες, φύγε' και χρησιμοποιείται δίκτην επωδού σε ευχές για εξορκισμούς

(uhruc okuma ή uhruc duasi), βλ. Turgay Şirin, *Metafizik varlıklardan cincele inancın psikososyal boyutları* (The psycho-social dimensions of belief in demons), μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπ. Μαρμαρά, Κων/πολη 2006, σ. 61, υποσημ. 212. Στο Διαδίκτυο (*Google Books*) βρίσκουμε ότι στα τουρκικά της Κύπρου χρησιμοποιείται ο τ. *ohruc* σε έμμετρες γητειές: *IV Uluslararası Türk Dili Kurultayı bildirileri* (= Ανακοινώσεις 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Τουρκικής Γλώσσας, Τσεσμέζ-Σμύρνη, 24-29 Σεπτ. 2000), *Türk Dil Kuru- mu*, Άγκυρα 2007, 1ος τόμος, σ. 483.}

οχρούτηδες, οι [oxrútsides] (Ξανθιν.) : διάβολοι. [*< οχρούτς* (Ξανθιν.)]

{Πβ. αντίστοιχη ουσιαστικοποίηση της φρ. *έζω από 'δώ*: ο εξαποδώ = ο διάβολος, ο σατανάς.}

οχρούτσι, βλ. **οχρούτς** (σημείωση).

Π

πάβλος, βλ. **παύλος**.

παγαδέنيος, βλ. **μπαγαδέنيος**.

παγκελατιζώ, βλ. **πακελατιζώ**.

παγωατατζίδικο, το [paɣotadzídiko] (Κριτσ.) : επαγγελματικός χώρος στον οποίο φτιάχνουν ή και πουλούν παγωτά.

[< *παγωατατζής* + *-ίδικο* (Κριτσ.)]

{Λημματογραφείται ως παράγωγο της λ. *παγωατατζής*, για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-(α)τζής*.}

πάει το χάλι μου, βλ. **χάλι**.

παζαργιώτικος (επίθ.) [paʒarɣiótikos] (Τσιρ. : στην ανάπτυξη του λ. *παζάρι*) : *παζαργιώτικος καφές* : όχι πετυχημένος.

[< *παζάρι*, κατά το: πανηγυριώτικος (καφές) (Συντ.)]

{Μπορεί να γραφεί και *παζαριώτικος*. Λέγεται και *καραβίσιος καφές*.}

παζάρεμα*, το (Τσιρ. : απλή αναφορά στο λ. *παζάρι*) : η διαπραγμάτευση της τιμής κατά την αγοραπωλησία.

[< *παζάρι* (Τσιρ.) / < *παζαρεύω* (Συντ.)]

παζαρευτής, ο (Τσιρ. : απλή αναφορά στο λ. *παζάρι*) : αυτός που κάνει *παζάρι*.

[< *παζάρι* (Τσιρ.) / < *παζαρεύω* (Συντ.)]

παζαρεύω* [paʒaɾéno] (Παπ. στο λ. *παζάρι*, Πάγκ., Ιδομ., Ξεν.) : διαπραγματεύομαι, κανονίζω την τιμή κατά την αγοραπωλησία.

[< *παζάρι* (Παπ.)]

παζάρι*, το [paʒáɾi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.) : **1.** η αγορά (ως τόπος αγοραπωλησιών)· **2.** εβδομαδιαία λαϊκή αγορά· **ΦΡ.** *του έκανε τα μούτρα παζάρι* : του έσπασε τα μούτρα· **3.** διαπραγμάτευση τιμής κατά την αγοραπωλησία· **ΦΡ.** *κάνω παζάρι* : *παζαρεύω*.

[< *paʒar* (Παπ.)] [بازار, بازار]

{Η παροιμία *Αν δεν υπήρχαν οι χαζοί στο παζάρι, δε θα υπήρχαν ούτε οι έξυπνοι* (που την έμαθα από τον Στερεοελλαδίτη πεθερό μου) αντιστοιχεί στην τουρκική *Kör pazarla varmasın*,

paʒar körsüz kalmasın (αυτή μιλάει για τυφλούς κι ανοιχτομάτηδες), βλ. *TDK-Atasözleri*.}

παζαριώτης, ο [paʒarɣiótis] (Τσιρ. : απλή αναφορά στο λ. *παζάρι*) : αυτός που έχει πάει στο *παζάρι*. [< *παζάρι* (Τσιρ.), πβ. *πανηγύρι* > *πανηγυριώτης* (Συντ.)]

παζαρλίκι*, το [paʒarlıʃi] (Παπ. : στο λ. *παζάρι*, Πάγκ., Τσιρ. : απλή αναφορά στο λ. *παζάρι*) : το *παζάρεμα*.

[< *paʒarlık* (Πάγκ.)] [بازارلق]

παζαρτζής, ο [paʒardzís] (Τσιρ. : απλή αναφορά στο λ. *παζάρι*) : *πωλητής στο παζάρι*.

[< *παζάρι* (Τσιρ.) / ή < *paʒarci* (Κουκκίδης, 75)] [بازارچی, بازارچی]

(*)**παζάρμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

παζβάντης, βλ. **πασβάντης**.

παζί, βλ. **μπαζί**.

παινάμικος, βλ. **μπενάμικος**.

παϊντζίω, βλ. **μπαϊντζίω**.

παίρνω εντικάμι [réno indikámi] : εκδικούμαι. Η ρηματ. περίφρ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Κι ο παντοκράτης ο Θεός τού ήδωκε ιχάμι* [= έμπνευση] / *απ' τα ρικάθια τα εφτά να πάρει εντικάμι* (βλ. Dedes, 371)

[< *intikam*, από τα αραβ., *intikam almak* «εκδικησιν λαμβάνω, εκδικούμαι» (Χλωρός, Α 213)] [انتقام المأ]

παϊτέρης, ο [paitéris] (Κριτσ^F) & **παϊτάρης** [paítáris] (Bilgehan², 623) : ο κτηνίατρος.

[< *baytar* (Κριτσ.)]

πακελατιζώ [paʃelatiʒo] & **παγκελατιζώ** [paʒɛlatiʒo] & **πακιολατιζώ** [paʃiolatiʒo] (Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : *πληγανοέρχομαι άσκοπα, περιφέρομαι*.

{Η λ. προφανώς προέχεται από τη φρ. *πάει κι έλα*. Λημματογραφείται εδώ για την κατάληξη *-τιζώ*, η οποία φαίνεται να είναι κατά τα τουρκ. προέλευσης ρ. σε *-τιζώ*, όπως: *αλιστίζω*, *βαγεστίζω*, *μπιτιζώ*, κ.ά. –πολύ περισσότερα είναι εκείνα που λήγουν σε *-ντιζώ*. Οι λ. αυτές προ-

έρχονται από τουρκ. ρήματα, τα οποία στον αόριστο λήγουν αντίστοιχα σε *-(im)* ή *-d(im)*. Πάντως, το ρ. *πακελατίζω* ενδέχεται να σχηματίστηκε κατ' αναλογία προς το ρ. *ανοκατίζω* [*< άνω-κάτι(ω) -ίζω*].}

πακιγιές, ο [pakijés] : (Σταυρινίδης). Η λ. στον πληθ. *πακιγιέδες* 'τα καθυστερούμενα, τα υπόλοιπα' (Σταυρινίδης) σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 590).

[*< dakije* «το υπόλοιπον» (Χλωρός, Α 360)] (يقية)

πακιολατίζω, βλ. *πακελατίζω*.

πακιούφης, βλ. *παφ κιούφ* (τέλος σημείωσης).

παλαζάκι, βλ. *παλάζι*.

παλάζι, το [palázi] (Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ^B, Ροδ.) : νεοσός του περιστεριού, πιτσούνι· ΥΠΟΚΟΡ. *παλαζάκι*, το.

[*< palaz* (Πάγκ.)] (پالاز، پالازي)

παλιομπουρμάς, ο [raloburmás] (Ιδομ^B) : επιτακτικός της βρισιάς *μπουρμάς* (βλ.).

[*< παλιο- + μπουρμάς* (Συντ.)]

παλιοπουστάκι, το [ralorustáki] (Πιτ.: απλή αναφορά στην ανάπτυξη του λ. *τσακί*) : μειωτικός όρος αντί 'νεαρός', αλλά όχι σεξουαλικού περιεχομένου, πβ. *παλιόπαιδο*.

[*< παλιο- + πουστάκι* 'παιδί', βλ. σημείωση στο λ. *πούστης* (Συντ.)]

παλιόσκι, το [ralófi:] : ξίφος με κοντή δίκοπη λάμα. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (γύρω στο 1820), βλ. Ι. Σ. Αλεξάκης, "Ο Τσουλής και το τραγούδι του", *Κρητικά Χρονικά*, 2 (1948), 177.

[*< ralyos*, από τα ουγγρ. κατά το *TDK*, από τα ιταλ. κατά τον Χλωρό (Α 418).] (پاليوش)

παλιόσσογο, το [ralósogo] (Ιδομ.) : κακό σόι, κακή ράτσα, κακή οικογένεια.

[*< παλιο- + σόι, σόγια* (Συντ.)]

παλιοτεντζερές, ο [ralotenzzerés] (Ιδομ.) : παλιά, κατεστραμμένη χάλκινη λεκάνη.

[*< παλιο- + τεντζερές* (Συντ.)]

παμποράκι, το [rapmoráki] (Τσιρ.) : ο οδοστρωτήρας, και μτφ. ο *παχύσαρκος*, ο *χοντρός*. {Για γυναίκες το έχω ακούσει ως *παμπόρα* [rapmóra] (Συντ.)}

[πβ. διαλεκτ. *rapmur* 'τρένο' (*TDK*) (Συντ.)]

{Το *βαπόρι* (< ιταλ. (*nave a vare*) λεγόταν βέβαια *παπόρι* στην Κρήτη, ή και *παμπόρι* (βλ. λ.), από το οποίο θα μπορούσε να προκύψει το υποκοριστικό *παμποράκι*. Όμως, εδώ δεν πρόκειται για ένα 'μικρό ατμόπλοιο' αλλά για ένα ογκώδες όχημα/μηχάνημα, που θυμίζει την ατμομηχανή του τρένου. Σημειώνου-

με ότι στην Κρήτη δεν υπήρχαν βέβαια τρένα, αλλά μπορεί η λ. να είναι τουρκοκρητικής προέλευσης. Για τη μτφ. σημ. 'παχύσαρκος, χοντρός' πβ. τουρκ. διαλεκτ. *raprap* «tombul, zisman, gürbüz (çocuk)» (στρουμπουλό, παχύ, ψωμομένο (παιδί)).}

παμπόρι, το [rapmóri] (Τσιρ^B) : το βαπόρι. Σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (1868) : *κι άξαφνα είδ' από μπροστά μια Τούρκικη φριγάδα, / παμπόρι αθεώρατο μ' ολόμαυρα φουγάρα* (Φαφουτάκης, 106) Σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1848: *Χρυσά ήταν τα παμπόρια του, τα τσάρκια ασημένια / κι η βάρκα όπου μήκενε ήτونه γιολάσινα* (βλ. Πλανάκης, 94 από: *Αρχείον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 983-985). Βλ. *τσάρκι* και *γιολάσινας*.

[πβ. τουρκ. διαλεκτ. *rapmur* 'βαπόρι' (*TDK*) (Συντ.)]

{Για τη χρήση της λέξης από Κρητικούς σε νεότερα χρόνια, βλ. Νικόλαος Κοντοσόπουλος, "Η σημερινή γλωσσική κατάσταση εν Κρήτη και η γλώσσα των εν Αθήνας Κρητών", *Κρητικά Χρονικά*, 22 (1970), 253.}

παναήρι, το [panaíri] (σωστότερα: *παναῖρι*) (Τσιρ.) : το πανηγύρι, 'προσφυγική λέξη της Μ. Ασίας' (Τσιρ.).

[ίσως αντιδάνεια φωνητ. επίδραση από το τουρκ. *panayir* (κατά τον Nisanyan < *πανηγύρι* < *πανήγυρις*), πβ. ποτιακό και κυπριακό *παναῖριν* και δωδεκανησιακό *παναῖρι* (Συντ.)] (پانير، پانير)

{Ο Ιδομενέας και ο Αποστολάκης έχουν τον τ. *πανηγύρι*. Το *ΔΚΝ* ετυμολογεί το *πανηγύρι* ως εξής: «μσν. *πανηγύριον* (στη σημερ. σημ.) < ελνστ. *πανηγύριον* 'υπαίθρια αγορά' υποκορ. του αρχ. *πανήγυρις* 'γενική συγκέντρωση'». Στα αντιδάνεια έχει τους τύπους *παναῖρι* και *παναγύρι* ο Α. Maidhof, *Glotta*, 10 (1920), 16.}

παναῖρι, βλ. *παναήρι*.

παντζάρι*, το [padzári] (Παπ.) : ποικιλία τεύτλου (το φυτό *Beta vulgaris*), το κοκκινόγουλι.

[*< pancar* (Παπ.)] (پانچار، پانچار)

παντζέρι, το [pandzéri] (Κριτ^{στ.τ.}) : «σβώλος που σχηματίζεται στα εντόσθια των φυτοφάγων ζώων, από τις τρίχες που τυχαίνει να καταπιεί το ζώο, συγκολλημένες μεταξύ τους υπό την επίδραση των υγρών του πεπτικού σωλήνα. Με τον καιρό, αυτό το συσσωμάτωμα σκληραίνει σαν την πέτρα.» Βλ. αναλυτικά στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου: <https://sarantakos.wordpress.com/2016/04/25/padzahr/#more-14932>.

Χρησιμοποιείται ως «αντιδοτον, αλεξιπτήριον, μαγικών φίλτρον, εμετικών διαθεραπείαν της δηλητηρίασεως» (Κουκκίδης, 76).

[< *panzehir* (Κριτσ.), αιτιατ. *panzehri* (Συντ.)]
(پانزهیر)

παντιερατζής, ο [pan'tjeradzis] (Τσιρ^B.): αυτός που κατασκευάζει σημαίες.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάληξη *-(α)τζής*.}

πανοκάζανο, το [katokázano] (Γαρ.: απλή αναφορά στην ανάπτυξη του λ. *καζάνι*): το πάνω μέρος (το καπάκι) του άμβυκα.

[< *πάνω* + *καζάνι* (Συντ.)]

παπά, τα [pará] (Ιδομ., Κριτσ., Ιδομ^B.): τα παπούτσια (στη γλώσσα για νήπια).

{ίσως < *παπούτσι* (κατά την υποτιθέμενη νηπιακή απλοποίηση) ή < τουρκ. διαλεκτ. *rabba* 'παιδικό παπούτσι' & *rapo* 'παπούτσι (στη γλώσσα των παιδιών)' (*TDK*) (Συντ.)}

{Ο Πάγκαλος (Δ 446) έχει τη λ. *παπά* με τη σημ. 'ενδύματα' «εις την γλώσσαν των παιδιών», συνώνυμο: *πιπί*, το (Δ 527).}

παπαδόσογο, το [paradósogo] (Κονδ.): «από παπά ή παπάδες καταγόμενος».

[< *παπάδες* + *σός*, *σόγια* (Συντ.)]

{Παπαδόσογο είναι το σόι που έχει βγάλει παπάδες. Το ερμήνευμα του Κονδυλάκη δείχνει μια συντακτική χρήση της λέξης: *Αυτός είναι [από] παπαδόσογο*.}

παπάζι, το [parázi] (Ροδ., Τσιρ^B.): φέσι, «γυναικείο κάλυμμα κεφαλής από σκούρο μπλε ή μαύρο τούλι πάνω από τη σκούφια» (Τσιρ^B, 392).

{μετωνυμικά < *parazi* «είδος υφάσματος λινομεταξωτού δι' υποκάμισα» (Χλωρός, Α 409) (Συντ.)} (پاپازی)

{Το *TDK* ετυμολογεί το *parazi* από τα ελληνικά.}

παπουδολαάδες, οι (θηλ.) [parudolaládes] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ.): «Οι πάπποι και οι λαλάδες (γιαγάδες) γενικότερα δε οι πρόγονοι» (Πάγκ.).

[< *παπούδες* + *λαλάδες* (πληθ. της λ. *λαλά*) (Συντ.)]

παπουτσά, η [parupsá] (Αποστ., Τσιρ.) & **παπουτσέ**, η [parupsé] (Δυτ. Κρήτη) (Ξανθιν., Κριτσ., Ξεν.): **1.** κλωστή με παπουτσωμένο πόδι, λάκτισμα· **2.** αποτύπωμα παπουτσιού σε λάσπη, χιόνι κλπ.

[< *παπούτσι* (Ξανθιν.)]

παπουτσάς, ο [parupsás] (Κριτσ.) **1.** αυτός που φοράει διαρκώς παπούτσια και όχι στιβάνια· **2.** αυτός που φοράει μεγάλο νούμερο παπουτσιών· **3.** αυτός του οποίου τα παπούτσια είναι φθαρμένα.

[< *παπούτσι* + *-άς* (Κριτσ.)]

{Στις σημ. 2 και 3 από τη λ. *παπούτσια*: στο 2

ως μεγεθυντικό, στο 3 στη σημ. 'φθαρμένο παπούτσι'. Και στις τρεις σημασίες πάντως είναι εμφανής η τάση των ανθρώπων των μικρών κοινωνιών (υποθέτω όχι μόνο στην Κρήτη) να προσέχουν λεπτομέρειες της ζωής του άλλου (που δεν τους αφορούν) και να τις "ονομάζουν". Πολλά παρατσούκλια γεννήθηκαν από αυτήν την... "παρατηρητικότητα". Ενδιαφέρον θέμα για μελέτη.}

παπούτσα του ντουφεκιού, η [parútsa tu dufet'ú] (Ξανθιν.): το κάτω μέρος στο κοντάκι του τουφεκιού.

[< *παπούτσι* (Ξανθιν.)]

παπούτσα του στιβανιού, η [parútsa to stivañó] (Πάγκ., Κονδ., Ιδομ.): «το μέρος του στιβανιού, των υποδημάτων, το από τους αστραγάλους και κάτω μέχρι το πέλματος, της πατούχας, των ποδών, συμπεριλαμβανομένης» (Πάγκ.).

[< *παπούτσι* (Πάγκ.)]

{Ο Κονδυλάκης έχει απλώς: *οι παπούτσες* «τα κάτω μέρη των στιβανιών αποκεκομμένα και φορούμενα, έως ου επισκευασθούν τα στιβάνια». Το υπόλοιπο μέρος του στιβανιού, από τους αστραγάλους και πάνω, λέγεται *καλάμι*. Ο Ιδομενέως έχει ως λήμμα: *παπούτσα*, η. Στο Ιδομενέως^(B): *παπούτσες*.}

παπούτσες, οι (θηλ.) [parútses] (Παπ.): «παντόφλες των χωρικών μας».

[< *παπούτσι* (Παπ.)]

{Ίσως κατευθείαν από το τουρκ. *rapuc/rabuc*, στη σημ. 'παντόφλα' (βλ. Χλωρός, Α 409), με επίδραση της λ. *παντόφλα*, και όχι ως μεγθ. της λ. *παπούτσι*. Άλλωστε η λ. *rabuc* έχει και μεγθ. σημασία, πβ. έκφρ. *rabuc gibi* «ως υπόδημα, ήτοι μέγας, πλατύς» (Χλωρός, ό.π.). Βλ. και *παπούτσα τω στιβανιού*.}

παπουτσίτς*, ο [parupsítis] (Παπ.: στο λ. *παπούτσι*): αυτός που πουλάει παπούτσια

[< *παπούτσι* (Παπ.)]

παπούτσι*, το [parútsi] & **παπούκι** [parú'ki] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.): υπόδημα (*λέξι πανελ-λήνιος*, Παπ.): ΦΡ. *παπούτσι μπαλώσει* (Γαρ., Κριτσ.): φύγετε γρήγορα! τρέξτε!

[< *rapuc, rabuc* (Παπ.)] (پاپوش، پاپوش، پاپوش)

{Πληθυντικός: τα *παπούτσια* (Για την κατάληξη *-τσια* αντί *-τσια* βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [*Γραμματική*], Αθήνα 1955, σ. 172). Η (κρητ.) φράση *επετάζανε ντου τα παπούτσια στο δώμα*, που λέγεται (λεγόταν) για ένα παιδάκι που αποκτούσε νεότερο αδελφάκι, φαίνεται μετάφραση της αντίστοιχης τουρκικής *rabuculari dama atılmak* 'κρίτονται τα υποδήματά του επί της στέγης, ήτοι εκπίπτει της ευνοίας, της υπολή-

- ψεως» (Χλωρός, Α 409). Ακριβώς όμοιες και στις δύο γλώσσες είναι εκφράσεις όπως: *βάζω τα δυο πόδια σε ένα παπούτσι / iki αγαξιτι bir rabuca sokmak* (για εκφράσεις σχετικές με μέλη ή όργανα του σώματος (όπως εδώ τα πόδια) κοινές στις δύο γλώσσες βλ. αναλυτικά στο: Ch. Symeonidis, “Turkish-griechische phraseologische Isoglossen anhand von Bezeichnungen für menschliche Körperteile und Organe”, *Zeitschrift für Balkanologie*, 33/1 (1977), 76-90), του *δίνω τα παπούτσια στο χέρι / rabuclarımı eline vermemek* και *έχω γλώσσα παπούτσι / rabuç kadar dili olmak*. – Η φρ. *παπούτσι μπαλώσει* φαίνεται παροιμιόμυθος ή είναι παραφθορά άλλης έκφρασης:}
- παπουτσίδικο***, το [raputsídiko] (Παπ.: στο λ. *παπούτσι*) : κατάσταση όπου πουλάνε παπούτσια. [*παπουτσής* (Παπ.)]
- παπουτσοσπάουλα**, τα [raputsospáula] (Ξανθιν.) : τα κορδόνια των παπουτσιών. [*παπούτσι + σπαούλι* (Ξανθιν.) < *σπαούλι* < *σπάγος* (σπάγος) (Συντ.)]
- παπουτσοσυκιά**, η [raputsosífiá] (Πάγκ., Ξανθιν.) : το φυτό *Opuntia ficus indica*, κοινώς φραγκοσυκιά. [*παπούτσι + συκιά*, «ένεκα της ομοιότητας των φύλλων της προς το κάττυμα, πέλμα, των παπουτσιών» (Πάγκ.) / *μάλλον* < *παπούτσια* ‘παντούφλα’ (βλ.) + *συκιά* (Συντ.)] {*Παπουτσοσυκιά* λέγεται και στην Κύπρο, όπου *παπούττες* λέγονται «τα φύλλα τοις παρ’ αυτοίς παπουτσοσυκιάς, παρ’ ημίν δεν φραγκοσυκιάς» (Σακελαρίου Αθαν., *Τα Κυπριακά*, 2ος τόμος: *Η εν Κύπρω γλώσσα*, Αθήνα 1891, σ. 714), βλ. και Γιαγκουλλής, σ. 50.}
- παπουτσόσυκο**, το [raputsósiko] (Κονδ., Ξανθιν.) : το φραγκόσυκο. [*παπούτσι + σύκο* (Ξανθιν.) / *μάλλον* < *παπουτσοσυκιά*, αναδρ. σχημ. (Συντ.)] {Τα φραγκόσυκα λέγονται και *κλαπουτσόσυκα* ή *χναρόσυκα* (επειδή τα φύλλα της φραγκοσυκιάς μοιάζουν ως προς το σχήμα με *κλαπούτσια* (βλ. *χλαπούτσια*) ή *χνάρι* (σόλα παπουτσιού). Λέγονται επίσης και *κλαψόσυκα* (μάλλον < *κλαπουτσόσυκα*, με παρετυμολ. επίδραση από το *κλαίω-έκλαγα*), επειδή μας ταλαιπωρούν, κατά τη συλλογή και το καθάρισμα, με τα αγκαθάρια τους.}
- παπουτσοσυλούκι**, το [raputsulúfi:] : Η λ. σε λαογραφικό κείμενο (βλ. Γεωργία Ορφανού, *Τα Νοσταλγικά*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2018, σ. 294) : [στο αρχοντικό του Μουλά-Σμαίλη] «μπατίνοντας στο κυρίως σπίτι, παπουτσοσυλούκι όπου όλοι, μηδενός εξαι-

ρουμένου, έβγαζαν τα παπούτσια τους και φορούσαν παντούφλες».
[< *ραριζλικ* «μέρος κατά την είσοδον οικίας, ή τεμένους ή υπουργείου κτλ. ένθα εξάγει τις τα υποδήματα όπως εισέλθη» (Χλωρός, Α 409) (پلورجلق)]

- παπουτσώνω*** [raputsóno] (Παπ.: στο λ. *παπούτσι*, Ξεν.) : **1.** αγοράζω σε κάποιον παπούτσια. **2.** βάζω, φοράω σε κάποιον παπούτσια. [*παπούτσι* (ΑΚΝ)] {Υπάργει και το μέσο *παπουτσώνομαι*, με τη σημ. ‘βάζω ή αποκοτώ παπούτσια’, αλλά συνηθέστερα λέγεται (λεγόνταν) *καλικώνομαι*.}
- παραδάτος** (επιθ.) [para dátos] (Πάγκ.) : (για κασίκα) που έχει μαύρες κηλίδες, μπαλώματα, που φαίνονται στον παραδέξ, βλ. *παραδομύρικός*. [*παραδέξ* (Πάγκ.)]
- παραδίξω** [para dízo] (Αποστ., Τσιρ.) : *παραδολογώ* (βλ.). [*παραδέξ + -ίξω* (Συντ.)]
- παραδοδουλειά**, η [para do uliá] (Ιδομ^β, Ξεν.) : παράνομη και ανήθικη συναλλαγή. [*παραδέξ + δουλειά* (Συντ.)]
- παραδολογώ** [para do lo gó] (Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : *έχω* (πολλά) χρήματα. [*παραδέξ + -λογώ* (βλ. *-λογώ*³ στο ΑΚΝ) (Συντ.)] {Λέγεται με ελαφρώς ειρωνική / σκοπτική διήθηση (Αποστ., Τσιρ.). *Το φουσά το παραδάκι, βλέπω* θα ήταν μια καλή απόδοση της έκφρ. *θωρό και παραδολογάς* που έχει ο Ιδομενός στο παράδειγμα χρήσης.}
- παραδομύρικός** (επιθ.) [para do múrikos] & **παραδομύρης** [para do múris] (Πάγκ.) : (για πρόβατο) που έχει στη μέση της μούρης του μια κηλίδα στο μέγεθος κέρματος. [*παραδέξ + μούρη* (Πάγκ.)]
- παραδόπιστος*** (επιθ.) [para dó pistos] (Κονδ., Ιδομ., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : φιλάργυρος. [*παραδέξ + πίστη* (ΑΚΝ)]
- παραδοσάκουλο**, το [para do sáku lo] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ., Ξεν.) & **παραδοσακούλα**, η [para do sáku la] (Ιδομ.) : το πουγκί. [*παραδέξ + σακούλι* (Πάγκ.)]
- παραζιγανεύω**, βλ. *ζιγανιά*.
- παρακατσά**, βλ. *παρακατσεντά*.
- παρακατσέ(γ)ω** [para katsé(γ) o] (Παπ.: στο λ. *κάτσα*, Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^β, Κασσ., Τσιρ^β) : κρυφοκοιτάζω, ενεδρεύω. [*κάτσα-κάτσα* (Παπ.)]

{Κατά τον Πάγκαλο από το *επαράκατσα* < *πα-ρακαθίζω*. Μοιάζει με παρετυμολογία.}

παρακατευτά (επίρρ.) [parakateftá] (Κονδ., Αποστ., Τσιρ.) & **παρακατά** [parakatá] (Κασσ.): παρακολουθώντας στα κρυφά.

[< *παρακατευτός < παρακατεύω (Συντ.)]

παρακεντές*, ο [paratʃendés] (Πιτ., Ιδομ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.): «ο παρακατιανός, ο μειωμένης ηθικής, πνευματικής, κοινωνικής, οικονομικής ή άλλης ικανότητας» (Πιτ.).

[ίσως < τουρκ. *perakende* 'λιανικό εμπόριο' (από τα περσ.) -ς με παρετυμ. *pera-* > *para-* (ΑΚΝ), για τη σημασιολ. δεινώση βλ. σημειώση (Συντ.)] (پراکنده)

{Απ' όσο ξέρω, η λ. *παρακεντές* σημαίνει επίσης 'αντικείμενα χωρίς αξία, που δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθούν σε τίποτα και πιάνουν άδικα τον τόπο' (με τη σημ. αυτή συχνά στον πληθ.: *παρακεντές*). Η Λιουδάκι (σ. 28) έχει τη μαντινάδα (που την έχει και ο Πιτωκάκης): *Καινούργια αγάπη πολεμώ εδά πεντέξε μέρες / και την παλιά την ήφηκα με ται παρακεντές*. Στο *Λεξιλόγιο* (σ. 362) έχει τη λ. *παρακεντές* με τη σημ. 'μικρό, τιποτένιο πράγμα' και μτφ. 'άνθρωπος ανάξιτος λόγου'. Για την ετυμολ. σημειώνει: «τουρκ. *περακεντέ*. Ο μικροπωλητής ή παλαιοπώλης». Κατά τον Χλωρό (Α 422) το τουρκ. *perakende* σημαίνει «δισεκορπισμένος, διεσπαρμένος, λιανικός» (παρομοίως και σε άλλα λεξικά: Kieffer & Bianhi, Α 198· Redhouse, 557) και είναι μετοχή του περσ. *p. parāgandan* = «to disperse, dissipate, scatter; to send everywhere; to disband (an army)» (F. G. Steingass, *A comprehensive Persian English dictionary*, 1892, σ. 293). Στις σημασίες αυτές το *TDK* το έχει έχει ως πεταλωμένο: «esk. Düzenli olmayan, aygı aygı, dağınık, perişan» (= ανοργάνωτος, σκόρπιος, ακατάστατος, εξαθλιωμένος'). Στο ίδιο λεξικό η κύρια σημασία του είναι 'λιανικό εμπόριο'. Η μετάβαση από την ουδέτερη σημ. 'λιανικό εμπόριο' ή έστω από το επίθετο 'δισεκορπισμένος' στον μειωτικό χαρακτηρισμό προσώπου (που έχει σαφώς κοινωνιολογική διάσταση) δεν είναι προφανής. Κατά τη γνώμη μου σχετίζεται με τους *παρακεντές*, δηλ. τους εξαθλιωμένους εργάτες σε τσιφλίκια της Θεσσαλίας και της Ηπείρου κατά τον 19ο αιώνα (πβ. ΑΚΝ, σημ. 2 στο λ. *παρακεντές*: «(παρωχ.) αυτός που εργάζεται κάνοντας βοηθητικές αγροτικές δουλειές σε χωράφια άλλων»), κι ακόμη πιο πίσω, με τους *παρακεντές* επαγγελματίες, δηλ. αυτούς που δούλευαν χωρίς να ανήκουν σε συντεχνία (βλ. τη σημ. «non collectif» της λ. *perekende* στο: Şemseddin Sami (Frashëri), *Dictionnaire Turc-Français*, Κων/πολη 1883, σ. 286). Για

την εξέταση του θέματος απαιτείται ξεχωριστό μελέτημα, στο οποίο να ιχνυλατείται η διαδρομή της λ. *παρακεντές* μέχρι τη σημ. 'λάκεις, παρατρεχάμενος', με την οποία χρησιμοποιείται σήμερα η λέξη. Για το τελευταίο μια ιδέα παίρνουμε από τον Ρωμό του Σουρή (1883): *Να δώσω εις τον Κύριον Δραγούμην τενεκέδες, / να τους μοιράζη για σταυρούς εις τους παρακεντές*; Για το αντίστοιχο σημασιολογικό πρόβλημα του βουλγ. *perekende*, βλ. Maxim Stamenov, «Attitudinally loaded uses of Turkish loan words in Bulgarian», στο: Edda Weigand (επιμ.), *Lexical structures and language use – Proceedings of the International conference on lexicology and lexical semantics, Münster, 13-15 Σεπτ. 1994*, Miemeyer, Tübingen, 2ος τόμος, σ. 143.}

παραλαντίζω [paraladizo]: κάνω κομμάτια κομμάτια, συντρίβω. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Στάσου καράβι ζακουστό, για θα σε πολεμήσω, / για θα σου παίξω κανονιά να σε παραλαντίσω* (Γιάνναρης, 97).

[< *paralad(im)*, αόρ. του *p. paralamak*, από το περσ. προέλ. *para/pare* 'εμάχιο' (Χλωρός, Α 414) (Συντ.)] (پار لاد)

{Ο Τσιριγωτάκης έχει τη λ. με τη σημ. 'παραπαίω, χάνω την ισορροπία μου' (Τσιρ^β, 394), ο Χουστουλάκης με τη σημ. 'παραλογίζω, ζαλιζώ, σαστιζώ'.}

παραλής* (επίθ. προσ. & ουσ.) [paralis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^β, Ροδ., Ξεν.): εύπορος, πλούσιος, λεφτάς.

[< *parali* (Παπ.)] (پار هلی)

παράς*, ο [parás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.): **1.** τουρκικό νόμισμα (σαράντα παράδες έκαναν ένα γρόσι). **2.** το χρήμα γενικώς· ΦΡ. *θα σε κάμω (ε)νούς παρά*: θα σε εξευτελίσω || *δύο παραδό πράμα*: τιποτένιο || *κουζούλοι παράδες*: χρήματα που ξοδεύονται για κακή αγορά, πεταμένα λεφτά || *κάνο παράδες*: αποκτώ χρήματα, πλούτο.

[< *para* (Παπ.)] (پاره)

{Για το "έξεσό χρήμα" ο Κριτσωτάκης έχει το λ. *ταζέ παρά* (βλ.). Η έκφρ. *κάνω κάποιον ενούς παρά* αντιστοιχεί στην τουρκ. *bir paralik etmek*, όπως και *κάνω κάποιον δυό/πέντε παραδό* 'τον ξεφτιλίζω, τον ταπεινώνω' / *iki/beş paralik etmek*. Άλλες εκφράσεις κοινές και στις δύο γλώσσες (όλες από το *TDK-Atasözleri*): *χίλια στον παρά* 'σε πολύ χαμηλή τιμή' / *bini bir paraya* || *είδα λεφτά στα χέρια μου /στην τσέπη μου* 'κέρδισα (τα πρώτα μου) χρήματα' / *eli/cebi para görmek* || *χαλάω λεφτά* 'αλλάζω, κάνω ψιλά' / *para bozmak* || *βγάζω λεφτά* 'αποκτώ, κερδίζω χρήματα' / *para cikarmak* || *κόβει μονέδα*

‘κερδίζει πολλά χρήματα (ως επαγγελματίας)’ / *para kesmek*. Η παροιμία *Απιαστα πουλιά, χίλια στον παρά* στα τουρκ. λέγεται με ψάρια: *Denizdeki balığın bini bir paraya.*]

παράς γιόκ, βλ. **γιοκ**.

παρασόκακο, το [parasókako] (Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Κασσ.): απόμερο σοκάκι.
[< *para-* + σοκάκι (Πάγκ.)]

παρμάκι, το [pamáʃi] (Πάγκ., Ροδ.): **1.** το δάχτυλο· **2.** απόσταση ίση με το άνοιγμα τεντωμένου αντίχειρα και δείκτη, κρητ. ορνιθόσκελο.
[< *parmak* (Πάγκ.)] (پارماق، پيرماق)

παρμακλίκι, το [parmaklícʃi] & **περμακλίκι** [permaklícʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.): **1.** προστατευτικό ξύλινο κάγκελο, ιδίως σε σκάλες (συχνά στον πληθ. *παρμακλίκια*)· **2.** το ερεισίνωτο της καρέκλας· **3.** ο φράχτης.
[< *parmaklık* (Παπ.)] (پارماقلى، پيرماقلى)

παρούτ χανέ, βλ. **μπαρούτ-χανές**.

παρτάλι, το [partáli] (Χουστ.): το κουρέλι (συχνά στον πληθ. *παρτάλια*).
[< *partal* (Κουκκίδης, 76)] (پارتال)

παρτσάλα, η [partsála] (Ξανθιν^Α): (λέγεται ως βρισιά): κουρέλι, ρετάλι, κατακάθι της κοινωνίας.
[μεγεθ. της λ. *παρτσάλι* (Ξανθιν.)]
{Λήμμα *παρτσάλι* δεν υπάρχει στον Ξανθινάκη. Μπορεί να προκύψει από το *παρτάλι* (βλ.) με επίδραση από τα *παρτσάς*, *παρτσάλικι*.}

παρτσάλι, βλ. **παρτσάλα** (σημείωση).

παρτσαλιζώ [partsalizo] (Ροδ.): τεμαχιζώ.
[< *parçalamak* (ενεστώτας: *parçalıyorum*) (Συντ.)] (لامق پارچه)

παρτσαλικάκι, βλ. **παρτσαλίκι**.

παρτσαλίκι, το [partsalícʃi] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν^Α, Ίδομ^Β, Ξεν.): ρετάλι υφάσματος. ΥΠΟΚΟΡ. **παρτσαλικάκι**, το.
[< *παρτσάς* + *-λίκι* (Πάγκ.) / < *parçalık* (Κυρανούδης, 248)] (پارچه لىق)
{Η λ. *παρτσαλίκι* σημαίνει γενικά ‘το χωρίς ιδιαίτερη αξία υπόλοιπο μιας μοιρασιάς’, π.χ. μη αξιοποιήσιμο τμήμα γης, που απέμεινε μετά την οικοπεδοποίηση μιας έκτασης.}

παρτσά παρτσά (επίρρ.) [partsó partsá] (Πάγκ.): κατά τεμάχια, κομμάτι κομμάτι.
[< *parça* ‘τεμάχιον, τμήμα’ (Πάγκ.) / < επίρρ. *parça parça* (Συντ.)] (پارچه)

παρτσάς*, ο [partsás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.): κομμάτι, ιδίως υφάσματος.
[< *parça* (Παπ.)] (پارچه)

πασαδάκι, βλ. **πασάς**.

πασαδικό, το [pasadikó] (Κονδ.): «του παχιά η πόρτα (Ηράκλειον), το Διοικητήριο. βλ. *κονάκι* και *σεράγιο*».

[< πληθ. *πασάδες*, κατά τα: δεσποτικό, αρχοντικό (Συντ.)]

{Για την **Πόρτα του Παχιά** (μετάφραση του *Raza Kapısı*) ή απλώς **Πόρτα**, που λεγόταν επίσης **Πασά-καπισί** (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 338 & 606), που βρισκόταν στη θέση του σημερινού Πάρκου Θεοτοκόπουλου, βλ. πληροφορίες και φωτογραφίες στο: Γιώργος Παναγιωτάκης, *Το Ηράκλειο και η Νομαρχία του*, Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ηρακλείου, Ηράκλειο 2005, σ. 223-233.}

Πασά-καπισί, βλ. **πασαδικό**.

πασαλής, ο [pasalís] & **μπασαλής** [basalís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ξανθιν., Τσιρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** ακόλουθος του πασά· **2.** είδος μαχαριού της ζώνης. ΥΠΟΚΟΡ. **μπασαλάκι**.

[< *paşalı* (Γιάνναρης) ‘πασαλίδικος’ (Συντ.)] (پاشالى)

{Το τουρκ. επίθ. *paşalı* σημαίνει «ο ανήκων εις Πασά· υπηρέτης ευρισκόμενος εις την υπηρεσίαν Πασά» (Χλωρός, 416). Με τη σημ. αυτή βρίσκουμε τη λ. *πασαλής* σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Κι ο πασαλής τη σεργαρέ {αγγόνη} εις το λαίμο του βάνει* (Γιάνναρης, 78). Ο Γιάνναρης έχει τη λ. στο γλωσσάριο (σ. 360) με τις σημ. ‘υπηρέτης’ και ‘μάχαμα, ξιφίδιον’ και την ετυμολογεί από το *paşalı*. Ο Ροδάκης ληματογραφεί χωριστά τη λ. στο ουδέτερο: **πασαλί** (& **μπασαλί**) = μαχαίρι.}

πασαλιά, η [pasalá] & **μπασαλιά** [basalá] (Ξανθιν.): **1.** χτύπημα με (*μπασαλή*) (βλ. *πασαλής*)· **2.** μικρή συγκέντρωση χόρτων (τούφα, συστάδα), που μπορεί κάποιος να τα βγάλει με μια μαχαίριά.
[< (*μπασαλής*) (Ξανθιν.)]

πασαλίκι, το [pasalícʃi]: **1.** η περιοχή εξουσίας ενός πασά, π.χ. «το πασαλίκιον του Χάνδακος» (Σταυρινίδης: *Μεταφράσεις*, Β 361)· **2.** η καλοπέρση, η ζωή σαν του πασά (Χουστ.).

[< *paşalık* (Σταυρινίδης)]

πασαρίχι, το [pasarícʃi]: μικρό μαξιλάρι για να κάθεται κάποιος αναπαυτικότερα.

[< *paşalık* ‘πασαλίκι, τίτλος του πασά’ (Πάγκ.) / (;) (Συντ.)]

{Κατά τον Πάγκαλο «τοιαύτα αναπαυτικά μέσα θα μεταχειρίζοντο βεβαίως κατ’ εξοχήν οι πασάδες, εκ του οποίου γεγονότος ηδύνατο να προέλθι η λέξις». Μάλλον πρόκειται για παρετυμολογία: η κατάλ. *-lik* (*-lik*, *-luk*, *-lük*) έχει περάσει στα ελληνικά, και μάλιστα με παραγωγι-

κή δύναμη, ως *-λίκι/-λούκι*, ενώ η τροπή του *λ* σε (υπεριωκό) *ρ* συμβαίνει μόνο πριν τα *α, ο, ου* και μόνο σε κάποιες περιοχές της Κρήτης, βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [*Γραμματική*], Αθήνα 1955, σ. 217. Σημειώνουμε ότι η ιδέα της καλοπέρασης εκφράζεται συχνά με τη χρήση τίτλων από την Τουρκοκρατία (βλ. λήμματα *αγάς, μπέης, πασάς* στο *AKN*), ήδη στα τουρκικά, πβ. στο *TDK beylik*: «*rahat yaşama*» (= άνετη ζωή).

πασάς*, ο [pasás] & **παχιάς** [rafás] (Κονδ.: χωρίς ερμηνευμα, Ιδομ.): «άνωτατος τίτλος οθωμανού αξιωματούχου, πολιτικού ή στρατιωτικού» (*AKN*)· ΥΠΟΚΟΡ. **πασαδάκι** & **παχιαδάκι**, το. [*paşa* (*AKN*)] (پاشا)

{Το υποκορ. *πασαδάκι* μπορεί να σημαίνει ‘μικρόσωμος πασάς’ αλλά και ‘νεαρός πασάς’ ή ‘παιδί του πασά’. Ίσως πρέπει να λημματογραφηθεί χωριστά. Στα τουρκ. η λ. *paşa* έμπαινε, όπως και η λ. *ağa*, μετά το κύριο όνομα, π.χ. *Ali Paşa*, βλ. *αγάς* και *πασαλής*. Η γυναίκα του *παχιά* λεγόταν *παχιαδίνι*. Έχω ακούσει αυτή τη λ. σε αφηγήσεις από τους γονείς μου, αλλά δεν τη βρήκα γραμμένη, ούτε στο Διαδίκτυο. Υπάρχει σε χειρόγραφη προσθήκη στο *Λεξικό* του Κουκκίδη (στη σελ. 77), στο αντίτυπο από τη Βιβλιοθήκη Γιάννη και Μελπομένης Φυλιππάκη, στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης, στο Ρέθυμνο. Για τον *παχιά* την *πόρτα* ‘διοικητήριο’ (στο Ηράκλειο, επί Τουρκοκρατίας) βλ. *πασαδικό*.}

πασβάντης, ο [pazvándis] (Τσρ., Ροδ.): νυχτοφύλακας, «άγρυπνος φρουρός της ζωής και της περιουσίας των Χριστιανών επί Τουρκοκρατίας· συνθηματικό κτύπημα του πασβάντη με ραβδί στο κλειστό παράθυρο των χριστιανών σημαίνει να κοιμηθούν με ασφάλεια» (Τσρ.).

[< *razvant* (Κουκκίδης, 75)] (پزواند)
{Το *TDK* έχει τη λ. *razvant* ως ιστορ. όρο με τη σημ. «*Rumeli’de gece bekçisi*» (= στο ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμ. Αυτοκρατορίας: νυχτοφύλακας). Ο Ροδάκης το γράφει: **παζβάντης**.}

πασής, βλ. **μπάσης** και **μπασ-**.

πασιντά (επιρρ.) [pasidá] & **πασιντάς** [pasidás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ξεν.): *απλά*, χωρίς ιδιαίτερες ετοιμασίες, πρόχειρα.

[< *pasit* (Παπ.) / < *basit* ‘απλός’ κατά τα επιρρ. σε -ας με ηχηροπ. του τ σε ντ (Ξανθιν.)] (بسيط)

πασιντάς, βλ. **πασιντά**.

πασκίνι [paskiñi] & **πασχίνι** [paschiñi]: επ’ αυτοφώρω. Μόνο στις ρηματ. περιφρ. *δίνω πασκίνι* ‘συλλαμβάνομαι επ’ αυτοφώρω’ και *πίνω πασκίνι* ‘συλλαμβάνω επ’ αυτοφώρω’. Σε προσω-

πικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Εβόλιανε τον Αλεξογιαννάκο στο χάμι δά ένα μήνα, με το να [= επειδή] έδωσε πασχίνι με τον Αλεξογιώργη τη γυναίκα* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 589). Και σε έγγραφο του 1863 (*Α.Δ.Η.*, 2 / 9-180), ομοίως για παράνομο ζευγάρι: *με το να τους επιάσμεν λοιπόν πασκήνη τούς επαροδόσαμεν του Μειμούρη* (βλ. *μεμούρης*).

[< *baskin* «απρόοπτος έφοδος, αιφνιδία κατ’ οίκον έρευνα ένεκα προσβολής των δημοσίων ηθών» (Χλωρός, Α 319)] (باصقين)

{Το *δίδω πασχίνι* είναι μεταφορά στα ελλ. του *baskin vermek* (باصقين ویرمك) (Σταυρινίδης). Η λ. πέρασε στα ελληνικά ως *μπασκίνι*, και στη συνέχεια *μπασκίνας* (υβριστ.) = *χωροφύλακας*, βλ. *AKN*.}

πασλίκι, βλ. **μπασλίκι**.

πασουμάκι*, το [pasumátʃi] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.): «γυναικείον σανδάλιον» (Παπ.).

[< *paşmak* (Παπ.), κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *başmak*] (باشمق, باشمق)

{Δεν είναι υποκοριστικό. Ο Φουρνάρης στο μελέτημά του *Τουρκοκρήτες* (Χανιά 1929, σ. 19) κάνει λόγο για μουσουλμάνες που φορούσαν «μπασουμάκια από χρωματιστόν δέρμα», χωρίς άλλες λεπτομέρειες.}

πασουμάς, βλ. **μπασουμάς**.

πασουμί*, το [pasúmi] (Δαρ., Ξεν.): είδος γυναικείου παπουτσιού καλής ποιότητας για μέσα στο σπίτι.

[< *pasoum(áki)* -ι (αναδρ. σχημ.) επειδή θεωρήθηκε υποκορ. (*AKN*)]

παστάβι, το [pastávi] (Πιτ., Τσρ., Κριτσ*, Ιδομ^B, Ροδ.): τόπι υφάσματος.

[< *pastav* (πεπαλ. κατά το *TDK*, από τα βουλγάρικα) (Συντ.)] (پاستاو)

παστέλι στο ξύλο, βλ. **πεστίλι**.

παστούκι, το [pastútʃi] (Ιδομ., Τσρ., Κριτσ., Χουστ., Κάσσ., Ξεν.): «αυτό που μένει, αν κοπεί ένα μέλος του σώματος (χέρι ή πόδι), *πάσσαλος*, *ξερός πάσσαλος*, *ξερόκλαδο*» (Ιδομ.), «δεν λείει ν’ ανοίξει η κερασιά, εκείά στέκει το παστόυκι μόνο» (Τσρ.), βλ. και *κουστούκι*, σημ. 3.

[πιθανόν: < *pustuk* ‘στέλεχος του καρπού του καλαμποκιού’ (διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)]

{Το *TDK* έχει το διαλεκτ. *pustuk* = *misir koçani* (για το οποίο έχει το ερμηνευμα: «*Misir taneleri ve koçan kılıfları ayrıldıktan sonra geriye kalan kısım*»), δηλ. αυτό που μένει αφού αφαιρεθούν οι σπόροι του καλαμποκιού και το περιβλημά του στελέχους.}

παστουριάς, βλ. **παστρουιάς**.

παστρομάς, ο [pastrumás] (Παπ., Πάγκ.) : «κομμάτι παστού κρέατος από καμήλα ή από άλλο μεγάλο ζώο, που το αρωματίζουν με διάφορα καρυκεύματα και το καλύπτουν με τσιμένι» (AKN) ΦΡ. *τον έκαμε παστοურμά*: του έδωσε πολύ ξύλο.

[< *pastirma* (Παπ.)] (باصيرمه، باصيرمه باصيرمه، باصيرمه)

{Ο Παπαγρηγοράκης στο ανάπτυγμα του λ. *παστρομάς* έχει τον πανελλήνιο τ. *παστοურμά**.}

πασγίνι, βλ. **δίνο πασχίνι**.

πατανιά*, η [patañía] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : υφαντό κλινωσκέπασμα (το στημόνι μπαμπάκι, το υφάδι μαλλί – ολόμαλλη είναι η *βελέντζα*) με διάφορα ξομπλια στις δυο στενές πλευρές, αλλά υπάρχουν και οι ολοξομπλιαστες (ή: σόγμεες) μπατανιές.

[< *battani(ye)* –α (κατά τη λ. *κουβέρτα*): απονηροπ. του αρχικού [b > p] αναλ. προς άλλες λ. με παρόμοια εναλλ.: *μιστόλα* – *πιστόλα*] (AKN)] (بطانيه)

{Το AKN έχει στην κεφαλή του λ. τον τ. *μπατανιά**. Στην Κρήτη αυτός ο τ. ακούγεται στη συμμοροφορά με το άρθρο στην αιτιατική.}

πατενταλής (επίθ. προς.) [patendalis] : **1** «ο υπό την προστασίαν ξένου κράτους» (Χλωρός, Α 411) : «αναστορεύομαι [...] τ' Αλή εφέντη [...] όντεν εκυνήγα τσοι πατενταλίδες Έλληνες για να τσοι ξωρίση 'πό την Κρήτη!» (*Κάτοπρον*, 13-14). [< *paténtali* < *paténta*, στη σημ. «πιστοποιητικών υπηκοότητας ή προστασίας ξένου κράτους» (Συντ.)] (پاتنته لی)

πατιρντί*, το [patirdí] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1**. μεγάλος θόρυβος, αναταραχή · **2**. θορυβώδες γλέντι · **3**. δρμεία επίπληξη, στη έκφρ. *κάνω πατιρντί* σε κάποιον.

[< *patirdi* (Παπ.)] (پاتردی، باتردی)

Πατισάχ, ο [patisáx] (Γαρ.) : ο σουλτάνος.

[< *padīshah* (κατά το TDK από το περσ. *pādšāh*) (Dawkins)] (پادشاه)

πατλατζίκι, βλ. **πλάκα(ν)ντζίκι**.

πατσάβρα, η [patsávr̥a] (Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **πατσάφρα** [patsáfra] (Γαρ., Κριτσ.) : η πατσαβούρα της κοινής, βλ. AKN.

[ίσως αντδ. < *raçavna*, βλ. σημείωση (Συντ.)] {Η λ. *πατσαβούρα* ετυμολογείται από το βεν. *spazza(d)ura* 'βρομιά για σκούπισμα' (AKN) ή 'σκούσπιμα, σάρωμα' (ΕΑΝΕΙ). Το TDK ετυμολογεί το τουρκ. *raçavna* από τα ελληνικά χωρίς να προσδιορίζει, ενώ ο Nişanyan από

τα περσικά: < *rāçe* 'πόδι' + *avne* 'πανά'. Κατά το ΕΑΝΕΓ «το τουρκ. *raçavna* είναι δάνειο από την Ελληνική». Σ' αυτήν την περίπτωση το κρητ. *πατσάβρα* μπορεί να θεωρηθεί αντιδάνειο, αν υποθέσουμε ότι προέρχεται από το τουρκ. *raçavna*, αλλά όχι ο τ. *πατσα(β)ούρα*, που λέγεται και στην Κρήτη (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.). Για τη διττή ετυμολογική προέλευση αυτής της λέξης σε βαλκανικές γλώσσες βλ. περισσότερα στον Κυρανούδη, σ. 40, σημείωση 31. Για τη χρήση της λ. *πατσάβρα* σημειώνουμε ότι στη μτφ. σημ. 'πρόστυχη γυναικά' χρησιμοποιείται και με θετική σημασία: *Ω την πατσάβρα όμορφη που είναι!* (Για τις "δικοπες" λέξεις βλ. σημείωση στο λ. *πούστis*.)

πατσάβρι, το [patsávr̥i] (Πάγκ., Πιτ., Κασσ.) & **πατσάφρι**, το [patsávr̥i] (Γαρ., Κριτσ., Ξεν.) : το πατσαβούρι.

[< *πατσάβρα* (Συντ.)]

{Υπάρχει και ο τ. *πατσα(β)ούρι*, αλλά αυτός από την *πατσα(β)ούρα*.}

πατσάλι, το [patsáli] (Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Τσιρ^β, Ξεν.) : μείγμα, κράμα, ανακάτεμα, προϊόν ανάμιξης.

[< *raçali* 'πουλί με φτερωτά πόδια' (Κριτσ.) / το σωστό: < διαλεκτ. *raçal*, βλ. σημείωση (Συντ.)] {Η λ. κυρίως στην έκφρ. *ένα πατσάλι*, η οποία πολλές φορές χρησιμοποιείται (ως κυριολεξία ή μεταφορά) με διάθεση αρνητικής κριτικής: *Ένα πατσάλι τα έκαμες!* Κατά το TDK η λ. *raçal* σημαίνει «ekmek yapmak için çeşitli tahılların yasaya göre belirlenen gerekli karışım oranı» (= καθορισμένη από το νόμο αναλογία δημητριακών για παρασκευή ψωμιού)· διαλεκτικός σημαίνει «çeşitli şeylerin karışımı» (= μείγμα από διάφορα πράγματα), «hampan» (πβ. *χαρμάνι*) κατά τον Nişanyan, ο οποίος ετυμολογεί από το περσ. *rāçāl*. Η λ. *raçali* είναι αρχικά επίθετο και προέρχεται από τη λ. *raça* που σημαίνει 'το κάτω μέρος ποδιού ζώου' (βλ. *πατσάς*), αλλά και 'το κάτω μέρος του μπατζακιού' – *raçali* λοιπόν είναι ένα πουλί που έχει στα πόδια "μπατζάκι" από φτεράκια, και αυτό δεν μπορεί να σχετίζεται με το *πατσάλι*· άλλωστε από το *raçali* κανονικά θα προέκυπε ο τ. *πατσάλης/ί, πβ. *raçali* > *πασαλής*.}

πατσαλιζώ, -ομαι [patsalízo] (Ιδομ.) : αναμειγνύω, -ομαι.

[< *πατσάλι* (Συντ.)]

πατσάς*, ο [patsás] (Παπ., Πάγκ.) : είδος φαγητού: σούπα με κομματάκια από κουλιά, στομάχι και πόδια ζώου (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.).

[< *raça* 'ποδαράκι ζώου' (Παπ.)] (راچا)

{Ο Ροδάκης έχει τη λ. *πατσάς* με το ερμηνευμα: σβέρκο.}

πατσατζής*, ο [patsadzis] : ο επαγγελματίας που παρασκευάζει (και σερβίρει) πατσά.
[< πατσάς (Παπ.) / + -τζής (Πάγκ.) / < *raşacı* (AKN)] (پاچهچی)

πατσατζίδικο*, το [patsadzidiko] (Παπ., Πάγκ.) : το κατάστημα όπου προσφέρεται πατσάς.
[< πατσατζής (Πάγκ.)]

πατσάφρα, βλ. **πατσάβρα**.

πατσάφρι, βλ. **πατσάβρι**.

πατσουρά, η [patsurá] & **πατσούρα**, η [patsúra] (Πάγκ., Ξανθίν.) : Η αποφορά (δυσάρεστη μυρωδιά) που αναδίδουν τα ρούχα κάποιου από όφρα.
[< πατσούρος (Ξανθίν.) / < διαλεκτ. *raşur* ‘τα ρούχα τα οποία είναι ακατάστατα, βρώμικα ασυγύριστα’ (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Διτ. Κρ., 112)]

πατσούρος, ο [patsúros] (Πάγκ., Ξανθίν.) : αυτός που τα ρούχα του βγάζουν μυρωδιά ούρων.
[βλ. πατσουρά]
{Υπάρχει και η λ. *πατσούρος* ‘που έχει πλακουτσωτή μύτη’ (Πιτ., Ξανθίν^Δ).}

παύλος, ο [pávlos] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν.) & **παύλας** [pávlas] (πληθ. *παύλοι*) (Κονδ.) : «άρτοι επιμήκεις» (Κονδ.). ΥΠΟΚΟΡ. **παυλούδι**, το & **παυλούδακι** (Ξανθίν^Δ).
[< τουρκοπερσικό *beblüs, reptüs*, (Καραποτόσογλου) βλ. σημείωση]

{Αν χρειάζοταν να γράψουμε σήμερα αυτήν τη λέξη, θα ήταν προτιμότερη η γραφή *πάβλος*. Σε όλα τα παραπάνω λεξικά πρόκειται για ψωμί σε σχήμα φραντζόλας, όχι κουλούρας. Κατά τον Πάγκαλο «ίσως το είδος τούτο εξυμνέτο και εψήνετο κατά την εορτήν του αποστόλου Παύλου και κατ’ επέκτασιν ο ζυμωνόμενος και ψηνόμενος εις οναδήποτε εποχήν, εκ του οποίου θα προήλθεν και το όνομα», όπως συνέβη με το *λαζάρι* («άρτος σχήματος επιμήκους και κυλινδρικού, ο ζυμωνόμενος και ψηνόμενος όχι μόνον κατά το Σάββατον του Λαζάρου, αλλά κατ’ επέκτασιν και εις οιονδήποτε άλλην περίστασιν. Χαράσεται δε δι’ αβθών εγκοπών κατά την *πλάσιν* εις μικρά κομμάτια ονομαζόμενα *δάκους*»), που δίνει ως συνώνυμο της λ. *παύλος*. Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το λατ. *paulus* ‘μικρός’. Ο Κώστας Καραποτόσογλου (“Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου”, *Ελληνικά* 62 (2012), 143) γράφει σχετικά: «τα στοιχεία που υπάρχουν δεν επιτρέπουν τη σύνδεση της λ. με το λατινικό *paulus* = μικρός, κύρ. όνομα *Παύλος*. Η λ. *παύλος*, ο = στενόμακρο χωμί, φρατζολάκι, προέρχεται από το τουρκοπερσικό {παραπομπή στον Meninski, σ. 5914} بيلس beblüs, reptüs, bepküs = panis siccus, quem

comminxit mus, από το περσικό بيلس beblüs, bablus, bèplous = pain séché, préparé avec du beurre ou du sirop de dattes ou de raisin; bread with butter or syrup».)

παυλούδα, η [pavlúda] (Ξανθίν.) : μεγάλη πέτρα σε σχήμα ψωμιού παύλου (βλ.).
[μεγεθ. της λ. *παύλος* (Ξανθίν.)]

παυλουδοκέφαλος (επίθ. προσ.) [pavludotéfalos] (Ξανθίν.) : αυτός που η κεφαλή του είναι όμοια με *παυλούδα*, πλακοκέφαλος.
[< *παυλούδα* + *κεφαλή* (Ξανθίν.)]

παφύλι, το [pafíli] (Ροδ.) : στολίδι.
[< *πάφιλας* (βλ. *μάφυλλος*) ‘ορειχάλκινος κάλυκας φυσιγγίου’ (Συντ.)]
{Αρχικά πρόκειται για κόσμημα σε κοντάκι όπλου, φτιαγμένο από κομμάτι κάλυκα: «Παφύλια = αι κυκλοειδείς περιβάλλουσαι τα όπλα ορειχάλκιναι ζώναι και κοσμήματα» (Γ. Χρ. Χασιώτης, *Συλλογή των κατά την Ηπειρον δημοτικών ασμάτων*, Αθήνα 1866, σ. 235).}

πάφ κιούφ [páf [túf] (Τσιρ.) : **1.** (ως επιρρ. φρ.) πολύ γρήγορα, στο πι και φι. **2.** (ως ουδ. ουσ.) «μικρής διάρκειας ενδιαφέρον σε εργασία» (Τσιρ.). [ίσως ηχοποίητος σχηματισμός (πβ. *πάφ πούφ*), ανάλογος προς το *πάτ κιούτ* (< *pat kiüt*, پت کیت), με βάση τη σημ. ‘πολύ γρήγορα’ που είναι κοινή και στα δύο (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το λημματογραφεί ως ουδ. ουσ. με τη σημ. «η εκπυροκρότηση του όπλου όταν το μπαρούτι έχει υγρασία». Με παρόμοια σημ. χρησιμοποιείται στην φρ. *έκαμε ένα παφ κιούφ* = ξεκίνησε κάτι με ενθουσιασμό, έκανε μια προσπάθεια αλλά δεν έδωσε συνέχεια, *έπαιξε μια μπιστολιά κι έφυγε*. Το τουρκ. επίρρ. *pat kiüt* κατά το *TDK* σημαίνει ‘(για χτυπήματα) απανωτά, το ένα μετά το άλλο’. Με τη σημ. αυτή η έκφρ. *πατ κιούτ* στο διήγημα του Παπαδιαμάντη *Ο γείτονας με το λαγούτο*: «Δεν επρόφθασε να τελειώσει τον λόγον, και, πάτ, κιούτ! του έρχονται δύο κατακεφαλιές εκ των όπισθεν». (Απαντα, Εκδ. Δόμος, 3ος τόμος, σ. 297, στ. 8-9). Έχω ακούσει Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Αττάλεια) να τη χρησιμοποιούν την έκφρ. *πάτ κιούτ* με τη σημ. ‘πολύ γρήγορα, στο άψε σβήσε’. Αν το *πάφ κιούφ* σχετίζεται με την τουρκ. γλώσσα, πρέπει να συμπεριλάβουμε εδώ και το επίθ. προσ. (παραπομπή) **πακιούφης** ‘ατελέσφορος’ που λημματογραφεί ο Τσιριγωτάκης (Τσιρ^β, 388).}

παχάς, ο [pahás] & **παχάς** [bahás] (Πάγκ., Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^Δ, Ιδομ^β, Ροδ., Τσιρ^β) : η τιμή, το αντίτιμο, η αξία.
[< *baha, paha* (Πάγκ.)] (☞)

παχιαδάκι, βλ. **πασάς**.

παχιάδινα, βλ. **πασάς**.

παχιάς, βλ. **πασάς**.

παχλιαντίζω¹ [raʃiladizo] & **παχλιαντίζω¹** [raxladizo] & **παχλιαντίζω¹** [baʃiladizo] (Γαρ., Κριτσ.): επιπλήττω.

[< *paylad(im)*, αόρ. του ρ. *paylamak* (Κριτσ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (بلاكل)

{Η ετυμολ. του Κριτσωτάκη στηρίζεται στην ομοιότητα κατά τη σημασία. Από το *paylamak* (που σημαίνει ‘διανέμο, δίνω σε κάποιον το μεριδίό του’ και μτφ. ‘επιπλήττω’) ο αναμενόμενος τ. είναι *παχλιαντίζω, αφού η τουρκ. διφθογγος *ay* πέρασε στα ελλ. ως *αι*, πβ. *μαϊμού-νι* < *maymun*, *καϊμάκι* < *kaymak*, *μαϊράμι* < *bayram* κλπ. (Georgiadis, 141). Το ρ. *παχλιαντίζω* μπορεί φωνητικά να προκύψει κανονικά είτε από το *rahiland(im)*, αόρ. του ρ. *rahillanmak* ‘ζηλεύω, φθονώ’ (διαλέκτ. κατά το *TDK*), είτε από το *rahlad(im)*, αόρ. του ρ. *rahlamak* (διαλέκτ. του *raklamak*), που σημαίνει ‘καθαρίζω’, ‘έξοχνίζω’, ειδικότερα ‘στην ξυλουργική: αμβλύνω γωνίες’. Ανάλογη σημασιολ. μεταβολή είχε συντελεστεί στο τουρκ. *perdah* ‘γυάλισμα: ξύρισμα κόντρα’ > ‘αυστηρή επίπληξη’, η οποία και πέρασε στο ελλ. *μπερντάχι*, καθώς και στο ρ. *τιμαρεύω* (βλ.). πβ. και ανάλογη μτφ. σημ. των ελλ. συγυρίζω, τακτοποιώ, στολίζω, περιποιούμαι, κανονίζω, λούζω και του κρητ. *σάζω*. Πιθανότερο φαίνεται το δεύτερο.}

παχλιαντίζω² [raʃiladizo] & **παχλιαντίζω²** [raxladizo] (Πιτ., Τσιρ., Ιδομ.^β): «Καιροφυλακτώ, επωφελούμαι την χαλαράς επιτήρησης για να αρπάσω, να κλέψω κάτι» (Πιτ.): «*πασχίζω* να συναντήσω κάποιον. – *Παχλιαντίζω* ’γώ να τονε μαχωνιάσω ποθές και τοτεσάς δα τα πού-μενε» (Τσιρ.).

[*μάλλον* < *μπεκλεντίζω*, με φωνητική επίδραση από το *παχλιαντίζω¹* (Συντ.)]

{Ο Τσιρτωτάκης το γράφει: *παχλιαντίζω*. Το ρ. *beklemek* (και διάλεκτ. *behlemek*) σημαίνει «περιμένο, αναμένο, αγρυπνώ, φυλάττω, προφυλάττω, προσδοκώ, ελπίζω» (Χλωρός, Α 362), πβ. *pusuda beklemek* ‘στήνω καρτέρι, περιμένο στο *πουσού*’ (βλ. λ.) και *dikkatle beklemek* ‘καροφυλακώ’, κ.λ. περιμένο με επαγρύπνηση. Από τον αόρ. *bekled(im)* το ρ. *μπεκλεντίζω* (το αναφέρει, χωρίς ερμηνευμα, ο Γ. Χατζιδάκις: *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, 1ος τόμος, Αθήνα 1905, σ. 303). Ο Πιτωκάκης σημειώνει: «Κατά μια πληροφορία διακεκριμένου παιδαγωγικού από τη Σητεία, όπου και επιχωριάζει ο όρος ακούγεται και στη σημασιολ. του επιπλήττω. Δεν μπόρεσα να εξορκιστώ αν πρόκειται για το ίδιο ρήμα ή άλλο με την ίδια προφορά και διαφορετική κωδισία ή και ορθογραφία». Πρόκειται για το ρ. *παχλιαντίζω¹* (βλ.).}

παχλιάντισμα, το [raʃiládizma] (Κριτσ.): η επίπληξη, το κατσάδιασμα.

[< *παχλιαντίζω* (Κριτσ.), βλ. *παχλιαντίζω¹*]

παχλιαντίζω¹, βλ. **παχλιαντίζω¹**.

παχλιαντίζω², βλ. **παχλιαντίζω²**.

πεζάζης, ο [pezázis]: έμπορος πανιών. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Ήκλεψε ένας χωρικός ένα φέσι του πεζάζη και εραβδίστη 50* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζΰρη*, 192).

[< *bezzaz* (ΛΙΠΔ, Β 172), από το αραβ. *bazzāz* κατά τον Nisyanan] (بزاز)

πεζεβέγκης* (επίθ. προσ.) [pezevendzis] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** μαστροπός, άτιμος, αχρείος «εν χρήσει μόνον εν βλασφημία» (Παπ.): **2.** τσιγκούνης (Ιδομ.).

[< *pezevenk* (Παπ.)] (پزوندك)

πέι, το [péi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): προκαταβολή, καπάρο, “αρραβώνας”.

[< *pey* (Παπ.)] (پے)

πειγιέ, το [pejié]: η λ. εν χρήσει σε *Διάταγμα Αυτοκρατορικών* (1868): *εις τα χωρία να μην πληρώνηται το ρέσιμ (δασμός) το λεγόμενον πειγιέ, (φόρος επί της πωλήσεως) δια τα πωλούμενα κρασία και οινοπνεύματα* (βλ. *Κρητικός Κώδικς*, Α 34).

[< *peyine* «φόρος επί της πωλήσεως οίνου, ρακής κτλ.» (Χλωρός, Β 2046)] (پييه)

πέ κεί (επίρρ.) (άλλη γραφή: *πέκεϊ*) [pé kei] & **πέ κεί** [pé ki] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν.^Δ, Ιδομ., Ξεν.) & **πέκ ει εφέντημ** [pé kei eféndim] (Γαρ.): πολύ καλά, ναι. «Λέγεται μόνον χάριν αστεισμού ή δια κακώς εννοουμένη επίδειξιν γλωσσομαθείας» (Παπ.), στις διαταγές σας, όπως επιθυμείτε.

[< *pek iyi* ή *peki* (Παπ.)] (پك اي يي)

{Από εδώ το παρατσούκλι **πεκεϊκός**, «γιατί στην κουβέντα του μεταχειρίζεται την τουρκ. λέξη *πέκεϊ*» (Ειρήνη Παπαδάκη-Κασσιέρη, “Τραγούδια και παρωνύμια Πλάκας Αποκορώνου”, *Επετηρ. Εταιρ. Κρητ. Σπουδών*, 3 (1940), 423.}

πέκ-ει εφέντημ, βλ. **πέ-κει**.

πέκεϊ, βλ. **πέ-κει**.

πελούρι, βλ. **μιλιούρι**.

πελτές*, ο [peltés] & **μπελτές*** [beltés] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Ξεν.): **1.** συμπυκνωμένος πολτός ντομάτας, ντοματοπελτές **2.** γλυκό κουταλιού σαν ζελέ, συνήθως από κυδωνία.

[< *pelte* (Παπ.)]

{Δεν είναι αντδ. από τη λ. *πολτός*, όπως υπο-

στηρίζει ο Παπαγρηγοράκης. Κατά το *AKN*, το *TDK* και τον Nişanyan το τουρκ. *pelte* από τα περσικά. Για τα περί αντιδανείου, βλ. Βασμανόλη, σ. 298-9.)

πεμπελίδικος (επιθ.) [pembelidikos] : ρόδινος, ροζ. «το pembelidhiko = to rödhino hrōma» (Bilgehan², 634). Βλ. και *ροζ μπεμπέ*. [*< rembe* (Bilgehan), από το περσ. *penbe* ‘βαμβάκι’ (*TDK*) - ο Nişanyan σημειώνει ότι το πέραςμα από το (άσπρο) ‘βαμβάκι’ στο ‘ροζ χρώμα’ εμφανίζεται τον 18ο αι., αλλά δεν υπάρχει πειστική εξήγηση γι’ αυτή τη μετάβαση. Ο Χλωρός (A 432) τα γράφει και τα δύο: penbe] (چنبه)

πενάμικος, βλ. **μπενάμικος**.

πενταβά, βλ. **μπενταβά**.

πεντάρι, το [pedári] (Κονδ.) : «τουρκικό νόμισμα 5 παράδων».

[μετάφρ. της λ. *bezlik*, βλ. και *μπεσιλίκι* (Συντ.)]

(***πεντζίκι**, βλ. Παράρτημα 1.

πεντοκαδούσα, η [pendokađusa] (Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** δοχείο μέτρησης υγρών (πέντε οκάδες)· **2.** πήλινο αγγείο, σαν μικρή νταμιτζάνα, που χωρούσε πέντε οκάδες υγρό, κυρίως κρασί. [*< πέντε + οκάδες + επίθημα -ούσα* (πβ. *σαρναταποδαρούσα*) (Συντ.)]

πεπές, ο [repés] (Κριτσ.) : ο βραδυγλωσσος. [*< pere* (Κριτσ.)]

πεπονόρακι, η [peronóratʃi] (Κριτσ¹) : ρακή από πεπόνια. [*< πεπόνι + ρακή*]

περβάζι*, το [pervázi] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.) : **1.** πλαίσιο (π.χ. καθρέφτη)· **2.** γείσο· **3.** πλάτη της καρέκλας. [*< pervaz* (Παπ.)] (پرواز)

περεστές, βλ. **μπερεστές**.

περιγέλι, το [perizéli] (Τσιρ.) : «σφηνοειδής πέτρα που τοποθετείται στην κορυφή του χτιστού τόξου της καμάρας σπιτιού ή και γέφυρας για μανδάλωση όλου του τόξου».

[ίσως ανασημαιοδότηση της λ. *περιγέλι* ‘διαβήτης’, για το σφηνοειδές σχήμα του ανοίγματος του (Συντ.)] (چركه پيرگه)

{Στον Κουκκίδη: *περγέλι* ‘διαβήτης’ (< *pergel*). Τη λ. *περιγέλι* ‘διαβήτης’ αναφέρει ο Σκαρλάτος Βυζάντιος, στο *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, 2ος τόμος, Αθήνα 1852, σ. 1045). Για την προέλευσή της από τα τουρκικά, βλ. Γ. Γ. Παπαδόπουλος, “Σχεδιάγραμμα περί της ιταλικής επιρροής επί την δημοτικήν γλώσσαν των νεωτέρων Ελλήνων”, *Πανδόρα*, τόμος 17 (1866-67), στη σελ. 247: «Κομπάσο (άλλως *περγέλι*

τουρκ.) *compasso*, διαβήτης». Ο συνηθισμένος τεχνικός όρος για το *περιγέλι* είναι *κλειδί* = «ο κεντρικός σφηνόλιθος ενός τόξου, ενός θόλου, μιας ανίδας κτλ.» (*AKN*). Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: Στα τουρκ. (*TDK*) αυτή η πέτρα λέγεται *anahar taş* ή *kilit taş* (*taş* = πέτρα, *anahar* = κλειδί (< *ανοιχτήρι*), *kilit* = κλειδί (< περσ. *kilīd/kelīd* < ελλ. *κλείς* - *κλειδ-ός*), βλ. λ. στον Nişanyan.)}

περμανές, ο [permanés] : στο κρητικό μαχαίρι «το δέσιμο της λεπίδας με τη λαβή με ασήμι ή μπρούντζο το λένε *περμανέ* ή *καμτζές*» (βλ. Μανόλης Παπαδάκης, “Το κρητικό μαχαίρι”, *Αμύλλαια*, 10/39 (1979), 123).

[πβ. *perazvane* «βραχιόνιον εκ μετάλλου περιβάλλον το μέρος ένθα η μάχαιρα, το κονδυλομάχαρον, το ξίφος κλπ. συνάπτονται μετά της λαβής» (Χλωρός, A 422)] (پرازون)

περντάχι, βλ. **μπερντάχι**.

περουζές, ο [peruzés] (Ξεν.) : είδος πολύτιμου λίθου «με γαλαζοπράσινο χρώμα» (*AKN*).

[< *peruze* (από τα περσ.) (*AKN*), κατά το *TDK* διάλεκτ. τ. του *firuze* (βλ. και Χλωρός, A 442)] (پروزه)

περτάφια, βλ. **μπερντάχι**.

περτσέμι, βλ. **περτσές**.

περτσές, ο [bertsés] & **μπερτσές** [pertsés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κριτσ¹) : είδος χενίσματος. Κατά τον Πιτυκάκη: **1.** η χαίτη του αλόγου και **2.** (μτφ.) «οι τούφες των ανδρικών μαλλιών της κεφαλής που πέφτουν στο μέτωπο».

[< *perçem* «πλόκαμος ή θύσανος τριχών κεφαλής» (Παπ.)] (چرچر)

{Η λ. *perçem* σημαίνει «βόστρυχος, λόφος {= λοφίο}, θύσανος τριχών, ον λαοί τινες αφήνουσιν εν τη κορυφή της κεφαλής κείροντες την λουτήν κόμην· χαιτή» (Χλωρός, A 423). Στα ελλ. έχει περάσει ως *περτσέμι*: «Τα εκατέρωθεν του προσώπου μέρη της κόμης ελέγοντο *περτσέμια*» (Δημήτριος Καμπούρογλου, *Ιστορία των Αθηναίων*, Τόμος Γ', Αθήνα 1896, σ. 17). Ο αρσ. τ. σε -ές ίσως από επίδραση της λ. *ο καρές* «κτένισμα μαλλιών με χωρίστρα» (Τσιρ.). Ή μπορεί να προέκυψε από ένα αμάρτυρο βάλκ. τουρκ. *perce, πβ. βουλγ. και αλβαν. *perçe* (Miklosich, II 39).}

περτσιναδόρος, ο [pertsinađoros] (Κριτσ.) : εργαλείο με το οποίο καρφώνονταν τα περτσίνια.

[< *περτσίνι* + *-αδόρος* (Κριτσ.)]

περτσίνι, το [pertsini] & **περτσίνι** [peritsini] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Κριτσ.) : καρφή του οποίου σφυρηλατούμε τη μύτη, η

ποία έχει ήδη διαπεράσει το ξύλο ή το μέταλλο όπου το καρφώνουμε, ώστε να το σταθεροποιήσουμε.

[< *perçin* (Παπ.)] (پرچین، برچین)

{Ο Κριτσοτάκης ονομάζει περτσίνι ένα «είδος καρφιού, από δύο τμήματα, το αρσενικό και το θηλυκό, που χρησιμοποιείται στη συναρμογή μεταλλικών ελασμάτων ή πέτσινων κομματιών, αντί για οξυγονοκόλληση ή για ράγιμο». Κατά το *AKN*: πρτσίνι < ίσως παλ. ιταλ. *perzine. Κατά το *TDK* και τον Nişanyan το τουρκ. *perçin* από τα περσ. *parçin* / *perçin*. Ο Χλωρός (A 423) έχει το εξής ερμηνεία στο λ. *perçin*: «στερέωσης καρφιού προσηλωμένου που δια της στροφής και αντιθέτου προσηλώσεως του εκ του όπισθεν μέρους εξελθόντος άκρου αυτού, κ. μυτογύρισμα».

περτσινώνω* [pertsinóno] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ.): καρφώνω, στερεώνω με περτσίνια.
[< *περτσίνι* (Παπ.)]

πεσίνι, βλ. **πεχίνι**.

πεσίνι παρά, βλ. **πεχίνι**.

πεσκεσάρω [peʃtʃesáro]: προσφέρω δώρα. Η λ. σε παράλλαγή κρητ. δημοτ. τραγουδιού: *Ο Χατζηγάτης τσι καλεί* [= τον Βέργα και τον αδελφό του] να πα τσι πεσκεσάρη, / ανάμεσα σε δυο βουνά να πα τσι μαυλότάρη (βλ. *Κρητικές σελίδες*, 1/1 (1938) 25-26: *Το τραγούδι του Βέργα*).
[< *πεσκάσι* (Συντ.)]

{Για την κατάληξη *-άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλιμέρνω*.}

πεσκεσί*, το [peʃtʃési] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): το δώρο (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.) σε είδος και όχι σε χρήση (Δαρ.). Σήμερα η λ. θεωρείται λαϊκότεροτροπη (*AKN*). Παλαιότερη εμφάνιση της λ. σε κείμενο του 1876 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*).

[< *peskes* (Παπ.)] (پيشکش، پيشکشی)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **πεσκερί** = φιλοδώρημα. Πρόκειται μάλλον για τυπογραφικό λάθος.}

πεσκίρι*, το [peʃtʃiri] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Κριτσ^π, Ίδομ^β): πετσέτα φαγητού ή προσώπου.
[< *peskir* (Παπ.)] (پيشکیر، پيشکیري)

πέσπενταβά (επίρρ.) [péspedavá] (Κριτσ.) & **πέχι πενταβά** [péʃi pedavá] (Κασσ.): χωρίς λόγο, άδικα, ανώφελα.

[< *besbedava*, *bes* «μόριον προτασόμενον επιθέτων τινών και επιρρημάτων αρχομένων από του γράμματος b και επιτείνων την έννοιαν αυτών» + *bedava* (Χλωρός, A 315), βλ. επίσης *μπεσμελί* και *μπις μπιτούν* (Συντ.)]

πεσπερική, βλ. **ρεσπερική**.

πεστεμάλι, το [pɛstɛmáli]: πετσέτα λουτρού. Σε κρητ. κείμενο του 1786 ο τ. **πεστεμάλι**, για τον οποίο ο Ξανθουδίδης σημειώνει: «Εκ του Περσικού Destmal. Σήμερα {=1913} ακούεται εν Κρήτη το πεστεμάλι (Περσ. rouet = ράχις και Περσ. mal = τρίβω) και δηλοί το λουτρικόν μάκτρον» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 96).

[< *peytemal* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (پيشتمال)

{Ο Παπαγρηγοράκης (1952) δεν την περιέλαβε στις τουρκογενείς λέξεις του κρητικού ιδιώματος.}

πεστίλι [pɛstili]: μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω πεστίλι στο ξύλο** (Τσιρ^β, Ξεν.): ξυλοκοπώ κάποιον, τον αφήνω «ξερό, ακίνητο από το πολύ ξύλο» (Τσιρ.).

[< *pestil* (Ξεν.) «μάζα οπωρικών, ιδία δαμάσκηνων ή βερούκοκκων πεπιεσμένων και εξηραμένων, αποτελούσα φύλλα πλατέα και λεπτά, κ. πεστίλι» (Κουκκίδης, 78)· *pestilini cikarmak* «δέρω ατηνός [εξάγω το πεστίλι του]» (Χλωρός, A 428) (Συντ.)]

{Λέγεται και *παστέλι στο ξύλο*: προφανώς από επίδραση της λ. *παστέλι* (με σουσάμι), βλ. στο *AKN*.}

πεστρέφι, το [pɛstréfi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ.): το τέχνασμα, το κόλπο.

[< *pesref* (Παπ.) / ανάπτυξη [t] για διάσπαση του [sr], πβ. *στράφι* < *israf* (Συντ.)] (پشرو، پشرف)
{Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι η λ. *πεσρέφι* (και *πεστρέφι*) υπάρχει ως όρος της βυζαντινής μουσικής που δηλώνει είδος μελωδίας με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Στο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* (Βιέννη 1790, σ. 24, βλ. σε pdf στο: <http://anemi.lib.uoc.gr>) ο Ρήγας τη χρησιμοποιεί ρητά με τη σημ. 'μέλος': «κάθε φορά απού απερνούσα κανένα πεσρέφι (μέλος)». Κατά τον Χλωρό (A 429) *pesref* (και *pesref*) σημαίνει «στροφή, προανάκρουσμα, ήτοι τεμάχιον παιζόμενον προοιμακώς υπό της μουσικής προ του κυρίως παιχθησομένου». Κατά τον Nişanyan η λ. προέρχεται από τα περσ. (< *pīs/pēs* 'μπροστά' + *ran* 'πορευόμενος') και είχε αρχικά τη σημ. 'προπορευόμενος'. Συνεπώς ο συσχετισμός της λ. *πεστρέφι* με τα ελλ. *επιστρέφω* ή *στροφή* είναι μάλλον παρετυμολογικός. Η λ. *pesref* έχει κι άλλες σημασίες, μια από αυτές, κατά το διαδικτυακό *sozluk.net*, είναι 'η είσοδος των παλαιστών στον αγωνιστικό χώρο (στη διάρκεια της οποίας οι παλαιστές κάνουν διάφορες τυποποιημένες κινήσεις)'. Για κινήσεις επίδειξης των παλαιστών (*rehlivan*) κάνει λόγο και το *TDK*, βλ. και Tuncay & Καρπατζάς, σ. 588: «*pesref* 1. (μουσ.) εισαγωγή,

πρελούδιο 2. (πάλη) επίδειξη | ~ çekmek (παλαιστής) κάνω επίδειξη ετοιμότητας». Ο Ξανθινάκης έχει τη λ. *πεστρέφι* ως «το πιστρόφι, το κόλλο, το τέχνασμα' και την ετυμολογεί «από το (ε) πιστρέφω: πιστρέφι > πεστρέφι (η εναλλαγή ι και ε είναι συνηγή)» αλλά μάλλον σχετίζεται με τα **πεσ(τ)ρέφια των πεχλιβάνηδων* (TDK). Άρωμα παρετυμολογίας έχει σαφώς και το απόσπασμα: «Οι γύρω πλαγιές γέμιζαν από παιδόκοσμο κι αντιλαλούσαν από χαρούμενες φωνές. Μα σάν άρχιζε νά βραδυάζει, αμέσως ερχόταν στο μυαλό του καθενός τό “πεστρέφι”». “Πεστρέφι” ονόμαζαν τά παιδιά τό ξύλο πού έτρωγαν από τον πατέρα όταν επέστρεφαν. Ήταν ό φόρος της έπιστροφής, έξ ού και “πεστρέφι”» (Θεόδ. Κιακίδης, “Ιστορία Σαμνακοβίου και τον περίξ Ελληνικών Κοινοτήτων Ανατολικής Θράκης”, *Θρακικά*, 32 (1960), 287). Μάλλον επρόκειτο για “ξύλο... μετά μουσικής”. Στον Ανδριώτη: «πιστρόφια, τα, από το ρ. επιστρέφω (υποχωρητ.) (Γ. Χατζιδ. *MNE* 2, 67)» – η λ. σημάει την πρώτη επίσκεψη των νεονύμφων στο πατρικό της νύφης, που συνοδεύταν από γλέντι (λέγεται και: αντίγαμος).}

πετιμέζι*, το [petimézi] & **πετουμέζι** [petumézi] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): σιρόπι από μούστο συμπυκνωμένο με βρασμό. [*pekmez* (Παπ.) / και διαλεκτ. *petmez* (TDK) (Συντ.)] (پكمز، بكمز)
{Λεπτομερής περιγραφή παρασκευής στον Πιτκάκη (B 855).}

πετουμέζι, βλ. **πετιμέζι**.

πετουμεζογρά, η [petumezográ] (Ξανθιν^Δ): είδος χαλβά που παρασκευάζεται στο τηγάνι με πετιμέζι, λάδι και αλεύρι.
[< *πετουμέζι* (πετιμέζι) + *γρα* (αρέσει ιδιαίτερα στις γριές) (Ξανθιν.)]
{Συνταγή στην ιστοσελίδα *cretangastronomy.gr* (χαλβάς με αλεύρι και πετιμέζι).}

πέτρα των ομμαθιών, η [pétra ton omaθχón] : η γαλαζόπετρα (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *έστειλα του Καλλιού μου την πέτρα των ομμαθιών* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 591).

[μετάφρ. τού *göz taşı* (κ.λ. πέτρα των ματιών) ‘γαλαζόπετρα’, ‘χαλκάνθη’] (Χλωρός, B 1056 (كوز طاشی))

{Η γαλαζόπετρα (κοινή ονομασία του θεικού χαλκού), πριν αρχίσει να χρησιμοποιείται (Γαλλία, Bordeaux, τέλη του 19ου αιώνα) ως βασικό συστατικό του λεγόμενου βροδιγάλειου πολτού (bouillie bordelaise) για την προστασία του αμπελαίου από μυκητολογικές ασθένειες, αποτελούσε μέρος του οπλοστασίου της λαϊκής ιατρικής σε χώρες της Ανατολής, ιδίως για τις πα-

θήσεις των ματιών (εξού και η ονομασία). Τέτοιου προορισμού θα είχε και η γαλαζόπετρα που έστειλε ο Κοζύρης στο Καλλιό του.}

πετρομπάρουτο, το [retrobáruτο] (Κριτσ.): «είδος πυρίτιδας, που ανατίζαν οι λατόμοι τα χαράκια, όταν δεν υπήρχε η δυναμίτιδα και η σεντίτιδα».

[< *πέτρα* + *μαρουτί* (Συντ.)]

πετρομπέζιρο, το [retrobéziro] (Τσιρ^Β): «ο κρητικός αρσενικός ίππος, επειδή είναι ικανός για το περπάτημα στα δύσβατα και βραχύδη βουβά της Κρήτης».

[< *πέτρα* + *μπεζίρι* (Συντ.)]

πεφίνι, βλ. **πεχίνι**.

πεχίνι [pejini] (επίρρ.) & **πεσίνι** [pesini] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Χουστ., Ξεν.): τοις μετρητοίς (όχι επί πιστώσει).

[< *pesin* (Παπ.)] (پشین)

{Υπάρχει και η έκφραση *πεσίν παρά* [μεταγραφή του *pesin para*], με την ίδια σημασία. Ο Γαρεφαλάκης έχει σε παράδειγμα χρήσης την έκφραση *θέλει τον παρά πεσίνι* (στο λ. *πεσίνι*) και *θέλει τον παρά πεχίνι* (στο λ. *πεχίνι*). Ο Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου*, Αθήνα 1835, σ. 338) είχε κατατάξει στις «εκφυλλοφορητές» τη λ. *πεσίνι* = «το εναντίον του βερεσιέ». Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **πεφίνι**. Μάλλον είναι τυπογραφική αβλεψία.}

πέχι πενταβά, βλ. **πέσπενταβά**.

πεχρίζι, το [pexrizi] (Τουρκοκρητ.): η διαίτα.

[< *perhiz* (Bilgehan², 634)] (پرهیز)

πιλαβάς, ο [pilavás] : αυτός του που αρέσει να τρώει πιλάφι· συνεκδοχικά: Τούρκος. Η λ. *πιλαβάς* σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (βλ. Γιάνναρης, 89), βλ. και *πιλαβιτζής*.

[< *πιλάβι* (Γιάνναρης, 362)]

πιλάβι, βλ. **πιλάφι**.

πιλαβιτζής, ο [pilavidzis] : βλ. *πιλαβάς* Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1868 (*Κάτοπρον*, 19).

[< *πιλάβι* + *-τζής*, πβ. *γλυκά > γλυκατζής* (Συντ.)]

πιλάφι*, το [piláfi] & **πιλάβι** [piláni] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Ξεν.): φαγητό από βρασμένο ρύζι. Βλ. και *ατζέμικο*, *ατζέμ πιλάφι*, *σχιτίρ πιλάφι*, *γαμοπιλάφο*.

[< *pilav* (Παπ.)] (پيلاو، پيلو)

{Ο Ροδάκης έχει τον συντεταγμένο τύπο **πλάβι**.}

πιπί, το [pípi] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν.: στο λ. *πιπίζω*) : **1.** «Το πέος του μικρού παιδιού στη βρεφική διάλεκτο, για να αποφευχθεί η προφορά άλλης κακόηχης λέξης» (Πιτ.). **2.** «Το γυναικείο αιδόιον» (Πάγκ.).

{Παρόμοιο ορισμό με το 1. δίνει στη λέξη *piri* το *TDK*: «Çocuk dilinde erkeklik organı» (= το αρσενικό όργανο στην παιδική γλώσσα). Το *AKN* έχει για τη λέξη *πιπί*: «(παιδ.) 1. το γεννητικό μύριο και ιδίως το ανδρικό. 2. η ούρηση: Κάνω ~, κατουρώ». Για την ετυμολογία σημειώνει: «λ. νηπιακ.» Για την ούρηση πβ. το γαλλ. *faire pipi* 'κάνω τσίσα'. Ίσως το τουρκ. *piri* και το ελλ. *πιπί* να έχουν κοινή καταγωγή από τα γαλλικά. Η λ. *πιπί* στο κρητικό ιδίωμα σημαίνει επίσης 'ρούχο, φόρεμα' (στη γλώσσα για νήπια).}

πιριτζής, βλ. **μπιριντζής**.

πισμανεώω, βλ. **πισμανεώω**.

πισμανεώω^(A) [pizmanéno] & **πισμανεώω** [pizimanéno] (Παπ., Πάγκ., Ροδ.) : μετανιώνω. [*pizman* και *peziman* (Παπ.) / 'μεταμελημένος' (Πάγκ.)] (پيشمن، پيشمان)
{Υπάρχει και το σύνθετο **σκυλοπισμανεώω** (κυρίως στον αόρ.: εσκυλοπισμάνεω), με επιτατ. σημασία, μάλλον κατά το: σκυλομετανιώνω, το οποίο φαίνεται παρετυμολογική παραφορά του ρ. χλιομετανιώνω (πβ. τουρκ. *bin pizman*). Η απειλητική φράση *Θα σε κάνω να μετανιώσεις την ώρα που γεννήθηκες* αντιστοιχεί στην τουρκ. *doğduğuna pizman etmek*. Η Ξενάκη-Ροβίθη λημματογραφεί το ρ. *πεισμανεώω* 'πεισμώνω'.}

πισμανλίκι, το [pizmanliti] (Πάγκ.) : η μεταμέλεια.

[< *pizmanlik* (Πάγκ.)] (پيشمانلىق)

{Παράλληλες είναι οι παροιμίες: *Ο ύστερος μετανωμένος μετανωμένος δεν είναι* και *Son pizmanlik fayda vermez*.}

πισπασιέ (το;) [pispasché] : το ινώδες πλέγμα που περιβάλλει το μωσχοκάρυδο κάτω από την εξωτερική φλούδα του καρπού. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 1957).

[< *besbase* (Συντ.)]

{Το δάνειο χρησιμοποιείται χωρίς να έχει προσαρμοστεί στα ελληνικά, εκτός κι αν είναι αρσενικό: *ο πισπασιές*. Το ίδιο *μπαχαρικό λέγεται σήμερα μασίς* στην ελληνική ορολογία της μαγειρικής < γαλλ. *macis*.}

πίτσικος* (επίθ.) [pitsikos] (Γαρ., Κριτσ.) : ατελής, μικροκαμωμένος.

[< *ric* 'μάστραδος, παραφάδα' (Κριτσ.), στην ειδική σημ. «ζώνον ή φυτόν ή δένδρον ή εν γένει παν πράγμα ατελές και μικροφυές εν σχέσει προς τα ομοειδή αυτού, κ. κατασασμένον» (Χλωρός, Α 440) (Συντ.)] (پيتس)

{Συνήθως η λ. χρησιμοποιείται ως περιγραφικός και όχι ως αξιολογικός χαρακτηρισμός: π.χ.

ένα σκυλάκι ράτσας κανίς θα το χαρακτηρίσουμε αυθόρμητα ως *πίτσικο* 'μικρόσωμο'. Αλλά και αν κάποιος είναι πολύ μικροκαμωμένος, δύσκολα θα αποφύγει το παρατσούκλι ο *Πίτσικος* (!), όπως φαίνεται και από το «κοντοστούπης» που προσθέτει ο Κριτσωτάκης στο ερμηνευμά του, πβ. και οικογενειακό επίθετο *Πίτσικος, Πίτσικάκης*. Βλ. και σημείωση στο λ. *παπουτσάς*.}

πλάβι, βλ. **πλάφι**.

πλακατζής (επίθ. προσ. & ουσ.) [plakadzis] (Κριτσ.) : **α)** (ως επίθ. προσ.) θηλ. **πλακατζίνα** [plakadzina] & **πλακατζού** [plakadzi] : αυτός που του αρέσουν τα αστεία ή οι φάρσες· **β)** (ως αρσ. ουσ.) : ο τεχνίτης που τοποθετεί πλάκες, ο πλακάς.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-(α)τζής*. Ως προς την ετυμολ. βάση (*πλάκα*) το *AKN* διακρίνει: *πλάκα** (< γαλλ. *blague* 'αστεία ή απατηλή ιστορία') και *πλάκα^β* (*πλάκα* < ελνστ. *πλάζ*).}

πλακα(ν)τζίκι, το [plakadziti] & **πλασκα(ν)τζίκι** [plaskadziti] & **πλατα(ν)τζίκι** [platadziti] & **πατλατζίκι** [patladziti] & **μπαλατζίκι** [baladziti] & **μπαλατζίκι** [baltadziti] & **πλαχατζίκι** [plaxadziti] & **σκαλαπατζίκι** [sklapadziti] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Ροδ., Κασσ., Τσιρ^β, Ξεν.) : «πρόχειρη κροτίδα παιδικής έμπνευσης και κατασκευής, που χρησιμοποιείται τη νύκτα της Αναστάσεως» (Πιτ.), «εις σχήμα τριγώνου ομοιότατον ακριβώς, όπως είναι το σχήμα του εν τοις ζαχαροπλαστείοις ομοιόμου γλυκίσματος» (Πάγκ.).

[πατλα(ν)τζίκι: < *patlangis* (Πάγκ.), κατά το *TDK* τ. του *patlangas* 'είδος εορταστικής κροτίδας' (Συντ.)] (پاتلانجيج، پاتلانج)

{Ο τ. *πλακα(ν)τζίκι* από παρετυμολ. επίδραση από τις λ. *πλάκα*, *πλακοτός*, λόγω του σχήματος της κροτίδας. Ο τ. *μπαλατζίκι* επίσης από παρετυμολ. επίδραση, όπως δείχνει η ετυμολ. του Πάγκαλου (< *bağladım* 'έδεσα'). Στο λ. *patlangis* ο Χλωρός (Α 411) έχει το εξής ερμηνευμα: «κρόταλο, ήτοι είδος παιδικής κατασκευαζόμενον εκ καλάμου εν είδει πυροβόλου, ή και εκ χάρτου διπλουμένου εις πολλές πτυχάς και προξενούντος κρότον». Όχι από καλάμι αλλά από κλωνάρι σφάκας (πικροδάφνης) ήταν η *σφακομπιστόλα*, «είδος αυτοσχέδιας μπιστόλας που κατασκευάζεται από τα παιδιά, ειδικά για τη γιορτή της Ανάστασης» (Πιτ., Β 1057).}

πλασκα(ν)τζίκι, βλ. **πλακα(ν)τζίκι**.

πλατα(ν)τζίκι, βλ. **πλακα(ν)τζίκι**.

πλαχατζίκι, βλ. **πλακα(ν)τζίκι**.

πογλεντζίω [poglendizo] (Ιδομ^β.): τελειώνω, ολοκληρώνω το γλέντι.

[< πο- (βλ. από-, σημ. 3, στο *ΛΚΝ*) + γλεντζίω (Συντ.)]

{Στον αόρ. πάντοτε με αύξηση: επογλεντίσαμε, όπως: εποβασίλευνε (ο ήλιος), επομαζώξαμε (τς' ελιές), εποφάγαμε, κλπ.}

πολιοσκεντζεύομαι, βλ. **σκεντζεύω**.

πολιοσκεντζίζομαι, βλ. **σκεντζίζω**.

πόλκα, βλ. **μπόλκα**.

πολκάκι, βλ. **μπόλκα**.

πολύ πάει στο εμπί, βλ. **εμπί**.

πολυταμακιάρης (επίθ. προσ.) [polítamafáris] & **πολυταμαχιώρης** [polítamafáris] (Τσιρ., Ιδομ^B): υπερβολικά *ταμακιάρης*.

[< πολύ- + ταμακιάρης (βλ.) (Συντ.)]

πολυφούρφουρος (επίθ.) [polífúrfuros] (Ροδ.): πολυτάραχος.

[< πολύ- + φουρ φουρ (βλ. *φιρί φιρί*) (Συντ.)]

πολύφτιλος (επίθ.) [políftilos] (Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B): (για το λύγνο) αυτός που έχει πολλά φτίλια.

[< πολύ- + φτίλι (Συντ.)]

πομεσοτζέμπερο, το [pomesodzébero] & **απομεσοτζέμπερο** [apomesodzébero] & **μεσοτζέμπερο** [mesodzébero] (Πάγκ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.): «Το εσωτερικό τζεμπέρι επί του οποίου τίθεται το απόζω τζεμπέρι που είναι μεγαλύτερον και κομψότερον του εσωτερικού» (Πάγκ.).

[< απομέσα + τζεμπέρι (Πάγκ.)]

πονταλής, ο [pontalís], θηλ. -ού (Ιδομ^B): «αυτός που υποφέρει από πόνητα (βαρύ κρουσολόγημα)». {Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάν. -αλής.}

πορτακάλι, το [portakáli] (Ξανθιν. Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): το πορτοκάλι.

[από επίδραση του τουρκ. *portakal* (Ξανθιν.)]

{Παράγωγα: *πορτακαλιά*, *πορτακαλάδα* (Αποστ., Τσιρ.). Ο Κριτσωτάκης καταγράφει τα σύνθετα: *πορτακαλόζομο*, *πορτακαλόφλωμος* 'φλούδα του πορτοκαλιού', *γλυκοπορτακάλο* (το *σεκέρι*), *γλυκοπορτακαλιά*.}

Πόρτα του Παχιά, βλ. **πασαδικό**.

ποτούρι, το [rotúri] (Κριτσ^{1.2}): παντελόνι, φαρδύ επάνω, στενό κάτω.

[< *rotur* (Κριτσ.)] (پوتور)

πουλαματζέ, βλ. **μπουλαματζές**.

πούλι*, το [rúli] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Τσιρ^B): **1.** κάθε ένσημο (χαρτόσημο, γραμματόσημο κλπ.): **2.** «πασός του ταβλιού» (Παπ.).

[< *pul* (Παπ.)] (پول)

{Ο Ξανθινάκης, πιθανόν ακολουθώντας τον Ανδριώτη, το θεωρεί αντιδάνειο: πούλι < τουρκ. *pul* < μεταγν. ελλ. *φόλλις* < λατ. *folllis*, αλλά το *ΛΚΝ* το ετυμολογεί απλώς από το τουρκ. *pul*, το οποίο προέρχεται από τα περσ. κατά το *TDK*.}

πούλι πούλι (επιφ.) [rúli rúli] & **νά πούλι πούλι** [ná rúli rúli] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Κασσ., Τσιρ^B): επιφώνημα με το οποίο καλούμε τις κόττες να έρθουν στο κοτέτσι.

[πβ. τουρκ. διαλεκτ. *bülü bülü, bili bili, bilü bili, pili pili* (κατά το *TDK* 'κλητικό επιφώνημα για να έρθουν τα ζώα στο κοτέτσι') – το *bülü bülü* σημαίνει επίσης 'κότα', πβ. και *pilic* 'κοτόπουλο' (Συντ.)]

{Ο Fatih Kemik σε άρθρο του με τίτλο το ερώτημα "Hayvan seslenme ünlemleri ses yansimali ünlemlerden midir?" {Είναι τα επιφωνήματα κλήσης ζώων ηχοποιημένα;} (<http://istanbul.academia.edu/FatihKemik/Papers/>) υποστηρίζει με στοιχεία ότι πρόκειται αρχικά για πλήρη λέξη που έγινε επιφώνημα με τον καιρό, όπως και τα *kuçu kuçu* και *pisi pisi*. Βλ. αντίστοιχα: *κουκιού κουκιού* και *πχι πχι*.}

πουσάρθια, βλ. **πουσάτι**.

πουσάτι, το [pusati] (πληθ. τα *πουσάθια*) (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ιδομ^B): **1.** σκεύος, εργαλείο· **2.** (μψ.) πένος «επί το ευφημότερον» (Πάγκ.).

[< *pusat* (πεπαλ. κατά το *TDK*), στη σημ. 'εργαλείο' (Συντ.)] (پوسات، پوساط، پوسات)

{Ο Χλωρός (A 435) έχει: «*πουσάτι* [λ. αρχ.] πανοπλία, ήτοι όπλα, θώρακες, πολεμικά μηχαναί και εν γένει πράγματα χρήσιμα εν πολέμω' υποσκευή' εργαλεία εν γένει». Ο Πάγκαλος το θεωρεί αγνώστου ετύμου, ο Πιτυκάκης υποθέτει ότι προέρχεται από το ρ. (*α)πασάζω*. Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. *πουσά(ρ)θια* 'δερμάτινα εξαρτήματα του σαμαριού' και την ετυμολογεί από το *πίσω* + *σάρθια* (ίσως < μσν. *εζάρθια*). Μάλλον πρόκειται για τον πληθ. της λ. *πουσάτι*.}

πουσί, βλ. **πουσού**.

πούσι*, το [rúsi] (Παπ., Πάγκ., Δαρ., Κριτσ.): η ομίχλη.

[< *pus* (Παπ.)] (پوس، پوس)

πουσού, το [pusú] & **ποσού** [posú] & **πουσί** [rusi] (όλα άκλ.) (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ., Ξεν.): **1.** η ενέδρα, το καρτέρι· **1α.** (ειδικότερα) «μικρά καλύβη την οποίαν κατασκευάζω πλησίον πηγής, κάθηναι εντός αυτής παραμονεύων, καιροφυλακτών, να έλθουν οι πέρδικες, για να πίνουν ύδωρ και να τας πυροβολήσω» (Πάγκ.).

2. ψηλό μέρος με εκτεταμένη θέα.

[< *pusu* (Πάγκ.) / & *pusi*, (διαλεκτ. κατά το *TDK* (Συντ.)) (پوسو، پوسی، پوسو)]

πουσταρέλι, το [pustaréli] (Παπ.: στο λ. *πούστης*, Πάγκ., Ξεν.): «παιδί ανήθικο» (Παπ.).
[< *πούστης* (Παπ.) / πβ. *παιδί* > *παιδαρέλι* (Συντ.)]

{Βλ. και *παλιοπουστάκι*.}

πούστης*, ο [pústis] (Παπ., Πάγκ.): (λαϊκό, μειωτ./υβρ.) ο ομοφυλόφιλος (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.).

[< *rust* (Παπ.)] (یوشت)

{Για τη σημ. της λ. *πούστης* η Μαρία Λιουδάκι (*Μαντινάδες*) σημειώνει στο *Λεξικό* (σ. 365): «Η λέξη αυτή στην Αν. Κρήτη έχει χάσει την κακή της σημασία στην καθημερινή κουβέντα. Την μεταχειρίζονται για χαϊδευτικό ή με τρόπο θαυμαστικό στα γνωστά και φιλικά πρόσωπα: *έ, τον πούστη, μορφονιός που καταστάθηκε*. Κι η μητέρα παίζοντας με το παιδάκι της το λέει *πουστάκι*. Μόνον όταν υβρίζονται δυο πρόσωπα και μεταχειριστούν αυτήν τη λέξη, τότε έχει την κακή σημασία. {οπότε υπάρχει και το} *Σύνθετο: τριπούστης*». Απ' όσο ξέρω, οι σημερινές μητέρες στην Κρήτη δεν αποκαλούν έτσι το παιδί τους. Πάντως η λ. ανήκει σ' αυτές που χρησιμοποιούνται άλλοτε με αρνητική και άλλοτε με θετική σημασία, πβ. τα αρχαία ελλ. *δενός*, το νεοελλ. *φοβερός* ή το λατ. *alius* 'ψηλός' αλλά και 'βαθός', βλ. και *πατσάβρα*. Για τέτοιες λέξεις (που ταιριάζει να τις πούμε "δικοπες") υπάρχει από το 1884 η εργασία του Karl Abel *Der Gegensinn der Urworte*, γνωστή και από το ομότιτλο μελέτημα του S. Freud (1910) (γαλλ. μετάφρ. με τίτλο "Des sens opposés dans les mots primitifs", στο: *Essais de psychanalyse appliquée*, Gallimard, Παρίσι 1933, σ. 59-67). Τις απόψεις του Freud είχε σχολιάσει ο γλωσσολόγος Émile Benveniste (*Remarques sur la fonction du langage dans la découverte freudienne* (1956), στο: *Problèmes de linguistique générale*, 1ος τόμος, Gallimard, Παρίσι 1966, σ. 75-87.)

πούστης χοχλιός, ο [pústis choxlóš] (Γαρ., Κριτσ.): σαλιγκάρι του είδους *Helix aspersa*, αλλά με μικρό και με μαλακό κέλυφος.

[< *rust* (Κριτσ.), διαλεκτ., βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο *πούστης χοχλιός* πρέπει να συσχετιστεί με το διαλεκτ. *rust*, που το *TDK* το έχει με τη σημ. «taze findiğim yeşil kabuğu» (πράσινο/αμέστωτο κέλυφος φρέσκου φουντουκιού). Γι' αυτό λημματογραφείται χωριστά ως διαλεκτικός όρος, όπως το έχει ο Γαρεφαλάκης, και στη συνέχεια ο Κριτσωτάκης.}

πουστίζω [pustizo] (Ιδομ.): έχω ομοφυλοφιλικές τάσεις (για άρρενες).

[< *πούστης* (Συντ.)]

πουστολόγος [pustologó] (Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B): (λαϊκό) βρίζω κάποιον.

[< *πούστης* + *-λογία* (Συντ.)]

{Οι βρισιές απευθύνονται σε άνδρα. Αν απευθύνονται σε γυναίκες, το αντίστοιχο κρητ. ρ. είναι: *πουτανοφορτώνω*.}

πουστουλούκι, το [pustulútl̥i] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^B, Ξεν.): **1.** η πράξη του *πούστη*. **2.** (μτφ.) το άτιμο φέρεσιμο, η ανανδρία. **3.** (στον πληθ.: *πουστουλούκια*) βρισιές, βωμολοχίες.

[< *rustluk* (Συντ.)]

{Με τη 2η σημ. σε παραλλαγή του κρητ. δημ. τραγουδιού για τον θάνατο του Ξωπατέρα (1828): «Δέν είναι λέγω αντραί, μόνο 'να *πουστουλούκι*, νά πολεμάτ' έναν παπά εννιά χιλιάδες Τούρκου» (Φαφουτάκης, 81, βλ. και Τσιργιωτάκης σ. 460). Στο *TDK* υπάρχει η λ. *rustluk* με τις σημασίες «rust olma durum» (το να είναι κανείς πούστης) και «kalleslik» (υπουλία, μπαμπεσιά).}

πουφ! (επιφ.) [rúf] & **πούφου!** [rúfu] (Πάγκ.): «επιφώνημα αηδίας και αποστροφής».

[εκ του ήχου του αναστεναγμού, το άλλως *ούφ* (Πάγκ.), βλ. και λ. *πουφ* στο *AKM*]

{Λημματογραφείται ως επιφώνημα που πιθανόν να υπάρχει και άλλες γλώσσες, πβ. τουρκ. rüf / üf, βλ. σχετικό λήμμα στον Χλωρό (A 437): «*رؤف* rüf, επιφώνημα αποστροφής και αηδίας βλ. και *ؤف* üf.}

προεστιλίκι, το [proestilít̥i] (Κονδ.): το αξίωμα του προεστού.

[< *προεστός* + *-ιλίκι* (Συντ.)]

πρωτογεμιτζής, ο [protozemidzís]: ο επικεφαλής των γεμιτζήδων, ο ναύτης με τον μεγαλύτερο βαθμό. Η λ. σε κρητ. δημ. τραγούδι: *Σηκώσου ναύτη μου καλέ και πρωτογεμιτζή μου* (Κριτάρης, 219).

[< *πρωτο-* + *γεμιτζής* (Συντ.)]

πρωτόρακη, η [protórat̥i] (Πιτ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ.): η ρακή που βγαίνει πρώτη κατά την απόσταξη.

[< *πρωτο-* + *ρακή* (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί το ουδέτερο **πρωτοράκι** 'η πρώτη ρακή που αποστάζεται από το ρακοκάζανο, η οποία, ως πολύ δυνατή, φυλάσσεται σε ειδικό δοχείο' και το ετυμολογεί «από το υποκορ. *πρωτο-ράκιον (ρακή < τουρκ. rakı)».

πρωτοράκι, βλ. **πρωτόρακη**.

πρωτοσιναφιτζής, ο [protosinafidzís] (Ροδ.): πρόεδρος συντεχνίας.

[< *πρωτο-* + *σινάφι* (Συντ.)]

πυργιολίκι, το [p̥ir̥g̥olít̥i] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.):

1. αργιλώδες έδαφος κοκκινωπού χρώματος· 2. (στον πληθ.) **πυρολίικια**, τα [pʲiɾɔlɪtʃa] (Αποστ., Τσιφ.) : λατομείο από το οποίο έβγαζαν πυρόχωμα και το λεπιδόχωμα για τη στέγη.

[δεν είναι τουρκικής προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Κατά τον Πιτυκάκη: < μάλλον *πυρρός* ‘κοκκινωπός’ + *-λίικια* (< τουρκ. *-lik*), Όμως, κατά τον Βασ. Φάβη (“Μεταθέσεις και αντιμεταθέσεις φθόγων εν τη νεωτέρα ελληνική γλώσση μετ’ αναφοράς εις την αρχαίαν”, *Δεξικογραφικόν Δελτίον*, 1 (1939), 155) πρόκειται για τη λ. «*πηρωλίικια* (το, Κισάμω Κρήτης) = ο τόπος οπόθεν ορύσσεται πηλός αργιλώδης, αδιαπέραστος υπό του ύδατος, προς επιστρωσιν στεγών και δωμάτων, αντί *πηλωρύικια*. Το αυτό πράγμα λέγεται εν Κυθήροις *πηλωρύικια*. Αλλαχού δε της Κρήτης (Λατσίδια) *πηλώρουικας* λέγεται συνεκδοχικώς αυτό το ορυσσόμενον χρώμα, ό νοείται ως μεγεθυντικός τύπος τού *πηλωρούικια – *πηλωρύικια* (Ρόδω). Όθεν αρχική πρωτότυπος λέξις είναι *πηλωρύικιον*, ήτοι ορυχείον πηλού». Συνεπώς, η λ. *πυρολίικια* / *πυρολίικια* δεν έχει θέση στον παρόντα κατάλογο.}

πυροφίτιλο, βλ. **απυρόφτιλο**.

πυρόφτιλο, βλ. **απυρόφτιλο**.

πχι πχι (επιφ. και ουδ. ουσ.) [pʲɪ pʲɪ] & **ψι ψί** [psi psi] (Κονδ.: στο λ. *ψί!*, Ιδομ., Τσιφ., Αποστ., Τσιφ.,: στο λ. *πχιιτ*, Κριτσ., Ιδομ^B.): η γάτα, το γατί· ΥΠΟΚΟΡ. **ψιψίνι**, το. ΦΡ. *νά πχι πχι* ή *νά ψι ψί*: επιφώνημα για κάλεσμα γάτας.

[< *pisi pisi* «νεογόνω γαλής, ψιψί» (Χλωρός, Α 428) (Συντ.), βλ. και *πχιτ.*] (پسی پسی)

{Επιφωνηματικά χρησιμοποιείται και ως τετραπλό: *Νά πχι πχι πχι πχι*. Εκφέρεται και ως μία λέξη: **νάπχιπχιπχι**, όπως το λημματογραφεί ο Ιδομενέως^B). Συνήθως το φωνήεν *i* ακούγεται καθαρά μόνο στο τονισμένο *πχι*. Το *TDK* έχει τη λ. *pisi* ‘γάτα στην παιδική γλώσσα’ (έχει και τα διαλεκτ. *bisi* και *bisi* ‘γάτα’). Η λ. χρησιμοποιείται διπλασιασμένη (*pisi pisi*) και ως επιφώνημα για την κλήση γάτας. Ο Fatih Kemik σε άρθρο του με τίτλο το ερώτημα “Hayvan seslenme ünlemleri ses yansimali ünlemlerden midir?” {Είναι τα επιφωνήματα κλήσης ζώων ηχοποιημένα;} (<http://istanbul.academia.edu/FatihKemik/Papers/>) υποστηρίζει με στοιχεία ότι πρόκειται αρχικά για πλήρη λέξη που έγινε επιφώνημα με τον καιρό, όπως και τα *kuçu kuçu* και *bülü bülü*. Βλ. αντίστοιχα: *κουκιάου κουκιάου* και *πούλι πούλι*. Ως κανονική λέξη τη λημματογραφεί και ο Χλωρός (Α 428) : *pisi* ή *pisik*, «γαλή, κ.[οινώς] πισίκω».)

πχι! (επιφ.) [pʲɪt] & **ψι!** [psit] & **ψί!** [psiti] (Γαρ., Αποστ., Τσιφ., Κριτσ., Τσιφ^B.): «επιφώνημα για την εκδίωξη του γάτου. (Για το κάλεσμα του χρησιμοποιείται το: *Να, πχι, πχι, πχι, πχιι*)» (Αποστ., Τσιφ.). Βλ. *πχι πχι*.

[πβ. τουρκ. *pist* (και διαλεκτ. *pisit*), που κατά το *TDK* είναι «*kedi kovalama ünlemi*» (= επιφώνημα για εκδίωξη γάτας) – ο Χλωρός (Α 442) το έχει ως *pist* (Συντ.)] (بيست)

{Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τη λ. με τη μορφή *πχιιτ*, προφανώς για να αποδώσει την εκφορά της λέξης. Στην πράξη αυτό που παρατηρείται είναι ο φθόγγος [j], τόσο που το [i] φαίνεται βραχύ.}

P

ραβαΐσι*, το [ravisí] & **ρεβαΐσι** [revaisí] & **ρεβαΐζι** [revaízi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ*, Ιδομ^B, Ροδ., Ξεν.) : 1. συνάθροιση για κοινή εστίαση· 2. συγκέντρωση πολλών με ένταση και αναστάτωση· 3. (μτφ.) τεμπελιά, ξεκούραση, ανεμελιά.

[< *ρενας* (Παπ.) (رنا)]

{Το *AKN* έχει για την ετυμολογία της λ. *ραβαΐσι*: αραβ. ή τουρκ.(;). Η λ. *ρενας* κατά τον Χλωρό (A 851) σημαίνει: «κατανάλωσις, κ. πέρασις, ζήτησις, ευπρασία [επί εμπορευμάτων, νομισμάτων κλπ.].» Για την ετυμολ. της λ. *ραβαΐσι* βλ. απόψεις στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία*, ιδίως το σχόλιο αρ. 54 (<http://sarantakos.wordpress.com/2010/02/15/dierxetai/>). Ο συντάκτης του σχολίου αναφέρει την ύπαρξη του περσ. *rawāyish*, από τον τύπο *rawa* του περσ. *raftan* ‘πγαίνω’. Με τον τύπο αυτόν συσχετίζει και ο Ronzevalle (310) στη λ. *ραβαΐς* το τουρκ. της έτυμο, που το γράφει [روایش *rawaish*]. Ο Nisanyan ετυμολογεί το *ρενας* από το αραβ. *rawāc*, κι αυτό από το περσ. *ρανᾶγ* ‘πγαυιάς’.

ραβάνι, το [raʋáni] (Χουστ.) : «είδος περπατήματος ζώου», βλ. *γιοργάς*.

[< *rahvan*, από το περσ. *rāhvār* (TDK), στη σημ. ‘το βιάδισμα που κάνει «ίππος βαδίζων κατά πέδην, ήτοι ομοίω εγείρων και πατών τους πόδας του, και βαίνων εις τρόπον ώστε να μη σείη τον αναβάτην» (Χλωρός, A 830) (Συντ.) (راهوان)]

ραβέντι, το [raʋénti] : το φυτό *Rheum officinale*, του οποίου το ρίζωμα καθαρτικό και τονωτικό. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 202).

[< *ravent* (Παπαδογιαννάκης), από το περσ. *rāvand* κατά τον Nisanyan (Συντ.) (راوند)]

ραγιάς*, ο [raʋás] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) : ο υποτελής, ο μη μουσουλμάνος υπήκοος επί οθωμανικής κυριαρχίας.

[< *raya* (Παπ.) (رايا)]

{*Reaya* (και *raya*) είναι ο πληθ. της (αραβ. προέλευσης) λ. *reye* ريه, *reyet* ريهت, που σημαίνει αρχικά ‘ποίμνιο’ (σπάνιο στη σημ. αυ-

τή, σημειώνει ο Χλωρός, A 844) και ‘υπήκοι’. Το TDK έχει τη λ. *reaya* ως πεπαλαιωμένη, με τις σημασίες: 1. υπήκοοι 2. μη μουσουλμάνοι υπήκοοι οθωμανικής αυτοκρατορίας, μετά το Τανζιμάτ 3 (μτφ.) Χριστιανός. Σε κρητ. δημοτ. τραγούδια του 19ου αιώνα βρίσκουμε συχνά τον τύπο *αραγιάς*, που προήλθε προφανώς από λανθασμένη τμήση της συμπροφοράς με το άρθρο ένας στην αιτιατική: *ένα ραγιά > ένα ραγιά > ο αραγιάς* }

ραγμπέτι, το [raʋbétí] : σεβασμός. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'ν'οι κειπύρ χαϊρηδες απόυ 'χανε ντοβλέτι / <που η (;)> μεγάλη η τουρκιά τούς ήκαμε ραμπέτι* (βλ. Dedes, 359).

[< *rağbet*, στη σημ. «τιμή, περιποίησης, φιλοφρόνησις», από τα αραβ. (Χλωρός, A 844) (رغبه)]

ραεκλίζω [raeklízo] : Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (1870) : *να πα να ραεκλίσουνε* [= να φιλοδώρησουν] *τσι σύμβουλους εκείνους* (βλ. Μανόλης Ι. Καλοκύρης, *Ανάγεια Μυλοποτάμου - Ρεθύμνης (Λαογραφική Σύλλογή)*, έκδ. Δήμου Ανωγειών, Ηράκλειο 1970, σ. 29).

[< *ραετλίζω < *ραέτι*, πβ. *ραετλής* (Συντ.)]

ραέτι, το [raétí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Ιδομ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ροδ., Ξεν.) : 1. «η κατ’ οίκον και κατ’ έθμιον περιποιήσις επισκεπτών, συνήθως με φαγοπότι» (Πιτ.)· 2. εζαίρετο γεύμα.

[< *riayet* ‘σεβασμός’ (Παπ.) / & ‘καλή υποδοχή’ (Χλωρός, A 843) (Συντ.) (راعتيه)]

{Συνήθως στη ρημ. περίφρ. *κάνω ραέτι* (κάτι σε κάποιον) : *Ιντα σού 'καμε ραέτι*: τι σε κέρασε, τι σου πρόσφερε; Η έκφρ. *το ραέτι μας να μην ξεχάσεις* είναι τυπική μετρίοφρονη απάντηση του οικοδεσπότη στις ευχαριστίες του φιλοξενούμενου κατά την αναχώρησή του.

ραετλής (επιθ. προσ.) [raetlís] (Ξανθίν^A) : αυτός που σέβεται και περιποιείται τους επισκέπτες του.

[< *riyaetli* (Ξανθίν.) (راعتلي)]

ραζακί*, το [raʋaʋí] & **ροζακί** * [roʋaʋí] & **ρεζακί** [reʋaʋí] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ.,

Κριτσ., Ξεν.) : ποικιλία επιτραπέζιου σταφυλιού με τραγανές μακριές ράγες (το φρούτο και το κλήμα).

[< *razaki* (Παπ.)] (زراقي، زراقي، زراقي)

{Μάλλον ως ουσιαστικοπ. επίθετο. Χρησιμοποιείται και ως επίθετο: το *ραζακί* σταφύλι/αμπέλι.}

ράι, το [raí] (Πιτ., Γαρ., Ιδομ^B, Ροδ., Κριτσ^F, Κασσ.) : υποχώρηση, συμβιβασμός.

[< *ra* ʾ], στη σημ. «υποταγή ηττηθέντος» (Χλωρός, Α 844) (Συντ.) (رعى)

{Το τουρκ. έτυμο σημαίνει αρχικά ‘βόσκησις’, και είναι ομόρριζο με τη λ. *teaye* ‘ποίμνιο’, βλ. *ραγιάς*.}

ραϊνά, η [raína] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B) : «Κοσμητ. επίθετο της κοπελιάς = Βασίλισσα, αρχόντισσα. [...] Ο όρος σήμερα δεν ακούεται. Διατηρήθηκε μόνο σε τραγούδια και δίστιχα» (Πιτ.).

[< προφανώς παραφθορά του ιταλ. *regina* (Πιτ.) / άλλη πρόταση: < θρωμ. *ra* ʾna ʾωραίαʾ (Συντ.)] (رعى)

{Η λ. *ραϊνά* δεν σημαίνει ‘βασίλισσα’ αλλά ‘όμορφη’. Τη βρίσκουμε σε μαντινάδες, συνήθως στην έκφρ. *κοπέλια και ραϊνά*, π.χ. *Εφτά παχιάδω ριζικό, εφτά καθήδω μοίρα / έχει απόυ δα σ’ αγαλλιαστεί, κοπέλια και ραϊνά* (Λιουδάκι, σ. 7 και 366). Ο Χλωρός (Α 844) ληματογραφεί το αραβ. προέλευσης τουρκ. επίθ. رعى *ρα* ʾνά [θ. του *رعى* *ερ* ʾάν] «ωραίος, εξαιρετος, χαρίεις» (η απόστροφος αντιστοιχεί στο γράμμα *ز*, το οποίο ακούγεται σαν ανεπαίσθητη παύση) με την εξής σημείωση: «Η λέξις αυτή ως θηλικόν του *رعى* σημαίνει κυρίως γονή ευήθης: ουχ ήττον παρά ποιηταίς είναι εν χρήσει επί καλού, ως κοσμητικόν». Με τη σημ. αυτή στη έκφρ. *mahbube rana* «ερωμένη ωραία». Το *TDK* έχει τη λ. μόνο ως γυναικείο όνομα *Rana*, με τη σημ. «güzel» (ωραία).}

ράκα, η [ráka] (Κριτσ.) : ένα ποτήρι ρακί ξέχειλο.

[μεγεθ. της λ. *ρακί*, στη μετωνυμ. σημ. ‘ποτήρι με ρακί’ (Συντ.)]

ρακάδικο, το [rakáðiko] (Γαρ., Κριτσ.) : μαγαζί όπου προσφέρεται μόνο ρακί στους πελάτες.

[< *ρακί* + *-άδικο*, πβ. ούζο > ουζάδικο (Συντ.)]

ρακάς, ο [rakás] (Γαρ., Κριτσ., Κασσ.) : αυτός που αγαπά τη ρακί.

[< *ρακί* + *-άς*, πβ. μακαρονάς (Συντ.)]

ρακί*, η [raʿí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : 1. «οινοπνευματώδες ποτό που παρασκευάζεται με απόσταξη ορισμένων υποπροϊόντων ή καρπών που υπόκεινται σε ζύμωση» (Πιτ.), και ειδικότερα «το γνωστόν οινοπνευματώδες ποτόν» (Παπ.), δηλ. η τσικουδιά· ΦΡ. *σαν τη ρακί*: στάγδην· 2. (κατά

μετωνυμία) μια ρακί: ένα ποτήρι ρακί· ΥΠΟΚΟΡ. **ρακούλα**, η [rakúla] (Κριτσ.).

[< *raki* (Παπ.) / κι αυτό από το αραβ. ‘arak (AKN) (راقى)

{Ο Κριτσοτάκης ληματογραφεί χωριστά το ουδ. *ρακί*. Το ίδιο και ο Τσιργιωτάκης, αλλά για να επισημάνει ότι «ποτέ δε λέει ο Κρητικός “έλα να πιούμε ένα ρακί”, αλλά “έλα να πιούμε μια ρακί”» (Τσιρ^B, 432). Το αραβ. ‘arak σημαίνει ‘ιδρώτας’ και ‘ρακί’. Η δεύτερη σημ. ίσως προέκυψε από την εικόνα της ρακίς που τρέχει από τον *λουλά* (βλ.) σταγόνα σταγόνα, σαν ιδρώτας. Η λ. πέρσος στα τουρκ. ως *arak* (آراك). Το *TDK* την έχει και με τις δύο αυτές σημασίες και την ένδειξη *esk.*, δηλ. πεπαλαιωμένο. Σημειώνουμε ότι απ’ όλες τις λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα, η λ. *ρακί* έδωσε τους περισσότερους απογόνους: 6 παράγωγα (*ράκα*, *ρακάδικο*, *ρακάς*, *ρακιδειό*, *ρακόπουλο*, *ρακούλάς*) και 28 (!) σύνθετα, από τα οποία 16 την έχουν ως α’ συνθετικό (*ρακοβγάνω*, *ρακοκάζανο* & *ρακιδοκάζανο*, *ρακοκατάνυξη*, *ρακόκουπα* & *ρακιδόκουπα*, *ρακομίζες*, *ρακόμελο*, *ρακομέρα*, *ρακομπούκαλο*, *ρακοπίθαρο*, *ρακοπίνω*, *ρακοπότι*, *ρακοτραταρίσματα*, *ρακοτρατέρνω*, *ρακοφονιάς*), και 12 ως β’ συνθετικό (*απόρακη*, *βασιπόρακη*, *δραμόρακη*, *κουμαρόρακη*, *λασπόρακη*, *μελόρακη*, *μουρνόρακη*, *πεπονόρακη*, *πρωτόρακη*, *υλόρακη*, (υ) *στερόρακη*, *φεσπόρακη*). Αν προσθέσουμε σ’ αυτές και όσες σχετίζονται με το *καζάνι* της ρακίς (παράγωγες: *καζανάραινα*, *καζαναργίο*, *καζαναρεύω*, *καζανάρης*, *καζανάτορας*, *καζανατζής*, *καζανέμια*, *καζανεύω*, *καζανιά*, *καζανιάτικο*, *καζανιτζής*: σύνθετες: *καζανοβγάνω*, *καζανόκαιρος*, *καζανόξυλα*, *καζανοπαραστά* / *πανοκάζανο*, *κατοκάζανο*), και φυσικά τον *λουλά*, βλέπουμε ότι το πλουσιότερο λεξιλόγιο της *ρακίς* είναι κατά βάση τουρκογενές – απέναντί του στέκει λεξιλογικώς μοναχική η κρητική τσικουδιά, για την οποία βλ. το βιβλίο: Ανδρέας Σμαραγδής, *Τσικουδιά: Κρήτης πνεύμα*, εκδ. Δοκιμάκης, Ηράκλειο 2010 (δίγλωσση έκδοση: ελληνικά-αγγλικά, με εξαιρετικές φωτογραφίες).}

ρακιδειό, βλ. **ρακιδειό**.

ρακιδειό, το [raʿiðjó] (άλλη γραφή: *ρακηδειό*) (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : ο άμβουκας, ο λέβητας για την απόσταξη ρακίς (Παπ., Πάγκ.) ή το μέρος στο οποίο υπάρχει εγκατάσταση τέτοιου λέβητα (Ξανθιν.).

[< *ρακί* + *-ειό* (Πάγκ.) / < *ρακιδείον* < *ρακίδι, υποκορ. του *ρακί* + *-ειό*, κατά το *άλ(α)μτριβιδειό* ‘ελαιοτριβείο’ (Ξανθιν.) / πβ. και *χαρκιδειό* ‘σιδηρουργείο’ (Συντ.)]

ρακιδοκάζανο [raʿiðokázano] (Πάγκ., Ξανθιν.,

Αποστ., Τσιρ.) : το καζάνι, ο λέβητας για την απόσταξη της ρακής.

[< *ρακή* + *καζάνι*, «η συλλαβή *δο* θα προσετέθη κατά τινα αναλογία: *σταφιδοκάζανο*» (Πάγκ.) / < *ρακίδι + *καζάνι* (Ξανθιν.)]

ρακιδόκουπα, βλ. **ρακόκουπα**.

ρακιτζής, ο [ratʃidzís] (Τσιρ., Κριτσ^τ.) (άλλη γραφή: *ρακαντζής*) : **1.** ο παραγωγός ή πωλητής ρακής · **2.** ο ρακοπότης.

[< *ρακή* + *-τζής* ή κατευθείαν < *rakici* (Χλωρός, Α 829) (Συντ.)]

ρακο- [rako] & **ρακό-** [rakó], όταν κατά τη σύνθεση ο τόνος ανεβαίνει στο α΄ συνθετικό : το ουσ. *ρακή* ως α΄ συνθετικό σε σύνθετες λέξεις. **1.** δηλώνει ότι αυτό που εκφράζει το β΄ συνθετικό: α. είναι κατάλληλο για ρακή: ~*πίτηρο* ~*μεζές*. β. περιέχει ρακή: ~*μελο*. **2.** αναφέρεται στην παραγωγή ή κατανάλωση ρακής: ~*κάζανο*, ~*βγάνω*, ~*πίνω*, ~*κατάνυξη*. **3.** (ειρ.) σε σύνθετα ουσιαστικά που αποτελούν χαρακτηρισμούς ανθρώπων που καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες ρακής: ~*φονιάς*.

{Το λήμμα αυτό διαμορφώθηκε με βάση το αντίστοιχο για το *κρασί* στο *AKN*.}

ρακοβγάνω [rakonvǵano] (Πάγκ.) : βγάζω ρακή (από τα στέμφυλα) με τη μέθοδο της απόσταξης.

[< *ρακο-* + *βγάνω* (Πάγκ.)]

ρακοκάζανο, το [rakokázano] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : το καζάνι, ο λέβητας για την απόσταξη της ρακής.

[< *ρακο-* + *καζάνι* (Πάγκ.)]

ρακοκατάνυξη, η [rakokatániksi] (Κριτσ^τ.) : το αντίστοιχο της κρασοκατάνυξης, με ρακές.

[< *ρακο-* + *κατάνυξη*, κατά το *κρασοκατάνυξη* (Συντ.)]

ρακόκουπα, η [rakókupa] & **ρακιδόκουπα** [ratʃidókupa] (Τσιρ.) : ποτηράκι της ρακής. Την ίδια σημασία έχει και το υποκορ. **ρακιδοκουπάκι**.

[ρακόκουπα: < *ρακό-* + *κούπα*: ρακιδόκουπα: βλ. *ρακιδοκάζανο* (Συντ.)]

ρακομεζές, ο [rakomezés] (Κριτσ.) : μεζές που ταιριάζει με τη ρακή.

[< *ρακο-* + *μεζές* (Συντ.)]

{Από την ασαφήμηση μεζέδων που κάνει ο Κριτσωτάκης μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι ρακομεζές μπορεί να γίνει... οτιδήποτε τρώγεται!}

ρακόμελο, το [rakómelo] (Κριτσ.) : ρακή βρασμένη με μέλι.

[< *ρακό-* + *μέλι* (Συντ.)]

ρακομέρα, η [rakoméra] (Τσιρ.) : «βροχερή μέρα που ο καιρός δεν επιτρέπει αγροτική εργασία, οπότε το έριχναν στο πιστό, είτε σε σπίτια είτε στο ντουκιάνι (καφενείο)».

[< *ρακο-* + *μέρα* (Συντ.)]

{Η κρητική εκδοχή τού *dolce far niente* (!)}

ρακομπουκάλο, το [rakobúkalo] (Κριτσ^τ.) : μπουκάλι της ρακής.

[< *ρακο-* + *μπουκάλι* (Συντ.)]

ρακοπίθαρo [rakorítharo] (Πάγκ.) : το πιθάρι που μεταχειρίζονται για την απόσταξη της ρακής (είναι γεμάτο κρύο νερό για να ψύχονται οι ατμοί της ρακής μέσα στον *λουλά*, ο οποίος διαπερνά το πιθάρι).

[< *ρακό-* + *πιθάρι* (Πάγκ.)]

ρακοπίνω [rakorípino] (Κριτσ.) : «κάθομαι μόνος ή με παρέα και πίνω ρακή». Μτχ. παθ. πρκ. **ρακοπιωμένος**: αυτός που τα έχει τσούξει με ρακές.

[*ρακο-* + *πίνω* (Συντ.)]

ρακοπιώνομαι [rakorjónome] (Κριτσ.) : μεθώ πίνοντας ρακή.

[μáλλον < *ρακοπιωμένος*, αναδρ. σχημ. (Συντ.)]

ρακοπότι, το [rakoróti] (Κριτσ^τ.) : μεγάλη κατανάλωση ρακής.

[< *ρακο-* + *-πότι*, βλ. *κρασοπότι* (Συντ.)]

ρακόπουλο, το [rakópuɫo] (Γαρ., Κριτσ.) : ένα μικρό ποτήρι ρακή, ένα "σφηνάκι" ρακής.

[*ρακό-* + *-πουλο* (Συντ.)]

ρακοτραταρίσματα, τα [rakotratarízmata] (Κριτσ.: στο λ. *ρακοτρατέρνω*) : δηλώνει γενικά το κέρασμα του επισκέπτη, που γινόταν βασικά με ρακή και ότι υπήρχε στο σπίτι ως μεζές (βλ. *ρακομεζές*).

[< *ρακο-* + *τρατάρισμα* (Συντ.)]

ρακοτρατέρνω [rakotráterno] (Κριτσ.) : κερνώ κάποιον ρακή.

[*ρακο-* + *τρατέρνω* (Συντ.)]

ρακουλάς, ο [rakulás] (Ξανθιν^Α) : ο εργαζόμενος σε *ρακαδειό*.

[< *ρακούλα* (Ξανθιν.)]

ρακοφονιάς, ο [rakofonás] (Τσιρ., Κριτσ.) : μέγας ρακοπότης.

[< *ρακο-* + *φονιάς*, χιουμοριστικός σχηματισμός, ίσως κατά το: δραγμοφονιάς (Συντ.)]

ραμάλης, ο [ramális] : η λ. δηλώνει «τον περί τη μαντεία και μαγικήν θεραπευτικήν ασχολούμενον, τον λεγόμενον σήμερον "δάσκαλον"» (Ευαγγελία Φραγκάκι, *Η δημόδης ιατρική της Κρήτης*, Αθήνα 1978, σ. 224).

[< *remtal* «μάγος προλέγων δια της άμμου» < *reml* 𐤓𐤍 «άμμος: μαγεία. μαντεία συνισταμένη εις το μαντεύειν τα αφανή δια τινων στιγμών

και γραμμών σχεδιαζομένων επί της άμμου» (Χλωρός, A 849, 850) (رمال)
 {Η λ. *ρεμάλι* (βλ. *AKN*) προέρχεται από το ίδιο έτυμο, το οποίο είχε πάρει και τη σημ. «απατε-
 ών» (Χλωρός, A 849).}

ραμαζάν, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

ραμαζάνι*, το [ramazāni] & **ρεμεζάνι** [remezāni] (Κονδ., Τσιρ.) : μεγάλη εορτή των μουσουλμά-
 νων.

[< *Ramazan*, από τα αραβ. (*AKN*) (رمضان)

{Το Ραμαζάνι είναι εορτή νηστείας και περισυλ-
 λογής των μουσουλμάνων, σε ανάμνηση της πα-
 ράδοσης του Κορανίου στους ανθρώπους. Δι-
 αρκεί όλον τον ένατο (ομώνυμο) μήνα του μου-
 σουλμανικού έτους. Είναι κινητή, λόγω του σε-
 ληνιακού ημερολογίου: κάθε χρόνο αρχίζει έντε-
 κα (μερικές φορές δώδεκα) μέρες νωρίτερα σε
 σχέση με τον προηγούμενο χρόνο. Στη διάρκεια
 της οι μουσουλμάνοι απέχουν από κάθε τρο-
 φή και κάθε απόλαυση, ακόμα και από το νερό,
 από την ανατολή μέχρι τη δύση του ήλιου, όχι
 όμως στο υπόλοιπο διάστημα μέχρι την ανατο-
 λή του ήλιου. Το Ραμαζάνι τελειώνει με μια με-
 γάλη γιορτή. Αναλυτικά βλ. στο: Ευάγγελος Κα-
 ταφύλης, *Το μουσουλμανικό εορτολόγιο: Σχέσεις
 και διαφορές μεταξύ συννικικού και σιιτικού κύ-
 κλου εορτών*, Διπλωματική εργασία, Θεολογική
 Σχολή Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 2007, σ. 33-52 ([http://
 imvento.lib.auth.gr/record/105736/](http://imvento.lib.auth.gr/record/105736/)).

ραμεκλής, βλ. **ραχμετλής**.

ραμετ(ι)λής, βλ. **ραχμετλής**.

ραμεχτλής, βλ. **ραχμετλής**.

Ραμπήμ Αλλά, βλ. **Ραμπής**.

Ραμπής, ο [rabis] (Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ.,
 Ροδ., Κασσ.) : ο Θεός· ΦΡ. *για Ραμπή μου*: ω
 Θεέ μου || ο *Ραμπής που μας έπεψε* || *Ραμπήμ
 Αλλά*: Θεέ και Κύριε! || *Μα το Ραμπή (μου)!* (όρ-
 κος).

[< *Rabbi* (Συντ.) (رب, ربي)

{Ειδικότερα: για Ραμπή μου < *yarabbim* (يارب)
 Ραμπήμ Αλλά < *Rabbim Allah*. Rab, -bbi, ση-
 μαίνει αρχικά 'κάτοχος, κύριος, και κατεξοχήν:
 Κύριος, Θεός' (από τα αραβικά). Βλ. και *γαρα-
 μής*.}

ραντιφλίκα, τα [radifli'fa] : βοηθοί, ακόλουθοι,
 εφεδρείες. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826:
*Πού 'να κι οι μασκαλωφάδες (= οι αρχιμάστο-
 ρες) σας πού 'χανε ραντιφλίκα* (βλ. *Dedes*, 359).

[< *rediflik* < *redif* «εν τω αυτό ζώω όπωςθεν
 άλλου υπεύων· ακόλουθος, δορυφόρος· § έφε-
 δρος» (Χλωρός, A 838)] (ردیف)

{Ο *Dedes* (σ. 373) μεταφράζει: *Where are your
 master builders who had their own reserves.*}

ρασοντρουβάς, ο [rasodrunás] (Πιτ.: στο λ. *ντρου-
 βάς*) : ντρουβάς φτιαγμένος από μαλλί προβά-
 του.

[< *ρασά* + *ντρουβάς* (Συντ.)]

ρασπού, βλ. **ροσπού**.

ραστίκτασι, το [rastiktasi] : αντιμόνιο. Η λ.
 σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Πα-
 παδογιαννάκης, 126).

[< *rastik* (Παπαδογιαννάκης), *rastik tasi*
 (Συντ.) (راستق، راستق طاشی)]

ρατζής, ο [radzis] (Παπ.) : (·)

{Ο Παπαγρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ.
ρατζής, χωρίς ερμηνευμα, μαζί με άλλες που τις
 παρέλειψε «διότι δεν ακούονται ποσώς σήμε-
 ρον {= 1952} ούτε από τους γεροντοτέρους». Ί-
 σως προέρχεται από το *raci* راجی «ο παρακα-
 λών· ευέλπις» (Χλωρός, A 827), λέξη ομορρίζη
 με τη λ. *rica*, βλ. *ριτζάς* και *ριτζατζής*.}

ράφι*, το [ráfi] (Παπ.) : θέση ή σανίδα όπου τοπο-
 θετούμε σκεύη ή αντικείμενα (*λέξεις πανελλήνιος*,
 Παπ.)· ΦΡ. *έμεινε στο ράφι* = δεν παντρεύτηκε ποτέ.

[< *raf* (Παπ.) (راف)]

ραχακλίδικος, βλ. **ραχατ(ι)λίδικος**.

ραχατεύ(γ)ο* [raxatén(γ)o] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ.,
 Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** αναπαύ-
 ομαι, βολεύομαι, νιώθω άνετα· **2.** τεμπελιάζω.
 [< *ραχάτι* (Παπ.)]

ραχάτι*, το [raxáti] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Αποστ.,
 Τσιρ., Δαρ., Ροδ., Ξεν.) : **1.** η ανάπαυση, η άνε-
 ση (*λέξεις πανελλήνιος*, Παπ.)· **2.** η τεμπελιά, το
 ρεμπελιό.

[< *rahat* (Παπ.) (راحت)]

ραχατ(ι)λής* (επιθ. προσ.) [raxat(i)lís], θηλ. **ρα-
 χατ(ι)λίνα** [raxat(i)lína] (Τσιρ., Κριτσ.) : αυτός
 που επιδιώκει το ραχάτι, τεμπέλης.

[< *ραχάτι* (Τσιρ.) / ή από τουρκ. διάλεκτο των
 Βαλκανίων (*AKN*) (راحتلو)]

{Κατά το *AKN* : ραχατλής < *ραχάτι*(ι)-*λής* ή από
 τουρκ. διάλεκτο των Βαλκανίων. Κατά τον Κυ-
 ρανούδη (σ. 444) ραχατλής < πρόωμο *rahatli*.}

ραχατ(ι)λίδικος (επιθ.) [raxat(i)lidikos] & **ραχα-
 κλίδικος** [raxaklidikos] (Παπ., Πάγκ., Γαρ.,
 Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) : αναπαυτικός, άνετος·
 ΕΠΙΡΡ. **ραχατλίδικα** (Ιδομ.)

[< *ραχάτι* (Παπ.) / < *ραχατλής* + *-ίδικος* (Πάγκ.)]
 {Για τον τ. *ραχακλίδικος*, βλ. σημείωση στο λ.
ραχμετλής.}

ραχατ(ι)λίκα, το [raxat(i)lítafi] (Τσιρ^B) : η ιδιότη-
 τα του τεμπέλη.

[< *ραχατλής*· το τουρκ. *rahatlik* σημαίνει «άνε-
 σης, ανάπαυσις, ησυχία, αναπαυτικότητα» (Χλω-
 ρός, A 827) (Συντ.)]

ραχμέτι, το [raxméti] (Χουστ.): «φιλοξενία, έλεος, οίκτος».

[< *rahmet*, από το αραβ. *rahma(t)* κατά τον Nisanyan (Συντ.) (رحمت)]

{Για το *rahmet* ο Χλωρός (A 835) έχει: «ευσπλαχνία, έλεος, οίκτος, άφεςις, συγχώρησις του Θεού προς τον άνθρωπον μετά θάνατον». Από την τελευταία σημασία προκύπτει το επόμενο.»}

ραχμετλής, ο [raxmetlís] & **ραμετλής** [rametlís] & **ραμετιλής** [rametilís] & **ραμεκλής** [rameklís] & **ραμεχτλής** [ramextlís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Τσιρ., Ξανθιν^Δ, Ιδομ^Β, Κασσ.): ο μακαρίτης.

[< *rahmetli* (Παπ.), βλ. σημειούση στο λ. *ραχμέτι* (Συντ.)] (رحمتلو، رحمتلى)

{Για τον τ. *ραμεκλής*: Κατά τον Κυρανούδη (σ. 441, 453), από την παρετυμολ. συσχέτιση του *θεριακλής* με το *θεριό* προέκυψε, με τη μορφολογική και σημασιολογική επανανάληψη *θεριό* + *-κλής*, και αποσπάστηκε το τμήμα *-κλής* ως αλλόμορφο της κατάληξης *-λής*: *χασικλής*, *μεζεκλής*. Βλ. επίσης: *μπουρουκλής*, *κουμπεκλίδικος*, *χουϊκλίδικος*.}

ρεβαΐτι, βλ. **ραβαΐτι**.

ρεβαΐσι, βλ. **ραβαΐσι**.

ρεβανί*, το [revani] (Παπ., Πάγκ.): είδος γλυκίσματος του ταγιού.

[< *revani* (Παπ.)] (روانى)

{Λέγεται και *ραβανί*. Μοιάζει με το *σάμαλι*.}

ρεβεντούκι, το [revendúti] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^Β): «πέρα πολύ χονδρό ύφασμα που έβριαναν αντί φόδρας στα χονδρά χειμερινά εξώρουχα και εσωτερικώς στα φόντια των παπουτσιών για να στέκονται» (Πιτ.).

[< *revendiik* (Κριτσ.)]

ρέγγι, βλ. **ρέγκι**.

ρέγκι¹, το [ré(η?) dzi] (άλλη γραφή: *ρέγγι*) (Παπ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ^α, Ιδομ^Β, Ξεν.): **1.** το χρώμα (κόκκινο, κίτρινο, μπλέ κλπ.). **2.** η ανταύγεια, η λάμψη.

[< *renk*, *-gi* (Παπ.) / και διαλεκτ. *reng* (Συντ.)] (رنگ)

ρέγκι², το [rédzi] (άλλη γραφή: **ρέγγι**): πάθημα, το να την πάθει κανείς, να την πατήσει. Συνήθως σε εκφράσεις όπως: *έπαθα ένα ρέγκα* || *όφου ένα ρέγκα!*

{Ίδια ετυμολογία με το *ρέγκι¹*: η λ. *renk* 'χρώμα' σημαίνει επίσης «δόλος, πανουργία» και η ρηματική περίφραση *renk etmek* «μηχανόμαϊ δόλον, παίξω παγνίδιν» (ίσως μέσω της έκφρασης *renk vermemek* «δεν αφήνω να εννοήση, ενεργώ μετά προσποιητής αδιαφορίας όπως μη αφήσω τινά να εννοήση, δεν προδίδωμαι», κ.λ. 'δεν

δίνω χρώμα, δεν χρωματίζω') (Χλωρός, A 851) – το *TDK* έχει επίσης: *renk oynamak* (Συντ.)]

{Με τη σημ. αυτή η λ. *ρέγκα* δεν υπάρχει στα λεξικά που αποδελτίωσα, αλλά άκουγα να τη χρησιμοποιούν στα παιδικά μου χρόνια στην περιοχή Ηρακλείου. Το θυμήθηκα διαβάζοντας επισήμανση του Peter Mackridge (*Τα γλωσσάρια στις εκδόσεις των ελληνικών λογοτεχνικών κειμένων του ύστερου 18ου αιώνα: απολογισμός και προτάσεις*, άρθρο αναρτημένο στο www.academia.edu, με ημερομ. 22-3-2016, σ. 5) για τη χρήση της λ. *ρέγκα* [γρ. *ρέγκι*] με τη σημ. 'φόρσα' στα Έρωτες *αποτελέσματα* και στο *Σαγανάκι της Τρέλας*. Επιβεβαίωσε αυτή την ανάμνηση ρωτώντας πρόσωπα του περιβάλλοντός μου. Την έκφραση *έπαθε ένα ρέγκα* την είχε υπόψη του ο Ξανθοδίδης, βλ. *Αφιέρωμα εις Γ. Ν. Χατζιδάκι*, Αθήνα 1921, σ. 58. Τη λέξη *ρέγκα* λημματογραφεί και με τις δύο σημασίες («μπογιά, couleur, colore» και «παγνίδι, un tour, befte, burla») ο Γεώργιος Βεντότης στο (τρίτομο) *Λεξικόν τριγλωσσόν της ρωμαϊκής, γαλλικής και ιταλικής διαλέκτου*, τόμος Γ' *Ρωμαϊκό-Γαλλικό-Ιταλικό*, Βιέννη 1790, σ. 473. Με τη δεύτερη σημασία τη βρίσκουμε στη *Βοσπορομαχία* (2^η έκδοση, Βενετία 1792, σ. 121): *Κ' οι άθλιοι δεν νιώνουσιν, πως να [= ότι] τους παίξουν ρέγκα / πως τους γελούσι με σκοπόν, ουσούλι και αγέγκα*. Ο Χουστουλάκης (*cretanlexico.gr*, 6-7-2016) λημματογραφεί τον πληθ. **ρέγγια**, τα, με τη σημ. «αστειότητες».

ρεζακί, βλ. **ραζακί**.

ρεζακλιά, η [rezaklá] (Ξανθίν.): «το ροζακί στα φύλλα (πουκίλια κόκκινου σταφυλιού)».

[< *ρεζακουλιά*, με συγκοπή του *ou* < υποκορ. *ρεζακούλα* (< *ροζακούλα*) (Ξανθίν.)]

{Σε κρητ. δημοτ. τραγούδια βρίσκουμε: *στα φύλλα ρεζακλι* και *στα φύλλα ραζακλι* (Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 7ος τόμος, *Τα Λαογραφικά*, Επιμέλεια Έκδοσης: Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1983, σ. 109 και 154 αντίστοιχα).}

ρεζαλέτι, το [rezaléti] & **ρεζαλές**, ο [rezalés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Τσιρ., Κριτσ^α, Ιδομ^Β): ρεζίλεμα, κάζο.

[< *rezalet* (Παπ.)] (رذالك)

ρεζές*, ο [rezés] (Τσιρ^β): ο μεντεσές.

[< *reze* (AKN)]

ρεζιλέμα*, το [rezilema] (Παπ.: στο λ. *ρεζίλης*): ο εξευτελισμός.

[< *ρεζίλης* (Παπ.) / < *ρεζίλεω* (AKN)]

ρεζιλέυ(γ)ω* [rezilénu(γ)u] (Παπ., Πάγκ.): ντροπιάζω, εκθέτω κάποιον.

[< *ρεζίλης* (Παπ.) / < *ρεζίλι* (AKN)]

ρεζιλίηκι, βλ. **ρεζιλίκι**.

ρεζιλίης* (επίθ. προσ.) [rezilís] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.) : ο καταντροπιασμένος, καταγέλαστος, άτιμος.

[< rezil (Παπ.) και (Κυρανούδης, 190-191) / κατά το *AKN* : < ρεζίλι (رَيْلِي, رَيْلِي)]

{Στο λ. *ρεζιλίης* ο Παπαρηγοράκης έχει το εξής παράδειγμα χρήσης: «μ' έκαμες *ρεζίλι*».}

ρεζιλίκι*, το [rezilítʃi] (Παπ.: στο λ. *ρεζιλίης*, Πάγκ., Τσιρ.) : **1.** η άτιμη, αισχρή, επαίσχυντη πράξη· **2.** η ατίμωση, το ντροπιασμα που αυτή συνεπάγεται.

[< *ρεζιλίης* (Παπ.) / < *rezillik* (*AKN*)]

{Συχνά χρησιμοποιείται στον πληθ.: *ρεζιλίκια*.}

ρεϊζίης^(A), ο [reízis] (Πάγκ., Κονδ., Ιδομ^B) : **1.** πρόεδρος· **2.** άρχοντας (Πάγκ.: ειρων. για κάποιον «ο οποίος μεγαλοπιάνεται»).

[< *reis* 'άρχων' (Πάγκ.) / και διαλεκτ. *reyiz*, κατά το *TDK* (Συντ.) (رَيْس)]

{Βλ. και *μτασ-ρεϊζίης*.}

ρεϊσι, το [reisi] (Δαρ.) : «το δάρο, “θα σου το στείλω ρεϊσι”».

[βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ίσως σχετίζεται με τη λ. *rayis* (رَيْس) «συνεργός δωροδοκίας, ήτοι ο μεταξύ δωροδοκούντος και δωροδοκουμένου μεσολαβών» (Χλωρός, A 831), πβ. και *raši* (رَاشِي) 'δωροδοκόν', που ο Χλωρός (A 828) το συσχετίζει με το *tšivnet* (> *ρουσφέτι*).}

ρεκιάτι, βλ. **ρικάτι**.

ρεμεκλής, βλ. **μερακλής**.

ρεμπέτ ασκέρι, το [rebét aʃtʃéri] (Τσιρ.) : αλαναρία, ομάδα αγρόσχολων.

[τουρκοφανής ελλ. σχηματ. με χιουμορ. ύφος, πβ. *μπεκρή μεζέ*, *σιχτίρ πιλάφι*, *ραχάτ μπαζέ* 'νεκροταφείο' κ.ά. (Συντ.)]

ρενδίφι, βλ. **ρεντίφι**.

ρεντζιπέρης, βλ. **ρεσπέρης**.

ρέντι [rédi]· μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω ρέντι** (Κονδ.) : αποκηρύττω.

[< *reddetmek* < *red* «απόκρουνσις, απόρριψις· άρνησις, αναίρεσις, ανασκευή· αποκήρυξις υιο» (Χλωρός, A 837), από τα αραβ. κατά το *TDK* + *etmek* 'κάνω' (Συντ.) (رَدَّ, رَدَّ)]

ρεντίφι, το [redifi] : η εφεδρεία. Η λ. στο μακροσκελές ποίημα του Ιωάννη Κωνσταντινίδη *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά του Λασιθίου* (Ερμούπολη 1868, σ. 4) : *Να πάρουνε το στράτευμα και όλο το ρεντίφι*. Στις σ. 15 και 43 η ίδια λέξη ως **ρενδίφι**.

[< *redif* 'έφεδρος' (Κουκίδης, 80)] (رَيْف)

ρεουλατζής (επίθ. προσ.) [reyuladzis] (Ιδομ^B) : «αυτός που του αρέσουν τα συμπόσια μεταξύ φίλων με κοινό λογαριασμό».

[< *ρέγουλα*, στη φρ. με *ρέγουλα* 'με μέτρο', πβ. *Επιναν το κρασί τους αργά αργά και με ρέγουλα* (*AKN* : παράδειγμα χρήσης στο λ. *ρέγουλα*) + -τζής (Συντ.)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. -(α)τζής.}

ρεπιουλαχίρ, βλ. **μήνης σεληνιακού έτους**.

ρεπιουλεβέρ, βλ. **μήνης σεληνιακού έτους**.

ρέσιμο, το [résimo] (Παπ., Πάγκ.) : φόρος, δασμός (επί Τουρκοκρατίας). Βλ. και *ρουσουμάτια*.

[< *resim* (Παπ.) (رِسْم)]

{Από το *resim* προκύπτει κανονικά *ρεσίμ. Μάλλον από το οθωμ. *resm* (από τα αραβ.) με ανάπτυξη [i] για διάσπαση του [sm]: ουδέτερο σε -ο πιθανόν από επίδραση λέξεων όπως *δόσιμο*. Υπάρχει και ο τ. **ρέσμι**, βλ. *πειγιέ*.}

ρέσμι, βλ. **ρέσιμο**.

ρεσούλης, ο [resúlís] (Ροδ.) : **1.** προφήτης· **2.** απεσταλμένος.

[< *resul*, από το αραβ. *rasíl* (Συντ.) (رَسُول)]

ρεσπέρης, ο [respéris] & **νεσπέρης** [nespéris] & **λεσπέρης** [lespéris] & **εσπέρης** [espéris] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ., Τσιρ^B) : γεωργός, αγρότης.

[< *rençper* (Παπ.) «ο φέρων κόπον και μόχθον, μοχθών, κοπιών, χειρόναξ, εργάτης κερδίζων τον επιουσιον δι' επιπόνων έργων, ήτοι οργώνων, σκάπτων, σπείρων, γεωργός, ή εργάτης μεταφέρων λίθους, πηλόν κτλ. εν ταις οικοδομαίς» (Χλωρός, A 850)] (رَنْجَبَر)

{Ο τ. *εσπέρης* μάλλον από παρετυμολογία (πβ. *λανθάνουσα* παρετυμολ. στο σχεδόν τρυφερό ερμήνευμα του Δαριβιανάκη «ο ζευγολάτης, αυτός που επιμελείται τον ζών του, αυτός που την εσπέρα (τη νύχτα) τιάζει, ο αχεροταϊστής») και στη συνέχεια ο τ. *νεσπέρης* προφανώς από λανθασμένη τμήςη στη συμμοφορά με το άρθρο στην αιτιατική: *τον εσπέρη* > *το ν-εσπέρη* > *το νεσπέρη* > *ο νεσπέρης*. Ο Γαρεφάλης (σ. 171) χρησιμοποιεί το σύνθετο *μικρορεσπέρης* στην ανάπτυξη του λ. βρυγιώνων. Ο Ανδριώτης έχει τον τ. *ρεντζιπέρης*. Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεί τον πληθυντικό *λεσπέριδοι*, που άκουσε από Μικρασιάτες πρόσφυγες (Τσιρ^B, 275).}

ρεσπερική, η [resperitʃi] & **πεσπερική** [pesperitʃi] (Πιτ., Κριτσ.) : η γεωργική, η δουλειά του γεωργού.

[< ρεσπέρης (Πιτ.)]

{Ο τ. *πεσπερική* (στον Ιδομενέως) από προληπτική αφομοίωση [re-spe > re-spe] ή ίσως από παρανάγνωση ή τυπογραφική αβλεψία.}

ρεσπεριλίκα, το [resperilífi] (Γαρ., Κριτσ.) : η γεωργική, η δουλειά του γεωργού.

[< *rehsperlik* (Κριτσ.) / ή < ρεσπέρης + -ιλίκα (Συντ.)]

ρεσπεροσύνη, η [resperosiñi] (Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B) : η γεωργική.

[< ρεσπέρης (Συντ.)]

ρετζέπ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**

ρετίδικος, βλ. **γρετίδικος**

ρεφενές*, ο [refené] (Παπ., Πάγκ.) : «συνευωχία, συμπόσιον, κατά το οποίον έκαστος των συνδαιτημόνων συνεισφέρει εις χρήματα την αναλογούσαν προς αυτόν δαπάνη» (Πάγκ.).

[< *refene* (Παπ.) / < τουρκ. (διαλεκτ.) *refene* από το περσ. *herifane* (AKN) / ή από το *arifane*, βλ. σημείωση]

{Για την προέλευση της λ. *refene* από το επίρρ. *عارفانه arifane* ‘κατά τον τρόπο των σοφών’ γράφει αναλυτικά και τεκμηριωμένα στο ιστολόγιό του ο *Δύτης των Νιπήρων*, <http://dytistonnipiiron.wordpress.com/2011/12/05/refene/>. Στο λεξικό του Χλωρού φαίνεται να υπάρχει μια σύγχυση για τη λ. *ρεφενές*: Στη σελ. Α 694 διαβάζουμε: «< حرفتانه *χαριφανε*, κ. *αριφανε* [ρεφενέ], διασκεδάσις γνιμένη δι’ αναλόγου κοινού εράνου των διασκεδάζοντων και ευχογυμένων· επίρρ. δι’ αναλόγου κοινού εράνου [διασκεδάσις, ευωχία]», ενώ στη σελ. Β 1109 βρίσκουμε: «< عارفانه *αριφανε*, επίθ. ο ανήκων ή αρμόζων ανθρώπω πεπαιδευμένω, σοφώ, ήτοι σοφός· επίρρ. σοφός», και αμέσως μετά ένα δεύτερο *عارفانه* : «*αριφανε*, κ. *αριφανε* ή *ρεφενέ*, αντί *حرفتانه* βλ.». Το ίδιο και στο λεξικό του Meynard: «< *هريفانه herifane*, par tête, par écot; pique-nique de pauvres gens; le peuple prononce ce mot *aarifane*, comme s’ il était écrit *عارفانه*» (Α 651) και «< *رفنه refene*, (corruption de l’ arabe persan *عارفانه arifane*) écot; quote-part à payer; cotisation» (Β 22). Το *TDK* έχει μόνο το επίρρ. *arifane* και το ετυμολογεί από το араб. ‘*arif*’ σοφός > την περσ. κατάληξη τροπ. επιρρ. -*ane*. Έχει επίσης τα διαλεκτικά *erfene*, *felfene*, *ferfana*, *ferfene*, *herfene*, *hörfene*, *perfene*, αλλά όχι τον τ. *refene*.}

ρεφενίζω [refehízo] (Τσιρ., στην ανάπτυξη του λ. *σικιμέ κι απαναςίκι*) : «Εσύ πας στο ντουκάνι και ρεφενίζεις με τσ’ ορτάκηδες σου» (καλοπερνάς στο καφενείο συμμετέχοντας σε ρεφενέ).

[< ρεφενές (Συντ.)]

ρεχένι, βλ. **ρεχίνι**

ρεχίνι, το [reçíni] & **ρεχένι** [reçéni] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ^α, Ιδομ^B, Τσιρ^B) : το ενέχυρο.

[< *rehin* (Παπ.) (رهين \ رهن)]

ρεχτζής, ο [reçidzís] (Κριτσ^α) : ο ανεχυροδανειστής.

[< *rehinci* (Κριτσ^α.)]

ρεχτιματζής, ο [rextimadzís] (Τσιρ.) : παραδοσιακός μάστορας για την κατασκευή χωμάτινης οροφής.

[< *rextimi* (Συντ.)]

ρεχτίμ, το [rextími] (Τσιρ.) : στρώση από «καλάμια πάνω από τα δοκάρια της στέγης παραδοσιακού σπιτιού».

[βλ. σημείωση (Συντ.) (ريختم)]

{Σε προσωπική επικοινωνία, ο Καθ. Hakki Bilgehan υποδεικνύει ως έτυμο τη λ. *rihtim* «στρώση από πέτρες και πρεσάτο χρώμα στην ακρογιαλιά για να δένουνε τα καράβια και να προπατούν οι άνθρωποι». Με τη σημ. αυτή χρησιμοποιεί το *ριχτίμ* ο Μυριβήλης στο μυθιστόρημα *Η Παναγιά η γοργόνα*: «Οι άνθρωποι ρίζανε ριχτίμ στην προέχταση του βράχου. Έτσι έκαναν εύκολα το μόλο του λιμανιού». Ο Κουκικίδης (σ. 80) έχει: *ριχτίμ* ‘προκουμιά’ < *rihtim*. Ο Nişanyan δίνει και τον παλαιότερο τύπο *riçitiim* ‘χρώμα που απλώνεται και στρώνεται στη στέγη του σπιτιού’ και τον ετυμολογεί (όπως και το *rihtim*) από το περσ. *riçitum* ‘επίπεδη στέγη’. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: ελλ. μόλος > τουρλ. *moloz*.}

ρηματικές περιφράσεις από τα τουρκικά: Στα τουρκικά (όπως και σε πολλές άλλες γλώσσες) η έκφραση μιας ρηματικής έννοιας γίνεται μονολεκτικά (με λεξικά ρήματα) ή περιφραστικά (με ρηματικές περιφράσεις). Η πιο συνηθισμένη μορφή ρηματικής περιφρασης στα τουρκικά (όπως και στα ελληνικά) είναι: ρήμα + ουσιαστικό (σπανιότερα επίθετο, επίρρημα κ.ά). Στα τουρκικά τα ρήματα που χρησιμοποιούνται κατεξοχήν σε ρηματ. περιφρ. είναι το *etmek* ‘κάνω’ και το *olmak* ‘γίνομαι’. Κατά κανόνα οι ρηματ. περιφρ. γράφονται με δύο λέξεις, σπανιότερα με μία, π.χ. *sabretmek* ‘κάνω υπομονή, υπομένω, αντέχω’. Πολλές έχουν περάσει και στο κρητικό ιδίωμα (γενικότερα στα ελληνικά). Στην περίπτωση αυτή τα ρήματα *etmek* και *olmak* μεταφράστηκαν (*κάνω* και *γίνομαι*, αντίστοιχα), ενώ το δεύτερο τμήμα της περιφρασης είτε προσαρμόστηκε στη μορφολογία της ελληνικής (συνήα προκύπτουν ουσιαστικά ουδέτερου γένους, π.χ. *κάνω ζάφτι*, *γίνομαι ρεζίλι*) είτε μεταφράστηκε απλώς στο ελληνικό αλφάβητο (π.χ. *κάνω τόμπτε*).

Η λέξη που συνοδεύει τα ρήματα *etmek* και *olmak* σπανίως αποκάτ’ λεξική υπόσταση στα

ελληνικά. Γι' αυτό τέτοιες ρημ. περιφρ. κανονικά θα έπρεπε να λημματογραφούνται στο K (κάνω...) ή στο Γ (γίνομαι...). Όμως είναι πολλές, και μια τέτοια λημματογράφιση θα έκανε κουραστική την αναζήτησή τους σε ένα λεξικό. Γι' αυτό, στον παρόντα κατάλογο λημματογραφούνται με βάση το δεύτερο τμήμα τους. Έτσι, η ρηματ. περιφρ. *κάνω ζάφτι* λημματογραφείται με βάση τη λ. *ζάφτι*, παρόλο που η λ. *ζάφτι* δε φαίνεται να χρησιμοποιείται μόνη της ως κανονικό ουσιαστικό. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν περιπτώσεις (λίγες πάντως) όπου μια τουρκ. ρηματ. περιφρ. προσαρμόστηκε και μονολεκτικά στο κρητικό ιδίωμα, π.χ. *kabul etmek* > *καμπουλεντζίω* (διπλα στο: *κάνω καμπούλι*), ενώ σε άλλες περιπτώσεις προέκυψε ρήμα από το α' τμήμα του τουρκ. ετύμου, π.χ. *kayar etmet* > *κάνω καγιάρι* > *καγιάρω*.

ριάλι, το [riáli / rjáli] (Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Κριτσ.) : 1. «Ισπαν. νόμισμα της ίδια αξίας με το Τουρκ. γρόσι. Το ρεάλιον» (Πιτ.). 2. (στον πληθ.) «Γενικότερα εσήμαιναν το χρήμα. Τα ριάλια δεν κάνουν τον άνθρωπο» (λ. γνωμ.)» (Πιτ.). [*< τουρκ. riyal* (Κριτσ.), το οποίο από το ισπ. *real* (Συντ.)] (رئال)

{Το ερμηνευμα του Ιδομενέως (που το γράφει: *ριάλι*) «προσδιορισμός αντιτίμου μικρής αξίας» μάλλον “υποχωρητικά” από χρήσεις όπως στην παραδοσιακή μαντινάδα *Είναι αθρόοι 'νούς* [= ενός] *ριαλιού, είναι και τρεις στο ριάλι, / κι είναι που τσι ζυγιάζουνε με το μαργαριτάρι*. Ο ίδιος παραθέτει δική του μαντινάδα: «Μου 'λεγες άλλα ντων άλλω για να ξεστρίψεις πάλι, / να μη μου πεις γιάντα πουλεις τον έρωτα ένα ρυάλι».

ριβαζέτι, το [ri vazéti / ri vazéti ?] (Χουστ.) : αφήγηση, ιστορία. Βλ. και *βαέτι*. [*< ri vazeti*, από το αραβ. *riwāya(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (روايه)

ριζάς, ο [rizás] : συγκατάθεση (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845, όπου από τα συμφραζόμενα παίρνει τη σημασία ‘απόδειξη παραλαβής’ (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, σ. 583) ή ‘απόδειξη εξόδων’ (σ. 592) [*< riza* «συγκατάθεσις, συναίνεσις» (Χλωρός, A 842)] (رضا)

ριζορούκουνας, ο [rizozúkunas] (Τσιρ^B) : μεγάλη λαξευμένη πέτρα τοποθετημένη στο θεμέλιο των γωνιών του οικήματος. [*< (η) ρίζα* ή (τα) *ρίζα + ρούκουνας* (Συντ.)]

ρισβάνης (επίθ. προσ.) [rizvānis] (Χουστ.) : κακοδιαφημισμένος. [*< rüsna* «ο μη έχων υπόληψιν μεταξύ των ανθρώπων, αίσχιστος, άτιμος, δυσφημούμενος»

(Χλωρός, A 840), από το αραβ. *rusnān* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (رسوا)

ρικάτι, το [rikáti] : μέρος της προσευχής των μουσουλμάνων. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Κι ο παντοκράτης ο Θεός τού ήδωκε ιλάμι* [= έμπνευση] / *σα' τα ρικάτια τα εφτά να πάρει ιντάκιμι* [= εκδίκηση] (βλ. Dedes, 371).

[*< rekât* «μέρος της προσευχής των μουσουλμάνων περιλαμβάνον έν εكر rüku, ήτοι μίαν κλίσην του σώματος προς την γην και επίθεσιν των χειρών επί των γονάτων» (Χλωρός, A 848), από το αραβ. *raka'a(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (ركعت)

{Ο Hakkı Bilhegan λήμματογραφεί με το σύγχρονο τουρκ. αλφάβητο τον τ. **ρεκιάτι**: *reçati* (Bilgehan², 634).}

ριτζάλι, το [ridzáli] (Ξανθιν^A) : στον πληθ. τα *ριτζάλια*: μεσολαβητές, συμβιβαστές.

[*< rical* (πληθ. του *recül*) (Ξανθιν.) «έξοχα πρόσωπα, μεγιστάνες, ανώτεροι βαθμούχοι, ήτοι έχοντες μεγάλα αξιώματα ή οφρκίω» (Χλωρός, A 883): βλ. *Κάτοπρον*, σ. 42: «το Ριτζάλι του Βασιλέως μας»] (رئال)

{Ο Passow (*Τραγούδια Ρωμαιοίκα*, Λειψία 1860) έχει στον Πίνακα Λέξεων (σ. 630) τη λ. *ριτζάλης* (< τουρκ. *rical*) με το ερμηνευμα «summus magistratus Turcorum». Με την ίδια ετυμολ. ο Κουκκίδης (σ. 80) έχει: *ριτζάλ'*, το = ανώτερος υπάλληλος, μεγάλη προσοπικότης, πολιτικός ανήρ. Επίσης: κυπρ. *ριτζάλιν*, το ‘προύχοντας, ανώτερος αξιωματούχος’ (Γιαγκουλίης, 59).}

ριτζάλικι, το [ridzalıci] (Τσιρ.) : παράκληση, ικεσία.

[μάλλον < *ριτζάς + -λικά* (Συντ.)]

ριτζάλισσα, η [ridzálizma] (Πάγκ.) : «Η γυνή, εις την οποίαν κάμνουν *ριτζά*, παράκλησιν, ικέτευσιν, δια να ευδοκήση να κάμη πρὸς τινα χάριν τινά».

[θηλ. του *ριτζάλης* (Passow), βλ. *ριτζάλι* (Συντ.)] {Ο Πάγκαλος ετυμολογεί από το *ριτζάρης* και *ριτζάρισσα* (συσχετισμός με τον *ριτζά*, εξού και το ερμηνευμά του), αλλά αυτές οι λ. δεν υπάρχουν στο έργο του. Η μαντινάδα την οποία παραθέτει ως παράδειγμα χρήσης «*Εσύ σαι μνια ριτζάλισσα κι όλο το γόσμο ρίζεις, / σα θέλης, παίρνεις τη ζωή, σα θέλης, τη χαρίζεις*» είναι πιο διαδεδομένη με τη λ. βασιλίσσα αντί για ριτζάλισσα, βλ. Λιουδάκι, σ. 5, αριθμ. 66.}

ριτζάς, ο [ridzás] & **ριζάς²** [rizás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ.) : 1. παράκληση, ικεσία: 2. χάρη, εξυπηρέτηση, μεσολάβηση. [*< rica* (Παπ.)] (رئال)

ριτζατζής, ο [ridzadzis] & **ριζατζής** [rizadzis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ., Τσιρ^B): 1. ο μεσολαβητής· 2. (παλαιότερα) ο προξενητής. Βλ. και *ρατζής*.
[< *ριτζάς* (Παπ.) / < *ricaci* (Πάγκ.)]

ροζακί, βλ. **ραζακί**.

ροζ μπεπέ (άκλ. επίθ.) [rɔz beβé]: απαλό ροζ. Βλ. και *πεμπελίδικος*.

[< ροζ, από το γαλλ. *rose*, + *πεπέ* < τουρκ. *penbe* ‘ροζ’, κατά πλεονασμό λόγω παρετυμολογίας από το γαλλ. *bébé* (Συντ.): για το *πεπέ* βλ. Μπόγκας, 198] (روشنه)

{Ακουγα αυτήν την ονομασία χρώματος από πελάτισσες σε ένα υφασματάδικο όπου είχα δουλέψει περιστασιακά ως βοηθός (1965). Το έλεγαν επίσης για ροζ μαλλί με το οποίο θα έπλεκαν μωρουδιακά.}

ροζοναλί, το [rozonalií] (Ξανθιν.): το κουβε-ντολί.

[< *ροζόνάρο* + *-λίκα* (Ξανθιν.)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. *-λίκα*.}

ρομπαλί, το [robaλί] (Πιτ., Κριτσ[±], Τσιρ^B): «Είδος γυναικείου φορέματος μονοκόμματου (χωρίς φούσα και ζιπόνι ιδιαίτερω)» (Πιτ.).

[< *ρόμπα* (< γαλλ. *robe*) + *-λί*, κατάλ. ενδεικτική χρώματος (Πιτ.) / πιθανότερο: < τουρκ. επίθ. *robali* (κατά το *TDK* «robasi olan», δηλ. ‘σαν φόρεμα’) (Συντ.)] (رويه لو)

ροσπού, η [rosprú] & **ρουσπού** [rusprú] & **ρασπού** [rasprú] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.): πόρνη (βρισιά).
[< *orospu* (Παπ.) / και διαλεκτ. *rospu* (*TDK*) (Συντ.)] (روسپو \ اورسپو)

{Ο Ανθιμος Παπαδόπουλος (“Τα εκ της ελληνικής δάνεια της τουρκικής”, *Αθηνά*, 44 (1932), 12) επισημαίνει τον αντίστροφο δάνεισμο: «yelloz (εκ του *γέλω*) = πόρνη, μοιχαλίσ, ήτοι ο περιγελωσ του κόσμου», βλ. και *σουρουθιά*. Σημειώνει ότι το *TDK* έχει τη λ. *yelloz* χωρίς ετυμολογία, ενώ ο Nişanpan την συσχετίζει με το τουρκ. *yel* ‘αέρας, άνεμος’: < *Tü yel- esmek, estirmek, koşturmak* + *oz*. Πάντως και στις δύο περιπτώσεις δεν εξηγείται το διπλό *-ll-*, διπλό και στην οθωμανική γραφή: بللوز (Χλωρός, Β 2018).}

ροσφαίλικι, βλ. **ροσφαϊλίκι**.

ροσφαϊλίκι, το [rosfaíli] (άλλη γραφή: *ροσφα-ηλίκα*) (Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^B, Ροδ.) & **μοσφαϊλίκι** [mosfaíli] (Ιδομ^B): το ρεζίλεμα, η διαπόμπευση.

[< *rişvaylık* ‘όνειδος’ (Ξανθιν.)] (رسوايلىق)

ρουγιά, (η) [ruzá / rujá ?] (Χουστ., χωρίς άρθρο): το όνειρο.

[< *riya*, από το αραβ. *ru'yā'* κατά τον Nişanpan (Συντ.)] (رويا)

(*)**ρουζναμετζής**, βλ. Παράρτημα 1.

ρούκουνας, ο [rúkunas] (πληθ. **ρούκουνοι** [rukúni]) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): 1. πελεκημένος γωνιόλιθος, αγκωνάρι (λέγεται και *ρουκούνι*, βλ. λ.): 2. η γωνία του σπιτιού εξωτερικά, και κατ’ επέκταση η γωνία του οικοδομικού τετραγώνου· (μτφ.) 3. σημαντικός κοινωνικός ή οικονομικός παράγοντας ενός τόπου· 4. το στήριγμα, ο στύλος μιας οικογένειας.

[< *rükün* (Παπ.) / ‘γωνία’ αλλά και ‘στήριγμα’ (Πιτ.) / μάλλον μεγεθ. της λ. *ρουκούνι* (Συντ.)]

{Ίσως από τη λ. *rükün* να προέκυψε αρχικά ο τ. *ρουκούνι* (βλ.), που είναι και ο αναμενόμενος σύμφωνο με το σχήμα «τουρκικά άψυχα συμφωνόληκτα > ελληνικά ουδέτερα σε -υ» (Κυρανούδης, 77), και από αυτόν να δημιουργήθηκε έπειτα ο τ. *ρούκουνας*, πβ. *çirak* > *τσιράκι* > *τίρακας* και *leylek* > *λελέκι* > *λέλεκας*. Κατά το *TDK* το τουρκ. *rükün* από το αραβ. *rukūn*. Ο Χλωρός (Α 848) λημματογραφεί τον τ. *rükūn* (ركن), με το ερμηνευμα: «στύλος, κίον, παραστάς· στήριγμα· (μτφ.) πρωτεύον μέλος σωματείου, αρχής, πρόσωπο σημαίνον, έχον επιρροήν, αρχηγός.»}

ρούκουνι, το [rukúni] (Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Ροδ., Χουστ., Κασσ.): γωνιόλιθος, αγκωνάρι, *ρούκουνας*.

[< *rükün* (Κριτσ.)] (ركن)

ρουμάνι*, το [rumáni] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Ροδ., Ξεν.): το δάσος.

[< *orman* (Παπ.)] (اورمان)

ρουμπιές, ο [rub(3/j?)és] (Πιτ.): «Παλιό τουρκ. νόμισμα που ισοδυναμούσε με 10 γρόσια».

[< *rubîye* (Πιτ.)] (ربيعيه)

{Κατά τον Χλωρό (Α 832) «*ρουμπιγιέ*, κ. *ρουμπιέ*, Αρχαίον χρυσούν νόμισμα [...] τέταρτον της λίρας». Λέγεται και *ububiye* اوروبييه (Meynard, Α 157). Η λ. προέρχεται από το *rup/urup* ‘τέταρτο’, βλ. *ρούπι*.}

ρούντζινος (επίθ.) [rúndzinos] : *μάγουλα τριανταφυλλένα*, / *ρούντζινα και κοραλένια* (Παύλος Βλαστός, *Ο γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1893, σ. 72: πανέματα της νύφης).

[< *τουρούντζινος < *τουρούντζι* ‘νεράντζι’, με επανανάληψη: *τουρούντζινου* > του *ρούντζινου* > *ρούντζινος*, βλ. και *τουρουντζένιος* (Συντ.)]

{Στο *Λεξιλόγιον* (σ. 175) ο Βλαστός έχει: «Ρούντζινο (το) = κόκκινον, ερυθρόν, προρφυρούν

“το πρόσωπό του είναι κόκκινο σαν το ρούντζινο μήλο” και *Τουρουντζί: Πορτοκαλάκι τουρουντζί στο ράφι στερεωμένο / ποτέ μου δεν παντρεύομαι και σένα θ’ ανημένω.*».)

ρουπάκι, το [ruˈpaːki] (Πάγκ., Γαρ.): νόμισμα κατά την Τουρκοκρατία που άξιζε το ένα τέταρτο του μετζιτιού.

[< ρούπι (Πάγκ.)]

{Ο Ιδομενέως έχει: **ρούπι** = νόμισμα μικρής αξίας (ινδικό νόμισμα). Μάλλον θα αναφέρεται στην ινδική ρουπία.}

ρούπι*, το [ruˈpi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Χουστ., Ξεν.): **1.** το ένα όγδοο του πήχου (*λέξις πανελληνίως*, Παπ.). **2.** το ένα τέταρτο, τεταρτημόριο. **3.** (Κατά τον Ξανθιν.) η καθεμιά από τις 4 ή 5 δυάδες ανδρών που εργάζονταν σε ένα ασβεστοκάμινο (στα Σφακιά). **4.** νόμισμα μικρής αξίας (Ιδομ.), βλ. *ρουπάκι*.

[< *rup* (Παπ.) / *rubu* (Πάγκ.) / < *urup* (< *rub*, από τα αραβ.) ή < *rup (< *rub*) (AKN)] (رعب اوروب)

{Ο Πάγκαλος (Δ 641) έχει: «το τεταρτημόριον, το εν τέταρτον εκ των τεσσάρων μερών του όλου: *Μνήα βήχου παννί κ’ ένα ρούπι*. Αλλαχού σημαίνει το εν όγδον του πήχεως». Και σε υποσημείωση: «Εν Σμύρνη *ρούπι* λέγεται και η μικρά σπιθαμή αντίχειρος και δείκτου». Κατά το TDK η λ. *urup* έχει όλες αυτές τις σημασίες.}

ρουσουμάτια, τα [rusumátia]: έμμεσοι φόροι. Η λ. εν χρήσει σε *Διάταγμα Αυτοκρατορικών* (1868): *εις την εισπραξιν διαφόρων εμμέσων φόρων (ρουσουματίων)*, (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Α 34). Βλ. και *ρέσιμο*.

[< *riisumat*, β’ πληθ. της λ. *resm* ‘δασμός, τέλος, φόρος’ (Χλωρός, Α 840), βλ. *ρέσιμο* (Συντ.)] (روسومات)

ρουσούτι, το [rusúti]: ασημένιο οθωμανικό νόμισμα (βλ. σημείωση). Η λ. σε έγγραφο του 1861: *20 ρουσούτια* (Α.Δ.Η., 2 / 4-482). Και ως **ροσούτι** στο ποίημα *Ελένη Καινουργιωχωρίτισσα* του Μιχ. Διάλυνά (*Ποήματα*, 1ος τόμος, Ηράκλειο 1909, σ. 26): η [= οι] *αρχόντισσες πετούσανε ρουσούτια και παράδες* [στον δίσκο της εκκλησίας, σε έρνανο για αγορά όπλων και μπαρουτιού].

[ίσως παραφθορά του ονόματος *Χουρσίτ* (Συντ.)]

{Για το νόμισμα αυτό ξέρουμε ότι «το 1820 ο Χουρσίτ Πασάς μαζί με τον διορισμό του ως διοικητή της Πελοποννήσου έλαβε από την Πύλη την σφραγίδα και την άδεια να κόβει ασημένιο νόμισμα για την κάλυψη των τοπικών αναγκών. Το νόμισμα αυτό, γνωστό ως *ρουσούτι*, βρήκε τέτοια ανταπόκριση στην αγορά της Τρίπολης αλλά κι ολόκληρης της Πελοποννήσου, ώστε έφτασε να γίνει το κυρίαρχο νόμισμα της περιοχής» (βλ. Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα - Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος - 19ος αι.*, Κέντρο Νεοελλ. Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1996, σ. 113.)

ρουσπού, βλ. **ροσπού**.

ρουσφέτι*, το [rusfeti] (Παπ.): χαριστική έξυπνη-ρέτηση (*λέξις πανελληνίως*, Παπ.).

[< *riisvet* (Παπ.)] (رشوت)

ρουσφετολόγος*, ο [rusfetologos] (Παπ.: στο λ. *ρουσφέτι*, Πάγκ.): αυτός που κάνει ρουσφέτια. [< *ρουσφέτι* (Παπ.) / + -λόγος (Πάγκ.)]

ρουσφετολόγος* [rusfetologos] (Παπ.: στο λ. *ρουσφέτι*, Πάγκ.): κάνω ρουσφέτια.

[< *ρουσφέτι* (Παπ.) / + -λογία (Πάγκ.)]

ρουπές, ο [rutpés]: το αξίωμα. [...] *ελάβετε ρουπές / όπου δεν είστε άξιοι ούτε για ζαπτιέδες* (Από κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδόκης, “Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη”, *Κρητικά Μελέται*, I (1933), 133).

[< *riitbe*, από τα αραβ. «βαθμός· περιωπή· βαθμός απονεμόμενος υπό της κυβερνήσεως εις τους υπαλλήλους» (Χλωρός, Α 832) (Συντ.)] (رتب)

ρουφέτι, το [rufeti] (Ροδ.): συντεχνία.

[< *rufet* παραφθορά του *irfet* ‘συντεχνία’, από τα αραβικά (Meynard, Β 354), (Συντ.)] (عرفت)
{Ο συνηθισμένος όρος ήταν *σινάφι* (βλ.)}

ρουφιανιλίκι, το [ruʃiˈaɲiliti] (Πάγκ.): η πράξη του ρουφιάνου, ρουφιανιά.

[< *ρουφιάνος* + παραγ. κατάλ. -ιλίκι (Πάγκ.)]
{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. -ιλίκι.}

ρουάλι, βλ. **ριάλι**.

Σ

σαακόλ αγασής, ο [saakól agasís] : αρχηγός του δεξιού κέρατος του στρατεύματος. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101).

[< *sağ kol ağası* (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης)]

σαακολαζάπαγασής, ο [saakolazapagasis] : αρχηγός των Αζάπιδων του δεξιού κέρατος. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101).

[< *sağ kol azapağası* (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης)]

{*αζάπαγασής* < *azar ağası*. Για τη διπλή είσοδο της λ. *azar* στα ελληνικά (μία κατευθείαν από τα αραβ. και μία από τα τουρκ.) βλ. σχόλιο στη λ. (*) *αζάπης*, στο Παράρτημα 1.}

(*) **σαασιτής**, βλ. Παράστημα.

σαβεντούκος, βλ. **σεβεντούκος**.

σαβουρντίζω* [savurdizo] & **σαβουρντώ*** [savurdó] (Ιδομ^B, Ροδ.) : εκτοξεύω, πετώ.

[< *savurd(um)*, αόρ. του ρ. *savurmak* (AKN)]

σαγάνα, βλ. **σαγάνι**.

σαγάνι*, το [sagáni] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Τσιρ^B.): χάλκινο πιάτο· ΜΕΓΕΘ.

σαγάνα, η· ΥΠΟΚΟΡ. **σαγανάκι**, το.

[< *sahan* (Παπ.) (صحن، صحنه)]

{Διαφορετικό το *σαγανάκι* ‘ριπή ανέμου’ < *sağanak* ‘μπόρα’ που έχει ο Ανδριώτης.}

σαγανογλείφης, βλ. **σαγανογλείφτης**.

σαγανογλείφτης (επίθ. προσ.) [saganogliftis] & **σαγανογλείφης** [saganogliftis] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Δαρ., Ιδομ^B.): **1.** λαίμαργος, φηγός· **2.** «Ο χωρίς πρόσκλησην παρευρισκόμενος εις συμπόσια, δια να τρώγη τα υπολείμματα των τροφών, να γλείφη τα σαγάνια, δηλ. μικρά μπακιρένια αβαθή πιάτα» (Πάγκ.)· **3.** (μτφ.) αναξιοπρεπής, δουλοπρεπής.

[< *σαγάνι* + *γλείφω* (Πάγκ.)]

{Βλ. επίσης *γλειφοσαγάνης* και *τσανακογλείφτης*.}

σαγάκι, το [sazáti] (Χουστ., Τσιρ^B.): μάλλινη

κουβέρτα «κατάλληλη για χειμερινή στρώση κρεβατιού».

[< *şagak* (Τσιρ.) (شلیق)]

σαγιές, ο [sajés] : προστασία. Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1868: *οι πιστικοί ραγιάδες, / όπου εις το σαγιέ αυτού* {= στη σκιά του, υπό την προστασία του} *έγιναν και πασάδες* (στίχοι από: *Σάπια τοιχοκολληθείσα εν ταις οδοίς της πόλεως Χανίων επί τη μελετωμένη αναχωρήσει εκ της νήσου του Μ. Βεζήρου Ααλή πασά*. Δημοσιεύτηκε στην αθηναϊκή εφημ. *Αιών*, φ. 2320, της 15 Φεβρ. 1868 – τώρα ψηφιοποιημένη στη *Βιβλιοθήκη της Βουλής*).

[< *saye* ‘σκιά’ & μτφ. ‘προστασία’, από τα περσ. (Χλωρός, Α 889) (Συντ.)]

σαγκαβής, βλ. **σακαβί**.

σαγούλι, το [sagúli] (Χουστ.) : το νήμα της στάθμης.

[< *şakul*, από το αραβ. *şakīl* (το *TDK* λημματογραφεί χωριστά τον τ. *sağul*) (Συντ.) (شاقول)]

σαγουστίζω [sagustizo] (Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ^B, Ιδομ^B.): βελτιώνεται η υγεία μου, αναρρώνω, καλύτερευω· μτχ. παθ. πρκ. **σαγουστισμένος** (Πιτ.) : εκείνος που η κατάσταση της υγείας του έχει σημειώσει κάποια βελτίωση.

[< *σαβουσιζώ* < *savus(um)*, αόρ. του ρ. *savusmak*, στη σημ. (κατά το *TDK*) ‘για αρρώστια ή άλλη δύσκολη κατάσταση, περνώ, καλύτερευω’ (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το *sagismak* ‘αναρρώνω’. Για το ‘αναρρώνω’ το *TDK* έχει το ρ. *sağalmak* (από το *sağ* ‘υγιής’, βλ. *σαζέλιμκος*) και τα διαλεκτ. *sağılmak* και *sağmak*. Ίσως να υπάρχει και διαλεκτ. τύπος *sağışmak*, αλλά δεν τον εντόπισα. Ο Χλωρός (Α 1008) έχει το ρ. *صاوشمق* (*savusmak*) με τη σημ. «παρέρχομαι, παύω, περνώ [επί πόνου, νόσου]». Ο Νικ. Κοντοσόπουλος (“Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας”, *Αθηνά*, 62 (1958), 301) έχει καταγράψει, από πρόσφυγες στη Νέα Αλικαρνασσό Ηρακλείου, το ρ. «*σαβουσιζώ*· γλυτώνω. Εκ του τουρκ. *savışti* (= έστριψε)». Το *TDK* έχει το διαλεκτ ρ. *savışmak*, με τη σημ.

‘δραπετεύω, φεύγω’, αλλά και δεύτερο ως συνώνυμο του *vanuşmak*.)

σαγουσισμένοις, βλ. **σαγουσιζώ**.

σαγρεδένιος (επιθ.) [sagredénios] & **ζαγρεδένιος** [zagredénios] (Πιτ.) : (κυρίως για υποδήματα) από δέρμα *ζαγρέ* (βλ.).

[< *ζαγρέ*, *σαγρές* (Πιτ.)]

σαής, ο [saís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ^ε. Ιδομ^β.): ο αγγελιοφόρος, ο απεσταλμένος.

[< *say* (Παπ.) (ساعي، ساعي)]

[Κατά τον Τσιρηνωτάκη «συνήθως *σαή έλεγαν* αυτόν που πήγαινε να φωνάζει τη μαστόρισσα (μαμή) για να ξεγεννήσει κάποια γυναίκα».]

σάι, το [sái] (Κονδ.) : «εις την φράσιν *χαρώ* το *σάι σου*: για το Θεό σου (Πώς το παρέλειψες αυτό ή πώς το έκαμες αυτό;»)

[τουρκοκρητ. *chiai* (Κονδ.), *şayi* «διαδοθείς, διαδεδομένος [επί ειδήσεως, φήμης κτλ.]] (Χλωρός, A 955) (Συντ.) (شاي)

σάικα, η [sáika] : είδος φορτηγού πλοίου. Η λ. απαντά πολλές φορές στον *Κρητικό Πόλεμο* του Μπουνιαλή.

[*şayka* «είδος πλοιαρίου εν χρήσει εν τη Μαύρη Θαλάσση» (Χλωρός, A 955), το οποίο από τα συγγρικά κατά το *TDK*, που έχει επίσης και τον τ. *şayka*.] (شايقة)

σάικα (επίρρ.) [sáika] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : εξάπαντος, ασφαλώς, αληθώς, σίγουρα, ή: μάλλον, πιθανόν, προφανώς. «Προσδιορίζει κάτι μεταξύ πιθανού και βεβαίου, η δε ακριβής σημασία του τεκμαίρεται από τα συμφραζόμενα» (Πιτ.), «μεταξύ πιθανότητας και βεβαιότητας με περισσότερη ροπή στη βεβαιότητα» (Δαρ.).

[< *sá(h)i ki...* ‘αλήθεια ότι’ ή < *σάικος*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Παταργηγοράκης ετυμολογεί από το αραβ. *sakí*, το οποίο όμως σημαίνει ‘κεραστής, οινόχος’ και είναι ομόρριζο με το *sakka* ‘νερούλας’ (βλ. Χλωρός, A 885 και 914 αντίστοιχα), από το οποίο η λ. *σακάς* (βλ.), ο Κρισσιωτάκης από το *sanki*, που έχει ήδη δώσει το επίρρ. *σάνκις* (βλ.), ενώ τα τουρκ. *sahi* και το *sahihan* (صحیح) (και τα δύο από τα αραβ.) που προτείνονται από τον Πάγκαλο και τον Ξανθινάκη αντίστοιχα σημαίνουν ‘πράγματι, στ’ αλήθεια’, αλλά δεν δικαιολογούν το κ του *σάικα*: Στα τουρκικά το *h* αποβάλλεται σε ορισμένες περιπτώσεις: Έτσι, «το τελικό *h* του *sahih* ‘σώστός’ εκπίπτει στον γραπτό όπως και τον προφορικό λόγο, όταν η λέξη χρησιμοποιείται ως επίρρημα με τη σημασία ‘πράγματι’ στον προφορικό λόγο εκπίπτει

επίσης και το πρώτο *h*» (G. L. Lewis, *Turkish grammar*, Oxford University Press, 1967, σ. 6). Ο Lewis σημειώνει (σ. 40) ότι το επίθετο τονίζεται στη λήγουσα (*sahih*) αλλά το επίρρημα στην παράλγουσα (*sahi*). Κατά τη γνώμη μου η λ. *σάικα* προέρχεται από το *sá(h)i ki...* ‘αλήθεια ότι’ ή ‘αλήθεια βέβαια’ (για τις πολλές σημασίες του *ki* στα τουρκ. βλ. στο *TDK*) – η κατάληξη *-α*, κατά τα επίρρηματα που παράγονται από επίθετα, ή πιθανόν να δημιουργήθηκε πρώτο το επίρρ. *σάικος* ‘σίγουρος, βέβαιος’ (βλ.), το οποίο δισώζει ο Κονδυλάκης, και από αυτό το επίρρ. *σάικα*. Σε εντελώς άλλη κατεύθυνση οδηγεί η ετυμολογία που προτείνει ο Μπόγκας (σ. 201) για το *σάικα* ‘σώστα, αληθινά’: «από το *sağ* (= ευθύς, ορθός)». Συμπρωματικά ομόγραφη η *σάικα* ‘είδος φορτηγού πλοίου’, εδώ στο αμέσως προηγούμενο λήμμα.]

σάικος (επιθ.) [sáikos] (Κονδ., Ιδομ^β.): βέβαιος, σίγουρος.

[τουρκ. (Κονδ.) / βλ. σημείωση στο λ. *σάικα* (Συντ.)]

σαϊνιζώ [saidizo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Δαρ., Ροδ., Ιδομ^β., Χουστ., Κασσ.): υπολογίζω, λογαριάζω, σέβομαι, εκτιμώ.

[< *sayd(im)*, αόρ. του ρ. *şaymak* (Πάγκ.), αρχική σημ. ‘μετρέω’ (κυριολ.) (Συντ.) (صليق)]

σαϊταρλίικι, βλ. **σοϊταρηλικί**.

σαϊταρτζής (επιθ. προσ.) [saitardzís] (Τσιρ.: στο λ. *σαϊταρλίικι*): χωραταζής.

[μύλλον < *σοιταρής* (βλ.), με επίδραση της λ. *χωραταζής* (Συντ.)]

σακαβί, το [sakaví] & **σαγκαβής**, ο [sagavís] (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ^ε.): **1.** ασθένεια που προσβάλλει τα αναπνευστικά όργανα των ζώων. **2.** ξερόβηχας. «Μα ντά ‘ναι μπρε αφού γροικάται, σαγκαβής κρατά το χτήμα {= γάιδαρο} ή ο γείτονας μπουχανίζει» (Τσιρ.)

[< *sakaği* (Κριτσ^ε.) και διαλεκτ. *sakavi* (*TDK*) (Συντ.) (صقاغي)]

σακαβίχι, το [sakavíçi] (Πιτ.): ό,τι και το *σακαβί*.

[< *σακαβί*, με παρετυμολ. επίδραση από τη λ. *βήχας* (Συντ.)]

σακάθια, τα [sakáθxia] (Πάγκ., Ξανθιν.): **1.** εντόσθια σφαγμένου ζώου. **2.** τα σπλάγχνα, τα σωθικά.

[< *sakatat*, πληθ. του *sakat* ‘σπλάγχνα προβάτου’ (Ξανθιν.) (سقطات)]

{Ο Meynard στο τέλος του λ. *saqat* (B 86) προσθέτει: «*saqat se dit aussi de certaines parties du mouton, notamment la foie et les tripes; - abatis*». Στο αντίστοιχο λ. ο Χλωρός (A 914) έχει: «*سقطات* *ét saqatí*, τα σπλάγχνα του προβάτου, ήτοι ο πνεύμων, η κοιλία κτλ». Από το

sakatat ο αναμενόμενος (κρητ.) τύπος είναι: *σακατάθια, ενώ από το *sakat*: *σακάθια*.)

σακάς, ο [sakás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : νεροκουβαλιτής «έτσι ελέγοντο άλλοτε οι δι' ασκών επί της ράχεως των προμηθεύοντες νερό επί πληρωμή» (Παπ.). Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 108).

[< *saka* (Παπ.)] (سقاء، سقاء، سقاء)

σακάτεμα, το [sakátema] (Κονδ., Κριτσ., Ιδομ^B.): «ελάττωμα σωματικών, κλπ.» (Κονδ.).

[< *σακατέω* (Συντ.)]

σακατεμένος, βλ. **σακατεύ(γ)ω**.

σακατεύ(γ)ω* [sakatén(γ)o] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Δαρ., Κριτσ.): **1.** καθιστώ κάποιον ανάπηρο· **2.** τραυματίζω σοβαρά· **3.** προκαλώ κήλη· **4.** χαράζω εγκοπές σε κάτι, κυρίως σε ξύλο, πριν το κόψω (αντίστοιχες οι σημ. του μεσοπαθ. **σακατεύ(γ)ομαι**). Μτχ. παθ. πρκ. **σακατεμένος** (Πάγκ., Κονδ., Κριτσ.): (ως επίθ.) **1.** που πάσχει από κήλη· **2.** που έχει υποστεί εγκοπές. [< *σακάτης* (Παπ.)]

σακάτης*, ο [sakátis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Χουστ., Τσιρ., Ξεν.): **1.** ο ανάπηρος· **2.** (κατ' εξοχήν) αυτός που πάσχει από κήλη· **3.** (καθ' υπερβολήν) αυτός που τραυματίστηκε σοβαρά. [< *sakat* (Παπ.)] (سقط)

σακατλίκι*, το [sakatiliçi] (άλλη γραφή: *σακατηλίκι*) (Παπ.: στο λ. *σακάτης*, Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.): **1.** η αναπηρία· **2.** (κατ' εξοχήν) η κήλη. [< *σακάτης* (Παπ.) / < *sakatlık* (Πάγκ.)] (سقطليق)

σακατούρα, βλ. **κασατούρα**.

σακίές, ο [sakiés] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.): **1.** ζώηλατο σύστημα άντλησης νερού από πηγάδι για άρδευση περιβολιού (περιγραφή στον Τσιριγωτάκη, σ. 539)· **2.** «είδος ανέμης που χρησιμεύει στο να βγάλουν από το πηγάδι νερό με κουβά δεμένο σε σκοινί» (Γαρ.).

[< *sakiye* (Πάγκ.) / κατά τον Χλωρό (Α 885) η λ. *sakiye* είναι το θηλ. του *saki* «ο δίδω να πίνω», και ως ουσ. σημαίνει «μωγγανοπήγαδον, γαυλός, ποτιστήριο κήπου τρυπητόν» (Συντ.)] (ساقية)

{ Το *TDK* το έχει ως *bostan dolabi* (παρεμφερείς μηχανισμοί: *su dolabi*, *su çarkı*), βλ. *ντολάπι*². Σακίε σε λειτουργία μπορεί κανείς να δει στο τμήμα 00':46''- 01':22'' του ερασιτεχνικού βίντεο του 1961 από το Παϊδοχώρι Αποκορώνου, που ανέβασε στο *You Tube* ο John Sooklaris με τίτλο "Paidochori in 1961" (το είδα στις 7-9-2012). Φωτογραφία που δείχνει σακίε με γαϊδουράκι (σε τσιφλίκι κοντά στο Ηρά-

κλειο, στις αρχές του 20ου αιώνα) υπάρχει στο βιβλίο του Hakki Bilgehan, *Girit. Her yöñü ile*, Βαρις, Σμύρνη 2011, σ. 450. }

σακίζι, το [sakízi] & **ζακίζα**, η [zakíza] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ., Ξεν.): **1.** μαστίχα· **2.** (μτφ.) χρώμα λεπτόκοκκο, γλοιώδες, κολώδες (Ξανθιν³).

[< *sakiz* (Παπ.) / ο τ. *ζακίζα*, θηλ. ίσως από επίδραση της λ. *μαστίχα* (Συντ.)] (ساقيز)

{ Στην Κρήτη ως μαστίχα χρησιμοποιούσαν και την πετσόκολα (βλ. Πιτ., Β 859, και Τσιρ., 498), δηλ. το στερεοποιημένο έκκριμα που βγαίνει στις μασχάλες των φύλλων ή στην (σκόπιμα εκτελούμενη) τομή της κεφαλής του φυτού *Carlina* ή *Atractylis gummifera*, κοινώς (αγκαθο)κολλιά ή (κατά τη Βικιπαίδεια) *σακίζι*. Πβ. «enger sakizi, που ο λαός προφέρει çengel sakiz, μαστίχα, γόμα που γίνεται από τον οπό ενός είδους άγριας αγκινάρας ή γαϊδουράγκαθου» (Meynard, Α 127). Η ελλ. λ. *μαστίχα*, στη σημ. 'είδος οιονοπνευματώδους ποτού αρωματισμένο με μαστίχα Χίου' πέρασε στα τουρκ. ως *mastika* (= *sakiz rakisi*, στο *TDK*). }

σακίν (επιφ.) [sakin] (Κονδ.): απαγορεύεται!

[< *sakin* (Μπόγκας, 202) / 'μη τυχόν! πρόσεξε καλά!' (Συντ.)] (صاقين، صاقين)

{ *sakin* είναι β' εν. προσ. προσ. του ρ. *sakinmak* 'προφυλάσσομαι, προσέχω, αποφεύγω' (Χλωρός, Α 1004). }

σακιντζόμα [sakindizome] (Πιτ., Δαρ., Ξανθιν⁴, Ιδομ^B.): προσέχω, φυλάγομαι, είμαι επιφυλακτικός, διστακτικός.

[< *sakind(im)*, αόρ. προσ. του ρ. *sakinmak* (Πιτ.)] (صاقينق)

{ Κανονικά θα έπρεπε να είναι *σακιντζίω* 'διστάζω' (βλ. περιόδ. *Θρακικά* 46-47 (1972), 335). Ο τ. *σακιντζόμα* κατ' αναλογία προς τα μέσα: φυλάγομαι, (κρητ.) βλέπομαι 'προφυλλάσσω τον εαυτό μου'. Ο Κριτσωτάκης (σ. 1006) έχει το λ. **σακιστζίω**, με τη σημ. 'διστάζω, φοβούμαι να κάνω κάτι, μένω απαθής'. Το ετυμολογεί από το *sakinleşmek* 'ηρεμώ' (αόρ. *sakinleştim*), αλλά από αυτό ο αναμενόμενος τύπος είναι *σακινλεστίω. Ίσως από το *σακιντζίω*, με τροπή [nd > st] από επίδραση ρ. με συναφή σημασία, π.χ. *σαστίζω*. }

σακίρ κέφι, βλ. **τσακίρ κέφι**.

σακιστζίω, βλ. **σακιντζόμα**.

σακουλοντρούβαδο, το [sakulodruvado] (Γαρ., Κριτσ.): δίμητη σακούλα (ντρουβάς) από μαλλί ή μπαμπάκι, είδος μεγάλης βούργιας.

[< *σακούλ(α) -ο- + ντρουβάδ(ες) -ο* (Συντ.)]

σακουμαδάκι, βλ. **σακουμάς**.

σακουμαδιά, η [sakumadja] (Κριτσ.) : η ποσότητα την οποία χωράει ένας *σακουμάς*.
[< *σακουμάδες* (*σακουμάς*), πβ. *ντρουβαδιά* (Συντ.)]

σακουμάς, ο [sakumás] (Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ.) : **1.** μικρή σακκούλα· **2.** «ο ντροβάς της Κοινής» (Πιτ.)· **3.** «πάνινο πορτοφόλι συσπαστό» (Ξανθιν.)· ΥΠΟΚΟΡ. **σακουμαδάκι**, το. [ίσως < *sakimta* 'προστασία, προφύλαξη' (Ξανθιν.)] (صائقه)
{Ο Γαρεφαλάκης γράφει: *σακουμάς* (-κκ-), αλλά *σακουμαδάκι* (-κκ-).}

σαλαβαντζίω [salavadizo] & **σαλαβατιζώ** [salavatizo] (Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ροδ.) : (ως αμτβ.) (σικωπ.) **1.** προσεύχομαι· **2.** μιλώ γρήγορα και ακαταλαβίστικα, μουρμουρίζω μονολογώντας· (ως μτβ.) **3.** επιπλήττω έντονα κάποιον, του τα ψέλνω· **4.** βρίζω και χτυπώ κάποιον.

[< *salavat* 'προσευχές' (Ξανθιν.)] (صلوات صلوات)

{Τη λ. *σαλαβατιζώ* τη βρίσκουμε ήδη στον Μαρτίνο Τζάνε Μπουνιαλή (βλ. *Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669)*, Επιμέλεια: Στυλιανός Αλεξίου & Μάρθα Αποσκήτη, Εκδ. Στιγμή, Αθήνα 1995, σ. 607), με τις σημ. 'προσεύχομαι μεγαλύτεφωνα' (για Τούρκους), αλλά και 'εξισλαμίζομαι' (μέσο ή παθητικό). Στο ίδιο κείμενο αναδύεται και η σημ. 'μιλώ ακαταλαβίστικα': «Οι Τούρκοι παίζουν πίφρες και νά λαλούν ταμπούκια {τύμπανα}, / και νά σαλαβατιζούνε σα νηστικά κουλούκια {σκυλάκια}» (ό.π., σ. 237). Στο γλωσσάριο (σ. 607) το *σαλαβατιζώ* ετυμολογείται από το *salavat cekmek* 'λέω γοργή προσευχή προς τον Μωάμεθ'. Κατά τον Χλωρό (Α 1024) η λ. *salavat* (πληθ. του *salat*, από τα αραβ.) 'προσευχές, ευχές, ευλογίες' αποτελεί μέρος της έκφρασης *salavatullah aleyhi* που σημαίνει «αι ευλογίαι του Θεού επ' αυτόν» και είναι «ευχή εκφερομένη μετά το όνομα προφήτου ή αρχαγγέλου» (πβ. το ελλ. *μεγάλη η χάρη Του ή βοήθειά μας η χάρη Του*). Καθώς αυτή η έκφραση ήταν πολύ συχνή, οι Έλληνες ξεχώρισαν –υποθέτω– το *salavat* σαν χαρακτηριστική λέξη των μουσουλμάνων και έφτιαξαν (με μειωτική διάθεση) το ρήμα *σαλαβα(ν)τιζώ* 'προσεύχομαι, ψέλνω'. Για το πόσο συχνή ήταν η λ. *salat* στις προσευχές των μουσουλμάνων, βλ. για παράδειγμα την προσευχή της Παρασκευής, την οποία παραθέτει ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Η Κωνσταντινούπολις*, 3ος τόμος, Αθήνα 1869, σ. 479) : είναι στα αραβικά και αποτελείται από εννέα σύντομες φράσεις, από τις οποίες οι οκτώ αρχίζουν με το *Εσ-σαλάτ...* Υπενθυμίζεται ότι κατά παρόμοιο τρόπο χειρίστηκαν οι Σεφαραδίτες (Εβραίοι της Ισπανίας) τη λ. *palabra* 'λέξη' (από εκφρ. όπως

palabra del Dio 'λόγος του Κυρίου') [< λατ. *parabola* < *παραβολή*], η οποία αργότερα πέρασε στα ελλ. ως παλάβρα 'ανόητος λόγος' (βλ. στο *ΛΚΝ*), και από αυτήν η λ. *παλαβός*, με τα παράγωγα και τα σύνθετά της. Για την τύχη της λ. *salavat* στα ελληνικά πβ. και «*σαλαβάτ* 'φασαρία από δυνατές φωνές' < *salavat* 'prayers', πβ. και μεσν. *σαλαβατιζέιν* 'mussitare'» (Ευανθία Δουγά-Παπαδοπούλου – Χρήστος Τζιτζιής, *Το γλωσσικό ιδίωμα της ορεινής Πιερίας*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσ/νίκη 2006, σ. 78. Για τη στάση απέναντι στην πίστη του Άλλου και δη του εχθρού, βλ. επίσης *κοραχανίες*.)

σαλαβατιζώ, βλ. **σαλαβαντζίω**.

σαλά μαλέκι, βλ. **σελάμ αλέκι**.

σαλαμαλίκι, το [salamalíti] & **σελαμαλίκι** [selamalíti] (Ξανθιν., Τσιρ.) : ο χαιρετισμός.
[< ουσιαστικοποίηση του χαιρετισμού *σελάμ αλέκι* (βλ.) (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από τη λ. *selámlik*. Κατά τον Χλωρό (Α 919) *selámlik* (سلاملق) σημαίνει «ανδρωνίτης, ήτοι μέρος της οικίας των μουσουλμάνων εξιδιασμένον δια τους άνδρας και δια τους ξένους τους επισκεπτομένους αυτούς [αντίθ. *haremlik* γυναικωνίτης]» (βλ. *σελαμλίκι*) και «τελετή προσκνήματος, ήτοι πομπή μεταβάσεως του Σουλτάνου εις το τέμενος χάριν προσευχής, γινομένη καθ' εκάστην Παρασκευή ή εορτήν». Ομοίως στο *TDK*. Με τις σημασίες αυτές η λ. *σελαμλίκι* στον Κουκκίδη.)

σαλά μαλέκου, βλ. **σελάμ αλέκι**.

σαλαντζίω [saladizo] (άλλη γραφή: *σαλλαντζίω*) (Πάγκ.) : αμείνω, κινούμαι.

[< *sallad(im)*, αόρ. του ρ. *sallamak* 'κουνώ, σείω' (Πάγκ.)] (صلادلاق صلادلاق)

{Το *σαλαντζίω* μπορούσε να προκύψει και από το μέσο *sallanmak*, αόρ. *salland(im)*. Η κρητ. παροιμία *Α δε σείσει η σκύλα την ορά τζή, δε τση κλονθούν οι σκύλοι* (βλ. Μάριος Παπαδάκης – Ελευθέριος Τσικαλάκης, *7.000 κρητικές παροιμίες*, Εκτύπ. Τυποκρέτα, Ηράκλειο 2011, σ. 305) αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *Dişi köpek kayıgıñunu sallamayınca, erkek ardına dıışmez* (βλ. *TDK-Atasözleri*.)

σαλβάρας, ο [salvarás] & **σαλιβαράς** [salivarás] (Ξανθιν^A, Κασσ.) : αυτός που φορεί την κρητική ενδυμασία με *σαλβάρι*.

[< *σαλβάρι*]

σαλβάρι*, το [salvári] & **σαλιβάρι***, το [salívarri] & **γιαλ(ι)βάρι** [jalvári / jalívarri] & **σαλουβάρι** [salunvári] & **γιαλουβάρι** [jalunvári] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : (πολυτελής) κρητική βράκα.

[< *şalvar* (Παπ.)] (شلوار، شلوار)

{Ο Ιδομενέος λημματογραφεί τη λ. στον πληθ. *τα χιαλβάρια* με τη σημ. 'τοπική [ανδρική] κρητική ενδυμασία' και απαριθμεί τα στοιχεία που την απαρτίζουν.}

σαλβαρομίτανα, τα [salvaromítana] & **σαλιβαρομίτανα**, τα [salivaromítana] & **χιαλιβαρομίτανα** [Ja(jali)varomítana] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : το σύνολο της επίσημης ανδρικής κρητικής ενδυμασίας. (Αναλυτική απαρίθμηση των στοιχείων που την απαρτίζουν βλ. στον Ιδομενέως, στο λ. *χιαλβάρια*.)

[< *σαλιβάρι* + *μιτάνι* (Ξανθιν.)]

(***σαλγιαντζής**, βλ. Παράρτημα 1.

σαλεπιτζίδικα, βλ. **σαλεπιτζίδικο**.

σαλέπι*, το [salépi] & **χιαλέπι** [jalépi] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^B, Ξεν.) : αφένημα με βάση παρασκευασμα από βολβούς άγριας ορχιδέας (κυρίως της *Orchis mascula*).

[< *salep* (Παπ.)] (سالم، صالط، صالط، صالط)

{*Χαλέπιον* το λέει ο Παπαγρηγοράκης, και στη συνέχεια ο Πάγκαλος. Ο τ. *χιαλέπι* [jalépi] προϋποθέτει ένα (διαλεκτ.) *şalep, το οποίο δεν βρήκα σε λεξικά παρά μόνο στο Διαδίκτυο, σε ιστοσελίδα για τα αγριολούλουδα της Τουρκίας (<http://yabanicicek.com>). Κατά τον Χλωρό (A 598) η αρχική σημ. της λ. *salep* είναι 'αλεπού'. Πλήρης η ονομασία του φυτού ήταν 'όρχις της αλεπούς' (حصى الثعلب hüsyetu-s-saleb), «βολβός ήτοι ρίζα εξ ης παρασκευάζεται τον χειμώνα το γνωστόν αφένημα σαλέπιον· ούτω καλείται και η εκ της ρίζης ταύτης κόνη η χρησιμεύουσα δια το αφένημα, ως και το αφένημα αυτό».

σαλεπιτζής*, ο [salepidzís] & **χιαλεπιτζής** [jalépidzís] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^B) : πλανόδιος που πουλάει σαλέπι.

[< *σαλέπι* (Παπ.) / < *salepci* (Πάγκ.)] (سالجی)

{Τη φωνητική του τουρκ. ετύμου αποδίδει καλύτερα ο τ. *χιαλεψής* [Jalepsís] που βρίσκουμε σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα» αρκετές φορές, π.χ. σ. 18, 20, 25, πάντοτε δίπλα σε όνομα Τουρκοκρητικού.}

σαλεπιτζίδικο, το [salepidzídiko] & **χιαλεπιτζίδικο** [jalépidzídiko] (Παπ.: στο λ. *σαλέπι*, Πάγκ., Κασσ., Τσιρ^B) : 1. το κατάστημα όπου πουλιέται *σαλέπι*. 2. ο κινητός πάγκος όπου φτιάχνει ο *σαλεπιτζής* το ποτό *σαλέπι*, συνήθως σε πανηγύρια, γιορτές ή άλλες συγκεντρώσεις (Τσιρ^B). ΦΡ. *τα 'καμες σαλεπιτζίδικο* (ή *σαλεπιτζίδικα*, *χιαλεπιτζίδικα* [Jalepidzídika], *σαλεπιτζίδικα* [salebidzídika], *χιαλεπιτζίδικα* [Jalebizídika])

(Παπ.: χωρίς ερμήνευμα, Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : «δηλώνει ακαταστασία, συγκεχυμένη κατάσταση. – Να σου τα κάμω θέλει χιαλεπιτζίδικα, δηλ. άνω-κάτω» (Τσιρ.). Βλ. και *χελέπι*.

[< *σαλεπιτζήδες* + *-ικο* (Πάγκ.) / μάλλον < *σαλεπιτζή(ης)* + *-ίδικο* (Συντ.)]

{Κατά τον Τσιριγωτάκη, «επειδή λόγω πολυκοσμίας υπήρχε αταξία στον πάγκο [του σαλεπιτζή], επεκράτησε η λαϊκή φράση "θα σου τα κάμω σαλεπιτσίδικα", δηλ. άνω κάτω» (Τσιρ^B, 445).}

σάλι, βλ. **χιάλι**.

σαλί ενκιουρούν, το [salí ençiúrún] : Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786. «Είναι το Τουρκ. Chali enguru σημαίνον ύφασμα Αγκύρας (Chale di Angora). Το ύφασμα τούτο κατασκευάζεται εκ των μαλακών και στυλών αγών της Αγκύρας και σήμερα ακόμη (= 1913) ακούεται τουρκιστί Angara-chalissi» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 95).

[< *Engürü şalı*]

σαλιντζάκι, το [salindzáfi] & **σανιζάκι** [sanizáfi] & **σαντζάκι**² [sandzátfi] & **σατζάκι**, το [sadzátfi] (Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Κριτσ⁴, Ξεν.) : η κούνια, η αιώρα, και ειδικότερα «κούνια λαξευμένη σε ξύλο, μήκους όσο ένα μωρό» (Τσιρ.), κούνια του μωρού κρεμασμένη με τέσσερα σκονιάκια από τα δοκάρια (Δαρ.). ΦΡ. *κάνω σαλιντζάκι(α)* : κάνω κούνια (σε αιώρα).

[< *σαλιντζάκι* < *salincak* 'αιώρα' (Συντ.)] (سالنجاق، سالنجاق)

{Οι τύποι *σανιζάκι*, *σατζάκι* και *σανιζάκι* προέρχονται από το *sancak*, κατά το *TDK* διαλεκτ. τ. του *salincak*.}

σαλιντζι, το [salindzi] (Δαρ.) : η αιώρα, η κούνια. [< *σαλιντζάκι*, που θεωρήθηκε υποκοριστικό (Συντ.)]

{Στην ανάπτυξη του λ. στον Δαριβινάκη λεπτομερής περιγραφή αυτής της κούνιας.}

σαλισάμπρι, το [salisábri] (Τσιρ.) : η αγαυή, ο αθάνατος, το φυτό *Agave americana*. Τοπωνύμιο στο Ασήμι Μονοφατισίου: στα σαλισαμπράκια (Τσιρ^B).

[< *sarisabur*; *-bri* 'αλόη', λόγω της ομοιότητας στο σχήμα των φύλλων] (سارى صبر)

{Ο ετυμολογικός συσχετισμός στο: Ευαγγελία Φραγκάκη, *Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 30. Ο Μπόγκας (σ. 203) έχει: *σαρισάμπρι* 'αλόη'.}

σαλκίμ, το [salkími] (Κριτσ²) : ταξιανθία σαν τσαμιτί, της ακακίας.

[< *salkim* (Κριτσ.)] (سالكميم)

{*salkim* σημαίνει «βότρυς», τσαμιτί: *salkim ağacı* είναι η ακακία (Χλωρός, A 1005).}

σαλκιμιά, η [saltʃimíã] (Τσιρ^B): είδος ακακίας με άσπρα άνθη σε τσαμπιά σαν σταφύλι, που τα χρησιμοποιούν για αφένγημα στο κρυολόγημα. [*salkim* (Τσιρ.): μάλλον < *σαλκίμ*, πβ. *amber* > *αμπέρι* > *αμπεριά* (Συντ.)]

σαλκίνι, το [salkíni]: ετήσιος φόρος (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845: *Έδωσα το σπιθί το σαλκίνι γρ.[όσια] 6* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 613). [*salgin* ‘ετήσιος φόρος’ (Χλωρός, Α 1005), πεπαλ. κατά το *TDK*] (صالغين)
{Αξίζει να σημειωθεί ότι η λ. *salgin* ως επιθ. σημαίνει ‘ο εφορμών, επιτιθέμενος κατά των ανθρόπων, άγριος· μεταδοτικός, επιδημικός’ (Χλωρός, ό.π.)}

σαλλαντίζω, βλ. **σαλαντίζω**.

σαλμάς¹, ο [salmás] (Τσιρ.): «σειρά φυτών ή επί απλώματος σταφίδας η κάθε σειρά του απλωτού». [*salma* ‘άπλωμα’ (< *salmak* ‘εκτείνω, απλώνω’, Χλωρός, Α 1006) (Συντ.)] (صالمه > صالغ)

σαλμάς², ο [salmás] (Ιδομ^B): στρατιώτης και γενικά ένστολος. Η λ. στον Μπουναλιή: *Ήτον από τη Ρούμελη σαλμάδες ανθρωμένοι, / μετέδες και τσαούσηδες, Τατάροι δοξασμένοι* (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 144).

[< *salma* στη σημ. «Troups or policemen send out on a round or expedition» (Redhouse, 1890, σ. 116) (Αλεξίου & Αποσκήτη, 607)] (صالمه)

σαλντιρίζω [saldirízo]: ορμό, επιτιθείμαι: *σαλντιρίζε σαν το θεριό* (Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουξή”, *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 57).

[< *saldırđ(im)*, αόρ. του ρ. *saldırmak* (Σταυρινίδης)] (صالديرمق)

σαλουβάρι, βλ. **σαλ(ι)βάρι**.

σαλτανάτι, το [saltanátı] (Κονδ., Ιδομ^B): μεγαλοπρέπεια, επίδειξη, αλαζονεία.

[< *saltanat* (Μπόγκας, 202)] (سلطنت، سلطانت)
{Συχνά στον πληθ. *σαλτανάτια* ‘πομπώδεις πανηγυρισμοί’ (λέγεται με κάποια δηκτική διάθεση). Η λ. *saltanat* σημαίνει αρχικά ‘ηγεμονία του σουλτάνου’, αλλά έχει και τη μτρ. σημ. με την οποία πέρασε στα ελληνικά.}

σαλτάνι, το [saltáñi] (Ιδομ^B): *σαλτανάτι*.

[< *σαλτανάτι*, υποχωρητικά (Συντ.)]

σαλχανές, ο [salxanés] (Bilgehan², 635): το σφαγείο.

[< *salhane* (Bilgehan), βλ. *ζαλχανάς*, *σαλχανάς* (Κουκκίδης, 33, 82)] (سالخانه)

σάμαλι, το [sámalı] (Ξεν.): «(μόνο στην ονομ. και αιτιατ. ενικού): είδος σιροπιαστού γλυκίσματος» (AKN).

[< *şamalı* ‘κέρνινος’ (από τα αραβ.) (AKN)· άλλη πρόταση: < *şambalı* ‘σάμαλι’ (Συντ.)] (شعلى)
{Το γλυκό αυτό στα τουρκικά λέγεται *şambalı* [τονίζεται στην προπαραλήγουσα], που σημαίνει κατά λέξη ‘μέλι της Δαμασκού’, πβ. *şam fistiği* ‘φιστίκι της Δαμασκού’, βλ. *σάν φιστίκ*. Κατά τη γνώμη μου η λ. *σάμαλι* (που εγώ ως παιδί την άκουγα στο θηλυκό: *μια σάμαλη*), προέρχεται από το τουρκ. *şambalı*. Η μετάβαση από το *σάμπαλι στο *σάμαλι* εξηγείται πιθανώς με όσα σημειώνει ο Κυρανούδης (σ. 441): «Η σημασιολογική σύνδεση του γλυκίσματος με το κερί αποδεικνύεται από τον τρόπο διαφήμισής του από τους πωλητές του *σάμαλι*, οι οποίοι, σύμφωνα με προφορική μαρτυρία κατοίκου της Θεσσαλονίκης, φώναζαν *σάμαλι κερί σάμ*. Η χρήση του επιθέτου είχε ως στόχο τον τονισμό του κίτρινου χρώματός του (*σάμαλι* ‘κίτρινο σαν από κερί’). Αξίζει να σημειωθεί ότι «η λέξη *şamalı* είναι άγνωστη με τη σημασία ‘είδος γλυκίσματος’ τόσο στην τουρκική και την αραβική όσο και στις άλλες βαλκανικές γλώσσες» (Κυρανούδης, 440.)}

σαματάς*, ο [samatás] & **γιαματάς** [jamatás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.): θορυβώδης αναστάτωση.

[< *şamata* (Παπ.)] (شماطة، شماطة)

σαματατζής* (επιθ. προσ.) [samatadžís] (Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.): αυτός που δημιουργεί φασαρία, αναστάτωση και ταραχή.

[< *σαματάς* + -(α)τζής (AKN)]
{Υπάρχει και το τουρκ. *şamataci* «ο αγατών να ποιή θόρυβο, ταραχή, να κραυγάζει, θορυβοποιός, φίλερις» (Χλωρός, Α 972.)}

σαμνάνι, βλ. **σαμουντάνι**.

σαμουντάνι, το [samudáñi] & **σαμντάνι**^(A)

[samdáñi] & **γιαμντάνι** [jamdáñi] & **γιαμουντ(ρ)άνι** [jamud(r)áñi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ.): κηροπήγιο· ΥΠΟΚΟΡ. **γιαμουντρανάκι**, το (Γαρ.).

[< *şamdan* (Παπ.)] (شمدان، شمدان)

σαμπά ναμάζι, βλ. **σαμπάν αμάζι**.

σαμπάν αμάζι, [sabán amázi] (προτεινόμενη γραφή: *σαμπά ναμάζι*): η πρώτη προσευχή των μουσουλμάνων, νωρίς το πρωί. Η λ. σε μαντινάδα: *Κάθα πρωί σηκώνομαι, κάθα σαμπάν αμάζι / και συντηρώ* (= παρατηρώ) *τα γιασσεμά, κιανένα δε σου μοιάζει* (Ειρήνη Παπαδάκη, *Λόγια του Στειακού Λαού*, Αθήνα 1938, σ. 73). Και σε προσωπικό ποίημα: *Γυρίζ’ Ομήρης τοτσά και τ’ ασκεριού φωνάζει / να πέση ν’ αποκοιμηθή ως το σαπαναμάζι* (βλ. Ιωάννης Κωνσταντινίδης, *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά τον Λασιθίου*, Ερμούπολη 1868, σ. 14).

[< *sabah namazi* 'πρωινή προσευχή', βλ. *ναμάζι* (Συντ.)] (صباح نمام)

σαμπάνης, ο [sabáñis] (Κονδ., Ιδομ., Τσιρ.) : φάντασμα, μπαμπούλας, «φανταστικό τερατώδες πρόσωπο για φοβέρισμα των παιδιών όταν δεν τρώνε το φαγητό τους ή όταν κάνουν αταξίες, “φάε το φαί σου να μην έρθει ο σαμπάνης να σε φάει”» (Τσιρ.).

[ίσως < οθωμ. *su'bân* «μέγας όφης, δράκων» (Χλωρός, Α 597) (Συντ.)] (ثعبان)

{Βλ. λ. *su'bân* (πληθ. *saábîn*) στο: Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügât*, 1983, σ. 636.}

σάμπρι, το [sábri] (Τουρκοκρητ.) : η υπομονή. Βλ. και *σαπρίλικι*.

[< *sabir* (Bilgehan², 635), αιτιατ. *sabri*· από το αραβ. *šabr* κατά τον Nişanyan] (صبر)

σανιζάκι, βλ. **σαλιντζάκι**.

σάνικις, βλ. **σάνικς**.

σάνικς (επίρρ.) [sáñkıs] & **σάνικις** [sáñikis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ.) : δήθεν, περπίου, σχεδόν.

[< *sanki* (Παπ.)] (سانكه)

σαντακάς, ο [sadakás] (Κονδ., Ιδομ^β) : η ελεημοσύνη.

[< *sadaka* (Μπόγκας, 203)] (صدقه)

σαντέδικος (επιθ.) [sadédikos] (Παπ., Πάγκ.) : ανόγος, αμιγής.

[< *sade* + *-ikos* (Πάγκ.), για το πρόσφουμα -δ-βλ. Κυρανούδης, 173-4 (Συντ.)]

σαντζάκι¹, το [sandzátí] (Τσιρ. στο λ. *σατζάκι*) : η σημαία. Με τη σημ. αυτή στο *Τραγουδί του Δασκαλογιάννη* (Βαρδιδήσ, σ. 11) : οι Σφρακιανοί σηκώνουσι στην Κράπη το σαντζάκι. [< *sancak* (Συντ.)] (سانجاق, سانجاق)

σαντζάκι², βλ. **σαλιντζάκι**.

σαντούρι*, το [sandúri] (Παπ., Πάγκ.) : είδος παραδοσιακού μουσικού οργάνου (είναι επίπεδο, τραπεζοειδές, με μεταλλικές χορδές που κρούονται με ειδικά ραβδάκια).

[< *santur* (Παπ.)] (صنطور, صانطو صوتور, صنطور)

σαντραζάμις, ο [sadrázamis] & **σαντριαζάμις** [sadríazamis] (Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Κρητ^π, Ιδομ^β) : 1. κυβερνήτης, άρχοντας, προεστός· 2. (για παιδί) που κάνει αταξίες, σκανταλιές, “σατανάς”.

[< *sadrázam* (Πάγκ.)] (صنراعظم)

{Η λ. *sadrázam* (< *sadr-i azam*) σημαίνει ‘Μέγας Βεζίρης’. Με τη σημασία αυτή στο *Κάτοπρον*, σ. 10. Η μετάβαση στη σημ. ‘διαβολάκος’ δεν είναι προφανής.}

σαντρασελίδικος (επιθ.) [sandraseλίδikos] : με τετράγωνα σχέδια (στην ύφανση). Στο βιβλίο της για τα υφαντά της Βιάννο (*Ξομπλιάζοντας τις Μνήμες*, Βιάννος 2012) η Μαρία Χλειουνάκη-Μαστρογιωργάκη παραθέτει φωτογραφία με ένα **σαντρασελίδικο** σετόνι του 1890. Ένα άλλο, στη σελ. 132, το ονομάζει *σαντρασελίδικο*.

[< *santraçi* «ο έχουν σχήματα τετράγωνα, ως του ζαπρικού» (< *santraç* ‘σκάκι’), *santraçli kumas* «ύφασμα έχουν τοιαύτα τετράγωνα σχήματα» (Χλωρός, Α 910) (Συντ.)] (سمنراچلی)

{Από το *santraç* ‘σκάκι’ προέρχεται το *σαντράζι* που βρίσκουμε στο: F. D. Dehèque, *Dictionnaire Grec Moderne - Français*, Παρίσι 1825, σ. 541.}

σαντριβάνι [sadriváni] & **χιαντριβάνι** [jadriváni] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : σιντριβάνι, πίδακας.

[< *şadırvan* (Παπ.)] (شادروان)

{Τοπωνύμια: *Σαντριβάνι* στα Χανιά, η πλατεία του παλιού λιμανιού. *Σαντριβανάκι* στο Ηράκλειο, στο ανατολικό άκρο της Πλατείας Στρατάς, όπου «εκτελούσαν οι Τούρκοι τους παραδειγματικούς απαγχονισμούς» (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 347 & 349). Πληροφορίες και σχετική βιβλιογραφία βλ. στην ιστοσελίδα *Ψηφιακή Κρήνη* του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών (http://digitalcrete.ims.forth.gr/tourkology_monuments_display.php?id=99 και [id=639](http://digitalcrete.ims.forth.gr/tourkology_monuments_display.php?id=639) αντίστοιχα). Το *Σαντριβάνι* λέγεται και σήμερα, το *Σαντριβανάκι* έχει ξεχαστεί.}

σάν φιστίκι(ι), βλ. **φιστίκι**.

σαξελίμικος (επιθ.) [sakselímikos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Δαρ., Κρητ^π, Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : ακέραιος, σώος, γερός, χωρίς ζημιά· ΕΠΙΡΡ. **σαξελίμικα**.

[< *sağ selim* (Παπ.) / ‘σώος και αβλαβής’ (Συντ.)] (صاغ وسلميم)

{Ο Ροδάκης έχει τον τ. **σεξελίνικο** ‘χωρίς κόπο’.}

σαπαναμάζι, βλ. **σαμπάν αμάζι**.

σαπάρτα, η [sarápta] (Πάγκ.) : επίπληξη, προσβολή.

[< *zaparta* ή *saparta* (Πάγκ.)] (صاپارطه, صاپارطه)

{Κατά το *TDK* η λ. *saparta* ‘ομοβροντία· (μτφ.) κατσάδα’ από το ιταλ. *sabordo* (το ίδιο έχει και ο Χλωρός, Α 996). Αλλά ο Alexandre de Cihac (*Dictionnaire d'ethnologie daco-romane: Élements slaves, mayars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Φραγκφούρτη 1879, σ. 469) θεωρεί σλαβικής προέλευσης την αντίστοιχη δακο-ρουμανική κατσάδα *zapartă* = «reprimande, remontrance, mercuriale».

σαπήδες, οι [sapídes] (Ξανθιν^Δ) : συνεταιίρι σε μιτάτο. Βλ. και *μαλίσασπήδες*.

[< *sahip* ‘ιδιοκτήτης’ (Ξανθιν.)] (صاحبی)

σαπουνατζής, ο [sapunadzis] (Κριτσ.) : ο σαπυνοποιός.

[< *sabuncu* (Κριτσ.) / μάλλον < *σαπούνι* + *-(α)τζής* (Συντ.)]

{Δημιουργείται για την τουρκ. προέλευση *κατάλ. -(α)τζής*. Από το *sabuncu* προκύπτει ο τ. **σαπουντζής** (βλ. *Κώδικας Θυσιών*, 371), πβ. οικογενειακό επίθετο Σαπουντζής, Σαπουντζάκης.}

σαπουνατζίδικο, το [sapunadzidiko] (Κριτσ.) : επαγγελματικός χώρος στον οποίο παρασκευάζεται ή πουλιέται σαπουνί.

[< *σαπουνατζής* (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *σαπουνατζίδικο*.}

σαπυρίκι, το [sapiriki] : η υπομονή. Η λ. σε τουρκοκρατ. ρίμα του 1815: *κάμε σαπυρίκι* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζζλούμ Αγά ή Μπαλουξή”, *Αμύλλεια*, 2/5 (1971), 60). Βλ. και *σάμπρι*.

[«λέξ. τουρκ. το ορθόν *sabir* {صبر} = υπομονή και εκ ταύτης ο υπομονετικός *sabirli* {صبرلي} - *Σαπυρίκι* κατά τους τουρκοκρατικούς εσήμαινε υπομονή» (Σταυρινίδης)]

{Μάλλον: *sabirli* > *σαμπυρίλις > *σαπυρίλις > *σαπυρίκι*.}

σαράι*, το [sarái] & **σεράι** [serái] & **σεράγιο** [serázo] (Παπ., Ιδομ^B, Κασσ.) : το διοικητήριο (επί Τουρκοκρατίας), το παλάτι.

[< *saray* (Παπ.) (سرای)]

{Ο τ. *σεράγιο* ίσως όχι κατευθείαν από τα τουρκικά, πβ. γαλλ. *serail*, ιταλ. *seraglio*.}

σαράπ εμινής, ο [saráp eminis] : ο ενοικιαστής του φόρου οινοπνευματωδών. Η λ. σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (βλ. Φανουράκης, 135).

[< *şarap emini*: *şarap* شراب ‘ποτό (γενικώς, και ειδικότερα το κρασί)’ (Χλωρός, Α 959) + *emin* امين ‘βέβαιος, αξιόπιστος’ στη σημ. «Osmanlı Devleti’nde bazı devlet görevlerindeki sorumlu kişi» (= υπεύθυνος σε κάποια κρατική υπηρεσία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία) (*TDK*), από το αραβ. *amīn* κατά τον Nişanyan, βλ. *εμλίκα* (Συντ.)]

σαρατζήμπασης, ο [saradzibaşis] : ο πρόεδρος των σαγματοποιών (Σταυρινίδης), βλ. *σαράτσης*. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 584).

[< *saraç başı* (سراج باشی)]

σαράτσης^(A), ο [sarátsis] & **σαράτζης** [sarádzis] (Γαρ., Ιδομ., Κασσ.) : ο σαγματοποιός.

[< *saraç* (Μπόγκας, 202) (سراج)]

σαράφης*, ο [saráfis] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.) : **1.** αρφραμοβίος· **2.** κατ’ επέκταση (ως επίθ. προσ.) φίλαργγρος.

[< *sarraf* (Παπ.) (صراف)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει με δύο ρ: *σαρράφης*.}

σαράφικο, το [saráfiko] (Παπ.: στο λ. *σαράφης*) : το μαγαζί του σαράφη.

[< *σαράφης* (Παπ.)]

σαραφ(ι)λίκι^(A), το [saraf(i)liti] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ.) : **1.** το δικαίωμα (κέρδος) του σαράφη επί της συναλλαγής· **2.** (κατ’ επέκταση, μτφ.) η φίλαργγρία.

[< *σαράφης* (Παπ.) / < *sarraflık* (Πάγκ.) (صرافلق)]
{Ο Πάγκαλος το γράφει με δύο ρ: *σαρραφίλικι*.}

σαρής (επίθ.) [saris] (Κονδ., Ιδομ^B) : κίτρινος.

[< *sari* (Kappeler, 112) (صاری، صارو)]

{Ο Πιτυκόκης χρησιμοποιεί το θηλ. **σαρίνα** στην ανάπτυξη του λ. *χρυσή* ‘ίκετος, σαρίλικι’. Ο Ιδομενέως το γράφει: *σαρής*.}

σαρικάς, ο [sarikás] (Κριτσ.) : **1.** αυτός που φτιάχνει σαρίκια· **2.** ο *σαρικοφόρος*.

[< *σαρικι* + *-άς* (Συντ.)]

{Ερωτήματα σχετικά με τη σημ. 1: Υπήρχε τέτοια επαγγελματική εξειδίκευση; Ασχολούνταν μόνο άνδρες με αυτήν;}

σαρίκι*, το [saritʃi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : «το περί την κεφαλήν περτυλισσόμενον μαντίλι εν είδει ταινίας υπό των χωρικών και εν γένει αγροδιαίτων πληθυσμών αντί άλλου καλύμματος» (Πάγκ.). Στον πληθ. *σαρίκια*: οι *σαρικόπιτες* (βλ.)

[< *sarik* (Παπ.) (صاريق، صارق)]

{Κατά τον Πάγκαλο, αντιδάνειο: < *sarik* < βυζαντ. *καισαρικόιον* < *Καίσαρ*. Αποψη που απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση. Κατά τον Ανδριώτη, είτε < όψιμο μεσν. *σαρίκι* < *καισαρικόιον* ‘σκουφία καισαρική’ είτε < τουρκ. *sarik* < ελλ. *καισαρικόιον*. Το *AKN* ετυμολογεί όπως και ο Παπαρηγόρη, και δεν το έχει ως αντιδάνειο.}

σαρ(ι)κιά, τα [sar(i)tʃá] : τραγούδι (Τούρκων). *Γαζέλια ψάλλον και σαρικιά, χιλιά λογιά μανέδες* (στίχος από το μακροσκελές ποίημα του Ιωάννη Κωνσταντινίδη *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά του Λασιθίου*, Ερμούπολη 1868, σ. 13).

[< *şarka* (Παπ.) (شرفى)]

σαρικόπιτα, το [sarikliti] (Κριτσ.) : η *σαρικόπιτα* (βλ.)

[< *σαρικόλακι* < *σαρίκι* + *-αλάκι* (Κριτσ.) (صاريلق)]

σαρικόπιτα, η [sarikópita] (Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Ιδομ^B) : είδος στριφογυριστής τηγανητής μυσσηθρόπιτας.

[< *σαρίκι* + *πίτα* (Συντ.)]

{Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τον πληθ. *σαρικόπιτες*, ίσως επειδή αυτός χρησιμοποιείται συχνότερα: *κάνω/φάγαμε κλπ. σαρικόπιτες*.}

σαρικοφόρος, ο [sarikofóros] (Κριτσ., Ιδομ^B) : αυτός που (συνηθίζει να) φορά σαρίκι.

[< *σαρίκι* + *-φόρος* (Συντ.)]

σαριλικατζής, ο [sarilikadzis] (Τσιρ.) : «πρακτικός βοτανολόγος που ήξερε να θεραπεύει το σαριλίκι».

[< *σαριλίκα* ‘ίκετερος’ + *-(α)τζής* (Συντ.)]

σαριλίκι^(A), το [sarilitʃi] & **σαρλίκι** [sarlitiʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ροδ., Κασσ., Ξεν.) : ο ίκετερος, η χρυσή.

[< *sarilik* (Παπ.)]

{Αρχική σημ. στα τουρκ. ‘κίτρινιλα’ (< *sari* ‘κίτρινος’, βλ. *σαρής*). Η φρ. *κόβω το σαριλίκι* σημαίνει «κάνω μικρή επέμβαση στο εσωτερικό του πάνω χείλους του πάσχοντος για να θεραπεύσω τον ίκετερο», βλ. σχετ. Πιτ., Β 949, και Τσιρ., 543. Υπάρχει και η αντίστοιχη τουρκική: *sarilik kesmek*.}

σαρίνα, βλ. *σαρής*.

σαριφλίκι, βλ. *ζαριφλίκι*.

σαρκατούρα, βλ. *σακατούρα*.

σαρκοσίγκελο, το [sarkosíngelo] (Πιτ., Τσιρ., Ιδομ^B) : «Παλιό πρωτόγονο εργαλείο μαιευτικής, είδος αρπάγης, που το χρησιμοποιούσαν οι πρακτικές μαιές για να εκβληθεί το έμβρυο από την επίτοκο» (Πιτ.).

[< *σάρκα* + *τσιγκέλι* (Συντ.)]

σαρλίκι, βλ. *σαριλίκι*.

σαρμαδεύω, βλ. *σαρμάς*² (σημείωση).

σαρμάδι, βλ. *σαρμάς*² (σημείωση).

σαρμάς^(A), ο [sarmás] (Πάγκ., Πιτ.) : ντολιάς με κληματόφυλλα.

[< *sarma* (Πάγκ.) / ‘περιτύλιξη, περιτύλιγμα’ (Συντ.)] (صارمه)

{Βλ. και σημείωση στο λ. *ντολιάς*.}

σαρμάς², ο [sarmás] (Πιτ., Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^B) : είδος παλιού πολεμικού όπλου.

[< *sarma* (Γιάνναρης)] (صارمه)

{Στο *TDK* η λ. *sarma* έχει και τη σημ. «tüfek çinisi» (= είδος τουφεκιού). Η ονομασία *σαρμάς*, δηλ. στριφτός, οφείλεται πιθανώς στο ότι, κατά τον Αντ. Γιάνναρη (σ. 366), η κάνη αυτού του όπλου ήταν εσωτερικά σπειροειδής: «*σαρμάς*, ο (türk. *sarma*), όπλον, eine Art verzierte und gute Flinte, deren innere Rohrwand spiralförmig ist».

Πιθανόν από τη λ. *σαρμάς* ‘όπλο’, πληθ. *σαρμάδες*, να προέρχονται λέξεις που λημματογραφεί ο Ξανθινάκης: *σαρμαδεύω* ‘προκαλώ σε κάποιον σημάδι, πληγή, αναπηρία’· *μτχ. παθ. πρκμ. σαρμαδεμένος* ‘αυτός που φέρει πάνω του σημάδια από παλιές πληγές, ο ανάπηρος’.

σαρμάδι ‘σημάδι. αποτύπωμα παλιάς πληγής’.

σαρνίτσι, το [sarñitsi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : μικρή κλειστή δεξαμενή βρόχινου νερού, σαν πηγάδι.

[< *sarnic* (Παπ.)] (صارنج, سارنج)

{Ο Δαρβιανάκης περιγράφει αναλυτικά τον τρόπο κατασκευής. Ομοίως η Ξενάκη-Ροβίθη.}

σαρντζώ [sardizo] : τυλίγω. *Βγάζει το γιαγικάκι* (βλ.) *του, σαρντζίζει το γιαρά* (βλ.) *του* (στίχος από τουρκοκρητ. ρίμα, απόσπασμα της οποίας διέσωσε ο Κ. Φουρνάρης στο μελέτημά του *Τουρκοκρητες*, Χανιά 1929, σ. 5).

[< *sard(im)*, αόρ, του ρ. *sarmak* ‘τυλίγω’ (Κουκκίδης, 83)] (صارمق)

σαρράφης, βλ. *σαράφης*.

σαρραφλίκι, βλ. *σαραφλίκι*.

σασιρμάς, βλ. *χιαχιρμάς*.

σασιρντζώ, βλ. *χιαχιρντζώ*.

σασιρντιμός, βλ. *χιαχιρντισμα*.

σαστζώ* [sastizo] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ.) : εκπλήττομαι, τα χάνω, απορώ, θαναμάζω.

[< *şasmak* (Παπ.) / αόρ. *şast(im)* (AKN)] (شاشمق)

σαστιμάρα, η [sastimára] (Δαρ.) : η κατάσταση αυτού που είναι σαστισμένος: σύγχυση, αμηχανία και ταραχή (AKN).

[< *σάστισμα* (AKN)]

σατά (σύνδ.) [sata] (Πιτ.) : αλλά, όμως. Μαντινάδα: *Είπα το ‘γώ και λέω το, σατά μου λένε όχι / πως το καμαροφρόδι σου άλλη κιαμά δεν το ‘χει* (Λιουδάκι, 40).

[< διαλεκτ. *sati* ή *zata* (TDK) ‘άλλωστε’ (Συντ.)]

{Ο Πιτυκάκης (χρονολ. έκδ. 1983) σημειώνει ότι ο όρος «έχει περιπέσει σχεδόν σε αχρηστία σήμερα και συναντάται μόνο σε δίστιχων».

σατζάκι, βλ. *σαλιντζάκι*.

σατίρι [satiri] : πλατύ και βαρύ μαχαίρι (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 375). Ο Ροδάκης το έχει ως: **τουτίρι** ‘μπαλτάς’.

[< *satir* «πλαταία μάχαρη προς τομήν ή λιανισμόν κρέατος ή καπνού, κοπίς, κ. σατήρα», (Χλωρός, Α 884) (Κουκκίδης, 84)] (ساطور)

σάτρα πάτρα (επίρρ.) [sátra pátra] (Κριτσ., Ιδομ^B) :

1. *Μιλά σάτρα πάτρα εγγλέζικα*: έτσι κι έτσι, όχι σωστά. **2.** (για ποιότητα εργασίας) πρόχειρα, χωρίς επιμέλεια, όχι καλά.

[προβληματική ετυμολογία, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος (Γ 292) ληματογραφεί και τους τύπους **κάτα πάτρα & κάτρα πάτρα**. Για την ετυμολ. ο Κριτισωτάκης έχει: «Αντιδάνειο, μεσν. σάταλα-πάταλα, τουρκ. çatra-patra». Το *AKN* για το *σάτρα πάτρα* έχει: «μσν. *σάταλα πάταλα (πρβ. μσν. *σάταλα πάταλα* 'τραυλά και ασαφή λόγια') με ανομ. αποβ. των ενδιάμεσων [a] > *σάταλα πάταλα και ανομ. τροπή [t] > tr] > *σάτρα πάτρα, μσν. *σάταλα πάταλα < αρχ. φρ. *εσθ' ότε άλλα, ποτέ άλλα* 'κάποτε έτσι, κάποτε αλλιώς' με τροπή [sθ > ts] (σύγκρ. *άτάσθαλος > άτσαλος*), αποβ. του αρχικού φων. > *σάταλα πάταλα και υποχρ. αφομ. [o-a > a-a]». Το τουρκ. çatra patra (چتره چتره) σημαίνει «κακώς, μετρίως, κουτσά στραβά [λέγεται επί γλώσσης, ην δεν ομιλεί τις καλώς] (...) ίδια λέγεται περί της κακώς λαλουμένης τουρκικής εν τη χερσονήσω του Αίμου» (Χλωρός, Α 641). Το *TDK* το έχει χωρίς ετυμολ. και το ερμηνεύει ως çat pat, ο Nişanyan δεν το έχει ως ξεχωριστό λήμμα, αλλά το μνημονεύει στο λ. çat, όπου σημειώνει ότι η λ. αναφέρεται σε λεξικό για πρώτη φορά το 1876. Ο Ανδριώτης (σ. 383) στη λ. *σάτρα-πάτρα* (που την ετυμολογεί από το *σάταλα-πάταλα*) σημειώνει: «από αυτό το τουρκ. çatra-patra». Το *EANEG* (2011) έχει: «< τουρκ. çatra patra, που σχετίζεται με το μεσν. *σάταλα πάταλα* "ασαφείς και αδέξιες εκφράσεις", χωρίς να έχει διευκρινιστεί ποια είναι η αφετηρία». Βλ. και Βασμανόλη, σ. 347-8.}

σάτσι, το [sátsi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν.) : μεταλλική (ή πέτρινη) πλάκα (είδος τηγανιού χωρίς πλαίσιο ούτε χέρι) πάνω στην οποία οι χωρικοί ψήνουν τις πίτες και τα πιταράκια.
[< *sac* (Παπ.) / < *sac* (Ξανθίν.)] (ساج, ساج)
{Υπάρχουν και οι δύο τύποι: *sac* και *sac*. Το *σάτσι* είναι φωνητικά πιο κοντά στον πρώτο.}

σατσόπιτα, η [satsópita] (Πάγκ.) : πίττα ψημένη στο σάτσι.
[< *σάτσι* + *πίττα* (Πάγκ.)]

σαφά γκελντί, βλ. **σεφάς γκελντί**.

σαφέρ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

σαφι (επίθρ.) [safi] & **σαφίς** [safis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθίν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. (με ουσ. ή επίθ. έχει περιοριστική σημ.) μόνο: «Σήμερα στην εκκλησιά δεν ήτανε κανένας άντρας: σαφι γυναίκες ήτανε» 2. (χρονικό) διαρκώς, πάντοτε: «Πάντα σε συλλογίζομαι, σαφι στο νου μου σ' έχω [...]» (Πιτ.).
[< *safi* (Παπ.)] (صافي)

{Το τουρκ. έτομο σημαίνει «καθαρός, αγνός, άδολος» (Χλωρός, Α 1020). Ως επίθετο ('καθαρός') η λ. *σαφι* σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845: Σε ένα σημείο αναφέρει ότι

ζύγισαν βαρέλια με ελιές, αφαίρεσαν την ντάρα «και έμειναν οι ελιές σαφι οκ. 6369,100». Σε άλλο σημείο γράφει: «ελέσαμε το στάρι [...] οκ. 88,200. Εδώκαμε μυλωνικά οκ. 5, έμεινε σαφι οκ. 83, 200» (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 349 και 368-9 αντίστοιχα).

σαφίς, βλ. **σαφι**.

σάφρες, οι [sáfres] (Ξανθίν.) : στρώματα από ξερά φύλλα δέντρων.
[ίσως < *safra* 'απορρίματα' (Ξανθίν.), το οποίο από το ελλ. *σαβούρα* (κατά τον Nişanyan) ή κατευθείαν από το ιταλ. *saburra* (κατά το *TDK*) (Συντ.)] (صفره)

σαφτικίζω [safiþiþizo] (Γαρ., Κριτσ.) : ταριάζω, συμφωνώ. Η λ. σε μαντινάδα: *Τ' άσπρα σου σαφτικίζουε και γιάντα δεν τα βάνεις, / μόνο 'βαλες τα κόκκινα, και θα με κουζουλάνεις* (Ιωάννη Κονδυλάκη, *Ανέκδοτα λαογραφικά Κρήτης*, επιμέλεια-εισαγωγή-σημειώσεις: Θεοχάρης Δετοράκης, Σύλλογος Πολιτιστικής Αναπτύξεως Ηρακλείου, Ηράκλειο 1987, σ. 46). Συνώνυμο: *γιακιστζό* (βλ.).

[< *sahtegi* 'πλαστότης' < *sahte* 'πλαστός' (Χλωρός, Α 882), κατά τον Nişanyan < περσ. *sāhte* 'φτιαχτός: φτιάξιμο, τοποθέτηση' < *sāhtan* «yarmak, uydurmak, imal etmek, düzmek» (= φτιάχνω, προσαρμώζω, κατασκευάζω, τακτοποιώ) (Συντ.)] (ساخته)

σαχιρντισμός, βλ. **γιαχιρντισμα**.

σάχλα μάχλα (φρ. με επίθ. σημ.) [sáχla máχla] (Γαρ., Κριτσ.) : «μαλακός, πλαδαρός. "Ανεστοράσαι ίντα σημηονερός ήτανε ο Δημήτρης, κι εδά με την αρρώστια ντου εγενήκανε *σάχλα-μάχλα* τα μπράτσα ντου κι όλα του τα κρέ[α]τα"» (Γαρ.).
[ίσως από τη λ. *σάχλα*, κατά το τουρκ. σχήμα ενανάλισης μιας λέξης με αντικατάσταση του αρχικού συμφώνου με το *μ-* (*AKN*), στη σημ. 'και τα παρόμοια', βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το *AKN* έχει τη λ. *σάχλα* 'σαχλαμάρα' ως αναδρ. σχημ. από το επίθ. *σαχλός*, που το ετυμολογεί ως εξής: «μσν. *σαχλός* ίσως < ελνστ. *σαχνός* 'μαλακός (για κρέας)'. Σημειώνουμε ότι και το δεύτερο παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη (ένα πιπεράτο αίνιγμα) παραπέμπει, έστω και παραπλανητικά, σε "κρέας": *Σάχλα-μάχλα* *τηνε βάνω / κουρντισμένη* *τηνε βγάνω* (εννοείται: την κουλούρα στο φούρνο). Το *AKN* στην ανάπτυξη του λ. *σάχλα*, έχει (χωρίς ετυμολογία) την φρ. *σάχλα μπάχλα / σάχλιες μπούχλιες*: «για ανόητα λόγια».

σαχλαμπάνης (επίθ. προσ.) [saxlabáñis] (Κριτσ.) : αυτός που λέει σαχλαμάρες, για να γελούν οι άλλοι.

[< *şaklaban* 'γελωτοποιός' (Κριτσ.)] (شاكلابلان)

σβαρνάς, ο [zvarnás] (Ξανθιν.) : «κλαδευτήρι λίγο καμπύλο με δοντάκια», το οποίο στην κεντρική και ανατολική Κρήτη λέγεται *τσιπράτζι* (βλ.). [*< διαλεκτ. zivana «testere biçiminde açılır kaparıp bağ biçiminde» (πριονοτό αμπελομάχαρο που ανοίγει και κλείνει) (TDK) (Συντ.)*] {Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί «από το μsn. σβαρνά > σβάρνα > σλαβ. barna, με προθετ. σ-». Αλλά πρόκειται για λέξη τουρκ. προέλευσης, πβ. κυπρ. «σβανάς, ο [λ. περσ.] πριόν» (Γιαγκουλής, 62), και ιμβριακό *ζ'βανάς* «είδος σουγιά με κυρτή, πριωνοτή λεπίδα και ξύλινη λαβή κατάλληλο για χοντρό κλάδεμα» [*< ζουβανάς < τουρκ. zivana*] (Ξενοφών Τζαβάρας, *Λεξικό του Ιμβριακού Ιδιώματος, Ερμηνευτικό-Ετυμολογικό, Σύλλογος Ιμβριών, Αθήνα 2011, σ. 217*). Με την ονομασία σβανάς ή τσεκμές [*< διαλεκτ. çekme «πριόνι» (TDK)*] σε εμπορικές ιστοσελίδες για γεωργικά εργαλεία, βλ. και έκθεμα 2007-AGRIC-1-333 στο *Εθνολογικό Μουσείο Θράκης*, με την περιγραφή «Τσεκμές ή σβανάς, φορητό κυρτό μαχαίρι ανοιγοκλεινόμενο. Αποτελείται από κυρτή οδοντωτή λάμα και ξύλινη λαβή με υποδοχή για τη λάμα.»}

σδιαφέτι, βλ. **ζιαφέτι**.

σβάν αμπάκ, βλ. **σφάν αμπάκ**.

σβενοτούκος, ο [sevedúkos] & **ασβενοτούκος** [asevedúkos] & **σαβενοτούκος** [savedúkos] (Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : «μικρός άρτος στρογγύλου σχήματος κατασκευαζόμενος εις τα μοναστήρια» (Πάγκ.). [λέξη μικροσιατικής προέλευσης (Τσιρ.) / ίσως < διαλεκτ. *sevduk* «αγαπητός, λατρεμένος» (Συντ.)] {Ο τύπος *ασβενοτούκος* φαίνεται προϊόν λανθασμένης τμήσης της συνκφοράς με το άριστο άρθρο: *έν-ας σβενοτούκος, έν-α σβενοτούκο > ο ασβενοτούκος*. Τέτοια ψωμάκια, και με αυτή την ονομασία, είδα το 1967 να προσφέρουν στους επισκέπτες στο Αρκάδι την ημέρα της εορτής του μοναστηριού (8 Νοεμβρίου).}

σβενταλής* (επίθ. προσ.) [sevdalís] & **σερνταλής** [serdalís] (Παπ.: στο λ. *σεβντάς*, Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Δαρ., Ξανθιν^Α, Ιδομ^Β, Χουστ., Ξεν.) : **1.** ερωτευμένος, ερωτοχτυπημένος : **2.** «επιρρεπής στις ερωτικές περιπέτειες» (Πιτ.), ερωτάρης. [*< σεβντάς (Παπ.) / < sevdalı (Πιτ.)*] (سودالی)

σβενταλιάζω [sevdalázo] (Ξανθιν^Α) : έχω σεβντά, είμαι σφόδρα ερωτευμένος. [*< σεβνταλής* (Ξανθιν.)]

σβενταλίδικος (επίθ.) [sevdalídikos] (Παπ.: στο λ. *σεβντάς*, Πάγκ., Πιτ.) : που έχει σχέση με τον έρωτα, ερωτικός. [*< σεβνταλής* (Πάγκ.)]

σεβνταλίκι, το [sevdalíçi] (Πιτ., Δαρ., Κριτσ.) : «Ο έρωτας αλλά και ο ερωτισμός» (Πιτ.).

[*< σεβντάς + κατάλ. -λίκι, κατά τα: αγαπητλίκι, γιαγκιλίκι κ.ά. (Πιτ.) / πβ. τουρκ. sevdahlık (Συντ.)*]

σεβνταλόριγος, ο [sevdalórigos] (Ξανθιν.) : ο ρίγος του σεβντά.

[*< σεβνταλής + ρίγος* (Ξανθιν.)]

σεβντάς*, ο [sevdás] & **σερντάς** [serdás] & **σεμπτάς** [sem(d)tás / sebdás ?] & **σεφτάς** [seftás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^Β, Χουστ., Ξεν.) : ο έρωτας (*λέξεις πανελλήνιος*, Παπ.). [*< sevdá (Παπ.)*] (سودا)

σεβντεμεντέ, βλ. **σεντέ-μεντέ**.

Σεβρί Τσεσμέ, βλ. **τσεσμές**.

σεγκλετισμένος, βλ. **σεκλετίζω**.

σεΐζη^(Α), ο [seizis] (Πάγκ., Κριτσ., Τσιρ^Β) : ο ιπποκόμος.

[*< sevis (Πάγκ.)*] (سایس)

(*)**σεΐμένης**, βλ. Παράρτημα 1.

σειράς, ο [sirás] (Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** η σειρά, π.χ. *ήρθε ο σειράς μου*. **2.** σειρά φυτών, π.χ. *ένας σειράς αμπέλι*. **3.** (για ανθρώπους) η (καλή) καταγωγή (πβ. *καλόσειρος* «από καλή γενιά») : **4.** τρόπος καθημερινής διαβίωσης, modus vivendi : ΦΡ. *έχασα το σειρά μου*: διαταράχθηκε η τάξη της καθημερινής μου ζωής.

{Λημματογραφείται για την πιθανή αντιδάνεια επίδραση του τουρκ. *sıra* (صیر، صیر) (από τα ελλ. κατά τον Nizanyan) στην αλλαγή γένους: ο *σειράς* αντί η *σειρά*, κατά το σχήμα «τουρκ. [-προσωπικά] φωνηεντόληκτα σε -a > ελλ. αρσενικά σε -ας» (Κυρανοπούλης, 89), πβ. *καβγάς, οντάς, σεβντάς* κλπ. Η ευχή/προτροπή να *παιτρευτείς να βρεις το σειρά σου* αντανακλά την παιδευτική σημασία που είχε ογάμος στο σύστημα αξιών των παλαιότερων.}

σεΐρι^(Α), το [seiri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β, Χουστ., Κουσσ., Ξεν.) : διασκεδαστικό, ευχάριστο θέαμα : ΦΡ. *κάνω σεΐρι*: α) βλέπω ως θεατής, β) κάνω χάζι, διασκεδάζω με το θέαμα που βλέπω : || *κάνω το σεΐρι κάποιου*: κάνω χάζι με αυτό που του συμβαίνει : || *γίνομαι σεΐρι*: γίνομαι θέαμα, γελοιοποιούμαι.

[*< sevir; seyr (Παπ.)*] (سیر)

{Η φρ. *κάνω σεΐρι*, που ο Αποστολάκης τη λημματογραφεί χωριστά, ίσως είναι μτφδ. < *seyretmek*. Για τη φρ. *κάνω σεΐρι*, βλ. περισσότερα στο αντίστοιχο λ. στο slang.gr}

σειρίμι, βλ. **σιρίμι**.

σειριτζής, ο [seiridzís] & **σεϊρτζής** [seirdzís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : θεατής, παρατηρητής. [*seyirci* (Παπ.)] (سیرجی)
{Συχνά με τη σημ. 'αδιάκριτος παρατηρητής'}

σειρίτι, βλ. **σιρίτι**.

σειρτζής, βλ. **σεϊρτζής**.

σειτάνης, βλ. **χεϊτάνης**.

σειτανιά, βλ. **χεϊτανιά**.

σεϊτής, ο [seítis] : Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 370) : *Με άσπασε ο σεϊτής...* {Εννοεί ίσως κάποιον μουσουλμάνο άρχοντα.}

[< *seyit* «κύριος, αρχηγός, δεσπότης» & «απόγονος του Μωάμεθ» (Χλωρός Α 942-3), κατά τον Nişanyan από το αραβ. *sayyid* (Συντ.)] (سید)

σεϊτίνι, βλ. **χεϊτάνης**.

σεκέρι, το [setʃéri] & **σικέρι** [sitʃéri] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : **1.** ποικιλία πορτοκαλιού με πολύ γλυκό χυμό · **2.** τα *σεκέρια* : γλυκίσματα (Κονδ.).

[< *şeker* 'ζάχαρη' (Παπ.) / (μτφ.) 'γλυκός' (Κυρανούδης, 145)] (شکر)

{Για τη σημ. **1** βλ. τουρκ. *şeker portakalı* 'γλυκό πορτοκάλι', βλ. <http://www.tu.runcgiller.com/şeker.htm> (6-1-2012). Στην Κρήτη το *σεκέρι* το λένε και *γλυκοπορτάκαλο*. Το κρητ. *πορτακάλι (βλ.)* μάλλον από φωνητ. επίδραση του τουρκ. *portakal*. Για τη σημ. **2** βλ. *şeker işi* 'ζαχαρωτά' (Χλωρός, Α 970).}

σεκερλής (επίθ.) [setʃerlís] (Γαρ., Κριτσ^α.): (για αφέψημα καφέ) γλυκός.

[< *şekerli* (Συντ.)] (شکرلی)

σεκλεντισμένος, βλ. **σεκλετίζω**.

σεκλέτι*, το [sekléti] (πληθ. *σεκλέθια*) & **σικλέτι** [sekléti] & **σιγκλέτι** [sigléti] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : **1.** στεναχώρια: ΦΡ. τα 'φερα *σεκλέτι*: ζορίστηκα άσκημα, φοβήθηκα πολύ · **2.** ερωτικός καημός.

[< *siklet* (Παπ.)] (سكلت)

{Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί χωριστά την έκφραση *σεκλέτι τα φέρνω*.}

σεκλετίζω^(A) [sekletízo] & **σιγκλετίζω** [sigletízo] (όλα και) -**ίζομαι** (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.) : στενοχωρώ, -ούμαι, έχω *σεκλέτια*: μτχ. παθ. πρκ. **σεκλεντισμένος** & **σιγκλετισμένος** & **σεγκλετισμένος** (Ιδομ., Τσιρ., Δαρ.).

[< *σεκλέτι* (Παπ.) / ή *σικλέτι* (Συντ.)]

{Στον Ανδριώτη: ο τ. *σεκλεντίζω*.}

σελιάδες, οι (γένος;) [seládes] & **σελιάδες** [seládes] (Κονδ.) : «Η από πολλών μουεζινηδων προσευχή από του μιναρέ μίαν ώραν προ μεσημβρίας. Φρ.: *εφονιάζαν οι σελιάδες*».

[< *sala* και *sela* (κατά το TDK < αραβ. *salā*) (Συντ.)] (صلا)

{Χλωρός, Α 1022: «πρόσκλησις γινομένη την Παρασκευήν εκ του μιναρέ τοῦ τεμένουσ προς τους πιστούς όπως έλθωσιν εις το τέμενος και προσευχηθώσιν, ή όπως συνοδεύσωσι την κηδείαν νεκρού». Το TDK σημειώνει ότι το / προφέρεται λεπτό (ο Nişanyan το γράφει *salā*). Έτσι εξηγείται ο τ. *σελιάδες* }

σελακλίκι, βλ. **σιλακλίκι**.

σελάμ αλέκι (επιφ. φρ.) [selám aléki] (Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Κασσ.) : καλημέρα! χαιρετισμός μεταξύ Τούρκων· η απάντηση είναι: *αλέκι μουσελάμ* (βλ.).

[< *selāmünaleykiüm* (Πάγκ.) / διαλεκτ. *selāmaleykiüm* (TDK) (Συντ.)] (سلام علیکم)

{Λεγόταν (και λίγο διαφορετικά: *σαλά μαλέκου* ή *σαλά μαλέκι*) και από χριστιανούς, π.χ. στην αστεία έκφραση-πειράγμα με την οποία υποδέχονταν κάποιον, συνήθως νεότερο, που ερχόταν να προστεθεί σε μια συντροφιά χωρίς να χαιρετήσει: *Ούτε ός κελντί ούτε σαλά μαλέκου!*}

σελάμ αλέκιδες, οι : «Οι κρατούντες την εξουσία υπάλληλοι και πολλοί μισθοδοτούμενοι της Τουρκίας» (Κάτοπτρον, 32).

[< *σελάμ αλέκι* (Συντ.)]

{Ειρωνικός-μειωτικός χαρακτηρισμός.}

σελαμαλίκι, βλ. **σαλαμαλίκι**.

σελαμέτι, το [selaméti] & **σελαμές**, ο [selamés] & **σελεμές** [selemés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : σωτηρία.

[< *selâmet* (Παπ.) 'ασφάλεια, σωτηρία' (Συντ.)] (سلامت)

{Ακούγεται στη βρισιά / βλαστήμα *διάλε το σελαμέτι σου* και στην έκφραση *για να 'χεις το σελαμέτι τση κεφαλής σου*: για να μην έχεις μετριάδες. Οι τύποι *σελαμές* και *σελεμές* (Αποστ., Τσιρ.) ίσως κατά το αρσ. *σοσμός* 'σωτηρία'. Ο Κριτσωτάκης το λημματογραφεί ως ουδέτερο: το *σελαμέ*.}

σελαμετλίκια, τα [salametlítʃa] (Γαρ., Κριτσ^α.): χαιρετούρες, κολοσορίσματα.

[< *selâmetlik* (Bilgehan², 635)] (سلامتلك)

{Η λ. *selâmetlik* (που δεν υπάρχει στο TDK) σχετίζεται ετυμολ. με το επίρρ. *selamette* (κ.λ. 'με ασφάλεια') «ευχή προς αναχωρούντα δια μακρόν ταξίδιον» (Χλωρός, Α 919). Με τη σημ. αυτή χρησιμοποιεί τη λ. *σελαμετλίκι* ο Αμβρό-

σιος Φραντζής στην *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος* (2ος τόμος, Αθήνα 1839, σ. 61) : «εις το οχύρωμα της πύλης του Ναυπλίου δεν υπήρχον Οθωμανοί φύλακες, καθότι είχαν απέλθει δια να δώσωσιν εις τους Αλβανούς το σελαμετλίκα (κατευδόδιον ευχρήν)». Το selametlik resmi (Meynard, B 91) ήταν φόρος (300 άσπρα) που πλήρωναν τα ευρωπαϊκά πλοία που έπλεαν σε οθωμανικά ύδατα.}

σελαμλίκα^(Α), το [selamlitʃi] (Πιτ.: στην ανάπτυξη του λ. *χαρμιλίκα*) : το μέρος του σπιτιού που ήταν για τους άντρες.

[< *selamlık* (Κουκκιδής) (سلاملق)]

σελάχι*, το [seláʃi] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.) : είδος δερματινής ζώνης που χρησιμεύει ως σπλοθήκη.

[< *siláh* (Παπ.) (سلاح)]

σελβής (επίθ. προσ.) [selvis] (Ιδομ^B.): λεβέντης. [μάλλον < *σελβί* < *selvi* ‘κυπαρίσι’ (Συντ.)] (سروی، سلوی)

{Και στα τουρκ. η λ. *selvi* (και *servi*) χρησιμοποιείται για να δηλώσει την ωραία κορμοστασιά, π.χ. *servi boylu* «ο έχουν ανάστημα κυπαρίσσου, ήτοι κομπόν» (Χλωρός, A 907).}

σελβίνι, το [selvini] (Τσιρ.) : «το κυπαρίσι: “Σελβίνι ’ναι το μπόι σου το κοκκινοκορφάτο, / πχιορος ήθελ’ αποκοιμηθεί στον ίσκιο ν-του αποκάτω”».

[< *selvi* (Τσιρ.) (سروی، سلوی)]

{Στις *Μαντινάδες* τής Λιουδάκι (σ. 2) βρίσκουμε: *Είσαι ζουμπούλι, μενζέξ, γαρφαλιά και ρόδα, / αθός και φούλι και σελβί και γιασεμί και βιόλα*. Για τη λ. *σελβί* υπάρχει επεξήγηση σε υποσημείωση: «σελβί ή δειλινό, το φυτό “θαυμασία η ιαλάπη”» (δηλ. *Mirabilis jalapa*, βλ. *κιντί*). Όμως, στα τουρκικά *selvi* (και *servi*) είναι το κυπαρίσι. Πιθανόν ο τ. *σελβίνι* που λημματογραφεί ο Τσιριγωτάκης να υποκρύπτει έναν παλαιότερο τύπο *σελβίν: *σελβίν είναι > (μέσω ακουστικής επανανάληψης) *σελβίνι* ’ναι. Τη λ. *σελβίνι* τη βρίσκουμε και σε *μαντινάδα* που κατέγραψε ο R. Pashley (*Travels in Crete*, 1ος τόμος, Λονδίνο 1837, σ. 252) : «Ω πολυλαγαπημένη μου, το μπόι σου ’ναι σελβίνι / και το ροζοναμέντο σου μέλι με ζάκκαρ είναι». Η ομοιοκαταληξία αποκαθίσταται αν η κατάληξη του πρώτου στίχου γίνει: *το μπόι σου σελβί (εί)ναι*.}

σελεβέστρα, η [selevéstra] (Ξανθιν.) : φλόαρη.

[< *σελεβεστρίζω*, με κατάληξη *-τρα*, υποχωρητικά (Ξανθιν.)]

{Βλ. σημείωση στο *σελεβεστρίζω*.}

σελεβεστρίζω [selevestrizo] (Πάγκ., Ξανθιν.) : πολυκομβεντιζώ, φλωαρώ, μιλώ πολύ γρήγορα.

[< *šivelest(im)*, αόρ. του ρ. *šivelestmek* ‘μιλώ παράξενα ή χαριτωμένα’ με αντμετ. συλλ. και ανάπτ. ρ (Ξανθιν.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Δεν μπόρεσα να εντοπίσω αυτό το ρήμα σε λεξικό. Υπάρχει το ουσ. *šive* (شيوه) ‘ακκισμός, ερωτοτροπία, χάρις: ιδίωμα, ύφος γλώσσας, τρόπος του εκφράζεσθαι’, από το οποίο το επίθ. *šiveli* ‘ακκιζόμενος, ερωτοτρόπος, χαριείς, εύχαρις’ και το ρήμα *šivendiimek* ‘ακαθιστώ τι εύχαρι, θελκτικόν’ (Χλωρός, A 994). Στο Διαδικτυο βρίσκουμε επίσης *άπαξ*, σε γλωσσάριο της περιοχής Nevşehir, το ρ. *šivelemek* ‘κάνω καμάκι λέγοντας γλυκόλογα’. Η παρεμβολή του προσφύματος -s- (που σημαίνει ‘κάνουμε μαζί κάτι’) θα έδινε στο ρ. (*šivelesmek) τη σημ. ‘ανταλλάσσουμε γλυκόλογα, χαριεντιζόμαστε’.

σελέμις* (επίθ. προσ.) [selémis] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.) : αυτός που ζει παρασιτικά, παράσιτος: ΕΠΙΠΡ. **σελέμικα** (Πάγκ., Δαρ.).

[τουρκ. *selem* ‘προπληρωμή’ (AKN) / μάλλον: υποχωρητικά < *σελεμίζω*, βλ. σημείωση (Συντ.)] (سلم)

{Το επίρρημα *σελέμικα* όχι κατευθείαν από το *σελέμις* αλλά από το επίθετο *σελέμικος*, το οποίο υπάρχει στο AKN. Οι λέξεις *σελέμις* και *σελέμικος* δεν υπάρχουν στο *Χρηστικό Λεξικό* της Ακαδημίας Αθηνών (2014).}

σελέμι, το [selémi] : αισχροκέρδεια. Η λ. προέρχεται από το τουρκ. *selem* سلم, που σημαίνει «προπώλησις, ήτοι πληρωμή γινομένη προ της παραδόσεως εμπορεύματος, προϊόντος» (Χλωρός, A 921). Κατά το *TDK* έχει διαλεκτ. και τη σημ. ‘κέρδος, τόκος’. Για την περιοχή της Σητείας ξέρουμε ότι τον 19ο αιώνα αυτή η προπώληση είχε πάρει τον εξής επαχθή χαρακτήρα: ο αγρότης που δεν είχε να πληρώσει σε χρήμα αυτό που αγόραζε (π.χ. κριθάρι) αναλάμβανε την υποχρέωση να το πληρώσει σε έξι μήνες σε λάδι, αλλά η τιμή του λαδιού υπολογιζόταν στο μισό του κανονικού (Πρώτος βαθμός αισχροκέρδειας). Συμφωνούσε επιπλέον ότι, αν δεν παρέδιδε το λάδι εντός της προθεσμίας, θα κατέβαλε σε χρήμα την αξία της ποσότητας που χρωστούσε, αλλά στο διπλάσιο (Δεύτερος βαθμός αισχροκέρδειας). «Δια του τρόπου τούτου πολλοί πλούσιοι γεωργοί έχασαν τας περιουσίας των εντός ολίγων ετών. Οι τούτοι έμποροι εκαλούντο κοινώς *σελεμιτζήδες* εκ της τουρκικής λέξεως *selem* = προπώλησις, εΐτα *αισχροκέρδεια*» (περιόδ. *Μύσων*, 5 (1936), 87). Περισσότερα για το *σελέμι* βλ. στο: Ειρήνη Ταχατάκη, “Σελέμι και σενέτι στα χρόνια της Τουρκοκρατίας στα χωριά της Σητείας”, εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 15-3-2005 (αντλεί στοιχεία

από το βιβλίο *Από Λιμένος Σητείας εις Μονήν Καγάν* που έγραψε ο Ν. Ι. Παπαδάκης το 1895 – εκδόθηκε το 1998 από τον Οργανισμό Ανάπτυξης Σητείας, με επιμέλεια του Ν. Π. Παπαδάκη).

σελεμιζώ [selemízo] (Τσιρ.) : κλέβω.
[< *σελέμι*, (Συντ.)]

σελεμιτζής, ο [selemitzís] : έμπορος που κερδοσκοπεί εκμεταλλευόμενος την οικονομική δυσπραγία του πελάτη του, που ουσιαστικά κλέβει τον πελάτη του, βλ. *σελέμι*.

[< *σελέμι* + -τζής ή < *σελεμιζώ* (Συντ.)]

{Το τουρκ. *selenci* سلمجي αναφέρεται στον αγοραστή: σημαίνει «ο προπληρώνων προϊόν ή εμπόρευμα παραδοθησόμενον εν τω μέλλοντι» (Χλωρός, Α 921).}

σελέμικα, βλ. **σελέμις**.

σελιμιέ, το(ι) [selimi(j)é] : είδος μεταξωτού υφάσματος. Η λ. σε κρητ. εκκλησιαστικό έγγραφο: *μια ποδιά του σταυρού από σελιμιέ* (βλ. Ν. Β. Δρανδάκης, “Αποδεικτικά παρακαταθήκης ιερών σκευών και αμφίων του 1841”, *Κρητικά Χρονικά*, 2 (1948), 204).

[< *selimiye* (Devellioğlu, 1089), βλ. και Μπερμπέρη, 283] (سليميه)

{Αυτό το ύφασμα παραγόταν σε εργαστήρια που είχαν ιδρυθεί στις αρχές του 19ου αι. κοντά στην Κωνσταντινούπολη (Σκούταρι) επί Σελίμ Γ', εξού και η ονομασία *σελιμιέ*.}

σελτές, βλ. **σιλτές**.

σεμερτζής, ο [semertzís] : σαμιατοποιός, κοινώς σαμαράς, κρητ. σομαράς. Η λ. σε έγγραφο του 1870: *επαγγελόμενος τον σεμερτζήν παρά τη συνοικία Μπεμπλετζίδικα* (Α.Δ.Η., 2 / 39-372).

[< *semerci* < *semer* ‘σαμάρ’ < μσν. *σαμάριον*, υποκορ. του αρχ. ελλ. *σάγμα* (Συντ.)]

σεμπίλι, το [sebíli] (Τσιρ^B), βλ. *σεμπιλχανές*.

σεμπιλχανές, ο [sebilxanés] (Κονδ.) : δημόσια φιλανθρωπική κρήνη, «μέρος όπου δίδεται νερόν δροσερόν δια την ψυχήν ενός δωρητού. Τοπωνύμιον των Χανίων». Λέγεται και **σεμπίλι**.

[< *sebilhane* (κατά το *TDK* < αραβ. *sebīl* + περσ. *xāne*) (Συντ.)] (سبيلخانه)

{Στο Ηράκλειο, δίπλα στην κρήνη του Μπέμπο [Bebo] στην Πλατεία Κορνάρου, σώζεται σεμπιλχανές (σεμπίλι), που χτίστηκε το 1672, με δωπάνη του *αγάνη* (< *ayan* آيان, βλ. Χλωρός, Α 140) Μεχμέτ Εφέντη, κεχαγιά του διοικητή της Κρήτης και του Χάντακα Ιμπραήμ Πασά, και χρησιμοποιήθηκε αρχικά ως κρήνη του τζαμιού της βαλντέ σουλτάν Τουρχάν Χαντιτζέ (για τους Ηρακλειώτες: Βολ(ν)τέ τζαμί). Πληροφορίες και σχετική βιβλιογραφία στην ιστοσελί-

δα *Ψηφιακή Κρήνη* του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών (http://digitalcrete.ims.forth.gr/tourkolo_gy_monuments_display.php?id=198). Για φωτογραφίες του τζαμιού και της κρήνης βλ. http://history-pages.blogspot.gr/2012/10/blog-post_13.html }

σεμπτάς, βλ. **σεβντάς**.

σενέ [sené] : το έτος, η χρονιά (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Του 59 σενεσί* [εννοείται από τα προηγούμενα: την είσπραξη των δημοσίων προσόδων] *την επέκτασε* [= ενοικίασε] ο *Νεπι-αγάς* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 613). Το αναφερόμενο έτος είναι το 1259 έτος Εγίρας = το 1843.

[59 *σενεσί*: μεταγραφή του τουρκ. 59 *senesi* ‘χρονιά του 59’ (το ληκτικό -*si* είναι κτητικό επίθημα που απαιτείται από την τουρκική σύνταξη)]

{Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι ένας Κρητικός χρησιμοποιεί στο ημερολόγιό του την τουρκική διατύπωση της χρονολογίας. Ίσως από συνήθεια, λόγω της διοικητικής του ιδιότητας (μέλος του Τοπικού Συμβουλίου).}

σενέτι, το [senéti] (πληθ. *σενέθια*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ^B, Χουστ.) : **1.** απόδειξη χρέους, γραμματίο **2.** τίτλος ιδιοκτησίας.
[< *senet* (Παπ.)] (سند)

σενέφι, βλ. **κενέφι**.

σενλίκι, το [senliki] : πανηγυρισμός (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 343, 345, 367 - στη σελ. 345 και ο τύπος **χιανλίκι**).

[< *senlik* στη σημ. «πανήγυρις, εορτή δημοσία, φωταγία» (Χλωρός, Α 975)] (سنة)

σεντέ-μεντέ [sendé mendé] (Κριτ^{στ}) : το σεντέφι (κατά τον Κριτσωτάκη, αλλά μάλλον είναι έκφραση χωρίς νόημα, βλ. σημείωση). Αίνιγμα: *Σεντέ-μεντέν εφύττωσα, σεντέ-μεντέν εβγήκε / κι απάνω στο σεντέ-μεντέ χρυσό κομπίν εβγήκε* (= το λινάρι και ο σπόρος του).

[μάλλον **δεν** είναι τουρκικώς προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης ετυμολογεί ακριβώς ως εξής: «τουρ. *sedef* = μάργαρος - *medeni* = πολιτισμός, σεντέ(φ)-μεντέ(νι)». Δύο παραλλαγές του παραπάνω αίνιγματος καταγράφει ο Γεώργιος Πάγκαλος (*Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 7ος τόμος, *Τα Λαογραφικά*, Επιμέλεια έκδοσης: Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1983) : **1.** *Σεβντε-μεντέ εφύττωσα, σεβντεμεντές εβγήκε / κι απάνω στο σεβντεμεντέ χρυσό κομπί εβγήκε*. **2.** *Μελντέ-μελντέ εφύττωσα, μελντέ-μελντέ εβγήκε / κι απάνω στο μελντέ-μελντέ χρυσό κομπί εβγήκε* (σ. 498).

Υπάρχει και ένα τρίτο, για το πλοίο (που αλλού λέγεται για τον άνθρωπο και την ψυχή) : *Ένα καλάθι μπουφεντέ σεντέ-μεντέ γεμάτο, κι ανέ και σπάση ο μπουφεντές, εγώ (= αλίμονο) του σεντέ-μεντέ* (σ. 506).

Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι η έκφρ. *σεντέ-μεντέ* (ή *σέντε-μέντε*) υπάρχει σε ανίγματα και σε άλλες περιοχές (Κύθηρα, Σκόπελο, Γορτυνία, Θράκη, Χίο κ.ά.). Πιθανότατα ανήκει στις αναδιπλωμένες εκφράσεις χωρίς νόημα που μπαίνουν στα έμμετρα ανίγματα για τις ανάγκες του μέτρου ή/και για να μπερδέξουν τον ακροατή, όπως κάποιος με διασκεδαστικό τρόπο στη *Βαβυλωνία* (2η έκδ., 1840, σ. 29) ο Χίος, όταν προτείνει ένα αίτημα στον Λογιώτατο: *Καλέ σείς Λογιώτατε, που ζέρετε τα λιανικά [= ελληνικά], «σέντε μέντε κουντουσέντε, / και των αλλωνών μασέντε», ζέρετεν ίντα θα πι;* Η αναδιπλοση πάντως γίνεται κατά τουρκικό σχήμα με το αρχικό m-, πβ. *αλά-αμάλι, τσουρούκ μουρούκ, σχάμα μάχλα*. Η περίπτωση να πρόκειται για το τουρκ. *senden menden* (= από σένα, από μένα) δεν φαίνεται πιθανή.}

σεντεμές, ο [sedemés] (Τσιρ., Ιδομ^B) : «όρεξη, δι-άθεση, πρόθεση, θέληση, πλεονεξία, καημός, στενοχώρια, προβληματισμός» (Ιδομ^B), «με το σεντεμέ [= θύμηση] του χαμηού των οζώ δεν ήκαμα χεέρι στη δουλειά» (Τσιρ.).

[πιθανόν < διαλεκτ. *sinteme* (TDK) στη σημ. «sikinti» (= μελάς, στενοχώρια, ταλαιπωρία) (Συντ.)]

{Στο ερμίνευμα του Ιδομενέως υπάρχουν και θετικές σημασίες, τις οποίες δεν έχει το προτεινόμενο τουρκ. έτυμο. Ο ίδιος δίνει ως παράδειγμα χρήσης δύο δικές του μαντινάδες: στην μια χρησιμοποιεί τη λ. με θετική και στην άλλη με αρνητική σημασία. Ο Τσιργιωτάκης έχει τη λ. *σεντεμές* με τη σημ. 'θύμηση' και ετυμολογεί από το *sedeme* 'ανάμνηση', αλλά τέτοια λ. δεν εντόπισα σε λεξικά.}

σεντεφένιος (επιθ.) [sedefēños] (Παπ.: στο λ. *σεντέφι*) : φτιαγμένος από σεντέφι.

[< *σεντέφι* (Συντ.)]

σεντέφι*, το [sedéfi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Χουστ.) : μαργαριτάρι.

[< *sedef* (Παπ.) (صدف)]

σεξελίνικος, βλ. **σαξελίμικος**.

σεπέρι, το [sepéři] (Κριτσ.) : στηθαίο σε ταράτσα. [*siper* 'γείσο' (Κριτσ.) / αρχική σημ. 'ασπίδα' (Χλωρός, Α 893) (Συντ.)] (سپر)

{Με τη σημ. 'ασπίδα, καταφύγιο, προστασία' το κυπρ. *σεπ(π)έριν*, το (Γιαγκουλλής, 63).}

σεπέτι, το [sepéti] (Ροδ.) : πανέρι.

[< *sepet* (Κουκκίδης, 85) (سپت)]

{Ο Σταυρινίδης έχει: «καλαθένιο σεντούκι (σεπέτι)» (*Μεταφράσεις*, Γ 69).}

σεράγιο, βλ. **σαράι**.

σεράι, βλ. **σαράι**.

σεραμέτι [seraméti] : μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω σεραμέτι** : φροντίζω, μεριμνώ να γίνει κάτι· σε κρητ. δημοτ. τραγούδι από τους Λάκκουες Χαλίων : *και σεραμέτι κάνουνε να πιάσουν τον Κιατίπη* (βλ. *Κρητική Εστία*, 2/15 (1950), 19).

[< *seremet* (Συντ.), βλ. σημείωση] (سرمت)

{Ως έτυμο της λ. *σεραμέτι* πρέπει να θεωρησούμε το τουρκ. *seremet*, που ως επιθ. σημαίνει 'ταχύς, ζωηρός, σφριγών' (Χλωρός, Α 963) και ως ουσ. 'ζήλος, ενθουσιασμός' (TDK). Στον παραπάνω στίχο η φρ. *σεραμέτι κάνουνε* είναι ιστορικός ενεστώτας, και ο στίχος παίρνει το νόημα 'βύληθκα/σπρώθηκα να πιάσουν τον Κιατίπη'. Προφανώς, τέτοια ενέργεια απαιτεί προηγούμενο σχεδιάσμό, εξού και το ερμίνευμα 'συσκεψη, σχέδιο' για τη λ. *σερομέτι* σε υποσελίδια σημείωση στο παραπάνω δημοσίευμα.}

σερασκέρης, ο [seraskéris] (Κριτσ¹²) : αρχιστρατήγος (Γιάνναρης, 39, 40, 43· Βενέρης, 402).

[< *serasker* (Γιάνναρης) (سر عسكر)]

σεργί, το [sergi] (Τσιρ.) : «διαμορφωμένο επίπεδο και καθαρό έδαφος για άπλωμα σταφυλιών προς σταφιδοποίηση», κρητ. συνών. οφιγιάς.

[< *sergi* (Κοντοσόπουλος) (سرگی)]

{πβ. «*σεργί*, το· το μέρος όπου ήπλωνον τα σύκα προς ξηρανσιν (Κρ. οφιγιάς, ο). Τούτο έπρατο την 17ην Ιουλίου. Η λ. εκ του τουρκ. *sergi*». Νικ. Κοντοσόπουλος, "Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας (μελέτη και λεξιλόγιον)", *Αθηνά*, 62 (1958), 302. Αντίστροφα: το ελλ. *ξηραντήριον* (ποντ. *ζεραντέριν*, *ζεραντέρ*) πέρασε στα τουρκ. ως διαλεκτ. *serander*, *serendi*, *seren* κ.ά., βλ. Tzitzilis, σ. 93.}

σεργιάνι*, το [serzāni] & **σιργιάνι** [sirzāni] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : περίπατος, βόλτα (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.).

[< *seyran* (Παπ.) (سيران)]

σεργιανίζω [serzānizo] & **σιργιανίζω** [sirzānizo] & **σουργιανίζω** [surzānizo] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ.) : κάνω βόλτα, «περιπατώ χάριν αναψυχής» (Παπ.).

[< *σεργιάνι* (Παπ.)]

σεργί, το [sergi] & **σερκί** [serki] : Η λ. εν χρήσει σε *Διάταγμα* του 1889: *Χάριν ευκολίας χορηγείται εις έκαστον χωρικών δελτίον (σερκί), εν ώ δηλουμένης της οφειλής του, σημειούται και το ποσόν των ελαοδένδρων, άτινα κέκτηται ούτος, και πόσα γρόσια ανελόγησαν ως αντίτιμον δε-*

κάτης εις έκαστον (βλ. *Κρητικός Κώδικς*, Α 189). Στην εφημ. *Κρήτη*, έτος ΙΑ', φ. 526, 14 Απρ. 1879: [...] *προσκαλεί τους εμπόρους [...] ίνα δοθώσιν αυτοίς σεργκία κατά το νέον σύστημα.* [*sergi*, στη σημ. «γραμμάτιον ταμιακόν, ήτοι δημοσίου ταμείου εξοφλητέον», βασική σημασία: «παν ό,τι εκτείνεται, εξαπλούται χαιμαί, ως τάπης, υψιάθος κτλ.» (Χλωρός, Α 906), βλ. και *σεργί* (Συντ.) (سرگی)]

σερδάρης, ο [serdárís] (Ροδ., Κριτσ^π): αρχηγός, στρατηγός (*Μεταφράσεις*, Β 32). [*serdar* (Κουκκίδης, 85) (سردار)] {*serdar* εσήμαινε επίσης «αρχηγός των αγροφυλάκων», βλ. *Μεταφράσεις*, Δ 278.}

σερές, ο [serés] (Πάγκ.): η σπιθαμή που γίνεται με τον αντίχειρα και τον δείχτη, το λεγόμενο (στην Κρήτη) ορνιθόσκελο. [*sere* (Πάγκ.) (سره)]

σεριφές, ο [serifés]: κυκλικός εξώστης μιναρέ. «Το Ρέθυμνο [...] τους μιναρέδες με τους πολλούς σεριφέδες» (Στέργιος Σπανιάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, 2ος τόμος, 3η έκδοση, Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο 2006, σ. 672). [*şerefe*, από το αραβ. *şurafa* κατά τον Nişanyan (Συντ.) (شرفه)]

σερίφι, το [serífi]: Η λ. σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874: *Των Τούρκων την υπόσχεσι του Τούρκου τα σερίφια / τα πάθαμε τα ξέρομε είν' ούλα παρομύθια* (Η *Κρητικοπούλα*, σ. 70). Ενωεί τις μεταρρυθμίσεις που είχαν εξαγγελθεί με σουλτανικό διάταγμα (Χάτι Σερίφ) το 1839. Με τη σημ. 'ιερό' η λ. σερίφι/χερίφι [Jerifi] ως επίθετο σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Τουρκιά [= τουρκοσύνη, μουσουλμανική πίστη] δεν εκατέχανε μινδέ Κοράν(ι) χερίφι / και παίζανε και μπαλωθιές εις το σαντάκι σερίφι* (βλ. Dedes, 355). Η έκφραση *Σαντζάκ σερίφι* (= ιερή σημαία, βλ. *σαντζάκι!*) βρίσκεται και στο μακροσκελές ποίημα του Ιωάννη Κωνσταντινίδη *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά του Λασιθίου* (Ερμούπολη 1868, σ. 4): *Νά πάρουνε το σράτευμα, και όλο το ρεντίφι, / Κι εμπρός απ' όλους ν' ακλουθά και το Σαντζάκ σερίφι*. Υπήρχε και οθωμανικό (χρυσό) νόμισμα **σ(ι)ερίφι** (*Μεταφράσεις*, Β 395 & Γ 191). [*hatt-i şerif* σουλτανικό διάταγμα' (Μπόγκας, 219) «αντόγραφον ιερόν» (Χλωρός, Α 743)] {Η δομή των εκφράσεων *Κοράν χερίφι* και *Σαντζάκ σερίφι* είναι κατά βάση οθωμανική.}

σερμιά, βλ. **σιρμιά**.

σερμπετζής, ο [serbedzís] & **χερμπετζής** [Jerbedzís] & **χερμπετσής** [Jerbetsís]: παρασκευαστής και πωλητής σερμπετιού. Η λ. σε

έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα», π.χ. σ. 20, 31, πάντοτε δίπλα σε όνομα Τουρκοκρητικού. Βλ. και *Κώδικας θυσίων*, 371.}

[< *şerbetsi*] (شربتی)

{Σήμερα ως οικογενειακό επίθετο: Σερπετσιδάκης.}

σερμπετί*, το [serbétí] & **χερμπετί** [Jerbétí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ., Ξεν.): **1.** ποτό από μέλι. **1α.** (ειδικότερα) ζεσταμένη ρακή με μέλι και πιπέρι, ως φάρμακο για το κρυολόγημα. **2.** πετιμέζι. **2α.** κατ' επέκταση, με επιθ. σημ.: πολύ γλυκό. **2β.** (μιθ., στον πληθ.) **σ/χερμπετία:** τα γλυκόλογα, τα «σιρόπια». **3.** το προϊόν από την ανάμειξη δύο ή περισσότερων υλικών, διάλυση, *πατάλι* (βλ.): **4.** (ειδικότερα) διάλυση κοπριάς στο νερό με το οποίο ποτίζουν τον κήπο.

[< *şerbet* (Παπ.) (شربت)]

{Το *σερμπετί* στη σημ. 4. γίνεται ως εξής: Στο πιο ψηλό μέρος του περιβολιού κάνουν ένα σωρό κοπριά δίπλα στον κύριο αγωγό του νερού και τη ρίχνουν λίγη λίγη στο νερό που τρέχει να πάει να ποτίσει τα φυτά. Αλλού το λένε κοπροζούμι. Στα τουρκ. λέγεται gübre şerbeti· το gübre από το ελλ. κοπριά.}

σερμπετλίκι, το [serbetlíti]: το φιλόδορμημα (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 582).

[< *şerbetlik* 'ματζίσι', διαλεκτ. *TDK*] (شربتلك)

σερνταρλής, βλ. **σεβνταλής**.

σερντάς, βλ. **σεβντάς**.

σερντενγκεστής, ο [serdenğestís]: παράτολμος εθελοντής (βλ. σημείωση). Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού κι οι σερντενγκεστηδες σας κι οι τσέτ' αγαλαρήδες* (βλ. Dedes, 363).

[< *serdenğeciti* (*TDK*)] (سردن كجدي)

{Το τουρκ. έπνομο αποτελείται από την περσ. προ-έλ. λ. *ser* 'κεφάλι' (βλ. *σερσκέρης*) + *-den*, επίθημα αφαιρετικής, με την οποία συντάσσεται το ρ. *geçmek* (εδώ στο γ' προσ. του αορίστου: *geçti*), που σημαίνει 'περνά', αλλά εδώ είναι συνώνυμο του *vazgeçmek* 'αρνούμαι, παραιτούμαι' (βλ. *βαγεστίζω*). Το **τστ** στη γραφή *σερντενγκεστήδες* αντιστοιχεί στο **çt** του τουρκικού ετόμου, αλλά το πιθανότερο είναι αυτό να προσαρμόστηκε ως **στ**. Ο Σταυρινίδης μεταγράφει τη λέξη *geçti* στην ίδια σελίδα (*Μεταφράσεις*, Δ 51) ως *γκετσά* και ως *γκεσά*. Αλλού (Ε 196) μεταφράζει τον όρο *serdenğeciti* ως: εθελοντής, ενώ αλλού (Ε 208, 209) γράφει: *σερντενγκετζίτ*, και μεταφράζει:

τάγματα εφόδου ή θανάτου. Ο Meynard (B 77) στο αντιστοιχο λήμμα εξηγεί: Ήταν σώμα παράτολμων εθελοντών που στρατολογούνταν μεταξύ των γενιτσάρων. Έμπαιναν επικεφαλής του στρατού στις πιο επικίνδυνες επιθέσεις. Υπήρχε επίσης με το ίδιο όνομα και ένα σώμα ιππικού.}

σερσέμις* (επιθ. προσ.) [sərsəmis] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** παραζαλισμένος, βλάκας, χαζός· **2.** ακατάστατος, ζωηρός, επιπόλαιος.

[< *sersem* (Παπ.) (سرسم, سرسام)]

σερσεμί, η [sərsəmi] (Γαρ.: απλή αναφορά στο λ. *σερσέμις*): η ιδιότητα, πράξη ή κατάσταση του σερσέμι.

[< *σερσέμις* (Συντ.)]

σερσεμιάζω [sərsəmiázō] (Ξανθιν., Γαρ.: απλή αναφορά στο λ. *σερσέμις*, Δαρ., Χουστ.): γίνομαι *σερσέμις* (βλ.).

[< *σερσέμις* (Ξανθιν.)]

σερσεμιάρης (επιθ. προσ.) [sərsəmiáris] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.): ανόητος, χαζός, επιπόλαιος.

[< *σερσεμιάζω* (Ξανθιν.)]

σερσεμιλίκι, το [sərsəmiˈliːki] (Ροδ.): αλητεία.

[< *sersemlik* (Συντ.) (سرسملك)]

σερτζανές, βλ. **σιτζαντές.**

σερτζεμπετζής, βλ. **τζεμπετζήμπασης.**

σέρτης (επιθ. προσ.) [sértis] (Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Δαρ., Ιδομ^B, Κασσ., Τσιρ^B, Ξεν.): βίαιος, σκληρός.

[< *sert* (Πάγκ.) (سرت)]

σέρτι, το [sérti] (Ροδ.): βάσανο, βάρος.

[< *σέρτης*, υποχωρητικά (Συντ.)]

σέρτικος* (επιθ.) [sértikos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ^B): **1.** δριμύς, σκληρός (λέγεται κυρίως για τον καπνό)· **2.** δυσκολοκατέργαστος (για υλικά: πέτρα, ξύλο κλπ.).

[< *sert* (Παπ.) (سرت)]

σέρτουρνα(ς), βλ. **τουρνατζής.**

σερφιντής (επιθ. προσ.) [serfindis], θηλ. **σερφιντίνα** [serfindina], & **σιρφιντής** [sirfindis] (Γαρ., Κριτσ.): αυτός που του αρέσει να τσιλημπουρδά· ΥΠΟΚΟΡ. του θηλ.: **σερφιντινό,** το [serfindinō].

[< *şirfinti* 'πόρνη' (Κριτσ.) (شرنتتی)]

σερφιντιλίκι, το [serfindilici] (Γαρ.): η συμπεριφορά του σερφιντή, το τσιλημπουρδισμό.

[< *σερφιντή(ς)* -λίκι ή κατευθείαν < *şirfintilik* 'πορνεία' (Συντ.)]

σεφάν αμπάκ (έκφρ.) [sefan abák] (Τσιρ.): «έμπροσθεν, εμφανώς, – Ίντα εστάθηκες ωρρέ

σεφάν αμπάκ, για να θωρούνε οι γι-αθρόπιοι το γ-κασασμό σου;» (= τη λίγδα σου).

[< τουρκ. ιδίωμ. (Τσιρ.) / *sefana bak*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Παλαιότερα (μέσα της δεκαετίας του '60, στο Ηράκλειο) άκουγα να χρησιμοποιείται η λαϊκή έκφραση *σεβάν αμπάκ*. Από τα συμφοραζόμενα (π.χ. *Μια γ-κουμά κοπέλια έχει, και δεν πάει να βρει ένα μεροκάματο να το κάμει να τωσε φέρει ένα γ-κομάτι ψομί, μόνο κάθεται ολημερίσιως τση μέρας στα καφενεία και σεβάν αμπάκ*) καταλάβαινα ότι σήμαινε κάτι σαν 'πέρα βρέχει' ή μάλλον 'ζαμάν φού'. Υποθέτω ότι πρόκειται για παραφθορά της τουρκ. διατύπωσης *sefana bak* 'χαλάρωσε!', κ.λ. 'κοίταζε την απόλαυσή σου'. Το παράδειγμα χρήσης που παραθέτει ο Τσιριγωιάκης είναι μια επίπληξη προς κάποιον που εκθέτει την απλυσία του *χωρίς να νοιάζεται* για το τι θα πουν αυτοί που τον βλέπουν.}

σεφάς γκελντί (επιφ. φρ.) [sefas ɣeldi] (Κονδ.) & **σαφά γκελντί** (βλ. σημείωση): «Χαιρετισμός τουρκικός. Απάντησις εις το *ώς γκελντί*: καλώς ώρισες». Βλ. *ός κελντί*.

{Δεν είναι απάντηση του επισκέπτη, αλλά καλοσύρισμα από τον οικοδεσπότη: *safa geldiniz* «καλώς ορίσατε [φιλοφρόνησις προς επισκέπτην]» (Χλωρός, A 1019), όπως το *ός κελντί*. Ο επισκέπτης θα απαντήσει: *Ηος bulduk* ή *safa bulduk*. Η έκφραση σε κρητ. δημοτ. τραγούδι για το Αρκάδι: *Κι οι Χριστιανοί τών είπανε: «σαφά γκελντί, μπουρμάδες»* (Αικατερίνη Κουρμούλη, "Δημιώδη άσματα εκ της επαρχίας Αγίου Βασιλείου", *Επετηρίς Εταιρίας Κρητικών Σπουδών*, 2 (1939), 432.)

σεφερά, βλ. **σεφέρι.**

σεφέρι^(A), το [seferi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **σεφερά,** η [seferá] (Ιδομ.): **1.** εποχή, χρονικό διάστημα: «Στο σεφέρι του Μουσταφά Πασά εκάηκε τ' Αρκάδι» (Πιτ.)· **2.** φορά: «Το χρόνο οι α-γερανοί πετούνε δυό σεφέρια, / δεν με λυπάς' αγάπη μου να πέσω σ' άλλα χέρια;» (Πιτ.)· ΦΡ. *το άλλο σεφέρι*: την επόμενη φορά.

[< *sefer* (Παπ.) / 'ταξίδι, φορά' (Πάγκ.) / 'πόλεμος' (Πιτ.) (سفر)]

{Το θηλ. *σεφερά* ίσως όχι κατευθείαν από το *sefer*, αλλά από το *σεφέρι* με επίδραση της λ. *φορά*.}

σεφερλής, ο [seferlis]: αυτό που πάει στο *σεφέρι*, στον πόλεμο. Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *με τη γουλέτα του Γετήμα καπετανίου, εις την οποίαν εβάλαμε [...] 80 σεφερλήδες, του Τζέλεπ-αγά το τακίμ (βλ. Ημερολόγιο Κοζύρη, 351).*

[< *seferli* «ο μεταβαίνων εις την εκστρατείαν, εις τον πόλεμον» (Χλωρός, Α 912) (Συντ.)] (سفرلی)

σεφέρ τασί, το [sefēr tasi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ.) : μεταλλικό σκεύος με αλλεπάλληλα δοχεία για μεταφορά φαγητών.

[< *sefer tasi* (Παπ.)] (سفر طاسی)

{Ένα χάλκινο *σεφέρ τασί* υπάρχει στο Ιστορικό Μουσείο Ηρακλείου (Συλλογή Μπουρλώτου).}

σεφής, ο [sefis] (Πιτ., Γαρ., Ροδ., Δαρ., Ξανθιν^Α, Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ο κάτοχος του γειτονικού αγρού, οικοπέδου κλπ., πλησιαστής (βλ. σημείωση), κρητ. συνωράτορας. Και **χεφής** [Isefis]: σε πωλητήριο του 1872, όπου η λ. *χειρίδες*, ενώ παρόμοια σε άλλο σημείο υπάρχει η λ. πλησιαστές (Α.Δ.Η., 2/ 54-3¹⁴).

[< *sefi* (Πιτ.) / σωστότερα: < *sefi* (Ξανθιν.)] (سفيح)

{Η λ. *sefi* (με s), η οποία υπάρχει στο *TDK* μόνο ως διαλεκτ. με τη σημ. ‘αρπακτικό, όρνεο’, θα μπορούσε να είναι η αφετηρία για μια πολύ παραστατική (παρ)ετυμολογία για ορισμένους *σεφής*, όμως η λ. *σεφής* (όπως σημειώνει ο Ξανθινάκης) προέρχεται από τη λ. *sefi* (με s), που σημαίνει (ως νομικός όρος) «προτιμητέος, ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως επί κτήματος κοινού ή γειτονικού πολυμένου» (Χλωρός, Α 968), πβ. *zifa* (από το αραβ. *zif'a* κατά το *TDK*) «το δικαίωμα της προτιμήσεως, όπερ έχει ο γείτων ή ο συνιδιοκτήτης οικίας τινός εις το ν’ αγοράση αυτήν ή τα μερίδια του ετέρου συνιδιοκτήτου» (Χλωρός, ό.π.). Βλ. σημείωση στο λ. *σεφιλίκα*.}

σεφίδες, οι (θηλ.) [sefidēs] (Γαρ., Κριτσ.) : τα σύνορα (σε αγρούς). *Επούλησε ο Κυργιάκος τ’ Αχλαδιανής το αμπέλι ντου στον Αρμό κι ο αγοραστής -ένας ξενομπάτης- εντάκαρε ντελόγο και μεταξεσύρνει τσι σεφίδες. Κακά ξεμπερδέματα δά να ‘χομε...* (Γαρ.)

[< *σεφής* (βλ.) (Συντ.)]

σεφιλίκα, το [sefilifika] (Γαρ., Ιδομ., Ξανθιν^Α, Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : **1.** η γειτνίαση ακινήτων· **2.** φιλική σχέση, σχέσεις καλής γειτονίας.

[< *sefilik* (Ξανθιν.)]

{Αρχική σημασία: ‘το δικαίωμα να αγοράσει κάποιος κατά προτεραιότητα ένα γειτονικό του ακίνητο’: «Σύμφωνα με τον τουρκικό νόμο, ο ιδιοκτήτης ακινήτου κτήματος δεν μπορούσε να το πουλήσει, αν δεν ρωτούσε πρώτα τον πλησιαστή του (σεφή), ο οποίος, εν εναντία περιπτώσει, είχε το δικαίωμα να εναγάγει τον πωλητή και, αποδεικνύοντας με μάρτυρες ότι δεν ‘άφηνε το σεφιλίκα’, να ακυρώσει την αγοραπωλησία» (Ημερολόγιο Κοζύρη, 347). Βλ. και σημείωση στο λ. *σεφής*. Με τη 2η σημ. ο Κρι-

τσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τη λ. **σεφιλίκα** ‘φιλική σχέση’ και την ετυμολογεί από το *sefilik* ‘πρεσβεία’, αλλά μάλλον πρόκειται για φωνητικό τύπο της λ. *σεφιλίκα*. Για την ανάπτυξη του -p- βλ. σημείωση στο λ. *μουσουλούκα*.}

σεφιλίκα, βλ. **σεφιλίκα**.

σεφκουλοντολμάς, ο [sefkulodolmás] (Κριτσ.) : ντολμάς από φύλλα σέσκουλου.

[< *σέφκουλο* ‘σέσκουλο’ + *ντολμάς* (Συντ.)]

{Το σέσκουλο (*Beta vulgaris*) στην Κρήτη είναι πιο γνωστό ως γούλα, σπανιότερα *ματζι* (< τουρκ. *pazi*). Αντίστροφα: από το ποντιακό *σεύτελο* ‘σέσκουλο’ (αρχ. *τεύλιον*), πληθ. *σεύτελα* που θεωρήθηκε ενικός, το τουρκ. διαλεκτ. *sefilla* ‘pazi’ (Ismail Kara, *Güneyce/Rize sözlüğü*, Dergih Yayınları, Κων/πολη 2001, σ. 158, βλ. και Tzitzilis, σ. 114.)}

σεφτάς, βλ. **σεβντάς**.

σεφτέζ*, ο [seftēs] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^Β, Ξεν.) : η πρώτη πώληση της ημέρας σε ένα κατάστημα και η σχετική είσπραξη.

[< *siftah* (Παπ.) / < βάλκ. τουρκ. *sefte* (Κυρανούδης, 38 και 85)] (سفته / سفتا)

{Στο λ. *siftah* ο Χλωρός (Α 912) σημειώνει: «λέγεται και *سفته* *σφτά*, *σεφτέ*». Η φρ. *κάνω σεφτέ* σημαίνει ‘είμαι ο πρώτος πελάτης/αγοραστής της ημέρας’ ή (για τον έμπορο) ‘κάνω την πρώτη πώληση/είσπραξη της ημέρας’. Για τους προληπτικούς ισοδυναμεί με το *κάνω ποδαρικό*: «Αν είσαι γουρλής, έλα να μου κάμεις σεφτέ = έλα να ψωνίσεις πρώτος» (Δαρ.). Την πρόληψη αυτή επισημαίνει ήδη ο Ronzevalle (316) : «première vente d’ un marchand, signe de bon augure».

σέγης, ο [sejis] : Η λ. εν χρήσει στον *Οργανισμό Δικαστηρίων* (1879) : *οι Σέγιδες και Ιμάμιδες των Οθωμανών* (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Β 4). Ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Α 28) σημειώνει για τη λ. **σεΐγης** [sejis]: «*Şeyh*: σημαίνει τον γέροντα. *Σεΐγης* ελέγεται και ο ηγούμενος ή αρχηγός των δερβισίων ή αρχηγός αραβικής φυλής».

[< *şeyh* (Χλωρός, Α 991)] (شيخ)

σεχίτης, βλ. **χεχίτης**.

σημαδεμένη, **σημαδωμένος-η**, **σημαδευτική**, βλ. **σημάδι**.

σημάδι, το [simádi] (Πιτ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Τσιρ^Β) : δαχτυλίδι ή άλλο κόσμημα που δινόταν από τους γονείς του γαμπρού στους γονείς της νύφης ως επισφράγιση της αμοιβαίας υπόσχεσης γάμου, αρραβόνας.

[πβ. *nizan* ‘σημάδι: παράσημο’ (βλ. *νιχιάνι*), που έχει και τη σημ. ‘αρραβόνας’ (Συντ.)]

{Ο παραλληλισμός *σημάδι/αρραβόνας* δεν ση-

μαίνει αναγκαστικά γλωσσική ανταλλαγή, παρόλο που η λέξη *νισάνι* [< *nışan* (Μπόγκας, 192)] είχε και τη σημ. 'σημάδι αρραβώνα', όπως φαίνεται από το παρακάτω: *Διο ή και περισσότεροι εκ των πλησιέστερων συγγενών ή και στενωτέρων φίλων της νέμφης άνδρες και γυναίκες μετέβαιναν εις την οικίαν του γαμβρού και άλλαξαν νισάν» [...] αντηλλάσσοντο δε εκ μέρους μεν της νέμφης «μεταξόττο μαντήλι», εκ μέρους δε του γαμβρού «φλωρί». Αυτά τά δυο «σημάδια» ήσαν ο δακτύλιος αρραβών» (Αλέξανδρος Λέτσας, "Ο γάμος εν Βογατσικό", *Μακεδονικά*, 1 (1940), 144.*

Από τη λ. *nışan* παράγεται η λ. *nışanlı* «μεμνηστευμένος, ηρραβωνισμένος, μνηστήρ, μνηστή» (Χλωρός, Β 1877). Από το *σημάδι* έχουμε αντίστοιχα: **σημαδεμένη** (Τσιρ^β.), **σημαδευτική** (Γαρ.), **σημαδομένος, -η** (Πιτ.)

σιαέτι, βλ. **σκιαέτι**.

σιαμπάν, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**

σίγανα, τα [*siğana*] (Τσιρ.) : ξερά φύλλα δέντρων. [ίσως < διαλεκτ. *ciğan* «derelerde biten, uzun yaprakları olan bir bitki» (φυτό με μακριά φύλλα που φυτρώνει σε ποταμάκια) (*TDK*) (Συντ.)] {Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί τη λ. **ζίγανα**, τα 'βελονοειδή φύλλα των πεύκων' από το αρχ. ελλ. *σίγνον* 'λόγγη, δόρυ'.}

σιγανουμουσουλής (επίθ. προσ.) [*siğanomuznûlîs*] (Ιδομ., Τσιρ.) : **1.** ύπουλος που δεν το δείχνει, σιγανό ποτάμι· **2.** πράος και ντροπαλός. [< *σιγανός* + *μουσουλής* (βλ.) (Συντ.)] {Τα δύο συνθετικά έχουν περίπου την ίδια σημασία.}

σιγκλέτι βλ. **σεκλέτι**.

σιγκλετίζω, βλ. **σεκλετίζω**.

σιγκουλές, ο [*sigulés*] : Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα: *Παιδιά και πού 'στ' οι φίλοι μου και σεις οι γεδικοί μου, / εις του Πασσά το συγκουλέν εβάλαν τη ζωή μου* (βλ. Πιανάνης, σ. 112: από: *Αρχείον Παύλου Βλαστού*, 14ος τόμος, 1078-1082). [< *sikâl* «σκέψις, ανησυχία», *sikâlis* «σκέψις», από τα περσ. (Χλωρός, Α 915) (Συντ.)] (سكلس)

σιγουρατζής (επίθ. προσ.) [*siğuradzîs*] (Δαρ.) : αυτός που δεν ρισκάρει, διστακτικός, επιφυλακτικός, φοβιτσιάρης. {Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάν. -(α)τζής.}

σιγουροκαζικόνω [*siğurokazikóno*] (Πάγκ.) : «Το ρ. μόνον εν παροιμ. λέγεται σύνθετον, άλλως αναλελυμένον *καζικόνω σιγούρα* (= ασφαλώσις). Επί τετραπόδων ζώων: Παλουκόνω ασφαλώς, καρφόνω βαθέως εις την γην το παλούκι [...], με το οποίο έχω δέσει το ζώον, δια

να μη το ξεκαρφώσει και φύγη τούτο και τρέχω κατόπι εν εγώ εις τον κάμπον, πεδιάδα, να το γυρεύω, ζητώ, να το πιάσω. Παροιμ.: "Σιγουροκαζικόνω, να μη γαβογυρίζης».

[< ιταλ. *sicuro* 'ασφαλής' + τουρκ. *kazıklamak* 'παλουκόνω' (Πάγκ.) / < *σιγούρα* + *καζικόνω* (Συντ.)]

σιδεροκαζικόνω [*siderokazikóno*] (Πιτ.) : *καζικόνω* (βλ.) χρησιμοποιώντας για *καζίκι* πάσσαλο σιδερένιο.

[< *σίδερο* + *καζικόνω* (Συντ.)]

σιεβάλ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

σιεκσής, βλ. **εχεξής**.

σιεριφι, βλ. **σεριφι**.

σικέρι, βλ. **σεκέρι**.

σικιαέτι, βλ. **σκιαέτι**.

σικιάρι, το [*sikâri*] (Ξανθιν.) : πράγμα αξίας, μεγάλο δώρο.

[< *sikâr* 'θήραμα, λάφυρο' (Ξανθιν.)] (شكار)

σικιλμές, ο [*sikilmés*] & **σικιλμάς** [*sikilmâs*] (Πιτ., Κριτσ^σ, Ιδομ^β.) : πλήξη, ανία, στενοχωρία.

[< *σικιλντίζω* < *sikalmak* (Πιτ.) / μάλλον < *sikalma*, με τις ίδιες σημ. (Συντ.)] (صيقلمه)

σικιλντίζω [*sikildízo*] & **σικιντίζω** [*sikidízo*] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ^σ, Ιδομ^β, Ξεν.) : **1.** στενοχωρούμαι πολύ· **2.** πλήττω.

[< *sikalmak* (Παπ.) / αόρ. *sikald(im)* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (صيقلم)

{Το ρ. *sikalmak* είναι το παθητικό του ρ. *sikmak* 'σφίγγω, συνθλίβω: στενοχωρώ' < *sik* (χωρίς κουκκίδα στο ι) 'στενός, στενόχωρος, σφικτός, πυκνός' (Χλωρός, Α 1040). Το μέσο είναι *sikimlak*. Το ομόρριζο *sikinti* (صيقندى) σημαίνει 'στενοχωρία, ανία'.}

σικιμέ κι **απανωσίκι** (έκφρ.) (Κονδ.: στο λ. *σικιμέ*, Τσιρ.) : «δηλώνει αδιαφορία. – Εσύ πλς στο ντουκιάνι και ρεφενίζεις με τσ' ορτάκηδές σου μα για το σπίτι σικιμέ κι απανωσίκι» (Τσιρ.).

[σικιμέ: βλ. *σικιμέ*¹, απανωσίκι: < *απάνω* + *sik* (λέξη ταμπου) 'πούτσος' (Συντ.)]

{Λέγεται επίσης και *σικιμέ* κι *απανωτρούλι* (Κονδ.). Στη δεκαετία του '60 ακουγόταν (Ηράκλειο) ως *σικιμέ* κι *απάνω τρούλα*.}

σικιμέ¹ (έκφρ.) [*sikimé*] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ.) : «μου είναι αδιάφορον, π.χ. "Λεν μας *εκαλέσανε στην ξεφάντωση, γιάντα*; –Σικιμέ *γλυτόνουμε και τα έζοδα*". κ.σ. βομολογία» (Παπ.). [< *sikimlek* (Παπ.) / σωστότερα: < *sikime* (βλ. σημείωση) (Συντ.)] (سك)

{Ο Κονδυλάκης έχει το λ. χωρίς ερμηνεία,

απλώς με την ένδειξη «ύβρις». Προσθέτει τη φρ. *σικιμέ* και *απανωσικά* (ή *απανωτρούλι*) (βλ.). Ο Παπαγρηγοράκης επισημαίνει τη βωμολοχική κυριολεξία του τουρκ. ετόμου (*sikilmek*) που προτείνει, χωρίς να την προσδιορίζει (τότε: σήμερα όμως δεχόμαστε ότι η “χυδαίωτητα” δεν ισχύει στα λεξικά, βλ. Χριστόφορος Χαρολάμπάκης, “Το νέο χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών”, Ανακοίνωση στο *8ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής*, Ιωάννινα, 30 Αυγ.-2 Σεπτ. 2007, σ. 1263-1282 (ειδικά στη σελ. 1272) των Πρακτικών του Συνεδρίου, διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: http://www.linguist-uoι.gr/cd_web/docs/greek/049_charalambakisICGL8.pdf). Το ρήμα *sikilmek*, λοιπόν, είναι παθητικό, σημαίνει (ως λέξη ταμπού) ‘γαμιέμαι’ και παράγεται από το *sik* (λέξη ταμπού, επίσης) ‘πούτσος’, η οποία με το κρητ. επίθημα *-im* ‘μου’ και το επίθημα *-e*, που αντιστοιχεί σε κατάληξη δοτικής, γίνεται *sikime* (ο τόνος στη λήγουσα). Η λ. *σικιμέ* είναι η αθρόστομη εκδοχή της έκφρ. “σκασίλα μου!”, αλλά όπως θα την έλεγε ο Καραϊσκάκης. Λέγεται και *σικιμέ καντάρ* (αργκό), βλ. σχετικό λήμμα στο *slang.gr*. Ο Τσιριγωτάκης έχει τη λ. *σικιμέ* με τη σημ. ‘άνευ σημασίας’ και την ετυμολογεί (μόλλον λανθασμένα) από το τουρκ. *sikim* ‘μια χούφτα’, το οποίο πάντως πρέπει να γραφτεί χωρίς κουκίδες (*sikim*), αλλιώς το νόημά του αλλάζει πάρα πολύ.}

σικιμέ² (έκφρ.) [*sikimé*] (Ξανθιν.): «(έχει προστακτική σημασία) = μη στενοχωριέσαι, μη χολοκάς. “Κακή είναι οφέτος η βεντέμα, μα σικιμέ²»».

[< *sikimma* ‘μη στενοχωριέσαι’, προστ. του ρ. *sikimmatmak*, αρνητ. τ. του ρ. *sikimmak* ‘στενοχωριέμαι’ (Ξανθιν.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (صيقنق)

{Κανονικά θα έπρεπε να είναι **σίκι(ν)μα*, ώστε να διατηρηθεί και η έγκλιση του τόνου του τουρκ. αρνητικού ρήματος, πβ. *κόρκομα* < *korkma*. Ίσως να έχει την ίδια ετυμολ. προέλευση με το *σικιμέ¹*, οπότε δεν χρειάζονται δύο ξεχωριστά λήμματα. Διπλή ετυμολογία σημειώνεται (Γιαγκουλλής, 65) και για το κυπρ. *σικιμέ* = «στην πούτσα μου» [< τουρκ. *sikmek* ή *sikimma* < *sikimmatmak* (= μη στενοχωριέσαι)], αλλά το ερμηνευμά οδηγεί σαφώς στην ετυμολογία του *σικιμέ¹*.}

σικλέτι, βλ. **σεκλέτι**.

σικλετίζω, βλ. **σεκλετίζω**.

σικλετισμένος, βλ. **σεκλετίζω**.

σικλακίικι, το [*silakliti*] & **σελακίικι** [*selakliti*] & **σιρακίικι** [*sirakliti*] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ^B): δερμάτινη ζώνη για όπλα και συνεκδ. φυσιγγιοθήκη, φυσεκίικι.

[< *silahlık* (Παπ.)] (سلاحق)

{Το *silahlık* από το *silah* ‘όπλο’, από το οποίο το ελλ. *σελάχι* / *σιλάχι* (βλ. λ. στο *AKN*).}

σιλάνι, βλ. **ασλάνι**.

σίμες, ο [*silmés*] (Κριτσ^A): σβήσιμο, σκούπισμα, μείωση. Βλ. και *τσιμπούκι σιλμέ*.

[< *silme* (Κριτσ.), ρηματ. ουσ. από το ρ. *silmek* ‘σκουίζω, σβήνω’ (Συντ.)] (سلمه)

σίλτες^A, ο [*siltés*] & **σελτές*** [*seltés*] & **χιλτές** [*hiltés*] (Παπ., Πάγκ., Ροδ.): ελαφρό, μαλακό στρώμα κρεβατιού.

[< *silte* (Παπ.) & διαλεκτ. *silte, selte* (TDK) (Συντ.)] (شيلته, شلته)

σιμέτι, βλ. **σιμίτι**.

σιμίτι, το [*simiti*] (Ροδ.): κουλούρι.

[ίσως αντδ. < τουρκ. *simit* < αραβ. *semiz* < αρχ. *σεμίδαλις* (*AKN*)]

{Ο Ροδάκης το έχει ως **σιμέτι**, αλλά προφανώς πρόκειται για τυπογραφική αβλεψία.}

σινάλικι, το [*sinaliti*] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): κοινωνική σχέση, συναλλαγή, συναναστροφή.

[< *asinalik* (Παπ.)] (اشناق)

{Κατά τον Πάγκαλο (Ε 171) «εκ του αρχ. *συναλιζόμαι* (= συναθροίζομαι) εξελιχθείσης της σημασίας ταύτης εις την του συναναστροφόμεν, ιδ. Ιστορ. Λεξ. της νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών υπό λήμμα *σινάλικι*». Η σωστή ετυμολογία είναι του Παπαγρηγοράκη. Ο Πιτυκάκης έχει τη λ. χωρίς ετυμολ. και τη γράφει *σινάλληκα* (< *σιν* + *άλλος*), ο Κριτσόστακης *σινάλληκι*. Κονδυλάκης, Ιδομενέως, Τσιριγωτάκης και Αποστολάκης τη γράφουν *σινάλικι*. Ο Νιșanyan ετυμολογεί το *asinalik* από τη λ. *asina* ‘γνώστος, οικείος’, από τα περσικά.}

σινάφι*, το [*sinafi*] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Δαρ., Ιδομ^B): συντεχνία, τάξη ανθρώπων.

[< *esnaf* (Παπ.), πληθ. *snif* (*AKN*)] (صنف)

σινβύλες, βλ. **σισιλέες**.

σινεκλίικι, το [*sinekliiti*]: «μυιοσόβητρον», δηλ. μυησοκοτώστρα. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 107).

[< *sineklik* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (سينكلك)

σινεματζής (Κριτσ^F) [*sinemadzis*]: επαγγελματίας που παίζει σινεμά, που κάνει κινηματογραφικές προβολές (περιοδεύοντας σε χωριά – δεκαετία του ’60).

[Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάληξη *-(α)τζής* (Συντ.)]

σινί*, το [*siñi*] (Πιτ., Τσιρ.): 1. «Μεγάλο ταψί, δι-

σκος αβαθής με χαμηλά χείλη από χαλκό» (Πιτ.)
2. «οι δυο κυκλικές επιφάνειες του ξυλοβάρελου, κορυφή και πάτος, ενισχυμένες με τσέρκν» (Τσιρ).
 [< *sini* (Πιτ.)] (سینی)

σινσιλές, βλ. **σισιλές**.

σιντριμάς, βλ. **συντριμάς**.

σιομπουνταλιάζω, βλ. **σομπουνταλιάζω**.

σιρακλίκι, βλ. **σιλακλίκι**.

σιργιάνι, βλ. **σεργιάνι**.

σιργιανίζω, βλ. **σεργιανίζω**.

σιργούνι¹ [sirǵúni] (Ξανθιν.) : σιργούνια, τα = «οι νέοι βλαστοί (λαίμαργοι) που εκφύονται στο εσωτερικό μέρος δέντρου». Για το *σιργούνι²* ‘έξορία’ βλ. *σουργούνι*.
 [< *sürgün* ‘νεαρός βλαστός’ (Ξανθιν.), διαλεκτ. κατά το *TDK*] (سورگون)

σιργούνι², βλ. **σουργούνι**.

σιργουνιάζω [sirǵunǵázō] (Ξανθιν.) : «βγάζω (αφαίρω) τα σιργούνια (λαίμαργους βλαστούς δέντρου)».
 [< *σιργούνι* (Ξανθιν.)]

σίρι¹, βλ. **καριζίρω**.

σίρι², το [siri] : το μυστικό. Η λ. σε μακροσκελές ποίημα του Ιωάννη Κωνσταντινίδη *Η εκστρατεία του Ομέρ πασά κατά του Λασιθίου* (Ερμούπολη 1868, σ. 17 και 25).

[< *sir* (-rri), από το αραβ. *sirr* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (سر)

{Στην τουρκ. παροιμία *Sirrini açma dostuna, o da söyler dostuna* αντιστοιχεί ακριβώς η κρητική γνωμική μαντινάδα: *Μη θαρρευτείς του φίλου σου να πεις το μυστικό σου, / φίλος του φίλου θα το πει, κι είναι κακό δικό σου.*}

σίρικι (Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.) : ειδικό στείλιάρι που χρησιμοποιούμε για να ζυγίσουν βαριά αντικείμενα με το κοντάρι, κανταρόζυλο: Δύο άντρες στέκονταν αντικριστά, έκαμπταν ελαφρώς τα γόνατα, στήριζαν τις άκρες του κονταριού στους ώμους τους, στερέωναν στη μέση του τον ένα γάντζο του κονταριού, ενώ με τον άλλο γάντζο έπιαναν αυτό που ήθελαν να ζυγίσουν, σηκώνονταν όρθιοι, ώστε το φορτίο να αιωρείται, και το ζύγισαν. (Για το σίρικι ‘ποικιλία σταφυλιού’ βλ. σημείωση.)

[< *sirik* ‘κοντάρι’, πβ. *hamal* *sirigē* «κοντάριον μακρόν των αχθοφόρων διά μεγάλα βάρη» (Χλωρός, A 1038) (Συντ.)] (سريق, صريق)

{Ο Κριτωτάκης έχει τη λ. και με τη σημ. ‘ποικιλία μαύρου σταφυλιού με μεγάλες ρώγες’. Πριν από αυτόν λημματογραφούν τη λ. με αυτήν τη σημ. ο Πάγκαλος, ο Πιτωκάκης και ο Γαρεφαλάκης. Όλοι το γράφουν *σιρίκι*. Ομοίως και η

Ξενάκη-Ροβίθη. Μόνο ο Πιτωκάκης έχει διπλή γραφή και σημειώνει ότι προτιμά τη γραφή με *-i-* ως απλούστερη, αλλά και διότι δεν τον πείθει η ετυμολ. του Ανδριώτη από τη λ. *σιρικόν* ‘είδος κόκκινης βαφής’ (την οποία έχει ο Πάγκαλος), αν και δεν αποκλείει το σταφύλι αυτό να προέρχεται από τη Συρία και έτσι να προέκυψε το όνομά του. Στα τουρκ. η λ. *sirik* έχει και τη σημ. ‘κοντάρι για υποστήλωση φυτών’: *fâsulye sirigē* «κοντάριον φασιλών ή άλλων φυτών» (Χλωρός, ό.π.). Το *TDK* έχει το ιζαφετικό σύνθετο *sirik domatesi* ‘ποικιλία ντομάτας με μεγάλους, στρογγυλούς, σαρκώδεις καρπούς που καλλιεργείται με υποστήλωση’. Το *σιρίκι* (ως είδος κλήματος) ίσως να σχετίζεται γλωσσικά με αυτά, δεδομένου ότι είναι ποικιλία που καλλιεργείται μόνο με υποστήλωση (κρεβατίνα). Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: η ελλ. λ. *κοντάρι* έχει περάσει στα τουρκ. ως *gönder* (Δημάση & Νιζάμ, 165), βασική σημ. ‘κοντάρι’, με διάφορες εξειδικεύσεις, μία από αυτές «*sirik*» (*TDK*), «*crochet du hammal*» (Meynard, B 680: كوندر). Επίσης: τουρκ. *herek* ‘ραβδί που μπαίνει δίπλα στα αναρρηχητικά φυτά, όπως το κλήμα και η φασολιά’ < ελλ. *χάραξ* (Δημάση & Νιζάμ, 167).}

σίριμι, το [sirimi] (άλλη γραφή: *σειρίμι*) (Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Τσιρ., Κασσ., Ξεν.) : σειρά φυτών, συστάδα αυλακίων στο λαχανόκηπο. Λέγεται αλλιώς και σανίδι.

[< *surim*, στη σημ. «*dar, uzun tarla parçası*» (στενό, μακρύ κομμάτι αγρού), αρχική σημ. ‘λουρί’ (*TDK*) (Συντ.)] (صيرم, سيرم)

{*Σιρίμι* λεγόταν επίσης το καθένα από τα φύλλα σταφιδοχάρτου πάνω στα οποία είχαν απλώσει στον οηγιτά σταφύλια να ξεραθούν. Προτιμότερη η γραφή *σιρίμι*, επειδή δεν σχετίζεται ετυμολ. με τη λ. *σειρά*. Ο Ανδριώτης έχει τη λ. *σιρίμι* ‘δερμάτινο κορδόνι’.

σίριτι*, το [siriti] (άλλη γραφή: *σειρίτι*) (Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) : λεπτή μεταξωτή ταινία που ράβεται στο *μειτόνι* και το *γελέκα* για ομορφιά και στερεότητα.

[< *şerit* (Πάγκ.) / < *şirit* (AKN)] (شريت, شريط)

σιρμαγιά [sirmazá] & **σερμαγιά***, η [sermazá] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : **1.** (αρχικό) κεφάλαιο μιας επιχείρησης. **2.** (μτφ.) γεννητικά όργανα του άντρα (πβ. περιουσία, στην ίδια σημασία).

[< *sermaye* (Παπ.)] (سرمایه)

{Η Ξενάκη-Ροβίθη έχει: *σιρμαγιά* και *σερμαγιά*. Κι εγώ, ως μαθητής Δημοτικού, φανταζόμουν τη λ. να γράφεται με υ (*συρμαγιά*), γιατί τη συσχετίζα με το σύρμα (συρτάρι), στο οποίο

υπέθετα ότι κάθε μαγαζάτορας έβαζε τα χρήματά του, όπως έβλεπα να κάνει ο καφετζής-μπακάλης του χωριού μου..}

σιρμαλί, βλ. **συρμαλένιος**.

σιρσιλές, βλ. **σισιλές**.

σισανές*, ο [sisanés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) & **σισινές** [sisinés] (Ιδομ^B): είδος παλαιού εμπροσθογεμούς όπλου με τσακμακόπετρα: ΥΠΟΚΟΡ. **σισανεδάκι**, το.

[< *sišhane* (Παπ.)] (ششخانه)

{Ο τ. *σισανές* μόνο στον Ιδομενέως. Ο Ροδάκης το γράφει: *σισανές*.}

σισιλέ, βλ. **σισιλές** (σημείωση).

σισιλές, ο [sisisilés] & **σιρσιλές** [sirsilés] & **σινσιλές** [sinsilés] & **σινβιλές** [sinvilés] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ.): γενιά, σόι. Συνηθίζεται στην κατάρα / βρισιά *Ατάλε το σισιλέ σου!*

[< *silsile* (Πάγκ.), από το αραβ. *silsila(t)*, κατά τον Nisanyan, & διαλεκτ. *sinsile* (TDK)] (سلسله)
{Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. **σισιλέ**, η (Σφακιά) με τη μτφ. σημ. 'τρέλα' και την ετυμολογεί (μόλλον άστοχα) από το *σίσιλο* (του μεσημεριού). Από το παράθεμά του «Όλοι ντωνα στο σόι τους είναι μια σισιλέ» φαίνεται ότι η λ. χρησιμοποιείται με την έννοια 'γενιά': 'όλοι τους είναι ίδια (τρελή) γενιά'. Υπάρχει και ο τ. **σισιλέτι** [< *silsilet*, τουρκ. τ. πλησιέστερος στο αραβικό έτυμο]: *Τότε εγενικεύτηκε η εθνική εγέρση, / Μωριάς, Στεριά και Εύβοια κι όλο το σισιλέτι* [= γένος, έθνος] (Γερμανός Γεωργιάδης, *Κρητική Μούσα*, Χάλκη 1898, σ. 11).}

σισιμάνης, βλ. **χιχιμάνης**.

σισινές, βλ. **σισανές**.

σιτζαντές, ο [sidzadés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ.): μικρό υφαντό χαλί που το έστρωναν πάνω στο σαμάρι να κάθεται ο καθυάλρηξ.

[< *seccade* 'χαλάκι προσευχής των μουσουλμάνων' (Παπ.)] (سجده)

{Ένα τέτοιο υφαντό εφίπιο από τα Ανόγεια εκτίθεται στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης με την ένδειξη: **σερτζανές**. «Για τις γυναίκες έστρωναν πατανίαν», σημειώνει ο Πιτυκάκης. Η σημείωση αντανακλά τη διαφορετική (καλύτερη) θέση της γυναίκας στην παραδοσιακή κοινωνία της Κρήτης, σε σύγκριση με άλλα μέρη της Ελλάδας. Σημειώνουμε ότι και οι χριστιανοί είχαν το δικό τους 'χαλάκι προσευχής', το λεγόμενο *πεύκα* < *επεύχιον* (ορθότερα: *υπεύχιον* «επειδή στρώνεται υπό τον ευχόμενον», Αδαμ. Κοραής, *Ατακτα*, 4ος τόμος, Παρίσι 1832, σ. 131).}

σιτζεράρω, βλ. **σιτσιέρνω**.

σιτζίμι, το [sidzimi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): είδος χοντρού, στέρεου, καλοστριμμένου σπάργου. ΥΠΟΚΟΡ. **σιτζιμάκι**, το.

[< *sicim* (Παπ.)] (سجيم, سجم, سجيم)

{Ο Αποστολάκης έχει και ξεχωριστό λ. με τη γραφή *σιτζίμι* και *σιτζιμάκι*.}

σιτζιμάζω [sidzimažáo] (Πάγκ., Πιτ.) & **σιτζιμάρω** [sidzimařáo] (Ιδομ^B): ευνουχίζω ζώο (τράγο) δένοντας σφιχτά τους όρχεις του με *σιτζίμι*.

[< *σιτζίμι* (Πάγκ.)]

σιτζούκι, βλ. **σουτζούκι**.

σιτσιέρνω [sitsjérno] & **σιτζιέρνω** [sidzjérno] & **σιτζεράρω** [sidzeráo] (Πάγκ., Ιδομ., Ιδομ^B) & **σιτσιάρω** [sitsjáró] & **σιτζιάρω** [sidzjérno] (Τσιρ., Ιδομ^B): στενοχωρούμαι υπερβολικά, ανυπομονώ, νιώθω να σκάσω.

[δυσετυμολόγητο, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Ιδομενέως το γράφει *σιτζιέρνω*. Το *σιτσιάρω* του Τσιριγωτάκη είναι μάλλον τ. του *σιτσιέρνω*, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα χρήσης που παραθέτει: *Να σιτσιάρω θέλω* [...]. Κατά τον Πάγκαλο: < τουρκ. *sizi* 'λύπη' + ίσως ιταλ. *crepare*. Προβληματική η ετυμολογία. Για την κατάληξη *-άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλιμέρνω*.}

σιφίρ, το [sifir] (Παπ., Πάγκ.): το μηδενικό.

[< *sifir* (Παπ.)] (صفر)

σιφίρι σιφίρι (επίρρ.) [sifiri] (Ξανθιν.): «ίσα ίσα, ακριβώς». «Καλιτσουνοφυλλα και μυζήθρα τά 'φερα *σιφίρι σιφίρι*» (άρα, δεν περίσπεγε ούτε το ένα ούτε το άλλο).

[< *sifir* 'μηδέν' (Ξανθιν.)] (صفر)

σιχτίρ* (έκφρ.) [sixtir] (Παπ., Πάγκ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): φύγε, χάσου από δώ. «Συνήθως λέγεται **ας-σιχτίρ**» (Παπ.).

[< *siktir* (Παπ.) / προστ. του *siktirmek* (Πάγκ.)] (سيكتيرمك)

{Όχι *ας σιχτίρ* αλλά: *ά σιχτίρ(ι)*, από το *ha siktir* 'ξεκουμπίδια', το οποίο όμως στα τουρκ. είναι χοντρή βρισιά, διότι σημαίνει κ.λ. 'ά γαμήσου'. Στα ελλ. δεν έχει σεξουαλικό περιεχόμενο, αλλά είναι «επιφωνηματική υβριστική έκφραση αγανάκτησης και απογομπής» (ΑΚΝ), βλ. και σημείωση στο λ. *σιχτιρίζω*.}

σιχτιρίζω* [sixtirizo] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.): 1. διώχνω κάποιον με βίαιο τρόπο, τον διαλοστέλνω. 2. επιπλήττω.

[< *σιχτίρ* (Παπ.)]

{Για την ιστορία των λέξεων: Το 1920 ο Αρι-

στείδης Κριάρης (*Πλήρης συλλογή κρητικών δημοδών ασμάτων*, σ. 173) έγραφε τα εξής σε υποσελίδια σημείωση: «*Σιγτηρίζω* = Εκδιώκω τινά κακὴν κακῶς δια τῆς λέξεως *Σικτήρ* = λέξις ἔχουσα αισχρὰν σημασίαν παρά Τούρκους. Ἦδη δε ἐκπέσσα σημαίνει = Χάσου ἀπὸ ὕδωρ.»}

σιγτήρισμα*, το [sixtírizma] (Αποστ., Τσιρ., Κασσ.) : επίκληση, βρίσιμο.
[< *σιγτηρίζω* (AKN)]

σιγτήρ πιλάφι, το [sixtír piláfi] (Πάγκ., Τσιρ., Κριτσ.) & **σιγτήρ πιλάβι** [sixtír pilávi] : **1.** το τελευταίο φαγητό του γάμου **2.** η αποπομπή, η εκδιώξη κακὴν κακῶς.

[< *σιγτήρ* + *πιλάφι* (Πάγκ.)]

{Κατὰ τον Πάγκαλο, στη ἔκφρ. *επῆρε το σιγτήρ πιλάβι ἢ το δόκανε το σιγτήρ πιλάβι* «υπόκειται μύθος τις ἢ γεγονός» τν». Στη σημ. **1** ἀκούγεται ὡς ἀστείο. Ἀλλῶστε ἡ ἔκφρ. δὲν ὑπάρχει στα τουρκικά, ἀλλὰ εἶναι ἐλλ. σχημ. με χιουμουριστικό στόχο, πβ. *ρεμπέτ ασκέρι*. Στο κρητ. ἀποχαιρετιστήριο φαγητό του γάμου ἀντιστοιχεί ἡ τουρκ. *paça günü* «ἡμέρα τῆς πηχτής, ἴτοι ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς γαμηλίου εορτῆς παρ' ὀθωμανοῖς, καθ' ἣν τρώγουσι πηκτὴν» (Χλωρός, Α 411).}

σκαμπίλι*, το [skabíli] (Τσιρ., Κριτσ.) & **σκαμπίλια**, τα [skabíla] (Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : **1.** χαστούκι **2.** εἶδος χαρτοπαγνίου **3.** (στον πληθ. τα *σκαμπίλια*) τα τραπουλόχαρτα.

[< τουρκ. *iskambil* 'παγνιόχαρτα, ράπισμα ηχηρό' (Ξανθιν.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (اسكاتبيل)

{Το AKN διαφοροποιεῖ *σκαμπίλι* 'μπάτσος, χαστούκι' [< ;] καὶ *σκαμπίλι* 'εἶδος τυχεροῦ παιχνιδίου που παίζεται με τράπουλα' [< ἰταλ. (;) (πρβ. τουρκ. *iscambil*) ἴσως < παλ. γαλλ. *brisque* ἀπὸ ὄν. ἠθοποιού]. Το TDK ἔχει τῆ λ. *iskambil* μόνο με σημ. σχετικές με τὴν τράπουλα καὶ τὴν ἐτυμολογεί ἀπὸ τὴν *Briscambille* (ἄλλη γραφὴ το ψευδωνύμου του Γάλλου ἠθοποιού Jean Gracieux, 1575-1634), βλ. λ. στὴν *Βικιπαίδεια*, στο Διαδίκτυο).}

σκα(ν)τζίκης, βλ. **καντζίκης**.

σκα(ν)τζίκικα, βλ. **καντζίκικα**.

σκατουλατζής, ο [skatuladzis] (Γαρ., Κριτσ., Ἰδομ^B) : ο επαγγελματίας που αδειάζει βόθρους.
{Λημματογραφεῖται γιὰ τὴν τουρκ. προέλευσης κατὰ λ. -(α)τζής.}

σκεμπέ, βλ. **σκεμπές**.

σκεμπεδάκι, βλ. **σκεμπές**.

σκεμπές*, ο [tʃebés] & **σκεμπέ^(A)**, ἡ [tʃebé] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ἰδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.) : **α)** (ὡς ουσ.) ἡ κοι-

λιά, το στομάχι (ανат.)· ΥΠΟΚΟΡ. **σκεμπεδάκι**, το. **β)** (ὡς ἐπιθ. προσ.: *σκεμπές*) **1.** λαίμαργος, φαγάς, κοιλαράς · **2.** χωρίς σφρίγος.

[< *iskembe* (Πάγκ.)] (اشكيمبه, شكيمبه)

{Το θηλ. *σκεμπέ* μάλλον ἀπὸ ἐπίδραση τῆς λ. *κοιλιά*.}

σκεντζές, ο [tʃendzés] (Ξανθιν.) : ο βασιανισμός.

[< *iskence* (Ξανθιν.)] (اشكنجه)

{Ο Τσιριγωτάκης λημματογραφεῖ τῆ λ. *σκεντζές* (καὶ *εσκεντζές*) με τὴν σημ. 'κακοτέχνης' καὶ τὴν ἐτυμολογεί ἀπὸ το «Τουρκ. *eskentze* = ἀτζαμής», ἔτυμο που δὲν μπόρεσα να ἐντοπίσω. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὴ λ. *σκιτζής* (βλ.)}

σκεντζεύγο [tʃendzénego] & **σκεντζίω** [tʃendízo]

(Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Ἰδομ^B) : βασιανίζω, τυραννῶ. Μέσο: **σκεντζεύομαι**, **σκεντζίζομαι** ὡς σύνθετο: *πολιοσκεντζεύομαι*, *πολιοσκεντζίζομαι* 'πολυβασιανίζομαι' (Ξανθιν.^A)

[< *iskence* (Παπ.) / < *σκεντζές* (Ξανθιν.)]

σκεντζίω, βλ. **σκεντζεύω**.

σκετζήδικο, βλ. **σκετζίδικο**.

σκετζήλικα, βλ. **σκετζύλικα**.

σκετζής, βλ. **σκιτζής**.

σκετζίδικο, το [tʃedziðiko] (Κριτσ.) : εργαστήριο γιὰ ἐπιδιορθώσεις παπουτσιῶν ἢ ρούχων.

[< *σκετζ(ής) -ίδικο* (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *σκετζήδικο*.}

σκετζύλικα, το [tʃedzilifli] (Γαρ., Κριτσ.) : ἡ ἐργασία τοῦ μπαλωματῆ (βλ. *σκιτζής*).

[< *σκετζ(ής) -ίλικα* ἢ τουρκ. *ezkicilik* (Συντ.)]

{Ο Γαρεφαλάκης το γράφει: *σκετζήλικα*.}

σκιαεθάρης (ἐπιθ. προσ.) [tʃaetháris] (Τσιρ.) : μαρτυριάρης, καρφί.

[< *σκιαετάρης < *σκιαέτι* (βλ.) ἢ διαλεκτ. (;) *zikayetkar (Συντ.)]

{Στα τουρκικά του Αζερμπαϊτζάν ὑπάρχει ἡ λ. *zikayetkar* 'παραπονούμενος' (βλ. Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Κων/πολη 1994, τόμ. 2, σ. 1088.)

σκιαέτι, το [tʃaéti] & **σκιαέτι** [sitʃaéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ἰδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** καταγγελία, παράπονο· ΦΡ. *κάνω σκιαέτι*, *πάω στο σκιαέτι* **2.** ἐξιστόρηση, κουτσομπολιά· **3.** συκοφαντία.

[< *zikâyet* (Παπ.)] (شكيت)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεῖ τον τ. *σκιαέτι* = δικαιολογία. (Τυπογραφικὴ ἀβλεπία;)}

σκιαλίκα, το [tʃialifli] (Πάγκ.) : «Αὶ ἀπρέπεια τας ὁποίας κάμνει ο μεθυσμένος, ο ὁποῖος σπάζει ποτήρια, χειρονομεῖ».

[< *eskialik* 'το φέρσιμο του *eskia*', βλ. λ. *eskias* (Συντ.)]

σκιάς, βλ. **εσκιάς**.

σκιντίζω, βλ. **κισντίζω**.

σκεντζής*, ο [ʃi'dzís] & **σκετζής** [ʃi'edzís] & **εσκεντζής** [eʃi'edzís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) & **εσκεντζής** [eʃi'dzís] (*Κώδικας Θυσιών*, 371) : **1.** ο επιδιορθωτής υποδημάτων · **2.** παλαιοπώλης · **3.** (μικρ., μειωτ.) κάθε τεχνίτης που υστερεί σε μαστοριά και επιτηδεύσυνη · **4.** (για γιατρούς, θεραπευτές κλπ., μειωτ.) κομπογιαννίτης, απατεώνας.

[< *eskici* (Παπ.) (اسكيجي)]

{Βλ. και σημείωση στο λ. *σκεντζές*.}

σκληπατζίκι, βλ. **πλακα(ν)τζίκι**.

σκουντιά, τα [skudjá] (Ξανθιν.) : «οι πέτρες που κρέμαγαν με σπάγγους στο φασίδι και στο διασίδι, για να κρατούν σταθερά τα καλάμια και τα μασούρια».

[ίσως < *sikanti* 'σφιζίμο, πίεση' (Ξανθιν.)]

(صيقندي، صقندي)

σκυλόκουμος, βλ. **κούμος**.

σκυλοπισμανεύω, βλ. **πισμανεύω**.

σκύλος, βλ. **καντζίκης**.

σμαγδάλι, βλ. **μασγάλι**.

σμπερντάχι, βλ. **μπερντάχι**.

σοβαντζίω* [sovadízo] (Παπ.: στο λ. *σοβάς*) & **σοφαντζίω** [sofadízo] (Ιδομ.) : επιγνώ με σοβά την επιφάνεια ενός τοίχου (*AKN*).

[< *sovad(im)*, αόρ. του ρ. *sovakak*, διαλεκτ. του *sivamak* (Συντ.)]

σοβάς*, ο [sovás] & **σοφάς**² [sofás] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.) : το ασβεστοκονίαμα (*λέξις πανελλήνιος*, Παπ.).

[< *siva* (Παπ.) / < *sona* / *siva*, τύποι του *siva* (*AKN*)] (صوا، صوا)

σοβά τεπές, ο [sová tepés] (Παπ., Πάγκ.) : «σανίδιον επί του τοίχου χρησιμεύον ως περιζώμα του πατώματος» (Πάγκ.), το σοβατεπί (*AKN*).

[< *siva tepe* (Παπ.)]

σοβατζής*, ο [sovadzís] (Παπ.: στο λ. *σοβάς*, Πάγκ.) : τεχνίτης που κάνει σοβάδες, που σοβαντζίει.

[< *sivaci* (Πάγκ.) / *sovaci* (& *sivaci*) (*AKN*)] (صوياجي)

σογιά, η [sozá] (Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.) : το σόι, η γενιά.

[< *soí*, πληθ. *σόγια* · το γένος και ο τονισμός κατά τη: *γενιά*. (Συντ.)]

(*)**σογιουλτζούμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

σόι*, το [soí] (γεν. του *σογιού*, πληθ. τα *σόγια*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** (για ανθρώπους) γένος, καταγωγή, οικογένεια · **2.** το είδος (τι λογής είναι κάποιος/κάτι) · **3.** (για ζώα και φυτά) ράτσα, ποικιλία.

[< *soy* (Παπ.) (صوي)]

{Ο Πάγκαλος γράφει: *soy* και *σουλίδικος*. Ο Πιτκάκης σημειώνει ότι στη Δ. Κρ. «με τον όρο *soí* εννοούν τους εκ πατρός προγόνους, ενώ με τον όρο *γενιά* τούς εκ μητρός».

σοϊκός (επίθ.) [soikós] & **σόικος** [soíkos] (Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : «Κατά κυριολεξία ο προερχόμενος από καλό σόι. Επεκράτησεν όμως, επί ανθρώπων και πραγμάτων να σημαίνει τον ακέραιο χαρακτήρα ή το ποιοτικά εκλεκτό πράγμα» (Πιτ.). Βλ. και *καλής σόης*. ΕΠΙΡΡ. **σοϊκά** (τροπ.) : σωστά, καλά, όπως πρέπει.

[< *soí* (Πιτ.)]

{Ο Ιδομενέος σημειώνει εύστοχα ότι η λ. συνήθως χρησιμοποιείται αρνητικά: *den éina* / *den mou φαίνεται σοϊκός*. Βλ. *σοϊλής*.}

σοϊέ, βλ. **στο σοϊέ**.

σοϊλής^(A) (επίθ. προσ.) [soiális], θηλ. **σοϊλίνα** [soiλίna] (Κριτσ.) : αυτός που κατάγεται από καλή οικογένεια.

[< *soylu* (Κριτσ.) (صويلو، صويلو)]

{Λέγεται και *σογιαλής*, θηλ. *σοϊλού* / *σογιαλού*. Ο Ξανθινάκης αναφέρει απλώς τις λ. *σοϊλής* και *σοϊλίδικος* ως συνώνυμα του *σόικος* στο σχετικό λήμμα.}

σοϊλίδικος* (επίθ.) [soiλίδikos] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.) : **1.** αυτός που κατάγεται από καλή οικογένεια · **2.** (για ζώα) που είναι καλή ράτσα · **3.** (για αντικείμενα) καλοφτιαγμένος.

[< *soylu* + *-ίδικος* (Πάγκ.) (صويلو، صويلو)]

σοϊπλούδικος (επίθ.) [soipλύdikos] (Πιτ.) : «Ό,τι περίπου και ο σοϊκός, με μια μικρή σημασιολ. διαφορά. Η παρεμβολή των συλλαβών -πλουδι- υποδηλώνει το σχετικό και όχι το απόλυτο. Κάπως το «μέχρις αποδείξεως του εναντίου»». [μάλλον από συμφωρμό των λ. *σοϊκός* (βλ.) και *σοουλπλούδικος* (βλ.) (Συντ.)]

σοϊταρηλίκι, το [soitarilítʃi] & **σαϊταρηλίκι** [saitarilítʃi] & **χοϊτηρηλίκι** [xoiitʃilítʃi] (άλλη γραφή: *χοϊταρηλίκι*) & **χοϊταρηλίκι** [xoiitarilítʃi] (Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : **1.** αστείο, χωρατάς · **2.** διπλωματία.

[< *soitarhís* + *-ιλίκι* ή κατευθείαν < *soytarilik* (Συντ.) (صويتاريق)]

{Προτεινόμενη γραφή: *σοϊταρ(ι)λίκι*. Στη γραφή *χοϊταρηλίκι* (Ιδομ^B) διαφαίνεται ορθογραφική επίδραση από τη λ. *χωρατάς*, με την οποία είναι

στο ίδιο λήμμα. Το πέρασμα στη σημ. 'διπλωματία' (Γαρ.) δεν είναι προφανές.]

σοιταρής (επίθ. προσ.) [soitaris] & **χειταρής** [heitaris] (Κονδ., Ιδομ^B): χωρατατζής

[< *soitari* «γελωτοποιός, μίμος» (Χλωρός, Α 1035) (κατά τον Nişanyan < αραβ. *sa'tar* 'τεχνητός φαλλός' < ελλ. *σάτυρος*) (Συντ.)] (σοιταρί, σοιταρί, سويتارى, سعترى)

{Βλ. και *σαϊταρτζής*. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. (διαλεκτ. κατά το *TDK*) *horata* 'αστειότης', *horata etmek* 'κάμνω αστειότητα, αστειεύομαι', *horataci* 'ο αγαπών να κάμνη αστειότητα, φιλοπαίγιων, ευτράπελος' (Χλωρός, Α 756).}

σοκακάκι, βλ. **σοκάκι**.

σοκάκι*, το [sokáʃi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): συνοικιακή οδός, στενός δρόμος σε κατοικημένη περιοχή, το στενό- ΥΠΟΚΟΡ. **σοκακάκι**, το.

[< *sokak* (Παπ.)] (سوقاق, سوقاق)

σολομπιτεβίς (επίρρ.) [solobitevis] (Πάγκ.): εντελώς, τελείως.

[< *σολομπιτίς*, «κατά τινα αναλογικήν επίδρασιν και άλλης τινός συνων. λέξεως» (Πάγκ.)]

σολομπιτίς (επίρρ.) [solobitis] & **σολομποτίς** [solobotis] (Πάγκ., Αποστ., Τσιρ.): εντελώς, τελείως.

[< *όλος* + *μπίτι* (Πάγκ.) / *μάλλον* < επιτατ. -*σο* + *ολομποτίς* (Συντ.)]

{Για το επιτατ. -*σο* βλ. σημείωση στο λ. *σοτουρκεύω*.}

σολομποτίς, βλ. **σολομπιτίς**.

σομακί*, το [somaʃi ή somaʃi ?] (Παπ., Πάγκ.): πολύχρωμο μάρμαρο ή μετέον.

[< *somaki* (Παπ.)] (سماكى, صوماكى)

σομαραζόνω [somarazóno] (Κριτσ.): «βρίσκομαι σε μεγάλη κατάθλιψη ή αδράνεια».

[< επιτατ. *σο-* + *μαραζόνω* (Συντ.)]

{Για το επιτατ. *σο-* βλ. σημείωση στο λ. *σοτουρκεύω*.}

σόμπα*, η [sóm̥ba] (Παπ.): η θερμάστρα.

[< *soba* (Παπ.)] (صوبا)

{Κατά το *EΛΝΕΓ* πρόκειται για αντιδάνειο: < τουρκ. *soba* < ουγγρ. *szoiba* < παλ. άνω γερμ. *stuba* < μεσν. λατ. *extupa / *extufa (γαλλ. *étuve*) < υστλατ. *ex-tufare < λατ. *ex-* + *tufare, το οποίο από το αρχ. *τύφος* 'γεμίζω καπνό, ατμό' < *τύφος* 'καπνός, ατμός'.}

σομετάρω [sobetáro] (Πιτ., Ιδομ^B): «Κάθομαι πρόσωπο με πρόσωπο. Σύζητώ κατ' ιδίαν» (Πιτ.), κουβεντιάζω με κάποιον.

[< *σομπέτι* (βλ.) (Συντ.)]

{Το ερμίνευμα του Πιτυκάκη είναι επηρεασμένο από την ετυμολογία που ο ίδιος προτείνει. Για την κατάληξη -*άρω* βλ. σημείωση στη λ. *ταλμέρνω*.}

σομπέτι, το [sobéti] & **σομπέτι** [subéti] (Κονδ., Ιδομ^B): η κουβέντα.

[< *σομπέτ* (Κονδ.) / < *sohbet* (Συντ.)] (صحبت)
{Ως *σομπέτι* σε στίχο κρητ. ρίμας του 19ου αιώνα: *οντέ τα κουβεντιάζανε κι εκάνα το σομπέτι* (Εμμ. Δουλγεράκης, "Το κρητικόν δημώδες άσμα της Σουσάννας", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 344).}

σομπόγιδος (επίθ.) [sobóʒidos] (Τσιρ., Ιδομ^B): ίσος με ανάστημα ανθρώπου: «σομπόγιδος να κάμεις το' αχερόφορδους να βάνουσι πολλά άχερα».

[< *σο-* (< *ίσος*) + *μπόι*, *μπόγια*: κατάληξη -*ιδος* (:)] (Συντ.)]

{Υπάρχει το επίθ. *σόμπογος* που σημαίνει 'ίσος στο ανάστημα με κάποιον άλλον'. Για το *ά* συνθετικό πβ. *σόκαιρος* 'συνομιληκος', *σόκουρος* 'ισούψης', *σόχρονος* 'συνομιληκος' (Πάγκ., Ε 218, 220, 234).}

σομπουνταλιάζω [sobudalázo] & **σιομπουνταλιάζω** [s̥obudalázo] (Ξανθιν., Γαρ. στο λ. *μπουνταλιάζω*, Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): γίνομαι περισσότερο (ή ολότελα) μπουνταλιάς, αποβλακόνωμα· *μτχ. παθ. πρκ.: σομπουνταλιασμένος*.

[< επιτατ. *σιο-/σο-* + *μπουνταλιάζω* (Ξανθιν.)]

{Ο Κριτσοτάκης λημματογραφεί χωριστά τον (αμάρτυρο;) τ. *σομπουνταλιά*.}

σοντιμπιντούς (επίρρ.) [sodibidús] (Τσιρ.): ολότελα.

[< επιτατ. *σο-* + *ντίπι* (Τσιρ.) / *μάλλον* + *ντιπιντούς* (βλ.) (Συντ.)]

{Για το επιτατ. *σο-* βλ. σημείωση στο λ. *σοτουρκεύω*.}

σοολκόλ αγασής, ο [solkól agasis] : αρχηγός του αριστερού κέρατος του στρατεύματος. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101), βλ. και *σαακόλ αγασής*.

[< *sol kol aǵasi* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

{Σημείωση Στέφ. Ξανθουδίδη: «Είναι περιέργον ότι αι ονομασίαι του δεξιού και αριστερού κέρατος κατά τον χρόνον της πολιορκίας του Χάνδακος 1646-1669 διατηρούνται ακόμη κατά το 1786».

σοολκολαζάπαγασής, ο [soolkolazápagasis] : αρχηγός των Αζάπαθών του αριστερού κέρατος. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101), βλ. και *σαακολαζάπαγασής*.

[< *sol kol azapagasi* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

{Αζάπαγασής < *azap ađasi*. Για τη διπλή είσοδο της λ. *azap* στα ελληνικά (μία κατευθείαν από τα αραβ. και μία από τα τουρκ.) βλ. σχόλιο στη λ. (*)*αζάπης*, στο Παράρτημα 1.}

σοτουρκέω [soturkéo] (Αποστ., Τσιρ.) : «μεταφορικά, γίνομαι Τούρκος. (Λέγεται στην περίπτωση που παραμελώ βασικά θρησκευτικά μου καθήκοντα και μοιάζω να μην είμαι Χριστιανός, αλλά Μωαμεθανός, αλλόθρησκος, Τούρκος.)» [σο- στην σημ. ‘εντελώς’ + *τουρκέω* (Συντ.)] {Για το πρώτο συνθετικό (σο-) βλ. Ελεονώρα Δημελά, Το *σο-/σο-* στην κρητική διάλεκτο: Μια περίπτωση γραμματικοποίησης. Ανακοίνωση στο *8ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Ιωάννινα, 30 Αυγ.- 2 Σεπτ. 2007, σελ 784-797 των Πρακτικών του Συνεδρίου, διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: http://www.lingui.si-uoι.gr/cd_web/docs/greek/014_dimelaiCGL8.pdf (29-4-2012).}

σού, βλ. **σού**.

σού!, βλ. **σούς!**

σουβαρίς, ο [suvaris] & **σουμπαρίς** [subaris] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ^B.): έφιππος ταχυδρόμος (επί Τουρκοκρατίας). [*suivari* (Παπ.)] (سوارى)

σού-γιολού, το [sú zolú] : υδραγωγείο (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 347). [*su yolú*, κ.λ. δρόμος του νερού· *su* ‘νερό’ *yol* ‘δρόμος’, βλ. *γιογλέρω* (Συντ.)] (صو يولى)

σογιολτζής, ο [sú zoldzis] : αρχυδρονόμος (*Μεταφράσεις*, Γ 439). Η λ. εν χρήσει σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία), σ. 1, αρ. 7: *Αβδουραχμανάκης Τζεμήλ, σογιολτζής*. [*su yolcu* (Σταυρινίδης)]

σογιού, η [suzú] & **σουζιού** [suzjú] (Πάγκ., Γαρ., Ιδομ^B, Ξεν.). **1.** σουρωτήρι· **2.** καταβρεχτήρι, ποτιστήρι. [*siizgú* ‘σουρωτήρι, τρυπητό’ (Πάγκ.)] (سوزگوى)

σογιούν γιαπανά (ουλσούν) (έκφρ.) [sujún jabaná (ulsún)] (Κονδ.) : με το συμπάθειο, (το καθαρευουσιάνικο) μετά συγχωρήσεως. [μεταγραφή με ελλ. χαρακτηρισές του τουρκ. *sözüm yabana olsun* (Συντ.)] (سوزم يابانه اولسون) {Για τη έκφρ. *sözüm yabana* ο Χλωρός (Α 934) γράφει: «ο λόγος μου εις την έρημον, ήτοι δεν εφαρμόζεται εις το περί ου ο λόγος πρόσωπον ή πράγμα [έκφρασις περιφρονήσεως, εν χρήσει όταν εκφέρει τις το όνομα πράγματος αναξίου λόγου]».}

σογκί, το [suhdzí] (Πιτ., Ιδομ., Κριτσ^{1π}.): **1.** η ξιφολόγη· **2.** κάθε αιχμηρό όργανο.

[< *süingü* (Πιτ.)] (سنگو، سونگو، سنك، سگو)

σογκίζω [suhdzizo] (Πιτ., Ροδ., Ιδομ.): χτυπώ με αιχμηρό όργανο, λογχίζω.

[< *σογκί* (Συντ.)]

σοικιούρι, το [su[í]ri] (Τουρκοκρ.) : η ευχαριστία. Βλ. και *αραμπισουκιούρι*.

[< *sükür* (Bilgehan², 636) «ευχαριστία, ευγνωμοσύνη, δόξα» (Χλωρός, Α 970)] (شكر)

σοκουλαγασής, ο [sukulayasis] : ο φρουράρχος του Κούλε (στην είσοδο του ενετικού λιμανιού στο Ηράκλειο). Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεισέσια*, 102-3).

[< *su kule ađasi· su kulesi* «φρούριον του ύδατος» (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

σουλαντζώ [suladizo] (Ροδ.) : καταβρέχω.

[< *sulad(im)*, αόρ. του ρ. *sulamak* (Συντ.)] (سولاق)

σοϋλίδικος, βλ. **σοϋλίδικος**.

σουλουμάς, ο [sulumás] : διγλωριούχος υδράργυρος. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 126).

[< *sülimen* «υδροχλωρικός υδράργυρος, κ. σουλουμάς» (Αβραάμ Μαλιάκας, *Λεξικόν Τουρκο-Ελληνικόν*, Κων/πολη 1876, σ. 320) (Συντ.)] (سولمن)

σουλουντάνα, η [suludána] (Γαρ., Κριτσ.) : πηγή· στην έκφρ. (το *αίμα*) *τρέχει σουλουντάνα*: μεγάλη αιμορραγία.

[δυσετυμολόγητο· ίσως < διαλεκτ. *solugan* «kaynak» (πηγή), με επίδραση από τη λ. *φουντάνα* (< ιταλ. *fontana* ‘πηγή’) (Συντ.)]

{Για τη λ. *φουντάνα* ο Πιτκάκης σημειώνει ότι «επεκράτησεν με επιρρημ. σημασία, πάντοτε επί ροής υγρών, αφθόνως, ορμητικώς. “Η βρύση του χωριού σήμερο τρέχει φουντάνα”. “Τον είδα κι ήτρεχε το αίμα απού την πληγή, φουντάνα”». Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης (σε βιβλιοκρισία του για το: Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Λεξικόν της Καρπαθιακής διαλέκτου*, Αθήνα 1972, στο περιοδ. *Ελληνικά*, 26/1 (1973), 167) σημειώνει για το επίρρ. *σουλουντράνι* ‘κρουνηδόν’: «α’ συνθ. το *sulw* (= υδαρής). Για τους πρόσφυγες στη Ν. Αλικαρνασό *σουλουντράνι* (το) ήταν η υδρορροή (Νικ. Κοντοσπουλος, “Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας” (*Αθηνά*, 62 (1958), 304). Πηγή με το όνομα *Σουλουντράνα* υπάρχει στο χωριό Άγιος Ισίδωρος στη Ρόδο. Στο νομό Καρδίτσας υπάρχουν οι ιαματικές πηγές *Σουλαντά*.}

σουλουντανίζω [suludañizo] (Γαρ., Κριτσ.) : (μόνο στο γ'ενικό: *σουλουντανίζει*) τρέχει, ρέει ασταμάτητα (π.χ. το αίμα).

[< *σουλουντάνα* (Συντ.)]

{Το *συροντανίζω* 'ρέω, γίνομαι μούσκεμα από ιδρώτα ή από αμωρραγία', που έχει ο Ιδομενέως^(B), και το *σειροντανίζω* 'μεταφέρω κάποιο υγρό που στάζει συνεχώς' που έχει ο Τσιριγωτάκης είναι πιθανότατα παραφθορές του *σουλουντανίζω*, με επίδραση από το ρ. *συρώνω* στη σημ. 'ρέω'. Ο Νικ. Κοντοσόπουλος, στη μελέτη "Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλκαρνασού Μ. Ασίας" (*Αθηνά*, 62 (1958), 304), έχει καταγράψει το ρ. «*σουλουντανίζει*: διαρρέει (το ύδωρ από τα σπάς της στέγης εντός του δωματίου).»

σουλούπι*, το [sulúpi] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Κασσ.) : η μορφή, κατατομή του σώματος.

[< *üstüp* 'τρόπος, ρυθμός' (Παπ.) (اسلوب)]

σουλουλτούδικος (επίθ.) [suluplúdikos] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : καλοφτιαγμένος (κυρίως για άνθρωπο).

[< *üstüplu* (Κριτσ.) 'με σουλούπι, με στυλ' (με μετάθεση του αρχικού φωνήεντος όπως και στη λ. *σουλούπι* < *üstüp*) + -δ-ικός: η ανάπτυξη του -δ- κατ' αναλογία προς επίθετα σε -ιδ-ικός που παράγονται από επίθετα σε -λής δάνεια από τουρκ. επίθετα σε -li, π.χ. *belali* > *μπελαλής*, πληθ. *μπελαλήδ-ες* > *μπελαλήδικος* > (με ορθογραφική απλοποίηση) *μπελαλιδικός* (Συντ.)]

σουλουπόνω*, -ομαι [sulupóno] (Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : επαναφέρω σε καλή κατάσταση, τακτοποιώ, φροντίζω την εξωτερική εμφάνιση κάποιου. Το μέσο *σουλουπόνωμαι*: τακτοποιώ την εξωτερική μου εμφάνιση.

[< *σουλούπι* (AKN)]

σουλουπωσά, η [suluposá] (Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : το σουλούπι.

[< *σουλουπόνω*, πβ. *καμωσά* 'σουλούπι' (βλ. λ. στον Ιδομενέως) (Συντ.)]

σουλούσι, το [sulúsi] & **σουλούχι** [sulúçi] (Γερ., Ξανθιν^A, Κριτσ.) (συνήθως στον πληθυντικό: *τα σουλούσια*, *τα σουλούχια*) : η περιουσία. *Όλα ντου τα σουλούχια τά 'γραψε στο μοναστήρι* (Κριτσ.). Η λ. στην εφημ. *Κρήτη* (Χανιά), έτος ΙΑ', φ. 512, 27-2-1879: *αι εκχωρήσεις του τρίτου περιουσίας (σουλούς)*.

[< *siülüs* (Ξανθιν.) «το εν τρίτον» (Χλωρός, Α 599), από τα αραβ. κατά τον Nişanyan] (سولوس)

{Ο Ξανθινάκης σημειώνει: «Προφανώς ο πληθ. *σουλούσια*, όσον αφορά τις διανεμόμενες περιουσίες, αρχικά θα εδηλώνε μερίδια, καθένα των οποίων θα ήτο ίσο με το ένα τρίτο μιας τέτοιας

περιουσίας, και αργότερα περιουσιακά μερίδια αδιακρίτως, δηλ. περιουσίες.}

σουλοχαϊδίζω [suluxaiðizo] & **σουλοχαϊδίζω** [suloxaiðizo] (Γαρ., Κριτσ.) : «Κουβεντιάζω άσκοπα, χωρίς ουσία» (Γαρ.), περιφέρομαι φλυαρώντας και χαχανίζοντας (Κριτσ.).

[ίσως το πρώτο τμήμα (σουλου-) να σχετίζεται με το επίθ. *sulu* 'νερούλος' στη μτρ. σημ. 'φλύαρος, ενοχλητικός' – το β' (-χαϊδίζω) αγνώστου ετύμου (Συντ.) (صوليو، صوليو)]

{Το *TDK* έχει το επίθ. *sulu* 'υδαρής, υδατώδης, νερούλος' και με τη μτρ. σημ. «yersiz şakalar yapan, söz ve davranışları ile çevresini tehirgin eden veya gereksiz iltifatlarda bulunan (kimse)» (αυτός που κάνει άτοπα αστεία, γίνεται ενοχλητικός με λόγια ή φερσίματα ή επινοεί περιττές φιλοφρονήσεις).}

σουλοχανιάζω [suluxañazo] (Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.) : συναχνομαι, κρουολογώ- μτχ. παθ. πρκ. **σουλοχανισμένος**.

[< διαλεκτ. *soluğan* «soluk soluğa, tiknefes» (= λαχανιασμένος) (*TDK*), με επίδραση από το *λαχανιάζω* (Συντ.)]

{Πβ. ιμβριακό *σουλοχανιάζου* (-ω) 'λαχανιάζω' < *σουλογάν(η)ς* 'αυτός που αναπνέει με δυσκολία, που λαχανιάζει' < *σολογάνης* < τουρκ. *soluğan* 'άσθμα, δύσπνοια' (Ξενοφόν Τζαβάρας, *Λεξικό του Ιμβριακού ιδιώματος*, Ερμηνευτικό – Ετυμολογικό, Σύλλογος Ιμβριών, Αθήνα 2011, σ. 543). Κατά το *TDK* η λ. *soluğan* σημαίνει επίσης 'λαχανιασμένο (άλογο)', 'αθένηια της αναπνευστικής οδού σε άλογα', 'άρρωστο άλογο που κουράζεται και δυσκολεύεται στην αναπνοή'. Από εδώ το *σουλογάνικο άλογο* για το οποίο γίνεται λόγος στο λ. *σουλογάνης* 'κάποιος που έχει πρόβλημα αναπνοής, κάτι σαν ασθματικός', στο *slang.gr.*}

σουλοχάνιασμα, το [suluxañazma] & **σουλοχανιασμός**, ο [suluxañazmós] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : κρουολόγημα, συνάχι.

[< *σουλοχανιάζω* (Ξανθιν.)]

σουλούχι, βλ. **σουλούσι**.

σουλοχαϊδίζω, βλ. **σουλοχαϊδίζω**.

σουλοχαϊδίστρης, ο [suloxaiðistris], θηλ. **σουλοχαϊδίστρα** [suloxaiðistra], ουδ. **σουλοχαϊδίστράκι** [suloxaiðistráçi] (Κριτσ.) : «αυτός που περιφέρεται άσκοπα φλυαρώντας και χαχανίζοντας».

[< *σουλοχαϊδίζω* (Συντ.)]

{Επειδή η ιδιότητα που εκφράζει η λ. αποδίδεται παραδοσιακά (και σεξιστικά) κυρίως σε γυναίκες, το πιθανότερο είναι να σχηματίστηκε πρώτα το θηλ. *σουλοχαϊδίστρα*, από το θέμα του αορ. και την κατάληξη -τρα, πβ. γυρί-

στρα, αντρούνοχωρίστρα, ξελογιάστρα, κουνίστρα και τα παρόμοια, τα οποία δεν έχουν τύπους στα άλλα γένη.)

σουλτάνα, η [sultána] : **1.** μια από τις συζύγους του σουλτάνου· **2.** είδος πλοίου του τουρκ. στόλου. Και με τις δύο σημασίες η λ. στον Μπουνι-αλή (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 609).

[Στη σημ. 1 < *sultan*, στη σημ. « a princess of the imperial house, a sultana. (In this case the word follows the name of the lady.)» (Redhouse, 1072)·στη σημ. 2 ίσως όχι από τα τουρκ. αλλά από δυτικοευρωπ. γλώσσα, πβ. γαλλ. *sultane* = σουλτάνα «είδος πλοίου παρ' οθωμανούς» (Βεντόρης, 460) (Συντ.)] (سلطان)

σουλτανί, το [sultañi] (Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) : «ποικιλία λευκού σταφυλιού χωρίς κουκούτσια, κατάλληλο για παραγωγή ξηρής σταφίδας, κρασιού, αλλά και επιτραπέζιο» (Ιδομ.).

[< *sultani*, βλ. σουλτανίνα στο ΑΚΝ] (سلطانی)
{Κατά τον Γεννάδιο (Λεξικόν Φυτολογικόν, Αθήνα 1914, σ. 59) η «αγίγαρτος» αυτή ποικιλία «κατάγεται εκ Περσίας, εκ του διμερίσματος Σουλτανιέ, ούτινος προέλαβε το όνομα». Κατά τον Χλωρό (Α 920) η λ. *sultani* σημαίνει αρχικά 'σουλτανικός, αυτοκρατορικός' και κατ' επέκταση 'έξοχος, πρώτης ποιότητας' και ως ουσ. «είδος σταφυλής εξαιρετού». Η λ. σουλτανί (το) είναι ουσιαστικοπ. επίθ. (< σουλτανί σταφύλι). Ως επίθ. χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει καρπούς χωρίς κουκούτσια. Για το σουλτανί λεμόνι βλ. Ευαγγελία Φραγκάκι, Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών, Αθήνα 1969, σ. 130. Το σουλτανί πορτοκάλι (του Φόδελε) θεωρείται ξεχωριστή ποικιλία (πληροφορία από το Διαδίκτυο).}

σουλτάν μερεμέτι(ι), το [sultán meremet(i)] (Τσιρ^β στο λ. μερεμέτι) : ξυλοφόρτωμα. (Ακουγα την έκφρ. στα παιδικά μου χρόνια, π.χ. (απειλητική προειδοποίηση) *θα σου κάμω ένα σουλτάν μερεμέτι* = θα σου δώσω ένα χέρι ξύλο.)

[< *sultan* + *meremet* (Ζαχαριάδης, 160). Η έκφραση φαίνεται ελληνικής κατασκευής. Δεν υπάρχει στα τουρκικά. (Συντ.)}

σουλτάνος*, ο [sultános] : ο απόλυτος μονάρχης της παλαιάς Τουρκίας (ΑΚΝ). Η λ. πολλές φορές σε κείμενα, π.χ. *Μα κι ο Σουλτάνος τ' άκουσε, πολλά του βαροφάνη* (βλ. Βαρδίδης, 40)· *έκαμε μπαρσίκι ο Σουλτάνος με τον Αντιβασίλεα της Αιγύπτου* (βλ. Ημερολόγιο Κοζύρη, 352). [μσν. σουλτάνος < αραβ. *sultan* -ος & μέσω του τουρκ. *sultan* (από τα αραβ.) (ΑΚΝ)]

σουλτανχανέδες, οι [sultanxanēdes] : στρατιώτες των σουλτανικών στρατώνων. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Και οι ξυλάδες* (βλ. λ.) *θα*

γινού σουλτανχανέδες όλοι (βλ. Dedes, 357). [< *sultan hane*]

σουλτάτος, ο [sultátos] (Πάγκ., Ροδ.) : «είδος παλαιού εμπροσθογεμούς όπλου» (Πάγκ.).

[πβ. τουρκ. *sultat* 'είδος τουφεκιού' (διαλεκτ. κατά το ΤDK), αρσ. κατά τα: *τσιφτές, σισανές* (Συντ.)]

{Η λ. σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874: *αρπούσαν τον σουλτάτο* (Η Κρητικοπούλα, σ. 72), Ο Πάγκαλος, ακολουθώντας τον Γιάνναρη (σ. 369), ετυμολογεί από το ιταλ. *soldato* 'στρατιώτης'. Αν ισχύει αυτό, τότε το τουρκ. *sultat* (για το οποίο το ΤDK δεν δίνει στοιχεία ετυμολογίας) προέρχεται από το σουλτάτος, και όχι το αντίστροφο.}

σούλφης [súlfis]· μόνο στη ρημ. περίφρ. **γίνομαι σούλφης** : συμβιβάζομαι, ειρηνεύω (Σταυρινίδης)· σε ιδιωτικό συμφωνητικό του 1801: *γινόμιστα σούλφηδες και δεν έχομεν πλέον να κάμωμε νταβά* [= δικαστική αγωγή, δίκη] (βλ. Μενέλαος Παρλαμάς, "Ανέκδοτα έγγραφα εκ Σφακίων (1799-1832)", *Κρητικά Χρονικά*, 7 (1953), 249).

[< *sulh olmak* «συμβιβάζομαι», *sulh* «ειρήνη· συμβιβασμός [νομ.] (Χλωρός, Α 1023)] (سكح اولمق)

σούμπα Αλλάχ, βλ. σουμποχαναλλά.

σουμπαρής, βλ. σουβαρής.

σούμπασης*, ο [súbasis] (Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^β, Χουστ., Κριτσ^β). : **1.** αγροφύλακας· **2.** αξιωματικός.

[< *subasi* 'επιστάτης αγροκλήματος' (Ξανθιν.)] (صوبيشنى)

{Η λ. *subasi*, κ.λ. 'κεφαλή (αρχηγός) του νερού' εσήμανε αρχικά τον επικεφαλής ενός αριθμού τιμαριωτών (σπαχήδων) σε μια περιοχή, είδος τοπάρχη, που ήταν υπεύθυνος και για την κατανομή του νερού. Αργότερα πήρε τη σημ. 'αρχιστυνόμος' (Meynard, Β 224-225· Χλωρός, Α 1028). Με τη σημ. 'αυτονομικός σταθμάρχης' (Σταυρινίδης) η λ. **σούμπασης** [súbasis] σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. Ημερολόγιο Κοζύρη, 190), και στον πληθυντικό: **σουμπάχηδες**. Για το αξίωμα αυτό βλ. στο: Νικόλαος Σταυρινίδης, "Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 241. Επίσης στο: *Μεταφράσεις*, Α 42.}

σουμπασιαδόρος, ο [subasxadóros] (Ξανθιν^α) : ό,τι και ο σούμπασης (βλ.).

[< σούμπασης + -αδόρος (Ξανθιν.) < βενετικό μετουσιαστικό επίθημα -ador παραγωγικό δραστηκών ουσιαστικών, κατά το ΑΚΝ)]

σουμπαχάν Αλλάχ, βλ. σουμποχαναλλά.

σουμπέτι, βλ. **σομπέτι**.

σουμπέτσι, βλ. **στουπέτσι**.

σουμπεχές, ο [subeχēs] (Γαρ., Κριτσ^α.): τα κουτσομπολιά. «“Είδες εδά Μαριγώ απού σου λεγα να παραιτήσεις το σινάλικι {βλ. με τη θυγατέρα του Φιόρου; Ήβαλέ σε εδά στο σουμπεχέ κι άμε να βρεις άκρα.”» (Γαρ.)
[< *şürhe* ‘υποψία’ (Κριτσ^α.)] (شبهه)

σουμποχαναλλά (επιφ.) [suboxanalá] & **σουμπαχάν Αλλάχ** [subaxán aláx] (Κονδ., Κριτσ., Ιδομ^β.): «επιφώνημα θαυμασμού και απορίας» (Κονδ.). Αντιστοιχεί στο ελλ. *Μέγας είσα Κύριε!*
[< *süphanallah* (Κριτσ.) (سبحان الله)]

{Κατά τον Χλωρό (Α 890) η λ. *süphan* σημαίνει «το αινείν και δοξάζειν τον Θεόν» και η έκφραση *süphan Allah* «δόξα σοι Κύριε! [εν χρήσει επί απορίας ή θαυμασμού]». Την έκφραση αυτήν τη βρίσκουμε με λίγο διαφορετική μορφή σε δημοτικό κρητ. τραγούδι για τον Ξωπατέρα: «“**Σούμπα Αλλάχ**” φωνιάζανε κι “Αμέτη Μουχαμέτη” / να πα’ να πιάσου ν-το μ-παπά, να ησυχάσει η Κρήτη» (Ανδρέας Λενακάκης, *Δημοτικά τραγούδια στη Μεσαρά*, έκδοση [της εφημ.] *Αντίλαος της Μεσαράς*, Μοίρες 2007, σ. 13). Στα *Λόγια του Στειακού Λαού* της Ειρήνης Παπαδάκη (Αθήνα 1938, σ. 77) βρίσκουμε τη μαντινάδα: «Ω **γλυκοσουμποχάν Αλλάχ**, αγάπη σου την έχω, / κι αν κάθομαι και αν πορπατώ, πάντα στο νου μου σ’ έχω». Η Λιουδάκι (σ. 262) το έχει μονολεκτικά: **σουμποχαναλλά**, με το ερμηνευμα «για όνομα του Θεού».)

σουνέτ, βλ. **σουνέτι**.

σουνετεύ(γ)ω, -ομαι [suneténγo] & **σουνουτεύ(γ)ω** [sunuténγo] (Κονδ., Γαρ., Ιδομ^β.): (-ω:) κάνω σε άλλον ή (-ομα:) κάνουν σ’ εμένα περιτομή, *σουνέτι*. Μτχ. παθ. πρκ. **σουνουτεμένος** (Ιδομ^β.)
[< *σουνέτι* ή από τη ρηματ. περίφρ. *sümmet etmek* ‘περιτέμνω’ (Συντ.)]
{Η μτχ. *σουνουτεμένος* σημαίνει ‘περιτετημένος’ αλλά και ‘προσκυνημένος, πουλημένος’ (βρισιά), (βλ. *Η Κρητικοπούλα*, 153: *Με θάρρος τ’ αποκρίνονται Σάββα σουνουτεμένε, / δεν ντρέπεται να μας μιλή, στον Τούρκο πουλημένε* (εννοεί τον Ιωάννη Σάββα, που ήταν διοικητής Σφακιών κατά την επανάσταση του 1866).}

σουνέτι*, το [sunéti] & **σουνέτ** [sunét] & **σουνουτί** [sunúti] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Χουστ.): η θρησκευτική περιτομή (μουσουλμάνων και Εβραίων).
[< *sünnet* (Πάγκ.) (سنت)]

σουνουτεύ(γ)ω, βλ. **σουνετεύ(γ)ω**.

σουνουτί, βλ. **σουνέτι**.

σουντά μπουντά (επίρρ.) [sundá bundá] (Γαρ.): ανάκατα.

[< *şunda bunda* ‘εδώ κι εκεί’ (Συντ.)] (بونده شونده)
{Ο Γαρεφαλάκης το ερμηνεύει ως «διάφορα, ποικιλία», αλλά η επιρρ. σημ. είναι φανερή στο παράδειγμα χρήσης που παραθέτει: “Σ’ ένα σακί ήβαν χρόνους πολλούς τα παλιά παπούτσα όλωνό μας σουντά-μουντά, κι ομάργας επήα και τα τόντζα όλα στο ρηνάκι”.

σουντανάς, ο [sudánás] (Ροδ.): αυτός που πουλάει φιστίκια, φιστικάς.

[< *σουντάνι*, πβ. τουρκ. *sudan fistiği* ‘φιστίκι του Σουδάν’, βλ. σημείωση (Συντ.)]
{Πιθανότατα ο Ροδάκης βρήκε τη λ. *σουντανάς* σε κείμενο που αναφέρεται στον Αιγυπτιακό ελληνισμό (τη χρησιμοποιεί ο Στρατής Τσίρκας στο διήγημά του *Το δέντρο*), οπότε η λ. δεν είναι τουρκικής προέλευσης. Εδώ λημματογραφείται σωλώς για τον παραλληλισμό με το τουρκ. *sudan fistiği*.)

σουράς, βλ. **χιουράς**.

σουργιανίζω, βλ. **σεργιανίζω**.

σουργούνης, ο [surγúnis] (Χουστ.): ο εξόριστος.
[< *σουργούνι*, ή κατευθείαν < *sürgün*, που ως επίθετο σημαίνει ‘εξόριστος’ (Χλωρός, Β 932)] (سورگون)

σουργούνι, το [surγúni] & **σιργούνι**? [sirγúni] (Ροδ., Χουστ., Κριτσ^α.): η εξορία.
[< *sürgün* (Κουκκίδης 89)] (سورگون)

σουρές, ο [surés]: χρηματόδεμα (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 590).

[< *sürre* «βαλάντιον, χρηματόδεμα» (Χλωρός, Β 932), από το αραβ. *şurra*(t) κατά τον Νισάνιαν) (صرة)

σουρέτι¹, το [suréti] (Πάγκ.): απότομη συμπεριφορά, αγριάδα, τραχύτητα: «Φοβούμαι το *σουρέτι* αυτουνού τ’ αθρώπου γιατί ‘να άγριος».
[< *sürat* «ταχύτης, βία, σπουδή» (Πάγκ.)] (سرعت)

σουρέτι², το [suréti] & **σουρούτι** [surúti] (Πιτ., Ιδομ^β, Κριτσ^α.): 1. πρόσωπο, μορφή, φυσιογνωμία, μούτρο: «Σε σιρμαλένες πέτσες και ολόχρυσες πιάνει να σφουγγίζει το σουρέτι της» (Πιτ.). 2. αντίγραφο, αντίτυπο.

[< *surat* ‘πρόσωπο’ (Πιτ., με βάση τον Κουκκίδη) / & *suret* (Συντ.)] (صورت)
{Στο λ. *σουρέτ* ο Χλωρός (Α 1029) σημειώνει: «κοινώς προφέρεται *σουράτ*, και σημαίνει πρόσωπον, κατήφεια, κ. μούτρο». Σημαίνει επίσης ‘αντίγραφο’, και με τη σημ. αυτή σε παλαιότερα κείμενα, σε συνδυασμό με λ. όπως φηριμάνι, βεράτι κλπ. Για τη λ. *σιρμαλένες* στο παράθεμα, βλ. *σιρμαλένιος*.)

σουρμές, ο [surmés] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : ο σύρτης της πόρτας.

[< *sürme* (Παπ.)] (سورمه)

{Η λ. *sürme* από το ρ. *sürmek* ‘σύρω’. *Σουρμές*² λέγεται και μια σκόνη με την οποία βάζουν τα μάτια τραβώντας μια γραμμή στα βλέφαρα. Βλ. περισσότερα στη σημείωση στο λ. *σουρντίζω*³.}

σουρντίζω¹ [surdízo] (Πάγκαλος) & **σουρντίζομαι** [surdízome] (Κονδ., Ιδομ^B) : «πάσχω εκ διαφροίας», «ενεργούμαι δια καθαρισμού» (Κονδ.).

[< *sürd(üm)*, αόρ. του τουρκ. ρ. *sürmek*, στη σημ. (*TDK*) «olağandan daha çok, daha sık ve sulu dişki çıkarmak» (έχω πιο πολλές, συχνές και υδαρείς κενώσεις από το κανονικό) (Καραποτόσογλου, “Ετυμολογικά στα ιδιώματα της Καρπάθου”, *Ελληνικά*, 62 (2012), 170)] (سورمك)
{Πβ. *kam* ή *yürek sürüyor* ‘η κοιλία, ήτοι ο στόμαχος κενούται, ενεργεί, ήτοι έχω διάρροϊαν» και *yürek sürmesi* «διάρροια, κένωσις της κοιλίας» (Χλωρός, Α 932). Από το *sürmek* ετυμολογεί και ο Γιαγκουλλής (σ. 67-68) το κυπριακό *σουρτίζω* ‘αποπατώ νερώδη και χυλαρά περτώματα’.

σουρντίζω² [surdízo] (Ξανθιν.) : «ετοιμάζω κάτι πρόχειρα, το προχειροφτιάχνω. “Δε γ-κατέω να ράβω, μα θα τηνε σουρντίσω τη ρόμπα κι όπως βγει!”»

[< *σουρουτίζω < *sırtt(ım)*, αόρ. του ρ. *sırtmak* (διαλεκτ., κατά το *TDK*), στη σημ. «aralıklı, iri dikişle diktirmek» (ράβω με αραιές και μεγάλες βελονιές) (Συντ.)] (صيرتق)

{Το ρ. αυτό δεν υπάρχει στην 4η έκδοση του λεξικού του Ξανθινάκη (2009). Αντί αυτού υπάρχει το *σουρντίζω*⁴.}

σουρντίζω³ [surdízo] (Κονδ., Γαρ., Κριτσ.) : **1.** «βλέπω μακράν: δε σουρντίζω = δε διακρίνω» (Κονδ.)· **2.** κατανοώ, αντιλαμβάνομαι.

[δυσετυμολόγητο· πιθανόν: < *sürd(üm)*, αόρ. του ρ. *sürmek*, στη σημ. ‘απλώνω (βαφή, αλοιφή)’, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το ρ. *sürmek* έχει πολλές σημασίες, καμιά όμως δεν αναφέρεται άμεσα στην όραση. Το *σουρντίζω* ‘βλέπω μακριά’ σχετίζεται πιθανόν με τη λ. *sürme* (سورمه), που παράγεται από το ρ. *sürmek* και σημαίνει «πράγμα χρησιμεύον προς επίτηρην, αλοιφήν· κολλύριον, στίμμα προς βαφήν των βλεφαρίδων» (Χλωρός, Α 932), κοινώς *σουρμές*², λεπτή σκόνη από αντιμόνιο που την άλωναν με ένα ξυλάκι στις βλεφαρίδες και στο περίγραμμα των ματιών. Το βάνιμο των ματιών με στίμμα ήταν συνηθισμένη πρακτική για άνδρες και γυναίκες σε λαούς όπως οι Άραβες (που το λένε κόχλ), γιατί οι κόκκοι της βαφής

έκαναν τα μάτια να έχουν περισσότερο δάκρυ, και έτσι να μην τα ενοχλεί η σκόνη και η αντηλία της ερήμου και να εξασφαλίζεται καλύτερη όραση. Βλ. περισσότερα σε σχετικό άρθρο στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<http://sarantakos.wordpress.com/2010/02/01/stimmi/>). Κατά τον Rinaldo Marmara (*Les Levantins et la grécisation des emprunts turcs-ottomans – Lexique étymologique*, Les éditions Isis, Κων/πολη 2005, σ. 216) η λ. *sürme* εσήμαινε επίσης ‘κολλύριο που ενίσχυε την όραση’: «sorte de collyre qui fortifiait la vue, et avec lequel les dames du harem se frottaient les paupières. Ce collyre était préparé par le Premier oculiste (*Kehhâl Basi*) de la cour ottomane». Βρίσκουμε το ρ. «*σουρδίζω*· διακρίνω», αλλά χωρίς ετυμολογία, και στο: Νικ. Κοντοσόπουλος, “Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας”, *Αθηνά*, 62 (1958), 304.}

σουρντίζω⁴ [surdízo] (Ξανθιν^A) : «ετοιμάζομαι λεπτομερώς».

[< *sürd(üm)*, αόρ. του ρ. *sürmek* ‘διαρκώ, χρονίζω’ (Ξανθιν.)]

σουρντιστικό, το [surdistikó] (Κονδ., Ιδομ^B) : το καθάρσιο.

[< *σουρντίστηκα*, αόρ. του ρ. *σουρντίζομαι* (βλ. *σουρντίζω*¹) (Συντ.)]

σουρουθιά¹, η [sutruθhá] (Ξανθιν.) : (βρισιά) τυποτένια γυναίκα, κατακάθι της κοινωνίας.

[< *σουρουτιά* < *σουρουτή* < *σουρωτή*, θηλ. του επιθ. *σουρωτός* (Ξανθιν.) / μάλλον < *sürütüki* ‘ελαφρόμυαλη, πεταχτή γυναίκα’, πβ. και *sürütügi* ‘ξεδιάντροπος, ξετσιπώτος’ (και τα δύο διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)]

{Η Ξενάκη-Ροβίθη λημματογραφεί τον πληθ. ουδ. τα *σουρουθιά* = σκουπίδια, μπάζα. Ετυμολογεί όπως Ξανθινάκης.}

σουρουθιά², η [sutruθhá] (Τσιρ., Χουστ.) : **2.** κακοτεχνία, κακή εμφάνιση: «Μια σουρουθιά και μισή ήκαμες το παντελόνι ετσά που το μπάλωσες» (Τσιρ.).

[< *sırt-mak* ‘χασκογελώ’, που σημαίνει επίσης «φαίνομαι άσχημος [επί ραφής ενδύματος γενομένης δια νήματος αναμόστου ή επί ελαττώματος και χάσματος]» (Χλωρός, Α 1038), βλ. και *σουρντίζω*² (Συντ.)] (صيرتق)

{Η λ. *σουρουθιά* ακούγεται και με τη σημ. ‘ανοησία, ασυναρτησία’ (κρητ. συνών.: ρουλιά). Ο Αποστολάκης λημματογραφεί με την ίδια σημ. τη λ. *ρουθιά*. Ίσως πρέπει να γίνει και τρίτο λήμμα: *σουρουθιά*³, από την κύρια σημ. ‘χασκογελώ’ του ρ. *sırtmak*, πβ. και *sırtkan* ‘χάχας, σαχλός’.

σουρούκ(ου) μουρούκ(ου), βλ. **τσουρούκ μουρούκ**.

σουρουκλεμέ, η [suruklemé] (Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.): «ύβρις προς γυναίκα ακατάστατη» (Κονδ.).

[< *sürükleme* (Τσιρ.), βλ. και Κυρανούδης, σ. 487] (سوروكلمه، سوروكلمه مك)

{Ο Ροδάκης έχει το αρσ. **σουρουκλεμές***, με τη σημ. «παρασυρμένος», ο Χουστουλάκης με τη σημ. «αλήτης, ουτιδάνος». Ο Ιδομενέως λημματογραφεί τον αρσ. τύπο με τη σημ. «ακατάστατος, ελαφρόμυαλος, φλύαρος, αλήτης», αλλά στη μαντινάδα του που έχει ως παράδειγμα χρήσης η λ. είναι στο θηλυκό: «Σουρουκλεμέ 'ναι η μάνα σου [...]. Συνήθως η λ. χρησιμοποιείται στο θηλυκό. Το *AKN* έχει τη λ. στο αρσενικό: ο *σουρουκλεμές*: «άνθρωπος που γυρίζει από εδώ κι από εκεί· αχαίρευτος».

σουρουκλεμές, βλ. **σουρουκλεμέ**.

σουρούρης (επίθ. προσ.) [suráris] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B): «εκείνος που ανοητεύει, που προκαλεί θηλιά» (Πιτ.).

[< *sürür* 'χαρά, αγαλλίαση' (κατά τον Nişanyan < αραβ. *surūr*) (Συντ.)] (سورور)

{Ο Πιτωκάκης σημειώνει ότι «στο περιοδικό "Μύσων" Ε. 82 {1936} ετυμολογείται από το *T. surur*». Τυπογραφικό λάθος; Ο ίδιος λημματογραφεί και τη λ. **σουσουήρης** «ο πολυλογάς, ο φλύαρος και κατ' επέκταση ο ανόητος». Πιθανολογεί ότι προέρχεται «από τη σούρα – σουρεΰω» {κουτσομιολό, κακολογία; ή μάλλον «από το σουρ... σουρ... της φλυαρίας». Αλλά πιθανόν να είναι παραφθορά της λ. *σουρούρης*, με επίδραση από τη λ. σουσουορ.}

σουρούρι¹ (επίρρ.) [surúri] (Κασσ.): «ακριβά, κοροϊδιστικά. "σουρούρι το πλέρωσες αυτονά το ρούχο"».

[< *sürür* (Κασσ.), βλ. σουρούρης]

σουρούρι², το [surúri] (Ιδομ^B): πρακτικό φάρμακο για τον ψωροφύτη (παιδική δερματική ασθένεια του κεφαλιού).

[< *sürür* «κιανάβαρ» (θειούχος υδράργυρος) – *ak sürür* «φάρμακον για την κεφαλή» (Χλωρός, Α 907) (Συντ.)] (سورور)

σουρούτι, βλ. **με σουρούτι**.

σουρτούκης* (επίθ. προσ.) [surtú'is] & **σουρτούκος**¹ [surtúkos] & **σουλντούκος** [suldúkos] (Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ.): **1.** πονηρός και αεικίνητος. **2.** άξεστος, αγροίκος.

[< *sürtük* (*AKN*)] (سورتوك، سورتوك)

{Το θηλ. *σουρτούκα* χρησιμοποιείται συνήθως με τη σημ. 'γυρίστρα' του τουρκ. ετύμου, ως μειωτ. χαρακτηρισμός γυναίκας.}

σουρτούκος², ο [surtúkos] & **σουλτούκος** [sultúkos] & **σουλτσούκος** [sultúkos] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Κριτσ., Κασσ.): «παλαιό ανδρικό ένδυμα λίγο μακρύτερο από το σακάκι για επίσημη εμφάνιση» (Τσιρ.).

[< βενετ. *sortù* + -ούκος (Πάγκ.) / < ιταλ. {= γαλλ.} *surto* 'επενδύτης, επανοφόρι' / ίσως < τουρκ. *siirtuku* 'επενδύτης' & διαλεκτ. *siirtüke*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το *AKN* έχει τη λ. στο ουδ. (*σουρτούκο*, το) και ετυμολογεί (όπως και ο Ανδριώτης) από το *sortu*, το οποίο ανάγει στο γαλλ. *surto*, αλλά έχει ερωτηματικό για την κατάληξη -κο. Η κατάληξη -ούκος, που προτείνει ο Πάγκαλος, υπάρχει στο έργο του (1ος τόμος [*Γραμματική*], Αθήνα 1955, σ. 398) μόνο ως μεγεθ. (κοιλιά > κοιλουκος· και κοιλούκος 'ο κοιλαράς'). Στις 21 λέξεις σε -ούκος που βρίσκουμε στο *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής* της Άννας Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (Ίδρυμα Τριαφυλλίδη, Θεσ/νίκη 2002, σ. 451) το -ουκ- ανήκει στο θέμα σε όλες (περιλαμβάνεται και το επίθ. *σουρτούκος*). Δύο υποθέσεις: α) Η κατάληξη -ούκος στο *σουρτούκο(ς)* κατά το *πατατούκος*, που είναι άλλος τ. της λ. *πατατούκα* «είδος χοντρού και κοινού ανδρικού παλτού. || (επέκτ., ουκ.) πολύ χοντρό παλτό», από το βενετ. *patatenco*, θηλ. κατά τη λ. *kápa* (*AKN*): εκτός κι αν συνέβη το αντίστροφο. β) Η λ. *σουρτούκο(ς)* μέσω τουρικής, πβ. *siirtuku* (سورتوكو), που κατά τον Meynard (B 69) είναι παράλληλος τ. της λ. *setre* (سترو) ή *setri* (ستری), «επενδύτης, κ. σουρτούκο», κατά τα λεξικά *Lehçe-i Osmani* και *Kamus-i Firansavi* εκ του γαλλ. *surto*. (Χλωρός, Α 895), βλ. και διαλεκτ. *siirtüke* 'αίσι ramuklu hırka' (= βαμβακερός επενδύτης) (*TDK*). Δεν μπόρεσα να ελέγξω αν -αντίθετα– η λ. πέρασε στα τουρκ. από τα ελληνικά.}

σους! (επιφ.) [sús] & **σου!** [sú] (Πάγκ., Κριτσ.): σιωπή!

[< *sus!* (Πάγκ.)] (صوص، صوص، صوص)

σουσουλούκια, τα [susulú'ta] (Τσιρ.): «κακή εμφάνιση. – Με τα σουσουλούκια μορέ απού 'χεις, προιά δα σε 'ρεχτεί».

[< *süssüzlik* 'το να είναι κανείς λιτός, απλός, χωρίς στολίδια' (Συντ.)]

{Το τουρκ. *süssüzlik* (*TDK*): < *süssüz* (< *süs* سوس 'καλλωπισμός' + στερητ. -süz) + παραγωγικό επίθημα -lik.}

σουσουήρης, βλ. **σουρούρης**.

σουσταλής, βλ. **σουσταλίδικος**.

σουσταλίδικος (επίθ.) [sustalídikos] (Ξανθιν., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.): **1.** αυτόματος, περίτεχνος. **2.** αυτός που έχει σούστα (ελατήριο), στα-

στός **3.** (για εργαλεία) δύσκολο στη χρήση του. [*< sustali (Κριτσ.)*]

{Σημαίνει επίσης 'που έχει τζόγο, που "παίζει", (για αντικείμενα, έπιπλα, εργαλεία) ασταθές'. Ο Ξανθινάκης το γράφει *σουσταλήδικος* και το ετυμολογεί από το *σουσταλής*, το οποίο δεν υπάρχει ως λήμμα στο λεξικό του.}

σουτζούκι*, το [sudzúʃi] (Παπ., Πάγκ., Κοδ., Ξεν.): **1.** είδος αλαντικού· **2.** είδος γλυκίσματος από καρύδια και μουσταλευριά: περνούν καρύδια σε κλωστή, τα βουτούν πολλές φορές σε ζεστή μουσταλευριά κι έπειτα τα αφήνουν να στεγνώσουν στον ήλιο και τον αέρα. Ως επίρρημα, στη ΦΡ. *εγίνηκα σουτζούκι*: έγινα παπί, μούσκεμα.

[*< sucuk (Παπ.) (صوجوق، صجوق، سجوق)*]

{Η σημ. 1 από την αρχική σημ. 'λουκάνικο' του τουρκ. ετύμου, το οποίο κατά τον Nişanayan προέρχεται από το περσ. *zıcak/zıcak* 'γεμιστό έντερο, μπουμπάρι'. Στη σημ. 2, όπως το αντίστοιχο τουρκ. *şirali sucuk* «αλλάς εκ γλεύκου, κ. γλυκοσουτζούκον» (Χλωρός, Α 1028). Η φρ. *εγίνηκα σουτζούκι* φαίνεται μτφδ.: *< sucuk olmak* 'γίνομαι σουτζούκι, ήτοι μουσχεύω εκ του ιδρώτος ή εκ της βροχής» (Χλωρός, Α 1028). Δυσερμήνευτο πάντως το σημασιολογικό πέρασμα από τα λουκάνικα στην υγρασία, εκτός και αν η λ. *sucuk* εδώ σχετίζεται με τη λ. *su* 'νερό', πβ. τα διαλεκτ. *sucuk* 'καράφα' και *sucuk* 'ραβδί ραβδοςκόπου' που βρίσκουμε στο *TDK*, ή το διαλεκτ. *sucuk* 'σταλακτίτης από παγωμένο νερό'.}

σοφαλίδικος (επιθ.) [sofalíðikos] (Γαρ., Κριτσ.): *σοφαλίδικο σπίτι*: που έχει σοφά.

[*< σοφάς*, κατά το σημασιολογικός συναφές *ονταλίδικος* (Συντ.)]

σοφαντίζω, βλ. **σοβαντίζω**.

σοφάς¹*, ο [sofás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.): **1.** πατάρι για ύπνο σε δωμάτιο (παραστατική περιγραφή στον Κριτσωτάκη)· **2.** καναπές, ανάκλιτρο.

[*< sofa (Παπ.) (صوفا، صوفاه، صفا)*]

{Στη σημ. 1 λεγεται και *ονταδάκι*, βλ. *οντάς*. Φωτογραφία *σοφά* σε παραδοσιακό κρητ. σπίτι βλ. στο: Κ. Λασιθιωτάκης, "Σφακιανά σπίτια", *Κρητικά Χρονικά*, 11 (1957), 178-199, Πίνακας 1Θ', εις, 2.}

σοφάς², βλ. **σοβάς**.

σόφι, το [sófi] : *ράσο βλέπω την κόρη σου, κυρά, με καλογραιάς σόφι* (βλ. Μιχαήλ Γ. Διαλυνάς, *Ποιήματα*, τόμος Α', Ηράκλειο 1909, σ. 6). [*< sof* 'κεριούχον [ύφασμα], κ. σόφι» (Χλωρός, Α 1031), από το αραβ. *şif* κατά τον Nişanayan (Συντ.) (صوف)

σοφράς*, ο [sofrás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κοδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.): «χαμηλό στρογγύλο τραπέζι φαγητού ή επί του οποίου πλάθουν τις κουλούρες» (Παπ.). [*< sofra (Παπ.) (سفرة)*]

σοφτάς, ο [softás] (Ιδομ^B, Κριτσ^π): «άνθρωπος των γραμμάτων, σοφός δάκαλος, σοφή κουβέντα» (Ιδομ.).

[*< sofia* 'φοιτητής σε ιεροσπουδαστήριο, μεντρεσέ' (Μπόγκας, 206) (سوفته، سوخته)]

σοχηπέτι, βλ. **σομηπέτι**.

σαχής*, ο [srahs] (Κοδ., Ιδομ^B): τούρκος ιππέας.

[*< sipahi (Μπόγκας, 206) (سپاهي)*]

{Κατά τον Χλωρό (Α 893) «στρατιώτης του ιππικού, ιππότης τιμαριούχος». Βλ. και *εσπέχης*. Για τους *σαχήδες* στην Κρήτη, βλ. στο: Νικόλαος Σταυρινίδης, "Συμβολή εις την ιστοριαν των Σφακιών (1615-1770)", *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 238-9.}

σποροντρουβάς, ο [sporodivnás] & **σποροντρούβαδο**, το [sporodivnadó] (Πιτ., Τσιρ., Κριτσ.): «Ο ντρουβάς (ντροβάς) που αναρτά ο ζεγάς στον ώμο με το πόρο που θα σπείρει και περιέρχεται το χωράφι σκορπώντας τον, πριν το οργώσει» (Πιτ.).

[*< σπόρος + ντρουβάς* (Συντ.)]

σπουργιτόσογο, το [spurjítosogo] (Πάγκ.): «Επί λαγνείας. Μεταφ. και επί ανθρώπου: *Αυτός είναι από το σπουργιτόσογο*, δηλ. λάγνος ως ο σπουργιτής.»

[*< σπουργιτής + σόι* (Πάγκ.)]

στάι φουράλι (επιφ. φρ.) [stáí furáli] (Παπ.): «Ο θεός φυλάξοι! Λέγεται παρὰ τινον χάριν αστείσμου ή δι' επίδειξιν γλωσσομαθείας.»

[*< istağ furullah (Παπ.) / βλ. σημείωση* (استغفرالله)]

{Επιφ. *estağfurullah*, διαλεκτ. *esdafurullah (TDK)*, από το αραβ. *astāğfiru-llāhi* 'ζητώ συγχώρηση από τον Αλλάχ' (Nişanayan). Κατά τον Χλωρό (Α 90) «φράσις ευγενείας, δι' ης διακόπτει τις τον λαλούντα όταν είπη λόγον ταπεινωτικών μεν δι' εαυτών λίαν κολακευτικών δεν δια τον απέναντι αυτού, ώς ο δούλος σης κτλ». Ισοδυναμεί με έκφρ. μετριοφροσύνης, όπως: *μα τι λέτε! με κολακεύετε!*}

στέ, βλ. **ιστέ**.

στενοσόκακο, το [stenosókako] (Πάγκ., Πιτ.): στενό δρομάκι σε κατοικημένη περιοχή.

[*< στενός + σοκάκι* (Πάγκ.)]

στένω ανταλέτι, βλ. **ανταλέτι**.

στεπί, βλ. **τεσπί**.

στερόρακη, η [steróratʃi] & **υστερόρακη** [isteróratʃi] (Πιτ., Κριτσ.) : η ρακή που βγαίνει στο τέλος της απόσταξης (λέγεται και *απόρακη*).

[< *ύστερος* ‘τελευταίος’ + *ρακή* (Συντ.)]

στην κεφαλή μου απάνω [stidzefalímu apáno] (επιρρ. εκφρ.) : Σε τουρκοκρητ. (.) μαντινάδα που την καταγράφει ο Πιτυκάκης ως παράδειγμα χρήσης στο λ. *βασάει* (βλ.) : *Το βασάει σου βαστώ και το ριτζά σου πιάνω, / και το χατίρι σου βαστώ στην κεφαλή μου απάνω*. Επίσης, σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815: *Βαστώ το το χατίρι σου στην κεφαλή μ’ απάνω* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζουμί Αγά ή Μπαλουζή”, *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 62). Τη βρίσκουμε και σε πρόσφατο δημοσίευμα (χρονογράφημα σχετικό με τον τουρισμό) στην εφημ. *Μεσόγειος* (Ηρακλείου), στο φ. της 11 Απρ. 2018: *στην κεφαλή μου επάνω όσοι έχρισαν και σεβάστηκαν το τοπίο, όσοι έρχονται και σέβονται τον τόπο που τους φιλοξενεί*. Εδώ σημαίνει ‘δεκτοί χωρίς όρους’. Με τη σημασία αυτή χρησιμοποιούσαν την έκφραση αυτή οι γονείς μου. Ο Τσιριγωτάκης (σ. 576) λημματογραφεί την έκφραση, με τη σημ. ‘αναλαμβάνω ευχαρίστως τη φροντίδα ή φιλοξενία κάποιου με ό,τι συνεπάγεται’: *Νά ’ρθετε ότι ώρα θέλετε και στη γ’ κεφαλή μ’ απάνω*.

[πιθανόν μτφδ. < *bas* (ή: *basım*) *üstüne* ‘ευχαρίστως, στις διαταγές σας’, κ.λ. πάνω στο κεφάλι (μου) (Χλωρός, Α 316) (Συντ.)]

στιβανοπαπούτσες, οι (θηλ.) [stivanopapútses] & **στιβανοπάπουτσα**, τα [stivanopá-putsa] (Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ.) : «παπούτσια μεγάλα που προήλθαν από στιβάνια παλιά, αφού αφαιρέθηκαν τα “καλάμια” τους» (Ξανθιν.).

[< *στιβάνι* + *παπούτσες* (Ξανθιν.)]

στο μπιρντέ μπιρέ (επιρρ. φρ.) [stobirdé biré] (Πιτ.) : στο άψε σβήσε.

[< *birdenbire* ‘ξαφνικά’ (Συντ.)] (بردن بره)

στο νου ζαράρι, βλ. **ζαράρι**.

στο σοϊλέ (επιρρ. φρ.) [sto soilé] (Κασσ.) : «μη σοβαρή κουβέντα, αστειότητα: “στο σοϊλέ το ‘πα, μορέ, κι εσύ το πιστεύεις”».

[< *söyle* ‘έτσι’ (Συντ.)] (شويله)

{Ο Κασσωτάκης το έχει ως αρσ. ουσ., αλλά πρόκειται για επίρρημα: *έτσι το είπα*, δηλαδή όχι στα σοβαρά, βλ. λ. *έτσι* στο *AKN*, σημ. I, 1β.}

στο τσεϊρέκι, βλ. **τσεϊρέκι**.

στουπέτσι, το [stubeʦi] & **στουπέτσι*** [stupéʦi] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) : ανθρακικός μόλυβδος (χρησιμοποιείται ως βαφή για άσπρα παπούτσια).

[< *üstübec* (Παπ.)] (استويج)

στουπέτσι, βλ. **στουπέτσι**.

στραβαλγκιόζης (επίθ. προσ.) [stravalidzózis] (Ξανθιν.) : «αλλήθωρος, σερσέμις».

[< *στραβός* + *αλληγκιόζης* (Ξανθιν.)]

{Βλ. και *αλληγκιόζης*. Παρόμοιο υβριδικό σύνθετο το κυπριακό *στραυματικιάς* [< *στραβός* + *ματικιάς* < *bak-mak* ‘βλέπω’] (Γιαγκουλής, σ. 68).}

στραγαλατζής*, ο [stragaladzis] : αυτός που φτιάχνει και πουλάει στραγάλια (*AKM*).

[λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάληξη *-(α)τζής*]

{Η Ευαγγελία Φραγκάκι, σε σημείωση για «τα κυριότερα επαγγέλματα των μικροαστών τουρκοκρητικών» (*Αμάλθεια*, 8/30 (1977), 17), έχει μεταξύ άλλων και τους *στραγαλατζήδες*.}

στράφι* (επίρρ.) [stráfi] & **στράφι** [stráfi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ίδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.) : πάντοτε με το ρ. *πάω/πηγαίνω* (Πιτ.) άσκοπα, άδικα, στα χαμένα.

[< *israf* (Παπ.)] (اسراف)

{Ο Δαριβιανάκης λημματογραφεί χωριστά τη λ. *στράφι* ως ουδ. ουσ. με τη σημ. ‘ζημιά, καταστροφή, αδικία’.}

στραφυλόρακη, η [strafilóratʃi] (Πιτ.) : ρακή από στράφυλα (στέμφυλα).

[< *στράφυλα* + *ρακή* (Συντ.)]

{Αυτή είναι η συνηθισμένη ρακή, αυτή που πίνουμε στα καφεvenία.}

στράχτι (επίρρ.) [stráxti] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ^α.) : με ακρίβεια.

[< *sarahat* ‘σαφήνεια’ (Συντ.)] (صراحت)

στρουσουλούδικα, βλ. **τουρσουλιδικα**.

συκόρακη, η [síkóratʃi] (Πιτ.) : ρακή από σύκα.

[< *σύκα* + *ρακή* (Συντ.)]

συλίχρντι (επίρρ.) [silixirdi] (προτιμότερη γραφή: *σιλίχρντι*) (Αποστ., Τσιρ.) : άνω κάτω.

{Φαίνεται τουρκ. προέλευσης, ιδίως για την προφορά [ʃi], [xi] και τον διπλό τονισμό. Ίσως προέρχεται από δύο λέξεις. (Συντ.)}

{Ο Πάγκαλος λημματογραφεί τις λ. *σιλίχουρδο* [< *σουχλί* + *χούρδος*] και *σοιλιχουρδο* [< *κοιλιά* + *χορδή*], που χρησιμοποιούνται και οι δύο μόνο στον πληθυντικό (στην έκφραση βάζω *σιλίχουρδα*) με τη σημ. ‘σκάνδαλα, διαβολές, ανακατώματα’.}

συμμισομάζουλο, το [simisomáksulo] (Ίδομ^β.) : «το εισόδημα από αγρό ο οποίος έχει δοθεί από τον ιδιοκτήτη του σε τρίο για καλλιέργεια και διανομή εξ ημισείας του εισοδήματος». Βλ. και *μαζούλοσυμμίσσας*.

[< *συμμισσάκο μαζούλι* (Συντ.)]

συ(μ)φερατζής (επίθ. προσ.) [si(m)feradzis]

(Δαρ.) : συμφεροντολόγος.
{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης
κατάλ. -(α)τζής.}

συναλίκι, βλ. **σιναλίκι**.

συναλλήκι, βλ. **σιναλίκι**.

συντριμάς, ο [sidrimás] (προτιμότερη γραφή: *συντριμάς*) (Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : 1. «χοιρινό κρέας καλυμμένο και συντηρημένο, για μεγάλο χρονικό διάστημα, από το λίπος του, μέσα σε κουρούπα» (Ιδομ.)· 2. κιάμις (Ροδ.).

[< *sindirma* ‘ενέργεια ή κατάσταση που εκφράζει το ρ. *sindirmek* ‘τεμαχίζω’ ή/και διαλεκτ. *sindirme* ‘τυρί μαγειρεμένο στο λίπος’ (και τα δύο στο *TDK*) (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης, που το ετυμολογεί από το *σύντριμμα* (< *συντρίβω*), το γράφει: *συντριμάς*, ο Αποστολάκης και ο Ιδομενέως: *συντριμάς*. Προτίμησα τη γραφή: *συντριμάς*, γιατί θεωρώ ότι είναι τουρκικής προέλευσης: α) ο τονισμός στη λήγουσα εξηγείται ευκολότερα κατά το σχήμα: τουρκ. [-προσωπικά] φωνηεντόληκτα ουσ. σε -á > ελλ. αρσ. σε -άς (Κυρανούδης, 89), πβ. *καβγάς*, *οντάς*, *σεβντάς* κλπ., β) το αρχαίο ελλ. *σύντριμμα* σημαίνει κυρίως ‘κάταγμα, θραύσμα, συντρίμι, καταστροφή’.]

συρίκι, βλ. **σιρίκι**.

συρμαγιά, βλ. **σερμαγιά**.

συρμαλένιος (επίθ.) [sirmaléños] (Πιτ., Κριτσ^Γ) : ο κεντημένος ή πεποικιλμένος με χρυσό ή αργυρό σύρμα.

[< *συρμαλής* (< *sirmali*), κατά τα: μαλαματένιος, ασημένιος κ.ά (Συντ.)]

(صيرمهلى)

{Στην ανάπτυξη του λ. ο Πιτωκάκης έχει τον τ. *σιρμαλί*: «σιρμαλί γελέκι». Ακολουθώ την ορθογραφία του Πιτωκάκη με *υ* στο *συρμαλένιος* (αν και το *σιρμαλί* το γράφει με *ι*) γιατί πρόκειται για αντιδάνειο: *συρμαλένιος* < *συρμαλής* < *sirmali* < *sirma* ‘χρυσόνημα’ < *σύρμα* (*AKN*: μσν. *σύρμα* ‘χρυσή ή ασημένια κλωστή’ < ελνστ. *σύρμα* ‘θεατρική εσθίτη με μακριά ουρά’, ίσως από τα κεντήματα που είχε αυτή (αρχ. σημ.: ‘κτ. που σέρνεται’, βλ. και Κυρανούδης, 465). Σημειώνουμε τον αντίστροφο λεξιλογικό δανεισμό: *tel* > *τέλι*. Ο Κονδυλάκης λημματογραφεί το γυναικείο όνομα *Συρμαλένια*. Ο Τσιριγωτάκης το γράφει: *Σιρμαλένια*. Υπάρχει και το επίθ. **συρμαλίδικος**, αλλά αυτό μάλλον έχει σχηματιστεί κατά το *ντελίδικος* (βλ.)}

συρμαλί (άκλ. επίθ.) [sirmali] (Ροδ.) : κεντημένο, βλ. *συρμαλένιος*.

συρμαλίδικος, βλ. **ντελίδικος**.

σύρνω [sino] : παραδίδω ένα υποειδές προς οχείαν (Σταυρινίδης). Σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *εσύραμε τη φοράδα στον Περβολάρη το γάδαρο δυο σφέρια και να βοηθήσουνε οι άγιοι Πάντες να μας πέψει ο Άγιος Θεός το μουλάρι*.

{η διατύπωση αντιστοιχεί ακριβώς στο τουρκ. (-i, -e) *çekmek* ‘οδηγώ θηλυκό ζώο στο αρσενικό για να ζευγαρώσουν («Dişi hayvanı çiftleşmek için erkeğin yanına götürmek»), *TDK*), βλ. και Χλωρός, Α 659] (كشك)

{Πολλές εκφράσεις της τουρκ. με το ρ. *çekmek* «σύρω, έλκω, ανασπώ, αποσπώ, εκτείνω, μηκώνω, υποφέρω, αναχαιτίζω, εμποδίζω, εισπνέω, ροφώ, κληρώ κ. τραβώ» (Χλωρός, ό.π.) υπάρχουν και στα ελλ. με τα ρ. *σέρνω* και *τραβώ* (βλ. σχετικά λήμματα στο *AKN*). Αυτό οφείλεται στο ότι στις περισσότερες περιγράφεται μια πραγματική κίνηση. Υπάρχουν όμως και άλλες, όπου πρόκειται για μτφ. σημ., όπως στις παροιμίες *Ο,τι τραβάει το κορμί τα φταίει το κεφάλι / Akılsız başın cezasını ayak çeker*. Η φρ. *σύρνω σημαία* (βλ.) είναι μεταφραστικό δάνειο.}

σύρνω σημαία [sino siméa] : υψώνω σημαία: *κι εγίνηκε πανήγυρις κι εσύραν τη σημαία* (στίχος από κρητ. δημοτ. τραγ. για τον Μιχ. Κόρακα, βλ. Φαφουτάκης, 108).

[μτφδ. < *bayrak çekmek* (Συντ.)]

στυζιέρνω, βλ. **σιτσιέρνω**.

στυζίμι, βλ. **σιτζίμι**.

T

ταβάνι*, το [tavāñi] (Παπ., Ροδ., Δαρ.) : η ξύλινη επένδυση της οροφής.

[< *tavan* (Παπ.) (طوان، طوان، تلوان)]

ταβανόπροκες, οι (θηλ.) [tavanóproka] (Παπ.: στο λ. *ταβάνι*) : (σήμερα) καρφιά περίπου 10-12 cm που τα χρησιμοποιούν οι οικοδόμοι στο καλούπωμα (παλαιότερα ίσως να ήταν καρφιά με τα οποία στερέωναν τις σανίδες του ταβανιού).

[< *ταβάνι* (Παπ.) / + *πρόκα* (Συντ.)]

{Συνήθως λέμε: *μνια νταβανόμπροκα* [br].}

ταβανοσάνιδο, το [tavanosāñido] (Παπ.: στο λ. *ταβάνι*) : καθένα από τα σανίδια με τα οποία γίνεται το ταβάνι.

[< *ταβάνι* (Παπ.) / + *σανίδι* (Συντ.)]

ταβανόταβλα, η [tavanótavla] (Γαρ., Κριτσ.) : σανίδες για την κατασκευή του ταβανιού.

[< *ταβάνι* + *τάβλα* (Συντ.)]

ταβατούρι, βλ. **νταβατούρι**.

ταβερνατζής, ο [tavernadzis] : (Κριτσ.) : ο ταβερνιάρης

[Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλ. κατάλ. *-(α)τζής* (Συντ.)]

ταγαρά, η [tagará] (Γαρ.) : η ποσότητα υγρού που χωρούσε ένα ταγάρι (βλ. *ταγάρι²*).

[< *ταγαριά* < *ταγάρι²*, πβ. *ντρουβαδιά* < *ντρουβάς* (Συντ.)]

{Κατάληξη *-ρά* αντί *-ριά*, βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [Γραμματική], Αθήνα 1955, σ. 171.}

ταγάρι¹, το [tagáři] (Ιδομ.) : «τύμπανο, νταούλι, δισάκι. “Εκουζουλάθηκα θαρρώ και παίζω το ταγάρι, / έλα να προζαθείς κι εσύ, να γίνουμε ζεγνάρη”».

[βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Στη σημ. ‘τύμπανο, νταούλι’ δεν ταιριάζει να σχετίζεται με το *ταγάρι* ‘ντορβάς’ της Κοινής. Ίσως από το τουρκ. διαλεκτ. *tagar/taşar* (TDK), στη σημ. ‘αγγείο, κιούπι’, πβ. αυτά με τα οποία γίνεται το τουμπελέκι. Το *AKN* ετυμολογεί το *ταγάρι* ‘ντορβάς’ από το μsn. *ταγάριον* υποκορ. του ελνστ. *ταγή*. Το *TDK* ετυμολογεί το *daşar* ‘σάκος, ταγάρι’ από το περσ. *tagār*. Ο Χλωρός

(B 1076) το ετυμολογεί από το ρ. *takmak* ‘αναρτώ, κρεμώ’ (B 1060). Υποκορ. του *daşar* είναι το *daşarcık* «μικρά πήρα δερματίνη» (B 1076), βλ. *νταγαρτζίκι*.}

ταγάρι², το [tagáři] (Πιτ., Κασσ.) : «δοχείο στο σχήμα και στις διαστάσεις κόσκινου, με τη διαφορά ότι ο πάτος του είναι κατασκευασμένος από επεξεργασμένο λεπτό δέρμα. Χρησιμοποιείται ειδικά για την τοποθέτηση της ζωοτροφής, στη μεταφορά της στα παχιά των ζώων, αλλά και σε πολλές άλλες περιπτώσεις. Κάποτες ήταν ένα από τα αναγκαίτερα οικιακά σκεύη, σήμερα όμως σπανίζει».

{Ο Πιτκάκης ετυμολογεί από το αρχ. *ταγή* «με τη σημασ. της φορβής, του τεταγμένου σιτηρεσίου». Δεν διευκρινίζει από τι υλικό ήταν φτιαγμένο. Αν ήταν πήλινο, ίσως να σχετίζεται με το τουρκ. διαλεκτ. *tagar* ‘πλατύστομο μεγάλο πήλινο αγγείο’, πβ. θρακ. *ταγάρα* «αγγείον πήλινον αρκούντως μέγα» (Σταμ. Ψάλτης, *Θρακικά ή μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος της πόλεως Σαράντα Εκκλησιών*, Αθήνα 1905, σ. 205).}

ταγάρι³, το [tagáři] (Γαρ., Κριτσ.) : δοχείο από λευκοσίδηρο σε σχήμα ανεστραμμένου κόλουρου κόνου χωρητικότητας περίπου 150 lt που το γεμίζουν κατά τα 4/5 με διάλυμα ποτάσας και εμβλαπτίζουν σ’ αυτό με ειδικά τρυπητά κάνιστρα, επίσης από λευκοσίδηρο, τα σταφύλια που προορίζονται να γίνουν σταφίδα.

[ίσως < διαλεκτ. *daşar*, κατά το *TDK*: «çinko üzüm deposu» (μακρύ τσίγκινο ντεπόζιτο) και «ağiz kısmi çok geniş, dip tarafi çok dar iki kulplu küp» (δοχείο με δύο λαβές πολύ πλατύ στο στόμιο και πολύ στενό στον πάτο) (Συντ.)] (طغل)

{Η συνηθισμένη ονομασία αυτού του δοχείου (Ηράκλειο) είναι *λάντζα* (βλ.)}

ταγάρι⁴, το [tagáři] (Κονδ.) : «γλευασμός γυναικός ισχνής».

[ίσως *ταγάρι ‘φτυάρι για τη φωτιά’ < διαλεκτ. *taşar*, κατά το *TDK*: «ateş küreği» (= φτυάρι για τη φωτιά) (Συντ.)]

{Στην περιοχή Ηρακλείου ο μειωτικός χαρα-

κτηρισμός αφορούσε την πολύ μελαγχρινή γυναίκα. Λεγόταν και επιτατικά: *μαυροτάγαρο*. Υπάρχει και το επίθ. *ταγαριασμένος*, που δεν είναι το *γαριασμένος* της κοινής ή το κρητ. *γαριωμένος* ή *γαργερός* ‘λερωμένος’: σημαίνει ‘τόσο πολύ λερωμένος που η λέρα δεν φεύγει με το πλύσιμο’. Ίσως αυτό να σχετίζεται με το *ταγάρι ‘φτυάρι για τη φωτιά’ (που θα ήταν μαυρισμένο.)

ταξέδικος^(A) (επίθ.) [tazédikos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ^ε., Ιδομ^B., Κασσ., Ξεν.): **1.** νοπός, φρέσκος **2.** (μυθ., για κορίτσια) : τρυφερή, ομορφούλα.

[< *taze* (Παπ.) / + *-δικος*: για το πρόσφυμα *-δ-βλ.* Κυρανούδης, 173-4] (تازه)

ταξελεντζίω [tazeledízo] (Ξανθί^A): ανανεώνω κάτι, το φρεσκάρω.

[< *tazeled(im)*, αόρ. του ρ. *tazelemek* (Ξανθιν.)]

ταξέ παρά, το [tazé pará] (Κριτσ^ε): το “ζεστό χρώμα”.

[< *taze para* (Κριτσ^ε.)]

ταΐδοντορμπάς, ο [taiðodorbás] (Ξανθιν.): ντορβάς μέσα στον οποίο βάζουν ταγή και τον κρεμμούν στο λαμό του αλόγου για να φάει.

[< *ταΐδι + *ντορμπάς* (Ξανθιν.)]

ταΐνι, το [taiñi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ^B., Ξεν.): **1.** το συσσίτιο, σιτηρέσιο· **2.** η κτηνοτροφή.

[< *taɣɪn* (Παπ.)] (تعيين)

{Στον Ανδριώτη: *ταγίνι*. Κατά τον Χλωρό (A 530) «σιτηρέσιον άρτου, κρέατος κτλ. διδόμενον εις στρατιωτικούς ιδία υπαλλήλους». Κατά το *BTS* και τον Νιζανγαν το τουρκ. από τα αραβικά, χωρίς περαιτέρω αναγωγή. Κατά τον Ξανθινάκη αντδ. < ελλ. *ταγίν*, αιτ. του *ταγή*. Ίδια ετυμολ. στον Ανδριώτη. Ο Πάγκαλος στο λ. *ταγή* ‘βρώμη’ γράφει: «Εκ τούτου το κοινόν *ταγίνιον* > *ταΐνι* (= η δωρεάν ωρισμένη επιούσιος τροφή, τεταγμένον σιτηρέσιον». Αλλά αμέσως παρακάτω έχει τη λ. *ταΐνι* ‘σιτηρέσιον’ και την ετυμολογεί από το τουρκ. *taɣɪn*. Άλλο είναι το *ταΐνι*², βλ. *ταχίνι*. Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης (“Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Λεξικόν της Καραθιακής διαλέκτου*, Αθήνα 1972 (Βιβλιοκρισία), *Ελληνικά*, 26/1 (1973), 167) ετυμολογεί το καρπαθιακό *ταγίνι* «το εκάστο αναλογούν μέρος της τροφής» από το τουρκ. *taɣɪn* ‘μερίδιον’, και αυτό από το ελλ. *ταγή*. Ο Κώστας Καραποτόσογλου (Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 114) δεν ανάγει στα ελληνικά το αραβικό έτυμο του τουρκικού تعيين *ta ɣɪn, taɣɪn*.)

ταϊφάς, ο [taifás] & **νταϊφάς** [daifás] (Ροδ., Ιδομ^B., Χουστ.): **1.** σύντροφος, συνεργάτης· **2.** ομάδα. [< *taɣfa* (Γιάνναρης) (طيفة, طائفه)]

{Στο *EANEΓ* (Ετυμολογικό Παράρτημα, σ. ΕΠ38) η λ. *ταϊφάς* με τη σημ. ‘πλήρωμα πλοίου’. Κατά το *TDK* η λ. *taɣfa* σημαίνει επίσης ‘ομάδα ανθρώπων που εκτελούν το ίδιο έργο’, όπως στο λιομάζωμα. Με τη σημ. ‘μέλος ομάδας, συνεργάτης’ τη βρίσκουμε στο κρητ. δημοτ. τραγούδι *Η λυγρή του караβοτσκασμένου*, «που πήγαν και την κλέβανε δώδεκα ταϊφάδες, / κι ο γεις τση ’κόλα με σταθί κι άλλος με το μαχαίρι» (βλ. Γιάνναρης, 111 & 371).}

τακαζάς, βλ. **ντακαζάς**.

τακάσι [takási]: μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω τακάσι**: συμμηφιζώ (Σταυρινίδης): σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 592): Έκαμά του τακάσι [σ]τζί [...] γρ. 8.

[< *takas etmek* < *takas* «συμμηφισμός οφειλής προς πίστωση» (Χλωρός, A 539), από το αραβ. *takās* κατά τον Νιζανγαν + *etmek* ‘κάνω’ (Συντ.)] (تقاص ايتمك)

τακάτια, τα [takátɰa] (Πάγκ., Κριτσ^ε): η δύναμη.

[< *takat* (Πάγκ.)] (طاقات)

{Το *κάθι* που δίνει ο Πάγκαλος ως συνώνυμο είναι άσχετο, διότι σημαίνει ‘φορά, πολλαπλάσιο’ [< *kat*], βλ. *κάθια*.}

τακιλντζίω [takildízo] (Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^B): **1.** πειράζω κάποιον αστεεινόμενος, του κάνω πλάκα· **2.** «με γενική: ερωτοτροπώ, κάνω ερωτικές προτάσεις, ερωτολογώ» (Κονδ.)· **3.** μπαίνω κάπου με φόρα (Τσιρ.).

[< *takild(im)*, αόρ. του ρ. *takilmek* (Πάγκ.)] (طاقلقق)

{Σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 βρίσκουμε: *Εβόλιε στο χάμι* (= φυλακή) *εκείνους που ετακιλτίσαν του κοπελιού απόξω στο χαμάμι, ημ[έρες] 31* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 368). Στη σημ. **3.** μάλλον κατά εσφαλμένη ταύτιση με ρ. *νταλντζίω*¹ (βλ.)}

τακίλντισμα, το [takildizma] (Κονδ., Ιδομ^B): ερωτοτροπία, ερωτική πρόταση.

[< *τακίλντζίω* (Συντ.)]

τακίμ*, το [tatʃimi & takimi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** κοστούμι, φορεσιά με όλα της τα αυαιτούμενα: ΥΠΟΚΟΡ. **τακιμάκι**, το· **2.** πλήρης σειρά (σετ) εργαλείων μιας τέχνης· **3.** συντροφιά, παρέα· **4.** μερίδα, κατηγορία ανθρώπων της ίδιας κοινωνικής στάθμης ή της ίδιας διαγωγής· **5.** ένα μεπεντάχι ζύλο (Δαρ.)· **6.** (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 351) ομάδα στρατιωτών, βλ. *σεφελής*: **7.** σετ αντικειμένων οικιακής χρήσης: *τακίμ μαχαροπήρου-*

να και *χουλιάρια* (από Προικοδοτήριο του 1861, *A.A.H.*, 2 / 41-326).

[< *takım* (Παπ.) / ‘σύνολο ομοειδών πραγμάτων, σετ’ (Ξανθιν.)] (طاقم, طاقم)

{Για τη σημ. 4. ο Κονδυλάκης γράφει: «Παρέα, ομοίωτης ηθών, από τον αυτόν τόπον: Λακιωτοτακίμι, δηλ. από τους Λακκιώτες είναι». Συχνά εκφράζει αρνητική διάθεση του ομιλούντος. Ο Τσιφρωτάκης και ο Ιδομενέως έχουν ως λήμμα και τον τ. **ντακίμι**, πβ. ένα *ν-τυρί* (ονομ. και αιτιατ.). Ο Γαρεφαλάκης έχει μόνο τον τ. *ντακίμι*, ο Δαριβιανάκης *ντακίμι* ή *τακίμι*.}

τακιμάζω [taʃimázo] & **ντακιμάζω** [datʃimázo] (Γαρ., Δαρ., Κριτσ.) : τακιάζω με κάποιον / κάποιους, γίνομαι κολλητός φίλος.

[< *τακίμι* (AKN)]

{Συχνά χρησιμοποιείται με μειωτική σημασία, κατά την έννοια της παροιμίας *Κύλησε ο τέντζε-ρής και βρήκε το καπάκι*.}

τάκλα, η [tákla] (Ροδ.) : τούμπα.

[< *τακλάς* < *takla*, ο τονισμός και το γένος κατά τη λ. *τούμπα* (Συντ.)] (طاقلا)

τακρίδι, βλ. *ταχρίρι*.

τακρίρι, βλ. *ταχρίρι*.

ταλάδες, οι (θηλ.) [taládes] : η λ. σε τουρκοκρητη. ρίμα του 1815: *μα ται ταλάδες σου γροικό και κείνεσάς λογιάζω*, / *πως δε θα γίνεις φίλος μου και βαρυναστανεζάω* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, “Το τραγούδι του Μαζλούμ Αγά ή Μπαλουξή”, *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 60).

[< *tala* < *itale*: *itale-i-lisan* «έκτασις γλώσσης, ήτοι αυθάδεια» (Χλωρός, A 128)] (اطلا)

{Για την ετυμολογία ο Σταυρινίδης σημειώνει: «*ατάλε*, λέξ. τουρκ., το ορθόν *aitale* και κατά τους Τουρκοκρητικούς *tala* και πληθ. *ταλάδες*, που σημαίνει αυθάδεια, λειψασία, σφετερισμός κλπ.». Ο Μαν. Γιαλουράκης (*Κρητική Εστία*, 6/25 (1955), 29) καταγράφει μια παραλλαγή του τραγουδιού, για την οποία σημειώνει: «μου την υπαγόρευε μια Τουρκοκρητικά Καστρινή που ήρθε στην Αλεξάνδρεια μετά την ανταλλαγή». Εκεί βρίσκουμε το στίχο: *μα τσ’α-ταζάδες σου γροικό κι εκείνεσ-σάς τρομάσσω*, όπου η λαϊκή ετυμολογία έλυσε το πρόβλημα της σημασίας της λ. *ταλάδες*.}

τάλια, η [tália] (μάλλον: **ντάλια**) : εκατοντάδα. Η λ. σε πολύστιχο επικό ποίημα του 1874: *Γέρος παλός σέρνεται εκεί πού ‘χει μια [ν]τάλια χρόνια* (*Η Κρητικοπούλα*, σ. 25).

[< *dalya*, από το ιταλ. *taglia* (TDK) ή από το ελλ. *τέλος* (βλ. Χλωρός, 1062), βλ. σημείωση (Συντ.)] (طايه)

{Ο Χλωρός έχει τη λ. *dalya* με τη σημ. ‘τέλος’, στη ρηματ. περίφρ. *dalya demek* «τελειώνω, απο-

περατώ». Κατά το TDK η λ. *dalya* είναι επιφώνημα που το χρησιμοποιούμε κατά την αριθμηση όταν φτάνουμε στο εκατό: 98, 99, ντάλια («Sayı sayılırken 100 sayısına gelindiğinde söylenen söz: 98, 99... dalya»). Στα σύγχρονα τουρκικά η φρ. *dalya yarım* σημαίνει ‘έκλεισε τα εκατό’. Η λ. *dalya* σημαίνει επίσης ‘λέξη που λέγεται στα παιδικά παιχνίδια τη στιγμή που κάποιος φτάνει σε ένα εκ των προτέρων καθορισμένο επίπεδο’ («çocuk oyunlarında önceden belirlenen bir aşamaya gelme anında söylenen söz»). Με τη σημ. αυτή το επιφώνημα *ντάλια!* σε παιδικά παιχνίδια (βλ. Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, “Περιορισμένης χρήσεως λαϊκά παίγνια εις τον Νομόν Λασιθίου”, *Αμάλθεια*, 2 (1971), 215-6.}

ταλιμάρο [talimáro] (Ξανθιν^Α). 1. (αμτβ.) χορεύο κάνοντας ταλίμα, διασκεδάζω, είμαι αεικίνητος. 2. (μτβ.) φέρομαι βασιανιστικά σε κάποιον, τον υποβάλλω σε μεγάλη ταλαιπωρία, του βγάζω το λάδι. Βλ. και *ταλίμ* (σημείωση).

[< *ταλίμ(ι)* + *-άρο* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο *ταλιμέρνω* (Συντ.)]

ταλιμέρνω [talimérnō] (Παπ.) : γυμνάζω. Βλ. και *ταλιμάρο*.

[< *ταλίμ(ι)* (Παπ.) + *-έρνω* (βλ. σημείωση) (Συντ.)]

{Κατά το AKN: *-έρνω* [έρνω] : «επιθήμα ρημάτων παράγωγων συνήθ. από λέξεις ξενικής προέλευσης: αποτελεί συνήθ. παράλληλο τύπο των ενεστωτικών χρόνων ορισμένων μεταβατικών ρημάτων σε *-άρω*, πολύ συχνών στον προφορικό λόγο: δηλώνει ότι το υποκειμενο του ρήματος εκτελεί ενέργεια σχετική με αυτό που εκφράζει η πρωτότυπη λέξη: (Βόλτα) *βολτέρνω*, (κουμάντο) *κουμαντέρνω*, (ρέγουλα) *ρεγουλέρνω*».

Πολλά ρήματα του παρόντος καταλόγου που παράγονται από ουσιαστικά τα βρίσκουμε στα λεξικά ως κεφαλή λήμματος με τη μορφή σε *-άρω* (*ασιάρω*, *τραμπάρω*, *γιοκλαμάρω* κλπ.). Αυτός όμως είναι ο τύπος του στιγμιαίου μέλλοντα και της υποτακτικής αορίστου (όπως λέμε με την παραδοσιακή ορολογία). Στον ενεστώτα της οριστικής τα ρήματα αυτά λήγουν κανονικά σε *-έρνω*. Κατά τη γνώμη μου τα ρήματα αυτά πρέπει να λημματογραφούνται με τη μορφή σε *-έρνω*, και να δίνονται συμπληρωματικά ο αορίστος και ο τύπος του συνοπτικού μέλλοντα/συνοπτικής υποτακτικής, π.χ. *ταλιμέρνω* (*εταλιμάρα*, *θα/να ταλιμάρω*).

ταλίμι, το [tálimi & talími] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : 1. γύμνασμα. 2. ελιγμός, πήδημα με σβελτάδα, εντυπωσιακή επίδειξη σπελτάδας, ιδίως στον χορό. || Ως επίθετο στη φρ. **τα-**

λίμ ασκέρι ‘γυμνασιμένος στρατός’, σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826 (βλ. Dedes, 357).

[< *talim* (Παπ.) / «διδασκαλία, άσκησης, γύμνασις, γυμνάσια [στρατού]» (Χλωρός, A 527) (Συντ.)] (تعلیم)

{Η σημ. 2. μάλλον από επίδραση της λ. *τσάλιμ* ‘επίδειξη’ (βλ.). Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί τον πληθ. *ταλίμνια*. Ο Δαριβιανάκης ενοποιεί *ταλίμια* ή *τσάλιμια* στο ίδιο λήμμα. Ο Χουστουλάκης λημματογραφεί τον τύπο **νταλίμι** ‘τουλούμι’, με παράδειγμα χρήσης: «τον έκαμε νταλίμι στο ξύλο = μαύρο στο ξύλο.»}

ταλίμνια, βλ. **ταλίμι**.

τάλφλ φήλ, βλ. **ντάρι φιλφίλ**.

ταμακιαρέ, βλ. **ταμαχιάρης**.

ταμακιαρλίκι, βλ. **ταμαχιαρλίκι**.

ταμακιέρης, βλ. **ταμαχιάρης**.

ταμάμ* (επίρρ.) [tamám] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Κασσ.) : ακριβός.

[< *tamam* (Παπ.)] (تامم)

ταμάνιμωσ¹ (επίρρ.) [tamáñimos] (Παπ.) : «αναμφίβολως, (Αν. Κρ.) π.χ. “θωρώ σε στολισμένο ταμάνιμωσ έρχεσαι από το γάμο»».

[< *taman* (Παπ.)] (تامان)

ταμάνιμωσ² (επίρρ.) [tamáñimos] (Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Κριτσ^α, Ξεν.) : **1.** «Περίπου, κατά προσέγγισιν: *Ταμάνιμωσ* ήρθε κιόλας το μεσημέρι κι εγώ δεν επόκαμα ακόμη τη δουλειά μου» (Πάγκ.) · **2.** παραλίγο, σχεδόν.

[< «ίσως εκ του τουρκ. *tamamen* = εξ ολοκλήρου» (Πάγκ.)] (تامان)

{Το ‘εξ ολοκλήρου’ δεν ταιριάζει με το ‘περίπου, κατά προσέγγιση’. Υπάρχει το *taman*, που (κατά το *TDK*) έχει και τη σημ. ‘ιδού, μόλις, πριν λίγο’.}

ταμασκιάρης, βλ. **ταμαχιάρης**.

ταμασκιαρλίκι, βλ. **ταμαχιαρλίκι**.

ταμάχι*, το [tamáçi] & **ταμάκι** [tamáçi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : απληστία «όχι μόνο επί υλικών αγαθών, αλλά και εις το εργάζεσθαι» (Πιτ.).

[< *tamah* (Παπ.)] (طمع)

ταμαχιάρης* (επίθ. προσ.) [tamaçáris] & **ταμακιάρης** [tamaçáris] & **ταμακιέρης** [tamaçéris] & **ταμασκιάρης** [tamaçáris] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : απληστος, πλεονέκτης. Κατά τον Ιδομενέως σημαίνει επίσης: δημιουργικός, μεθοδικός, επιτήδειος, προκομμένος: *ταμακιάρης μάστορας*.

[< *tamahkâr* (Παπ.)] (طمعكار)

{Ο Ξανθινάκης έχει για το *ταμακιάρης* θηλ. *ταμακιαρέ* [Δ. Κρ.] και *ταμακιάρια*, ουδ. *ταμακιάρικο*.}

ταμαχιαρλίκι, το [tamaçarlıçi] & **ταμακιαρλίκι**, το [tamaçarlıçi] & **ταμασκιαρλίκι** [tamaçarlıçi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : απληστία, πλεονεξία, *ταμάχι*.

[< *tamahkârlık* (Παπ.), βλ. και *ταμασκιάρης* στο λ. *ταμαχιάρης* (Συντ.)] (طمعكارلیق)

ταμαχιής (επίθ. προσ.) [tamaçılıs] (Πάγκ.) : πλεονέκτης, απληστος.

[< *ταμάχι* + *λής* (Πάγκ.)]

ταμίνα (επίρρ.) [tamína] : περίπου. Η λ. σε έγγραφο του 1869: *χωράφι ταμίνα 2 μουζ[ουριόν] [...], ελιές ταμίνα ευβομίντα [...], αμπέλι ταμίνα διον αργατόν* [= δύο εργατών] (*A.A.H.*, 2 / 25-23).

[βλ. *ταμινάρο* (Συντ.)]

{Ο Κωστής Φραγκούλης σε ένα ποίημά του χρησιμοποίησε τη λ. *ταμίνα* ως θηλυκό, ως απόληψη του *πλάτανου* σε κάποιον που προσπαθεί να μαντέψει την ηλικία του δέντρου: *Καλή ταμίνα* [= υπολογισμός] *μού ‘καμες, στίμα* [= εκτίμηση] *καλή μου βρήκες* (περιοδ. *ΥΠΕΡΧ*, 91 (Φθινόπωρο 2019), 31.)}

ταμινάρο [tamináro] (Τσιρ., Κριτσ^α, Ιδομ^β) : «κανονίζω, κάνω το λογαριασμό μου. – Πε μου αν έρθεις ταχύτερο να χτίξεις για να ταμινάρο τη δουλειά μου» (Τσιρ.).

[< *tahmin* (*etmek*) ‘υπολογίζω, προβλέπω, εικάζω, εκτιμώ’ (Συντ.)] (تحمين)

{Για την κατάληξη *-άρο* βλ. σημείωση στη λ. *ταλμέρνω*.}

ταμίρι, το [tamíri] (Bilgehan², 636) : η επισκευή. [*< tamir* (Bilgehan), βλ. και Κουκκίδης, 90] (تامير)

ταμπακαργιό, βλ. **νταμπακαρειό**.

ταμπάκης, βλ. **νταμπάκης**.

ταμπακουτζής, ο [tabakudzis] : αυτός που φτιάχνει/πουλάει πιάτα. Η λ. σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα», σ. 32, 34.

[< *ταμπακότης < *tabakçi* < *tabak* «τρυβίλιον, πινάκιον, παροψίς· δίσκος» (Χλωρός, B 1068), με ανάπτυξη [u] του συμπλέγματος [kdz] (Συντ.)]

ταμπάνι, το [tabáñi] & **νταμπάνι** [dabáñi] (Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** «το άνω μέρος της πατούσας το ποδιού, από τις ρίζες των δακτύλων ως την κλειδώση. – Μεγάλο νταμπάνι έχω και με σφιγγουν τα σταβάνια» (Τσιρ.) το κουντεπιέ· **2.** η τσιμεντένια βάση μαζί με το σκελετό μιας οικο-

δομή· **3.** μια πλακουτσωτή πέτρα ή μια μικρή σανίδα, ως υποστήριγμα στύλου οικοδομής· **4.** το σφηνοειδές ξύλο στο καλαπόδι των υποδημάτων.

[< *taban* 'πέλμα' (Μπόγκας, 194)] (طبان, طبان)

ταμπάς, βλ. **νταμπάς**.

ταμπαχανιώτικα, τα [tabaxaḱiōtika] (Κριτσ.) : είδος αργόσυρτων αστικών τραγουδιών της Δυτικής Κρήτης.

[< *ταμπάχανα* 'συνουκία με βυρσοδεψεία' (< *tabakhane* 'βυρσοδεψείο') (Συντ.)]

{Για τα τραγούδια αυτά πολλές πληροφορίες στο βιβλίο που συνοδεύει το CD *Ταμπαχανιώτικα, αστικά τραγούδια της Δυτικής Κρήτης*, των Στέλιου και Λεωνίδα Λαϊνάκη (εταιρεία Rotonda Music, 2012). Βλ. επίσης: Colin Mahona, *Tabahaniotika: Allilometamorphoses entre Crète et Méditerranée Orientale*, Editions Universitaires Européennes, Saarbrücken 2011 (στις σ. 13-19: Le terme "tabahaniotiko" et ses étymologies).}

ταμπγέτι, βλ. **νταμπιέτι**.

ταμπής, βλ. **νταμπής**.

τάμπια, βλ. **ντάμπια**.

ταμπιέτι, βλ. **νταμπιέτι**.

ταμπλαμπάς, βλ. **ταυραμπάς**.

ταμπλάς*, ο [tablás] (Παπ., Πάγκ.) : ξύλινος δίσκος. [< *tabla* (Παπ.)] (طبله, طبله)

{Ο Ροδάκης έχει τη λ. *νταμπλάς* με τη σημ. 'κόντραπλακέ'. Πρόκειται για γενίκευση: Ο *ταμπλάς* 'λεπτό διακοσμητικό σανίδωμα που τοποθετείται σε ένα παχύτερο ξύλινο πλαίσιο' (AKN) μπορούσε να είναι από κάθε ακριβό ξύλο (καρυδιά, μαόνι) ή απλώς από φτηνό κοντραπλακέ.}

ταμπουράς*, ο [ta(m)burás] & **νταμπουράς** [daburás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** είδος μουσικού οργάνου με τρεις χορδές και μακρύ χέρι· ΦΡ. η *κοιλιά μου παίζει ταμπουρά*: πεινάω πολύ· **2.** «αυτοσχέδιο μουσικό όργανο που το έφτιαχναν τα παιδιά από τον κορμό της μαχαριδίας με τρία ή τέσσερα κομμάτια, ισομερή και ισοπαχή, που τα έδεναν μεταξύ τους αφού πελεκούσαν τις χορδές και τα χτυπούσαν με ένα φτερό» (Κρίτσ.).

[< *tambura* (Παπ.)] (طنبوره, تنبوره)

{Μαχαριίδα λέγεται στην Κρήτη το αυτοφρέσ φυτό (στα σπαρτά θεωρείται ζιζάνιο) *Gladiolus italicus*.}

ταμπουρατζής, ο [taburadzis] (Κριτσ., Κασσ.) : **1.** αυτός που κατασκευάζει ταμπουράδες· **2.** αυτός που παίζει ταμπουρά.

[< *tamburaci* (Κριτσ.)] (طنبوراجي)

ταμπούρι*, το [tabúri] (Παπ., Πάγκ.) : **1.** τάγμα στρατού· **1α.** πλήθος (ανθρώπων, ζώων)· **2.** προμαχόνας, οχύρωμα.

[< *tabur* (Παπ.)] (طبور)

ταμπουροκέφαλος, βλ. **νταμπουροκέφαλος**.

ταμπουρόνομα* [taburónome] (Παπ.: στο λ. *ταμπούρι*) : οχυρόνομα, προφυλάγιομα πίσω από ταμπούρι.

[< *ταμπούρι* (Παπ.)]

ταμπούτι, το [tabúti] (Χουστ.) : το φέρετρο.

[< *tabut* (Χουστ.)] (تلبوت)

{Για τη λ. *ταμπούτι* σε κρημ. δημοτ. τραγούδι, βλ. *Τραγούδι για τον θάνατο του Τζελεπή*, που είχε καταγράψει ο R. Pashley (*Travels in Crete*, 2ος τόμος, Λονδίνο 1837, σ. 131-133) – το *ταμπούτι* το μεταφράζει ως *bier* (σ. 133). Τους τ. *ταμπούτι/νταμπούτι* καταγράφει ο Μπόγκας (σ. 194).}

ταξίλι [taksíli] : ίσως μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω ταξίλι** : εισπράτω· σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793: *να κάνει ταξίλι τα άσπρα* (βλ. Φανουράκης, 137). Και σε έγγραφο του 1862: *έκανεν ταξίλι τα χρέη του* (Α.Δ.Η., 2 / 7-695). Βλ. και *ταχσιλντάρης*.

[< *tahsil etmek* < *tahsil* 'είσπραξη' (Χλωρός, Α 572), από το αραβ. *tahsíl* κατά τον Nişanyan, + *etmek* 'κάνω' (Συντ.)] (تحصيل اينتك)

{Ο Ροδάκης έχει *ταξίλι* = φόρος, πβ. < *vergi tahsili* 'είσπραξη φόρου' (Χλωρός, Α 472) (Συντ.)}

ταπατζής (επίθ. προσ.) [tapadzis] (Δαρ., Ξανθιν^Α, Ξεν.) : «αυτός που παίρνει δανεικά και δεν τα γυρίζει».

[< *τάπα*, στη σημ. 'απάτη'+ -(α)τζής (Συντ.)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής. Στο κρητικό ιδίωμα η λ. *τάπα* 'πόμα' (ετυμολογία στο AKN : από το ιταλ. *tarro* ή μέσω του τουρκ. *tapra*) σημαίνει μφ. 'απάτη' (βλ. Τσιρ., 596), πβ. *ήπαιξέ μου μια ντάπα*: με γέλασε, με εξαπάτησε.}

ταπούζα, η [tapúza] (Ιδομ^Β, Χουστ.) : «μεγάλο κομμάτι χύματος που βγαίνει κατά το όργωμα ή με το σκάνιμο, βύλος» (Ιδομ.)

{ίσως < *topuz* 'σφαίραμα', βλ. *τοπούζι* (Συντ.)} (طوبوز, طوبوز, طوبوز)

{Ειρωνικά χαρακτηρίζαν ως *ταπούζα* έναν κακοφτιαγμένο κότσο (Ηράκλειο).}

ταραμάς*, ο [taramás] (Παπ.) : «το γνωστόν ωάριον ψαριού».

[< *tarama* (Παπ.)] (طرامه)

ταραμπουλούσι, το [tarabulúsi] (Κονδ.) : «ζώνη των Τούρκων μεταξωτή, λευκοκίτρινη ή σταχτιά με λευκά γραμμάς. Το τ. φορούν ακόμα

οι Σύροι· εις την Κρήτην το εφόρους και οι γυναικες». Η λ. σε έγγραφο του 1879 (*A. Δ. Η.*, 2 / 32-44). Και αλλού (*A. Δ. Η.*, 2 / 9-537) : *ένα μποζά ταραμπουλούχι*.

[< *Ταραμπουλούς* = Τρίπολις (Κονδ.) / *tarabulus* (Symeonidis), βλ. σημείωση] (طرابلس)
 {Ο Χλωρός στο λ. *Ταραμπουλούς* (B 1070) διακρίνει: *Tarabulus Garb* (Τρίτολη της Λιβύης) και *Tarabulus Sam* (Τρίτολη του Λιβάνου). Ο Χαρ. Συμεωνίδης ετυμολογεί το ποτυακό *ταραπολόζιν / ταραπολούζ'* από το *t / darabulus* 'Seide oder Schärpe aus Tripolis, το οποίο από το *Trabulus* 'Tripolis in Nord-afrika' (Ch. Symeonidis, "Lautlehre der türkischen Lehnwörter im neugriechischen Dialekt des Pontos", *Αρχαίον Πόντου*, 31 (1971-72), 106-7. Με την αρχική της σημ. η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *μα 'σέρναισι κι αλόγατα π' εκάνα το γιουρούσι, / του Μεσιργιού, του Τζεντεριού και του Ταραμπουλούσι* (Φαφουτάκης, 8).}

ταρατόρι*, το [taratóri] (Πιτ., Γαρ., Ιδομ^B) : είδος σαλάτας από διάφορα υλικά (γιαουρτι, λάδι, τριμμένο σκόρδο, αλάτι).

[< ίσως τουρκ. *tarator* (Πιτ.) / < *tarator* (AKN) (تراطور، تراتور)

{Το *TDK* ετυμολογεί τη λ. *tarator* από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει από ποιά λέξη, ο Nişanyan από το βενετ. *trattor* [ιταλ. *trattore*] 'ταβερνιάρης'.

ταράφι, το [taráfi] (Πιτ., Κονδ., Κριτσ^α, Ιδομ^B, Κασσ.) : 1. το συγγενολόι η γενιά· 2. η κλίκα· ΦΡ. *κάνω ταράφι*: προσεταιρίζομαι.

[< *taraf* 'μέρος, κόμμα, κλίκα' (Πιτ.) (طرف)

ταργατζίκι, το [targadzífi] : δισάκι του βοσκού, «πήρα ποιμενική» (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσοπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *έδωσα του Μουλά Σαλή ένα άρναφο ταργατζίκι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 342).

[< *tağarcık* «μικρά πήρα δερματίνη», υποκορ. της λ. *tağar* «πήρα εκ δέρματος, ως η του ποιμένος» (Χλωρός, B 1076) (Συντ.) (طغارچق)

{Ο εκδότης του ημερολογίου Μενέλαος Παρλαμάς, ετυμολογεί από το βυζ. *ταρκάσιον* 'φαρέτρα', και παραπέμπει στα *Ποιμενικά Κρήτης* του Στέφ. Ξανθοουδίδη, σ. 308.}

τάρζι, το [tárzi] (Τουρκοκρητ.) : το σχήμα, η μορφή.
 [< *tarz* (Bilgehan², 636) (ترز)

ταρικότι, το [tarikáti] & **καρικότι**, το [karikáti] & **αρικότι** [arikáti] (Γαρ., Κριτσ^α, Ιδομ^B, Τσιφ^B) : είδος {ανθρώπου}, ιδιουσγκρασία, χαρακτηρισ. Με τη σημ. 'θρησκευτικό τάγμα, σωματείο' η λ. σε επώνυμη τουρκοκρητ. ρίμα για την έλευση του Σουλτάνου στην Κρήτη το 1848: *Εφέντιδες με τα παιδιά κι ούλα τα ταρικόθια / κι*

οι Δερβισάδες κι 'η Τουρκιά ψάλλουν με τα Κιτάπια (βλ. Πλανάκης, 95· από: *Αρχαίον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 983-985).

[< *tarikát* 'τάγμα' (Κριτσ^α), «η πνευματική οδός ή πορεία, ήν έταμον και δικνεύουσιν οι άγιοι άνδρες· θρησκευτικό τάγμα, σωματείον» (Χλωρός, B 1075), από το αραβ. *tarīkāt* κατά το *TDK* (Συντ.)]

{Το παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη: " - *Ίντα λοής κοπέλι είναι, Πιπίνα, η μικρή σου εγγονή; Μιλιώ τση και δεν ανοίγει το στόμα τζή να αποκριθεί. Δεν μοιάζει τση μεγάλης, απού δεν προκάνει να τση πεϊς την κουβέντα και σου 'χει δοσμένη την απόκριση. - Ετούτηνιέ, Βαγγελία, είναι από άλλο ταρικότι. Σε πολλά αλλόσσει απού τη μεγάλη". Ο Τσιφγιάτης επισημαίνει ότι η φρ. *αρικότι ν-τον είναι* 'όμοιός του, τα ίδια χάλια' λέγεται μόνο με αρνητική σημασία, π.χ. «για ένα μέθυσο, χαροπαίκτη ή ακαμάτη», βλ. και *τέκι*.}*

ταρίχι, το [taríxi] (Τουρκοκρητ.) : η ημερομηνία.

[< *tarīh* (Bilgehan², 636) (تاریخ)

ταρλάς, ο [tarlás] (Ροδ.) : χωράφι.

[< *tarla* (Κουκκίδης, 91) (ترلا، طرلا)

ταρουκλί (άκλ. επίθ.) [taruklí] : ριγέ. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Σαράντα ρουμπιέδες, φουστάνι ταρουκλί, / φουστάνι λαχουράκι, τση Πόλης ασιγί* (βλ. Κοκολάκη & Αντωνίου, σ. 132· από: Μανόλης Πιτυκάκης, *Δημοτικά τραγούδια στην Ανατολική Κρήτη*, Νεάπολις 1975, σ. 62).

[< *tarakli* (Κοκολάκη & Αντωνίου) «ο πεποικυμένος για γραμμών εν είδει κτενός [επί υφάσματος]», από τη λ. *tarak* 'χτένα' (Χλωρός, B 1071)]

{Ο Πιτυκάκης έχει το ίδιο παράθεμα στο λ. *ρουμπιές* στο Λεξικό του (B 935), αλλά αντί για *ταρουκλί* έχει *σαρουκλί*. Μάλλον είναι τυπογραφική αβλεψία.}

ταρουμάρι, βλ. **ταρουμάρο**.

ταρουμάρο [tarumáro] & **ταρουμαρίζω** [tarumarízo] (Χουστ.) : διασκορπίζω.

[< *tarumar* 'σκόρπιος' (Χουστ.), μάλλον μφτδ. < *tarumar etmek* 'διασκορπίζω' (Συντ.)]

{Ως αμτβ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1815: *κι εκεί ταρουμαρίσανε* {= διασκορπίστηκαν} *του Κάσπρου οι γιανταόραρι* (βλ. Νίκος Σταυρινίδης, "Το τραγούδι του Μαζουμού Αγά ή Μπαλουζή", *Αμάλθεια*, 2/5 (1971), 61). Στο ίδιο (σ. 62) ως ρηματ. περίφρ. *κάνω ταρουμάρι* = διασκορπίζω: *ωσαν θεριό βρονταστραπά, κάνει τους ταρουμάρι*.}

ταρταλατζής (επίθ. προσ.) [tartaladzis] (Πάγκ., Κονδ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) : λαφυραγωγός, πλιατσικολόγος.

[< *tártało* + -(α)τζής (Πάγκ.)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής. Τάρταλο λέγεται «το παλιό ή το εγκαταλειμμένο, ως άχρηστο, αντικείμενο», μπφ. και «ο γέρος και ο ανήμπορος άνθρωπος» (Κριτσ.).}

τας! [tas] : στη φρ. *έλα να κόμουμε τάς* (και σήμερα εν χρήσει), με την οποία ένας ενήλικας προσκαλεί ένα μωρό να παίζουν τα κριάρια-πουκουτουλιούνται. Η παιγνιώδης αυτή επαφή γίνεται ως εξής: ο ενήλικας λέει την παραπάνω φράση και μετά πλησιάζει το κεφάλι του στο κεφάλι του μωρού και το «κουτουλά» απαλά, ενώ ταυτόχρονα του λέει: *ταςς!*

[< *tos* 'χτύπημα με το μέτωπο ή τα κέρατα' (TDK), πβ. *tos vurusturmak* «βάλλω κριούς κτλ. να κουτρισθούν» (Χλωρός, Β 1088)] (طوس)

τάσι*, το [tási] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.) : πλατύστομο χάλκινο κύπελλο νερού.

[< *tas* (Παπ.)] (طاس)

Τασλή Τάμπια, βλ. **ντάμπια**.

ταστικός, το [tastik] (Παπ., Πάγκ.) : η επικύρωση, επιβεβαίωση. Η ρηματ. περίφρ. **κάνω ταστική** 'επικυρώνω', σε προσωπικό ημερολόγιο τον ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 370). [< *tasdik* (Παπ.) & *tasdik etmek* 'επικυρώνω' (Χλωρός, Α 514) (Συντ.)] (تصدیق)

τάταρης, ο [tátaris] (Κριτσ^{fr.}) : ταχυδρόμος. Η λ. σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1797 (*Κρητικά Χρονικά*, 3 (1949), 360-1).

[< *tatar* «ταχυδρόμος διεξάγων την κανονικήν ταχυδρομικήν υπηρεσίαν» (Ευμένιος Φανουράκης, εκδότης του παραπάνω εγγράφου), βλ. και Κουκκίδης, 91 – για τον αγγελιαφόρο γενικώς: η λ. *say*, βλ. *σαής* (Συντ.)] (تاتار)

ταυλαμπάς, βλ. **ταυραμπάς**.

ταυραμπάς, ο [tavrabás] & **νταυραμπάς**, ο [davrabás] (άλλη γραφή: *νταβραμπάς*) & **ταυλαμπάς** [tavlabás] & **τραβραμπάς** [travabás] (Κονδ., Ξανθιν., Γαρ. Ιδομ., Κριτσ., Ιδομ^B., Κασσ., Ξεν.) : υβριστικός χαρακτηρισμός ιερέως, «παχύσαρκος ιερέας (λέζεται περιφρονητικά)» (Ξεν.).

[< *tavlibas* ή *tavlubas*, πβ. ρ. *tavlamak* 'γίνομαι ευτραφής, παχαίνω' (Κουκκίδης, 91) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Κουκκίδης σημειώνει στο λ. *ταμπλαμπάς* (έχει και τον κρητ. τ. *ταυραμπάς*, στη σελ. 92) ότι πρόκειται για «επίθετον χρησιμοποιούμενον από τους Έλληνας σκωπτικώς δια τους μητροπολίτας-συνοδικούς του Οικουμενικού Πατριαρχείου». Δεν μπόρεσα να εντοπίσω σε λεξικά τα έτυμα που αναφέρει. Ίσως είναι ελληνικής επινοήσεως σύνθεσις των λέξεων *tavli / tavlu* 'ευτραφής' και *bas* 'κεφαλή', που παρετυμολο-

γήθηκε: κατά τον Γεώργιο Χατζιδάκι από το *τρανώ* και *αμπάς* (*τραναμπάς*) ή, κατά τον Φαίδωνα Κουκουλέ, από το *ταύρος* και *αμπάς* (σχετικές παραπομπές στο λ. *ταυραμπάς* στον Ανδριώτη). Ο Χατζιδάκις αιτιολογεί την παρετυμολογία: «το όλον ουδεμίαν παρέχει έννοιαν, διότι ουδέν σημαίνει ο *τρανών τον αμπάν*, άλλως τε και αφού οι ιερωμένοι σπανίως φορούσιν *αμπάν*, αλλ' ού φροντίς Ιπποκλειδή, οι λαλούντες απαιτούσι τι καταληπτόν, έστω μόνον τι μικρόν εν αρχή ή εν τέλει». Και δικαίως το απαιτούσαν, διότι η λ. *tavli / tavlu* (تولو، تاولو – Χλωρός, Α 454) 'ευτραφής' δεν είχε περάσει στα ελληνικά, άρα δεν τους έλεγε κάτι – άλλωστε και αν είχε περάσει θα είχε δημιουργήσει κάποια σύγχυση με το ομόηχο *ταβλί* 'σανιδάκι' (< *τάβλια*). Μια άλλη πιθανή παρετυμολογία (τουλάχιστον για την Κρήτη) θα ήταν ο συσχετισμός με το *ταβλόπιστος* «ύβρις των Τούρκων κατά των Χριστιανών (δια τας εικόνας)» (Κονδυλάκης, 253), αλλά αυτό μένει να εξεταστεί. Σημειώνω παρεπιπτότως την κρητ. σκωπτ. έκφραση: *είναι τα χέρια ντου σαν του δεσπότη*, δηλ. *παχουλά* και *αβρά*.}

ταφλάνι, το [tafláni] (Κριτσ^{fr.}) : η δάφνη (αλλά μάλλον το φυτό διαφνοκέρασο, βλ. σημείωση). [< *taflan* (Κριτσ.), βλ. και Κουκκίδης, 92] (طفلان)

{Στο Διαδίκτυο *ταφλάνι* είναι η κοινή ονομασία για το φυτό *Euonymus japonicus*. Κατά το TDK *taflan* είναι η κοινή ονομασία του φυτού *Prunus laurocerasus*. Ο Χλωρός (Β1076) έχει: *taflan* = «δαφνοκέρασο, κ. ταφλάνι» (βλ. γι' αυτό στον Γεννάδιο, σ. 494). Κατά τον Νιζανγαν η λ. *taflan* προέρχεται από το αραβ. *diflā'*, που συγγενεύει με το αραμ. *daphnā* και το ελλ. *δάφνη*. Σημειώνουμε τον αντίστροφο δανεισμό: η δάφνη στα τουρκικά λέγεται *defne*.}

ταχαρέτι, το [taxaréti] (Τουρκοκρητ.) : η καθαριότητα.

[< *taharet* (Bilgehan², 633)] (طهارت)

ταχίνι*, το [ta'íni] & **ταϊνί** [taíni] (Παπ., Ροδ., Ιδομ.) : ο πολτός από σουσάμι.

[< *tahin* (Παπ.)] (طحين، طاحين)

{Άλλο είναι το *ταϊνί* (βλ.) 'σιτηρέσιο, συσσίτιο κτηνοτροφί'.}

ταχινόσουπα, η [ta'ínosupa] (Παπ.: στο λ. *ταχίνι*) : νηστίσιμη σούπα, από ταχίνι.

[< *ταχίνι* (Παπ.) / + *σούπα*]

ταχμής, το [taxmís] (Σταυρινιώδης) : το κτίριο «εις το οποίον επωλείτο μονοπωλιακώς εις όλας τα πόλεις της Οθωμ. Αυτοκρατορίας ο πεφρυγμένος καφές, το Tahmishane η Ταχμής παρά το λαώ λεγόμενον. Εις τούτο επωλείτο και ο κη-

ρός ως μονοπώλιον. Εις το Μ. Κάστρον το Ταχμίς έκειτο επί Τουρκοκρατίας επί της σημερινής οδοῦ της 25ης Αυγούστου, παραπλευρώς της σήμερον Ιονικής Τραπεζῆς {2020: Alpha Bank}» (*Μεταφράσεις*, Γ 430).

[< *tahmis* «το μέρος όπου φρύγουσι και κοπανίζουσι καφῆ: ὀρθότερον حميخانه ταχμίς-χανέ» (Χλωρός, Α 475)] (تحميس)

ταχρίρι, το (άκλ.) [taxhíriri] : έκθεση πραγματογνωμοσύνης (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρόνων 1831-1845: *εκηρύκτη να γενεί ταχρίρι* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 192). Και **τακρίρι**, σε έγγραφο του 1872: *αυτό το τακρίρι με ἔδωσαν οι δημογέροντες* (Α.Δ.Η., 2 / 44-222).

[< *tahrir* «το γράφειν, ἦτοι γραφή, σύνταξις, ἔγγραφο· απογραφή» (Χλωρός, Α 470)] (تحرير)
{«Σήμερον [= 1947] ἀκούεται: τακρίδι», σημειώνει ο εκδότης του κειμένου Μεν. Παρλαμάς.}

ταχσίλνάρης, ο [taxsildaris] (Τουρκοκρητ.) : ο εισπράκτορας. Βλ. και *ταξίλι*, *κάνω ταξίλι*.

[< *tahsildar* (Bilgehan², 636) «εισπράκτωρ [κυβερνητικῶν φόρων ἢ τραπέζης, εμπορικοῦ καταστήματος κτλ.].» (Χλωρός, Α 472) (تحصيلدار)
{Ἴσως να υπήρχε και ο τ. *ταξίλνάρης*.}

ταχτάνι, το (άκλ.) [taxtāni] (Τσιπ.) : στη ΦΡ. *έχει καλό ταχτάνι*, που λέγεται για το γιοργαλίδικο ἄλογο: *έχει στρωτό βηματισμό, και «έτσι ο αναβάτης αισθάνεται ότι κάθεται σε θρόνο»* (Τσιπ.). [< *tah* 'θρόνος' (Τσιπ.)] (تخت)

{Από το *tah* ο αναμενόμενος τύπος είναι *τάχτι* (αμάρτυρος στο κρητικό ἰδιώμα, ἀλλά τον βρίσκουμε σε κείμενα ἀλλοῦ, π.χ. στη *Αληπασιάδα* του Χατζή-Σεχρέτη). Το *ταχτάνι* ἴσως ἀπὸ ἐπίδραση τῆς λ. *ραχβάνι*, βλ. σημείωση στο λ. *γιοργά*. Διαφορετικῆς προέλευσης πρέπει να εἶναι το *τάχτι* που λημματογραφεῖ ο Τσιριγωτάκης με τὴν σημ. 'ἀδυναμία, συνήθεια': *Τάχτι το 'χει να πηγαίνει κάθ' ἀργά στ' ἀχίρι να μιλεῖ των οζώ.*}

ταχτάς, ο [taxtás] (Πιτ., Ἰδομ., Αποστ., Τσιπ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : 1. ποικιλία σταφυλιού, με μεγάλες ρώγες στο χρώμα του ροζακιού, ἀλλὰ χοντρόφλοουδο και με χοντρά σπόρια, κυρίως για οἰνοποίηση, ἀλλὰ νόστιμο και ως επιτραπέζιο. «Δεν ὑπάρχει πλέον», σημειώνει ο Ἰδομενέως 2. (μετωνυμικά) κρασί (λευκό) ἀπὸ αὐτὴν τὴν ποικιλία σταφυλιού.

[πιθανόν: < *tahta* 'ξύλο' (Πιτ.)]

{Προβληματικὴ ἐτυμολογία. Στα τουρκ. δεν ἀντιρρίσκειται ποικιλία σταφυλιού με το ὄνομα *tahta*. Βλ. και σημείωση στο λ. *κουρού ταχτάς*.}

ταψί, βλ. **τεψί**.

τεβεκελής (επιθ. προσ.) [tevetʃelís] (Τσιπ.) : βλάκας, ἀχρεῖος, χαζός.

[< *tevekkeli* 'τυχαῖος, χωρὶς λόγο' (Τσιπ.) / μάλλον ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν σημ. «ο εἰς τὸν Θεόν ἐπιναπαυόμενος και οὐδεμίαν πρόνοιαν λαμβάνων περὶ εαυτοῦ, ἀμέριμος, εὐήθης» (Χλωρός, Α 586) (Συντ.)] (توكلى)

τέγκι, βλ. **τέκι**.

τεζιάκι, το [tezjáti] (ἄλλη γραφή: *τεσιάκι*) & **τεζάκι** [tezátʃi] & **τεγιακι** [tezjáti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ἰδομ., Τσιπ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : 1. στα καφενεῖα, πάγκος ἀνάμεσα στον χώρο παρασκευῆς τῶν ποτῶν/ροφημάτων και τον χώρο τῶν πελατῶν, με συρτάρι για τὶς εἰσπράξεις. 2. πάγκος ἐργασίας τεχνίτη (βλ. σημείωση).

[< *tezgâh* (Παπ.)] (تستگاه, تزكاه)

{Συχνά ἀκούγεται και ὡς τετρασύλλαβη λέξη: *τε-ζι-ά-κι*. Στην περίπτωση αὐτὴ ταιριάζει ἡ γραφή με διαλυτικά στο γιώτα: *τεζιάκι*. Ο Ἀνδριώτης *έχει* τον τ. *τεζάχι*. Η λ. *tezgâh* σημαίνει ἀρχικά «πράπεζα ἐφ' ἧς εὐρίσκονταν τὰ ἐργαλεῖα τεχνίτου και προ τῆς οἰσίας οὗτος ἐργάζεται» (Χλωρός, Α 780). Με τὴν σημ. αὐτὴ ἡ λ. *τεζιάκι* (ἐνὸς τσαγκάρη) σε ἐγγράφο του 1870: *τεζιάκι με κοπίδια* (βλ. Α.Δ.Η., 2 / 41- 238).}

τεκές*, ο [teʃés] (Ἰδομ.^B) : μουσουλμανικό μοναστήρι. Ὡς τοπωνύμιο *Τεκές*: παλαιότερη ονομασία τῆς περιοχῆς *Ἀμπελόκηποι* στο Ἡράκλειο, που λεγόταν ἔτσι γιατί ἐκεῖ εἶχε κτιστεῖ στα χρόνια τῆς πολιορκίας του Χάνδακα ο τεκές Χορασανή-ζαντέ (για τον οἰοῖο βλ. στο: http://digitalcrete.ims.forth.gr/tourkology_monuments_display.php?id=208&l=2).

[< *tekke* (AKN)] (تكية, تكه)

{Ο Ξανθοῦδιδης εἶχε καταγράψει τὴν παροιμία *Ἀπὸ βλέπει τον τεκέ τρώει και τον τζορμάτᾳ*, που σημαίνει ὅτι «ἐκεῖνος που ἐπιμελεῖται ἐνὸς πράγματος ἀπολαμβάνει και τ' ἀγαθὰ του» (βλ. Θεοχ. Δετοράκης, «Στεφάνου Ξανθοῦδιδου ἀνέκδοτος συλλογὴ παροιμιῶν», *Κρητολογία*, 1 (Ἰούλ.-Δεκ. 1975), 91-165, ἀρ. 559). Ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς σὴν τουρκικὴ *Tekkeyi bekleyen çorbayı içer*, που σημαίνει ὅτι «ὅποιος ἔχει ὑπομονὴ στο τέλος ἀνταμειβετα» (Tuncay & Καρατζάς, σ. 729) ἢ ὅτι «για να ἀποκτήσεις κάτι, πρέπει να ὑποστεῖς κάποιες δυσκολίες» (*TDK-Atasözleri*). Οἱ μικρές διαφορές στο νόημα οφείλονται στο ὅτι το p. beklemek, ἀπὸ το οἰοῖο ἡ μετ. bekleyen, σημαίνει «περιμένω, προσδοκῶ, ἐλπίζω» ἀλλὰ και «αγρυπνῶ, φυλάττω, προφυλάττω» (Χλωρός, Α 362).}

τέκι, το [téʃi] (άκλ.) & **τέγκι** [té(η?)dʒi] (Γαρ., Τσιπ., Κριτσ., Κασσ.) : ο ὁμοῖος (με κάποιον) : «Με κεινόν τον ἀγαῖρευτο που σμίγει σῦρμα {= συνεχῶς}, δα σε κάμει τέκι ντου» (Τσιπ.). [< *tek*, κατὰ τὴν *TDK* διαλεκτ. τ. του *denk* «ὁμοί-

ος, ίσως, ο δυνάμενος ν' αποτελέσει μετ' άλλου εν ζεύγος» (Χλωρός, Α 793) (Συντ.) (كذب)
 {Ίσως μόνο στην έκφραση *τέ(γ)κι ντου* (έτσι τη λημματογραφεί ο Τσιριγωτάκης), που χρησιμοποιείται πάντοτε με μειωτική σημασία. Αρχική σημ. της λ. *denk* είναι 'δέμα' και 'το ένα από τα δύο φορτία του υποζυγίου'. Με τη δεύτερη σημ. έχει τη λ. *ντέγκι* ο Ανδριώτης και την ετυμολογεί από το *denk*. Με την σημ. 'δέμα φύλλων καπνού' και 'δέμα ρούχων, γιούκος' η λ. *τέγκι* και *ντέγκι* σε άλλα μέρη της Ελλάδας, όπως φαίνεται από την αναζήτηση στο Διαδίκτυο.}

τεκλίφης, ο [teklífis] (Ξανθιν^Α): ο καλεστής, αυτός που αναλαμβάνει και καλεί σε γάμο, βάφτιση και άλλες διασκεδάσεις.
 [< *τεκλίφι* (Ξανθιν.)]

τεκλίφι, το [teklífí & teklífí] & **ντεκλίφι** [deklífí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ^Β, Κριτσ^Γ): **1.** δοςοληψία, συναλλαγή, κοινωνική σχέση **2.** πρόσκληση, κάλεσμα.
 [< *teklif* (Παπ.)] (تكليف)
 {Ο Παπαρηγοράκης έχει τη λ. με τις σημ. 'απαίτηση' και 'εθιμοτυπία'. Για τη δεύτερη δίνει το παράδειγμα χρήσης «μεταξύ μας δεν έχουμε *τεκλίφια*» (πβ. ποντιακό *τεκλίφ*, το 'διακριτικότητα, τυπικότητα', *Συμπλήρωμα ΙΑΠΔ*, 202). Αυτό μάλλον αποδίδει την τουρκ. παροιμία *Dostlar arasinda teklif yoktur* = Μεταξύ φίλων δεν υπάρχουν τυπικότητες (Thomas Vaughan, *Grammar of the Turkish language*, Λονδίνο 1709, σ. 74). Ο Κονδυλάκης έχει: «δεν έχουμε *τεκλίφι* = δεν έχουμε αφορμιάς να μαλώσουμε. Δεν χωρεί μεταξύ μας παρεξήγησις». Έχω ακούσει από Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Αττάλεια) το ρ. *τεκλιφάρνο* στον αόριστο: *Ποιος σου το τεκλιφάρε;* = Ποιος (σε ξεγέλασε και) σου το πάσαρε;}

τεκμπίρι, το [tekbiri] (Τουρκοκριτ.): (για τους Μουσουλμάνους) η φράση «μέγας ο Θεός» (*Allahuekber*)
 [< *tekbir* (Bilgehan², 637) «απαγγελία μεγαλοφώνως και δημοσίως της φράσεως *الله اكبر* *άλλαχου εκμπερ*, ήτοι μέγας ο Θεός» (Χλωρός, Α 547)] (تكبير)

τεκνεφές, ο [teknefés] & **τεκνεφέσης** [teknefésis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ^Β, Κασσ.): ο ασθενικός, ο ασθματικός.
 [< *tknefes* (Παπ.) / & διαλεκτ. *teknepes* (TDK) (Συντ.)] (طيقفس)

τεκνεφεισίρης (επίθ. προσ.) [teknefesxáris] (Ξανθιν^Α): αρωσιάρης, αυτός που έχει κακή υγεία.
 [< *τεκνεφές* (Ξανθιν.)]

(*)**τελάκης**, βλ. Παράρτημα 1.

τελάκι, το [teláfi] (Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.): **1.** το συρμάτινο σφουγγαράκι

για το πλύσιμο πιάτων και σκευών, το συρμάτικι **2.** μικρό λεπτό καρφάκι χωρίς κεφάλι.

[υποκορ. της λ. *τέλι* 'σύρμα' (Συντ.)]

{Και το τουρκ. *tel* 'σύρμα' έχει και τη σημ. 'συρμάτικι της κουζίνας': «*tencere, çaydanlık vb. ni ovarak temizlemek için kullanılan nesne*» (TDK).}

τελάλημα, το [telálima] (Τσιρ.: *τελαλήματα*, στο λ. *ντελάλης*): ανακούφιση.

[< *τελαλώ* (Συντ.)]

τελάλης*, ο [telális] & **ντελάλης*** [delális] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): διαλαλητής, δημόσιος κήρυκας. (Σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα» βρίσκουμε (σ. 37) το λόγο ελλ. *κήρυξ*.) Βλ. και *τελαλίζω* (σημείωση).

[< *tellâl* (Παπ.)] (تلال، لال)

{Κατά τον Παπαρηγοράκη το *tellâl* αντδ. < *δι-αλάλης*. Εξεταστέον, διότι το *ΑΚΝ* έχει: *τελάλης* < μον. *τελάλης (πρβ. μσν. *τελάλισσα*) < τουρκ. *tellâl* (από τα αραβ.). Κατά το *TDK* και τον Nisanyan το *tellâl* από τα αραβικά, χωρίς περαιτέρω αναγωγή.}

τελαλιές, ο [telaliés]: η αμοιβή του τελάλη. Η λ. σε σε έγγραφο του 1871: *αφαιρείται τελαλιές 13,20 (Α.Δ.Η., 2 / 52-74)*. Βλ. και *τελαλίκια*.

[< *dellaliye*, κοινώς *tellaliye* (Χλωρός, Α 788), βλ. και Κουκκίδης, 92] (تلاليه)

{Σε πολλά έγγραφα του Αρχείου της Δημογεροντίας Ηρακλείου βρίκουμε το λόγο ελλ. *δικαίωμα κήρυκος*.}

τελαλίζω [telalízo] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Κασσ.): **1.** διαλαλώ· μειωτ. σημ. 'κάνω βούκινο'. Με την ειδικότερη σημ. 'βγάζω στην πλειοδοσία' σε έγγραφο του 1871: *τα τελαλήζαμεν αυτά τα χτίματα (Α.Δ.Η., 2 / 44-111)*. Συνώνυμη η περιφραση *βγάζω στον τελάλη: εβγάλαμεν του ποτέ Γεωργίου Κκολάκη τα στίτια εις του τελάλη (Α.Δ.Η., 2 / 51α-115)*.

[< *τελάλης* (Παπ.)]

(*)**Τελάλικα**, βλ. Παράρτημα 1.

τελαλίκια, τα [telalífta] (Κριτσ^Γ): η αμοιβή του τελάλη. Βλ. και *τελαλιές*.

[< *tellalik* (Χλωρός, Α 788) (Συντ.)] (تلاللق)

(*)**τελώμπασης**, βλ. Παράρτημα 1.

τελάς, ο [telás] (Γαρ., Κριτσ.): **1.** αυτός που στένει *τέλια* (θλιές από σύρμα) για να παγιδένει ζώα **2.** χενικός εναερίων γραμμών του ΟΤΕ ή της ΔΕΗ.

[< *τέλι* (βλ.) + *-άς* (δηλώνει επάγγελμα, βλ. *-ας'* στο *ΑΚΝ*) (Συντ.)]

τελατίνι*, το [telatíni] (Παπ., Πάγκ., Δαρ., Χουστ.): είδος δέρματος.

[< *telâtin* (Παπ.) (تلاتين)]

{Ο Δαριβιανάκης έχει και τη σημ. 'πατίνι, ποδήλατο, δύσκολο παιχνίδι' και δίνει το εξής παράδειγμα χρήσης: *τα κοπέλια μου κάμανε τη ζωή τελατίνι*. Ίσως από επίδραση της έκφρ. *μου έκαμαν τη ζωή πατίνι*.}

τελέσι, βλ. **τελέφι**.

τελέφι (επίρρ.) [teléfi] & **τελέσι** [telési] (Πάγκ.): μάτια, άδικα, άσκοπα.

[< *telef* 'απόλεια' (Πάγκ.) (تلف)]

τελεψίκια, βλ. **τσελεψίκια**.

τέλι*, το [téli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** σύρμα {«αδίως του τηλεγράφου», σημειώνει ο Παπαρηγοράκης... ως Διευθυντής ΟΤΕ Κρήτης που ήταν}: **2.** μεταλλική χορδή μουσικού οργάνου· **3.** θηλιά από σύρμα για παγίδευση λαγών· ΦΡ. *στένω τέλια*: στήνω παγίδες με σύρμα σε σχήμα θηλιάς για λαγούς.

[< *tel* (Παπ.) (تلي)]

{Το τουρκ. *tel* σημαίνει επίσης 'σύρμα από χρυσό'. Με τη σημ. αυτή στην *Κρισσωτοπούλα* του Μιχ. Διαλυνά (Ηράκλειο 1912, σ. 5): *μαχαριέδες / όπου με τέχνη περισσή και τέλια 'σαν ραμμένοι*. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: η ελλ. λ. *σύρμα* έχει περάσει στα τουρκ. ως *sirma* 'χρυσόνημα', βλ. *συρμαλένιος*.}

τελιάζω [telázo] (Ιδομ.): περιφράσσω με σύρμα (βλ. *τζιμπότλο* και *γοροτελιάζω*).

[< *téli* (Συντ.)]

τελίδικη, βλ. **ντελίδικος**.

τελόμπροκα, η [telóbroka] (Χουστ.) = η συνηθισμένη πρόκα που χρησιμοποιούν οι οικοδόμοι.

[< *téli* + *μπρόκα*, πβ. τουρκ. *tel çivni* (Συντ.)]

τελόφουρτσα, η [telófurtsa] (Ιδομ.): η συρματόβουρτσα.

[< *téli* + *φούρτσα* (Συντ.)]

τεμενάς*, ο [temenás] & **ντεμενάς** [demenás] (Παπ., Πάγκ., Κοιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.): βαθιά υπόκλιση με ταυτόχρονη κίνηση του δεξιού χεριού από τη μέση μέχρι το μέτωπο, κατά τον ανατολίτικο τρόπο.

[< *temena* (Παπ.) (تمنا، تمنى)]

τεμεσούκα, η [temesúka] & **ντεμεσούκα** [demesúka] (Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ.): **1.** *μπουγιουντί* από την εφορία, χρηματικό ένταλμα· **2.** μακροσκελές έγγραφο.

[< (ν)τεμεσούκι (Συντ.)]

{Κατά τον Χλωρό (Α 562) η λ. *temesük* ως ουσ. σημαίνει «τίτλος ιδιοκτησίας ή ομόλογον χρεωστικόν», βλ. *τεμεσούκι*.}

τεμεσούκι, το [temesúfi] & **ντεμεσούκι** [demesúfi] (Κοιν., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.): τίτλος ιδιοκτησίας.

[< *temesük* (Ξανθιν.) (تمسك)]

{Ο Αποστολάκης έχει στο ίδιο λήμμα *ντεμεσούκα* (βλ.) και *ντεμεσούκι*.}

(*)**τεμλίκι**, βλ. Παράρτημα 1.

τεμπελεύω* [tebeléno] (Παπ.: στο λ. *τεμπέλης*): κάθομαι χωρίς να κάνω τίποτα, το ρίχνω στο καθιστό.

[< *τεμπέλης* (Παπ.)]

{Το ίδιο νόημα εκφράζει αλλά παραστατικότερα (και... ποιητικότερα) η κρητ. φρ. *πετώ του ήλιου πέτρες*.}

τεμπέλης, βλ. **ντεμπέλης**.

τεμπελχανάς, βλ. **ντεμπελχανάς**.

τεμπεσίρι, βλ. **ντεμπεσίρι**.

τεμπεχίρι, βλ. **ντεμπεσίρι**.

τεμπίχι¹, το [tembíçi] : η παραγγελία (Σταυρινίδης). Σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Ηλιθε ο Καπετάν Πασάς και ήκαμε τεμπίχι να μην πειράζονται οι Ρασιμάδες* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 602). Και σε κρητ. ποίημα του 1736 (βλ. Βενέρης, 411). Ίσως μόνο στη ρημ. περίφρ. *κάνω τεμπίχι*.

[< *tenbih* «το εφιστάται την προσοχήν, παραγγελία, ήτοι διαταγή, σύστασις έντονος είς τινα όπως πράξη ή μη πράξη τ» (Χλωρός, Α 567)] (تنبيه)

{Σε έγγραφο του 1864 βρίσκουμε τη ρημ. περίφρ. *κάνω τενσίχι*: *εις το πράγμα τους εκάμε τενσίχι ναμπατίσου* [= *να μην πατήσουν*] *έος ναμας εστίλετε απόδιξη* (Α.Δ.Η., 2 / 14-304). Πρόκειται μάλλον για παραφθορά της λ. *τεμπίχι*, εκτός και αν έχει άλλο νόημα, π.χ. ότι ρύθμισαν το θέμα έτσι ώστε να μην..., οπότε η φρ. *κάνω τενσίχι* σχετίζεται με το *tensik etmek* (تسويق) «τακτοποιώ, διευθετώ, διαρρυθμίζω, διοργανώ» (Χλωρός, Α 570).}

τεμπίχι², το [tebíçi] (Ροδ.): η κατεργαρία.

[< *τεμπίχης*, βλ. *ντεμπίσης* (Συντ.)]

τεμπρίκι, το [tebríçi] (Τουρκοκρητ.): τα συγχαρητήρια.

[< *tebrük* (Bilgehan², 636)] (تبريك)

τενεκές, βλ. **ντενεκές**.

τενεκετζής, βλ. **ντενεκετζής**.

τενεσίρι, βλ. **τενεχίρι**.

τενεχίρι, το [teneçiři] & **τενεσίρι** [tenesiri]: «χαμηλή τράπεζα, όπου βάζουν και πλένουν οι Μουσουλμάνοι το σώμα του νεκρού προ της ταφής». Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα γύρω στο 1850 (βλ. Νικ. Σταυρινίδης, «Ο θάνατος του Κερίμ Μπέη

στη λαϊκή μούσα”, *Αμάλθεια*, 4/16-17, 289). Επίσης, σε τουρκοκρητ. στιχούργημα: *Άμε, νενέ μου, στο καλό, μη σε θωρούν οι σκάλιοι* [= οι Χριστιανοί], / *μα μένα θα με φέρουνε νεκρό στο τενσεσίρι* (βλ. *Κρήτη & Τουρκοκρητικοί*, 55). [*< teneşir (Σταυρινίδης) (تنشير)*]

τενσίχι, βλ. **τεμπίχι¹** (σημείωση).

τεντζερές, βλ. **τέντζερι**.

τέντζερι, η [téndzeri] & **ντέτζερι** [dédzeri] & **τέντζερης***, ο [téndzeris] & **τζέντζερης** [dzéndzeris] & **τέντζερι**, το [téndzeri] & **τεντζερές***, ο [tendzerés] & **ντετζερές**, ο [dedzerés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ., Τσιρ., Ξεν.) & **ντζετζερές**, ο [dzedzerés] (Κασσ.) : η χάλκινη χύτρα. ΥΠΟΚΟΡ. **τεντζερέδι**, το (Κασσ.). [*< tencere (Παπ.) (تنجره, تنجره)*]

{Η παροιμία *Ετσούρληζε η τέντζερι και ευρήκε το καπάκι* (τη γράφω όπως την έχω μάθει) αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *Tencere yınvarlanmış karağıni bulmuş* (Meynard, A 491, βλ. και Ηρακλής Μήλλας, *Κατάλογος κοινών ελληνικών και τουρκικών λέξεων, εκφράσεων και παροιμιών*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 180.)}

τέντζερης, βλ. **τέντζερι**.

τέντζερι & βλ. **τέντζερι**.

τεπές*, ο [tepés] & **ντεπές** [depés] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.) : **1.** λόφος, ύψωμα, κορυφή (συναντάται και ως τοπωνύμιο)· **2.** κατακόρυφο κόψιμο εδάφους, φυσικό ή τεχνητό, ατείχιστο· **2.** το επάνω μέρος της κεφαλής· ΦΡ. *έφαε ξύλο που εβγήκε από τον τεπέ της κεφαλής του* (Κονδ.). [*< tepe (Παπ.) (تپه)*]
{Η ‘κορυφή της κεφαλής’ (κρητ. *τεπές τση κεφαλής*) στα τούρκ. λέγεται *baş tepesi*.}

τεραζί, το [terazi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** ειδος φορητής ζυγαριάς· Υποκορ. **τεραζάκι** (Λιουδάκι, 210)· **2.** «Ορος του ελαιοτριβείου. Εγκοπή στο χόρισμα της “κασέλας” και του “κασελιού” όπου πέφτει το λάδι [...] προορισμόν έχει να διαχωρίζει τα “σύννερα” [...] από το καθαρό λάδι» (Πιτ.). [*< terazi (Παπ.) (ترازي)*]

{Η ζυγαριά λεγόταν και **τερεζί** (από το *terezî*, διαλεκτ. κατά το *TDK*). ΦΡ. *πάει σαν το τερεζί* : για υποζύγιο που δεν κρατά ισορροπία κατά τη βάδιση, και ταλαιπωρεί με τον κλυδωνισμό του τον αναβάτη. Η δεύτερη σημασία σχετίζεται μάλλον με τη σημασία ‘υδρονομείο’, με την οποία ο Σταυρινίδης μεταφράζει το τουρκ. *su terazisi* σε έγγραφο του 1672, με το οποίο κάποιος στο Ηράκλειο ζητά να πάνε στο μέρος «ένθα κείται το υδρονομείον (τεραζί)» για

να ελέγξουν την παρεχόμενη ποσότητα νερού (*Μεταφράσεις*, Β 31). Κατά τον Χλωρό (Α 485) *su terazisi* σημαίνει «υδροζύγιο, ήτοι μηχανήμα υδραυλικόν, εν είδει κίωνων ή στούων, χρησιμεύον όπως διατηρή την δύναμιν δι’ ής ρέει το ύδωρ εις τα διάφορα μέρη της πόλεως».

τερακές, ο [tera[á]s] : η παρουσία ανθρώπου που πέθανε. Η λ. σε Κανονισμό (1864) για τα καθήκοντα του Επιστάτη της Δημογεροντίας: *Ο επιστάτης θέλει λαμβάνει δύο τοις εκατόν επί των κινητών και ακινητών πραγμάτων δια δικαίωμα από τον τερακέ (Μετουρκιάτι) (Α.Δ.Η., 2 / 14-410)*. Βλ. και *μετουρκιάτι*.

[*< tereke «ölen kimsenin bikaktığı şey» (= το πράγμα που άφησε κάποιος που πέθανε) (Devlilioğlu, 1263)*, από το αραβ. *taraka(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.) (تركة)

τερανές, το [teranés] (Τουρκοκρητ.) : η μελωδία. [*< terane (Bilgehan², 637) (ترانه)*]

τερεζί, βλ. **τεραζί**.

τερζήμπασης, ο [terziba[š]is] : αρχιράφτης, επικεφαλής ραφτάδων. Η λ. με τη γραφή **τερζήμπασης** σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *ο Χ(ατζή) Κωσταντής Μυτιληναίος, τερζήμπασης του Μεχμέτ-Αλή πασά* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 351).

[*< terzibaşı, βλ. τερζής και μπασ-* (Συντ.)]

τερζής^(A), ο [terzís] & **τερεζής** [terezís] & **τερτζής** [terdzís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : «Ο ράφτης κρητικών κ.ά. τοπικών ενδυμασιών, σε διακρίση από το μεταγενέστερο “φραγκοράφτη”» (Πιτ.) που έραβε ρούχα σε ευρωπαϊκό στυλ. [*< terzi (Παπ.) (ترزي)*]
{Ο Δαριβιανάκης έχει στο ίδιο λήμμα: *τερζής γή φραγκοράφτης*.}

τερζίδικο, το [terzídiko], άλλη γραφή: *τερζήδικο* (Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : το εργαστήριο του *τερζή*, ραφείο. [*< τερζής* (Συντ.)]

τερζιμάν, ο [terzimán] : ο διερμηνέας (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 606). [*< tercüman*, από το αραβ. *tarcumān* κατά τον Nişanyan (Συντ.) (ترجمان)]
{Από το αραβ. έτυμο το μσν. *δραγουμάνος* (AKN).}

τερζίστικός (επιθ.) [terzístikos] & **τερζιδικός** [terzídikos] (Πιτ., Κριτσ.) : ραμμένος από *τερζή*, από επαγγελματία ράφτη. [*< τερζής* (Συντ.)]
{Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *τερτζήστικός*.}

τερλίκι, βλ. **τερλικοπάπουτσα**..

τερλικοπάπουτσα, τα [terlikopáputsa] : «είδος σανδαλίων ελαφρών εκ Μαροκινού δέρματος». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 95).

[< *τερλικι* (< *terlik*) + *παπούτσι*] (ترلك)

{Για το terlik (ترلك) ο Ξανθουδίδης σημειώνει: «εκ του ter = ιδρώς και της επιθετ. καταλήξεως -lik». Ίδια ετυμολογία και στον Nisanyan. Ο Χλωρός (A 496) έχει τη λ. terlik με το ερμηνευμα: «είδος ελαφράς εμβάδος εκ μαροκίνου, ή συρτή εμβάς, κ. παντούφλα, συρτοπάπουτσον, ή περιπόδιον εκ νακτού [αμπά] όπως διατηρή θερμόν τον πόδα, κ. τερλίκν».

τερμπιγές, βλ. **ντερμπιές**.

τερσανάς^(Α), ο [tersanás] & **ταρσανάς*** [tarsanás] & **αρσανάς*** [arsanás] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.) : ο ναύσταθμος. *Τερσανάς*: Τοπωνύμιο στο Ακρωτήρι Χανίων.

[< *tersane* (Παπ.)· Κατά το *AKN* : τερσανάς: < *tersane* (< αραβ. *dār as-sinā'a*) κατά το *αρσανάς*: αρσανάς: < μισν. *αρσανάς* < παλ. ιταλ. *arsana*] (ترسانه)

{Κατά τον Nisanyan το τουρκ. *tersane* από το αραβ. *dāru-ṣ-ṣanā'a μέσος του ιταλ. tersana*.}

τέρσης (επιθ. προσ.) [térsis] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Κριτσ^ε.): «διεστραμμένος, ανάποδος» (Παπ.). [< *ters* (Παπ.)] (ترس)

τέρσικος (επιθ.) [térsikos] & **τέρτσικος** [térsikos] (Τσιρ., Δαρ.): ψευτικός, κάλκιος: *τέρσικα ζάρια*. [< *τέρσης* ή κατευθειάν < *ters* ‘ανάποδος, ανάστροφος’ (Συντ.)]

τερτζής, βλ. **τερζής**.

τερτίπι*, το [tertipi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.): «σχέδιο, στρατήγημα, π.χ. “του ‘καμα ένα τερτίπι και τον εκατάφερα”» (Παπ.).

[< *tertip* (Παπ.)] (ترتيب)

τερτιπυλής (επιθ. προσ.) [tertipilís], θηλ. **τερτιπυλίνα** [tertipilína] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ.): αυτός που κάνει τερτίπια. [< *tertipli* (Κριτσ.)]

τερτιπιτζής (επιθ. προσ.) [tertipidzís] (Παπ.: απλή αναφορά στο λ. *τερτίπι*, Πάγκ.): «ο μετερχόμενος τεχνάσματα» (Πάγκ.). [< *tertipci* (Παπ.)]

τεσσάρι, το [tesári] : τουρκικό νόμισμα (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 333 & Κριάρης, 229) [μετάφρ. της λ. *dörtlük* (Συντ.)]

τεσγιάκι, βλ. **τεζιάκι**.

τεσελίμικος (επιθ.) [teselímikos] (Κριτσ^ε.): καλορίζκος. [< *τεσλίμι σου* ‘χαλάλι σου’, βλ. *τεσλίμι* (Συντ.)]

τεσελεύγο [tesilénγο] (Ροδ.): παραπέμπω.

[< *tesle(-mek)*, διαλεκτ. τ. της ρηματ. περίφρ. *teslim etmek* ‘παραδίδω’, με ανάπτυξη [i] για τη διάσπαση του συμπλέγματος [sl], βλ. *τεσλίμι* (Συντ.)]

{Βρήκα το έτυμο στο: <http://beyrazari.enacademic.com/4549/teslemek> (στις 14-12-2018).}

τεσλίμι, βλ. **τεσλίμι**.

τεσκερές^(Α), ο [teʃtérés] & **ντεσκερές** [deʃtérés] (Πάγκ., Κοנד., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Ιδομ^β, Χουστ., Κριτσ^ε.): **1.** η απόδειξη, κυρίως για πληρωμή φόρου επί Τουρκοκρατίας· **2.** «πιστοποιητικών αρχών, άδεια, διαβατήριον» (Κονδ.)· **3.** (κωδικοποιημένο) μήνυμα· **4.** αναμνηστικό, ενθύμιο. [< *tezkere* ‘απόδειξη’ (Πάγκ.)] (تذكرة)

(*)**τεσκερετζής**, βλ. Παράρτημα 1.

τεσλίμι, το [teslími & teslími] & **τεσιλίμι** [tesilími] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ροδ.): «παράδοσε το εκπληστηριαζόμενο» (Παπ.)· ΦΡ. *τεσιλίμι σου* = χαλάλι σου. (Ξανθιν.). Κυρίως σε ρηματ. περίφρ. **κάνω τεσλίμι** = παραδίδω (Σταυρινιδής), στο: *Ημερολόγιο Κοζύρη*, σ. 582 και σε άλλα σημεία. Και σε έγγραφο του 1870 **γίνομαι τεσλίμι** : και τούς έδωσα εγώ διορία έως πότε να γίνουν τεσελίμι (Α.Δ.Η., 2 / 33-398).

[< *teslim* (Παπ.) στη σημ. ‘παράδοση’ (Ξανθιν.)] (تسليم)

τεσπί, το [tespí] & **τεσπίχι** [tespíchi] : το κομπολόι (Σταυρινιδής). Η λ. *τεσπί* σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *έσπειλα τον Χιουράπ-αγά στη Στεία γράμμα και δυο τεσπιά* (Ημερολόγιο Κοζύρη, 587. Επεξήγηση σε υποσημείωση: «Κομπολόγια (ο ενικός: *τεσπί*, το)»). Η λ. *τεσπίχι* σε πολύστιχο επικόπημα του 1874: *και τα χαρέμια μάθασαν να παίζουν το τεσπίχι* (Η Κρητικοπούλα, σ. 60).

[< *tespilh* (Κριτσ^ε.)] (تسبيح)

{Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί τον (αναγραμματισμένο); τ. **στεπί**. Το *tespilh* είναι μουσουλμανικό κομπολόι (προσευχής) με 99 χάντρες, αλλά υπάρχει και με 33 (x3=99) ή 11(x9=99), για να απαριθμούν οι πιστοί τις ισάριθμες προσωνυμίες-αρετές του Αλλάχ (βλ. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tespilh>).}

τεσσαρορούκουνος [tesarorúkunos] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Χουστ., Ξανθιν^α): **α)** (ως επιθ.) **1.** «ο έχων τέσσαρα ρουκούνους, γωνιάς» (Πάγκ.)· **2.** παχύς και κοντός (άνθρωπος). **β)** (ως ουδ. ουσ.) το *τεσσαρορούκουνο*: είδος χαρταετού με τέσσερις γωνίες (Πιτ.).

[< *τέσσερις* + *ρούκουνος* (Πάγκ.)]

{Ένα κτίσμα με «τέσσαρες ρουκούνους» θα ήταν ασφαλώς μια στιβαρή κατασκευή. Από εδώ η μτφ. σημ. 2.}

τεστεμάλι, βλ. **πεστεμάλι**.

τεστές, ο [testés] & **ντεστές** [destés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ^α, Ξεν.) : 1. η δεσμίδα φυσιγγίων· 2. (κατ' επέκταση) δεσμίδα ομοειδών πραγμάτων, π.χ. ένας τεστές *μανταλάκια*· 3. στήλη, ντάνα: *ντεστέδες τα χιράμια* (Γαρ.). [*deste* (Παπ.) & διαλεκτ. *teste* (Συντ.)] (مسته) {Η 2η σημ. είναι η αρχική της λ. *deste*, η οποία σημαίνει και 'πακέτο'. Παλαιότερα ένας τεστές *μπαμπάκι* ήταν ένα μικρό χάρτινο πακέτο (εμπορική συσκευασία) φαρμακευτικού βάμβακος. Σημειώνουμε τον αντίστοιχο λεξιλογικό δανεισμό: τουρκ. *demet* 'σύνολο πραγμάτων που είναι δεμένα μαζί, δέμα: δέμα λουλουδιών ή φυτών' < ελλ. *δεμάτι* < *δέμα* (Δημάση & Νιζάμ, 142).}

τεστίρι, το [testiri] & **ντεστίρι** [destiri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β) : 1. η άδεια· 2. «η άδεια, το προφορικό "πτυχίο" με το οποίο ο "μάστορας" μιας οποιασδήποτε τέχνης, εφοδίαζε έναν μαθητευόμενο του, όταν τον έκρινε ικανό ν' ασκήσει το επάγγελμα» (Πιτ.).

[< *destur* (Παπ.)] (مستور)

{Για τη διαδικασία της σχετικής πανηγυρικής τελετής στο σπίτι του μαθητευόμενου, βλ. Μανόλης Πιτωκάκης, «Το τεστίρι», *Αρήρος*, 2 (1939), 561-593. Ο Τσιριγωτάκης έχει και τον τ. **τεστόρι** (ως χωριστό λήμμα), αλλά τον ετυμολογεί από το ενετικό *testo* 'έγγραφο'.}

τετές, ο [tetés] : παππούς. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1858 (*Φυλλάδα για τσοι Τούρκους της Κρήτης γραμμένη από ένα γέρο Κρητικό το 1858*, σ. 10 και 12).

[< *dede* 'παππούς· πρόγονος' (TDK) (Συντ.)] (دده)

τεφαρίκι*, το [tefaritji] (Ιδομ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : πράγμα εξαιρετικής ποιότητας, «κάτι εκλεκτό και σπάνιο». (AKN)

[< *tefarik* (από τα αραβ.) (AKN)] (تفاريق)

τεφαρίκιος (επιθ.) [tefaritjikos] (Κονδ., Ιδομ.) : εξάρετος, τέλειος.

[< *tefarika* (Συντ.)]

τεφερίκι, το [teferitji] (Πάγκ.) : η διάκριση, το να ξεχωρίζεις, να διακρίνεσαι.

[< *tefarik* 'διάκριση' (Πάγκ.) / το σωστό: *tefrik* (TDK) (Συντ.)] (تفریق)

{Ο Πάγκαλος το γράφει *τεφερίκι*. Η Ελευθερία Γιαμουμάκη, επιμελήτρια της 2η έκδοσης του έργου του, σημειώνει: «Ανατιολόγητος η γραφή με (υ)».

τεφερούκι, βλ. **τεφερούκι**.

τεφερούσι, βλ. **τεφερούκι**.

τεφερούτσι [teferútsi] & **τεφερούκι** [teferútji] & **τεφερούσι** [teferúsi] & (Πιτ., Γαρ., Ιδομ^β,

Κριτσ^α, Ξεν.) : (Μόνο στη) Φρ. *βγάνο/βγαίνω στο τεφερούκι*: αποκαλύπτω -ομαι, φανερώνω -ομαι: *Εβγήκανε οι μομπές τση στο τεφερούτσι* (Ξεν.)

[< *tefferiüs* 'περίπατος, αναμνηγή' (πεπάλ. κατά το TDK < αραβ. *tefferruc*) (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (تفریح، تفریح)

{*tefferiüs* σημαίνει 'περίπατος' και *tefferiüs yeri* 'τόπος περιπάτου' (βλ. Meynard, A 473, και Kieffer & Bianchi, 1850, A 515). Η έκφρ. *βγάνο στο τεφερούκι* έχει το ίδιο νόημα με την έκφρ. *βγάζω στο* (βλ. στη λ. *μεινάνι*). Με αφορμή την καρπαθιακή παροιμία *Αχαλίωση κορτέσα γλήγορα* 'ς το τεφερούτσι, ο Ξανθουδίδης σημειώνει τα εξής για το *τεφερούτσι*: «η λέξις είναι Τουρκική *teferoudj* σημαίνουσα διασκέδασιν, ευωχίαν, ιδία λέγεται *τεφερούτσι* τό συμπόσιον τό παρασκευαζόμενον υπό του τέως δοκίμου τεχνίτου (κάλφα), καθ' ον χρόνον εκμαθών τελείως την τέχνην ανακηρύσσεται μάστορας και λαμβάνει το δίπλωμα της τέχνης του (παίρνει τό τεστίρι του). Μεταφορικός *βγαίνει στο τεφερούτσι* επί προσώπων και πραγμάτων σημαίνει έρχεται εις το φανερόν, δημοσιεύεται και αναγνωρίζεται δημοσία, ώστε και η ανωτέρω παροιμία δηλοί ότι γνήη *αχαλίωτος ταχέως* καθίσταται πολιτική. Σήμερον (= 1913) ακούεται συγχά το *εβγήκε στο τεφερούτσι* = απεκαλύφθη δημοσία, εγένετο γνωστός, και περί μυστικού αποκαλυφθέντος λέγουν *αυτός τό βγαλε στο τεφερούτσι* = το εδημοσιεύεσθαι (Στεφ. Ξανθουδίδης, "Συμβολή εις τινες παροιμίας", *Χριστιανική Κρήτη*, 2/1 (1913), 125.)

τεφετέρι*, το [tefeteri] & **ντεφετέρι** [defeteri] & **φετεφετέρι** [feteferi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.) : 1. το βιβλίο, γενικός (αλλά σήμερα ως μειωτικός όρος)· 2. το κατάστιχο· Φρ. *τεφετέρια παλιού καιρού*: αναμνησεις (Γαρ.).

[αντδ. < *tefter* < *διφθέρα* (Παπ.) / Κατά το AKN, το τουρκ. μέσω του αραβ. *diftar*] (دفتر، دفتر)

{Ο Παπαργηγόρακης παραθέτει την παροιμία *Ο Οβραίοι σα φτωχάνει τα παλιά ντεφετέρια πάνει*. Υπάρχει και στα τουρκ. σε διάφορες παραλλαγές, που μιλούν για έμπορο (ή Εβραίο ή μπακάλη κλπ.) που χρεοκόπησε, π.χ. *Züçürtleyen bezirgân* (έμπορος) *eski defterleri yoklar* (Tuncay & Καρατζάς, σ. 864). Παράλληλη της έχει ο Meynard (B 777) στο λ. *mişfis* 'μυφλούσης, χρεοκοπημένος'. Για τον αντιδανεισμό, βλ. Βασμανόλη, σ. 301-3.}

τεφτίσης, ο [teftisis] : Η λ. στον πληθ. *τεφτίσιδες*, με το ερμηνευμα «υπάλληλοι της μυστικής αστυνομίας», στο: Άργος Ιδαίος, *Μια αλληλογραφία εκ Κρήτης*, Αθήνα 1884, σ. 7.

[< *teftis tamuru* ή απλώς *teftis* «επιθεωρητής, επόπτης, υπάλληλος δικαστικής αστυνομίας»

(Χλωρός, Α 534), από το αραβ. *tafiṣ* κατά τον Nişanyan (Συντ.) (تفتيش)

τεχλοικές [texlufés] & **ντεχλοικές**, ο [dexlufés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ.): ο (επικίνδυνα) ανίκανος, ανάξιος.

[< *tehlake* (Παπ.) 'κίνδυνος', κατά το *TDK* από το αραβ. *tehluke* (Συντ.) (تهلكة)]

τεχρίλι, το [texrili] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Τσιρ., Κασσ., Κριτσ.): «1) Ειδικός τρόπος να κλώθουν το μετάξι για να γίνει ανθεκτικό και πιο όμορφο. Γίνεται σαν πολύ λεπτό κορδόνι [...]. 2) Το λεπτό κορδόνι του εμπορίου, από μετάξι, με το οποίο ο "τερζήδες" φτιάχνουν τα διάφορα ποικίματα (χάρτζα) στα γλέκα, μεϊτάνια και καπότα της τοπικής ενδυμασίας» (Πιτ.).

[< διαλεκτ. *tehril* 'χοντρό στριφτό μεταξωτό νήμα' (*TDK*) (Συντ.) (تحريل)]

{Ο Χλωρός (Α 471) έχει *tahril* (ως παραφθορά του *tahrir* 'γραφή') «γραμμή, σειράδιον ήτοι σειρήτιον προς στολισμόν» και *nakis tahrili* «νήμα ή σειράδιον χρυσούν ή άλλο, χρησιμεύον προς κέντημα ή στολισμόν ενδύματος κτλ.»}

τεχρίμι τζεπερήν, βλ. **ντεχρίμι**.

τεψί^(Α), το [tepsi] & **ταψί*** [tapsi] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): 1. ρηχό σκευός μαγειρικής για ψήσιμο φαγητών/γλυκών στο φούρνο-ΥΠΟΚΟΡ. **τεψάκι**. 2. (μτφ., με επθ. σημ.) εντελώς επίπεδος: «εσβάρνισα το χωράφι και το 'καμα τεψί» (Δαρ.).

[< *tepsi* (Παπ.) (تپسى، تپسى، تپسى، تپسى)]

τζάκι*, το [dzáti] (Παπ., Τσιρ.): 1. η εστία, κ. παραστιά. 2. (μτφ.) οικογένεια, σόι: ΦΡ. *είναι από μεγάλο τζάκι*: από αρχοντική οικογένεια.

[< *ocak* (Παπ.) (واجق)]

{Το τουρκ. έτυμο είχε επίσης τη σημ. 'στρατιωτικό σώμα': *yeniçeri ocağı* = το σώμα των Γενιτσαρών (Χλωρός, Α 237 & *Μεταφράσεις*, Β 419).}

τζακοθυρίδα, η [dzakothirída] (Τσιρ.): «μικρή θυρίδα στον τοίχο κοντά στο τζάκι όπου τοποθετούνται τα σπύρτα, το αλάτι και την αγαστέρα (= πυτιά) για να μην πλάνουν υγρασία».

[< *τζάκι* + *θυρίδα* (Συντ.)]

τζακόξυλο, το [dzakóksilo] (Πιτ.): 1. Χοντρό καμπύλο ξύλο πάνω στο οποίο στηρίζεται η καπνοδόχος του τζακιού. 2. (μτφ.) κομπουριασμένος (άνθρωπος).

[< *τζάκι* + *ξύλο* (Συντ.)]

τζακόπανο, το [dzakópáno] (Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.): το πανί που στρώνουν (ως διακοσμητικό) στην *τζακόταβλα*.

[< *τζάκι* + *πανί* (Συντ.)]

τζακόταβλα, η [dzakótavla] (Τσιρ., Ιδομ^Β): ξύλι-

νο περβάζι, σαν ράφι, πάνω από το τζάκι.

[< *τζάκι* + *τάβλα* (Συντ.)]

τζακόχαρτο, το [dzakócharto] (Ιδομ^Β): «κομψοτεχνημένη χάρτινη λωρίδα, που τοποθετείται πάνω στην *τζακόταβλα*».

[< *τζάκι* + *χαρτί* (Συντ.)]

τζάμι*, το [dzámi] (Παπ.): λεπτή πλάκα από γυαλί, που μπαίνει συνήθως σε πλαίσιο σε παράθυρα ή πόρτες.

[< *cam* (Παπ.) (جام)]

τζαμί*, το [dzámi]: οικοδόμημα όπου οι μουσουλμάνοι λατρεύουν τον θεό τους. Γνωμική μαντινάδα: *Χωριάτης χότζας να γενεί και στο τζαμί να πηραίνει, / πέντε φορές να προσκυνά, η χωρρασιά δε βγαίνει*.

[< *cami* (AKN) (جامع)]

{Η λ. *cami* «τέμενος [το συναθροίζον τους πιστούς]» πέρασε στα τουρκικά από τα αραβικά. Αρχικά είναι μετοχή που σημαίνει «συναθροίζων, συνενών, συγκεντρών, περιέχων, περιεκτικός, περιλαμβάνων» (Χλωρός, Α 604). Είναι ομόρριξη με τη λ. *cemaat* 'συνάθροιση', που πέρασε στα ελληνικά ως *τζουμαέτι*. Η λ. *τζαμί* δεν υπάρχει στα λεξικά του κρητικού ιδιώματος. Τη βρίσκουμε σε παλαιότερα κείμενα, όπως του Κονδυλάκη και σε πολλές μαντινάδες. Τα τζαμιά έδιναν το όνομά τους στη γύρω συνοικία και σε τουρκογενή τοπωνύμια, π.χ. *Βολτέ Τζαμί* (Ηράκλειο), *Νεραντζέ τζαμί* (Ρέθυμνο). Τζαμιά του Χάνδακα που αναφέρονται σε κρητ. κείμενο του 1786, βλ. *Κανονικά πεσκέσια: Χουνκιάρ* (σ. 97), *Βαλ(ιν)τέ τζαμί*, *Γενί τζαμί*, *Αγία Κατερίνα τζαμί* (Κιαριάμπη), *Τσικούρ τζαμί*, *Μπούλια* (σ. 98).}

τζαμιλίκι*, το [dzamiłiçiti] (Παπ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): 1. το πλαίσιο μέσα στο οποίο τοποθετείται το τζάμι στα παράθυρα ή τις πόρτες. 2. (κατ' επέκταση) παραθορόφυλλο με τζάμι.

[< *τζάμι* (Παπ.) / < *camlik* 'χώρος κλεισμένος με τζάμι' (AKN) (جاملق)]

{Τοπωνύμιο: **Τζαμιλίκια**, παλαιότερα στον Βάμο Αποκορώνου. Αλλά η λ. δεν προέρχεται από το τζάμι αλλά από το *τζαμί* που κάποτε υπήρχε εκεί.}

τζαμιτζής*, ο [dzamidzís] (Παπ.: στο λ. *τζάμι*): τεχνίτης που τοποθετεί τζάμια.

[< *τζάμι* (Παπ.) / < *camci* (AKN) (جامجى)]

τζαμιωτάκια, τα [dzamioátia]: στο Ηράκλειο, παρωνύμιο «που ακολουθούσε και στη δεκαετία του 1930 μικρά προσφυγόπουλα στο παιγνίδι τους, προσδιορίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο το χώρο κατοικίας τους (τα τζαμιά) αλλά και τις συνθήκες διαβίωσή τους» (Λένα Τζεδάκη-Απο-

στολάκη, «Μικρασιάτες πρόσφυγες στο Ηράκλειο. Το παράδειγμα της Ν. Αλικαρνασσοῦ», *Πεπραγμένα Η΄ Κρητολογικῆ Συνεδρίου*, Τόμος Γ2, ΕΚΙΜ 2000, σ. 99-116.)

[< τζαμώτης (Συντ.)]

{Το έτυμο υπάρχει ως οικογενειακό επίθετο, πβ. Κωνσταντίνος Τζαμιώτης, σύγχρονος συγγραφέας.}

τζαμόγλιανο, το [dzamóglano] (Ιδομ^B) : παδί από αγμιλωσία, από παιδομάζωμα.

[< *acemi oğlan* (Συντ.)]

{Βλ. *ατζαμής*. Στα τουρκ. το νεαρό παιδί από το παιδομάζωμα που έμπαινε ως νεοσύλλεκτος στο γενιτσαρικό σώμα το ονόμαζαν *acemi oğlan*, δηλ. άπειρο παιδί (Meynard, Β 348). Αυτούς τους στρατιώτες ο Μπουνιάλης τούς λέει *τζαμόγλιανο*: *γιαντίσαροι, τζαμόγλιανο, τσαλμάδες, σουμπασιήδες, / Τούρκοι με δίχως 'φίτσια σποῦ 'τον ατζαμής* (Αλεξίου & Αποσκίτη, 460).}

τζαμόπετρα, η [tzamópetra] : πέτρα «εύκολη σε πελέκην» (Ελευθ. Πλατάκης, «Δημιώδη ονόματα ορυκτών και πετρομάτων Κρήτης», *Κρητολογία*, 12-13 (1981), 152).

[< *μπαρούτι + πέτρα* (Συντ.)]

τζαμούζα, η [dzamúza] & **τσαμούζα** [tsamúza] & **νταμούζα** [damúza] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Τσιρ., Ιδομ^B), Κασσ. : βουβάλια, (μτφ., μειωτ.) «Επί γυναικών μεγαλοσώμων, πλαδαρών, ασουλούπωτων κατά την εμφάνιση, καθυστερημένων δεν πνευματικών» (Πιτ.).

[< *camus* (Παπ.) / < *camiz* (Πάγκ.) (جاموس, جاميس)]

{Το *TDK* έχει τους τύπους *camiz* και *camis* 'νεροβουβάλος'. Ο Χλωρός (Α 605) έχει και το θηλ. جاموسه [camusa]. Η λ. πέρασε ως *τζαμούζα*, μόνο στο θηλυκό, σαν να μην υπάρχουν άνδρες με αυτά τα χαρακτηριστικά. Ο Ιδομενέως (Β) λημματογραφεί τη λ. ως επίθετο στα τρία γένη: *τζαμούζης, -α, -ικο*, αλλά η μαντινάδα που παραθέτει ως παράδειγμα χρήσης αναφέρεται σε γυναίκα. Υπάρχει οικογ. επίθετο *Τζαμούζης*.}

τζάμπα* (επίρρ.) [dzápa] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : 1. χωρίς να καταβληθεί αντίτιμο, δωρεάν· 2. άδικα, μάταια. [< *caba* (Παπ.) (جابه, جابه)]

τζαμπαδόρος (επίθ. προσ.) [dzabadóros] (Πάγκ.) : «ο εργαζόμενος τζάμπα, δωρεάν, αμισθί».

[< *τζάμπα + -δόρος* (Πάγκ.) / σωστότερα: + *-αδόρος* < βενετικό μετουσιαστικό επίθημα *-ador* παραγωγικό δραστηκών ουσιαστικών, κατά το *AKN*] (Συντ.)]

{Κατά τον Πάγκαλο (που το γράφει *τζαμπαδώρος*) το β΄ συνθετικό «εκ των εκ της ιταλικής ει-

λημμένων λέξεων», πβ. *ταλιαδόρος* (*ταγιαδόρος*) < *tagliatore*.}

τζαμπάζης^(A), ο [dzabázis] & **τσαμπάζης**^(A) [tsabázis] & **ζαμπάζης** [zabázis] & **τσαμπάγης** [tsabáγis] & **τζαμπάτζης** [dzabáτζis] (συνγνά: *εναλλαγή* [b / mb]) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : 1. ο μεταπολητής υποειδών, ο ζωέμπορος· 2. (μτφ.) πανούργος, ύπουλος, καταφερτζής. [< *cambaz* (Παπ.) (جامباز, جامباز)]

{*cambaz* [< *can* 'φνυγή' (πβ. *τζάνεμον*) + *-baz* 'παίζων'] είναι αρχικά ο ακροβάτης, ακροβάτης με άλογο, και κατόπιν ο ζωέμπορος, βλ. σχετ. Κυρανούδης, 113. Κατά το *TDK* μτφ. έχει και τη σημ. 'κατεργάρης, δόλιος, απατεώνας'. Ο Δαρφιανάκης έχει στο ίδιο λήμμα: *τζαμπάζης ή τραμπάζης*. Ο δεύτερος τύπος μάλλον από παρετυμολ. επίδραση της λ. *τράμπα*, όπως φαίνεται από το ερμηνεία: «αυτός που μεσολαβεί στις αγοραπωλησίες και τις ανταλλαγές ζώων». Τον τ. *τραμπάζης* λημματογραφεί και ο Κασσωτάκης, με τη σημ. «μεσίτης για πωλήσεις και ανταλλαγές ακινήτων». Στο *AKN* : *τσαμπάσης*.}

τζαμπαζιλίκι, το [dzabazilítʃi] & **τσαμπαζιλίκι** [tsabazilítʃi] (Πιτ., Κριτσ., Κασσ.) : «Το επάγγελμα του τσαμπάζη. "Φοβερός είναι στα τσαμπαζιλίκια του: τον εφοβήθηκε το μάτι μου"» (Πιτ.).

[< *τσαμπάζης* ή κατευθείαν < *cambazilik* (Συντ.)]

{Ο Πιτυκάκης το γράφει: *τσαμπαζιλίκια*. Από το παράδειγμα χρήσης φαίνεται ότι η λ. χρησιμοποιείται με τη σημ. 'παζαρέματα'. Ο Δαρφιανάκης, στην ανάπτυξη του λ. *τζαμπάζης*, χρησιμοποιεί σε παράδειγμα χρήσης τον πληθ. **τζαμπαζιλίκια** με τη σημ. 'απατεωνιές, κατεργαριές'. Με τη σημ. αυτή λημματογραφεί αυτόν τον πληθ. και η Ξενάκη-Ροβίθη. Το τουρκ. *cambazlik* έχει και τη μτφ. σημ. 'δολιότης, πανουργία' (Χλωρός, Α 606).}

τζαμπαζιές, ο [dza(m)bazies] (Πάγκ.) : ο φόρος τον οποίο πληρώνει ο τζαμπάζης, ο ζωέμπορος. Η λ. εν χρήσει σε *Διάταγμα αυτοκρατορικό* (1868): *ο φόρος του τζαμπαζιέ (επί της πωλήσεως ζώων)*, (βλ. *Κρητικός Κώδικς*, Α 35).

[< *τζαμπάζης* (Πάγκ.)]

{Δύσκολο να προκύψει *τζαμπαζιές* κατευθείαν από το *τζαμπάζης*. Ίσως < *cambazie ή από επίδραση νοηματικά συναφών λέξεων σε *-ές*, πβ. *κανταριγιές*.}

τζαμπανάκης, βλ. **μαπατζανάκης**.

τζαμπαντζής, βλ. **τζαμπατζής**.

τζαμπάτζης, βλ. **τζαμπάζης**.

τζαμπατζής*, ο [dzabadzis] (Παπ.: στο λ. *τζάμπα*,

Τσιρ., Χουστ., Κασσ.) : αυτός που επιχειρεί να αποκτήσει κάτι χωρίς να πληρώσει.

[< *τζάμπα* (Παπ.) / < *cabaci* 'παράστος' (AKN)]
{Ο Τσιφριγιάτης το γράφει: *τζαμπατζής*.}

τζαμπατζιόν (επίρρ.) [dzabadzión] (Κριτσ.) : τζάμπα.

[< *τζαμπατζής* (Συντ.)]

{Λέγεται συνήθως για αστεϊσμό, με ευτράπελη διάθεση.}

τζαμπίτης, βλ. **ζαμπίτης**.

τζαμπιτιλίκα, βλ. **ζαμπιτιλίκα**.

τζαμπουκάς (επίθ. προσ.) [dzabukás] (Δαρ.) : ζόρικος, αυτός που έχει πάντοτε το ζωνάρι του λυτό και είναι έτοιμος για καβγά.

[ίσως υποχωρητικά από το *σαμπουκαλής* 'άνθρωπος καβγατζής και προκλητικός' (AKN) ή κατευθείαν από το *zabuka*, βλ. λ. *σαμπουκάς** στο AKN (Συντ.)]

τζαναβαράκι, βλ. **τζαναβάρι**.

τζαναβάρι, το [dzananári] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : νεαρός, παλικαράκι· ΥΠΟΚΟΡ. **τζαναβαράκι**, το. [< *canavar* 'θηρίο, θερίο' (κυριολ. & μτφ.) (Κριτσ.)] (جانوار, جانوار, جانوار)

τζαναζές, βλ. **τζεναζές**.

τζανάκι, βλ. **τσανάκι**.

τζαναμπέτης* (επίθ. προσ.) [dzanabétis] & **ζαναμπέτης** [zanabétis] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : 1. δύστροπος, μοχθηρός, άθλιος, ασυνεπής· 2. γυναικάς.

[< *cenabet* (Παπ.)] (جنابت)

{Η σημ. 'γυναικάς' σχετίζεται με την αρχική σημ. της λ. *cenabet*: 'άπλυτος μετά τη συνουσία' (και συνεκδοχικά 'ακάθαρτος', για τη θρησκεία).}

τζανεργά, βλ. **τζανεριά**.

τζανεργίδα, η [dzaneργίδα] & **ατζανεργίδα** [adzaneργίδα] (Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Κριτσ.) : το τζάνερο, το κορόμηλο.

[< *τζανεργά* (Πάγκ.)]

{Για την κατάλ. -ίδα πβ. *χαρουμπίδα*. Ο τ. *ατζανεργίδα* προφανώς από τη συμπεροφορά με το αόριστο άρθρο *μια*.}

τζάνεμ, βλ. **τζάνεμου**.

τζάνεμου^(A) (επιφ.) [dzánemu] & **ατζάνεμου** [adzánemu] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Χουστ.) : ψυχή μου.

[< *can* (Παπ.) / < από τον κτητικό τ. *canim* (Ανδριώτης)] (جان، جانم)

{Ο Τσιφριγιάτης λημματογραφεί τον τύπο **τζάνεμ**, αλλά στο παράδειγμα χρήσης έχει *τζάνε μου*. Για την προσθήκη του [u] (πβ. *αντάμου*,

κοτζάμου, *μάντεμου*, *μπάρεμου*, *μπιλέμου*) βλ. Georgiadis, σ. 153-4.}

τζανέρι, βλ. **τζάνερο**.

τζανεριά*, η [dzaneργιά] & **ατζανεργιά**, η [adzaneργιά] & **τζανεργά** [dzaneργά] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Κριτσ.) : το δέντρο κορομηλιά, μπουρνελιά.

[< *canerigi* (Παπ.) / σωστότερα: < *τζάνερο* (AKN)]

{Ο τ. *ατζανεριά* προφανώς από τη συμπεροφορά με το αόριστο άρθρο *μια*.}

τζανερίκα^(A), το [dzanerití] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν.) : το τζάνερο, το κορόμηλο.

[< *canerigi* (Ξανθιν.) / ανδ. κατά τον Τζιτζιλή, βλ. σημείωση] (جان ريكي)

{Ο Κυριανούδης (σ. 208-209) αναφέρει την άποψη του Χρήστου Τζιτζιλή: Αρχικά: σλαβ. *černik* (< *čern* 'μαύρος' + επίθημα -*ik*) > ελλ. *τζαρνίκα* > *τζανερίκα* > τουρκ. *can erik*. Αργότερα η λέξη επανήλθε τόσο στα σλαβικά όσο και στα ελλ. ως αντιδάνειο.}

τζανερίκα, η [dzanerití] (Ξανθιν.) : η τζανεριά, η κορομηλιά.

[< *τζανερίκα* (Ξανθιν.)]

τζάνερο*, το [dzánero] (Τσιρ., Κασσ.) & **τζανέρι** [dzanéρι] (Ξανθιν.: ως ερμηνευμα στο λ. *τζανερίκα*) : το κορόμηλο.

[< *τζανερίκα* (Ανδριώτης), η κατάληξη -*ίκα* θεωρήθηκε υποκορ. επίθημα (AKN)]

{Τα *τζάνερα* λέγονται και *δρόμηλα* (Ηράκλειο), ίσως από το *αβράμηλα* και παρετυμολ. επίδρ. από το *υδρο*-. Για τα *τζάνερα* βλ. περισσότερο στο ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<http://saranatakos.wordpress.com/2011/07/11/koromilo/>).}

τζανεροκουρκούνερο, το [dzanerokurkúnero] (Πάγκ.) : το τζάνερο.

[< *τζάνερο* + ίσως *κούμαρο* (Πάγκ.)]

{Προβληματική ετυμολογία.}

τζανάρμα, η [dzandárma] (Κονδ.) : η Χωροφυλακή (στην Κρήτη, μετά το 1869).

[πβ. *candarma* (*jandarma*) (κατά το TDK από το γαλλ. *gendarme*, βλ. και Χλωρός, Α 606) (Συντ.)] (ژاندارمه)

{Ο Ανδριώτης ετυμολογεί τη λ. *ζανάρμα*, κατευθείαν από το γαλλ. *gendarme*.}

τζανταρμάς, ο [dzandarmás] & **τσανταρμάς** [tsandarmás] (Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.^(A)) : χωροφύλακας, ζαπτιές.

[< *τζανάρμα* 'χωροφυλακή' (Συντ.)]

τζαντές, ο [dzadés] (Τουρκοκρητ.) : η λεωφόρος.

[< *cadde* (Bilgehan², 624)] (كادج)

{Η λ. χρησιμοποιείται και αλλού, π.χ. στην Κοζάνη, βλ. Μιχάλης Παπακωνσταντίου, *Μια Βο-*

ρειοελληνική πόλη στην Τουρκοκρατία: *Ιστορία της Κοζάνης 1400-1912*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1998, σ. 97. Επίσης, στο Κωνσταντινουπολίτικο ιδίωμα (βλ. Ζαχαριάδης, σ. 171.)

τζανφέσι, το [dzanfəsi] (Κονδ., Τσιρ.) : «όφασμα μεταξωτών διμυρον (double face)» (Κονδ.). [*< canfes 'ταφτάς' (Μπόγκας, 209) [جانفس]*] {Ο Χουστουλάκης λημματογραφεί τη λ. **φεσένιο**, το (**τζαμ φεσένιο**) με το ερμηνευμα «όφασμα που σαν το φοράς και γυρίζει αλλάζει χρώμα».

(***τζαπίς**, βλ. Παράρτημα 1.

τζαρ (επιφ.) [dzár] (Πάγκ., Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : **1.** επιφώνημα με το οποίο προτρέπουν ένα αρσενικό γαϊδούρι να «εφορμήσει προς οχεία» του θηλυκού (Πάγκ.). **2.** (μτρ.) «επί ερεθισμένου και εξαγριωμένου ανθρώπου με χλευαστική σημασίω» (Πιτ.). **3.** (μτρ.) «φράση σε ζωηρούς και ερωτύλους ή σε αναποφάσιστους ανθρώπους, για να αποφασίσουν να κάνουν κάτι, όταν διστάζουν» (Κριτσ.). [φαινεται τουρκ. προέλευσης, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Κριτσωτάκης το γράφει: *τζαρρρ* (προφανώς για να αποδώσει την παρατεταμένη διάρκεια του ρ κατά την εκφορά της λέξης). Σημειώνουμε ότι το κρητ. *τζαρ* λέγεται επίσης ως προτροπή σε γαϊδάρο για να γκαρίσει (ως παιδιά συνηθίζαμε τέτοιες σκανταλιές με τα ζώα). Με την ίδια ακριβώς σημασία έχει το *TDK* το διαλεκτ. zer: «*kerkek esekleri anırtmak için kullanılan ünlem*», δηλ. «επιφώνημα που χρησιμοποιούμε για να κάνουν τους γαϊδάρους να γκαρίσουν». Ο Fatih Kemik σε άρθρο του με τίτλο το ερώτημα «*Hayvan seslenme ünlemleri ses yansimali ünlemlerden midir?*» {Είναι τα επιφώνηματα κλήσης ζώων ηχοποιημένα;} (*http://istanbul.acade.mia.edu/FatihKemik/Papers/*) υποστηρίζει ότι πρόκειται αρχικά για πλήρεις λέξεις (βλ. *κουκίου κουκίου, πούλι πούλι, πιρ πιρ*). Ίσως και το επιφ. *τζαρ* να ανήκει σ' αυτήν την κατηγορία: αρχικά να εσήμαινε 'γάδαρος'. Τέτοια λέξη είναι το περσ. *khar-χ* 'γάδαρος', που μπορεί να έφτασε ως εμάς μέσω της τουρκικής. Εκτός και αν το *τζαρ* προέρχεται από κάποιο τουρκ. ρ. στην προστακτική, π.χ. διαλεκτ. *cařmak / cařmak* 'φονάζω, καλώ'. Λιγότερο πιθανό έτυμο φαίνεται το τουρκ. *car* 'κραυγή'.

Κατά τον Ξανθουδίδη (*Μελετήματα*, 145) πρόκειται για τη λ. *αρ* («το Ιταλικόν και Ενετικόν αρτι) το οποίον εν χρήσει ως επιφώνημα προς τα κτήνη ερεθιστικόν προς τα αφροδίσια, ακουόμενον συνήθως *άρρ* και *τζάρρ* παρά των βουκόλων παιδων προς τα άρρενα κτήνη». Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι το επιφ. *αρτι*

υπάρχει και στη διάλεκτο της Προβηγκίας και τα καταλανικά, και ως *arte!* στα ισπανικά και τα πορτογαλικά. Όμως, δύσκολα θα εξηγήσουσε κανείς τη φωνητική μετάβαση από το [ar] στο [dzar].}

τζαρελίδικος (επιθ.) [dzarelidikos] : για ακίνητες περιουσίες που το ενοικίο τους ήταν αφιερωμένο σε φιλανθρωπικό ίδρυμα. Βλ. και *βακουφικός*. Σε έγγραφο του 1870: *μας οικίας τζαρελίδικης κειμένης κατά την συνοικίαν Χεϊτάν Οηλού (Α.Δ.Η., 2 / 36-100)*. Και λόγιο επίρρημα, σε έγγραφο του 1872: *δια τα ιτζαρελίδικώς αφιερωμένα εις αυτόν [= τον Τεκέ του Κόρακα στο Ηράκλειο] ακίνητα κτήματα (Α.Δ.Η., 2.2 / 5-12)*. [*< icareli < icare*, βλ. *τζαρές*² (Συντ.)]

τζαρές¹, ο [dzarés] & **τσαρές** [tsarés] (Τσιρ., Χουστ., Κριτσ^π) : στη ΦΡ. να *κάμεις τον τζαρέ σου*: να βρεις τρόπο να εξαφανιστείς. [*< care 'διέξοδος' (Τσιρ.), 'μέσον, τρόπος, θεραπεία' (Χλωρός, Α 644) (Συντ.)*] (چار) {Λέγεται και στη φρ. του *καμα τον τζαρέ ντου*: τον "συγυρίσα".}

τζαρές², ο [dzarés] (Γαρ., Κριτσ^π) & **ιτζαρές** : στη ΦΡ. *βγάνω κάτι στον τζαρέ* (για περιουσίες, επί Τουρκοκρατίας) : το υπάγω στο βακουφικό φόρο. Στο *Ημερολόγιο Κοζύρη* (σ. 337) η λ. *τζαρές* με τη σημ. «ετήσιος φόρος των κτημάτων των αφιερωμένων για φιλανθρωπικούς σκοπούς (βακούφικα)» (Σταυρινίδης), βλ. και *Μεταφράσεις*, Α 217. Στίχοι από κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Εμείς πληρώνομε ντζαρέ εννια σταμνιά το λάδι / και πάει στο Βολτέ τζαμί και φέγγει κάθε βράδυ*. βλ. Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 7ος τόμος, *Τα Λαογραφικά*, Επιμέλεια έκδοσης: Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1983, σ. 146. Με τη μορφή *ιτζαρές* σε νομική διάταξη: *κατά την πληρωμήν των ιτζαρέδων* (βλ. *Κρητικός Κώδιξ*, Β 186-7: *Διατίμησις των υπό των Εβκαφίων ληπτέων δικαιωμάτων*).

[*< οθωμ. icare 'εκμίσθωση, μίσθωμα, ενοίκιο' & icare-i zemin 'μίσθωμα δια γην βακουφικήν' (Χλωρός, Α 22) (Συντ.)*] (چاره)

τζαρζαβατικά, βλ. **τζερτζεβατικό**.

τζασίτης, βλ. **τσασίτης**.

τζατζόλα, βλ. **τζοτζόνα**.

τζεβαϊρι^(A), το [dzevairi] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ιδομ^B) & **τζεβαϊρι** [dzivairi] (Ροδ.) : διαμάντι, πολύτιμος λίθος (λέξη ποιητική, κατά τον Παπ.). [*< cevahir (Παπ.)*] (چاره) {Στο *AKN* : *τζοβαϊρι*.}

τζεβαϊρένιος (επιθ.) [dzevairēnios] : *έχει πόδια μαρμαρένια, / κεφαλή τζεβαϊρένια* (Παύλος

Βλαστός, *Ο γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1893, σ. 71: πανέματα της νύφης).

[< τζεβαῖρι (Συντ.)]

{Στο *Λεξιλόγιον* (σ. 179) ο Βλαστός έχει: «Τζεβαῖρένιο (το) = χρυσούν ή αργυρούν κόσμημα εἰς αδαμάντων πεποικυμένον».

τζεβάτι, το [dzenápi] & **τσεβάτι** [tsevápi] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.): απόληψη.

[< *cenav* (Πάγκ.)] (جواب)

τζεβρές, ο [dzenrés] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** κεντημένο μαντίλι (που δινόταν, συνήθως δεμένο σε ένα ξομπλιαστό κουλούρι, από τη νύφη στον επικεφαλής της πομπής που πήγαινε να την πάρει από το σπίτι της για την εκκλησία) **2.** το ξομπλιαστό κουλούρι του γάμου **3.** χρυσοκέντητο υφαντό.

[< *zenve* 'γύρος, περιφέρεια' (Πάγκ.) / και 'μαντίλι κεντημένο' (Χλωρός, Α 666) (Συντ.)] (جورج، جوب)

{Ο Κονδυλάκης σημειώνει ότι ο τζεβρές «εχρησίμευεν ως σαρικά των Τούρκων» (κατά το *TDK* η λ. *zenve* έχει διαλεκτ. και τη σημ. *başörtüsü* 'κεφαλομάντιλο'). Με τη σημ. αυτή ('σαρικά') λημματογραφεί ο Ροδάκης το υποκορ. **τζεβρεδάκι**. Η έκφρ. *γλάκα να πάρεις το τζεβρέ* λέγεται με δηκτική διάθεση σε κάποιον που βιάζεται να πάει να μαντατέψει κάτι, δηλ. να το μεταφέρει ως κουτσομπολιό. Κατά τον Δαριβιανάκη ως τζεβρές μπορούσε να δοθεί και άλλο ξομπλιαστό εργόχειρο, όπως: παναία, πετσέτα, ποδιά, πουκάμισο κλπ. Στο *AKN*: *τσεβρές*.)

τζεβρετζής, ο [dzenredzís] (Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ.): ο επικεφαλής της γαμήλιας πομπής που πήγαινε να πάρει τη νύφη από το σπίτι της (έπαφνε ως δώρο ένα τζεβρέ, βλ.).

[< τζεβρές (Πάγκ.)]

{Το τουρκ. *zenveci* είναι ψευδόφιλη λέξη (*faux ami*), διότι παράγεται μεν από τη λ. *zenve*, αλλά στη σημ. 'περιβάλλον', και σημαίνει (κατά το *TDK*) 'άτομο ή ομάδα που ασχολείται με θέματα ρύπανσης του περιβάλλοντος' - αντιστοιχεί στα ελλ. οικολόγος, περιβαλλοντολόγος.}

τζελάτης^(A), ο [dzelátis] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B): **1.** ο δήμος **2.** ο *χασάπης*.

[< *cellât* (Παπ.)] (سلط)

τζελεπής, βλ. **τσελεπής**.

τζεμαέτι, βλ. **τζουμαέτι**.

τζεμαζιλεβέλ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

τζεμαζιελαχίρ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

τζεμπεράτος (επίθ.) [dzeberátos] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν^A): **α)** (για πρόβατο) που το ένα του μάγουλο είναι μαύρο σαν το τζεμπερί ή που έχει στο κεφάλι του τσουλούφι προτεταμένο όπως το τζεμπερί των γυναικών, **β)** (ως ουδ. ουσ.) το *τζεμπεράτο*: είδος μικρού πουλιού που το φτέρωμά του παρουσιάζει διάφορες αποχρώσεις, σαν πολύχρωμο τζεμπερί.

[< τζεμπερί (Πάγκ.)]

τζεμπερί, το [dzebéri] & **τσεμπερί*** [tsebéri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.): **1.** γυναικείο μαντίλι για το κεφάλι, αυτό που αλλού λέγεται φακιάλι **2.** «μεταλλικές στεφάνες που συγκρατούν τις ντόγες του κρασοβάρελου» **3.** σιδερένιο έλασμα που συγκρατεί τα κομμάτια από τα οποία αποτελείται μια μιλόπετρα **4.** «μεταλλικό έλασμα που ζώνει τη φτερωτή του μύλου για να μην ξεφεύγουν τα κουτάλια της, με την πίεση του νερού». (Οι σημ. 2, 3, 4 στον Πιτ.)

[< *zember* (Παπ.)] (چمبر)

{Ο Κριτσωτάκης σημειώνει ότι «πολλές γριές έβιζαν δού, το *απομειωσέμπερο* και το *πανωτσέμπερο*». Η αρχική σημ. της λ. *zember* είναι «στεφάνη ξυλίνη ή σιδηρά βυτίου, κάδου, κύκλος σιδηρούς τροχού αμάξης» και κατόπιν «περίδεσμος εν είδει σταφάνης, δι' ου αι γυναικες δένουσι το μέτωπον» (Χλωρός, Α 662). Ο Κονδυλάκης καταγράφει μια ενδυματολογική λεπτομέρεια: «επετίθετο εις τον γιασμάν, λυτό ως πέπλος».

τζεμπετζής, βλ. **τζεμπετζήμπασης**.

τζεμπετζήμπασης, ο [dzebedzibasis]: ο αρχηγός των **τζεμπετζήδων**, «οι οποίοι ήσαν στρατιώται θωρακοφόροι». Η λ. σε κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 103).

[< *cebeci basi* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης): *cebeci* «θωρακοφόρος, ήτοι στρατιώτης ανήκων εις το αρχαίον τάγμα των θωρακοφόρων του οθωμανικού στρατού» (Χλωρός, Α 610)] (بلشي جبه جبه)

{Την ίδια σημασία έχει και η λ. (*) **σερτζεμπετζής**, *sercebeci* (Μεταφράσεις, Α 115)}

τζεναζές, ο [dzenazés] & **τζαναζές** [dzanazés] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B): **1.** θάνατος, κηδεία **2.** θλιβερό περιστατικό **3.** διένεξη, καβγάς.

[< *cenaze* 'σορός, κηδεία' (Κριτσ.)] (جنزه)

τζενέτι, βλ. **τσενέτι**.

τζεντζεφύλλι, το [dzenzefilí] (Ιδομ^B, Κασσ.), προτεινόμενη γραφή: *τζεντζεφίλι*: «δυναμωτικό πρακτικό φάρμακο». Η λ. ως **τζερτζεφύλλι** (φυτό) σε μαντινάδα, παλιανόν τουρκοκρητική, αν κρίνουμε από τη συσσώρευση τουρκογε-

νών λέξεων στον πρώτο στίχο: *Μπι καρεφύλλι, μπι καμπί, μπι τζερτζεφύλλι βιόλα, / ώστε να ζω θα σ' αγαπάω, κι ας μη σε πάρω κιόλας* (Λιουδάκι, 83). Βλ. *μπι* και *καμπί*.

[< τζεντζεφίλι < *zencefil* (Μπόγκας, 215) 'πιπερόριζα', το φυτό *Zingiber officinale* (Συντ.)] (زنجفيل)

{Η σημασία 'φάρμακο' που καταγράφει ο Ιδομενέως είναι μετωνυμική, όπως συμβαίνει και με άλλα φυτά που χρησιμοποιούνται ως αφέψημα ή ως φάρμακο: τσάι, χαμόμηλο, τύλιο κλπ.}

τζερεμές*, ο [dzeremés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : **1.** άδικο πρόστιμο, άδικη χρηματική ζημιά : **2.** αχαϊρέυτος άνθρωπος.

[< *cereme* (Παπ.)] (جريمه)

{Στα τουρκ. *cereme* σημαίνει 'πρόστιμο'. Για τη σημ. που πήρε στα ελληνικά πβ. την εξής σημείωση σχετικά με τη φορολογία στην Κρήτη επί Τουρκοκρατίας: «Εις τους ανωτέρω φόρους δέον να προστεθή και έτερον είδος φορολογίας, οι *τσερεμέδες*, ήτοι τα πρόστιμα, τα οποία επεβάλλοντο ως επί το πλείστον από τας κατωτέρας τάξεις των υπαλλήλων, ενίοτε άνευς ουδεμιάς αιτίας, εις τους υπηκόους, οίτινες ήσαν υποχρεωμένοι να καταβάλωσι το οριζόμενον ποσόν υπό του επβάλλοντος αυτό υπαλλήλου αμέσως, ει δε μη εφυλακίζοντο έως ότου επλήρωναν» (Αντώνιος Σήφκακας, "Το υπό των Τούρκων εισαχθέν εις Κρήτην φορολογικόν σύστημα", *Επετηρ. Εταιρ. Κρητ. Σπουδών*, 3 (1940), 177). Μετά από αυτό γίνεται σαφέστερη η ιδέα της ματαιοπονίας που εκφράζει η παροιμία *Σκότωνα κουζουλούς, πλήρωνε τζερεμέδες* (Το *AKN* έχει την παροιμία με άλλη σημασία.)}

τζερεμετζίω, βλ. **τζερεμίζω**.

τζερεμιά, τα [dzeremíā] : έκτακτοι φόροι (βλ. *Κρητικά Χρονικά*, 20 (1966), 268). Στίχος από *Το τραγούδι του Δασκαλογιάννη* (Βαρδίδης, σ. 7) : *Πχοι δε πλερώνουν τζερεμιά; οι Σφακαιοί 'νε μόνο.*

[< *τζερεμίζω*, υποχωρητικά (Συντ.)]

{Για τον έλεγχο της ιστορικής αλήθειας του στίχου, βλ. Θεοχ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, 2η έκδοση, Μύστις, Ηράκλειο 1990, σ. 273. Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. στον ενικό: το **τζερεμί** = άδικη ζημιά, τζερεμές (Ξανθινά.).}

τζερεμίζω, -ομαι [dzeremízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : **1.** ζημιώνω, -ομαι (άδικα) : **2.** επιβάλω πρόστιμο : **3.** κάνω μήνυση σε κάποιον, τον παραδίδω στη δικαιοσύνη.

[< *τζερεμές* (Παπ.)]

{Για τη σημ. 'επιβάλλω πρόστιμο' υπάρχει και ο τύπος **τζερεμετζίω** (*Κάκοτραν*, 21.)}

τζερτζεβάτι, το [dzerzevatí] & **ζερτζεβάτι** [zerzevatí] & **ζαρτζαβάτι*** [zarzavatí] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Πιτ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : (συνήθως στον πληθ. με κατῶλ. -θια) : **1.** «τα λαχανικά γενικώς (μπάμιες, ντομάτες, μελιτζάνες κ.λπ.) εν μια λέξει» (Παπ.) : **2.** είδος λαδερού φαγητού με διάφορα λαχανικά, το *τουρλού* (βλ.).

[< *zerzevat* (Παπ.)] (زرزوات، سبزوات)

{Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τον τ. *ζαρτζαβάθια* και χωριστά λημματογραφεί τον τ. *τζερτζεβάθια*.}

(*)**τζερίπι**, βλ. Παράρτημα 1.

τζερτζεβατικό, το [dzerdzevatikó] & **τζαρτζαβατικό** [dzardzavatikó] & **ζερτζεβατικό** [zerzevatikó] & **ζαρτζαβατικό** [zarzavatikó] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Δαρ., Ιδομ^B, Κασσ.) : (συνήθως στον πληθ. -ά) : «τα λαχανικά γενικώς (μπάμιες, ντομάτες, μελιτζάνες κ.λπ.) εν μια λέξει» (Παπ.).

[< *ζερτζεβάτι* (AKN)]

{Ο Δαριβιανάκης λημματογραφεί τους τ. *ζαρτζαβατικά* / *τζαρτζαβατικά*, στον πληθυντικό.}

τζερτζεζέλι, ο [dzerdzezélis] (Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ.) : **1.** θορυβώδης διασκέδαση από παρέα φίλων : **2.** φασαρία, ανακατωσούρα.

[< *zelzele* 'σεισμός' < αραβ. *zalzala* (EANET) / & οθωμ. *zerzele* (Συντ.)] (زلزله)

{Ο τ. *zerzele* σε παλαιότερα λεξικά, π.χ. J.W. Redhouse, *English and Turkish dictionary*, Λονδίνο 1856, σ. 100 & 722. Η σημ. 'φασαρία' πιθανόν να σχετίζεται με τη λ. *βερβελέ* «μεγάλος θόρυβος; ιδίως φωνασκούντων ανθρώπων» (*Μικρασιατικά Χρονικά*, 15 (1972), 248) < τουρκ. *velvele*.}

τζερτζεμίνι, το [dzerdzezemiñi] & **τζερτζεμίλι** [dzerdzezemiñi] (Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B) : **1.** υπόγειο, αποθήκη : **2.** «μικρός αποθηκευτικός χώρος κάτω από την ξύλινη κατασκευή του οντά» (Τσιρ.).

[< *zerzemin* 'υπόγειο' < οθωμ. *zir-i zemin* «υπό την γη» (Χλωρός, A 878), κατά τον Nişanyan < περσ. *zir-i zamīn* (Συντ.)] (زیر زمین)

{Λεπτομερής περιγραφή από τον Γιώργο Πλουμάκη στο: www.e-thrapsano.gr. Το *TDK* έχει το διαλεκτ. *zerzemi*, μια από τις φωνητικές παραλλαγές της λ. *zerzem* «bodrum» (υπόγειο). Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι η λ. *zerzemin* (που δεν υπάρχει στο *TDK*) χρησιμοποιείται τοπικά, π.χ. στην περιοχή της Ατάλλειας ως τεχνικός όρος σχετικός με την αποχέτευση, βλ. www.uludagsozluk.com/kl/zerzemin.

Στην Καππαδοκία εσήμανε 'υπόγεια αποθήκη', βλ. Evangelia Balta, "Underground rock-cut winepresses of Cappadocia", *Journal of Turkish Studies*, 32/1 (2008), 61-88, ιδίως σ. 68, 75 και 84.}

τζερτζεφύλλι, βλ. **τζεντζεφύλλι**.

(*)**τζεχούτης**, βλ. Παράρτημα 1.

-τζής [dzis] (Ξανθιν^Α, Κριτο^Ε.) & **-τοής**, [tsis] : επίθημα με το οποίο παράγονται: 1. ουσιαστικά που δηλώνουν αυτόν που ασχολείται επαγγελματικά (παραγωγός, κατασκευαστής, πωλητής, επιδιορθωτής κλπ.) με αυτό που σημαίνει η πρωτότυπη λέξη, π.χ. *σοβατζής, παπουτοής*. 2. λέξεις που σημαίνουν εκείνον που χαρακτηρίζεται από αυτό που δηλώνει η πρωτότυπη λέξη, π.χ. *αμακατζής*. 3. λέξεις που σημαίνουν εκείνον που του αρέσει πολύ αυτό που δηλώνει η πρωτότυπη λέξη, π.χ. *γλυκατζής*. 4. ουσιαστικά που δηλώνουν τον οπαδό κόμματος ή αθλητικής ομάδας, π.χ. *αεκτζής*. Στον παρόντα κατάλογο δεν υπάρχουν παράγωγα της τέταρτης κατηγορίας. Στις κατηγορίες 1 και 2 το βρίσκουμε σε λέξεις τουρκικής προέλευσης προσαρμοσμένες στα ελληνικά, π.χ. *αραμπατζής* < *arabacı*, αλλά και σε λέξεις που η βάση τους δεν είναι τουρκικής προέλευσης, π.χ. *γανωτζής*. [< -ci, -ci, -cü, -cu / -çi, -ci, -ci -cu (AKN). Αναλυτικότερα για το επίθημα αυτό βλ. Κυρανούδης, 271-372.]

{Συγκεντρωτική παρουσίαση λέξεων που υπάρχουν σ' αυτό το λεξικό και έχουν το επίθημα -τζής/-τοής. Σε μερικές έχει γίνει -ζής: πρόκειται για λέξεις που προέρχονται από τουρκικές λέξεις στις οποίες το επίθημα είχε προστεθεί σε λέξη που λήγει σε k, π.χ. *kayık-çi* > *καϊκίτζης* & *καϊκιστής*. Αλλά αν έχει προστεθεί σε λέξη που λήγει σε b, στα ελληνικά έχουμε -ψής, π.χ. *top-çu* > *τοψής*. Αν μια λέξη παρουσιάζει φωνητικές παραλλαγές, λογαριάζεται μόνο μία, π.χ. *σερμπετζής* (*χερμπετζής, χερμπετσή*).

*αβτζής, αεριτζής, αρουζής, αμακατζής, αμανετζής*1, *αμανετζής*2, *αμπατζής, αραμπατζής, αρτζουχα(λ)τζής, ασικαρετζής, α(σ)τοής, αχιουρετζής, βαρελ(α)ζής, βαρουζής, γαζετατζής, γανωτζής, γεμιτζής, γιαζιτζής, γιολαντζής, γιαπιτζής, γιορντιμτζής, γιουρτοής, γιοκλαμιατζής, γιοργαντζής, γιουλιτζής, γκαϊτατζής, γκεβετζής, γκουμουρουζής, γλυκατζής, γιοβατζής, διασαζής, ζενετζής, θεριατζής, ινασής, ιστιρατζής, καβετζής, καζαν(α)τζής, καϊζής, καλα(ι)τζής, καλντιριμτζής, καλουπαζής, καμακατζής, καμνατζής, καμπαντζής, κανταϊφτζής, κανταριτζής, κελεπιρτζής, κερι(τ)τζής, κερχανετζής, κιουμουκτζής, κιουρκτζής, κिरατζής, κिरετζής, κολτζής, κονταζής, κοντραμπατζής, κοριτζής, κουγιουμτζής,*

κουμαρτζής, κουμπαρατζής, κουντρατζής, λαϊκατζής, λαγονοατζής, λαγουμιτζής, λεμονατζής, λεμπλεμιπιτζής, λοντρατζής, λουκανικατζής, λουκουματζής, λυρατζής, λυριτζής, μαασεπετζής, μαγλαατατζής, μαντρατζής, μείχονετζής, μεκτουπιτζής, μερεμετατζής, μισμιτζής, μουκαμπελετζής, μουκαατατζής, μουμιτζής, μουστεντζής, μοναφτοής, μουχασεμπετζής, μπολατζής, μπολιτζής, μπαντανατζής, μπαρνταζής, μπιτσαζής, μπαρουζής, μπασουματζής, μπαταζής, μπεχτοής, μπινιτζής, μπλοφατζής, μπογατσατζής, μπογιατζής, μποσταντζής, μπουρεζής, μπουφετζής, μπουργιριτζής, μπρισιμιτζής, νταλαβεριτζής, νταουλτζής, ντεβετζής, ντενεκετζής, ντερμιτζής, ντολαπιτζής, ντουκιαντζής, ντοκμετζής, παζαρτζής, πανιερατζής, παπουτοής, παπουατζής, πρωτοσιναφιτζής, ρακιτζής, ρεουλατζής, ρεχιτζής, ρεχτσιμτζής, ριτζατζής, ρουζναμετζής, σασου(α)τζής, σαλεπιτζής, σαριλικατζής, σεϊρ(ι)τζής, σελεμιτζής, σερμπετζής, σκατουλατζής, σινεματζής, σκιτζής, σοβατζής, σουγιολτζής, στραγαλατζής, ταμπακουτζής, ταβερνατζής, ταπουρατζής, τεζκερετζής, τζαμιτζής, τζαμπαατζής, τζεβρετζής, τζεμπετζής, τζιμετζής, τζιτζιμιτζής, τουρνατζής, τουτουντζής, τουψής, τσελεμή, τσεσεμτζής, τσικριτζής, τσιμουζής, τουβαντζής, τουτουντζής, τουρμουτζής, φαναρατζής, φαναρι(ι)τζής, φασαριατζής, φεσατζής, φετουβατζής, φιγουρατζής, φορατζής, φουρνελατζής, χαμιματζής, χιλετζής, χιλτετζής, χουματζής.}

τζιαφέτι, βλ. **ζιαφέτι**.

τζιβός, ο [dzivás] : υδράργυρος. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 126).

[< *cina* (Παπαδογιαννάκης)] (جيو)

τζιγαερίας, ο [dziyaerías] (Κονδ.) : Αλγερίνος. [μάλλον < *cezayirli* 'Αλγερινός' (Συντ.)] (جزائري)

{Στο ερμηνευμα της λ. *τζίζαρ κολου* (βλ.) ο Κονδυλάκης έχει τη γεν. πληθ. *τζιγοερίδων*.}

τζιγέρι*, το [dzijéri] & **τζιγκερί** [dziğeri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ.) : 1. η συκωταριά. 2. τα σωθικά.

[< *ciger* (Παπ.)] (حجر)

τζιγμανές, ο [dzijimanés] : «ο τζιγμανές ήτονε ο σκοπός του», δηλαδή ο κατάλογος με τους υπόχρεους σε καταβολή κεφαλικού φόρου (Από κρητ. σατιρικό στιχογράφημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, "Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη", *Κρητικάί Μελέται*, 1 (1933), 130).

[< *cizyname < *cizye* (حيز) «φόρος κεφαλικός λαμβανόμενος άλλοτε παρά των μη Μουσουλμάτων υποκόπων του οθωμανικού Κράτους» (Χλωρός, Α 617), χαράτσι + *name* (نام) «επι-

στολή [...]· σχηματίζει σύνθετα ονόματα γραμμάτων ή εγγράφων και ενίοτε βιβλίων» (Χλωρός Β 1857) (Συντ.)

{Η λ. *τζίγμανές* μπορεί να δημιουργήθηκε στα ελληνικά με βάση τη λ. *cizye/τζιζέ* κατ' αναλογία προς άλλα έγγραφα όπως: *κανουαμές, αχ(ι)τναμές/αχτιναμές*.}

τζίγκάζω [dzigázo] (Πιτ., Γαρ., Δαρ.) : (μόνο στο γ' πρόσωπο, για υγρά) : τρέχει στάλα στάλα, στάζει.

[πιθανώς < *τζίγκούνης*, πβ. *τζίγκου τζίγκου* (Πιτ.)]

τζίγκιανέδισσα, βλ. *τζίγκιανές*.

τζίγκιανές [tzidjanés] (επίθ. προσ.), θηλ. **τζίγκιανέδισσα** [dzidjanédisa], & **τσιγκιανές** [tsidjanés] & **τσιγκενές**^(A) [tsidzenés] & **τσιγιανές** [tsijanés] & **ατσιγιανές** [atsijanés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : φιλάργυρος, τσιγκούνης, σπαγγοραμμένος.

[< *cingâne* (Παπ.) /, κατά τη *TDK* διαλεκτ. τ. του *cingene* 'Τσιγγάνος' (από το οποίο το *AKN* ετυμολογεί τη λ. *τσιγκούνης*) (Συντ.) (چنگنه)]

{Υπάρχουν και οι γραφές με -γγ-. Λέγεται και *ατζίγγανος* (βλ.). Τη λ. χρησιμοποιεί ο Ξανθινάκης στο ερμηνευμα του (α)τσιγιανές. Ο Κονδύλακης έχει τη λ. *αντζίγγανος* με τη σημ. 'αθίγγανος, κατσίβελος'. Ο Χλωρός (Α 663) έχει: «σπινγκιανέ, ή σπινγκενέ, όν. εθν. Αθίγγανος-επθ. αναϊδής, αναϊσχυντος, λιάν γλίσχρος». Ο Ανδριώτης έχει: *τσιγγενές*. Ο Franz Miklosich (I 41) θεωρεί ότι η τουρκ. λ. *cingané* چنگنه προέρχεται από τα ελληνικά: «Das türkisch Wort stammt aus dem griech.: τσίγγανος, das auf aθίγγανος berucht».

τζίγκου τζίγκου (επίρρ.) [dzígu dzígu] & **τζίκου τζίκου** [dzíku dzíku] (Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : με πολλή φειδώ, από λίγο λίγο, τσιγκούνικα.

[πβ. *τζίγκουεντά τζίγκουεντά* (Συντ.)]

τζίγκουνας, ο [dzígunas] & **τζίγκούνι**¹, το [dzíguni] & **τσιγκούνι** [tsíguni] (Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : 1. μικρή πηγή από την οποία αναβλύζει ελάχιστη ποσότητα νερού· 2. τόπος με υγρασία.

[< *τζίγκούνης* (Πιτ.)]

τζίγκουνούμαι* [dzígunévome] & **τσιγκουνούμαι** [tsígunévome] (Παπ.: στο λ. *τσιγγιανές*, Πάγκ., Δαρ.) : ξοδεύω με μεγάλη φειδώ.

[< *τσιγκούνης* (Πάγκ.)]

{Ο Πάγκαλος τα γράφει με υ.}

τζίγκουεντά (επίρρ.) [dzíguneftá] (Πιτ., Δαρ., Κριτσ.) : με φειδώ, από λίγο λίγο. Και με αναδιπλωση: *τσιγκουεντά-τσιγκουεντά* (Δαρ.).

[προφανώς *τζίγκουεντός < *τζίγκουνούμαι* (Συντ.)]

τζίγκούνης (επίθ. προσ.) [dzígunis] & **τσιγκούνης*** [tsígunis] (Παπ.: στο λ. *τσιγγιανές*, Πάγκ., Κονδ., Ιδομ.) : φιλάργυρος, φειδωλός.

[< *cingene* (αρχική σημ.: 'Τσιγγάνος') (*AKN*)]

{Ο Πάγκαλος γράφει *τσιγκούνης* και ετυμολογεί από το επίρρ. *τζίγκου-τζίγου* «στάγδην και, τροπικώς, μετά πολλής φειδούς και οικονομίας», το οποίο όμως δεν υπάρχει ως λήμμα στο έργο του, ή (με βάση τον Ανδριώτη) από το *cingene*, απ' όπου ετυμολογεί και το *AKN* με την επισήμανση ότι η αρχική σημ. είναι 'Τσιγγάνος'. Στο λήμμα *cingâne* ο Χλωρός (Α 663) έχει: «Αθίγγανος: επθ. αναϊδής, αναϊσχυντος, λιάν γλίσχρος». Το *TDK* έχει τους διαλεκτ. τ. *cingan / cingen*, με τις σημ. «cingene» (τσιγγάνος) αλλά και «cimpi» (τσιγκούνης).}

τζίγκούνι¹, βλ. *τζίγκουνας*.

τζίγκούνι², το [dzíguni] & **τσιγκουνάκι** [dzígunáki] (Ξανθιν.) : μικρό κομμάτι, κομματάκι.

[< *τζίγκουνούμαι*, υποχωρητικά (Ξανθιν.)]

τζίγκουνιά, η [dzíguniá] & **τσιγκουνιά*** [tsíguniá] (Παπ.: στο λ. *τσιγγιανές*, Ιδομ.) : η τσιγκουνιά.

[< *τσιγκούνης* (*AKN*)]

τζιζάρ κολού [dzizár kolú] (Κονδ.: χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας) : «Σταθμός ή στρατών τζιγοερλιδών {βλ. *τζιγαερλάς*} εις την ομώνυμον συνοικίαν των Χανίων {= Χανίων}».

[< παραφθορά του *Cezayir kolu* 'Αλγερινή πέτρυγα' (< *Cezayir* 'Αλγερία', *kol* 'βραχίονας' & ως στρατιωτικός όρος 'τιμήμα, πέτρυγα') (Συντ.) (جزائر قولى)]

{Ο Κων. Φουρναράκης (*Τουρκοκρήτες*, Χανιά 1929, σ. 1) σημειώνει ότι κατά την κατάληψη της πόλης των Χανίων από τους Τούρκους (1645) εισέβαλε πρώτο το σώμα των Αλγερινών «διά τινος σημείου της ανατολικής πλευράς του τείχους του φρουρίου, εξ ου και το όνομα «Τζεζαίρκολού», ήτοι φρουρά Αλγερίων, όνομα το οποίον φέρει ακόμη».

τζιζβές, βλ. *τζισβές*.

(***τζιζιές**, βλ. Παράρτημα 1.

τζιλβελής (επίθ. προσ.) [dzilvelis], θηλ. **τζιλβελίνα** [dzilvelina] (Κριτσ., Ιδομ^B) : χαριτωμένος, ναζάρης, χαδιάρης.

[< *cilveli* (Κριτσ.)]

τζιλβελίδικος (επίθ.) [dzilvelidikos] (Κριτσ.) : 1. ναζάρικος, σκερτσόζικος· 2. ο φτιαγμένος με ακριβά υλικά, κομψός, χαριτωμένος.

[< *τζιλβελής* + *-ιδικός* (Συντ.)]

τζιλβές, ο [dzilvés] (Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ., Ιδομ^B,

Χουστ.) : η γοητεία, η χάρη, το νάζι.
[< *cilve* (Πιτ.) (حلوه)]

τζιλιάφτι, το [dziláfti] (Πάγκ.) : είδος σαμιάς σε πρόβατο, βλ. *τζίλιο*.
[< *τζίλιο* + *αυτί* (Πάγκ.)]

τζίλιο, το [dzilio] (Πάγκ.) : είδος σαμιάς (αναγνωριστικό σημάδι) σε αυτί προβάτου, η οποία σχηματίζεται «αφού σχίζω το αυτί από το πρόσθιο μέρος και αφήσω το εν κομμάτι να κρέμεται». Βλ. και *ζιλια*.

[Ίσως < *zeyil* (Χλωρός, Α 825), κατά τον Νιζανγαν από το αραβ. *dayl* 'ουρά· κάτω μέρος ρούχου, ποδόγυρος· επέκταση, προέκταση, παράρτημα' (Συντ.) (ذيل)]

{Διαφορετικό είναι το *τζίλιο* 'πήγμα ζωικής ζελατίνης' (< ιταλ. *gelo*), που σχηματίζεται όταν κρύνει ο ζωμός στον οποίο έχουμε βράσει κρέας, ιδίως κεφαλή και πόδια χοίρου.}

τζιμπότελο, το [dzibótelo] (Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Ίδομ^B) : αγκωθωτό σύρμα για περιφράξεις.
[< *τζίμπα* 'αγκάθι, ακίδα' + *τέλι* (Συντ.)]

τζιμπούκι, το [dzsibúki] & **τσιμπούκι*** [tsibúki] (Παπ., Παπ., Ίδομ.) : **1.** «η καπνοσύριγγ» (Παπ.) **2.** κλάδος αμπελιού (ιδίως το κομμάτι του βλαστού που μένει μετά το κλάδεμα).

[< *czubuk* (Παπ.) (چوبوک, چوبوک) : Η σημ. 'κλαδί' ήδη στα τουρκικά (*TDK*). Ο Πάγκαλος το γράφει: *τσιμπούκι*. Ο Σταυρινίδης μεταφράζει τη λ. *τσιμπούκι* ως ξύλινη ράβδος για τον καθαρισμό των τυφεκίων (*Μεταφράσεις*, Γ 32).}

τζιμπουκλούκι, το [dzsibuklúki] : η ράβδος (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Εστειλα του Πέτρο ένα τζιμπουκλούκι σιδερό γρ. 4,20* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 590). [Το τουρκ. *czubukkluk* چوبوكلوک σημαίνει «θήκη ή ερμάριον στενόν και μακρόν προς τοποθέτησιν καπνοσυρίγγων», αλλά η λ. *czubuk* (βλ. *τζιμπούκι*) έχει και τη σημ. «ράβδος σιδηρά, μεταλλική» (Χλωρός, Α 652)]

τζιμπριλίκια, τα [dzibrilíja] (Δαρ.) : «τα σκουπίδια, τα άχρηστα υλικά, “με την πολλή βροχή εκαθαριστήκανε και οι δρόμοι από τα τζιμπριλίκια”».

{Ληματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-líki(a)*. Ίσως σχετίζεται ετυμολογικά με το διαλεκτ. *czepelik* 'θάμνος, αγκάθια ή πράγματα σαν ξύλο κατάλληλα για κατασκευή φράχτη' (*TDK*) ή με τα επίσης διαλεκτ. (κατά το *TDK*) *czirpi* 'φρύγανα' και *czirpi* 'λεπτό κλαδί δέντρου', βλ. και *czirpi* چرپی 'περικόμμα-τα ξύλων, κλάδων, σχιδάξ, ρυκανίδιον' (Χλωρός, Α 654).}

τζίνης (επίθ. προσ.) [dzíniš] (Γαρ., Κριτσ., Ίδομ^B, Κασσ.) : **1.** «Πεισματάρης, πεισματάρη: “Όσο τζίνης είναι η κόρη μου τόσο μπραγής είναι ο γιός μου. Ο γ-εις από τον άλλο αλλάσει ως η μέρα από τη νύχτα”» (Γαρ.) **2.** πανέξυπνος, δαιμόνιος, ικανός.

[< *cin* (Κριτσ.), πβ. *τζίνι* (*AKN*) (چن) : {Στο παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη υπορούμε να θεωρήσουμε ως συνώνυμο της λ. *τζίνης* τη λ. διάλογος στη σημ. 'άτακτος, ανυπάκουος', πβ. διαολιές 'αταξίες, σκανταλιές'.}

τζίνικος (επίθ.) [dzínikos] (Γαρ., Κριτσ.) : δαιμόνιος, παράφορος.
[βλ. *τζίνης*] (چن)

τζιοπετζίνε, βλ. **τσόπ τσινί**.

τζιριτέρνο, βλ. **τζιριτό**.

τζιριτητής, βλ. **τζιριτητής**.

τζιριτητός (επίθ.) (άλλη γραφή: *τζιριτητός*) [dzirititótos] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : τρεχάτος· ΕΠΙΠΡ. **τζιριτηχά:** τρέχοντας ολοταχώς.
[< *τζίριτι* (Παπ.)]

τζίριτι, το [dziriti] & **ατζίριτι** [adziriti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : το γρήγορο τρέξιμο.
[< *cirit* (Παπ.) / 'ακοντισμός, αλλά και τρέξιμο' (Πιτ.) (چریت)]

{Χρησιμοποιείται και με επιπρ. σημασία: «Να πας τζίριτι να φωνιάξεις το γιατρό γιατί 'να αρρωσταρά η μάνα σου» (Πιτ.). Στο λ. *cirit* ο Χλωρός (Α 615) γράφει: «δόρυ άνευ σιδηράς αιχμής, χρησιμεύον εν ιππικαίς ασκήσεσι και γυμνασίοις, κ. κοντάρ», πβ. κονταρομαχία, γκιόστρα (*Ερωτόκριτος*). Προσθέτει τη ρημ. περίφρ. *cirit oynamak* «εκτελώ τοιαύτας ασκήσεις, γυμνάσια: μτφ. τρέχω ελευθέρως». Ο Νιζανγαν ετυμολογεί τη λ. από το αραβ. *carīd* 'ξεφλουδισμένο κλαδί φοίνικα'. Περισσότερα για το *cirit*, ως παραδοσιακό τουρκικό αγώνισμα επίπων, βλ. στο <http://www.turkish-culture.org/lifestyles/turkish-culture-portal/cirit-231.htm>· επίσης: το λήμμα *τζίριτι* στο: Rinaldo Marmara, *Les Levantins et la grécisation des emprunts turcs-ottomans – Lexique étymologique*, Les éditions Isis, Κων/πολη 2005, σ. 237. Το τοπωνύμιο *Τσιρίτι Μειντάνι* (μεταγραφή του τουρκ. *cirit meydanı*) στο Ηράκλειο (σήμερα πιο γνωστό ως Πλατεία Σινάνη) φαίνεται να δηλώνει ένα τόπο όπου γινόταν αυτό ή κάποιο παρόμοιο αγώνισμα. Τοποθεσία *Στου Τζίριτι* υπάρχει και στη Σητεία, ίσως για τον ίδιο λόγο (βλ. Μαν. Παπαδάκης, *Αθιβολές*, σ. 37-38, στο: www.24grammata.com). Για τα τοπωνύμ-

μια αυτά στο Ηράκλειο και τη Σητεία βλ. *Μεταφράσεις*, Β 2 και ... αντιστοίχα. Για το ιερέα-δρομέα Παπα-Τζιρίτη (1852-1937), που έγινε μύθος εν ζώη, βλ. εφημ. *Πατρίς* (Ηρακλείου), φ. της 20-7-2004 και το βιβλίο του Δημήτρη Κατσαράκη *Ο Παπα-Τζιρίτης*, Τυποκρέτα, Ηράκλειο 1993. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι η λ. *τζιρίτι* έχει γίνει οικογενειακό επίθετο *Τζιρίτης* και *Τζιρίτας*, πβ. και *Τζιριτόκωστας*, στον *Ζητιάνο* του Καρκαβίτσα. Με τη σημ. 'παγνυδί, άθλημα' τη βρίσκουμε, για παράδειγμα, στον Καρκαβίτσα (*Ο Αφορισμένος*) και στον Τσιφόρο (*Σταυροφορίες*). Ο Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου*, Αθήνα 1835, σ. 341) την είχε κατατάξει στις «εκφυλλοφορητέες» λέξεις.}

τζιριτιχτής, ο [dziritixtís] & **ατζιριτιχτής** [adziritixtís] (Κονδ., Ιδομ.) : «γλακιχτής, βλ. τζιριτώ» (Κονδ.).

[< τζιριτώ (Κονδ.)]

{Προτιμότερη γραφή: (α)τζιριτιχτής, γλακηχτής, πβ. βουτώ > βουτηχτής.}

τζιριτιχτός, βλ. **τζιριτιχτός**.

τζιριτώ [dziritó] & **ατζιριτώ** [adziritó] & **τζιριτό** [dzirtó] & **τζιριτέρνω** [dziritérno] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Ξεν.) : τρέχω ολοταχώς.

[< τζιρίτι (Παπ.)]

{Ο Κονδυλάκης σημειώνει ότι λέγεται «κυρίως περι έπιπον». Η σημείωση παραπέμπει στη σημ. 'κονταρομαχία ερίππων' της λέξης *cirit*, βλ. *τζιρίτι*. Η φρ. και θα τζιριτάς σημαίνει 'και να 'σαι κι ευχαριστημένος': *Δέκα χιλιάρικα γυρεύεις γι' αυτό το ψωρόμπελο; Τα μισά να βρεις, και θα τζιριτάς*.}

τζιριτζιλούμαι [dzirdzélome] (Ξανθιν^α) : ταλαντεύομαι, διστάζω, αδυνατώ.

[< τζιριτζιλής (Ξανθιν.)]

τζιριτζιλής (επίθ. προσ.) [dzirdzilís] (Ξανθιν^α) : αμφιταλαντευόμενος, αναποφάσιτος, διστακτικός.

[< αβέβαιου ετύμου· κατά τον Ξανθινάκη: < τουρκ. *zincirli* (= αλυσοδεμένος, δεσμευμένος) με μετάθ. του r (πβ. ντερμιτζής < *demirci*)]

τζιριτώ, βλ. **τζιριτώ**.

τζισβέρα, η [dzizvéra] (Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : 1. «Όρος παλιού ελαιοτριβείου. [...] υποδοχή όπου τοποθετούνται τα "μαντλία" που περιέχουν τον ελαιόκαρπο. Είναι από χονδρή λαμαρίνα, σαν μεγάλη λεκάνη. Μπροστά έχει προεξέχον άνοιγμα από το οποίον τρέχει το λάδι με το νερό που περιέχει η ζύμη στην "κασέλα"» (Πιτ.). 2. σκεύος που χρησιμοποιεί ο

καφετζής για να φτιάξει πολλούς καφέδες μαζί, π.χ. σε πανηγύρια ή σε μνημόσυνα (Δαρ.).

[< πιθανώς τζισβές (< *cesve*) + μεγεθ. κατάλ. -éra (Πιτ.)]

τζισβές, ο [dzizvés] & **τσισβές** [tsizvés] & **τσισβές** [tsezvés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξανθιν^α, Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : το μπρίκι (του καφέ).

[< *cesve* (Παπ.)] (جوس، جوسه)

{Ο Αποστολάκης έχει και τη φωνητ. γραφή τζιζβές. Στον Ανδριώτη: τζεζβές}

(*)**τζισμετζής**, βλ. Παράρτημα 1.

τζιτζεκλίκα, βλ. **τσιτσιεκλίκα**.

τζιτζί¹, το [dzidzi] & **γκιγκί** [dzidzi] (Πάγκ., Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^β) : ο μητρικός μαστός, για θηλασμό (λέξη που χρησιμοποιούν οι μεγάλοι μιλω-ντας σε μωρά).

[πβ. διαλεκτ. *cici* (TDK) «emmek isteyen çocuğun süyleđigi sözcük» (λέξη που λέει το παιδί που θέλει να θηλάσει) και *cicin* 'μαστός' (Συντ.)]

τζιτζί² κουταλάκι, το [dzidzi kutalátí] (Ιδομ.) : «το κοχλάριο της Θείας μετάληψης».

[τζιτζί: < *cici* 'όμορφο' (λ. νηπιακή) (AKN)]

τζιτζί² μαμά, το [dzidzi mamá] (Τσιρ.) : «η Θεία Κοινωνία, για τα μικρά παιδιά».

[μάλλον ελληνικός (κρητικός) σχηματισμός από τις λέξεις για νήπια: τζιτζί 'ωραίο' < *cici* 'όμορφο' (AKN) και μαμά 'φαγητό' (Συντ.)]

{Για τη λ. τζιτζί, βλ. σημείωση στο λ. *ταπισί*. Η λ. *μαμά* 'φαγητό· ψωμί' (πβ. μαμι μαμ) πρέπει να υπάρχει σε σε άλλες γλώσσες, ως λέξη από εκείνες που έχουν φτιάξει οι μεγάλοι και τις χρησιμοποιούν όταν απευθύνονται σε πολύ μικρά παιδιά, πβ. τουρκ. *mama* (κατά το TDK) «bebek için hazırlanan yiyeceklerin genel adı» (γενική ονομασία για φαγητά που ετοιμάζονται για μωρά). Οι λέξεις αυτής της κατηγορίας (οι ελληνικές περιμένουν τον ερευνητή^f να τις καταγράψει και να τις μελετήσει) είναι ηχοποίητες: έχουν "χτιστεί" με φωνητικό υλικό από τα πρώτα ψελίσματα του παιδιού – «Τα βρέφη επιβάλλουν στη μητέρα και στο περιβάλλον τους τους δικούς τους συλλαβισμούς», επισημαίνει εδστοχα ο Πιτκάκης (Β 1086), και με αυτό συμφωνούν οι ειδικοί επιστήμονες, που διαπιστώνουν ότι αυτές οι πρώιμες φωνήσεις των βρεφών είναι «παραγωγές στην αρχή ακούσιες, τις οποίες οι γονείς συστηματικά και από πολύ νωρίς εκλαμβάνουν ως απόπειρες επικοινωνίας, τις ερμηνεύουν, και κατ' αυτόν τον τρόπο συνεισφέρουν σταδιακά στην εκούσια παραγωγή τους και στην ανάπτυξη της επικοινωνιακής πρόθεσης» (Αλεξάνδρα Καρούσου, "Η σχέση

των φωνητικών παραγώγων της προλεκτικής περιόδου με την ανάδισση των πρώτων λέξεων στα παιδιά”, *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, Τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 27 (2007), 172. ^F Για τα “μωρουδίστικα” ελληνικά υπάρχει το παλαιότερο άρθρο: Gaberell Drahman, “Baby talk in greek”, *Working Papers in Linguistics*, Ohio State University, 15 (1973), 174-189 – ευχαριστώ τον κ. Peter Mackridge που μου το υπέδειξε.}

τζιτζιμιτζής (επιθ. προσ.) [dzidzimizis], θηλ. **τζιτζιμιτζίνα** [dzidzimizína] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ^F.): «Ο λιάν κακότερος και λεπτόλογος εις το έπακρον, ο τρώγων λιάν εξεζητημένην, εκλεκτότατην τροφήν» (Πάγκ.).

[< *cici bici* ‘μπιχιμιτιδία’ (Κριτσ^F.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (جيجى جيجى)

{Από το *cici* ‘αλέξις των μικρών παιδιών’ (Χλωρός, Α 636), που ως επιθ. σημαίνει ‘όμορφος’ (από εδώ το ελλ. τζιτζί ‘για κάτι πολύ όμορφο, περιποιημένο’, βλ. λ. στο *ΛΚΝ*) και ως ουσ. ‘άθურμα παιδικόν’, προκύπτει με αναδιπλώση το διλεκτικό *cici bici* ‘στολίσματα παιδαριώδη και κούφα ή ενδύματα έχοντα τοιαύτα στολίσματα» (Χλωρός, Α 636). Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google books*) δείχνει ότι έχει περάσει σε άλλες γλώσσες (της Κεντρ. Ευρώπης και των Βαλκανίων), με διάφορες παραλλαγές στη μορφή και τη σημασία. Από αυτές φαίνεται να συγγενεύει με τη λ. *τζιτζιμιτζής* το μεγλενο-ρουμανικό *gigi migi*, που σημαίνει «toute sorte de délicatesses aimées par les enfants: sucre, pommes, pois chiches etc.» (μονολεκτική μετάφραση: ληρουδιές αλλά το κρητ. λειζολοΐδια (βλ. Ξανθινάκης σ. 280) μου φαίνεται προτιμότερο εδώ), βλ. Andrei Avram, “Note Etimologică”, *Limba română*, 45 (1996), 61, όπου γίνεται παραπομπή στο: Pericle Papanagi, *Megleno-români : Studiü etnografico-filologic*, II, Βουκουρέστι 1902, σ. 83: *gigi-migi* «lucruþ plãcute de ale mãncãrii», που ετυμολογείται από το τουρκ. *cici mici. Στη Λευκωσία υπάρχει μεζεδοπωλείο με την επωνυμία *Τζιτζι-Μιτζι* (πληροφορία από το Διαδίκτυο).}

τζιτζίνα, η [dzidzína] (Πάγκ., Γαρ., Κριτσ^F.): «είδος ακριδάς με πράσινο χρώμα, μεγάλη κοιλία, μακριά πόδια, που βγάζει τη χαρακτηριστική φωνή τζι-τζι-τζι. Σε άλλα μέρη λέγεται καρκαλέτσος ή τζιτζίκας» (Κριτσ^F.).

[βλ. *cicina* ‘τζιτζίκας’ (διαλεκτ. κατά το *TDK*) (Συντ.)]

τζιτζίνος (επιθ.) [dzidzinós] (Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κασσ., Κριτσ^F., Ξεν.): αδύνατος, ισχνός, λεπτεπίλετος, “εύθραυστος”.

[ίσως < *cici* ή διαλεκτ. *ciçin* ‘ωραίες, ζαρίφης (βλ.)’ (*TDK*), βλ. *τζιτζιμιτζής* (Συντ.)]

{Ο τ. **ατζιτζίνος**, τον οποίο ληματογραφεί χωριστά ο Τσιριγωτάκης, προέκυψε μάλλον από τη συνηθισμένη συγκεφορά: *πολλά* (=πολύ) *τζιτζίνος*, την οποία έχει ο ίδιος και στα δύο παραδείγματα χρήσης που παραθέτει. Ο Πάγκαλος το γράφει *τζιτζίνος*, επειδή το ετυμολογεί από το μεσν. *λύγιнос* ‘φτιαγμένος από κλαδιά λυγαριάς’, ‘ευλύγιστος’ και στη συνέχεια ‘κάτισχνος, αδύνατος’. Προτείνει επίσης ως έτυμο το ιταλ. *zinzino* ‘σταγόνα’. Σημειώνεται ότι το τουρκ. *cici* (جيجى), στη σημ. ‘όμορφος’, έχει περάσει στα ελλ. ως *τζιτζί* «(οικ.) για κάποιον ή για κάτι πολύ όμορφο, περιποιημένο κτλ.» (βλ. *ΛΚΝ*).}

τζο! (επιφ.) [dzó] & **γκιο!** [dzó] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^F.): «λέγεται όταν τραβούν το σκονίσι αιοπροβάτου για να τους ακολουθήσει ή όταν θέλουν να το εμποδίσουν από αγροζιμιά» (Ξανθιν.).

[ίσως < επιφ. *ζο*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Στέφανος Ξανθοειδής (*Μελετήματα*, Επιμέλεια: Νικ. Παναγιωτάκης – Θεοχ. Δετοράκης, Έκδοση Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 1980, σ. 382) αναφέρει (*Ποιμηνικά Κρήτης*) τα επιφών. «*γκιό!* εις τα αίγια να σταθούν» και «*τζό!* εις τας αίγια να βαδίζουν». Ο Πιτωκάκης (Α 268) έχει τον αναδιπλωμένο τύπο *γκιό γκιό* και σημειώνει: «Όλα τα παρακελευστικά που θα συναντήσουμε, προς τις όρνιθες, κουνέλια, περιστέρια κ.ά. συνοδεύονται συνήθως με ένα *νά* στην αρχή, ή στην αρχή και στο τέλος: “νά γκιογκιό” ή “Νά, γκιογκιό, νά!”» (βλ. αναλυτικότερα στο: Γ. Πάγκαλος: *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 1ος τόμος [*Γραμματική*], Αθήνα 1955, σ. 384-7). Ο Ίδομενέως έχει το εξής λήμμα: «**νάτζονα**: εντολή εκκίνησης, επιτάχυνσης ή επαναφοράς στην τάξη στα κατσίκια. *Στην αίγα λένε νάτζονα και νάψινα στο σκύλο, στην αελιά ναβούνα και ούτσινα στο χοίρο*». Ο Αποστολάκης έχει: *τζό* και *να τζό* *να!* Οι παλαιότεροι έλεγαν *τζοτζόνα* την κατσίκια, όταν μιλούσαν σε παιδάκια, βλ. το *κουκιού* ‘σκύλος’, το *ψιμί* ‘γάτα’ κλπ. Ο Τσιριγωτάκης έχει το εξής λήμμα: «**γκιγκία**, η: προσφώνηση στην κατσίκια. – *Να γιγκία να, έρχου μορή να σε ποτίσω*». Ο Γαρεφαλάκης στο λήμμα *άκι!* ‘πρόσταγμα για να φύγει η αίγα’ έχει: *Άκι γκιογκιόνα!* Ο Κασσωτάκης: *να γκιογκιόνα να*. Ο Χουστουλάκης έχει: **τζοτζόνα**, η = η κατσίκια χαϊδευτικά.} Το *TDK* έχει τα διαλεκτ. επιφ. *ζο* (*ζό, çü*) «*eşegi, hızlı yürütmeye ünlemi*» (= επιφώνημα για να βαδίσει γρήγορα το γαϊδούρι) και *ciçi* «*keçi çağırtma ünlemi*» (= επιφώνημα κλήσης για κατσίκια).}

(*)**τζοκαντάρης**, βλ. Παράρτημα 1.

τζομέρτης (επιθ. προσ.) [dzomértis] (Ροδ.) : φιλόξενος.

[< *cōmert* ‘γενναϊδώρος’ (Κουκκίδης, 96) (جومرد)]

τζομπονιάρης, βλ. **ζομπονιάρης**.

τζομπονιάρικος, βλ. **ζομπονιάρικος**.

τζορβαλίκι, το [dzorbalíʃi] (Πάγκ.) : βιαιότητα, αυθαρεσία.

[< *zorbalik* (Πάγκ.)] (زوربالق)

τζορμπάς, ο [dzorbás] & **τσορμπάς** [tsorbás] & **τσοιμπάς** [tsolbás] & **ζορμπάς**² [zorbás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) & **τζαρμπάς** [dzarbás] (Ροδ.) : 1. «Ρύζι σούπα, με ρύζι βρασμένο με λίγο νερό. Άλλοτε προσθέτουν και λίγο λάδι άλλοτε όχι. Απαραίτητο όμως το λεμόνι» (Πιτ.). 2. σούπα με ξινόχοντρο ή με χοντροαλεσμένο σιτάρι. 3. ξινόχοντρος, δηλ. τραχανάς που γίνεται από ζιτισμένο γάλα και χοντροαλεσμένο σιτάρι. 4. (μτφ.) άνθρωπος νωχελικός, αδύναμος, ανεκτικός, “λαπάς”.

[< *zorba* (Παπ.)] (چوربا، چوربا، شوربا) {Στα τουρκ. *zorba* είναι η ‘σούπα’ γενικώς. Με τη σημ. αυτή η λ. *τσορμπάς* στον Κονδυλάκη. Στο *AKN*: *τσορβάς*.}

τζορμπατζής^(A), ο [dzorbadzis] (η γυναίκα του: *τζορμπατζίνα* [dzorbadzina]) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : πρόκριτος, άρχοντας· ΠΑΡΟΙΜ. (για φαντασμένες γυναίκες) «As με λένε *τζορμπατζίνα* κι ως ψοφό από την πείνα» (Παπ.).

[< *τζορμπάς* (Παπ.) / < *zorbacı* (Πάγκ.)] (چورباچی، چوربيه جي)

{Στον Ανδριότη: *τσορμπατζής*. Η λ. *zorbacı* σημαίνει τον επαγγελματία που φτιάχνει σούπες, αλλά (μεταξύ άλλων) και τον πρόκριτο του χωριού που έχει καθήκον να υποδέχεται και να τρέφει τους ξένους, τους κυβερνητικούς υπαλλήλους κλπ., βλ. Meynard, A 606, και Χλωρός, A 665. Για την παροιμία βλ. σημείωση στο λ. *μπουλούμπασης*.}

τζοτζόνα, η [dzodzóna] & **τζοτζόλα** [dzodzóla] & **τζατζόλα** [dzadzóla] (Ξανθιν., Ιδομ^B) : «λέγεται κοροϊδευτικά για κατσικά ατίθαση».

[< επιφ. *τζο* (βλ.) με αναδίπλωση και κατάλ. -να ή -λα (Ξανθιν.)]

{Απ’ όσο ξέρω υπάρχει η φρ. *νά τζο νά ή να τζοτζόνα* που τη χρησιμοποιούμε κανονικά σε μια κατσικά, ως κλητικό ή αποτρεπτικό επιφώνημα: «Βλέπω τη μάνα μου επάνω σ’ ένα χαράκι και να φωνάζει: “Νά τζοτζόνα, νά τζοτζόνα νά”». “Επαέ ήρθες να γυρεύεις την αίγα σου;” της λέω». (Σπύρος Μπλαζάκης – Γιώργης Τζομπανιάκης, 35 χρόνια αντίσταση: Οι δυο αντί-

ρτες της Κρήτης αφηγούνται τη ζωή τους, Αθήνα 1977, σ. 227.) Επίσης *τζοτζόνα* έλεγαν (και ίσως λένε ακόμη) την κατσικά μιλώντας σε μικρά παιδιά. Βλ. και σημείωση στο λ. *τζο*!)

τζούζικος (επιθ.) [dzúzikos] & **ντζούζικος** [dzúzikos] & **ντζούτζικος** [dzúzdzikos] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : φτηνός.

[< *ucuz* (Παπ.)] (اوجوز، اوجز)

{Ο Τσιρηγοτάκης δίνει και τον τύπο **ντουζούμζικος** [< ;.]}

τζούκι τζούκι, βλ. **τσάκι τσάκι**.

τζουλαμάς, ο [dzulamás] & **γκιουλαμάς** [dzulamás] (Τσιρ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : «Παραδοσιακό αποκριατικό φαγητό της περιοχής της Μεσσαράς» (Ιδομ^B), «κοτόπουλο γεμιστό με ρύζι, ψιλοκομμένα συκωτάκια, τριμμένα αμύγδαλα και διάφορα μπαχαρικά. Αφού ψηθούν τότε αδειάζουν το κοτόπουλο πάνω σε λεπτά φύλλα ζύμης που γίνονται πίτες, μπαίνουν σε ταψί και ψήνονται ελαφρά σε φούρνο, σερβίρονται χωριστά από το κοτόπουλο που έχει αδειάσει» (Τσιρ.).

[< *çullama* (Συντ.)] (چوللامه)

{Κατά τον Χλωρό (A 669) *çullama* σημαίνει «φαγητόν εμνημόνεν εν χύτρα, ης το κάλυμμα δια ζύμης εφράχθη ερμητικώς όπως μη εξατμίζηται». Κατά το *TDK* δηλώνει κατά τόπους διάφορα φαγητά, από τα οποία μερικά γίνονται με φύλλο. Η κ. Αργυρώ Τζαγκαράκη (Μοίρες) που έφτιαξε *τζουλαμά* για να δω πώς είναι [την ευχαριστώ γι’ αυτό], τον έκανε ως πίτα, με φύλλο πάνω, κάτω και στη μέση, και μέσα συκωτάκια και κρέας κοτόπουλου βρασμένα και ψιλοκομμένα, ρύζι, ξηρούς καρπούς, σταφίδες, ανάλατη μυζήθρα και διάφορα μπαχαρικά. Αυτήν τη συνταγή, αλλά χωρίς μυζήθρα, παραθέτει και ο τουρκοκρητικής καταγωγής Hakki Bilgehan στο βιβλίο του για την Κρήτη (*Girit. Her yönü ile*, Bariş, Σμύρνη, 2011, σ. 422-3). Ίσως να είναι τουρκ. μόνο η λέξη, όχι και η συνταγή. Σε τουρκ. ιστοσελίδες στο Διαδίκτυο ο (κρητικός) *τζουλαμάς* αναφέρεται ως *Girit usulü çullama*, δηλ. *τζουλαμάς* αλά κρητικά (!)}

τζουμαέτι, το [dzumaéti] : ο λαός. Η λ. σε τουρκο(;)κρητική παροιμία: *Οντέ κλάνει ο εφέντης, το τζουμαέτι χέζεται* = Το κακό παράδειγμα του ηγέτη παρασύρει τον λαό σε χειρότερες πράξεις, βλ. Θεοχ. Δετοράκης, “Στεφάνου Ξανθουδίδου ανέκδοτος συλλογή παροιμιών”, *Κρητολογία*, 1 (Ιούλ.–Δεκ. 1975), 91-165, στις σ. 114 & 154. Η παροιμία αυτή αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκική *İmam osurursa, cemaat sıcar* (βλ. *TDK-Atasözleri*), στην οποία το κακό παράδειγμα το δίνει ο ιμάμης.

[< *cemaat* ‘συνάθροιση’ και ειδικότερα «ομάς

ανθρώπων συνελθόντων προς προσευχήν ή άλλην τελετή, εκκλησίασμα» (Χλωρός, Α 623), λέξη ομορρήμη με τη λ. *cami* 'τζαμί' (Συντ.) (جماعة)

{Με το μορφή **τζεμαέτι** και τη σημ. 'οι μουσουλμάνοι, η κοινότητα των μουσουλμάνων' σε ποίημα του 1736 (βλ. Βενέρης, 412). Στο *Bilgehan*² (σ. 624) η λ. *τζεμαέτι* με τη σημ. 'κοινότητα'.}

τζζόμπα, η [dzúmba] (Τουρκοκρητ.) : «ο εξώστης, το μπαλκόνι» (για την ακρίβεια: «προεξοχή ορόφου με καφασωτά παράθυρα, σε κτήριο της οθωμανικής περιόδου», βλ. Ζαχαριάδης, σ. 173).

[< *cumba* (Bilgehan², 625)]

τζουμπές^(Α), ο [dzubés] & **γκιουμπές** [dzubés] & **τσουμπές** [tsubés] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Χουστ., Κριτσ.) : ο μακρύς χιτώνας των ιερομένων και κατ' επέκταση (αλλά ειρων.) κάθε μακρύς χιτώνας.

[< *cürpe* (Παπ.) / *cübbe* (κατά το *TDK*) (Συντ.)] (جبة, جبه)

τζουνφές (επιθ. προσ.) [dzunfés] (Κονδ.) : «ο διπρόσωπος εις τα κόμματα».

[μάλλον < *canfes*, βλ. *τζανφέςι* (Συντ.)] (جانفس)

{Ο τ. **τζουνφές** τον οποίο λημματογραφεί ο Ιδομενέως^(Β) φαίνεται προϊόν αναγραμματισμού.}

τζουραλής, βλ. **τσουράς**.

τζουράς¹, βλ. **τσουράς**.

τζουράς², ο [dzurás] (Κριτσ.) : «το ομαδικό χαρτοπαίγνιο επί χρήμασι (η λέξη ακούγεται στο Χανδρά)» {χωριό στο Σητεία}.

[< *cura* 'μπαγλαμάς' (Κριτσ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Δυσερμήνευτη η νοηματική μετάβαση από τον 'μπαγλαμά' στο 'χαρτοπαίγνιο'.}

τζουτζίνος (επιθ.) [dzúdzinos] (Τσιρ.) : κοντόσωμος, μικρός στο ανάστημα.

[< *cüce* 'νάνος' (Τσιρ.)] (حوجج)

{Η κατάληξη ίσως κατά το *τζτζίνος* (βλ.).}

τζουτζούκος, ο [dzudzúkos] (Παπ., Πάγκ.) : «μικρό παιδί χαϊδευτικός, π.χ. "έλα γρήγορα τζουτζούκο μου"» (Παπ.).

[< *cücük* (Παπ.) / Κατά το *AKN* : < *τζουτζούκι* < *çocuk* 'παιδί']

{Μάλλον από το *cücük*, που κατά το *TDK* σημαίνει 'νεοσός, πουλάκι', αρχική σημ. 'μουμπούκι', πβ. αντίστοιχο τουρκ. χαϊδευτ. για παιδί *cücüğüñ* 'πουλάκι μου'. Για το *cücük* ο Χλωρός έχει (Α 630) : جوجك «επθ. τρυφερός, γλυκός, νόστιμος· όν. [...] μικρόν ζώνον ή πτηνόν ή παιδίον». Για το *çocuk* έχει (Α 665) : جوجج «όν. παίς, παιδίον [...]· μικρόν, νέον ζώνον».

τζουφνές, βλ. **τζουνφές**.

τζοχαδένος (επίρ.) [dzoxadénoš] : τσόχινος, από τσόχα. Η λ. σε έγγραφο από το Α.Δ.Η. (2 / 9-537) : *1 μπαχαρέ* (βλ. λ.) *τζοχαδένο*.

[< *τσοχάς*, πληθ. *τσοχάδες* (βλ. *τσόχα*) (Συντ.)]

τιμάρεμα, το [timárema] (Γαρ., Κριτσ.) : η καλλιεργητική φροντίδα ενός αγρού πριν τη σοδιά.

[< *τιμαρέω* (βλ.) (Συντ.)]

τιμαρέω^(Α) [timaréno] (Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^Β) : **1**, ζυστρίζω, περιποιούμαι υποζύγιο· **2**, οργώνω με επιμέλεια ένα χωράφι, το ετοιμάζω για τη σοδιά· **3**, τιμωρώ κάποιον.

[< *τιμάρι* < *timar* (Ξανθιν.)] (تيمار)

{Η λ. *τιμάρι* δεν λημματογραφείται στον Ξανθινάκη. Το *TDK* έχει *timar I* (από το περσ. *tīmār*) (πεπαλ.) 'φροντίδα τραύματος' και 'ξύστρισμα υποζυγίου' και *timar II* (ιστορ.) 'τιμάριο, φέουδο' (κατά το *AKN*: μιν. *τιμάριον* < περσ. *timar*).

Και τα δύο γράφονται και *timar*. Για το πρώτο ο Χλωρός (Α 594) έχει «φροντίς, επιμέλεια, περιποίησης, θεραπεία γινομένη προς ασθενή ή προς ζώον ή προς φυτά ή προς πληγήν». Προφανώς το *τιμαρέω* από το *timar I*. Για τη σημ. **3** του *τιμαρέω* πβ. αντίστοιχη μτρ. χρήση των ρ. περιποιούμαι, συγυρίζω, τακτοποιώ, κανονίζω, λούζω, στολίζω, φτιάχνω (κρητ. σάζω). Ανάλογη σημασιολ. μεταβολή είχε συντελεστεί στο τουρκ. *perdah* ('γυάλισμα· ξύρισμα κόντρα' > 'αυστηρή επίπληξη'), η οποία και πέρασε στο ελλ. *μπερνάχι*. Ο Πάγκalos έχει το *τιμαρέω* με τη σημ. 'επιμελώς φροντίζω περί τινος, θωπεύω, κανακεύω' και παραθέτει την παροιμία «*Οθρός* τη διμαρεύγουνε, *αφέ(δη) σύδεκντε* τη *φοράδα* κι' *ύστερα* τη *γαβαλλικεύουνε*». Πρόκειται για παροιμιόμυθο: *Ήταν κάποτε δυο συντέκνοι, από διαφορετικά χωριά. Ξεκίνησε μια μέρα ο ένας να επισκεφτεί τον άλλο. Στον δρόμο σταμάτησε σε μια πηγή να ξεκουραστεί, κι εκεί ήρθε μια γυναίκα να γεμίσει το σταμνί της. Θέλησε εκείνος να... επωφεληθεί από την παρουσία της, αλλά αυτή ήτανε σπιμονερή, τον καταχέρισε και τον άφησε με μαυρισμένο το μάτι. Αυτή η γυναίκα ήταν η συντέκνισσά του, αλλά αυτός δεν την αναγνώρισε, γιατί είχε καιρό να τη δει. Όταν μετά από ώρα πήγε τελικά στο σπίτι του συντέκνου του, την βλέπει εκεί, και μόνο που δεν του ήρθε κόλπος. Εκείνη, με προσποιητό ενδιαφέρον, τον ρωτά τι έπαθε το μάτι του. «Άστα, της λέει, συντέκνισσα, επίγη να καθαλιγγώ μια φοράδα, κι αυτή η παντέρμη εστίνισε και μ' έριξε κάτω». «Ε, του λέει, σύντεκνε, ντα δεν το κατέχεις πως πρώτα τηνε τιμαρεύουνε τη φοράδα κι ύστερα τηνε καθαλλικεύουνε;» Η παροιμία λέγεται (με δόση χαιρεκακίας) για ανθρώπους που δεν προ-*

νόησαν για τις δυσκολίες ενός εγχειρήματος, και μετά υφίστανται τις συνέπειες. Ακριβώς την ίδια ιστορία (που την ξέρω από τον πατέρα μου) μου είπε ένας Αλβανός τεχνίτης που με βοηθούσε σε επισκευαστικές εργασίες, όταν άνοιξα μια τρύπα για να βάλω ένα ούπα, αλλά χρησιμοποίησα τρυπάνι μεγαλύτερο νούμερο από το ούπα και, φυσικά, αστόχησα. Τον ρώτησα μήπως την είχε μάθει στην Ελλάδα, αλλά με διαβεβαίωσε ότι έτσι το λένε και στην Αλβανία.}

τιμίνι, το [tímiŋi] : «νόμισμα περσικόνο αξίας περιπού ημισείας περίπου οθωμανικής λίρας». Η λ. σε διαθήκη του 1685 (βλ. Βουρδουμπάκις, 410).

[< *tímen* (Χλωρός, Α 563)] (تمن)

{Για το *τιμίνι* (και *τουμένι*) βλ. στο: Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα - Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο*, 15ος - 19ος αι., Κέντρο Νεοελλ. Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1996, 164-5.}

τιμουρούκι, βλ. **ντομουρούκι**.

τίμπετι, το [tíbeti] (Κονδ., Τσιρ., Ιδομ^B): «ύφασμα μαύρον για μετανογέλεκα ανδρών και γυναικεία μπολκάκια» (Κονδ.).

[< *tíbet* «λεπτόν μαλλίον του Τιβέτ {= Θιβέτ}· ύφασμα εκ του μαλλίου τούτου ομοιάζον προς σάλλον· ύφασμα βαμβακερόν, κ. ντιμπέτυ» (Χλωρός, Α 592) (Συντ.)] (تبت)

τινάζω [tinázo] : Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *εφέρανε στο Συμβούλιο 4 Τούρκους, πώς εβαστούσανε τουφεκι και επιγηάινε στο κινήρι, και τως ετινάζανε από 200 [= τιμώρησαν τον καθένα με 200 ραβδισμούς] (βλ. Ημερολόγιο Κοζύρη, 341).*

[βλ. τουρκ. *dayak atmak* 'ξύλοκοπώ', κ.λ. τινάζω ραβδισμούς (Χλωρός, Β 1066): η πρόταση *τως ετινάζανε από 200* αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. *onlara iki yüzzer (dayak) atmışlar* (Συντ.)] (تمن)

τιρντζίω, βλ. **ατιρντζίω**.

τιρτίρι, το [tirtiri] (Πιτ., Ιδομ^B): «Λεπτότατο μεταλλικό σύρμα από χρυσάφι, είτε επιχρυσωμένο είτε απλώς στυλινό σαν χρυσάφι, στριμμένο ελικοειδώς, σαν το spiral της Κοινης, που χρησιμοποιείται σαν ποικιλμα σε διάφορα κεντήματα» (Πιτ.).

[< *tirtil* (Πιτ.) / κατά το *TDK* και διαλεκτ. *tirtir*, αρχική σημ. 'κάμπια' (Συντ.)] (طرطيل، طرطيل)

τόκα*, η [tókka] (Κριτσ.): πόρπη, αγκράφα.

[< *toka* (AKN)] (طوقه، توكه)

τομάρι, το [tomári] (Τουρκοκρητ.): το μάτσο (για

το ελλ. *τομάρι* 'γδαρμένο δέρμα ζώου' βλ. σημείωση).

[< *tomar* (Bilgehan², 637)] (ودحانيت)

{Το ελλ. *τομάρι* ετυμολογείται από το μιν. *τομάριον*, υποκορ. του αρχ. *τόμος* 'κομμάτι, φέτα' (AKN). Στα τουρκ. αυτό το *τομάρι* λέγεται *post*, και υπάρχουν και στα τουρκ. οι εκφράσεις *νοιάζομαι για το τομάρι μου* (kendî postunu düşünmek), *γλιτώνω το τομάρι μου* (postu kurtarmak) κλπ.}

τόμπε [tóbpe] & **ντόμπε** [dóbpe]: μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω τόμπε / κάνω ντόμπε** (Παπ., Πάγκ., Γαρ.): **1.** σταματώ μια κακή συνήθεια, π.χ. το τσιγάρο, το ποτό: το κόβω· **2.** κάνω πέρα κάποιον, δείχνω αδιαφορία γι' αυτόν: *ήκαμε τόμπε τα κοπέλια ντου* = τα έκανε πέρα, αδιαφόρησε γι' αυτά. تحصيل

[< *töbe* ή *tönbpe* 'μεταμέλεια' (Παπ.) / *tönbpe etmek* (Συντ.)] (ایتشك توبه)

{Κατά τον Χλωρό (Α 577-8) *tönbpe* σημαίνει «μεταμέλεια δι' αμαρτίαν ή κακήν πράξιν και έξιν και παραίτησις μετ' αποφάσεως του μη επαναλαμβάνειν αυτήν»: *tönbpe etmek* + *δοτ.* «μετανοού και παρατούμα κακήν πράξιν κτλ.: kahne icmeye tönbpe etti parhithi τον καφεν μετ' αποφάσεως να μη πίν πλέον». Ο Κριτσωτάκης το έχει ως *ντόπε* '1. πέρα, μακριά· 2. μετά, αργότερα'. Η δεύτερη σημ. μάλλον για να ταυριάσει με την ετυμολογία που προτείνει από το ιταλ. *dopo* 'μετά'.}

τοντζίω, βλ. **ντοντζίω**.

τοπανός, βλ. **τοπχανός**.

τόπι^{1*}, το [tóri] (Τσιρ., Κριτσ.): **1.** μικρή μπάλα· ΦΡ. *έκαμα κάποιον τόπι στο ζύλο*: τον δειρα αλύπητα· || *τόπι την ήκαμα* (ενν. την κοιλιά μου): *έφαγα μέχρι κορεσμού*· **2.** μεγάλη ποσότητα υφάσματος τυλιγμένη ως δέμα.

[< *top* (Τσιρ.)] (طوب)

τόπι^{2(A)}, το [tóri] (Ροδ.): το κανόνι.

[< *top*, στη σημ. 'βλήμα κανονιού' (Ανδριώτης), βλ. και Kaczyńska & Witezak, σ. 236] (طوب)

{Παράλληλες εκφράσεις για τη σημ. 'κηρύσσω πτώχευση' (επί εμπόρων): ελλ. *βαράω κανόνι*, τουρκ. *top atmak*.}

τοπούζι^(A), το [torúzi] (Πάγκ., Ροδ., Κριτσ^{1*}): «το σφαιροειδώς εξογκωμένον κάτω άκρον του ροπάλου» (Πάγκ.).

[< *toruz* 'ρόπαλο' (Πάγκ.)] (طوپوز، طپوز، طوپوز)

{Βλ. και *ταπούζα*.}

τοπτάν (επίρρ.) [toprán] : συνολικός. Η λ. σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (βλ. Φανουράκης, 130)

[< *topran* 'χονδρικός' (Χλωρός, Β 1080)] (طوپين)

τοπχανάς, ο [tophanás] & **τοπανάς** [torpanás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ίδομ^B, Κριτσ^{1*}): τηλεβο-λοστάσιο. Τοπωνύμιο *Τοπχανάς* στα Χανιά.

[< *tophane* (Παπ.) / διαλεκτ. *tophana* (Meynard, B 299) (Συντ.) (طوپخانه)]

τοσλού παλγάμι, βλ. **τουσλού παλγάμι**.

τουγιάνι, το [tɥiǰáni]: η επανάσταση. *Ο άλλος ήταν αρχηγός 'ς τση Κρήτης το τουγιάνι* (Από κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, "Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη", *Κρητικά Μελέται*, 1 (1933), 129).

[< *tugyan* «υπέρβασις ορίων, αποστασία» (Χλωρός, B 1077) (Συντ.) (طوغان)]

{Το έτυμο μού υπέδειξε ο τουρκομαθής κ. Γιώργος Παπαδόπουλος.}

τουζλούκι, βλ. **τουσλούκι**.

τούι, το [túi] (πληθ. **τούγια**) (Γαρ., Κριτσ.): το αξίωμα.

[< οθωμ. *tug* 'διακριτικό αξιώματος' (Μπόγκας, 211) (توغ)]

{Για τη λ. *tug* ο Χλωρός (B 1089) έχει: «توغ تویی ή تویی λόφος, θύσανος εκ των τριχών της ουράς του ίππου, αναρτώμενος άλλοτε εις το άκρον του κονταριού της σημαίας ή εις την κορυφήν της περικεφαλαίας. Ο λόφος ούτος απενέμετο το πάλοι εις τους πασάδες προς ένδειξιν του βαθμού αυτών· εις τους Βεζύρας απενέμεντο τρεις λόφοι· τους λόφους δεν τούτους εμπειπηγμένους επί της λόγης έφερον επί τούτω υπάλληλοι προπορευόμενοι των Βεζυρών και των πασάδων». Ο Σουλτάνος είχε εφτά τέτοιες ιππουρίδες ως δείγμα της εξουσίας του. Παραστατική απεικόνιση αυτού του συμβόλου βρίσκουμε στον Tournefort: *Relation d'un voyage du Levant*, 2ος τόμος, Λυών 1717, σ. 294.}

τονο κουζουλού το φέσι (φρ.) [tu kuzulú to fési] (Κριτσ.): «1) (κυριολ.) το καπέλο που φορά ο τρελός, συνήθως στραβά. 2) οι ενέργειες και η συμπεριφορά του τρελού. (τραγούδι) *Ωστε να ζω θα το φορώ του κουζουλού το φέσι*».

{Η φρ. του *κουζουλού το φέσι* χρησιμοποιείται πάντοτε με το ρ. *φορώ/βάνω*. Απ' όσο ξέρω, χρησιμοποιείται μόνο μεταφορικά και σημαίνει 'θα κάνω του κεφαλιού μου' ή 'θα το ρίξω στην τρελή', και βρίσκεται μόνο σε μαντινάδες. Παραδείγματα (από το Διαδίκτυο): 1. *Ωστε να ζω θα το φορώ του κουζουλού το φέσι / και θα γυρίζω ν' αγαπώ (ό)ποια κοπελιά μ' αρέσει*. 2. *Κι ανούς δεν αρρουνκάζομαι, θα κάνω ό,τι μ' αρέσει / και θα φορώ στραβά στραβά του κουζουλού το φέσι*. 3. *Όλος ο κόσμος τσ' Αποκρές του κουζουλού το φέσι / βάνει στραβά κι αδιαφορεί αρέσει δεν αρέσει*. Ίσως στη φρ. αυτή να επιβιώνει (από την εποχή της Ενετοκρατίας;) κατά μετω-

νυμικό τρόπο η ιδέα μιας ιδιόρρυθμης ελευθεροστομίας, την οποία είχε ως (δίκικο) προνόμιο ο "τρελός του βασιλιά" στη Δύση κατά τον Μεσαίωνα, δηλ. ο γελωτοποιός με την παρδαλή ενδυμασία και το χαρακτηριστικό καπέλο, για τον οποίο βλ. πρόχειρα: <http://fr.wikipedia.org/wiki/Bouffon>.}

τουλούμι*, το [tulúmi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ίδομ^B, Χουστ.): 1. το ασκί-ΦΡ. *βρέχει με το τουλούμι*: ρίχνει δυνατή βροχή || *ήφαι ξύλο με το τουλούμι*: τον έδειραν άγρια || *την ήκαμα (ή εγίνηκα) τουλούμι*: έφαγα πολύ, φούσκωσα από το φαγητό. 2. (μετωνυμικά) είδος τυριού, τουλουμοτύρι.

[< *tulum* (Παπ.) (تولوم, طولوم, طولم)]

τουλουμιά, η [tulumuǰiá] (Γαρ., Κριτσ.): η ποσότητα που χωρεί ένα τουλούμι.

[< *τουλούμι*, κατά τα: *νρουβαδιά, ταγαρ(ι)ά κλπ.* (Συντ.)]

τουλουμιάζω [tulumuǰázo] (Χουστ., Κριτσ.): 1. γεμίζω τουλούμια. 2. βάζω τυρί σε τουλούμι για αποθήκευση. 3. δέρνω κάποιον πολύ. 4. τρώγω πολύ.

[< *τουλούμι* (Κριτσ.)]

τουλουμογράφτης, ο [tulumografítis]: Η λ. σε χειρόγραφο Πρωτόκολλο από το Αρχείο του Δήμου Ηρακλείου (1910-11), σ. 94, στη στήλη «επάγγελμα». Λόγια εκδοχή της λ. **τουλουμτζής** 'κατασκευαστής ασκών (τουλουμιών) από δέρμα ζώων' (βλ. <http://traditional-professions.aegean.gr/index.php/el-GR/greek-article-1/57-2015-01-17-15-51-53>) [< τουρκ. *tulumcu* (TDK)].

[< *τουλούμι* + *ράπτης* (Συντ.)]

τουλουμοτύρι, το [tulumotíri] (Παπ. και Τσιρ.: στο λ. *τουλούμι*): είδος τυριού που διατηρείται σε τουλούμι.

[< *τουλούμι* (Παπ.) / + *τυρί* (AKN)] (طولوم پينيري) {Μοιάζει με μισομεταφρασμένο *tulum peyniri*.}

τουλούμπα*, η [tulú(m)ba] & **ντουλούμπα** [dulúba] (Πάγκ., Ροδ., Τσιρ., Ίδομ^B): χειροκίνητη αντλία νερού.

[< *tulumba* (AKN)] (طولوميه، طولويه، تولوميه)

{Ο Πάγκαλος (E 387) ετυμολογεί τη λ. *τουλούμπα* «εκ του *τρούμπα* > *τουρούμπα* > *τουλούμπα* κατ' ανάπτυξιν συνοδίτου φθόγγου *ou* εν συμπλέγματι αφώνου + υγρώ (τ-ρ) [...] και τροπήν του ρ εις λ εν μέσω λέξεως» και τη λ. *τρούμπα* από το ιταλ. *tromba*, απ' όπου ετυμολογούν τη λ. *tulumba* το TDK και ο Nişanyan. Σωστότερα λοιπόν ετυμολογεί το AKN τη λ. *τουλούμπα* από τα τουρκικά, όπου είναι σχεδόν κανόνας η προσθήκη ή ανάπτυξη φθόγγου σε δάνειες λέξεις που αρχίζουν με σύμπλεγμα συμφώ-

νων, π.χ. ελλ. σπανάκι > τουρκ. ispanak, γαλλ. bluse > τουρκ. buluz, ενώ ελλ. μπλούζα, βλ. Louis Bazin, *Introduction à l'étude pratique de la langue turque*, 3η έκδοση, Librairie d'Amérique et d'Orient, A. Maisonneuve, Παρίσι 1994, σ. 15.}

τουλουμτζής, βλ. **τουλουμορράπτης**.

τουλουπάνα, βλ. **τουλουπάνι** (σημείωση).

τουλουπάνι*, το [tuluráñi] (Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.): **1.** ύφαση με αραιή ύφανση **2.** πανί περιτυλίγματος, συνών. φασκιά.

[< *tülbent* (Πιτ.) / μέσω ιταλικής, βλ. σημείωση (Συντ.)] (تولبند، توليند)

{Από το *tülbent* προκύπτει κανονικά ο τ. *τουλουμπέντι, έστω *τουλουμπέντι, για τη διάσπαση του -λμπ- (πβ. *αλμπάντης* και *αλουμπάντης*). Το *AKN* ετυμολογεί το *τουλ(ου)πάνι* ως εξής: «μσν. *Τουλουπάνι* < *τουλπάνι* (ανάπτ. [u] ανάμεσα στα [l-p] για διάσπ. του συμφ. συμπλ.) < ιταλ. *tolpan(o)*, *tuloran* < τουρκ. *tülbend* (από τα *pers.*) -ι κατά το *πανί*). Συνεπώς, το *τουλουπάνι*, όπως και οι λ. *τουλουπάνα* (Ξανθιν., Κριτσ., Κασσ.), *τουλουπανιάζω* (Πιτ., Γαρ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) και *τουλουπάνιασμα* (Αποστ., Τσιρ.) δεν ανάγονται κατευθείαν σε τουρκ. έτυμο.}

τουλουπανιάζω, βλ. **τουλουπάνι** (σημείωση).

τουλουπάνιασμα, βλ. **τουλουπάνι** (σημείωση).

τουλιές, ο [tultiés] & **ζουλιές**, [zultiés]: τουρκικό νόμισμα (η αξία του: 2,5 - 3 γρόσια). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Έδωσα του κερα-Χρυσάκι δια κιάρα των σπιτών, γρ. 5,20, δύο τουλιέδες (Ημερολόγιο Κοζύρη, σ. 193, 333). Σε άλλο σημείο του ίδιου ημερολογίου: Ανεγνωρίστη ένα ενιάρι τρεις ζουλιέδες (ό.π. 198).*

[< (;) *ultiye (Συντ.)]

{Δεν μπόρεσα να εντοπίσω ονομασία τέτοιου νομίσματος σε τουρκικό λεξικό ή αλλού.}

τουμπεκί*, το [tu(m)betʃi] (Παπ., Πάγκ., Δαρ.): καπνός για το ναργιλέ· ΦΡ. *κάνει τουμπεκί φιλοκομμένο*: δεν απαντά σε σχόλιο που τον αφορά (γιατί ξέρει πώς δεν μπορεί να κάνει κι αλλιώς), κάνει την πάτια.

[< *tömbeki* (Παπ.)] (تنبكو، تنبكي)

{Ο Δαριβιανάκης λημματογραφεί τη φρ. *κάνει τουμπεκί φιλοκομμένο*.}

τουμπελέκι*, το [tu(m)beléʃi] (Παπ., Πάγκ.): τύμπανο από πήλινο αγγείο και δέρμα.

[< *tümbelek* (Παπ.)] (تومبلك)

του μπενταβά, βλ. **μπενταβά**.

τουμπρούκι, βλ. **ντομουρούκι**.

του Παζιά η Πόρτα, βλ. **πασαδικό**.

τουράς, βλ. **ντουράς**.

τουρκάκι, το [turkáʃi] (Πιτ., Κριτσ.): **1.** μικρό συμπαγές σίδερο σιδερώματος για το κολάρισμα ρούχων. «Συχνά όμως το ξεχνούσαν στα κάρβουνα, επύρωνε κι έπαιρνε κατακόκκινο χρώμα, από το οποίο πήρε την ονομασία Τουρκάκι» (Πιτ.): **2.** χαρακτηρισμός για ανυπάκουο παιδί. [προφανώς υποκορ. του *Τούρκος* (Συντ.)] {Ενδιαφέρουσες ανασηματοδοτήσεις του ονόματος του εχθρού (εκείνης της εποχής). Βλ. και *Τούρκος*.}

Τουρκάλα (ως μεγεθ. αρσ.), βλ. **Τούρκος**.

τουρκέ, βλ. **τουρκιά**.

τουρκεύ(γ)ο [turkén(γ)o] (Αποστ., Τσιρ., Κασσ.): **1.** κάνω κάποιον μουσουλμάνο· **2.** γίνομαι μουσουλμάνος, μτρ. λέγεται για κάποιον (χριστιανό) που παραμελεί τις θρησκευτικές του υποχρεώσεις σε σημείο που να φαίνεται ότι αρνήθηκε την πίστη του.

[< *Τούρκος* (*AKN*)]

{Βλ. και επιτατ. *σοτουρκεύω*.}

τουρκιά, η [turtʃá] (Κονδ.): «**1.** το έθνος των Τούρκων, **2.** Η οσηή {sic} του Τούρκου (**τουρκεύ** Κρ.)» {προφέρεται: turké}.

[< *Τούρκος* (Συντ.)]

{Υπάρχουν και σήμερα άνθρωποι που ισχυρίζονται ότι οι άνθρωποι της μαύρης φυλής βγάζουν άσχημη μυρωδιά (1) Βλ. σημείωση στο λ. *Τούρκος*.}

τουρκιστής, ο [turtʃistis]: τουρκομαθής, βαθύς γνώστης της τουρκικής γλώσσας.

{Η λ. στην εφημ. *Μίνως* (Ηρακλείου), φ. 8/7-2-1881.}

τουρκογυρίσματα, βλ. **μπουρμάς** (σημείωση).

τουρκοκάτεργο, το [turkokátergo]: τούρκικη γαλέρα. Η λ. στον Μπουνιαλή: *κι απού τα τουρκοκάτεργα ανάμεσα περάσα* (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 143).

[πβ. *Τούρκος* + *κάτεργο*]

τουρκολάτης, βλ. **τουρκολάτρης**.

τουρκολάτρης, ο [turkolátris] (Κονδ.) & **τουρκολάτης** [turkolátris] (Γαρ., Κριτσ.): ο φιλότουρκος.

[< *Τούρκος* + *-λάτρης* (Συντ.)]

τουρκολογώ [turkologó]: μιλώ στα τουρκικά: *από μακριά τουρκολογούν μα δεν το φανερόνουν* (στίχος από το τραγούδι του Βέργα, δημοσιευμένο στην εφημ. *Ραδάμανθς*, στο φ. της 27-1-1873). Βλ. και Κριάρης, 83: *με το Ζερβονικόλα, / απού ζερε τα τούρκικα, και των τουρκολόγα*.

[< *Τούρκος* + *-λογώ* (Συντ.)]

τουρκομανιά, η [turkomañá] : πλήθος Τούρκων. Η λ. στον Μπουνιαλή: *Στους χίλιους εξακόσιους, έτος σαράντα πέντε, / στον Ιουνίου δεκατρείς τουρκομανιά ιδέτε* (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 134).

[πβ. *τουρκομάνι* (Συντ.)]

Τουρκομανώλης, ο [turkomanólis] : χλευστική ονομασία με την οποία αποκαλούσαν οι Τούρκοι τους κρυπτοχριστιανούς στην Κρήτη που είχαν επιστρέψει στον Χριστιανισμό μετά τις Μεταρρυθμίσεις (Χάτι Χουμαγιούν κλπ.) στα μέσα του 19ου αιώνα. Τις γυναίκες αντίστοιχα τις αποκαλούσαν *Τουρκομαρίες* (βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 432.)

[< *Τούρκος* + *Μανώλης*]

Τουρκομαρία, βλ. **Τουρκομανώλης**.

τουρκοδικημένος [turkoñitíiménos] & **τουρκο-νίκητος** [turkoñitíitos] (επιθ.) : νικημένος από Τούρκους. Οι λ. στον Μπουνιαλή (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 614)

[< *Τούρκος* + *νικημένος*]

τουρκοκταούλα, η [turkodaúla] (Κριτσ.) : «1) το πολύ μεγάλο τουρκικό νταούλι. 2) το άδειο ογκώδες δοχείο. 3) (μτφ.) ως χαρακτηρισμός σε κοντόχοντρο ή σε ψεύτη και απατεώνα άνθρωπο ή σε μεγαλόσωμο ζώο».

[< *Τούρκος* + *νταούλι* ή *μεγεθ.* του *τουρκοκταούλο (Συντ.)]

τουρκοπολεμέω [turkoroletó] : πολεμώ τους Τούρκους. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (βλ. Κριάρης, 86).

[< *Τούρκος* + *πολεμέω* (Συντ.)]

τουρκοσκλαβώνω [turkosklavóno] : κάνω σκλάβο στους Τούρκους. Η λ. στον Μπουνιαλή (βλ. Αλεξίου & Αποσκήτη, 614).

[< *Τούρκος* + *σκλαβώνω*]

Τουρκορωμιός, ο [turkoromíos] (άλλη γραφή: *Τουρκορωμιός*) : Τουρκοκρητικός, χριστιανός Κρητικός που είχε εξισλαμιστεί.

[< *Τούρκος* + *Ρωμιός* (Συντ.)]

Τούρκος*, ο [túrkos] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κασσ.) : 1. Τούρκος, θηλ. **Τούρκα** [túrka] (*Ημερολόγιο Κοζύρη*, 192) & **Τούρκισσα** [túrkisa] (Κριάρης, 179), ΥΠΟΚΟΡ. το **Τουρκάκι** (Γιάνναρης, 51), το **Τουρκόπουλο** (Γιάνναρης, 72), η **Τουρκοπούλα** (Κριάρης, 179)· 2. (μτφ.) βάρβαρος, αμμοχαρής, εξαγριωμένος, τύραννος· ΦΡ. *κάνω κάποιον Τούρκο / γίνωμαι Τούρκος*: εξαγριώνω / -ομαι· 3. το φυτό *δρακοντιά* (*Arum maculatum*) «εκ παρομοίωσης της αραβοσιτοειδούς σποροφόρου, κοκκοφόρου, κεφαλής αυτού, της εχούσης ερυθρόν χρώμα κατά την ωρίμανση

προς την κεφαλήν του Τούρκου του φορούοντος ερυθρόν φέσι και εκ της δύσσομίας της αναδιδομένης εκ της ωρίμου αυτής κεφαλής [...], διότι κατά την λαϊκήν πρόληψιν ο Τούρκος βρωμεί {sic}, ως αβάπτιστος {ξανά sic}» (Πάγκ.)· (χαρακτηρισμός για:) 4. το ξιδισμένο κρασί· 5. το πολύ δυνατό ξίδι· 6. τον πολύ πυρωμένο ξυλόφουρο.

[< *türk* (AKN)] (ترك, تورك)

{Το θηλ. **Τουρκάλα** δεν έτυχε να το συναντήσω σε κρητ. λεξικό ή κείμενο· συνήθως έλεγαν: μια *χατούμη*. Χρησιμοποιήθηκε όμως ως μεγεθ. του αρσ. *Τούρκος*, με τη σημ. ‘μεγαλόσωμος ή φοβερός Τούρκος’, πβ. ο άνθρωπος > *μεγεθ.* η ανθρώπινα, π.χ. στο *Τραγούδι του Δασκαλογιάννη*: *Μα ‘πάστην κι ο Μανούσσκας ‘ς τον πόλεμον εκείνο / με μια Τουρκάλ’ απού ‘τονε θεριόν ‘σάν ένα πρίνο* (Βαρδιδής, 23).

Με τη λαϊκή ονομασία *τούρκος* (ή *αράπης* ή *αβριός*) η Ευαγγελία Φραγκάκι (*Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 54-55) έχει το φυτό *Arum creticum*, αλλά η περιγραφή του ταυριάζει στο φυτό *Dracunculus vulgaris*, βλ. λ. *αράπης*, σημ. 2. Για τα λουτρά των Τούρκων γράφει ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Η Κωνσταντινούπολις*, 3ος τόμος, Αθήνα 1869) : «Το λουτρόν είναι τόσον συνδεδεμένον προς τον Τουρκικόν βίον, ώστε καταντά παρ’ αυτοίς εκ των ον ουκ άνειν» (σ. 360). «Το διατηρείν το σώμα όσον ενδέχεται καθάριον είν’ επίσης παράγγελμα ουσιώδες της Μωαμεθανικής θρησκείας [...] Εκ τούτου ο πολλαπλασιασμός των λουτρών και κρηνών [...] Και εν τοσούτω ο Γραικός αποστρέφεται τον Τούρκον, ως ρυπαρόν, και φρονεί και λέγει ότι *βρωμά ως αν σκύλος*!» (σ. 483-4). Όμως, όταν δύο λαοί ζήσουν όπως έζησαν οι Έλληνες με τους Τούρκους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, δεν μετρά ποιος έχει περισσότερα λουτρά, αλλά ποιος χαλά τη ζωή του άλλου!.. Επιπλέον, και οι Τούρκοι έλεγαν τους μη μουσουλμάνους *σκάλους* (kancik, βλ. *καντζίκης*). Πιστεύω ακράδαντα πως και εμείς και εκείνοι έχουμε κάθε συμφέρον τέτοιους χαρακτηρισμούς να τους βγάλουμε οριστικά από τη ζωή και να τους κλειδώσουμε στα λεξικά – και εκεί να μείνουν· απλώς για την ιστορία.}

τουρκόστρατο, το [turkóstrato] : η λ. στον πληθ.: *εις τα τουρκόστρατα* (*Κάτοπτρον*, 39).

[< *Τούρκος* + *στρατί* (Συντ.)]

τουρλού τουρλού* (επίρρ.) [turúlú] (Παπ., Πάγκ.) : ανάκατα, λογής λογής. «Κυρίως επί ποικιλίας κηπευτικών λαχανικών: *Ήψησα κηπουρικά τουρλού-τουρλού*, δηλ. ανάμεικτα φασουλία, κολοκύθα, πατάτες» (Πάγκ.).

[< *türülü türülü* (Παπ.)] (تورلو، تورلو، تورلو)

{Το *AKN* έχει τη λ. *τουρλού* ως άκλ. ουδ. ουσ. και ως επίρρημα. Το τουρκ. επίθ. *türü* προέρχεται από τη λ. *tür* 'είδος' και το παραγωγικό επίθημα *-lül* και σημαίνει 'πολυειδής, που έχει διάφορα είδη, λογής λογής'. Σ' αυτό αντιστοιχεί το κρητ. επίθ. *λοήσιμος* (Πάγκ., Γ 498). *Λοήσιμα* γιαχνερά σημαίνει 'διάφορα είδη από εδώδιμα αγριόχορτα'. Φαγητό με τέτοια ποικιλία χόρτων το έλεγαν απλώς *λοήσιμα*: *-Ίντά 'ψησες σήμερα; -Λοήσιμα.* }

τουρμπές, ο [turbés] & **τουρπές** [turpés] (Ροδ.) : (μουσουλμανικός) τάφος, μωσσο- λείο.

[< *türbe* (Bilgehan², 637· Κουκκίδης, 98) (تربة)]

τουρνατζής, ο [tumadzis] : «Ελέγετο ούτως παλαιότερον ο ιερακάριος του Σουλτάνου ο έχων την επιμέλειαν των κληρητικών οργάνων· κατόπιν εγένετο συνταγματάρχης του 73 συντάγματος των Γιαντισάρων». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 99-100). Επίσης, σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'ναι κι οι χασεκήδες σας, πού 'ναι κι οι το[υ]ρνατζήδες* (βλ. *Dedes*, 363).

[< *turpaci* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης) (طورنه جي)]

{Για του *τουρνατζήδες* ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Α 133) γράφει: «αδιαίτερον γενιτσαρικών τάγμα, αρχικώς ασχολούμενον με την περιποίηση των κληρητικών κυνών του Σουλτάνου. Απεστέλλοντο ομοίως και κατά το παιδομάζωμα εις διαφόρους επαρχίας. Μετά την κατάργησιν τούτου εξετέλεον αστυνομικά καθήκοντα». Ο επικεφαλής τους (αρχιστυνόμος) : *turpaci bazi*, **τουρνατζήμπασης** (*Μεταφράσεις*, Β 1) ή *ser turpa*, **σέρτουρνα** (*Μεταφράσεις*, Β 337).}

τουρουντζένιος (επίθ.) [turundzénios] (Γαρ., Κριτσ^α.) : που έχει το χρώμα του νεραντζιού, βλ. και *ρουντζίνος*.

[< *τουρουντζί* (Συντ.)]

τουρουντζί (άκλ. επίθ.) [turundzì] : πορτοκαλί (χρώμα). Μαντινάδα: *Πορτοκαλάκι τουρουντζί στο ράφι στερεμμένο, / ποτέ μου δεν παντρεύομαι, κι εσένα θ' ανημένω* (Παύλος Βλαστός, *Ο γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1893, σ. 175).

[< *turuncì* «ο έχων χρώμα χρυσομήλου πικρού» (Χλωρός, Α 497) < *turunc* 'νεραντζί' (Κουκκίδης, 98)] (ترنجي)

{Το *νεραντζί* είναι σπάνιο στο γραπτό λόγο, εντοπίζεται πάντως σε πολύ παλιά λεξικά, όπως του Meursius (1614, σ. 365) και του Somavera (1709, σ. 144). Το χρησιμοποιούν όμως συχνά τα παιδιά στο παιχνίδι "παίζουμε πρόσωπο-ζώο-πράγμα;", γιατί είναι το μόνο (αποδεκτό για το παιχνίδι) χρώμα που αρχίζει από ν.}

τουρουντζίνος, βλ. *ρουντζίνος*.

τουρσού, το [tursú] & **τουρσί*** [tursí] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : λαχανικά συντηρημένα σε άλμη ή σε ζίδι.

[< *turzu* (Παπ. / και *türzi* (*AKN*))] (ترشي، تورشي، طورشو)

{Συνήθως με σημ. επιθέτου: *λάχανο τουρσού, πιπεριές τουρσού*. Σπανιότερα ως ουσιαστικό, π.χ. *δε μ' αρέσουνε τα τουρσιά*. Η έκφρ. *κάνω κάτι τουρσί* 'δεν ξέρω τι να κάνω κάτι, μου είναι άχρηστο' αντιστοιχεί στην τουρκική *turzusunu kurmak* (Tuncay & Καρατζάς, 763).}

τουρσουλίδικα, τα [tursulídika] (Αποστ., Τσιρ.) : τα τουρσιά (περληπτικό).

[< *τουρσουλής < *turzu* 'που περιέχει τουρσί' (Συντ.)]

{Το επίθ. *turzu* δεν υπάρχει στο *TDK*, το βρίσκουμε όμως στο διαδίκτυο, ιδίως σε συνταγές μαγειρικής με τη σημ. 'με τουρσί', π.χ. *turzu mayonez* 'ρόσικη σαλάτα'. Στα λεξικά υπάρχει το επίθ. *turzuluk* 'κατάλληλος για τουρσί'. Ο Χουστουλάκης λημματογραφεί τη λ. **στρουσουλιδικά** με τη σημ. «τουρσιά». Στη Μεσσαρά (Φανερωμένη) *τουρσουλιδικά* ή *στρουσουλιδικά* λένε (έλεγαν) τα λαχανικά (φασολάκια, ματάμες, πικράσταχα) που έχουν διατηρηθεί με τη μέθοδο της αφυδάτωσης με τη βοήθεια του ήλιου και του αέρα.}

τουσγλού παλγάμι, βλ. *τουσλού παλγάμι*.

τούσλα, η [túzla] : η αλυκή. Η λ. εν χρήσει σε *Διάταγμα Αυτοκρατορικών* (1868) : *εις τας τούσλας (αλυκάς) ο καθείς να είναι ελεύθερος ν' αγοράζει το άλας [...], και εις μέρη όπου είναι μακράν από τας τούσλας να συστηθούν αποθήκαι [...]* (βλ. *Κρητικός Κώδικς*, Α 34).

[< *tuzla* < *tuz* 'άλατι (Χλωρός, Β 1088)] (طوزله)

τουσλούκι^(Α), το [tuslúti] (Γαρ.) & **τουζλούκι** [tuzlúti] (Γαρ., Ροδ., Χουστ., Κριτσ^α.) : γκέτα (Ροδ.).

[< *tozluk* (Γιάνναρης, 373· Κουκκίδης, 97)] (توزلق)

{Ο Ανδριώτης ετυμολογεί το *τουσλούκι* 'είδος περισκελίδας' από το τουρκ. *dizlik*. Ο Γαρεφαλάκης έχει τη λ. με τη σημ. «σώβρακο ή παντελόνι ή βράκω», και σημειώνει: «Η λέξη μου είναι γνωστή μόνο στη φράση: "Απού το φόβο μου εκατούρησα το τουσλούκι μου"». Ο Αρτιστεΐδη Κριάρης (*Πλήρης συλλογή κρητικών δημοδών ασμάτων*, 2η έκδοση, Αθήνα 1920, σ. 287) διασώζει σε κρητ. δημοτ. τραγούδι (*Η μοιχαλίσ και η υπηρέτρια*) τον τ. *τουσλούκια*, υποδεικνύει ότι είναι λ. τουρκ. προέλευσης και την ερμηνεία ως «κάλτσα, σκέπασμα της κνήμης, κνημίζ». Ο Αντ. Γιάνναρης (σ. 109 & 373), που είχε δημοσιεύσει το ίδιο τραγούδι (με τίτλο: *Το μα-*

γκλάβισμα στη βέργα), ετυμολογεί από το *tusluk* «κνημιά, Beinschiene». Κατά τον Χλωρό (A 582) توزلق *tozluk* είναι «είδος περικνημίδων εξ εριούχου, δι' ὧν ἴδια οἱ χωρικοὶ περιβάλλουσι τὰς κνήμας τὸν πρὸς προφυλάξιν ἀπὸ τοῦ κοινοτροῦ» (< *toz* 'σκόνη'). Στην ιστοσελίδα του *Λυκείου των Ελληνίδων* (*hlykeionellinidon.gr*) υπάρχει φωτογραφία και λεπτομερῆς περιγραφή για ἓνα ζευγάρι *τουζλούκα* ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Λυκείου: «ζεύγος περικνημίδων ἀπὸ ὑπόλευκη τσόχα, φοδραρισμένη με ὑπόλευκο σαγιάκι (μαλλί τῆς νεοτριβῆς) {< τουρκ. *şayak*}, ἐξάρτημα τῆς ἐνδυμασίας τοῦ φουστανελά, ποῦ φορέθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς ἀρματολοὺς, τοὺς κλέφτες καὶ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ 1821». Σημειώνουμε πάντως ὅτι ο Ἰ. Δημ. Στάμος (*Τουρκικὲς λέξεις στὴν Πραμάντα. Ἐπιλογή. Σύλλογος Πραμαντιῶν Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 2007, σ. 84, 86*) λημματογραφεῖ χωριστὰ τὴς λ. *τουζλούκα* «μῦθλη περικνημίδα ποῦ καλύπτει τὸ πόδι ἀπὸ τὸ πάνω μέρος τοῦ παπουτσιοῦ μέχρι τὸ γόνατο» (< *tozlik*) καὶ *τουσλούκα* «είδος περικνημίδας» (< *dizlik*). Ἴσως αὐτὸ τὸ *τουσλούκα* νὰ εἶχε ὑπόψη τοῦ ο Γαρεφαλᾶκης, ἀν καὶ, ἀπὸ φωνητικὴ ἀπόψη, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ *dizlik* στὸ *τουσλούκα* δὲν εἶναι προφανές. Ὅπως σημειώνει ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ του γιὰ τὴ φωνητικὴ τὸν τουρκικὸν δανεῖον στὰ ποντιακά, «*dizlik* 'Kniescheibe' > *duζλούκ*', ἀλλὰ «*in dizlik* 'Kniescheibe, Kniehose' > *duζλούκ*' 'Gamasche' (SantA) haben wir eher mit einer Anlehnung an *toz* 'Staub' zu tun» (Ch. Symeonidis, "Lautlehre der türkischen Lehnwörter im neugriechischen Dialekt des Pontos", *Αρχαίον Πόντου*, 31 (1971-72), σ. 71 καὶ 99 ἀντίστοιχα). Ο Χλωρός (A 812) ἔχει τὴ λ. *dizlik* *دیزلك* με τὴ σημ. «περικνημὶς βραχεία φθάνουσα μέχρι τὸν γόνατον». Το *TDK* τὴν ἔχει με τὴ σημ. 'περικνημίδα, γκέτα: ἐπιγονατίδα' καὶ ὡς διαλεκτικὴ με τὴ σημ. «*phantalon, şalvar*» καὶ «*ic donu*» (σῶβρακο), πβ. κυπρ. «*πζ-λίκαν*, το [τουρκ. *dizlik*] ἐσωτερικὸ βρακί ποῦ δενόταν στὸ γόνατο» (Γιαγκουλλῆς, 74).}

τουσλού παλγάμι, το [paɫɣámi] : ἐξάνθημα, ἐκζεμα. Ἡ λ. σε κρητ. ἰατροσόφιο τοῦ 1826, ὅπου ἀπαντᾷ καὶ ὡς **τοσλού παλγάμι** καὶ **τουσγλού παλγάμι** (βλ. Παπαδογιαννάκης, 156). [< *tuzlu balgam* «ἀλμυρὸν φλέγμα, ἦτοι εἶδος λειχήνης, ἐξανθήματος» (Χλωρός, B 1088) (Συντ.)] (طوزلو بلغم)
{Το *TDK* ἔχει τὸ *tuzlu balgam* ὡς πεπαλ. ἰατρ. ὄρο με τὴ σημ. 'ονομασία γιὰ μερικὲς δερματικὲς ἀσθένειες' καὶ ὡς λαϊκὸ με τὴ σημ. 'ἐκζεμα'.}

τουτούνη^(A), το [tuˈtuɲi] (Ξανθιν.) : τὸ κᾶνισμα. [< *tütün* 'κᾶνός (το φυτό)' (Ξανθιν.)] (توتون, توتون)
{Στον Ἀνδριώτη ἡ λ. με τὴ σημ. 'ταμπάκος'. Με

τὴ σημ. αὐτὴ (*tabac à fumer*) ἡ λ. *τουτούνη* στο: F. D. Dehèque, *Dictionnaire Grec moderne – Français*, Παρίσι 1825.}

τουτούνη κεσενσίν, το [tuˈtuɲ kesɛnsin] : ἡ καπνοσακκούλα. Ἡ λ. σε κρητ. κείμενο τοῦ 1786 (βλ. *Κανονικὰ πεσκέσια*, 99).

[< *tütün* 'κᾶνός (το φυτό)' + *kese* 'σακούλα' (Mehmet Yunus & Ξανθοῦδίδης)] (توتون, كيسه)

τουτουτζής, ο [tuˈtuɲdzis] (Τσιρ., Ροδ.) : **1.** αὐτός ποῦ καλλιεργεῖ ἢ πουλάει καπνὸ **2.** πρῶματεπιτής. [< *tütüncü* (Κουκκίδης, 98), βλ. καὶ Kaczyńska & Witczak, σ. 235-6] (توتونجي)

τουφάνι, το [tuˈfani] (Χουστ., Κριτσ^π) : κατακλισμός, ἀνεμοστρόβιλος. [< *tufan* (Χουστ.)] (طوفان)

τουφέκι*, το [tuˈfɛtʃi] & **ντουφέκι** [duˈfɛtʃi] (Παπ., Πάγκ.: στο λ. *τουφεκιά*) : «φορητὸν πυροβόλον ὄπλον, κατὰ ψευδῆ ἀποκατάστασιν "τυφέκιον"» (Παπ.).

[< *tüfek* (Παπ.)] (تفك, تفك, توفك)

{Ἡ πλήρης ετυμολόγησις τῆς λ. κατὰ τὸ *AKN* ἔχει ὡς ἐξῆς: «μσν. *τουφέκι (πρβ. μσν. *τουφέχι*, *τουφέκιον*) << τουρκ. *tüfek* → [*y > u*] ἀπὸ ἐπίδρ. τοῦ χειλ. [f]: ἠχηροπ. τοῦ ἀρχικοῦ [t > d] ἀναλ. πρὸς ἄλλες λ. με παρόμοια ἐναλλ.: π.χ. *τομάτα* - *ντομάτα*»}

τουφεκιά*, ἡ [tuˈfɛtʃá] & **ντουφεκιά** [duˈfɛtʃá] (Παπ., Πάγκ.) : πυροβολισμός.

[< *τουφέκι* (Παπ.)]

{Σημειώνουμε γιὰ τὴν ἱστορία τὸν λέξεων ὅτι ἡ λ. *τουφεκιά* εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιο παλιὰ παράγωγα ἀπὸ λ. τουρκικῆς προέλευσης, ὅπως καὶ τὸ ἐπίθετο *τούρκοικος*: τὴ βρισκουμε (πάμπολλες φορὲς) ἤδη στὸν *Κρητικὸ Πόλεμο* τοῦ Μπουναλιῆ.}

τουφεκιάρης, ο [tuˈfɛtʃáris] (Πάγκ.) : «ο σπολοφόρος, ο φέρων τουφέκον».

[< *τουφέκι* + *-άρης* (Πάγκ.)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει *τουφεκιάρης*.}

τουφεκίζω* [tuˈfɛtʃízo] (Παπ.: στο λ. *τουφέκι*) : πυροβολῶ.

[< *τουφέκι* (Παπ.)]

τουφεκισμός [tuˈfɛtʃizmós] (Παπ.: στο λ. *τουφέκι*) : πυροβολισμός, τουφεκιά.

[< *τουφεκίζω* (Συντ.)]

τουφεκόβεργα, ἡ [tuˈfɛkónɛrɣa] & **ντουφεκόβεργα** [duˈfɛkónɛrɣa] (Ξανθιν.) : βέργα γιὰ τὸ καθάρισμα τῆς κᾶνης τοῦ ὄπλου.

[< *τουφέκι* + *βέργα* (Ξανθιν.)]

τουφεκοβολισμός, ο [tuˈfɛkɔnɔlismós] : Ἡ λ. σε προσωπικὸ ἡμερολόγιο τὸν ἐτῶν 1831-1845: *Ἀρχισαν νέαν χαράν γιὰ νίκην [...]* με *κανοβολισμὸν καὶ φωτοχυσίαν καὶ τουφεκοβολισμὸν τρη-*

ήμερον (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 346).
[< *τουφεκοβολώ (Συντ.)]

τουφεζίδικο, το [tufekzidiko] (Ροδ.) : σπλοπωλείο.

[< τουφεζής ‘οπλοποιός, σπλοπώλης’ < tüfekar (Κουκκίδης, 98) (Συντ.) (تفكجى، تفكجى)]

τοπιής, ο [topsis] (Ροδ.) : πυροβολητής. *Και οι τοπιήδες παρευτός κεντούνε τα κανόνια* (Γιάνναρης, 81).

[< *torcu* (Κουκκίδης, 97), βλ. και Kaczyńska & Witczak, σ. 236] (طوپجى)

τουπούμπασης, ο [topsbasis] : «ο αρχηγός των πυροβολητών». Η λ. ως **ντουπούμπασης** σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 103).
[< *torcu bası* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης), βλ. *τοπιής*]

τραβαμπάς, βλ. **ταυραμπάς**.

τράμπα,* η [trámpa] (Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : η ανταλλαγή, η συναλλαγή είδος με είδος, χωρίς χρήματα.

[< *trampa* (Πάγκ.) (ترامپه، ترامپه، طرانپه)]
{Κατά το *AKN* : < τουρκ. *trampa* < ιταλ. (διαλεκτ.) *trampa* ‘εξαπάτηση’. Το *TDK* ετυμολογεί το τουρκ. *trampa* από τα ελληνικά. Το ίδιο και ο Nişanyan.}

τραμπαδόρος [trampadóros] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B) : **1.** μεσίτης για ανταλλαγές κινητών και ακινήτων· **2.** καταφερτζής, κατεργάρας.

[< *τράμπα* + -αδόρος, πβ. *τζαμπαδόρος* < *τζάμπα* (Συντ.)]

τραμπάζης, βλ. **τζαμπάζης**.

τραμπαζιλίκι, το [trampazilíki] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B) : το επάγγελμα του *τραμπαδόρου*, του μεσίτη: ΦΡ. *Δεν είχε δουλειά και το ‘ριζε στα τραμπαζιλίκια*.

[< *τραμπαζιλίκι* < *τραμπατζής* (Συντ.)]

τραμπάρω [trampáro] & **τραμπέρνω** [trampéno] (Πιτ., Κριτσ.) : ανταλλάσσω, κάνω *τράμπα*.

[< *τράμπα* (Συντ.)]

{Για την κατάληξη -άρω βλ. σημείωση στη λ. *ταλιμέρνω*.}

τραμπατζής [trampadzís] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^B) : ό,τι και ο *τραμπαδόρος* (βλ.).

[< *τράμπα* + -τζής (Συντ.), πβ. τουρκ. *trampacı*]

τραμπέρνω, βλ. **τραμπάρω**.

τραπουζάνι, το [trapuzáni] & **ντραμπουζάνι**, το [drabuzáni] (Γαρ., Ιδομ., Κριτσ^α) : **1.** κάγκελο σκάλας· **2.** (στο πλέξιμο με βελονάκι) : το ποδαράκι, το στυλαράκι (Γαρ.)· **3.** «κεφαλόσκαλο» *«Στο τραπουζάνι πολεμώ να ‘ρθω να σε προ-*

κάμω, /πριχού ν’ ανέβεις πιο ψηλά και ύστερα δεν σε φτάνω» (Ιδομ.).

[< *trabzan* (Ξανθιν.) & *trabzan* (*TDK*) (Συντ.)] (طرابزن)

{Στο *Λεξικό των κοσικών ιδιομάτων* του Μιχάλη Σκανδαλίδη (Αθήνα, 2006, σ. 747) η λ. *τραπαζάνια*, *τα*, με τη σημ. «τα κατακόρυφα ξύλινα στηρίγματα του κριάθου {= χριστό υπερυψωμένο κρεβάτι} που περιορίζουν τον χώρο και συνδέονται με ένα λεπτό δοκάρι». Με τη σημ. ‘ξύλινο κάγκελο σκάλας’ η λ. *τραπουζάνι* σε δημοσίευμα της εφημ. *Η Ροδιακή*, στο φ. της 3-9-2010 (από το Διαδίκτυο). Η σημ. ‘κεφαλόσκαλο’ μάλλον συνεκδ. από το κάγκελο που το περιβάλλει. Στον Γαρεφαλάκη το λ. αναπτύσσεται ως εξής: «Η τελευταία σειρά δαντέλλας που ράβεται στο ύφασμα (σε σεντόνι, χιράμι, μαξελάρι κλπ.). “Πολύ λά στενό μου φάνηκε πως ήτανε το σημέρλο {= δαντέλλα} κι ήκαμα δυο σειρές τραπουζάνι και το πλάτυνα μισολιά»». Δηλαδή: έπλεξε δυο σειρές ποδαράκια στη δαντέλλα, στην πλευρά με την οποία ράβεται στο ύφασμα. Το ποδαράκι μπορεί να είναι μονό, διπλό ή τριπλό (στο κρητικό ιδίωμα: με *απάνω* μίτο, με *δυό* / *τρεις* *απάνω* μίτους), πβ. τουρκ. *tekli*, *ikiili*, *üçlü trabzan*.}

τραναμπάς, βλ. **νταβραμπάς**.

τραχανάς*, ο [traxanás] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Κριτσ.) : **1.** ο ξινοχοντρος, ζυμαρικό οικιακής παρασκευής από χοντροαλεσμένο σιτάρι και ξιτισμένο γάλα: ΦΡ. *νερό στον τραχανά!* (Γαρ.) : φτιάξτε περισσότερο φαγητό (Λέγεται όταν κάποιον την ώρα που μαγειρεύουν έρχονται ξαφνικά επισκέπτες, οπότε θα χρειαστεί κι άλλο φαγητό.) || *τραχανά* ‘χει απλωμένο: αδιαφορεί, πβ. *πέρα βρέχει* (Γαρ., Κριτσ.)· **2.** (μτφ.) ο ανήμπορος και ο πλάδαρός άνθρωπος.

[< *tarhana* (Παπ.)] (ترخانہ، طرخانه)

{Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί χωριστά την φρ. *νερό στον τραχανά* (στη συνέχεια και ο Κριτσωτάκης). Το *AKN* έχει τη φρ. *έχω τραχανά απλωμένο* με τη σημ. ‘κάποια σοβαρή εκφρεμότητα δεν μου επιτρέπει να ασχοληθώ με οτιδήποτε άλλο’. Ίσως διότι όταν έχεις απλωμένο τραχανά, έχεις διαρκώς την έγνοια να ολοκληρωθεί το στέγνωμά του. Επειδή όμως αυτό θα γίνει ούτως ή άλλως με τον ήλιο και τον αέρα, η έκφραση μπορεί να πάρει και την εντελώς αντίθετη σημασία, όπως την καταγράφει ο Γαρεφαλάκης (και κατόπιν ο Κριτσωτάκης). Με παρεμφερή σημασία η συμωνέικη έκφραση *To éhi váli trahaná*: «The saying applies when a situation or a job takes too long, and the person involved is in no visible hurry to finish it. Was particularly used to refer to civil servants» (Alex Baltazzi – George Galdies – George Poulimenos, *A lexicon of Smyrneika – İzmir Rumcası sözlüğü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*,

Κων/πολη 2012, σ. 123). Η λ. *τραχανάς* έχει θεωρηθεί αντιδάνειο, με αναγωγή στο ελλ. *τραχανός*, αλλά το *AKN* και το *EΛINEG* επισημαίνουν την περσική προέλευση του τουρκ. ετύμου.}

τραχανοδικαστήρια, τα [traxanodikastíria] (Πάγκ.) : «Μόνον εν τω πληθ. αριθμῷ. Επί μεθύσου, μόνον εν τη στερεοτ. φρ. : “*τραχανοδικαστήρια* *δα τα κάμω*”, δηλ. θα τα σπάσω όλα. Αγνώστου του περιστατικού, εκ του οποίου θα προήλθεν η παροιμιακή αυτή φράσις».

[< *τραχανάς* + *δικαστήρια* (Πάγκ.)]

τροχάς, ο [trahás] & **τροχάς** [trohás] (Πιτ., Πάγκ., Ίδομ^B) : «Το δρεπανοειδές με ολιγωτέρων του δρεπάνου κύρτωσιν, ως μισός τροχός, μεγάλο κλαδευτήρι, κοπτικών εργαλείων, με το οποίον κόπουν τους βότους, εκ του κοινού θα προήλθεν η [ανεξακριβώτου ετύμου (Πιτ.) / < *tahra* και διαλεκτ. *tarha* (< περσ. *dehre* κατά το *TDK*) (Συντ.)] (طهره، دهره)

{Η αναζήτηση εικόνων στο Διαδίκτυο (Google) δείχνει ότι ο *τροχάς* (βατοκόπι) και ο *tahra* είναι ακριβώς το ίδιο εργαλείο. Η λεπτομέρεια «ως μισός τροχός» του Πάγκαλου μάλλον για να ταιριάσει με το αρχαίο ελλ. επιθ. {;} *τροχός* ‘κυκλωτερός’, που ο ίδιος προτείνει ως πιθανό έτυμο. Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός τουρκ. *tıpran* ‘ελαφρά κυρτωμένο ασάλινο μαχαίρι, στερεωμένο σε μακρύ ξύλο, που χρησιμοποιείται στον θερισμό χώρου’ < μsn. *δρεπάνι* (Δημάση & Νιζάμ, 251).}

τροζόσογο, το [trezosógo] & **τροζόσογο** [trozosógo] (Ξανθιν^A, Κριτσ.) : το σόι που βγάζει τελλάδα παιδιά.

[< *τροζός/τροζός* ‘τρελός’ + *σόι* (Ξανθιν.)]

{Χρησιμοποιείται κυρίως μτφ. ως αρνητικός χαρακτηρισμός για σόι που δεν φημίζεται για τη σοβαρότητά του, πβ. *κουζουλόσογο*.}

τριάρι, το [triári] & **τριάρα**, η [triára] (Κονδ.) : «τουρκικόν νόμισμα 3 γροσιών».

[*τριάρι*: μετάφρ. της λ. *üçlük* ‘τριάριον, ήτοι νόμισμα αξίας τριών γροσιών’ (Χλωρός, Α 239)· *τριάρα*: από επίδραση λέξεων όπως: πεντάρα, δεκάρα. (Συντ.)] (ارچك)

τρίμπογος, βλ. **διμπογος**.

τριμπούνι, το [tribúni] : τηλεσκόπιο. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγουδι για τη ναυμαχία του Ναυαρίνου: *πιάνουσι τα τριμπούνια και τηρούσι* (Γιάνναρης, 58).

[< *dürbün* (Γιάνναρης 373), από το περσ. *dürbün* κατά το *TDK* (Συντ.)] (دوربین)

τριχοντρουβάς, ο [triχinodruvás] (Πιτ.: στο λ. *ντρουβάς*, Γαρ., Τσιφ.) : ντρουβάς φτιαγμένος από τρίχες κατσίκας.

[< *τρίχινος* + *ντρουβάς* (Συντ.)]

τριχοντρουβάς, ο [trixodruvás] (Κριτσ., Κασσ.) : ντρουβάς φτιαγμένος από τρίχες κατσίκας.

[< *τρίχα* + *ντρουβάς* ή μάλλον απλοποίηση της λ. *τριχοντρουβάς* (Συντ.)]

τροζόσογο, βλ. **τροζόσογο**.

τροχάς, βλ. **τροχάς**.

τρόγω τα μαχάρια μου [trógo ta maxárga mu] (έκφρ.) (Τσιφ., Ξεν.) : Η έκφρ. χρησιμοποιείται κυρίως στον αόριστο στο γ’ ενικό πρόσωπο (*έφαε τα μαχάρια ντου/τζή*) για κάποιον/α που κατέβαλε μανιώδεις, παθιασμένες προσπάθειες για κάτι. Συνών. *έφαε τα λυσσακά ντου/τζή*. Λέμε επίσης: *έκοβε τα μαχάρια ντου*.

[< *μαχάρι* < *mehar* ‘ξύλινος κρίκος που τον περνούσαν στα ρουθούνια ή στα σαγόνια διαφόρων ζώων για να τα δαμάσουν’ (Ξεν.), κατά τον Devellioğlu (σ. 697) ‘1. φίμωτρο που μπαίνει στη μουσούδα της καμήλας. 2. καπίστρι, χαλινάρι’, από τα περσικά κατά τον Χλωρό (Β 1827) (Συντ.)] (مهال)

τσα! (επιφ.) [tsá] (Γαρ.) : «Λέξη για μωρά. Λέγεται όταν αποκαλύπτουμε στο μωρό απότομα κάποιο αντικείμενο ή το πρόσωπό του του το κρύψαμε προηγουμένως λέγοντας τη λέξη: “Πάπα” [= τέλος, τέλειωσε].»

[πβ. τουρκ. διαλεκτ. *ca* «*korkutma ve sürpriz ünlemi*» (= επιφ. για πρόκληση φόβου ή έκπληξης) & *ciıaa* «*çocukların bir sürpriz karşısında sevinçlerini belirtmek için kullandıkları ünlem*» (= επιφώνημα που χρησιμοποιούμε για δείξουμε ευχάριστη έκπληξη στα παιδιά) (*TDK*) (Συντ.)]

{Το λ. *ca* αναπτύσσεται στον Χλωρό (Α 601) ως εξής: «επιφώνημα προς διασκεδασιν βρέφους ή μικρού παιδός, εν χρήσει όταν κρυπτόμενός τις, ή κρυπτων μόνον το πρόσωπον, παρουσιάζεται αιφνης» κ. τζάτο». Βλ. και *μπάου-τσά*. Φωνητικά πιο κοντά στο τουρκ. *ca* [dʒá] είναι ο τ. τζά [dʒá], τον οποίο ληματογραφεί το *AKN* με την ένδειξη (άκλ.) και το εξής ερμηνευμα: «(παιδ.) επιφώνημα, όταν παίζουμε το κρυφτό με τα μωρά: *Κούκου, ~!*» Στο ετυμολ. μέρος του λήμματος έχει: «λ. νηπιακή».

τσάγαλα*, τα [tsáɣala] (Χουστ.) : αμύγδαλα που είναι ακόμη πράσινα και τρυφερά.

[*τσάγαλο* < *çağala* ενικός που θεωρήθηκε πληθυντ. ουδετέρου (από τα περσ.) (*AKN*)

τσαγίλι, βλ. **τσαΐλι**.

τσαΐλι, το [tsaΐli] & **τσακίλι** [tsakΐli] & **τσαγίλι** [tsajili] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ίδομ., Αποστ., Τσιφ., Κριτσ., Κασσ.) : χαλίκι (ως περιληπτικό ουσ.), μικρά βότσαλα ή θραύσματα από πέτρα που χρησιμοποιούνται ως οικοδομικό υλικό, το γαρμπίλι της κοινής (βλ. σημείωση).

[< *çakıl* (Παπ.)]

{Το *TDK* έχει επίσης τους τ. *çağılı*, *çahil* και *çail*. Ο πρώτος εξηγεί το *τσαγίλι*, ενώ ο τελευταίος τον τ. *τσαΐλι*, με τον οποίο χρησιμοποιείται σήμερα η λέξη (στην Κρήτη), βλ. και *αμμοτσάλο* 'μείγμα τσαΐλιού και άμμου'. Στην Κω η λ. *τσαΐλ-λιν* σημαίνει 'χαλίκι', και από αυτήν το ρ. *τσαΐλώνω* 'στρώνω τον δρόμο με τσαΐλι'. Στο *Λεξικό των κοσικών ιδιωμάτων* του Μιχάλη Σκανδαλίδη (Αθήνα 2006, σ. 755) αναφέρεται ως αντιδάνειο, από το αρχ. *χάλιζ*, αλλά ο Nışanyan θεωρεί το *çakıl* τουρκικό. Κατά τον Meynard (A 564) η λ. *çağıl* (چاغل, چاغل) είναι ηχοποιημένη, από τον ήχο του νερού που κυλάει: *çağıl çağıl akmak* λέγεται για το ρυάκι που γαργαρίζει: *çakıl* (چاقل) λέγονται «οι μικρές πέτρες πάνω στις οποίες κυλάει το νερό γαργαρίζοντας». Στη Χίο *τσαΐλι* λένε την χοντρή άμμο από τη θάλασσα ή τον ποταμό (πληροφορία από το Διαδίκτυο). Για το συνώνυμο *γαρμπίλι*: Μόνο ο Ξανθινάκης και ο Κριτσωτάκης έχουν τη λ. αυτή στο ερμηνευμά τους. Όπως σημειώνει ο Νικόλαος Κοντοσόπουλος ("Η σημερινή γλωσσική κατάσταση εν Κρήτη και η γλώσσα των εν Αθήναις Κρητών", *Κρητικά Χρονικά*, 22 (1970), 256-7), η λ. *τσακίλι* ανήκει σ' εκείνες τις ιδιοματικές λέξεις «τας οποίας ο λέγων δεν δύναται να αντικαταστήσει δια των αντιστοιχών της κοινής νεοελληνικής [...] διότι είναι σπανίας χρήσεως [...] και ως εκ τούτου ο λέγων δεν έσχε την ευκαιρίαν να εκμάθη την αντιστοιχον λέξιν ή τον αντιστοιχον τύπον της κοινής νεοελληνικής».

τσαΐλόπετρα, η [tsailópetra] : «κατάλληλη για τσαΐλι» (Ελευθ. Πλατάκης, "Δημόδη ονόματα ορυκτών και πετρωμάτων Κρήτης", *Κρητολογία*, 12-13 (1981), 153).

[< *μπαρούσι* + *πέτρα* (Συντ.)]

τσαΐρα, βλ. **τσαΐρι**.

τσαΐρι, το [tsairi] (Πάγκ., Ρόδ., Χουστ.) : το λιβάδι· ΜΕΓΕΘ. **τσαΐρα**, η (Τσιρ.) : *μπαΐρα* (βλ.). Στον πληθ. *τα τσαΐρια* (Ξανθιν.) : (κατά μετωνυμία) ξερά χόρτα στα χωράδια ως τροφή των ζώων.

[< *çayır* (Πάγκ.)] (چایر)

τσάκα¹, η [tsáka] (Ιδομ.) : «κλαδευτήρι με αιχμή πριονιού». Για *τσάκα*², βλ. σ. 154

[< μεταπλ. του αρσ. *τσακάς* ή *μεγεθ.* του ουδ. *τσακί* (Συντ.)]

τσακάκι, βλ. **τσακί**.

τσάκαλο, το [tsákalo] & **τσόκαλο** [tsókalo] (Πάγκ.) : «το αμύδαλο που περιέχον πολύν γαλακτώδη χυμόν όχι μόνον το άωρον, αλλ' εν γένει και το ώριμον».

[< *çağla* 'πράσινο αμύδαλο' (Πάγκ.) / *τσάγαλο** : < *çağala*, ενικ. που θεωρήθηκε ουδ. πληθ. (AKN)] (چاغل, چاغل, چاغل, چاغل)

τσάκαλος (επίθ. προσ.) [tsákalos] (Δαρ.) : πανέξυπνος, πολύ πονηρός, άπιαστος.

[< *μεγεθ.* της λ. *τσακίλι* (Συντ.) - < *çakıl* (AKN)]

τσακάς, ο [tsakás] (Γαρ., Ρόδ., Ροδ.) : είδος σουγιά, βλ. *τσάκα* και *τσακί*.

[< *διαλεκτ. çaka* (BTS) (Συντ.)]

τσακί, το [tsakí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : πτυσσόμενο μαχαίρι, σουγιάς· ΥΠΟΚΟΡ. **τσακίκι**, το.

[< *çaki* (Παπ.)] (چاقی)

{Ο Κριτσωτάκης επισημαίνει ότι η λ. *τσακί* δεν έχει πληθυντικό.}

τσακίζω* [tsačizó] (Πάγκ., Πιτ.) : θραύω, σπάω κάτι

[< ίσως *çaki* (Πάγκ., AKN) ή < *τσακ* (ηχοιμ.) (AKN)]

{Ο Ξανθινάκης έχει: *τσακίζω* = τελειώνω: *ετσάκισε η μέρα: τσακίζουν τα μεσάνυχτα* = είναι ακριβώς μεσάνυχτα. Ετυμολογεί από το *τσακ* ή από το *τσακί*.}

τσακίλι, βλ. **τσαΐλι**.

τσακίρης (επίθ. προσ.) [tsačirís] (Χουστ.) : γαλανομάτης.

[< *çakar* (Χουστ.)] (چاقار)

τσακίρικος* (επίθ.) [tsačirikos] (Πιτ., Ιδομ^B, Χουστ.) : (για μάτια) 1. ως προς το χρώμα: *πρασινοπά*· 2. ως προς την έκφραση: *παιγνιδίαrika*.

[< *çakar* 'εφροκιάνος, γαλανομάτης' (Πιτ.)] (چاقار)

{Αυτός που έχει τσακίρικα μάτια λέγεται αλλιώς *κατσουλομάτης* (= που έχει μάτια πράσινα και παιγνιδίαrika, σαν της γάτας). Στο σχετικό λήμμα ο Πιτυκάκης (A 428) παραθέτει την παραδοσιακή *μαντινάδα*: *Για μαύρα μάτια χάνομαι, για γαλανά ποθαίνω, / για τα κατσουλομάτικα στον Άδη κατβαίνω*. Στο λήμμα *τσακίρικα*, *τα* (B 1109) έχει την ίδια *μαντινάδα*, ελαφρώς παραλλαγμένη: *Για μαύρα μάτια χάνομαι, για γαλανά πεθαίνω, / κι αν πω για τα τσακίρικα, σκίζω τη γης και μπαίνω*.}

τσακίρ κέφι* , το [tsačir kέfi] & **σακίρ κέφι** [sačir kέfi] (Παπ., Πάγκ., Κασσ.) : το κέφι από ελαφρό μεθύσι.

[< *çakar keyf* (Παπ.) / < *çakar keyifi, çakar kefi* (Κυρανούδης)] (چاقار كیفی)

{Η λ. *çakar* σημαίνει 'κρασί' και είναι *πεπαλ*. κατά το *TDK*. Για την ετυμολ. του *τσακίρ κέφι* βλ. περισσότερα στον Κυρανούδη, σ. 208. Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Λεξικόν της καθ' ημάς*

ελληνικής διαλέκτου, έκδοση 3η, 1874, σ. 573) το ορίζει με σαφήνεια ως «το μέτριον και περί τα αρχάς ακόμη μεθύσι», η κατάσταση στην οποία είμαστε όταν ανοίγουμε και δεύτερο μπουκάλι, εξού και το γαλλικό αντίστοιχο «l'entre deux bouteilles» που παραθέτει.}

τσακριντζίω [tsaʃʁidzɔ] (Ροδ.) : μεθό.

[< *çakıştırdım*], αόρ. του ρ. *çakıştırmak* (Κουκκίδης, 98) «πίνω βαθμηδόν οίνον κτλ. και κάμνω διάθεσιν» (Χλωρός, Α 646), με φωνητική επίδραση από το *τσακίρ κέφι* (Συντ.) (چاقشديرمق).

τσάκισμα, το [tsáʃizma] (Γαρ.) : «Κόλπα στο χορό από το χορευτή της “ομπρός μεράς”».

[< *τσακίζω* (ΑΚΜ)]

τσάκι τσάκι (επιφ.) [tsáʃi tsáʃi] (Πιτ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : κλητικό επιφώνημα για τις κόττες, π.χ. για να έρθουν να φάνε.

[πβ. (TDK) διαλεκτ. *cikcik* «Civcivleri çağırma ünlemi: Cik cik, geh geh» (επιφ. κλήσης νεοσσών), *çakçak* ‘ένα είδος πουλιού’ & *çak çak* «ancıların zağarları çağırma için kullandıkları ünlem» (επιφ. που χρησιμοποιείται για την κλήση κυνηγετικών σκυλιών) (Συντ.)]

{Λέγεται και *νά τσάκι τσάκι* (Ιδομ.), με τονισμένο το *νά*, πβ. *νά κουκιού κουκιού, νά ψι ψι ψι ψί, νά τζονά* (για τη προσθήκη του *νά*, βλ. στο λ. *τζό* σχετική επισήμανση του Πιτυκάκη). Ο Πάγκαλος έχει και τον τύπο *τζούκι τζούκι*, αλλά και τους δύο ως κλητ. επιφ. για χοίρους. Στα τουρκ. *çakçak* σημαίνει διαλεκτικός (κατά το TDK) ‘φλύαρος, κουτσομπολής’. Ίσως από εδώ η τσασκ’ *τσακίδα* ‘πολυλογού, που δεν βάζει γλώσσα μέσα’, που έχω ακούσει από Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Αττάλεια).}

τσακμάκι, βλ. **τσακουμάκι**.

τσακουμάκι, το [tsakumáʃi] & **τσακμάκι*** [tsakmáʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : «ο δια πυρίτου λίθου αναπτήρ, άλλοτε ελέγετο “πυρόβολος” χρησιμοποιουμένης και ίσκας» (Παπ.).

[< *çakmak* (Παπ.)] (چاقماق, چاقمق)

{*Τσακουμάκι* είναι (ήταν) γενικά ο αναπτήρας. Με επιθ. σημ. χαρακτηρίζει μηχανήμα που παίρνει μπρος με την πρώτη (Κριτσ.) ή τον πολύ εύστροφο άνθρωπο. Στην τελευταία σημ. διαφαίνεται επίδραση από το ρ. *çakmak* ‘καρφώνω’, στη σημ. ‘σκαμπάζω’ (αργκό, κατά το TDK).}

τσακουμακίζω [tsakumatʃizo] & **τσακουμακό** [tsakumakó] & **τσακμακό** [tsakmakó] (Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ., Κασσ.) : προσπαθώ να ανάγω το τσακουμάκι.

[< *çakmak* (Πάγκ.) / μάλλον < *τσακουμάκι* (Συντ.)]

τσακουμακίστρα, η [tsakumatʃistra] (Πάγκ., Ξανθιν., Κριτσ.) : επικρουστήρας παλιών πυροβόλων όπλων.

[< *τσακουμακίζω* (Πάγκ.)]

τσακουμακόπετρα, η [tsakumakópetra] & **τσακμακόπετρα** [tsakmakópetra] & **τζακουμακόπετρα** [dzakumakópetra] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ.) : 1. ο πυριτόλιθος που έμπαινε στον επικρουστήρα των παλιών πολεμικών όπλων· 2. η πέτρα του αναπτήρα.

[< *τσακουμάκι* + *πέτρα* (Πάγκ.)]

{Ίσως πρόκειται για μισομεταφρασμένο δάνειο: < *çakmak taşı* (چاقمق طاشی) ‘πυρίτης λίθος’.

τσαλάπατο, το [tsalápatɔ] (Πάγκ., Κασσ.) : 1. θόρυβος από πατήματα (βλ. και *τσαλοπάταχο*)· 2. πατημένο έδαφος.

[< *τσαλαπατώ* (Πάγκ.)]

τσαλέγκι, βλ. **τσελένκι**.

τσαλίμι*, το [tsalími] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : 1. επίδειξη· 2. πονηριά, τέχνασμα, υπεκφυγή· 3. πηδηματάκι, χαριτωμένη κίνηση (στον χορό)· ΥΠΟΚΟΡ. **τσαλιμάκι**, το, συχνά στον πληθ. *τα τσαλιμάκια*.

[< *çalım* (Παπ.)] (چاليم, چالم)

τσαλιστεγώ^(Α) [tsalistéɣɔ] (Πάγκ.) : φροντζώ, αγωνίζομαι, κοπιάζω, προσπαθώ.

[ίσως < *çalıştırdım*], αόρ. του ρ. *çalışmak* ‘εργάζομαι’ (Πάγκ.) (چالیشمق, چالیشمق)

{Στον Πάγκαλο (2η έκδοση, Ε 400) λημματογραφείται (ίσως από αβλεψιγία) ως **τσαλιτεγώ**, με συνώνυμο το ρ. *περμαχώ*, στο οποίο όμως (Δ 505) γίνεται παραπομπή στο *τσαλιστεγώ*. Ο Ανδριώτης έχει: *τσαλιστεγώ*.}

τσαλιτεγώ, βλ. **τσαλιστεγώ**.

τσαλμάς (επιθ. προσ.) [tsalmás] (Ιδομ^β) : αυτός που φοράει σαρίκι.

[< διαλεκτ. *çalma* (TDK) ‘κεφαλομάντιλο’ (Συντ.)] (چالمه)

{Η λ. ήδη στον Μπουνιαλή: *γιαντίσσαροι, τζαμόγλινα, τσαλμάδες*, σουμπασήδες (Αλεξίου & Αποσκήτη, 460). Η σημ. ‘σαρκοφόρος’ κατά μετωνυμία: ο Meynard (Α 569) διευκρινίζει ότι *çalma* είναι ένα απλό τουρμπάνι χρώματος εκρού και ότι πρόκειται για λέξη που χρησιμοποιείται (1881) λίγο. Ο Χλωρός (1899) δεν την έχει. Το TDK την έχει ως διαλεκτική: *çalma / çelme*.}

τσαλοπάταχο, το [tsalopátaxɔ] (Τσιρ.) : «θόρυβος από ομαδικό ακατάστατο βηματισμό».

[< *τσαλο-* + *πάταχο* ‘πάταγος’, κατά το *τσαλοπάτημα* (Συντ.)]

τσαλοπάτσημα, το [tsalopátima] (Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B, Κασσ.) : η ενέργεια του τσαλοπατώ.
[< τσαλοπατώ (Συντ.)]

τσαλοπατώ [tsalopató] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν^A, Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.) : ποδοπατώ, τσαλαπατώ.

[< *çala* ‘σφοδρός’ + *πατώ* (Παπ.) (چالا، چالچ)
{Κατά το *AKN* : (μυν.) *τσαλαπατώ* < *άτσαλα* + *πατώ*. Ίσως η ετυμολ. του Παπαρηγοράκη να είναι η σωστή: Ο Χλωρός (Α 648) έχει το επίρρ. *çala* να χρησιμοποιείται μόνο σε ρημ. περιφρ. με τη σημ. ‘σφοδρός’. Στο *Τουρκο-ελληνικό Λεξικό των Tuncay & Καρατζά* (Αθήνα 2000) υπάρχει ως *çala*- με την ένδειξη «πρόθεμα ταχύτητας». Ο Matthias Kappler (σ. 52 & 122) θεωρεί το *τσαλοπατώ* «composto ibrido» (υβριδικό σύνθετο) από το τουρκ. ρημ. θέμα *çal-* ‘χτυπώ’ και το νεοελλ. *πατώ*, ίσως μέσω του τουρκ. *çala*, που ως πρώτο συνθετικό έχει σημ. επιτακτική, θαμιστική κλπ.}

τσαμασίρι, το [tsamasiri] (ΚριτσΓ^π.): 1. εσώρουχο· 2. μπουγάδα.
[< *çamaşır* (Κριτσ.) (چاماشیر)]

τσάμι, το [tsámi] (ΚριτσΓ^π.): το πεύκο.
[< *çam* (Κριτσ.) (چام)]

τσαμούζα, βλ. *τζαμούζα*.

τσαμούρης (επίθ. προσ.) [tsamúris] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : 1. ακάθαρτος· 2. ευέξαπτος, χυδαίος, υβριστής· 3. «μτφ. ο οργών, σφριγών, προς συνουσίαν» (Πάγκ.), γυναικάς.

[< *çamur* ‘λάσπη’ (Πάγκ.) (چامور، چامور)
{Κατά το *TDK* η λ. *çamur* χρησιμοποιείται (μτφ.) και ως επίθετο, με τη μειωτ. σημ. «sataşkan, çevresini tedirgin eden, sulu, arsız» – που αποδίδεται μονολεκτικά στο κρητικό ιδίωμα με τον επίσης μειωτικό χαρακτηρισμό προσώπου: *πηλά ‘λάσπες’*.}

τσαμουρίζω [tsamurízo] (Πιτ., Ιδομ^B, Κασσ.) : υβρίζω βάνουσα με προσβλητικά χυδαία λόγια.
[< *τσαμούρης* (Συντ.)]

{Εκφράσεις που περιέχουν τη λ. λάσπη / *çamur* με τη σημ. ‘ύβρις, συκοφαντία’ ή ‘ηθικός ξεπεσμός’ υπάρχουν και στις δύο γλώσσες (βλ. Χλωρός, Α 650). Μία από αυτές είναι η έκφρ. *çamur atmak* / *ρίχνω λάσπη*.}

τσαμουρλούκια, τα [tsamurlúʃa] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : 1. απρέπειες, βάνουση, ανοίκεια, χυδαία συμπεριφορά· 2. προσκόμματα, αντιξοότητες, παραξενιές.

[< *çamurluk* ‘βόρβορος’ (Παπ.) / ‘τρέλα’ (Ξανθιν.) (چامورلوق)]

{Ο Αποστολάκης λημματογραφεί τη λ. στον ενικό: *τσαμουρλούκι. çamurluk* σημαίνει ‘λασπώτοπος· λασπωτήρας, γκέτες για τη λάσπη’ και ‘αδιακρισία’. Η ρημ. περίφρ. *çamurluk etmek* σημαίνει ‘ενοχλώ, γίνομαι αδιάκριτος’. Η λ. *τσαμουρλούκι* ίσως όχι κατευθείαν από τα τουρκικά αλλά από τη λ. *τσαμούρης* (βλ.) + *-λούκι* (φωνητ. παραλλαγή της παραγωγικής κατάληξης *-λίκι*).}

τσαμπάγης, βλ. *τζαμπάζης*.

τσαμπαζηλίκι, βλ. *τζαμπαζιλίκι*.

τσαμπάζης, βλ. *τζαμπάζης*.

τσαμπαζιλίκι, βλ. *τζαμπαζιλίκι*.

τσαμπατζοδουλιά, βλ. *τζαμπατζοδουλιά*.

τσανάκα, βλ. *τσανάκι*.

τσανάκι*, το [tsanáʃi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Χουστ.) : 1. βαθύ πήλινο πιάτο· ΜΕΓΕΘ. **τσανάκα**, η [tsanáka] : πήλινη λεκάνη· 2. (μτφ.) ανήθικος, κακός, χαρακτήρας· ΦΡ. «καλό τσανάκι (ειρων.) : παστρικός και παστρικό τσανάκι» (Κονδ.) || *χωρίσαμε τα τσανάκια μας*: διακόψαμε τη σχέση ή τη συνεργασία μας (Αποστ., Τσιρ.).

[< *çanak* (Παπ.) (چاناق، چاناق)]

{Στη συμποροφά με το άρθρο στην αιτιατική (*την/μιαν τσανάκα*) ηχηροποίηση [ts > tz] και από εδώ ονομαστική *ή/μια τζανάκα*. Αλλά υπάρχει και τουρκ. διαλεκτ. *çanak* (*TDK*). Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί το ουδ. ως **τζανάκι**.}

τσανακλίκι, το [tsanaklíʃi] (ΚριτσΓ^π.): «γαβάθα, μεγάλο και βαθύ πιάτο» (βλ. σημείωση).

[< *çanaklık* (Κριτσ.)]

{Το *TDK* την έχει τη λ. *çanaklık* με τη σημ. ‘παρτηρητήριο’. Κατά τον Χλωρό (Α 651) σημαίνει «θωρακείον, ήτοι το μέρος του ιστού, εφ’ ού αναβαίνοντες ίστανται οι ναύται». Πρόκειται για στρογγυλή ξύλινη εξεδρά (σαν μεγάλο πιάτο) στερεωμένη ψηλά στο κεντρικό κατάρτι. Στη ναυτική ορολογία λέγεται κορακοφωλιά. Σε άλλα μέρη της Ελλάδας *τσανακλίκι* σημαίνει ‘πιατοθήκη’. Με τη σημ. αυτή και το *çanaklık* ως συνώνυμο του *tabaklık* στην καθομιλουμένη.}

τσανακογλείφτης (επίθ. προσ.) [tsanakolífiftis] (Τσιρ.) : κόλακας, χαμερής.

[< *τσανάκι* + *γλείφτης* (Τσιρ.)]

{Ίσως μισομεταφρασμένο το τουρκ. *çanak yalayıcı* (چاناق يالايچی), βλ. Χλωρός, Β 1997. Βλ. επίσης *σαγνακογλείφτης* και *γλειφοσαγάνης*.}

τσανακομπάρντακα, τα [tsanakobárdaka] (Πιτ.) : «Τα διάφορα πήλινα οικιακά σκεύη της κουζίνας, μονολεκτικά».

[< *çanak* 'πιάτο πήλινο, γαβάθα' + *μπαρντάκι* (Πιτ.) / μάλλον < *τσανάκια* + *μπαρντάκια* (Συντ.)]

{Πβ. τουρκ. *çanak cömlek* με την ίδια σημασία: «τριβλέια και αργεία, ήτοι τα χειρώδη του μαγειρείου» (Χλωρός, Α 651), βλ. και λ. *τσουμπλέκια*.}

τσανθιά, η [tsanθhá] (Ιδομ.) : **1.** η ποσότητα που χωράει μια τσάντα· **2.** χτύπημα με τσάντα.

[< *τσάντα*: κατάλ. -θιά αντί -τια, πβ. φωτιά/φωθιά (Συντ.)]

τσάντα*, η [tsánta] (Παπ.) : «σακκίδιον χειρός».

[< *çanta* (Παπ.)] (چانتہ، چانطہ، چنطہ)

τσανταρμάς, βλ. **τζανταρμάς**.

τσαντηρόνω, βλ. **τσαντριώνω**.

τσαντίρι*, το [tsadiri] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.) : σκηνή, αντίσκηνο.

[< *çadır* (Παπ.)] (چادر)

τσαντριώνω [tsadirióno] (Παπ., Ροδ., Ιδομ^β) : στήνω τη σκηνή, κατασκηνώνω.

[< *τσαντίρι* (Παπ.)]

{Ο Παπαγρηγοράκης γράφει: *τσαντηρόνω*.}

τσαξιλίκι, το [tsaksirilítji] : «Εκ του Τουρκ.

Tsakchir = βρακίον και της τουρκ. επιθετ. καταλήξεως -lik. Τσαρξιλίκι άρα σημαίνει ύφασμα κατάλληλο δι' έν βρακίον». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 95).

[< *çaksirlik* (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης) < *çaksir* «αναξυρίς, ήτοι πλατεία περισκελίσ εν χρήσει παρά τοις ανατολικόις λαοίς και τοις ιερεύσιν άλλοτε» (Χλωρός, Α 646)] (چاقشیر)

τσαούσης^{1*}, ο [tsaúsis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ.) & **τσαούχης** [tsaúhis] (Τσιρ.) : **1.** λοχίας {του οθωμανικού στρατού} (κατά τον Παπ. και τον Κονδ.), ταγματάρχης (κατά τον Πάγκ.)· **2.** «λέγεται ενίοτε ακόμη ως αστείων» σημειώνει ο Παπαγρηγοράκης, χωρίς να προσδιορίζει το νόημα του αστεισμού (ίσως εννοεί το 4 ή το *τσαούσης*²)· **3.** τόκοι δανείου· **4.** ο πρωκτός· ΦΡ. *από τον τσαούχη περνούνε όλα*: η καλοπέραση είναι μάταιη, αφού στο τέλος όλα γίνονται κόπρανα.

[< *çanus* (Παπ.)] (چاوش)

{Κατά το *TDK* η λ. *çanus* ιστορ. εδήλωνε διάφορα αξιώματα και καθήκοντα (βλ. και Meynard, Α 573). Ένα από αυτά ήταν η εισπραξη φόρων (Μπόγκας, σ. 213 & 161). Έτσι εξηγείται (κατά μετωνυμία) η σημ. 3 (μόνο στον Τσιριγωτάκη) : «οφειλόμενο μερίδιο εισοδήματος ως τόκος σε δανεισμό. Όταν κάποιος δανειζόταν από τοκογλύφους χρήματα, πλήρωνε από το παραγόμενο εισόδημα το δάνειο και τον τσαούχη. Βγάλε ντελόγο όξω τον τσαούχη, δηλ. αφάιρεσε το

ανάλογο της οφειλής». Από εδώ και η σημ. 4 (επίσης μόνο στον Τσιριγωτάκη), όπως φαίνεται στο αίτημα για τη διαδικασία της θρέψης, το οποίο παραθέτει: «πέντε πέντε κουβαλούνε, τα σφυριά σφυροκοπούνε κι η μαούνα 'νεμαζώνε και στον κάραβο τα ρίχνει κι ο τσαούχης ξεφορτώνει». Παραλλαγές του αιγίματος βλ. στο: Χρυσούλα Χατζητάκη-Καμωμένου, *Θησαυρός νεοελληνικών αιγιμάτων*, Πανεπ. Εκδ. Κρήτης, 2010, σ. 215. Άλλη παραλλαγή στο περιод. *Νεοελληνικά Ανάλεκτα*, τόμος Α', φυλλάδιο Δ', Φεβρ. 1871, σ. 205: «Με τα πέντε τα μαζώνουν, / τα σφυριά κατακτυπούν, / ο Τσαούσης τα μαζώνει / κι ο Αγάς τα ξεφορτώνει. (Δάχτυλα, δόντια, στόμα, κώλος)».

τσαούσης² (επιθ. προσ.) [tsaúsis] (Αποστ., Τσιρ.) : καπάτσος, καταφερτζής.

[μάλλον < θηλ. *τσαούσα* (λαϊκ.) 'καπάτσα και γλωσσού' (Συντ.)]

{Το *AKN* έχει τη λ. *τσαούσης* με τις σημ. 'βαθμός υπαξιοματικού του οθωμανικού στρατού' και (μτφ., οικ.) 'για άνθρωπο πεισματάρη, απαιτητικό και δυναμικό'. Το θηλ. *τσαούσα* το έχει μόνο με τη δεύτερη σημασία, εξού και το σχετικό παράδειγμα χρήσης: *Αυσή η μικρή είναι μια τσαούσα!* Για τη σημ. αυτή σημειώνει σχετικά ο Μπόγκας (σ. 213) : «Σήμερα {1959} τσαούσα λένε οι Κων/πολίτες τη θρυσεία γυναίκα». Απ' όσο ξέρω και όπως δείχνει η αναζήτηση στο Διαδίκτυο και στο *Google books*, με αυτήν τη σημ. η λ. χρησιμοποιείται μόνο στο θηλυκό. Πιθανότατα το αρσ. *τσαούσης* στη σημ. 'καπάτσος, καταφερτζής' δεν προέκυψε όπως ο *τσαούσης*¹, αλλά δημιουργήθηκε με βάση το θηλ. *τσαούσα*.}

τσαούσι^(α), το [tsaúsi] (Πιτ.) : «Ποικιλία επιτραπέζιου σταφυλιού με λευκές στρογγυλές ρόγες όχι πολύ τραγανές, αρωματικό και πρώιμο, όπως το λιάτικο. Θεωρείται από τις καλύτερες ποικιλίες. Κατά την παράδοση τα πρώτα κλήματα τα έφερε κάποιος Πασάς του Ηρακλείου από την Πόλη, σαν δώρο στον τότε Μητροπολίτη Κρήτης». [< *çanus* (Κουκκίδης, 99) / *çanus üzümi* «είδος εξαμρέτου σταφυλής της Κ/πόλεως, κ. τσαούσι» (Χλωρός, Α 651) (Συντ.)] (چاوش اوزومی)

τσαουσιλίκι, το [tsausilítji] (Ξανθιν.) : αρχηγία, ηγεσία.

[< μισν. *τσαούσιος* (< *çanus* 'λοχίας') + -λίκα (Ξανθιν.)]

{Υπάρχει και το τουρκ. *çanusluk* چاوشلق «ο βαθμός του λοχίου» (Χλωρός, Α 651), αλλά ο αναμενόμενος ελλ. τ. είναι *τσαουσουλούκι.}

τσαούχης, βλ. **τσαούσης**¹.

τσαπατσούλης* (επιθ. προσ.) [tsapatsúlis] (Παπ.,

Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B., Χουστ.) : «αδέξι-
ος, εχθρός της τάξεως» (Παπ.)· ΕΠΙΡΡ. **τσαπα-
τσούλικα**.

[< *çaracıml* (Παπ.)] (چارچاق)

τσαπατσουλιά*, η [tsapatsulá] (Τσιρ., Ιδομ^B.): η ιδιότητα του τσαπατσούλη.

[< *τσαπατσούλης* (ΑΚΝ)]

τσάπια, τα [tsáɾja] (Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B.): **1.** συνθήειες, χούγια, ιδιοτροπίες· **2.** ηθικά ολισθήματα, παραστρατήματα, παρεκτροπές.

[μάλλον < *çap* ‘διαμέτρημα’, στη μτρ. του ση-
μασία: πληθ. όπως τα *χούγια* (Συντ.)] (چاپ)

{Κατά το *TDK* η λ. *çap* έχει και τη μτρ. σημ. «bilgi, deneyim ve yeteneklerin tümü, kalibre» (απόδοση: το σύνολο των γνώσεων, εμπειριών και ικανοτήτων ενός ανθρώπου, το “διαμέτρημά” του). Το παράδειγμα χρήσης του Αποστολάκη στη σημ. 2 (Ξανοίγουμε να κουκουλώσουμε τα τσάπια τζη, τάζε πως είμαστε εμείς στραβοί) αναφέρεται σε “ατασθαλίες” γυναικας και αντανακλά τη στερεοτυπική ηθική, η οποία ανέχεται μόνο των ανδρών τις “ατασθαλίες”.

τσαπίνης, βλ. **τσαχπίνης**.

τσαπινιά, βλ. **τσαχπινιά**.

τσαπιντζίω [tsapirdizo] & **τσαπιντό** [tsapirdó] (Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ.) : «Μεταφορικός πειράζω τινά ερωτικός» (Πάγκ.).

[βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος ετυμολογεί «εκ του αορ. *çarpındım* του τουρκ. *çarpınmak* (= συζήτω) κατά μετάθεσιν φθόγγων», ο Ξανθινάκης από το *çarpınmak* ‘ενοχλώ’. Κατά το *TDK* τόσο το *çarpınmak* όσο και το (διαλεκτ.) *çarpınmak* (μέσα αμετάβστα και τα δύο) έχουν σημασίες που δεν σχετίζονται με τα παραπάνω: αγωνίζομαι, χτυπιέμαι, σφραδάζω κλπ. Ίσως το το *τσαπιντζίω* να προέκυψε από το *τσαρπιτζώ* [< αόρ. *çarpı(ım)* του ρ. *çarpımak* (چارپیتو) ‘σπλήττω, προσβάλλω, κτυπώ, πατάσσω» (Χλωρός, Α 643), στη μτρ. σημ. (βλ. *TDK*) «zekicilikle etkilemek, şaşırtmak» (γοητεύω, εντυπωσιάζω, εκπλήττω) ως εξής: *τσαρπιτζώ* με ανάπτυξη [i] για διάσπαση του [ɾɪ] > *τσαρπιτζώ με ηχηροποίηση [t > d] και μετάθεση του [ɾ] > *τραπιντζίω*. Ο Κουκκίδης (σ. 100) έχει το ρ. *τσαρπιτζώ* (Θράκη) με τη σημ. «προσβάλλω, κτυπώ, συναντώ, επιτιμώ». Άλλο πιθανό έτυμο: το οθωμ. *çarpımak* = *ışgal etmek* (καταπατώ, καταλαμβάνω, κατέχω, απασχολώ) που βρίσκουμε στο: *Osmanlıcadan Türkçeden söz karşılıkları tarana dergisi*, TDK, 1934, 2ος τόμος, σ. 937.}

τσαπιντζισμα, το [tsapirdizma] (Τσιρ.) : τολμηρό ερωτικό πείραγμα.

[< *τσαπιντζίω* (Συντ.)]

τσαπράζι, το [tsaprazí] (Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : **1.** σπαστός σουγιάς με καμπυλωτή πριονωτή λάμα, που τον χρησιμοποιούν κυρίως για το κλάδεμα του αμπελιού· **2.** «στη φρ. “κάνω τσαπράζι του σαράκου” = μετακινώ τα δόντια του πριονιού ένα αριστερά και ένα δεξιά κατά σειρά, ώστε να πριονίζει καλύτερα» (Ξανθιν.), βλ. *τσαπραζολόγος*.

[< *çarpraz* ‘σταυρωτός’ (Ξανθιν.), κατά το *TDK* από το περσ. *çep* ‘αριστερά’ + *râst* ‘δεξιά’. Για το πέραςμα από το ‘στράβωμα των δοντιών του πριονιού’ στον ‘πριονωτό σουγιά’ βλ. σημείωση (Συντ.)] (چپراز، چپراز، چپراز)

{Στο *ΑΚΝ* η λ. *τσαπράζι* στον πληθυντικό: *τσαπράζια* ‘τα ασημένια ή χρυσά κοσμήματα της ελληνικής, εθνικής αντρικής φορεσιάς, που τα φορούν σταυρωτά στο στήθος’. Με τη σημ. ‘γιλέκα [waistcoats]’ (πβ. «γελέκιον κεντητόν και σταυρωτόν με κομβία διασταυρούμενα» (Χλωρός, Α 639) η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Ουστάδες κακορίζικοι και πού ‘ναι τα κιουρδάμνια, / με ποια καρδιά τα βγάλατε καβούκια και τσαπράζια* (βλ. *Dedes*, 359 & 373).

Ο Παπαγιργοράκης (σ. 131) αναφέρει την λ. *τσαπράζι*, χωρίς ερμηνεία, μαζί με λέξεις που τις παρέλειψε «διότι δεν ακούονται ποσώς σήμερον {= 1952} ούτε από τους γεροντοτέρους». Δεν ακούγεται η φρ. *κάνω τσαπράζι*, αλλά η ονομασία του ειδικού αυτού σουγιά επιβιώνει ως τις μέρες μας (αλλά όχι σε όλη την Κρήτη, βλ. παρακάτω). Η έκφραση *κάνω τσαπράζι του σαράκου* σχετίζεται με το οθωμ. *çarpraz* (βλ. *TDK*), στη σημ. «*testerenin çalıskın sikişmasını önlemek için dişlerin sağa ve sola birer atlayarak eğilmesi*» (απόδοση: στράβωμα των δοντιών του πριονιού ένα δεξιά ένα αριστερά για να μην μπουκώνει κατά τη χρήση). Προφανώς η λ. *τσαπράζι* σήμαινε αρχικά ‘στράβωμα των δοντιών ενός πριονωτού μαχαιριού’ (βλ. και το ερμηνεία του Κριτσωτάκη στο λ. *τσαπραζολόγος*), και στη συνέχεια ονομάστηκε έτσι ο συγκεκριμένος τύπος σουγιά. Για το στράβωμα των δοντιών του πριονιού, στο Αμάρη χρησιμοποιούν το ρ. *τσαπραζώνω* (πληροφορία από τον φίλο Νίκο Φουντεδάκη).

Στα τουρκ. ο σουγιάς για το κλάδεμα του αμπελιού λέγεται *bağ bıçağı*, κ.λ. ‘μαχαίρι αμπελιού’, από το οποίο προέρχεται πιθανότητα ως μτρφ. η λ. «*αμπελομάσαρο*, το: ειδική μάχαιρα προς κλάδευσιν των αμπελών» (Νικ. Κοντοσόπουλος, “Το γλωσσικόν ιδίωμα της Αλικαρνασσού Μ. Ασίας”, *Αθηνά*, 62 (1958), 271). Λέγεται επίσης *bağ budama testeresi*. Η αναζήτηση εικόνων στο Διαδίκτυο (με κλειδί αυτές τις δύο τουρκ. ονομασίες) έδειξε ότι είναι πανομοιό-

τυπος με το κρητ. τσαπράζι, το οποίο στη Δυτ. Κρήτη λέγεται *σβαρνάς* (βλ..)

τσαπραζολόγος, ο [tsaprazológos] (Κριτσ.) : «ειδικό εργαλείο, παρόμοιο με πένσα, που με αυτό γίνεται το τσαπράζι στα πριόνια και στα σαρακομάχαρα, με μια ελαφριά πίεση στα δοντάκια, για να πάρουν χιαστί διάταξη».

[< τσαπράζι + -λόγος (βλ. -λόγος³ στο *AKN*) (Συντ.)]

{Για ένα διαφορετικό εργαλείο με το όνομα *τσαπραζολόγος*, αλλά που έκανε την ίδια δουλειά, γράφει αναλυτικά σε ομότιτλο άρθρο του, ο Βαγγέλης Μαυροδής στο http://respentza.blogspot.gr/2013/11/blog-post_8802.html. Στα τουρκικά ο *τσαπραζολόγος* λέγεται *çapraz demiri*, κ.λ. *τσαπραζοσίδηρο, και *testere çaprazı*, κ. λ. *πριονοτσαπράζο (βλ. λέξεις στο *TDK*.)}

τσαπραζώνο, βλ. **τσαπράζι**.

τσαρδάκι*, το [tsardáʃi] & **τσαρντάκι** [tsardáʃi] (Πιτ., Ιδομ., Κριτσ^{1*}) : «Όχι το τσαρδάκι της Κοινής στη σημασία καλύβη, παράπηγμα, αλλά η κληματαριά και συγκεκριμένα το σύστημα από οριζόντιους μικρούς δοκούς και καλάμια που στηρίζεται σε ανθεκτικούς κάθετους δοκούς από σίδηρο ή ξύλα και χρησιμοποιείται για να απλωθούν οι μακροί βλαστοί της “κρεβατίνας” (= κληματαριάς)» (Πιτ.).

[< τουρκ. *çardak* (Πιτ.) / από το περσικά, όπου κ.λ. σημαίνει ‘τέσσερεις στύλοι’ (*EANEI*)] (چارطاق، چارداغی، چارداق)

{Υπάρχει και η λ. *τσαρδάκα*, η, που σημαίνει: 1. πρόχειρη καλύβα, μάλλον στέγαστρο για σκιά (συνήθως σε αμπέλι ή μπιστανί). 2. ξύλινη κατασκευή πάνω στην οποία απλώνεται μια κληματαριά [μεγεθ. του *τσαρδάκι* (που θεωρήθηκε υποκοριστικό); ή κατευθείαν < *çardak* + κατάλ. θηλ. -α, από επίδραση συναφών λέξεων, όπως: καλύβα, κρεβατίνα]. Στα τουρκ. η κληματαριά λέγεται *bağ çardağı* (bağ ‘κλήμα, αμπέλι’) και διαλεκτ. *kiravat* (< *κρεβάτα* ‘κρεβατίνα’). Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός και για τη σημ. ‘καλύβα’: τουρκ. διαλεκτ. *galif* (< *καλύβα*), κατά το *TDK* «*tarla ve bostan beçileri için tahtadan yapılmış kulübe*» (= ξύλινη καλύβα για τους φύλακες αγρών ή μπιστανιών), πβ. κρητ. *δραγκατοκάλυβο* (Κριάρης, 83). Και στις δύο περιπτώσεις, υπάρχουν φωνητικές παραλλαγές, βλ. Tzitzilis, σ. 51 και 74 αντίστοιχα.}

τσαρδακιάζω [tsardafázo] & **τσαρντακιάζω** [tsardatfázo] (Πιτ., Ιδομ., Τσιφ., Κριτσ^{1*}) : κατασκευάζω *τσαρδάκι* και απλώνω πάνω σ’ αυτό τα κλήματα της κληματαριάς, κρεβατινιάζω. [< *τσαρδάκι* (Συντ.)]

{Το ρ. *τσαρδακιάζω* το λέμε και για την υποσύλωση άλλων φυτών, π.χ. ντοματιές.}

τσαρδέομαι [tsardénome] (Πάγκ.) : κατοικώ, διαμένω σε τσαρδί, σε καλύβα.

[< *τσαρδί* (Πάγκ.)]

τσαρδί*, το [tsarði] (Πάγκ.) : σκηνή, τσαντίρι.

[< *çadir* ‘σκηνή’ ή < *çardak* (Πάγκ.) (σωστό μόνο το δεύτερο)]

{Κατά το *AKN*, αναδρ. σχημ. από το *τσαρδάκι* (< *çardak*) που θεωρήθηκε υποκοριστικό. Βλ. και *τσαρδάκι*.}

τσαρέζι, βλ. **τσαρέζι**.

τσαρές, βλ. **τζαρές¹**.

τσάρκι, το [tsárki / tsártʃi ?] : τροχός πλοίου. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1848: *Χρυσά ήτα τα παμπόρια του, τα τσάρκια ασημένια, / κ’ η βάρκα όπου μπήκενε ήτونه γιαλιτσένια* (βλ. Πλανάνης, 94· από: *Αρχαίον Παύλου Βλαστόύ*, 15ος τόμος, σ. 983-985).

[< *çark* ‘τροχός’, από το περσ. *çarh* (*TDK*) (Συντ.)] (چرخ)

τσαρκιχί (άκλ. επίθ.) [tsarkíʃi] : τετράγωνος. Η λ. σε προκοδοτήριο του 1864: *πέντε τέντζερα μπακίρι τσαρκιχί* (*A. Δ. Η.*, 2 / 13-640)

[< *çaw-gıze* (Χλωρός, A 644) (Συντ.)] (چرکشه)

τσαρντάκι, βλ. **τσαρδάκι**.

τσαρουκλί, βλ. **ταρουκλί**.

τσαρούγια*, τα [tsarúʃa] (Ιδομ., Τσιφ.) : «φθαρμμένα παπούτσια που δύσκολα περπατάς μ’ αυτά» (Τσιφ.).

[< μsn. *τσαρούχιν* < παλιά τουρκ. γλ., σύγκρ. τουρκ. *çarık* (*AKN*)] (چاریق، چاروق)

{Το *TDK* έχει και τους διαλεκτ. τ. *çarih* και *çaruh*.}

τσαρουχίζω [tsarufízo] (Τσιφ., Ιδομ^B) : περπατώ σύροντας τα (φθαρμμένα ή στραβοπατημένα ή μεγαλύτερα από το κανονικό νούμερο) παπούτσια μου.

[< *τσαρούχι* (Συντ.)]

{Συχνότερα λέγεται *κλαρονίζω*: «περπατώ σύροντας στο έδαφος τις κλαρώνες μου» < *κλαρώνα*: «παντούφλα από παλιό παπούτσι και συνήθως πολύ κατεστραμμένη και, κατά κανόνα, μεγαλύτερη απ’ αυτήν που ταιριάζει στο πόδι αυτού που τη φορεί» (βλ. λέξεις στον Ιδομενέως.)}

τσαρπαλίκια, τα [tsarpalíʃa] (Ξανθιν.) : κλοπές, υπεξαυρέσεις.

[< *çarpma* ‘χτύπημα’ + κατάλ. πληθ. -λίκια (Ξανθιν.)· μάλλον < *τσαρπαλής*, βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το ρ. *çarpmak* ‘χτυπώ (κάποιον)’ έχει και τη σημ. ‘κλέβω, βουτάω’, όμως η προτεινόμενη

ετυμολογία προσκρούει στο ότι το τουρκ. προέλευσης επίθημα *-(ι)λίκι* δεν μπορεί να προστεθεί σε ξένη λέξη που δεν έχει ήδη περάσει στα ελληνικά, πβ. αγγλ. *conboy* > ελλ. *καουμπούης* > *καουμπούλικα*. Υπάρχει όμως το τουρκ. *zarfmalı* ‘αυτός που μπορεί να κάνει ό,τι σημαίνει η λ. *zarfma*. Από αυτό, με απλοποίηση [rɪm] > [ɾɪ], μπορεί να προκύψει η λ. *τσαρπαλής* (υπάρχει ως επίθετο στο Διαδίκτυο), και από αυτήν στη συνέχεια η λ. *τσαρπαλικά*.)

τσαρσί^(A), το [tsarsí] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : **1.** η αγορά (τόπος με καταστήματα), και συνεκδ. η πλατεία, η πιάτσα. **2.** (Τσιρ.) πολυώροφη κατοικία. **3.** (Ροδ.) δρόμος αγοράς.

[< *çarşı* (Παπ.)] (چارشو، چارشی)

{H 2η σημ. ίσως οφείλεται στο ότι η λ. *çarşı* σημαίνει κυρίως ‘σκεπαστή αγορά’ (Χλωρός, A 644), ενώ αρχικά εσήμαινε ‘υπαίθρια αγορά’ (κατά τον Nisanyan από το περσ. *çārsū* ‘σταυροδρόμι’ < *çār* ‘τέσσερις’ + *sū* ‘κατευθυνση, δρόμος’: διασταύρωση των δύο κεντρικότερων δρόμων ενός παραδοσιακού οικισμού, γύρω από την οποία βρίσκονταν συγκεντρωμένα τα διάφορα εμπορικά – συνεκδοχικά πήρε διαλεκτικός και τη σημ. ‘πόλη’, βλ. *TDK*). Ίσως αυτό να αντανακλάται στο ερμίνευμα του Ροδάκη. ΥΠΟΚΟΡ. *τσαρσάκι*, το, στο τοπωνύμιο *Μικρό Τσαρσάκι* (Ηράκλειο, περιοχή Αγίας Τριάδας, κυρίως η οδός Ντεντιδάκηδων). Άλλο τοπωνύμιο: *Χεϊτάν τσαρ(σι)σί* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 349).}

τσαρσιτεύω, βλ. **τσασίτης**.

τσαρσίτης, βλ. **τσασίτης**.

τσασιτεύω [tsasitévo] & **τσατσιτεύω** [tsatsitévo] & **τσαρσιτένο** [tsarsiténo] (Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Ιδομ^B) : **1.** κατασκοπεύω. **2.** προδίδω, καταδίδω.

[< *τσασίτης* (Συντ.)]

{Ο τ. *τσασιτεύω* μάλλον από επίδραση της λ. *τσάτσος* ‘ρουφιάνος’. Ο Πάγκalos ετυμολογεί το *τσαρσιτεύω* από το *τσαρσίτης* (βλ. σημείωση στο λ. *τσασίτης*).}

τσασίτης, ο [tsasitis] (Κονδ., Ιδομ^B) & **τζασίτης** [dzasitis] (Ροδ.) & **τσαρσίτης** [tsarsitis] (Πάγκ., Ξανθιν.) : ο προδότης.

[ίσως < *çarşı* (Πάγκ.) / < *τσαρσί* (Ξανθιν.) / σωστότερα: < *çarşı* ‘κατάσκοπος’ (Συντ.)] (چاشو، چاشویت، چاشود)

{Για την ετυμολογία ο Πάγκalos γράφει: «Ουχι ο άνθρωπος του τσαρσιού, της αγοράς, αρχ. *αγοραίος*, αλλά μεταφορικός ο προδότης κατ’ άδηλον σημασιολογικήν εξέλιξιν». Δεν πρόκει-

ται για αλλαγή σημασίας αλλά για φωνητ. παραθορά: *τσασίτης* > *τσαρσίτης*, ίσως από επίδραση της λ. *τσαρσί*.}

τσασιτυλίκι, το [tsasitilíki] (Κονδ.: χωρίς ερμίνευμα, Ιδομ^B) : οι πράξεις, η συμπεριφορά του *τσασίτη*.

[< *τσασίτης* + *-λίκι* ή κατευθείαν < *çasılık* (Συντ.)] (چاشینق)

τσατάλι*, το [tsatáli] (Πάγκ., Γαρ.), Κριτσ^{1x} : **1.** διχλωτό αγροτικό εργαλείο με το οποίο σκορπίζουν τα στάχια μέσα στο αλώνι. **2.** η τσουγκράνα.

[< *çatal* (Πάγκ.)] (چاتال)

{Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: τουρκ. *anadolu* (με πολλούς διαλεκτ. φωνητ. τύπους) ‘είδος γεωργικού εργαλείου σε σχήμα προυνιού, δικράνι’ (Δημάσης & Νιζάμ, 124), κατά τον Nisanyan: < *αναδότι* {} ; < *αναδίνω*.}

τσατί*, το [tsati] ‘στέγη’ (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : **1.** ξύλινος σκελετός στέγης. **2.** η άκρη της στέγης.

[< *çati* (Παπ.)] (چاتی)

τσατίζομαι* [tsatizome] (Δαρ.) : «αρπάζομαι, νευριάζω, γίνομαι μπροσάφορμος».

[το μεσοπαθ. του *τσατίζω** ‘εκνευρίζω’ (*AKN*), βλ. σημείωση στο *τσατίζω*¹ (Συντ.)]

τσατίζω¹ [tsatizo] (Πάγκ., Ξανθιν.) : προσφέρω τιμή αγοράς για κάτι που πουλιέται.

[< *çatışmak* ‘συγκρούομαι’ (Πάγκ.), αόρ. *çatış(tim)* (Ξανθιν.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] (چاتیشمق)

{Από τον αόρ. προκύπτει κανονικά ο τ. *τσατιστίζω. Ίσως το *τσατίζω*¹ να προήλθε κατευθείαν από το θέμα *çat-*, χωρίς το πρόσφυμα *-iz-* που δίνει στο ρ. *çatmak* (چاتمق), στη σημ. ‘συγκρούομαι, καταφέρομαι’, την ιδέα της αλληλοπάθευσης. Από το *çat(iz)-* ‘τσακόνομαι’ ετυμολογεί και το *AKN* το ρ. *τσατίζω* ‘εκνευρίζω κάποιον’, αν και τα ρήματα τουρκικής προέλευσης προκύπτουν κανονικά από τον αόριστο (εξάιρεση: *κονεύω*, βλ.). Σημειώνεται ότι το *τσατίζω* μπορεί να προκύψει κανονικά από τον αόρ. *çatt(im)* του ρ. *çatmak*, που έχει και τη σημ. «καταφέρομαι εναντίον, επιτίθεμαι φραστικά, τα ψέλω σε κάποιον, επιπλήττω» (Tuncay & Καρατζάς, σ. 139).}

τσατίζω² [tsatizo] (Κονδ., Ιδομ.) : «ρίχνομαι, φρ. την εσάτσια» (Κονδ.) = παρενοχλώ ερωτικά μια κοπέλα.

[μάλλον < *çatt(im)*, αόρ, του ρ. *çatmak*, στη σημ. ‘παρενοχλώ, προκαλώ κάποιον γραπτώς ή προφορικά’ (*TDK*: «yalızyla veya sözle satışmak») (Συντ.)] (چاتیشمق)

{Με τη παραπάνω σημασία και το συμφυρμένο

«tzatizo/tsatizo : to tease, also used for flirtatious advances» (Alex Baltazzi – George Galdies – George Poulimenos, *A lexicon of Smyrneika – İzmir Rumcası sözlüğü, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Κων/πολη 2012, σ. 110*.)

τσατίλας* (επίθ. προσ.) [tsatilas] (Δαρ.) : αυτός που εκνευρίζεται και θυμώνει εύκολα.
[< τσατίλα < τσατίζω (AKN)]

τσατίρι, βλ. **σατίρι**.

τσατμάς*, ο [tsatmás] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.) : τοίχος από ξύλα και πηλό. Βλ. και **μπαγαδατότοιγος**.
[< *çatma* (Παπ.)] (چشمه)

{Ο Ξανθινάκης έχει με την ίδια ετυμολ. τη λ. **τσατουμάς** με τη σημ. ‘ξύλινος σκελετός στέγης’. Το τουρκ. *çatma* έχει και τις δύο σημασίες.}

τσατματότοιγος, ο [tsatmatótixos] (Γαρ.) : τσατμάς (βλ.).
[< τσατμάς + τοίγος (Συντ.)]

τσατουμάς, βλ. **τσατμάς**.

τσάτρα πάτρα, βλ. **σάτρα πάτρα**.

τσαφίζω [tsafizo] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : **1.** γρατζουνώ, προξενώ αμυχή με τα νύχια (λέγεται ιδίως για τη γάτα). **2.** (μτφ.) σκάφω επιφανειακά το χοράφι.

[ίσως < *çafi* ‘νύχι’ (διαλεκτ. κατά το *TDK*, όπως και το *çafilamak* ‘γρατζουνώ’) (Συντ.)]

{Κατά τον Πάγκαλο «η λ. ίσως ονοματοποιημένη εκ του *τσαφ*». Αλλά αυτό δεν ταιριάζει στην περίπτωση: κατά το *AKN* η λ. *τσαφ* είναι «ηχομημητική λέξη που αποδίδει τον ήχο που κάνει το ξαφνικό άναμμα φωτιάς ή ο σπινθήρας ηλεκτρισμού», πβ. και *τσαφ τσουφ* «ηχομημητική λέξη που αποδίδει τον ήχο που κάνει η ατμομηχανή», ενώ το ρ. *γρατζουνάω* ετυμολογείται ως εξής: «ηχομμ. από ήχο *γρατς γρατς*». Αν η υπόθεσή μου ευσταθεί, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε στον παρόντα κατάλογο και τους τύπους **τσαφονού** & **τσαφονούζω** ‘γρατζουνώ’ (Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ.) καθώς και τα παράγωγα: **τσαφιά**, η (Πιτ., Κονδ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β), **τσαφίσμα**, το (Αποστ., Τσιρ.), **τσαφισμαθιά**, η (Πιτ., Κριτσ.), **τσαφονιά**, η & **τσαφονιά** (Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^β), **τσαφούνισμα**, το (Ροδ., Αποστ., Τσιρ.)}

τσαχαγιάς, βλ. **κιαχαγιάς**.

τσαχπίνης* [tsaxrînis] (επίθ. προσ.) & **τσαπίνης** [tsapînis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Δαρ.) : ζοηρός, άτακτος: κατά τον Κονδυλάκη: «ζοηροπόνηρος, espiègle» (= κατεργάρης).

[< *çapkin* (Παπ.) / ‘γυναϊκάς, με μάτια ηδουπαθή’ (*AKN*)] (چاپکین)

{Ο Παπαρηγοράκης ίσως επηρεάστηκε από τον Χλωρό (τον οποίο είχε υπόψη), που έχει (A 639) την έκφραση *mahalle çapkini* με τη σημ. «οι άτακτοι παίδες της συνοικίας, κ. τσαπκίν». Πάντως η ακριβής σημ. της... ζοηράδας του *τσαπίνη* φαίνεται από την μαντινάδα που παραθέτει ο Παπαρηγοράκης ως παράδειγμα χρήσης: «*Τσαπίνη* με φωνιάζουσε κι’ ντά ‘ν’ η *τσαπινιά* μου, πως κυνηγώ τσι όμορφες πού ‘να στη γειτονιά μου». Ο Κονδυλάκης καταγράφει τη λέξη ως επίθετο (*τσαχπίνης*, -α, -ικο), με τη σημείωση: «άκλιτον, δεν επροφέρετο το χ». Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (*Η Κωνσταντινούπολις*, 3ος τόμος, Αθήνα 1869, σ. 421) χρησιμοποιεί το γαλλ. *gamins* ως ερμηνευμα της λ. *τσαπκίνα*, «τα οποία δεν ελλείπουσιν από καμμάς πρωτεουσής, καλούμενα εν ΚΠ [= Κωνσταντινούπολει] μεν επί Βυζαντινόν *Γαρσόνια*, σήμερον δε εν τας Αθήναις *Μάγκαν*».

τσαχπινιά*, η [tsaxrîñá] & **τσαπινιά** [tsapîñá] (Παπ.: στην ανάπτυξη του λ. *τσαπίνης*, Κονδ., Δαρ.) : η συμπεριφορά του τσαχπίνη.
[< *τσαχπίνης* (AKN)]

τσαχτίζω [tsaxtízo] (Ξανθιν.) : «στην προσπάθειά μου να πυροβολήσω, τραβώ τη σκανδάλη και κατεβαίνει ο επικρουστήρας του όπλου μου, αλλά δε γίνεται ανάφλεξη και έκρηξη: ακούγεται μόνο ο ήχος τσαχτ. “Όλημερνήσιως τση μέρας εκυνήγουνα, μα μουδ’ *εσάχτια!*”». Βλ. σημείωση.

[< *çakt(im)*, αόρ. του ρ. *çakmak*, το οποίο, κατά το *TDK*, διαλεκτ. έχει και τη σημ. «silahla ates etmek» (= πυροβολώ), με τροπή [xt] > [kt], πβ. κτίζω > χτίζω, *bika(im)* > *μπουκτίζω > μπουχτίζω (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί «από τον ήχο τσάχτ του επικρουστήρα του όπλου», αλλά το νόημα του παραδείγματος χρήσης που παραθέτει είναι: όλη μέρα κυνηγούσα μα ούτε που πυροβόλησα.}

τσαχτσι [tsaxtsí] : Μαντινάδα: *Ζουμπούλι μου τσαχτσι μαβί και μενεζέ φοντάνι / κρυφή ‘αν ηγι-αγάπη μας, μα εβγήκε στο μείντάνι* (Λιουδάκι, 42).

[< *açık* ‘ανοιχτό’ (επί χρωμάτων), βλ. σημείωση (Συντ.)] (اچیق)

{Η Λιουδάκι ερμηνεύει σε υποσελίδια σημείωση τη λ. *τσαχτσι* ως ‘σκοτεινό’. Όμως πρόκειται για τη λέξη *açık*, που σημαίνει το αντίθετο, δηλ. ‘ανοιχτός’: *açık mavi* = ανοιχτό μπλέ (όπως είναι το χρώμα του ζουμπουλιού). *Βγαίνω στο μείντάνι* = φανερόνομα, αποκαλύπτομαι, βλ. *μείντάνι*.}

τσεβάπι, βλ. **τζεβάνι**.

τσεγκέλι, το [tsendzéli] & **τζεγκέλι** [dzendzéli] & **τσιγκέλι*** [tsindzéli] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.): **1.** σιδερένιο άγκιστρο για ανάρτηση (συνήθως κρέατος) **2.** είδος παιδιάς που παίζονταν από μικρούς και μεγάλους με δύο παίχτες ως εξής: πιάνονταν με το μικρό δάκτυλο (που τον έκαιπταν σαν γάντζο) και τραβούσαν ο ένας τον άλλον. Νικητής ήταν όποιος κατάφερε να τραβήξει τον άλλο προς το μέρος του (Γαρ.).
[< *çengel* (Παπ.)] (چنگل, چينگل, چنگل)

τσειρέκι, το [tsireíki] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B): **1.** το τέταρτο της ώρας **2.** μικρό χρονικό διάστημα· ΦΡ. στο *τσειρέκι*: τάχιστα.
[< *çeyrek* (Παπ.)] (چيرك, چاريك)
{Ο Πάγκαλος το γράφει *τσειρέκι*. Ο Ιδομενέως έχει τη λ. με τη σημ. 'κουτσομπολιό, παρασυναγωγή'. Ίσως πρόκειται για λέξη με άλλη προέλευση.}

(*)**τσεκί**, βλ. Παράρτημα 1.

τσεκμετζές, [tsəkmedzəs] & **τσεκουμετζές** [tsəkumedzəs] (Πάγκ., Κριτσ^Γ): συρτάρι ή ντουλάπι που χρησιμεύει ως χρηματοκιβώτιο για εμπόρους.
[< *çekmece* 'συρτάρι' (Πάγκ.)] (چکمه, چکمه جا)

τσελέκι, το [tseléki], κυρίως στον πληθ.: τα **τσελέκια** [tselékia] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Χουστ., Κριτσ.) & **τσελέπι**² [tseléri] (Ροδ., Κασσ.): χειροπέδες.
[< *çelik* 'ατσάλι' (Παπ.) / βλ. σημείωση (Συντ.)] {Η λ. *çelik* 'ατσάλι' έχει περάσει στα ελλ. ως *τσέλικα* (και με υποχωρ. αφομ. [e-i > i- i] *τσιλίκα*) με τις σημ. 'ατσάλι, σίδηρο' και 'υπαίθριο παιδικό παιχνίδι που παίζεται με δύο βέργες' (AKN). Ο Πάγκαλος (E 409) θεωρεί ότι η λ. *τσέλικα* προέκυψε από το *çelik* «κατά προχωρητικήν αφομοίωσιν» [e-i > e-e] και πήρε τη σημ. 'χειροπέδες' κατά μετωνυμία: «η ύλη αντί του εκ της ύλης κατασκευαζομένου». Επειδή, όπως δείχνει η αναζήτηση στο Διαδίκτυο, η λ. *τσέλικα* 'ατσάλι' φαίνεται να έχει χρησιμοποιηθεί μεταφορικά αλλά όχι μετωνυμικά, και επειδή είναι ασυνήθιστο να έχουμε στην ίδια λέξη άλλοτε υποχωρητική και άλλοτε προχωρητική αφομοίωση για τους ίδιους φθόγγους, ίσως θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η λ. *τσέλικα* 'χειροπέδες' έχει άλλη προέλευση: Κατά τον Χλωρό (B 1408) η λ. *keleρce* «χειροπέδη, ήτοι σιδηρά δι' ων δένουσι τους καρπούς των χειρών των κακούργων» προέρχεται από τη λ. *keleρ* «σπείρα πλατεία· σίδηρον πλατύ, πέδη». Υπόθεση: *keleρ* > *κελέπι [tʃeléri], με παρετυμολ. επίδρα-

ση από τη λέξη *τσέλικα* 'ατσάλι' > *τσέλεπι* & *τσέλικα*. Προσθέτω την προσωπική μου εμπειρία: οι γονείς μου (γενν. 1904, περιοχή Ηρακλείου & Μοιρών) τις χειροπέδες τις έλεγαν *τσέλεπια* και όχι *τσέλικα*.}

τσελέκομα, το [tselékoma] (Ροδ.): σύλληψη.
[βλ. το επόμενο]

τσελεκόνω [tselekóno] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν.): βάζω σε κάποιον χειροπέδες.
[< *τσέλεκι* (Παπ.)]
{Συχνή η χρήση της παθ. μτχ. *τσελεκομένος*.}

τσελένκι, το [tseléhki] & **τσαλέγκι** [tsaléndzi] (Ροδ.): στολίδι «είδος κοσμήματος εκ πολυτίμων λίθων» (Κουκκίδης, 101). Με τη γραφή **τζελένκι** η λ. σε έμμετρη αφήγηση του 1840: *Επήραν το κεφάλι του κ' εις τον Πασά εβήγκαν, / τζελένκια και χαρίσματα ευθύς τους εδοθήκαν* (Αντωνούσα I. Καμπουροπούλα, *Ποιήματα τραγικά εμπεριέχοντα διαφόρους πολέμους της Κρήτης επί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Ερμούπολη 1840, σ. 85).

[< *çellenk* «αρχαίον παράσημον απονεμόμενον τοις εν πολέμω δακρυνομένοις αγωνισταίς, κεκοσμημένον δια πολυτίμων λίθων και φερόμενον εν είδει θυσάνου επί του καλύμματος της κεφαλής, στλεγγίς» (Χλωρός, A 661) (Συντ.)]

τσελεπής^(A) (επίθ. προσ.) [tselepís] & **τσελεμπής** [tselebis] & **τζελεμπής** [dzelebis] (Παπ., Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.): **1.** ευγενής, ένδοξος **2.** ευπρεπής στο ντύσιμο, καλαίσθητος **3.** καμάρι, λεβέντης.
[< *çelebi* (Παπ.)] (چلی)

τσελεπής, ο [tselépis] & **τζελεπής**, ο [dzelepís] (Ροδ., Κριτσ.) & **τσελεπής**² [tselepís] (Τσιρ.): **1.** μεγαλοβoscός **2.** «ζωέμπορος αιγοπροβάτων, σε αντίθεση με τον τσαμπαζί, που είναι για υποζύγιο» (Κριτσ.).

[< *celer* (Κριτσ.) «ζωέμπορος, προβατέμπορος» (Χλωρός, A 620) (Συντ.)] (چلب, چلاب)
{Με την ίδια σημασία και η λ. **τσελεπής** (Στέφ. Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*, 344) < *τσελεπτής < τουρκ. διαλεκτ. *celerçi* (TDK), όπου το επίθημα -çi έχει προστεθεί κατά πλεονασμό, πβ. *μουτάφης/μουταφτής*.}

τσελέπι¹, το [tseléri] (Γαρ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Κριτσ.): **1.** μεγάλο κοπάδι αιγοπροβάτων **2.** (κατ' επέκταση) κοπάδι, σμήνος, ομάδα ζώων ή πουλιών ή και ανθρώπων.
[< *τσέλεπης*, υποχωρητικά (Συντ.)]

τσελέπι² 'χειροπέδη', βλ. **τσελέκι**.

τσελεπλίκα, το [tselepłika], κυρίως στον πληθ.: τα **τσελεπλίκα** [tselepłika] (Πιτ., Κριτσ.): οι χειροπέδες. Βλ. και: *κελεμές*, *τσέλεκι*, *τσελεγκία*.

[ίσως < τσελέπι² + -λίκα, κατ' αναλογίαν προς ζεύγη όπως: *ασάτρι/ασατριλίκα, γιορντάνι/γιορντανλίκα, μεζές/μεζελίκα* όπου η κατάλ. -λίκα δεν αλλοιώνει το νόημα της βάσης (Συντ.)]

{Το τουρκ. *celerlik* σημαίνει 'η δουλειά του τσελέπη, εμπορία σφαγίων'.}

τσελεπόλευκος (επιθ.) [tseleporéfkos] (Τσιφ.) : «επιφανής ή ευπαρουσίαστος ντυμένος στα λευκά».

[< τσελεπή² + λευκός (Συντ.)]

τσελεπ(τ)σίκια, βλ. **τσελεψίκια**.

τσελεψηής, βλ. **τσελέπης**.

τσελεψίκια, τα [tselepsiʃa] (άλλη γραφή: *τσελεψίσικια*) [tselepsiʃa] & **τσελεπτσίκια** [tseleptsiʃa] & **τσελεψίκια** [tselepsiʃa] (Πάγκ., Ροδ., Τσιφ., Ιδομ^B.): χειροπέδες. Βλ. και: *κελεψές, τσελέκα, τσελεπλίκα*.

[μάλλον από κάποιο διαλεκτ. τ. της λ. *kelepçe* 'χειροπέδη', όπως *kelepcek* (TDK) (Συντ.)] (ك٤٣ك)

{Ο Πάγκαλος (Ε 409) ετυμολογεί τη λ. *τσελεψίκια* από το *τσελέκα* (βλ.) + *ψίκια* 'ακολουθία, συνοδεία (κυρίως: γαμήλια πομπή)' και αιτιολογεί ως εξής: «Κατά την δέσμευσιν του κακοποιού με *τσελεψίκια* συνοδεύεται ως γνωστόν, ούτος υπό οργάνου τινός της τάξεως, αστυφύλακος ή χωροφύλακος, εκ του οποίου γεγονότος προήλθεν η λέξη». Ετυμολογία παραστατική, αλλά προφανώς λανθασμένη.}

τσελίκι*, το [tselítʃi] (Ροδ.): ατσάλι.

[< *çelik* (AKN)]

τσελικόνω [tselikóno] (Ροδ.): ατσάλωνο.

[< *τσελίκα* (Συντ.)]

τσεμπερές, βλ. **ζεμπερές**.

τσεμπέρι, βλ. **τζεμπέρι**.

τσεμπερλίκα, το [tsemberlítʃi] : μεταλλική (ασημένια) λουρίδα που μπαίνει στη ρίζα της λάμας στα κρητικά μαχαίρια για να τη στερεώνει στη λαβή, αλλά και για στολισμό του μαχαίριου (βλ. Μανόλης Παπαδάκης, "Το κρητικό μαχαίρι", *Αμάλθεια*, 10/39 (1979), 123), πβ. σημ. 2-4 στο λ. *τζεμπέρι*.

[< *çemberlik* 'κατάλληλο για τσεμπέρι' ή *τσεμπέρ(ι) + -λίκα* (Συντ.)]

τσεμπερού, η [tseberú] (Κριτσ.) : γυναίκα που φοράει συνέχεια τσεμπέρι.

[< *τσεμπέρι* (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στο λ. *παπουτσός*.}

τσενέτι, το [tsenéti] : ο παράδεισος (κατά τους μουσουλμάνους): *το τσενέτι του Ρομπή* (βλ. Μιχαήλ Γ. Διαλυνός, *Ποιήματα*, τόμος Α', Ηρά-

κλειο 1909, σ. 7). Με τον τ. **τζενέτι** [dzenéti] στο *Bilgehan*² (σ. 624).

[< *cenet*, από το αραβ. *canna(t)* κατά τον Nisanyan (Συντ.)] (جن٤ت)

τσενεχέμι, το [tsenechémi] : «άδης, κόλασις, γέενα πυρός [κυρ. φρέαρ βαθύ]» (Χλωρός, Α 635). Η λ. σε σατιρικό στιχούργημα του 1908 (Διαλυνομχάλης, «Η γυναίκα και ο διάβολος», *Δρήρος*, 2 (1938), 467), στο οποίο μια γυναίκα που παριστάνει τη μουσουλμάνα μιλάει σε έναν χότζα για το δήθεν άρρωστο παιδί της: *Του ραμπή το βάρος να 'χεις εάν ζεις κι αν αποθάνεις, / αν από το Τσενεχέμι το παιδί μου δε γλιτώσεις*.

[< *cehennem*, από το αραβ. *cahannam* κατά τον Nisanyan, πβ. ποντ. *τζεχενέμ* 'κόλασις' (LIPΔ, Β 381) (جن٤ه٤م)]

τσεντικοπάπουτσα, τα [tsentikorápútsa] : ό,τι και τα *μεσοπάπουτσα*. Η λ. σε κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πσκέσια*, 103 και 104)

[< *τσεντίκα* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης) + *παπούτσι*: τσεντίκι < *çedik* 'πέδιλον κίτρινον, όπερ εφόρων άλλοτε έσωθεν αι οθωμανίδες και οι Ουλεμάδες» (Χλωρός, Α 653)] (ك٤٣٤ج)

τσέπη*, η (Παπ.) & **ζέπη** [zéri] (Κασσ.) : «θυλάκιον», θήκη από ύφασμα σε κάποιο ρούχο για να βάζει κανείς μικρά αντικείμενα. ΥΠΟΚΟΡ. **τσεπάλικι**, το (Κριτσ^Γ).

[< *cep* (Παπ.)] (چ٤, چ٤٣)

{Εκφρ. όπως *βάζω στην τσέπη = τσεπώνω, πληρώνω από την τσέπη μου, βάζω το χέρι στην τσέπη* υπάρχουν αντίστοιχα και στα τουρκικά. Βλ. και *τσέπ τσεπί*.}

τσεπιά, η [tsepjá] (Κριτσ.) : η ποσότητα που χωράει μια τσέπη.

[< *τσέπη*, πβ. *καζανιά, ντροβαδιά, αραμπαδιά* κλπ. (Συντ.)]

τσέπ τσεπί [tsep tsepí] (Κριτσ.) : «το τσέπωμα, η παράνομη παρακράτηση, η οικειοποίηση, η ιδιοποίηση χρημάτων ή άλλων ειδών».

[φαίνεται χιονομοριστικός σχηματισμός με βάση τη λ. *τσέπη* (Συντ.)]

{Η δομή της φρ. θυμίζει το επιτατ. *cep(e)*, που βρίσκουμε στη λ. *cep(e)zene* 'ολόγυρα' (zene 'γύρος, περιφέρεια', βλ. *τζεβρές*). Ο Κριτσωτάκης το έχει ως ουδ. ουσ. που χρησιμοποιείται με επιρρ. σημασία. Μάλλον είναι φράση που χρησιμοποιείται (συνήθως με το ρ. κώνω) ως κατηγορούμενο του αντικειμένου: *Ένα σωρό λεφτά εμαζέψανε από τον έρανο για την παλιά εκκλησία, που κοντεύει να πέσει, εσάζανε δυο κεραμίδια, για τα μάθια τον κόσμο, και τα πολλά (τα κόμανε) τσεπ τσεπί*. Το έχω ακούσει και ως: *τσέπ(η) τσεπώντος*.}

τσερχανές, ο [tʃɛrxanés] (Ροδ., Δαρ.) : η πυριτιδαποθήκη.

[< *cerhane* (Κουκκίδης, 95)] (جیخانه)

{Στο Ηράκλειο λεγόταν *Τζερχανές* επί Τουρκοκρατίας η Αιμερία (οπλοαποθήκη), στην ανατολική πλευρά της Λότζιας. Δηλ. η λέξη είχε τη σημασία του τουρκικού ετύμου *cerhane* (και *cebehane*) ‘αποθήκη όπλων, οπλοστάσιο’, που προέρχεται από το περσ. *cebe* ‘όπλο, οπλισμός, αρχ. σημ. θώρακας’ (κι αυτό από τα μογγόλικά) + *hane* ‘οίκος, κτίριο’. Καμία σχέση με την ‘τσέπη’ (*cep*).}

τσερόνω [tʃɛrɔnɔ] (Δαρ.) : κλέβω, αρπάζω και βιάζω στην τσέπη μου κάτι που δεν μου ανήκει (συνήθως χρήματα).

[< *τσέπη* (AKN)]

τσερέζι, το [tʃɛrézi] & **τσαρέζι** (Πάγκ., Ροδ.) : 1. επιδόρπιο. 2. ορεκτικό.

[< *çerez* ‘επίδορπιο’ (κατά το TDK < περσ. *çaras*) (Συντ.)] (چرز)

τσέρτης, ο [tʃértis] (Ιδομ^B) : ο κλέφτης.

[< *çert* ‘κλέφτης, πορτοφολάς’ (διαλεκτ. κατά το TDK) (Συντ.)]

τσερτίζω [tʃɛrtizɔ] (Ιδομ^B) : κλέβω, αρπάζω.

[< *τσέρτης* (Συντ.)]

τσερτσεβές^(A), ο [tʃɛrtʃɛvés] & **τζερτσεβές** [dzɛrtʃɛvés] & **τσιρτσιβές** [tʃirtsivés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Τσιρ.) : το ξύλινο πλαίσιο πόρτας ή παραθύρου, *κασελίκα*.

[< *çerçeve* (Παπ.)] (چرچو، چرچوچر)

τσεσβές, βλ. **τζισβές**.

τσεσινέ κενέφι, το [tʃɛsiné tʃɛnéfi] (Πάγκ.) : το αποχωρητήριο.

[< *kenef* ‘απόατος’ + *τσεσινέ* ‘αγνωστού ετύμου, αλλά φαίνεται τουρκικής προελεύσεως’ (Πάγκ.)]

{Με την αντίστροφη σειρά των λέξεων (*kenef-çesine*) η φρ. αποκτά επιφρ. σημασία: ‘σαν αποχωρητήριο’, πβ. *eşek-çesine* ‘like a donkey’ (γαϊδουρινά) : G. L. Lewis, *Turkish grammar*, Oxford University Press, 1967, σ. 195.}

τσεσμέζ^(A), ο [tʃɛsméz] (Κριτσ^ε) : η βρύση.

[< *çesme* (Κριτσ^ε.)] (چشمه)

{**Σεβρί τσεσμέ**, παλιά ονομασία γειτονιάς στην περιοχή Καμαράκι στο Ηράκλειο (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 368). Έχει πάψει να ακούεται εδώ και πολλές δεκαετίες. Η ονομασία οφείλεται σε μια κρήνη που είχε αέτωμα στην πρόσοψή της [< *sivri çesme*, κ.λ. αιχμηρή κρήνη], βλ. http://digitalcrete.ims.forth.gr/tourkology_monuments_display.php?id=205. **Τσικούρ τσεσμέ**, παλιά ονομασία συνοικίας στο Ηράκλειο, από τον Άγιο Ματθαίο και πάνω. Σημειώνεται σχετικά ο Σταυρινίδης: «Çukur çesme, ήτοι

η “βαθουλή βρύση”. Αύτη ευρίσκετο επί Τουρκοκρατίας εις την αρχήν της οδοῦ Σπινυαλόγκας παρά τον Άγιον Ματθαίον. Ολόκληρος η συνοικία αύτη “λάκκος” έλαβε την ονομασίαν από την κρήνην ταύτην και διότι η περιφέρεια αύτη ήτο βαθύτερα εν συγκρίσει προς το άλλο τμήμα της πόλεως Χάνδακος» (*Μεταφράσεις*, Γ 121.)}

τσεσμετζής, ο [tʃɛsmɛdʒis] (Τσιρ.) : ο τεχνίτης που χτίζει βρύσες.

[< *çesme* ‘κρήνη’ (Τσιρ.) / μάλλον < *τσεσμέ* + *-τζής* (Συντ.)]

τσετ’αγαλαρήδες, οι [tʃɛtɛɣalarides] : ομάδα ανταρτών. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού κι οι σερντενγκετσιδές σας κι οι τσετ’αγαλαρήδες* (βλ. *Dedes*, 363).

[< *çete ağalari*, πληθ. που θεωρήθηκε ενικός (*τσεταγαλαρή), βλ. *τσέτης* & *αγάς* (TDK)]

τσεταρί, το [tʃɛtari] : «όφασμα λεπτόν του οποίου ο στήμιον απετελείτο εξ ενός νήματος μεταξωτού και τριών βαμβακερών». *Τζεταρί Χιώτικον*. Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 95).

[< *çetari* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (چتراری)

τσέτης^(A), ο [tʃétiʃ] (Ιδομ^B) : «άτακτος».

[*τσέτης* ‘Τούρκος ανάρτης’ < *çete* ‘ληστοςυμμορία’ (< σλαβικό *tšeta* ‘τάγμα’) (Ανδριώτης)]

{Η λ. *τσέτης* (στον πληθ. *τσέτες* / *τσέτηδες*) αναφέρεται συχνά σε λογοτεχνικά έργα και εξιστορήσεις που σχετίζονται με τα δεινά και τον ξεριζωμό του μικρασιατικού Ελληνισμού, π.χ. *Το νούμερο 31328* (Ηλίας Βενέζης), *Εντολή* (Διδώ Σωτηρίου), *Έτσι χάσαμε τη Μικρασία* (Φάνης Κλεάνθης). Ο Ιδομενεώς δίνει ως παράδειγμα χρήσης μια μαντινάδα του: *Κι αν είμαι τσέτης, στην καρδιά κιανένιας δεν με φτάνει, / π’ όπου αγαπήσει μπιστικά ποτέ λαδιές δεν κάνει*. Αλλα εδώ μάλλον υπάρχει σύγχυση ανάμεσα στο άτακτο στρατιώτη και τον ‘άτακτο’ (και συνεπώς άστατο) εραστή.}

τσεϊρέκι, βλ. **τσεϊρέκι**.

τσεφτελιά, βλ. **κιοφτελιά**.

τσεχρές, ο [tʃɛxrés] (Πιτ., Τσιρ., Ιδομ^B) : 1. η όψη, η φρεσκάδα, η ροδοκοκκινάδα του προσώπου. 2. η εμφάνιση, το παράστημα.

[< τουρκ. (Πιτ.) / < *çehre* ‘πρόσωπο, φυσιογνωμία’ (Τσιρ.)] (چهره)

τσήτα, βλ. **τσιτά**.

τσηθιά, βλ. **τσιθιά**.

-τσή, βλ. **-τζή**.

τσητάλι, βλ. **τσιτάλι**.

τσηταπιδέ, βλ. **τσιταπιδέ**.

τσητάπιδο, βλ. **τσιτάπιδο**.

τσήτωνας, βλ. **τσιτώνας**.

τσητόνω, βλ. **τσιτόνω**.

τσιβή, η [tsiví] & **αποτσιβή** [apotsiví] (Πιτ., Ιδομ^B, Κασσ.) : η πρωινή τσουχτερή δροσουλά. [**<** προφανώς το β' συνθ. από το *τσούζω*, *τσιβιδίζω* (Πιτ.)]

{Ο Κασσωτάκης ετυμολογεί από το αρχαιοελλ. στίβη 'παγωμένη δροσιά', με αναγραμματισμό του στ- και ανατονισμό. Ίσως σχετίζεται με το τουρκ. *çivi* 'καρφί'. Η πρόθ. από ίσως κατά το απόι 'αριάζ'. Βλ. σημείωση στο λ. *τσιβιδίζω*.}

τσιβί*, το [tsiví] (Ροδ., Χουστ.) : καρφί

[**<** *çivi* (AKN)] (سبب)

{Το AKN έχει τη λ. *τσιβί** «1. ξύλινο καρφί. 2. (μτφ.) για κάτι πολύ ενοχλητικό, δυσάρεστο ή δύσκολο»· την ετυμολογεί από το τουρκ. *çivi* (στη σημ. 1).}

τσιβίδι, το [tsivídi] (Ροδ.) : βάτος.

[**<** *τσιβί* (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης έχει τη λ. *τσιβίδι* ως αμάρτυρη, βλ. το επόμενο.}

τσιβιδίζω [tsivídizo] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ.) : τσουζώ:

[**<** *τσιβίδι < *çivi* 'καρφί' (Ξανθιν.), βλ. σημείωση]

{Ο Γαρεφαλάκης ληματογραφεί (χωρίς ετυμολ.) τη λ. *τσιβίδι*, αλλά με τη σημ. «μικρό πήλινο αλειφτό κουρουπάκι στο οποίο φύλασσαν κυρίως τσιγαρίδες».

τσιβιδισμα, το [tsivídizma] (Ροδ., Ξανθιν^A) : τσουζίμο.

[**<** *τσιβιδίζω* (Συντ.)]

τσιγγενές, βλ. **τζιγκιανές**.

τσιγγιανές, βλ. **τζιγκιανές**.

τσιγιανές, βλ. **τζιγκιανές**.

τσιγκέλι, βλ. **τσεγκέλι**.

τσιγκιανές, βλ. **τζιγκιανές**.

τσιγκουνεύομαι, βλ. **τζιγκουνεύομαι**.

τσιγκούνης, βλ. **τζιγκούνης**.

τσιγκουνιά, βλ. **τσιγκουνιά**.

τσιγκούνικος* (επίθ) [tsigúnikos] (Παπ.: στο λ. *τσιγγιανές*)

[**<** *τσιγκούνης* (Συντ.)]

τσιζί, το [tsizi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : **1.** διαχωριστική γραμμή· **2.** η εντομή της μέλισσας ή άλλου εντόμου.

[**<** *çizgi* & *çizi* (Παπ.)] (چيزی، چيزغی، چيزیگی)

τσιθιά, η [tsiθá] & (Δ. Κρ.) **τσιτέ** [tsité] (Πιτ., Ξανθιν.) : **1.** το τσίμπημα· **2.** η αμυχή από τσίμπημα· **3.** (μτφ.) ερεθιστικός υπαιτιγμός (εδόθα ταίριαζε παρετυμολογική γραφή: *υπαιτυγμός*).

[**<** *τσιτώνω* (Πιτ.), βλ. σημείωση στο λ. *τσιτά* (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης το γράφει: *τσηθιά*, *τσητέ*.}

τσικιμά σοκάκι, το [tsikimá sokáki] (Παπ., Πάγκ.) : οδός χωρίς διέξοδο, αδιέξοδο.

[**<** *çikmaz sokak* (Παπ.)]

{Βλ. και *τσικιμάς*.}

τσικιρντίκια, τα [tsikirdítʃi] (Τσιρ.) : «ξηροί καρποί καθυρδισμένοι όπως σπόροι κολοκύθας ρεβίθια, κουκιά ή βρεχτοκουκία».

[**<** *çekirdek* 'σπόρος, κουκούτσι' (Συντ.)] (چكرتك)

{Σημείωση του Τσιριγωτάκη: «Η λ. σήμερα έχει αφανιστεί από τη διάλεκτο, τη διέσωσαν όμως {Τουρκο}Κρήτες της περιοχής Βιάνου που είχαν επαναπατριστεί στα τέλη του 19ου αι. και ζουν εξισλαμισμένοι στο Χαμιντιέ της Συρίας, από τους οποίους μόνο άκουσα τη λέξη τσικιρντίκια σε τηλεοπτική εκπομπή». Βρίσκουμε τη λ. ως *τσικιρντέκια* στη μελέτη της Ευαγγελίας Φραγκάκι *Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φωτών* (Αθήνα 1969, σ. 206) : «Στα παιδικά μου χρόνια, όταν τα χαρούπια τα είχαμε σε μεγάλη υπόληψη, τα κουκούτσια {τους} τα λέγαμε *τσικιρντέκια*. Τα παιδιά τα είχαν ως μέσον συναλλαγής, όταν έπαιζαν βόλους». Αντίστροφος λεξιλογικός δανεισμός: *κουκούτσι* > διαλεκτ. *guguc* 'κουκούτσι ροδάκινο', βλ. Tzitzilis, σ. 70-1.}

τσικιμάς, ο [tsikmás] & **τσικιμάς** [tsikimás] & **τσικουμάς** [tsakumás] (Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ.) : δρόμος αδιέξοδος σε δομημένη περιοχή.

[**<** *çikmaz* (Πιτ.) / το πλήρες: *çikmaz sokak* (Συντ.)] (چيگمز صوقاق)

{Ο Τσιριγωτάκης (ίσως με βάση προσωπική εμπειρία) στενεύει την έννοια της λ. ως εξής: «αδιέξοδο στενό δρομάκι ανάμεσα σε σπίτια με ξύλινους εξωτερικά ασβεστομένους τοίχους».

τσικουργιάστρα, η [tsikurzástra] (Πιτ.) : «Η κατά την περίμετρον ορισμένων εσωρούχων ή εξωρούχων θηλεία από την οποία διαπεράται το τσκούρι και τα συγκρατεί».

[**<** *τσικουριάζω < *τσκούρι* (Συντ.)]

τσκούρι, το [tsikúri] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κασσ.) : **1.** «το *κορδόνι*, σχοινίον, το διαπερόμενον από το *φουκάρι*, θηκάριον, της βράκας, και περιδένον αυτήν περί την οσφύν προς συγκράτησιν, στερέωσιν και ασφά-

λειαν αυτής» (Πάγκ.)· 2. το κορδόνι της γυναικείας ποδιάς.

[< *içkur / uçkur* ‘βρακοζώνη’ (Συντ.)] (أوجقور، ايچقور)

[içkur (το *TDK* έχει και τον τύπο uçkur) < *iç* ‘εσωτερικός’ + *kur* ‘ζώνη’ (κατά τον Nişanyan), βλ. και Χλωρός, A 238. Ο Meynard (A 143) δίνει το ερμηνεύμα «ceinture, cordon qui’ on passe dans les coulisses d’ un pantalon ou d’ un caleçon pour le serrer autour de la taille», που ταυριάζει ακριβώς με την παραπάνω περιγραφή. Ο Πάγκαλος ετυμολογεί το *ταϊκούρι* «εκ του ιταλ. ουσ. *sicuro* (λατιν. *securis* [se-cura] αρροντισία, ασφάλεια)», από το βενετ. *sicuro* ο Πιτωκάκης ή μάλλον από το λατ. *seco*, στη σημ. ‘διέρχομαι’. Μόνο ο Κονδυλάκης θεωρεί πιθανή την προέλευση από τα τουρκικά. Ο Dawkins (665) καταγράφει τη λ. *ουξκούρ* χωρίς ερμηνεύμα. Την ετυμολογεί από το *uçkur* ‘turkish trousers’. Το *ταϊκούρι* ‘τσεκούρι’, που λημματογραφεί ο Ξανθινάκης, προφανώς δεν έχει σχέση με το *ταϊκούρι* ‘κορδόνι’.]

τσικουροβάσταγο, το [tsikurovástago] (Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) : το *ταϊκούρι* (βλ.). ΦΡ. *μάθε πρώτα να δένεις το τσικουροβάσταγό σου*: περίμενε πρώτα να μεγαλώσεις και να μάθεις (Γαρ.).

[< *ταϊκούρι* + *βαστάγι* (Πάγκ.)]

τσικουρόζυλο, το [tsikuroksilo] (Πιτ., Κριτσ., Ιδομ^b) : «Ένα ίσιο, λεπτό και λείο ξύλο, μήκος περίπου 0,15 - 0,20 μ., που έχει στην άκρη μία τρύπα. Στην τρύπα τούτου (όπως στο μάτι της βελόνας) περνάνε το τσικούρι και το περνάνε στην τσικουργιάστρα» (Πιτ.).

[< *ταϊκούρι* + *ξύλο* (Συντ.)]

{Το *τσικουρόζυλο* και το *τσικουροπεραστήρι* (βλ.) είναι λέξεις περισσότερο διαφανείς από την αντίστοιχη τουρκ. *uçkurluk* «βρακοπεραστήριον, ήτοι σενόν και επίμηκες ξύλον δι’ ου διέρχεται βρακοζώνη εις εσώβρακον κτλ.» (Χλωρός, A 238) – στα ελλ. θα προσρμολόζταν ως *τσικουρλούκι.}

τσικουροπεραστήρι, το [tsikuroperastíri] (Πιτ.) : ό,τι ακριβώς και το *τσικουρόζυλο*.

[< *ταϊκούρι* + *περασ-* (περνώ) + *-τήρι* (Συντ.)]

{Βλ. σημείωση στη λ. *τσικουρόζυλο*.}

Τσικούρ τζαμί, το [tsikúr dzamí] : «Τουρκ. çikür ή çukür σημαίνει τάφρον, κοιλότητα. Είναι το και σήμερα (= 1913) ούτω λεγόμενον κατά την συνοικία της πόλεως {= Ηράκλειο} την λεγομένην Λάκκον» (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 98).

[< *Çukür camii* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)]

{Το τζαμί αυτό δεν υπάρχει πια. Η ονομασία *Λάκκος* δεν ακούγεται σήμερα. Για τη συνοικία αυτή, γύρω από το (ερεπωμένο σήμερα) Πανάειο Νοσοκομείο, βλ. Γιάννης Ζαϊμάκης,

Καταγωγή ακμάζοντα. Παρέκκληση και πολιτισμική δημιουργία στον Λάκκο Ηρακλείου (1900-1940), Πλ.έθρον 1999.}

Τσικούρ τσεσμέ, βλ. **τσεσμές**.

τσικρικάς, ο [tsikrikás] (Τσιρ.) : ο κατασκευαστής τσικρικιών (βλ. *τσικρικά*, *τσικριτζής*).

[< *τσικρικά* + *-άς* (Συντ.)]

τσικρίκι*, το [tsikríti] (Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.) : 1. το βαρούλκο· 2. η ανέμη· 3. το αδράχτι· 4. η διπλή ρόκα, με τις δυο φούσκες.

[< *çikrik* ‘ανέμη’ (Τσιρ.)] (چقريق، چقريق، چقريق)

τσικριτζής, το [tsikridzís] (Κριτσ.) : ο κατασκευαστής τσικρικιών (βλ. *τσικρικά*).

[< *çikrikçi* (Συντ.)] (چقريقچي)

τσιλές*, ο [tsilés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : δεσμίδα νήματος.

[< *çile* (Παπ.)] (چيله، چيله)

τσιλγκίρης, βλ. **κιλιντζήρης**.

τσιλικ μαράζι, το [tsilik marázi] : μια αρρώστια του αμπελιού, βακτηριακή νέκρωση.

[< *çelik marazi* (Συντ.)]

{Βλ. σχετικό άρθρο στο www.ekriti.gr (3-9-2014) με τίτλο “Σοβαρές ασθένειες του ξύλου απειλούν τα αμπέλια της Κρήτης”.]

τσιλικός* [tsílikos] (Ροδ., Χουστ.) : αστραφτερός, γυαλιστερός.

[ίσως < *çil* (AKM)] (چيل، چيل)

τσιλιμίγκος, ο [tsilimí(n?)gos] (Ξανθιν.) : ο πολύ αδύνατος, σκελετωμένος.

[ίσως < *çelimsiz* (Ξανθιν.)]

{Παραμένει το πρόβλημα της ετυμολ. της κατάληξης (-ίγκος) : από το *çelimsiz* ο αναμενόμενος τ. είναι *τσιλιμισίζης.}

τσιμιχίρι, βλ. **κιμιζιρένιος**.

τσιμιδότελο, το [tsibidóteló] (Κριτσ.) : αγκαθωτό σύρμα, ειδικό για περιφράξεις.

[< *τσιμιδά* ‘αγκάθι’ + *τέλι* (Συντ.)]

{Λέγεται και *τσιμπότελο* ή *τζιμπότελο* (βλ.).}

τσιμπότελο, βλ. **τζιμπότελο**.

τσιμπούκι, βλ. **τζιμπούκι**.

τσιμπούκι σιλμέ, το [tsibúti silmé] : τσιμπούκι «λελεισμένο, στιλπνό». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 98).

[< *silme çubuk* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (سيلمه چيوق)

{Στα τουρκικά το προσδιορίζον στοιχείο μπαίνει αριστερά από το προσδιοριζόμενο.}

τσιμπουζής, ο [tsibuksís] : υπασπιστής. Η λ. σε πολύστιχο επικόποιημα του 1874 (*Η Κρητικοπούλα*, σ. 22).

[< *czubukcu* «απληρέτης άλλοτε εν τοις μεγάλοις των μεγάλων, έργον έχων την φροντίδα των καπνοσυρρίγων» (Χλωρός, A 652) (Συντ.)] (چوبۇقى)

τσιμπούσι*, το [tsibúsi] & **ζουμπούσι** [zubúsi] & **ζουμπούχι** [zubúçi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Τσρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : ευωχία, γεύμα, διασκέδαση με φαγοπότι. [*cümbüz* (Παπ.)] (چىنبۇز)

{Συνήθως ακούγεται ως [dzibúsi], ιδίως με το άρθρο *ένα*, πβ. ανάλογη ηχηροποίηση [t < d] στη αρχή ουδ. ουσιαστικών: *ένα τυρί* > *ένα τυρί* (προφανώς κατ' αναλογίαν προς την ηχηροποίηση των αρχικών [p, t, k, ts] > [b, d, g, dz] σε αρσ. και θηλ. ουσ. στη συμπεροφορά με το άρθρο στην αιτιατική). Ο Παπαγρηγοράκης το θεωρεί αντιδάνειο (από το *συματόσιον*), αλλά δεν είναι: στα τουρκ. πέρασε από τα περσικά, βλ. σχετικό λήμμα στο *ΕΑΝΕΓ*.}

τσιπουρο, το [tsípuro] (Πάγκ., Κριτσ.) : «δυνατό οινοπνευματώδες ποτό που το παρασκευάζουν από στέμφυλα, τα οποία έχουν υποστεί ζύμωση και απόσταξη» (*AKN*).

[< μsn. *τσιπουρον*, το οποίο ίσως < τουρκοταρικό *sapre* (κατά τον Ανδριώτη) (Πάγκ.) ή < τουρκ.(;) (*AKN*) / ίσως < *cibre* (*ΕΑΝΕΓ*)] (چىبۇرە)

{Ο Χλωρός (A 609) αναπτύσσει το λ. *cibre* ως εξής: «στήπουρον, ήτοι ο φλοιός και οι πυρήνες των σταφυλών ή άλλων καρπών, οι μετὰ την έκθλιψιν υπολειπόμενοι, εκπίεσμα, απόθλιμμα: *cibre rakisi* ρακή από στήπουρον». Το *TDK* ετυμολογεί τη λ. *cibre* (και διαλεκτ. *cipre*) από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει από ποια λέξη ακριβώς. Θα μπορούσε να έχει προκύψει από τη λ. *τα τσίμπουρα/τζίμπουρα*, που δεν είναι μόνο «τα τζαμπία του σταφυλιού χωρίς ρώγας» (Σπυρίδων Βλαντίης, *Λεξικόν της ιταλικής γλώσσης*, Βενετία, 1838, σ. 224), αλλά και οι *επιφυλλίδες* των αρχαίων, δηλ. τα σταφυλάκια που δένει το αμπέλι μετά την καρπόδεση των κανονικών σταφυλιών, και κατά τόπους τα λένε *καμπανούς*, *κουδούνια* ή *αποτρηνίδια* (Νικόλαος Πολίτης, *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού*, 1ος τόμος, Αθήνα 1899, σ. 458), επειδή μένουν στα κλήματα κατά τον τρύγο, αφού δεν έχουν ακόμη ωριμάσει κανονικά – συνήθως τα τρυγούν αργότερα, τα πατούν και τα βάζουν να υποστούν ζύμωση “σύζουμα” ή τα προσθέτουν στα στέμφυλα της οινοποίησης, για την απόσταξη της ρακής (προσωπική εμπειρία). Ο Χαράλαμπος Συμεωνίδης ετυμολογεί αντίστροφα: τζάμπουρο < *cibre* (Ch. Symeonidis, “Lautlehre der türkischen Lehnwörter im neugriechischen Dialekt des Pontos”, *Αρχαίον Πόντου*, 31 (1971-72), σ. 106).}

τσιρακας, βλ **τσιράκι**.

τσιράκι*, το [tsiráçi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ., Τσρ., Κασσ.) : **1.** ο μαθητευόμενος τεχνίτης: ΜΕΓΕΘ.: **τσιρακας**, ο [tsírakas] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.)· **2.** (μτρ.) ο άξιος διάδοχος ενός μάστορα· **3.** (μτρ.) υποχείριο άλλου ανθρώπου. [*czirak* (Παπ.)] (چىراغ، چىراق)

τσιραλίδικος (επίθ.) [tsiraliðikos] (Γαρ.) : *τσιραλίδικο ξύλο*: γερό, που η καρδιά του δεν είναι σαθρή.

[< *τσιράς* (βλ.) ή μάλλον κατευθείαν < *cziral* (Συντ.)]

τσιράς, ο [tsírás] (Πάγκ., Γαρ.) : **1.** το δαδί· **2.** η καρδιά του ξύλου.

[< *czira* (Κουκκίδης, 102)] (چىرا)

τσιρίχι, το [tsiríçi] & **τσιρίσι*** [tsirísi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ.) : κόλλα για συγκόλληση υλικών που τη χρησιμοποιούν επαγγελματίες (τσαγκάρηδες, ξυλουργοί).

[< *cziris* (Παπ.)]

{Ο Ιδομενέος σημειώνει ότι «την έφτιαχναν οι ίδιοι με αλεύρι δημητριακών και άμυλο κονδύλων ασφόδελου» (βλ. και Π. Γ. Γεννάδιος, *Λεξικόν Φυτολογικόν*, Αθήνα 1914, σ. 158-9). Ο ασφόδελος στα τουρκ. λέγεται *cziris* οτι.}

τσιρίμπασης, ο [tsirí(m)basís] & **τσιερίμπασης** [tserí(m)basís] (Κριτσ.^π) : ο αρχηγός των τσιγγάνων.

[< *czeribasí* (Κριτσ.)] (چىرىباشى)

{Κατά τον Χλωρό (A 656) *czeri* σημαίνει στρατός (βλ. γενίτσαρος)· *czeribasí* σημαίνει αρχικά «αρχηγός στρατιωτικού σώματος», βλ. *μασ-*.}

τσισμές, ο [tsizmés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Ιδομ^B) & **τζισμές** [dzizmés] (Ροδ.) : εγχώριο γυναικείο υπόδημα, στίβανι (για τη δουλειά).

[< *czizme* (Παπ.)] (چىزىمه)

τσισταραγασής, ο [tsistaragásís] : «ο διοικητής φρουρίου, φρούραρχος» (βλ. *νιζιτζάρης*). Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 101).

[< *dizdar ađasi* (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδη)· περσ. *diz* ‘φρούριο’ + περσ. *dar* ‘ο κρατών’ (Χλωρός A 779 και 765), πβ. *defter-dar*] (چىزىمه)

ταίτα, η [tsíta] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσρ., Τσρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ.) : **α)** (ως ουσ.) **1.** «Ράβδος με την οποίαν *ταιτόνομεν*, *τεντόνομεν*, *εκτένομεν* κάτι. ΄Σα σφάζομε το χοίρο, τότε γδέρνομε, καρφώνομε *ταίτες* ζ’ την *broβέα* δου (παράλληλως και σταυροειδώς), την *αλατίζομε*, τη *γσεραίνομε* ζ’

τον ήλιο [...]. Αι ράβδοι αύτα ή μάλλον τα καλάμια αυτά τα χρησιμοποιούμενα ως τσίτες είναι ακιδωτά εις τα άκρα προς έμπηξιν αυτών εις το δέρμα και αυτά ονομάζονται *τσιτες*» (Πάγκ.)· **2.** αγκάθι, ακίδα· **3.** (μυφ., συνήθως στον πληθ.) *τσιτες*: ερεθιστικός υπαινηγμός· ΦΡ. *βάνω τσίτες*: υποθαλιζώ, εξωθώ, βάζω λόγια (Κατά τον Πάγκαλο, στη σημ. αυτή ίσως από ιταλ. *citare* 'παρορμιά')· **4.** ξυλάκι που το χρησιμοποιούσαν ως πρόχειρη σακοράφα· ΦΡ. *εγίνηκε ωσά νη τη τσίτα*: αδυνάτισε υπερβολικά· **5.** ψαροκόκαλο· **6.** ξύλο στο οποίο κάρφωναν το δεμάτι για να το πάρουν στον ώμο και να το μεταφέρουν· **7.** ξυλίνο εξάρτημα στο παραδοσιακό ελαιουργείο, βοηθητικό στην έκβληση των ελιών. **β)** (Ως επίρρ. με τη σημ. 'τέξα' στις ΦΡ.:) *έπεσε χάμαι τσίτα*: λιποθύμησε || *επόμενε τσίτα*: πέθανε ακαριαία (βλ. *τσίτα κόρδα*).

[για την ετυμολογία βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το *AKN* για την ετυλογία της λ. *τσίτα* έχει: «ίσως τσι(ώνο) -α (αναρ. σχημ.)» και για το *τσιτώνο*: «ίσως τουρκ. (διαλεκτ.) *çit(i-* 'ένωνο σφιχτά' -ώνο». Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί είτε από το αρχ. *σήτα* 'κόσκινο' είτε από το τουρκ. *çita* (στο *TDK*: çita) 'στενή λωρίδα ξύλου'. Στην πρώτη περίπτωση το γράφει: *τσήτα*. Ίσως να έχουμε δύο διαδρομές: α) *çita* (تجة) «στενή λωρίς ξύλου, δι' ης κερφόνοισι τα άκρα του τάπητος του δωματίου, κ. τσίτα» (Χλωρός, Α 653) > *τσιτά* 'μυτερό κομμάτι ξύλου ή καλαμιού' > *τσιτώνο* 'κάρφωνώ'. β) *çittek* (تجتيك) > *τσιτώνο* 'τεντώνω' > (υποχωρητικά) *τσιτά*, επίρρ. 'τεντωτά'. Με την υπόθεση ότι η λ. *τσίτα* έχει τουρκική προέλευση, λημματογραφούνται σ' αυτόν τον κατάλογο οι λέξεις: *τσιτώνο*, *τσιτωτός*, *τα τσιτωτά*, *η τσιτωτή*, *ο τσίτος*, *η τσιθιά*, *η τσιτομαθιά*, *ο τσιτοκόλης*, *το τσιτοκόλι*, *η τσιτοκλαδιά*, *ο τσίτωνας*, *το τσιτάλι*, *το τσιτάπιδο*, *η τσιταπιδέ*, *τσίτα κόρδα*, *ζετσιτζώ*, *ζετσιτσίμα*.)

τσιτάκι, το [tsitáki] (Κριτσ.) : φουστάνι από τσίτι. [*τσιτά* + *άκι* (Κριτσ.)]

{Στη μαντινάδα που παραθέτει ο Κριτσωτάκης η λ. *τσιτάκι* χρησιμοποιείται μετωνυμικά (ύλη > αντικείμενο) και με μειωτική διάθεση: «Μ' ένα τσιτάκι ήσουν στο σπίτι του κυρού σου / κι εδά που επαντρεύτηκες, εφούξεν ο νούς σου». Οι παλιοί υφασματέμποροι όμως (όπως ο αξέχαστος Ι. Μαστορ., στον οποίο δούλεψα δυο-τρία καλοκαίρια του γυμνασίου), όταν έλεγαν ένα *τσιτάκι*, εννοούσαν ένα δροσερό βαμβακερό ύφασμα, πιο λεπτό στην ύφανση και πιο απαλό στην αφή από ένα απλό τσίτι.}

τσίτα κόρδα (επίρρ.) [tsita kórða] (Γαρ.) & **τσιτί κορδί** [tsiti korði] (Ροδ.) : για κάτι που είναι εντελώς γεμάτο, τίγκα, φίσκα ή τεντωμένο,

[βλ. σημείωση στο λ. *τσίτα* (Συντ.)]
{Λέγεται και με τη μτρ. σημ. 'ξερός': *έπεσε τσίτα κόρδα* ή *επόμενε τσίτα κόρδα* (για λιποθυμία το πρώτο, για ακαριαίο θάνατο το δεύτερο.)

τσιτάλι, το [tsitáli] (Ξανθιν.) : μικρή *τσίτα*.

[< *τσίτα* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. *τσίτα* (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης το γράφει: *τσιτάλι* < *τσίτα*.}

τσιταπιδέ, η [tsitapide] (Ξανθιν.) : αψιδιά που οι καρποί της είναι μακρουλοί και μυτεροί.

[< *τσιτάπιδο* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. *τσίτα* (Συντ.)]

{Τύπος της Δ. Κρ. για το δέντρο *τσιταπιδιά*. Ο Ξανθινάκης το γράφει: *τσιταπιδέ*.}

τσιτάπιδο, το [tsitápidο] (Ξανθιν.) : αψιδι σε σχήμα μακρουλό και μυτερό.

[< *τσίτα* + *αψιδι* (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. *τσίτα* (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης το γράφει: *τσιτάπιδο*.}

τσιτί*, το [tsiti] (Τσιφ., Κασσ.) : φτηνό βαμβακερό ύφασμα.

[< *çit* (*AKN*) (تجة)]

τσιτίνο* (επιθ.) [tsitinos] (Γαρ., Τσιφ.) : (για φόρεμα) : φτιαγμένο από τσίτι.

[< *τσιτί* (*AKN*)]

τσιτοκλαδιά, η [tsitokladjá] (Ξανθιν.) : θάμνος με πολλές τσίτες (αγκάθια) και καρπό μαύρο {=;}

[βλ. σημείωση στο λ. *τσίτα* (Συντ.)]

τσιτοκόλης, ο [tsitokólis] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ιδομ^β.): «Έτσι έλεγαν κείνους που αντικαθιστούσαν την εγχώρια κρητική φορεσιά με πανταλόνι. Η αντίθεση της εικόνας που παρουσιάζουν τα οπίσθια εκείνου που φορεί βράκα, με εκείνην αυτού που φορά πανταλόνι, καθιστά πολύ εύστοχο το χαρακτηρισμό» (Πιτ.).

[< *τσιτώνο* + *κόλος* (Πάγκ.), βλ. σημείωση στο λ. *τσίτα* (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *τσιτοκόλης*. Ο Πιτυκάκης (Β 1124) σημειώνει ότι «η αλλαγή της τοπικής λεβέντικης φορεσιάς με τα "Φράγκικα" ή τα "Ογροπαϊκά" (= Ευρωπαϊκά) προκαλούσε την ειρωνεία των πιστών στην παράδοση» και την αντίληψη ότι όσοι έβαζαν πανταλόνια «έχαναν την ανδρεία τους», πβ. το χαρακτηρισμό *ψαλιδόκαλος* ('αυτός που φοράει φράκο'), με το οποίο "στολίζει" τον *φραγκεμένο* ανιψιό του ο Καπετάν Μιχάλης, μονολογώντας, στο ομώνυμο μυθιστόρημα του Ν. Καζαντζάκη (Εκδόσεις Καζαντζάκη (Λευκωσία 1981), ΙΘ'επαυκ., Αθήνα 2000, σ.15).}

τσιτοκόλι, το [tsitokóli] (Πάγκ., Τσιφ.) : το (στε-

νό) πανταλόνι, σε αντίθεση προς την (φαρδιά) κρητική βράκα.

[< τσιτόνω + κώλος (Πάγκ.), βλ. σημείωση στο λ. *τίσινα* (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *τσιτοκόλι*. Βλ. και *τσιτοκόλης*.}

τσιτολογό [tsitologó] (Πάγκ.) : χτυπό τα λυόμενα με ένα ραβδί, για να πέσουν οι ελιές.

[< *τίσινα* + -λογό (Πάγκ.), βλ. σημείωση στο λ. *τίσινα* (Συντ.)]

τσιτομαθιά, βλ. *τσιτωμαθιά*.

τίσιτος, ο [tsítos] (Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.) : μικρό πυώδες απόστημα στο βλέφαρο, κοινώς κριθαράκι.

[Βλ. σημείωση στο λ. *τίσινα* (Συντ.)]

τσιτσέκι, το [tsítséfi] & **τζιτζέκι** [dzidzéfi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : 1. λουλούδι· 2. μικρή ανθοδέσμη· 3. το *κιντί τσιτσέγι* (βλ.)· 4. τσουτσέκι* (βλ. σημείωση). ΥΠΟΚΟΡ. **τσιτσέκί** (Ροδ).

[< *τσιτσέκ* (Παπ.)] (چچك, چچك)

{Ο Τσιριγωτάκης παραθέτει την εξής παραδοσιακή μαντινάδα: *Αράπη μου δεν ήσωνε, εγώ θε' να σε κάμω / τζιτζέκι βαρακλήδικο στ' αψί μου να σε βάνω* (την είχε καταγράψει ο R. Pashley (*Travels in Crete*, 1ος τόμος, Λονδίνο 1837, σ. 255) – παραλλαγή της στο: Λιουδάκι, σ. 52). Το επίθ. *βαρακλήδικο*ς (προτεινόμενη γραφή: *βαρακλήδικος*) από το τουρκ. *varakli* 'επίχρυσος' (βλ. Miklosich, II 82). Η λ. *λουλούδι* χρησιμοποιείται στο κρητικό ιδίωμα και ως χαρακτηρισμός προσώπου με τη μτφ. σημ. 'λέρα'. Ίσως είναι σημασιολ. δανεισμός από το *τσιτσέκ*, που μτφ. σημαίνει 'άνθρωπος ασταθής, άπιστος, ταραχοποιός, πανούργος' (Χλωρός, Α 671). Υπάρχει η τουρκ. έκφρ. *amma ne çizek!* «αλλά τι λουλούδι! τι πανούργος!» (Χλωρός, ό.π.). Ένας Κρητικός θα έλεγε αντίστοιχα: *Ε και δεν είναι 'να λουλούδι!* Ο Κριτσωτάκης έχει τη λ. *τσιτσέκι* κυρίως με τη σημ. 'αναιδής, αγενής, άξεστος, αγροίκος'. Ο Ιδομενέως^(B) λημματογραφεί μαζί *τσιτσέκι* και *τσιουτσέκι*, με το ερμηνευμα «λουλούδι και (μτφ.) άνθρωπος παράξενος, ιδιότροπος, βλάκας, ηλίθιος, ατίθασος, θρασύς, αναιδής», πβ. λ. *τσιουτσέκι* στο *AKN*, βλ. και Κυρανούδης, σ. 78. Η Ευαγγελία Φραγκάκι (*Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 199) έχει τη λ. *τσιτσέκι* ως συνώνυμο της λ. *χιαλέπι*, δηλ. της ορχιδέας από τους κονδύλους της οποίας γίνεται το *σαλέπι*.}

τσιτσεκλής (επίθ. προσ.) [tsitseklís] (Ξανθιν.) : αυτός που φορά ένα λουλούδι, στολιδιάρης, μερακλής.

[< *τσιτσέκι* 'ανθισμένος' (Ξανθιν.) / «ηθητισμένος ή πεποικιλμένος» (Χλωρός, Α 671) (Συντ.)] (چچكچك)

{Ο Ροδάκης λημματογραφεί τον τ. **τσιτσεκλής**, με τη σημ. 'επιτήδειος'.}

τσιτσεκλίκι, το [tsitseklífi] : το ανθοδοχείο. Η λ. σε προκοδοτήριο του 1861: *έν ζεύγος τζιτζεκλίκια* (*A.A.H.*, 2 / 41-326).

[< *τσιτσεκλίκ* (Συντ.)] (چچكچك)

τσιτσι*, το [tsitsi] (Πάγκ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : (σε γλώσσα για νήπια) 1. το κρέας· 2. το πέος.

[πβ. τουρκ. διαλεκτ. *cici* & *çici* (κατά το *TDK* 'κρέας', στην παιδική γλώσσα) (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος σημειώνει ότι κατά τον G. Meyer πρόκειται για διεθνή βρεφική λέξη. Κατά το *AKN* «λ. νηπιακή (πβ. ιταλ. *ciccia*, *cicci* ιδ. σημ., αρχ. τιθός 'μιαστός')», από την οποία παράγονται οι λέξεις *τσισιδί*, *τσισιδός*, *τσισιδώνω* -ομαι. Ο Δαρβιανάκης λημματογραφεί όλες αυτές τις λέξεις. Ο Πάγκαλος έχει τη λ. *τσισιδί*. Ο Γαρεφαλάκης (και κάποιον Κριτσωτάκη και ο Ιδομενέως^(B)) έχει τη λ. **τσιτσος** 'ολόγυμνος'. Σημειώνεται ότι το τουρκ. *cici* (چچي), στη σημ. 'όμορφος', έχει περάσει στα ελλ. ως *τζιτζί* «(οικ.) για κάποιον ή για κάτι πολύ όμορφο, περιποιημένο κτλ.» (βλ. *AKN*).}

τσισιδί, βλ. *τσιτσι*.

τσισιδός, βλ. *τσιτσι*.

τσισιδώνομαι, βλ. *τσιτσι*.

τσισιπλάκος (επίθ.) [tsisiplákos] (Πάγκ.) : ο πάμφωτος.

[< *çiplak* 'γυμνός' (Πάγκ.) / σωστότερα: < *çiziplak* 'ολόγυμνος'] (چچچچك)

{Όχι «κατά διπλασιασμόν της συλλαβής -τσι», όπως γράφει ο Πάγκαλος (E 426), αλλά από το *çiziplak* 'ολόγυμνος' < *çir* (επιτατικό μόριο) + *çiplak*, βλ. Χλωρός, Α 652 & 653). Ο Ανδριώτης έχει: *τσιπλάκης* < *çiplak* και *τσιτσιπλάκης* < *çir(i)çiplak*.}

τσιτσος, βλ. *τσιτσι*.

τσιτωμαθιά, η [tsitomaθiá] & (Δ. Κρ.) **τσιτωματέ** [tsitomaté] (Πιτ., Ξανθιν.) : ό,τι και η λ. *τσιθιά* (βλ.).

[< *τσιτόνω* (Πιτ.) / < *τσιτώμα* (*τσιτώματ-ος*) (Ξανθιν.), βλ. σημείωση στο λ. *τίσινα* (Συντ.)]

{Ο Πιτκάκης το γράφει: *τσιτωμαθιά*, ο Ξανθινάκης: *τσιτωμαθιά*.}

τίσινας [tsitonas] (Ξανθιν.) : (Περιοχή Σελίνου) αυτός που φορά ένα τσιτόνι (= πειράζει) τους άλλους, πειραχτήρι.

[Βλ. σημείωση στο λ. *σίτα* (Συντ.)]
{Ο Ξανθινάκης το γράφει: *τσιτώνας*.}

τσιτώνω* [tsitóno] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ.) : **1.** (ως αμτβ.) τεντώνω το σώμα (και τα χέρια) μου για να φτάσω κάπου· (ως μτβ.) : **2.** τεντώνω κάτι· **3.** καρφώνω, πηρουνίζω· **4.** τιμπώ, νύσσω, αγκυλώνω· **5.** προκαλώ αμυχή· **6.** (μτφ.) ερεθίζω με υπαινιγμούς, βάζω φτιλία.

[Βλ. σημείωση στο λ. *σίτα* (Συντ.)]

{Ίσως πρέπει να γίνουν δύο λήμματα: ένα για τις σημ. 1-2 και άλλο για τις σημ. 3-6. Ο Ξανθινάκης το γράφει: *τσιτώνω*. Ο Αποστολάκης αξιοποιεί την πολυσημία του το ρ. *τσιτώνω* σε δική του μαντινάδα, που παραθέτει ως παράδειγμα χρήσης: «Ξύγγλες τσιτώνουν το φαντό με μύτες σιντερένιες, / κι εμένα με τσιτώνουνε οι γ-εδικές σου έγνοιες». Ξύγγλα είναι μεταλλική πεπλατυσμένη ράβδος αυξομειούμενου μήκους, με δοντάκια στα άκρα της, για να κρατά τεντωμένο το υφαντό στον αργαλειό.}

τσιτωτά, τα [tsitotá] (Κονδ., Ιδομ^B.) & **τσιτωτή**, η [tsitotí] (Γαρ.) : το (στενό) πανταλόνι, σε αντίθεση προς την (φαρδιά) κρητική βράκα.
[< *τσιτωτός* < *τσιτώνω*, βλ. σημείωση στο λ. *σίτα* (Συντ.)]

τσιτωτή, βλ. **τσιτωτά**.

τσιτωτός (επίθ.) [tsitotós] (Κονδ., Ιδομ.) : τεντωτός.

[< *τσιτώνω*, βλ. σημείωση στο λ. *σίτα* (Συντ.)]

τσιφλικάς*, ο [tsiflikás] (Τσιρ.) : αυτός που έχει μεγάλη κτηματική περιουσία.

[< *τσιφλικά* (AKN)]

τσιφλίκι*, το [tsiflíki] (Παπ., Τσιρ., Ξεν.) : το αγρόκτημα.

[< *çiftlik* (Παπ.) (چفتلك)]

{Κατά τον Τσιριγωτάκη «το -λι- με αστική προφορά». Απ' όσο ξέρω προφέρεται [tsiflíki].}

τσιφούτης* (επίθ. προσ.) [tsifútis] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ.) : **1.** φιλάργυρος· **2.** «σαλγκάρι που δεν έχει ολοκληρωθεί το κέλυφος του» (Ιδομ.)· λέγεται και *πούστης χοχλιός* (βλ.).

[< *çift* 'Εβραϊός' (Παπ.) (چوت)]

{Η σημ. 2 ίσως από τη σημ. kötü 'κακός' του τουρκ. ετόμου, πβ. *πούστης χοχλιός*.}

τσιφτεδιά, η [tsiftedjá] & **τσιφτερ(γ)ιά** [tsifterjá / tsifterzá] (Πιτ., Ιδομ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : πυροβολισμός με τσιφτέ.

[< *τσιφτέδες* (τσιφτές), πβ. *τουφέκι* > *τουφεκιά* (Συντ.)]

τσιφτελήδικος, βλ. **τσιφτελίδικος**.

τσιφτελής (επίθ. προσ.) [tsiftelís], θηλ **τσιφτελίνα** [tsiftelína] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B., Χουστ., Κασσ.) : **1.** άτυχος, κακότηχος, *γρουσούζης*¹· **2.** δόλιος, πανούργος, κατώτερης στάθμης.

[< *çifeli* (Παπ.) (چفلی)]

{Ο Χλωρός (A 657) έχει τη λ. *çifte* (διπλός) με τη σημ. «λάκτισμα δια των δύο οπισθίων ποδών του ζώου», «αλλά και σημειών επί του μετώπου του ίππου θεωρούμενον ως απαίσιον». Και κατόπιν το επιθ. *çifeli*: «λακτίζων, λακτιστής [επί ζώου]· μτφ. δόλιος, πανούργος· ίππος έχων επί του μετώπου αυτού σημείον θεωρούμενον ως απαίσιον». Κατά το *TDK* η λ. σημαίνει επίσης 'ανήσυχος, επιθετικός' και (διαλεκτ.) «uğursuz» (= κακότηχος). Το επίθ. προσ. *τσιφτελής* (θηλ. *τσιφτελίνα*, ουδ. *τσιφτελίδικο*) χρησιμοποιείται συχνά με διάθεση συμπόνοιας, με τη σημ. 'δύστυχος, καημένος'. Ο Ιδομενέως^(B) έχει και το θηλ **τσιφτελού**.}

τσιφτελιά, η [tsiftelá] (Παπ.: στο λ. *τσιφτελής*, Ξανθιν.) : κακοτυχία, αναποδιά.

[< *τσιφτελής* (Παπ.)]

τσιφτελίδικος (επίθ.) [tsiftelídikos] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ.) : «κακότηχος άτυχος. "Εκαμέ μας το ποδαρικό ετούτονα το τσιφτελήδικο κοπέλι και θα βουλήσει το σπίτι μας οφέτος!"» (Ξανθιν.)

[< *τσιφτελής* (Ξανθιν.)]

{Ο Ξανθινάκης και ο Αποστολάκης το γράφουν: *τσιφτελήδικος*. Ο Αποστολάκης έχει στο ίδιο λήμμα: *τσιφτελήδικος* και *τσιφτελής*.}

τσιφτελίκι, το [tsiftelíki] (Πιτ., Ιδομ^B.) : **1.** πράξη ταπεινή, δολιότητα, απάτη· **2.** κακομοιριά.

[< *τσιφτελής* (Συντ.)]

{Το τουρκ. *çiftelik* (< *çifte* 'διπλός') σημαίνει 'δουάδα, δαδακότητα' και διαλεκτ. (*TDK*) 'παργίδι με μπίλιες'.

τσιφτελορρόγα (επίθ., μόνο στο θηλ.) [tsifteróga] : ποιμενικός όρος για κατσικά η οποία «έχει έν ζεύγος θηλών εις έκαστον μαστόν» (Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*, 366).

[< *τσιφτερορρόγα < *çiftier* 'ανα δύο, ανά ζεύγη' + *ρόγα*, με ανομοίωση [roɾo] > [loɾo] (Συντ.)]

τσιφτερρόγα (επίθ., μόνο στο θηλ.) [tsifteróga] : ποιμενικός όρος για κατσικά της οποίας «αι θηλαί είναι κολλημένα και αμέλγονται ομού» (Ξανθουδίδης, *Μελετήματα*, 366).

[< *çifte* 'ζεύγος' + *ρόγα* (Ξανθουδίδης)]

τσιφτές, ο [tsiftés] & **τζιφτές** [dziftés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** το δικανό όπλο· **2.** (μτφ.) το πέος.

[< *cifte* (Παπ.)] (چفتە)

{Ο τ. *τζιφτές* κανονικά μόνο στην αιτ. ενικού, με ηχηροποίηση [ts > dz] στη συμπροφορά με το άρθρο *τον/ έναν*.}

τσιφτετέλι*, το [tsiftetéli] (Δαρ.) : «1. λαϊκός χορός με ανατολίτικη προέλευση, που χορεύεται από ένα άτομο ή από δύο αντικριστά. 2. είδος μουσικής που συνοδεύει τον παραπάνω χορό» (AKN).

[< *ciftetelli* (AKN)]

{Ο Δαρβιανάκης λημματογραφεί τη λ. στον πληθ. *τσιφτετέλια*, με το ερμήνευμα: «χορός σε μπαρ, όχι αναγκαστικά και πάντα υπόπτου ηθικής» (:)}

τσιφτισίμπαζης, ο [tsiftsibáʒis] : αρχιζευγάς (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζόρη*, 608).

[< *ciftsibazi*: τσιφτισής < *ciftci* (چفتجی) 'ζευγάς' < *cift* «ζεύγος βοών μετά του αρότρου» (Χλωρός, Α 657)· *bazi*, βλ. *μπασ-*]

τσίχια, τα [tsíʃa] & **κίχι**, το [tʃíʃi] (συχρότερα στον πληθ. **κίχια** [tʃíʃa]) (Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : (μιλώντας σε νήπια) ούρα, ούρηση.

[< *çiz* (Κριτσ.)] (چیش)

{Χρησιμοποιείται πιο συχνά στον πληθυντικό: τα *τσίχια* / *κίχια*. Ετυμολογία του AKN για τη λ. *τσίσια**: [από το *τσις* λ. νηπιακή (σύγκρ. τουρκ. *çiz*, ιδ. σημ.). Η προφορά και η μορφή του κρητ. *τσίχι* / *κίχι*, κανονικός σχηματισμός από τουρκ. συμφωνόληκτο, κατά το σχήμα «τουρκικά άηχη συμφωνόληκτα > ελληνικά ουδέτερα σε -ι» (Κυρανούδης, 77), συνηγορούν υπέρ της προέλευσης από το τουρκ. *çiz*: ο πληθ. μάλλον κατά *τα κακά*.}

τσοβελέκης, ο [tsoveléʃis] : νεαρός Γενίτσαρος. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Που 'ναι και τσοβελέκηδες, να κλαίνε μέρα νύχτα / που χάσανε το τερμπιγιέ* (βλ. λ.) και *τα εγλιριζίλια* (βλ. λ.) (βλ. Dedes, 359).

[< *civelek*, κατά το TDK: «Yeniçeri Ocağına yeni girmiş delikanlı» (= νεαρός που μπήκε πρόσφατα στο τάγμα των Γενιτσαρών), βλ. και Χλωρός, Α 637: *yeniçeri civeleği* «νέος ζωήρος Γενίτσαρος»] (چيو لك)

{Ο Dedes (σ. 373) μεταφράζει τον πρώτο στίχο ως εξής: They are useless idlers, let them cry night and day. Θεωρώ ότι ο στίχος ξεκινά ως ερώτηση (όπως και στα δίστιχα που είναι πριν και μετά από αυτόν): *Πού 'ναι κι οι τσοβελέκηδες; να κλαίνε γι' αυτά που έχασαν*.}

τσογαλνίτζω [tsoɣaldizo] (Τουρκοκρητ.) : πληθαίνω (αμβ.).

[< *çoğalmak* (Bilgehan¹, 49)]

τσογλάνι*, το [tsoɣláni] (Παπ., Πάγκ.) : παλιόπαιδο.

[< *hiç oğlani* ή *çoğlan* (Παπ.) / < *iç oğlani* 'νεαρός στην υπηρεσία του παλατιού' (AKN)] (اچ اوغلان)

{Κατά Κυρανούδη (σ. 38) όχι από από το *iç oğlani* (από το οποίο προκύπτει κανονικά ο τ. *τσογλάνι) αλλά από το *iç oğlan*. Κατά τον Απόστολο Βουκαλόπουλο ("Προβλήματα της ιστορίας του παιδομαζώματος", *Ελληνικά*, 13 (1954), 288), η βρισιά *τσογλάνι* χρωστά ίσως τη γέννησή της στην εξέξθ θλιβερή πραγματικότητα: «Οι *ίτς ογλάν* χρησιμοποιούνταν και για τον κορεσμό των διεστραμμένων σεξουαλικών ορμών των σουλτάνων και των ανωτέρων αρχόντων».

τσολπάζ (επιθ. προσ.) [tsolpás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.) : αδέξιος, ατζαμής.

[< *çolpa* (Παπ.) / 'χωλός, αδέξιος' (Πιτ.)] (چولپا)

τσομπάνης*, ο [tsobánis] (Παπ.) : ο βοσκός, «λ. ασυνήθης εις τους χωρικούς μας».

[< *çoban* (Παπ.)] (چوبان)

τσόπ τσινί, το [tsóp tsiñi] : ρίζα του φυτού *Smilax china*. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826, με τη μορφή **τζιοπετζίνε** (βλ. Παπαδογιαννάκης, σ. 177).

[< *çöp çini* (Παπαδογιαννάκης) & *çöp-i çini* (Συντ.)]

{Η μορφή της λ. ως *τζιοπετζίνε* οφείλεται ίσως σε μεσολάβηση/επίδραση της ιταλικής γλώσσας. Για το φυτό αυτό γράφει ο Γεννάδιος (σ. 903-4) : «Εδώδιμος και φαρμακευτική είναι η ρίζα (φρμ. *Κίνιας της οζώδους ρίζας*, *Radix Chinae nodosae*) Σ[μύλακος] της σινικής (S. China), ιθαγ. της Σινικής και της Ιαπωνίας».

τσουβάλι*, το [tsuváli] (Παπ., Πάγκ.: στο λ. *τσουβαλιάζω*, Δαρ.) : σακί.

[< *çuvall* (Παπ.)] (چوال)

{Ο Παπαγρηγοράκης παραθέτει την παροιμία «Αδειο *τσουβάλι* δεν στέκετ' ορθό». Στα τουρκ. υπάρχει ακριβώς η αντίστοιχη: *Boş çuvall ayakta durmaz*. Η έκφρ. *βγάζω λεφτά με το τσουβάλι* αντιστοιχεί στην τουρκ. *çuvalla para kazanmak* – από το *kazanmak* το δικό μας *καζαντίζω* (Ηρακλής Μήλλας, *Κατάλογος κοινών ελληνικών και τουρκικών λέξεων, εκφράσεων και παροιμιών*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 155).}

τσουβαλιάζω* [tsuvaliázo] (Πάγκ., Κασσ., Ξεν.) : 1. βάζω κάτι στο τσουβάλι. 2. (μτφ.) εξαπατώ κάποιον.

[< *τσουβάλι* (Πάγκ.)]

τσουβαλίσιος (επιθ.) [tsuválisios] (Ξανθιν^Δ) : που είναι σε τσουβάλι (όχι χύμα). «*Τσουβαλίσιος* αλεύρι ν' αγοράσεις απου' ναι χάσιχο».

[< *τσουβάλι* (Ξανθιν.)]

τσουβαλοπαλέτσα, η [tsuvalopalétsa] (Ξανθιν^Α): λινάτσα από τσουβάλια ραμμένα μεταξύ τους, για τη μεταφορά κυρίως άχρωων και δημητριακών και οσπρίων που δεν μπορούν να δεθούν σε δεμάτι.

[< τσουβάλι + παλέτσα 'λινάτσα' (Ξανθιν.)]

τσουβαντζής, ο [tsuvandzís]: Η λ. σε κρητ. λαϊκό στιχούργημα του 1668: *Επαινάσιν ομπρός οι καβαλλάροι / μια πάρτε κι οξοπίσω / οι γιανιτσάροι. / Στη μέσην ο βιζήρης με παχαήδες / και ο Κατριζόγλης με άλλους τσουβαντζήδες* (βλ. Εμμ. Κριαράς, "Λεηλασία της Παρουκίας της Πάρου (Κρητικό ποίημα του 17ου αιώνας)", *Αθηνά*, 48 (1938), 133).

[< *civan*, περσ. *τσουβάν* (Κριαράς), βλ. σημείωση (Συντ.)] (جوان)

{Η σημασία της λ. *τσουβαντζής* δίδεται στο γλωσσάριο (σ. 161): «νέος, παλιγκάρν», αλλά, όπως φαίνεται από τα συμφοραζόμενα, δηλώνει κάποιο στρατιωτικό αξίωμα. Η λ. αυτή είτε είναι προσαρμογή ενός τουρκ. *civançi (που δεν μπόρεσα να εντοπίσω σε κείμενο ή σε λεξικό) είτε δημιουργήθηκε στα ελληνικά από τη λέξη *τσουβάνης* με την προσθήκη της τουρκ. προέλευσης κατάληξης -τζής για τη δήλωση επαγγέλματος/ αξιώματος. Όπως σημειώνει ο Κριαράς, παραπέμποντας στον Kretschmer (*Αφιέρωμα εις Γ. Ν. Χατζιδάκι*, Αθήνα 1921, σ.136), το τουρκικό έτυμο έχει περάσει στα ελληνικά (περιοχή Στενήμαχου) ως *τσουβάν* 'ς.}

τσουένι*, το [tsueñi] (Πιτ/): «Φλοιός δέντρου των τροπικών χωρών που πουλιόταν στα "αχτάρικα". Το έβραζαν και τον αφρό που έβγαζε έπλυναν κυρίως τα ανδρικά ρούχα για να καθαρίσουν».

[< *çöven* (AKN)] (چوغن, چوغن, چوكن)

{Ο Χλωρός (Α 668) έχει: «τσογέν ή τσογάν, φυτό χρησιμεύον ως και η τέφρα του προς καθαρισμόν παλαιών ενδυμάτων, κ. τσοένι, σαπουνόριζα». Στα τουρκ. *çöven* οτι είναι το φυτό *Saponaia officinalis*, ελλ. «το κν. *Σαπουνόχορτον* [...]. Τα άνθη του και ιδίως αι ρίζαι του ενέχουσιν ικανήν ποσότητα σαπωνίνης, διο και χρησιμοποιούνται (ιδίως αι ρίζαι) προς πλύσιν των μαλλίνων και μεταξίνων υφασμάτων [...]. Καλλιέργειται εκτενώς εν Συρία διά τας ρίζας του, αι οποία αποτελούσι την *σαπωνόριζαν* (το τουρκ. *τσογέν* και παρ' ημίν κν. *τσοένι*)» (Π. Γ. Γεννάδιος, *Λεξικόν Φυτολογικόν*, Αθήνα 1914, σ. 860). Υπάρχει και το τροπικό δέντρο *Sapindus mikorossi* (ελλ. σαπουνόδεντρο, τουρκ. *sabun ağacı*), του οποίου «η περιβάλλουσα τον καρπόν σαρξ χρησιμοποιείται προς πλύσιν τον ερίου και των μαλλίνων υφασμάτων» (Γεννάδιος, *ό.π.*), αλλά αυτό δεν λέγεται *τσοένι*.}

τσουκνόρακη, η [tsuknórati] (Ξανθιν.): «ρακή που προέρχεται από τσίπουρα τα οποία ετσικνισαν στο καζάν».

[< *τσούκνα* + *ρακή* (Ξανθιν.)]

τσούλα, η [tjúla] (Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) & **κιούλα** [tjúla] (Κριτσ., Ξεν.): η κουρελού, «πολύχρωμο χαλί, φτιαγμένο με κουρελόπανα, κομμένα σε λουρίδες και υφασμένα στον αργαλειό» (Κριτσ.).

[< *çul* (Τσιρ.) / < *τσούλι*, θηλ. κατά την *πατανία*, πβ. *τσουλοπατανία* (Συντ.)]

{Κατά το *TDK* η λ. *çul* διαλεκτικός έχει και τη σημ. 'στρωσίδι φτιαγμένο από παλιό ύφασμα'. Υπάρχει και το *çarpat kilimi* (κλίμι από παλιό ρουχα), και διαλεκτ. *çarpat çul*. Ο Τσιριγωτάκης δίνει και τη μφ. σημ. «γυναίκα χωρίς ηθικές αρχές» (η Ξενάκη-Ροβίθη έχει: «πόρνη»), αλλά στη σημ. αυτή πρόκειται για άλλη λέξη, ομόγραφη, που σημαίνει ουσιαστικά 'γυναίκα που επιδιώκει τη σεξουαλική απόλαυση με την ελευθερία που η κοινωνία έχει καθιερώσει μόνο για τους άνδρες'. Το *AKN* την ετυμολογεί από το παλ. ιταλ. *ciulla* 'κοπέλα'.}

τσούλι*, το [tsúli] & **τσούρλι** [tsúrlí] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ.): 1. κουρέλι· 2. ευτελές χαλί.

[< *çul* (Παπ.) / 'κάλυμμα του ίππου' (Πάγκ.)] (چل, چورلی)

{Η λ. *çul* σημαίνει «τρίχινον ή μάλλινον επικάλυμμα ίππου ή ζώου, κ. τσόυλι» και μφ. «ένδυμα κακώς κατασκευασμένον και διατηρούμενον, ράκος» (Χλωρός, Α 669). Για την ανάπτυξη του -ρ- στον τύπο *τσούρλι* βλ. σημείωση στο λ. *μουσουλούκι*.}

τσουλιάζω [tsulázo] (Ιδομ.): (για ρούχα) αποκτώ υφή κουρελιού, παλιών· μτχ. παθ. πρκ.: **τσουλιασμένος** (Κασσ.).

[< *τσούλι* (Συντ.)]

τσουλόπανο, το [tsulópano] (Ιδομ.): κουρελιασμένο πανί, ξεσκονόπανο.

[< *τσούλι* + *πανί* (Συντ.)]

τσουλοπατανία, η [tsulopatañía] (Τσιρ.): υφαντή κουβέρτα από κουρέλια, κουρελού.

[< *τσούλι* + *πατανία* (Τσιρ.)]

τσουλούφι*, το [tsulúfi] & **ζουλούφι** [zulúfi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ^β): τούφα μαλλιών της κεφαλής, βόστρυχος.

[< *zülüf* (Παπ.)] (زولو, زلف)

τσουπλέκια, τα [tsupléfja] & **τσουμπελέκια** [tsu(m)beléfja] (Παπ., Πάγκ., Ροδ.): διάφορες ευτελείς αποσκευές (συμμετράκαλα).

[< *çömek* (Παπ.)] (چوملك)

{Λέγονται και *τσιμπλέκια* [tsımbλέtʃa]. Ο Ροδάκης έχει τη λ. *τσιμπλέκι* με τη σημ. 'δοχείο', που είναι και η αρχική τού τουρκ. ετύμου. Η σημ. 'σιμπράγκαλα' στην τουρκ. έκφραση *çanak cömlek* «διάφορα πήλινα αγγεία· συνεκδ. πράγματα ευτελή» (Χλωρός, Α 669).}

τσουράπι*, το [tsurápi] (συνήθως στον πληθ. *τσιουράπια*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Ξεν.) : (ανδρική) κάλτσα.
[< *çorap* (Παπ.)] (چوراب)

τσιουράς, ο [tsurás] & **τζουράς** [dzurás] (Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Ξανθιν^Δ, Δαρ., Ξεν.) : είδος σουγιά.
[< τουρκ. *ustura* 'ξύραφι', με πτώση του αρχικού άτονου *u-* και αντιμετάθεση του συμφωνικού συμπλέγματος *st > ts* (Καραποτότσουγλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 115)] (اوستوره)
{Ο Ξανθινάκης έχει στο ίδιο λήμμα *τσιουράς* και *τζουραλής*. Ετυμολογεί το δεύτερο από το τουρκ. *ziirra* 'γεωργοί' + *-λής* (< τουρκ. *-li*), άρα *τζουραλής* = γεωργικός σουγιάς. Αλλά στα τουρκ. δεν απαντά ο τ. *ziirrali*. Ούτε όμως η λ. *ziirra* έχει περάσει στα ελληνικά, ώστε να μπορεί να πάρει την παραγωγική κατάλ. *-λής*.}

τσιουρέκι*, το [tsurétʃi] (Παπ.) : «αρτολάγανον» (Παπ.), «είδος αφράτου, γλυκού ψωμιού που το ζυμώνουν με γάλα, βούτυρο και αυγό» (AKN). Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 108).
[< *çörek* (Παπ.)] (چورك)
{Το κατεξοχήν ελληνικό *τσιουρέκι*, το πασχαλινό, στα τουρκ. λέγεται *paskalya çöregi*.}

τσιούρλι, βλ. **τσιούλι**.

τσιουρμουτζής, ο [tsurmudzis] (Ιδομ^B, Ροδ.) : ο επικεφαλής πλήθους ανθρώπων, τσιούρμου.
{Λημματογαφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-τζής*.}

τσιουρούκ μουρούκ (επίρρ.) [tsurúk murúk] & **τσιουρούκου μουρούκου** [tsurúku murúku] & **τσιουρούκ μουρούκ** [surúk murúk] & **τσιουρούκου μουρούκου** [surúku murúku] & **τσιούκου μουρούκου** [tsúku murúku] (Πάγκ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : 1. «Αναμίξ, διάφοροι ποιότητες ανάμεικτοι κυρίως κακαί: Στη βλατέα του χωρjού ενεμαζωχτήκανε τη Γεριακή κ' εμεθούσαν αθρήποιο *τσιουρούκ-μουρούκ*. Συνών. *τουρλού-τουρλού*» (Πάγκ.)· 2. πρόχειρα, κακότεχνα· 3. απρόσεκτα, απερισκεπτα.

[< *çürük mürik* (Συντ.)] (چوروك موروك)
{Ετυμολογία στον Πάγκαλο: < *çürük* 'σεσηπός' + ίσως *mürekker* 'σύνθετος', Το επίρρ. *τσιουρούκ μουρούκ* (στις διάφορες παραλ-

λαγές του) χρησιμοποιείται συνήθως με τη σημ. 'τουρλού τουρλού' αλλά κυρίως 'τσιουρούκ'. Στο Διαδίκτυο το βρίσκουμε να χρησιμοποιείται και σε άλλα μέρη της Ελλάδας (π.χ. Γαργαλιάνοι, με τη σημ. 'ανάκατα'). Βρίσκουμε επίσης την έκφραση η *τσιουρούκ* και η *μουρούκ* = (μειωτ.) 'η μια και η άλλη': «Μα Λένα μου, τη *τσιουρούκ* και τη *μουρούκ* θα φέρεις μέσα στο σαλόνι σου, να κοιτάει το σπίτι σου, να σου κάνει κουτσομπολιά.»

Η τουρκ. έκφρ. *çürük mürik* (θα την αποδίδαμε ως *σαθρά μαθρά ή *σάσια μόπια) έχει σχηματιστεί από τη λ. *çürük* (چوروك) 'σαθρός, σάπιος' κατά το τουρκ. σχήμα επανάληψης της λέξης με το πρόθεμα *m-*, πρόθεμα «προτασσόμενον των από φωνήεντος αρχομένων λεξων ή αντικαθιστών των από συμφώνου αρχομένων και σχηματίζον ούτω λεξιν ασήμαντον μεν καθ' εαυτήν, παρατιθεμένην δε εν τη δημόδη γλώσση τή εξ ής εσημασθη, όπως εκφράση σειράν αναλόγων αντικειμένων και αντιστοχούσαν τοις ημετέροις: και καθεξής και τα τοιαύτα» (Χλωρός, Β 1501· βλ. και Hans-Georg Müller, *Morphophonologische Untersuchungen an Reduplikationen im Türkischen*, διδασκ. διατρ., Tübingen, 2003, σ. 52-57). Το σχήμα αυτό έχει περάσει και στα ελληνικά, πβ. *σόγια μόγια*, *τζιάζαλα μάτζαλα* (βλ. λήμμα *μ-* στο AKN), όπως και σε άλλες γλώσσες.

Τουρκ. παροιμία που λέγεται για εξάπατητη σε συναλλαγές: *Çürük mürik koz verdik, altın kimi kız aldık* (απόδοση: Σκάρτα κურδία δώσαμε, χρυσή κοπέλα πήραμε). Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο (*Google Books*) δείχνει ότι η έκφρ. *çürük mürik* υπάρχει και σε άλλες τουρκικές γλώσσες, όπως τα αζέρικα και τα ουζμπέκικα.}

τσιουρούκης (επίθ. προσ.) [tsurútʃis] (Κασσ.) : «κακός μάστορας, κακοτεχνίτης».
[< *çürük* (Κασσ.)] (چوروك)

τσιουρούκιος (επίθ.) [tsurútʃikos] & **τσιουρούτικος*** [tsurútʃikos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Ιδομ^B, Ξεν.) : ελλιπής, ελλοματωματικός, ΕΠΙΡΡ. **τσιουρούκικα** 'με δυσκολία, όπως-όπως, ελλιπώς' (Κασσ.).

[< *çürük* (Παπ.) / 'σάπιος, σαθρός' και διαλεκτ. *çuruk* (TDK) (Συντ.)] (چوروك)

{Το AKN ετυμολογεί το *τσιουρούκιος* «(οικ.) για ρουχο ή για κτ. κατασκευασμένο συνήθ. από ύφασμα, 'που είναι στενό ή και κοντό'» ως εξής: «τουρκ. *çürüt-* αόρ. του *çürüt* 'φθείρω (για ύφασμα) -ικος». Υπάρχει το *çürütme* 'σήπομαι, αποσυντίθεμαι, αποσαθρώνομαι' (αόρ. *çürüt-üm*) και το μτβ. *çürütme* 'σαπίζω, αποσυνθέτω, αποσαθρώνω' (αόρ. *çürüt-üm*).}

τσιουρουτεύγω [tsuruténgɔ] (Πάγκ., Πιτ., Κριτσ^Δ) : κουτσοουρέω, ακρωτηριάζω, ελαττώνω.

[< *çürütme* (Πάγκ.) / από το θέμα *çürüt-* (-), πβ. *kon-mak* > *κονεύω* (Συντ.)]

τσουρούτης (επίθ. προσ.) [tsurútiš] (Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν.) : «ο κολοβωμένος, ο ακρωτηριασμένος» (Πιτ.).

[< *çürük* (Πάγκ.) / < *τσουρουτεύω* (Πιτ.), υποχωρητικά (Συντ.)] (كجوروك)

{Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί χωριστά το επίθ. *τσουρούκιος* ‘μειονεκτικός, ελαττωματικός, μη άρτιος’ και χωριστά το επίθ. *τσουρούτης-τσουρούκιος* ‘ελαττωματικός, ατελής, μειονεκτικός. Και τα δύο από το *çürük*. Παράδειγμα χρήσης έχει μόνο στο πρώτο: «Να σουτηράς καλά το πράμα οντε ντ’ αγοράζεις, να μην είναι *τσουρούκιος*».

τσουρουτιά, τα [tsurutčá] (Γαρ., Κριτσ^{*}.): άχρηστα αντικείμενα, πράγματα για πέταμα, μπάτσα. [< *τσουρουτεύω*, υποχωρητικά (Συντ.)]

τσουρούτικος, βλ. **τσουρούκιος**.

τσουτσούδα, βλ. **κιουκιούλια**.

τσουτσούλια, βλ. **κιουκιούλια**.

τσουτσουλλάτη, βλ. **κιουκιουλάτος**.

τσουφί, το [tsufi] (Πάγκ.): στην έκφρ. *τσουφί στο μεθύσι* = υπερβολικά μεθυσμένος, τύφλα στο μεθύσι.

[ίσως < *çufi* ‘λεπτό καυσόξυλο’ (διαλεκτ. κατά το *TDK*), βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει *τσουφί*, επειδή πιθανολογεί ότι προέρχεται από τη λ. *σκουφί* (το συσχετίζει με την έκφρ. *φέσι στο μεθύσι*). Ίσως είναι μια άλλη εκδοχή της έκφρ. *κουτούκι στο μεθύσι* (< *kütük* αρχ. σημ. ‘κούτσουρο’, βλ. σημείωση στο λ. *κουτούκι*).}

τσόχα*, η [tsóxa] (Παπ., Πάγκ., Χουστ.): είδος μάλλινου υφάσματος. Βλ. και *τζοχαδέσιος*.

[< *çuha* (Παπ.) / και διαλεκτ. *çoha* (*TDK*) (Συντ.)] (چوخه، چوخه)

{Σε κρητ. δημοτ. τραγούδι βρίσκουμε τον τ. **τσοχάδες**: *για γούνα έχω το ράσο μου κοντό χωρίς τσοχάδες* (Βλαστός, 103), προφανώς πληθ. της λ. *ο τσοχάς*. Ο τύπος αυτός είναι ο αναμενόμενος σύμφωνα με το σχήμα: τουρκ. [-προσωπικά] φωνηεντόληκτα ουσ. σε -ά > ελλ. αρσ. σε -άς (Κυρανούδης, 89), πβ. *καβγάς, οντάς, σεβντάς* κλπ.}

τσοχαντάρης, βλ. **τζοκαντάρης**.

τσοχάς, βλ. **τσόχα**.

τσμπούκι, βλ. **τζμπούκι**.

Υ

υλόρακη, η [ilóratʃi] (Ξανθιν.) : ρακή που προέρχεται από απόσταξη ιζήματος (“ύλης”) κρασιού. Συνών. *λασπόρακη, φετσόρακη* (βλ.).
[< *ύλη* + *ρακή* (Ξανθιν.)]

υπολούκουμος, βλ. *λούκουμος*.

υσούλι, βλ. *ισούλι*.

υστερόρακη, βλ. *στερόρακη*.

Φ

φάκα*, η [fáka] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ξεν.) : παγίδα.

[< *fak* (Παπ.)] (فاق، فقى)

φακίρης*, ο [fa|íris] (Παπ., Κονδ.) : φτωχός, ξεπεσμένος (Παπ.), φουκαράς, κακομοίρης (Κονδ.).

[< *fakir* (Παπ.)] (فقير)

{Το τουρκ. *fakir* (< αραβ. *fakīr*, κατά τον Nisanyan) σημαίνει ‘ενδεής, δύστυχος’ αλλά και ‘φακίρης, ινδός μοναχός’. Χρησιμοποιείται επίσης αντί του *εγώ* σε ένδειξη μετριοφροσύνης (‘εγώ’) ο φτωχός’. Από τον πληθ. του στα αραβ. (*fūkara*) που θεωρήθηκε ενικός, προέκυψε το τουρκ. *fūkara*, και από αυτό το ελλ. *φουκαράς* (βλ. Χλωρός, Β 1213, 1214). Η επισήμανση αυτή ήδη στον Ανδριώτη.}

φάλαγγας*, ο [fálanɣas] (Πτ., Δαρ., Ιδομ^B.): «Είδος τιμωρίας αλλά και όργανον σχετικής τιμωρίας που επέβαλαν οι παλαιοί δάσκαλοι στους αμελείς ή άτακτους μαθητές. Αποτελούσε ακόμα... ανακριτικό μέσο της παλιάς Αστυνομίας» (Πτ.).

[< αρχ. *φάλαγξ*, στη σημ. ‘κυλινδρικό κομμάτι ξύλου’ ή αντδ. < τουρκ. *falaka* < αραβ. < αρχ. *φαλαγξ* (AKN)] (فلاق، فلاقه)

{Δεν είναι απλώς “είδος τιμωρίας” αλλά βασανιστήριο. Ο Πιτυκάκης ετυμολογεί από το ρ. *φαλαγγώνω* ‘ενσφηνώνω, πιέζω’.

φαιλντέ, βλ. **Βαιλντέ τζαμί**.

Φαλτέ τζαμί, βλ. **Βαλτέ τζαμί**.

φαναρατζής, ο [fanaradzis] (Γαρ., Κριτσ.) : αυτός που δουλειά του ήταν να ανάβει στις πόλεις τα φανάρια των δρόμων τότε που δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα.

[< *φανάρα* (μεγεθ. του *φανάρι*) + -(α)τζής, πβ. το πεπαλ. κατά το *TDK* τουρκ. *fenerci*, με την ίδια σημασία (Συντ.)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -(α)τζής. Σε έντυπο *Εκλογικό Κατάλογο Δήμου Ηρακλείου* του έτους 1906 (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, φωτοτυπημένο αντίγραφο στη Βικελαία) στη στήλη «επάγγελμα» βρίσκουμε (σ. 31) το επίσημο ελλ. *φανακόρος*.}

φαναριτζής, ο [fanaridzís] : (ειρων.) αυτός που βοηθά κάποιον στις ερωτικές του δραστηριότητες, συνήθως συνοδεύοντάς τον: *Να πας να τη βρεις μοναχός σου, εμένα ίντα με θες; το φαναριτζή θα σου κάνω;*

[< *φανάρι*, στην έκφρ. *κρατώ φανάρι* (Συντ.)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -τζής.}

φαναρτζής*, ο [fanardzís] : 1. αυτός που κατασκευάζει αντικείμενα από λευκοσίδηρο, ντενεκετζής. 2. τεχνίτης που διορθώνει τις λαμαρίνες σε τρακαρισμένα αυτοκίνητα.

[< *φανάρι* (AKN)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. -τζής.}

{Ο Κριτσωτάκης έχει αυτές τις σημασίες στη λ. *φαναρατζής* (Κριτσ^F). Κατά την άποψή του, έχουμε διευρυνση της σημ. ‘αυτός που φτιάχνει λαδοφάναρα και φανάρια, δηλ. κλουβιά από λαμαρίνα με σίτα, όπου φύλαγαν τρόφιμα.}

φαραζά (επίρρ.) [farazá] (Πάγκ.) : υποθετικός.

[< *faraza* (Πάγκ.)] (فرضا)

φαραούνα, η [faraúna] (Πάγκ.) : καταστροφή, φθορά, ζημιά.

[< *Φαραώ* (Πάγκ.) / μάλλον < *φισαίνης* (βλ.) (Συντ.)]

φαράσι*, το [farási] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.) : *φωραράκα με το οποίο μαζεύουμε τα σκουπίδια*. Και **φαράχι** [faráçi], σε *έγγραφο του 1861 (Α.Α.Η., 2 / 4-110)*.

[< *faras* (Παπ.)] (فرانش)

{Κατά τον Χλωρό (Β 1192) το τουρκ. *faras* «σκουπιδολόγος, κ. φαράσαν» προέρχεται από τη λ. *ferraz* (< αραβ. *ferrāz* κατά το *TDK*), που σημαίνει «ο στρώνων την κλίνη, τον τάπητα, θαλαμηπόλος ανακτόρων ή μεγάρου, έργον έχων να στρώνη και διευθετή την κλίνη, τους τάπητας, τα ανάκλιτρω», αλλά έχει και την ειδικότερη σημ. (διαλεκτ. κατά το *TDK*) «φύλαξ του τάφου του Μωάμεθ εν Μεδίνα ή του ναού της Μέκκας επιτετραμμένος και την τήρησιν της καθαριότητος αυτών». Βλ. και Meynard, Β 406.}

φαράχι, βλ. **φαράσι**.

φαρπαλάς, βλ. **φαρφαράς**.

φαρσί* (επίρρ.) [farsi] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.): απταίστως (για τη γνώση/χρήση μιας ξένης γλώσσας) «κατόπιν δ' επεξετάθη η σημασία [...] και επί αποστηθίσεως και τρογάδην, απροσκόπως, εκφωνήσεως οισουδήποτε μαθήματος» (Πάγκ.).

[< *farisi* (Παπ.) / 'περσικά', «επειδή κάποιος που ήξερε περσικά θεωρούνταν ικανός στις ξένες γλώσσες» (AKN)] (فارسی)

{Το AKN ετυμολογεί από το *farsi*. Το TDK έχει μόνο «*farsi*: esk. *farsca*», δηλ.: *πεπαλ.* 'περσιστί'.}

φαρφαράς^(Α) (επίθ./ προσ.) [farfarás] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^Β): ανόητος, απερίσκεπτος, φλύαρος, εγωιστής.

[< *itaλ.* *farfalino* 'κούφος, ελαφρόμυαλος, άστατος' (Πιτ.) / το σωστό: < τουρκ. *farfara* (Ανδριάτης), πβ. *φαρφάρας* 'φλύαρος' < τουρκ. *farfara* (από τα αραβ.). (AKN)] (فارفاره, فراره)

{Ο Ιδομενέως^(Β) λημματογραφεί μαζί *φαρφαράς* και **φιρφιής**. Το τελευταίο σχετίζεται ίσως με το διαλεκτ. τουρκ. *firfiri* (TDK) που σημαίνει 'ανεμοδείχτης', 'χάρτινος μύλος (παιδικό παιχνίδι)' και (μτφ. για άνθρωπο) 'αυτός που δεν στέκει στον λόγο του, ανεμοδούρα' – άσχετο προς το *firfiri* 'ανοιχτό κόκκινο'. Το AKN έχει τη λ. **φουρφούρι** «παιδικό παιχνίδι που κατασκευάζεται από χαρτί ή από άλλο ελαφρύ υλικό και περιστρέφεται με το φύσημα του αέρα· μύλος» και την ετυμολογεί από το «τουρκ. *fir(i)* (ηχομμ.) με ταύτιση προς το επίθημα -ούρι».

φαρφουρένιος (επίθ.) [farfurēnios] (Γαρ.): από πορσελάνη, πορσελάνινος.

[< *φαρφουρί* (Συντ.)]

{Ο Ιδομενέως έχει **φουρφουρένιος** 'στολισμένος, διακοσμημένος'. Μάλλον από το *φαρφουρένιος*, με υποχωρ. αφομοίωση [a u] > [u u] και αλλαγή της σημασίας λόγω νέας εστίασης: από το υλικό (πορσελάνινος) στη μορφή (διακοσμητικά σχέδια της πορσελάνης).}

φαρφουρί* (επίθ.) [farfuri] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ^Β): (για σκευός) φτιαγμένο από (φίνα) κινέζικη πορσελάνη.

[< *fağfuri* (Παπ.)] (فغفوری, فروری)

{Κατά το AKN: < τουρκ. *fırfır* 'πορφύρα' (από τα αραβ., ίσως < αρχ. *πορφύρα*). Ο Meynard (B 411) λημματογραφεί χωριστά το *farfuri* 'κινέζικη πορσελάνη', με την επισήμανση ότι πρόκειται για παραφθορά του αραβ. *fahfourı*, και χωριστά το *firfiri* 'πορφυρός', με την επισήμανση ότι προέρχεται από το ελλ. *πορφύρα*. Ο Παπαρηγοράκης φαίνεται να ακολουθεί τον Χλωρόκ (B 1212), ο οποίος έχει: α) επίθ. *fağfuri*: «σινωκεράμειος, ο εκ σινωκεράμου, κ. φαρφουρένιος», αρχική σημ. «ο ανήκων ή αρμόζων το

αυτοκρατόρι της Σινικής», και β) ουσ. *fağfir*: «σινωκεράμιος, πορσελάνη, κ. φαρφουρί», αρχική σημ. «τίτλος του αυτοκράτορος της Σινικής». Βλ. Κώστας Καραποτόσογλου, «Γλωσσικά Μυκόνου», *Ελληνικά*, 55/ 1 (2005), 119. Το TDK ετυμολογεί το *fağfuri* από το περσ. *fağfir* + αραβ. *κατάλ.* -ī. Ο Nişanyan ετυμολογεί το *fağfir* από το αραβ. *fağfir* ('κινέζος ηγεμόνας' και 'κινέζικη πορσελάνη'), κι αυτό από το παλαιό περσ. *bağfirih* με αναγωγή στο σανσκριτικό *bhāgarputra* 'γιος του θεού, τίτλος των κινέζων ηγεμόνων'.}

φασαριατζής (επίθ. προσ.) [fasariadzis] (Δαρ.): φωνακλάς, καβγατζής, φασαριόζος.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση *κατάλ.* -(α)τζής.}

φασλάς, ο [faslás] (Πιτ., Ιδομ^Β): 1. «Το ψεγάδι, το κρυφό ελάττωμα, κάθε τι το ύποπτη γνησιότητα ή αμφισβητούμενη κυριότητα». 2. (μτφ.) το ηθικό ψεγάδι. [πιθανώς < *fesalī* 'ανώμαλος, ελαττωματικός' «κατ' αναγραμματισμόν ή παραφθορά» (Πιτ.) / ίσως < *fazla*, βλ. σημείωση (Συντ.)] (فصله \ فصل)

{Από το *fesalī* είναι δύσκολο να προκύψει ο τ. *φασλάς*. Ο Πιπτικάκης έχει το εξής παράδειγμα χρήσης: «Πριχού υπογράμεις το συμβόλαιο τσ' αγοράς, ξάνοιξε πρώτα στο Υποθηκοφυλακείο, μπας κι έχει φασλά το λμόφο του σου τουλούνε». Στην περίπτωση αυτή η λ. *φασλάς* και μπορούσε να σχετίζεται (λόγω ηχητικής και νοηματικής συνάφειας) με τη λ. *fazla* 'το επιπλέον', πβ., *bir şey fazla istemek* 'ζητώ κάτι τι περισσότερο', *fazla olarak* 'ως εκ περισσοῦ' (Χλωρός, B 1210).}

φατσαλής (επίθ. προσ.) [fatsalis], θηλ. **φατσαλίνα** [fatsalina] & **φατσαλιόικος** [fatsalidikos] (Ροδ., Ξανθιν^Α, Κριτσ.): αυτός που έχει όμορφο πρόσωπο, ευπαρουσίαστος.

[< *façali*, κατά το TDK «havalı, gösterişli» (= αεράτος, εμφανιστικός) (Συντ.)]

φαφούλης [fafūlis] (Κονδ.: χωρίς ερμίνευμα, μόνο με την ένδειξη *τουρκ.*): (;)

{Μάλλον πρόκειται για κύριο όνομα προσώπου (Faful), πβ. «Φαφούλ αγά μου, μάθια μου, όμορφο κυπαρίσσι» (Γιάνναρης, 10). Αλλά πιθανόν να χρησιμοποιήθηκε και ως επίθ. προσ. με ειδική σημασία που να παραπέμπει σε χαρακτηριστικό κάποιου συγκεκριμένου Faful.}

φελακέτι, το [felat'été] & **φελεκέτι** [felet'été] & **φερεκέτι** [feret'été] (Πάγκ., Γαρ., Τσιρ., Κριτσ.): «Η αφορμή, πρόφασις, ψευδής αιτία: Αυτός ειρήκε φελεκέτι *jana* με *κατηγορά*» (Πάγκ.), «επανάσταση, ασυμφωνία. –Ξάνοιξε να σάσεις τη δουλειά σου σιγοῦρα για να μη σου βγάλουνε φερεκέτι ταδέ ταχίτερου» (Τσιρ.).

[< *felâket* ‘δυστυχία’ (Πάγκ.)] (فلكت)

{Ο Hakkı Bilgehan το έχει με τη σημ. «η καταστροφή» (Bilgehan¹, 39).}

φελάς, ο [felás] (Πιτ., Τσιρ., Ιδομ^B, Κασσ.): «Συννήθ. περιφρονητ. χαρακτηρισμός, ιδίως ανθρώπων ακάθαρτων, βρώμικων, ρυπαρών. Προφανώς σημαίνει το φελλάχο» (Πιτ.). Βλ. και *Χαμπέσης*.

[< *fellah* (Τσιρ.)] (فلاّ)

{Ο Πιτυκάκης το γράφει με δύο λ: *φελλάς*. Ομοίως ο Κασσωπάκης. Κατά τον Meynad (B 424) η λ. *fellah* σημαίνει ‘αγρότης’ αλλά είναι και «περιφρονητικός χαρακτηρισμός για σκλάβους, μαύρους και γενικά για χωρικούς», κάτι σαν το δικό μας (ρουσιστικό/μειωτικό) *βλάχος*.

Το τουρκ. *fellah* πρέπει να είχε προσαρμοστεί και ως **φελάχης**, βλ. Αναγνώστης Ντούνης, *Οι Αγώνες της Κρήτης*, Χανιά 1910, σ. 59 : πληθ. με τη γραφή *φελλάχιδες*.}

φελέκι, το [feléki] (Τσιρ.) : η τύχη, στη ΦΡ. *διάλε το φελέκι σου*.

[< *felek* ‘ουράνια σφαίρα, σύμπαν’ και μτφ. ‘πεπρωμένο (που διέπεται από τα άστρα)’ (Συντ.)] (فلك)

{Συνηθίζεται στην (λαϊκή) φρ. *γαμώ το φελέκι μου!*, που εκφράζει θυμό και αγανάκτηση. Ο Τσιριγωτάκης έχει τη λ. με τη σημ. ‘κομμάτι από ψωμί ή τυρί’ και μτφ. ‘κολατισό’ (την ετυμολογεί από το μσν. *οφέλλιον* < λατ. *offella* ‘κομμάτι ψωμί’).}

φελλάς, βλ. **φελάς**.

φελλάχης, βλ. **φελλάς**.

φενέρι, το [fenéři] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** φανάρι· ΦΡ. *εγίνηκε φενέρι*: αδυνάτισε πάρα πολύ, “έφεξε”. **2.** φορητό ντουλάπι με σίτα για φύλαξη τροφίμων.

[αντδ. < *fener* < *φανάρι* < *φανός* (Παπ.)] (فنر)

{Βλ. Χριστόφορος Χαραλαμπάκης, *Κρητολογικά Μελετήματα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001, σ. 106. Επίσης: Βασμανόλη, σ. 352.}

φενερίζει (απρόσ.) [fenerizi] (Ξανθιν.) : αρχίζει να ζημερώνει, (κρητ.) αποδιαφοτά.

[< *φενέρι* (Ξανθιν.)]

φέντι, το [fëndi] (Κριτσ^F) : έξυπνος τρόπος για την επίτευξη κάποιου δύσκολου έργου, κατεργαριά, πανουργία.

[< *fent* (Κριτσ.)]

φεραγάτι, το [feragáti] : πωλητήριο συμβόλαιο βακουφικού κτήματος (Σταυρινιδής). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845

(βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 354). Και στην εφημ. *Κρήτη* (Χανιά), έτος ΙΑ', φ. 512, 27-2-1879: *τα φεραγάτια συντάσσονται ενόπιον του Εβκαφίου*.

[< *ferağ & ferağat* (Χλωρός, B 1193), από το αραβ. *farāga(t)* κατά τον Nişanyan] (فراغت)

φερετζές, βλ. **φρετζές**.

φερετζοτουρκοκόρη, η [feredzoturkokóri] : απαξιωτικός χαρακτηρισμός για χριστιανή κοπέλα που την έκαναν μουσουλμάνο. Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχούργημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, “Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη”, *Κρητικάί Μελέται*, 1 (1933) σ. 132.

[< *φερετζές* + *Τούρκος* + *κόρη* (Συντ.)]

φέρμελη, η [fërmełi] (Πιτ., Τσιρ.) : είδος τσόχινης γυναικείας ζακέτας με πολλά χάρτζα.

[< *fermene* (Πιτ., με βάση τον Κουκκίδη)] (فرمنه)

φεσάς, ο [fesás] (Κριτσ^F) : αυτός που φτιάχνει/πουλά φέσια.

[< *φέσι* (Κριτσ.)]

{*φεσάς* σημαίνει επίσης ‘αυτός που φορεί φέσι’.}

φεσατζής (επίθ. προσ.) [fesadzis] (Κριτσ^F) : αυτός που αφηγήει απλήρωτους λογαριασμούς, βλ. *φέσι*, σημ. 2.

[< *φέσι* + -(α)τζής (Συντ.)]

φεσάτι, το [fesáti] : στάση, εξέγερση. Η λ. σε Προκήρυξη του Ααλή Πασά προς τους Κρητικούς (Χανιά, 24 Σεπτ. 1867) : *μερικοί άκακοι που γενήκαν όργανον του φεσατιού* (βλ. Κωνστ. Φουρναράκης, *Προκηρύξεις πασάδων* (εκ της ιστορίας της Επαναστάσεως του 1866), Χανιά, χ. χ., σ. 8 [ψηφιοποιημένο στην *Ανέμη*])

[< *fesat* «διαφθορά, ή κατάσταση πράγματος διεφθαρμένου, διαστροφή, αταξία, ταραχή, στάσις, υποκίνησης, ραδιουργία, το πλημελές, το μη ορθόν» (Χλωρός, B 1205), από το αραβ. *fasād* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (فساد)

φεσένιο, βλ. **τζανφεσί**.

φέσι*, το [fësi] (Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : **1.** το γνωστό κάλυμμα κεφαλιού, δηλ. το μαύρο, κυλινδρικό καπέλο χωρίς κεραμίδι, φτιαγμένο από τρίχες, με σκληρά τοχώματα και ύψος περί τα 15 εκ., ή βρακάδικο φέσι, επειδή το φορούσαν με την παραδοσιακή στολή (βράκα) (Τσιρ.)· **2.** (μτφ.) δανεισμός που δεν ξεπληρώνεται.

[< *fes*, από το όνομα της πόλης *Fez* του Μαρόκου, όπου κατασκευαζόταν (ΑΚΝ)] (فسس، فاس)

{Στο λεξικό του ο Κονδυλάκης παραθέτει ενδιαφέροντα στοιχεία για τα διάφορα είδη και σημειώνει ότι «τώρα {= αρχές 20ού αι.} το φο-

ρούν γενικώς οι Τούρκοι. Ελάχιστοι χριστιανοί {στην Κρήτη} φορούν ακόμη φέσι βρακαδικόν, οι δεν λοιποί μανδήλη». Ο Κριτωτάκης λημματογραφεί χωριστά τη φρ. του κουζουλού το φέσι (βλ.).

φεσφεσελίης (επίθ. προσ.) [fesfeselis] (Ιδομ., Κριτσ.): «ελαφρόμυαλος, κουτουρατζής, αγίθυμος» (Ιδομ.).

[< vesveseli 'φαντασιόπληκτος, καχύποπτος' (Κριτσ.)]

φεσφεσελίζω [fesfeselizo] (Ιδομ^B): είμαι ελαφρόμυαλος, κουτουρατζής.

[< φεσφεσελίης (Συντ.)]

φεσφεσές, ο [fesfesés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ.): υπόνοια, υποψία, αμφιβολία.

[< vesvese (Παπ.) (وسوسة)]

φεσόνω* [fesóno] (Δαρ.): αφήνω απλήρωτο ένα χρέος μου, μια οφειλή μου.

[< φέσι 'απλήρωτο χρέος' (AKN)]

φέτι [féti]: μόνο στη ρημ. περίφρ. **κάνω φέτι**: εκπορθώ, κυριεύω· σε τουρκοκρητ. τραγούδι για την άλωση του Αρκαδίου: *Μουσίρι Μουσταφά Πασά, γράψε το 'ς το Ντοβλέτι, / πως είσαι τ' Αρκαδιού Γαζής και το 'καμες κιεφέτι [= και φέτι]* (βλ. Πλανάκης, 104· από: *Αρχείον Παύλου Βλαστού*, 15ος τόμος, σ. 1211-1215).

[< *fethemek* < *feth* 'άλωσις, εκπόρθησις, κατάκτησις, θρίαμβος' (Χλωρός, Β 1184), από το αραβ. *feth* κατά το *TDK*, + *emek* 'κάνω' (Συντ.) (فتع)]

φετουφατζής, ο [fetufadzis] (Πιτ.): «Τουρκ. αζίωμα» (= *μουφτής*).

[< *fetva* «με την κατάλ. -τζής, κατά τα: σοβατζής, ντενεκετζής, καφετζής κ.ά.» (Πιτ.) / μάλλον < *fetvacı* 'αυτός που εκδίδει φετβάδες' (*TDK*), πβ. *φετουφάς* / *φετράς* (Συντ.)]

φετσόρακη, η [fetsóratʃi] (Πιτ., Κριτσ.): ρακή από φέτσα (τρυγία) του κρασιού.

[< *φέτσα* + *ρακή* (Συντ.)]

φετράς*, ο [fetfás] & **φετουφάς** [fetufás] (Παπ., Πάγκ., Κασσ., Ξεν.): **1.** (συνήθως με το ρ. βγάζω/βγαίνω) απόφαση, γνωμοδότηση: (μτβ.) *βγάνω φετρά*, (αμτβ.) *εβγήκε φετράς*. **2.** (Πάγκ.): η δικαστική απόφαση του *μουφτί*, Τούρκου ιεροδικαστή.

[< *fetva* (Παπ.) (فتوا, فتوى)]

{Η έκφρ. *βγάνω φετρά* αντιστοιχεί ακριβώς στο τουρκ. *fetva cikarmak*.}

φι (πρόθ.) [fi]: προς ..., στην τιμή ..., (για να δηλωθεί η αξία της μονάδας, συχνά σε διατυπώσεις πολλαπλασιασμού, όπου ισοδυναμεί με το επί). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των χρό-

νων 1831-1845, σε πολλά σημεία, π.χ. *εγόρασα αλεύρι σίτινο οκ. 49,100 φι 41 π[α]ρ[άδες] την οκά* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 168)· *λακέρδα οκ. 5 φι 5 γρ.* [=] 25 [γρόσια] (ό.π., 584).

[< *fi* «τιμή, αντίτιμον», από τα αραβ. (Χλωρός, Β 1224)] (فءى)

{Στα τουρκικά για τη σημ. 'τιμή, αντίτιμο' επεκράτησε ο αραβ. πληθ. *fiyat* αντί του ενικού *fi*. Το 'επί' του πολλαπλασιασμού λέγεται *zarri*, που ανάγεται στο αραβ. *darb*.}

φιγουρατζής*, ο [figuradzis] (Δαρ.): αυτός που του αρέσει να εντυπωσιάζει, να επιδεικνύεται (με την εμφάνισή του, τα φερσίματά του κλπ.) (*AKN*).

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. -(α)τζής.}

φιλάν φιστίκ (φρ.) [filán fistik] (Παπ.): «το δείνα και το δείνα, τούτο και εκείνο» (Χλωρός, Β 1215), και άλλα παρόμοια, και διάφορα τέτοια (Tuncay & Καρατζάς, σ. 230).

[< *filan fistik* (Κουκκίδης, 104)] (فان فستق)

{Ο Παπαγρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει την φρ. *φιλάν φιστίκ*, χωρίς ερμηνεία, μαζί με λέξεις που τις παρέλειψε «διότι δεν ακούονται πωσώς σήμερα» (= 1952) ούτε από τους γερωνότερους}. Για τις διάφορες σημ. της φρ. βλ. λ. *φιλάμι φιστίκ* στο *slang.gr*.}

φιλάργια, τα [filárga] (Τσιρ.): σανδάλια ή παντούφλες. Σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *έστειλα του Ηλία ½ οκ. καπνό και τζή γυνάικας του ένα ζευγάρι παπούτσα κόκκινα φιλόρια* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 200).

[< *filar* 'είδος παντούφλας' (Συντ.) (فلار)]

{Κατά τον Χλωρό (Β 1215) *filar* σημαίνει «είδος εμβάδων ελαφρών, ας άλλοτε εφόρουν οι Γενίτσαροι». Το *TDK* ετυμολογεί τη λ. από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει από ποια λέξη ακριβώς.}

φίλι, το [fili]: ο ελέφαντας (Παύλος Βλαστός, *Ο γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1893, σ. 180).

[< *fil*, από τα αραβ. (Συντ.)]

φιλντισένιος* (επίθ.) [fildisēnios] (Παπ., Ξεν.) & **φιλντιχένιος** [fildixēnios] (βλ. σημείωση): φτιαγμένος από ελεφαντόδοντο, φιλντισι.

[< *φιλντισι* (Παπ.)]

{Σε έγγραφο του 1871: *12 μαχηρία φηληχιένια* [μαχαίρια φιλντιχένια], προφανώς με λαβή από φιλντισι (*A. Δ. Η.*, 2 / 52-299).}

φιλντισι*, το [fildisi] (Παπ., Πάγκ.): το ελεφαντόδοντο.

[< *fildisi* (Παπ.) (فيل ديشى)]

{Και τονισμένο στη λήγουσα: το *φιλντισί* (Παύλος Βλαστός, *Ο γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1893, σ. 180). Η διπλοτυπία ως προς τον τονισμό

αντανακλά τον διπλό τονισμό του τουρκ. ετύμου: *fil dişi*, βλ. Κυρανούδης, σ. 195. Φαίνεται ότι υπήρχε και ο τ. **φύλντιχι** [filditʃi], βλ. σημ. στο λ. *φιλντισένιος*.)

φιλντισοκοκαλένιος (επίθ.) [fildisokokalēnios] (Κριτσ., Ιδομ^B.): αυτός που έχει κόκκαλα από φύλντισι. *Φιλντισοκοκαλένια μου κι αρισμαρόβισσά μου, / ποια χέρια σ' αγκαλιάζουνε σα λείπουν τα δικά μου* (Κριτσ.).

[< *φίλντισι* + *κόκκαλο* (Κριτσ.)]

{Πρόκειται ασφαλώς για λέξη που συναντά κανείς μόνο σε μαντινάδες, βλ. σημείωση στο λ. *κοκκινομερτζάνοχειλη*.}

φύλντιχι, βλ. **φύλντισι**.

φίλοκοκονέγιο [filokopēngio] (Ροδ., Ιδομ^B.): φίλο-ξενό.

[< *φίλο-* + *κονεύω* (Συντ.)]

{Στη μετάφραση της *Οδοσσείας* από τους Καζαντζάκη και Κακριδή βρίσκουμε δύο φορές: «να σε φίλοκονέψω» (Α 123, Ι 517).}

φιντάνι*, το [fidāni] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ^B., Ξεν.): μικρό φυτό.

[αντδ. < *fidan* (Παπ.) / < αρχ. *φιντόν* (ΑΚΝ) ή < μεταγν. ελλ. *φιντάνη* (Ανδριώτης)] (فدان)

{Ο Πάγκαλος το γράφει και **φιντάνι**. Τη γραφή *φιντάνι* (< τουρκ. *fidan*) είχε ήδη υποστηρίξει ο Εμμ. Κριαράς, απορρίπτοντας παράλληλα τη γραφή *φιντάνι* (σε βιβλιοκρισία για την 1η έκδοση του βιβλίου *Μαντινάδες* της Μαρίας Λιουδάκι, βλ. *Νέα Εστία* 20/236 (1936), 1459). Για το αντιδάνειο βλ. Βασμανόλη, σ. 288-9.}

φιντίκι, το [finditʃi] (άλλη γραφή: *φιντίκι*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B., Κασσ., Ξεν.): **1.** το φουντούκι. **2.** (λαϊκή ιατρική) σπυρί σε μέγεθος φουντουκιού στα κεφάλια των μικρών παιδιών.

[< *findik* (Παπ.) / αντδ. < τουρκ. *findik* -i < αραβ. < ελνστ. (*κάρυον*) *Ποντικόν* 'καρύδι από την περιοχή του Πόντου' (ΑΚΝ)] (فندق، فندق، بنق)

{Κατά τον Χλωρό (B 1219) το τουρκ. γράφεται και *bindik*. Το *TDK* έχει τον διαλεκτ. τ. *funduk*. Για το αντιδάνειο βλ. Βασμανόλη, σ. 289-290.}

φιντικιά, η [finditʃiá] (Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^A, Κριτσ.): το φυτό *Corylus avellana*, κοινός φουντουκιά.

[< *φιντίκι* (Συντ.)]

φιντικλής (επίθ. προσ.) [findiklīs] (Γαρ., Κριτσ.): μερακλής.

[πβ. *φιντικλί*, στη σημ. 'στολίδι' (Συντ.)]

φινδικλί, το [findiklí] : **1.** το φιστίκι (κατά τον Πάγκ., αλλά βλ. σημείωση) **2.** τα **φιντικιά** (Πιτ., Κριτσ.): «διάφορα πολύ μικρά διακο-

σμητικά, μεταλλικά ή όχι, που εφαρμόζον στα κορδονάκια που δένουν τα κουρλιά {= κοτσιδες} των κοριτσιών» (Πιτ.).

[< *findikli* 'παλαιό (τουρκ.) χρυσό νόμισμα' (Συντ.)] (فندقلي)

{Ο Πάγκαλος (E 472) στο λ. *φινδικλί* 'φιστίκι' παραθέτει την εξής μαντινάδα: *Μικρό μικρό ν' το φιντικλί, μα βαροκομπανίζε, / μικρή μικρή ν' κι η κοπελιά από με βασανίζε*. Δεν πρόκειται για φιστίκι αλλά για ένα τουρκ. χρυσό νόμισμα, το *findikli* (Meynard, B 431), που λεγόταν αλλιώς *findik altini* (فندق التوني) «χρυσούν νόμισμα αρχαίων· αξίας είκοσι γροσιών», κ.λ. 'χρυσό φουντούκι' (Χλωρός, B 1219), που εκόπη επί Σουλτάνου Αχμέτ του Γ', στις αρχές του 18ου αιώνα (Meynard, B 430). Βλ. και *φουντουκλί* στο: Matthias Kappler, *Turcismi nell' "Alipasiadha" di Chatzi Sechretis*, Silvio Zamorani, Torino 1993, σ. 124. Λεπτομέρειες για το *φουντουκλί* βλ. στο: Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα - Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος - 19ος αι.*, Κέντρο Νεοελλ. Ερευνητών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1996, 90-91.}

φισαούνης (επίθ. προσ.) [firaúnis] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Κριτσ^A): **1.** υβριστική προσωνμία των Αράβων και Αιθίοπων (Κονδ.) **2.** αλαζόνας, υπερόπτης, δυνάστης. «Λέγεται ως ύβρις» (Παπ.): **3.** πονηρός, κατεργάρης.

[< *firavun* (Παπ.)] (فراعون)

{Ο Ξανθινάκης επισημιάει την κυριολ. και τη μτφ. σημ. του τουρκ. ετύμου: 'Φαραώ, δεσποτικός'. Ο Κριτσωτάκης το έχει ως κανονικό λήμμα, με τη σημ. 'φουρνούσης' και το γράφει: *φουραούνης*, αλλά το έχει και στο *Παράρτημα*, με τη σημ. 'επίμονος, βασανιστής, πειραχτήρι' και το γράφει: *φισαούνης*.}

φιρί φιρί* (επίρρ.) [firi firi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Δαρ., Ξεν.): επίμονα, άρον άρον· ΦΡ. *φιρί φιρί το πας*: *φίρ φιλντισένιος*.

[< *firil firil* (Παπ.)] (فِرل فِرل، فِرل فِرل)

{Υπάρχει και ο τύπος *fir* «μόριον παριστάνον την ταχεία περιστροφική κίνηση ή αγωνιώδη περιστροφή»· *fir fir dolasmak* «περιστρέφομαι μετ' αγωνίας γύρω τριγύρω» (Χλωρός, B 1190). Έχω ακούσει από Ηρακλειώτες μικρασιατικής καταγωγής (Αττάλεια) να λένε *φιρί φιρί* αντί για *φιρί φιρί*. Το επίρρ. *φουρ-φουρ* που λημματογραφεί ο Ξανθινάκης με τη σημ. 'βιαστικά, εσπευσμένα, κατεπευγόντως' ίσως προέρχεται από το *fir fir* (فِر فِر) και όχι «από τον ήχο φουρ-φουρ, που προκαλείται σε περίπτωση βιαστικής εργασίας». Λέγεται και *φούρ(ου) φούρ(ου)*.}

φιρίκι*, το [fiɾiçi] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.) : μια ποικιλία μήλου.

[< *ferik* ‘μικρός, τρυφερός’ (Παπ.) / *ferik (elmasi)* ‘μικρό μήλο’ (AKN) / ή ‘μήλο από την περιοχή Φερίκ του Πόντου’, βλ. σημειώσεις (Συντ.)]

{Η ετυμολογία παρουσιάζει ενδιαφέρουσες δυσκολίες: Το *EΛINEΓ* έχει για το *φιρίκι*: < τουρκ. *ferik* < αραβ. *farīq*: χωρίς άλλα στοιχεία. Το *TDK* έχει έχει: *ferik* (I) (λαϊκό) : 1. ‘κοτοπουλάκι, νεοσσός’ και 2. ‘είδος τραγανού μήλου, μήλο *φιρίκι*’, και *ferik* (II) (< αραβ. *ferīk*) (πενταλ. στρατιωτ.): 1. ‘υποστράτηγος’ και 2. ‘αντιστράτηγος’. Το (I) το έχει και ως διαλεκτικό (και με 2ο φωνητ. τύπο *firik*) με διάφορες σημασίες: α) ως ουσιαστικό σχετικό 1. με νεαρά πουλερικά, 2. με αμέστωτο στάρι, β) ως επίθετο, με τη σημ. ‘άγουρος, νέος, φρέσκος’. Αλλά έχει και ξεχωριστό λήμμα *ferik elmasi*, όπου παραπέμπει στο *ferik* (I). Ο Nişanyan ετυμολογεί το *ferik* (I) (που το έχει μόνο ως *firik*) από το αραβ. *farīk* فَرِيك, και το *ferik* (II) από το αραβ. *farīk* فَرِيك, λέξη ομόρριζη με τη λ. *firka*, από την οποία ο *φικράς* ‘μεραρχία’ (βλ.). Ο Χλωρός (B 1204) διαφοροποιεί: α) «فَرِيكٌ φερίκι, σίτος νωπός, ήτοι μη ξηρανθείς εισέτι, όστις τρώγεται φρυγόμενος ολίγον· § ορνίθιον, πουλάκι» και β) «فَرِيكٌ φερίκι αντιστράτηγος, μεράρχης [...] § δήμος εν τη διοικήσει Δτζανίκ (= Canik, περιοχή Σαμγούντας), εξ ης και τα μικρά επιμήκη και ευώδη μήλα τα καλούμενα فَرِيكٌ φερίκι *εμμάσι*» (η υπογράμμιση δική μου). Φαίνεται ότι ο Χλωρός είναι η πηγή του Ανθιμου Παπαδόπουλου (“Τα εκ της ελληνικής δάνεια της τουρκικής”, *Αθηνά*, 44 (1932), 8, υποσημείωση), που σημειώνει ότι «τα είδη των μήλων διακρίνονται εν τη Τουρκική ενίοτε εκ του τόπου της προελεύσεως, ως Amasia elmasi, Ferik elmasi (μήλον Αμασειάς, μήλον Φερίκ κττ.). Το δεύτερον εκ του δήμου Ferik της υποδιοικήσεως Canik του Πόντου, του οποίου ονομαστά τα μικρά μεν και επιμήκη, αλλά εύοσμα και εύγεστα μήλα. Εντεύθεν και το *μήλο φιρίκι* της Ελληνικής». Ο Meynard (A 521) αναφέρει το Canik elmasi (θα λέγαμε *τζανίκ, κατά το *φίρικι*) «pomme petite et très parfumée» (= μικρό και πολύ μυρωδάτο μήλο). Ο Domenico Sestini (*Opuscoli*, Φλωρεντία 1785, σ. 95) τα αναφέρει και τα δύο, αλλά θεωρεί ότι το δεύτερο είναι μεν σαν το *φιρίκι*, «ma verde, e di poca bontà» (αλλά πράσινο, και λιγότερο καλό). Και σε πρόσφατο λεξικό για την οθωμανική κουζίνα διαβάζουμε για το *φιρίκι*: «Canik sancagının Ferik nahiyesine özgü olan ve şekil itibarıyla miskete benzeyen bir elma türüdür» (= είδος μήλου που είναι χαρακτηριστικό της επαρχίας Φερίκ του σαντζακίου Τζανίκ και μοιάζει στο σχήμα

με *μαλίτσα*), βλ. Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*, 2017, σ. 106. Δεν βρήκα άλλα στοιχεία για το θέμα αυτό, πάντως η προσθήκη του κτητικού *-si* στη λέξη *elma* ‘μήλο’ στο ιαφρετικό σύνθετο *ferik elmasi* συνηγορεί υπέρ της ετυμολογίας του Χλωρού: αν το πρώτο τμήμα ήταν η λ. *ferik* ως επίθετο (‘τραγανός’), θα είχαμε απλώς *ferik elma*, χωρίς κτητικό επίθημα στο προσδιοριζόμενο, όπως έχουμε *ekşi elma* ‘ξινόμηλο, *sarı elma* ‘κίτρινο μήλο’ κ.ά., ενώ το κτητικό *-si* προστίθεται στη λ. *elma* αν το προσδιορίζον στοιχείο είναι κάποιον ουσιαστικό (π.χ. *dağ elmasi* ‘μήλο του βουνού, ορεινό μήλο’, *ağustos elmasi* ‘μήλο του Αυγούστου, αυγουσιανό μήλο’) ή όνομα προσώπου (π.χ. *Mahmut elmasi*) ή τοπωνύμιο (π.χ. *Sinop elmasi* ‘μήλο Σινώπης’), βλ. Nuh Doğan, *Adbilmil açısından Samsun, Ordu ve Sinop ağizlarında armut, elma ve erik adları* (The names of pear, apple and plum in dialects of Samsun, Ordu and Sinop as onomastics), μεταπτυχιακή εργασία στο Πανεπιστήμιο της Σαμγούντας, 2006, σ. 66-74 και 111-116. Περιέργως, η έρευνα σε τουρκικές πηγές (στο Διαδίκτυο), παρόλο που δείχνει ότι το *φιρίκι* είναι ποικιλία που ευδοκίμει στα τουρκικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας, δεν δίνει στοιχεία που να στηρίζουν την ετυμολογία του Χλωρού, βλ. για παράδειγμα την πρόσφατη μελέτη: İlhan Uçar, “Yetiştirilme/geldiği coğrafya veya etnik adlandırılmayla oluşturulan bitki adları” (Plant names created with ethnic naming or grown/brought geography naming), *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5/1 (2013), 115-135. Στην ερημ. *Καθημερινή* (12.08.2001), σε άρθρο με τίτλο “Χάνονται 7.500 ποικιλίες ζώων και φυτών”, η Τάνα Γεωργοπούλου γράφει: «Μήλα Φηρήκια. Κατάγονται από το χωριό Φερίκ στην περιοχή της Τραπεζούντας». Δεν μπόρεσα να εντοπίσω στοιχεία για περιοχή με αυτό το όνομα στην εποχή μας. Υποθέτω ότι ο *Δήμος Φερίκ* που αναφέρει ο Χλωρός (ή άλλος ομόνυμος δήμος, βλ. στο τέλος της σημειώσης) είχε πάρει το όνομά του από κάποιον *Τάδε ferik paşa*, αλλά κάποτε άλλαξε το διοικητικό όνομα της περιοχής, σιγά σιγά ξεχάστηκε το παλιό τοπωνύμιο – και τα *φιρίκια*, αφού δεν μπορούσαν πια να σημαίνουν τα ‘μήλα από τον δήμο του Μεράρχου τάδε’, παρετυμολογήθηκαν από το *ferik* ‘τραγανό’ ή ‘μικρό (σαν κλωσσοπουλάκι)’, αλλά τους έμεινε το κτητικό επίθημα *-si*. Το ενδεχόμενο η λ. *ferik* στην ονομασία αυτών των μήλων να εσήμαινε εξαρχής ‘νεοσσός, κοτοπουλάκι’ δεν φαίνεται πιθανό: όπως βλέπουμε σε πρόσφατο άρθρο του İlhan Uçar για τα τουρκικά ονόματα φυτών που προέρχονται από ονόματα ζώων (“Türkiye türkçesinde hayvan adlarından türetilmiş bitki adları”,

International Journal of Turkish, Literature, Culture, Education, 2/1 (2013), 1-19), η λ. αυτή δεν χρησιμοποιείται για κανένα φυτό – όσο για τη λ. elma ‘μήλο’ τη βρίσκουμε (με το κτητικό -si) ως β’ τμήμα σε διλεκτικά ονόματα οκτώ φυτών, αλλά που το πρώτο τμήμα τους δηλώνει ένα από τα εξής ζώα: άλογο, αρκούδα, καμήλα, χοίρος, ελάφι, σκύλος, πουλί, λαγός (at, ayi, deve, domuz, geyik, köpek, kuş και tavşan, αντίστοιχα). Από αυτά τα οκτώ φυτά μόνο το at elması έχει κάποια σχέση με μήλα: πρόκειται για το δασικό δέντρο *Eriolobus trilobatus*, είδος αγριομηλιάς – στη χώρα μας είναι ενδημικό στο Ν. Έβρου, αλλά σπάνιο και απειλούμενο. Επανερχομαι στον μέραρχο: Το *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* του İlhan Ayverdi (έκδοση 2005, 1ος τόμος, σ. 940) έχει στο λ. Ferik elması το ερμηνευμα: «ένα είδος εύγευστου, ευχάριστου μήλου [λεγόταν επίσης Ferik Paşa elması]», ενώ παραθέτει ένα απόσπασμα από λαϊκή αφήγηση, δημοσιευμένη σε έργο του Mâlik Aksel, στην οποία γίνεται λόγος για φιρική της Σαπάντζας: «Sapanca'nın ferik paşa elması». Sapanca είναι λίμνη, αλλά και επαρχία με ομώνυμη πρωτεύουσα, στο νομό Sakarya, κοντά στην Προποντίδα.»

φιρκάς, ο [firкас] (Παπ., Πάγκ.) : τμήμα στρατού, μεραρχία: τοπωνύμιο *Φιρκάς* στην πόλη των Χαλίων.

[< *firka* (Παπ.)] (فرقه)

{Ερευνητέο αν η λ. *φιρκάς* χρησιμοποιήθηκε και ως στρατιωτικός όρος ή μόνο ως τοπωνύμιο.}

φιρμάνι*, το [firmanî] & **φερμάνι*** [fermanî] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) : 1. διάταγμα, διαταγή, φερμάνι: 2. ανακοίνωση, διακήρυξη.

[< *ferman* (Παπ.)] (فرمان)

φιρφιρής, βλ. **φαρφαράς**.

φισέκι*, το [fisétʃi] (άλλη γραφή: *φουσέκι*) & **φουσέκι** [fusétʃi] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ.) : φουσίγγιο, σφαίρα.

[< *fışek* (Παπ.)] (فشك, فشنگ)

{Ο Παπαρηγοράκης το θεωρεί αντιδάνειο, από το *φύσιγς*, αλλά δεν είναι. Το *AKN* έχει απλώς: από το τουρκ. *fışek*- ομοίως και το *Χρηστικό*. Το *EANEI* προχωρά στο περσ. *fīšan* / *fīšeng*. Το *TDK* ετυμολογεί το *fışek* (που έχει και διαλεκτ. τ. *fīšeng* και *fīšenk*) από το περσ. *fīšeng*, ο Νιζανγαν από το περσ. *fīšan* ‘σκάγι’, αλλά με ερωτηματικό.}

φισεκλίκι*, το [fisekliti] (άλλη γραφή: *φουσεκλίκι*) & **φουσεκλίκι** [fusekliti] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : φουσιγγιοθήκη.

[< *fışeklik* (Πάγκ.)] (فشنگلك)

φισεκόκουπα, η [fisekókupa] (Ξανθιν.) : κάλυκας φουσιγγίου.

[< *φισέκι* + *κούπα* (Ξανθιν.)]

φισκίε (επίρρ.) [fisikié] (Πιτ., Ξεν.) & **φουσκιάγ**, η [fisikiáj?] (Ροδ., Ιδομ^B) : Επί υγρών όταν τρέχουν με αφρονία και με ορμή (Πιτ.), αφρονία (Ιδομ^B).

[< *fiskiyé* ‘πίδακας’ (κατά το *TDK* από τα αραβ.) (Συντ.)] (فسقيه)

φιστάνι, το [fistāni] (άλλη γραφή: *φουστάνι*) (Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Χουστ., Κασσ.) : το φουστάνι

{Λημματογραφείται για την πιθανή (αντιδάνεια;) φωνητική επίδραση από το τουρκ. *fistan* (فستان). Το *TDK* ετυμολογεί τη λ. αυτή από τα ελληνικά, χωρίς να προσδιορίζει ακριβώς το έτυμο, ενώ ο Νιζανγαν από το αραβ. *fustān*. Ετυμολογία της λ. *φουστάνι* κατά το *AKN*: μιν. *φουστάνι* < βεν. αρσ. *fustagno* ‘ρούχο από χοιτρό, φτηνό ύφασμα’, πληθ. *fustagni* που θεωρήθηκε ουδ. εν. < μισλ.ατ. *fustaneum* μτφδ. του ελνστ. ζύλινον ‘βαμβακερό’. Για τα ποινιακά ο Χαρ. Συμεωνίδης σημειώνει: «Ο τόπος *φιστάν*’ συνδέεται με το τουρκ. *fistan* < τουρκ. *fīshan* (Ch. Symeonides, “Lautlehre der türkischen Lehnwörter im neugriechischen Dialekt des Pontos”, *Αρχαίον Πόντου*, 31 (1971-72), 70).}

φιστανλίκι, το [fistanliçi] : ύφασμα για φουστάνι. Η λ. σε έγγραφο του 1867: *επίγε ο Μανόλης Βλαστός εις το Κάστρο* [= Ηράκλειο] *και επίγει* [στην κοπελιά ένα φιστανλίκι γρη[όσια] 20 (Α.Α.Η., 2 / 20-5).

[< *fistanlık* «επαρκής ή κατάλληλος δια φουστάνι, ή φουστανέλλαν [ύφασμα κτλ.]» (Χλωρός, Β 1206) (Συντ.)] (فستانلىق)

φιστίκι*, το [fistiçi] (Παπ., Πάγκ.) : ο καρπός της αραχίδας (*Arachis hypogaea*).

[αντιδ. < *fistik* (Παπ.)] (< αραβ. *fistik* < πιστάκιον < περσ. *pistak, κατά τον Νιζανγαν): βλ. και λ. *φιστίκι* στο *AKN* (فستق) {Η λ. *φιστίκος* (μερικές φορές *φιντίκος*), που έχω ακούσει να χρησιμοποιείται (σχεδόν σαν παρατσούκλι) ως αστείο χαρακτηρισμός για κάποιον παχουλό άνθρωπο, είναι ίσως μτφδ. από τη φρ. *fistik gibi* (κ.λ. ‘σαν φιστίκι’), «ήτοι παχύς, τρυφερός, αβρός» (Χλωρός, Β 1025). Υπάρχει και το διλεκτικό *σάν φιστίκι(ι)*, που σημαίνει ‘φιστίκι Αγιγίνης’, από το τουρκ. *şam fistik*

(Κυρανούδης, 232), κ.λ. ‘φιστίκι Δαμασκού’, βλ. περισσότερα σε σχετικό άρθρο του Νίκου Σαραντάκου στο ιστολόγιο του *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<http://sarantakos.wordpress.com/2012/08/29/pistachio-2/>). Οι Τούρκοι το λένε πιο συχνά Antep fistiği, επειδή

παράγεται κυρίως στην περιοχή του Gaziantep (το *TDK* έχει το *Şam fistiği* ως οθωμανικό). Ο Ronzevalle (σ. 320) σημειώνει ότι «στην Ευρωπαϊκή Τουρκία όλα τα ωραία πράγματα, και ειδικά τα φρούτα και τα γλυκά, υποτίθεται ότι προέρχονται από τη Δαμασκό, έναν από τους επίγειους παράδεισους» και ότι είναι {ήταν} κοινή συνήθεια στους Τούρκους και στους γείτονές τους «να κολλούν το όνομα της Δαμασκού {Şam} σε πλήθος φυσικών ή τεχνικών προϊόντων, όταν θέλουν {ήθελαν} να επαινέσουν την ποιότητά τους». Αυτή η σημείωση θυμίζει την αίγλη που είχαν και σ' εμάς σε περασμένους καιρούς τα δαμασκηνά σπαθιά και τα δαμασκηνά υφάσματα.}

φιτινές, ο [fitinés] : απατεώνας. Η λ. σε επιστολή του Αρχιστρατήγου Κρήτης Μουσταφά πασα του 1833: «φαίνετε ναήτον ένας φειτηνές διανά γελά τον λαό και να πέρνη γρόσω» (ορθογραφία του κειμένου), βλ. Ευμένιος Φανουράκης, «Ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας αποκειμένα εν τω Μουσείω Ηρακλείου», *Κρητικά Χρονικά*, 5 (1951), 423.

[< *fitne* (Συντ.)] (فتنة)

{Το τουρκ. έτυμο σημαίνει «εισήγησις πανούργος, υποκίνησις, σκάνδαλον, ήτοι παν ό,τι δύναται να διαφείρη την καρδίαν και το πνεύμα, κ. να ξελογιάση» (Χλωρός, Β 1185).}

φιτηνελίκι, το [fitnelíki] : με προδοσαίς, με προσβολαίς, με χίλια φιτηνελίκια (= «ραδιουργία, δι-αβολαί») (Από κρητ. σατιρικό στιχούρημα του 1875, βλ. Ν. Ι. Παπαδάκης, «Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη», *Κρητικά Μελέται*, 1 (1933), 129).

[< *fitnelik* (Συντ.)] (فتنة لك)

φλαμπουζάνι, βλ. **κλαμπουντάνι**.

φλαφλατάς (επίθ. προσ.) [flaflatás] (Ίδομ^B) : φλύαρος, φαφλατάς.

[βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. φαφλατάς από το μsn. *Φαφλατάς* (ηχομμ.). Στα τουρκ. υπάρχει η pers. προέλευσης λ. *laf* (لاف) που σημαίνει «λόγος, συνομιλία· λόγος κενός, ματαιολογία, φλυαρία· καυχησιολογία, κομπρημοσύνη» (Χλωρός, Β 1474), από την οποία τα *λάφια* «καυχησιολογίες» (βλ.). Από το *laf* η λ. *lafazan*, που πέρασε στα ελλ. ως *λαφαζάνης* «φλύαρος, πολυλογάς». Ρημ. περιφράσεις σχετικές με τη φλυαρία: *laf atmak* «πέτο κουβέντες· φλυαρώ για να περάσει η ώρα», *laf etmek* «συνομιλώ, λέω λόγια του αέρα, μουρμουρίζω», *laf louf etmek* «λέω λόγια του αέρα, μουρμουρίζω» (Χλωρός, ό.π.). Στο *Τουρκο-Ελληνικόν Λεξικόν* του Παυλάκη Μετατόπουλου (Κων/πολη 1934) βρίσκουμε: «láf lúf, φλυαρία, ανοησία». Ίσως

το κρητ. *φαφλατάς* να σχετίζεται και με τη λ. *φαφλατάς* και με το τουρκ. *laf luf* (لاف لوف) }

φλαφλατίζω [flaflatízo] (Ίδομ^B) : φαφλατίζω, φλυαρώ.

[< *φλαφλατάς* (Συντ.)]

φλιτζάνα, η [flidzána] (Ίδομ.) : το φλιτζάνι του τσαγιού.

[μεγεθ. της λ. *φλιτζάνι* (Συντ.)]

{Η λ. *φλιτζάνα* (ή *φλιτζανάρα*) μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μεγεθ. για το φλιτζάνι του καφέ, αλλά για έμφαση, βλ. σημείωση στο λ. *φλιτζάνι*.}

φλιτζάνι*, το [flidzāni] (Παπ.) : «μικρόν κύπελλον ίδια του καφέ».

[< *filcan* (Παπ.)] (فجان، فلجان)

{Ο Παπαρηγοράκης ως παράδειγμα χρήσης στο λ. *φλιτζάνι* (βλ.) έχει: «κάμε μου ένα καφέ στο μεγάλο *φλιτζάνι*», διότι φλιτζάνια του καφέ υπήρχαν σε διάφορα μεγέθη. Το μεγεθ. *φλιτζάνα*, η, είναι για τσάι και άλλα βραστάρια. Αν αναφερόμαστε στον καφέ, το χρησιμοποιούμε για έμφαση: *Εμά μωρέ, μια φλιτζάνα καφέ που μού καμες! Να κάμο θέλει τρία βράδια να κοιμηθώ!*

φορατζής, ο [foradzis] (Τσιφ., Ξεν.) : εισπράκτορας φόρων.

[< *φόρος* + *-(α)τζής* (Συντ.)]

{Λημηματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-(α)τζής*.}

φουκαράς*, ο [fukarás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ.) : ο φτωχός, πένις.

[< *fukara* (Παπ.) (από τον πληθ. του αραβ. *fakīr*; βλ. *φακίρης*) (Συντ.)] (فقرا)

φούλι*, το [fúli] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ξεν.) : «το άνθος ίασμος ο αραβικός, άλλως χρυσονάρκισσος», γράφει ο Παπαρηγοράκης (και επαναλαμβάνει ο Πάγκαλος), αλλά στην ουσία πρόκειται για δύο διαφορετικά φυτά. Βλ. σημείωση.

[φούλι¹ «ίασμος ο αραβικός»: < *ful*· φούλι² «χρυσονάρκισσος»: < *fulya* (Συντ.)] (فول)

{Υπάρχουν τρία διαφορετικά φυτά με το όνομα *φούλι*: 1) Το ένα (ο *ίασμος ο αραβικός* του Παπ.) είναι το *Jasminum sambac*, είδος γιασεμιού, κοινώς *μουγαρίνι* ή *φούλι* (μονό ή διπλό) [< τουρκ. *ful* < αραβ. *fol*]. Λέγεται και *αράπι-κο γιασεμί*, τουρκ. *arap yasemini* ή *ful çiceği*. *Ful* στα τουρκ. λέγονται και τα κουκιά (φυτό και καρπός). 2) Το άλλο (ο *χρυσονάρκισσος* του Παπ.) είναι ο *Narcissus jonquilla*, είδος νάρκισσου με κίτρινα άνθη. Στα τουρκ. λέγεται *fulya* (κατά το *TDK* από το ιταλ. *foglia*· κατά τον Nispanyan από το όνομα της ιταλικής *Puglia*, απ' όπου μεταφέρθηκε από τον Γκεντίκ Αχμέτ Πασά γύρω στο 1480). Το *AKN* ετυμολογεί το *φού-*

λι 'μπουγαρίνι' «από το τουρκ. *fülya*, ενικ. που θεωρήθηκε ουδ. πληθυντικού». 3) Το τρίτο είναι το *αράπικο φούλι* (*Clerodendrum fragrans* ή *chinense*, τουρκ. *arap fulü*), που τα καρδιάσχημα φύλλα του είναι βαρβόσμοια, αλλά τα υπορόδινα άνθη του, που βγαίνουν σε μικρά μπουκέτα, έχουν ένα πολύ γλυκό άρωμα. Το τρίτο ήταν κοινώτατο στις αυλές των παιδικών μου χρόνων, αλλά σήμερα σπανίζει.)

φούλι-νταούλι (επίρρ.) [fúli daúli] (Κριτσ.) : με κομψό, φροντισμένο ντύσιμο.

{Ο Κριτσωτάκης ετυμολογεί από το ful 'φούλι' + davul 'νταούλι', αλλά ίσως να πρόκειται για τουρκοφρανή χιουμοριστικό σχηματισμό.}

φουνταλλαμένος (επίθ.) [fudalaménos] (Πιτ., Κονδ., Ιδομ., Κριτσ., Ξεν.) & **φουνταλεμένος** [fudaleménos] (Ξανθιν.) : καλοντυμένος, φρεσκο-αλλαγμένος, ευπρεπισμένος, «ο φορών τα πολύτιμά του ενδύματα, λαμπροφορεμένος» (Κονδ.).

{«μτχ. του σχεδόν σε αχρηστία ρ. φουνταλλάσσω» (Πιτ.) / μάλλον < *φουντουλεμένος, μτχ. του φουντουλεύομαι (βλ.), με παρετυμολ. επίδραση από το *αλλαμένος* 'στολισμένος' (< *αλλάσσω*, στη σημ. 'φορώ τα καλά μου', βλ. Κονδυλάκης, σ. 11), και από εδώ στη συνέχεια το ρ. φουνταλλάσσω, υποχωρητικά (Συντ.)}

φουνταλλαμός, ο [fudalamós] & **φουντάλλαμα**, το [fudálama] (Πιτ., Κριτσ.) : επιμελημένο, εντυπωσιακό ντύσιμο.

{< φουνταλλάσσω, με απλοποίηση [γμ > m] (Συντ.)}

φουνταλλάξιά, η [fudalaksá] (Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : η επίσημη ενδυμασία, τα σκολινά ρούχα.

{< φουνταλλάσσω (Συντ.)}

φουνταλλάσσω [fudaláso] (Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.) : «ενδύομαι πολυτελώς, φορώ τα καλύτερά μου» (Κονδ.).

{βλ. φουνταλλαμένος (Συντ.)}

φουντουλεύομαι [fudulévome] (Ιδομ^B) : καλλωπίζομαι, περιποιούμαι τον εαυτό μου.

{< φουντούλης (Συντ.)}

φουντούλης (επίθ. προσ.) [fudúlís] (Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : «σημασία, εργαστής, κομψοδέμενος, επιδεικτικός» (Πάγκ.), «εμφανίσμιος, λουσάτος, με ωραίο παράστημα» (Πιτ.), «στολιδιάρης, λουσάτος» (Ξανθιν.) [όχι από τη *φούντα* (Πάγκ.), αλλά από το τουρκ. < *fidul* 'υπερόπτης' (Georgiadis, 126), το οποίο από το αραβ. *fidul* κατά τον Nişanyan)] (فضول، فضول)

{Στο ερμηνευμά του ο Πάγκalos αιτιολογεί την

προέλευση από τη λ. *φούντα*: «ο έχουν τρόπον τινά φούντες προς επίδειξιν». Ίσως ακολουθεί τον Κοραή, κατά τον οποίο από τη λ. *φούντα* προέρχεται «ίσως ακόμη και το *Φουντούλης*, το σημαίνον μεταφορ. τον δι' επίδειξιν περιέργων εις την στολήν» (*Ατακτα*, 5ος τόμος, Παρίσι 1835, σ. 356). Ο Miklosich (I 62), που καταγράφει το δάνειο αυτό σε άλλες βαλκανικές γλώσσες, με διάφορες σημασίες, π.χ. *άλβαν. fudulj, fundulj* «bien mis, gentil», παρέχει και τον τ. *fidul* του τουρκ. ετόμου.}

φουντούλικος (επίθ.) [fudúlikos] (Κονδ., Αποστ., Τσιρ.) : «(ιδέ φουντούλης) κομψευτικός. ΕΠΙΡΡ. **φουντούλικά** = κομψώς» (Κονδ.).

{< φουντούλης (Κονδ.)}

φουντουλούκι, το [fudulúti] & **φουντούλίκι**, το [fudulítí] & (Κονδ., Γαρ., Κριτσ., Ιδομ^B) : κομψότης, ακκιςμός, νάζι.

{< *fidulluk* 'υπεροψία' (Συντ.)}

φουρνελατζής, ο [furneladzís] (Κριτσ.) : ο ειδικευμένος στα φουρνελά, στις ανατινάξεις πετρωμάτων.

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευση κατάλ. -(α)τζής.}

φουρτίνα, η [furtína] (Κριτσ., Ξεν.) : η φουρτούνα.

{Λημμογραφείται για την πιθανή φωνητική επίδραση από το τουρκ. *firtina* (κοινή προέλευση από τα ιταλικά).}

φούρτσα, η [fúrtsa] (Ιδομ., Τσιρ., Αποστ., Τσιρ.) : η βούρτσα.

{αντδ.(;) < τουρκ. *fırca* (διαλεκτ. ή παλαιότ. *fırca*, κατά το *TDK* από τα ελλ.) (Συντ.)} (*فرف) {Το *AKN* ετυμολογεί τη λ. *βούρτσα* ως εξής: μsn. *βούρτσα (πρβ. μsn. *βρούτσα*) < μsn. γερμ. *Burst* ή μέσω του ιταλ. *brusta*. Αντιδάνειο θεωρείτο τον τ. *φούρτσα* ο A. Maidhof, *Glotta*, 10 (1920), 21.}

φούρ φούρ, βλ. **φιρί φιρί**.

φουρφουρένιος, βλ. **φαρφουρένιος**.

φουσεκι, βλ. **φισέκι**.

φουσεκλίκι, βλ. **φισεκλίκι**.

φρετζές, ο [fredzés] (Παπ., Πάγκ.) : «είδος κτενίσματος, κ. χωρίστρα, π.χ. "μία ώρα κάνεις να σιάξης το φρετζέ"» (Παπ.).

{< *ferce* 'σχίσμα, άνοιγμα, ρήγμα' (Παπ.)} (*فرف) {Ο Πάγκalos (E 467-8) εντάσσει στο λήμμα **φερετζές*** και τη λ. *φρετζές* (ως τύπο της Δ. Κρ.), και τις δύο μόνο με τη σημ. «είδος κτενίσματος της γυναικείας κόμμης». Όμως, στο λ. *χανούμσα* (E 533) έχει: «η μαύρη καλύπτρα των χανουμισσών, ο φρετζές». Ως παράδειγμα χρήσης στο *φρετζέ/φερετζέ* έχει: «Παρομ.:

“Όλα τα ‘χει η Μαριωρή, μόνο ο φερετζές τση λείπει”, δηλ. ειρωνικώς η Μαρία έχει όλα τα αγαθά, όλα τα προσόντα, και της ελλείπει μόνον το κομμών κτένισμα στην κόμη». Αν αυτός ο συσχετισμός των δύο λέξεων έχει κάποια βάση, ίσως είναι ενδιαφέρον να επανεξεταστεί η σημ. της λ. *φερετζές* στην παραπάνω παροιμία. Αλλά δεν φαίνεται να έχει: ο I. Βενιζέλος (*Παροιμία Δημώδεις*, Αθήνα 1846, σ. 86) σημειώνει στην αντίστοιχη παροιμία ότι πρόκειται για «επανωφόρι οθωμανικών». Αυτή είναι και η σημ. του τουρκ. *ferace* (فرع) : «επενδύτης ποδήρης έχουν χειρίδας ευρείας, ον φορούν αι οθωμανίδες, κ. φερετζές» (Χλωρός, Β 1191) – η λ. *φερετζές* είναι αντθ. κατά τον Χαράλαμπο Συμεωνίδη: < τουρκ. *ferace* < δημώδης τουρκ. *ferace* < αραβ. *faraġi* < μσν. *φορεσία*, *φορεσιά* (Ch. Symeonidis, “Lautlehre der türkischen Lehnwörter im neugriechischen Dialekt des Pontos”, *Αρχαίον Πόντου*, 31 (1971-72), 114). Στη *φορεσιά* ανάγει την αρχή του *ferace* και ο Nişanyan, μέσω του αραβ. *farīc/furūca(t)*. Το *AKN* σταματά στο «παλ. τουρκ. *ferace* ‘πανωφόρι που έπρεπε να φορούν οι γυναικές στο δρόμο’». Για την παροιμία γράφει ο Ανθιμος Παπαδόπουλος (“Φρασεολογικά” [3ο μέρος], *Λεξικογραφικόν Δελτίον*, 6 (1953-54), 66) : «έχω την γνώμην ότι η φράσις ελέγετο κατ’ αρχάς με όνομα μουσουλμανίδος, λ.χ. *όλα τα ‘χει η Φατιμέ, μόνο ο φερετζές της λείπει*, όποτε εδικαιολογείτο πλήρως η ειρωνική φράσις». Αξίζει να σημειωθεί ότι ο R. Pashley (*Travels in Crete*, 1ος τόμος, Λονδίνο 1837, σ. 181) αναφέρει ότι στην Κρήτη και η Χριστιανή κάλυπτε το πρόσωπό της «as completely as any of her Mohammedan neighbours», αλλά δεν προσδιορίζει πώς – πάντως δεν έχουμε πληροφορίες για ειδική κάλυπτρα προσώπου, ούτε για χρήση από χριστιανές του οθωμανικού γυναικείου επενδύτη.}

φρου φρού, βλ. **φιρί φιρί**.

φρυοντολμάς, ο [fríodolmás] (ΚριτσΓ.) : ο λαχανοντολμάς.

[< *φρού* ‘λάχανο’ (το φρύγιον λάχανον των Αρχαίων, Πάγκ. Ε 501-2) + *ντολμάς* (Συντ.)]

φτεφτέρι, βλ. **τεφτέρι**.

φτίλι, το [ftíli] (άλλη γραφή: *φτόλι*) & **φτιλί*** [ftíli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κοנד., Γαρ., Ροδ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** κορδόνι από ελαφρά στριμμένο μπαμπάκι μέσω του οποίου μεταφέρεται στο σημείο καύσης το λάδι στο λύχνο ή το πετρέλαιο στη λάμπα (στη λάμπα πετρελαίου το φτιλί έχει μορφή ταινίας) : **2.** φτιλί σε σχήμα κορδονιού για τον πυρόβολο (τσακουμάκι) : **3.** λεπτό κορδόνι από εύφλεκτο υλικό που χρησιμοποιείται για την πυροδότηση των φουρνέλλων : **4.** λεπτή γάζα που περνάνε μέσα στις πλιγγές για να απορροφά το πύον και να μην κλείνουν, ώσπου να επέλθει η πλήρης απολύμανση: ΥΠΟΚΟΡ. **φτιλάκι**, το ΦΡ. *βάνο φτίλια*: υποκινώ, υποδαυλίζω (έριδες, σκάνδαλα κλπ.) || *φτίλια ήκαμες τα ρούχα σου*: τα ξέσκισες || *δεν υπάρχει φτίλι*: δεν υπάρχουν καθόλου χρήματα || *αργό φτίλι*: βραδύκαστο.

[< *fitil* (Παπ.)] (فتيل)

{Η λ. *φτιλί* εσφαλμένα θεωρήθηκε αντιδάνειο, βλ. Βασμανόλη, σ. 309-310.}

φτιλιάζω [ftilázo] (Κριτσ.) : **1.** φτιάχνω φτιλία (με μπαμπάκι ή άλλο υλικό) : **2.** φθείρω (από τη χρήση) με τα χέρια μου τις γωνίες σε βιβλία ή τετράδια.

[< *φτίλι* (Συντ.)]

{Για τη σημ. 2 πβ. τη φρ. *φτίλια ήκαμες τα ρούχα σου*, στο λ. *φτίλι*.}

φτιράς, ο [ftirás] : η συκοφαντία (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 372).

[< *iftira*, από το αραβ. *iftirā'* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (يفترأ)

φτύλι, βλ. **φτίλι**.

φυντάνι, βλ. **φιντάνι**.

φυντίκι, βλ. **φιντίκι**.

φυραούνης, βλ. **φιαρούνης**.

φυσέκι, βλ. **φισέκι**.

φυσεκλίκι, βλ. **φισεκλίκι**.

φυσκιγιά, βλ. **φισκιά**.

φυστάνι, βλ. **φιστάνι**.

X

χα (επιφ.) [xa] (Κριτσ^f, Κασσ.) : εντολή σε βόδια να προχωρήσουν κατά το όργωμα ή την εκτέλεση άλλων εργασιών.

[< *ha* (Κριτσ.)] (♣)

{Κατά τον Χλωρό (B 1957) το επιφώνημα *ha* είναι αρχικά ερωτηματικό (geldi ha, 'ήρθε, ε; ήρθε, λουπόν;'), αλλά χρησιμοποιείται και ως «απειλητικόν ή διεγερτικόν προσοχής».

χαβαλελίδικος (επιθ.) [havalelidikos] (Παπ.) : δυσμετακόμιστος.

[< *χαβαλές* (Παπ.) / μάλλον < *havaleli*, στην ίδια σημ. (Συντ.)]

χαβαλές*, ο [xavalés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ξεν.) : **1.** «επιφορτίσις, μετάθεσις χρέους, π.χ. “τι μου τον έκαμες αυτόν χαβαλέσ σου; να κακοπλερωτής;”» (Παπ.) · **2.** «Το ανωφελές, το ογκώδες, χωρίς ουσιαστικήν αξία φορτίον, ή εκείνο που ο όγκος του είναι δυσανάλογα μεγάλης προς το βάρος. “Τα άδεια κασόνια μόνο χαβαλές είναι για το αγάι”. “Ξεκαθάρισε όλους τσι χαβαλέδες, να μην πλερώνομε άδικα ναύλα”» (Πιτ.) · **3.** φροντίδα, έγνοια.

[< *havale* (Παπ.)] (حواله)

{Η λ. *havale* έχει πολλές σημασίες. Ως νομικός όρος σημαίνει ‘μετάθεση χρέους’. Σημαίνει επίσης, όπως σημειώνει ο Πιτωκάκης (με βάση τον Κουκκίδη), ‘κάτι που παρεμποδίζει τη όραση’. «Παν ό,τι κωλύει την όρασιν, επιπροσθεί, παρεμβάλλεται» γράφει ο Χλωρός (A 715), και προσθέτει τη ρημ. περίφρ. *havale vurtmak* «παρεμβάλλομαι, εμποδίζω την όρασιν, δεσπόζω, ενοχλώ, στενοχωρώ». Βλ. και *χαβαλελίδικος*.}

χαβάνι*, το [xaváni] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : **1.** το γουδί · **2.** μη-χάνημα κοπής καπνού.

[< *havan* (Παπ.)] (هلون)

χαβανόζι, το [xavanózi] & **γαβανόζι** [γavanózi] (Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B) : **1.** «Μικρό πήλινο δοχείο με τα γείλη πλατότερα από τη βάση, χωρίς χερούλι ή αυτιά. Το χρησιμοποιούν (σήμερα σπανιότερα) για να διατηρούν παστές ελιές, τουρσιά και παρόμοια» (Πιτ.) · **2.** μικρό σκεύος της κουζίνας για μεταφορά φαγητού

στην ύπαιθρο. ΜΕΓΕΘ. **χαβανόζα**, η (Ξανθιν^A) [*< kavanoz* (Πιτ.) / αντδ. (βλ. σημείωση)] (وانوز)

{Το *TDK* ετυμολογεί το *kavanoz* από τα ελληνικά· κατά τον Nisanyan προέρχεται από το ελλ. *καβάνος/γαβάνο*. Για την προέλευση της λ. *χαβανόζι* από το *γάβανο* γράφει αναλυτικά ο Νίκος Σαραντάκος στο ιστολόγιό του *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία* (<http://sarantakos.wordpress.com/2011/04/08/xcxoxi/>).

χαβανόματσα, η [xavanómatsa] (Ιδομ^B) : το γουδοχέρι.

[< *χαβάνι* + *μάτσα* (< ιταλ. *mazza*) (Συντ.), πβ. *ματσούκι, ματσούκα* (AKN)]

{Η λ. *μάτσα* και μόνη της σημαίνει ‘γουδοχέρι’ (Ηράκλειο).}

χαβανόγερο, το [xavanógero] (Πιτ., Τσιρ.) : το γουδοχέρι.

[< *χαβάνι* + *χέρι* (Συντ.)]

χαβαντίσια, τα [xavadisĩa] (Παπ.) : οι ειδήσεις, τα χαμπάρια.

[< *havadis* (Κουκκίδης)] (حوادث)

{Ο Παπαγρηγοράκης (σ. 131) αναφέρει τη λ. *χαβαντίσια*, χωρίς ερμηνευμα, μαζί με άλλες που τις παρέλείπει, «διότι δεν ακούονται ποσώς σήμερα» (= 1952) ούτε από τους γερωνοτέρους.

χαβάζ*, ο [xavás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Ξεν.) : **1.** μουσικός σκοπός, μελωδία · **2.** εμμονή, αμετάτρεπτη γνώμη, τακτική, συνήθεια: ΦΡ. *το χαβά του*: “το βιολί του”, για κάποιον που επιμένει στις ίδιες απόψεις ή στην ίδια τακτική, αδιαφορώντας για τις αντιρήσεις ή για τις αντιδράσεις των άλλων (AKN).

[< *hava* (Παπ.)] (هو)

χάβεση, η [xávesi] (Ροδ.) : επιθυμία.

[< *heves*, αιτιατ. *heves-i*, θηλ. κατά τα: επιθυμία, όρεξη, ή < *χαβεσίλης*, υποχωρητικά (Συντ.)] (هوس)

χαβεσίλης (επιθ. προσ.) [xavesilís] (Ξανθιν^A, Κασσ.) : αυτός που κάνει κάτι με όρεξη, πρόθυμος.

[< *hevesli, havēsli* (Ξανθιν.)] (هوسلی)

χαβεσλίκα, το [xavesilítʃi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ.) & **χαβασλίκα**, το [xavesilítʃi] (Ξεν.) : ζοηρή επιθυμία, πάθος.

[< *havaslik* (Παπ.), βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το *TDK* έχει μόνο το ουσ. *heveslilik* 'η κατάσταση εκείνου που είναι μερακλής, amateur' < επίθ. *hevesli* (هوسلی) 'αυτός που έχει αυτά που δηλώνει η λ. *heves*: έφεση, επιθυμία, κλίση, ζήλος' (Χλωρός, Β 1975). Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το *haves* ή *heves* 'επιθυμία'. Πιθανότερη φαίνεται η ετυμολ. από το *heveslilik* (με απλοποίηση *lili* > *li*, πβ. *μερακλίκα* (βλ.) < *μερακλίλίκι). Ο Κριτσωτάκης λημματογραφεί χωριστά τη φρ. *δεν έχω χαβεσλίκα* 'δεν επιθυμώ, δεν έχω όρεξη'.}

χαβιά, η [xavzá] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Τσιρ., Κριτσ.) : «εργαλείον συγκολλησεως τενεκέδων» (Παπ.).

[< *hanva* (Παπ.)] (حویه)

{Κατά τον Τσιριγωτάκη σημαίνει επίσης 'πληγή από χτύπημα, σχίσμο'. Στη σημασία αυτή η δική του ετυμολογία είναι: «< χαβ- (χαβούζα), -για» (:)}

χαβιάρι*, το [xavzári] (Παπ.) : αυγά ορισμένων ψαριών διατηρημένα με αλάτι.

[< *hanvar* (Παπ.), βλ. σημείωση (Συντ.)] (خویار, حویار, خویار)

{Η ετυμολογία της λ. παρουσιάζει ενδιαφέρουσες δυσκολίες. Κατά το *AKN* και το *Χρηστικό* της Ακαδημίας Αθηνών ετυμολογείται από το μsn. *χαβιάρι*, κι αυτό από το τουρκ. *hanvar*, το οποίο (όπως προσθέτει το *EANEI*) «ίσως < αρχ. περσ. *hāwiyār, το οποίο εκάζεται ότι είναι σύνθ. από τις λ. *hāwi* «αυγό – γέυση» και *-yār*, επίθημα που δηλώνει τον κάτοχο (εν προκειμένω, το ψάρι). Και συμπληρώνει: «Επειδή η τουρκ. λ. είναι αρκετά νεότερη (15ος αι.) και δεν συγγενεύει με λ. των τουρκικών γλωσσών, έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις για την απόκτηση αρχή. Κατά μία άποψη είναι ελληνικής αρχής {Συντ.: εννοείται εδώ η ειδική μελέτη του Δ. Γεωργακά: *Ichthyological terms for the sturgeon and etymology of the international terms Botargo, Caviar and Congeners*, Αθήνα 1978}: αποσπάστηκε από σύνθ. **ταριχαβγ(ι) άρν* «αβγοτάραχο», που οφείλεται σε συγχώνευση της συνεκφοράς *τάριχ(ον) αβγιάρι(ον)*, ίσως μέσω πληθ. *ταριχαβγιά «αβγά σε άλμη». Κατά νεότερη άποψη, η λ. έχει κauκasiανή αρχή και προέρχεται από γεωργιανό *k'viri* «γόνος ψαριών». Το πρόβλημα της ετυμολογίας της λ. *χαβιάρι* συνοψίζει ο Rustam Chukurov (Рустам Шукуров, «Некоторые персидские заимствования в среднегреческом» [= Μερικά περσικά δάνεια στην μεσαιωνική ελληνική],

Iran-Hame, 3/7 (2008), 119-126), που σημειώνει (σ. 125) ότι «οι Έλληνες έχουν δικές τους λέξεις για το χαβιάρι: *ωσάριχα*, *ωά των ιχθύων* κλπ., οι οποίες κάποτε χρησιμοποιήθηκαν από βυζαντινούς λόγιους». Αλλά η ύπαρξη μιας λέξης δεν εμποδίζει τη δημιουργία μιάς άλλης ή τον δανεισμό, ιδίως όταν δεν δηλώνεται ακριβώς το ίδιο πράγμα: το χαβιάρι είναι είδος αυγοτάραχου, αλλά το αυγοτάραχο δεν είναι χαβιάρι!}

χαβλί, το [xavli] (Πιτ., Γαρ., Κριτσ.) : «Κεφαλομάντιλο, χρώματος άσπρου, που το χρησιμοποιούν οι νέες γυναίκες ως κάλυμμα της κεφαλής κυρίως στην εξοχή» (Γαρ.).

[< *havlu* ή (διαλεκτ.) *havli* (Κουκκίδης) «χειρόμακτον, προσόπιον» (Χλωρός, Α 727) (Συντ.)] (خاولی, خاولو, هاولو, هاولی)

{Ο Πιτυκάκης το γράφει: *χαυλί*. Βλ. και σημείωση στο λ. *χαβλουδένιος*.}

χαβλιτζάνι, το [xavlidzáni] : το φυτό *Galanga officinalis*, «ήτοι φυτόν της Ινδίας έχον αρωματικές ρίζας» (Χλωρός, Α 716), συγγενικό με την πιπερόριζα, το τζίντζερ (βλ. *τζεντζεριλί*). Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826, με τη μορφή *χαυλιτζάν* (βλ. Παπαδογιαννάκης, σ. 156).

[< *havlican*, από το περσ. *xāvlincān* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (حويلجان)

χαβλού, βλ. **χαβλουδένιος**.

χαβλουδένιος (επίθ.) [xavludeñios] (Τσιρ., Ξεν.) : φτιαγμένος με την τεχνική του *κουσκουσέ* (βλ.). [< *χαβλού*, η, πληθ. *χαβλούδες* < τουρκ. *havlu* < *han* 'χνουδι' (Συντ.)]

{Ο Τσιριγωτάκης έχει: *χαυλουδένιο*. Η λ. *χαβλού* χρησιμοποιείται ως άκλ. επίθ. με τη σημ. 'χνουδιωτός' (για πετσέτα, μπουρνούζι) ή ως ουσιαστικοπ. επίθετο: η *χαβλού* (εννοείται: πετσέτα), πληθ. *χαβλούδες*, πβ. κουρελού, κουρελούδες, ή το *χαβλού* (εννοείται: πεσκέρι, προσόπιον).}

χαβούζα*, η [xavúza] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Κασσ., Ξεν.) : 1. μεγάλη λακούβα με νερό της βροχής· 2. δεξαμενή νερού.

[< *havuz* (Παπ.), θηλ. ίσως από επίδραση θηλ. ουσ. με παρόμοια σημασία, όπως λακούβα, κολύμπα, δεξαμενή (Συντ.)] (حوض)

{Ο Τσιριγωτάκης έχει ως λήμμα τον τύπο **χαούζα** 'μεγάλη τρύπα, ρήγμα' (< τουρκ. *havuz*) και δίνει το εξής παράδειγμα χρήσης: «Εμπέρδεξα στο μ-παντέρμο φράχτη κι ήκαμε μια χαούζα το φυστάνι μου». Ίσως σ' αυτήν τη σημ. να προέρχεται από άλλη λέξη, πβ. *χαούνα* 'μεγάλη τρύπα' (< *χάος* + *κατάλ.* -ούνα, κατά τον Πάγκαλο).}

χάβρα*, η [xávra] (Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.,

Ξεν.) : θόρυβος, θορυβώδης συγκέντρωση.

[< *havna* 'συναγωγή' (Πάγκ.)] (خاوره، خوره، حاره، هاوره)

{Κατά το *TDK* η λ. *havna* έχει και τη μτφ. σημ. «çok gürültülü yer» (= πολύ θορυβώδης τόπος), ενώ διαλεκτ. σημαίνει «kuru gürlütü» (τσάμπα φασαρία).}

χάβρι (επίρρ.) [xávri] (Τσιρ.) : ορθάνοιχτα, αφύλαχτα.

[ίσως < *χάβρα*, όπου (θεωρείται ότι) ο κόσμος μπαινοβγαίνει ανεξέλεγκτα, εξού και η οχλαγωγία (οπότε είναι η ρίζα του ρ. *χαβρίζω*²), ή -το πιθανότερο- προέκυψε υποχωρητικά από το *χαβρίζω*² και άρα *δεν* έχει θέση εδώ (Συντ.)]

χαβρίζω¹ [xavrizo] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : θορυβώ φωνάζοντας, κάνω φασαρία.

[< *χάβρα* (των *Ιουδαίων*) (Ξανθιν.)]

{Υπάρχει και **χαβρίζω**² 'χάσκω, χασκογελώ, χαζεύω· φαίνομαι, αποκαλύπτομαι' (Ξανθιν., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ.), αλλά αυτό δεν φαίνεται να προέρχεται από τη *χάβρα*, πβ. «*Χαβρίζει* (τρ. πρ.) Οστις ίσταται κεχηνός και δεικνύει τους οδόντας, εξ ου και *χάβρος*, παρ' άλλους *φαγκρίζεν*» (Α. Καλούτσης, «Συλλογή λέξεων, φράσεων και παροιμιών της νήσου Κυθήρων», *Πανδώρα*, 20 (1870), 15.)}

χάερι, βλ. *χαϊρι*.

χασρ(υ)λής, βλ. *χαϊρλής*.

χασρλιδικός, βλ. *χαϊρλιδικός*.

χασρολά, βλ. *χαϊρ ολά*.

χασρσίζης (επίθ. προσ.) [xasrizis] & **χασρζίζικος** [xasrizikos] (Πιτ., Κονδ., Ιδομ^B) : **1.** δόλιος, επιβουλος, επιζήμιος· **2.** γρουσουζής, το αντίθετο του *χαϊρλής*.

[< *hasyrsiz* (Πιτ.)] (خيسر)

χασέρι, βλ. *χαζιρης*.

χασένω [xazéno] (Παπ.: στο λ. *χάζι*, Πάγκ.) : «χάσκω, δαπανώ τον καιρόν μου ασκόπως» (Πάγκ.).

[< *χάζι* (Παπ.)]

χάζι^{*}, το [xázi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : ευχάριστηση, απόλαυση· ΦΡ. *κάνω κάτι χάζι*: α) παρατηρώ κάτι ως ευχάριστο θέμαμα, β) μου αρέσει, κάνω γούστο να το βλέπω || *έχει το χάζι ντου*: είναι ενδιαφέρον, αξιοπεριεργό || *έχει χάζι να...*: έχει γούστο να... (εκφράζει ανησυχία για κάποιο ενδεχόμενο) || (*δεν*) *κάνω χάζι κάποιον*: (*δεν*) τον συμπαθώ.

[< *haz* (Παπ.)] (حظ)

{Η έκφρ. *κάνω χάζι* μάλλον είναι μτφδ. από το ρ. *hazzetmek*.}

χαζινές^(A), ο [xazinés] & **χατζινές** [xadzinés] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** μικρή δεξαμενή νερού· **2.** αποθήκη· **3.** θησαυροφυλάκιο, ταμείο.

[< *hazine* (Παπ.)] (خزينه، خزنه)

{Ο Ιδομενέος γράφει: *χατζήνες*. Βλ. και *χασινές*.}

χαζινέζ², βλ. *χασινές*.

χαζιρέμα, το [xaziréma] (Ροδ., Τσιρ.) : προετοιμασία, συγκόρσιμα, τακτοποίηση.

[< *χαζιρέω* (Συντ.)]

χαζιρέυ(γ)ο, -ομαι [xazirén(γ)o] & **χατζιρέυ(γ)ο, -ομαι** [xadzirén(γ)o] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : ετοιμάζω, -ομαι.

[< *χαζιρι* (Παπ.)]

{Σε έμμετρη αφήγηση του 1840 βρίσκουμε το ρ. ετοιμάζομαι ως περιφραστικό: *έτοιμοι εγινήκασιν ως είκοσι χιλιάδες / και στο Τηγάν' εβγήκασιν να σφάζουν τους ραγιάδες* (Αντωνούσα Ι. Καμπουροπούλα, *Ποιήματα τραγικά εμπεριέχοντα διαφόρους πολέμους της Κρήτης επί της Ελληνικής Επανάστασεως*, Ερμούπολη 1840, σ. 87). Πρόκειται μάλλον για μεταφραστική προσαρμογή του αντίστοιχου τουρκ. *hazir oldular* 'ετοιμάστηκαν', κ.λ. έτοιμοι έγιναν.}

χαζιρης [xaziris] & **χατζιρης** [xadziris] (επίθ., μόνο αρσ.) ή **χαζίρι**^(A) [xaziri] (άκλ. επίθ., για όλα τα γένη) & **χασέρι** [xazéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ιδομ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : **1.** έτοιμος· **2.** (ως επίθ. προσ.: *χαζιρης*) ακαμάτης, αυτός που θέλει να τα βρίσκει όλα έτοιμα χωρίς να δουλεύει· **3.** (ως ουσ.) *το χαζιρι*: κέρδος χωρίς καταβολή κόπου. Βλ. και *άντα χαζίρι*.

[< *hazir* (Παπ.)] (حاضر)

χαζιρι, βλ. *χαζιρης*.

χαζιρικός (επίθ.) [xazirikos] & **χατζιρικός** [xadzirikos] (Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : έτοιμος· ΕΠΡΡΡ. **χαζιρικά** & **χατζιρικά**: έτοιμα.

[< *χαζιρι* (Πιτ.)]

χαζιρομπουκιά, η [xazirobutiá] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Κριτσ., Ξεν.) : **1.** ο ντολμάς. «Ο όρος ακούεται μάλλον σ' ευτράπελες συζητήσεις» (Πιτ.)· **2.** ο κεφτές (Ξεν.).

[< *χαζιρι* + *μπουκιά* (Παπ.)]

{ίσως είναι σχηματισμός επηρεασμένος από το τουρκ. *hazirlop* (حاضرلوپ) 'σφιγτό αυγό' [< *hazir* 'έτοιμος' + *lop/lob* 'σφαιρικό αντικείμενο', στη σημ. 'lokma = μπουκιά'], που σημαί-

νη επίσης «βλωμός έτοιμος προς κατάποσιν, κ. βούκα έτοιμη» (Χλωρός, Α 681). Αλλά μπορεί και να είναι μισομεταφρασμένο δάνειο.}

χαζο- [xazo] (Τσπ.) : «α' συνθετικό λέξεων που φανερώνει ότι η κατάσταση ή η ιδιότητα του β' συνθετικού έχει σχέση με τον χαζό: χαζο-γενλώ, χαζο-βιόλης, χαζο-φέρνω».

[< χαζός (ΑΚΝ)]

χαζοβιόλης, ο [xazoviólis] (Τσπ.) : (σκωπτ.) ο βλάκας.

[< χάζι + βιόλα (Τσπ.) / Κατά το ΑΚΝ : < χαζο- + βιολί(ι) -ης (σύγκρ. φρ.: 'το ίδιο βιολί')]

χαζογενλώ, βλ. **χαζο-**.

χαζοκούτι*, το [xazokúti] (Ιδομ^β) : «(μειωτ.) η συσκευή της τηλεόρασης, για να δηλώσουμε ότι τα προγράμματά της αποβλακώνουν τους θεατές» (ΑΚΝ).

[< χαζο- + κουτί (ΑΚΝ)]

χαζομάρα, η [xazomára] (Πάγκ.) : η βλακεία.

[< χαζός (Πάγκ.)]

χαζός (επίθ.) (Παπ., Πάγκ.) : **1.** αυτός που χαζεύει· **2.** αφηρημένος.

[< χάζι (Παπ.)]

χαζοφέρνω, βλ. **χαζο-**.

χαϊβάνι*, το [xaiváni] (Ροδ., Τσπ., Κριτσ., Ξεν.) : **1.** ο γάιδαρος· **2.** (μτφ.) απερσκεπτος, ανόητος· **3.** ανάγωγος, αγενής.

[< hayvan 'ζώο' (ΑΚΝ)] (حيوان)

χαϊλάζης (επίθ. προσ.) [xailázis] (άλλη γραφή: χαϊλάζης) (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Τσπ., Κριτσ., Χουστ.) : οκνηρός, αργός.

[< haylaz (Παπ.)] (خيلاز, خيلاز)

{Στον Κριτωτάκης ως **χαϊλές**. Ίσως από επίδραση της λ. *χαλές* (βλ.). Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. **χαϊλάτζης** 'φαντασιόπληκτος, αργόσχολος, αλήτης' και την ετυμολογεί από το *hayalci* 'χιμαρικός', αλλά μάλλον πρόκειται για παραφθορά της λ. *χαϊλάζης*, πβ. *τζαμπάτζης* & *τζαμπάτζης*.}

χαϊλάλης (επίθ. προσ.) [xailális] (Ξανθιν., Ιδομ^β) : ανισόρροπος, φαντασιόπληκτος.

[< hayali (Ξανθιν.) / μάλλον < hayal «ονειροπόλησις, χιμαίρα, φαντασία» (Χλωρός, Α 760) (Συντ.)] (خيل)

{Από το επίθ. *hayali* (خيلالى) ο αναμενόμενος τ. είναι *χαϊ(λ)αλής.}

χαϊλάτζης, βλ. **χαϊλάζης** (σημείωση).

χαϊλές, βλ. **γαϊλές**.

χαϊμαλί, βλ. **χαμσίλι**.

χαϊνετέγιο [xainetégio] : «προδίδω, γίνομαι πρόδοτης». Η λ. σε κρητ. λαϊκό στιχούργημα του

1668 (βλ. Εμμ. Κριαράς, "Ληλασία της Παροικίας της Πάρου (Κρητικών ποίημα του 17ου αιώνας)", *Αθηνά*, 48 (1938), 133, 161)

[< *hain et(mek)* + -εύω (Συντ.)]

χαϊνέτης, βλ. **χιανέτης**.

χαϊνεύ(γ)ο [xainev(γ)o] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Ξανθιν., Αποστ., Τσπ., Κριτσ., Ξεν.) : **1.** επαναστατώ, βγαίνω στο κλαρί· **2.** φυγοδικώ· **3.** αλητεύω, "ανεμογυρίζω".

[< *χαίνης* (Παπ.)]

{Με τη σημ. **3.** στη συνηθισμένη επίπληξη *Πού εξαίνευες πάλι όλη την ημέρα!* με την οποία "υποδέχονταν" οι παλιές μανάδες τα αγόρια τους που αργούσαν να μαζευτούν στο σπίτι, ιδίως τα καλοκαίρια.}

χαϊνης, ο [xaiñis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσπ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** επαναστάτης, ανάρτης· **2.** φυγοδικός, ανυπότακτος· **3.** αλήτης.

[< *hain* (Παπ.) 'άπιστος, προδότης' (Πιτ.)] (خائن)

{Για τη λέξη αυτή ο Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, Β 78) σημειώνει: «Λέξ. αραβ., σημαίνουν τον επιβουλον, άπιστον, άχάριστον και προδότην. Ούτως ονομάζουσιν οι Τούρκοι παν άτομον, όπερ επιβουλεύεται το τουρκικόν έθνος ή τα τουρκικά αρχάς. Ως δε βλέπομεν {ενονοεί: στα έγγραφα} η ονομασία αυτή εδίδετο, κατά τους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας εν Κρήτη, εις τους χριστιανούς εκείνους οίτινες εγκαταλείποντες τα χωρία των, κατέφευγον εις τα ενετοκρατούμενα φρούρια Σούδαν, Σπιναλόγκαν και Γραμβούσαν, οπόθεν καθ' ομάδας ή μεμονωμένως εξερχόμενοι, προέβαινον εις λεηλασίας και διαπραγάς. Βραδύτερον όμως χαϊνηδες ελέγοντο οι χριστιανοί εκείνοι οίτινες, μη ανεχόμενοι τας τουρκικάς θηριωδίας και βιαιοπραγίας, ανήλθον εις τα όρη, οπόθεν κατερχόμενοι ετιμώρον τους τούρκους δυνάστας και εγένοντο οι προστάται και υποστηρικταί των αδικοκόμενων χριστιανών, αναζωπυρούντες ούτω το εθνικόν φρόνημα».}

χαϊνήδικος (επίθ.) [xaiñidikos] (Κασσ.) : ανπάκουος, ατίθασος, άγριος. "το μουλάρι 'να χαϊνήδικο και ταινά και δε στένεται να το πεταλώσει ο αμπαίνης".

[< *χαίνης* (Κασσ.)]

χαϊνιά, η [xaiñá] : η συμπεριφορά του χαϊνη. Στίχος από κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Εμίνυσέ ντου και ο πασάς τη χαϊνιά να πάγει* (Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, Τος τόμος, *Τα Λαογραφικά*, Επιμέλεια έκδοσης: Κέ-

ντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1983, σ. 152).

[< χαϊνης (Συντ.)]

χαϊνόγα, η [χαινόγα] (Κριτσ.) : η κατσικά που ξεκόβει από τις υπόλοιπες.

[< χαϊνης + αίγα (Συντ.)]

χαϊνόσπηλιος, ο [χαινόσπιλος] (Τσιφ.) : «σπήλαιο όπου κρύβονταν οι χαϊνήδες».

[< χαϊνης + σπήλιος (σπήλαιο, σπηλιά) (Συντ.)]

{Συγκεκριμένο τέτοιο σπήλαιο: Κοντά στον οικισμό Καμαράκι, στην περιφέρεια Τυλίσου. Άλλο: νοτιοδυτικά του χωριού Ασή Γωνιά.}

χαϊντούτης, ο [χαιδούτις] (Ροδ.) : συνοριοφύλακας (βλ. σημείωση).

{Υπάρχει η λ. *χαϊντούτης* (βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, “Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακίων (1615-1770)”, *Κρητικά Χρονικά*, 9 (1955), 238) < *haydut* ‘ληστής’ (από το ουγγρ. *hajdúk*, κατά τον Nişanyan), αρχ. σημ. ‘στρατιώτης πεζικού’. Αγνώστου που χρησιμοποιήθηκε η λ. με τη σημ. που καταγράφει ο Ροδάκης. Ίσως υπάρχει επίδραση από τη λ. *χουντούτι* ‘σύνορο’ < *hudut*.) (حيدوت)

χαϊόλλα, βλ. **χαϊρ ολά**.

χαϊρ [χαιρ] (Κονδ.) : όχι.

[< *hayir* ‘όχι’ (Συντ.)] (خير)

{Ο Κονδυλάκης τονίζει τη λ. στη λήγουσα, αλλά η τουρκ. άρνηση τονίζεται στο α: *háyr* – τονισμένη στη λήγουσα η λ. σημαίνει ‘χαϊρ’.}

χαϊρ*, το [χαιρί] & **χαερί** [χαιρί] (Πατ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Ξεν.) : ευδοκίμηση, προκοπή, όφελος· ΦΡ. (κατάρα) : *Χαϊρί και προκοπή να μη δεις*.

[< *hayir* (Πατ.)] (خير)

χαϊρ(ι)λής (επιθ. προσ.) [χαιρ(ι)λής] & **χαερ(ι)λής** [χαιρ(ι)λής] (Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ.) : επιμελής, προκομμένος.

[< *hayirli* (Κουκκίδης)] (خيرلو)

χαϊρλιδικός (επιθ.) [χαιρλιδικός] & **χαερλιδικός** [χαιρλιδικός] (Πατ., Πιτ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Τσιφ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : «Ό,τι μπορεί να μας εξασφαλίσει κέρδος, ωφέλεια, προκοπή» (Πιτ.).

[< *χαϊρι* (Πατ.) / < *hayirli* (Πιτ.)]

{Χρησιμοποιείται συχνά σε ευχές: «Χερλιδική, σύντεκνε, η αγορά πού ‘καμες» (Πιτ.)}

χαϊρ ολά (έκφρ.) [χαιρ ολά] & **χαερόλα** [χαιρόλα] & **χαϊόλλα** [χαιόλλα ?] & (Πατ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Κριτσ., Ξεν.) : 1. τι συμβαίνει, τι τρέχει; «Λέγεται χάριν αστείότητος», σημειώνει ο Πα-

παρηγοράκης· 2. Κατά τον Κονδυλάκη σημαίνει «η ώρα η καλή, πώς εδώ; πού πας;»· 3. (ευχή) με το καλό!

[< *hayir ola* (Πατ.)] (خير اوله)

{Λέγεται και ως αστείος χαυρετισμός υποδοχής με τη σημ. ‘Καλώς τονε! Τι τρέχει;’ Για τη σημ. της έκφρ. ο Χλωρός (Α 761) προσθέτει: «[κυρίως άγαθόν νά ἦ.]» Με αυτό το νόημα στη σημ. 3, την οποία καταγράφει ο Γαρεφαλάκης.}

χάιτας, ο [χάιτας] (άλλη γραφή: *χάυτας*) (Πάγκ., Ξανθιν.) : αλήτης, αργόσχολος.

[< *hayta* (Πάγκ.)] (هيطه)

χάι-χούι, το (άκλ.) [χάι χούι] (άλλη γραφή: *χάν-χούν*) (Πατ., Πάγκ., Ξανθιν.) : «συγκεχυμένα φωνάι, ταραχή, π.χ. “έγνε μεγάλο χάι-χούι ομές στο καφενείο όντεν ήθρανε οι μασκαράδες» (Πατ.).

[< *hay huy* (Πατ.) / «φωνάι συγκεχυμένα, θόρυβος, ταραχή» (Χλωρός, Β 1959), κατά τον Nişanyan από το περσ. *hāy hūy* (Συντ.)] (هوى)

{Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί το άκλ. **χάι-χού** [χάι χύ] : «Θόρυβος ανθρώπων ευχαριστημένων. “Εμονιάσαμε στ’ Απάνω χωργιό με τη Μαρία και τη Μελοπομένη απόυ ‘χαμε καιρούς και ζαμάνια να δούμε η μα την άλλη. Εκάμαμε το χάι-χού μας κι είπαμε να μονιάσαμε την Κεργιακή στον Προφήτη Ηλία -νά ‘χομε ώρα- να τα πούμε πλια καλά”». Αυτό ίσως όχι από το *hay huy*, αλλά από το *haya huy* (هيا هوى) «φωνάι και θόρυβος ευθυμούντων» (Χλωρός, Β 1959).}

χάκι, το [χά’ji] (Πατ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιφ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : 1. το ένομο δικαίωμα· 2. το μερίδιο που ανήκει σε κάποιον· ΦΡ. *θα τον βρει το χάκι ντου*: θα τον συμμορφώσει || *τρώγω το χάκι κάποιου*: τον αδικώ.

[< *hak* (Πατ.)] (حق)

{Η φρ. *τρώγω το χάκι κάποιου* αντιστοιχεί (μτφδ;) στην τουρκ. *hakkimi yemek* ‘καταπατώ τα δικαιώματα κάποιου, αδικώ’ (Tuncay & Καρατζάς, σ. 289) – επισίμανση του τουρκομαθούς κ. Γιώργου Παπαδόπουλου.}

χακίκι, βλ. **ακίκι**.

Χάκι-Πάγι, το [χά’ji pázi] : μετωνυμ. ο Σουλτάνος (βλ. σημείωση). Η λ. σε κρητ. σατιρικό στιχούρημα του 1868: *Από ‘να μέρος του Νησιού ως τ’ άλλο ας υπάγη, / όλοι θα πέσουν να φιλούν το Μέγα Χάκι-Πάγι* (στίχοι από: *Σάτιρα τοιχοκολληθείσα εν ταις οδοίς της πόλεως Χανίων επί τη μελετωμένη αναχωρήσει εκ της νήσου του Μ. Βεζιρου Ααλή πασά*. Δημοσιεύτηκε στην αθηναϊκή εφημ. *Αιών*, φ. 2320, της 15 Φεβρ. 1868 – τότε ψηφιοποιημένη στη *Βιβλιοθήκη της Βουλής*).

[< *hak-i ray* «κόνις των ποδών, ήτοι το έδαφος, η γη ήν πατεί τις» (Χλωρός, Α 724), κατά τον Νίσηπαν από το περσ. *χāk-i rāy* < *χāk* 'χόμα' + *rāy* 'πόδι' (Συντ.)] (سكك)

{Η μετωνυμία προέκυψε από εκφράσεις του τύπου «ήλθον όπως προσκυνήσω την κόνιν των ποδών υμών, ήτοι όπως υποβάλω τα σέβη μου» (Χλωρός, ό.π.)}

χαλάκια, βλ. σημείωση στο λ. **χαλί**.

χαλάλι* (επίρρ.) [xaláli] & **χελάλι** [xeláli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : (για κάτι που δίνεται, παραχωρείται ή πουλιέται) με ευχαρίστηση· ΦΡ. *κάνω χαλάλι* (κάτι σε κάποιον) : του το χαλαλίζω, παραχωρώ με ευχαρίστηση || *χαλάλι σαν της μάνας σου το γάλα* (αντιστοιχεί ακριβώς στο τουρκικό: *ananın ak süt gibi halal olsun*, βλ. *TDK-Atasözleri*.)

[χελάλι: < *helal* (Παπ.)· *χαλάλι*: < *halal*, διαλεκτ. τ. του *helal* (ΑΚΝ)] (حلال)

{Ο Κονδυλάκης το γράφει: *χαλλάλι*. Κατά τον Παπαρηγοράκη *χαλάλι* σημαίνει «έστω σοι νόμιμον, θεμιτόν, το αντίθετον του *χαράμι*». Προφανώς ακολουθεί τον Χλωρό, ο οποίος για την έκφρ. *helal olsun* (Α 798) έχει: «έστω νόμιμον, καλώς κεκτημένον, κ. *χαλάλι*. ήτοι απόλασε ή απολανέτω του κεκτημένου πράγματος ή χρήματος εν ειρήνη· βλ. {το αντίθετο} *haram*», βλ. *χαλάλ ολσούμ*. Ο Πάγκαλος λημματογραφεί χωριστά τη φρ. *κάνω χαλάλι*. Η παροιμία *Ό,τι φάει το κοπέλι, χαλάλι, / κι ό,τι βάλει, χαράμι* αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. *Çocuğun yediği helal, gıyidiği haram.*}

χαλαλίζω* [xalalízo] & **χελάλίζω** [xelalízo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : κάνω κάτι χαλάλι, παραχωρώ με ευχαρίστηση, χαρίζω.

[< *χαλάλι* (Παπ.)]

χαλάλ ολσούμ [xalál olsúm] (έκφρ.) (Παπ., Πάγκ.) : Ας είναι (νόμιμο) δικό σου.

[< *helal olsun* (Παπ.) / λέγεται για κάτι που απέκτησε ή κατέκτησε κάποιος δικαιωματικά (Συντ.)] (حلال اولسون)

{Παλαιότερα, σε τηλεοπτική εκπομπή, ένας Έλληνας παιδί Μικρασιατών προφύγων, διηγήθηκε το εξής περιστατικό: Κάποτε ταξίδεψε στη Μικρά Ασία (δεν θυμάμαι ακριβώς τον τόπο) και πήγε στο χωριό των προγόνων του να προσκυνήσει τα πάτρια. Οι Τούρκοι τον υποδέχτηκαν εγκάρδια. Ήρθε και ένας πολύ ηλικιωμένος γείτονας, του έδωσε ένα μικρό ποσό και του ζήτησε να πει *helal olsun*, γιατί είχε αγοράσει κάτι από τον παππού του Έλληνα, αλλά είχε μείνει ένα μικρό υπόλοιπο που δεν πρόλαβε να του το δώσει (μέσα στο χαμό του ξεριζωμού), και έτσι ο πωλητής δεν εί-

χε πει αυτήν τη φράση, που θα επισφράγιζε την αγοραπωλησία. Πραγματικά συγκινητικό! Αλλά πιο καλά θα ήταν να μην είχαν μεσολαβήσει όσα και από τις δυο πλευρές του Αιγαίου ξέρουμε...}

χαλαλοσύρνω [halalosimo] & **χαλαροσύρνω** [halarosímo] : κάνω χαλάλι, συγχωρώ, συμφιλιώνομαι.

[< *χαλάλι* + *σύρνω* (Πάγκ.)]

χαλαμπαλίκι* [xalabalíki] & **καλαμπαλίκι*** [kalabalíki] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** συνωστισμός· **2.** «μετωνυμικός ο θόρυβος, η ταραχή, εκ του πλήθους του παράγοντος την οχλοβοήν» (Πάγκ.)· **3.** ο φόρτος εργασίας σε βιοτεχνικά εργαστήρια, πρατήρια κλπ· **4.** (μτφ., πληθ. **χαλαμπαλίκια**) «το πέος και οι όρχεις» (Πάγκ.).

[< *kalabalik* 'πλήθος' (Παπ.)] (غلبه لقي، قلابه لقي)

{Με τη μορφή **καλαπαλούκι**: *Κι ευθύς προστάζει ο πασάς να πάγει το κουλούκι (= η αστυνομία) / να γίνει ανακατάσσει, πολύ καλαπαλούκι* (Βενέρης, 393.)}

(*)**χαλάτσης**, βλ. Παράδειγμα:

χαλβαδιάζω* [xalvadjázō] (Ιδομ.) : κοιτάζω με ερωτικές βλέψεις ένα πρόσωπο, (κατά το ΑΚΝ : κοιτάζω κάτι με λαχτάρα, με μεγάλη επιθυμία). [< *χαλβαδ-* (*χαλβάς*) (ΑΚΝ)]

χαλβαδοκούτι, το [xalvadokúti] : κουτί για χαλβά. Η λ. σε έγγραφο του 1870: *1 χαλβαδοκούτι γρ. 3 (Α.Δ.Η., 2 / 44-221)*. Μτφ. σημαίνει 'αϊδούν', πβ. (Βρισιά): *τη μάνας σου το χαλβαδοκούτι!* [< *χαλβαδ-* (*χαλβάς*) + *κουτί* (Συντ.)]

χαλβάς*, ο [xalvás] & **χαλιβάς** [xalivás] (Τσιρ.) & **χελιβάς** [xelivás] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : **1.** γλυκίσμα από ταχίνι και ζάχαρη· **2.** (μτφ.) ο άβουλος άνθρωπος. Ακούγεται και ως **χαλουβάς** [xaluvás] στη ΦΡ. *χαλουβά κόβω* (Πάγκ., Κριτσ.) : ερωτοτροπο, πβ. *χαλβαδιάζω*.

[< *halva* (Παπ.) / διαλεκτ. τ. του *helva* (ΑΚΝ)] (حلو)

{Λέγεται (λεγόταν) και **χελβάς** [xelvás] & **ελβάς** [elvás]. Με την τελευταία μορφή στο *Ημερολόγιο Κοζύρη* (σ. 583) : *Έστειλα τον Πέτρο ένα κουτί ελβά*. Ο Κασσωτικός λημματογραφεί τον παρεφθαρμένο τ. **χλιβάς**.}

χαλβατζής^(Α), ο [xalvadzís] (Παπ.: στο λ. *χαλβάς*) : επαγγελματίας που φτιάχνει χαλβά.

[< *χαλβάς* (Παπ.) - υπάρχει και το τουρκ. *helvacı* (Συντ.)] (حلواچی)

χαλβατζίδικο, το [xalvadzídiko] (Παπ.: στο λ. *χαλβάς*) : εργαστήριο όπου φτιάχνουν/πουλούν χαλβά.

[< *χαλβάς* (Παπ.) / *χαλβατζής* (Συντ.)]

χαλβέτι, το [xalvétí] (Παπ., Πάγκ.) : δωμάτιο λουτρού.

[< *halvet* (Παπ.)] (حلت)

χαλέπι, το [xalépi] : μια δερματοπάθεια (δερματική λειψμανίαση), αλλιώς: χανιώτικο (βλ. Ευαγγελία Φραγκάκι, *Η δημόδης ιατρική της Κρήτης*, Αθήνα 1978, σ. 107).

[< *haler çibani*, κ.λ. 'σπυρί του Χαλεπίου' (Συντ.)]

{Στα τουρκικά λέγεται επίσης *Girit çibani* 'κρητικό σπυρί' και *Şark çibani* 'σπυρί της Ανατολής'. Στα ελληνικά (Διαδίκτυο) το βρίσκουμε και ως *φύμα της Ανατολής* ή *φύμα του Χαλεπίου*. Για τη λειψμανίαση στην Κρήτη βλ. Μανώλης Δετοράκης, *Ιστορία της Ιατρικής στην Κρήτη επί Τουρκοκρατίας (1645-1898)*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 210, σ. 227-8.}

χαλέξ*, ο [xalés] & **χαϊλές** [xailés] (Πιτ.: στην ανάπτυξη του λ. *σκερβελέξ*, Ροδ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : ο ανήθικος και αναξιοπρεπής άνθρωπος, *κενέφι*.

[< τουρκ. *halâ* 'απόπατος' (από τα αραβ.), διαλεκτ. *hale* (AKN)]

{Το *TDK* έχει *helâ* 'tunale't, από το αραβ. *çalâ*. Ο Χλωρός (A 747) έχει: *حالا* 'κενόν διάστημα, το κενόν· έρημος, ερημία· απόπατος'.}

χαλί*, το [xalí] (Παπ., Πάγκ.) : 1. τάπητας· 2. παξιμάδι ειδικού σχήματος.

[< *hal* (Παπ.) / για τη 2η σημ. βλ. σημείωση (Συντ.)] (حالی، حالى، قالى)

{Ο Ξανθινάκης έχει: *χαλί*, το (διάφορο του *χαλί = τάπητας*) = κομμάτι (φέτα) ψωμιού, παξιμάδι» και το ετυμολογεί «από το *χαλίον, υποκορ. του αρχ. δωρ. *χαλά = χηλή*». Με την ίδια ετυμολογία η λ. *χαλί-λί* 'το κάθε κομμάτι του μπακλαβά, που φτιάχνουν την πρωτοχρονιά', στο: Μιχάλης Σκανδαλίδης, *Λεξικό των κοσμάκων ιδιωμάτων*, Αθήνα, 2006, σ. 806. Στο λ. *χαλί* ο Παπαγρηγοράκης εντάσσει τη λ. *χαλάκια*, με τη σημ. 'μικρά ψωμάκια γάμου'. Μετά απ' αυτόν ο Πάγκαλος έχει ως 2η σημ. της λ. *χαλί* το εξής: «ΈνΔ. Κρ. κομμάτι παξιμάδι. Εκ του *χαλάκια* τα μικρά ψωμάκια του γάμου». Ο Ξανθινάκης έχει ξεχωριστό λ.: *χαλάκια*, τα = «ρομβοειδή παξιμαδάκια, που παρασκευάζονται από αλεύρι ωρίστης ποιότητας και μπαχαρικά και προσφέρονται σε γάμους κ.ά. διασκέδασεις». 'Ίσως η ετυμολ. του Παπαγρηγοράκη να στηρίζεται (παρετυμολογικά;) στην εικόνα που έχει ένα ψωμί που προορίζεται να γίνει παξιμάδι: έτσι όπως είναι χαραγμένο σε φέτες ή άλλα σχήματα, μοιάζει με φύλλο υφαντού χαλιού.}

χάλι*, το [xáli] (Παπ., Πάγκ., Ιδομ., Κονδ., Ξεν.) : 1. η (κακή) κατάσταση· 2. σκουπίδι: *μου μπήκε ένα χάλι στ' αμμάτι*.

[< *hal* (Παπ.) / στη σημ. 2. < ; (Συντ.)] (حل)

{Η λ. *hal* σημαίνει 'κατάσταση', όπως σημειώνει το *AKN* στο ετυμολ. μέρος της λ. *χάλι*. Σημαίνει όμως και 'κακή κατάσταση', «κακόν πάθημα» (Χλωρός, A 682), κατά το *TDK* «kötü durum, sikinti, derb» (= κακή κατάσταση, ενόχληση, στενοχώρια). Η δεινωση της σημ. της λ. *χάλι* αναδύεται σε εκφράσεις όπως: *δεν γαπέχω πώς θα πάει το χάλι μου* = φοβούμαι πως η κατάστασή μου θα έχει άσχημη εξέλιξη (βλ. Ιδομενέως, λήμμα *πάει το χάλι μου*) και εδραιώνεται σε άλλες, όπως: *σε κακό χάλι* = σε κακή κατάσταση.

Η λ. *χάλι* στη σημ. 2. σημαίνει κυρίως 'μικρό σκουπίδακι', π.χ. κομματάκι από άχυρο. Μπορεί να σχετίζεται με εκφρ. όπως *τα έκαμες χάλια* = τα έλερσες, τα χάλασες (βλ. *AKN*), αλλά μπορεί και να έχει διαφορετική προέλευση.}

χάλι², το [xáli] : λύση. Σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Στ' Αρχοντικό 'ς το σόχωρο, εις το δροσίο του πρίνου, / καλοί κακοί μονομεργιοί, να δουν ίντα θα γίνου· / γυναίκες, γέροντες και νιοί, σούλι μικροί μεγάλοι, / εκεί μονομεργιάζουσι να κάμουν ένα χάλι* (Βαρδίδης, σ. 46)

[< *hal* «λύσις, εξομάλισις» (Χλωρός, A 708) (Συντ.)] (حل)

χαλίσκος (επίθ.) [xalískos] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ.) : γνήσιος, ανόθευτος.

[< *halis* (Παπ.)] (خالص)

{*χαλίσκα αδέρφια*: που έχουν γεννηθεί από τον ίδιο πατέρα και την ίδια μάνα, αμφιθαλή.}

χαλκάς*, ο [xalkás] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.) : 1. μεταλλικός κρίκος· 2. το κρικέλι της εξόπορτας· 3. (μτφ.) το δαχτυλίδι (αρραβόνας).

[< *halka* (Παπ.)] (حلقه)

{Για τη σημ. 3. υπάρχει και το (δήθεν τουρκικό) χιουμοριστικό σύμπλοκο *μπουνταλά χαλκά*. Η έκφρ. *του πέρασε χαλκά στη μύτη έχει* το τουρκ. της τάιρι: *halkayı burununa takmak* «βάλλω τον κρίκον εις την ρίνα του, καθιστώ τινά υποχείριον, άγω και φέρω» (Χλωρός, A 709). Για εκφράσεις σχετικές με μέλη ή όργανα του σώματος κοινές στις δύο γλώσσες βλ. αναλυτικά στο: Ch. Symeonidis, "Turkish-griechische phraseologische Isoglossen anhand von Bezeichnungen für menschliche Körperteile und Organe", *Zeitschrift für Balkanologie*, 33/1 (1977), 76-90.}

χαλλάλι, βλ. *χαλάλι*.

χαλουβά κόβγω, βλ. *χαλβάς*.

χαμαϊλί, βλ. *χαμαϊλί*.

χαμαϊλί, το [xamailí] & **χαϊμαλί*** [xaimailí] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ιδομ.,

Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : το φυλαχτό (κυρίως για το μάτισμα), «αντιβασκάνιον» (Παπ.). [*hamayli* (Παπ.)] (حمالي، حمالي)

χαμάλης*, ο [xamális] (Παπ., Τσιρ., Ξεν.) : ο αγθοφόρος.
[< *hamal* (Παπ.)] (حمال)

χαμαλιότικα^(A), τα [xamalítika] (Παπ.: στο λ. χαμάλης) : η αμοιβή του χαμάλη, τα έξοδα για τη μεταφορά πραγμάτων/εμπορευμάτων. Βλ. και χαμαλιές.
[< *hamáλης* (Παπ.)]

χαμαλιές, ο [xamaliés] : αμοιβή αγθοφόρου (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Έδωσα τον Χ(ατζή)-Αλή σε 57 οκ. (μπακαλάρο και το χαμαλιέ του γρ. 155 (βλ. Ημερολόγιο Κοζύρη, 350). Επίσης σε έγγραφο του 1871: αφαιρείται χαμαλιές 5 (Α. Δ. Η., 2 / 52-74). Βλ. και χαμαλιότικα.*
[< *hamaliye* «αμοιβή αγθοφόρου, αγθοφορικά» (Χλωρός, Α 711), από το αραβ. *hammāliye* κατά το *TDK*] (حماليه)

χαμαλίκι*, το [xamalífi] (Παπ.: στο λ. χαμάλης, Τσιρ., Ξεν.) : **1.** η δουλειά του χαμάλη **2.** η άχαρη και βαρετή εργασία, η χαμαλοδουλειά.
[< *hamallik* (AKN)] (حمالق)

χαμάλικος (επίθ.) [xamálikos] (Παπ.: στο λ. χαμάλης) : χαμάλικη δουλειά: χαμαλοδουλειά, βαριά και άχαρη εργασία, προσπάθεια.
[< *χαμάλης* (Παπ.)]

χαμάλμπασης, ο [xamálbasis] : επικεφαλής των χαμάληδων. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι που αναφέρεται στην επίθεση Κρητών κατά του Μουσταφά Πασά στις αρχές Ιουνίου 1828. Εκεί ο Μουσταφάς βρέθηκε σε μεγάλο κίνδυνο και του έσωσε τη ζωή ένας χαμάλης, που τον πήρε στους ώμους και διέφυγαν. *Και έκτοτε ως αμοιβή [ο Μουσταφάς] τού 'δωσε ακαρέτι* (βλ. λ.) / *να 'ν 'ς τα Χανιά χαμάλμπασης 'ς όλο το βιλαέτι* (εφημ. *Ραδάμανθως*, φ. της 11-6-1866).
[< *hamal basi* (Συντ.)] (حمال باشى)
{Ο Σταυρινίδης μεταφράζει το *hamal basi* ως: αρχιχαμάλης (*Μεταφράσεις*, Ε 251).}

χαμάμι, το [xamámí] & **χαμám*** [xamám] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ.) : **1.** «ο λουτρόν» (Παπ.) **2.** (μτφ.) θαλωρή, ζεστασιά, σε φρ. όπως *κάνω χαμám* (ένα χώρο) = τον θερμαίνω.
[< *hamam* (Παπ.)] (حمام)

{Τοπώνυμο (σχεδόν ξεχασμένο πλέον) *Μικρό Χαμαμάκι* στο Ηράκλειο (βλ. σημείωση του Σταυρινίδη (*Μεταφράσεις*, Β 442) και Δημ. Σάββας, “Ο Άγιος Ματθαίος, η γειτονιά του και το Μικρό Χαμαμάκι”, εφημ. *Πατρής* (Ηρακλείου), φ. της 2-6-2008).}

χαμαμοτό, το [xamamoto] : αποτριχωτική αλοιφή σαν τσιμέντο που τη χρησιμοποιούσαν στα χαμάμι (Ηράκλειο, αρχές του 20ου αι. – η πληροφορία από διηγήσεις του πατέρα μου, που είχε γεννηθεί το 1904).

[< *hamam otu* «poudre ou pâte épilatoire» (Meynard, Α 134) (Συντ.)] (حمام اوتى)

{Κατά το διαδικτυακό *Güncel Türkçe Sözlük* (της Türk Dil Kurumu) το *hamam otu* είναι ‘σκόνη για την παρασκευή αποτριχωτικής λάσπης’, που καίει τις τρίχες’ (Το δεύτερο τμήμα είναι η λ. *ot* ‘χόρτο, βοτάνι’ ή η λ. *öd / ôt* ‘φωτιά’, πεπαλ. κατά το *TDK*, πβ. *σηζότι* – στο οθωμ. *αλφάβητο* και οι δύο γράφονται *وتى*). Περιέχει άσβηστο ασβέστη, ένα θειούχο ορυκτό του αρσενικού και άμυλο (βλ. Emine Bilgiren κ.ά., *Hamam: Osmanlı'da yikanma geleneği ve berberlik zanaatı* [Κατάλογος εκθέσεως], Τορκαρί Sarayı Müzesi, Κων/πολη 2006, σ. 61).}

χαμαμτζής, ο [xamamdzi] (Παπ., Πάγκ.) : ο ιδιοκτήτης ή ο υπεύθυνος σε ένα χαμάμι.

[< *hamamci* (Πάγκ.)] (حمامجي)

{Θηλ. **χαμαμτζίνα** [xamamdzina] (Ευαγγελία Φραγκάκι, “Τα χαμάμια του Μεγάλου Κάστρου. Προέλευσης και λειτουργία των”, *Αμάθεια*, 8/30 (1977), 15).

χάμλα, η [xámula] : είδος φόρου, το *δόσιμον της χάμπλας* (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 369).

[ίσως < *haml* ‘φορτίο’, πβ. *χάμουλα* και *χαμάλης* (Συντ.)] (حمل)

χάμουλα, η [xámula] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Κριτσ., Ίδομ^B) : οι αποσκευές, το φορτίο.

[< *hamule* ‘φορτίο’ (Παπ.)]

{Ο Ξανθινάκης λημματογραφεί τη λ. *χάμουλα* με τις σημ. **1.** μακριά σειρά ατόμων, ζώων ή και οχημάτων που προχωρούν προς ορισμένη κατεύθυνση, *φάλαγγα*: **2.** ο θόρυβος που προκαλείται από τη φάλαγγα αυτή. Ετυμολογεί από το επίρρ. *χάμω* + υποκορ. κατάλ. *-ούλα*. (Ξανθιν^A, 710) Η ετυμολογία δεν φαίνεται πειστική. Ίσως η αφετηρία να είναι μια ‘σειρά ζώων που κουβαλούν φορτίο’.

χαμούρης, βλ. **χαμούρικος**.

χαμούρι, το [xamúri] (Ροδ.) : ζυμάρι.

[< *hamur* ‘μαλακός’ (Κουκκίδης, 108)] (خمور)

χαμούρικος (επίθ.) [xamúrikos] & **χαμούρης** [xamúris] (Πάγκ., Κριτσ.) : «Επί των μονύχων ζώων. Μτφ. ο πηγαίνων του *κόλου-κόλου* ηπίως προς τα πίσω οπισθοδρομικός, και μη θέλων να προχωρή προς τα εμπρός: *Το μουλάρι είναι χαμούρικον*» (Πάγκ.).

[< *hamur* ‘μαλακός’ (Πάγκ.)] (خمور)

{Η λ. *hamur* σημαίνει ‘ζυμάρι’. Η έκφρ. *hamur gibi* (σαν ζυμάρι) έχει και τη μτφ. σημ. ‘μαλακός, νωθρός’ (Meynard, A 712). Κατά τον Χλωρό (A 752) η λ. *hamur* χρησιμοποιείται και ως επίθ. με τη σημ. «μαλακός, ο μη καλώς ενημέμενος, ωμός, ανέητος». Ο Κριτσωτάκης έχει τη λ. με τη σημ. «1) αυτός που σκύβει το κορμί του όταν βαδίζει, σχηματίζοντας με το σώμα του καμπύλη. 2) πρόσωπο ανυπόλυτο, μαλθακό και νωθρό.»}

χαμουρλούδικος (επίθ.) [xamurlūdikos] (Πάγκ.) : *χαμούρικος* (βλ.).

[< *hamurlu* < *hamur* ‘μαλακός’ (Πάγκ.)] (خمورلی)

{Το *TDK* έχει το διαλεκτ. *hamurlu* ως ουσ. με τη σημ. ‘είδος ανεβατού ψωμιού’. Οι Tunçay & Καρατζάς (σ. 292) το έχουν μόνο με τη σημ. ‘ζυμαρικό’. Ως επίθετο θα εσήμαινε ‘ζυμαρένιος’.

χαμπάρι*, το [xabáři] & **χαμπέρι** [xabéři] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : η ειδηση-ΦΡ. *ίντα χαμπάρια*: τι νέα; || (δεν) παίρνω *χαμπάρι*: (δεν) αντιλαμβάνομαι (βλ. *χαμπαρίμ γιόκ*, στο λ. *χαμπαρίζω*).

[< *haber* (Παπ.)] (خبر)

{Οι παραπάνω εκφράσεις ίσως είναι μεταφραστικά δάνεια, πβ. τουρκ. *ne haber?* και *haber almak* αντίστοιχα. Το ίδιο και η έκφραση *κάνω χαμπάρι σε κάποιον* ‘πληροφορώ, ειδοποιώ’ (πβ. τουρκ. *haber etmek*). Ο Κριτσωτάκης (σ. 200) λημματογραφεί χωριστά τη ΦΡ. *ίντα χαμπάρια*: ή *ίντα χαμπαροχάμπαρα*;

χαμπαρίζω* [xabařízo] & **χαμπερίζω** [xaberízo] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ.) : εννοώ, αντιλαμβάνομαι, παίρνω ειδηση.

[< *χαμπάρι* / *χαμπέρι* (Παπ.)]

{Έχω ακούσει να χρησιμοποιείται (Ηράκλειο) η λαϊκή έκφρ. *χαμπαρίμ γιόκ*, με τη μειωτ. σημ. ‘ούτε που κατάλαβε τι έγινε, μυρωδιά δεν πήρε’. Πρόκειται για την τουρκ. διατύπωση *haberim yok*, η οποία στα ελλ. χρησιμοποιείται απολύτως, για όλα τα πρόσωπα, αν και στα τουρκ. δηλώνει το *ά* ενικό: ‘δεν έχω πληροφορηθεί, ιδέα δεν έχω (για κάτι)’.

χαμπαρίμ γιόκ, βλ. **χαμπαρίζω**.

χαμπαροφόρος, ο [xabarofóros] (Πιτ.) : μαντατοφόρος.

[< *haber* + *φέρω* (Πιτ.) / μάλλον < *χαμπάρι* + *-φόρος* (Συντ.)]

χαμπαροχάμπαρα, βλ. **χαμπάρι**.

χαμπέρι, βλ. **χαμπάρι**.

χαμπερίζω, βλ. **χαμπαρίζω**.

Χαμπεσίς, ο [xabesis] : Αβυσσινός, Αιθίοπας.

[< *Habesi* (Συντ.)] (حبيشى)

{Ο Βλαστός (*Ο γάμος εν Κρήτη*, Αθήνα 1983, σ. 165) έχει τη λ. στον πληθ. στο ερμηνευμα της λ. *Μισριλής*: «οι Μισριλίδες, λ. Τ., οι Αιγύπτιοι, οι μαύροι (αράπιδες, αραπάδες, στραβαράπιδες, ως πάσχοντες οι πλείστοι εξ οφθαλμικών νοσημάτων) και χαμπεσίδες». Αντί για στραβαράπιδες *αλλού* βρίσκουμε στραβοφελιάδες = «[ίσως στραβοφελιάχοι. Ούτως εκάλουν τους Αιγυπτίους» (Κριάρης, 142), βλ. *φελιάς*.]

χάμπε-τέρ, βλ. **νταχά μετερί**.

χαμπετόνω [xabetóno] & **χαμπιτόνω** [xabitóno] (Ξανθιν., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : 1. δίνω γερό χτύπημα σε κάποιον: *θα σου τηνε χαμπετώσω*. 2. δίνω ή χαρίζω βιαστικά, χωρίς να σκεφτώ.

[ίσως < οθωμ. *habit* ή *habit* (βλ. σημείωση) (Συντ.)]

{Ο Ξανθινάκης ετυμολογεί από το *κατά-μετώνω (< *κατά* επιτατ. + *μπέτης*). Το οθωμαν. ουσ. *habit* (هبط) έχει πολλές σημασίες, όλες σχετικές με την κίνηση από πάνω προς τα κάτω (κατάβαση, κάθοδος, πτώση, εξουθένωση, κατάρρευση, φθορά, ίσωμα, κλπ.), βλ. σχετικό λήμμα στα διαδικτυακά λεξικά οθωμανικής τουρκικής <http://www.osmanlicaturkce.com> και <http://imanveislam.com/kitaplar/turkce/oku/osmanlicalugat>. Από τη ρίζα αυτή το επίθ. *habit* (هبط) «ο καταβαίνων» (Χλωρός, Β 1958).]

χαμπιτόνω, βλ. **χαμπετόνω**.

χαμσί^(A), το [xamsí] (Παπ., Πάγκ.) & **χαμψί^(A)** [xampsí] (Ξεν.) : είδος μικρής σαρδέλας.

[< *hamsi* (Παπ.)] (خمسی، خنسی، شامبسی)

χάμ χούμ (έκφρ.) [xám xúm] : έκφραση για κάποιον που μιλάει από τη μύτη (την άκουγα από τη μάνα μου)

[< *hum hum* ‘κρινόφθογγος, υπόρρινος, ο λαλών δια της ρινός» (Χλωρός, Α 751)] (خمخ)

Χάνης*, ο [xáñis] (Πιτ. στην ανάπτυξη του λ. *μαστραπάς*) : «τίτλος που έμεινε μετά το όνομα Μογγόλων, Τατάρων και Τούρκων ηγεμόνων» (AKN). Μαντινάδα: *Είσαι ζομπούλι* (βλ.) *του παχιά* (βλ.) και *μαστραπάς* (βλ.) *του χάνη / κι όποιος σε δει λιγόνετα, τον νου ντου τότε χάνει* (Λιουδάκι, 2).

[< *han* (AKN)] (خان)

χάνι*, το [xáñi] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Ξανθιν.^A, Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : 1. πανδοχείο ή σταύλος (Παπ.), «πανδοχείο σε ερμηκή τοποθεσία, χρήσιμο για στάθμευση και ξεκούρα-

ση των ταξιδιωτών και των υποζυγίων τους» (Τσιρ.) : **2.** καφενεϊό· **3.** μαγαζί

[< *han* (Παπ.)] (خان)

{Ο Πάγκαλος έχει: «Το πανδοχείον, εν Δ. Κρ. και το καφενεϊόν». Στη μαντινάδα *Εσύ 'σ'ένας χρυσός κοντζές* (βλ.) με τ' ασημένιο χάνι, / κι η γειτονιά σ' ανεξήτα και δίχως σου δεν κάνει (Λιουδάκι, σ. 25) η λ. χάνι σημαίνει 'μίσχος'. Κατά τον Πάγκαλο (Ε 532) η λ. προέρχεται μάλλον από το *οχάνιον, υποκορ. του αρχ. ελλ. *όχανον* (και *οχάνη*) «η λαβή της ασπίδος, η εκ δύο δεσμών ή λωρίων αποτελούμενη».

χανιάτικα, τα [xanǵatika] (Ξανθιν^Α): η πληρωμή για την περιποίηση ζώων σε χάνι.

[< χάνι + -ιάτικα, πβ. *χειμοδ-ιάτικα* (Ξανθιν.)]

χανιτζής^(Α), ο [xanǵidzís] & **χανιατζής** [xanǵadzís] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Ξανθιν^Α, Κριτσ., Κασσ., Ξεν.): «ο ιδιοκτήτης του χανιού, καφεπώλης κλπ.» (Παπ.), «ο ιδιοκτήτης του πανδοχείου» (Πάγκ.).

[< χάνι (Παπ.) / *hanci* (Πάγκ.)] (خانچي)

{Για τη διαφορά στις σημασίες, βλ. *χάνι*. Στον Ανδριώτη: *χανιτζής*.}

χανούμη, η [xanúmi] (Κονδ., Ξεν.): η χανούμισσα· ΥΠΟΚΟΡ. **χανουμάκι**, το.

[< τουρκ. *hanım* 'κυρία, γυναίκα', βλ. λ. *χανούμισσα* στο *AKN* (Συντ.)] (خانم)

{Η λ. *hanım* πέρασε στο κρητ. γλωσσικό ιδίωμα ως *χανούμη* (και όχι ως *χανούμισσα*). Εκτός Κρήτης ο τύπος αυτός εμφανίζεται στην *Αληπασιάδα* του Χατζή Σεχρέτη, μία μόνο φορά. Ο Κυρανούδης (σ. 77) θεωρεί τον τύπο *χανούμη* περιθωριακό. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο δείχνει ότι έχει χρησιμοποιηθεί και από συγγραφείς όπως ο Παπαδιαμάντης, η Διδώ Σωτηρίου και άλλοι. Τον βρίσκουμε επίσης στο περιοδικό *Πανδώρα* (1870) και στα *Πρακτικά των συνεδριάσεων της Γερουσίας* (1856).}

χανούμισσα*, η [xanúmis̄a] (Πάγκ.): «Η μικρόσωμος μαύρη σκύλα, ως η μαύρη καλύπτρα των χανουμισσών, ο φερετζές, εκ του οποίου και το όνομα».

[< *hanım* 'κυρία' (Πάγκ.)]

{Ο κρητ. τ. γα η τη λ. *χανούμισσα* 'μουσουλμάνα γυναίκα' είναι *χανούμη* (βλ.).}

χάντε [xáde] (Πάγκ.): «Ελθέ, εμπρός, αρχ. *άγε, άγετε, áde, áde*». Βλ. και *άντε*.

[< *áde* < *áude* < *áite* < *áete* < *άγετε* (β' πληθ. προστ. του *άγω*) (Πάγκ.) / μάλλον < τουρκ. *haydî* (& διαλεκτ. *hayde / hade*, κατά το *TDK*) (Συντ.)]

χάντε χούντα (έκφρ.) [xáde xúnda] (Πάγκ., Πιτ.): «Όταν τις λέγει ανοησίας του λέγει ο συνομιλητής του εν αρά: *Χάδε χούδα, χάσου απόβρος*

μου, ξεκοβήσου, άπελθε, να μη σε θεωρώ 'ς τα μάτια μου μέσο» (Πάγκ.).

[το *ά'συνθ.* < *άντε*, το β' αγνώστου ετύμου (Πάγκ.) / ίσως < *hadi hadi* (Συντ.)]

χαντζέρι, βλ. **χατζέρι**.

χαντούμης*, ο [xadúmis] (Πάγκ., Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Ιδομ^Β, Κριτσ^Γ): **1.** ο ευνούχος· **2.** ο ανίκανος για αναπαραγωγή, στείρος.

[< *hadim* (Πάγκ.)] (خادم, حديم)

χαντουμίζω [xadumízo] (Ξανθιν.): ευνουχίζω, κρητ. μουνουχίζω· μετ. παθ. πρκμ. **χαντουμισμένος**.

[< *χαντούμης* (Ξανθιν.)]

χαντραχάλια (τα) [xadraxála] & **μαντραχάλια** [mandraxála] (Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ.): **1.** κομμάτια, θρύψαλα, συντρίμμια· **2.** (ως επίρρ.) άνω κάτω, ακατάστατα, ανοικοκώρευτα· ΦΡ. *τα κάνω χαντραχάλια*: τα κάνω άνω κάτω, γυαλιά-καρφιά.

[το δεύτερο τμήμα της λ. ίσως σχετίζεται με τη λ. *χάλια*, βλ. *χάλι*: το πρώτο < ; (Συντ.)]

χαούζα, βλ. **χαβούζα**.

χάπι*, το [xápi] (Παπ., Πάγκ.): «το καταπότιον, π.χ. "σε μένα δεν περνούν αυτά τα *χάπια*"» (Παπ.).

[< *hap* (Παπ.)] (حَب)

χαπιλουφάρ, (το:) [hapilufār]: ίσως δαφνοκούκτοσσο. Η λ. σε κρητ. ιατροσόφιο του 1826 (βλ. Παπαδογιαννάκης, 157).

[μάλλον < *habbū' l fār* < *habbū' l gār* 'δοφνόκοκκος, δαφνοκούκτοσσο' (Συντ.)]

{Η λ. χρησιμοποιείται χωρίς να έχει προσαρμωστεί στα ελληνικά. Το προτεινόμενο έτυμο *habbū' l gār* υπάρχει, με το λατινικό φαρμακολογικό ερμύνημα «*Fructus laurii*», στο: Arif Bilgin, «Osmanlı dönemde ilaç yapımında kullanılan tıbbi bitkiler – The herbs used to make medicine in the Ottoman period», στο: C. Yılmaz & N. Yılmaz, *Osmanlılarda sağlık – Health in the Ottomans*, Biofarma, İstanbul 2006, 1ος τόμος, σ. 264. Το πρώτο τμήμα *habb* حَب σημαίνει αρχικά 'κόκκος, σπόρος' και κατόπιν 'χάπι' (Devellioğlu, 348), ενώ *gār* غار σημαίνει 'δάφνη' (Χλωρός, Β 1158). Για τη 'δάφνη' το *TDK* έχει και το διαλεκτ. *har*. Ο Süheyl Ünver («Türkiye'de Nevruz ve Nevruzıye»), *Vakıflar Dergisi*, 11 (1978), 226 αναφέρει *απλώς*, χωρίς καμιά άλλη ένδειξη, το *habbū' l fār* ως ένα από τα 61 συστατικά του *mesir macunu* (πρόκειται για παραδοσιακό δυναμωτικό παρασκεύασμα (ματζούνι) που η αρχή του ανάγεται στα χρόνια του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς).}

χαπίσι, βλ. **χάπι**.

χαπίς χανές, ο : η φυλακή (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *εβάλαμε αρχή να χιζόμε το χαπίς χανέ* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 200). Βλ. και *χάπι*.

[< *hapishane* (Χλωρός, Α 687)] حبسخانه

χαραμής (επιθ. προσ.) [xaramis] (Ροδ.) : κλέφτης. [*harami* (Κουκκίδης, 109)]

χαράμι* (επίφρ.) [xarāmi] & **χαράμις** [xarāmis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** το αντίθετο του *χαλάλι*, σε φρ. όπως *χαράμι σου να είναι κάτι ή απλόως χαράμι σου*: να μην το απολαύσεις, άδικα το απόκτησες, *κάνω χαράμι κάτι σε κάποιον*: δεν του το χαλαλίζω, να μην το χαιρεί. **2.** σε φρ. με (εμπρόθετη) αιτιατική δηλώνει την απόλυτη απουσία, π.χ. *χαράμι στο κλαδί ψωμί*: ούτε ψιχουλο, *χαράμι στη σταλιά*: ούτε σταλαγματιά (Ιδομ.) *χαράμις το δόρος, χαράμις το πράμα* {εννοείται: που έφερε /έδωσε}; απολύτως τίποτε (Ξανθιν.) || (ως ουσ., στην παροιμία) *Τα χαράμια δεν κάνουνε χαέρνια* (Κριτσ.).

[< *haram* (Παπ.)] حرام

{Ο Πάγκαλος λημματογραφεί χωριστά τη φρ. *κάνω χαράμι*. Ο τ. *χαράμις* προέκυψε από λανθασμένη τμήση της συνεκφοράς με εμπρόθετη αιτιατική: *χαράμις* το ... < *χαράμι* στο...}

χαραμίζω [xaramízo] (Πάγκ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** λέω σε κάποιον να του είναι χαράμι η ευεργεσία που του έκανα και δεν την αναγνώρισε. **2.** ξεοδεύω κάτι άδικα, άσκοπα.

[< *χαράμι* (Πάγκ.)]

χαραιοβράσκι, το [xaraimonáʃiʃi] : πιθάρι μέσα στο οποίο εστράγγιζαν τα διάφορα σκεύη του ελαιοτριβείου.

[< *χαράμι* + *βρασκι* (αγνώστου ετύμου) (Πάγκ.)]

χαραιογλάνης, ο [xaramolánis] (Πιτ.) : «Προφανώς *χαραιογλάνης*, κατά μετατροπή του -ε- σε -α-. Από το χαρέμι + ογλάν Τ. *oğlan*, που μεταξί των άλλων σημασιών στην τουρκική σημαίνει και “αξιωματικός Σουλτανικών ανακτόρων επιφορτισμένος με εσωτερ. υπηρεσία”».

[< *harem oğlan* – δεν το εντόπισα σε λεξικά, αλλά υπάρχει στο Διαδίκτυο (Συντ.)]

χαραιογλανίζω [xaramolañízo] (Ξανθιν^Δ) : εργάζομαι ανώφελα.

[< *χαραιογλάνης* (Συντ.)]

χαραιοκούλουκο, το [xaramokúluko] (Πάγκ.) : «σκύλος που τρώει άδικο ψωμί και ούτε κυνηγά ούτε φύλακας είναι». Βλ. και *νταουτσκούλος*.

[< *χαράμι* + *κούλουκι* ‘σκυλάκι’ (Πάγκ.)]

χαραιοτρόγω [xaramotrógo] (Πάγκ.) : τρώγω χαράμι, άδικα. Βλ. και *χαραιοφάς*.

[< *χαράμι* + *τρώγω* (Πάγκ.)]

χαραιοφάς, βλ. *χαραιοφάς*.

χαραιοφάς, ο [xaramofás] & **χαραιοφάης*** [xaramofáis] (Πάγκ., Πιτ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ξεν.) : «ο τρώγων αθέμιτα, άδικα κέρδη» (Πάγκ.), ο ακαμάτης.

[< *χαράμι* + *φάγος* αντί του *χαραιοφάγος* (Πάγκ.) / *χαράμι* + *φαγάς*, με αφαίρεση της τελευταίας συλλαβής, όπως *συκοφάς* αντί *συκοφαγάς* (Πιτ.)]

{Κατά το ΑΚΝ η λ. *χαραιοφάης* είναι μπφδ. από το τουρκ. (διαλεκτ.) *haramici*. Υπάρχει με την ίδια σημ. και το *haram yigien* (Bilgehan¹, 40.)}

χαραιοπαντής, βλ. *χαραιοπατής*.

χαραιοπατέω [xarabaténo] (Κασσ.) : (κυρίως για οικοδομές) υφίσταμαι τη φθορά της εγκατάλειψης.

[< *χαραιοπάτι* < *harabat* ‘ερείπια’ (από το αραβ. *charābāt* κατά το ΤΔΚ) (Συντ.)] خرابات

{Η λ. *χαραιοπάτι* ‘ερείπιο’ απαντά ήδη στη *Βοσπορομαχία* (2η έκδοση, Βενετία 1792, σ. 102). Στο Διαδίκτυο τη βρίσκουμε ως διαλεκτική (περιοχή Νιγρίτας) και ως λέξη της αργκό των νέων (‘σαράβαλο’). Την αναφέρει και ο Γιάκωβος Διζικιρίκης (*Να ξετουρκέγουμε τη γλώσσα μας*, Αθήνα 1975, σ. 20). Κανονικά λημματογραφεί ο Κουκκίδης (σ. 109) το θρακιώτικο *χαραιοπάτ’*, το = ερήμωσις, καταστροφή, καταδρομή, ερείπιοι, ερείπωσις, αλλά το ετυμολογεί από το *harabe*, βλ. *χαρπαές*.

Σε σχόλιο στην έκδοση του *Ημερολογίου Κοζύρη* (σ. 608), ο Μεν. Παρλαμάς σημειώνει, με αφορμή τη λ. *χαραιοπάς*: *Και σήμερα* [= 1947] *ακούεται η μτχ. χαραιοπατισμένος* (= ερειπωμένος). Δεν νομίζω ότι ακούεται πλέον.}

χαραιοπατής, ο [xarabátis] & **χαραιοπαντής** [xarabadis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^Β, Κασσ.) : **1.** σπάταλος, ξεδιαστής. **2.** ακατάστατος, ατημέλητος, ανοικοκύρευτος.

[< *harabati* ‘μέθυσος’ (Παπ.)] خراباتی

{Κατά τον Χλωρό (Α 732) *harabati*: «επθ. ο διάγων τον βίον αυτού εν τοις κατηλείς και εν κραυπάλη· μέθυσος, εκδεδητημένος, ρυπαρός, κεκοενδεδυμένος». Μόνο ο τ. *χαραιοπαντής*, που τον έχει μόνο ο Πάγκαλος, με την γεωγρ. ένδειξη: Αν. Κρ. (Βιάννος), προκύπτει κανονικά κατευθείαν από το τουρκ. *harabati*. Ο τ. *χαραιοπάτης* είτε από το *harabat* ‘1. ερείπια· 2. κατηλειό’ είτε από επίδραση του ρ. *χαραιοπατέω*, κατά το: *μεραιοπάτης/μεραιοπατέω*.}

χαραιοπάτι, βλ. *χαραιοπατέω*.

χαραιοπατίζω, βλ. *χαραιοπατό*.

χαραιοπατό [xarabató] & **χαραιοπατίζω** [xarabatízo] (Πάγκ., Ξανθιν.) : **1.** δαπανώ αφειδώς. **2.** είμαι απερίσκεπτος, απρόσεκτος, ακατάστατος. [*χαραιοπάτης* (Πάγκ.)]

χαράμπικος (επίθ.) [xarábikos] (Γαρ., Ροδ., Κριτσ^α, Κασσ.) : ετοιμόρροπος. Η λ. χρησιμοποιείται και ως ουσιαστικό: *εδώ που θα καλοκαιριάσει θα πάω στο μετόχι να μεταπιάσω το χαράμπικο σου* 'χουμε εκεία' (Κασσ.).

[< *harap*, -bi, από το αραβ. *ḡarāb* κατά το *TDK* (Συντ.), βλ. και *χαραπάς*] (خراب)

{Η λ. *harap* ως ουσ. σημαίνει 'καταστροφή, ερήμωση', ως επίθ. σημαίνει 'κατεστραμμένος, έρημος' (Χλωρός, Α 732).}

χαρανί, το [xarañi] : «χάκλινον σκεύος, λέβης. Η λ. πολλαχού και σήμερον γνωστή» (Εμμ. Κριταράς, "Λεηλασία της Παρούκας της Πάρου (Κρητικόν ποίημα του 17ου αιώνας)", *Αθηνά*, 48 (1938), 132, 161).

[< δημώδες *harani* (Κώστας Καραποτόσογλου, "Γλωσσικά Μυκόνου", *Ελληνικά*, 55/1 (2005), 120)]

χαραπάς, ο [xarapás] : το ερείπιο (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Το ιλάμι* (βλ. λ.) *τη κρίσης γράφει να πάρει το Ζουμπούλι από τσι 12 πάρτες μια από όλα τα σπίθα, κτισμένα και χαραπάδες* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 608).

[< *harabe* «ερείπιον» (Χλωρός, Α 732), από το αραβ. *ḡarāba(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (خرابه)

χαραρέτι, το [xararéti] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^β, Κασσ., Ξεν.) : **1.** έντονη δίψα. **2.** (μτφ.) έντονη επιθυμία: ΦΡ. *χαραρέτι σε κρατεί*: έχεις έντονη επιθυμία, ανυπομονείς.

[< *hararet* (Παπ.)] (حارات)

χαράρι, το [xarári] & **χαράρα**, η [xarára] (Πιτ., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Ιδομ^β.): **1.** πολύ μεγάλο σακκί από βιομηχανικό ύφασμα. **2.** τρόπος συντήρησης σιτηρών (Γαρ.).

[< *harar* 'μεγάλο τρίχνο σακκί' (Πιτ., με βάση τον Κουκκίδη, 109)] (حارار, خزار, حرار)

{Από το παράδειγμα χρήσης του Γαρεφαλάκη προκύπτει ότι πρόκειται για "μια πολλά μεγάλη σακούλα" φτιαγμένη από λινάτσα, που τη γέμιζαν καρπό και στη συνέχεια την παράχωναν μέσα στα άχυρα του αχυρώνα. Ο Πέτρος Βλαστός στα *Συνόνυμα και Συγγενικά* (Νέα έκδοσης συμπληρωμένη από τα κατάλοιπα του συγγραφέα, έκδοση Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1989, σ. 584) έχει το σύνθετο «αλωνοχάρμιο = χαράρι για τ' άχερσ».

χαρατσάρης, ο [xaratsáris] (Πιτ., Κριτσ^α): «Τίτλος επί Τουρκοκρατίας απονεμόμενος σε Χριστιανούς προκρίτους με ανάλογο λειτουργήμα [...] να μεταφέρουν στην Κων/πολη το εισπραττόμενο Χαράτσο».

[< *χαράτσι* (Συντ.)]

{Λεγόταν και **χαρατσάς** (βλ. Μιχάλη Διαλυνά, *Άπαντα*, τόμος Β', Νεάπολις 1970, σ. 71).}

χαράτσι*, το [xarátsi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ.: στο λ. *χαρατσάρης*, Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : **1.** φόρος (επί Τουρκοκρατίας). **2.** άσκοπη ή άδικη πληρωμή χρημάτων.

[< *haraç* (Παπ.)] (خراج، حراج)

{Το χαράτσι ήταν τριών βαθμίδων: το χαμηλό (ετνά < τουρκ. *edna* ائنا < αραβ. *adnā*), το μεσαίο (*εφσάτ* < *ensat* وسط < αραβ. *anṣāṭ*) και το υψηλό (*αλιιά* ή *ελιά* ή *αλά* < τουρκ. *ala* االا < αραβ. *a'lā*) - για τα τουρκ. έτυμα βλ. Χλωρός Α, σ. 49, 252, 138. Σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 αναφέρεται ότι το ύψος τους ήταν 15, 30 και 60 γρόσια αντίστοιχα. Το υψηλό χαράτσι αναφέρεται με το όνομα: ο *ελάς* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 166).

χαρατσοχάρτι, το [xaratsoxárti] : Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 349).

[< *χαράτσι* + *χαρτί* 'έγγραφο', πβ. *αζατοχάρτι*, *στεφανοχάρτι* κλπ. (Συντ.)]

χαράτσωμα*, το [xarátsoma] (Παπ.: στο λ. *χαράτσι*, Πάγκ.) : η επιβολή χαρατσοσύ.

[< *χαρατσώνω* (Παπ.)]

χαρατσώνω* [xaratsóno] (Παπ.: στο λ. *χαράτσι*, Πάγκ., Χουστ., Ξεν.) : φορολογώ βαριά, επιβάλλω χαράτσι.

[< *χαράτσι* (Παπ.)]

{Βλ. και το επιτατ. *βαροχαρατσώνω*.}

χαρέμι*, το [harémi] < *harem* (Παπ.) : ο γυναικωνίτης στο σπίτι μουσουλμάνου: ο χώρος όπου διαβιούν οι γυναίκες του.

[< *harem* (Παπ.)] (حرم)

χαρεμίλικι, το [xaremlitífi] (Πιτ.) : «Ο μουσουλμανικός γυναικωνίτης, στον οποίο ως γνωστόν απαγορευόταν η είσοδος ανδρών».

[< τουρκ. *haremlik* (Συντ.)] (حرمك)

χαρμάνι*, το [xarmáni] (Παπ.) : το ανακάτεμα, μείγμα.

[< *harman* 'αλώνι' (Παπ.)] (خرمان، خرمن، حرمان)

{Η λ. *harman* σημαίνει επίσης «σωρός εγγράφων ή φύλλων καπνού ή άλλων πραγμάτων κεχυμένων εις το μέσον προς ταξίθετησιν» (Χλωρός, Α 736). Βλ. και λ. *χαρμάνι* στο *ΑΚΝ*.}

χαρμπί, το [xarbí] (Τσιρ.) : «σιδερένια ή ξύλινη ράβδος. – Δώσε μου ένα χαρμπί να ξεφράξω την κουτσουάνρα» (δηλ. την υδροροφή).

[< *harbi* (Τσιρ.)] (حربی)

{Ο Ροδάκης έχει τη λ. με τη σημ. 'μαχαίρα-

κι'. Το τουρκ. *harbi* σημαίνει «οβελός, κ. βέργα χρησιμοποιούμενα προς πλήρωση πυροβόλων παλαιού συστήματος» (Χλωρός, Α 691), του-φεκόβεργα.)

χάρμπια, η [xárbza ή xárbja ?] (Τσιρ.) : θήκη σπαθίου ή μαχαριού. «Ενθύμιο έχω το σπαθί και τη χάρμπια του κυρού μου πού'καμε Αξιωματικός στο στρατό».

[«επειδή εκεί καρφώνεται η λάμα» (Τσιρ.) : έμμεση ετυμολογία: παραπέμπει στις λ. *χαρμπί* και *χαρμπίζω* / ή < *harbiye*, κατά τον Χλωρό (Α 691) θηλ. του επιθ. *harbi* 'πολεμικός, στρατιωτικός' (Συντ.)] (حربي: θηλ. του حربى)

χαρμπίζω [xarbizo] (Τσιρ.) : «συμπιέζω δια ράβδου καρφώνοντάς την εντός του είδους που συμπιέζω».

[< *χαρμπί* (Τσιρ.)]

{Έχει και τη μτφ. σημ. 'μπουκάνω, ταΐζω άτσα-λά', π.χ. ένα παιδί.}

χαρμπιτζέ-χαρμπιτζέ [xarbidzé] (Ξανθιν^Α.): βιαστικά-βιαστικά, γρήγορα-γρήγορα.

χαρουμουλούδικος (επιθ.) [xarumulúdikos] (Κονδ., Τσιρ.) : (για υποζύγια) δειλό ζώο.

[μάλλον < *χαμουρλούδικος* (βλ.), με αναγραμματισμό, βλ. και *χαμούρικός* (Συντ.)]

χαρουμουλούκι, το [xarumulúfi] (Κονδ., Τσιρ.) : «δειλιά ήπυο ή ημιόνου» (Κονδ.).

[μάλλον < *χαρουμουλούδικος* (βλ.), υποχωρητικά (Συντ.)]

{Ο Τσιρηνωτάκης στο λ. *χαρουμουλούδικο* το συσχετίζει (μάλλον παρετυμολογικά) έμμεσα με το χάρο: «Λέγεται ότι τα άλογα είναι προικισμένα με κάποια αίσθηση που βλέπουν παγανά ή αόρατα για τον άνθρωπο σημεία και τότε λένε ότι πιάνει το ζώο το χαρουμουλούκι». Υπάρχει στο *TDK* το διαλεκτ. *hamurfluk*, αλλά αυτό σημαίνει 'μαγιά για ζυμάρι'.

χαρουμπέ, βλ. *χαρουπιά*.

χαρουπιά, η [xarubia] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ., Ξεν.) : αναμυκτικό που γίνεται με νερό, σιρόπι χαρουπιού και χιόνι (πάγο).

[< *χαρούπι* (Παπ.) / μάλλον < *harubiye* (Συντ.)]

{Στα τουρκ. λέγεται αλλιώς και *harur şerbeti* (خروب شربتى).}

χαρουπιάδα, η [xarubiða] & **χαρουπίδα** [xarupída] (Ξανθιν., Κριτσ.) : η μικρή χαρουπιά.

[μεγεθ. του υποκορ. *χαρουπιτί* (Ξανθιν.)]

χαρου(μ)πίδι, βλ. *χαρουπιά*.

χαρου(μ)πιδίτης, ο [xarupiditis] (Ξανθιν.) : μανιτάρι που φυτρώνει κοντά σε χαρουπιές. Βλ. και *χαρουμπιδολάχανο*.

[< *χαρουπιτί* (Ξανθιν.)]

χαρου(μ)πιδολάχανο, το [xarupidoláxano] (Ξανθιν.) : μανιτάρι που φυτρώνει κοντά σε χαρουπιές και μοιάζει με λάχανο. Συνών. *χαρουμπιδίτης*.

[< *χαρουπιτί* + *λάχανο* (Ξανθιν.)]

{Πρόκειται για το μανιτάρι *Polyporus sulfureus*. Λέγεται και *χαρουπολάχανο*.}

χαρούπι*, το [xarúpi] (Παπ., Πάγκ., Κριτσ.) : 1. ο καρπός της χαρουπιάς, το ξυλοκέρατο (κατά τον Κριτσωτάκη λέγεται και για τον καρπό άλλων φυτών, όπως ο αζώγυρος, η *αμπεριά*, το *ζουλφαρί*)· ΥΠΟΚΟΡ. **χαρουπιάκι**, το· 2. «το κέρατον των αιγοπροβάτων, εκ παρομοιώσεως τούτου προς το χαρούπι κατά το μέγεθος και το σχήμα» (Πάγκ.).

[< *harur* (Παπ.) (خروب)]

{Στα τουρκ. αυτή η παρομοίωση έγινε με την αντίθετη φορά: το χαρούπι (*harur* ή *harur*) λέγεται αλλιώς κέρατο της κατσίκας (*keçiboyunuzu*). Ο Πάγκαλος γράφει *χαρούπι* με δύο ρ «εκ του ιταλ. ουσ. *carruba* (= ξυλοκέρατον) ή εκ του τουρκ. *harur* οπότε γραπτέον με έν ρ».

χαρουπιά, η [xarupía] & (Δ. Κρ.) **χαρουμπέ** [harubé] (Παπ., Πάγκ., Ξανθιν.) : η ξυλοκερατιά, το δέντρο *Ceratonia siliqua*· ΥΠΟΚΟΡ. **χαρουπιτί**, το [xarubidi] (Ξανθιν.).

[< *χαρούπι* (Παπ.)]

{Ο τ. *χαρουπέ* είναι ο κανονικός τ. της λ. *χαρουπιά* για τη Δ. Κρήτη, όπως: μηλέ (μηλιά), *αχλαδέ* (αχλαδιά) κλπ. Ο τ. *χαρουμπέ* [b αντί p], και υποκορ. *χαρουπιτί*, ίσως να δημιουργήθηκε από τον (πάλαιότερο) τ. *harub* της λ. *harur* μέσω ενός αμάρτυρου στην Κρήτη *χαρούμπι (πβ. *χαρούμπα* και *χαρούμπι* που καταγράφονται στα *Συνώνυμα και συγγενικά* του Π. Βλαστού, 2η έκδοση, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1989, σ. 358.)

χαρουπιτζία, τα [xarupidzia] (Πάγκ.) : η μικρή χαρουπιά.

[< *χαρουπίδα* (Πάγκ.)]

{Δεν υπάρχει λήμμα *χαρουπίδι* στο έργο του Πάγκαλου. Θα μπορούσε πάντως να σχηματιστεί κανονικά τέτοιο υποκοριστικό της *χαρουπιάς* κατά τα: *αγρουλιδί*, *μπουρνελιδί* κλπ. Ο Ξανθινάκης ληματογραφεί τις λ. *χαρουπιτί* και *χαρουπιίδα* (βλ.)}

χαρουπολάχανο, βλ. *χαρουμπιδολάχανο*.

χαρουποφασούλα, η [xarupofasúla] (Κριτσ.) : πουλίκια φασολιών που ο λοβός τους είναι μεγάλος και πλατύς σαν χαρούπι.

[< *χαρούπι* + *φασούλα* (Κριτσ.)]

χαρουπάνω [xarupóno] (Κριτσ.) : Στη ΦΡ. *χαρουπάνω* την κλωστή: «τρίβω την κλωστή με δροσερό χαρούπι, για να γίνει πιο ανθεκτική (όπως κερώνω την οργιά)».

[< *χαρούπι* (Συντ.)]

χαρρούπι, βλ. **χαρούπι**.

χαρσιλιμάς, βλ. **χασιλιμάς**.

χαρτζαδέου [xardzadéno] (Πιτ., Κασσ.) : ξοδεύω αλόγιστα, σπαταλώ.

[< *harç* 'έξοδο' (Πιτ.) / < *χάρτζι* ή *χαρτζεύω, με επίδραση της λ. *ξοδεύω* (Συντ.)]

{Ο Κουρκίδης (σ. 110) καταγράφει το ρ. *χαρτσέου* 'ξοδεύω'.}

χαρτζητός (επίθ.) [xardzitós] (Ροδ., Ιδομ^B) : κεντημένος, στολισμένος, πλουμισμένος.

[< *χάρτζι*, κατά το κεντητός (Συντ.)]

χάρτζι, το [xárdzi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Ιδομ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) & **χάρτζο** [xárdzo] (Ροδ.) : **1.** έξοδο, δαπάνη **2.** κεντητή διακόσμηση στην κρητική ενδυμασία: **3.** (στον πληθ. *τα χάρτζα*) τα διάφορα υλικά κατασκευής μιας οικοδομής.

[< *harç* (Παπ.)] (خرج)

{Το τουρκ. *harç* έχει και τις τρεις αυτές σημασίες, βλ. Χλωρός, Α 734.}

χαρτζιλίκι*, το [xardzilíki] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.) : μικροποσό για πρόχειρα έξοδα.

[< *harçlık* (Παπ.)] (خرج)

{Η λ. χρησιμοποιήθηκε και με τη σημ. 'χάρτζα, κεντήματα, ποικιλία', π.χ. «Και ζώνεται 'ς τη μέσην του κανούργια φουσεκλίκια, / Απού 'σαν ολοπλούμιστα, χρουσά 'χαν χαρτζιλίκια» (Γιάνναρης, 69.)}

χαρτζιλίκωμα, το [xardzilíkoma] (Τσιρ.) : η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του *χαρτζιλίκωνω* (ΑΚΝ).

[< *χαρτζιλίκωνω* (ΑΚΝ)]

χαρτζιλίκονω* [xardzilíkono] (Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : δίνω χαρτζιλίκι.

[< *χαρτζιλίκι* (ΑΚΝ)]

χάρτζο, βλ. **χάρτζι**.

χασάνι, το [xasáni] (Κονδ., Ιδομ^B) : το γουδί.

[ίσως < διαλεκτ. *hazan* 'πέτρινη ή ξύλινη γούρνα για το πότισμα ζώων' (ΤΔΚ) (Συντ.)]

{Αν πρόκειται για μεγάλο γουδί, τότε ίσως η λ. *χασάνι* σχετίζεται με το *hazan* κατά το σχήμα και το μέγεθος.}

χασαρίς (επίθ. προσ.) [xasaris] & **χαγιαρίς** [xajaris], θηλ. *χαγιαρίνα*, & **χαχιάρης** [xaxáris], θηλ. *χαχιάρα* (Πάγκ., Γαρ., Ιδομ^B, Κριτσ^α) : λάγνος, ακόλαστος, άσωτος.

[< *hasari* 'άτακτος' (Πάγκ.)] (حشاری, حشاری)

{Κατά τον Χλωρό (Α 698) «εκείνος τον οποίον δεν δύναται τις να συγκρατήσει, ζωήρος, κ. σερπετός, πανούκλα [επί μικρών παιδίων]: τυχοδιώκτης, φαύλος». Ο Κριτσωτάκης το έχει με τη σημ. 'ηθικολόγος' (:). Το *ΤΔΚ* έχει και τον δια-

λεκτ. τ. *hasar*, με τον οποίο μπορεί να σχετιστεί ο κρητ. τ. *χαχιάρης*.}

χασεδένιος (επίθ.) [xasedéñios] (Αποστ., Τσιρ.) : φτιαγμένος από χασέ.

[< *χασέδες* (*χασές*) (Συντ.)]

χασεκής, ο [xasetí'is] : «αγγελιοφόρος ή επιθεωρητής του ανακτόρου (αξίωματικός)». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 100). Επίσης, σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Πού 'να κι οι χασεκήδες σας, πού 'να κι οι το(υ)ρνατζήδες* (βλ. Dedes, 363).

[< *hasseki* (Mehmet Yunus & Ξανθουδίδης)] (حاصكى)

{*haseki* «κατά λέξη 'ευνοούμενος' [προσωνυμία που έφεραν ορισμένα γενοσημικά τάγματα καθώς και μέλη του σώματος των μπισταντζήδων]» (*Ιεροδικείο*, Ε 561). Κατά τον Σταυρινίδη (*Μεταφράσεις*, Β 359) το σώμα των Χασεκίδων καταργήθηκε το 1828.}

χασές*, ο [xasés] (Παπ., Αποστ., Τσιρ., Χουστ., Ξεν.) : είδος άσπρου βαμβακερού υφάσματος (μτφ., σε χρήση κατηγορουμένου) χωρίς ίχνος λέρας: *ήπλινα την κοιλιά του αρνιού και την ήκαμα χασέ* (Ξεν.).

[< *hase*, διαλεκτ. τ. του *hasa* (ΑΚΝ)] (خاصه)

{Το *ΤΔΚ* έχει και ως κανονικό τον τ. *hase*. Κατά τον Χλωρό (Α 722) ο *χασές* είναι «είδος υφάσματος ή μανδύαλας». Madapolam (κατά τη *Βικιπαίδεια*) είναι είδος υφάσματος σαν βατίστα, που πήρε το όνομά του από το χωριό Madapolam κοντά στο Narsapur στο Δυτικό Godavari των Ινδιών, όπου υπήρχε ένα βρετανικό εργοστάσιο που το έφτιαχνε. Ο Meynard (Α 682) στο λ. *khasse / khassa* (Α 682) γράφει: Il y a aussi une espèce de toile cirée d' un tissu épais qui est connue sous le nom de khassa. Το υφάσμα από το οποίο φτιάχνεται (φτιαχτόταν) η χασεδένια κρητική βράκα δεν είναι λεπτός άσπρος χασές, αλλά ένα σκούρο μπλε υφάσμα, όχι και τόσο λεπτό, που είναι σαν κολληρισμένο, χαρακτηριστικό που παραπέμπει στο *toile cirée* (κηρωτό υφάσμα) του Meynard. Βλ. και *μουχασεδένια*.}

(*)**χάσι**, βλ. Παράρτημα 1.

χασικοπρόσωπος (επίθ.) [xasikoprósopos] (Τσιρ.) : αυτός που έχει πρόσωπο άσπρο σαν το χασέ.

[< *χασές* (Τσιρ.) / < *χάσικος* + *πρόσωπο* (Συντ.)]

χάσικος* (επίθ.) [xásikos] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ξεν.) : **1.** καθαρός, λευκός: *χάσικο αλεύρι*, *χάσικο ψωμί*. **2.** χαρακτηρισμός για ανθρώπους, ιδίως γυναίκες, με λευκό και αφράτο δέρμα: «Η χάσιχη γυναίκα γελά τοσί πέντε-δέκα. (λ. γνομ.)». (Πιτ.) **3.** εκλεκτός, στη ΦΡ. *χάσιχη παρέα*: εκλεκτή.

[< *has* (Παπ.)] (خالص)

{Τα *χάσικο αλεύρι* και *χάσικο ψωμί* ήδη στην τουρκική: *has un* και *has ekmek* αντίστοιχα (βλ. Χλωρός, Α 722). Το *TDK* έχει και το διαλεκτ. *has giz*: «*güzül ve ahlaklı kız*» (= ωραία και τίμια κοπέλα). Κατά τον Εμμ. Βαρδίδη (*Κρητικά Ρήμα*, σ. 62) η τουρκική διοίκηση χρησιμοποιούσε για τους Χριστιανούς την επωνυμία «*Χας Ραγιά*», ήτοι του *γνησίου και καθαρού υποηκόου, του μη επαναστατήσαντος, προς διάκρισιν του υπηκόου της επαναστάτου «Ασή Ραγιά»* [βλ. *ασής*] *καλουμένου*. Από εκεί επικράτησε η ονομασία *Χάσικοι* για τους χριστιανούς των πόλεων και των πεδινών περιοχών, οι οποίοι, λόγω του πλήθους και της δύναμης των Τούρκων στα μέρη τους, *δεν ήδονατο βεβαίως να λαμβάνωσι μέρος εις τας υπό των ορεινών ενεργουμένας επαναστάσεις*. Και προσθέτει: *Χάσικα Χώματα δε και μέγρι σήμερον οι Σφρακώται εννοώσι τας εκτός των ορεινών μερών της Κρήτης πεδινάς περιφέρειας*. Κατά τη γνώμη μου ο χαρακτηρισμός *χάσικος* για τα πεδινά (και συνεπώς εύφορα) χώματα ταριάζει καλύτερα να σχετίζεται με τη λ. *has* στη σημ. 'αυτοκρατορικός, βασιλικός' (Χλωρός, ό.π.) ή με τη λ. *χάσι* 'τιμάρτο'.

χασιλαμαδέσιος (επιθ.) [xasilamadéšios] & **χαχιλαμαδέσιος** [xaxilamadéšios] (Παπ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Κριτσ., Κασσ.): φτιαγμένος από *χασιλαμά*, μεταξωτός.

[< *χασιλαμάς* (Ξανθιν.), πληθ. *χασιλαμάδες*]

{Ξεχωριστό λ. στον Ξανθινάκη· στην ανάπτυξη του λ. *χασιλαμάς* στους Παπαρηγοράκη και Πιτυκάκη. Κατά τον Ξανθινάκη σημαίνει «ο εξαιρετικής ποιότητας ο εκλεκτός». Αλλά ο ίδιος δίνει το εξής παράδειγμα χρήσης: «Ούλα τα σεντόνια τση νύφης είναι *χασιλαμαδένια*, από ασίλιο {= γνήσιο, καθαρό} μετάξιν». Και ο Παπαρηγοράκης στο λ. *χασιλαμάς* έχει: «σεντόνια *χασιλαμαδένια* (μεταξοϋφанта)». Σε παράθεμα του Πιτυκάκη αναφέρονται επίσης «σεντόνια *μεταξοϋφанта* και *χασιλαμαδένια*». Βλ. και *χασιλαμάς*.}

χασιλαμάς, ο [xasilamás] & **χαχιλαμάς** [xaxilamás] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) & **χαρσιλαμάς** [xarsilamás] (Τσιρ., Δαρ.): 1. «αγαχνοϋφанта προϊόν των αργαλειού από μονόκλωμο μετάξιν» (Πιτ.). 2. «η εξαιρετική ποιότης είδους τινός, π.χ. "κεράσια *χασιλαμάδες*", "σεντόνια *χασιλαμαδένια*" (μεταξοϋφанта)» (Παπ.). 3. «εκλεκτή ποιότητα κερασίου» (Ξανθιν.).

[< *haslama* حشلمه, خاشلامه (Παπ.), για τα υφαντά < *asilama* اشيلمه (Κουκκίδης), για τα κεράσια / βλ. σημείωση (Συντ.)]

{Το λήμμα αυτό πρέπει να διασπαστεί σε δύο, διαφορετικής ετυμολογίας: ένα για τα μεταξωτά υφαντά και ένα για τα εκλεκτά κεράσια. Στην πρώτη περίπτωση η λ. προέρχεται από το

haslama που υποδεικνύει ο Παπαρηγοράκης, στη δεύτερη η λ. πρέπει να αναχθεί στο τουρκ. *asilama*. Για την ανάπτυξη του -ρ- στον τύπο *χαρσιλαμάς* βλ. σημείωση στο λ. *μονσουρλούκι*. Η λ. *haslama*, ρηματικό ουσιαστικό από το ρ. *haslamak*, το οποίο σημαίνει «ζεματίζω δια ζέοντος ύδατος λαχανικά, ασπρόρροχα κτλ.» (Χλωρός, Α 722), παραπέμπει στο ζεμάτισμα του μεταξιού, αρχικά για να το ξετύλιγμα (αναπήνιση) των κουκουλιών και στη συνέχεια για το μαλάκωμα του νήματος. «Τα μεταξωτά, μετά την ύφανσή τους, τα ένηναν σε βριστό νερό με αλωσίβα και σατούνι για να μαλακώσουν και να πάρουν τη λάμψη τους», σημειώνει η Μαρία Χλειουνάκη-Μαστρογοργάκη (υφάντρια η ίδια) στο βιβλίο της για τα υφαντά της Βιάννου (*Ξομπλιάζοντας τις μνήμες*, Βιάννος, 2012, σ. 95· φωτογραφίες που δείχνουν *χασιλαμαδένια* υφαντά εξαιρετικής τέχνης βλέπουμε στις σ. 98, 108, 111). Υπάρχει και η λ. *hasillama*, από το ρ. *hasillamak* (λαϊκό κατά το *TDK*), που σημαίνει 'εμβατίζω νήμα σε κολλώδες διάλυμα'. Και στις δύο περιπτώσεις η σημ. 'μεταξωτό' θα προέκυγε μετωνυμικά: από τη διαδικασία στο νήμα, και από αυτό στο ύφανσμα. Το Ιστορικό Μουσείο Κρήτης έχει στη *Συλλογή Μπουρλότου* ένα «υφαντό σεντόνι από *χασιλαμά* και δαντέλα εμπορίου» για το οποίο διευκρινίζεται «Υλι: μετάξιν», βλ. *Δικτυακή Πύλη της Περιφέρειας Κρήτης*: Ενότητα Πολιτισμός (<http://www.crete.gov.gr/>).

Στη σημ. 'εκλεκτά κεράσια' ως έτυμο έχει προταθεί (Κουκκίδης, 19) η λ. *asilama*: «*ασιλαμάς* ή *χασιλαμάς*, ο = εγκεντρισμός, εμβολιασμός, σπόρα εξ εμβολιασμού (*asilama*). Η κερασιά ένε *χασιλαμάς*».

Θεωρώ ότι η ηχητική συνάφεια του δύο ετύμων και το γεγονός ότι και τα δύο έδωσαν λέξεις που δηλώνουν πράγματα εξαιρετικής ποιότητας, οδήγησε στον συμφυρμό που παρατηρούμε στο ερμήνευμα του Παπαρηγοράκη. Στην ίδια αρχή θα πρέπει να αναχθούν και τα *μεταξωτά βερικόκα*, μια πολύ καλή ποικιλία βερικόκων με μικρούς αλλά μυρωδάτους και εύγευστους καρπούς Μαντινάδα: *Μεταξωτό βερικόκο είναι το πρόσωπό σου, /γαϊτάνι μισριώτικο το καμαρόφρυδό σου* (Λιουδάκι, 13).

χασιλάτι, το [xasiláti]: φόρος γεωργικών προϊόντων (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο τον έτων 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 346).

[< *hasilat* «παραγόμενα, εισοδήματα, πρόσδο», πληθ. της λ. *hasil* (Χλωρός Α 681), βλ. *χασίλι* (Συντ.) (حاصلات)]

χασίλι, το [xasíli] & **γασίλι** [γasiíli] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ίδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.): 1. «Δημητριακό ή άλλο φυτό που θερίζεται πριν αρχίσει να ση-

κόνει στάχυ, για χλωρή τροφή ζώων» (Γαρ.):
1α. «κατ' επέκταση και κάθε πλούσια αυτοφυής βλάστηση που χρησιμοποιείται για ζωοτροφή» (Πιτ.): **2.** εσοδεία, παραγωγή.

[< *hasil* (Παπ.) / & διαλεκτ. *gasil* (TDK) (Συντ.)] (حاصل)

{Η σημ. 'σοδεία' (που την αναφέρει μόνο ο Πάγκαλος) είναι βασική στο τουρκ. *hasil*, που σημαίνει επίσης «χρότον κριθής θερισμένον όπως χρησιμεύση ως βοσκή» (Χλωρός, Α 681.)}

(***χασλίκι**, βλ. Παράρτημα 1.

χασινές, ο [xasinés] & **χαζινές**² [xazinés] (Γαρ.): «Προετοιμασία. “Από το Σετέμπρι εκινούσαμε το χαζινέ και τον Οχτώβρι εντακέρναμε τη σπορά αν είχε βρεμένα, γιατί ήτανε πολλά που ήπρεπε να γενούνε πριχου κινήσαμε τη σπορά”».

[πιθανόν να σχετίζεται με το διαλεκτ. (κατά το TDK) *hazin* = «toprağın hafif islaklığı» (= ελαφρά υγρασία του εδάφους, κοινώς *ανάδοση*) (Συντ.)]

{Ο Γαρεφαλάκης λημματογραφεί χωριστά τη λ. *χαζινές* με τη σημ. 'ταμείο', βλ. *χαζινές*¹.}

χασίσι*, το [xasísi] (Παπ., Ξεν.): «το γνωστόν ναρκωτικόν», που γίνεται από το φυτό *Cannabis indica*.

[< *hasiṣ* (Παπ.)] (حشيش)

χασοπαραδιά, η [xasoparadžá] (Γαρ.: στο παράδειγμα χρήσης του λ. *ρουπάκι*): αναπαραδιά, έλλειψη χρήματος.

[< *χάνω* (*έχασα*) + *παράδες* (Συντ.)]

χατζάρι*, το [xadzári] & **χατζέρι** [xadzéri] & **χαντζέρι** [xandzéri] (Παπ., Πάγκ., Ροδ., Ξεν.): «εγχειρίδιον», χαντζάρι· ΜΕΓΕΘ. **χουτζέρα**, η [xudzéra] (Πάγκ.).

[< *hançer* (Παπ.) / και *hançar* (AKN)] (خنجر)

χατζέρι, βλ. **χατζάρι**.

χατζής*, ο [xadzís] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.): ο προσκυνητής των Αγίων Τόπων.

[< *haci* (Παπ.)] (حاجی، آجی)

{Στο θηλ.: η *χατζίνα*. Στα τουρκ. *haci* σημαίνει 'μοσμεθανός προσκυνητής της Μέκκας' (AKN). Με την ίδια λέξη δηλώνεται επίσης στα τουρκ. ο χριστιανός προσκυνητής των Αγίων Τόπων (βλ. Meynard, Α 633, και TDK.)}

χατζηλίκι, βλ. **χατζιλίκι**.

χατζηνές, βλ. **χαζινές**¹.

χατζιλίκι^(Α), το [xadzilítí] (άλλη γραφή: *χατζηλίκι*) (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Ξεν.): **1.** η μετάβαση στους Αγίους Τόπους για προσκύνημα· **2.** η ιδιότητα του χατζή.

[< *hacılık* (Παπ.)] (حاجلیق)

χατζινές, βλ. **χαζινές**.

χατζιρέυω, βλ. **χαζιρέυ(γ)ω**.

χατζίρης, βλ. **χαζίρης**.

χατζίρι, βλ. **χαζίρης**.

χατζίρικός, βλ. **χαζίρικός**.

χάτι, το [xátí]: σουλτανικό διάταγμα. Η λ. σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793 (βλ. Φανουράκης, 137, 138), όπου υπάρχουν και οι τ. **χατχουμαγιού** και **χάτι-χουμαγιού**. Και πληθ. τα *χατχουμα-γιούνια* (Κάτοπρον, 46).

[< *hatt-i hümayun* 'σουλτανικό διάταγμα' (Μπόγκας, 219) «αυτοκρατορικών χάτιων» (Χλωρός, Β 1968): *hat* «γραφή» (Χλωρός, Α 743), (Συντ.)] (خط همایون)

{Έχει επικρατήσει με τον όρο *Χάτι Χουμαγιούν* να αναφερόμαστε ειδικά στο σουλτανικό διάταγμα των μεταρρυθμίσεων του 1856.}

χατίλι, το [xatíli]: δοκάρι. Η λ. σε έγγραφο του 1861 (για τα έξοδα επισκευής ενός σπιτιού): *εις χατίλια και τζαβρούνια γρ. 8* (Α.Δ.Η., 2 / 4-19).

[< *hatlı* «δοκός ξυλίνη τιθεμένη ως ζώνη εντός κτιζομένου τοίχου όπως συγκρατή αυτόν» (Χλωρός, Α 745)] (خطیل)

χατίρι*, το [xatíri] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.): «ευαρέσκεια, χάρις» (Παπ.), χάρη, μεροληψία (Κονδ.): ΦΡ. *σου κάνω χατίρι* || *κάνε μου το χατίρι* || *για το χατίρι σου/μου*.

[< *hatır* (Παπ.)] (خاطر)

χαϊλάζης, βλ. **χαϊλάζης**.

χουλί, βλ. **χαβλί**.

χουλιτζιάν, βλ. **χαβλιτζάνι**.

χουλουδένιος, βλ. **χαβλουδένιος**.

χάυ χούυ, βλ. **χάι χούι**.

χαφιές*, ο [xafíés] (Παπ.): μυστικό όργανο της αστυνομίας.

[< *hafıye* (Παπ.)] (خفیه)

χαφταλίκι, το [xafthalítí] (Κασσ.): «η ιδιότητα του χάρφα, τεμπελιά, ανεπικοποσύνη».

[< *αμπτναλίκι < *abdallık* 'η ιδιότητα του *abdal*' (βλ. *αμπουντάλα*), το οποίο, κατά το *Derleme Sözlüğü*, διαλεκτικός σημαίνει επίσης *avare* 'ακαμάτης', *serseri* 'κοτρόσκυλο', *tembel* (βλ. *τεμπέλης*): με παρετυμολογική επίδραση από τη λ. *χάρφας* (Συντ.)]

{Ο Κασσωτάκης ετυμολογεί από τη λ. *χάρφας*. Είναι και αυτή μια πιθανή ετυμολογία, καθώς το τουρκ. προέλευσης επίθημα *-λίκι* προστίθεται και σε λέξεις που δεν είναι τουρκικής προέλευσης, π.χ. *προεδρλίκι*.}

χαχάμις* (επιθ. προσ.) [xaxámis], θηλ. **χαχάμενα** [xaxámēna] (Τσιρ., Κριτσ¹): «παρατσούκλι

σ' αυτόν που παραμυλάει συνεχώς, ο φλύαρος». [μύλλον ανασημαιοδότηση της λ. *χαχιάρης* (Συντ.) 'ραβίνος των εβραίων της Ανατολής, που κατάγονται από την Ισπανία]' < τουρκ. *haham*, από τα εβρ. (AKN) (חַחַמ, חַחַמ) {Το θηλ. ίσως κατά το: ο χότζας, η χότζαινα. Για τη μειωτική ανασημαιοδότηση πβ. *σαλαβαντίζω* και *κοραχανίες*. Τη λ. *χαχιάρης* με τη σημ. 'ραβίνος' τη χρησιμοποιεί ο Ν. Καζαντζάκης στο μυθιστόρημα *Ο Καπετάν Μιχάλης* (Εκδόσεις Καζαντζάκη (Λευκωσία 1981), ΙΘ' επανέκδοση, Αθήνα 2000, σ. 188). Ίσως από εδώ λημματογραφεί ο Ροδάκης τη λ. με τη σημ. «παπάς».

χαχιαρής, βλ. **χασαρής**.

χαχλιαμάς, βλ. **χασουλιάμας**.

χαχλιαντίζω [xahiladízo] (πληροφορία από τον φίλο Γιώργο Παπαδόπουλο: λέξη που άκουγε από τη μητέρα του, γενν. στα Πεζιά Ηρακλείου) & **χαχλιάρω** [xahiláro] & **χαχλιέρνω** [xahilérno] (Ξεν.) : περιχύνω με καυτό βούτυρο το πλάφι. [χαχλιαντίζω: < «ξεματιζώ» δια ξέοντος ύδατος λαχανικά, ασπρόρροχα κτλ. ή δια ξέοντος βουτύρου ζυμαρικών ή πλάφι κτλ.» (Χλωρός, Α 722) (Συντ.): *χαχλιέρνω*, *χαχλιάρω*: κατά μεταπίασμό από το *χαχλιαντίζω* ή από το θέμα *haslar-* του *Geniş zaman* (κ.λ. Ευρύς χρόνος) του ρ. *haslamak* (حَسَلَمَك)]

{Η γραφή *χαχλιάρω*, *χαχλιέρνω* της Ξενάκη-Ροβίθη ταυριάζει με την ετυμολογία που προτείνει από τη λ. *χυλός*.}

χαχλιάρω, **χαχλιέρνω**, βλ. **χαχλιαντίζω**.

χαψάζω [xapsázo] (Γαρ.) : φυλακίζω.

[< *χάψι* (Συντ.)]

χάψι, το [xápsi] & **χάψη**, η [xápsi] & **χαπίσι**, το [xapísi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Χουστ., Ξεν.) : η φυλακή.

[< *hapis* (Πιτ.) / και *habs* (Συντ.) (حَبْس)]

{Ο Τσιριγωτάκης έχει και τη γραφή: *χάπσι*. Το θηλ. *χάψη* ίσως από επίδραση της λ. *φυλακή*.}

χειζατές, ο [xεizatés] : πρίγκηπας, διάδοχος (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Ήρθε φερμάνι ότι του Σουλτάν μαμουτή [= Μαχμούτ] ήρθε χειζατές και έγινε σενλίκι* (βλ. λ.) *εφτάημερο* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 367).

[< *hanzade* (Χλωρός, Α 726), πιθανόν με επίδραση από το πλησιώνυμο *μπεϊζαντές* (βλ. λ.) (Συντ.) (حَزَادَة)]

χειτάνης, ο [jεitáñis] & **σεϊτάνης*** [seitáñis] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ.) : σατανάς, δαίμονας, διάβολος. ΥΠΟΚΟΡ. **σεϊτίνι**, το

[seitíñi] : το διαβολάκι (και ως όνομα σκύλου) (Κριτσ.).

[< *şeytan* (Παπ.) (شَيْطَان)]

{Κατά τον Άνθιμο Παπαδόπουλο ("Τα εκ της ελληνικής δάνεια της τουρκικής", *Αθήνα*, 44 (1932), 24), βλ. Kappler, 112) πρόκειται για αντιδάναιο: < τουρκ. *şeytan* < αραβ. *şayṭān* < ελληνιστ. *σατανάς* < εβρ. *šāṭān* 'αντίπαλος, διάβολος'.}

χειτανιά, η [jεitañá] & **σεϊτανιά** [seitañá] (Κονδ., Ροδ., Ιδομ.) : η πονηριά, διαβολιά.

[< *χειτάνης* (Συντ.)]

χειταρής, βλ. **σοϊταρής**.

χελάλι, βλ. **χαλάλι**.

χελάλιζω, βλ. **χαλαλιζώ**.

χελέπι [jεlépi?] (Αποστ., Τσιρ.) : ΦΡ. *τα κάνω χελέπι*: τα κάνω άνω κάτω – "Ολομέστος ενήνηκε και τα 'καμε όλα χελέπι".

[ίσως < διαλεκτ. *şeler* (TDK) «yaramaz, çok devingen» (ταραχοποιός, αεικίνητος) ή μπορεί να σχετίζεται με τη λ. *σαλέπι*, πβ. την φρ. *τα κάνω σαλεπιτζιδικό* (βλ. *σαλεπιτζιδικό*) (Συντ.)]

χεντέκι, το [xendéʃi] (Παπ., Πιτ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Ιδομ^B, Ξεν.) & **εντέκι** [endéʃi] (Πάγκ., Ξανθιν^A, Ιδομ^B) : το χαντάκι, η τάφρος. «Η κοινή τάφρος βέβαια ακούεται στη διάλεκτο της Ανατ. Κρήτης με τη λέξη *βόγκα*. Έτσι το χεντέκι κατήντησε μύλλον τοπωνύμιο, σε παραθαλάσσιες πόλεις που είχαν φρούρια, φυσικά δε και χάνδακες» (Πιτ.).

[< τουρκ. *hendek* (Παπ.), από το αραβ. *handak* (Πιτ.) / αντιδ. κατά τον Ξανθινάκη (< *χάνδαξ*), βλ. σημείωση (Συντ.) (حَنْدَق)]

{Ο Παπαρηγοράκης έχει ως λήμμα: «**εντέκια**, τα = τάφροι περίε του φρουρίου της πόλεως Χανίων, κ.σ. χάνδαξ, ως ονομάστη αρχικώς υπό των Αράβων, το Ηράκλειον» (βλ. αντίθετη άποψη παρακάτω). Για τα *χεντέκια* των Χανίων γίνεται λόγος στην έμμετρη αφήγηση της Αντωνούσας Καμπουροπούλας *Ποιήματα τραγικά εμπειρήχοντα διαφόρους πολέμους της Κρήτης επί της Ελληνικής Επανάστασεως* (Ερμούπολη 1840, σ. 37). Στο Ηράκλειο πριν πενήντα περίπου χρόνια λεγόταν ακόμη (από τους παλαιότερους) *Χεντέκια* [xendéʃa] (ενδιαφέρον το αρχικό [x]) η περιοχή έξω από τη νότια πλευρά του ενετικού τείχους, πβ. «στα Χεντέκια έξω των τειχών του Ηρακλείου, στον "Χανιώ την Πόρτα"» (Ευαγγελία Φραγκάκη, *Συμβολή εις την δημόδη ορολογία των φυτών*, Αθήνα 1969, σ. 24) και: «συγκεντρωθήκανε εις τα Χεντέκια, προάστιο του Ηρακλείου, στα Μπεντένια που λένε, εις την Οαση» (Αντώνης Σανουδάκης, *Καπετάν Μανόλης Μπαντουβάς*, Εκδ. Κνωσός, Ηράκλειο 1979, σ. 209).

Κατά το *AKN* : χαντάκι < μσν. *χαντάκιον* < από το αραβ. *khandaq* ‘οχυρωματική τάφρος’. Με τη σημ. αυτή η λ. *χαντάκι* στον *Κρητικό Πόλεμο* του Μπουνιαλή (Αλεξίου & Αποσκήτη, 618), πβ. και *Χάνδακας/Χάντακας*, παλαιότερη ονομασία του Ηρακλείου (πολλές φορές στον Μπουνιαλή), από το αραβ. *Rabdh el Khandak* ‘φρούριο της τάφρου’ (Στέργιος Σπανάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, 1ος τόμος, 3η έκδοση, Γ. Δετοράκης, Ηράκλειο 2006, σ. 291). Ο Στυλ. Αλεξίου (ό.π., σ. 567) διαφωνεί: «Η πανελλήνια λ. *χαντάκι* δείχνει ότι το τοπωνύμιο δεν είναι αραβικό, όπως πρόχειρα λέγεται». Κατά τον Θεοχ. Δετοράκη «εκεί όπου όλες οι πηγές συμφωνούν είναι η ίδρυση του πρώτου οχυρού των Αράβων στην Κρήτη. Το φρούριο αυτό είναι ο Χάνδαξ, το σημερινό Ηράκλειο. [...] Η πόλη όμως ασφαλώς προϋπήρχε και ίσως και η ονομασία Χάνδαξ» (*Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σ. 143.) Την πιθανή προέλευση της λ. *χαντάκι* από το αρχ. ελλ. *χαίνω*, από το οποίο και το ρ. *χανότανω*, είχε υποστηρίξει ήδη ο Κοραΐς (*Ατακτα*, 4ος τόμος, Παρίσι 1832, σ. 530.)

χεντίβης, ο [Jedivis] (Ροδ.) : ηγεμόνας. [*hediv* (Κουκκίδης, 110)] (خدیدو)
{Ο τίτλος *hidiv* (από το περσ. *khadiv* ‘άρχοντας, κύριος’) δινόταν στον ηγεμόνα (αντιβασιλέα) της Αιγύπτου, από τον Μεχμέτ Αλή Πασά και μετά (TDK). Ο Ροδάκης λημματογραφεί τη λ. *πιθανόν με αφετηρία κάποιο ιστορικό ανάγνωσμα*.}

Χεραάτι, το [Jeraāti] : ο θρησκευτικός νόμος των μουσουλμάνων. *Και τον μιάμη διάταξε να πάη μιν αργήση, / κατά το Χεραάτι των να την σαλαβατίση*, δηλ. να την κάνει μουσουλμάνα (Μιχ. Διαλιβάνης, *Η Κριτασωτοπούλα*, Ηράκλειο 1912, σ. 13).
[< *seriat*, από το αραβ. *ṣarīʿa(t)* κατά τον Nişanyan (Συντ.)] (شريعة)

χερίφης (επιθ. προσ.) [Jerifis] (Πάγκ.) : (ειρων.) αξιότιμος, διακεκριμένος. Με την κανονική της σημ. η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845: *Επόθανε ο Ναϊπ - χερίφης* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 607), βλ. *ναϊπης*.
[< *ṣerif* ‘έξοχος, διακεκριμένος’ (Πάγκ.)] (شريف)
{Μειωτικός χαρακτηρισμός για άνθρωπο είναι και η λ. *ερίφης* (βλ. *AKN*) < τουρκ. *herif*, κατά τον Χλωρό (A 694) «ομότεχνος, συνάδελφος-άνθρωπος, άτομον [περιφρονητικός αντί τυχαίος, ευτελής, άθλιος]», πβ. *ανάλογη* χρήση της λ. *άτομο* στη σημερινή νεανική γλώσσα: *Τι λέει το άτομο, ρε!*}

χερμπετζής, βλ. **σερμπετζής**.
χερμπέτι, βλ. **σερμπέτι**.

χερμπετσής, βλ. **σερμπετζής**.

χεστέν μπερεστέν, βλ. **μπερεστές**.

χευτάνης, βλ. **χεϊτάνης**.

χεχίτης, ο [ʃeʃitis / ʃeχitis ?] (Πιτ.) : ο μουσουλμάνος που μετά θάνατον ανεκρήρυσσετο άγιος. [*ṣehit* (Σταυρινίδης)] (شيد)
{Για τη λ. **σεχίτης** ο Νικόλαος Σταυρινίδης (*Μεταφράσεις*, A 7) σημειώνει: «οι εν το Κρητικό Πολέμω πίπτοντες μουσουλμάνοι εθεωρούντο ως πεσόντες υπέρ πίστεως».

χεχρίές, ο [ʃexriés] (Τουρκοκρητ.) : ο φιδές. [*ṣehriye* (Bilgehan, 636), από το αραβ. *ṣaʿrīyye* κατά το *TDK*] (شعريه)

χι! (επιφ.) [χί] (Τσιρ., Κριτς.) : (επιφ. θαυμασμού ή αγανάκτησης) «κοίταξε, δες –Χί δουλειές τσι κάνει!» (Τσιρ.)
[ίσως < διαλεκτ. *hi*, στη σημ. *izte* ‘ιδού’ (TDK) (Συντ.)]

χιακάς¹, ο [ʃakás] (Πάγκ.) : αστεϊσμός, χωρατάς. [*ṣaka* (Πάγκ.)] (شقا، شقا)

χιακάς², ο [ʃakás] (Κονδ., Ιδομ^B.): δυστύχημα, τυχαίο ή ακούσιο κακό. [*ṣeka* ‘δυστυχία, κακοδαμονία, αθλιότης, κακία» (Χλωρός, A 969) (Συντ.)] (شقاء)

χιαλβάρι, βλ. **σαλ(ι)βάρι**.

χιαλεμπιτζίδικα, βλ. **σαλεπιτζίδικο**.

χιαλέπι, βλ. **σαλέπι**.

χιαλεπιτζής, βλ. **σαλεπιτζής**.

χιαλεπιτζίδικα, βλ. **σαλεπιτζίδικο**.

χιαλενής, βλ. **σαλεπιτζής**.

χιάλι, το [ʃáli] (Πιτ.) : ανδρικό κεφαλομάντιλο: «Ο αδελφός του ο Νικολής κάθεται γρινασμένος / κι έχει το χιάλι χαμηλά κι είναι βαρυσκαμμένος» (από κρητ. δημοτ. τραγούδι) (Πιτ.).
[< *ṣal* (κατά το *TDK* από το περσ. *šāl*) (Συντ.)] (شال)

{Η λ. *σάλι* (την οποία λημματογραφεί ο Παπαγρηγοράκης με τη σημ. «γυναικειον επόμιον κάλυμμα» και την ετυμολογεί από το *ṣal*) κατά το *AKN* προέρχεται από το ιταλ. *scialle* (< γαλλ. *châle*, από τα περσικά).}

χιαλ(ου)βάρι, βλ. **σαλ(ι)βάρι**.

χιαματάς, βλ. **σαματάς**.

χιάμικος (επιθ.) [ʃámikos] : δαμασκηνός, της Δαμασκού. Η λ. σε έγγραφο του 1864: *1 χιαλβάρι χιάμικο*, δηλ. που το ύφασμά του προερχόταν από τη Δαμασκό (*A.Δ.Η.*, 2 / 14-213).

[< *ṣam* ‘Δαμασκός’, πβ. *ṣam alacasi* «είδος υφάσματος ραβδότου της Δαμασκού» (Χλωρός, A 952) (Συντ.)]

{Ο Ronzevalle (σ. 320) σημειώνει ότι «στην Ευρωπαϊκή Τουρκία όλα τα ωραία πράγματα, και ειδικά τα φρούτα και τα γλυκά, υποτίθεται ότι προέρχονται από τη Δαμασκό, έναν από τους επίγειους παράδεισους» και ότι είναι {ήταν} κοινή συνήθεια στους Τούρκους και στους γείτονές τους «να κολλούν το όνομα της Δαμασκού σε πλήθος φυσικών ή τεχνικών προϊόντων, όταν θέλουν {ήθελαν} να επαινέσουν την ποιότητά τους». Αυτή η σημείωση θυμίζει την αίγλη που είχαν και σ' εμάς σε περασμένους καιρούς τα δαμασκηνά σπαθιά και τα δαμασκηνά υφάσματα.}

χιαντάνι, βλ. **σαμουντάνι**.

χιαμουντ(ρ)άνι, βλ. **σαμουντάνι**.

χιαμπάν, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

χιανέτης (επιθ. προσ.) (προτεινόμενη γραφή: *χιανέτης*) [χ'ianéti:s], θηλ. **χιανέτισσα** [χ'ianéti:sa], & **χιγιανέτης** [χ'ijianéti:s] (Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** δόλιος, δύστροπος, ανυπάκουος. **2.** ατημέλητος. **3.** τεμπέλης: “Ο *χιανέτης* δρώνει μόνο όντε τρώει” (παροιμία) (Αποστ., Τσιρ.). Βλ. και *χαίνετγιο*.

[< *hiyanet* (Πιτ.) / *hiyanet* (Ξανθιν.)] (خيانت)

{Το *TDK* έχει το *hiyanet* ως διαλεκτ. τ. του *hiyanet*. Η γραφή *χιανέτης* είναι πιο κοντά στην προφορά, βλ. *Ιδομενέως*, σ. 566: [hi-a-né-της]. Ο *Δαρβιανιάκης* έχει: «*χαίνέτης* = αυτός που κάνει στανικώς του μια δουλειά». Μάλλον πρόκειται για αναγραμματισμό του *χιανέτης* (σημ. 3) από επίδραση της λ. *χαίνης*.}

χιανέτι, το [χ'ianéti] (Κριτσ.) : (προτεινόμενη γραφή: *χιανέτι*) η απιστία, η προδοσία.

[< *hiyanet* (Κριτσ.)] (خيانت)

{Το τουρκ. *hiyanet* ως ουσ. σημαίνει ‘απιστία, προδοσία’ (> *χιανέτι*), ως επιθ. ‘άπιστος, προδοτής’ (> *χιανέτης*).}

χιανετιά, η [χ'ianetjá] (Ροδ.) : (προτεινόμενη γραφή: *χιανετιά*) η απιστία, η προδο-σία.

[< *χιανέτης* (Συντ.)] (خيانت)

χιανέτικος (επιθ.) [χ'ijianéti:kos] : βλ. **χιανέτης**.

χιανλίκι, βλ. **σενλίκι**.

χιαντριβάνι, βλ. **σαντριβάνι**.

χιαρέτι, το [jaréti] (Κασσ.) & **ιχιαρέτι** [i:jaréti] (Bilgehan², 629): το σύνθημα, το σημάδι.

[< *isaret* (Κασσ.)] (اشارت)

χιαρχιρντίζω, βλ. **χιαρχιρντίζω**.

χιαρχιρντισμός, βλ. **χιαρχιρντισμα**.

χιαρχιρντός, ο [χ'ajirmás] & **σασιρντός** [sasirmás] & **χιάχιρμα**, το [χ'ajirma] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ.,

Ξανθιν., Γαρ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ.) : **1.** σύγχυση, *ταραχή*, *αναστάτωση*. **2.** (μτφ.) η σκόπιμη σύγχυση, το σκόπιμο λάθος. Βλ. και *μη χιάχιρμα*. [< *şasirtma* (Παπ.) / *şasirma* (Πάγκ.)] (شاشرمة)
{Στα τουρκ. υπάρχουν δύο λ. για τη ‘σύγχυση’ : αυτή που παθαίνο λέγεται *şasirtma* (από το ρ. *şasirtmak* ‘εκπληττομαι’), ενώ αυτή που προκαλώ λέγεται *şasirtma* (από το ρ. *şasirtmak* ‘εκπληττώ’).}

χιαρχιρντίζω [χ'ajirdizo] & **σαρχιρντίζω** [sarχirdizo] & **σασιρντίζω** [sasirdizo] & **σαρσιρντίζω** [sarχisirdizo] & **χιαρχιρντίζω** [χ'ajirχirdizo] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Ιδομ^B, Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : *ταράζομαι*, *σαστίζω*, *τα χάνω*: *μτχ. παθ. πρκ. χιαχιρντισμένος*. Ως μτβ. (Πάγκ.) : *κάνω κάποιον να τα χιάσει*.

[< *şasirtmak* (Παπ.) / *αόρ. şasird(im)* (Πάγκ.)] (شاشرمة)

{Χρησιμοποιείται κυρίως ως αμετάβато, πολύ συχνά στον αόριστο: *εχιαχιρντιστα*. Το μτβ. προέρχεται μάλλον από το *şasirtmak*, βλ. σημείωση στο προηγούμενο λήμα.}

χιαρχιρντισμα, το [χ'ajirdizma] & **χιαρχιρντισμός**, ο [χ'ajirdizmós] & **χιαρχιρντισμός** [χ'ajirχidizmós] & **σαρχιρντισμός** [sarχidizmós] & **σασιρντισμός** [sasirdizmós] (Πάγκ., Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^B, Κασσ., Ξεν.) : *ταραχή*, *εκπληξη*, *σάστισμα*.

[< *χιαρχιρντίζω* (Πάγκ.)]

χιαρχιρντισμός, βλ. **χιαρχιρντισμα**.

χιγιανέτικος (επιθ.) [χ'ijianéti:kos] (Ξανθιν.) : *άπιστος*, *επίβουλος*.

[< *hiyanet* (Ξανθιν.) / ή < *χιγιανέτης* (Συντ.)]

χιεβάλ, βλ. **μήνες σεληνιακού έτους**.

χιεβκετλής, ο [χ'evketli:s] : ο Μεγαλειότατος [τίτλος Σουλτάνου]. Η λ. σε τουρκοκρητ. ρίμα του 1826: *Το χιεβκετλή το βασιλιά ο Θιός να το(ν) βοηθήσει* (βλ. *Dedes*, 369).

[< *şevketli* (Μπόγκας, 204-204)] (شوكتلو)

χιζί, το [χ'izi] (Γαρ., Ροδ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ.) : **1.** η φόρα. **2.** (μτφ.) το περίσσιο θάρρος.

[< *hiz* (Κουκκίδης, 111)] (خيز، خز)

{Ο Ροδάκης το γράφει: *χιζί*, Ομοίως και ο Γαρεφαλιάκης: *χιζί*, αλλά στο παράδειγμα χρήσης στο λ. *αμπράτι* το γράφει: *χιζί*.}

χιζμέτι, βλ. **χισμέτι**.

χιλάλι, το [χ'ilali] : «μικρόν τι σκεύος έχον οδο-ντογλυφίδα και οτογλυφίδω». Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 96).

[< *hilar* (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης)] (هلال)

χιλεντζής, βλ. **χιλετζής**.

χιλές, ο [χ'ilés] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξαν-

θιν., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ., Κριτσ^Γ, Ξεν.) & **χουλές** [xulés] (Κασσ.) : εξαπάτηση, δόλος, απάτη (ιδίως στο χαρτοπαίγνιο). [*hile* (Παπ.)] (هله)
{Βλ. και *χιλετζά*, *χιλετζά*, *χιλεμπατζά*.}

χιλετζήδικος, βλ. **χιλετζίδικος**.

χιλετζής (επίθ. προσ.) [xiledzís], θηλ **χιλετζού** [xiledzú], & **χιλεντζής** [xilendzís] & **χιλετζής** [xledzís] & **χιλετζίνης** [xledziñís] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Δαρ., Ιδομ^Β, Κασσ., Κριτσ^Γ, Ξεν.) & **χουλέτζης** [xulés] (Κασσ.) : που εξαπατά στις συναλλαγές του, που κάνει χιλέ, απατεώνας, (στο χαρτοπαίγνιο) αυτός που κλέβει (στο παρνίδι) ζαβολιάρης. Βλ. και *χιλεμπατζής*, *χιλεμπατζάρης*, *χιλετζάρης*. [*hileci* (Παπ.)] (حله)

{Ο τ. *χιλετζίνης* ίσως από το *hileci-y-in!* ‘είσαι χιλετζής!’, αρχικά ως επιφωνηματική κλητική: *χιλετζίνη!* Βλ. και *χιλετζάρης*, *χιλεμπατζάρης*, *χιλετζόμπασης*. Ο τ. *χουλέτζης* από το *χουλές*.}

χιλετζιά, η [xiledzjá] & **χιλετζά** [xiledzá] & **χιλετζιά** [xledzjá] & **χιλετζά** [xledzá] (Ξανθιν., Αποστ., Τσιρ., Τοιρ., Χουστ.) & **χουλέτσα** [xulésa] & **χουλέτζα** [xulédza] (Κασσ.) : κατεργαριά, δόλος (κυρίως στο χαρτοπαίγνιο). Βλ. και *χιλεμπατζά*, *χιλετζινιά*.

[< *χιλετζής*, *χιλετζής* (Συντ.)]

{Οι τ. *χουλέτσα*, *χουλέτζα* του Κασσωτάκη από το *χουλέτζης*.}

χιλετζίδικος (επίθ.) [xiledzídikos] (Πιτ., Ξανθιν., Κριτσ^Γ.) : που υποκρύπτει δόλο, απάτη-ΕΠΙΠΡ. **χιλετζίδικα**.

[< *χιλετζής* (Ξανθιν.)]

{Ο Ξανθινάκης γράφει *χιλετζήδικος*.}

χιλετζόμπασης (επίθ. προσ.) [xiledzóbasis] (Πιτ.: στην ανάπτυξη του λ. *χιλές*) : μέγας *χιλετζής* (βλ.), ο άσος των *χιλετζήδων*.

[< *χιλετζής* + *-μπάσης* (< *-basi* ‘επικεφαλής’, βλ. σημείωση στο λ. *μπασ-*) (Συντ.)]

χιλιοντουχιουντζίω [xiloduxiudízo] & **χιλιοντουσουντζίω** [xilodusudízo] (Αποστ., Τσιρ., Ιδομ^Β.) : σκέφτομαι και ξανασκέφτομαι κάτι, βασανίζω το μυαλό μου για ένα θέμα.

[< *χιλιο-* + *ντουχιουντζίω* (Συντ.)]

χιμπέ, το [xibé] (Κριτσ^Γ.) & **χιμπές**, ο [xibés] : σακκίδιο, τσάντα. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι του 1878: *την κεφαλή του του ‘κουσε και στο χιμπέ τη βάνει* (Ι. Σ. Αλεξάκης, “Το τραγούδι του Αρκαλοχωριτή”, *Επετηρ. Εταιρ. Κρητ. Σπουδών*, 3 (1940), 415).

[< *heybbe* (Κριτσ^Γ.) ‘οϊσάκιον» (Χλωρός, Β 1966), πβ. και *χειμπές* & *χιβές* (Κουκκίδης, 110)] (هكب)

χιλτές, βλ. **συλτές**.

χιλετζής, ο [xiltedzís] (Ροδ.) : παπλωματάς.

[< *szilteci* (Kaczyńska & Witczak, 236), βλ. και *συλτές*]

χίντι χίντι [xindi xindi] (Πιτ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κριτσ.) : χρησιμοποιείται στις εκφράσεις *χίντι-χίντι να* + υποτακτ. αόρ. ή στο *χίντι-χίντι μ’ έφερε / ήρθα να* + υποτακ. αόρ., με τη σημ. ‘παρωλίγο να..., λίγο έλειψε να..., λίγο ακόμη και θα...’ (για ανεπιθύμητη εξέλιξη) : «Επίρρανε φωθιά τα ρούχα ντου και χίντι-χίντι να καεί ζωντανός» (Πιτ.). «Στο χίντι-χίντι μ’ έφερε ο κεραβέλης να του γυρίσω μεσοκάτινα τη γκατσούνα που εβάστου» (Τσιρ.).

[< *szindi hindi* (κατά το *TDK* διαλεκτ. του *szimdi* ‘μόλις’, και αναδιπλωμένο για έμφαση: *szimdi szimdi*) (Συντ.)]

{Υπέρ της τουρκ. προέλευσης συνηγορεί η υπερωϊκή προφορά του *χι-*, την οποία επισημαίνουν ο Πιτυκάκης και ο Τσιριγωτάκης. Ίσως και η αναδιπλοση για επίταση της έννοιας, πβ. *μπόλου μπόλου*.}

χιούταρλής (επίθ. προσ.) [xioitarlís] (Γαρ., Κριτσ^Γ.) : ανοιχτομάτης, διπλωμάτης.

[< *chioitarlika*, στη σημ. ‘διπλωματία’, υποχωρητικά (Συντ.)]

χιουράς, ο [xurás] & **σουράς** [surás] : το συμβούλιο (Σταυρινίδης). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845 (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 189, 190 και σε πολλά άλλα σημεία).

[< *šura*, από τα αραβ. (Χλωρός, Α 976) (Συντ.)] (شورا ή شوری)

χιράμηδες, βλ. **χιράμιδες**.

χιράμι^(Α), το [xirámi] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ., Χουστ., Κασσ., Ξεν.) : **1.** ελαφρύ μάλλινο υφαντό κλινοκέτασμα ή στρωσίδι· **2.** «χλαίνα δι’ ής τυλίσονται οι Άραβες» (Κονδ.). [*ihram* (Παπ.)] (احرام)

{Για τη σημ. 2. ο Χλωρός (Α 34-35) έχει: «μανδύας ευρύς, ον φοροῦσιν οι βεδουϊνοί, και κατά το διάστημα της επισκέψεως των αγίων τόπων οι Μωαμεθανοί προσκυνηταί»· για τη σημ. 1 έχει: «κάλυμμα μάλλινον προς κάλυψιν του ἵππου, ή είδος τάπητος μικροῦ ἐξαιπλουμένου εντός του ακατίου, ή εν τη ἐσχχί, όπως καθήση τις επ’ αυτού, κ. χράμ». Ο πανελλήνιος τ. είναι *χράμι* (ΑΚΝ).}

χιράμιδες, οι [xirámiδες] (Κονδ.) : «οι περιβαλλόμενοι χράμια Άραβες».

[< *χράμι* (Συντ.)]

{Προτεινόμενη γραφή: *χιράμηδες*.}

χιρκάς, ο [xirkás] & **χορκάς** [xorkás] (Ιδομ^Β.) : είδος μανδύα, ράσο.

[< *hurka* (Κουκκίδης, 111)] (خرقه)

{Κατά τον Χλωρό (Α 736) η λ. *hirka* (κυριολ. σημ. 'κομμάτι υράσματος, μπάλωμα') σημαίνει «μυρτιάς δερβίσιου, ήτοι μοναχού μουσουλμάνου, γινόμενου άλλωτε εκ τεμαχίων υρασμάτων και εμβλωμάτων» αλλά και «επενδύτης βραχύς και βαμβάκωτος, όν φορούσιν εν τη οικία». Σήμερα η λ. *hirka* σημαίνει κυρίως 'πλεχτή ζακέτα'.}

χιρμπάτσι, βλ. **κριμπάτσι**.

χισμέτι, το [χίζμετι] (άλλη γραφή: *χιζμέτι*) & **χουσμέτι**^(Α) [xuzmzéti] (Πάγκ., Πιτ., Δαρ.: στο λ. *μασσοδούλι*, Ροδ., Κριτσ., Ιδομ^Β): **1.** η υπηρεσία, βοήθεια **2.** πληθ. τα **χουσμέθια** [xuzmzéth̄a] (Πιτ.): μικροπηρεσίες, μικροεργασίες, επί πληρωμή.
[< *hizmet* (Πάγκ.) / και διαλεκτ. *hizmet* (TDK) (Συντ.)] (خدمت)

χιτάπεν, βλ. **χιταπίντι**.

χιταπίντι (μτζ.) [χίταπίντι], αντί του σωστού **χιτάπεν** (Φανουράκης): απευθυνόμενος. Η λ. σε εκκλησιαστικό έγγραφο του 1793: *ένα υμηλόν φερμάνιον εις τον τριτερτάρ εφέντην της Κρήτης να γένη χιταπίντι* (δηλ. που να απευθύνεται στον Τριτερτάρη) *να κάνει ταζίλι* (βλ. λ.) *τα άσπρα* (βλ. Φανουράκης, 137).

[< *hitaben* «αποτείνων τον λόγον, αποτεινόμενος» (Χλωρός, Α 744), από το αραβ. *χιτάβεν* κατά το TDK (Συντ.)] (خطاب)

χίτς (επίρρ.) [χίτς] & **χίτσι** [χίτσι] & **ίτσι** [itsi] (Παπ., Πάγκ., Γαρ., Τσιρ., Κονδ., Κριτσ.): διόλου, καθόλου.

[< *hiç* (Παπ.)] (حج)

{Ο Κονδυλάκης το θεωρεί επιφώνημα που σημαίνει «τίποτε, πράμα». Κατά τον Χλωρό (Β 1977) το τουρκ. *hiç* σημαίνει: α) ως επίθ.: 'ουδείς', β) ως επίρρ.: 'ποσώς, ουδαμώς' και γ) ως ουσ.: 'ουδέν, μηδέν, τίποτε'.}

χίτσι, βλ. **χιτς**.

χίτσια (χωρίς ένδειξη γραμματικής κατηγορίας) [χίτσια] (Ξανθιν.): «ακαθαρσίες, χάλια, σκουπίδια, βρομιές».

[< διαλεκτ. *hiçi* 'ακάθαρτος, βρόμικος, ρυπαρός' (Καραποτόσογλου, Ετυμολ. Δυτ. Κρ., 115)]

{Ο Ξανθινάκης σημειώνει: *άναρθρο*. Προφανώς χρησιμοποιείται ως επιφώνημα, πβ. *κιχ!* με την ίδια σημασία.}

χιχιμάνης [χίχιμάνης] (επίθ. προσ.) & **σισιμάνης** [sisimánis], θηλ. **χιχιμάνισσα** [χίχιμάνισσα] & **σισιμάνισσα** [sisimánissa] & **σισιμνιά** [sisimniá] (Πάγκ.): χοντρός, παχύς.

[< *sişman* (Πάγκ.)] (شيشمان، ششمان)

{Το συνών. του θηλυκού είναι: *νταρνάνα*.}

χλαμπιντάντι, βλ. **κλαπουντάντι**.

χλαμπούτσι, το [xlabútsi] & **κλαπούτσι** [klarútsi] (Πάγκ., Γαρ., Ιδομ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.): **1.** το κάτω μέρος από παλιό στιβάνι (χωρίς το "καλάμι"), που το φορούσαν σαν πρόχειρο παπούτσι **2.** παπούτσι πολύ φθαρμένο από τη χρήση: (Παροιμία) *Το καλό παπούτσι κάνει και καλό χλαμπούτσι* (= ο όμορφος άνθρωπος ομορφογεννά): ΜΕΓΕΘ. **χλαμπούτσα**, η [xlabútsa] & **κλαπούτσα** [klarútsa].

[< βυζαντ. *κλάπα* 'τσόκαρο' + *παπούτσι* (Πάγκ.) / ίσως < διαλεκτ. *χαίρας* 'πλατύ παπούτσι' (TDK), με επίδραση απο τη λ. *παπούτσι* (Συντ.)]

χλεμπάζης (επίθ. προσ.) [xlebázis] (Ιδομ., Ιδομ^Β): αυτός που παραβαίνει τους κανόνες του παιγνιδιού, κατεργάρης, ανέντιμος.

[< *hilebaz* (Συντ.)] (حيله باز)

{Βλ. και *χλετζής*, *χλεμπατζάρης*, *χλετζιάρης*.}

χλεμπατζά, η [xlebadzá] & **χλεμπαζά** [xlebazá] (Ιδομ., Αποστ., Τσιρ.): παραβίαση των κανόνων του παιγνιδιού, πονηριά, κατεργαριά.

[< *χλεμπάζης* (Συντ.)]

{Βλ. και *χλετζιά*, *χλετζινιά*.}

χλεμπατζάρης (επίθ. προσ.) [xlebadzárís] (Τσιρ.) & **χλετζαμπούρης** [xledzabúris] (Χουστ.): αυτός που παραβαίνει τους κανόνες του παιγνιδιού, κατεργάρης, ανέντιμος.

[< *χλεμπατζά*, *χλετζά* (Συντ.)]

{Βλ. και *χλετζής*, *χλεμπάζης*, *χλετζιάρης*.}

χλετζαμπούρης, βλ. **χλεμπατζάρης**.

χλετζάς (επίθ. προσ.) [xledzás] (Ιδομ^Β): αυτός που παραβαίνει τους κανόνες του παιγνιδιού, κατεργάρης, ανέντιμος.

[< *χλετζά*, βλ. *χλετζιά* (Συντ.)]

χλετζής, βλ. **χλετζής**.

χλετζιά, βλ. **χλετζιά**.

χλετζιάρης (επίθ. προσ.) [xledzjárís] (Ξανθιν.) & **χλετζάρης** [xledzárís] (Τσιρ.): αυτός που παραβαίνει τους κανόνες του παιγνιδιού, κατεργάρης, ανέντιμος.

[< *χλετζής* (Ξανθιν.) / < *χλετζά* (Τσιρ.) / πβ. τουρκ. *hilekâr* (Συντ.)]

{Βλ. και *χλετζής*, *χλεμπάζης*, *χλεμπατζάρης*.}

χλετζίνης, βλ. **χλετζής**.

χλετζινιά, η [xledziñá] (Γαρ.): η ζαβολιά στο παιγνίδι.

[< *χλετζίνης*, βλ. *χλετζής* (Συντ.)]

{Βλ. και *χλετζιά*, *χλεμπατζά*.}

χλετζινιάρης (επίθ. προσ.) [xledziñárís] (Κριτσ.): χλετζιάρης (βλ.).

[< *χλετζινιά* (Συντ.)]

χλιβάς, βλ. **χαλβάς**.

χλιμπάτσι, βλ. **κρημπάτσι**.

χοιρόκουμος, βλ. **κούμος**.

χοϊτηρλίκι, βλ. **σοϊταρηλίκι**.

χοντρό νερό, βλ. **ψιλό νερό**.

χορκάς, βλ. **χιρκάς**.

χορόζια, τα [xoroǰja] : είδος ξερών φασολιών (άσπρα, μετρίου μεγέθους).

[< *horoz fasulyesi*: *horoz*

{Τέτοια φασόλια είδα να πουλιούνται σε λαϊκή αγορά στο Ηράκλειο, με την ονομασία «χορόζια» στο σχετικό καρτελάκι πάνω στο σακί. Επισημαίνουμε ότι η λ. *horoz* σημαίνει επίσης 'πετεινός όπλου' (βλ. *αφορόζης*), ότι στις παροιμίες μας *Του πλούσιου γεννά κι ο πετεινός του και Όπου κράζονε πολλοί πετεινοί αργεί να ζημερώσει* αντιστοιχούν ακριβώς οι τουρκικές *Zengin'in horozu bile yumurtlar* και *Horozu çok olan köyün sabahı geç olur* και ότι ο χαρακτηρισμός *κοκορόμυαλος* (κρητ. *πετεινονούσης*) έχει το τουρκικό του ανάλογο: *horoz akıllı*.}

χότζας*, ο [xódzas] : μουσουλμάνος ιεροδιδάσκαλος, «κονώς καλούνται ούτως οι ιμάμια» (Χλωρός, Α 754), πληθ. *χοτζάδες* (Η *Κρητικοπούλα*, 18).

[< *hoca* (ΑΚΝ), από το περσ. *ḥāca/χόσα* 'κύριος' κατά τον Nişanyan (Συντ.) (حاجه)]

χοτζερές, ο [xodzerés] (Ξανθίν., Αποστ., Τσιρ., Ξεν.) : ντουλαπάκι κασέλας, παρακάσελο.

[< διαλέκτ. *höcere* 'ντουλαπάκι σε σεντούκι' (βλ. *TDK*: *höcere* II) (Συντ.) (حجره)]

{Ο Αποστολάκης (σ. 381) περιγράφει αναλυτικά το *παρακάσελο*.}

χοτζέτι, το [xodzétı] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Ξανθίν., Αποστ., Τσιρ., Κριτσ^α.): τίτλος ιδιοκτησίας, αποδεικτικό κτήσης. Στην καθαρεύουσα σε δικαστικό έγγραφο του 1870: *δεν ελήφθη όμως φροντίς περί παραλαβής του χοτζετίου τούτου* (Α.Δ.Η., 2 / 25-53).

[< *hüccet* (Παπ.) (حجت)]

χουβαρνταλίκι*, το [xuvardalıǰı] (Παπ., Πάγκ., Κασσ., Ξεν.) : η ιδιότητα ή το πράξη του χουβαρντά.

[< *hovardalık* (Πάγκ.) (خواردهق)]

χουβαρντάς* (επιθ. προσ.) [xuvardás] & **χουβαρντάς** [kuvardás] (Παπ., Πάγκ., Κονδ., Αποστ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ.) : «γενναϊόδορος, ίδια εις συναναστροφάς» (Παπ.), αυτός που ξοδεύει για τους άλλους χωρίς να τσιγκουνεύεται (ΑΚΝ).

[< *hovarda* (Παπ.)]

{Ο Αποστολάκης το λημματογραφεί ως επιθετο: *κ'χουβαρντάς, -ού, -άδικο*.}

χουβαρντίζω [xuvardízo] (Κριτσ.) : είμαι γενναϊόδορος, ξοδεύω χωρίς τσιγκουνιές.

[< *χουβαρντάς* (Κριτσ.)]

χουβαρντοσύνη, η [xuvardosıñi] & **χουβαρντοσύνη** [kuvardosıñi] & **χουβαρνταδοσύνη** [xuvardadosıñi] (Παπ., Πάγκ., Ξανθίν., Αποστ., Τσιρ.) : γενναϊοφωρία, απλοχερία.

[< *χουβαρντάς, χουβαρντάδες* (Παπ.) (خواردهق حواردهق)]

χουζουρεύω* [xuzuréno] (Παπ., Πάγκ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) & **χουζουρεύομαι** [xuzuréngome] (Τσιρ.) : αναπαύομαι, χαλαρώνω.

[< *χουζούρι* (Παπ.)]

χουζούρι*, το [xuzúri] (Παπ., Πάγκ., Τσιρ., Δαρ., Ξεν.) : ανάπαυση, άνεση.

[< *huzur* (Παπ.) (حضور)]

χουζουριαστά (επίρρ.) [xuzuzastá] (Τσιρ.) : αναπαντικά.

[< *χουζουριαστός < *χουζουριάζω* (Συντ.)]

χούι*, το [xúı], πληθ. **χούγια** [xúzia] (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Κασσ., Ξεν.) : η συνήθεια, μάλλον η κακή· ΦΡ. *Το χούϊ είναι αποκάτω απ' την ψυχή* (αντιστοιχεί ακριβώς στην τουρκ. *Huy canın altındadır*), πβ. *Πρώτα βγαίνει η ψυχή κι ύστερα το χούι* (παροιμία - τουρκ. αντίστοιχο: *Can çikar; huy çikmaz* = η ψυχή βγαίνει, το χούι δεν βγαίνει.)

[< *huy* (Παπ.) (حوی)]

{Ο Πάγκαλος το γράφει: *χοϋΐ*.}

χουιλίδικος (επιθ.) [xuiilídikos] & **χουϊκλίδικος** [xuiiklídikos] (Πιτ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ^β, Κασσ.) : ιδιότροπος, «κατ' εζοχήν επί ζώων που έχουν ή αποκτούν κακές έξεις (κλωτσούν, δαγκώνουν, δεν συμμορφώνονται προς τα παρακελευστικά του αναβάτη ή του οδηγού κλπ.)» (Πιτ.)

[< *χουιλής ή κατευθειάν < *huyılın* «ο έχων έξιν ίδια κακήν, δύστροπος [άνθρωπος, ίππος]» (Χλωρός, Α 760) (Συντ.) (خویلو)]

{Για την κατάληξη *-κλίδικος*: Κατά τον Κυρανούδη (σ. 441, 453), από την παρετυμολ. συσχέτιση του *θεριακλής* με το *θεριό* προέκυψε, με τη μορφολογική και σημασιολογική επανάλυση, *θεριό* + *-κλής*, και αποσπίαστηκε το τμήμα *-κλής* ως άλλομορφο της κατάληξης *-λής*: *χασικλής, μεζεκλής*. Βλ. επίσης: *μουρουκλής, κουμπεκλίδικος*.}

χούκιμος [xúǰimú]: μόν στη ρημ. περίφρ. **κάνω χούκιμο** : αποφασίζω, κρίνω· σε κρητ. δημοτ. τραγούδι: *Ο ουρανός να κατεβεί κι η γης να πα' απάνω, / τα γρόσια θα τα δώσετε χούκιμο γ'ω το κάνω* (Γιάνναρης, 85). Το μεσοπαθ. **γίνομαι χούκιμο** σε έγγραφο του 1861 : *αφού μία υπόθεσις θεωρηθή και δοθή Γλάμι και γίνη χούκιμο*

με την Κρίσιν, είναι δύσκολον να θεωρηθή πάλιν (Α.Δ.Η., 2 / 4-171).

[< *hüküm* (Γιάνναρης, 379), *hüküm etmek* 'κρίνω, εκδίδω απόφαση' (Χλωρός, Α 706)] (حكمت ايتمك)

χουκιουμέτι, το [xuɸiméti] (Κονδ., Ιδομ^B): η κυβέρνηση.

[< *hükümet*, από τα αραβ. κατά το *TDK* (Συντ.)] (حکومت)

χουλασάς, ο [xulasás]: σύνοψη, περίληψη (εγγράφου). Η λ. σε προσωπικό ημερολόγιο των ετών 1831-1845, σε πολλά σημεία, π.χ. *έστειλα στο Μεραμπέλλο το χουλασά της βάρδιας* [= περίληψη της αποφάσεως του Συμβουλίου για τη φύλαξη των παραλίων (Σταυρινίδης)], *να φυλάσσανε στα καραούλια στα περιγιάλια Τούρκοι και Ρωμοί* (βλ. *Ημερολόγιο Κοζύρη*, 337).

[< *hülasa* (κατά το *TDK* από τα αραβ.)] (خلاصه)

χουλάτζα, βλ. **χιετζιά**.

χουλάτσα, βλ. **χιετζιά**.

χουλές, βλ. **χιλές**.

χουλέτζης, βλ. **χιετζής**.

χουμαγί, το [xuma(j)/zɸi] (Τσιρ.): «ωφαντό από λινάρι. - Να στέσεις τ' αργαστήρι να φάνεις ένα χουμαγί για τη μ-πρίκα τση κόρης σου μια κοτζιά κοπελιά 'ναι μπλιό».

[< *hümayun bezi*, στη σημ. «είδος υφάσματος» (Χλωρός, Β 1968) (Συντ.)] (همایون بزی)

{ Η λ. *hümayun* (από το περσ. *humāyūn*, κατά το *TDK*) σημαίνει αρχικά 'ευτυχής, ευλογημένος, αυτοκρατορικός, σουλτανικός', πβ. Χάτι Χουμαγιούν. Το *TDK* έχει το διαλεκτ. *humayun* (και *-in*, *-in*) 'αμερικανικό ύφασμα, βατίστα'. Ο Meynard (Β 854) προσδιορίζει ότι πρόκειται για λευκό ύφασμα (περκάλι) για τουρμπάνια: «sorte de percale blanche qui sert à faire des turbans».

χουματζής, ο [xumadzis] (Πάγκ., Ξανθιν^A): «παιδί μικρόν περιττεούν, χρησιμεύον δια να χύνει τρόπον τινά μόνο τον χουμάν έξω από το μιτάτον» (Πάγκ.).

[< *χουμάς* + *-τζής* (< τουρκ. *-çi*) (Πάγκ.)]

{ Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλ. *-(α)ζής*. }

χουνέρι*, το [xunéři] (Πάγκ., Γαρ., Ροδ., Ιδομ., Τσιρ., Δαρ., Χουστ., Κασσ.): **1.** «Η επιτηδειότης: *Αυτός με το χουνέρι του κάνει τσι δουλειές του εύκολα.*» (Πάγκ.)· **2.** κακή συνήθεια, ιδιοτροπία· **3.** εξαπάτηση, πάθημα, εμπόδιο.

[< *hüner* 'επιτηδειότης' (Πάγκ.)] (هنر)

Χουνκιάρ ιμαμής, ο [hunɸár imamís]: «ο Ιμάμης (ιερέως) του Τεμένους Χουν-κιάρ», δηλ. της λατιν. μονής του Αγίου Φραγκίσκου, που είχε

μετατραπεί σε τζαμί στο όνομα του Σουλτάνου, αφού ήταν «η μεγαλοπρεστάτη πασών των εν τη πόλει» (καταστράφηκε στο σεισμό του 1856 - βρισκόταν στη θέση του σημερινού Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου). Η λ. σε κρητ. κείμενο του 1786 (βλ. *Κανονικά πεσκέσια*, 61).

[< *Hünkâr imamî hünkâr* 'βασυλιάς, μονάρχης', από τα περσ. (Mehmet Yunus & Ξανθοουδίδης)] (خنکار)

χουντζούμι, βλ. **χουτζούμι**.

χουντούτι, το [xudúti] (Πάγκ.): η περιφέρεια, τα όρια ενός χωριού.

[< *hudut* 'σύνορον' (Πάγκ.)] (حدود: πληθ. του حد) { Αντίστροφος λεξολογικός δανεισμός (Δημάση & Νιζάμ, 237-238): Στα τουρκ. υπάρχει για το 'σύνορο, όριο' και η λ. *sinir* (από το ελλ. *σίνωρο*), ως συνώνυμο του *hudut*. Κατά το *TDK* έχει και την ειδική σημ. «*komsu il, ilçe, köy veya kişilerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi*» (απόδοση: γραμμή που διαχωρίζει γειτονικές επαρχίες, διοικητικές περιοχές, χωριά ή ατομικές ιδιοκτησίες). }

χουρμαδοκούλουρο, το [xurmadokúluɸo]: «Κοπάνιζαν χουρμάδες, προσθέτανε καρύδια, φτιάχνοντας έτσι κουραμπιέδες χουρμάδων, "χουρμαδοκούλουρα"» (βλ. *Κρήτη & Τουρκοκρητικοί*, 65).

[< *χουρμάς* + *κουλούρι* (Συντ.)]

χουρμάς*, ο [xurmás] (Παπ., Πάγκ., Ξεν.): ο καρπός της χουρμαδιάς (*Phoenix dactylifera*).

[< *hurma* (Παπ.)] (قورمه خورمه, خورما)

{ Βλ. σημείωση στο λ. *μουρμάς*. }

χουσαντιανά στιβάνια, τα [xusadjaná] (Τσιρ.): «ονομαστά γυναικεία άσπρα υποδήματα που προέρχονταν από την Έφεσο (Χουσάντασι) της Μ. Ασίας».

[< *Χουσάντασι* (Τσιρ.) / < *χουσαντ(ασ)ιανός (Συντ.)]

{ Χουσάντασι < *Κουσάντασι* < *Kuşadası* (κατά λέξη: 'νησί πουλιών'). }

χουσμέτι, βλ. **χισμέτι**.

χουσουντζίω [xusudízo]: σιωπά, κάνω ησυχία. Η λ. σε κρητ. δημοτ. τραγούδι για τη μάνα με τις τρεις θυγατέρες, που τις πήρε ο Χάρωντας μονοβραδής: *Η μια ποθαίνει το γιατί* (βλ. λ.) *κι η μάνα χουσουντζίει, / θαρρεί πως εκοιμήθηκε και πάλι θα ζυπνήσει* (Γ. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, 7ος τόμος, *Τα Λαογραφικά*, Επιμέλεια έκδοσης: Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1983, σ. 151).

[< *hüst(üm)* του ρ. *hüsmek* (διαλεκτ. κατά το *TDK*)]

χουτζέρα, βλ. **χατζάρι**.

χουτζούμι, το [xudzúmi] (άλλη γραφή: *χουντζούμι*) (Παπ., Πάγκ., Πιτ., Κονδ., Ξανθιν., Κριτσ., Ιδομ^B.): **1.** έφοδος, επίθεση, επιδρομή· ΦΡ. *κάνω χουντζούμι*: επιτίθεμαι (Κονδ.)· **2.** αντίσταση, πείσμα, ιδιοτροπία.

[< *hūcum* (Παπ.)] (هوجوم)

{Το *hūcum* έχει διάφορες σημασίες, αλλά όλες σχετίζονται με την επίθεση (βλ. Χλωρός, Β 1961).}

χριμπάτσι, βλ. **κριμπάτσι**.

χρουτς, **χρούτσι ντου**, βλ. **οχρούτς**.

χόζι, βλ. **χίζι**.

χωρατατζής (επίθ. προσ.) [xoratadzis] (Τσιρ., Ροδ., Χουστ.): αυτός που λέει αστεία.

[< *χωρατό* (AKN)]

{Λημματογραφείται για την τουρκ. προέλευσης κατάλλ. -(α)τζής. Υπάρχει και το τουρκ. *horataci* خوراته جي (Χλωρός, Α 756) < *horata* (διαλεκτ. κατά το TDK) < *χωρατά*.}

χωρατατζίδικος (επίθ.) [xoratadzidikos] (Ξανθιν^A.): αστεϊός: “χωρατατζίδικες κουβέντες”. ΕΠΙΡΡ. **χωρατατζίδικα**: με χωρατά, με αστείο τρόπο.

[< *χωρατατζής* (Ξανθιν.)]

(χ)ως **γκελντί**, βλ. **ός κελντί**.

(χ)ως **σε φαγκελντί**, βλ. **ός κελντί**.

Ψ

ψιλό νερό, το [psiló neró] (Γαρ., Κριτσ., ΤσιρΒ. στο λ. *καρπουλιά*) : τα ούρα. (Κακόγουστη, δήθεν αστεία, μαντινάδα:) *Τση χήρας το ψιλό νερό στο χόμα κάνει λάκκο, / σκοτώνει όλα τα μι-αρά, ακόμη και το δάκο.* (Κι ακόμη χειρότερα:) *Τση χήρας το ψιλό νερό τον αρρωσάτη γαίνει, / περίττου να το πει κανείς 'πο τη μ-πηγή που βγαίνει.*

[πιθανόν μπφδ. < *küçük su* 'ούρα' (κ.λ. 'μικρό νερό') (Συντ.)]

{Χρησιμοποιείται συνήθως σε περιφράσεις: *χύνω (ή κάνω) ψιλό μου νερό*, πβ. τουρκ. *küçük su dökmek* (λέγεται και *küçük abdest dökmek*, βλ. *αμπέτσι*) – συμμετρικά υπάρχει και η έκφρ. *χοντρό νερό* 'κόπρανα' (πβ. *büyük su/abdest*). Και στην Κω βρίσκουμε: *ψιλόν νερό* 'η ούρηση', *κάμνω το ψιλό μ-μου* 'κατουρώ' (Μιχάλης Σκανδαλίδης, *Λεξικό των κωακών ιδιωμάτων*, Αθήνα 2006, σ. 831). Ο Πάγκαλος (Ε 584) ληματογραφεί τη φρ. *χύνω το ψιλό μου νερό ή το χοντρό μου νερό*, με το ερμήνευμα: «Επί το ευφημότερον αντί του ουρό και αποπατώ». Ακριβώς τις ίδιες εκφράσεις είχε καταγράψει ο Κορνής (*Άτακτα*, 4ος τόμος, Παρίσι 1832, σ. 349).

Υπάρχουν κι άλλες εκφράσεις με το 'νερό' κοινές στις δύο γλώσσες, π.χ.: *su gibi* / (ξέρω κάτι) *νεράκι* || *suymuca gitmek* / *πάω με τα νερά του* || *su içinde* / *μεσ' στο νερό* (επιφρ. φρ.) 'σίγουρα' (ΑΚΝ : για υπολογισμό που θεωρούμε απόλυτα ασφαλή).}

ψίτ(ι), βλ. **πχίτ**.

Ω

ω για ραμπή (επιφ. φρ) [ó zarabí] (Πιτ.: στην ανά-
πτυξη του λ. *μελαϊκές*) : ω Θεέ μου! Βλ. *γιαρα-*
μπής.
[< ω *garabbi* (Συντ.)]

ώρα καφαλί, βλ. *καφαλί*.